Utrecht University Library
Partner in Science
Universiteit Utrecht

Iondi Flavii Forliuensis, de Roma triumphante lib. X. priscorum scriptorum lectoribus utilissimi, ad totius'q[ue] Romanae antiquitatis cognitionem pernecessarij ;

https://hdl.handle.net/1874/421994

Dit boek hoort bij de Collectie Van Buchell

Huybert van Buchell (1513-1599)

Meer informatie over de collectie is beschikbaar op:
http://repertorium.library.uu.nl/node/2732

Wegens onderzoek aan deze collectie is bij deze boeken ook de volledige buitenkant gescand. De hierna volgende scans zijn in volgorde waarop ze getoond worden:

- de rug van het boek
- de kopsnede
- de frontsnede
- de staartsnede
- het achterplat

This book is part of the Van Buchell Collection

Huybert van Buchell (1513-1599)

More information on this collection is available at:
http://repertorium.library.uu.nl/node/2732

Due to research concerning this collection the outside of these books has been scanned in full. The following scans are, in order of appearance:

- the spine
- the head edge
- the fore edge
- the bottom edge
- the back board

S. fol.
93

RARIORA

93.
P.

xviij.

xb.

Demones .n. studet ad hoc q fabrica
tores armoz sp̃alium tollant. & eta
fidelium. Hmoi bo fabri st̃ doctores et
ꝓdicatores qui ih̃u dnm mſultq fide
les armat suis scis exhortacoibꝫ. pp
qđ illi qui eos mdebite impedit in
tam bono actu mnstri st̃ demoꝝ in
hoc casu

Et accidit qđa die ꝑ ionatha
qui colubr dom̃i mſp̃. ihs xp̃s
figit. Nam ad modu colubr caret
amaritudie felle. p h̃o aut q ionas
thas ascendit p stopulos ad dscenda
stacoꝝ philistinoꝝ figtq fuit ascens q
xp̃s in cruce p clauos & sic destruxit
stacoem demoꝝ fragens mſim & ꝑ
in libeam collegiu scoꝝ prim. per
armigeꝝ aut eiꝰ intelligit bte fran
cisc q arma xp̃i no solu in mte
p fidē & in corpe p expssam sti. me
porit & ꝑ frequt demones fugant

Dixit samuel ad saul. p
samuele q postulatꝰ a dno
mit ꝑtes. quereret ihs xp̃s figt. q a
dno postulauerit mſtam̃ principe &
ꝓphe ꝓsa. h̃o. Emitte agnm dne dna
tore tre & pcr̃. dscu ad mote filie
syon Et q filis postulacoi in mlet loc
pomit. in beti testamto. ꝓ saule bo
regnad volente pt̃ intelligi quis qui
ul acceptat ptatem tpale ul spuale
& illis dz p̃o de regnine sin cogitare
qđ q ſsistit in h̃o. q sensualitas rebigat
sub reis ptate ꝓ qđ s. dr̃. a xp̃o. q. p
samuele figt. bade & pcute amalech
q bruta fces metꝑ. ꝓ qđ. p amalech
sensualitas p qna h̃o quiet cu brut
defigt. q sic det domat q obediat
rōni sp̃z in hac victoria du. xp̃s pt̃ ce
decius. dn̄s est si nimis pcat carni
sub ptextu fruitur dei. ut sit for
cior ad fruend ei. & h̃o figt. p h̃o
q saul pcepit melioꝝ malioꝝ sub
ptextu oblacois dō fiend ex eis cu
dr̃. Et pcepit saul &. Et idē figt.
p h̃o. q dimisit bnū rege agag pm̃

gnissimū Alig aut defect est dm̃ ex bi
cioꝝ carnalū victoria mſgit superbia q
aliqm est magt̃ dei offensiua dn̄. sup
mnſsus est expedit magt̃ virginē nō
te. q̃ de virginitate inpolesce Et h̃o figt
p h̃o. q saul erexit sibi formice triphate
ad suc victoꝝ ontacoes Et q̃m p hmoi te
sunt elec in regē si dr̃. in textu sylone ca
puuly dcs in oclis tuis. caput in tribu
israel fce es dr̃. Ita p superbia fuit erectus
sic dr̃. infra. p eo q abiecisti sermone dn̄i
abiecit te dns ne sis rex & p h̃o figt
q multꝰ pt̃ de bono rege in regnine sin
& aliozꝝ in abiciat & se bicia superbie. dixit
q samuel adducite ad me agag & p
h̃o. aut q samuel agag occidit figt. q xp̃s
p samuele figato extinguit aiam inctium
carnis in aliquibꝰ animē suis si dr̃ legit
de bto francisco & in collacoibꝰ prim de
scto abbe q in sompnis bidit anglm dei
cum clizante ipm & ex tuc no sensit
motu carnis inordinatu p̃a coll. eiꝰ De
ruptamē lugebat samuel saule p hoc
designat q̃ p quilibz q̃ c. mebꝝ xp̃i reputare
de casu magne psone valde lamentabilem

Dixit qđ dns ad samuele & p h̃o
q de filijs yssay mor fuit in
rege & precipio dm̃ michus si dr̃. infra
Burge & vnge eu & figt. q ille de filijs
qui c. humilior ecclie patꝝ est ad dignita
ecclasticā ul sclarem aptaor Et directus
est spūs dn̄i a die illa in dr̃. p qđ. dicit
q p moro ex ordinacōe dna dat ad ex
equend officiū suū. in ponat obice spūs
scī. gra Spūs aut dn̄i recessit a saul
& agitabat eū spūs malꝰ p qđ. figt
q dm̃ spūs scī recedit ab aliq. p pcā
mortalis omissionē spūs maligꝰ agitat
eu & culpa in culpa Gregoꝝ patꝝ
qđ. p pnam̃ no diluit. mox filio ponit
ad aliud tēpꝰ. p h̃o aut q psallente
dr̃. saul allenabat figt. q p orōes
scoꝝ a demoibꝰ agitati aliq curant
qđ de corpali curacōe frequt legit
frm. Spualit aut h̃o faciut ꝓdicatores
in illi qui ad coꝝ ꝓdicandē spm̃ bene
pentendi concipiunt

xbi.

N° 232. K.

N. 94. C.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS,

DE ROMA TRIVMPHANTE

LIB. X. PRISCORVM SCRIPTORVM LECTORIbus utiliſsimi, ad totiuſq; Romanæ antiquitatis cognitionem perneceſſarij.

ROMAE inſtauratæ LIBRI III.

DE ORIGINE ac geſtis Venetorum liber.

ITALIA Illuſtrata, ſiue Luſtrata (nam uterq; titulus doctis placet) in regiones ſeu prouincias diuiſa XVIII.

HISTORIARVM ab inclinato Ro. imperio, Decades III.

Additis tribus pro argumentorum ratione indicibus nouis.

Ex dono Bucholti

BASILEAE M▸ D▸ LIX▸

ſ RERVM AC VOCVM IN FLA=

VII BLONDI ROMAE TRIVMPHANTIS AC ILLVSTRA-

tę libris memorabilium index, iuxta alphabeti ordinem conſcriptus: Inſtaurata enim Roma ſuum ſingularem habet elenchum, iuxta libri marginales autoris annotationes compoſitum

A

Abacus folio 183 litera d
abbatia 355.c. 363.b
abbiagraſſum 365.b
abduæ ortus 361.d
abduæ oſtia 362.h
abella 404.f
abellinum ibid.
abolla 195.b
aborigines 294.e
abrahæ peregrinatio/nis incõmoda 201. d.202.e.f.g
abſidæ 190.g
nec Abſoluiſſe nec cõ=demnaſſe quoſdam ex iudicibus 105.d
acabrium 365.d
acarnania 289.d
acca Larentia 22.h
accenſi 86.h.131.c
acceptilatio 100.h
acer mons 343.c
acerra 15.c
acerræ 418.g
achamum 15.c
achelaus copiarũ Mi/thridatis dux 146.f
acici ſtructæ uerba 134.e
acies qualiter inſtruẽ=dæ 156.e
accipenſer 172.e
actiones litium 91.c
accumulum 341.c
acus 134.e.196.g
accuſationum duo ge nera 102.e
de Accuſationib. 93.b
accuſator duas horas ad dicẽdũ, reus tres habebat 103.c
de Accuſatoribus 93.c
accurſius iureconſul/tus 304.g
acutum 321.a
adminiſtratio 54.f
admonitiones 137.d
AdoardiColumnę op pidum 320.e
adolendi modus per primitiarũ oblatio/nẽ quando inuen/tus 4.g
ador 14.f
adorare 14.f
adorationis animaliũ cauſa 5.b
adoratiõis origo 14.f
adria 355.b
adriæ prouinciæ du/cum origo 341.b
adriani imperatoris commendatio 14.e
ſepulcrum 415.d
adrianus v.põt. 289.d
adrianus imperator ubi obierit 191.c
adriatici maris nomi/nis ratio 372.f.finis 422.f
adriatici maris cura cur Venetis cõmiſſa 289.c
adriatico mari nauigã tibus uectigalia im/poſita 289.a
adrienſes Venetorum fines uaſtando ab eis ſuperãtur 277.d
adrienſiũ clades 372.f
aduenæ à Scythis, Dia næ immolantur 9.d
aduerſus Artes magi/cas 28.e
aduerſa 411.d
aduocatus fiſci 87.d
aduocati 93.d
ædes 187.b
de Aedificijs 187.a
ædiles 59.a
ædiles etiã in oppidis 59.c
ægyptij primi ſolem & lunã deos putarunt 4.f
ægyptij animaliũ inte=ritu afficiuntur 5.c
ægyptiorum ſacerdo/tes omnes cur Pria=pi myſterijs initien tur 5.c
æmilius Macer 376.h
æmilius Marcellus miſ ſus contra Gallos 136.c
P. Aemilij triumphus & cõmendatio 208. g.209.a.b.c
æneas caſtra ubi pri=mũ cõſtituerit 313.c
æneæ cadauer ubi re/pertum 315.c. arma 401.b
æquicoli 321.d
in Aerario non ſolum pecuniam ſolitã ſer uari ſed & alias res 110.h. locus ſecreti/or 111.a
ex Aerario ad utilitatẽ po. Romani deprõ/pta 113.a
ærarium in æde Satur ni 110.g
ærarius 63.d
æris ſignati prima no=ta pecus 111.d
ęs quãdo ſignatũ 60.h
æſculanus 12.g
æſculapij ortus 7.a
afile 323.c
agapitus pont. 277.c
agellum 342.h
ager 187.a
ageriæ uallis 30.e
ageronia 12.f
agger 132.e
agillina 302.h
agnati 162.e
Agnellus dux 371.a
agnomen 163.c
agonalia 34.h
agrippinæ libi. 186.h
agriculturæ dignitas 168.h. partes 169.b
agrippæ nominis ra/tio 12.e
agrippæ 163.b
agris quæ proſint 169.c
ab Agris faſcinatio quomodo repelle/batur 13.b
ahenum 183.c
aij Locutij tẽplũ 19.d
aimanum 369.c
aimum 365.d
airola 419.a
alabaſtrus 188.e
alandum 395.d
alatrum 321.a
alba euerſa 311.b
alba 319.b.323.a.360.f
alba fl. 397.a
albanus lacus 325.c
albani reges 319.b
albani patres fabulas pro miraculis quo=mõ acceperint 13.c
albaretum 342.h
S. Albertus 289.b
albertus Berengarij imp. fil. Venetos multis afficit incõ/modis 277.c
albertus Minoriſta 308.g
albianum 359.c
albinga 297.a
albinus 150.e
albintimilium 296.h
albiolæ conditores 369.c
albiſſola 297.c
albogalerus 14.h
alboinus long. rex 364.h.383.c
albona 387.d
alboni mors 377.d
albricus Comes Cunij 349.b.350.e.f
albula fl. 394.h
albunea 321.c
albus fl. 378.f
albutius orator 365.c
album 102.f
albumingaunũ 297.a
aldegiſius 377.d
alæ 134.e
alemannorum cædes 393.b.c
alexãder Seuerus 72. g.99.c.114.g
alexander 150.e
alexãder Macedo Scy thas ubi incluſerit 275.a
alexãder 2. põt. 303.b 367.c.390.g

alexander 3.pont. Venetias quando iuerit 279.d.391.d
alexander 4. pontifex 286.f. 307.d. 392.h
alexãder v.põt 367.b
alexander theologus 337.b
Alexãdri Mammea geniti commendatio 293.a
alexandri Seueri institutum 87.d
alexandria 360.c
alexiani à Guiscardo superati 278.e
alexius imperator 278.c.391.a
alexius Constantinopolim reducit 281.d
alexius imperatoris filius 280.h.281.a
alexij imperatoris mors 282.f
alexij Murtili horrendum scelus 282.c.f
algidum 320.e
algretia 359.b
allia fl. 334.g.335.a
allienſis dies 335.a
aliphæ 403.c
alpes Bardonis 358.e
alpes Iuliæ 384.f
alphonſus rex 393.d
alpium 378.h
alpium iuga 368.h
alpium maritimarum natiões in ius Latij à quo trãslatę 67.d
alſa fl. 384.f
altanilla 304.f. 405.c
altare 19.b
altcherius pictor 377.d
altina 399.b
altinates 369.c
altinũ à quo ſolo ęquatum 273.c
altuſpaſſus 303.c
alnetum 401.b
alueus luſorius è duabus gemmis pedes tres latus, quatuor longus 209.d
alunda 364.h
alys amnis 8.g
amalaſuntha 310.f
amandum 405.b
ameria 332.g
amaſenus fl. 319.a
amatrix 341.c.394.h
ambroſius exul 366.g
ambro. 346.c.367.b
ambroſius Vignatenſis 363.a
ambroſius Camaldulenſis 348.f
ambroſii patria 348.f
amita 165.c
amita magna 165.c
amiternum 396.e
amola 336.h
amondula 340.g
amoriacum 369.c
amphionis fabula 13.c
amphitapæ 195.c
amphitrite 13.b
amphora 183.a
amyclæ deleti 316.g
anacletus pont. 391.c
anagnania 320.f
anaxanum 398.h
anaxum fl. 383.d
ancaranum 394.g
ancillæ ædem Matutæ nõ ingrediebanť 21.c
ancile 20.f
anclabra 15.c
anclabris 15.c
ancona 338.h
anconitanorum cum Venetis bellũ 289. d. fraus ibi. querelę, 289.b. cum Venetis pax 290.f
ancus Marcius 313.b
andoria 297.a
andreas Vngariæ rex 284.h
andreas Floccus 305.a
andreas Dãdulus 298. f. 373.a
andreas Bilius 367.d
andreas Maurocenus 373.d
andreas Iulianus 374.e
andrus 279.c
andurnum 368.e
S. Angeli monaſteriũ 372.g
S. Angeli op. 336.h
angelus Acciæolus 305.a
angeronia 23.a
anglarium 310.c
angleria 365.b
angli quãdo primũ literas latinas ſciuerint 2.f
anglicorũ Chriſtiana expeditio 390.h.391.a
angloria 399.d
angoſenium 361. d
anguillariæ Comitum familia 312.h
anguillarum uectigal 353.d
anienſis tribus 60.f
animabus ut ſupplicet unde ortum 44.f
animalium adorando rũ initium 5.b
animus à quo ingeneratus 3.c
animi diuini qui 11.a
animis bonorũ & malorũ tam uiuorum quã mortuorũ quæ contingerent 43.c
in animos teneros quid facile influat 46.e
anio fl. 326.h
annales maximi 98.f
anni Iubilei inſtitutio 320.h
anni primũ diem, lætis precatiõibus inuicẽ fauſtũ ominari unde traditũ 28.g
annibal incluſus 409
annibalis in italiã iter 368.e. animi ubi refrixerint 409.d. 410.f
anniuerſaria cur celebrentur 44.f
annomo fl. 348.f
annulus ſpõſæ ferreus & ſine gẽma 198.g
annuli 196.g
annulorũ uſus 198.g
annulos à quib. Romani acceperint 300.f
anſancti ualles 332.e.f
anſer 26.f
anſeris iecur 178.e. pedũ palmæ in cõuiuijs 178.e.f. alimẽta 58.h
anſur 317.a
antæ columnæ 188.e
antæus 13.c
antiatũ urbs nunc nulla 314.f
antica 24.h
anticardinales 337.d
anticulum 321.a. 323.
antij portus 313.c
antinous urbs cur ſic appellata 6.e
antipapa 337.d
antium 314.e
antoninus 177.c
antoninus Pius 67.d. 68.h. 154.f. 149.c
antoninus Philoſophus 149.c
antonius Bentiuolius 352.h
L. Antonius 309.c.d
antõius Caracalla 5.d
antonius Cermoſinus 382.h
antõius Luſcus 379.b
M. Ant. Philoſophus imperator 114.f
antonius Pius 51.a. 114
antonius Raudenſis 367.d
M. Antonius ubi ſuperatus 353.a. de M. Antonio 177.a
antonij Columnæ arx 315.c
M. Antonij effrenis libido 186.e. liber de ſua ebrietate 175.a. luxuria 185.c
S. Antonij monaſterium 368.g
antracinus color
anubis 5.b (195.d
anxur 316.f.g
anxur fons 316.h
anxurus 316.h
apparitor 87.c
apelium 365.d
apellandi uſus 101.d
apẽnini grumus 341. c. origo & finis 294 f.g. ortus 360.g
S. Apetitus caſtella 323
aphri fraudulẽti 165.d
aphrica literis Latinis quãdo primũ florere cœperit & quandiu 2. f. à Saracenis quãdo capta 277.b
aphricanus poſterior 116.h
aphrodiſium 315.b
apicium 405.a
appia uia 319.b
appium 296.h
appius Claudius 147
apollinaris 345.d
apollinares ludi 47.c
apollo 4.h. admeti regis armẽta pauit 7. b. eburneus 56.f

apollinis respõsa, quæ arte ficta 8.f. templũ 413.a
apollonius Tyaneus
aponus 380.g (27.a
apri effigies cur in signis 135.a
APRVTIVM 389.a
aprutij à Brutijs distãtia 394.e
apuani 295.d
APVLIA 389.a.421.a
apulia Græcis priusquã Romanis subdita 2.f
apuli 421.a.b
de Apũ pastione 171.a
aquafundata 402.g
aqualanea 336.f
aqua quæ temulentos uini modo facit 412
aqualonga 357.a
aquamalorum 420.e
aquapendens 310.f
aquauiua 341.b
aquæ 360.f. profundissimæ 415.b
aquæ aspersio 35.b
aquæ ductus fl. 347.c
aquæ fœtidæ 318. Martiæ 323.a. Saluię 325.c
aquarũ ductus 319.b
aquarũ uectigal 109.d
aquila 5.b.396.e
aquileia 385.a.b.273.c
aquileię obsidio quandiu durauerit 274.e
aquileienses 371.a
aquilonia 399.d
aquiminaria 183.a.d
aquinum 402.e
aquorium 383.d
ara prima Romę 19.b. Iani 405.b. maxima 22.f
arantia 339.d
aratra 180.g
arbianum 299.d
arcades 333.c
arce 401.c
arcella 378.f
arceolum 322.e
arcera 199.d
archadius 152.f
archagatus Lysaniæ filius 186.g
archias poeta 72.g
archus 361.c
arcirina 199.d
arcinium 364.f
arda 358.f
ardea 315.b
ardeolæ 26.f
area 187.a
arelatum Saraceni fœdant 283.d
aretini noui & ueteris cur à Plinio dicti 308.g.h
aretium 308.g. quãdo exinanitum ibi.h
argei 18.f
argenta 353.c.354.f
argẽtarius mõs 302.f
argentinus 12.g
argentũ Romæ quãdo signatũ 61.a. ex publico proficiscẽti in prouinciam 87.d
argenti usus Romanis prior quã auri 112.e
argilla 336.e
argirippa 421.a
argonastum 359.b
argumentari 104.e
arianum 311.d.405.b
ariellum 398.g
aries 132.e
ariminum 343.a
aristomenes 9.d
aritia 319.c.325.c
arma unde 134.f
arma Romanos priuatim nõ tenuisse 134.h
armorũ uocabula 134
armaria 183.a
armenia utraq; quãdo & per quẽ Romano imperio adiecta 148
armeniacum 377.c
armensis tribus 60.f
armillæ 141.a.196.g
arni ostia 301.c
arni uallis 305.d
arnonũ 409.d.410.e
arnulphus 376.e
arnus 305.c
aronacrum 398.g
arpos 421.a
arpinum 401.c
arquata 341.c.358.f
arquatum 382.h
arsineum 196.h
arta 289.d
artes duæ quibus magni possimus reddi 101.d.102.e
artis babilonicæ quæ sint dicta 213.d
aruales fratres 22.h
arum 398.g
aruspices ex Etruria 26.h
aruspicum diuinationes à dæmonib. 15.a
arx Gorga 319.a
arx Sicca 319.a
as 112.f
ascona 366.e
asculanus portus 341
asculi 341.d
asculum 394.g
asia Romanorũ literis
quandiu ornata & ditioni subiecta 2.g
ex Asia uiri præstantes qui in Romanã rẽp. transierint 72.g
in Asia colonia Romana 70.g
asinella fl. 399.d
asinius Pollio 293.a
asinus 339.d
asola 361.d.383.b
asparagus 347.c
assarigi 354.f
asserulum 399.d
asianum 302.e
asipondium 112.g
asilia 329.b
asta 360.f
astures 315.c
atella 411.c
athellanarum lasciuia
aternus 397.a (411
aternus fl. 395.d
athenienses vij. mares totidẽq; fœminas in Cretã sacrificandos mittebant 9.d
atesium 307.a
athesis 355.c.368.h. 375.c.376.f.378.h
athesis ostia 368.h
athila 366.h.369.a. sexcentorũ armatorum milibus stipatus 273.c. ubi deterritus sit 360.h
athilæ mors 274.e
athletas non posse diu uiuere 178.h
atlas 6.g
atina 401.b
atissa 399.d
atlantides 7.c
atlãtij populi 7.b
atropalus 464.g
atrium 188.f
attalicæ uestes 198.f
Babilonicæ ibi.
attilus Regulus 116.g
auantius Lauagnolus 377.a
auantus 359.b
auecianum 323.b
auela 345.a
auellana 174.e
auellinum 404.f
auẽtinus fl. 398.h. eius origo 399.a
auernus lacus 414.g
auesa 351.d
aufens fl. 316.g
aufentum 316.f
aufida 341.a
aufidena 399.d
aufidus fl. 405.a
augum 363.b
augur nũquã sacerdotio multatur 26.e
augures quinq; signa obseruabant 25.c.d
augurum summa potestas 24.f. disciplina ad quos pertineat 25.a. diuinatiões à dæmonibus 25.a. impar numerus 25.a. potestas 25.b
augurandi mos 24.g
augurium 25.a
augurium bonũ 25.d
auguria unde 24.e
in augurijs captandis luminaria accẽsa 25.d
ab Augurijs particulares effectus 27.b
augustinus de Berecynthiæ sacris 21.c
aurelius Augustinus 69.a. 322.h. 346.e. librum de Trinitate ubi scripserit 302.h ad fidem cõuersus 367.b
augustini de fato opinio 8.e. ossa 365.a
augustum 24.e
augusta prætoria 368
augustus 99.b
augusti de senatu cogendo statutũ 82.f munera 113.b. trophæa 296.h
auis superuacanea 25
aues funebres 25.d
aues præpetes 26.f
auiaria 170.g
auiariorũ primus instituto

tutor 176.g
auiliana 368.g
auinionũ Saraceni fœdant 283.d
aulea 195.b
aulus Albinus 293.a
aurei 61.a
aurelianus imperator Dalmata 70.e
aurelianus imperator 71.c. 114.g. 150.g
aureliani imperatoris literę 27.a. triũphus 211. currus quatuor ceruis iũctus 204.f
M. Aurelius 147.d
aureolũ 348.h. 354.f
auriganum 381.a
aurum 196.g
aurũ Dardaniũ 196.g
aurunca 407.c
ausones 316.e.f. 406.f eorũ calamitas ibi.
auspicium 25.a.d
auspiciũ siniſtrũ 134.f
auſpicia cliuia 26.e. ca duca 26.e. pedeſtria 26.e. peſtifera. 26.f piacularia 26.f
auſtrenſe oppidũ à Saracenis ſpoliatum
auũculus 165.c (276
auunculus magnus
auxeris fl. 301.b (615.c
auxilium 131.d
auximum 339.a
ayclæ 317.b
aylonum 403.c
azo Eſtenſis 286.e
azzo Marchio Eſtẽſis B (377.a

BAbuchum 321.a
bacchanalia 37.a
bacchanæ 312.g
bacchæ 13.a
bacchi cognomina 7.a
bachilia 378.h
bagantianus 358.e
bagelardus 390.e
bagnacauallũ 348.g
bagnodum 400.e
bagnonus 301.a
baiæ 413.c.d
baianus ſinus 414.f. 415.a
balbus mons 376.g
balduinus ſecundus rex 278.g. comes Flandriæ 280. Flandrẽſis Imperator eligitur 282.h. coronatur 283.c
balduini calamitas
baldus 309.d (287.d
baliſta 132.f
balneũaquarũ 306.h
balneumregiũ 310.g
in Balneo Neronis uxorem lacte aſinarum lauaſſe 184.h
balnea agri Senenſis 307.b
balnea apud rus Euganeum 382.h
balinea uallis 344.g
balneolum 405.a
baltheus 134.g
bambo mulier 9.b
banchaleſium 299.a
banderenſi 393.b
baptiſta albertus 305
baranellum 421.c
barbari 273.d
barbatanum 312.h
barberinum 306.h
barbianum 295.b
barcanum 379.b
barcha 303.b
barcetũ monaſteriũ 358.e
bargatium 361.d
bargum 358.e
barilotum 338.f
barnacidæ 195.c
barnacides 195.c
barnabas Pauli cõdiſcipulus 367.b
bartholomæus Facius 299.d. Cornetanus
bartolus 309.d (302.g
barutum à Soldano quãdo captũ 290.f
baſilia 7.b
baſilia deificata 7.b
baſilica 400.e
baſilius imp. Conſtantinopolitanus 276.h
baſsianus 149.d
baſsianum 383.a
baſsignana 360.e
baſtanium 360.f
bauli 415.a
baſanum 353.b
beatrix Eſtenſis 382.h
beatus Venetorũ dux
bebæ 285.d (275.c
beda 346.e
bedulum 368.e
bela Vngariæ rex 280
belaſium 364.e
belbi 51.e
belgermanum 415.c
belgioſium 363.c
belgradum 384.h
belforte 339.d
quæ Bella eodem tempore 147.c
bella quinq; ciuilia per Auguſtum geſta 149.a
belliaria 175.d
bellegerium 368.g
bellerophontis fabula 13.c
bellica inſtrumẽta 132
bellona 12.g
bellũ quodcũq; iuſtũ deos habere fautores 153.d
belreguardum 354.e
belunum 384.e
benacus 361.b
benedictus Aretinus 309.a
benedictus Bargius 309.d
benedictus 331.a
benedictus Reguardatus 331.b
benedicti vi. pont. patria 325.b
S. Benedicti op. 368.f. monaſterium 323.c 357.a. 402.e. ſpiritus profeticus 402
beneficia quid Chriſtiani uocent 31.d
beneficiarij 126.f
beneficiorum duo genera 31.d
beneuentum 404.g. 405.a. 421.a
beneuenutus 351.b
benna 199.d
de Benignitate 121.d
bentina 303.d
berardinus Vbaldinus 297.b
ante Berecynthiæ lecticam turpiſsima decantabatur 21.c
berengarius 298.e. 364.h. imp. Ro. ab Vngaris fugat 277.a
bergolium 360.e
bergomũ 291.d. 363.c
bernabouis Vicecomitis ædes 189.d
S. Bernardinus 308.e
bernardus 346.e. Iuſtinianus 374.e. Campanus 377.a
S. Bernardi ſacellum 365.d. monaſteriũ 368.f. obitus 396.h
beſenum 378.g
beſsi à quo ſubacti
beſsis 112.h (148.f
beſtia 422.e
betta cui dicabat 173.b
bettonium 329.b
betilus 6.g
beuanus 345.a
bibiena 306.g
bibliotheca 344.e
bibliothecam Aſinius Pollio uatum libris conſeruandis primus dedicauit 98.g
bica 398.h
bidentes 280.g
bientina 303.d
bifurcus 349.a
bilium 343.a
biordus Michelottus
biocolus 361.d (309.d
birotis 216.e
biſamnis 298.g
biſentum 395.d
biſsignum 395.a
biſſarion cardinalis
biſſuda 359.d (325.b
blaſianus 353.c
bleda 312.g
blõdus ciuis uenetus 273.b
blondus Eugenij 4. pont. ſecretarius 339
blondus ubi hæc ſcripſerit 342.h
blondus Brutũ de Claris Oratoribus repertũ tranſcripſit 346.h
blondi 5. nati 348.e
blondi uilla 353.c
bobium 359.b
boemundus 390.h
boblionus Gothifredus 278.g
boguinum 365.d
boij 344.g.h
boiorum Tribus & interitus 344.e
boionia 344.g. 352.e
bolgianum 378.h
bollanum 363.b
bologneſium 350.h
boliſena 310.f
bombarda 132.g
bomia 399.c

bom-

bomportus 356.f
bonanox 399.b
boncõuentus 302.e
bondenum 356.f
bonetum 405.b
boni Bragadini interi tus 371.a
bonicium 306.h
bonifaciusMarch.Mõ tiferati 280.f. 283.a
bonifacius IX. 417.d
S. Bonifacij comites. 377.a
bonifacij V.patria 322
bononia 344.g.351.d 352.e. eius potentia ibid.f.g. ſtudiorum mater 353.a
bononiæ regiones ui cinæ Latinas literas quãdo primum uiderint 2.f
bononiẽſes à Venetis ſuperati 289.a.b
bononienſium factiones 352.g
Bonoſus 68.h
bonoſus imp.bibaciſ ſimus 178.g.h
bonuſalbergus 405.b
boratum 362.f
borbus 360.g
bos ænea 22.f
bos furuus 17.d
bos cur minus quàm equus immolare tur 18.e
bouis inquirẽdi mos. 5.d
bouem Aegyptij cur adorauerint 5.b
boues domiti 180.g
boues candidæ 312.e
boum cornua in Auẽtino cur affixa 28.h
boſenaſcum 359.b
boſphorus 288.f
boſus 365.d
bouianũ 399.d.400.f
bouillæ 321.a
braccius Balionus 310
braccius 329.c
bracciaṅorum factio. 329.c
brancha 328.h
branduli 347.d
braſgella 349.a
braſticaria 336.h
bræſium 357.a
brembus 363.b
brembum ibi.c
bremide 367.d
brendulæ 378.h
brentellæ 379.c
brenum 361.d
bretenorium 345.b
bricariaſium 368.g
bricolanum 359.b
brigantinus 355.d
brinta fl. 380.e
britum 345.b
brippium 363.b
briſagum 366.e
britanni quando primum Latinas literas ſciuerint 2.f
brittonum 351.d
brixia 291.d. 362.e. 364.f.quando diruta 273.c
brixillum 357.b
broccium 362.f
broccus 362.f
bromius 13.a
brotinus 13.a
brotium 358.e
Brutij 389.a
brutiani 94.h
brutij Græcis priuſquã Roma ſubditi 2.f
D.Brutus 99.b
buarnum 361.d
bubo 26.f
bucca Abduæ 362.h
buccellatum 139.d
buchianicum 398.f
buccinianum 334.e
buenum 361.d
buſſarium 394.g
buffoletum 384.f
bugianum 303.d
bulca 387.d
buliaſcum 298.g
burdinum 399.d
burdones 200.g
burghettus 310.h
burgus 368.e
burguſdodonius 358.
burgusfortis 361.c
burianum 369.c
buris 173.d
burinum 363.c
burmida fl. 360.f
buſchetum 358.f
buſonius 296.g
buſſum 424.c
buſtum 42.g
butrius 343.d
butrium 351.d
buxum 369.e

C

CAbinianũ 334.e
cacabus 183.c
cadarciolũ 361.
cadenium 378.e
cadmus 5.a. ex Phœnicia profectus 6.h
Cæcilianum prædium 308.h. 323.c
cęcilius Metellus 147.
cæcilius 363.d
cæleſtia qui primi admirati 4.f
Cæleſtinus IIII po.367
cæli ortus 6.f
cælij 101.b
cælius 6.f
cellarius 181.a
cælus 7.b
cære 302.h
cæremoniæ dijs ſingulis à quo ſtatutæ 5.a
cæremoniæ 13.d
cæremoniarũ cauſa 14
cæretanus 302.h
cæretibus pax & induciæ cur in cẽtum annos datæ 14.e
Cæſar 394.f
C.Cæſar 99.b. 293.a
cæſar Auguſtus 148.h
cæſaris ad populũ munera 113.b
cæſaris in Italiam deſcenſus 296.g
Cl. Cæſaris in ſeruos humanitas 96.e.uilla 325.c. triumphi 210.e.f. Aug.progenitorũ origo 318.h
C.Iulij Cæſaris ſocer. 358.h
caianellum 407.d
caieta 317.h
cæſares 163.c. duodecim 149.b
caia 160.h
caius 160.h
calabri Græcis priuſq̃ Roma. ſubditi 2.f
Calabria 389.a
calabriæ ducatus 390.
calami Bononienſes. 352.h
calamitoſi exmagnisq̃ ſint effecti 95.b
calantica 195.b
calanticæ 196.g
calceus 195.b
calcei mullei 197.a
calcinaria 306.h
caldogium 379.e
caldonacium 383.a
calebium 362.e
calencranum 303.d
calentinus 334.e
calenum 407.c
caleſtanum 358.e
caligula 137.d
caligula & Vitellius guloſi 177.c
caligula omnium profuſiſsimus 197.c
caligulæ luxuria 185.d
calixſtus II. põt.391.a
callimachus 329.d
calinarium 401.b
callium 336.f
celor 405.a
calor fl. 332.e
calorius 384.e
calpar 174.e
calphurniusPiſo 117.a
caltula 195.d
calumniari 93.e
caluatum 361.d
cambaſium 306.h
camelus 49.b
camerinũ 330.f. 340.e
camianum 360.e
camilla 319.a
camilli triũphus 206.
camulium 298.g
campanæ primum in Græcia 276.h
cãpani ſuperbi 165.d
campania 313.a. Græcis quando fuerit ſubdita 2.f
campaniæ limes 321.c
campagnaticũ 307.b
campagnanum 312.g
Campania 389.a. 406.e
cãpaniæ initiũ 406.e
cãpani ſuperbi 410.h
campus 336.h. 364.f
cãpusbaſſus 421.c.d
campus S.Petri 383.b
campuslatus 401.c
cãpus leborinus 411.
cãpus marinus 421.b
campus ſtellates à Cæſare cluibus diuiſus 193.a
campuspetræ 421.d
campuſtoſtus 395.b
cannaria 328.h
canachium 360.g
canalis magnus ferrea

catena clauſus 277.
canalis Orſani nomi=
nis ratio 275.c
canapicium 368.g
cancelli 182.h
cãcellum 51.d. 419.b
candelabrum 19.b
candelabrum aureum
tabernaculi in triũ=
pho Veſpaſiani Ro
mæ portatum 211.c
eius formæ deſcri/
ptio ibid.
cãdelabra 183.a.184.e
candianum 336.g
candianus fl. 336.f
candianus Bolanus.
374.e
cãdiani portus 344.h
candida 405.a
candidati 76.g
caneria 12.g
caniſgrandis Scaliger
377. b
canis ab Herculis ſa/
cris cur amoueatur
22.f. ſacris locis cur
arcetur 20.h
canem Aegyptij cur a=
dorauerint 5.b
canes ad currum iun/
cti 201.b
canium 173.c
canobium 366.e
canoſsium 364.f
canoſſa 357.b
cantalupũ 322.e.397.
cantarus 183.c
canterium 199.d
cantũrium 363.d
capagatum 395.d
capiſtranum 396.e
capital 91.d
capitalis punitio 92.h
de Capitali pœna nul
lum à paucis iudici
bus cõdemnari po
tuiſſe 91.d
capitanei Romani à
Normannis domi=
ti 390.f
capitia 195.c
capitis periculũ quid
92.e
capranica 323.b
capræ nõ immolantur
Mineruæ 17.d
capraria 387.a
caprenum 351.d
capreſsia 353.d
capriana 361.c
caprinum 422.e
capracotta 399.c.d
caprotinæ 35.d
caprulæ 369.e. 371. b.
384.g
capſæ 183.a
capſellæ 180.h
de Captiuis bello ſtan
te quid faciẽdũ 158.
capua 410.f
capua àSaracenis quã
do capta 277. d. de
ſtructa 411.a
caputaluei 302.f
caputaquæ 330.f
caput aquæductus flu.
395.d
caputdraconis 407.a
caputfarfari 333.c
caputmontis 310.f
caputfilicis 351. b
caputurſi 420.g
carbaſus 195.c
caramanicum 397.b
carapellum 396.e
carapolis 394.h
C. Carbo quomodo
occiſus 147.b
carcellum 405.c
carcer 94.h
carchabotatiũ 400. f
carchianum 306.g
cardinales Ro. 217.b.c
cardõ 12.b
cardola 366.e
carfagnana 303. b
carium 360.f
cariacum 368. g
carinula 407.c
carinus 151.a
cariſtia 35.d
cariſium 358.f
carmagnola 360.g
carmelus 27.c
carmentes 21.d
carmentis ædem mu/
lieres ędificaſſe 199.
carminium 358.f
carmon 308.f
carna 18.e
carnarium 387.b
carnes crudas qui co/
mederint 9.b
carnium 366.e
carnium uſu priſci cur
abſtinuerint 17. b
carola 336. h
carolus Siciliæ R. 393.
carolus rex 289.
carolus rex II. 290.h
carolus Aretinus 309.
carolus Caluus ab He
bræo medico uene/
no ſublatus 361.a
carolus Ludouici Fr.
reg. filius 393.a
carolusMalateſta 343.
carolusMartellus 393.
carolus M. 298.e. 370.
h. 375.b
caroli imperat. obitus
275. d
carolusMalleus 307.c
carolusMediceus 304
carolus Zenus 373.a
carpegnum 342.h
carpentum 200.f
carpinionum 400.e
carponetum 357.a
carpum 357.a
carra 71.a
carræorum ciuium de
luna opinio 5.d
carrucæ 200.e
carrutius 22.g
carſeoli 322.f
caruiliusPollio 184.h
carus imperator 70.e
carus fulmine interfe/
ctus 72. e
carus 151.a
caſacalanda 421.c
caſacandidella 398. g
caſacaſtalda 329.a
caſacorba 383.d
caſacorbola 323.c
caſalangra 399.d
caſale 360.e. 399.b.d.
riparandi 400. f.
Ioannis 405.c
caſale maius 362.f
caſale albulum 405.b
caſaliuerum 401.b
caſcanus mons 409.a
caſatium 364.f
caſentina regio 304.g
caſentinum 305.c
caſerta 419.b
caſilinum 405.a
caſinenſe monaſteriũ.
402. e
caſiopa inſula 278.f
caſium 353.a
caſperia 333.b
caſsia 312.f. 330.h. 331
caſsianum 304.g. 348
f. 363. b. 405.a
caſsilentum 395.d
caſsiodorus 345.d.
caſsius poeta 357.d
caſsium 359.c.d
caſtagnarium 355.c
caſtaldio 300.g
caſtella 349.a
caſtellana 310.h. 371.a
caſtellanus fl. 341. d.
eius oſtium 394.g
caſtellatia 342.h
caſtellatiũ 359.d. 360.f
caſtelletũ 365.d. 384.h
caſtellina 309.b
caſtellonum 318.e
caſtellumlineũ 421.c
caſtellumplebis 309.b
caſtellutium 400.e.
409.c
caſteria 144.f
caſtignanum 341.a
caſtilio 309.b
caſtilionum 349.a.
362.h 395.d
caſtine 360.f
caſtimoniæ uſus 17.b
caſtoris & Pollucis tẽ/
plum 314.f
caſtrẽſis corona 140.
caſtris quæ loca deli/
genda 154.g
caſtrum 310.f. 321.c
caſtrorum forma & di
ſpoſitio apud Ro/
manos 132.h
caſtrumalbum 378.h
caſtrumbaldum 378.f
caſtrumcarum 304.g
348.f
caſtrumbarchũ 378.e
caſtrumuetus 405.a.c
caſtrũdurãtis 336.g.h
caſtrumſangri 399.d
caſtrumfranchũ 306.f
383.b. 405.b
caſtrumiudicis 398.f
caſtrummediũ 342.g
caſtrummenale 398.f
caſtrumnouum 285.b
301.a. 303. b. 306.g
311.d. 342.h. 355.d
359.d. 394.h. Luci
ani 398.h
caſtrũpotonis 403.d
caſulus 306.h
caburatium 351.d
cataſcopium 144.f
L. Catilinæ ſepulcrum
43.b. luxuria 185.c
catilinæ exercitus u/
bi fuerit ſuperatus.
303.d

Catho/

Catholica 342.g
M. Cato Cenſorinus. 99.a
M. Cato Vticēſis 99.a
cato Saccus 365. b
M. Catonis autoritas. 62.h. ſenioris aurea ſententia 165.d dictum 178.g.ex Hiſpania triumphus. 207.b. iocus 18.e
catræ 144.f
catullus 147.b.376.h
caua 420.f
caualcaboum cædes. 362. h
cauarum 323.b
caudicariæ 144.f
caudina uallis 403.d
caudium 403.d
cauæ 320.c. 325.a
cauea à Genuenſibus capta 288.h
caupulica 144.f
in Cauſis ſententiæ uariæ 101.a.b
cauteriæ 182.e
cautianum 395.b
Cecanum 321.c
cecinna 301.d
ceccolinus Michelotus 309.d
cecubum 318.f
celanum 323.b
celelates 359.c
celeres 127.a. 131.a
celinum 395.c
celoces 144.f
cella 180.g
cellæ 297.c
cellarius 182.e
cellentia 422.h
celtæ 322.f
cenotaphium 43.a
cenunium 362.e
cenſores unde 61. c. puniebantur 63. b
à Cenſore melius eſſe quàm à poeta notari 100.e
cenſoria nota 63.a
cenſura maximæ reuerentiæ ac poteſtatis. 61.c. 62.e.f.g.h
de Cenſuræ petitione 63. a
cenſus 60.h
centa fl. 297.a
centauri 13.c
centium 352.e
cētūcellæ 295.b.302.g
cētumcellas Saraceni quando ſpoliarint. 275. d
cēturia Veturia 78.f
centuriæ 63.b
centuriatores 78.e
à Centurijs cæteros ordines natos 129.b
centuſsis 112.g
ceparanum 318.f
ceperanum 321.a
cepio dux 146.h
cephi 49.b
ceraſa 174.e
cerberus 13.c
cercuri 144.e
cereda 378.f
cerei 180. g
ceres 23.d. Romæ culta 9.b
cereris ſacris uinū nō libatur 17. b. celébratio 23.d. ſacra ib.
cereri ieiunium inſtitutum 17.b
cereta 375.c
ceretani petitores 330 g.h (331.c
ceretum 323.c. 330.g.
cerona 308.g
certaldū 306.h.342.h
cerua 337.b
ceruetere 302.h
cerui ad currum iuncti 201.b
ceruia 344.e
ceruiſia 173.c
ceruiſiæ inuētor 6.h
ceruorū cornua in Dianæ templis 28.h
ceruum 297. a
ceſanus 337.a
ceſena 344.e
ceſitium 159.b
cetra 134.g
ceua 360.f
ceuedonum 378.g
chaflar 361.d
chaldarola 340.e
chaldæorum prouincia quanto itineris ſpacio à Paleſtina ſeparata eſt 201. d. 202.e.f.g
charariamaſſa 301.a
Charilaus & Archilaus 8.f
charractenſes 360. f
charrarienſes, rerū in Patauio quādo potiti 381. c
charrarium 364. f
chartæ epiſtolares, ratiunculæ 180.g
chanazium 378.g
chaus calliraphius 49. b
chæſta 358.e
cheruſa 297.c. 398.g
chiancanum 308.f
chieſius fl. 283. h
chiluones 315.a
chirographa 90.g
chium 279.c
chrochifuntia 196. g
choretium 306.g
chorium 362.f
d. Chryſoſtomi ad Stagiriū à dæmone correptum adhortatio 201. c. d
chriſtianorum principum cum Venetis fœdera 280.h
chriſtianorū Ptolemai de diſcordia 291.a
chromatius 385.d
Ciceon genus potionis 9.b
ciceria 53.a
ciceriæ 215.c
cicero deos ſuos damnat 23. d. auguria deridet 24.g. prætor in Aſiā miſſus 72.c. decemuir 87. b
cicero 99.a. ad literarū ſtudia cur ſe cōtulerit 322.h. Marco fratre opibus tenuior 192.e
ciceronis præclara ſententia 27. d. ciuitas 401.c. patria ibi. c.d ſentētiæ graues 165 d. filius ebrietati deditus 175. a. temperantia 175. c. uillæ 191.c.d. ad Atticū epiſtolæ 346.g. libri reperti 346.h
ciconiaria 343.a
ciconiæ 327.b
cidarum 144.f
cifræ pro literis 374.h
cilicia 136.f
cimbri 375.d. 376.e
cimbulum 339.b
cimera 338.g
cimina ſylua 312.f
ciminæ ſyluæ ſitus 2.e
ciminus mons 312.e
L. Cincinnatus 116.f
cinctus 194.h
cineas 146. e
cineæ iocus 174. f.g
cingulum 194.h
cinthianū colūnę cardinalis oppidū 30.e
cinthianum 325.d
cinxia luno ibid.b
circe 315. d. 316. e
circeius mons 315. d
circerus 144.f
circeum oppidū 316.e
circium 368.h
ciſiarius 199.d
ciſūnum 383.a
ciſium 199.d
ciſta tabellis plena à uiatore circunfereba tur 105.d
ciſterna 310.e
citatella 383.a
citatorum mons 78.g
citium 358.e
ciuica corona 140.h
circuſmaior 421.d
ciſanus fl. 386.g
ciuidale 386.e
ciuile bellum nouum à quibus ſuſcitatū. 147. c
ciuilis corona 140. h
ciuiolonum 384.f
ciuitale 361.d
ciuitasbucelli 399. c
ciuitaſindiuina 318. g
ciuitasluparella 399.b
ciuitas noua ab Vngaris capta 277.a
ciuitaſnoua 271. a. 387. b. 400.e
ciuitaſregalis 331.c
ciuitaſuetus 302.g
in Ciuitatem Romanā qui accepti 65. a.b
ciuitates ab Athila deſtructę 284.f
ciuitella 323. c. 394. h. 399.d
cœna 175.d
clari & boni ex prauis qui euaſerint 166.f
claromontenſe concilium 278.f
claſsis centum milium æris 61.a.b
claſsis

claſsis procincta 133.d
claſses quinq; 60. h. 61.b
claſtidium 359.b
claterna 351.c
clauarum 298.h
clauata 196.h
Claudianus poeta. 304.g
claudius 113.d.150.g
claudius prętor 147.d
claudij Neronis triumphus & Liuij Salinatoris 20.6.g
clauenna 364.f
claui ænei 326.g
clauius fl. 411.d
clauſura 378.g
Clefis rex 274.g
Clemens pont. 279.d III põt. 391.d.IIII pont. 288.h
cleonymi in Italiã deſcẽſus 379.d.380.e
clepſydra 282.g
cleſius fl. 361.c
clitumnus fl. 330.g
cliuus Capitolinus. 212.h
ClodiusAlbinus 69.a
clodij Aeſopi hiſtrionis cœna 178.d
cluere 35.b
clugia 369.c. ab Vngaris depopulata. 277.a
cluſa 378.g
cluſiola fl. 368.g
cluſium 307.a.308.f
cluſinum 309.b
clypeus 134.g
Coctionis ex aqua & ordeo conficiendæ inuentor 6.h
codeghorium 354.e
coderonchum 351.b
codiceria 171.b
cœminum 401.b
coffianum 405.c
cognationis gradus. 162.c
cognatum 422.e
cognitor 94.g
cognomina à pecore. 164.e. ab arboribus 164.f. à piſcibus ibid. ab oleribus ibid.
cohors 131.a
coium 462.f
coldroitum 384.h
colina 306.h
collatia 12.h
collegium quid 31.c
collis 306.h
collisfloridus 330.f
colliſmedius 399.c
colliſpadi 321.a
colliſtortus 421.d
colliſuetus 234.e. 395.b
colodus fl. 303.c
colonia 378.h
coloniæ 64.e. Romanæ in Aphrica 68.h
coloniarum deducendarum origo 64.e
coloni Romani 65.d
colonorũ prędia 64.f
color albus decorus Deo 15.a
color impluuiatus, cærinus, croceatus, oſtrinus 195.d
colpia 6.e
coloſsũ Saraceni quãdo ſint demoliti. 274.h
columbæ unde miſcellæ 170.g
columbarum duo genera 170.f.g
columbanium 358.f
S. columbanus 364.e
columella 394.g
columna 42.g. Antoniana 36.e
columna 319.d
columna coclea Antonij 78.e
colũnæ ad impluuiũ, numis quadragenis milib. ſingulę 185.a
columnæ Proſperi oppidum 314.g
columnas marmoreas qui primus in domo habuerit 187. b. c
colũnenſis familiæ regio 324.h. origo 320.e
colungum 363.b
colutius Salutatus. 304.g
comaclenſis 353.d
comaclum à Venetis captum, & naues incenſæ 277.c
cõbennones 199.d
comburendi corpora uſus quandiu fuerit 40.e.f
condemnati bona in manu ſectorum à prætore ponebantur 106.f
comœdiæ 98.e
comenſis fons 363.d
comi lacus 363.b
comitia cẽturiata 73.c
curiata ibid. tributa eadem quæ curiata. 74.f
comitia quo tempore haberentur 74.g
ad Comitialem morbum ſanguis gladiatorũ bibebatur cæſorum 28.g
in Comitio ſacra per ſacrificulum 73.b
de Comitiorum actu. 73.b
comitiorũ ordo 79.d. tempus 73.a. tempus declarare in poteſtate Tribunorũ fuiſſe 74.h
comitium 73.a
à Comeſatione tibicines prohibiti 33.c
comminium 401.b
Commodus imperator 5.c
commodus Antonius 51.a
cõmodus 114.f.149.d
cõmodi libido 186.h
communalia Aſculania 341.a
cõperendinatio 104.e
complanum 358.e
comprecatio 11.c
compulteria 403.a
comum 363.d
conceptiuæ feriæ 38.f
concha 342.g
concilium Lateranenſe 278.g
concilium ætate Hieronymi Arimini celebratum 343.b. Cõſtant. 346.g. Ferrariæ 354.h
conciliũ Mantuæ 361.a. Senenſe 307.d. Lugduni celebratum 392.f
concilium 362.f
conclamare 39.a
cõcordia diruta 273.c
concordia 356.h
condulmarij 373.c
confeſsio peccatorum apud Chriſtianos, cur cæteros rei diurnæ actus præcedat. 18.g
confluentia 348.h
congij 180.g
congiarium 113.c
conilianum 384.f
coniſſa 331.b
conius 558.e
Conradus imp. 392.g
conſecrare 14.h
conſitiones 325.d
conſtans 151.c
conſtantia Rogerij filia 392.e
conſtãtiæ mors 392.g
conſtantiacum 369.c
conſtantinopolis à peregrinis expugnatur 281. b.c. per Venetos liberata 285. c.d. à Græcis impp. oppugnatur 285.c
Conſtantinus imperator 67.d
conſtãtinus 70.c.151.c
cõſtantius Cæſar 67.d
conſtantius 70.e
cõſtãtius comes 151.c
conſtantium 399.a
conſualia 46.g
cõſulatum petentium conſuetudo 77.a
conſules 55.d. dictatori parebant 56.e. quandoq; factos ſine comitijs ab interrege 74.g. potuiſſe in carcerem à tribuno duci 58.e
cõſuli ius dicere de capite ciuis Romani non licebat 58.g
à Conſulibus ad decẽuiros regimẽ urbis delatum 86.g
de Continẽtia 119.a.b
contraguerra 394.g
conuallis fl. 349.a
conuiuarum numerus 175.c
conuiuiũ 175.c.176.e
de Conuiuijs 175.b
conus 134.f

copæ

copæ 359.b
de Copijs educendis 155.c
cor ueneno tactum igni non comburi. 40.e.f
Cora,Bora 318.h
corallum 302.f
corbes 180.g
corbitæ 144.e
corbula 355.a
corbulo 71.a
corcenum 363.b
cordeuallum 384.g
cordiciates 359.c
cordonalus fl. 384.e
corfinium 397.b
coria 136.f
corianum 342.h
corilus 174.e
corinaltum 337.b
Cornelius Balbus 68.g. Scipio 117.b. Nepos 293.a
S. Cornelij ecclesia. 371.d
cornetum 302.f
cornices 26.f
cornua 134.g
coruus fl. 330.h
corolla 161.b
corona triumphalis. 140.h. concessa ne quis indigne abuteretur cautum fuit. 141.a.impp. ferrea. 364.e
sub Corona serui uendebantur 94.h
coronus 359.c
Cortaria gens 373.c
corrigia 357.a
corrigienses 358.e
Corsica per Genuēses recepta 298.e
corsignanum 308.f
corsolana 306.g
cortona 304.g.309.b
corua 384.f
corui 26.f
coruignanum 395.d
coruinus collis 395.d
cornus 358.f
Cosandala 353.c
C.Cosconius 101.c
G.Cosconius 147.d
Cosmus Mediceus. 304.h
cosignanum 341.a
costaciarium 328.h
cotanellum 334.e
cothurni 98.f
cotulum 310.e
coturnices quam ob causam damnatæ. 170.g.h
coturnices 314.h
cozola 365.d
crapalica 312.g
M.Crassi dictū 192.f
P.Crassus 99.a.b
Crechium 398.g
Crema 291.d. 362.h
Cremera 311.b
cremona 362.g
crepacorius 405.b
crepacorum 365.d
creppi 22.e
crescentinum 368.e
crescentius 334.e
creta Venetorū colonia 284.f
creta 288.e. Saracenī potiuntur 276.e
cretenses 134.e 281.b
creticū bellum 148.g
crealcorium 353.a
cricium 360.g
cripta 416.e
Crispinus 349.a
crispinum 355.a
Cristophorus Castilioneus 367.c.d
crœsus templum Apollini erexit 8.g
crocohumus sparsa. 184.g
crocodili 5.c
cromona 386.f
crotalia 196.g
crucesignati 278.f
ad Cruces sacellum. 305.b
crucis signaculū 28.h
crucis signaculo salutifero adoraturi Christiani cur se communiant 18.g
crustumij 334.h
crustumina tribus. 60.f
crustumium fl. 342.g
crustulus 357.a
crystallum 188.e
cucciohum 365.b
cuchagna 384.h
culcitra 183.a 195.c
culleus 94.h
cuma 146.g
cumæ 412.h
cumera 161.b
cumina 12.f
cuniculus 171.b
cunium 295.b 349.a
cupido 6.e
cuppæ 180.h
curetes 7.c
curiæ triginta 59.d
in Curiam à C. Cæsare recepti 67.b
curiona sacra 13.d
curis 161.a
M. Curius 117.a
cursanus 405.b
currus 200.e
currus triumphales à quibus Romani acceperint 300.f
curtisimilium 360.f
custodia 379.a
custodia uomani 395.
custogia 379.c
cusanum 397.b 403.d. 405.a
cutignola 349.a
Cybele 7.b.21.a
cyclades 274.h
cyclopas Apollo cur interfecerit 7.a
S. Cypriani ecclesia. 371.d. monasterium 372.h
cypri rex 290.g
cypri regis ignauia. 291.a. fuga ibid.c
cytherea 285.b

D

DAedali & Icari fabula 13.c
Dæmones 3.d
dæmones maligni 4.e
boni 4.e
dæmonum lacus 341.a.b
Dagon 6.g
Dalmatæ 278.f
dalmatiæ urbes 280.h
dalmatia 284.h. à Saracenis uexata. 276.h
Danasium 368.f
damascium 364.f
damianium 360.g
damiata 286.f
dānari maiores quos uoluerint 18.g
dana 307.e
S. Danielis ecclesia. 371.b
Daniel Victorius 373.c
danubius 387.a
Dantes Aldegherius. 304.f
Dauid propheta 322.
daunia 421.a
dea Peruersa & Prosa. 12.e
dea Virginensis 11.d
decempeda 173.d
decemuiri 87.a. alij ad lites cognoscendas 87.b
decemuiros nouē per dies decem accensos fuisse non collegas 86.h
deceptiones uatum. 8.g
Decius 150.f
decius Decij fil. 337.b
decuriæ decem 55.b
decuriones 131.a.c
decussis 112.g
dedicatio 16.e
defunctos Itali quo modo honorent. 45.d
defrutum 173.b.c
degnus 361.d
deificatio imperatorum 44.h. 45.a. b. c. d
Delphini portus 298.
delubra 19.a
demetrij Pompeij apparatus 192.g
Deussedit dux 370.g
deus proprio honore quomodo priuatus sit 3.d. 4.e. domitius 11.d. iugatinus ibid. domidu cus ibid. tutelaris 28.h
deum se hominem facere qui intentarint 44.g
dij boni 11.a. ex Samothracia in Phrygiam, ex Phrygia in Italiam delati 11.b. selecti & plebeij 11.c mali 11.c. à Romanis an.clxx. quomodo culti 11.c. à Romanis primum culti 13.b. Sabinorum 16.f.g
dij penates caninis pellibus contecti 19.c

an ſordidi 27.d.
deorum miniſtri 4.f. qui primus apud Aegyptios regnarit 4.h. cultum Romani à quibus acceperint 7.d ritus Romani à quibus habuerint 9.a. dearumq; matrimonialis coniunctio quid fuerit 11.c. in ſingulis hominum actibus præſentia, eorũq; nomina 12. c.f.g.h. ineptæ adinuentiones 13. b. effigies laudatiſsimæ 15.a. magna mater 21.a
deorum commentitiorum origo 23.c.d
deorum in oppugnationibus inuocatio 28. h
deos mortales, qui aſſeruerint 4.h
deos Romani quanti fecerint 10.h. in animis collato sanctos omnes habeant 11.a
deos fruge colere quis inſtituerit 14.f
diſs templa attributa. 19.a
de Diſs placandis ſententia 27.d
denariſ 61.a
deportati 92.h
deſentianum 361.c
deſertor 135.g
deuerrinus 12.e
deunx 112.g
dextans ibid.
dextra 24.h
dextrocherium 198.h
Diana 12.h
dianæ ſimulacra cur iuuenilia ſint ficta. 14.g
dianę ſpeculum 325.d
dianum 297.a
dicere 104.e
dixi 106.e
dixerunt 106.e
dictator unde 56.h
dictator quomodo crearetur 57.a
dictator cauſa feriarũ 57.b
dictatores ad peſtem ſedandam 57.a
Didij Iuliani amentia. 28.e
dies nefaſtus 38.e
dieſpiter 12.e
dies præliares 134.e
digentia 334.f
dignitates petentium difficultas 75.c
dimidia ſextula 112.h
dimiſſanei 126.f
Diocletianus 151.b
Diogenes Archelai filius 146.g
diomedis inſula 422.f
diomedi homo quomodo immolabatur 9.c
Dionyſius 6.h.
dionyſius Siculus 8.g
dionyſij celebrationes 5.a
diploma 90.
dipondius 112.g
diremptio 163.a
diremptores 77.d
diruta 332.g
dithargus 316.f
diuinatio 102.h
diuinationes eſſe inutiles qua ratiõe probatum ſit 9.a
diuiſio totius operis 10.g
diuitiæ ex agricultura iucundiſsimæ 168.f
diuites Romæ qui fuerint 192.f
diuortium 163.a
diuorum iræ quomodo præuidẽdæ 29.a
diuus Mugellanus. 305.b
dodrans 112.h
dogrium 386.f
dolia 180.g
Dominicus Monegarius dux 370.g
dominicus Torcellanus 374.f
dominicus Vrſeolus dux 372.g
dominici Michaelis reſgeſtæ 279.a.b.c.d.
Domitianus Adrianus 114.e
domitiãi patria 331.d
L.Domitius 147.c
Domodulula 365.d
domus 187.b
domuſnoua 378.h
domuſſula 365.d
domus uniuſcuiuſq; religioſa 18.c
donadeum 334.g
donadula 304.g. 348.f
donatellus 305.a
donationes 32.h
dorſumdurum 369.c
doſiolum 362.f
de Dotibus 162.f
dracones in uexillis. 135.a
dragma 112.f
drenna 361.c
drepani portus 288.g
druentum 368.g
L.Druſus 99.a
Ducaria 305.c
ducati 61.a
ducatus dignitas 328.e
ducatus Spoletanus. 328.e
ducentium 419.a
ducia 351.c
dugonia 384.h
duinum 386.g
dulcinus 365.c
duraganum 419.b
duria fl. 368.e
dyrrachium à Roberto Guiſcardo oppugnatum 277.d
dyrrachium Thomas Maurocenus recipit 283.c
dytrachinis mare apertum redditur 278.e

E

ECelinus 377.b
Ecelinus tyrannus 286.e
ecelini in Patauinos inaudita crudelitas 381.c
ecrocolum 197.b
Ederum 361.d
edolium 362.e
edulica 12.f
eleemoſina 17.a
eleemoſinæ 32.f
elephantes 49.a
elephanti ad currus triũphantiũ 204.f.
de Eligendo imperatore & patriarcha. 282.h
C.Elius 116.h
Eliſa fl. 306.h
elyſij campi 34.e
eloquentię ſtudia quãdo in Italiam reducta 346.e.f.g.h. 347.a.b
Emanuel imperator. 281.a
emanuel Chryſolora. 346.f
emanſor 136.g
emonia 387.b
emporium 306.h
encimbomata 195.c
entella fl. 298.h
ephafilatus exercitus. 139.c
ephippium 135.b.c
Epifanius 365.a
epirus 284.g
epiſtola Adriani 8.h
epiſtomia argentea. 185.d
eporedia 368.e
epulonum ſeptemuiri 33.b.c
epulonum ſeptemuiri quantæ fuerint auctoritatis 33.d
epulonum ſepulcrum 33.d. legata 33.a
epulonum ad ſepulcrum 33.b.44.e.f
equi caput panibus redimiri ſolitum 18.e
equorum uſus 199.b
equilium 275.b.c. 375.b.c. 383.d. Vngari depopulantur 277.a
equipares 134.e
equiti equus de publico 139.c
equitucium 421.a
equuria uia 36.e
era fl. 306.h
eraclea 370.e. deſtructa 370.h
eraclia 275.b
Eraſmi martyris reliquiæ 317.b
ergaſtulum 94.h
eridanus 360.g
erro 136.g
Eſernia 403.a
eſſedum argenteum. 200.g
eſinioſtia 337.e
eſis 337.c
Etruria 299.d

etruria quando & à quibus partita. 300.g.h
etruriæ nominis ratio 300.e. Romanis quandiu paruerit. 300.g. appellatio. 295.b fines 299.d
etruriæ oræ maritimæ uſq; ad Tyberim deſcriptio 301.b. mutilatæ finium limes. 302.f
etruriam Vngari quãdo ſpoliarint 300.h & utrunq; ſexum in Vngariam aſportarint ibid.
etruſcæ Plinij uillæ deſcriptio 190.e.f
etruſci Romanorum commertio quãdo ſint uſi 2.e Romanis quando ſubacti 300.f
etruſcorum potentiæ argumentum 300.f urbes ibid. dignitas ibid.
etruſcos Vngari cædibus affligunt 277.b
Euganei colles 382.h
Eugenius III. pontif. 301.d. 391.c
eugenius IIII. pontif. 373.c
eugenius tyrannus. 152.f
eugubium 328.h
eupilus 364.e
eupilum 363.c
euripi 182.f
euſebius 362.g. 368.e
euãder Herculi curam dicauerit 22.f
euerricator 39.a
eutichianus pont. Lunæ genitus 300.h
exercitus Dionyſij 6.h
exercitus unde 130.g
exercitus quomodo duci debeat 153.d
exercitus ut armis fulgentibus ſit 157.a
in Exercitũ uates habendos 155.c
exilij genus 92.g
exilium triplex 92.f
exiſtimatio 92.h
exodia 47.b
exomides 197.a
exorcizo 17.a
in Exploratores captos quali animaduerſione utendum 155.a
extiſpices 27.b
exules 92.f

F

FAba parentando curabſumebatur 44.g
Fabaris 334.f
faber 180.h. 181.a
fabiana tribus 60.g
Fabij Maximi inſtitutum 74.h
fabiorum cædes 311.b 312.g
fabius pictor 293.a
fabri tignarij 188.f
fabrianum 337.c
C. Fabritius 116.g
fabritius Luſcinus. 117.a
fabularum ineptæ adinuentiones 13.c
fabulas Romani pro miraculis quomodo acceperint 13.c
facinus Canis 360.e
fæſpergum 378.g
falarica 132.f
falaſcuſium 399.b
falces putatoriæ, meſſorię, fœnarię 180.g
falchachium 384.e
falcones 315.a
falcum 329.d
faleras à quibus Romani acceperint. 300.f
faleria 312.e
fallum 399.b
familiæ publicæ & priuatę circa muros urbis diſpoſitæ 85.c
fananum 356.f
fanaticum 387.b
fanaticum oſtiũ 289.a
fanum fortunæ 336.e
Fanum Paduanus. 374.f
far 180.g
fara 334.f 398.g
farfarus fl. 333.c
farfari oſtium 334.f
farinã flaminiDiali cur non licebat attingere 31.b
farinatæ Vbertini uirtus 304.e
farnazanum 335.d
farnetrum 405.c
faſagna 386.e
faſces conſulares nõ licuiſſe ingredi Alexandriam 71.d
faſces à quib. Romani acceperint 300.d
faſcellus 144.f
fatales libri 26.h
fati opinio quæ malapietati & iuſtitiæ inuehat 7.d. 8.e
fatua dea 163.b
fauentia 12.f. 348.g
fauiculum 403.d
fauiſſæ 20.h
faunus 13.c
fauni 44.f
Fauſta Milonis uxor. 191.d
Fauſtinianæ puellæ 32
Fauſtinus 345.d
Febris 13.c
februa 35.a.d
Februarij nominis ratio 35.d
fecialis 86.g
Federicus II. imp. Romano põt. infeſtus 284.h
Federicus Barbaroſſa 279.d
Federici bellum cũ Venetis ridiculũ 285.d geſta 392.f. mors g.
Felectinum 321.a
feles 5.b
Felicianum 360.f
Felix Rauennas 383.c
Felix Cornicula 370.g
Felſinia 352.e
Feltrinus fl. 398.h
Feltrum 383.d
Feneſtella quando obierit 184.h
Fenium 364.e
Ferentarij 131.c
Ferentile monaſterium. 331.c
Ferentinum 320.h
Feretrum 200.g
Feriæ unde 38.e. familiarium ibi.f. ſementinæ 38.g
Feriarum quatuor genera 38.e.f. uarietas 38.e
Ferifanus fl. 298.g
Feritor amnis 298.g
Ferramula 299.a
Ferraria 354.f
Ferrugo 195.d
Ferula 7.a
Feſcenini uerſus 161.b
Feſſona 12.f
Feſti error 73.c
Feſulana 305.a
Fiaſtrum 340.e
Fibrenus fl. 401.c
fibulæ aureæ 196.g
Ficarellum 339.a
fichinum 306.f
Fidena 311.a
fidenas à Tullo receptа 311.b
Fidenatium cum Romulo bellũ 311.a.b
fidenæ 327.b. 335.a
Fidẽtiola 348.g. 358.f
filatera 301.a
Filus 353.c
fimbria 197.a
Finale 356.f
finarium op. 297.b
Finitores 173.d
finus portus 298.h
Finus fl. 395.c
firmana 340.g
Firmus 72.h
fiſcorum proſapiæ origo 298.h
fiſcus 111.b
Fiuizanum 301.a
Flaccus poeta 382.f
Flamen 14.h. 30.h
Flamen Dialis iurare in leges nõ poterat 16.h. Vulcanalis 18.e. Pomonalis 31.a. Palatualis 31.b
Flamini Diali annulũ geſtare nefas 31. à non licuiſſe uidere ferijs opus fieri. 35.a.b
Flamines XV 31.a
Flamines à pontifice creabantur 30.h
Flaminia 14.h
Flaminia 342.e
Flaminiæ fines 342.f
Flaminicam faba non ueſci 44.g
Flaminium 342.e
Q. Flaminius 101.c
Flammeũ 161.b. 195.c
Flettum 398.g

flexumines 131.a
Flomarium 405.b
Flora 12.h. 36.g
Floræ campus 36.g
Floralia 36.g. 38.f
Floreni 61.a
Florentia 303.d. quãdo initium habuerit 304.e. nunquã deſtructa ibid. duobus incendijs quãdo arſerit ibi.f. gloria quando ſit aucta ibi. quas ſibi urbes ſubegerit 304.g
Florentiæ Carolus M. bis paſcha celebrauit 304.e. turris marmorea quando excitata 304.f. S. Marci bibliotheca. ibi.h. Fornices marmoreæ colũnæ 305.a. cõcilium celeberrimum 304.h
Florentinorum calamitas 303.c. à Senẽſibus cædes 307.d
Florentiola 342.g. 351.b
Florentinum 306.h
Florianus 150.h
L. Florus 295.d
Fluentia 304.e
flutæ 172.e
Flumicellus 395.a
Fluuianeum 394.h
Fœdus 65.b.c.90.h
fœminę, propinquis oſculũ ut darẽt cur ſit inſtitutum 74.g
fœminæ, Brutorũ dorum cur obſederint 199.a
fœminis Romæ uinũ bibere nefas 174.g
fœnus 115.a
Focaria 342.g
fodinæ 379.a
Folia fl. 335.b.c
Folia in lapides durescere 419.c
Fons aquæ acidulæ. 412.f
Fons magnus 326.g
Fons exundans 311.c
Fõtes copioſiſs. 419.c
Fontana 401.c
foratia 182.e
Forcella 395.b
Forculus 13.b
Forinum 419.b
Formelum 409.b
Formigarium 378.c
Formigo 356.f.g
Formigoſa 360.h
Formium 316.e
Fornacalia ſacra 13.d
Fornacalia quis inſtituerit 14.f
Fornariolum 395.b
Fornellum 402.h
de Fornicibus 189.a
Fornouum 358.e
Forte 341.a
Fortorius fl. 421.d
Fortuna 314.f
Fortuna ex auro alata 216.f. barbata 12.g. 205.b
Fortuna primogenia & maſcula 8.e
Fortunæ uirilis templum 30.e
Fortunæ templũ 323.d. 8.f
Fortunatus patriarcha Venet. 370.h
Fortunatus patriarcha Gradenſis 275.b
Fortunatus 385.d
Foruli 333.b
Forulum 336.f. 402.h
Forũ Auguſti 36.e
forum boarium 22.f
Forum appij 319.d
Forum brintanorum, 345.b
Forum caſsij 312.f
Forum Cornelij 351.a
foroiulij limes 384.g
Forumiulium ibid.
Forumliuij 347.c
Forumfuluij 360.e
Forumpõpilij 345.a
Forũſempronij 336.e
Forus fl. 398.f
Foſſa 317.b. 353.c
Foſſacæca 398.h. 400.
Foſſaclodia 369.c
Foſſanoua 301.a. 319.
Foſſapeloſſella 355.a
Foſſatara 357.a
Foſſatum 328.h
Foſsiones 378.e
Fracta 329.c
Fracte 318.f
Framula 299.a
franchauilla 398.e
francilio 364.e
Franciſcus Aretinus. 309.a
Franciſcus Barbadicus 373.b
franciſcus Barbarus. 179.b. 373.d
franciſcus Carmagnola 370.g
franciſcus Gonzaga. 361.a
franciſcus Fianus 311.
frãc. Foſcharus 373.d
franciſcus Patritius. 308e
franciſcus Petrarcha. 304.f. 346.c. 347.d
franciſcus Philelphus. 339.d. 347.b
franciſcus Piccininus 309.d. 329.c
franciſcus Sforcia 367.
franciſcus Zabarella iuriſc. 382.g
S. Franciſci eccleſia. 372.h
franciſci fratrum locus 338.g
B. Franciſci obſeruantiæ regula 308.e
frãciſci Petrarchæ prædiolum 382.h. ſepulcrum ibid.
francolinus 355.c
francorũ clades 361.c
francum 353.a
fraſcatum 325.a
fraſsinetum 360.e
fraticelli 337.d. 338.e. eorum ſcelus horrendum ibid.e.f.g
fratta 355.b
fraus pro pœna 92.h
fraxanorium 357.a
fraxum 334.g
fregellæ 402.g
frelium 299.a
frentana 398.e
fretealæ 406.h
frictolæ 414.f.g
frigidolfum 361.d
friſium 398.h
fructeſta 12.h
frumentũ flamini Dialicur non licebat attingere 31.b
frumentũ populo donatum ab Annio Martio 113.a
fruſinona 320.h
frux 174.e
fucinus fl. 320.h
fucinus lacus 322.f. 323.a
fugalia 37.d
fulgineum 329.a
M. Fuluij triumphus. 207.d
fumone 321.a
fundani 317.c
fundarum uis 156.f
fundi 319.d
fundi inſtrumẽta 180.
fundus 187.a
funebria 38.g
funebrium apud Romanos magnificentia 45.a.b.c.d
funeratiæ laudationes 40.g
funeris Romanorum pontificũ cura 45.d
in Funeribus florum honos & odoramẽtorum 42.b
in Funeribus gladiatorum munus 40.g
furanum 334.c
furca 399.a
furcifer 95.d
furconium 396.f
furculæ 341.c
furiarum umbrę 44.e
C. Furius Creſinus. 169.c
M. Furius 362.g
fuſignanum 349.a
M. Fuſius Milonis familiaris 191.d

G

Gabij 320.e. 326.h
Gabianũ 360.e
Gabitiæ 342.g
Gagium 355.c. 375
Gaianum 323.b
Galbæ imper. patria. 317.d
Galenus 150.f
Galeotus Malateſta. 343.b
galea 134.g
Galeata 347.c
Ioannes Galeatius uicecomes primus Mediolan. dux. 358.h
Galeotus Robertus. 343.c
Galeria 312.h. 352.e
Galerius 151.c

Galie-

Galienotũ duorũ principũ pompa 53.c.d
galli castrati 21.c
galli cur molles dicti. 21. b. c
galli gallinacei 26.f.g
galli Saluij 295.d
galli apud Anienẽ trucidati 327.a
galli in Sicilia quandiu regnarint 393.d
Gallicanus mõs 409.
gallia Cisalpina 356.e
galliæ brachatæ terminus 296.g
galliæ Cisalpinæ & Italiæ termini 343.d
gallicanum 295.b. 320.e. 326.h. 327.d
gallicorum principũ Christiana expeditio 390.h. 391.a
gallienſium 311.d
gallina cum lauri ramuſculo in ſinũ Liuiæ decidit 27.b
gallinæ nigræ 26.f
gallinarium 401.b
gallipolim Marcus Dãdalus capit 283.d
gallumbri 130.e
gallus Hoſtiliãus 150.f
gallus poeta 4. h. 347. c
gallorum in Sicilia calamitas 393.c
Gambara 379.a
gambatarum 399. b
gardæ lacus 361.b
gargani deſcriptio. 421.d. 422.e
gargnanum 361.c
garibaldum 299.a
Gaſparinus Bergomẽſis 346.g
Gelaſij II. pont. patria 318.f
geldonum 421.d
gelinum 400.e
gellum 306.g
gemanum 342.h
gemmæ 196.g
gemula monaſterium 382.h
gauardum 361.d
gaudentium 305.c
gauignanum 321.c
gauli 144.e
gaurianum fl. 317.d
gaurianus fl. 400.g
gaurinus 377. c.d
gaurus mons 406.h
geminianum 306.h
S. Geminiani templũ. 369.c
contra Gellium 83.d
genialis lectus 161. b
genibus religionẽ ineſſe 18.h
genius 161. a. b
Genſericus Vandalorum rex 274.e
gentes barbaræ an deum eſſe crediderint. 3. c
gẽtilis medicus 329. b
gentilis pictor 337.c
genua à Saracenis quãdo capta 277.b
à Magone Hamilcaris filio oppugnata 296.f. 297.c. à Magone Pœno deſtructa ibid.d. à Saracenis quando ſpoliata 298.e.f. 372.e
genuæ portus 297.c
genuæ incrementum. 298. f
genuã Romanis quis abſtulerit 298.e
genuenſis claſsis à Veneta ſuperatur 288. f.g. reip. maximum incommodum 288 g. populi finium terminus 299.c
genuenſes Ptolemaida expulſi 287. b.c. à Venetis uicti 288.h. 373. a
genuenſium cum Venetis pax 285.a. naues incẽdio abſumptæ 287.a. imperij terminus 296.h
genuenſes inter & Venetos bellum innouatum 289.c
genuenſes Turcos in Europam quando primum traduxerint 291.c (377.c
Georgius Caballus.
georgius Præneſtinus 298. f. 298.g
georgius Trapezuntius 347.b
S. Georgij de Alga monaſterium 307.c
S. Georgij monaſterium 372.f
gerardus Florentinus 307. d
gerardus Sablonetius 362. g
germani à quibus primum Latinas literas docti 2. f
germani cuiuſdam puſillanimitas 52.e
germani in Sicilia quãdiu regnarint 393.d
germanorum ab Italis diuiſio 386. f
germanorum principum Chriſtiana expeditio 399.h.391.
germania Romano imperio quando cœperit eſſe ſubiecta. 69. d
in Germaniam ex Italia acceſſus 378.h
geruaſius 345.d
geſeoretæ 144.e
geſtationes 190. f
Ghiſalbagum 362. h
ghorum 354. e
gilecta 296.g
gipſum 399.b. 400.e
giranum 323.c
giſulphus 389.d
gladiatores 40.h
gladiatorum primus editor 41.b
de gladiatoribus. 41. a. b. c. d
gladius 134.g
glarea Abduæ 363.c
glaucus color 195. d
glemona 386.e
gloria quid 118.e.f.g
glomerum 197. b
gõzaga familia 377.b
gordianus 51.a. 150.e
gorgonis fabula 13.c
gorgonuola 363.b
goricia 386.g
gogna 367.d
goidum 351.c
gondiberta 365.a
gothfredus 389.d
gouernum 360. h
gradaria 342.g
gradus inſula 369.c
gradus deſtructa 372.f
gradum Saraceni oppugnant 276.h
Græcorũ thelogia 6. h
peſte laborantiũ ſacrificium 18.g. accũbendi modus 42.f
in Latinos coniuratio 287.d. cum occidentali eccleſia unio 388.f
græcis fabulę pro miraculis cõmunes 13.c
gragnola 301.a
graiæ Alpium fores. 368. e
gramen longiſsimum 332. f
granariolũ 342.g. 353
granarium 180.g
grapetum 365.b
graſsium 360.e
gratianus 151.d
de Gratitudine 122.h
grattaria 349.a
graualonus 365.b
graueia 298.h
grauidona 364.f
S. Gregorius 323.c. 346. e
Gregorius IIII. pont. 275. d
gregorius VII. pont. 310.e 390.h
gregorius IX. pont. 285.a. 392.f
gregorius X. põ. 358.h
gregorius XII. pont. 373. c
gregorij IX. pont. cum Venetis fœdus 285
S. Gregorij ſocietas. 350. e
grignanum 303.b
grigni fl. origo 383.a
grignum ibid.
grimoaldus 345.b
grimia 361.d
gripta 325.a
griptæ 310.f. 341.b
griſana 387.d
groſſetum 302.e
grues 314.h
guadagnolum 323.c
guaimari geſta 389. c
mors ibid.d
gualdum 328.h
guardaſionum 357.d
guardaſtallum 357.b
guardia alferi 400.f
guardiagalli 398.h
guarnaciæ 195.c
guarene 360.f
guaſtalla 357.b

Guidantonius Vrbini comes 303.c
guidi comites 306.g
guido Rauēnas 295.a
Guido Petramalensis 306.g
guido episcopus 308.
guido musicus 308.h
guido Bonactus 347.
guiletimonasterium. 405.c
GulielmusGuiscardus 390.f
Gulielmus Francigena à MichaelePalęologo superatus 287
gulielmusBonus 391.
guillimacum 400.f
guinisiorum calamitas 303.b.c
gundum 364.f
Gypsum 342.h.357.b
grypta mamardi 405.

H

HAdria 395.b
Hadrianus imperator religiōi Christianæ proclivis 8.h
Hadrianus imperator 8.h. 68.h. 149.c
hadrianus 99.c.293.b
hadrianus V. Genuensis 298.f
hadrianus imp. Centumcellas cur ædificarit 302.h
hadrianus IIII. pont. 391.d
hadriani modestia in conuiuijs 176.g
hadriani imp. patria. 395.
hæresis crudelissima. 338.e.f.g
hamæ 413.a.b
hami 182.f
Hānibal uideAnnibal
Hannibal in Ligures quando concesserit 296.f
Hannibal ubi oculū amiserit 305.d.306.
Hannibal 394.f
Hannibalis uia 327.b
hara 173.d
Harpadium 403.d
harpagones 182.f
Hasdrubal ubi uictus fuerit 336.g
hasta 134.f
hastati 131.c
hecatombe 18.f
hederam flamini Dialis cur non licebat attingere 31.b
Heliogabalus 150.e
Heliogabali conuiuia 177.d.libido 186.h
HeliusPertinax 114.g
helius Spartianus 67.
helij Pertinacis patriæ locus 296.h
Henricus Dandulus dux 280.e. 283.a
henricus imp. 283.a
henricus primus imp. 304.f
henricus II. imp. 388.d
henricus III. imp. Germanus 390.g.h
henricus sextus imp. 391.d
hēricus comes S. Pauli 280.f
Heraclea reædificata.
heraclea 383.d (371
Heracleus imp. 383.d
herba lōgissima 332.f
herculanea uia 318.e
Herculis ortus 7.a
herculis sacris mulieribus non licebat interesse 13.d
herculis institutū 10.e
herculi sacrificādimos 22.f
Germagoras 385.d
Hermolaus Barbarus 374.f. 383.c
hernici 320.f
Hesiodus quot deos in terra fuisse commemorat 7.d
hesperia 294.e
Hieronymus Barbadicus 374.e
hieronymi patria 387.d. 388.e
S. Hilarij ciuitas 285.d
hippagines 144.e
hippodromos 190.f
Hippolytifabula 319.c
hircus 5.b
Hirpiæ familiæ 312.e
hirpinum 403.d
hirundines 314.g 315.a
Hispania à Saracenis fœdata 283.d
hispania ulterioris diuisio 68.f
ex Hispania, urbe Roma qui donati fuerint 68.f.g
Hispani quando primum Latinas literas sciuerint 2.f
hispanorum Christiana expeditio 390.h 391.a
historia quando extincta 293.b
historię quomodo scriptæ delectant 97.a
historiæ commendatio 293.a
historium 399.d
histriones 47.b
histrionum merces diurna 47.c
hominis uiui simulacra in Tyberim cur fuerint deiecta 10.c
hominis uitæ quinq; utilissima 178.h
honoratum 318.e
honorinus 12.g. 152.f
honorius II. pontifex 351.c.391.b
honorius III. pont. 392.c
honorius IIII. pont. 284.f.g
Horatij uilla 324.h
horatius 334.g.h
horiæ 144.e
Hormisdæ pōt. patria 321.a
horologium 182.g
horreum 180.g
hospitio publicè & priuatim Itali quando accepti 47.a
hospitalarij 290.g
hostia 35.a
hostia uehemētius reluctata nō sacrificatur 17.c
hostia maxima 17.c
hostiæ 17.c. maiores cornib. auratis immolantur 17.d. de testabiles 18.e
hostiarum duo genera 17.b.c
hostiarij dij 13.b
ab Hostibus ablata repetēdi formula 86.f
Humana 353.c
humagum 387.b
Hunfredi gesta 389.d
Hymenæus 160.h
hyperion 7.b
hypotheca 100.h

I

IAcobus Acciæolus 305.b.c
Iacobus Alegretus 347.d
iacobusBracellus 296.h. 298.g
iacobus Gontarenus dux 289.c
iacobus Forliuiensis. 308.c
iac. Lauagnolus 377.a
iac. Perusinus 309.b
iac. Piccininus 309.d
iacobus theologus Genuensis 278.h. 279.a
iaco. de Turre 347.
iacobus Teupulus. 285.a
iacobus Teupulus dux Candiæ primus 284.f
iacobus Zenus 374.f. 383.d
iacobi Caudolæ patria 399.c
iacobi columnæ oppidum 315.c
iaculum 134.f
Iadera à Venetis capitur 280.h
iadera quintum à Venetis deficit 280.g
iaderēses piraticam exercent 281.a. à Venetis pacem impetrant ibi.
Ianectus Manectus. 305.a
ianipetrus Lucensis. 303.c
ianus bifrons, quadrifrons 11.c
ianus Fregosius 298.g
Iapidia 387.a
iapygia 422.g
iapygium 405.a
ibis 5.b
idaspis 335.d
idex fl. 351.d
iera 364.f
Iginius 295.a
ignatum 378.c
ignis perpetuus in tēplis

plis ſeruabatur 4.g
igni cremari ex patri/ cijs qui primus uo luerit 39.d
ignem ex domo Fla/ minia quando effer re licuerit 18.h
Ilex 299.c
Illiricum 69.a
in Illirico xij. populos ius Latij habuiſſe. 69.b
ilmamolinus Sarace/ nos in Europam tra ijcit 283.d
imela fl. 333.c
imeuli fons 384.f
immolatio humano/ rum corporũ apud uarios populos 9.b
immolationis origo. 14.f
imola 351.a
immolare 14.f
imperatiuæ feriæ 38.f
imperator qualis eligi debeat 153.a.b.c
imperatoris Roma. a= nimam de terris in cęlos qui uehere cre debatur 45.c
imperatoris ſecreta ne mini communicanda 155.b.c
de Imperatore optimo Onexandri præce/ pta 152.g.h
imperatores externi Romanorum 67.d
imperatorum deifica/ tio 44.h. ordo poſt Traianum 649.c
imperij Rom. incli= nationis hiſtoriæ ti= tuli initium 345.c
imperij Romani ruina ſub quo imperato/ re inceperit 68.h
impiorum pœnæ & fu riæ 43.c.d
impluuium 191.a
inarculum 15.c
inaugurandi locus in curia ueteri 24.f
inaures 196.g
inciſa 305.c
incubi 44.f
indiuinia ciuitas 13.a
induſium 195.b
inferorũ aditus 332.e
infulæ 15.c
Innocentius II. pont. 391. b
innocentius IIII. pont. 392. f
innocentius IIII. pont. Genuenſis 298.f
Innocentij III. pont. pa tria 320.f
ino 21.d
inſtitutionum orato/ riarum Quintiliani libri 346.e
inſtrumentum 181.b
inſubres 366.e.f.g
inſula 387.b.401.c
inſula comãtina 364.e
inſuletta 401.c
interamnia 331.d. 332.g. 401.c
interamniæ 402.g
intercido 12.e
interdictio aquæ & i/ gnis 92.e
interregnum 55.b
Ioanna regina 393.d
ioannes abbas patriar cha Ven. 369.d
ioãnes Baliſtarius Blõ di præceptor 362.g
ioãnes Boccatius 306.
ioannes dux creatur. 276.e. eius frater e/ xul in patriam reuo catur 276.e
ioannes Capiſtraneus 48.e. 396.e
ioannes cardinalis Ta rentinus 322.f
ioãnes Caruaial 48.e
ioãnes Colũna 284.g
ioannes Cornarius. 374.e
ioannes Fabriciacus. 370.g
ioãnes Galeacius 367.
ioannes grammaticus 346.e
ioannes Horologius. 382.g
ioannes Huniad 48.e
ioannes Huniad Vay/ uoda 150.h
ioannes Macincollus. 332.g
ioãnes Madius 376.h
ioãnes Mediceus 304.
ioannes Particiacus dux 371.b.d
ioan. Petrucius 309.d
ioan. Rauennas 346.f
ioan. Tortellius 309.a
ioan. Trũdonicus dux 371.c
ioannes Vataris 285.a
ioan. Vitellenſis 302.g
ioan. XXIII. põt. 418.
ioannis Brennij imp. mors 285.a
S. Ioannis op. 359.b
S. Ioãnis templũ 369.d
ioannis X. pont. pa/ tria 325.b
ioannis XVII. põt. pa/ tria 345.d
S. Ioannis monaſte/ rium 398.h
ioannis Tornarici in/ teritus 371.a
ionium mare 288.e
ionij maris initiũ 42 f
iope ciuitas 289.a
iordanus Conſtanti= nopolitanus 295.d
ioſeph Bripius 367.d
ioſephus Iudæus 29.a
iouenicum 421.c
iouianus 151.d. 330.h
iouis uxores 7.c
iouis optimi maximi templum 19.d. ſa/ cerdos cane & capra abſtinet 20.h. ſacer dotes lictore & ſella curruli utebantur. 20.h. colũna 368.f
epulones 20.f
iouem pudicitiæ cor/ ruptorem in ludis Scenicis hiſtriones cur cecinerint 20.f
iouenum 359.b
Iſaac impera. interitus 281.d
iſabelis Burgundię du ciſſa 117.d
iſauricus 147.d
iſaurus fl. 335.b.c
iſchia 302.e
iſclerus fl. 419.a
iſei op. 361.d
iſei lacus 361.c
iſeta 368.f
iſis 4.f.h
Iſtria 386
iſtriæ caput 386.g
iſtriæ latitudo 386.h. urbium poſtrema. 387.c. clades 388.g
Italia trãſpadana 374.f
italia clades ſentit in/ auditas 277.b. o/ lim quot hominum milia ſola armarit. 295.a. illuſtrata. 350.h. reges Italos quando habuerit. 371.d
italiæ regiões quæ Gal lis priuſquam Ro/ manis fuerint ſub/ ditæ 2.f. medium 54.g. gẽs antiquiſ/ ſima 328.f. umbili/ cus 331.d. 332.e.f. urbes olim ſeptin/ gentæ, nunc 264. 295.a. latitudo. 388.g.h
italiæ regiones ſeu pro uinciæ 293.c.d. no minis ratio 294.e diuiſio 295.b.c. ca= lamitates 349.b.c.d longitudo, latitudo ambitus 294.f. ſu= men 332.f
italiæ & Romæ prælij infeliciſsimi locus. 345.b. annus infe= liciſsimus 371.d. 372.e. antiquus ter minus 386.g. ulti/ ma oppida 387.d. campeſtre ſolum a/ mœniſsimũ 407.d
in Italiam illuſtratam præfatio 293.a
italorum calamitas. 276.g
itinerum ſecuritatem nuncupari 28 h
itrum 317.d
iube domine benè di/ cere 28.g
iudæa in xij. tetrarchi as diuiſa 71.a
iudæi præſtigiorũ pœ nas quomodo de/ derint 29.a
iudæi Romanis exo/ ſi 72.f
iudæorum lex in triũ/ pho Veſpaſiani Ro mæ portata 211.c
iudicia publica 91.a.ca pitalia ibid. b. non capitalia ibid.
iudicia centumuira/ lia ibid.

Iudicia communicata inter senatores equites & tribunos ęrarios 103 b
in Iudicijs corruptelæ. 93. d
de Iudicibus 103.a
iudicum reiectio 103. d. numerus uariatus 104. f. confessus ubi 104.h
iugatinus 12.h
iugerum 64.g.173.d
iuglans 174.e
iuanum 383.a. 398.g
Iulia 385.b
iulianus 70.f. 151.d
iulianus Cepatius. 370. g
iulianus Didius 149.d
iuliani imperatoris cõmendatio 17.b
iulius Bassus 101.c
S. Iulij lacus 365.b
S. Iulij reliquiæ 365.d
iumentis soleas ex auro quis induerit. 184. h
Iuno unde 23.c
Iunonis templum in Auentino 20.e
Iunonis Lucinæ templum 23.b
Iunoni consules sacrificabant 23.c
Iunculum 405.b
Iuo 309.d
Iupiter Ithometes 9.d
Ius 88.h
ius ciuile 89.a. honorarium ibid. prætorium ibid. proprium ibid.
Ius honorarium 57.b
ius publicũ 88 h. primariũ ibi. naturale ib. gentium ibid.
Iurisiurandi mos 16.f
Iuris petendi prętextu cautũ ne abscisi tribunalia ascenderẽt 96. h
Iustinæ uirginis templum 381.d
Iustinianus Patriuus dux 276.e
Iustinopolis 387.a
Iuuantinus fl. 395.a
Iuuenalis patria 402.e
Iuuencus fl. 323.a

L

Labarum 135.a
labona fl. 298.h
lacedęmonij 134
lacerna 197.a
lacturcus 12.h
Ladislaus rex 393.d. 418.e
læna 195.c. 197.a
Lælia gens 395.a
lætitiæ dea 18.g. sacrum ibid.
lętus mortuus fl. 340.h
lætus uiuus fl. 340.e.f
lagisium 361.b
lama 399.a
lamium 378.e
lamentationum diminutio 38.g. h
lapilli 196.g
lapirus 339.b
lapis Comensis 363.d
lapidibus quãdo pluerit 29.b
lancea Christi & spongia 285.c
lanceam & spongiam Ludouicus Frã. rex redimit 286.e.f
lancianum 398.h
lancium 368.g
landi 373.c
landigrum 379.b
lanifices 181.a
lanerum 197.a
lanunium 318.g
lararium 19.c
larda 358.f
lares 3.d
lares unde aduecti 19.
larętia nobilissima meretrix 22 g
larentia meretrix pro dea culta ibi. h
T. Largius primus dictator 56.g
larinum 421.b
larium 364.f
larius 363.d
laruæ 3.d
Ladislaus rex Neap. 309. b
lassimira 278.f
Latina regio 313.a
latina loquutio in uulgarem Italicã à quibus cõuersa 374.h
latini 313.a
latinorum mos, quo die primum gustarent mustũ 174.e.f
latinorum apud Constãtinopolim uictoria 284.e.f. in Cõstantinopolim imperij per annos 58 finis 288.e. fines 313. b
latium 63. d. 313.a
latrinæ publicæ 190.h
latrones in Aegyptum cur nauare non audeant 5.c
latumiæ 94.h
lauania fl. 298.h
lauanium ibid.
lauci lacus 363.b
lauda 362.h. 363.a
laudatores ut rei possent in sui commendationem producere 105.b
laucanum 321.a
laurinium 314.g
laumelum 365.b
S. Laurentia 371.a
Laurentius Teupulus dux 289.a
laurẽtius Valla 347.b
laurentius Castellanus 374.f
S. Laurentij burgus. 305. c
laurentij Columnę oppidum 326.h
laurẽtani Plinij uillæ descriptio 190.e.f
lauretum 369.a. 395.d
laurus triumphis dicata 205.a
laurus Quirinus 374.
lauro imperatores cur sint laureati 27.b
laurum pollui nefas. 28.h
lecti 183.a
lecti toti argento operti 184.h
lecticæ forma 200.g
lectisternium 46.h
legatio libera 92.f
legatorum externorũ nomina à præfectis ærarij notabantur. 110. h
legio unde 129.a.b
legiõis numerus 130.f
legionarij 126.f
lembus 144.f
lemniscatum 41.a
lemonia tribus 60.f
lemures 3.d. 43.d
lemurnæ 317.d
lendenaria 355.c
lentia fl. 357.d
lenunculus 144.f
lentus fl. 398.e
lentulus Cornel. Supra 37.e
leo Baptista Albertus. 326. e
leo Ganala 285.b
leo Ganala se & Rhodum insulam Venetis subiecit 285.d
leo I. pontifex 274.e
leo pont. à Normannis superatus capitur 390.e
leonis II. pont. patria. 315 c
leonardus Aretinus, 300. e. 308. h. 309. a
leonardus Iustinianus 373. a. b
leones ad currum iuncti 201. b
leonum pugna 49.b
leonessa 331.c
leonicum 378.h
leoninum 387.a
lepidus 147.b
leporaria 171.b
lernium 363.b
lesina 421.d
lesina à Pisanis capta. 280.e
lesenium 346.e
lessus 38.h
letaniæ 52.f
leuana 12.e
leuantum 299.a
leuci 26.f
leucum 363.b
lex 55.a. 89.b
lex ne quisquam petendi causa album uestimentum indueret 76.g.h
lex agraria 90. h. Curij 91.a. Licinij stolonis ibi.
lex ne senatores mercaturæ essent nimium intenti 120. f.g
lex Laurentum 173 d pagana 174.e
lex Iudæorum in triumpho Vespasiani Romæ portata 211.c

lex lata 289.a
leges sanctæ unde dictæ 14.c
leges Iouis sacerdoti impositæ 20.h
leges tabellariæ 79.c
leges scriptas Romani unde acceperint 87.a
legum capita 10.h
de Legibus 88.e
liba 17.d
liber pater 11.d
libera dea 11.d
liberalitas Romanorũ publica 166.f.g. priuata 167.a
de Liberalitate Romanorum publica 122.h
S. Liberatoris monasterium 398.e
libero patri sacra quo modo facta 13.a.b
libertini in senatum allecti per commodũ 81.d
libra. 111.d
libra Italica 112.f
librafacta 303.b
librarij 80.e
librata fl. 394.h
libri elephantini 60.g. h.84.h.110.g
libri secundi diuisio 30.f
libri lintei 98.g
libri rituales 97.d
liburnæ 144.f
liburnicę gẽmatis puppibus de cedris fabricatæ 185.d
liburnium 301.c
licena 378.g
L.Licinius 147.d
licinius Murena 171.d
licubium 359.c
lictores prætoris 57.b
lictores à quibus Romani acceperint 300.f
lignum 188.f
ligones 180.g
Liguria regio prima 295.d
liguria maiore sui parte in Apẽnino 296.f
liguriæ longitudo 295.d
ligurię ab Etruria diuisio 299.d
ligures transalpini à quo primum domiti 295.d
ligures quo tempore Romanis subiecti fuerint 395.d. eorũ regio, à quo exarmati 296.e
ligures fallaces 296.f
ligustici pelagi nominis ratio 295.d
ligustici pelagi insulæ 299.d
lilibæum 288.g
limbus 195.c
limentinus 13.b
limina 383.d
limina ex ære 187.c
liminus fl. 384.f.g
linarium 306.h
linguis omnes fauere 28.g
liniacum 375.d
linternum 412.f
lintres 144.f
linum Lameliũ 365.c
linum quod igni non absumitur 40.e
liquentia fl. 384.e
liris fl. 317.d.400.g 406.e
lisontius fl. 386.e
lispinetum 400.f
litare 14.g
literæ Latinæ quomodo inuentæ 21.d
de Literarũ laudibus 96.h
literarum amore qui flagrauerint 99.a
literarum ludi 164.h
ex Literis fructus 99.d
lithostrata 323.d
lituus 24.h
liuentia fl. 384.e
liuius 24.h
liuius Salinator 109.c
liuius cuius adiumento & tempore scripserit 294.g
liuij Patauini commẽdatio 294.g
T. Liuij ossa 381.d
T.Liuij sepulcra 382. e.f.commẽdatio ibi.
loarium 362.e
lobruttulum 400.h
locium 379.a
loco uili nati ob uirtutem inter primores qui sint electi 124.e
locupletes 170.e
lodrium 362.f
loianum 351.d
loium 403.d
Lombardia 356.e
lombardia 274.g
lombardiæ fines 356.f
lombardi 356.e
lonatus Iurisc. 382.g
longastrinus 353.c
longianum 343.d
longobardi 374.h
lora 173.b.183.b. 357.a
lorica 134.g
lotharius 364.h
lotharius Theotonicus imp. 391.c
lotus pictor 304.g
luca 295.d.303.b.c
lucania 389.a
lucania Græcis quando fuerit subdita 2.f
lucanus 68.h
lucar 109.d
luceolus 336.g
lucernæ 183.a
luchinus Vermes 377
lucia fusina 381.a
lucina 12.e
lucinianum 308.f
luciolum 299.d
lucionium 361.c
lucitum 400.f
lucius 2.pont 352.h 395.c
lucius 3.pont. 303.b. 391.d
lucrinus locus 414.d
luctus diminutio 38.d
L.Lucullus ditissimus 192.g.293.a
L. Luculli domus 413.d
luculli uilla 415.d
lucullanum 325.a
lucumones 300.f
lucus 397.b
ludi scenici 37.d
ludi funebres 41.d
ludi Troiani 46.g
ludi à quo primũ inuoducti 46.g
ludi Capitolini 46.h
ludi seculares 48.f
ludi plebeij 48.g
ludi Circenses 48.g
ludi Romani 48.g
ludorum detestatio 52.e
de Ludis 46.e
de Ludis saltatorijs 178.f
ludiones 47.a
ludouicus 393.d
ludouicus comes Sabaudiæ 280.g
ludouicus Fregosius 298.g
ludouicus Foscharenus 374.e
ludouicus Iureconsultus 330.h
ludouicus marchio 361.b
ludronium 361.d
lugani lacus 365.b
lugdunense cõcilium 289.c
lugi familia 295.b
lumenicus 303.c
lumesanum 400.f
luna dea 5.d
lunæ portus 299.b eius Longitudo ac latitudo ibi.c. desolatio 300.h
lunatum 361.d
lunatula 419.a
lunensis regio 300.h
lunulæ in calceis 198.f
lunus deus 5.d
luparia 400.f
lupercal 10.g
lupercalia sacra 21.d
in Lupercalibus mares & fœminæ nudi 22.e
luperci 22.e
lupi 5.c
lupus 172.f. 337.c
lusitaniæ diuisio 68.f
lustratio agrorum 172.g
lustria 36.h.163.c
lustrum 63.b
luthprandus Longobardorum rex 365.a
lutũ ex siccitate 333.a
luxianum 379.b
luxuriæ origo 181.e. f.g.h.185.a.b.c.d
lychni 184.e
lydij 215.c

M
Macedoniæ tributũ impositum 69.b
macerata 339.d.342
machaſtorma 362.h
machia 421.d
machum 363.b
macra fl. 299.c
macra & Tyberis amnes quantum inter ſe diſtent 299.d
macrinus 149.d
macrobius 357.d
macula 394.g
madernum 361.c
madirium 383.d
madruſium 361.c
magainum 366.e
magdalonum 419.b
magicæ uanitates 28 e
magicam artem homines qui docuerint 4. f
magiſter æquitũ 56.h
de Magiſtro pecoris 169.d
magiſtri 55.a
magiſtrare 55.a
magiſtratus in leges iurat 16.h
magiſtratus 55.a
magiſtratus minores 59.d
magiſtratum petentibus maximum adiumentum competitorum paucitatẽ fuiſſe 76.e
in magiſtratuum petitionibus humilitatẽ ſupplicãdi profuiſſe 76.f
in Magiſtratuum petitionibus corruptelæ 80.g
in magiſtratibus declarandis modus 80.f
magiſtratibus nocentium pœna 88.f
magnauaca 353.d
magnetis uſus inuentio 420.g
magorum miracula à dæmonibus 25.a
maia 18.e
maiella 397.a
maientia 319.a
maiolum 343.a
maior lacus 365.b
maiores 165.c
maiorbum 369.c
mala unde 174.e
malateſta Cataneus 328.g
malateſtarum patria 343.c
malconſeglium 281.a
Meldula 347.c
maleuentum 404.g
malgratum 301.a
malleſinum 361.b
mallianum 307.b. 323.b.333.d
maluaſiæ caſtrũ 288.e
mammæ 376.h
mammea 327.a
mamolus pons 327.a
mamurius 20.e
manarola 299.b
C.Mancinus 17.a
mancipes 108.g
mandela 334.f
mandellum 363.b
manduci effigies 53.b
manduci laruati 215.c
manes 3.d
manfredus rex 392.b. 393.a
mangones 110.g
manipulus 131.b
manlius Torquatus 327.a
C. Manlius primus dictator è plebe 56.g
G. Manlij de Gallis triumphus 208.e.f
mantua 360.h
mantua quando diruta 273.c
mantuæ calamitates 361.a
manturna 11.d
manubiæ 142.g
manũ porrigere 83.d
manumiſsio 96.h
manuplellum 397.a
mapheus Veggius 363.a
maranũ 378.h.384.h
M. Marcello ouatio 203.a
marcharia 361.a
Marchia Taruiſina 374.f
marchia Firmana 335
marchia Anconitana 335.b
Marchiæ Taruiſinæ limites 355.d
marchiæ Taruiſinæ fines 374.g
marchiæ Anconitanæ fines 341.b
marchio Borſius 355
marchionis nominis ratio 375.a
marcus Lippomanus 373.b
S.Marcus euangelium ubi ſcripſerit 385.c
marci Antonij inſania 22.e.f
marci Barbi Veneti cõmendatio 44.g.h
marci euangeliſtæ corpus Venetias delatũ 276.e. eius eccleſia Venetijs quãdo ædificari cœpta 276 e. ubi poſitum 371. b.381.d
S.Marci manu euãgelium ſcriptum uenetijs ſeruat 385.d
marcomama 353.c
marconum 405.c
maremortuũ 413.b
marennum 356.f
margaritæ 183.à
S. Margaritæ eccleſia 371.c
S. Maria in Lauretò 339.c
S. Maria à Balneis 344.f
S. Maria in rotundo 345.c
S.Maria 358.e
marica 406.e.f
marida fl. 343.a
marilianum 419.b
marina 303.d
marinũ 318.g.325.a
marius 146.g
marius faber 72.g
C.Marius 184.g.324
marius filius 146.h
marij filij Prẽneſte obſeſsi interitus 147.a
marij oſſa diſperſa 146
Marlianum 418.g
marmor Luculeium, Tiberiacũ 187.c.d
marmora Liguſtina 301.a.b
marmora 303.a
maroſtica 383.a
marplacidæ 144.f
marrate 349.a
marrucini 322.h.395
marſi 322.f
martha 310.f
martha fl. 302.f
martialis poeta 351.a
martiales Latini 32.f
martianus 348.h
martianus Conſtantinop. imperator 274.e
martinengum 362.h
martini 3.pont. patria 332.h
S.Martini op. 357.a
S.Martini op. 368.f
S.Martini tẽplũ 369.d
S.Martini monaſteriũ 399.a
martius cãpus 23.b
martius campus ad tironum exercitationem electus 128.h
maſſa 307.b.354.e. 355.d
maſſa trabaria 336.h
maſſentia 354.e
maſsicus mons 408.f
maſsilia 295.d
maſsionum 395.b
maſſinus Pãdulphus 343.b
maſſinus Scaliger dominio Italiæ quãdo deturbatus 291.d
maſtratum 403.a
matalana 299.a
materfamilias 162.
matertera 165.c
matertera magna 165
mathacus Biſſarius 379.c
matthęus Blõdus 345
mathelica 338.g
mathematici à Tybertio expulſi 28.e
matheſium 403.b
mathia tribus 60.f
mathiæ apoſtoli corpus 381.d
mathildis 361.à 354
matildis terræ quã in Petri patrimonium Gregorio pont. dedit terminus 302.f
matrimonia plebi cũ patribus permiſſa 162
matrimonio uno contentæ cum corona efferebantur 162.h
matrimonium 160.f

matris deorum ſacra 9.b
matuſcum 299.a
matuta 12.h
matutæ ædem quibus licebat ingredi 21.c.d
matutæ matris templū 19.d
apud Matutam bona matres nō filijs ſed nepotibus optant 21.d
mauri in Siciliam delati 276.e
in Mauritania colonię Romanæ 68.h
mauritius portus 297
mauritius dux 370.g
mauritius dux in Frāciam cur ſe recepe/rit 275.b
mauroceni 373.c
maxentius 70.f.151.c
maximianus 151.b
maximinus 150.e.
imp. 70.e
maximinus impera/tor uaſtæ magnitu/dinis 198.h
maximini & Felicitatis corpora 381.d
maximus 152.e
mazadium 368.f
mecœnas 308.h
medelana 354.e
mediceorum uillæ 305.b
medicina 351.d
medicinæ externæ 186.f.g
mediolanēſis dux primus 367.a
mediolanum quando dirutum 237.c
mediolanum 366.e.f
mediolanum qui principes inhabitarint 366.g
mediolanum à quo dirutum 366.h. ſolo æquatum ibi. reædificatum 367.a
mediolani conditores 273.c
mediolani felicitas 366.f.g. moleſtiæ ibi.g.h
mediolani tyranni de Vicecomites quando ſint potiti 367.a
mediolani ſalubritas 367.b. Lacus ibi. flumina ibi. deditio ibi.
meditrinalia 174.f
mediuſfidius 16.g
meduacus fl. 379.a.d. 380.e
meduaci oſtia 368.h
meduna 384.f
megiulla 364.f
melaria 355.d
melegnanum 364.e
melfa 401.b
meliſſus 330.e
mella 362.e.f
melphis ædificatio 389.c
mena 11.d
menachus 355.c
menenius Agrippa ob paupertatem publicè elatus 116.f
meniana ædificia 188
menium 363.b
menſa 15.c
menſa non tollebatur uacua 177.a
menſa aurea in Veſpaſiani triumpho Romæ portata 211.c. eius pondus ibi.
menſæ 183.a
mentonum 296.h
meon rex 7.b
mera fl. 301.b
mercatellum 336.h
mercatorū ſocietates reip. uſui fuiſſe 110.f
mercatumranchi 343
mercatura 110.c
merculina factio 310.g
mercuriale 404.f
mercurij aqua 35.c.d
mercurij templū 19.d
mercurius 6.f. 12.f
merelainum 418.g
mergotij lacus 365.d
meronida 419.b
meroueus Frācorum rex 274.e
merula fl. 297.a
merulum 321.c
merx 110.e
meſappia 421.a
meſappum 421.a
meſembria direpta 287.a
meſſanium 348.f
meſulus 384.f
meſtre 383.a
metare 132.g
metari caſtra 132.g
metellus Creticus 148.g
Q. Metellus 147.c
metellum 342.h
methamaucēſiſq; ciuitas inundatione & incendio uaſtata 372.g
methamauchi cōditores 369.c
methaurus fl. 336.e.g
metia tribus 60.f
metius Suffetius rex Albanus, cur in quatuor fruſta corporis laceratus 311.b
meuania 329.d
mianum 395.b
micarolum 355.c
michael Cominos 284.f
michael Ethiriachis 389.d
michael imperator 276.c
michael Palæologus 287.c. Conſtantinopoli potitur 287.d
michael Sauoranola 382.a
michaelis Palæologi cum Venetis induciæ 288.g.h
mignanum 407.d
miletum 405.b
milianicum 398.f
miliare 354.e
miliarinum 354.d
militaris ſacramenti adactio unde orta 16.h
rei Militaris fundamētum 152.g
de Militaribus priuilegijs 138.g
militarium uocabulorum expoſitio 131.a
militia unde 126.e
militia duplex 126.g
militiæ laus 126.h
militię adoleſcētes qui ſe nō obtuliſſent dānatos fuiſſe 127.d
à Militia qui arcēdi uel non 128.g.h
miles 126.c
miles ſtipēdiū quādo primū accepit 316.h
militis deliquētis pœna 137.b
militis unius anni ſtipendium 139.b.c
milites in caſtris eſſe exercendos 154.h
milites pro re geſta afficiendos 157.d
milites laureati ſequebant triūphātes 205
de Militū ornamentis C. Cæſaris 135.c.d
militum cōmune delictum 137.b
de Militum legibus & diſciplina 136.f.g
militū caſtigatio 137
militum pœnæ uariæ 137.c
militum honos in ſpectaculis 138.h
militum inſignia & ornamenta 135.b
militum carmen lædorium in triumphantem 205.b
militibus teſtamēta faciēdi libertas 138.h
militibus frumentum & ueſtes 139.b
militibus ex quibus prouentibus reip. ſtipendia darentur 140.e
militibus dona & honores ob rem bene geſtā exhibiti 140.f. ſtatuæ etiam datæ 141.d. agri dati 141
mimianum 387.d
mina 112.f
minerua 12.f
mineruium 361.c
S. Miniatis eccleſia quando Florentiæ ædificata 304.f
minio 302.f
minores officioſi inſernes 122.d
minotauri 13.c
minotauri effigies cur in ſignis 135.a
minotraſſiniū 394.g
mintius fl. 360.h
minturnæ 406.g
minturnenſium palus 406.g.h
mioparo 144.f
mirabella 405.a
mirandu-

mirandula 357.a
mirardeila 336.h
mitiola 173.c
mirmillones 50.h
mirrina 173.c
miſa fl. 337.a
miſenus mons 413.b
miſſeratum 399.b
miſsio 142.h
miſsionũ genera 142
miſſon 6.f
mitra 7.a
mitræ 196.g
mithridates à Lucullo fugatus 148.e
mithridatis cum Romanis bellũ 146.f
mocolanum 386.g
modoetia 364.e
de Modeſtia 121.d
mola 14.f
molendina 173.d
molinaria 405.c
molitores 181.a
mollicina 195.c
molo Ciceronis præceptor 98.h
monaſium 364.f
monaſteriolum 353.d
monbrunus 359.b
moncalerium 360.e
mondainum 342.h
mondauium 337.a
mondoſum 337.a
monetæ Iunonis ædes 19.d
monetarum, numerorum, põderum uocabula 111.d.112.e
monferatus 359.d
monicus portus nunc Monachus 296.h
monile 196.h
monilia 299.a
moniouettus 368.e
monœcus portus 296
monpianum 362.f
monſabbatis 335.d
monſaltinus 307.b
monſaltus 302.f.341.a
monſanconæ 338.g
monſamita 310.e
mons aureus quadratus 209.d
monsbarocius 336.e
monsbellus 378.h
mons Bobius 368.g
monsboddij 337.b
monsbonus 333.c
mõsbrãdonus 341.b
monsbrigãtius 363.b
monſcaluus 334.e. 342.g. 405.b
monſcarolus 303.d
monſcaſtellus 360.e
monſcatinus 303.d
monſcaſuarius 339.d
mõſcerognonus 342
monſclarus 361.d
monſcopiolus 342.h
monsdolius 328.g
monsdoriſius 400.e
monsdraconis 407.b
mons exciſus 336.f
monsfalco 336.f.340.h.386.e.422.h
monsfalconus 405.a
monsfabrorum 335.d
monsfaliſcorũ 310.g
monsferrãdus 399.c
monsfloræ 340.h
monsflorum 342.h
monsfortinus 321.c. 340.g
monsfredunus 404.f
monsfuſculus 405.a
monſgarganus à Saracenis occupatus 277.b
monſgridolfus 342.h
mõsgrimãnus 342.h
monſgualchus 395.b
monslapianus 399.b
monsleo 331.c
monslupus 303.d. 305.c.306.h
monslurus 342.g
monſmaius 342.h
monſmalus 405.b
mõsmonachus 340.h
monſniger 301.d.333.c.399.b.400.e. 402.h
monſnouem 341.a
monſpaganus 394.h
monſpartolus 306.h
monſpontighinus 309.b
monſrapolus 306.h
monſrotundus 335.a
monſruber 299.b
monſrubianus 340.h
monſſanctus 339.c
monſſanganus 421.c
monſſaticulus 403.d
monſſcutulus 342.h
monsſiccus 395.d
mons S.Ioannis 333.c
mons S.Mariæ 341.a
mõſſyluanus 395.d
monſtaxorum 342.h
monſtauelij 342.h
monſtopulus 306.h
monſtrum 29.c
monſuelius 353.b
mons uictor 341.c
monſuiridis 395.b
monſulini 339.d
monſzardinus 342.h
montagnana 379.a
montaquilum 402.h
montella 405.a
montẽſilicem quis diruerit 273.c
monticellum 360.f
monticulum 339.c. 362.e
monticulenſes 377.a
montionum 301.a
montironum 343.a
montiſaurei oſtium 378.f
montona 387.d
montonium 329.c
montonus fl. 347.c
montopolis 334.f
mõtoriũ 394.h.395.b
monumentum 42.g. quid.h
morbengum 363.b
morcinum 341.a
de Moribus ſingularũ urbium & gentium Ciceronis opinio 165.d
morlupus 295.b
morma 362.f
morronum 421.c
morrum 339.d.394.g 395.b
mortaria 365.b
mortui aqua cur lauẽtur 39.a
in Mortuorũ foribus cupreſſus 39.b
mortuorũ laudes 40
mortuorũ animab. & uiuẽtũ animis quid gentiles accidere crediderint 44.f
mortuis oculi claudebantur 39.a
mortuos lugentes pelles inſidebant 39.c
mortuos in urbibus non licuiſſe ſepeliri 40.f
in Mortuis mulieribus lugendis ueſtes albæ 39.c
morum 360.f.361.d
morus fl. 398.g
moſanum 394.h
moſcuſum 395.d
moſtarda 347.d
mothonicum qui occupauerit 279.c
motulla 395.b
moyſis de Romanis ſcriptum 55.c
S.Moyſis eccleſia 370
mozanica 363.c
muffata factio 310.g
mugellum 305.b
muger 17.d
mulatium 299.d
muleta 359.d
mulgẽſes à Venetis domiti 280.h
mulieri nihil decentius pudicitia 193.c
mulieres capite cooperto ſacrificãt 149.g
mulieres cõcipere nequeuntes ad tẽplũ Iunonis Lucinæ ueniebant 23.b
mulieres ne aperto eſſent capite 197.d
mulieres quaternæ ad pimpillum iunctæ 201.b
de Mulierum ornatu 196.f
mulieribus honores pro uirtute 193.d
in Mulieres ueſanas punitio habita 194
mulinum 298.h
mulio 181.a
mulis uſos antiquos ad uehicula non equis 201.a
mullus 172.e.303.d
multa 94.g
mundum gentiles ter in anno patere quo modo putarint 43.d.44.c
munera perſonalia 66.f
municipales 66.f
municipes 66.f
municipium 66.e
municipium unumquodq; uectigalia habuiſſe 107.d
munio 303.d
muralis corona 140.h
munio fl. 305.b

munus

munus quid sit 66.g
murcea 12.g
murænarum patritiorum origo 318.g
murçnarũ familia unde oriunda 191.c. 314.g
murex 195.d
murgum 364.f
murmilionica scuta 134.g
murus in aquis 336.f
musatus poeta 380.g
musattus Iurisc. 382.g
muscanius fl. 405.b
musculi 132.e
musio fl. 383.a
mustricula 197.b
mutegus 384.c.f
mutilana 348.h
mutiliana 304.g
mutilina 345.c
mutillum 345.c
mutina 356.g
mutinæ regiones uicinæ, literas Latinas quãdo primum uiderint 2.f
Q. Mutius Scæuola augur interfectus 24.f
mylopotanum 285.b
mutronum 301.b
myrrhia 183.d
mytilenæ 279.c

N

NAr fl. 331.b.c
nar 332.h
narbonẽsis Gallia cur Romana prouincia sit appellata 67.d
narniẽsis tribus 60.g
narnia 332.h.333.a
narses Italiam quãdo ingressus sit 274.f
narses 369.c
nasturtium 173.b
contra Naturam qui egerint & uixerint 186.e
naualis corona 140.h
nauale prælium in mõte Cælio 49.d
nauis mirẽ fabricata 326.e.f
naues decem milium amphorarum 145.a
naues auro & ebore distinctæ 185.d
nauem submersam attrahendi ratio 326.e
nauiũ uocabula 144
de Nauium præfectis 145.b
naulium 297.b
nauporti fl. ostia 387
nazzanum 359.c
neapolis 416.f.g.h. 417.a.b.c
necare 163.b
nefasti dies 134.e
nefium 364.e
nemberium 362.h
nemorensis lacus 30.e 325.c
nemus 325.c.d
nenia 12.g.39.c
nepesum 311.d
neptunium 314.f
neretium 394.h
nero 113.d
nero materna specie agitatus 44.e
neronis flagitia nefanda 186.h
neronis impia crudelitas 415.a
nerua 149.b
neruium 298.g
nerula 334.g
neruosiæ abbas 289.c
nexi 100.h
nicea 296.g
niceforum imp. inter & Pipinum pax cõstituitur 275.d
nicephorus imp. 277
nicetæ patritij cum Pipino induciæ 275.c
nicolaium 305.c
S Nicolaus 339.d
nicolaus 2. põt. 307.d
nicolaus 3. põt. 341.d
nicolaus Vrsinus 3. pont. 290.e
nicolaus Albergatus 352.h
nicolaus Asteus 339.b
nicolaus Barbus 374.e
nicolaus Canalis 374.e
nicolaus Ceba 298.g
nicolaus Estensis 354.h
nicolaus Faba 353.a
nicolaus Furcensis 399.a
nicolaus Hasteus 347.d
nicolaus Matrucius 339.b
nicolaus Nicoli 304.g
nicolaus Perottus 337.b
nicolaus Piccininus 309.d.329.c
nicolaus Piccininus ubi fuerit superatus 309.a.310.e
nicolaus Vitellius 328.g
S. Nicolai monasteriũ 372.g
magni Nicolai corpus 278.g
nicolai põt. crucesignatorum in Asiam expeditio 290.g
nicolai de Cusa commendatio 24.f
nili 182.f
nili aqua dulcis 175.b
nodatus 12.h
nola 419.c
nomentum 333.d
nomenclator 122.c
norbanus 146.h
normanni Siciliæ reges 391.c
normanni in Sicilia quandiu regnarint 393.d
normannorũ prudentia 390.e
normannorum in Apuliam aduentus 389.c
normannorũ de Cõst. imperatore victoria 389.d
normannorum gesta 390.f.g
normannorum modestia 391.b
normannorum gubernationis sedes 397
nouale 383.c
nouantula 353.b
nouumflumen 378.h
nouaria 365.c
nox 6.e
noxia 94.g
noxa 94.g
nuceria 329.a.420.e
nuces 174.e
nuces spargũt 11.d
nucetum 358.f
nugarolum 375.c
numa Pompilius religionis artifex 10.g
numæ lex 174.f
numæ opinio de deo 11.b
numentanus pons 327.a
numeria 12.f
numerianus 100.151
numicus fl. 315.c.325
in Numidia prouincia coloniæ Romanæ 68.h
numus 112.f
numus denarij aurei pars decima 167.c
numi argentei quo tẽpore primũ cusi 60
nundinæ 38.e
post Nuptias quid fieri solitum sit 162.g
in Nuptijs consuetudines 160.h
in Nuptijs quinq; faces 161.c
nura 358.f
nuria 395.d
nursia 331.a
nursini 331.a.b
nuscus 405.a
nuuolaria 336.e.357
nymphæus fl. 319.d

O

OBelerius dux 370.h
obertus de Orto 367.c
oblationes 32.f
obnubatores 102.h
obolus 112.f
obseruatio 28.g
obseruatio publica 28
obseruationes aliæ 28
obsidium 131.d
obsidionalis corona 140.h
ocelinum 351.d
ocha 358.f
ochetta 400.f
ocrea 134.d
ocriculum 333.a
octauius Augustus 293.b
octophorum 199.d
octunum 359.b
oculus domini impinguat agrum 169.d
oddo Burgundiæ dux 280.e
odoardi Columnę oppidum 325.a
odoacer

odoacer 363.b.364.g 376.c
œdipi fabula 13.c
œnetria 333.b
olea 398.f
oleã pollui nefas 28.h
olei petronici fõs perennis 397.b
olibanum 323.c
oliueti montis fratres 382.h
oliuetum 353.a
oliuolenſis inſula 275.d
oliuolenſe caſtrum à quibus conditum 369.d
olli ollus fato functus 39.b
ollij initium 361.d
ollius fl. 361.c
olo 298.h
omagnum 365.d
omen 18.h
omnebonus 378.h
onager 132.f
onyces 887.d
ophion 6.h
ophites 187.d
opifices fabri ferrarij 399.d
opitergium 384.f
opitergium quando dirutum 370.e
ops 7.b.18.g
optiones 131.c.d
opum 399.d
ora nouem 380.f
oracula quando deſinere cœperint 8.h
oræ ædes ſemper aperta 19.c
oralia 183.a
oraria 183.d
orandum, cur ſacerdos ab altari ad populũ conuerſus dicat 18.h
orare 94.c
oratio an ſola poſsit liare 19.b
orationes ab oratoribus aliter in iudicijs dictas, quàm nunc habeamus 94.f
oratores 94.e
orbem qui uicerunt à luxu quomodo uicti 184.f
orbitellus olim Apricilis 302.e
orchanum 355.a
orcheſtra 50.h
orchia lex 176.f
orcus fl. 368.f
orgia 9.a
ormiſda 310.h
ormuſcum 197.a
ornamentum 181.b.c
ornamenta muliebria 196.g
ornamentorũ religionis origo 14.h
ornithones 170.f
orpheus 9.a
orſarium 387.c
orſogna 398.g
orta 310.g.397.b
orti quando primum inſtituti 173.a.b
ortona 398.g
ortuſnouus 301.a
officij diuini autor 388.f
oſcines 25.d
oſci 316.f
oſiris 4.f.h
oſtentum 29.b
oſtia 313.b
oſtia à Saracenis deſtructa 313.d
oſtiæ prima calamitas 313.d
oſtiarius 181.a
oſtilia 356.h.375.b
oſtilina 12.h
oſtrogothi 374.h
oto 364.h
otto Vrſeolus dux 277.d
otonis imp. maiorum origo 320.h
ouem Aegyptij coluerint 5.b
ouidij patria 397.c
ouidius aquæ aſperſionem damnat 35.b
ouilia 77.d

P

AD Pabulum apros & capreas ad buccinam inflatam certo tempore conuenisse 171.b
paculla 37.b
padua 291.d
padua igni ferroq; quãdo uaſtata 381.b. inſtaurata ibi.
paduæ ædificia 381.b
paduanis ius Latij datum quando fuerit 381.b
padule 405.b
padi ortus 360.g
padi oſtiorum cuſtodia cur Venetis relicta 289.b
padus 360.g.367.d
paduſa 348.f
paganicũ 307.b.336
τὰ παιδαγώγια 182.e
palla 195.b
palla Strozza 305.a
palæmon 379.b
palantia 366.e
palantium 364.e
palatij uenetorum fundatio 275.d
palatiolũ 351.a.362.e
palatium 21.d
palatium ducale Venetorum 371.a
palatuar 14.g
palauicini 358.e
palazolum 384.h
palenum 399.a
paleſtrinæ conditores 369.c
paleſtrum 367.d
palia 310.g
palia fl. 308.e.310.g
pallianũ 321.a.325.a
palietticaſtrum 399.c
palmarũ rami 296.h
palmira 71.b
paludamentum 195.b
paludamentum aureo textili 196.h
paludamenta 135.b
palumbaria 335.a
palumbarium 398.h
palũbæ 314.h.315.a
palus 303.a.357.b
panarium 180.f
panarius fl. 356.f
panchalerium 368.g
pandana 318.e
pandora 7.b
pandulfi geſta 389.b
panes & Satyri uenerãtur 5.c
panicale 369.b
panonum 360.e
pantomimi 51.a
pantheon 322.f
papia 364.g.365.a
papia quando diruta 273.c
papirij Curſoris dictatoris de Samnitibus triumphus 206.e.
conſulis ibi.f
papirius Carbo 146
papirius & Semproni us primi cenſores 61.b
paraſiti uiolis & floribus oppreſsi 187.a
parclaſium 378.g
parentalia 44.f
parentes 165.c
parentium 387.c
parma 134.f.357.d. 358.e
parmenſis ager 358.e
parones 144.f
paſana 368.h
paſcalis 1. pont. patria 312.g
paſsigninum 309.b
paſsionibus templa à quibus erecta 19.d
paſtillum 18.e
patagiũ 195.b.197.b
patauinus ager 382.h
patauini Romanis amiciſsimi 381.a. perhumani ibi.
patauinæ epiſcopalis ſedes in Methamau cum trãslata 370.e
patauium ſolò æquatum 273.c
patauium igni ferroq; abſumptum 369.d
patauiũ quis primus ſibi ſubegerit 381.c
patauium triplici Mœnium circuitu communitum 381.c
patauij palatium in Italicis primarium 381.c
patauij areæ 381.d. 382.e. gymnaſium ibidem
patauinorum crudelis cædes 377.b
patelena 12.h
patella grandis 15.c
patenæ 15.c
patera 15.c
pater patratus 86.e
patres 55.b
patres allecti 55.c
patres conſcripti 55.c
patres minorum gentium 55.b

patras

patras 288.f
patria 320.f
patrimonialia 66.g
patrica 321.c
patritij 55.b
patritiorum Veneto/rum origo 275.c
patroni 93.d
de Patronis in cauſa habendis 102.g
patruus 165.c
patruus magnus 165
de Pauimentis 188.f
pauire 25.d
paula Gonzagæ 361.b
paulinus dux Venet. 370.f
paulus Barbus 374.e
paulus Iureconſultus 310.g.382.f
paulus Ciuranus, Venetis cum claſſe ſub uenit 275.d
paulus Venetus 373.b
S. Pauli eccleſia 371.b
pauonem quis primũ conuiuijs appoſuerit 177.c
pauor 13.c
pauum 405.c
pecora ſtercorãdi cauſa 180.g
pectoranum 397.d
pecuarij 109.c
peculium 109.d
pecunia 12.g
pecunia unde 109.d
pecunia publica in ludos 113.a
pecunia traiectitia 110.e
pecuniæ uſus quando primum Romanis 111.b
peculatus 109.c
pecuria 170.e
pecus fundamentum pecuniæ 109.d
pedaſum 340.h
pedemontij initium 359.d
pedes trans mare aduectorum creta notari ſolitos 95.a
pegaſus 182.f
pegmata 182.g.214.f
peluſium 378.f
pelues 183.a
peligni 398.e
pelignum 399.a
pelix fl. 368.g
pelles 183.b
pellis lanea 161.c
pellium ſuffultura nõ uſos fuiſſe Romanos 197.c
pellium 329.b
pellona 12.f
pelopõneſus nũc Morea 284.f
peloſella uallis 378.g
pelta 134.g
peninæ Alpium fores 368.e
penna 398.g.h.399.d. 340.g.343.a.404.f
penne fl. 395.d
pennenſium 395.d
pentinia 397.c
pennahominis 399.b
penula 51.b.195.b
penus 180.g
peragum rus 381.a
peregrini Conſtantinopolim ingrediũtur 282.h
peregrinum 357.a
pergula 337.a
peretulum 352.e
peretum 322.f
perga 303.a
perlum 336.h
perſæ à Saracenis infeſtati 274.h. 275.a
perſarum de deorum templis prudens opinio 19.c
perſephone Cereris et Iouis filia 7.d
perſicetum 353.a
perſiceti comitum familia 362.f
perſius Satyricus 307
pertharis Long. rex 364.h
pertinax 149.d
pertunda 11.d
peruerſa 163.b
peruſia 309.b.c
peruſia Auguſta 309
peruſiæ direptiõis cauſa 309.d
peruſini clades 349.d
peruſinorum calamitas 309.c
peruſinus lacus 309.b
peſa fl. 306.g
peſacium 362.f
peſcampi 342.g
peſcenij imperatoris cenſura in milites 175.a.b
peſcenini Nigri imp. patria 402.e
peſcenius imperator 5.d
peſchõ 399.a.400.h
peſculum 399.d
peſolia 403.d
peſtulum 405.c
petij 35.b
petiolum 306.h
petoritum 200.e
petra op. 297.b
petraacutula 342.h. 343.a
petracratelli 421.d
petranicum 395.d
petraanſuria 399.b
petraferracina 399.c
petrapiloſa 387.d
petrapulſina 405.c
petraroia 403.d
petrarubia 342.h
petraſancta 301.b
petreia 53.b
petreiæ mulieres 215
petrella 421.c
petrioli 307.b
petronius eques 71.b
petroſa 368.g
petrus Altiſiodorenſis 284.f.g
petrus Aragonum rex 393.d
petrus de Abano 382.g
petrus Barbus 373.d
petrus Cãdianus dux 371.d.372.e
petrus Cãdianus dux 277.c. in exilium actus ibi.
petrus Aemilius 373
petrus Lauredanus 373.c
petrus Mediceus 304
petruſpaulus Vergerius 346.g.373.b. 387.a
petrus Odus 334.f
petrus Perleo 347.b
petrus Teupulus à Federico occiſus 284.h
petrus Thomaſius 374.f
petrus Tribunus dux 277.a.371.d
petrus Trodonicus dux 371.b
petrus Vrſeolus dux 372.f
petrus Zijanus dux 283.d
S. Petri op. 351.c
peucetia 421.a
phalæ 134.g
phanaticæ in pompa 215.d
phantaſma 29.c
phanum 19.a
pharea turris 301.c
pharea turris omniũ maxima 345.a
phenne 331.d
philippus Arabs imperator 51.b
philippus Arabs 150.e
philippus dux Burgũdiæ 117.d
philippus Rom. principũ primus Chriſtianus 274.f
philippus rex Francię 279.d
philippus Montefortis Gallicus 286.h
S. Philippi balneum 310.e
philippi regis legatorum ſacrificium 14.g
philiſtina 369.c
phœnices primi literarum inuentores 6.e
phœnices de proſtitutione filiarum donum Venerĩ dabãt 22.h
phœnicum theologia 6.d
phormiæ 317.b
phormio fl. 386.g
phrixus 13.c
phryges Cybele Atydaq; pro dijs colũt 7
phrygij matris deorũ ſacra quomodo celebrarint 9.b
phrygum thelogia 7.c
piaculum 15.d
Picenum 335.b
piceni fines 335.b.341
piceni laus 294.h
picigitonum 362.h
picineſtum 401.b

picus 13.c
picus martius 27.b
pigmentium 387.d
pignanum 395.d
pignus 100.h
pij 2.pont.commendatio 1.b.c
pilani 131.c
pilentum 200.c
pileus de prata 382.g
pilicornum 399.d
pillium 321.a.325.a
pilum 134.g
pilumnus 12.c
pimontium 387.d
pinnarolum 368.g
piolum 357.a
pipinus rex Italiæ 275 b. 298.c.370.h.397
pipini exercitus clades 275.c
piranum 387.b
pisa 303.c
pisæ 295.d.301.c.d. 304.g
pisana classis terræ sanctæ opitulat 280.c
pisani pacem cum Venetis cõponunt 280
pisani fauentes Federico 286.c
pisanorũ perfidia 278
pisanorũ classis à Venetis incensa 280.f
pisanorum cum Venetis fœdus renouatũ 289.d
pisanorum agri fines 299.c
pisanorum cædes 306
pisanus pictor 377.d
pisaurum 335.d
piscaria 361.b.395.d. 397.a
piscationes in uillis 180.f
piscianum 323.c
piscina mirabilis 413
piscinis unguento nobili & croco infectis quis natauerit 187
de Piscinis 171.d
piscis è mari ad pedes Augusti exiliuit 27.b
pisognum 361.d
piso 101.b
L. Pisonis pater 358.h
pissatellum 343.d
pisia 302.f
pisium 387. d
pistores 173.d. 180.h
pistores in exercitu 139.d
pistoria 303.d
placẽtia regina Cypri 286.h
placentia 358.
placentia quando Palauicinis subdita, 358.h
placẽtia Venetis quando se dediderit 359.a
placentia inhumanè direpta 359.a.b
placentiæ calamitates 358.h
plaga 401.b
plagæ 195.b
planumcastelli 342.h
planumioãnis 342.h
planummeleti 342.h
planummontis 342.g
planellum 395.d
planorium 351.d
plasticæ quàm fundendi ars antiquior, 15.a
platani in delicijs 174.e
platia 363.b
platina 361.d
plato de Ideis libros ubi scripserit 400.f
platonicorum de anima opinio 3. c.d
plautus comicus 344.f
plauti patria 348.f
plebeium 352.e
plebiscitum 89.c
plinius 363.d
plinius quando scripserit 294.g.h
plinius Veronensis 294.g
plinij mortis locus 418.f
plinij oratoris in Quintilianum rhetorem liberalitas 167.c
pluinatium 353.b
plumba fl. 395.b
plumbinum 302.e
plusa fl. 343.d
plutei 132.e
poccium 342.g
podagræ morbus peregrinus 186.f
podentianum 299.d
podium 352.e
pœnarum loca 34.f
de Pœnarum uarietate 93.a
pœnas pendere 92.g
pofe 321.a
poggius 306.g
poggiũ mirretũ 334.e
poggium 334g
poggiũmorelli 394.h
poggiumumbræchi 395.e
pola ui capta 280.e. 387.c
pola uastata 286.e
polenta 345.b
polentum 360.f
pollicella uallis 376.g. 378.g
polimartium 312.g
polimita 198.f
polium 323.c
politianum 308.f
pollinctores 39.b
polistephanum 323. d
polutrum 399.d
pomaria in summis turribus sata 186.e
pomatum 360.e
pometia 407.c
pompæ ordo 53.c
Cn.Pompeius 99.a. 117.b
Gn.Pompeius ditissimus 192.g
Gn. Põpeius Magnus de Africa triũphat 147. b
pompeius Lucullo suffectus 148. f
L.Pomponius 352.h
põpeij triumphi 209. c.210. e
pompeij Magni gesta 148.g
pompeiopolis 70.f
de Pompis 53.a
põponius Mela 294
pomposiæ monasterium 354.e
pondera Romanorũ minora 112.f
pondo 111.d
pons 330.g.361.d
pons ad Seuam 305.c
pons triũ miliũ 414.h
ponscoruus 318.f.327 c.402.g
pons sturiæ 360.e
pontes 90.e.378.e
ponssachi 306.h
ponslãdulphi 405.d
pontani 330.h
pontia tribus 60.f
pontia 318.e
pontianum 311.a
pontifex maximus 30
pontifici omnia sacra publica priuataque subiecta 20.e
pontificũ dignitas 10. h.duo genera 30.f
pontificũ & flaminum cooptatio 31.b.c
põtificũ comitia 31.c
pontificũ Romanorũ origo & series 117.a
pontina palus 316.f
pontionum 361.c
ponto 378.e
pontones 144.f
pontremulum 301.a
popilia tribus 60.f
popilius 99.a
populium 397.b
populonia deleta 301. d. 302.
populi qui in loca in quibus nũc est Veneta cõfugerint 273
porcaria 355.c
porcaritia 375. c
porcella 322.e
porcelletum 379.c
porcenum 310.e
porcilæ 378.f
porcilianum 321.a
porcina 421.d
porclanũ 306.g.384
porcus Troianus 177
porphyreticum marmor 187. d
porsennæ regis monumentum 308.f
porta aurea 345.c
porta principalis 132. g. decumana ibi. prętoria 132.g. quintana
portentũ 29.c (132.g
portia Bruti 194.e
portię gẽtis patria 325
porticus 304.g.348.f
porticus quadrata 188.g
portifera 297.c
portilium 384.f
portitores 109.b
portius 99.a

portoneum 384.f
portoria 109.b
portulæ 387.d
portuenſis 303.a
portus 378.f
portus Ceſenas 344.e
portusgruarius 384.g
portusfirmanus 340
portus Foreſius 302.e
portus Herculis 296. g.302.f
portus Italiæ celeberri mus 344.h
portus profundiſsi/ mus 379.c
portum Romanũ qui fecerit 313.c
poſclauinum 363.c
poſta 400.h
poſtica 24.h
poſtaleſium 363.c
poſtmurium 24.f
potentia fl. 339.c
potina 12.f
pragellatum 368.g
prandium 175.d
pranorium 362.e
prata 384.f
prata Interamniæ 332. g
pratellus fl. 403.b
pratolinum 328.g
pratula 397.c
pratum 303.d. 403.a
pratumuetus 306.g
prædia urbana 180.e
prefectus annonæ 85.c
præfectus fabrorum 131.a
præfectus prætorio 85.d
præfectus uigilũ 85.c
præfectus urbis 85.c
præfecti uigilum offici um 85.d
præfericum 15.c
præficæ 39.c
prælium cùm conſeri tur, qui ſimul ſint lo candi 156.h
prælij ſimilitudo, quo rex Turcorũ ad Bel logradum fuſus fu/ it 48.e
prælij gerendi modus 143.a.b.c.d
præliorum ſimulacra 214.g
præneſte 323.b.295.b
præneſte ſolo æquatũ 320.h
præneſtinorum cædes 324.e
prænomen 163.c
præpetere 26.f
prærogatiua 78.f
præs 101.a
preſidium 131.d
præſtæ 341.c
præſtigia 29.a
præſulumpineatarij 399.c
prætellæ 375.c
prætexta 195.b
prætexta pulla 39.c
prætextæ origo 198.e
pretextã àquib. Roma ni acceperint 300.f
prætextatus ſermo 164.a
prætor quare creatus 57.b
prætor peregrinus 57
prætor tutelaris 87.d
prætor urbanus 57.b
prætores totidẽ quot prouinciæ 57.c
prætoria cohors 131.a
prætorium 132.g. 398.f
prætorium Patauinũ 381.d
præuaricari 93.c
præuaricatores 103.a
precarium 100.h
precatio 28.g
precutini fines 395.b
prema 11.d
priapo matrona hone ſtiſsima in publicó coronam cur impo nat 13.b
priapus apud Græcos colitur 5.b
primitiæ prius à ſacer/ dotibus libantur 17.a.b
primogenij ortus 6.f
principes 131.c
principum uitijs ciui/ tates infici, continẽ tia autem corrigi 119.c
priſtis 144.f
priuilegia 89.c.90.e
priuernum 319.a
probus 150.h
probus Auguſtus 70.e
probus imperator 71
probi triumphus 212 e.f.
probum 18.e
proceſsiones 52.f
procubitores 133.d
procurationes 29.d
procurator 94.g
procurator conſulum 56.f
proculus imp. 297.a
proletarij 126.f
prodigium 29.c
prodigia 29.a
prona 363.b
propertius Aurelius 329.d
prophanum 19.a
propinquorum gra/ dus 165.c
proſa 163.b
proſdocimi corpus 381.d
proſerpina 12.h. 23.d
proſonaſium 299.a
proſperi columnæ op pida 325.a
proſperi Columnæ ca ſtellum 325.d
proſperium 352.e
proſumia 144.f
proteruia 18.e
proteruiã facere quid ſit 18.e
prothaſius 345.d
prouinciæ continen/ tes 67.b
pſaltriæ in pompa 215
ptolemæus 294.h
ptolemaida 286.g.h
ptolemaidæ excidium cur minetur Solda/ nus 290.h.291.a
ptolemaidæ excidium 291.a.b
ptolemaidarum deſpe ratio 291.a
publia tribus 60.f
publicani 107.d
pubolenta 379.c
de Pudicitia 193.c
de Puerorũ educatio ne 165.a
de Puerorum indole 164.g
pueros per Herculem ſub tecto iurare pro hibitos 164.h
pueros nimio cibo & ſomno fieri hebetio ris ingenij 165.a
pueros duobus tẽpo/ ribus in publicum ductos 165.b
præter Pueros foris neminẽ cenaſſe 165.
in Pueris erudiendis Romanorũ diligen tia 164.h
puerperium 163.b
pugnę cum beſtijs de/ ſcriptio 51.d
pugnæ ad Regillum ó/ rigo 324.g
pugnãdum magis cõ/ ſultè quam auda/ cter 157.c
puiánellum 403.d
pullanum 325.a
pullaria 387.a
pullum 325.a
pulmentaria 173.c.d
puls 25.d
puls primus in Latio cibus 173.c
puluinar 197.b
puluinus 197.b
puluis eximbre 333.a
punicum 18.e
pupienus 150.e
pupinia tribus 60.f
puppium 306.g
purpuræ origo 196.e
putei mirandæ altitu/ dinis 322.e
puteoli 415.d
putula 353.c
pyrgi 302.h
pyrrho propter the/ ſauros Proſerpinæ à ſe tactos quid acci derit 15.d.16.e
pyrrhus quando à Ro manis uictus fuerit 146.e

Q

QVadrans 112.h
qualeæ 314.h
quali 181.d
quali uindemiatorij exceptorij 180.g.h
quarata 306.f
quatrum 399.b
quatuoruiri præerant uijs 87.b
quæſtores 58.g
quæſtores primi ſub Tullo Hoſtilio 59.a
quæſtores prouincia/ les. 59.a

quieti fl. ostia 387.b
de Quiete animi quã præstant studia 168
quincunx 112.h
quinqueuiri 115.d
quinq; uiri feciales 86
quintilianus 68.h
quintilianus repertus 346.g
quintilius 150.g.362.
L. Quintij de Philippo triũphus 207.c
Q. Attilius Calatinus 101.b
quintus Sertorius 331
Quirina tribus 60.f
quirinalia 38.g
quirites 131.a

R

RAbanus Veronensis 283.b
radicofanũ 308
raguſiũ Thomas Maurocenus recipit 283
raianum 396.c
rainaldus 376.h
rainerius Arſendus 347.d
rainerius Zenus dux 287.a
raino 325.b
ralla 195.b
rapæ Nurſinæ 331.b
rapallisinus 298.h
raphanus cui dicabatur 173.a
rapinum 395.b.398.g
raſinus 399.b
raſinus fl. 409.b
raſonegum 364.f
raſpagata 336.h
raſponum 387.d
rataríæ 144.f
ratinum 421.c
rauengonum 358.f
rauenna 328.f.345.c
reate 331.d
rebechum 361.d
rebecha 160.h
recanetum 339.b
rechum 298.g
recinium 195.c
ex Redditibus rei frumentariæ uicesima Romano populo dabatur 107.b
redhibere 101.a
regilla 195.b
regillus lacus 320.e
regiolum 357.a
regiũ lepidum 357.a
regnanum 405.c
reiectio iudicũ 104.e
relegationes 91.b
religionis inſtrumenta & uaſa 15.c
religio 3.a
religionis modeſtia 15.a.b
in Religionibus ſuſcipiendis, quid caput Cicero exiſtimauerit 10.h
religioſa delubra 3.a
religioſum quid ſit 3.b
renatus 393.d
repudium 162 h
de Repudijs 162.h
de Repulſis 81.a
reticula 196.g
reuellum 368.h
reuerum 356.h
reum fieri 102.f
rheda 201.a
rhedæ 183.b
rhedæ argenteę 200.e
rhenus Bononienſis 351.d
rhetia 364.f
rhetinium 285.b
rhodus inſula à Saracenis capta 274.h
rhodus ſpoliatur 279
rhodi hoſpitalis magiſter 288.f
rhodij Saturno quid ſacrificarint 9.b.c
ricca 195.b
ricæ 197.b
ricardus rex Angliæ 280.e
ricinetum 339.b
ricinum 197.b
richum 299.d
ripa 358.f.364.c
ripæ 321.a
ripamontorij 395.b
riparoſa 298.h
ripatraſonum 341.a
ripaſerrauallæ 355.d
ripatoni 394.h
ripolum 368.g
ritus 20.e
ritus Gabinus 15.b
riua 361.c
riuate 323.c
riuoltella 361.c
riuuſaltus 275.d 371.a
riuuſaltus à quibus cõditus 369.c
riualti pons ſublicius 372.h
riuusfrigidus 402.h
riuuſmaior 299.b
riuuſonulus 399.a
riuuſſolis 334.e
roberia 357.a
robertus rex 416.h
robertus tertius 393.d
robertus Guiſcardus 277.d.390.e
roberti Guiſcardi interitus 278.e.f
roboraria 171.b
rocca 325.a
roccaſicca 402.e
rhoca 323.b.334.e. 337.b.360.f.399.d
rochabruna 296.h
rocha Cauarũ 324.e
rocha liricis 323.c
rocha Mutiorũ 323.c
rochamõtiſplani 398
rochamoriſii 397.b
rochaquinque miliũ 399.b
rocharaſini 399.b.c
rocha S. Ioãnis 398.h
rochaſcanola 399.b
rochataia 298.h
rochauiuara 400.e
rocheta 296.g.421.c 394.h
rodigium 355.c
rodium 422.e
rodoria fl. 296.h
rogerius 390.h
rogerij proſperi ſucceſſus 391.b
rogatio 89.c
rogatio quomodo fieret 89.d
rogationes 89.c
romagnum 367.d
romandiola 342.e
romandiola 375.b
romandiolæ nominis ratio 342.f
romandiolæ 289.b
roma inſtaurata 350
roma omniũ gẽtiũ arx cur ſit appellata 1.d
romæ ruinæ 192.g.h
romæ ædificandæ cauſa 54.f
romana clades 359.b
romana curia quãdiu Auinioni fuerit 350.h
romanæ eccleſiæ collegium unde confectũ 31.c.d
romanæ reip. adminiſtratio 54.f
romanæ reip. gubernatio 54.h
romani in facienda re diuina quos obſeruarint 18.g
romani imperatores quomodo cõſecrarint 44.h.45.a.b
romani reges quot, & quãdiu urbis imperiũ tenuerint 54.h
romani ſacerdotes urbem quomodo luſtrarint 9.b
romani quandiu ſine medicina uixerint 186.g
romani imperij diuiſio 275.b. augmenti cauſa 2.e. inclinatio quando inchoauerit 300.g
romanorum progenitores qui fuerint 7.d
romanorum in condẽdis deorũ tẽplis cura ſuperflua 19.d
romanorum Luperca lia unde exorta 21
romanorum gentiliũ religionis origo omnis ac cauſa 31.d
romanorum in ſubditos liberalitas 71.c
romanorum priſcorũ cõtinentia 116.g
romanorum priſcorũ pudicitia 120.f
de Romanorũ dignitatis retinẽtia 120.g
de Romanorum concordia 121.a
romanorũ modeſtia 121.c
romanorũ ſigna 134
romanorum cum Tarentinis bellum 145.d
romanorũ cædes per Syllam 147.a
romanorum liberalitas publica 166.f.g
romanorum uigilantia in perdiſcendis literis 167

romanorum ex ſtatuis & ſignis delectatio 168.e
romanorum priſcorũ ex agricultura delectatio 168.f
romanorum in Tyberi luxuria 185.c
romanorum indumẽta 197.c
romanorum cum Veientibus bellum 311.a.b.c
romanorum clades maxima 325.b
romanorũ origo 333
romanorum clades 358.g
romanus portus 303
romanos Cicero cur reliquis gentibus prætulerit 10.f
romanos ſimul cũ ſanctè uiuendi artibus labi cœpiſſe 116.e
romanos proprijs ſumptibus per ducentos annos militaſſe 139.a
romena 306.g
romulia tribus 60.f
romulus 13.c
romulus quę ſacra primũ ceperit 22.f
romuli nutrix 22.h
S.Romuli caſtellũ 296
romuli cum Tito Tatio fœdus 333.b
roncilionum 312.g
roncouerum 358.f
ronta 305.c
rontana 349.a
rorarij 131.c
roſcius 332.g.h
roſanum 395.d
roſmunda 377.d
roſſana 357.d
roſſenum 395.b.422
roſsi 358.e
roſtra unde dicta 314
roſtra templum fuiſſe 19.d
roueredũ 378.g.379.a
rubicon 343.d
rubigalia 38.f
rubigo 12.h
runchuuerum 359.b
rucon 343.d
rudis 41.b
rugnanum 395.a
ruſeus 397.b
ruffinus 385.d
rufus 352.h
ruffi monumẽtũ 43.a
rumina 12.f
ruminengum 362.h
rumum 358.f
runchfridum 344.e
runcina 12.h
ruuignum 387.c
rupſa 299.a
rupta 353.c
ruſellanæ 307.b.c
ruſellarũ balneũ 307.c
ruſina 12.h
ruſtica uita urbana antiquior 168.g
ruſtica diſciplina 172
ruſticæ rei uocabula 173.d
C.Ruſticellus 352.h
rutili centuriones 130
rutuba fl. 296.h

S

SAbatina tribus 60.f
ſabas Saracenus Tarentum obſidione premit 276.f.
Chriſtianos, maximè Venetos, magna clade afficit 276.f.g
ſabbathiũ 297.b.404
ſabbatia ibi.
ſabellum 319.b
ſabinæ regionis finis 334.h
ſabiniani pont. patria 312.g
ſabinorum ſitus 2.e
ſabloneta 362.f
ſacci 136.f
ſacer locus 13.d
ſacerdotes equo non uehebantur 15.b
ſacerdotes Galli eunuchi 21.a.b. unde 31.b
à quibus conſueuerint coronari 35.d
ad Sacerdotes damnatorum bona perueniebant 33.d
ſacerdotum duo genera 25.b
ſacerdotum prouentus 31.d
ad Sacerdotium qui promouerent̃ 20.h
ſacerdotiorum duo genera 31.d
de Sacerdotijs Cn.Domitij lex 31.c
ſachetta 375.b
ſacilum 384.f
ſacra 13.c.d. 32.e
ſacra facturus reum ſe primo fatebat̃ 18.g
ſacra à Numa inſtituta 11.b
ſacra celebritas quid 13.d.14.e
ſacrarium 13.d
ſacrorũ prima uox 18
ſacrorum quàm magiſtratuum ius potentius 30.g
ſacramentum 16.g
ſacrani 315.b
ſacrificandi mos Oſiri & Iſidi 4.g
ſacrificandi mos qualis olim fuerit 17.c
ſacrificantibus unum ueſtimẽti genus 15
ſacrificare 14.g
ſacrificaturi ſuperis & inferis mos 35.c
ſacrificiũ arcanũ 14.g
ſacrificij genus maximum 18.f
ſacrificia extraordinaria 28.f
ſaggia 306.h
ſagittæ è calamis 134.f
ſagmina 13.d
ſagum 136.f.195.b
ſalatia 13.b
ſalcinium 357.a
ſalcitum 400.e
Salentini 389.a
ſalernum 420.g
ſalij 14.h.xij.53.a
ſalij 215.a. eorum ueſtes ibi.
ſalis uectigal 109.b
ſalinę 344.e
ſalinus fl. 394.h.395.c
ſalixanum 334.g
ſalodi promõt. 387.b
ſalodium 361.c
ſalſubium 348.f
ſaltat nemo ſobrius 178.g
de Saltatione qui nota ti 178.g
ſaltuarius 180.g
ſaltuarij 182.e
ſaluditium 342.h
ſalugiæ 368.e
ſaluia 340.f
ſaluius 296.g
ſaluij 367.d
ſaluſtius 309.d
ſaluſtij Criſpi patria 396.f
ſalutatio capite aperto 197.d
ſalutia 360.e
ſalutis ædes 19.d
ſamarinum 343.c
ſambuca 306.h.323.c
ſaminiatum 306.h
Samnium 389.a
ſamnites 394.e
ſamnitium regionis finis 405.d
ſamnitũ cædes 408.e
ſamũ qui ſpoliauerit 279.c
ſancta 13.d
ſanctalbertus 353.c
ſanctacrux 405.c
ſanctaflora 310.e
ſanctamaria 361.c. 405.c
ſanctamaria de quinq; milibus 399.b
ſanctauſtina 343.c
ſanctangelus 395.c
ſanctanotoria 330.f
ſanctaſophia 347.c
ſanctauictoria 340.h. 360.f
ſanctiones 90.e
ſanctomerus 394.h
ſanctum 13.d
uir Sanctus unde dictus 14.e
ſanctuſambroſius oppidum 368.g
ſanctuſangelus 363.d
ſanctuſapollinaris 398.h
ſanctuſarchangelus 343.c
ſanctus benedictus 341.b
ſanctus bonifacius 378.f
ſanctuſclemens 342.h
ſanctuſdaniel 384.h
ſanctuſdonatus 306.h
ſanctuſegidius 394.h
ſanctusfidius 16.g
ſanctuſgermanus 402
ſanctuſgregorius 405.c
ſanctuſioannes 363.b. 342.h

ſanctuſiulianus 421.d
ſanctuslaurentius 310 f.337.a.387.d.405
ſanctusleo 343.a
ſanctuslupus 405.d
ſanctuſmarcus 422.h
ſanctuſmarinus 342
ſanctuſmartinus 336. h.398.g.404.f
ſanctuſnicãder 421.d
ſanctuſperegrinus 363.b
ſanctuſpetrus 334.e. 363.b
ſanctuſquiricus 308.f
ſanctuſraphael 360.e
ſanctuſſebaſtianus 362.h
ſanctuſſeuerinus 339. d.420.e
ſanctuſſeuerus 421.d
ſanctuſuicentinus 301.d
ſanctuſuitus Lanciani 398.h
ſanctuſuitus 323.c 384.h.394.d
ſandapila 39.b
ſangoni oſtia 368.g
ſanguis Chriſti 361.a
M. Sanutus 283.b 385
ſapa 173.b
ſapellum 358.e
ſapis fl. 344.e
ſapor rex 150.f
ſaraceni Aſiam quando occuparint 274
ſaraceni quatuor Admiratos quãdo primum habere cœperint 275.d
ſaraceni Venetę claſsis mortales in ſinu Tergeſtino ad unum occidunt 276.g
ſaraceni à Venetis fugati & ſupero mari expulſi 276.h
ſaraceni in Italiam ingreſsi 277.d
ſaraceni Italiam quando occuparint 372
ſaraceni Sicilia deturbati 389.c
ſaraceni à Normannis uicti 390.g
ſaracenorum in Genuẽſes maxima ſæuitia 277.b
ſaracenorum maxima cædes 406.h
ſaracenos Italia pulſos eſſe quibus acceptũ debeatur 273.d
in Saracenos à Cruce ſignatis quãdiu pugnatum 291.c
ſaracenumuicus 344.f
ſarra 160.h
ſarræ columnenſis oppidum 320.h
ſarracineſcum 323.c
Sarcha 357.b. 361.b
ſarcula 280.g
ſariſſæ 134.g
ſarmineta 318.h
ſarnagum 362.c
ſaruus 367.d.419.c
ſarthianum 308.g
ſarus fl. 398.
ſarzana 300.h
ſarzanellum 300.h
ſaſsina 344.f
ſatellites 32.g
ſatura 316.h
ſaturnalia 37.a
ſaturnia 294.f
ſaturnus 6.f
ſaturnus ex ſe nata deuorat 12.h
ſaturni ſimulacrum 6.g
ſaturno & Serapi templa qui cõſtituerint 4.g
ſaturno capite aperto cur immolaretur 197.d
ſauignanum 343.c
ſaulium 298.g
ſauona 297.b
ſaxolum 357.a
ſaxum 342.h
ſaxumcorbarium 342.g
ſaxumferratum 337.b
ſaxumhonorij 405.c
ſaxumperforatum 336.f
ſcafati 420.e
ſcaligerum 375.d
ſcaligeri 377.b
ſcamna 183.a
ſcandrilia 334.g
ſcaphæ 144.g
ſcaptenſis tribus 60.g
ſcaptia tribus 60.f
ſcarampi 360.f
ſcarlinum 302.e
ſcarcalacinum 351.d
ſcargia 358.f
ſcarparia 305.b
ſcatia tribus 60.f
ſcaulinum 343.a
ſcena 50.g
ſchigia 328.h
ſciranum 395.c
ſcirmia 359.d
ſchizinum 331.c
ſcipio Lepidi filius occiditur 147.c
ſcipionis Naſicæ de Boijs triumphus 207.d
ſcipionis triumphus 206.h
ſcipionis monumentum 412.g
ſclauones nunc Boemi 388.f
ſclauonicæ literæ 388.f
ſcontronum 399.c
ſcoparij 180.h
G.Scribonius 147.d
ſcriptores Romæ per quæ tẽpora eſſe cæperint 97.d
ſcrypulus 112.f
ſcucula 321.c.322.f
ſcultenna fl. 356.f
ſcurmina 404.f
ſcutum 134.g
ſcyphi duo cælati centum pondo 184.h
ſdrigna 387.d
S.Sebaſtiani paſsionis locus 36.e
ſebuinus lacus 361.c
ſeca 398.h
ſecconzanum 378.g
ſeceſpita 15.c
ſector 104.g
ſeculi ortus 6.e.f
ſecuſa 368.g
ſegetes rubigo quãdo occupet 38.f
ſegetia 12.h
ſeia 12.h
ſella 200.g
ſellata 356.h
ſellam currulem à quibus Romani acceperint 300.f
ſellularia 183.b
ſellularij 127.e
ſemele ab ignoto compreſſa 5.a
ſemis 112.g
ſemimitre 196.g
ſemipater 16.g
ſemiuncia 112.h
ſena 307.c.337.a
ſenator quis 83.d
ſenatores 55.b
ſenatores ad numerũ priſtinũ per Auguſtum reducti 81.c.d
ſenatores ut è ſummatibus ſolum creãrentur Alexander Mãmea genitus Chriſtiana,inſtituit 82.e
ſenatores currules curru in curiam uehebantur 82.f
ſenatores pedarij 83.b
ſenatorum numerus per C. Cæſarem auctus 81.c
ſenatorum ordo per Veſpaſianum ſuppletus 81.d
de Senatorum officio 83.a
ſenatorum cenſus per Auguſtum ampliatus 85.a
ſenatores duabus tantum de cauſis cogi non potuiſſe 82.g
in Senatores rarò animaduerſum 82.h
ſenatorij muneris partes 81.c
ſenatus mulierum ab Heliogabalo factus 82.e
ſenatus autoritas 82.f
ſenatus princeps 84.g
ſenatus in populũ caritas 115.d
ſenatum haberi ante Calendas Februarias nequiuiſſe 83.a
de Senatu uaria 82.h
in Senatu ſententiam qui prius rogaretur 84.e
ſenatuſcõſultum 89.e
ſenatuſconſulta cõclusa corã quibus ſcriberentur 84.h
ſeneca Camertinus 347.b
ſenecæ defato opinio 8.e

Senecæ de Saturnali/ bus ſcripta 37.a
ſenibus honores habi ti 166.c
ſennius fl. 349.a 350.h
ſennobium 364.f
ſenogalliæ littora 289.
Senogallia 337.a
ſenolegum 364.f
ſententia quomodo ro= garetur 83.d per diſceſsionē 84.f
in Sententiam pedib. ire qui dicebantur. 83. b. c. d
ſentina 337.b
ſentinus 12.c. flu. 337. b
ſentus fl. 399.d
ſepeliendi corpora du plex mos 39.d
ſepinum 405.c
ſeptemfratres 401. b
ſeptempeda 339.d
ſeptunx 112.h
ſeptem maria 369. a 380.g
S. Sepulcri burgus. 328.g
de Sepulcris 42.g
ſepulcrorum ſanctitas 42. h
Sepulti publicè, ob paupertatē qui fue/ rint 38.h
ſepulturæ locus apud Athenienſes 40.f
ſeraphici Franciſci re/ liquiæ 329.b
Seraphinus iuriſcon/ ſultus 336.e
ſerapim qui coluerint 8. h
ſeraualle 303.d. 342.h. 384. f
ſeraualis 330.f. 340.c. 359.d. 375.b
ſerclus fl. 301.b. 363.b
ſerenum 404. g
ſeretium 362.f
ſergia tribus 60.f
L. Sergius Catilina. 148.h
Sergius Orata 171. d
ſeria 364. f
ſertacum 362.h
ſeriana uallis 362.h
ſerium 363.c
ſerius fl. 362.h
ſeritella fl. 403.d
ſermedum 356.h
ſermionum 361.c
ſernium 399.d
ſerpentes apud Phœ/ nices colebantur. 6. g. h
ſerpentum naturā Phę nices cur diuinam eſſe dixerint 6.g incantatio 322. g
ſerpitum 405.a
ſerra 338.g. 395.d
ſerracapriola 421.d
ſerronum 321.a
ſertorius 147.c
ſeruana 340.f
ſeruile bellum 147. d
ſeruilianum 340.h
G. Seruilius 147.d
ſerui quomodo liberi fierent 96.e
ſerui à M. Craſſo deleti 148.e. atri/ enſes 180.h. to/ piarij 181. d
ſeruorum dies feſtus. 95.c. fides in do/ minos 95.c. co/ gnomina à domi/ nis 164.f. in Patauinos fidelitas 381. a.b
ex Seruis periculoſi in dominos qui fue/ rint 95.d. ditiſsimi qui ſint effecti 95.a
in Seruos proteruos animaduertendum 95. d
ſeruos priuatim & pu blicè periculoſos. 96.e
ſeſanna 368.g
ſeſſa 400.h
ſeſtertium Atticū 112.
ſetia 318.h
ſeua fl. 305. b
ſeueræ monaſterium. 302. h
Seuerus 149.d
ſeuerus mons 333.c
ſeuerus Apher 114.g
ſeuerus imp. 69.a
S. Seueri eccleſia 371.a
ſextans 112.h
ſextini monaſterium. 342. h
ſextium 365.b
ſextula 112. h
Sfortiorum familiæ o= rigo 349. a
Sibyllæ cauerna 341.a
ſicida 367. d
ſicilia à Saracenis & à Mauris uaſtata 274 h. 276.e
ſiciliæ regnum quan/ do primo conſtitu= tum 277. d
ſicilicus 112.h
ſicinij Dentati uirtu/ tis militaris præmia 140. h
ſicla fl. 357.a
ſideribus ſacra loca à quibus erecta 19.d
ſidonēSoldanus quā= do ceperit 290.f
ſigeſta Tiguliorum. 299.a
ſigeſtrum ibid.
ſigillum Peruſinorum 328. h
ſigna bellica 134.h militaria 135.a
ſignia 305.c. 321.c
ſilenus 7.a
ſiler 351.c. 420.g
ſiliqua 112. f
ſilus fl. 383. b. ora/ tor 365.c
Simon Lælius 395.a
Simplicij pont. patria. 321.d
ſimpludearia 41.d
ſimpulatrices 15.d
ſimpulum ibid.
ſimulacra in Tyberim cur olim fuerint ia/ cta 18. f. ſimulacro rum origo 5.a. re/ ſponſa qua arte fa/ cta 8.f
ſiniſtra 24.h
ſinope 407.a
ſinueſſa 313.b. 407.a
ſinus Tergeſtinus 276
ſirentium 378.h
ſiriolum 339.a
ſitella 422.e
ſiti qui dicti 40.e
ſmirna à Turcis diru/ ta 278.f
ſoana 310.e
ſocci aurati 197.a
ſocietates ſeculariū 32.
ſodales 32.g
ſoldani aſtutia 290. f cū Chriſtianis indu clarum fœdera. ibi.
ſolignanum 358.e
ſolidatus 139.c
ſolitaurilia quid 17.c
ſolutiones 32.h
ſomminum 319.a
ſoncinum 361.d
ſophilici 382.g
ſoram 400. h. diru/ ta 401.a
ſoracte 311.c. 342.e
ſorbedullum 336.h
ſoregium 364.f
ſoricis occentus 24.h
ſortitio iudicum 103.c
ſortis genus antiquiſ/ ſimum 29.d
ſortes attenuatæ 29.d Virgilianæ 29. c. duo genera 29. c
ſoſenana 351.a
ſoſimbergum 386.f
ſpalatum ui captum. 279. c
ſpectacula unde 48.h
ſpectacula Domitiani 49.g. Caligulę 50.e Titi Veſpaſiani 50. f Claudij 50.e. f. A/ driani 51.a
ſpectaculorum gene/ ra ex Caſsiodoro ſumpta 51.c
de Spectaculis à Cæſa re dictatore editis. 49. c. ab Auguſto editis 49.d
ſpecularia 182. e
ad Speculum à Roma nis quæ facta ſint. 28. e
ſpedia 299.c
ſpelium 329. b
ſpelunca 317. d
ſpeninum 318.f
ſpilinbergū 356.f. 384.
ſpina 328.f. 353.b
ſpinenſis 12.h
ſpinter 197.a
ſpoletum 329.d
ſpoltorium 395.d
ſponſa 160.g
ſponſalia ibid.
ſponſio 90.h
ſponſus 160.g
ſpurij 164.f
ſtaffola 359.c
ſtalagmium 197.b
ſtata ſacrificia 14.g
ſtaphilum 339.b

ſtationa 363.b
ſtatiuæ feriæ 38.f
Statius Cæcilius 366.f
ſtella 303.d. 359.b
poeta 382.f
ſtellates cāpus 408.e
ſtellatina tribus 60.f
ſtellionatus 110.g
Stemiliana 334.e
Stephani colūnæ op. 324.e
S. Stephani monaſterium 399.d
ſtia 306.g
ſtimula 12.f
ſtips 139.b
ſtipes 32.f
ſtipendiū unde 139.a
ſtipulari 139.b
ſtiuæ 173.d
ſtola 195.b
ſtoparinum 358.f
ſtorax 319.d
ſtrata 381.a
Strabo 294.h. Cretēſis 313.b.
ſtragula 183.d
ſtragula ueſtis 196.f
ſtrenua 12.f
ſtronconum 334.e
ſtrophium 15.b
ſtrozza Flor. nobilis uexillifer 304.f
ſtrozzæ 355.a
ſtrupi 15.d
ſtudia liberalia 98.g
ſtudia bonarū artium animo quietem prę ſtant 168.
ſtultorum feriæ 38.g
ſturni 315.a
ſturla 298.h
Subigus 11.d
ſublacum 323.c
ſublaqueum ibi.
ſubſcriptores 102.h
ſubſellia 183.a
ſubſidium 131.c
ſubucula 195.c
ſuccenturiatores 77.d
ſuccinum 188.e
ſueſſa 394.e
ſueſſapometia 400.h
ſueſſula 418.h
ſuffibulum 15.d
ſuffimenta 18.e
ſuffragia per pontem. 78.f
ad Suffragiorum cuſtodiam non cincti deputati 78.g
ſuffragiorum dandorum mos 79.b
uas 80.e
ſulmo 397.c
Sulpitius Gallus 100.
ſummanalia 18.e
ſummanum 303.d
ſupellex 182.h
ſuperſtitio 15.d
in Superſtitioſos Senēcæ dictum 20.g
ſupinum 321.c
ſupplicationes 52.f
ſupplicatores pro reo ante ſententiā 105.c
ſupplicium de facinoroſis Romæ ubi ſumatur 20.g. ſummum 92.h
ſupparus 197.b. 195.
ſurianum 312.f
ſus prægnans cui immolabatur 18.e
ſutrium 312.e.f
Sibillæ antrium 413.a
Sylla & Cotta cum unico teſticulo nati. 128.f
ſylla primum crematus 40.e
ſylla Græciam Achaiamq; recepit 146.f
cur primus crematus fuerit 146.h.
priuatus uitā in uilla agit 147.b
Syllæ, læta exta caſtra ad urbē contra Marium mouenti 27.c
perfidia 147.a
ſylua 395.b. in tectis 186.e
Syluanus 12.e
ſyluani 44.f
Syluius Aenea 308.e
Syluerij pont. patria. 321.a
Symmachus 34.g
ſympoſia 175.b.c
ſyngraphæ 90.g
ſyrinx 7.b
S. Syrus 385.d

T

TAbellæ laureatæ 80.f
Tabellarum origo 80.e
tabellarij 80.e
Tabia 297.a
tabor 419.a
tabulæ publicæ 110.g
tabulium 384.e
taburnus 419.a
taciturnitas archanorum 84.g
Tacitus 150.h. imperator 99.d. 115.a
talaſsio ibid.c
talaſsius 160.h
talentorū genera 112.e
taliacotium 322.f
taliauentum fl. 384.g
talliolum 359.b
tamarus fl. 405.b
tamugola 358.f
tanarus 359.d
tanari ortus 360.f
Tancredus ex concubina genitus 391.d
tancredi Normāni geſta 389.b
Tametum 344.g. 357
tapete 195.c
tarantum 399.a
tarquinia 302.g
tarquiniæ lacus 312.g
tarquiniorum regum origo 302.g
tartarus 355.c
taruiſina Venetorum in ſolo Italiæ ciuitas prima 291.d
taruiſium 383.c. ab Vngaris expugnatum 277.a
tarus fl. 358.c
T. Tatius primus triumphauit 203.d
tauletum 342.h
tauraſum 405.a
ad Tauri Aegyptij ſacra qui fuerint admiſſi 6.e
tauri Italiæ maximi. 330.g
taurinum 368.f
tauus fl. 395.d
taxignanum 351.b
tecta ſarcta 115.a
tegmen 195.b
tegola 381.a
telamotoſa 302.f
teleſia 403.a. 405.c
telamonis portus 302
tēſonarij 109.b
templum 19.a. 24.g
templum Lupercal appellatum 22.c. Rōmæ ſanctius 24.f
templum Martis 36.e
templa Saturni & Serapis extra urbes 4.g. aurea ſingulis dijs ab Oſiride erecta 5.a
templa nomine carentia cur Adriani dicātur 8.h. dijs cur non ſint condenda. 19.c
templarij 290.e.g
Tennius 329.b
tenitæ deæ 29.c
teranum 333.c. 395.a
terdona 359.d
Terentia Ciceroni in patriam reuocato cum curribus ſexdecim Brunduſium uſq; obuia 191.d
terentina tribus 60.f
tergeſtini à Venetis domiti 280.h
tergeſtum 386.g
tergiuerſari 93.c
terminalia 35.d
termino ſacra fiebant. 24.e
terminus 19.d
terra 6.f. Laboris 411.
terracina 319.a. 316.g
terranoua 306.g. 387.
terrenitum 19.b
terripauium 25.d
teſca uel teſqua 24.f
teſega 384.e
teſina fl. 379.b
teſſuinum 394.g
teſtes ne falſa dicerent, aut uera tacerent adactos 105.b
teſtium mos 105.a
teſtudo 132.e
tētrice rupes 333.c
teutana 388.g
textrinum in quaque domo 191.a
theatina 397.a
theatrum 50.h. & muſica Dionyſij inuentum 7.a
theatro uela ſuperinducta 49.c
thebæ ciuitas C. portarum 4.h
thebarum conditor. 273.b.c
Theleſius 324.c
themis 12.g

thensa 52.g
Theodatus rex 376.g
Theodorus Lælius 395.a
S. Theodori corpus, 279.c.templũ 369.c
theodori Vatari mors 287.c
theodoricus rex 375.a. 382.h
theodosius 68.h. 152.
theologia quadripartita 4.e
theodosij imp. Const. classis præfecti calamitas 276.f.g
theophrastus 316.f
theopompus ibid.
thessalonicensis sinus 288.f
theudelinda 364.h. 377.d
theutonici 290.g
Thomas Fregosus 297 c. Maurocenus patriarcha Constantinopolitanus 282.h Morronus 331.d Pontanus 347.b
thor 6.f
thot 6.f
thracia à Christianis capitur 283.a
thracibus orgia quis adinuenerit 9.a
thuribulum 15.c
thusci uici nominis ratio 319.d
thuscum pelagus 300. thuscorũ gentis origo 300.e. imperium ibid.
thysia 4.g
Tiberius Caligula 113.
tibiæ funebres 39.c
tici ostia 364.f
ticinum 364.g
tifernum 328.g
tifernus fl. 400.c
tigna 188.e
tignia fl. 340.f
tignium 340.f.g
tigris mãsuefacta 49.
tigurini 376.e
tigulia 299.c
timauus fl. 380.f.g 383.a
timaui origo 383.a ostia 368.h. 380.h
T. Tinca orator 358.g
in Tingitana prouincia coloniæ Romanæ 68.h
tinius fl. 328.h
tiphata 419.b
tiranum 363.b
tiro 126.h
tirones ex agricolis deligendi 128.e.f
trones caros Romanis fuisse 128.f
tiro Ciceronis liberatus 96.f
tisana 384.h
tisatia 173.b
Titus Betutius Barrus 341.d
T. Vespasianus pontificatum cur acceperit 30.h
T. Vespasianus 117.c
Titi patria 331.d
tituli 126.f
tochum 397.b
toga 194.h
toga rasa 198.c. Phrygiana ibi.
togas pictas à quibus Romani acceperint 300.f
toletum 283.d
tollentium 339.d
tonsa 365.d
tonsor 180.h
tonsores quando primum Romæ 198.g
tophanus fons 320.h
tophia 334.g
topiarij 180.h
topinus flu. 328.h. 329.a.b
torbia 296.h
torcellum 369.c.382.b
torcularia 180.g
tordinus fl. 394.h
torilia 359.d
toranum 343.a
tormẽtina tribus 60.f
tornaquisium 400.f
tornaticum 399.d
torniamen 46.h
torsanum 329.b
torturetum 394.h
totila 274.f.g.402.c
totilæ pater 383.c. patria ibid.
touerus 361.d
trabeæ origo 198.e
trabeas à quib. acceperint Romani 300.f
tragœdia 98.f
tragula 134.g
traguriũ ui captũ 279
Traianus 114.c. 149.b. imperator ex Hispania 68.g
traiani imago triumphauit 204.g
traianum 149.c
traiectum 318.f
transenna 191.a
de Transfugis 155.b
transmundum 395.b
transpadana 353.b. Italia 360.h
transpadani 384.g
trapiata 403.a
trappæ 183.a
trasumænus lacus 309
trauersaria 348.g
trebula 329.c
tressis 112.g
trebia flu. 342.f 358.f
tresuiri monetales 87.
treuia 329.c
treuum 321.a
triarij 131.c
tribus XXXV. 60.e.
tribus & curiæ 60.e unde dictæ 60.e urbanæ IIII. 74.h
de Tribus pœna largitione corrumpentium 80.h
in Tribubus ordines uirorum tres 78.e
tribunus in ius nõ uocabatur 58.f
tribuni domus ianua non clauditur 57.d
tribuno ab urbe unũ diem abesse non licebat 58.f
tribuni 108.g. 139.b
tribuni celerum 56.h pleb. 57.c. unde 57.d. militares 130.h
tribunorum numerus 58.e. militariũ duo genera 130.h
tributum unde 108.g
tributa in stipẽdia militum collata 108.h
tributorum dilucidatio 61.a
tricessis 112.g
triclinium 42.f
triclinia argentea 184. triclinia ex ære facta ib. 185.a. rosis strata 186.h
tridentum à quo conditum 273.c
tridentum 378.g
triduum 368.e
triennium 361.c
triens 112.h
trisanum 407.a
S. Trinitatis ecclesia. 342.h
trinitica tribus 60.g
trinius fl. 400.e
tripalum 400.e
tripergula 415.b
triphorum 134.g
tripolis quãdo in Soldani potestatem sit facta 290.f
tripontium 331.a
tripudium 25.d
triremes sexaginta. 280.h
triremes 25. diebus 15. armatæ 289.d Venetorum altissimis montibus traductæ 361.e
tritola 414.g.415.a.b
tritonia 12.f
triuentum 400.e
triuerium 365.d
triuia 325.d
triuilium 363.c
triumphale territoriũ 212.g
triumphalis uia 212.g
triũphantis corona & annulus 205.a. uerba rem diuinam facientis 214.h. oratio ad deos, perfecto triũpho 216.g
triumphantium lex altera 204.e. currus qualis 204.e.f. filios curru eodem solitos duci 204.g
de Triũphãtib. lex 203
triũphare 203.c. quibus liceret 203.d
triũphaturi de uerita te scripta iurãt 203.d. in Vaticano expectabant 205.c
triũphus cur pop. Ro. gratus 204.h. Camilli 206.e. Papirij Cursoris ib. Q. Fabij. ib.f Papirij Curs. Cõs. ibi. Claudij

C. Neronis ibid. g.
Liuij Salinatoris ib.
Scipionis ibi. h. M.
Porcij Catonis 207.
b. L. Quintij de Phi
lippo 207. c. Scipio
nis Naſicæ ibi. d. M.
Fuluij ibid. C. Man
lij Volſonis 208. e.
P. Aemilij ibi. g. Põ=
peij 209. c. Cæſaris
e. Veſpaſiani & Ti=
ti 210. g. Aureliani
211. d. Probi 212. e. f
triumphi deſcriptio.
214. h. cccxx. 205. c
triumuiri ad colonias
ducendas 64. h
triumuiri menſarij 85.
b. nocturni ibid. c
capitales 85. b
triumuiratus ſceleſtiſ=
ſimus 348. h. 148. h
triuiliánum 321. a
triuium 329. c
trochoneum 359. c
troẽtus fl. 341. d. 394.
trogus Põpeius 295. d
Troia 394. h. 395. b
troiani defunctorum
in prælio corpora,
quomodo ſepultu=
ræ mandarint 45. c
tropoaltus 405. b
trophæum 203. b
troſſuli 131. a
truentum 394. g
trulla 182. e. 183. a
tubas Romani à quib.
acceperint 300. f
Q. Tubero 117. a
tuberonũ familia pau
perrima 208. g. h
tudertum 332. h
tueſca 19. a
Tullus rex 8. e
tulli regis mors 27. d
tullum 398. g
tumba 342. g. 42. g
tunica 194. h
tunus 359. b
tumbagaiaeni 342. h
tumultus 145. c. d
tumultus Romæ ſub
Valentiniano 34. g
turbolum 361. b
turci quomodo accu=
bent 42. f
turcorumorigo 275. a
turci Aſiam primum
quando inuaſerint.
274. h
turdi 315. a
Turinum 399. d
turma 131. b
turricella 399. b
turricium 384. e
turris 132. f. 357. a.
359. c. 361. b. 397.
b. 401. c
turris magna Ptole=
maidæ 287. b
turris S. Marci campa
naria 372. h
turres 333. d
turriſantonelli 395. d
turrisfoſſati 336. h
turriſnoua 378. f
turrita 308. f
turritium 321. a
turunda 173. c
tuſcanella 310. g
tuſculana 325. a
tuſculani 325. b. pri=
mi accepti in ciuita=
tem 65. a
tuſculum 325. a
tuſopum 383. a
tutellina 12. h
tutulum 14. h
Tyberiacum 348. g
tyberinus 13. c
tyberis roſis denſatus
185. c. ubi nauiga=
bilis 328. h
tybur 318. h. 321. c.
323. b
tygranes à quo ſupera
tus 148. f
tygres ad currum quis
iunxerit 201. b
typhon 4. h
in Tyrannos coniura=
tio 396. g
tyrrhenia 300. e
tyrrhenum pelagus.
300. e
tyrum à Soldano ca=
ptum 290. f
tyrus Venetorum ſan
guine capta 279. a

V

VBaldini 336. h
Vaciæ uilla 412
Vacunna 333. d
uada Volaterrana 301
uadimonis lacus 312.
uadimonium 101. a
uadorum Sabbatio=
rum portus 297. b
uagitinus 12. e
ualegium 361. b
ualens 151. d
ualentia 360. e
Valentinianus 151. d.
ſecundus 152. e. iu
nior 274. e
Valẽtinuspons 405. a
ualentium 360. e
ualeria 322. f
ualerianus 150. f. iu=
nior 367. c. Publi
cola 56. e. Valen=
tinus 101. c
P. Valerius ob pauper
tatem publicè cla=
tus 116. f
contra Valerium Ma=
ximum 41. b
ualeſium 378. g
uallidum 328. h
uallis obſcura 397. d
ualliſregia 399. d
ualliſrotunda 402. g
uallis umbroſæ mona
ſterium 306. g
uallona 12. h
ualmontone 321. b
ualmontonum 320. e
ualua 384. h
ualuæ ex ære 187. c
ualuenſis uallis 398. e
ualuianum 395. d
uapochum 385. f
uaragnana 351. d
uarrani lacus 422. e
uarena 363. b
uareſium 365. b
uarianus fl. 384. e
Varimundus patriar=
cha 278. h
uarro 99. a
M. Varronis commen
datio 11. a. b. de dijs
grauis ſentẽtia 24.
g. de Bacchanalib.
ſententia 37. b. in
deos contumelioſa
ſententia 27. c. d
uaronis fl. ad Macrę
oſtia lõgitudo 299.
uas 101. a
uaſa ænea 183. a
uaſa culturæ utilia 180
g. coquinaria ex ar
gento quando fieri
cœpta 184. h
uaſa imperialia 183. a
uaſorum fictilium no
bilitas 309. a. b
uaſtumaimonis 399.
uatallum 364. f
uates oraculorum cur
ſupplicio affecti 8. h
uatum diuinationes à
dæmonibus 25. a
uatrenus fl. 351. a
uauarium 363. b
Vbolerius Venetorũ
dux 275. c
uectationis modi 199.
uectigales perpetui.
107. c
uectigal certum 67. b.
ex agris Siciliæ 107
uectigalia Cal. Martij
locari ſolita 106. h
uectigalia ibid.
uectigalia quãtum in=
ter ſe differãt 107. a
uectigalia equites cõ=
ducebant 108. e
uecturiæ 144. f
uffentina tribus 60. f
ugianum 303. d
ugo 376. e. Arelaten=
ſis 298. e. Senenſis
307. d
ugolinus Vrbeueta=
nus 347. d
uehicula 200. e. ad
portas meritoria.
201. b. c
uehicula gemmata &
aurata 201. b
uehiculorũ uſus 199.
c. uocãbula ibid. d
ueij 311. a
uelentana urbs capta.
311. c
uelientes 334. h
uelientina tribus 60. g
uelinus lacus 331. d
fl. 331. c
uelini caſus 332. e. f
uelini colles 333. e. ſo=
nitus 331. d
uelitatio 131. d
uelites 131. c
uelitræ 318. h
uelunum 384. e
VẽtidiusBaſſus 341. d
uenilia 13. b
uẽda monaſteriũ 382.
uenafrani cãpi 407. d
uenafrum 402. h
uenalitiarij 110. g
uenantium 352. e
ex Venatione priſco=
rũ delectatio 171. c

uenationes 48. h. in uillis 180.f
Venetiæ 368.h. 369.a
uenetiæ quid 370.e
uenetijs magiſter militum primus quis fuerit 370.f
uenetiarum initium. 274.e. urbs à quo muro cincta 277.a
uenetiarum maxima laus 292.c. ciuitas ex quibus urbibus ſit condita 369 b. ducatus termini 369. a. latitudo ibid. inſulæ ibid.
uenetiarum ſecunda conditio 371.a. incendium 372.f
uenetijs fames ualida 289.a. incendia bina 372.g
uenéta claſsis terrę ſanctæ opitulatur 280.
uenetæ urbis condendæ cauſa 273.c. ædificatio altera 274.g
uenetium 355.c.383.d
ueneti Conſtantinop. imperium quomodo ſint reueriti 275. a.cur ſuis legibus uiuant 275. b. cur in difficultates maximas inciderint 275 à Methamauco in Riuumaltum migrãt. 275.d.Saracenos Italia expellunt 276 à Guiſcardo fugati 278.e
ueneti Cõſtantinopolitanæ urbis imperio quando potiti. 372.h
uenetorũ clades 363.c familia unde cõfluxit 275.c cum Carolo M.fœdera 275 c. calamitas 276.g magnificẽtia 278.f
uenetorum cum Balduino fœdera 278. g.h. priuilegium, 279.b. imperio qui ſe primum ſubiecerint 379.c. & Piſanorum cũ Genuenſib.nauale prælium 287.b.oratorũ à duce,Roma cur reuocati 290.e. labores, 370.f.g.h. potentia, 372.e.tumultus 372
de Venetorum origine & geſtis 273.a
uenetis mare liberum quomodo ceſſerit, 289. c
uenetis inter & Genuenſes inducię 289.c
uenetus populus in tumultum cõcitus arma quando cepe rit 372.h
uenia uallis 297.a
uenilia 12.f
uentionum 386.e
ueneris Erycinæ templũ ubi fuerit 22.h. 23.a. ſacrificiũ 23.a
ueneris ſacra obſcœna 23.a.portus 299 c. templum 398.h
ueneres tres 22.h
uenereorum uſu priſci quãdo abſtinuerint 17.b
uenus 4.h. 11.d
uerbo conſentire 83.d
uercellæ 367.d
uergonta 365.d
uernatia 299.b
uerona 291.d. 376.e.f g. quando diruta, 273. c
ueronæ cõditores 273 c. theatrum 377.d geſta ibi.a.b.c.d ager 376.f. calamitas 377.b
uerris luxuries 185.a
uerreſtis fl. 324.g
uerſuram 115.a
uerſus longi 42.h
uertorium 362.h
uerucula 301.a 303.c. 308.c. 360.c
ueruculum 342.h 343.c
uerulæ 321.a
ueſeuus 418.g
Veſpaſianus fouit ingenia 99.c
ueſpaſiani patria 331.
ueſpaſiani & Titi triumphus 210.g 211.a.b.c
ueſperna 175.d
ueſpilones 39. b
ueſta cur Venus ſic appellata 22. h
ueſtæ ignis 18. h
ueſtiarium 180. h
ueſtibulum 188.f
ueſtis quid 194.f
ueſtis candida 197.a
ueſtes pictæ 198. e
ueſtium colores 195.c mutatio 198.h. origo 198.e
de Veſtibus 194.f
ueſtice 422. e
ueſtimentum 194 f
ueſtimenta uirilia, puerilia, muliebria, cõmunia, familiaria, 194. f.g.h
ueſtini 400.h. 406.f
ueſulus mons 360. g
uetianum 299.d
uetoritum 396.e
uetorium 384. e
uetralla 312. f
T.Veturius 100.h
uibona 301.d
uia Aemylia 342.e.f
uiæ triumphalis ornatus 213.a
uiæ tegebantur uelis, 53. b
uicalium 401. b
uicarellum 312. h
uicecomitum familiæ origo 365. b. potentia 349.d
S.Vicentij monaſteriũ 402. g
uiceſsis 112.g
uiciola 395. a
uictima 35.a
uictimę 17.c
uictimarij 17.d
uictolæ 196. g
uictolinum 303.d
uictoria 12.g. 364.f
uictorina 194. e
Victorinus Fetrenſis, 378. h
uicus 321. a. 405. b
uicus lacus 312. e
uicuſuarronis 322. e
uigiuenum 365.b
uignola 356.f
uignolum 299. a
uillabartholomęa 375
uillafrãcha 296.g.301. a. 368.g
uillamaina 398. f
uillanoua 378.f. 383.b
uillæ publica 167. a
uillæ ut ſint bene locatæ 179.d
uillanum 394. h
de Villis 191.b
uillicæ officia 172. h
uillici monitores 180.
uillici officium 172. h
uinalia 38.f. 174. e
Vincentia quando diruta 273.c
uincentia à quo ædificata 379. b
uincentiæ conditores, 273. c
uinculatorium 421.c
uindicta 96. e.f
uinea 132. e
uintimilium 296.h
uinũ accinaticũ 376.g Arquatinum 358.f. Caſsianum 363.b. Ceſenaticum 344.f Liuienſe 347. c.d. Patauinum 382. h Setinum 319.a. Signinum 321.c. Spoletinum 330.e Tabianum, muſcatum 297.a. Veronenſe 376.f
uini uſum Græcos qui docuerit 6.h
uini uſus Romæ 174.f
uini Græci gratia 174
uino grauatum Rhodij Saturno immolabant 9.c
uina Fundana 317.d
uina Lunenſia 299. b
uirago 297.c
uirgæ ſecutibus alligatæ 57.c
uirego 301.b
uiridis 398.h
Virgilius 11.b. 360.h Georgica ubi ſcripſerit 416.h
uirginis Dei genitricis icona 282.f.à Baldui no capta ibi. de caritate monaſteriũ 372
uirgines nudę inſpiciẽbantur à ſacerdote, 30.c. feſtis dieb.cur nõ locent quũ ecõtra uiduæ 162 e
uirginibus omnes de uia ceſsiſſe 160.f

uirginitas in uiris lege prohibita 160.f
uirginitatis usus 17.b
uirgo super priapum sedet 11.d
uisanum 351.d
uisentius fl. 303.d
uisceratio 42.e
uisium 331.b
uisundus fons 360.g
uisum 378.g
uitalis 345.d
uitalis Landus 374.e
Michael dux 372.h
Falero 278.e
uitalienses 358.e
uitaliani pō. patria 321
Viterbium 288.h.311.
uitis fl. 347.c
uittæ Cereris 9.b
uittæ 196.g
uitelliana 362.f
uitula dea 18.g
uitulari ibid.
uitulatio ibid.
uituli marini pellis. 28.h
uitumnus 12.e
uituruium 311.d
uiuaria 171.b
uiuaria ferarū 171.b
uiuantij flum. origo. 394.h
umbo 134.g. 303.d
Vmbria 328.e
umbriæ fines 328.f
umbro fl. 307.c
umbronis ostia 302.e 363.c
umbrorum uires 328.
uncia 112.f. unde dicta 112.h
uncinum 360.g. 362.f
ungari 364.h. Italiam quando sint ingressi 276.h. Venetias frustra oppugnant. 277.b
unguenta exotica quā do uendi prohibita 186.f
uniones 196.g
uocianum 361.c
uogheria 359.c
Volaterra 307.a
uolaterras Florētinus quando ceperit. 307.a.b
uolupia 12.f
uolutina 12.h
uolienses 301.d
uolitina tribus 60.g
uologuum 357.a
uolta 361.c
uoltinea tribus 60.g
contra Voluptates illicitas dictum Plinij 100.f
Volusius poeta 382.f
uomanus 395.a
uopiscus 163.b
uorcum 359.c
uotū pro bobus 172.
uoti gladiatores 192.e
uota 30.e
upaium 365.d
Vrbanus II. põt. 390.h III. pont. 391. 367.c. 391. d
urbs Italiæ uetustissima 381.a
urbs expugnari quomodo debeat 159.a
ursuetus 310.g
Vrbinum 335.d
Cn. Vrbitius 184.g
urcinus 345.d
ursus 312.h
ursus Particiacus dux 371.c. secūdus dux 372.e
ursi com. patria 397.a
ursus Particiacus Venetorum dux 276.
ab Vsuris quibus pauperes tutabātur cautiones 115.b
utinum 386.e
uuæ Lauicanæ 321.b
Vulcani ædes extra urbem 19.c
uulnetia 299.b
uulsinenses agger 310.f
uulsinensiū lacus 311.
uulturaria 405.a. 422
uultur 26.e
uulturnus 402.g
uulturum 297.c. 409.
uultures fœminæ Zephyro impregnantur 26.e
uxor an ducēda 160.g
uxorem mense Maio non duci 161.d

X

Xerxes togatus. 416.e
Xundrū 363.c
Xystus 190.f

Z

Zacharias Tarutanus 373.b. 374.e
zagonaria 349.a
zagarolum 295.b
zanchatum 321.c
zaniolum 351.a
Zenobia 194.e
zeno 376.h
zeta 189.b
zeuedum 375.d
Zianus dux 279.d
zinzanum 320.e
zitum 173.c
Zosimus Plinij liber tus 96.f

FINIS.

A

AD SANCTISS. PATREM ET DOMINVM, PIVM II. PONT. MAX. BLONDI FLAVII FORLIuiensis in triumphantis Romæ Libros, epistola dedicatoria.

B Votquot hactenus scriptores & uates opera sua principibus inscripse re: id solum Beatissime pater quæsiuere: ut ab illorum potẽtatu & magnitudine laboribus suis apud omnes autoritatem: & ab inuidis tutellam munimenq́ pararent: prudenter id quidem: quando ita ueteri cõsuetudine fieri uidemus: ut in omni re: sed in literaria in primis minus uulgo cognita: quod princeps probat, gratum habet, cæteri etiam laudent, cupiant, tueantur. Ego autem & si meæ Triumphanti Romæ multarum lucubrationum operi, tuo nomini dicato, tibi inscripto, autoritatem à tuo pontificatu: à tuoq́ potentatu protectionẽ non renuo: aliud tamen & quæro & expecto, quod plurimi sum facturus. Eo pater sanctissime post Leonem utrumq́, primum & secundum pontifices Romanos dicendi & scribendi ornatu polles, ut quales post illorum tempora nõ uidit ecclesia, apostolicas denuo literas Romano principatu Romana dignitate dignas iam tandẽ orbis Christianus accipiat: quiq́ ad tuũ ueniunt conspectũ oratores & omnium gentium, nationum, urbium uiri præstantiores: sedere in Petri sede uicarium Iesu Christi intelligant, orationis uerborum & sententiarum dignitate ac grauitate ostẽdentem, se unum esse cuius eloquentia, omnium maximam æquet muneris pontificij amplitudinem. Si itaq́ meum opus accipis, & probasse uideris: abesse non poterit, quin à tam eloC quente laudatũ summo pontifice, laudandum quoq́ cæteri omnes existiment. Qua fretus confidẽtia nõ uerebor facere editionem: multis hoc tẽpore, ut mea fert opinio, profuturam. Excití enim à te ingẽtes Italiæ, Galliarũ, Hispaniarum, & Germaniæ populi in magnã præclaramq́ expeditionẽ, quam paras in Turcos, Græciam, Cõstantinopolim, Mesiasq́ dura & crudeli tyrannide premẽtes, nonnulla in ipso opere edocebuntur, aliquando aliàs simili in rerum difficultate gesta, ut ipsa priscorum uirtutis imitatio generosis quibusq́ animis sit ad rem capessendam stimulos aditura. Tuq́ interea dum priscę urbis Romę triumphos lectitabis: clarissimũ quẽ Pio tibi optimus pientissimusq́ Deus noster ex deletis, inanitis Turcorũ opibus, ex liberataq́ primum omnium Europa, post Hierosolyma & terra illi adiacente sancta daturus est triumphũ expectabis breui, ut auguror & confido, cum summo applausu summa omnium gloria ducendum. Vale.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS IN ROMAE TRIVMPHANTIS LIBROS PROOEMIVM.

D RDENTI uirtute prętstantiq́ ingenio fermè omnes, quos de gestis rebus, deq́ cæteris mortalium uitæ partibus Latinè scribẽdi libido cœpit: ut ad urbem sese uerterint, gentemq́ Romanam factum uidemus, probabili id certe ac necessaria ratione. ea enim fuit ciuitas, ut Cicero inquit, ex nationum conuentu instituta, quę propter uirtutem omnibus nationibus imperauit: peculiaris cuius fuit dignitatis, ut reges, ut nationes exteræ, ut gentes ultimæ non minus eam amauerint quàm timuerint: quæ firmissimum uel ea ratione habuit imperium, quòd eo obedientes gauisi sunt, Romanis magistratibus sua consilia, sua studia in id maiori ex parte conferentibus, ut hi, qui in eorum imperio erant quàm beatissimi essent. Qua ratione Cicero ipse non indignè eam urbem terrarum orbis, atque omnium gẽtium arcem appellauit: & Plinius propriè scripsit, Romam terrarum commercio patentem undique: & tanquam ad mortales adiuuandos natam esse, quòd imperij maiestati orbi terrarum communicata societas festæ pacis: omniumq́ etiam quæ prius occulta fuerant promiscuus usus sit effecta. Romani enim maximam orbis partem suæ

ſubactam ditioni ita pacauerunt, cultamq; bonis moríb. & artibus reddiderũt, ut diſiunctæ mari montibusq; & fluminibus ſeparatæ gentes, ac linguis literaturaq; differentes populi: per Latinæ linguæ communionem, perq; communes omnibus Romanos magiſtratus una eademq; ciuitas ſint effecti. quod quidem maximum humani generis beneficium Dei potius quàm hominũ opus fuiſſe uidetur: licetq; dicere & Cicero de reſponſis diſſerens, inquit, debere qui deos eſſe intellexerint etiam intelligere: eorum numine hoc tantum imperium eſſe natum & auctum & retentũ. Nam ut ab Italia incipiam: Roma annis iam trecentis condita Hetruſci Romaniq; ſilua intercedẽte Cimina nunc Viterbio imminente, paulo plus minus triginta milibus ab urbe diſtante, nullum inter ſe cõmercium habuerunt. Liuius enim Patauinus ſic habet in nono. Silua erat Cimina magis tum inuia atq; horrenda quàm nuper fuere Germanici ſaltus. nullus ad eam diem ne mercatorũ quidem abdita ea intrare aut ferre quicquam præter ducem ipſum audebat. Et proximos Romæ ad tertium lapidem Sabinos lingua, moribus & inſtitutis differentes à Romanis fuiſſe, eodem docente cõſtat: qui pariter oſtendit: circa Mutinam Bononiamq; & proxima loca nunc totius Italiæ amœniſſima ſiluas omnia obtinuiſſe. remotiores uerò ab urbe regiones Campaniã, Lucaniam, Appuliã, Calabros & Brutios, maiori ex parte Græcis ſubditas, nec Latinis nec Sabinis: neq; etiã Etruſcis per linguarum diuerſitatẽ ſatis cõmunicaſſe nulli dubium uideri credimus: cum cæterę omnes præſentis Italiæ regiones, quę ultra Bononiã & Mutinam ſunt, Roma ab initio creſcente Gallorũ fuerint: quam gentẽ autor eſt in cõmentarijs C. Cęſar priuſq; Romano ſubijcerẽtur imperio, nullas ſciuiſſe aut uidiſſe literas: niſi quas Græci aduenæ pro miraculo habiti uel pauculas oſtendiſſent: pariter hęc de Hiſpanis: pariter de Britãnis nũc Anglis, pariter de omnib. Germanis: licet aſſerere. Eas uerò omnes maximas præclariſſimasq; totius Europæ gẽtes: Romani literis moribusq; & omni uirtutũ munere: ita cultas reddidere, ut nullis poſt Italiã dignitate & gloria nunq; poſtea ceſſerint. Et omnis Aphrica Romano ſubdita populo, per quingentos fermè annos literis moribusq; Romanis effloruit, adeo ut per tẽpora beati Aurelij Auguſtini gẽte Aphri, cõcilia eccleſiæ ibi habita ab octingentis epiſcopis literas edoctis Latinas celebrata fuerint. Nec minus Aſia q; Aphrica Romanis literis morib. inſtitutisq; ornata atq; pacata fuit: adeo ut plures in ea uiros uirtutũ fama celebres quingẽti Romanorũ ditionis anni genuerint: ijs omnibus, quos prius à cõdito orbe, aut poſtea à mille iam & centũ annis, natos in ipſa aut nutritos fuiſſe poſſet oſtendere. Romanæ igit gentis & urbis laudes, Romanorũ inſtituta & uitæ exempla: nõ Italę magis q; externæ gẽtes literis utentes Latinis haud ſecus q; parentũ & progenitorũ geſta & legũt auidè, & attentiſſima exaudiũt diligentia: ut idoneos ad ſcribendum inuitare: ac impellere uideantur. Qua nos adducti ratione: Romanorũ inclinationis Imperij hiſtoria: duobus iam & triginta libris digeſta: urbis Romę ædificia, tertio uolumine reddidimus inſtaurata: Italiamq; facta priſcorũ nouis urbiũ & locorũ omnium nominibus collatione, quantũ octo libris fieri potuit illuſtrauimus: & demum ſenectutis noſtrę inertis grato atq; honeſto munere, cũ ipſo Cicerone in Legib. fungi uoluimus, neq; paſſi ſumus: ſicut Varro De agricultura ſcripturus, ſeſe nõ paſſurũ eſt profeſſus: Sibyllam ſolam ea quę ſe uiua & ſe demum mortua prodeſſent hominib. ceciniſſe. & quando uidemus Ciceronẽ Planciũ defendentẽ dicere: Marcũ Catonem in Originibus ſcripſiſſe: ſemper ſe præclarũ ac magnificũ putauiſſe: clarorum uirorum atq; magnorum non minus otij quàm negotij rationẽ extare oportere, operã hanc noſtrę ſenectutis magnæ illi & gratæ hominib. laudi præſtabimus: quam ideo Cicero Murenã itẽ defendens eſſe dixit, Vnum hominẽ elaborare in ea ſcientia, quæ ſit multis profutura. Itaq; cœpimus tentare, ſi ſpeculũ, exemplar, imaginem, doctrinã omnis uirtutis & benè, ſanctè ac fœliciter uiuẽdi rationis, Vrbem Romã florentem ac qualem beatus Aurelius Auguſtinus triumphantẽ uidere deſiderauit: noſtrorũ hominũ ingenio & doctrina ualentium, oculis & menti ſubijcere ac proponere poterimus. Idq; immenſum opus quinq; partita diſtributiõe tractabimus: ut quæ ad religionẽ ſpectauere primũ, quæ reip. adminiſtrationis fuerunt ſecundum, tertium militiæ diſciplina: mores uerò ac uitæ inſtituta quartũ, & triumphi ipſius ratio, quintum obtineant locũ. Pręfari tamen hoc initio libet: nos de Romanorũ gentiliumq; aliorũ religione, ea ratione ac intentione dicturos: ut deorũ appel

lationes

A lationes, cum templorum, ædium, phanorumq; uocabulis edocentes, simul loca urbis Romę, in quibus ea fuere ostendamus: inde rituum quos dij gẽtium, sicut Propheta inquit, dæmonia suis sacrificijs adhiberi iusserint, spurcitia, impietate atq; etiam maxima leuitate ostensa, Christianæ religionis sanctimoniam bonæ uoluntatis hominibus, gratiorem esse faciamus. Sed iam nostræ diuisionis executioni partium incumbamus.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROMAE LIBER PRIMVS.

REligionem deorum culturam esse, Nonius Marcellus scribit. Eandem diuinarum rerum scientiam à Philosophis maioribusq; cæteris appellatam fuisse, Plutarchus in Pauli Æmilij uita est autor: & Aulus Gellius M. Ciceronem dicit in Oratione de accusatore constituendo asserere, religiosa dici delubra maiestatis uenerationisq; plena: & Massurium Sabinum *Religio.*

B uelle religiosum esse, id quod propter sanctitatem aliquam remotum ac sepositum sit à nobis, à relinquendo dictum. Seruiusq; Sulpicius religiosum esse uoluit, propter sanctitatem aliquam à relegando appellatum, & Pompeius Festus religiosos dicit, qui facienda & uitanda discernunt. Qualis uerò fuerit religio Romanorum, si hoc initio passis, ut aiunt, uelis narrare pergemus, eorum potius fatuitatem notare, quàm celebris famę populi uirtutes, sicut profitemur, laudare uoluisse uidebimur: hinc duximus paululum à proposito digrediendum, & gentium fama notissimarum, quæ ante conditam urbem Romam fuerint, religio qualis erat ostendendum: quo pateat, prudentissimos tantæ urbis ac reip. fundatores si traditos in tam necessaria re mores secuti sunt, magis quòd nullam habuerint meliorem propositam miseratione prosequendos, quàm quòd talem acceperint religionem, culpandos esse. Ne etiam ignominiæ quã à Romanis auertere cupimus notam, cæteris inuramus gentium populis, quorum plerosq; constat ingenio, doctrina & bonis uitæ ac morum institutis excelluisse, nonnulla religionis & Theologiæ

C gentilium rudimẽta, partim ab ipsis gẽtibus, partim à doctissimo Christianæ religionis Theologo, Eusebio Pãphili relata altiusculè repetemus. Ex quibus id in primis multificiendũ apparebit, nullas fuisse Barbaras etiã gẽtes nullos uel moribus & uita efferatissimos populos, q de deo nũ bene senserint, & quod fuit cõsequẽs, immortalitatẽ nõ crediderint animarũ. Cui sentẽtiæ Cicero in Legibus cõcordat, animũ esse ingeneratũ à deo asserẽs, ex quo uel agnatio nobis cũ cœlestibus uel genus uel stirps appellari potest. nullam em̃ gentẽ esse dicit, neq; tam immansuetã, neq; tam ferã, quæ etiamsi ignoret qualiter habere deum deceat, tamen habendũ nõ sciat. Vnde idem De aruspicũ respõsis orationem habens sic inquit. Quis autem cum suspexerit in cœlum deos esse nõ sentiat, & ea quæ tanta mente fiunt, ut uix quisquam arte ulla ordinẽ rerũ ac uicissitudinem persequi possit, casũ fieri putet. tribuitq; eã uim Cicero in Legib. huic opinioni, ut dicat illud bene dictũ à Pythagora doctissimo uiro, quia maximè & pietas & religio uersentur in animis, ideo nos rebus diuinis operã dare. Augustinus autẽ in Dei ciuitate, Platonicos

D dicit affirmare animas hominũ dęmones esse, & ex hominibus fieri putare, Lares, si meriti boni sunt, Lemures, si mali seu Laruas. Manes aũt incertũ utrũ boni uel mali. Diuinitus ítaq; insitum esse inquit Eusebius, non solũ utile atq; cõducibile quid dei nomine significatum, uerum etiam rerum omnium creatorem sic appellari. cum tamen uerbo ita omnes natura duce cõueniant, re autem creaturas pro creatore coluerunt, prẹter populum unum aut admodũ paucos, sicut ueritissimis Hebræorũ literis ostẽditur: qui à rebus uisibilibus ad intelligibilia oculos mentis sanctè reducentes nũ creaturæ alicui, sed ipsi rerum omniũ creatori, cunctorumq; largitori bonorũ, dei appellationem attribuerunt: cẹteri autẽ omnes tenebris ánimos inuoluti, ad tantam impietatẽ deducti sunt, ut pecudum more honestũ & cõducibile bonorumq; omniũ supremũ, uoluptate corporis terminarent. Qua ratione eos qui genera uoluptatũ uel adinuenerunt, uel auxerunt amplificaueruntq;, & hos quidem maleficos ac mortales uiros, quasi bonorũ largitores, saluatores ac deos suos appellauerunt, piam huius nominis notionẽ, natura eis insitã ad eos transferẽtes quos bonorum inuentores putabant. Tantumq; ea mẽtis insania ualuit, ut nec peccare se arbitrarentur, nec erubescerẽt diuinis honoribus maleficos atq; potẽtes

propter regna tunc primum cõstituta colere & admirari. Cumq; mores hominum legibus stabiliti non essent, nec supplicia peccatoribus imminerẽt, adulteria, nefanda matrimonia, maribus ereptam pudicitiã, homicidia, parricidia, confecta scelere bella, quasi res pulcherrimè gestas, dijs suis attribuebãt. Et earum rerum memoriam posteris suis quasi perutilem relinquere studebant. Alij postea sensim uirorum mulierumq; mẽbris, & inexpertæ rationis ferarum natura, sanctissimã dei appellationem inquinarũt. deoq; talia attribuerunt, quæ si de hominum aliquo dicantur, legibus & cõsuetudine ciuitatũ, grauissimo supplicio punirentur. Alij argutiores doctrina habiti Theologiã excogitarunt quadripartitã: qua Deum patrẽ omnium atq; regẽ in primis locandũ putarunt, deinde aliorũ deorũ multitudinẽ, tertio loco dæmones, quarto heroas deputãtes. quos omnes lucem esse dicunt præter malignos dæmones, qui tenebræ appellãtur. Dæmones enim alios bonos, alios prauos arbitrati sunt. & bonis quidẽ regionem lunæ atq; aeris, prauis uero infernæ habitationis locum attribuerũt: quos Empedocles pœnas peccatorũ dare cõfirmat, quoniam æther eos & pontus expellat, terra nullo modo suscipiat, sicq; ab alio in aliud depulsi elementũ atrociter uexentur. Bonos uero dæmones nõ deos, sed deorũ ministros ea ratione dixerunt: quod oraculis præsint, & Magicã homines artem docuerint, per quã à maleficis hominibus ita illigentur, ut neq; recedere quidem possint cum uoluerint: quorũ aliquos Pythagoras dixit nõ spõte inuitatos, sed necessitate quadã carminum impulsos accedere, alios quadã accedendi cõsuetudine, & maximè si natura boni sunt facilius accedere. alios si negligentius quispiã in ea re se habuerit, cum inuiti aduenerint, ut noceãt adniti. His præmissis ex quibus apparet, cupiuisse, & ꝑ uiribus quæsiuisse Barbaras etiã gentes aliquã dei creatoris sui notitiam habere, ad particularẽ singulorũ ex ipsis Theologiæ & religiõis historiã ueniamus. Eruntq; primi Ægyptij, quos cõstat omnium primos cum in cœlum oculos sustulissent, motum ordinem & quãtitatem cœlestiũ admiratos, solem & lunam deos putasse: soli uero Osiris, id est, multioculi, lunæ Isidis tanquã priscæ, quoniam sempiterna priscaq; sit, nomina indidisse. Ritus uero qui his adhibebatur colẽdis, castus primo pumilq; fuisse uidetur, nullam habens admixtam crudelitatem, quod nulla tunc sicut postea factitatũ est, cædebantur animalia, nullus effundebatur in sacrificio sanguis innoxius, sed fruges terræ, quibus ipsi uescerẽtur, offerebant. herbas enim integras quasdã cum radicibus & foliis ac fructibus sumentes simul concremabant. ex qua fumigatione exalationeq; antè dictis cœlestibus litabant. Vnde asserit Macrobius: Ægyptios Saturno & Serapi ampla extra urbes cõstituisse tẽpla, in quibus solis pecudũ sanguine immolabant, cum cæteris in ciuitate thure & precibus. In templis uerò ignem perpetuum tanquam dijs simillimũ seruabant. Ab eaq; exhalatiõe, quã Græci thymiasin appellabãt, thysia quoq; est dicta, quod Latine sacrificiũ appellamus. Paruo deinde post tempore alius adolendi modus per myrrhæ, casiæ, croci, primitiarum oblationem inuentus est: cui fœdissimus & crudelitatis plenus subrepsit modus, occisis animalibus eorum sanguine deorum aras cruentãdi. Huiusmodi autem primos & antiquissimos hominũ constat, nec templorũ extruendis molibus, nec simulacrorum dedicationibus operam dedisse. quippe qui nec pingere, nec fingere aut cęlare, sed nec ędificare scirẽt. Qui uerò in Ægypto procedẽte tempore coaluerunt, doctrina & literis cultiores, cum Theologiam, id est diuinarũ rerum scientiam & sermonẽ tractare cœpissent, maioribus homines erroribus intricare cœperunt, deos asserẽtes suos, mortales homines fuisse, sed uirtute ac beneficijs, quibus uitam cõmunem excoluerũt, immortalitatem cõsecutos: quorum nonnulli reges fuerint, nominaq; habuerint, alij noua quædam, alij à cœlestibus translata. Solem enim dixerunt primũ omnium apud Ægyptum regnasse, solis cœlestis cognomine, deinde Saturnum qui sorore Cybile in uxorem ducta Osirim & Isiden, aut ut plurimi dixerunt, Iouem & Iunonem genuerit, eosq; uniuersum orbẽ imperio subiugasse, ac quinq; deos procreasse, Osirim, Isiden, Typhona, Apollinem, & Venerem. Isidemq; Cererẽ esse, quæ Osiri, id est Dionysio coniuncta est: qui cum regno successissent, plurimum humano generi cõtulerint. Condidisse enim in tractu Thebaico centum portarum urbem, quã alij Iouis urbem, alij Thebas dixerũt. Fuit uero hæc Thebana centum portarũ ciuitas, de qua Ammianus Marcellinus scribit Gallum poetam, in patria nostra Foroliuio genitum, prætorẽ Ægypti ab Augusto Cęsare

Theologia quadripartita.

Aegypti primi solẽ & lunam deos putarunt.

Mos sacrificandi Osiri et Isidi

Templa Saturni & Serapis.

Ignis perpetuus in templis.

A fare constitutũ, abstulisse obeliscos cõcasq; peregrini marmoris, quibus etiã nunc urbs Roma & Italia est ornata. Prosequit̃q; Eusebius ex Porphyrio, erexisse Osirim diis oñibus aurea tẽpla, quorũ singulis certas statuerit cæremonias, & proprios qui earũ curam haberẽt, consecrauerit sacerdotes: unde profectũ sit, ut diuersis distincti honoribus, homines alij colerẽt, alij colerentur. Paulopost Osiride insidijs laniato, alij quidẽ eius mẽbra, ab Iside uxore nõ mediocri labore inuẽta, diuinis honoribus sepulta. Penis uerò uirilis mẽbri in Nilum ab insidiatoribus proiecti, cõstituto idolo sacra ac cęremonias maioris aliquãto cultus statuta fuisse. Vnde Græci primũ, pòst Romani acceperint, ut Dionysij Orgia & dies festi cum honore uirilis membri fierent, cuius simulacrũ in mysterijs ferentes Phallum Græci, Priapũ nostri appellauerũt. Multa hic omittimus superflua de aliorum deorum origine. Simulacrorum autem originem hãc Ægyptij fuisse perhibẽt. Cadmum enim ferunt, ex Thebis Ægyptijs in Bœotiã profectũ, Semelen aliosq; filios procreasse. Semelenq; ab ignoto cõpressam septimo mense puerũ peperisse: hunc mor-

B tuum à Cadmo deauratum, & quasi deum ingenti cultu & sacrificijs decoratũ fuisse, parentemq; eius prędicatum louem, ut stuprum Semeles leniretur. Adorationis uero animalium, quã fecerũt Ægyptij, causam hanc afferunt. effigies animaliũ ab Ægyptijs imperatoribus ducibusq; in galeis sculptas ferri solitas in prędio, quibus principes insigniores forent: parta deinde uictoria, ea animalia, quorũ imaginem duces gestassent, quasi offensionẽ belli ipsa ad hostes repulissent, in deos relata fuisse. Alia quoq; afferẽ cultus animaliũ causa. Bouem enim adorari ferunt, quod partu & arandi opera conducat. Ouẽ quod pariat & tegumẽtorum materiam præbeat, ac lacte & caseo nutriat. Canem quia unà cum hominibus uenetur, & ad custodiẽdos homines sit natus: quapropter deus qui apud eos Anubis uocatur, caninũ habet caput. Feles apud eos colitur, quia ad scuta facienda cõducit. Ex auibus Ibis apud eos utilis dicitur ad serpentũ, locustarum, & eruçarũ interitum. Aquila quia est regia: Hircusq; eadẽ ratione, in diuinis suscipitur, qua & Priapus apud Græcos, quia per genitalis membri instrumentũ, species animalium cõseruã-

C tur. Quapropter sacerdotes omnes Ægyptiorũ huius dei mysterijs initiantur. Vnde Panas aiunt & Satyros huius rei causa cunctis hominibus esse uenerãdos, quia simulacra eorum in templis, mẽbra in morem hircorũ habent, quod animal sua tentigine perpetua semper ad coniunctionem est promptũ. Lupi etiam apud eos sunt sacri, quia canibus sunt simillimi. Crocodili Ægyptijs honori sunt, quia eorum terrore ab Arabia atq; Libya latrones in Ægyptum natare non audeãt. Prædicta autem animalia quãdo obierunt, Ægyptij linteamine contegentes plangentesq;, & pectora cum gemitu tundentes in sacrarijs sepeliunt, condiuntq; loculis. quorũ si quis sponte aliquod interfecerit, morte mulctatur. Felem autem, & Ibidem seu sponte, seu inuitus quisquam necauerit, morte punitur. In quacunq; autem domo canis mortuus fuerit, omnes qui eam inhabitãt, uniuerso capite raso luctu maximo afficiunt̃, nec uino aut tritico, cæterisq; ad uictũ necessarijs, quæ in ea domo recondita fuerant, uti amplius licet. Vnde Helius Lampridius scripsit Commodum Antoninum Imp. Romanũ, Isidis sacra Romę raso capite coluisse. Et

D Helius Spartianus dicit, in Commodianis ortis in porticu Pescenium Nigrum Imperatorem Romanum cum turba, pictum fuisse, sacra Isidis ferentem. quibus Commodus adeò deditus fuerit, ut & caput raderet, & Anubim portaret. & Antonium Caracallam Imperatorem Romanum idem scribit Helius Spartianus cum habitaret Edessę, atq; inde Carras Luni dei gratia uenisset, interfectũ fuisse: per cuius Imperatoris narrãdæ mortis occasionẽ, idem Spartianus ridiculam rem narrat. Carręis ciuibus inoleuisse opinionem, fœmineo nomine Lunã qui nũcupassent addictos mulieribus semper seruire. Qui uerò marẽ deum esse crediderit, eum uxori semper dominari, neq; ullas mulierbres insidias pati. Prosequit̃ uerò Eusebius. Isidem deo boue albo naturaliter mortuo, & magnificè sepulto, Ægyptij quousq; aliũ inuenerint simílẽ, in perpetuo luctu sunt, quẽ simul ac inuenerint, ad urbem Nili statim adducũt. quo solo tẽpore mulieribus ipsum uidere cõceditur. obuiã nanq; prodeuntes sublatis uestibus, genitales partes ei ostendũt, nec unquam postea hunc deũ mulieribus uidere licet. Cuius bouis adorãdi insania Romanos etiam tenuit. Nam scribit Lampridius, Titum Vespasianũ Imp. optimum, in consecrando apud Memphim boue api, & diadema gestasse, de more priscæ religionis. & glorio-

Templa aurea singulis dijs creata ab Osiride.

Dionysij celebrationes.

Simulacrorum origo.

Initium adorãdorum animalium.

Mos inquirendi bouis.

sus ecclesiæ doctor Hieronymus ad Siluinā scribens, Ad Tauri inquit Ægyptij sacra semel maritum admitti. & idem doctor ad Pammachiū exclamat: ut sciremus quales deos semper Ægytus recepisset, nuper ab Adriani amasio urbs eorum Antinous appellata est. Sed iam Phœnicum, quos primos literas inuenisse constat Theologiā uideamus. Hi chaos nescio quid turbidū principio rerum fuisse asserentes, spiritū dicunt sua principia cōcupiscentē fecisse connexionē, qui Cupido est appellatus: & ex aquosæ mixtura putredinis semina creaturarū omnium generatione cuicp prodijsse: ac in primis animalia sensu carētia, ex qbus facta sint animalia intellectualia, quę nominētur Theophanismi, id est cœli cōspectores. pòst effulsisse moth, id est solē, & stellas, & cœli astra. Mūdo talibus inchoato principijs dicunt, aerem igneum emisisse fulgorē, ex quo mare, terra, uēti, nubesq; prodierint. paulopost sole omnia suo calore separāte, ex cōflictu qui factus sit in aere tonitrua & fulgura emanasse: quo sonitu animalia ex limo quasi ex somno, tā ex terra, quàm ex mari mares & fœminæ eruperūt. & uētos cum per nomina essent discreti atq; recogniti, deos fuisse habitos, quibus adorationes infusionibus atq; fumigationibus factę fuerint. ex uētoq; Colpia & Nocte muliere Seculū & Primogeniū uiros fuisse progenitos. quorum primus alimēta ex arboribus primū docuerit homines, ex ijsq; natos uirum item & mulierem, genus & generationē dictos, Phœnicem habitasse. cum uerò ęstus esset factus, Phœnices palmam ad solem extendisse, quē nomine Beelsemō, id est cœli dominū & deum uocant. Isq; sit quem Græci Iouem postea appellarūt. Et cum post hæc multa habeat Phœnicū Theologia parui nunc faciunda: additur in illa Missonem tantū elemēta literarum primū omnium conscripsisse, essecp illum quem Ægyptij Thor, Alexādrenses Thot, Gręci Mercuriū uocāt. Et ab Cælio mulierecp Beruth uocata, Bibli habitantibus, natū esse Terrenium aut Indigenam, cui Cœlus postea cognomē fuerit: à cuius nomine supremum corpus mira uarietate formosissimū, Cœlum fuerit appellatū, cuius soror fuerit Terra. Hicp patri suo altissimo à bestijs deuorato, sacra & cęremonias instituerunt. Cœluscp patris regnum possidens Terrā sororem duxit uxorem, quæ ei tres peperit filios. Betillum quem & Saturnum dicunt, Dagona qui & Frumētarius appellatur, ac postremò Atlāta. Saturno autē in sidus cœleste mutato simulacrum Ægypti facientes, quatuor oculos, in posterioribus duos, & alios in anterioribus posuerunt, qui uicissim cōtracti quiescebāt: alas quoq; quatuor in humeris fixerunt, duas extensas quasi uolaret, duas remissas, quasi staret: significabturcp, ipsum dormientem uigilare, & uigilantem dormire. Pariter per alas quiescentem uolare, & uolantē quiescere. Cæteris etiā dijs Phœnices duas fecerunt alas in humeris, quasi Saturno conuolarēt. Vanam uerò atq; ridiculam Phœnicum Theologiam fuisse, unica arguit leuitate, quod serpentum illi, diuinam esse naturam dixerūt: quoniā absq; manuū ac pedum, ac omnino alicuius organi exterioris adiumento, eximiam celeritem exequantur, uariasq; figuras & formas gradientes inuoluto reuolutocp ad quam uelint celeritatē gressu facillimè præstent. longęui etiam sint, nec solum senectam cum pelle deponentes reuirescant, sed crescant etiam in adolescentiam redeuntes: ita nisi percussi pereāt, uix naturali nece cōficí. Vnde felicem dæmona appellant serpentem, cui diuinissimo, ut dicunt animali Ophioni appellato, sicut cæteris dijs immolabant. Quam admiratus insaniam beatus ecclesiæ doctor Ambrosius, ut sacratissimam Dei nostri Iesu Christi religionem Christianis hominibus redderet gratiorem: hunc Ophionem qui & Latinè serpēs dicitur, qualis à gentilibus Italicis Phœnices imitatis colebatur, in sua Mediolanēsi ecclesia cōseruari uoluit, qui etiam nunc integer conspicitur. Græcorum uerò facile omnium sapientissimorum doctissimorumcp Theologia, nō minores prædictis habuit fatuitates. Cadmum ferunt Agenoris filium ex Phœnicia ad quærendum Europam, quæ fuerat à Ioue rapta, à rege missum fuisse: nec inuenientem, in Bœotiam tandē peruenisse, ac Thebas ibi ædificasse. cumcp Hermionem Veneris filiam uxorem duxisset, Semelen & sorores eius ex ea genuisse. Postea ex Ioue & Semele natū esse Dionysiū, qui uitis & uini usum homines docuerit. Atcp inuenerit coctionē ex aqua & ordeo cōfectam, quā appellauerit ceruisiam: huncq; cum exercitu non solum uirorum, sed mulierum quoq; orbem lustrasse, iniquis iniustisq; hominibus ubique punitis. Eius uerò exercitus mulieres hastis thyrso ornatis armatæ fuerūt. Et musæ omnes deum hunc secutæ, uirginitate atcp omni

Phœnicum theologia.

Cæli ortus.

Serpētes apud Phœnices colebantur.

Græcorū theologia.

genere

A genere doctrinæ florentes, tripudijs & cantu eum permulcebant. Pędagogum is habuit Silenum, cuius uirtutem fuit consecutus. Mitra huic deo ligabatur caput, propter dolores, qui effumante uino caput aggrediuntur. ferula ei in manibus est, quia cum non permixtum aqua uinum bibunt homines, in furorem uersi alter alterum baculis cæderent, unde aliqui moriebantur. itaq; pro lignis ferula uti persuasit. Bacchus à Bacchis mulieribus est uocatus: Leneus quia Grecè lenus, torcular Latinè appellatur. Bromius à bromo id est, ignis sonitu, qui cum ille abortu ederetur insonuit. Satyri eum secuti sunt, qui saltando & tragicè canendo uoluptatem ei afferebant. Ab hoc ferunt theatrum primò & Musicam fuisse inuentam. Herculem Greci asserunt Ioue & Alcimena genitum, qui duos dracones à Iunone ad necem immissos puer gutture illiso peremerit. Æsculapium Apollinis & Coronidos filium adeo in medicina excelluisse, ut ab incurabili morbo multos liberauerit. ea re Iouem commotũ eum interemisse, cuius morte irritatus Apollo Cyclopas, qui fulmen illud Ioui sumministrauerãt, interfecerit. Vnde iratus Iuppiter Apol

Bacchi cognomina. Dionysi inuenta Herculis ortus.

Aesculapij ortus.

B linem ad seruitium Admeti regis impulerit. Alia quoq; fuit Græcorũ Theologia, quam ab Atlantijs populis acceperint. Atlantij enim, inquiunt, Cœlum apud se primũ regnasse, qui filios quinq; & quadraginta habuerit: quorum duodeuiginti Ops castissima mulier ei genuerit, ob quod meritum Ops quę & terra in dearum numerum sit relata. Filias quoq; Atlantem habuisse Basilian & Cybelen quam & Pandorem uocant: Basiliã post Cæli mortem Hyperioni fratri nuptam, duos peperisse liberos, Solem & Lunam: Cybelen autem Hyperiona interemisse. Solemq; ad fluuium Eridanum præcipitasse: Lunãq; cum hæc sic facta percepisset, de alto sese loco deiecisse. Mater uerò furore concita crinibus solutis, tympanis & ululatibus Bacchans circumuagabatur. Demum postquàm nullibi poterat inueniri, deificata fuit: & aræ templaq; illi constructa sunt. Cuius sacra cũ cymbalis & tympanis fiunt. Sol uero atq; Luna ad luminaria sunt translati. à Phrygum quoq; Theologia acceperunt Græci, Phrygesq; dicũt Meona antiquissimum apud eos fuisse regem. A quo nata Cybele fistulam, quam syringam dixerũt inuenerit, &

Atlãtij populi.

C na mater appellata est. Cybelen Atydi adulterio iunctam. cũ uero cognita res esset interfecto Atyde ac socijs eius à patre, commotam furore per uniuersam regionẽ, magnis ululatibus uagatam fuisse, tympanis dolorem suum consolantem. cumq; Apollo Cybelen adamasset, Atidis corpus ab ea sepultũ, quę diuinos honores consequuta erat: unde adolescentis mortem Phryges plangunt, & aris structis Atyda Cybelenq; ut deos colũt. Pro sequitur Phrygum Theologia, ex Atlante Astrologo natas filias septem Atlantidas appellari, quibus plures dij & Heroes sint nati. à seniore quarũ Maia Ioui coniuncta, Mercurius fuerit procreatus: Saturnumq; filium Atlantis auaricia & impietate præditũ, sororem Cybelen duxisse uxorem, à qua Iouem susceperit: quamuis aliũ Iouem Cæli fratrem Cretę regem contendunt fuisse. qui decem filios procreauerit, quos Curetas appellarũt. Saturnum uero in Sicilia Italiaq; regnasse, à quo natus Iuppiter oppositam patri uitã duxit. alios etiam habuisse duos Saturnum ex Rhea filios Iouem & Iunonẽ: ipsum Iouem tres uxores Iunonem, Cererem & Daphnem duxisse. à quarum prima Curetes genuerit,

Phrygum theologia.

D ab alia Persephonen, à tertia Mineruam. Multa pręter hæc de dijs, quos susceperit Græcia dici possent, cum unicus poeta Hesiodus, triginta deorum milia in terris fuisse commemorat, quod quidem illi faciliter concedere poterunt, qui statuas ęneas, marmoreasque & ligneas sicut & ipse pro dijs habendas esse crediderint. Satis multa dixisse uidemur de dijs, quos ante urbem conditam diuersæ orbis prouinciæ coluerunt. quos quidẽ deos Romani, condita urbe non colere non potuerunt, præsertim cum Troianos eorũ progenitores, huiusmodi deorum superstitionibus plenos sicut ostendemus habuerint autores: quanquam & ipsa re constat, & nonnullos ex Græcis sensisse uidemus, Romanos in deorũ susceptione, multas Ægyptiorũ Phœnicumq; & Græcorũ ineptias impietatesq; omisisse. Sed pręter deos deasq; alia nequaq; meliora, à gentibus Barbaris ad Romanos reducta fuisse uidemus: fatorũ & fortunę necessitatẽ, oraculorũ responsa, augu-

ria, somniorũ uanas interpretatiões, uaticinatiões, Necromãtiã, & quęsita cũ dæmonib. mortuisq; colloquia: cũ tamen ex Grecis nõnulli, fatorũ & fortunę necessitatẽ tollere, p uirib. sint adnixi: ostendẽtes, qd & uerissimũ est, ea stante, oẽm auerti tolliq; philosophiã iacere pietatem iustitiãq; interire, nullã fore uirtutis laudẽ, aut uitiorũ uituperationem,

nullumq̃ expectãdum esse laborum & benè gestorum fructum, nullam malefactorum punitionem extimescẽdam. beatus autem Aurelius Augustinus dum ciuitatem Dei ædificat, sic habet. Prorsus diuina prouidentia, regna constituuntur humana, quæ si propterea fato quisquam tribuit, quia ipsam dei uoluntatem fati nomine appellant, sententiam teneat, linguam corrigat: ut ei uideatur adhæsisse sentẽtiæ Seneca. Duc me summe pater, altiq̃ dominator poli, nulla parẽdi mora est, adsum impiger: fac nolle comitabor gemens, malusq̃ patiar facere quod licuit bono: ducunt uolentem fata, nolentẽ trahũt. Et Cicero in libris De fato ex Homero, Tales sunt hominũ mẽtes, qualis pater ipse luppiter auctiferas lustrauit numine terras. Et tamen de unico ex diuæ Fortunæ cultoribus Tullo rege, quid Plutarchus in Problematibus habeat, ostendemus: qui scribit illũ oẽs actus suos fortunæ ascripsisse: à qua sublatus fuerat ab ancilla matre ad regnũ puectus: hincq̃ regem Fortunę primogeniæ & masculæ templa erexisse, aliud cõuertentis, aliud bene sperantis, aliud Fortunæ uidentis, quasi ab eo nos procul capiamur, & negocijs ac rebus inhęreamus. Cõstruxit etiam Fortunæ paruæ templũ, quasi docens homines diligenter attendere: nec ea quæ accidũt quamuis parua contemnere. responsa uero simulacrorum, quod Ægyptiorum Phœnicumq̃ inuentum fuit, constat hominum malitia artecq̃ malefica fuisse facta, ad opes mendacio ac multorum pernicie cumulandas. Charilao enim & Archelao Lacedæmoniorum regibus respondit Apollo melius fore, si agri quem bello quæsiuerant, dimidiam Apollini partem darent. Itaq̃ astuti & cauti homines animũ ad id applicantes, ex adytis, penetralibus & profundissimis plerunq̃ spelunc̃is responsa dantes, ea ab oraculis prodijsse mentiebãtur. Hi em̃ dispositos habuere per ciuitatem ministros inuestigantes, cuius rei egentes essent uel aduenæ, uel ciues, ut responsa excogitare possent. Habita autem indigẽtiæ illorum notitia, & necessarijs ad id interrogatiunculis blandè factis, si aliquid futurum coniecturis assequebãtur apertè respondebãt. Sin uerò dubia res coniecturis percipi nequisset, responsionis ambiguitate fallebant: ut redargutionem effugere uiderentur. Crœsus imperium Lydię sperãs augere, templum Apollini Delphico omniũ orbis ditissimum erexit, & deus ab eo cõsultus sua responsa ambiguitatate destruxit: sic em̃ uates oraculum dixisse mẽtitus est. Intrepidus si Crœsus Alym transmiserit amnem, Imperiũ perdet magnũ, regnumq̃ superbum. Quandoq̃ etiam cantando, & uerba quædã inaudita responsionibus immiscendo multos decipiebant. Nec parum fidei faciebant huiusmodi adytorũ tẽplorumq̃ custodibus uerborum elegantia, & orationis grauitas, siue futuris à casu ueris adhibita, siue in ambiguitatibus responsorum. Cum autem casu aliquid dictum, euentu cõprobaretur, id marmoreis incisum literis mandabatur, ad fidem à cæteris comparandã: quæ autẽ falsa fuissent penè innumerabilia nullus cõmemorabat. Vt nõ ignauè iocatus fuisse uideat Dionysius ille Siculus, qui cum Apollinis Delphici templũ donis aureis argenteisq̃ refertũ fuisset, quæ illi affixerant, qui per dei inuocationẽ aliquo periculo liberati, aut aliter beneficio affecti fuissent dixit: multo plura & propè infinita fore, si quis promissa deo munera haberet, quæ quia exauditi nõ fuerãt, agitati confectiq̃ periculis & calamitatibus nõ dedissent. Argumẽto quoq̃ certissimo prædicta ab hominibus facta fuisse illud erit, quod Hadriani Imp. temporibus, quando maximè oracula desinere cœperunt, licet is Christianus non esset, subiecti quæstionibus prædicti oraculorum uates, uniuersam rem suis inuentionibus ad turpes quęstus excogitatam edidere. Modoq̃ de quibus suprà diximus patefecere, qui tanquam seductores & malefici ultimo supplicio secũdum leges affecti sunt. Vnde postea procliuis fuit, ad cultũ Christianæ religionis & fidei suscipiendum, quod in uita Alexandri Seueri Helius innuit Spartianus: his uerbis. Iudęis priuilegia reseruauit, Christianos passus est esse. Christo templũ facere uoluit, eumq̃ inter deos recipere: quod Hadrianus cogitasse fertur, qui tẽpla in omnibus ciuitatib. iussit fieri sine simulacris, quæ hodie quoq̃, quia nõ habuerũt nomina, Hadriani dicunt̃: etiã illa ad hoc parasse dicebat, sed prohibitus est ab his q̃ cõsulẽtes sacra repererũt, oẽs Christianos futuros, si id feciſſet. Et Flauius Vopiscus in Saturnini gestis rebus, hanc inserit Hadriani epistolã, ad suprà dicta faciẽtẽ. Hadrianus Augustus Seruiãno cõsuli salutẽ. Ad Ægyptũ quã mihi laudabas ueni totã leuẽ pendulã, & ad om̃ia famę momẽta uolitantẽ. Illi q̃ Serapim colũt Christiani sunt, & deuoti sunt Serapi, q̃ se Christi episcopos dicunt.

Deceptiones uatum.

Epistola Hadriani.

Nemo

A Nemo illic Archisynagogus Iudæorũ, nemo Samarites, nemo Mathematicus, nõ Aruspex, nõ Aliptes. Vnus illis Deus est, hunc Christiani, hũc Iudæi, hũc omnes uenerãtur gentes. Diuinationes uerò proximum supradictis malum nonnullę gentes attentissimè secutæ sunt, sed minus id nocuit malum, quia multi ex eorum philosophis diuinationem nullo modo utilem esse ea probauerunt ratione, quod sequi præuidebant omnia esse fata: & quænam utilitas fuisset, si futura omnino mala præuideas, quæ nullo modo ualeas euitare? nulla em̃ omnino utilitas, sed mœror potius fuisset secutus: qui hominũ animos potius perturbasset. & nõ tantum homines ex bonorũ expectatione gaudent, quãtum timore impendentium malorũ consueuerunt torqueri: nõ enim satis multum infortunij Romanis fuit deos deasq; & fatorum oraculorum auguriorumq; & cæterorũ quæ diximus malorum initia à gẽtibus Barbaris accepisse, nisi ritus quoq; sacrorum infandos ab ijs pariter habuissent, quib. tamen populus Romanus pro sua prudentia minus flagitiosè quàm traditi erant est usus. Siquidẽ Orgia Orpheus adinuenit Trhacibus, quę DionyB sio à Bacchis mulieribus celebrãtur: & hæ carnes crudas comedentes sacro furori initiabantur, & furẽtes ac Bacchantes uiros simul atq; fœminas in templis deorũ noctu pernoctare cogebant. Cererem Romani ut castissimam coluerunt, adeo ut periculũ castitatis facturæ uittas eius matronæ palàm in templo tãgerent. Vnde poeta: paucæ adeò uittas Cereris cõtingere dignæ: sed uideamus quę fuerint merita, propter quę deificata est. Eam ferunt filiæ luctu mœstam cum à Bambone nobili Corybantũ muliere hospitio susceptа potionẽ multis cõfectam ex rebus, quã ciceona appellãt sumere recusasset, indoluisse Bambonem, atq; sublata ueste genitalia mẽbra Cereri ostendisse, quæ hoc spectaculo delectata ciceona susceperit, atq; biberit, unde dea meruerit appellari. Matris uerò deorum sacra Phrygij quotannis crudelissimis certaminib. faciebant, sed Romani sacerdotes utriusq; sexus uirum & fœminã ex Phrygia consecrantes urbem solenni pompa tympanorum sonitu perlustrabant. Maiora sunt quæ sequũtur, & quorũ pauca Romani uel modestissimè duxerint imitanda. Rhodij hominem Saturno sacrificabant. Quam
C crudelitatẽ cum postea duxerint mitigandam, aliquẽ mortis supplicio damnatũ ad Saturnalia usq; seruabant, quem ipso in festo grauatũ uino immolabant. In Salamine insula Diomedi homo immolabatur, qui ab adolescentib. ter circũ aram ductus, tandẽ à sacerdote hasta percussus & rogo impositus cremebatur. Dionysio Omasti apud Chios homo crudeliter discerptus sacrificabatur. Lacedæmonijq; hominẽ Marti sacrificare soliti fuerunt. Et Phœnices in bellorũ aut pestilentiæ calamitatibus, amicissimos homines Saturno solebãt immolare. Et in Creta Curetes Saturno pueros sacrificabant. In Laodicea Syriæ Palladi uirgo immolabat. Arabesq; singulis annis puerũ immolãtes sub ara sepeliebãt. Oẽsq; Græci priusquã in suscepta prodirent bella, hominẽ immolabant, quod de Iphigenia bello Troiano factum prædicãt: Phœnices in magnis calamitatib. atq; periculis sui principijs, dilectissimũ ex filijs in redẽptionis præmiũ iugulabant. Vnde Saturnus rex regionis, qui posteaquã hominem exuit, in Saturni stellam translatus est, cũ
D unicũ filium ex Anobret nympha haberet, Leud dictũ, quia maximo & periculoso bello ciuitas premebatur, regio indutum ornatu, super constructam ad hoc præparatamq; aram immolauit. Aristomenes Messenius Ioui, quem appellant Ithometem trecentos simul sacrificauit homines, in quibus Theopompus Lacedæmonius fuit. Cũ fame Athenienses propter Androgei cædem angerentur, & ad auxilia deorũ cõfugissent: Apollo iussit ut singulis annis septẽ mares totidemq; fœminas in Cretã sacrificandos mitterent, quod & diligentissimè multis seculis obseruatum fuisse traditur. Schytæ quoscunq; aduenas ceperint (capiunt autem multos, qui fluctibus & tempestate ad eos depellũtur) Dianæ statim immolant: In Pella ciuitate Thessaliæ hominẽ Pelęo & Chironi singulis immolãt annis. Dionysius Alicarnasseus in primo de Antiquitate Italica refert, Iunonẽ & Apollinẽ, quoniã decima hominũ eis immolata nõ fuerat, magnas Italis calamitates induxisse, ut nullus in arboribus fructus ad maturitatẽ usq; primã permanserit: nec spicę semine implebantur: nec herbæ pecori sufficientes germinabant: Fontes deficiebãt, mulieres abortu periclitabãt, aut nati filij mãci & distorti erãt, cęteraq; hominũ multitudo crebrius cæ solebant uexabãtur. Cũq; responso accepto nollent dij immolationẽ animaliũ hostijs faciendã, magna omnes ambiguitate tenebãtur. Tuncq; ciuitatum primates,

Immolatio humanorum corporum apud uarios populos.

post

post reliqua multitudo, Italia migrare cœperũt: & quasi amentes furentesq; pellebãt uicissim, ac pro certamine pellebantur, & multis Italię ciuitatib. derelictis Græcia & Barbaria Italis est repleta. Herculemq; ferunt ara primũ in Saturnio ædificata, intemeratas hostias immolasse, & ne quasi primo ritu neglecto superstitione inani incolæ turbarentur, simulacra uiui hominis in Tyberim fluuiũ deiiciebãt hostiarũ ornata modo. idq; postea Idibus Maijs à populo Romano factitatũ est. Ea enim die pontifices, uirgines q; Vestales, prætores, alijq; ciues, quos sacris adesse fas est, animalibus de iure põtificio immolatis triginta hominũ simulacra, quos appellant argeos, à ponte sublicio in Tyberim dimittebant. Gentiliũ externorũ religione quantũ ad Romanorũ honestandã rem oportere uisum est ostensa, ad nostrũ redibimus propositũ. Inter multa uerò, quę Romana superstitio nobis dicenda exhibet, nihil nõ respuendũ, ac omnino abominabile est, pręter unũ, quod uiro Christiano in meliorẽ partem amplectendũ, conuertendumq; existimo, sacris scilicet ut appellarunt, ac religioni Romanã gentem accuratissime intentã fuisse. Vnde præclarissima est illa Ciceronis de Aruspicũ respõsis sententia. Quàm uolumus patres cõscripti, licet ipsi nos amemus, tamẽ nec numero Hispanos, nec robore Gallos, nec caliditate Pœnos, nec artib. Græcos, nec denique hoc ipso huius gentis, ac terræ domestico natiuoq; sensu Italos ipsos, ac Latinos, sed pietate & religione atq; hac una sapientia q deorũ immortaliũ numine omnia regi, gubernariq; prospeximus omnes gentes nationesq; superauimus, Et Liuius xlvij. Gn. Cornelio prætori multa indicta, q cum M. Aemilio Lepido põtifice maximo iniuriose cõtenderet, sacrorumq; quàm magistratuũ ius potẽtius fuit. Sed quid beatus Aurelius scribit Augustinus? dum illæ à Romanis cõmitterentur suorũ sacrorũ insaniæ, dum tanta fierent mala, calebant aræ numinũ Sabeo thure sertisq; recentib. halabant, clarebant sacerdotia, phana renitebãt, & uno eodemq; tempore sacrificabatur, ludebat, furebatur in templis. Igitur de religione Romanorũ tractaturi, partes primũ, pponemus, in quas eam diuidi oportere iudicemus. Tribusq; multarum, & diuersarum rerũ aciebus armata religionis prædictę cognitio nobis tractanda occurrit. Nam prima in parte deos eorumq; originẽ, sacra, cæremonias, ritus, adorationes, libationes & hostias: ipsarum postea rerum causa à gentibus instituta erectaq; templa, ædes, sacella, phana, aras, delubra, simul ostendemus. Deinde secundo loco quęrendæ utilitatis, opulentiæ & amplitudinis artes sub religionis, & deorum numinis integumẽto cõfictas, põtifices, Flamines, sacerdotes, Salios, Vestales, sodales, phanaticos, Bacchides, & maximã eiusmodi hominũ turbam docebimus. Tertiã dehinc aciem, ludi, spectacula, lectisternia, supplicationes, & multa huiusmodi ad populorũ delectationem luxumq; & ad seditionũ, tumultuationumq; cõcitationem, auersione excogitata sub religionisq; & deorũ prætextu populo data cõplebunt. Deos & si Romulus coluit, qui Lupercal in Palatio monte instituit, sacra diijs alijs Albano ritu, Greco Herculi, ut ab Euandro instituta erãt, sicut Liuius docet fecit, tamen Numa Põpilius artifex religionis industrius fuisse uidetur, quem Liuius dicit ne luxuriarentur ocio animi, omniũ primum rem ad multitudinẽ imperitam, & illis seculis rudem, efficacissimam, deorum metum incutiẽdum ratum esse: simulasseq; se cum Ægeria colloqui & monitũ quæ acceptissima diijs essent sacra instituere, sacerdotes suos cuiq; deorum cultui præfecisse. Vnde Cicero pro Domo sua ad pontifices. Equidem sic accepi pontifices in religionib. suscipiendis caput esse, interpretari quę uoluntas sit deorum immortalium. & in eadem oratione: Cum multa diuinitus pontifices à maioribus nostris inuẽta atq; instituta sunt, tum nihil pręclarius quàm quod uos, & religionibus deorũ immortalium & summę reip. pręesse uoluerunt, ut amplissimi & clarissimi ciues reip. bene gerendo, pontifices, religiones sapienter interpretando remp. cõseruarent. Quanti etiam deos fecerint Romani Cicero in uetustissimis pontificij iuris Legibus ostendit, quarũ capita nonnullarũ hic ponemus. Ad diuos adeunto. castè pietatẽ adhibento, opes amouento. qui secus faxit deus ipse uindex erit. Separatim nemo habessit deos: neue nouos, sed ne aduenas nisi publicè aduectos priuatim colũto. cõstituta à patrib. delubra habẽto. Lucos in agris habẽto, & larũ sedes. diuos & eos qui cœlestes semper habiti colũto. & illos quos in cœlũ merita uocauerũt. Herculem, Liberũ, Aesculapiũ, Castorẽ, Pollucẽ, Quirinũ. Ast illa propter quæ datur homini ascensus in cœlũ: mentẽ, uirtutem, pietatẽ, fidem, earumq; laudũ delubra sunto, nec ullo uitiorum

Henculis institutum.

Diuisio totius operis.

Numa Pompilius religionis artifex.

A uitiorum ſacra ſolennia obeunto. Quod autem ex hominũ genere cõſecratos ſicut Herculem & cæteros colí lex iubet, indicat quidẽ omniũ animos immortales eſſe, ſed fortiũ bonorũq; diuinos. Bene uerò quod Mens, Pietas, Virtus, Fides cõſecrãtur manu, quarũ omniũ Romę dedicata publicè templa ſunt, ut illa quí habent (habẽt autẽ omnes boní) deos ipſos in animis ſuis collocatos putent. & idem Cicero in Verrem actione ſeptima. Tucq; Ceres, & Libera quarum ſacra ſicut opiniones hominũ ac religiones ferũt longe maximis atq; occultiſſimis ceremoniis cõtinentur, à quibus initia uitæ, atq; uictos, legũ, morum, manſuetudinis, humanitatis exempla hominibus & ciuitatibus data, ac diſperſa eſſe dicuntur. Præterea ipſe Cicero pro Murena. Cum omnis deorũ immortaliũ poteſtas aut translata ſit ad nos, aut certe cõmunicata nobiſcum. Satis itaq; hoc initio primę diuiſionis noſtrę partis fundamẽta iecimus: quí per Ciceronẽ & Iuris põtificij documẽta deorũ uenerationis, & locorũ in quibus adorarẽtur principiũ cauſamq; oſtendimus. Sed plura ad eam rem à M. Varrone afferemus. Is uir ſanctorũ religionis noſtræ doctiſſi-

B morum Hieronymi & Auguſtini iudicio doctiſſimus, eſt autor deos ex Samothracia in Phrygiã aduectos Æneã ex Phrygia in Italiã detuliſſe: dictoſq; q; per eos ſpiremus: & corpus mentẽ ac rationẽ habeamus: quos fuiſſe uult Apollinẽ: & Neptunũ. unde Virgilius cũ ſocijs natoq;: Penatibus & magnis dijs: & Iã pater Æneas ſacra & ſacra altera patrẽ afferet: Iliacos excipe Veſta deos. Plutarchus in uita Numę Põpilij. Ea quæ de deorũ ſacris Numa Põpilius ſtatuit q; ſimilia ſunt prorſus Pythagoræ documẽtis. Nã primum principiũ ille neq; ſenſui, neq; perturbationi ſubiectũ: ſed mentẽ inuiſibilẽ, & increatam eſſe cenſuit. Hic aũt Romanos prohibuit exiſtimare imaginẽ dei, aut hominis ſpeciem, aut animalis habere formam: neq; fuit apud eos picta neq; ficta dei prius ſpecies. Sed in priorib. clxx. annis tẽpla quidẽ ædificabãt: ſacraq; tuguria erigebãt: ſimulacrũ uero nullũ corporeũ faciebãt. perinde atq; nefas eſſet deterioribus meliora aſſimulare, neq; aliter atq; intelligẽtia percipi deus poſſit. ſacra quo q; à Numa inſtituta ritũ, ſanctimoniãq; Pythagorę uehementer attingũt. Erant eñ ſine ſanguine, eorũq; plurima ex farina & lí-

D bo, rebuſq; uiliſſimis cõpoſita. Affirmat etiã Varro, deos ab antiquis Romanis plus annos clxx. ſine ſimulacris fuiſſe cultos, eorumq; xx. ſelectos, ceteros appellauit plebeios, ſuntq; ſelecti xij. mares, octo fœminę. Ianus Iupiter, Saturnus, Genius, Mercurius, Apollo, Mars, Vulcanus, Neptunus, Sol, Orcus, Liber pater, Tellus, Ceres, Iuno, Luna, Diana, Minerua, Venus, Veſta. Et præter hos utriuſq; ſexus deos, alia fuit deorũ dearũq; tãq; matrimonialis cõiunctio, q; cõprecationem appellauerũt: ut quí ſcilicet rem diuinã uni feciſſet, alteri quoq; ſupplicaſſe uideretur: & Latiã Saturnus, Salatiã Neptunus, Horã Quirinus, Mariã Vulcanus, Miricen Quiritius, Nerienẽ Mars, cõprecationẽ ſuam habuit. Attulit tamẽ aliam deorũ diuiſionẽ Varro à Labeone ſumptã, quí aſſeruit deorũ partẽ eſſe bonã, partem malã, quí cultus diuerſitate internoſcãtur, cum malí cædibus hominũ & triſtibus ſupplicationibus, boni obſequijs lætis atq; iucundis qualia ſunt lectiſternia, atq; ludi, & cõuiuia placarentur. Et cum deos, ut diximus, ſelectos à Iano cõmẽdare incepiſſet: quẽ tu bifrontẽ, tum quadrifrõtem tanquã geminũ faciebant: de alijs minoribus

E tractauit, quorũ ſeriẽ à conceptione ad decrepiti hominis ſepulturã perduxit, in hũc maximè modũ noſtris hominibus perridiculum. Quũ mas & fœmina cõiunguntur, adhíbetur deus Iugatinus, cum domũ eſt ducẽda quæ nupſit officiũ id exhibet Domiducus. Vt aũt in domo ſit deus Domitius, ut maneat cũ uiro dea Mãturna præſtat. perductaq; in mariti domũ uirgo ſuper Priapũ, nimirũ maſculinũ immaniſſimũ & turpiſſimum faſcinum more honeſtiſſimo matronarũ ſedere iubetur: nec prius mariti cubiculũ ingredi permittitur, q; aula & cæteræ domus partes cubiculo cõtinentes nucibus ſpargant, quibus à multitudine cõculcatis, cõpreſſę uirginis eiulatus, inter ſtrepitũ nequeat exaudiri. dumq; fuerint peragẽda ſecreta, ut ſine difficultate uirginitas auferatur dea Virginẽſis, & deus pater Subigus, & dea mater Prema, deaq; Pertũda, & Venus Priapo & ipſi deo præſtãt obſequiũ. Subſequiturq; illico dea Mena Iouis priuigna, cruori mẽſtruo præſidens: & Liber accurrit pater, quẽ ſic uocatũ eſſe uolũt, q; mares in coeundo per eius beneficium emiſſis ſeminibus liberẽtur. nec tardius præſtat officiũ dea Libera & Venus dicta, illud idẽ mulieribus q̃d Liber uiris præſtans auxiliũ. Vnde credit à Labeone doctus Varro, duobus ijs mari & fœminæ numinibus, honores in tẽplis marmore aut ære Libero uirilis

Opinio Numæ de deo.

Sacra inſtituta à Numa.

ro uirilis corporis pudendã partem, fœminini Liberæ, excisos adornatosq; fuisse. Malũ E
uerò fuit obscurissimos à Romanis deos esse habitos Vitumnũ & Sentinũ, quorũ alter
uitam in embrione, alter sensum puerperio largiebatur. Vt aũt nulla pars hominũ præ-
sidio numinũ careret, dei per singulos aderãt actus, tanquã opifices in uico argentario,
ubi unum uasculũ ut perfectũ exeat, per multos artifices transit. Mulieri em fœtæ partu
tres dei custodes adhibebantur ne Siluanus deus illam uexaturus ingrederet. Intercido
Pilumnus & Deuerrinus: eorũq; significandorũ causa, tres homines noctu domus limi-
na circuibãt: Primus Intercidoni subministraturus securi limen cædebat. Pilo secundus
Deorum in sin- pro Pilũno feriebat, & scopis tertius deuerrebat. tandẽ Lucina quã parturiẽs inuocaue-
gulis hominum rat: Ops quoq; dicta opẽ afferebat. Et ne agrippæ essent qui nascerẽtur, quos sic dictos
actibus præsen- fuisse cõstat, quia peruerso ordine pedibus primum uentre egrederentur, deæ Peruersa
tia, eorumq; no- & Prosa aduocabant: post quas Vagitinus deus os puerperij aperiẽs succedebat: & par
mina. tum ad lucẽ Diespiter perducebat: præstoq; aderat Leuana, quæ partũ de terra leuabat
expositũ. sed & Rumina ueniebat mãmis præfecta mulierũ quas prisci rumas appella- F
uere, ut lac copiosissime preberetur, quousq; adueniente tempore Potina dea potionẽ:
Edulica escam prębere possent. Nec paruũ erat Cuninæ deæ opus: quæ & si cunas ipsa
nõ agitabat, ut leuiter mouerent curabat. Maiora deinceps dicẽda sunt numinũ collata
hominibus beneficia. Mercurius inde quasi medio inter homines currẽs Hermes Græ-
cè ab herminia, id est sermone appellatus, loqui præstabat: quẽ effigiabãt alas in capite
& pedibus habentẽ: q; sermo hominũ per aera uolitet. Et Minerua quã dixerũt tẽpori-
bus Ogygi regis ad lacũ Tritonis uirginali primũ apparuisse habitu: unde Tritonia sit di
cta, artes quarũ fuit inuẽtrix puerũ edocebat. Pauoribus hominũ ut arcerẽtur Pauentia:
spei eorum quæ fortassis euenirẽt Venilia: uoluptatibus quibus fruerentur Volupia: a-
ctibus quibus se immiscerẽt Ageronia, stimulis quibus agerẽtur Stimula, strenue gestis
quæ cõtingerẽt Strenua, deæ præerãt. Fessis dea Fessona, ut quiescerẽt. Hostibusq; pel-
lendis dea Pellona præbebat auxilium. Numeria quoq; dea quibusdã bene numerare: G
Caneria bene canere: Mars & Bellona ut bene belligerarẽt, Victoria ut uincerẽt: Hono
rinus deus ut honorarẽtur, Pecunia ut pecuniosi essent, Æsculanus & filius eius Argẽti
nus dei ut haberent æneam argenteamq; pecuniam præstabant. & ut suum quoq; deum
improbi segnesq; haberent dea erat Murcea: quæ præter modũ non moueret, ac faceret
hominẽ, ut inquit Põpeius, murcidũ, ac nimis desidiosum & inactuosum. Paruæ etiam
existimatiõis neq; inter malos aut bonos deos posita fuit Fortuna barbata, quæ cultori-
bus suis malas speciosius uestiẽs, se spernẽtes male barbatos glabrosq; reddebat. Cũ cõ-
trà maiori deæ Fortunæ quã omnipotentẽ appellauerunt, & deabus fatis multo maio-
rem quam oportuerit uim potentiamq; sicut suprà ostẽdimus tribuerint. Themin uerò
parũ coluerint, quã Festus deam fuisse dicit, quæ præciperet hominibus id petere quod
fas esset, eamq; id esse existimabãt quod & fas est. Et ne plures quàm expediat perquira
mus deos uitæ hominũ fortunisq; adhibitos, Nęniam gentiles uoluerũt deam mortuos
homines in funere comitari, unde & modulationes inter eiulandũ plangẽdumq; adhibi H
tas, nęnias uocauere. Sed & suam fata segetesq; & cætera hominibus usui futura deorũ
habuerũt turbam. Saturnumq; deum in primis maximũ Iouis genitorem prædicãt nata
ex sese deuorare, quod semina unde nascantur reuertant. Vnde propter agriculturã fal-
cem manu tenet effigiatus, & ne solus tanto munere fatigetur: deã Seiam ferũt satis fru-
mentis quàm diu sub terra sunt: cum uerò super terrã herbescentes segetẽ faciunt, deam
Segetiam, frumentisq; collectis atq; reconditis ut tuto seruentur deam Tutellinam esse
præpositã: Proserpinam pariter frumẽtis germinãtibus, deum Nodatum geniculis no-
disq; culmorum inuolutis, folliculorũ deam Volutinã, & cum folliculi patescunt ut spi-
ca exeat, deam Patelenã. Cumq; segetes nouis æquentur aristis, deam Ostilinã, & deam
Floram frumẽtis florẽtibus, lactescentibusq; deum lacturcũ, Matutam maturescẽtibus,
& cũ runcãtur, id est à terra auferunt, deam Runcinã pręfecerunt. Et ne inculta agrorũ
uiderent à dijs spreta: Diana syluarũ: rurum dea Rusina: iugorũ montiũ deus Iugatinus,
collium dea Collatia, uallium dea Vallona curã habuit. Nec deus Spinẽsis ut spinas ex
agris eradicaret, nec dea Rubigo ut nõ accederet spernebatur. Quin potius deæ Fructe
stæ: ut fructus uberrimos daret supplicabat. Quia uero Romanis à principio urbis cõ-

ditæ

A ditę & multo tẽpore poſtea parciſſimus fuit uini uſus, parua ac omnino minima deorũ turba uineis uinisq; præfecta eſt, quandoquidẽ ſolus Bacchus tanti muneris curam habuit: qui multinomius Liber pater appellatus: cum bellaſſet in India & multas ſecũ habuiſſet fœminas: quæ Bacchæ dicebanť nõ tamen uirtute nobiles: poſtea Bacchus: quã doq; Priapus, quãdoq; Bromius, quandoq; Brotinus fuit dictus. Et quia cuſtodiæ huiuſmodi ſolus erat præfectus: omni ſpreta uinearum cura: unicæ uindemiæ cum iam uuæ matureſcerent intendebat: tantaq; id actum eſt turpitudine, ut modum pigeat pudeatq; referre: quẽ omnino fuimus ſuppreſſuri: niſi quia noſtris conducere Chriſtianis arbitramur talia ſcire: quo noſtræ religionis grauitatẽ & ſanctã mũdiciem lætioríb. animis amplectanť: eruntq; uerba per beatum Aurelium Auguſtinum à Marco Varrone Labeoneq; paululũ immutata. Quum fierent Libero patri ſacra in Italię cõpitis pudẽda uirilia cum honore plauſtellis impoſita, primo rure trãſferuntur in compita, poſt in urbem. In

B oppido aũt Lanuuino, quod nũc ciuitas Indiuinia uocatũ, uiro ſummo Proſpero ſubeſt Cardinali Colũnenſi, uni Libero totus menſis tribuebať: cuius diebus omnes uerbis flagitioſiſſimis utebanť, donec illud membrum per forum tranſuectum eſſet, atq; in loco ſuo quieſceret. Cui membro inhoneſto matremfamilias honeſtiſſimã imponere publico in loco coronã neceſſe erat. Sic ab agris faſcinatio repellebať, & matrona facere cogebať in publico, quod nec meretrici ſi matronæ ſpectarent permitti debuit in theatro. Ne domos etiã ſuas Romani ſpernere uiderenť tres illis deos dederunt hoſtiarios, Forculum foríb. Cardinem cardini, Limentinũ limini. Et ne maris cura eſſet abiecta, præter Neptunum Iouis fratrem uniuerſo prefectum mari, præterq; Amphytritem quam deã Placidus grammaticus fuiſſe uult deam maris Neptuni matronam, Veniliam dixerunt deam undæ maris quando uenit ad littus, Salatiamq; item deam eidem quando redit in ſalum eſſe præpoſitam. Romani tamen duce Romulo in aſylo agentes, eos primũ colẽdos acceperunt ex ſupradictis diis, quos Troia auectos Albani primũ, poſtea Laurẽtes per trecentos annos coluerant: qui uidenť illi fuiſſe, quos ſupra ſelectos diximus appel

C lari. & Tyberinũ paulopoſt Romulus, deinde Faunũ & Picũ, Pauorẽ & Febrẽ ipſumq; Romulũ Titus Tacius rex, & alias ſenſim turbas ſupradictas, demũq; ſuos Cæſares Romani in deorum numerũ retulerunt. Quin etiam Albani patres primum, poſt Romani urbis conditores fabulas pro miraculis acceperunt, quæ ante bellũ Troianum Græcis Troianiſq; fuerunt cõmunes: Minotaurum beſtiam fuiſſe incluſam labyrintho, quem cum intraſſent homines, inextricabili errore exire nõ poterant. Centauros equorũ hominumq; natura cõiunctos. Cerberum tricipitẽ inferni canem, Phrixum & Hellen eius ſororem ariete uectos, mare tranaſſe, Gorgonem ſerpentibus crinitã ſe aſpicientes in lapidem cõuertiſſe. Bellerophontem equo pegaſo pennis uolãte uectum fuiſſe, Amphionem citharæ ſuauitate lapides attraxiſſe. Dædalum & Icarũ filium coaptatis ſibi pennis Creta in Italiã aduolaſſe, Oedipum in ſphinga monſtrum quadrupes indiſſolubilia hominibus cum uitæ periculo propoſuiſſe. Antæum qui terræ cõtactu fortior reſurgeret ab Hercule fuiſſe proſtratum. Sed iam ſatis multa de ineptis deorum fabularumq; adinuẽtionibus: ad ſacra ceremoniasq; ueniamus, plurima ſimul edocturi minutiora, quę in

D gentilium religione nõ minima habebantur. Vlpianus De uerborũ ſignificatiõe dicit, ſacrum locum eſſe locum conſecratum. Sacrarium in quo ſacra reponuntur. & idem in fra: ſancta proprie dici quæ nec ſacra nec prophana ſunt, ſed ſanctione quadã ſunt confirmata: ut ſanctæ leges. Martianus uerò ſanctum eſſe uult quod ab iniuria hominũ eſt defenſum: dicitq; à ſagminibus herbis, quas legati populi Romani ferre ſolebãt, ne quis eos uiolaret. Cicero in Legibus, ſacrum ſacro ue cõmendatum qui depreſſerit raſeritq; patricida eſto. idemq; De aruſpicum reſponſis. nego unq; poſt ſacra cõſtituta quorũ eadem eſt antiquitas, quæ ipſius urbis. Feſtus Põpeius. Curiona ſacra quæ in curiis fiebãt. & infra: Fornacalia ſacra erãt, cum far in fornaculis torrebãt, quod ad fornacem quæ in piſtrinis erat ſacrificiũ fieri ſolebat. Plutarchus in Pauli Aemilij uita. Sacra faciẽte Aemilio, fulmen aram percuſſit, ſacraq; cõbuſſit. Macrobius in Saturnalibus: Herculis ſacris non licet mulieribus intereſſe, quia Herculi per Italiã tranſeunti mulier uinum petenti, ſe aquã dixit nõ poſſe præbere. Et Macrobius in Saturnalibus dixit: ſacra celebritas eſt cum ſacrificia diis offerũtur: uel cum dies diuinis epulationibus celebrãtur, uel cum lu-

Bacchi cognomina

Dij Hoſtiarij

Sacer locus

Sanctum

di in honorem agunt deorum, uel cum feriæ obseruantur. & infra idem: sacrum est quic quid deorum habet. Virgilius. Sacra dioneæ matri diuisq; ferebã. sacra Iouí stygio quæ rite incepta paraui: tibi enim tibi maxima luno mactat sacra ferens. Et sanctum uult Trebatius idem quod religiosum: interdum neutrum id est incorruptũ. Virgilius sancta ad uos anima atq; istius insciа culpæ descendam. hinc sanctæ leges, & sanctum uirum integrum moribus. Nominaq; sacrorum locorum sub cõgrua proprietate proferre pontificalis obseruatio est. Helius Spartianus Adrianum cõmendat imperatorem, q; sacra Romana diligentissime curauit, peregrina cõtempsit. post eãq; cognitionem sacrorum de cęremoniis est dicendũ, quas supra diximus Trebatium uoluisse idem esse qd' sacra. Sed Liuius libro 5. dicit: Lucium Albinum de plebe unũ uirgines, sacerdotes, sacraq;, plaustro Cęre inuexisse, unde cęremoniis enatũ sit nomẽ. & in septimo, Cęretibus quod Tarquiniensibus in populatione agri Romani cõsenserant, ob memoriã seruatorũ sacrorũ pax & indutiæ in centum annos datæ. Festus Põpeius. cęremoniarũ causam, alij ab oppido Cęre dictam existimant, alij à caritate putant. Adorationis et immolatiõis originẽ Plinius in naturali historia sic ponit. Numa instituit deos fruge colere, & mola salsa supplicare, atq;, ut autor est Cecinna, far torrere, quoniã tostum cibo salubrius. Is Fornacalia instituit farris torrendi ferias, & æque religiosas terminis agrorum. Nonius aũt Marcellus, ador frumenti genus quod epulis, & immolationib. sacris putatur piũ, unde adorare propiciare religiones. Festus Põpeius, Ador farris genus edor quod appellabatur, & fiebat tostũ: unde in sacrificio mola salsa efficitur: unde adorare. Festus itẽ, Immolare est mola, id est farre molito & sale hostiam perspersam sacrare: & idem infra. Mola uocatur far tostum, sale aspersum, quod eo molito hostiæ aspergunt. Macrobius Saturnaliũ. Cum hostia cædítur fari non est fas. intercisa & porrecta licet: rursus cum adoletur nõ licet. plurima item nunc minutiora religionis gentilium uocabula unico doceamus cõtextu: uidelicet, sacrificium, cõsecratio, ornamentorũ, uasorumq; uocabula: dehinc superstitio, sacrilegium, dedicatio, piaculum, iusiurãdum, eleemosina, abstinentia, uirginitas, iciunium, gestus inter faciendum rem diuinã, & demum hostiæ, quid sibi uoluerint. Nonius Marcellus inter sacrificare & litare hoc dicit intersse. Sacrificare est ueniã dari petere. Litare est ppiciare. Et Macrobius litare significat sacrificio facto placauisse deos. Litare est sacrificium rite facere. Cic. in Legibus. Nocturna mulierũ sacrificia nõ sunto, præter illa quæ pro populo rite fiẽt. Et Varro De lingua Latina. Romano ritu sacrificiũ mulieres quum facient capite sunto coopertæ. Festus Põpeius: arcanũ sacrificij genus, quod in arce fit ab auguribus, adeo remotum à notícia uulgari, ut ne literis quidem mãdaretur, sed per memoriã successorũ relinquebatur: & infra. Iuuenilia fingebantur Dianæ simulacra, quia ea ætas fortis est ad tolerandã uiam. Diana enim putabat dea uiarũ. Item stata dicuntur sacrificia, quę certis diebus fiebant: Itẽ sacrificiũ quod fiebat in monte Palatino Palatuar dicebatur. Liuius in xxx. Philippi regis legati in senatũ introducti sunt, gratulãtes de uictoria: his petentibus ut sacrificare in Capitolio, donaq; ex auro liceret ponere in æde Iouis optimi maximi, permissum ab senatu: centũ põdo coronã aureã põsuerunt. Iam cõsecratio qua fieret ratione Cicero pro domo sua ad pontifices sic docet. Video esse legem ueterem tribunitiã, quæ uetat iniussu plæbis ædes, terrã, aram consecrare. Ornamẽtorum religionis uasorumq; modus fuit priscis castissimus. Sed ornamenta unde habuerunt originem, Liuius in Numæ gestis rebus sic docet. Flaminem Ioui assiduum sacerdotem creauit, insignicq; eũ uestę & curruli regia sella adornauit. Salios inde xij. Marti Gradiuo legit, tunicæq; pictæ insigne decreuit, & super tunicã æneũ pectori tegmen: quali sacerdotes Christiani, sed aureo & argenteo & iaspidibus ornato, pectorali appellato utuntur. Et Festus: Albogalerus à galea nominatus. Est enim pileus capitis, quo Diales Flamines: id est Iouis sacerdotes utebant, & Flaminio uestimẽto Flaminia utebat, Dialis uxor & Iouis sacerdos. tutulũ Flaminiæ eodẽ erat colore. Itẽ mortuæ pecudis corio calceos fieri Flaminibus nephas habebatur, quoniam sua morte extincta omnia funesta existimabantur. Item tutulum dicebãt Flaminiarum capitis ornamẽtum, uitta purpurea innexa crinib. & in altitudine extractum. Item Flaminias sacerdotissas, Diali addictas, scalas ultra tres gradus ascendere nõ licet. non comit caput, nęq; capillum depectit, Flamẽ solus habet galerum, q̃d maximus est. Cic. in Legibus: in

delubris

Cæremoniæ

Adorationis & immolationis origo.

Sacrificare Litare

Mulieres capite cooperto sacrificant.

Arcanum sacrificium

Consecrare

A delubris omnibus textile nec operosius q̄ mulieris opus menstruum, color autē albus præcipue decorus deo est, cum in cæteris, tū maxime in textili. Tincta uerò absint, nisi à bellicis insignibus. Plin. in Naturali historia: antiquior fuit plastice q̄ fundendi æris ars. ex ea enim dij fiebant: & domus ciuium ornabātur, & dij fictiles erant. hæ enim tūc deorum effigies erant laudatissimæ, nec pœnitet nos illorum, qui tales eos coluere. in sacris quidē tum non myrrhinis, ut hodie crystallinis ue, sed fictilibus libabāt. Seneca epistola xxxi. ex Virgilio. Exurge modo & te quoq̄ dignū finge deo: finges autē non auro nec argēto: nō potest in hac materia imago dei exprimi: quin cogita illos cùm propicij fuissent fictiles fuisse. Persius Satyricus: Dicite pontifices in templo quid facit aurum: Nempe hoc quod Veneri donatæ à uirgine puppæ. Cic. in Legibus: Aurum & argentum in urbibus, & priuatum in fanis inuidiosa res est: tum ebur corpore contractū. Iam æs atq̄ ferrum duelli instrumenta non fani. Festus Pompeius de hac modestia religionis taliter

B scribit, ut nostræ ætatis sacerdotib. ingentem inurat notam, qui ne dum equo uehuntur: sed equitum turmas cùm paruí famulatu alunt: inquit enim. Sacerdotis proprium est, ut nec equo uehatur, nec plus q̄ tribus noctib. ab urbe absit, nec pileum deponat: ex quo flamen dictus. & idem dicit pura sacerdotes uestimenta ad sacrificia habuisse: id est non oblita, non fulgurita, non funesta, non maculam habentia. Fuit etiam unum sacrificanti bus uestimenti genus, quo sacerdotes cuiusq̄ ritus, & tēpli, & dei pariter utebātur. quale est camisium lineum albū, quo Christiani utunt sacerdotes. & cum esset latū adeoq̄ oblongum, ut discinctum per solum traheretur, postea cinctū pendentem supra cingulum faciebat undiq̄ sinum, qui ritus fuisse perhibetur Gabinus. Liuius in quinto, C. Fabius ritu Gabino succinctus à Capitolio obsesso in Quirinalē collem sacra ferēs iuit & redijt. & Virgilius. Ritu succincta Gabino. & Cic. De aruspicum responsis: Strophium quod Græcè ophiū dicitur, pro insigni positum fuisse dicit: quod ponebatur in capitib. sacerdotum: & alij coronam fuisse dixerunt: quod ornamētum nostri Ioāni Baptistæ in hymno attribuunt uespertino: Strophium bidentes. Sed iam instrumēta & uasa religio

C nis è Festo incipiamus ostendere: Præfericulū uas æneum sine ansa patens ad summum uelut peluis, quo ad sacrificia utebantur. Patenæ, uascula paruula sacrificijs faciendis apta: Insulæ sunt fulcimēta lanea, quibus sacerdotes & hostia templaq̄ uelātur. Inarculū uirga erat ex malo punico inaurata, quā regina sacrificans in capite gestabat, Acerra arcula thuraria in sacrificijs. Achamū poculi fictilis genus, quo in sacrificijs utebant. Nonius Marcellus: Anclabris mensa ministerijs apta diuinis: uasa quoq̄ ea quibus sacerdotes utuntur anclabra appellabantur. Festus: Secespita cultrum ferreum, oblongum, manubrio eburneo, rotundo solido, uincto ad capulum argēto & auro, fixum clauis æneis ære Cyprio, quo Flamines Flaminiæ uirgines pontifices q̄ ad sacra utebant: dictū autē est secespita à secando. Cic. in Verrem actione tertia. Credo tum quum Sicilia florebat opibus & copijs, magnā artificia fuisse in ea insula. Nam domus erat ante istū Prętorem nulla paulo locupletior, quā in domo hæc nō essent, etiam si præterea nihil esset argēti. Patella grandis cum sigillis simulacri deorum: Patera qua mulieres ad res diuinas uterē

D tur. Thuribulum: hæc autem omnia antiquo opere & summo artificio facta. Festus Pōpeius. Simpulum uas paruulum nō dissimile cyatho, quo uinum in sacrificijs libabatur, unde mulieres rebus diuinis deditæ simpulatrices dictæ. Struppi uocantur in puluinaribus fasciculi de uerbenis facti, qui pro deorum capitibus ponebantur. Suffibulum uestimentum album, prætextum quadrangulum, oblongū, quod in capite uestales uirgines sacrificantes habebant, idq̄ fibula comprehendebatur. Damnarūt & ipsi etiā Romani gentiles sacrilegia, per se ipsa à uerbo nota, & superstitiones: cuius uerbi uim originē habuisse uult Aulus Gellius ab ijs, qui filios superstites esse nimis importunè à dijs efflagitarēt, cùm tamen omnis importuna ineptaq̄ religio possit superstitio appellari. Liuius in quarto, in ea rerū afflictione multiplex religio, & plæraq̄ externa inuasit: nouos ritus sacrificādi, uaticinando inferentib. in domos quibus quæstui fierent capti religione animi: donec publicus iam pudor ad primores ciuitatis peruenit, cernentes in omnib. uicis sacellisq̄ peregrina atq̄ insolita piacula pacis deū exposcendæ. Datū tamen negocium Ædilibus ut animaduerterēt, nt ne qui nisi Romani dij, neu quo alio more q̄ patrio colerent. Idē Liuius xxix. Pyrrhus Locros classe præteruectus thesauros Proserpinæ inta

Color albus decorus deo

Sacerdotes equo non uehebantur.

Sacrificantib. unum uestimenti genus.

Religionis instrumenta & uasa

Piaculum

ctos ad eam diem spoliauit. classis postera die fœdissima tẽpestate lacerata, omnesq; na E
ues, quæ sacrã pecuniam habuerant, in littora nostra eiectę sunt: pecuniam omnem cõ-
quisitam in thesauros Proserpinæ referri iussit: nec tamẽ ei postea aliquid prosperè eue
Dedicatio nit, pulsusq; Italia, ignobili atq; inhonesta morte, Argos ingressus occubuit. Dedicatio
quid fuerit Cic. pro Domo sua ad pontifices sic ostendit: postem teneri in dedicatione
tẽpli oportere uideor audisse: ubi enim postis est, ibi aditus est. Liuius ix. C. Flauius scri-
ba Libertino patre genitus Ædilis ædẽ Concordiæ, in area Vulcani, summa nobiliũ in-
uidia dicauit. C. q; Barbatus pont. coactus cõsensu populi uerba præiuit. Itaq; ex auc-
toritate Senatus lata lex: ne quis templũ aram ue iniussu S. aut tri. pl. partis maioris dedica
ret. C. Iunius Bubulcus Dictator ædem Salutis, quam Consul uouerat, Cẽsor locauerat,
dictator dedicauit: Idẽ xxiij. Duũuiri creati sunt: Fabius Maximus, T. Octacilius Crass.
ædibus dedicandis, Mẽti Attilius, Fabius Veneri Erycinæ: utraq; in Capitolio est. & in
frà. Gn. Domitius prætor urbanus dedicauit ædẽ Fortunæ primogeniæ in colle Quiri-
nali: & in insula Iouis ædẽ dedicauit G. Seruilius duumuir. Valeriusq; sic habet. Oratius F
Puluillus cum in Capitolio Ioui opt. max. ædem dedicaret: interq; nuncupationẽ solen
nium uerborum postem tenens mortuũ esse filium audisset, neq; manum à poste remo-
Mos iurisiurandi uit. Iurisiurãdi & sacramẽti religio apud Romanos magni fuit momẽti. Et quidẽ iurisiu
rãdi religio duplex fuit: una cũ quis requisitus aliquid dijs in testes uocatis spopõdisset
aut firmasset, ceu Marcus Attilius Regulus sese Carthaginẽ nisi captiuorum permuta-
tio fieret rediturum iureiurando spopondit. formaq; huius iurisiurãdi erat talis. Lapidẽ
silicem tenebãt iuraturi per Iouem, hęc uerba dicentes: si sciens fallo: tum me Diespiter
salua urbe arceq;, bonis ejiciat: ut ego hunc lapidem. De quo Cic. Legum primo: Periu-
rij pœna diuina exitium, humana dedecus. & infrà: pœna uiolati iurisiurãdi esto. Altera
iurisiurãdi religio erat, cùm uerbo inter loquendum per deorum numina spõte quis iu-
rasset: quale erat cùm ædepol: me Hercules, & mediusfidius dicebant: duorumq; primo
positorum loco facilis erat expositio: Cum per Apollinis ædẽ primus: alter per Herculẽ
se mentientẽ periurio obligasset. Tertij expositio altiorem habet indaginem. Sanctus G
Dij Sabinorũ Fidius & Semipater dij fuerunt Sabinorũ, quos domo demigrãtes in collem Quirinalẽ
cum cætera suppellectile detulerunt, idq; numen uerbis trinum, re unicum esse dixerũt.
unde licet tribus ipsis tẽplum esset in Quirinali colle dicatum, unius tamen Sãcti uoca-
bulo appellabatur: obtinuitq; eiusmodi nominis opinio, sanctitatis magnã uim habere
iusiurandũ, quo in trino & unico numine medium esse quis fidium affirmaret. Sacramẽ
tum autem esse dixerunt, quo milites scribendi à sacerdotibus adigebãtur, nec prius mi
litare, aut postq; eo absoluti essent in hostẽ pugnare poterãt: unde est illud Catonis: qui
filium militia per sacramenti relaxationem dimissum, cum hoste manũ cõserere uetuit.
Sacramentum Sacramenti ætimologiam originemq; sic refert Varro De lingua Latina. Sacramentũ à
sacro, qui petebat et qui inficiabatur uterq; quingenta æris ad Põtificem deponebat: de
alijs item rebus alio certo numero, qui iudicio uicerat suum sacramentũ à sacro auferebat,
uicti ad ærarium redibant. posuimus mixta inter se superius quæ de iureiurãdo & sa
cramento dicenda erant: ut ratio constet qua ducti opinamur: sacramentũ fuisse in qui-
bus rebus alia q; dei inuocationis, quæ per iusiurãdum fit obligatio rerum erat: sicut ex H
Varrone suprà ostendimus. & hinc orta est sacramẽti militaris adactio: in qua præter in
uocatos iureiurãdo deos in fidei suæ testes, alia item erat occulta obligatio stipendiorũ
& patriæ rerumq; amissionis, quam fidem fallẽs incurrebat. Vnde in uita beati Martini
Turonensis est, sacramentis militarib. implicitus: qui autẽ iureiurando aliquid affirmat,
solum deũ, si fefellisset habebat ultorem. & tamen Romani aliquãdo ut sua dignitas ser
uaretur pœnam ipsi & incommoda periurio adiunxerunt. Liuius xxij. post pręlium Cã
nense, cũ egressi castris essent, unus ex his minimè Romani ingenij homo, uelut aliquid
oblitus, iurisiurãdi soluendi causa cũ in castra rediisset ante noctem comites assequitur,
Flamen Dialis iurare in leg. non poterat qui postea reductus, senatu iubente. Item Liuius xxxi. C. Valerius Flaccus quem præfe
ctum creauerant: quia Flamen Dialis erat, iurare in leges non poterat. magistratus autẽ
plus quinq; dies nisi qui iurasset in leges non licebat gerere. datus est qui iuraret pro fra
tre L. Valer. Prætor, plebsq; sciuit, ut perinde esset ac si ipse iurasset: Cõtra Numãtinos
rebelles missus Q. Põpeius est superatus, & pacem cũ illis factam iureiurãdo sanxerat:

quam

A quam Senatus cum accepisset, ad iusiurandum resoluendum idem remissus est. Missus item C. Mancinus iterum peiorem pacem fecit. quam S. P. Q. R. quum nō approbaret: Mancinus est Numantinis deditus. qui nudus ante portam ad iusiurandi obseruationē expositus deridebatur, nec ab hostibus nec ab suis recipiebatur. Suetonius de Vespasiano. Equiti Romano iurisiurandi gratiam fecit, ut uxorem in stupro grauī compertā dimitteret, quoniā se nunc̄ repudiaturū iurauerat. Cicero pro Roscio Comœdo. At quid interest inter periurum & mendacem: qui mentiri solet peierare cōsueuit. Vnico apud gētiles in loco eleemosina uerbum inuenimus, quod apud Christianos frequentissimū habetur. Helius enim Spartianus de Antonio Caracalla scribit. Nō tenax in largitionē non lentus in eleemosinam. & pariter unico in loco est exorcizatio. Vlp. De extraordinarijs cognitionibus. Medicus fortasse si, ut uulgari uerbo in posterum utar, se exorcizauit. Plinius abstinentiam commendans Romanorum inquit. Non degustasse eos uina,

Exorcizo

B aut nouas fruges, priusc̄ sacerdotes primitias libassent: quod quidem diximus, quia & hoc eodem primitiarum uocabulo, nostros sacerdotes uti uidemus. & omnib. sacris Cereris libationē uini esse prohibitam Macrobius scribit. Ieiunij & uirginitatis ac castimoniæ, ob religionem priscis usus fuit: Liuius in Primo. Amulius Rheā Siluiā neptem Vestalem legit, ut spem partus adimeret. Hieronymus ad Siluiā: Flamē unius uxoris ad sacerdotium admittit. Flaminia quoc̄ unius mariti uxor eligitur. Ad tauri Ægyptij sacra semel marītus assumitur: ut omittam uirgines Vestæ, & Apollinis, Iunonisc̄ Argiuę, & Dianæ, & Mineruæ, quæ perpetua sacerdotij uirginitate marcescunt. Liuius xxxv. pro digiorum causa libros Sibillinos ex S. C. Decemuiri cum adijssent, renūciarunt ieiuniū instituendum Cereri esse, & id quinto quoc̄ anno seruandum. Et Ouidius in Fastis dicit, Numam Pompilium quando orationem fecit pro frugibus, usu Venereorum, carniūc̄ esu abstinuisse. Helius Spartianus de diuo Iuliano imperatore. Sępe autē nulla existente religione oleribus leguminibusc̄ contentus sine carnibus cœnauit. Et Hieronymus celeber ecclesiæ doctor cōtra Iouinianū De ieiunio tractās, quasi nō & superstitio

Primitiæ Sacris Cereris uinum non libatur

Ieiunium institutum Cereri

C gentilium castum matris deum obseruet & Isidis. Sed iam uideamus hostias. quarū duo genera esse inquit Trebatius: unum quo uoluntas numinum per exta requiritur: alterū in quo sola eius hostiæ anima deo sacratur. Virgilius de Priamo: Mactat lectas de more bidentes, pecorumc̄ recusis pectoribus inhians spirantia consulit exta: de altero uerò quum fecit Entellum uictorem Erycī mactare taurum. Hanc tibi Eryx meliorē animā pro morte Daretis persoluo. hostias Placidus Grammaticus inquit ab hostimēto, id est æquamento, & quandoc̄ uictimas dici q̄ ictæ ui cadāt: uel quia uinctæ ad aram producuntur: eū Gellius dicat, hostiam pro cæsis hostibus à quolibet sacerdote, Victimā eius qui uicerit manibus debere immolari: et Festus Pompeius maximam hostiam esse dicit ouilli pecoris non ab amplitudine corporis, sed ab animo placidiore. Et infrà: solitaurilia, hostiarū triū diuersi generis immolationē significant, tauri, arietis, uerris, q̄d omnes solidi integric̄ sunt corporis. Plinius: obseruatū à sacrificantibus, si hostia quæ ad aras ducitur fuisset uehementius reluctata, ostēdissetc̄ se inuitā altaribus admoueri, nō esse admouendam, quia inuito deo eam offerri putabant: quæ autem stetisset oblata, hāc uo

Hostiarum duo genera

D lenti numini dari. Virgilius. Et ductus cornu stabit sacer hircus ad arā. Vnde uictimarij postea sunt introducti mansuefaciendis bestijs. Virgilius. Et statuā ante aras aurata frōte iuuencum. Et Plinius item. Vituli ad aram humeris hominū allati non litant, nec claudicantes, nec tractæ bestiæ ad aras. & infrà. Suis fœtus sacrificio die quinto aptus, pecoris die octauo, bouis trigesimo: capræ nō immolantur Mineruæ, quia oliuas rodūt. deorum honori auratis cornibus hostiæ maiores duntaxat immolant. Perbellè, ut erant meriti, elusit C. Caligula imperator: quem scribit Suetonius admota altaribus uictima, succinctum habitu poparum, elato alte malleo cultrariū mactasse. Cic. oratione in legem Agrariā Rulli prima. Erant hostiæ maiores in foro constitutæ, quæ ab ijs Prętoribus de tribunali sicut à nobis Consulibus de consilij sentētia probatis, ad præconem & ad tibicinem immolabant. Nonius Marcellus, furuū bouem, id est nigrum immolabant Auerno. Quædam item degustationes quas liba appellabant in hostiæ locum offerebantur. Festus Pomp. Muger mucosum sal in pila tonsum & in ollā fictilem coniectū & in furno percoctū: quo de hinc in aquā missō Vestales uirgines utebant in sacrificio. & infrà:

Hostiæ Victimæ

Hostiæ maiores Liba

Punicum genus libi translatum à Pœnis, id etiam appellãt probũ, quia erat cæteris ſua B
uiſſimũ. Paſtillum in ſacris genus fuit libi rotundi. & ſuffimenta uocabant quæ faciebãt
ex faba milioq; molito, mulſo aſperſo: ea diis eo tẽpore dabantur quo uuæ calẽte prælo
premebanť. Summanalia liba farinacea, in modũ rotæ facta. Feſtusq; dicit panibus redi
miri caput equi immolati Idibus Octob. in cãpo Martio, quia ſacrificiũ fiebat ob frugũ
euentũ. & equus potius q̃ bos immolabaťr, q̃d bos frugibus pariendis eſt aptus. & Ma-
crobius deã Carnã eſſe dicit, cui menſe Iunio ſacrificaťr, petiturq; ab ea ut inteſtina faciat
ſalua. huic ſacrificaťr pulte fabacea & lardo, quia his rebus uires corporis roborenť. & in
frà, In ſacrificio quod Proteruia dicitur, ſiquid ſuperfuerat igne cõburebaťr. Vnde iocus
ille Catonis in eum qui omnia bona ſimul cum domus incendio amiſerat, proteruiã eũ
feciſſe. & Flamẽ Vulcanalis Calend. Maijs rem diuinã facit Maiæ Vulcani uxori, & ſus
prægnans immolatur. Herculi, & Cereri xij. Calend. Ianuarias faciunt ſue prægnante
Hoſtiæ deteſtabiles & panib. & mulſo. Sed aliæ fuerunt hoſtiæ deteſtabiles. Feſtus enim ſcribit uer ſacrũ uo
uendi mos fuit Italis. magnis enim periculis adducti uouebant quæcũq; proximo uere F
nata eſſent apud ſe animalia immolaturos. ſed cũ crudele uideret pueros & puellas im-
meritos interficere, perductos in ætatẽ adultã uelabãt atq; ita extra fines ſuos exigebãt:
& Plutar. in Problematibus. Menſe Maio circa pleniluniũ de ponte ſublicio ſimula-
Argei cra in Tyberim iaciunt. quæ appellant Argeos q̃d antiquis temporib. Barbari ea incolentes loca Græcos quos ceperant eo pacto interfecerũt. Herculẽ poſtea admirati Grę
cũ hominẽ ab huiuſmodi cede abſtinuerũt: docti ab eodẽ ut ueterẽ ſuperſtitionẽ obmit
tẽtes, ſimulacra in fluuiũ iacerent. idem in Pauli Æmilij uita aliud refert ſacrificiũ, mul-
Genus ſacrificij maximum titudine hoſtiariũ cæteris maximũ. Vt religioſus ſacrorũ cultor, ubi lunã deductã, pſpe-
xit, undecim tauros ei mactauit. Inde prima luce Herculi ſacra faciẽs litauit, aduſq; uigin
ti hoſtias. Sacro igitur centũ boũ, et ludis deo uotis aciẽ per priores ſtrui iuſſit: de quo ſa
crificio hecatõbe appellato Iulius Capitolinus in Puppieni uita ſic habet: tantũ ſanè læ
titiæ in Balbino qui plus timuerat ut hecatõbem faceret, quod tale ſacrificiũ eſt. Centũ
aræ uno loco ex ceſpite conſtruunť, & ad eas centũ ſues, centũ oues mactantur: iã ſi im- G
peratorum ſacrificiũ ſit, centũ leones, centũ aquilæ, & cætera huiuſmodi animalia cẽte-
na feriuntur: quod quidẽ Græci feciſſe dicuntur cũ peſtilentia laborarẽt, & à multis im-
peratoribus frequentatum eſt. Oſtendemus etiã aliquos ex multis uariijsq; moribus, quos
Romani in facienda re diuina obſeruauerunt. Macrobius ex Pauliniano aſſerit, eũ, qui
Facturus ſacra reum ſe primo fatebatur ſacra facturus ſit, ſe in primis reum fateri. Nam reum dicit primã uocẽ eſſe ſacrorũ: ſicut
& apud nos confeſſio peccatorũ, cæteros diuinæ rei actus præcedere debet. & ſubinde
uoluiſſe maiores dãnari qui promiſſa uota non ſoluit. Plinius in Hiſtoria naturali dicit.
In adorando dexterã ad oſculum referri cõſueuiſſe, totumq; ea corpus circũagi, ſicut ſa-
lutifero crucis ſignaculo adoraturi ſe cõmuniũt Chriſtiani. Macrob. in Saturnalib. Vi-
Vitulari tulari in ſacris eſt uoce lætari. Varro: põtifex in ſacris quibuſdã Vitulari ſolet. Virgilius.
Lætũq; choro pæana canẽtes. & Hyllus De diis, Vitulam dicit putari deã, quæ lætitiæ
præeſt. Vnde uitulatio ſacrũ lætitiæ eſt poſt uictoriam. Virgilius. Cũ faciam uitula pro
frugibus, ipſe uenito. & item Macrobius. Terram dicũt Opem, cuius ope humanę uitæ
adiumenta quæruntur: huic deæ ſedentes uota concipiunt terrãq; de induſtria tangũt. H
Feſtus Pompeius dicit: mos erat Romæ in omnib. ſacrificijs precibusq; populo Roma
De igni Veſtæ no Quiritibusq;, quod eſt à Curibus, quæ ciuitas Sabinienſiũ potẽtiſſima fuit. Ignis Ve
ſtæ ſi quando interſtinctus eſſet, uirgines uerberib. afficiebãtur à pontifice: quibus mos
erat tabulam felicis materiæ tandiu terebrare, quouſq; exceptum ignem cribro æneo
in ædem ferret. & ignem ex domo Flaminia efferri non licet niſi diuinæ rei cauſa. Omẽ
uotum eſt mentis & uocis. Vnde à ſacrificantib. bona habentur omina, id eſt ut circum
ſtantes & bona mente uelint, & mera oribus proferãt: quale eſt apud Chriſtianos, cùm
Genibus religionem ineſſe ſacerdos ab altari ad populũ cõuerſus ſummiſſa uoce pro eo dicit orandũ. Plinius dicit
quandam Genibus ineſſe religionem obſeruantia gentium: hęc enim & ſupplices attin
gunt, ad hæc manus tendunt, hæc aras adorãt. Sed iam nimis diu huiuſmodi ineptijs im
moramur. Templa itaq; & cætera, quæ illi ſacra dixerunt loca præſertim notiora, diſtri-
butionis noſtræ ſuperius factę partem alteram deſcripturi, eorum uocabula & ritus pri
mo oſtendamus, in ipſorum uerò uarietate uocabulorum templum, ædes, delubrum,

phanum

A phanum,tuesca,ara sunt notiora.de templo sic habet Varro De lingua Latina:omne tẽ plum debet esse continuo septum,nec plusq; unum introitum habere.& præter id,tem pla esse dicunt singulis attributa dijs.Delubra uerò multarum ædium sub uno tecto sa cra sunt loca.Vnde curia Hostilia tẽplum est,sanctum non est:& in urbe Roma plęręq; sunt ædes sacræ.templa eadem sancta.phani significatio magis ab opposito q̃ proprio & attributo uocabulo est nota:prophanũ enim inquit Macrobius,est quod extra pha naticã causam sit,quasi porrò à phano,id est religione remotũ. Virgilius procul ô pro cul este prophani.Trebatiusq; ait prophanum quod ex religioso uel sacro in usum ho minum est conuersum.Virgilius.Faune precor miserere inquit,tuq; optima ferrũ Ter ra tene,colui uestros si semper honores, Quos cõtra Æneadæ bello fecere prophanos. Aliquotq; loca q̃d ædificia alicuius dei sunt dicuntur tuesca quod ibi mysteria fiunt, ut tueãtur tuesca dicta.Macrobius in Saturnalib. Delubrum Varro inquit, locum esse in
B quo(præter ædẽ)sit area assumpta deũm causa: ut est in Circo Flaminio: uel in quo dei simulacrum sit affixum & dedicatum.sicut candelabrum ubi candela:ita delubrum ubi deus. Virgilius.At gemini lapsu delubra ad summa dracones effugiunt, sæuæq; petunt Tritonidis arcem,Sub pedibusq; deæ clipeiq; sub orbe tegũtur.Item: Nos delubra deũ miseri quibus ultimus esset ille dies.Altare Festus Põpeius ab altitudine dici uult,q; an tiqui dijs superis in ædificijs à terra exaltatis sacra faciebant:dijs terrestrib.in terra: dijs inferiorib.in terra defossa.& infrà:Terrentũ locus in cãpo Martio dictus q; eo loco Ara Ditis patris in terra occultaret.primam aram Romæ fuisse quam Herculi Euãder in fo ro Boario extruxit,Ouid.sic dicit. Cacus Auentinæ timor atq; infamia siluæ. noti sunt uersus:& infrà.Instituitq; tibi quæ maxima dicitur arã.Et Varro aras primitus fuisse ap pellatas existimauit,q̃d eas qui sacrificent teneant. Vnde Macrobius dicit solã non pos se orationem litare,nisi is qui deos precatur etiam manibus aram apprehendat. Virgi lius.Talibus orantem dictis arasq; tenentem Audijt omnipotens:item.Tango aras me dios ignes,ac numina testor.fuerũt & aræ apertis in locis: Plutarchus in Problematib.
C Ædem oræ maiores perpetuo apertam esse uoluerunt:quæ & ora est appellata,quia cir cumspecta est cum rebus humanis præsit prouida dea,quam res humanas curantem & conseruantem secordem & negligentem minimè putant esse debere.Ædemq; Vulcani Romulus extra urbem posuit.nam cum incendijs urbs esset exposita, Vulcanum qui dem colendum,sed tamen urbe excludendum existimarũt. Laribus etiam locum sacrũ attribuerunt,quod dixere Lararijũ:eosq; Æneã Troia aduexisse satis constat.Virgilius. Cum penatibus & magnis dijs.Cicero pro Domo sua ad pontifices. Quid est sanctius, quid omni religione munitius q̃ domus uniuscuiusq; ciuiũ:hic aræ sunt,hic foci,hic dij Penates,hic sacra & religiones continentur.Eos autẽ deos Penates in Lararío domus cu stodes,canẽ semper appositũ habuisse,& inde caninis fuisse pellibus contectos Plinius asserit:Seruiumq; regem eos boum ouiumq; effigie signasse:ut in prædicta locorum sa crorum institutione prudentius cæteris gentilibus egisse uideantur Persæ: quos Asco nius Pedianus secũda in Verrem actione affirmat credidisse,nulla dijs tẽpla esse cõden da,cum uni deo Soli quem adorarẽt,uix mundus ipse sufficiat.Ecõtra uerò Romani ea
D in re eximiam curam uel potius superfluam susceperunt, quos non solum sideribus,sed quibuscũq; etiã hominum passionibus,templa & loca sacra erexisse uidemus: quorum partẽ ordine ex Liuio afferemus.Tarq.Superbus Iouis opt.maximi templum ex pręda Suessæ Pometiæ ædificauit.Exinde ædes Mercurij dedicata.post ob Veturiæ matris & uxoris Coriolani factum Fortunę muliebri templum est ædificatum. Camillusq; dicta tor templum in Auentino Matutæ matri dedicauit. expiandæ etiam uocis nocturnæ, quæ nuncia cladis ante bellum Gallicũ audita neglecta esset, iussum templum in noua uia Aio Locutio.Et terminus in Capitolio inuẽtus moueri se non passus,templũ ibi ha buit,ædesq; monetæ Iunonis in area quæ ædium Manlij fuerat ædificata. Ædes paulo post Salutis à C.Iunio Cẽsore locata est.Caruilius subinde consul ædem fortis Fortunæ de manubijs faciendam locauit,& templum fuisse rostra Cicero in oratione in Vatiniũ testem sic indicat:Produxeris iudicem in rostris,illo inquam inaugurato templo.Nunc ad ritus transeundum est.Festus Pompeius.Ritus,mos,consuetudo. Ritè autem bene & rectè.Liuius in primo: Pontificem deinde Numa M. Furium ex patribus legit, eiq;

Templorum nomina

Prima ara Romæ

Aedes oræ semper aperta est

Domus uniuscuiusq; religiosa

Templa

Terminus Aedes

Pontifici omnia publica priuataq; sacra subiecta.

sancta omnia exscripta signataq; attribuit, quibus hostijs, quibus diebus ad quę tẽpla sacra fierent: atq; unde in eos sumptus pecuniæ erogarentur: cætera omnia publica priuataq; sacra pontificis scitis subiecit, ut esset quò cõsultum plebs ueniret, nequid diuini iuris negligendo patrios ritus peregrinosq; adsciscẽdo turbaretur. Cic. in Legibus: Ritus familiæ patriæq; seruanto: itaq; ut cadat in cunctis anfractibus descriptum esto. certasq; fruges certasq; baccas sacerdotes publicè libanto: quæ cuiq; diuo gratæ sint hostiæ prouidento: quo quæq; priuatim & publicè modo rituq; fiat discũto, ignari à publicis sacerdotibus: ex patrijs ritibus optima colũto. Ritibusq; ascribẽda sunt ea, quæ à Liuio tradita sunt. lacu Albano emittendã fuisse aquam si Vehijs potiri uellent uates prædixisse. & pariter à Delphis legatos attulisse. & lunonem interrogatã nunquid uellet Romam ire: cum affirmasset, fuisse aduectam, templumq; illi dicatũ in Auentino. Et ancilia cœlo demissa cum fuissent, iussu Numæ seruata: illis Salios inde solennib. usos esse: de qua re sic habet Festus: Mamurij hetrusci nomen frequenter cantu Romani frequentabãt hac de causa. Numæ Põpilio è cœlo decidisse fertur ancile, id est scutum breue: quod ideo sic appellatur, quia ex utroq; latere erat recisum, ut summum infimumq; eius latus medio pateret: unaq; edita uox, omnium potentissimam fore ciuitatẽ quãdiu id in ea mãsisset. Itaq; facta eiusdem generis plura ideo miscerẽtur, ne internosci cœleste posset. probatũ opus est maximè Mamurri etrusci: primo loco petijt, ut suum nomen intra carmina Salij canerent: de quo ancili sic habet Cic. in Philippicis. qui ita conseruandus est, ut id signum quod cœlo delapsum Vestæ custodijs continetur. his ad maiorem rerũ intelligẽtiam præmissis, loca simul cum ipsis ritib. ostẽdere pergamus: nec erit abre multa repetere, quę in Romæ à nobis instauratæ descriptione posuimus. Erit enim à Ioue principiũ quem omnia in omnib. esse uoluerunt: ut dicat Virgilius: Deũ nanq; ire per omnes terras q; tractusq; maris cœlumq; profundum. Id tamen tantum numẽ à paricidio, adulterio, stupriscq; suam magnitudinem esse nactum confitentẽ: adeo ut in ludis scenicis deorum ueneratioñi institutis, corruptorẽ pudicitiæ Iouem turpissimi histriones canerent, agerentq;, ut populo placerent: & Adolescens ille Terentianus suum laudat adulteriũ Iouis dei exemplo, qui per auri impluuium Danaen Acrisij filiam corruperit. sed eius ritus sacra & sacerdotes discutiamus. in æde ipsius Iouis opt. maximi q̃ in Capitolio fuit, ubi nũc de facinorosis supplicium sumitur: & ad quam triumphi tantis ducebãtur apparatibus, sacerdotes fuerunt perpetui epulones Iouis appellati: quos asserit Augustinus

Epulones Iouis

mensæ ad aueam eius statuam positæ, perpetuos fuisse conuiuas: ut mimorũ ibi potius & parasitorum contubernia, quàm dei sacra celebrarentur: fuitq; moris eo in contubernio sermones & confabulationes quotquot inciderent, non minus cum Iouis statua, q̃ ipsos inter se ipsos epulones deblaterare. Vnde Seneca Cordubẽsis in superstitiosos inuehens, In Capitoliũ inquit perueni: puduit publicatæ dementiæ. quid nõ sibi uanus furor attribuit officij? alius munera deo subijcit, alius horas Iouí nũciat. Alius lictor, alius unctor, qui uano motu brachiorum imitetur ungentem. sunt qui ad uadimonia sua deũ aduocant. sunt qui libellos offerant, & illum causam suam doceãt. Doctus archimimus senex iã decrepitus qnotidie in Capitolio mimũ agebat, quasi dij libẽter spectarẽt, quẽ turba desierat. omne illic artificum genus operantium dijs immortalibus desidet. sedẽt quædã in Capitolio, quæ se à Ioue amari putant. antedictiq; epulones & subditi eis ædituí cisternas & specus in Capitolio habuerũt subterraneas, quę appellatæ sunt Fauissæ, in quib. siqua collapsa & æs aurumue sacrorum reponebant. libet uerò quasdam de legibus Iouis sacerdoti impositis à Plutarcho sumere, Sacerdotem Iouis cane & capra abstinere adeo uoluerunt, ut nec tangere, nec nominare debeat: quia capra fœdũ & libidinosum sit animal & comitiali addictum. Canis uerò tumultuosum animal, quod omnib. sacris locis arcetur: & in primis Iouis templo: ne sacerdoti ad ianuam sedẽti, & profugos in templum reos excipienti, sit latrando infestus, sedentes enim ibi quicunq; mane adibant, eo die ab omni uerberatione & uiolatione tuti reddebantur. & cõfugientes ad eũ locum conseruabantur, etiam si ligati erant soluebantur, loraq; non per ianuam sed per tectum abijciebãtur. & infrà. Sacerdotibus Iouis nec magistratũ capere nec petere permittebatur, & tamẽ lictore utebantur ac sella curruli, quia regię potestati par sacerdotij dignitas habebat. Vnde nõ uulgares nec ignobiles homines ad sacerdotiũ promouebãt.

Sacerdos Iouis cane & capra abstinet

At

A At de matre magna deûm uideamus, quæ cũ Berecynthia, Cybele, Vesta, Ops, & Pro- *Cybele*
serpina sit dicta, celiam habuit prope templum Vestæ apud Tyberim, & prope põtem
nunc sanctæ Mariæ: prout in Roma ostẽdimus instaurata, fuitq; magna deûm mater: de
qua Liuius xxix. Oratores Romani Pergamum ad regem uenerunt. Is legatos comiter
acceptos Pessinontem in Phrygiam deduxit, sacrumq; ijs lapidem quem matrem deûm
esse incolæ dicebant tradidit, & deportare Romam iussit: quem Tybri aduectũ Scipio
Nassica optimus uir à Senatu iudicatus per portã Capenam duxit in urbem, & quum
Nassica templum ei uouisset: Metellus incepit: Augustus perfecit. Ouidius. Illa sedens
plaustro porta est inuecta Capena: sparguntur iunctæ flore recẽte boues. Nassica exce-
pit, templi non extitit autor: Augustus nunc est, ante Metellus erat. Eius deæ, quam uir
ginem & matrem fuisse mentiti sunt: simulacrum manu gestabat timpanũ: turres habe-
bat in capite. Vnde Virgilius, qualis Berecynthia mater Inuehitur curru Phrygias turri
B ta per urbes. & contra eam posita erat sedes, seruiebãtq; illi sacerdotes Galli molles tur- *Sacerdotes Galli eunuchi*
pissimè eunuchati: quos Plinius Samia testa uirilitatẽ amputare affirmat. & Festus Põ-
peius dicit eos appellari à flumine Gallo q̃d accolunt. Et Liuius in 36. Liuius L. Scipio-
nis legatus classem in Europam ad Seston oppugnandam traiecit. Iamq; subeuntibus
muros phanatici Galli primum cum solenni habitu ante portam occurrerunt: iussu se
matris deûm uenire memorant ad deprecandum Romanos, ut parcerent ciuib. urbiq;.
nemo eorum uiolatus est: mox uniuersus Senatus cum magistratibus ad dedendam ur-
bem progressus. & idem in xxviij. Consul M. Fuluius Sangariũ amnem transgressus põ
te perfecto, præter ripam euntibus Galli matris magnæ à Pessinonte occurrere, cum in
signibus suis uaticinantes phanatico carmine, deam Romanis uiam belli & uictoriam
dare, imperiumq; eius regionis. Hi itaq; Galli sacerdotes eunuchi molles apud deã se ia
ctantes faciebant cimbalorum æramentorumq; iactorum ac manuum sonitũ. leoq; ad-
iungebatur solutus & mansuetus. Molles uerò dicit beatus Aurelius Augustinus cõtra
omnem uirorum mulierumq; uerecundiã consecratos madidis unguento capillis, fãcie
C dealbata, fluentibus membris, incessu fœmineo, per plateas uicosq; à populis unde tur-
piter uiuerent quæritasse, nec immeritò queriẽ & deflet ipse sanctus uir, hoc crimen, hoc
dedecus habere inter illa sacra professionem, quod in uitiosis hominum morib. uix ha-
bet inter tormenta confessionem. Castrati autem sunt ob memoriam Atys, quẽ formo- *Castrati Galli*
sissimum adolescentem quũ illa procax & impudica perditè & efflictim amasset, ob ze
lum muliebremq; animi impotentiam eunuchauit. idemq; Augustinus de seipso dicẽs
sic Berecynthiæ sacra commendat. Veniebamus nos etiam aliquando adolescentes ad
spectacula, ludibriaq; sacrilegiorum: spectabamus arreptícios, audiebamus symphonia
cos, ludis turpissimis, qui dijs deabusq; exhibebãtur, oblectabamur cœlesti uirgini Be-
recynthiæ matri omnium: ante cuius lectícã, die solenni laudationis eius, talia per publi
cum cantabantur à nequissimis scenicis, qualia non dico matrem deorum, immo uerò
qualia nec matrem ipsorum scenicorum deceret audire. Melius uerò & prudẽtius q̃ ui-
ri in loue suo, mulieres in Matuta dea egerunt: refert nanq; Plutarchus in Problemati-
bus, Ancillis ædem Matutæ ingredi fas non esse, unamq; tantum mulieres introducere,
D quã alapis cædunt, hanecq; unã ita pulsant, ut seruas significent aditu prohiberi: Apudq;
eam deam filijs suis mulieres bona nõ optant sed nepotib. tribuũt, quod Ino, quę & Ma
tuta, miti quodã & humano ingenio fuisse, & sororis filio mammã prębuisse: in filijs ue-
rò infœlix fuisse uideẽ. Sed & uetustiora hoc principio tractemus. Euãder Carmẽtẽ ma
trem quæ Latinas literas primo dicitur inuenisse ex Arcadia in Italiã ducẽs, attulit secũ
sacra, quæ sunt Lupercalia. Vnde Ouidius. Nam iuuenis nimium uera cum matre fuga
tus: Deserit Arcadiam Parrasiumq; larem. & alio loco. Quis uerat Arcadio dictos è mõ
te Lupercos. Faunus in Arcadia tẽpla Lycęus habet. Liuius in primo. Romulus in Pala *Lupercalia sacra*
tino monte Lupercal fecit ludicrum, & à Palantia urbe palatiũ appellat. Vnde nudi iu- *Palatium*
uenes Lycæum Pana uenerantes, per luxum atq; lasciuiam currerẽt. Et beatus Augusti
nus his uerbis hoc exponit. Varro asseruit Circẽ socios Vlixis mutasse in bestias, & Ar
cades, qui sorte ducti transnatabant quoddã stagnũ, cõuersos fuisse in lupos. Vnde Ro
manorũ Lupercalia ex illorũ semine sunt exorta. Ouidius tamen aliã affert Lupercorũ *Lupercaliũ origo*
originẽ, qui diffuse narrata Romuli et Remi in Tyberim expositorũ historia, Romanos
dicit

dicit beneficij inemores quod lupa nutriendis infantib. præstitit, templum illi ad ficum E
Templum Lupercal ruminalem extruxisse: quod Lupercal sit appellatũ. Venit ad expositos mirum lupa fœta gemellos: Illa loco nomẽ fecit: locus ipse Lupercal: Magna dati nutrix præmia lactis habet. & nos eius tẽpli locum fuisse ostendimus: ubi ad superiorem Circi maximi partẽ Cælius mons desinit, in sancti Gregorij ædibus: in uiam Appiam uergentib. sed ad rem.
Luperci eius templi sacerdotes, Luperci sicut uult Varro appellati: diuinam rem suam nudi agebant. nec in templo solum sed per uicos urbis ac compita discurrentes: quin etiam præter sacerdotes quicunq; mares & fœminæ sacrificio uolebant cõmunicare, nudi per tẽplum, urbemq; cateruatim Lycæũ nescio quod carmen canentes procedebãt. & Festus Pomp. Creppos dicit Lupercos esse dictos à crepitu pellicularum, quem faciunt uerbe
Creppi rãtes. Mos enim erat Romæ in Lupercalibus nudos discurrere, & pellib. obuias quasq; fœminas ferire: Vnde notum est Marcum Antoniũ: cuius immitti ingenio insaniam ad diderat C. Cæsaris uictoria, ut Pani Lycæo Lupercalia celebraret nudũ nudatis omnia mẽbra matronis & uirginib. sociatũ: curru per urbem fuisse uectum: quẽ puellæ pariter F
nudæ traherent: quo die Cæsari coronã regni imponere est adnixus. Hercules quoq; cũ Euandrum Caci timore liberasset: ob memoriam uaccarum quas eo mactato ceperat,
Bos ænea bouẽ æneam in foro obtinuit, quod inde boariũ appellarunt. fuitq; ad id forum ab ipso deo templum ædificatum ara maxima appellatum: eo in loco uel prope cõtiguo ubi ec
Ara maxima clesiam sancti Gregorij ad Velabrum esse uidemus. Liuius in secũdo. Ara maxima Herculi ab Euandro dicata, hæc sacra Romulus prima ex omnibus peregrina cepit. Herculi uerò rem diuinã facientes, scribit Plutarchus alium neminẽ ex dijs nominare. quia semideus sit habitus: uel quòd soli dum ageret in humanis, ara ab Euãdro dicata est. Canem
Mos sacrificandi Herculi amoueri uolũt: quia Cerberus Herculi fuit infestus: uel quia Licinio puero cane occiso ab Ipothematibus prælio decernere coactus, multos ea pugna ex amicis, fratrẽ quoq; perdidit. & Ouidius de Hercule. Immolat atq; illic taurũ tibi Iuppiter unum. Victor & Euandrũ ruricolasq; uocat. Cõstituitq; sibi quæ maxima dicitur arã. Hic ubi pars urbis de boue nomen habet. Augustinus autẽ de hoc templo habet infra scripta: eius dei quẽ G
solum uirtus in æthera sustulit indigna: quæ tamen uel ideo toleranda erunt, quia deam uobis nunc primum notam efficiũt Larẽtiam: perpetui meretricij infamia nobilissimã.
Herculis ædituus ociosus atq; feriatus lusit tesseris secum utraq; manu alternãte: in una constituens Herculem, in altera seipsum: sub ea conditione ut si ipse uicisset, de stipẽdio templi cœnam sibi pararet amicãq; conduceret: Si autem uictoria Herculis fieret, hoc idem de pecunia sua uoluptati Herculis exhiberet. deinde cũ à seipso tanq; ab Hercule uictus esset, debitam cœnam & nobilissimam meretricem Larentiam deo Herculi dedit. at illa cum dormisset in templo, uidit in somnis Herculem sibi esse cõmixtum sibiq; dixisse: q̃d inde discedẽs cui primũ iuueni obuia fieret apud illum esset inuentura mercedem, quam sibi illa credere deberet ab Hercule persolutam. ac sic accidit: eunti quũ primus iuuenis ditissimus Carrutius occurreret, eamq; dilectã secum diutius habuisset, illa hærede defunctus est. quæ ampliss imam adepta pecuniã, ne diuinæ mercedi uideret ingrata, quod acceptissimũ putauit numinibus, populũ Romanũ etiam ipsa scripsit hæredem. atq; illa non cõparente inuentũ est testamentum, quibus meritis illam ferũt honores meruisse diuinos. Sed Festus dicit Larentia esse festa Accæ Larẽtiæ: quã Aulus Gellius scribit Romuli nutricẽ fuisse: quæ ex duodecim filijs unũ morte cũ amisisset: Romulus in eius locum sese Accæ Larẽtiæ filiũ dedit, secq; & cæteros eius filios fratres Aruales
Fratres Arvales appellauit. & exinde mãsit collegiũ fratrũ Arualiũ numero duodecim, cuius sacerdotij insigne est spicea corona & alba infula. & Varro scribit fratres Aruales dictos q̃d sacra publica faciũt ut fruges ferãt arua. Et Valerius tradit Accã Larentiã fuisse sepultã in Velabro celeberrimo urbis loco. Venerẽ minus miraremur obscœnos habuisse in sacrificijs ritus: nisi diceret Augustinus, Romanos nõ erubuisse aliquãdo Vestam Venerẽ appellare, forsan ea ratiõe q; tres fuerũt Veneres. Vna uirginũ quæ etiã Vesta: cui pupas
Tres Vene. Phœnices de prostitutiõe filiarum donum Veneri dabant donasse uirgines Persius poeta innuit: alia cõiugatarum, in cuius sacris Adonis amicus eius apri dẽte extinctus deplorabat. Alia meretricũ: cui Phœnices donũ dabãt de prostitutione filiarũ anteq; eas iungerẽt maritis. alias fuit uerò templum Veneris Erycinæ dictũ, extra portam Collinã nũc Salariam: ubi ingentia in uinetis fundamẽta cernũtur:

De

A De quo Ouidius. Templa frequentari collinæ proxima portæ Nunc decet. Et Veneris illius primæ uirginis Augustinus tale refert uidisse sacrificium. Ante illud delubrũ ubi simulacrum illud locatum conspiciebamus, uniuersi undiq; cõfluentes, & ubi quisq; poterat, stantes, ludos qui agerentur intentissimi spectabamus: intuẽtes alternato conspectu, hinc meretricum pompam, illinc uirginũ: deam illam suppliciter adorari, ante illã turpia celebrari. Num ibi pudibundos mimos, num uerecundiorem scenam uidimus? cuncta obscœnitatis implebantur officia, sciebat uirginali numini quid placeret, & exhibebatur, quod de templo domũ matrona doctior reportaret. nonnullæ prudentiores auertebant faciem ab impuris moribus scenicorum, & artẽ flagitij furtiua intentione discebant. At post impudicæ & turpis deæ obscœnitates, deæ unius rituum prudẽtiam ostendamus. Romæ coli dicit Plinius in æde Voluppiæ deam Angeroniã ore obsignato: & Macrobius addit. id à principio sic institutũ fuisse. quod qui angores suos dissimulando supprimant, perueniant deæ beneficio ad maximã uoluptatẽ. Ad turpes ritus redeamus. Templum fuit ante urbem conditã Iunonis Lucinæ à luco dictum in quo erat, qui ab exquilijs ad ripas Tyberis pertinebat: eoq; luco Tarquinij reges in noualia purgato agrũ ibi seminariũ habuere: cuius segetem messi maturã populus Romanus pulso Tarquinio Superbo, & regno illi abrogato in Tyberim furcis abiecit. unde insula urbi inclusa fieri cœpit. Isq; cãpus Marti consecratus postea dictus est cãpus Martius, ut non sit dubitandum id Iunonis Lucinæ templum fuisse, ubi nunc est sancti Laurẽtij in Lucina ecclesia. Refert uero Ouidius ei templo sacerdotẽ ex Lupercalibus præfuisse. ad quẽ quũ irent mulieres concipere nequeuntes, is ante se denudatas prostratasq; flagello uerberans hircinis confecto pellibus ut cõciperent efficiebat. Mõte sub exquilio multis inciduus annis Iunonis magnæ nomine Lucus erat: & infra. Gratia Lucinę, dedit hęc tibi nomina lucus. Aut quia principium tu dea lucis habes. Augur erat nomen longis inter cidit annis. Ille caprum mactat: iussæ sua terga puellæ Pellibus exsectis percutienda dabãt. Eiusq; moris meminit Iuuenalis: Cõdita in pyxide Lyde. Nec prodest agili palmas prębere Luperco. Eadẽq; Iuno Iouis soror & coniũx maiorẽ primariamq; habuit ædem Iouí Tarpeio proximam. Ouidius. Si thorus in pretio est, dicor matrona potentis. Iunctaq; Tarpeio sunt mea templa Ioui. in qua idem fiebat qui & Ioui cultus, cum dicat Seneca cõtra superstitiones scribẽs: pręter alios actus insanos fuisse per singulos dies quasdam mulieres, quę Iunonis & pariter Mineruæ suam ibi cellam habentis simulacris propius accedentes, & digitos ornantiũ modo mouentes, capillos earum disponere simulabant, cũ aliæ essent quæ tunc speculũ tenentes, dearum oculis illud supponerent inspiciendũ. Et Varro De lingua Latina dicit. Iunonem quod unà cum Ioue iuuat terrã esse: Iunonemq; Lucinã inuocari, quod partus à principio ab ea in lucem editur. Cicero aũt pro Murena Iunoni sacra fecisse consules sic ostẽdit. Nolite à sacris Iunonis sospitæ, cui omnes consules facere necesse est, domesticum & suum consulem auellere. Operosum fuerit singulos deorũ ritus sicut in aliquibus supra fecimus distinctè scribere, præsertim quum tales fuerint quos non nisi erubescentes possumus scribere. sicut M. Ciceronem uel hac una re diuino uirum ingenio erubuisse, & suis qui extant libris se uiuo per urbẽ

D Romam disseminatis indignitatem rei dãnasse uidemus. Nam in libro, quẽ De natura deorum accuratissimè scripsit, hæc per Q. Lucilium Balbũ dialogo respondentẽ dicit. Vides ne igitur ut à physicis rebus, benè ac utiliter inuentis, ratio sit tracta ad commẽtitios deos: quæ res genuit falsas opiniones errores q; turbulentos & superstitiones penè aniles. & formæ enim deorũ & ætates, uestitus ornatusq; notescũt genera: præterea cognationes, coniugia, omniaq; traducta ad cõsuetudinem imbecillitatis humanæ. Nam & perturbatis animis inducuntur. Accipimusq; deorum cupiditates, ægritudines, iracũdias. Quare ad ritus alios ueniemus, qui totam ciuitatem multis diebus feriatam tenebant. sacra fuerũt Cereris quando Proserpina eius filia ab Orco fuit rapta, & paulopost inuẽta: quarũ dearũ nominis interpretationẽ hãc Varro De lingua Latina ponit. Ceres quod egerit fruges: Proserpina Luna, qd ut serpẽs modo sit à dextris, modo à sinistris. earũq; dearũ sacra licet ab Atheniẽsibus Eleusinia à loco dicta maiore celebrarent apparatu: Romani tamẽ in lunæ defectu & Romæ & ubicũq; agerẽt maximo æneorũ tinnitu ea celebrauere. ad cuius moris strepitũ perpulchrè Iuuenalis allusit, quũ mulierẽ notare

Templum Veneris Erycinæ

Sacra

Angeronia

Templũ Iunonis Lucinæ

Campus Martius

Vnde Iuno

Consules Iunoni sacrificabãt

Cicero deos suos damnat

Cereris sacra

Proserpina

tare uolens garrulam atq; contentiosam dixit. Vna laborãti poterit succurrere lunæ. ser E
uatum autem à Romanis extra urbem eum morem Plutarchus in uita Aemilij sic ostendit. Luna obscurari cœpit ac deficiente lumine multisq; colorib. mutatis, tãdem nusquã apparuit. Romanis ut moris est tinnitu æris lumen eius reuocãtibus, & ignes multis facibus ad cœlum tollentibus nihil simile à Macedonibus factum. Termino sacra fiebant quod in eius tutela fines agrorũ esse putabãt: denicq; Numa Põpilius statuit, eum qui terminum exarasset, & ipsum & boues sacros esse. Terminusq; quo loco colebat super eũ foramen patebat in tecto, quod nefas esse ducebãt terminum intra tectum cõsistere. At
Termino sacra fiebant
Augustum
uerò ædes ipsi gentiles tẽplaq; sicut & nostri ritè cõsecrantes Augusta appellauere, unde uult Ouidius Augustum fuisse dictum quasi rite à populo sacerdotibusq; dicatũ: eadẽq; ab origine auguria sunt dicta, quasi ea Iupiter manu sua dare & augere sit iussus. Is
Auguria unde
uerò augurãdi mos latam in urbe Romana habuit prouinciã, ut Augures tãto præficiẽ di sacerdotio ex maioribus præstantioribusq; urbis eligi consueuerint. Vnde gloriatur in Bruto Marcus Cicero se à Q. Hortensio uiro clarissimo in collegium Augurũ fuisse F
cooptatũ: & Q. Mutium Scæuolã Augurem uidemus inter primarios omnium ætatũ uiros connumerari, quẽ in templo Vestæ quo nihil in urbe Roma habitum est sanctius aram ipsam amplexãtem Syllæ carnifices interfecerunt. Cuius sanguine ignis ille uirginũ cura perpetuus, penè fuit extinctus. Eratq; sicut Paulus Aemilius solitus fuit dicere,
Summa augurum potestas
summa eius sacerdotij potestas, quod nec Senatus cogi, nec cõueniendi locum poterat habere, nisi quãdo & ubi Augures præscripsissent. locum uero inaugurãdi ostendimus
Locus inaugurandi in curia ueteri
fuisse in curia ueteri, ubi nũc sancti Petri ad uincula est ecclesia: quã titulo cardinalatus nunc obtinet uir summus Nicolaus de Cusa, Germania oriũdus, Philosophia Theologiaq; egregiè & Mathematicis eloquẽtiaq; eximiè ornatus, licet aliquãdo alibi inaugurarent. Nã Festus Põpeius tesca uel tesqua dicit esse loca augurio designata, & postmurium esse põtificale pomœrium ubi pontifices auspicabant. artem uero inaugurãdi ab ipsis seruatam facile ostendere possemus, nisi fomentum addere uereremur quorũdam ex nostris insaniæ, qui nimium augurijs credere uident: Vt mustelæ occursum bestiolæ G
omnium mundissimæ & homini amicissimæ, ut corui crocitatũ, noctuæ ac bubonis cãtum territi expauescant. Melius Cicero qui Nonio optimã spem habere licere dicenti quod septẽ aquilæ in castris Põpei essent captæ: inquit, recte moneres, si aduersus picas nobis pugnandũ foret. & nõ insulsè cõsul ille, qui pullarios nunciãtes pullos non addicentes sacris pasci nolle, iussit illos ut biberẽt proijci in profluentẽ. et Labieno in castris Põpeij diuinationibus augurijsq; innixo dicenti, Pompeium superaturum, deridens respõdit Cicero, eos hac spe ductos castra nuper amisisse. sed omniũ maxime grauiter &
Augurandi mos
uerè sensit doctissimus Varro, qui deos dixit otiosos & feriatos fore si sua cõsilia corniculæ crederent, aut coruo hominibus indicãda. & tamen ut leuitatem eorũ arguamus, qui se auium uolatui aut occentui cõmittunt, augurandi particulam ex Varrone docebimus. Augures cum se in supremã curiæ ueteris partẽ recepissent, uestem induti sacerdotalem, Lituum quæ uirga erat, manu tenẽtes eleuata, spaciũ in cœlo ambitu quẽ prospicerent designabãt. Idq; templum appellauere, q; tribus modis dicitur, à natura, ab auspicando, à similitudine in cœlo quia tuemur templũ. id quatuor modis sinistra ab oriẽ- H
te, dextra ab occasu, antica ad meridiem, postica ad septentrionem. In terris dictum tẽplum locus augurij intra fines qua oculi cõspiciunt, id est tuentur, à quo templum. Et de lituo sic habet Liuius in Primo: Numa Põpilius Augurio creatus rex: inde ab Augure, cui deinde honoris gratia publicũ id sacerdotiũ perpetuũ fuit deductus in arcem, in lapide ad meridiem uersus cõsedit. Augur ad lęuã eius capite uelato sedere cœpit, dextra manu baculum sine nodo aduncũ tenens, quẽ Lituum appellauerunt, regiones ab oriẽte ad occasum determinauit: dextras ad meridiem partes, læuas ad septentrionẽ. oculis enim intentissimis aues augurium facientes (nam aliquæ nullius erãt Augurij) sinistrorsum an dextrorsum, & canentes ne an tacitæ aduolarent diligenter obseruabãt, bonum inde aut malum futuræ quã animo meditarentur rei ex eorum disciplina uel potius insipientia elicientes. Nec mouere debebit quenquã quod multi scripserunt occentum sorícis Fabio Maximo dictaturam abstulisse, quum id potius augurum inuidia sit factum,
Occentus soricis
dictaturã alteri cupientiũ demandari: aut quod Liuius in primo refert, si Actius Nauius

quia

A quia cotem nouacula discidit Augurijs sacerdotioq; tantus honor accessit, ut nihil belli domiq; postea inauspicato fieret: cõsilia populi, exercitus uocati, summa rerũ, ubi aues non addixissent, dirimebantur. profecto eñ id fuit, quod Augustinus in Ciuitate dei dixit scripsisse Porphyriũ, à dæmonibus fuisse diuinationes Augurũ, Aruspicũ, uatũ, atq; somniorũ, & miracula Magorum. multa igitur de Augurum disciplina & Augurijs iterato dicturi ab eo incipiemus, quod nostris omnibus ne hanc extimescãt uanitatem plurimum prodesse debebit. Pliniũ scilicet scribere, in Augurũ disciplina fuisse: nulla Auspicia pertinere ad eos qui ingrediẽtes obseruare ea neglexerint. & ne in primario eiusmodi rerum uerbo erretur, Nonius Marcellus docet, Auspicium esse auium inspectionem, Augurium rerum omniũ coniecturã. Liuius in decimo: Rogatio promulgata, ut quum quatuor Augures, quatuor pontifices tunc essent, placeret augeri sacerdotũ numerum, & quatuor pontifices, quinq; sacerdotes de plebe omnes legerentur. Inter Augures eñ constat imparẽ numerum debere esse. uocatę tribus, ingenti consensu accepta est rogatio. Ita octo pontificũ, nouem Augurum numerus factus. & xxvij. Liuius: in locum M. Marcelli L. Aquilius Pætus Augur creatus inauguratusq;. Cicero in Legib, Sacerdotũ genera duo esse dicit, unum quod præsit cæremonijs & sacris. Alterũ quod interpretẽ fatidicorũ & uatum effata incognitaq;, quorũ causa S. P. Q. R. asciuerit. Interpretes autem Iouis opt. maximi publici augures signis & Auspicijs postea uidento, disciplinã tenento. sacerdotesq; uineta uirgeta, & salicta publica auguranto: quiq; agent rem duelli, quiq; populare Auspiciũ prẽmonento, olliq; obtemperanto, diuorumq; iras prouidento: hisq; parento, cẽliq; fulgura religionibus ratis denotãto, urbemq; & templa, & agros liberata & effata habento. Quæq; Augures iniusta, nefasta, uitiosa, dira, defixerint irrita insectaq; sunto, quiq; nõ paruerit capitale esto. Quid uerò maius, si de iure quærimus q̃ posse à summis imperijs, à summis potestatibus comitia tollere, cõsilia uel instituta dimittere, uel habita repudiare? quid grauius q̃ rem susceptã dirimi, si unus Augur aliter dixerit? quid magnificẽtius quàm posse decernere, ut magistratu se abdicent consules? C quid religiosius quàm cum populo, cum plebe, agendi ius dare: aut non dare? quid legẽ si nõ iure rogata sit tollere? Iam uerò permultorum exemplorum & nostra est plena res publica & omnia regna, omnes populi, cunctæq; gẽtes, Augurũ prædictis multa incredibiliter uera cecidisse uiderunt. Omnes magistratus Auspicium iudiciumq; habẽto, ex hisq; senatus esto: eius decreta rata sunto. omnibus magistratibus Auspicia dantur & iudicia, ut esset populi potestas ad quẽ prouocaret: Auspicia ut multos inutiles conatus impedirent mora. sæpe eñ populi impetũ iniustum, auspicijs dij immortales repressерunt. Auspicia seruanto, Augurijs parẽto. Est autem boni Auguris meminisse maximis reip. temporibus præsto esse debere: Iouiq; optimo maximo se consiliariũ atq; administrum datũ. Et M. Varro: Augur cõsuli, id est, tum quũ exercitus imperatur, ac præit quid eum dicere oporteat. Cicero Philippicarum secũdo. quod enim ipse me Augurẽ à toto collegio expetitum Cn. Pompeius & Q. Hortensius, neq; enim licebat à pluribus nominari. Festus Põpeius scribit quinq; genera signorũ obseruasse Augures. ex cœlo, ex auibus, D ex bipedibus, ex quadrupedibus, ex diris. Auspiciũ ab aspiciẽdis auibus dictũ est. Ex auibus illæ appellabantur funebres, quę in Augurijs aliquid fieri phibebãt. Oscinũ Auguriũ à cantu auium. Oscines aues, Auspicium ore faciẽte. Superuacanea dicebat ab Auguribus auis, quæ ex summo acumine uocẽ emisisset, dicta ita quod oñia supra uagatur aut canit. Puls potissimũ dabat pullis in Auspicijs, quia ex ea necesse erat aliquid decidere quod tripudiũ faceret, id est terripauiũ. pauire enim ferire est. bonũ enim Auguriũ esse putabant, si pulli per quos auspicabantur, comedissent: præsertim si eis edẽtibus aliquid ab ore decidisset. sin autem omnino nõ edissent; arbitrabantur periculũ imminere. Plutarchus in Problematibus. Metellus pontifex maximus prudẽs & ciuilis post sextilem mensem Augustũ uetuit auspicari, quod adultis & perfectis auibus auspicãdo antequã æstas aduenerit, sit prudẽtiæ. Autumno aũt aues partim inutiles sunt, partim morbidæ, partim pulli imperfecti, & aliquæ propter anni tempus aliò deuolãt. & idem: quí prius auspices, nunc Augures in captãdis Augurijs luminaria semper accẽsa etiã interdiu habere uoluerunt, ut scilicet an uentus esset intelligerẽt, quo prohibẽte aues dubiè & perplexè uolant, nec aliquid certi cursus ostendere possunt: sed cum flãma cernitur recta &

Auspicium. Augurium.

Sacerdotũ duo genera.

Augurum potestas.

Signa quinque quæ Augures obseruabant.

Vultures fœminæ zephyro ĩpregnantur

constans de auium quieto uolatu iudicant. & infrà. In Augurijs uulture plurimũ utunt: B quia Romulo in cõdẽda urbe xij. apparuerũt: uel quia ut Herodotus, uultur nemini nocet animali, quæ nisi cadauera comedit, nec aues mortuas attingit. & uultures omes fœminæ Zephyro, ut arbores impręgnant. Vnde purior cæteris auibus. Itẽ Augures si ulcus haberẽt augurãdi causa sedere prohibebãtur: quia integros & sanos corpore & mẽte eos esse oportet, q sacra peragũt. Cęteris sacerdotibus simulac ad iudiciũ ducti ac dãnati sunt, aliũ substituũt. Augurẽ uerò donec uita suppetat, licet maximorũ criminũ cõuictum, sacerdotio nõ multant: quia nõ honoris nec magistratus, sed scientiæ atq; artis cuiusdam potius nomẽ est Augur: quę nõ potest auferri, sicut nec medico medicina ars, nec musico cantandi peritia. alium uerò nõ instituunt, quod sacerdotũ numerum ab initio constitutũ meritò tuentur. Caduca Auspicia dicunt, cum aliquid in templo excidit, Cliuia auspicia dicebãt, quæ aliquid fieri prohibebant. Omnia enim difficila cliuia. Vnde & cliui loca ardua. Pedestria auspicia arbitrabant, quę dabãtur à uulpe, lupo, serpente, equo, cæteriscq; animalibus quadrupedibus. Piacularia auspicia arbitrabantur, quæ sa P crificantibus tristia portendebãt: cum aut hostia ab ara effugisset, aut percussa mugitum dedisset, aut in aliam partem corporis quàm oporteret, cecidisset. Pestifera auspicia esse dicebãt, cum cor in extis, aut caput in iecinore nõ fuisset. Præpetes aues dicũtur, quæ se ante auspicantẽ ferũt: nam præpetere dicebant antè ire. & Plinius aues edocet auspicijs adhibendas. cornices sunt inauspicatę garrulitatis. corui in auspicijs soli uidẽtur intellectum habere significationũ suarum. pessima eorum significatio, cùm glutiũt uocem uelut strangulati. Bubo funebris & maximè abhorrẽs publicis præcipue auspicijs, deserta incolit. Itaq; in urbibus aut omnino in luce uisus dirum ostentum est. priuatorum domibus insidere scio nõ fuisse feralem. Capitolij cellam intrauit, propter quod urbs lustrata. Anser peruigil Capitolium seruauit à Gallis. Gallinæ nigræ digitis imparibus ad rẽ diui nam idoneæ. Est inter aues ardeolarũ genus, quod leucos uocãt. altero oculo carere tradunt, optimi augurij cum ad Austrum uolãt: solui em̃ pericula metuscq; Nigidius ait. Gal li gallinacei: horũ sũt tripudia solistima. hi magistratus nostros quotidie regũt, domoscq; G ipsis suas claudũt, ac referãt. hi fasces Romanos impellũt aut retinẽt, iubẽt acies ac prohibent, uictoriarũ toto orbe partarũ auspices: hi maximo terrarum imperio imperitant. Similem uerò huic uerborũ leuitatẽ, prior Plinio Liuius in quinto dixit. auspicijs hanc urbem conditã esse: auspicijs bello ac pace, domi, militiæ, omnia geri, quis est qui ignoret? Quid em̃ est si pulli nõ pascãtur? si ex cauis tardius exierint? si occinuerit auis? parua sunt hæc, sed parua ista non contemnendo maiores nostri maximam rem hanc fecerunt. Et nono libro L. Papirius dictator à pullario monitus ad auspicium repetendum Romam profectus. Item decimo. Papirius Cursor Cõsul pullarium in Auspiciũ immittit: & cum pulli non pascerentur, pullarius Auspicia mentiri ausus, tripudiũ solistimum Cõsuli nunciauit. locatus in prima acie qui mentitus fuerat interfectus est. Consul dij in prælio sunt inquit. habet pœnam noxiũ caput ante Cõsulem. hoc dicente Cõsule, coruus clara uoce occinuit. Vnde & ipse Cicero oratione in Catilinam tertia, hanc fatuitatum disciplinam laudibus effert. Aruspices ex Etruria ĩdem iusserunt simulacrũ Iouis H facere maximum, & in excelsum contra atq; fuerat ad orientem collocare: ac se sperare dixerunt, si illud signum quod uidetis, solis ortum & forum curiamq; conspiceret: fore ut ea consilia quæ clam essent patefierent. Et de Aruspicũ responsis idem Cicero. Quanta maiorum nostrorum fuerit sapientia perspicere possunt, qui statas solẽnesq; cęremonias pontificum rerum bene gerendarum autoritate, Augurũ fatorum, ueteri prædicatione Apollinis, uatum libris, & portentorum explanationis Etruscorum disciplina cõtineri putarunt. Vnde Ciceronis sententiã secuti sunt posteri, quod Flauius Vopiscus in Aureliani principis rebus gestis sic ostẽdit. Die tertia Iduũ Ianuarij Fuluius Sabinus prætor urbanus dixit. Referimus ad uos p. c. pontificum suggestionem & Aureliani principis literas, quibus iubet ut inspiciantur fatales libri, quibus spes belli terminandi sacrato deorũ animo continetur. Scitis enim ipsi quotiescunq; grauior extitit aliquis motus, eos semper inspectos, neque prius mala publicè esse finita, quàm ex ijs sacrificiorum processit autoritas. Tunc surrexit primę sententię Vlpius Syllanus, atq; ita locutus est. Sero nimis de repu. Pontifices retulerunt: qui puri, qui mundi, qui sancti, qui ueftitu animisq;

Augur nunquã sacerdotio multatur.

Auspicia.

Aruspices ex Etruria.

Fatales libri.

A animisq; sanctis sunt, Commodi templũ ascendite: subsellia laureata consternite. Veteranis manibus libros euoluite. Varia r. p. quæ sunt æterna perquirite, patrimis matrimisq; pueris carmen indicite, Nos sumptum sacris, nos apparatum sacrificijs, nos aris tumultuarias indicemus hostias hæc interrogati plerique Senatores sententias dixerunt. Itũ est deinde ad templũ, inspecti libri, proditi uersus, lustrata urbs: cantata carmina, amburbiũ celebratum, amburbialia promissa, atq; ita solennitas quo iubebatur modo expleta est: literæ autem quas supra Flauius Aurelianũ scripsisse dicit, fuerũt hæ. Aurelianus Augustus Senatui amplissimo salutem. Miror uos p. c. tandiu de aperiendis libris Sibyllinis dubitasse, perinde quasi in Christianorũ ecclesia, non in templo deorũ omniũ tractetis, Agite igitur & castimonia pontificũ cæremonijsq; solennibus, iuuate principẽ necessitate publica laborantem. Inspiciant libri, quæ facienda sunt celebrentur. profuit tñ multis in rebus Romanũ hunc principem religionis cultũ seruantem deos timuisse. Nam cũ uerus Apollonius Tyaneus philosophus, ipsi Aureliano desolationem Tyanę meditan

Literæ Aureliani imperatoris.

B ti sic dixisset: Aureliane si uis uincere, nihil est quod de ciuiuum meorũ nece cogites. Aureliane si uis imperare à cruore innocentũ abstine. Aureliane clementer te ages, si uis uincere. urbem ille liquit intactã. Sed iam aliquos particulares uideamus effectus, quos ab Augurijs proueniisse dixerũt. Plinius. Siculo bello ambulante in littore Augusto, piscis è mari ad pedes eius exilijt: quo argumento uates respondêre, Neptunũ patrem adoptãtem eum sibi, Sextum Pompeiũ repudiasse. Et infrà. Picus Martius in capite Prætoris urbani L. Tuberonis in foro iura pro tribunali ferentis, sedit ita placidè, ut manu prehẽderetur. Respondêre uates. Exitiũ imperio portendi si occideretur, at si dimitteret, Prętori. dimissa est: & prætor breui mortuus prodigium impleuit. gallinã cum lauri ramusculo cecidisse in sinum Liuiæ Drusillę, quę fuit imperatrix: & hucusq; seruatum, ut ex ea lauro imperatores fuerint laureati. Fuerunt quoq; minores Auguribus subditi sacerdotes Extispices, quos ab inspiciendis extis dixerũt. omẽtis enim extisq; & fibris animaliũ sua inspectis disciplina, futura hominibus prędicebant, eosq; sic descripsisse Virgiliũ suprà

C ostendimus: pecorumq; reclusis pectoribus inhians spirantia consulit exta. cuius insanię ab historicis poetisq; infinita sumi possent exempla, ex quibus nonnulla ponemus. Syllę cuius tempora sicut inquit Augustinus talia fuerunt, ut superiora quorum uindex esse uidebatur, illius cõparatione quærerentur: cum primũ ad urbem contra Marium castra mouisset, adeo læta exta immolãti fuisse scribit Liuius, ut custodiri se Posthumius Aruspex uoluerit capitis suppliciũ subiturus, nisi ea quę in animo Sylla haberet dijs iuuãtib. impleuisset. & Suetonius de Cæsare dixit, cum somniasset se matri stuprum intulisse, cõiectores eum ad amplissimam spem incitauisse. sed & Cornelius Tacitus de Vespasiano scribit. ludęam inter Syriãq; Carmelus est, ita montẽ uocant: sacrificanti in eo Vespasiano, cum spes occultas animo uersaret, Basilides sacerdos inspectis extis quicquid est, inquit, Vespasiane quod paras, siue domũ extruere, siue prolatare agros, siue ampliare seruitia, datur tibi magna sedes ingentis termini. quod ad imperium euectus impleuit. Sed unica M. Varronis quam præmisimus respondeat sententia, nõ solum otiosos sed sordi-

D dissimos fuisse deos, si in iecorum & uiscerum sterquilinio sua occuluerunt cõsilia, hominibus ab insanis sacerdotib. manifestanda: ut optabilius fuerit ualuisse apud maiores Ciceronis, p A. Cluentio sententiam: pietate & religione & iustis precibus, deorum mẽtes non contaminata superstitione, neq; ad scelus perficiendum cæsis hostijs posse placari. Vbi enim fuisse deos alibi: quàm in stercore existimabimus, quando ea acciderunt, q̃ Plinius enumerat, ijs qui quęsiuerunt ostensa. M. enim Marcello cum perijt ab Annibale caput iecoris defuit. defuit & C. Mario cũ immolaret Vticæ. Itẽ Caio principi Calendis Ianuarijs cũ iniret Cõsulatũ quo anno interfectus est. Claudioq; successori eius, quo mẽse interẽptus est ueneno. Pyrrho regi quo die perijt, pręcisa hostiarũ capita repserũt. Sed & prębẽdis quoq; lętis & prosperis, dij in stercore iacuerũt. diuo nanq; Augusto Spoleti sacrificãti primo potestatis suę die, uictimarũ iecinora replicata intrinsecus ab una fibra reperta sunt. responsumq; duplicaturum intra annum imperium. Gemina item diuo Augusto apparuere iecinora, quo die apud Actium uicit. Sed & Magici fuerunt & Mathematici, quos accuratissimè Cicero & Plinius impugnãt. quibus & Liuius cõsentire uidet: cum regẽ Tullum, quia Iouem mala religione, sollicitabat, fulmine cum tota domo fla-

Sententia de dijs placandis.

Aduersus artes Magicas.

grasse dicit. Et Augustinus in Ciuitate dei dicit aduersus Magicas artes Romanorũ esse leges præsertim duodecim tabularũ. Et Asclepiadẽ in primis dicit Plinius adimere Magicę uanitates, ut abrogaret herbis fidẽ: eũq; ꝓbare bonis argumẽtis dicit, si Magia fuisset uera potuisse Romanos contra Cimbros & Theutonas, contra Aphros, contra Gallos, & cæteros prouidisse, si herbarũ arte Magica fames tolleret, & portę urbiũ referarentur. Et Helius Spartianus de Didio Iuliano imperatore scribit: fuisse illi eam amentiã, ut per Magos plæraq; faceret, quibus putaret odium populi deliniri. quasdam eñ nõ conuenientes Romanis sacris hostias immolauerunt, carmina prophana cantauerunt, & ea quæ dicunt ad speculum fieri, in quo puer præligatis oculis, incantato uertice, quæ respicere dicit. Mathematicos uerõ Suetonius asserit à Tyberio imperatore expulsos fuisse, sed deprecantibus, & se artem deserturos promittentib. ueniam dedisse. Cornelius autẽ Tacitus Mathematicos dicit genus hominum potentibus infidum, sperantibus fallax, quod in ciuitatẽ Romana & uetitum semper & retentum fuit, quos postea Vitelliũ imperatorem asserit expulisse. Sed & alios habuerunt prisci sacrificulorum præstigiorũ & precationum ac uariarum obseruationum mores, à quib. partim in urbe Roma uetitis, partim à superstitiosis in usu habitis, plurimæ oriebantur insaniæ. Liuius xxij. interim ex fatalibus libris sacrificia aliquot extraordinaria facta, inter quę Gallus & Galla: Græcus & Græca in foro Boario sub terrã demissi sunt uiui, & item infrà. Liuius xxv. Tanta religio & ea maxima ex parte externa ciuitatem incessit, ut homines aut diȝ aliȝ uiderentur effecti: nec iam in secreto modo, sed in publico etiam ac foro capitolioq; mulierum turba erat, nec sacrificantium nec precantium deos more patrio. Sacrificuli ac uates ceperant hominum mentes: quorum numerũ auxit rustica plebs ex incultis diutino bello, in festisq; agris egestate & metu in urbem compulsa, & quęstus ex alieno errore facilis quẽ uelut ex concessæ artis usu exercebant. M. Æmilius prætor edixit, ut quicunq; libros uaticinos, precationis ue, aut artis sacrificandi haberet, eos libros omnes literasq; ad se ferret: Maioremq; in prædictis autoritatẽ habuit precatio. cui faciendæ ex scripto, sicut scribit Plinius, præibat aliquis, & alius adhibebatur custos, ne erraretur in uerbis: alius item præponebatur qui linguis faueri à circũstantibus iuberet: quemadmodum apud nos seruatur, cùm sacram lecturus in ecclesia lectionem alta dicit uoce, iube domine benedicere: cui boni ominis fit responsio, ut digna in eius corde & labȝs sacrorum dogmatum sit enuntiatio. dicebant enim Gentiles, fauere linguis omnes, & tu tibicen cane ne aliud interea exaudiatur: Vestalem itaq; precationem fuisse asserit Plinius, qua aquã illa cribro attulit: Et parietes ab incendiȝs precationibus fuisse circunscriptos, & Vestales creditũ mancipia fugitiua nondum urbem egressa retinuisse in loco, precationibus. Vnde & traditum more dicit primum anni diem, lætis precationibus inuicem faustum ominari. obseruationes cum fuerint propemodum infinitę: nonnullas ponemus. Sanguinem gladiatorum ex uulnere morientium bibebant, ut procul à comitiali essent, quod tamen scribit Plinius cum spectaret aut fieret in arena horrorem attulisse. Et obseruatio illa erat, qua Augustũ scribit Suetonius adeo tonitrua & fulgura expauisse, ut semper & ubiq; pellẽ uituli marini circunferret pro remedio. & qua Cæsar post unum ancipitem uehiculi casum semper domum egrediens carmine ter repetito securitatem itinerum nuncupabat, sicut nos domus limitum transgressuri signaculo crucis pręmisso diuinã ab aduersis tuitionẽ imprecamur. publicaq; illa fuit obseruatio cũ in oppugnationib. ante omnia euocabantur à Romanis sacerdotibus diȝ: sub quorũ tutela urbs aut oppidum id erat, ꝓmittebantq; illi uel illis diȝs, eundẽ aut ampliorẽ locũ Romæ alibiq;. ideoq; Romæ deus Tutelaris ignorabatur, ne posset ab hoste aliquo euocari. publica etiam obseruatio illa erat, de qua Cicero in Vatiniũ. Ioue fulgurãte cũ populo agi nefas esse. & laurũ in sinu Iouis poni, quoties lætitiã nouã uictoria attulerit. in prophanis usibus polluí laurũ & oleam fas non esse, & ne ꝓpiciandis quidem numinibus accendi ex his altare, aramue debere. Et Plutarchus in Problematib. scribit, cùm in cæteris Dianæ templis, ceruorum cornua affigere mos esset, in ea tantũmodo q̃ erat in Auentino boum affixa fuisse: quod Antronius Horatius in Sabinis bouẽ insigni specie & magnitudine natã, à diuino quodã monitus si quis immolasset, totius Italiæ imperio eius ciuitatẽ potiturã: Cornelius sacerdos eo ad Tyberim lauãdi specie misso immolauerit, & Romæ imperiũ Italiæ pepererit. Et

Mathematici à Tyberio expulsi.

Precatio.

Fauere linguis omnes.

Obseruatio.

Tutelaris deus

Aliæ obseruationes.

præstigia

A pręſtigia damnãs Suetonius de Veſpaſiano dicit. Nunciata fuiſſe ex urbe pręſtigia: Neronem diebus ultimis monitũ per quietẽ ut thenſam Iouis optimi ex ſacrario in domũ, & in circum deduceret: quorum etiam præſtigiorũ Iudæos ſcribit pœnas dediſſe, cum in oriente percrebuiſſet uetus & cõſtans opinio, eſſe in factis, ut eo tẽpore Iudęæ pręfecti rerum potirẽtur. Iudæiq; id ad ſe trahentes rebellarũt, & urbe amiſſa ad exterminium ſunt adducti. quorũ tamen præſtigiorum aliquid certioris euentus habuiſſe eſt uiſus Ioſephus nobilis Iudæus, qui cum Veſpaſiani iuſſu cõiiceretur in uincula, cõſtãtiſſimè aſſeuerauit: fore ut ab eodem abſolueretur, uerum iam Imperatore: quod & poſtea factũ fuit. Quod autẽ ſuprà Cicero in Legum libris, Diuorum iras prouidẽto, hiſq; parẽto, dixit: ad prodigia ſpectat. de quibus eodẽ libro, Prodigia & portenta ad Etruſcos & Aruſpices ſi ſenatus iuſſit deferunto, Etrurięq; principes diſciplinam diſcunto, quibus diuis decreuerint, procuranto, iiſdemq; fulgura & oſtenta pianto. prodigia autẽ Nonius Marcellus dicta uult quod porrò ſint adigẽda. & infrà. prodigia ſemper eſſe peſſima, q; deo- *Præſtigia.* *Prodigia.*

B rum ſint iræ uel minæ. Liuius viij. M. Rutilio tertium & Manlio torquato tertium coſſ. prodigium lapidibus pluit. & libro xxij. quod autẽ in Piceno lapidibus pluiſſet nouendiale ſacrum editum eſt, urbs luſtrata, hoſtiæ maiores quibus edictũ eſt diis, donum ex auro põdo xl. ad Lanuuinũ Iouem portatũ, & ſignum æneum auratum Iunoni in Auentino: lectiſterniũ Cære & Romę: à iuuentute ſupplicatũ fortunæ in Algido: & inde Romæ oĩbus diis & genio maiores hoſtiæ. Attilius Seranus prætor uota ſuſcipere iuſſus, ſi in decem annos r. p. eodem ſtetiſſet ſtatu. & infrà Liuius xxij. prodigia eo anno multa nunciata ſunt, quoq; magis credebãt ſimplices ac religioſi homines, eo plura nunciabãtur. Et xxiiij. uerũ ex ingenio fateri coactus, ſic habet: prodigia procurarũt, quæ nunciata erãt: & alia ludibria oculorũ auriũq; credita ꝓ ueris. oſtẽtaq; proximo loco Romanis fuerũt. quæ Vlpianus De uerborũ ſignificat. dicit Labeonẽ definiſſe, cum cõtra naturã alicuius rei genitũ factúmue eſt aliquid. duoq; eorũ genera eſſe, cum quis cõtra naturam naſcitur tribus manibus aut pedibus homo: alterũ cum quid prodigioſum uidẽt, *Oſtentum.*

C quæ Greci phãtaſmata dicunt. Plinius: Subſedit in Cumano arbor, graui oſtento, paulò ante Põpeij Magni bella ciuilia, paucis ramis eius eminẽtibus. Oſtentumq; eſt, cum arbores in capitibus ſtatuarũ, uel in atriis enaſcuntur, uel in arboribus ipſis alienis. In capitolio bello Perſei enata palma uictoriã triumphoſq; portendit, quæ tempeſtatibus proſtrata, eodemq; loco ficus enata eſt in Meſſalæ & C. Caſſij Cenſorum luſtro. à quo tẽpore pudicitiam proſtratam, Piſo grauis autor eſt. Monſtra ſubſequũtur: Nonius dicit deorum monita eſſe. Et Feſtus mõſtrum dictũ, uelut moneſtrũ, quod moneat aliquid futurum: prodigium uelut prædicium quod prædicat. portentũ quod portendat. Oſtenſum eſt quod oſtendit. Tenitas eſſe inquit Feſtus deas ſortiũ: dictas, quod tenẽdi habeãt poteſtatẽ. Videmuſq; bina fuiſſe ſortiũ genera. Vnum quas ſortes Virgilianas appellauere: cũ aperto Virgilij codice deſtinati in ordine & numero uerſus qui fortè occurriſſent: in Augurium accipiebantur. De quo Helius Spartianus in Adriani uita. Quo quidẽ tẽpore, cũ ſolicitus de Imperatoris erga ſe iudicio, Virgilianas cõſuleret ſortes: in hos inci- *Monſtrum.* *Prodigium.* *Portentum.* *Duo genera ſortium.*

D dit uerſus. Quis procul ille autẽ ramis inſignis oliuę Sacra ferens, noſco crines incanaq; menta Romani regis, primam qui legibus urbem Fundabit, Curibus paruis & paupere terra. Alterum fuit ſortium genus uetuſtiſſimum, à ſacerdotibus confictum, reſponſiſq; oraculorum adſimile, quod inſcripta foliis arborũ, tabelliſq; diuerſorum euentuum eulogia, ad deorũ puluinaria erant à ſacerdotibus ita diſpoſita, ut cum illi aut orati uoluiſſent, aut ſpõte cõſtituiſſent, certo decuſſa artificio: in id ſpei aut timoris populos & principes uiros inducerent, quod ſibi conducibile aut delectabile exiſtimarent. hinc illud eſt apud Liuium libro xxij. prodigij à ſacerdotibus procurandi loco habitum, ſortes attenuatas, id eſt ſpõte ſua in altare tanquã è cœlo delapſas: unamq; excidiſſe ita ſcriptam, Mauors telum ſuum concutit. Cernere autem ex Liuio quales adhibitæ fuerunt procurationes, ex quibus omni ſacerdotio maxima acceſſit delectatio, & utilitas iucundiſſimum eſt. Decembri enim menſe quærendis uoluptatibus ſummè idoneo, huius procurandæ ſortis gratia, ad ædem Saturni Romæ immolatum eſt, lectiſterniumq; imperatũ, & eum lectum ſenatores ſtrauerũt: & conuiuium fuit publicum, ac per urbem Saturnalia die ac nocte clamata. populuſq; eum diem feſtũ perpetuum habere ac ſeruare iuſſus *Procurationes.*

Vota quoq; priſci impetrandis à deo cõcupitis emiſere, quę ut implerent cõſtantiſſimè E
ſunt adnixi. Liuius in Tulli regis rebus geſtis: In re trepida duodecim uouit Salios. phanaq; Pallori & Pauori. & libro v. dictator M. Furius Camillus Vehios capturus decimam Ioui Pythio uouit, & Iunoni hoſpitium promiſit. & Annibalem Liuius bellũ meditantem Romanũ, facit ſecundis ſe uotis obligaſſe. Qua de re plura dicere omittemus, quia apud priſcos pariter & apud noſtros & pari forma eſt acta. Multa ſuperius à nobis ſunt oſtenſa, per quæ priſci futura ſcire, prouidere & auertere conabantur: unum hoc loco libet oſtẽdere, per quod certiora & oculis ſubiecta, ſacrorum auxilio occultari poſſe credebant. Ad uallem Ægeriæ, quam fuiſſe tenemus ad ſextum decimum ab urbe lapidem, ubi Cinthianum eſt ſummi uiri Proſperi Cardinalis Columnæ oppidum: lacus illi ſubiectus, ſicut ſemper alias nunc nemorenſis eſt dictus, quo in loco templum erat Fortunæ uirilis. Eius ſacerdotem uirgines quam primum uiri potentes eſſe inciperent, à parentibus ductæ adibant. Iſq; eas omnino nudatas undiq; inſpiciens, uitia corporis apparentia indicabant. Et admonitæ uirgines cum Fortunæ thura immolaſſent: uicium illud F
maritum qui contingebat perpetuo celari impetraſſe tenebant.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROMAE LIBER SECVNDVS.

COnfectas iam & ſub religionis uelamine à priſcis gẽtilibus ad luxum, faſtum, opeſq;, quærendas uario excogitatas modo artes, pontificum ſcilicet Flaminumq; & ſacerdotum inſtitutiones primum, poſt cætera quæ religionis fuere ſecundo hoc uolumine oſtendemus. Pontifices Varro De lingua Latina ſcribit dictos eſſe à ponte ſublicio, quem ſæpe fecerunt. additq; Feſtus, maximum eſſe dictum Pontificem quod maximarum rerum, quæ ad ſacra & religionem pertinent, iudex ſit, uindexq; contumaciæ priuatorum magiſtratuum. Pontifices uerò alij duorum fuerunt generum: ex patricijs maiores, & minores ex plebe. Quantæ autem dignitatis fuerit pontifex maxi- G
mus Liuius libro xlvij. oſtẽdit, quod Gn. Cornelio prætori multa indicta eſt: quia cum M. Æmilio Lepido pontifice maximo iniurioſe contenderat. ſacrorum enim quàm magiſtratuũ ius potentius fuit. Eademq; pontificis maximi dignitas ab eius modo creandi apparet. Liuius enim xxv. ſcribit: Comitia pontifici maximo creando ſunt habita. Res ingenti certamine acta. creatus eſt Licinius Craſſus, qui ædilitatem curulem petiturus erat. ante hunc intra cxx. annos nemo præter P. Cornelium pontifex maximus creatus fuerat, qui ſella curruli non ſediſſet. Cicero autem Oratione in legem agrariam Rulli ſecunda dicit. comitijs pontificum non niſi decem & ſeptem tribus fuiſſe uocatas. Et Sue tonius Tranquillus de C. Cæſare: Pontificatum maximum petijt, non ſine profuſiſſima largitione: in qua reputans magnitudinem æris alieni, cum mane ad comitia deſcenderet prædixiſſe matri oſculãti fertur, domum ſe niſi pontificem, non reuerſurum. Atq; ita potentiſſimos duos competitores, multumq; ætate & dignitate antecedẽtes ſuperauit, ut plura ipſe in eorum tribubus ſuffragia quàm uterq; in omnibus tulerit. Vnicum ta- H
men uideo Romanorum Imperatorẽ non ad luxum & faſtum, ſed ad clementiæ & pietatis inſtrumentum quæſiuiſſe pontificatum: Suetonius enim ſcribit, Titum Veſpaſianum qui iure optimo appellatus eſt deliciæ humani generis, pontificatum maximum ideo ſe profeſſum accipere, ut puras ſeruaret manus. fidemq; præſtitiſſe, quod nunquam poſthac autor fuit cuiuſquam necis, nec conſcius, quamuis interdum ulciſcẽdi cauſa nõ deeſſet. qua in re intelligi poteſt, primas fuiſſe pontificis maximi partes, manus ab effuſione humani ſanguinis continere: quo poſthabito reſpectu, alij omnes Romani Imperatores uoluerunt pontificatu maximo exornari. Flamines Varro dicit dictos, quod caput uinctum habent filo: & cognomen accipiunt ab eo deo, cui ſacra faciunt. ſed partim ſunt aperta: ut Martialis, Volcanalis. obſcuriora partim, ut Dialis à Ioue, Furialis à Furida cuius in Faſtis feriæ erant Furinales. Et Liuius dicit. Numa Pompilius Flaminẽ Ioui aſſiduũ ſacerdotẽ creauit: inſignitq; eum ueſte & curruli regia ſella adornauit: huic duos Flamines adiecit, Marti unum, alterũ Quirino. quod autẽ Flamines etiã à pontifice maximo crearentur, Liuius xxvi. oſtẽdit. C. Flaminius Flamen captus à P. Licinio põtifice maximo

Pontifex maximus.

Põtificum duo genera.

Flamen.

A maximo.ut animum eius cura sacrorum & cæremoniarum cepit, ita repente exuit antiquos mores, ut nemo in tota iuuentute patrum primoribus probatior haberetur. Creatos etiam fuisse Flamines à Dictatore urbium & oppidorũ ostendit Cicero in Miloniana oratione: Milo Lanuuiũ, ex quo erat municipio, & ubi tum Dictator ꝓfectus est ad Flaminem prodendum. item infrà: interim cum sciret Clodius iter solenne, legitimum, necessarium Miloni esse Lanuuium ad Flaminẽ prodendũ, quod erat Dictator Lanuuij Milo. Maximũ Flaminem fuisse Dialem inter XV. Flamines dicit Festus: & cum cæteri discrimina maiestatis suæ haberent pro minimo habitum Pomonalem, quod Pomona dea leuissimo fructu agrorum pomis prẽsideret. Et Flamini Diali annulum quidẽ gerere non licebat solidum, aut aliquem in se habere nodum: & Flamini iurare Diali fas non erat, quod parua in re ei fidem non habere absurdum esset, cui diuina summa credita essent: Flamenq; Dialis cum Flaminicam haberet uxorẽ, ea mortua sacerdotio se abdicabat. quia cum uno & eodem tempore uxor cum eo sacraretur, multa essent in sacris, quę

B illa mortua agi nequirent, & statim alteram superducere, cũm difficile tum iniquum atque imperium uidebatur. Palatualẽ Flaminem ad sacrificandũ ei deæ constitutũ fuisse, in cuius tutela palatium esse putabatur Festus asserit. quum Plutarchus in problematibus affirmet, Iouis sacerdoti, quem Flaminem Dialem uocare farinam frumentúmue tangere non licuisse. quia frumentum res corrupta, ac penè putrida: farina ex frumento cõtrita, & nondũ in panem redacta, res sit imperfecta. Hederã Flamẽ Dialis si attigisset piaculum ei erat: nec iter facere poterat ubi umbracula ab ea arbore desuper immínerent: quia arbor sterilis, & hominibus omnino inutilis, quę propter fragilitatem semper alteri inhæret, solaq; uiriditate & umbra delectat. Vnde non temerè in domibus nasci prohibetur. De Pontificum Flaminumq; uerbo & officio satis multa sunt dicta. Sacerdotes Varro inquit, uniuersos à sacris dictos esse. Fuerunt eñ Pontifices, Flamines, & cęteri omnes rebus præfecti sacris appellati pariter Sacerdotes. per ea autẽ quæ Cicero Oratione in legem agrariã Rulli secũda habet, uidemus, & si Põtifices populi suffragijs,

C Flamines uerò à populo, uel à principe, uel Dictatore, uel Põtificibus creabãt, neutros tamen potuisse sacerdotium ita populi suffragijs habere, quin ipsos oportuerit à collegio Pontificum cooptari. Comitijs Pontificum non nisi XVII. tribus uocabantur, atq; hoc idem de sacerdotijs Cn. Domitius tr. pl. uir clarissimus tulit. quod populus per religionem sacerdotia mandare non poterat, ut minor pars populi uocaretur: ab ea parte qui esset factus, is à collegio cooptabatur. Vnde tractus mos apud nos uidetur, eos qui à principibus siue populo & aliquo collegio ad dignitates eligũtur, oportere nihilominus à Romano pont. & eius collegio cardinaliũ confirmari. collegium uerò quid fuerit appellatũ in Oratione de Aruspicũ responsis idem Cicero sic ostẽdit. At uerò domum meã P. Lentulus cõsul Pontifex maximus, L. Lẽtulus Flamẽ Martialis, L. Claudius rex sacrorum, Sex. Cæsar Flamen Quirinalis, L. Cornelius, Q. Albinouanus, Q. Terentius põtifices minores, omnes liberauerũt. sicq; & quinq; sacerdotijs maioribus collegiũ cõstabat. Ad quam, ut uidetur, imitationem collegium Romanæ ecclesiæ cardinaliũ ex tri

D bus maioribus sacerdotijs est cõfectũ. Episcopis uidelicet septẽ urbi Romæ ꝓpinquioribus, presbyterisq; parrochias urbis principales, & diaconis patrochias item alias minores administrare solitis. Sed unum prẽterire hoc loco nolumus, à quo omnis gentiliũ Romanorũ religio causam uidetur originẽq; habuisse. Sacerdotes ipsos utriusq; sexus à maximo ad minimũ sacerdotia habuisse, quorũ prouẽtus erãt tanti & tales, q; ex illis nedum rem sustentabãt familiarẽ, sed fomẽta inde ad fastũ eis luxumq; proueniebãt: cum tamen sacerdotes ipsi uxorẽ filiosq; & familias ex sacerdotio æquè ac patrimonio alentes, publicis omnibus prẽter admodũ pauca muneribus fungerentur, & militiæ ac mercaturæ, aut opificio prout cuiq; cõtigerat libebatq;, uacarẽt: eaq; sacerdotia fuerũt qualia nos Christiani ꝓ priore uocabulo bñficia appellamus. Sacerdotiorũ aũt sicut & beneficiorũ duo fuisse gña uidemus: unũ quod sacris esset addictũ locis, quę reip. aut principum, aut pontificũ collegij collatiõis essent: alterũ quod ædis aut sacelli iuris esset à patrefamiliâs ea ratiõe erecti dedicatiq;, ut & sacrorũ cura, & fructuũ ipsius sacerdotij perceptio ad solã gentẽ familiãq; suã perpetuis successionibus deoluereẽ: quæ sacerdotia priscis gentilitia, beneficia nostris iuris patronatus sunt. Liuius IX. gens Potitia cuius

Palatualis flamen.

Sacerdotes unde.

Pontificum & Flaminum cooptatio.

Collegiũ quid.

Sacerdotiorũ duo genera.

Gentilitia sacerdotia.

ad aram Herculis familiare ſacerdotium erat. Et Cicero Legum primo De ſacris hæc ſit E
una ſentẽtia, ut conſeruentur ſemper & deinceps familijs prodantur, & perpetua ſint ſa
cra: ut ne patris familias morte ſacrorum memoria occideret, ut eſſet ea adiũcta ad quos
eiuſdem morte pecunia uenerit. Et Cicero de Aruſpicum reſponſis. Multi ſunt etiam in
hoc ordine, q̃ ſacrificia gẽtilitia illo ipſo in ſacello, ſtatuto anniuerſali factitarũt. Et Cor-
nelius Tacitus de Othone. At recẽs ab exilio reuerſos adoleſcẽtes auitis & paternis ſa-
cerdotijs in ſolatiũ repoſuit, idẽq; Tacitus de Vitellio. extructis in cãpo Martio aris, in
ferias Neroni inceſſit. cæſæ publicè uictimæ, coronatiq; facem Auguſtales ſubdidêre:
quod ſacerdotiũ ut Romulus Tatio regi, ita Cæſar Tiberius Iuliæ genti ſacrauit. primi
generis ſacerdotiorum publicè inſtitutorum quincuplex fuit prouentus. ſacra enim cõ-
Quincuplex ſacerdotiorum prouentus. ſtruentes fundanteſq; loca, uarias fundorum poſſeſſiones ſtipendiaq; adiungebant, à
quibus ſacerdotum alimonia proueniret. Vnde Liuius Numam Pompilium facit cum
Flamines & Veſtales inſtituiſſet, de quibus ſuprà eſt dictum ſtipẽdia eis de publico ſta-
tuiſſe, quod quidem alios omnes ſacrorũ fundatores locorum imitatos fuiſſe nullus ad- F
dubitabit. Alioquin magni & ampliſſimi ciues Romani nunquã aut ſacerdotia cumu-
lare ſtuduiſſent, aut pro ipſis ſacerdotijs tantopere contendiſſent. Et Liuius trigeſimo,
cum Fabium Maximum filium in locum patris mortui põtificem creatum dixiſſet, duo
ipſum ſacerdotia habuiſſe addit. De Cæſare autem Suetonium dicere uidemus: Anno
XVII. ætatis, Flamen dialis deſignatus à L. Sylla ſacerdotio multatus. Sylla enim qui
animos Cæſaris & eloquentiam ſuſpicioni maximæ duceret, haberiq; oportere palam
prædicaret, neruos illi adimere in ſacerdotij multa perrexit, à quibus fomenta potẽtiæ
Stipes. & amplitudinis accepiſſet. Stipes ſecunda prouẽtus ſacerdotiorũ pars dicta erat, quod
noſtri oblationes eleemoſynaſq; appellant. De hiſq; Cicero Legum primo: præter Ideæ
matris familias, eoſq; iuſtis diebus, ne quis ſtipem cogito. quod autem Cicero familias
dicit, aliud à prædictis tribus generibus, Pontificum, Flaminum & ſacerdotum ſingu-
lorum dei alicuius cultui dedicatorum, genus indicat, quod procedente tempore mul-
tiplicatum eſt. Multi enim utriuſque ſexus in eandem familiam ad alicuius dei cultum G
conuenientes ex unis eiſdemq; ſacerdotijs ac ſtipum & legatorũ redditibus conuiue-
bant: uarijſq; uocabulis & cognominibus cenſebantur. Cicero pro A. Cluentio Habi-
to. Martiales quidam Latini appellabãtur miniſtri publici Martis. atq; ei deo ueteribus
inſtitutis, religionibuſq; Latinarum conſecrati: quorum cum ſatis magnus numerus eſ-
ſet, cumq; item in Sicilia permulti Venerei ſint. Helius Spartianus ſcribit Adriano Imp.
in numerum deorum relato Flamines & Sodales ſenatum conſtituiſſe. Et Suetonius de
Galba ob res in Aphrica geſtas, & in Germania ornamenta triumphalia accepit, & ſa-
cerdotium triplex, inter X V. uiros Sodales inter Auguſtales cooptatus. Helius Spartia
nus: clipeũ Adriano magnificentiſſimũ poſuit, & ſacerdotes inſtituit. puellas alimenta-
rias in honorẽ Fauſtinæ Fauſtinianas conſtituit. Meruit Flamines & Circenſes: templũ
& ſodales Antonianos Fauſtinæ uxori, in radicibus Tauri mõtis nouas puellas Fauſti-
nianas inſtituit. Dati Sodales & Satellites, & Flamines ipſi mortuo. Sodales aũt fuerũt,
quales noſtri appellãt ſocietates ſeculariũ: Satellites quales multos per orbẽ habemus, H
ſanctæ Mariæ Teutonicorũ in Germania, & S. Iacobi de Spata in Hiſpania. Flamines
noti ſunt: & infrà Cicero. Stipẽ ſuſtulimus, niſi eam, quã apud paucos dies propriã Ideæ
matris excipimus: implet enim animos ſuperſtitione, & exhaurit domos: Vnde conſtat
priuſquam ea lex ferretur conſueuiſſe omnes, qui ſacerdotia haberẽt, illa quæſtu per ſti-
Solutiones. pem petitã facto pinguiora reddidiſſe. Tertia ſacerdotiorum opulentia à ſolutionibus
prouenìebat, quas inferiora impetraturi ſuperioribus impendebãt: quale apud nos eſt,
cũ põtifici Romano fructus primos antiſtites, & his minores ac ſubditi ſacerdotes pro
habitorum modo beneficiorũ pecuniam diſſoluunt. Suetonius enim de Claudio Imp.
ſic dicit, eum ſeſtertiũ octogies pro introitu noui ſacerdotij impendere coactũ. Quarta
Donationes. iam pars ad ſacerdotiorũ exuberantiã prouentuũ donationes & legata fuere: Nam ui-
uentes, ut deos haberẽt propicios multa ſacerdotibus largiebanť: felicitati aũt, ut appel
labant animarũ cõſulturi, & ſi multa alia teſtamẽto legabant, epulũ raro, aut ferè nunq;
prętermittebãt. Qđ qua fieret ratiõe in multis quę p Italiã extãt marmoreis ſepulcris ap
paret. Rauẽnę eñ apđ ſacrã Petri apoſt. ędẽ, quæ ſeraphici Franciſci uocabulo & fratrũ

eius

A eius ordinis habitatione notior est: marmoreo in sepulcro à Classensi oppido trib. distãte passuum milibus pridẽ auecto, hæc legati in epulum est inscriptio. Diis manibus Flauiæ Quinti filiæ salutari coniugi carissimę: Lucius publicius Italicus decurio, ornamentum sibi uiuens posuit. hic collegio fabrum militiæ Rauennatis sestertia triginta uiuens dedit, ex quo reddítu quotannis decurionibus collegij fabrum militię Rauennatis in ædæ Neptuni, quã ipse extruxit die Neptunaliorum pręsentibus sportulę numi bini diuiderentur, & decurionibus uigintiocto centeni quinquaginta quotannis darentur, ut ex ea summa sicuti soliti sunt, arcam Publiciorũ Flauiani & Italici filiorũ, & arcã in qua posita est Flauia salutaris uxor eius rosis exornent, de numis XXV. sacrificentq; ex XXII. & de reliquis ibi epulẽtur. ob quam liberalitatem collegium fabrum militiæ Rauẽnatis inter benemeritos quotannis rosas supra se & Flauiam salutarem uxorem eius mittẽdas ex XXXV. sacrificiumq; faciendum de XXII. per magistros decreuit. P. Helius Cissus sibi & Ligariæ Artimialdi uiuens posuit in agro pedes XV. infra pedes XXV. hic locus

B hęredem non sequitur. Aliaq; sepulcra Macerati & alibi in Piceno extare uidemus, quibus similia epulorum legata elegantibus literis inscripta sunt. Vnde quod à pluribus factum esse constat, omnes tenemus testamento legasse epulum quotannis ad sepulcrum rosis & uarijs respersum odoribus pro hęreditatum facultatibus exhibendũ: cui quidem epulo non magis cognatos affinesq; quàm magistratuum quos gesserãt, opificiorumq; quæ exercuerant collegia, ut legionis in qua militassent ordinum ductores & cõmilitones, interesse iubebant. idq; & si sacerdotibus pro diuina re facienda conuocatis & commodo & delectationi multis cedebat modis, maiorẽ breui post offerebat utilitatẽ. cum enim cõtigeret aut hęrede absq; legitimis successoribus defuncto, aut uetustate ipsa epulum abscoleri, in obliuionemq; deduci, hæreditatis portio pecuniã legato subministrare solita per Septemuirum diligentiã redigebatur in põtificum collegij potestatẽ: ex hisq; sacerdotia quæ à nostris appellari diximus beneficia collegio pontificum distribuẽte fo

Epulum ad sepulcrum.

menta nouasq; institutiones habuerũt. Septemuiri eñ epulorũ apud priscos haud secus

C quàm nostræ religionis episcopi legatorũ ad pias causas exequutionis curam habebãt, cum tamẽ omnia templa præsertim maiora suos particulares epulones habuerint. Sicut de Iouis templo suprà ostendimus, in quo Aurelium Augustinũ diximus affirmare, epulones perpetuos fuisse, qui ad auream Iouis mensam statuæ appositã perpetui erant conuiuæ. ut mimorum ibi potius & parasitorum contubernia quàm dei sacra celebrarentur. Festus autem scribit epolones dixisse maiores eos, qui postea epulones appellati sint. datumq; fuisse nomen his quod epulas Ioui, ceteriscq; dijs instituendi potestatem haberent. Fueruntq; epulones à quibus scribit in nono Liuius Tibicines fuisse à cõmessatione solita prohibitos, unde Tibur concesserũt. & nemo erat qui sacris præcineret: sed Tiburtini sopitos remiserũt curru, & ius uescendi illis restitutũ est. Eundẽ uerò morem epulãdi in sacris locis ad legatorum executionem fuisse etiam à Christianis per multa tempora seruatum Augustinus in Dei ciuitate his uerbis ostendit. Quæcunq; igitur adhibentur religiosorum obsonia in mortuorum locis, ornamenta sunt ad memoriam, non sacra, uel

Septemuiri epulonum.

D sacrificia mortuorum tanquam deorum. Quicunq; epulas suas eo deferunt (quod quidem à Christianis melioribus non fit) & in plerisq; terrarum nullatenus est consuetudo, cum apposuerint orant. Septemuiri autem epulonum quantæ fuerint autoritatis, ex uerbis Auli Gellij licet cognoscere, q eos facit maioribus sacerdotibus pares: Flaminibus, Auguribus Quindecimuiris sacrorũ, his uerbis: Virgines Vestales XX. fuerũt, quas põtifex maximus ex omni ciuitate capiebat, quæ nõ essent filię Flaminis Auguris Quindecimuiri sacrorum, aut Septemuiri epulonum. fuisse autẽ ditissimos Septemuiros epulonum, quod plerunq; uidemus illis accidere, qui multas etiam alienas tractant pecunias, unum extat argumentum: quod eius collegij unus sepulcrum habuit Romæ extans, quod insigne uidemus, penè integrum & falso, ab imperitisq; Remi appellatum, portæ urbis olim Trigeminæ, post Ostiensi & nunc sancti Pauli proximum. id enim monumentum in Pyramidem supra urbis mœnia, quibus est inclusum surgens, literas inscriptum est semicubitales, Septemuirum epulonum eius autorem nostro etiam seculo conseruantes. Quinta Sacerdotiorum opulentiæ pars, fuerunt damnatorum & ui, aut iure patria pulsorum bona, quæ ipsis in patriam aliquando reuersis,

aut

aut populus aut magiſtratus nunquam poſſe reſtitui cupiebant. Idq́ facile intelliget qui uitam & orationem Ciceronis perleget.in qua domum ſuam à pontificibus compellẽte Clodio tribuno plæbis in templũ libertatis conſecratã,ab eiſdem obtinuit liberari. Partibus quinq́ emolumenti & reddituũ prouentuumq́ Sacerdotiorũ ſiue beneficiorũ generaliter explicatis,unicam legatorum replicare & diffuſius tractare libet:ex qua apparebit,priſcos gentiles felicitatẽ beatitudinemq́, ut appellabant animarũ in campis Elyſijs ducendam, per temporaliũ bonorum in legata poſt mortẽ dandorum diſtributionẽ diligentius,quàm noſtros uitam per dei contemplationẽ æternam quæſiuiſſe. Sed prius quod de campis Elyſijs diximus aliqua ex parte oſtẽdamus. Tibullus in Elegis. Ipſa Venus campos ducet in Elyſios. Hic choreæ cantusq́ uigent paſſimq́ uagantes Dulce ſonant tenui gutture carmen aues.Fert caſiã non culta ſeges,totosq́ per agros Floret odoratis terra benigna roſis. At iuuenum ſeries teneris immixta puellis Ludit,& aſſiduè prę lia miſcet amor.Illic eſt cuicũq́ rapax mors uenit amanti.Et gerit inſigni myrtea ſerta coma.Econtra autem quia inferna etiã ſicut nos pœnarum loca crediderunt, Tibullus de eis ſic habet.At ſcelerata iacet ſedes in nocte profunda Abdita, quã circum flumina nigra ſonant.Tiſiphoneq́ impexa fero pro crinibus angue Sæuit, & huc illuc impia turba fugit.Tum niger in porta ſerpentum Cerberus ore Stridet,& æratas excubat ante fores. Virgilius autem de Elyſijs campis. Deuenere locos lætos & amœna uireta Fortunatorum nemorũ,ſedesq́ beatas.Largior hic campos ęther & lumine ueſtit Purpureo,ſolẽq́ ſuum ſua ſidera norunt: Pars in gramineis exercent membra palæſtris: Contendunt ludo,& fulua luctantur arena.Pars pedibus plaudunt choreas,& carmina dicunt: Nec nõ threicius lõga cum ueſte ſacerdos Obloquitur numeris ſeptem diſcrimina uocũ, Iamq́ eadem digitis,iam pectine pulſat eburno.& infrà.Nulli certa domus lucis habitamus opacis.Riparumq́ thoros,& prata recentia riuis Incolimus. De inferis uerò eadẽ & multo maiora,quàm Tibullus habet Virgilius. ſed iam ad legata reuertamur. Valentiniano ſecundo Imperatore Romano eius nominis ſecundo apud Mediolanum agente,tumultus in urbe Roma ingens fuit inter Chriſtianos Gentilesq́ ex huiuſmodi cauſa cõcitus. Erant per id temporis Chriſtiani in urbe adeo aucti,ut Gentilium ſectam opibus & numero æquarent, enitebaturq́ unaquæq́ pars & quotidie uarijs quærebat modis & artibus alteram ſuperare. Accidit aũt Chriſtianos aram quæ in curia ueteri ubi nunc ſancti Petri ad uincula celebris eſt eccleſia,Gentiliũ ſuperſtitionis erat,ſuo cultui dedicare. ꝙd cum audiuere Pagani ad arma tumultumq́ eſt concurſum. noſtris quod intentauerant conſeruare: illis impugnare ac in ſuam redigere idolatriam adnitentibus. ſed quod erat propinqui & imperium obtinentis tunc etiam integrum imperatoris metus ingens,obtinuerunt utriuſq́ partis graues uiri rem ad principis iudicium ferendã. Miſſusq́ eſt Mediolanũ à Gentib. uir nobilitate eloquẽtia ac dignitate inſignis Symmachus patricius, ex cuius oratione quam habuit extante iſta ſumimus. Isq́ inter cætera quæ diffuſè dixit alio tempore & loco diligentius narranda à Valentiniano poſtulauit: Veſtalibus reddi legatorum ius percipiendorũ quod paulo prius quàm ea dedicaretur de qua diximus à Chriſtianis ara eiſdẽ Veſtalibus iuſſu imperatoris ſublatũ erat.Symmachusq́ inter orãdum pluries dictũ ſępe repetiuit,Tanti iam pridem fuiſſe urbi Romæ legata Veſtales potuiſſe capere ac diſtribuere:ut neminem illę in populo in urbe ipſa ſineret mẽdicare. Cõſtansq́ & perſeuerans in fide catholica Valentinianus, quã beatus Ambroſius eccleſiæ doctor in illo roborabat,ita in ſententia perſtitit: ut nec aram nec legata Veſtaliũ Symmachus ꝓ Gentiliũ ſecta obtinere potuerit.Sed iam ſatis Pontifices,Flamines, Sacerdotes eorumq́ ad laſciuiã,ad opes,ad amplitudinẽ fomentum,Sacerdotia, quid apud priſcos Gentiles fuerint docuimus:cætera nunc oſtendere pergamus,quæ eorundẽ ſuperſtitio habuit.Agonalia Iani ſacra ad nonam diem Ianuarij feſta erant, quorum nominis origo quincuplex reddebatur.quod miniſter ſacrorũ hoſtiam feriturus,ne iniuſſus ageret,cultrum tenens eleuatum continuo Sacerdotes agẽdi tempus rogabat,una:& quod pecudes non uenirent,ſed agerentur alia: tertia ꝙ pro agnalibus ab agnis qui immolabantur corruptè Agonalia appellarentur: & quarta quod pecudes uiſa in aquis cultri quo feriendæ erant umbra animis angerentur.quintã meliorem Ouidius in Faſtis exiſtimauit.Agonalia ſcilicet uerbo Græco à ludis ſimilibus appellari, obſeruatumq́ eſſe eo

Campi Elyſij.

Tumultus Romæ ſub Valentiniano.

Agonalia.

A in ſacrorum ritu hoſtiã non uictimã immolari, cum hoſtia ſicut docuimus pro cæſis hoſtibus à q̃libet ſacerdote, uictima eius q̃ hoſtes uicerit manib. debeat immolari. fiebant huiuſmodi ſacra ad templum Iani, quod penè integrũ ad ſanctũ Gregoriũ in Velabro patentibus quadrifariã portis Romam inſtaurantes extare docuimus. Februa à Romanis triplici ratione piacula ſunt appellata: aut uetere uocabulo à lana, quã regẽ ſacrificulũ aut Flaminẽ Dialẽ immolaturi peterent Sacerdotes: aut pari uetuſtate uocabulũ à farre frugibus mixto: aut à ramis de pura arbore cæſis, quibus Sacerdotes cõſueuerint coronari. Ouidius in faſtis. Februa Romani dixere piacula patres. Põtifices ab rege petũt & Flamine lanas: Quæ ueterũ lingua Februa nomẽ habent. Quæq̃ capit lictor domib. purgamina certis, Torrida cũ mica farra uocantur idẽ. Nomen idem ramo qui cæſus ab arbore pura, Caſta ſacerdotũ tẽpora fronde tegit. Macrobius in Saturnalibus: pœnas à nocente Saturnalib. expoſcere piaculare eſt. & infra. Regi ſacrificulo flamini nõ licet uidere feriis opus fieri: & ideo per pręconẽ nũciabatur, ne quid ageretur. quanquã Feſtus

B Petios dicit appellatos, qui taliter Flamines pręcedebant, & pręcepti negligens multabatur: præter pœnã opus qui feciſſet, porcũ pro piaculo dabat. Plutarchus in Problematib. Eos quos in agro externo obiiſſe falſo nunciatũ eſſet, cũ poſtea reuerſi fuiſſent, non ianua in domum recipiebant, ſed tegulis dimittebant, quod piacula omnia ſub diuo fieri cõſueuerũt. Plinius in Naturali hiſtoria. Myrtea uerbena Romani Sabiniq̃ cũ propter raptas uirgines dimicare uoluiſſent, depoſitis armis purgati ſunt, q̃ in loco Veneris Cluacinæ ſigna ſunt. pugnare. n. cluere priſci dixere. & uulgata priſcis tẽporibus opinio obtinuit, Februa eſſe omnia quibus malefactorũ conſcientia purgaretur, delerenturq̃ peccata, aut manes animabus defunctorum placidi redderentur. Vnde inter Februa fuit habita aquæ aſperſio, qua ſicut & nos gentiles utebantur. quanquã mos ipſe prius à Græcis quàm à Romanis originẽ habuit: Vnde Peleus traditur abſoluiſſe Patroclũ, & ab Acaſto abſolutũ fuiſſe Peleũ à cęde Phoci fratris ſui, cũ interim Ægeus Medeam aquę aſper

C ſione luſtrauerit: quam opinionẽ Ouidius damnat his uerſibus. Ah faciles nimiũ qui tria crimina cædis Fluminea tolli poſſe putatis aqua. Virgilius tamen facit Æneã cum iuſta Miſſeno ſoluiſſet, ſparſiſſe eum rore leui, dixiſſeq̃ nouiſſima uerba. Cicero Legum primo. Caſtè iubet lex ad deos ire, animo uidelicet, in quo ſunt omnia: nec tollit caſtimoniam corporis, ſed cum obſeruetur ut caſto corpore, multo etiam animis id obſeruandũ magis. Nam illud uel aſperſione aquæ, uel dierum numero tollitur. Animæ labes ne diuturnitate uaneſcere, ne manibus ullis eluí poteſt. Et Macrobius in Saturnalibus. Cõſtat diis ſuperis ſacra facturum corporis ablutione purgari: cum uerò inferis litandũ eſt, ſatis actũ uidetur ſi aſperſio ſola attingat: Æneas Virgilianus, donec, inquit, me flumine uiuo abluero, & infrà. Annam cara mihi nutrix huc ſiſte ſororẽ. Dic corpus properet fluuiali ſpargere lympha. & alibi. Sparſerat & latices ſimulatos fontis Auerni: nec non cũ Miſſenum ſepulturæ dari refert: Idem ter ſocios pura circuntulit unda, Spargens rore leui. Et cum Æneam facit apud inferos ramum Proſerpinæ cõſecrantem. Occupat Æneas aditum, corpuſq̃ recenti ſpargit aqua. Fuit etiam propè portã Capenã nunc Appiam aqua

D Mercurij appellata, ad quam cũ cõueniſſet populus Romanus, unuſquiſq̃ lauri ramo alterius caput ea aſpergebat aqua, Mercuriũ inuocans: ut aſperſi peccata præſertim periuria mendaciaq̃ diluerent. Maiora autem certioraq̃ fuerunt Februa per duodecim dies cõtinuos Februarij celebrata: unde menſem illum nomen inde nactũ fuiſſe multi exiſtimauerunt. hiſq̃ diebus cum pro impetranda mortuorum animab. quiete, omnis populus piaculis, ſacrificijſq̃ circa ſepulcra accenſis facibus cereiſq̃ eſſet intentus, interdictũ erat uirginum uiduarumq̃ matrimonijs, & ueſtem induti atram omnes cõſuetũ domi dimittebãt ornatũ. Sed paulo poſt q̃ horrida ceſſauerunt Februa, dies ſuccedebãt lætiſſimi Chariſtia appellati, q̃b. dieb. agnati affinesq̃ alternato cõueniẽtes officio, primũ defunctos enumerabant, quos ab anteactis Chariſtijs amiſiſſent. exinde ſuperſtitib. pariter enumeratis finẽ eiulatib. defunctorũq̃ cõplorationi imponẽdũ cõſtituebãt, & genio in comeſſationib. cõuiuijs cæteroq̃ applauſu, p uiribus ſupraq̃ indulgebãt. Romuli cædis caſus, feriatã una die tenebat urbẽ, per calendas q̃ inde Caprotinę ſunt appellatę, q̃ ea die ad paludẽ capreæ in Roma inſtaurata deſcriptam, fuerit à patribus diſcerptus. Sed & Terminalia dies ſuos habuerũt feſtos, inde dicta q̃d deo Termino ſexto ab urbe

Roma

Hoſtia Victima

Februa

Mos ſacrificaturi ſuperis q̃ inferis.

Roma miliario uia Laurentina, fermè ubi S. Sebaſtiani paſſionis eſt locus, magno populi concurſu celebrantur. eſtq; is terminus, quē cum dedicaretur Capitoliū ferunt, cæteris dijs Ioui cedentibus remanſiſſe. Idq; M. Varro ſcribit optimū fuiſſe uiſum Romanis Augurium, quaſi uerò intelligi potuerit: Romani imperij terminos quocūq; produ-
Equuria uia. centur inde remoueri repelliq; nequire. Diximus Romam inſtaurātes Equuriam fuiſſe uiam, qua rhedis à monumēto Auguſti nūc Auguſta appellato, ad Circū Flaminiū nūc Agonē currebatur, quæ quidē uia eccleſiæ cōtinens eſſet ſanctæ Mariæ nunc in Equuria appellatæ: Sed quantum attinet ad præſens opus, Equuria diebus quoq; duobus ultimis Februarij nomen fuit. In quibus Marti deo is agitādi rhedas & equos ritus, in ſacrificium tribuebatur. Pulchrum uero fuerit loca per quę is rhedarum equorumq; à Marte ſicut illi prædicabant impulſorū, curſus fiebat mente ingenioq; inſpicere. campi Martij proprium, in quo deligendis magiſtratibus comitia haberentur, locū fuiſſe oſtēdimus, cui columna Cocleis Antoniana fuit appoſita: eoq; cōtinebat campo Auguſti forū tem F
plo Martis contiguum: quod ipſe princeps quo tempore arma in Brutū Caſſiumq; cepit uotum, poſteaquā Auguſti nomē accepit opere ſumptuoſiſſimo exædificauit, cuius quidē tēpli columnationes adeò fuere ſublimes, ut dicat Ouidius. Digna giganteis ſunt hæc delubra triumphis. Vnde uidemus eas quæ extant colūnas ſtabulo ſummi uiri Dominici Capranicenſis cardinalis Firmani ſupereminētes, multis fruſtis eſſe cōpactas, q nullus ditiſſimus potētiſſimuſq; princeps habere potuerit integras tam ſublimes. ut autem demus indicia eius templi reliquiarū cum dictis colūnis extantia, ſunt plateæ preſbyterorum appellatæ continentes, quibus eccleſia imminet S. Stephani parua, ſed marmoribus picturiſq; ornata, & à columna Antoniana, qua in occidentē ſolem uergit paruis paucisq; ciuiū ædibus ſeparata. hisq; in ciuiū domibus, & presbyterorū plateæ præter columnarū aliæ tanti templi reliquiæ nunc uiſuntur. ſed ad rem: ſcribit Plinius fuiſſe
Apollo eburneus. in foribus templi illius Martis: Apollinē eburneum ingentis magnitudinis. & Ouidius quem Auguſto adulari oportuit, dicit, in ſummo eius faſtigio diuerſa fuiſſe ſigna ex ære G
eximij operis: hinc Æneam qui Anchiſen genitorē Troiæ excidio humeris aſportaret, & alios gentis Iuliæ ac Cæſarum progenitores: inde ipſum Cæſarem Auguſtū de patris ſui interfectoribus ſuperatis occiſiſq; triumphantem: ut iam mente & animo perſpicere liceat per ornatiſſimū undiq; campū Martium, & poſt per forum Auguſti omnium urbis præter magnū Romanum ſpecioſius, deinde ad fores tēpli Martis, ut diximus ornatiſſimas, uiā fuiſſe equos agentibus & ſpectātibus pulcherrimā. Nec ſoli deo Marti op-
Flora. time de Romano populo merenti, ſed infami quoq; mulieri Floræ habiti ſunt honores. eam nobiliſſimū ſui temporis ſcortū & amaſſe Pompeium, & ab ea fuiſſe dilectū Plutarchus eſt autor: quæ ſicut & Larentia cum pecuniæ ingentis meretricio quæſitæ populū Romanū inſtituiſſet hæredem, in dearum numerum eſt relata: illiq; ludorū honores da-
Floralia. ti, Floralia appellati, ad cliuum Capitolinū menſe Maio celebrabantur. quos quidē ludos meretrices egiſſe nudatas cùm alicubi, tum maximè cōſtat apud Senecā, ubi epiſtola XCVIII. ſcribit. Catone ſedente populum Romanū negaſſe permiſſum ſibi poſtu- H
lare Florales ludos nudatarum meretricum: ut iam æquiore ſit tolerādum animo, noſtri tēporis proſtitutas eo propemodū loco tabernas habere & caſas, ubi Floræ meretricis dedecus quotannis ludorū gloria honeſtabatur. Quia uerò domū Flora apud Pompeij theatrū habuerat, non indecenter aut accidit, aut de induſtria factū uidetur, ut qui amore iuncti fuerant, honorū quoq; monumenta habuerint cōiuncta. campuſq; ex deiectis domibus meretricis in eius memoriam decuſq; Floræ appellatus, nūc etiā id retinet nomen. eſtq; omnium præſentis Romanæ urbis camporū arearumq; publicarum comercijs, & populi frequentia celebratiſſimus: præſertim poſteaquā in Põpeij theatro pridē ſicut Romam inſtaurantes diximus collapſo, ſpecioſiſſimas ornatiſſimaſq; ædes quidā Flora & eius ſodalitio dignus, ſed nec noſtris, nec cuiuſpiā literis per famam quam ſem-
Luſtria. per ſimul cum uirtutibus ſpreuit conſeruādus, magno, ſed in ſolo alieno extruxit impendio, benemerēti Vrſinæ gēti cōmodū allaturo. Luſtria fuerūt dies feſti Martis dei ritib. cōſecrati, in quibus ad ſeptimū Kalendas Maij tubæ, aquiſæ aliaq; Romana ſigna militaria luſtrabantur: ut originem inde potuerit habuiſſe mos per ætatem quoq; noſtram ſeruatus, cum per diem natalē martyris Georgij, uexilla & omnē pompam caſtrenſem

ex urbi-

A ex urbibus deferẽtes in nemora noſtri milites etiã ipſi luſtrare uidentur. Saturnaliaq; & ipſa fuerunt dies feſti Saturno dicati, quorum feriationem omnium longiſſimã & luxuriem maximam, Senecæ uerbis libet ex epiſtolis deſcribere. December eſt menſis cum maximè ciuitas ſudat: Ius luxuriæ publicæ datũ eſt. ingenti apparatu ſonant omnia, tanquam quicquam inter Saturnalia interſit & dies rerũ agendarum: adeo nihil intereſt, ut mihi uideatur non erraſſe qui dixit, olim menſem fuiſſe Decembrem, nunc annũ. Nec tamen parum ſimilia eſſe uidentur quæ eodẽ menſe per Chriſti dei noſtri Natalitia cõmittũtur à noſtris. Et Bacchanalia Libero patri Baccho dicata temporis longitudine, per autumnũ Saturnalib. paria, maiore luxu celebrata ſunt. Nudi eñ uiri, cũ nudatis omnia mẽbra mulieribus, matronis, uiduis & uirginibus, ad ſacra conueniebant, quæ non niſi nocturna erãt: caput omnes pariter femoraliq; pampinis & uuarũ racemis cincti, alios itẽ uuarum racemos manu tenebant: & tumultuario inuicem cõmixti cœtu, in ſublime ſal- *Saturnalia.* *Bacchanalia.*

B tantes, uariaq; geſticulatione brachia, ceruicẽ, caputq; mouentes, carmen Baccho in cõditum decantabant: nec prius erat ſaltationis modus, q̃ defatigati & toto corpore uacillantes, partim reſupinarentur proximioribus inhærentes, partim in pauimentum phanatici amentesq; procumberẽt: ut rectè ſenſerit M. Varro talia niſi ab amentibus fieri non potuiſſe. Quid uerò inceſtuum conſtuprationumq; in huiuſmodi nocturnis conuentib. ſit commiſſum, Liuius LX. libro his uerbis ſcribit. Hiſpala originẽ Bacchorũ expromit. primo ſacrarium id fœminarũ fuiſſe. Pacullam ſacerdotem omnia tanquam deũm monitu immutaſſe: nocturnũ ſacrum ex diurno, quinos ſingulis mẽſibus dies initiorũ fuiſſe: ex quo inde promiſcua ſacra ſint, & permixti uiri fœminis & noctis licentia acceſſerit, nihil ibi flagitij, nihil facinoris prætermiſſum: plura uirorũ inter ſeſe quàm fœminarum ſtupra: ſi qui minus patiẽtes dedecoris ſint, & pigriores ad facinus, p uictimis immolari nihil nefas ducere. uiros uelut mente capta, cum iactatione phanatica corporis uaticinari: matronas Baccharũ habitu crinibus paſſis, cum ardentib. facibus decurrere ad Tyberim, dimiſſasq; in aquã faces, quia uiuũ ſulphur cum calce inſit, integra flamma efferri.

C Proſequiturq; Liuius paulo infrà: inſtitutũ fuiſſe, ne quis maior uiginti annis initiaretur, captatas ætates & erroris & ſtupri patientes. Conſules in roſtra aſcenderũt & concione aduocata, cum ſolenne carmen precationis, quod fari prius quàm populum alloquanẽ magiſtratus cõſueuerũt, peregiſſent, ita cœperũt: Bacchanalia tota iam pridem Italia & nunc per urbem etiam multis locis eſſe, nõ fama modo accepiſſe uos, ſed crepitibus etiã ululatibusq; nocturnis, qui perſonent tota urbe, certum habeo. Primùm igitur mulierũ magna pars eſt, & is fons mali huiuſce fuit: deinde ſimilimi fœminis mares, ſtuprati & conſtupratores, phanatici uigiles, uino ſtrepitibusq; nocturnis attoniti. Maiores noſtri ne nos quidem niſi cùm aut uexillo in arce poſito comitiorum cauſa, aut exercitus eductus eſſet, aut plebi concilium tribuni edixiſſent, aut aliqui ex magiſtratibus ad cõcionẽ uocaſſent, fortè temerè coire uoluerunt. Et ubicunq; multitudo eſſet, ibi & legitimũ rectorẽ multitudinis cenſebant debere eſſe. Senatuſconſulto cautum nequa Bacchanalia in urbe neq; in Italia eſſent. nec paruũ ad ea tollenda momentũ habuiſſe uidetur Lentuli Cornelij Suræ factum, quẽ conſtat ad urbis incendium cędemq; ciuium primam Saturnalium noctem cum coniuratis deſtinauiſſe. Ludos etiã Scenicos & Theatrales flagitioſiſſimos ad deorum cultum inſtitutos, & ea ratione ipſum itẽ Theatrũ à principio ędificatum fuiſſe, ſcripſit Aurelius Auguſtinus dicens, ludos Scenicos ſpectacula turpitudinum, & licentiã uanitatis, nõ hominũ uitijs ſed deorum iuſſis Romę inſtitutos: cùm propter ſedandã peſtem corporum dij eos ſibi iuſſerint exhiberi. quos poſtea aſſerit obſcœnis uocibus & motibus hiſtrionũ fuiſſe actos. præſertim cum Fugalia celebrarẽtur, uerè *Fugalia.* taliter appellata, quod pudor inde & honeſtas dedita opera fugarenẽ. ut meritò ipſe Auguſtinus exclamet: quanto iuſtius & honeſtius in Platonis templo, libri eius legerentur, q̃ in templis molles abſcinderenẽ dæmonũ, conſecrarenẽ ſecarenturq; inſani, & quicqd aliud uel turpe turpiter, uel crudele crudeliter in theatris & deorum ſacris celebrari ſolet. Qualiter autẽ omnes ludi fierent Scenici difficile fuerit docere, quod ſingulis penè uicibus, ex hiſtrionum ingenio ac induſtria uariarentur: & ſatis conſtat omnes fabulas à Plauto Terentioq; & alijs comicis cõfictas in Scena & Theatro ab hiſtrionib. eorũq; miniſtris perſonatis deorum cultui ſpectante populo fuiſſe actas. Vnde ſcribit in uita Ci- *Ludi Scenici.*

ceronis Plutarchus, Æsopũ cũ in Theatro repræsentasset Atreum cõsultantẽ de iudicio E
Thyestis, ex ingenti dolore mentis impotẽ, quendã ex ministris, quòd ipse nõ obseruato tẽpore celerius aduentasset, sceptro percussisse ac interfecisse. Cætera quæ his Scenæ actionibus cõpetant, in Roma docuimus instaurata. Faciet aũt ludorũ mentio propter Scenicos suborta, ut cætera de ipsis dicturi, ferias prius in quib. fiebant doceamus: quan quã nõ solum ludos, sed & funebria & spectacula & pompas eodem penè contextu dicere oportebit, quæ omnia suos dies feriatos habere ut rite fierent oportebat. Feriarũ Festus Pompeius inquit, alias sine festo fuisse, ut nũdinas, alias cũ festo ut Saturnalia: quib. adiungebant epulationes ex prouẽtu fœtus pecorũ frugũq́: quanq́ & idẽ Festus alio loco uim uerbi exprimens dicit, ferias à feriendis uictimis esse dictas. Nundinas aliqui Romulum, aliqui Tacium instituisse dicũt: quas Hortensius lege sanxit nephastas esse, ut rustici qui nundinandi causa in urbem ueniebant, lites cõponerent, legesq́ acciperẽt. Nephasto enim die prætorẽ loqui nõ licebat. Feriarum publicarũ quatuor esse genera uoluit Varro: aut enim statiuæ sunt, aut conceptiuę, aut imperatiuę, aut de quibus diximus F
nundinæ. Statiuæ omnis populi cõmunes certis & cõsuetis diebus ac mensib. & in festis obseruationib. annotatæ, in quibus sunt Agonalia & Lupercalia superius à nobis descripta. cõceptiuę, q̃ quotannis à magistratib. uel à sacerdotibus accipiunt in dies uel certos uel incertos: ut sunt, Latinę, Sementinę, Paganalia, Cõpitalia. Imperatiuę sunt quas Cõsules uel Prętores, p arbitrio indicũt. Erant præterea feriæ propriæ familiarũ, ut Claudiæ, Æmiliæ, Iuliæ, Corneliæ, & aliarũ. Erant singulorum, ut natalitũ, funerum, & expiationum, atq́ frugum susceptiones: quæ feriarum pars latius patebat, quod tribus temporibus feriæ & dies festi erant, propter fructus, quibus metuebãt: Rubigalia primo à Numa instituta anno regni sui undecimo, ad septimũ Calendas Maij, quia tunc segetes rubigo occupat: Floralia quarto Calẽdas Maias anno urbis quingentesimo sextodecimo ex oraculis Sibyllæ, ut omnia benè defloresceret. Vinalia priora in Calẽdis Martij degustãdis uinis. Vinalia altera ad XIII. Calendas Septẽbris quod festũ tempestatib. lenien- G
dis institutũ est. Sementinæ fuerunt feriæ à sementibus faciendis, Paganicæ agriculturæ causa. Ft demum feriæ stultorum appellatæ sunt Quirinalia, quod eo die sacrificabat ab his, qui solenni die, aut nõ potuerãt rem diuinã facere, aut ignorauerãt: quibus omnib. in diebus feriatis nihil omnino q̃d nõ eius diei religio exposceret fieri licebat. quanq́ Scæuola sicut & Hebræorũ consuetudo habet, licere uoluit ferijs ea fieri, quæ neglecta nocerent: utputa qui bouem fossa extraxisset, tignum domus ruinosum tibijs sustẽtasset. post ferias uerò & nundinas quoad expediens fore uisum est descriptas, funebria nobis ideo sunt dicenda, ut in eis, qui exhibebantur ostensis ludis, alios cũ spectaculis pompisq́ describẽdos ordine afferamus. Funebria mortuis primũ à Numa Põpilio instituta fuisse, Li-
Funebria. uius sic ostendit. Nec cœlestes modo cæremonias, sed iusta quoq́ funebria, placandosq́ manes, ut idem pontifex doceret. ipsa uerò funebria quàm parce haberi deceret, Cicero Legum primo sic dicit: Deorũ manium iura sancta sunto: hos leto dato, diuos habento, sumptum in illis luctumq́ minuunto. Et infrà: minuendi sunt sumptus lamentationesq́ funeris. Quibus autem modis & causis minuerentur lamentiones, ipse Nonius Marcellus sic ostendit. Minuebatur populo luctus, ædis dedicatione, cùm à Censoribus lustrũ H
condebatur, cum uotum publicè susceptum soluebatur. priuatis autẽ cùm liberi nascerent, cũ honos in familiã ueniret, cùm pater, aut liberi, aut uir, aut frater ab hoste captus domum rediret, cùm puella desponsaretur, cùm propiore quis cognatione q̃ is qui lugebatur nasceretur, cùm in festo cæteris consensissent. Sequitur Cicero in Legibus. Mu-
Lessus. lieres genas ne radunto, néue lessum funeris ergo habento. Erat enim lessus lugubris eiulatio. sequiturq́ Cicero hæc laudabilia & locupletibus fuisse cum plebe cõmunia, quod quidem maximè rectum esset tolli fortunæ discrimen in morte. Coronam tamen uirtute partam, & ei qui periisset, & eius parenti sine fraude esse, lex repositam iubet. hinc
Qui ob pauper-tatem pu-blice sepulti fuerunt. refert Liuius: Valerio publicolæ post tres consulatus defuncto ob paupertatem funus publicè duci oportuisse: pariter Menenio Agrippæ conciliatori plebis cum patribus, & Q. Fabio Maximo in funus æra fuisse collata. quadragesimoq́ octauo Liuius pariter M. Portium Catonem filij in prętura mortui funus, tenuissimo ut potuit (erat. n. pauper) sumptu feciſſe. Et M. Æmilium Lepidum, qui princeps senatus, sextis iam Censoribus

lectus

A lectus erat, anteq̃ expiraret præcepisse filijs, lecto se strato sine linteis sine purpura efferrent, in reliquum funus ne plus q̃ æris denos consumerent. sed post hanc priscorum moderationem tam multa funeribus sepulcrisq; ornamenta, tam ingentes sumptus posteri adhibuere, ut cæteram omnem priuatæ impensæ insaniam superauerint. de quibus omnib. ordine est dicendũ. prius tamẽ mores parandi cadaueris, post funeris sepulcriq; impensam ostendemus. Qui cõiunctiores erant, uxor filij, aut fratres pater úe, aut genitrix, defuncto oculos claudebãt: & post parũ patefacto undiq; cubiculo, introductis ex familia uicinia q; qui inspicere uoluissent, terni quaterniq; mortuũ altissimis uocibus nomine ter inclamitabant. quo tacente, qui aduenerant, conclamatũ esse in publicum effe rebant. quod autem nonnulli aliquando pro mortuis post conclamationẽ habiti, in rogumq; elati, ad flammæ contactũ palpitantes liberari nequissent: aqua omnes feruẽti lauare mos fuit, qua tanquã expergefacti se uiuere ostenderent. Exinde Euerricator, quẽ

B Festus inquit, iure accepta hereditate, iusta facere defuncto debuisse, certo scoparũ genere adhibito, domũ purgabat, cupressi ramo domus hostio in funeris indiciũ superpo sito. quod eam arborem diti sacrã. constat succisam nequaquam à radicibus pullulare. Si autem defunctus uir fuerat alicuius uel minimẽ dignitatis, preco ciues ad funus cõuocabat. Erãtq; uerba ut inqt Varro: Olli ollus fato functus est. Pollinctores exinde cadauerum curatores, & Vespillones urendi humandi úe periti, suum & ipsi prestabãt officiũ. Nam quod Plutar. in Problematibus habet, in æde Libitinæ quæ & Venus, omnia ad funus pertinẽtia publicè parata erant, Qua ex re homines frugalitatis admonitos intelligere uoluerunt: Venerẽ sicut aduenientibus uiam, ita decedentibus sepulturæ instrumenta præbere. Vespillones aũt sic appellauere maiores, quòd pauperũ maximus in ciuitate numerus, cũ mane solẽni & sumptuoso funere efferri nequirẽt, uesperè ab illis obscuriore per umbrã modo deportarentur: appellabaturq; Id populare pheretrum Sãdapila, q̃d Suetonius in Domitiani gestis rebus sic edocet: Cadauer eius populari Sãdapila per Vespillones asportatũ. Sed cum mortui in domo fieret comploratio lugẽtes pel-

C les insidebant: mulieresq;, quem nunc Romæ seruant morẽ, genas olim unguib. lacerasse hinc cõstat, quod lege id prohibitum fuisse scribit Cic. Funebres interea tibiæ carmẽ ferale decãtabant, aderantq; mulieres precio cõductæ Præficæ appellatæ, & flẽdo fortia defuncti facta, miris in cœlum & confictis & falsis sæpius q̃ ueris laudationib. extollentes: quarum & aliarũ id genus muliercularum ineptæ eiulationes & uoces Nęnia appellatæ sunt. quę sic diffinit Festus. Nęnia carmen quod in funere laudandi gratia canit ad tibiã. Sunt qui eo uerbo finẽ significari putant: quia uolũt Nęniã ideo dici quod uoci similior quærimonia flentium sit: quidam autem Nęnia dictum nomẽ ab extremi intestini uocabulo. q̃d Græcè extremũ significat. Prætexta uerò pulla uti, quod genus uestimenti est oblongũ talare & atrũ, illi a quo funus fieret, & nulli licuisse alij, Festus est autor: Mulieres uerò defuncti propinquas, in luctu albis uestib. indutas, sicut & ipsum mortui corpus, fuisse, Plutarchus in Problematib. asserit: redditq; causam primo cadaueris, quod iam quasi emeritum & graui certamine liberatum, ad sepulcrum deduci splendidũ oportuerit. Et propinquos decuisse dicit, defuncti corpus indumẽti colore & spe-

D cie imitari. infectæ enim coloribus uestes superfluitatẽ præ se uisæ sunt ferre ac sumptũ: nec satis decuisse atro aut purpureo colorib. dolosis, sed potius alio amiciri coniunctos, exẽplo defuncti qui purus & omni commixtione uacuus, tinctorio corporis ueneno liberatus esset. Sepeliendi corpora duplicẽ fuisse morem uidemus: Cic. enim legum primo, antiquissimũ dicit fuisse genus sepulturæ illud, quo apud Xenophontẽ Cyrus utitur, quo corpus terræ redditur, & ita locato & sito operimentum matris obducitur: gentemq; Corneliam usq; ad memoriã suam hac sepultura fuisse humatam. & Liuius in primo dicit, Æneæ ultimũ operum mortalium fuisse, apud Numicũ amnem ubi situs sit, Iouemq; indigetem appellari. Et libro CXIX. Liuius dicit, uictum ab Hircio & Cæsare Antoniũ in Gallias confugisse: ac Hirciũ qui post uictoriã ex uulnere ceciderit, & Pansam ex uulnere defunctum, in cãpo Martio sepultos esse. In Legibus item Cic. Caij Marij reliquias apud Anienẽ dissipari iussisse Syllã uictorem, acerbiore odio incitatũ q̃ si tam sapiens fuisset, q̃ uehemens: quod suo corpori cum timeret accidere, primus è Patricijs Cornelijs igni uoluit cremari. & tamen sequitur Cic. declarare Ennium de Aphrica no: hic

Oculi claudebantur mortuis

Conclamare

Cupressus in foribus mortuorũ

Lugentes mortuos pelles insidebant

Sepeliendi corpora duplex mos

no:hic eſt ille Situs uerè. Sitoſq; dici illos qui cõditi ſint, eũq; morẽ ius pontificale cõſir E
mare. Et Plin. quin defunctos ſeſe multi fictilibus ſolijs condi maluere. Nonius Marcel
lus. membrũ abſcidi mortuo dicebaẽ, cum digitus eius decidebatur, ad quod ſeruatũ iu-
ſta fierent, reliquo corpore cõbuſto. Et item Plin. hominẽ fulgure examinatum cremari
fas nõ eſt, cõdi terra religio tradit. Et infrà. cremare corpus nõ fuit ueteris inſtituti. Ter-
ra condebãtur. Ante Syllã dictatorẽ nemo crematus eſt. Is quia Marij cadauer ludibrio
fuit extractũ, cremari uoluit. Quod autẽ Plin. dicit, Syllam primũ fuiſſe crematũ, de Pa-
tricijs uerum fuit, ſed prius cõſueuiſſe corpora mortuorũ cremari, infrà ex Virgilij uerſi
bus undecimi libri oſtendemus, & Terentius in Andria oſtendit. Additq; Plin. linũ in-
uẽtum eſt, qd igni nõ abſumitur. In rogis funebribus eius lini tunica corpori obducta fa
uillam ab reliquo ſeparat cinere: naſciturq; in deſertis aduſtiſq; ſole Indiæ, ubi nõ cadũt
imbres aſſueſcitq; uiuere ardendo: rarũ inueniẽ, difficile textu propter breuitatẽ, æquat
prætia ingentiũ margaritarũ. Et Suet. in Calig. uita. Cor inquit, ueneno tactum igni nõ
comburi. uſum autẽ cõburendi corpora nõ diu duraſſe Macrob. innuit, qui ſcribit uren F
di corpora mortuorũ uſum ſuo ſeculo non fuiſſe, quẽ Adriani principis temporibus ſa-
tis conſtat floruiſſe. Additq; quo tempore igni corpora dare fuit honor, ſi quãdo ueniſ-
Non licuiſſe mortuos in urbibus ſepeliri ſet ut plura ſimul cremarentur, ſolitos fuiſſe funerũ miniſtros, denis uirorũ corporũ, ad-
dere ſingula muliebria. Itaq; citius & facilius arſiſſe. Nõ licuiſſe aũt mortuos in urbibus
ſepeliri, Cic. ſic oſtendit in Legibus ciuilibus caueri: Hominẽ mortuum in urbe nõ ſepe
li, né ue urito: credo propter ignis periculũ. in urbe tamen ſepulti ſunt clari uiri, quib. an
te hanc legẽ habitus eſt honor, ut Publicolæ aut C. Fabritio: Heliusq; Spartianus, Anto
niũ Piũ inquit, intra urbes ſepeliri mortuos uetuiſſe. idq; obſtinatius ſeruaſſe Athenien-
ſes, ſcribit Ser. Sulpitius ad Cic. de morte Marci Marcelli his uerbis. Ab Athenienſibus
locum ſepulturæ, intra urbem impetrare non potui, quod religione ſe impediri dicerẽt,
neq; tamen id antè conceſſerant. Et Plut. in Problematibus dicit, eius qui triumphaſſet,
demum combuſtus eſſet, licebat oſſa capere, & in urbẽ deferre ac locare mortui hono-
ris cauſa: quorum poſteris in forum delatis facẽ ſubijciebãt, ut ſtatim ſublati inuidia ho- G
nore ſine inuidia uterenẽ. ſed iam ſatis ea ſunt dicta, quæ circa corpus fiebãt: cætera ſunt
dicenda, quæ honori corporis, uel potius ſuorũ in eo adhibebãtur. primæq; erunt lauda
Laudationes funeraria tiones funeraríæ de quibus Cic. in legibus. Honoratorũ uirorum laudes in cõcione me
moranto, easq; ad cantus, ad tibicinem proſequuntor: Liuius XXVII. Marcellus filius
M. Marcellum patrem conſulẽ interfectum laudauit. Et Suet. Tranquillus C. Cæſarem
ſcribit, annos natum duodecim auiam, & poſtea Tiberiũ, annos agentẽ nouem, patrem
defunctũ pro roſtris laudaſſe. Pliniusq; orator ad Romanũ de Virginio Rufo defuncto
ſcribens. triginta annis gloriæ ſuæ ipſum ſuperuixiſſe, & poſteritati ſuæ interfuiſſe ſcri-
bit, qui laudatus fuerit a conſule Cor. Tacito, ut ſupremus felicitati ſuę cumulus acceſſe
rit laudator eloquentiſſimus. quod aũt ſupra in Legibus ſcribit Cic. ad Tibicinẽ & can-
tũ, mortuorũ laudes proſequendas eſſe, ſeruat in plæriſq; locis, urbi Romę propinquis,
Gladiatorũ munus in funeribus noſtræ ætatis cõſuetudo. Secũdus mortuo honor nõ uerbis ut ſuperior, ſed re & multa
grandiq; impenſa adhibitus fuit: gladiatorũ munus, quod quale fuerit, poſtremus ferè
ſcriptorũ ex priſcis, quorũ ſcripta ad nos peruenerũt, Helius Spartianus in Maximi ſiue H
Pupieni & Albini geſtis rebus, ad aliud tamẽ, ppoſitũ ſic habet: Vnde tractũ ſit, ut pro-
ficiſcentes ad bellũ imperatores, gladiatorũ munus & uenatus darẽt, breui dicendũ eſt:
multi dicunt apud ueteres, hanc deuotionẽ factã cõtra hoſtes, ut cũ ſanguine litato, ſpe
cie pugnatorũ, uim quandã fortunæ ſatiarent. ituros quoq; ad bellũ Romanos debuiſſe
pugnas uidere & uulnera & ferrũ & ruentes inter ſe cohortes, ne in bello intuentes ho-
ſtes timerent, aut ſanguinẽ horrerent. Sed quod Spartianus dicit ueteres cõſueuiſſe, Li-
uius XXVIII ſic oſtendit. Scipio Carthaginẽ ad uota ſoluenda diſs, munusq; gladiato
rum, quod mortis cauſa patris patruiq; parauerat edendum redijt. Gladiatorum ſpecta
culũ fuit, nõ ex eo genere hominũ, ex quo laniſtas cõparare mos eſt, ſeruorũ qui ſangui
nem uenalẽ habent. Voluntaria omnis & gratuita opera pugnantiũ fuit: Nam alij iuſſi
ab regulis ſuis, ad ſpecimẽ inſitæ genti uirtutis oſtendendũ, Alij profeſſi ſe pugnaturos
in gratiã ducis: Alios æmulatio & certamẽ, ut prouocarẽt, prouocati úe haud abnuerẽt
traxit: quidam qui diſceptando, cõtrouerſias finire nequiuerãt aut noluerãt, pacti inter

ſe ut

A se ut victorē res sequeret, ferro decreuerunt: neq; obscuri generis homines, sed clari illustresq;. patet itaq; ex superioribus Liuij uerbis, gladiatores ex lanistis & seruis redimi consueuisse, & magno quidē pretio. cū infrà ostēsuri simus huiusmodi perditissimorū hominū uitā, in certissimū se discrimē pretio exponentiū, dū nudi acutis mucronib. decertāt, rarò quēpiam ultra sextā uictoriæ palmam reportasse: quā quidē palmā Festus Lemniscatum appellari solitam dicit: nisi fortè credemus, miseratum eos dē pop. Romanum cū bini & nudi, quandoq; quaterni & multa simul paria, unico concursu digladiarentur, à cæde & uulneribus reuocasse: cū scribat Cic. in Legibus, Etenim si in gladiatorijs pugnis & infimi generis hominum, conditione atq; fortuna timidos, & supplices, et ut uiuere liceat obsecrantes etiam odisse solemus: fortes & animosos, & se acriter ipsi morti offerentes seruare cupimus: eorumq; nos magis miseret, qui nostram misericordiam non requirunt, q̄ qui illam efflagitant. & infrà patebit, multa eorum paria ad dictam ex carnificationem sæpenumero fuisse exhibita. Sed ad rem: scribit XVII Liuius, Decimū Iunium Brutum fuisse primum, qui munus gladiatorium in honorē defuncti patris dedit. unde mirari soleo, qua ductus ignoratione Val. Maximus scripserit, gladiatorum munus primum in foro Boario Appium Claud. Fuluiumq; consules dedisse. Et Plin. Caio principi XX paria gladiatorum fuere in ludo. in his duo, qui contra cōminationes aliquas nō conniuerent, ob id inuicti. & infrà: C. Terent. Luctatius primus triginta paria gladiatorum in foro per triduum dedit. Macrobiusq; in Saturnalibus scribit, lapidandum Vatinium testē gladiatorum munus dedisse, eodē quo lapidabatur tempore. ut populo moriens & dijs simul Erebi placeret. Suetoniusq; scribit: Augustum Cæsarē gladiatores sine intermissione edi uetuisse. & Tiberius munus gladiatorum, in memoriā patris & aui Drusi, diuersis temporib. ac locis, primùm in foro, secundū in amphitheatro, Rudiarijs quoq; quibusdā reuocatis autoramentum centenū milium dedit. Rudē uerò uirgā fuisse constat, qua Prętor gladiatores sexagenarios ab eo munere eximebat: quos, cum probi fuissent, qui multa reportassent lēniscata, Tib. ad maiorē ludorum suorum magnificētiā, reuocatos centenis numum milib. donauit. Caligula uerò munera gladiatoria, partim in amphitheatro Tauri, partim in septis aliquot edidit: quibus inseruit cateruas Aphrorum Campanorumq; pugilum ex utraq; regione lectissimorum. cumq; pop. ad ea spectacula frequentissimus cōueniisset, septaq; qui locus semper tecto caruit & pariter theatrū per æstatem frequentissimā lineis & quandoq; bissinis intecta essent uelis: Caligula ipse pernicioſus sordidissimusq; princeps reductis eiusmodi uelis, æstuantē in spectaculo populum ui contineri iussit. Claud. uerò, princeps & ipse ineptus, post munera gladiatoria multipliciter data, cū aliud requirenti populo daturus auaritia distineretur, quæstorib. uim attulit, ut pecuniam sternendis uijs paratam, in id munus impenderent. scribitq; Suet. Claudium quocunq; gladiatorio munere, uel suo uel alieno, gladiatores etiā fortè prolapsos iugulari iussisse. Cūq; par quoddā mutuis ictib. cōcidisset, cultellos sibi paruulos ex utroq; ferro in usum suū fieri sine mora iussisse. Helius Spart. scribit, Adrianum per sex cōtinuos dies gladiatoriū munus exhibuisse. Et Antoninū Piū ex publico sumptū gladiatorijs munerib. instituisse: pariterq; Iulius Capitol. Marcum Antonium philosophū gladiatoria spectacula omnifariam temperasse: quod quidem optimi principis temperamentū adeo ualuisse uidemus, ut post Maximū siue Pupienū & Balbinum, de quib. supra diximus, nemo id funestissimū horridumq; munus ediderit. Vnde & q̄d scribit Cassiodorus facile credimus: Theodericum regē Gothorū, secta Arianum & tamen Christianū idipsum munus Romanis optantib. ita denegasse, ut nunquam postea editū fuerit uel petitum. Tria nunc simul dicenda nobis occurrūt, funebrium apparatib. solita adhiberi. Nam ludi funebres simul cū gladiatorio munere fuerunt quādoq; editi: quæ funera scribit Festus, simpludearia maiores appellauisse: hisq; ludis & uisceratio quandoq;, & epulum addita fuere. quos quidem ludos illis similes fuisse tenemus, de quib. paulo inferius cum spectaculis dicturi sumus. scribit XXIII Liuius M. Æmilij Lepidi, qui bis cōsul augurq; fuerat, filij tres Lucius, Marcus, Quintus ludos funebres per triduum, & gladiatorū paria duo & uiginti per triduum in foro dederunt. Et XXXI Liuius: ludi funebres eo anno per quadriduū in foro matris causa Valerij Leuini & Publij à Publio & Marco filio eius facti: & munus gladiatorium datum ab his, paria XXV

Lemniscatum

Rudis

Ludi funebres

Simpludearia

pugnarunt. Et XL ac XLI Liuius: Pub. Licinij funeris causa, uisceratione data gladiato E
res CXX pugnauerunt. & ludi funebres per triduum facti, post ludos epulum: quo cum
toto foro strata triclinia essent, tẽpestas cum magnis procellis coorta, coegit pleroscp ta
bernacula statuere in foro. Eadem paulò pòst cp dissereuasset sublata. Quid autem inter
uisceratione datam & epulum interfuerit & si infrà in morum partib. diffuse certiuscp
dicturi sumus, tamen paucis hic docebimus. cum Publij Licinij præstantis ditissimicp ci
uis curatores funeris, præter ludos, & gladiatores oculis tantummodo pop. Rom. satis-
facturos, cibum quocp intenderent præbere, honoratioríb. epulo opiparè. & lautè dato
gratificaturi, plebem prius & multitudinem inuerecundam quę ad stipem facilè cõfluе
rer uisceratione pauerunt. quæ uisceratio etsi ab initio uerbi originem habuit, quando
animalib. cæsis rem diuinam facturi, uiscera ijs qui sacrificio intererant dispartiebantur:
Viscerátio tamen postea in consuetudinẽ tractum est, uisceratione quocp appellari, cum carnes si-
ue crudæ, siue coctæ, quandocp panis, uinumcp cum illis domum perferentibus singulis
Epulum præbebantur. Epulum fuit estcp quod & conuiuium, appellatus ciborũ etiã uariorũ lau F
Triclinium tus decenscp apparatus. Sed triclinium hic ueteri Latinocp more, aliter cp multis retro
seculis, sicut & nostro per abusionem factum uidemus, à Liuio positum est. non enim
pars aliqua domus, sicut nunc utimur, triclinij fuit: sed coacta in locum unum, parandæ
paucorum cœnæ suppellex necessaria. Et quidẽ triclinij uerbum, habuisse originem cõ
stat à tribus lectis, qui contigui sternerentur, super quibus conuenientes ad conuiuiũ, si
cut Turci nunc & Græci faciunt accubarent. hinc Horat. Sæpe tribus lectis uideas cœ-
nare quaternos. E quibus unus auet, qua uis aspergere cunctos: Præter eum qui præbet
aquam. Et Iuuenalis. Ergo duos post Si libuit menses, neglectum adhibere clientẽ, Ter
tia ne uacuo cessaret culcitra lecto, Vna simus ait. Et Virgil. Inde thoro pater Æneas sic
orsus ab alto. Sed postea sicut in multis factum esse uidemus, triclinium mutatæ rei for-
mæ, uerbum remansit, & apparatus ad mensam factus, triclinium est dictus. ꝙd auleis ta
petiscp quosdã, alios uelis purpureis aut byssinis, argenteis nonnullos eburneis úe crati
bus & laminis obduxisse, infrà in partib. morum, allatis singulorum qui usi sunt nomini G
bus ostensuri sumus. qua in clausura poculorũ, patinarum, craterarum, uinariorũ, aqua-
riorũ & uasorũ ex argento auro úe, & crystallinorũ myrrhinorumcp abacus omnis cõ-
tinebat. ubi igitur toto foro strata erãt triclinia, quę multa tanto in spacio esse oportuit,
De sepulcris tempestas cũ procellis coorta coegit plæroscp tabernacula statuere. Sepulcra deinceps
dicenda sunt, de quibus Cic. Legum primo. Iam tanta religio est sepulcrorum, ut extra
sacra & gentem inferri fas neget lex esse. idcp apud maiores nostros Tarquinius in gẽte
popília iudicauit. et infrà: decretũ à pontificũ collegio, nõ esse ius in loco publico fieri se
pulcrum. Itẽ in Legibus: duæ præterea leges sunt de sepulcris, quarum altera priuatorũ
ædificijs, altera ipsis sepulcris cauet. Nam quod rogum bustum úe nouũ uetat propius
sexaginta pedes adduci ædes alienas inuito domino, incendium ueretur acerbũ. quod
aũt uestibulũ sepulcris bustum úe usu capi uetat, tuetur ius sepulcrorum. hæc in XII ta-
bulis secundũ naturã, quę norma legis est, reliqua sunt in more: & infrà, Pœna est si quis
bustum, etiã id credo appellari tumbam, aut monumentũ inquit, aut columnam uiola-
uerit, iecerit, fregerit. In primis sepulcrorũ magnificentiã esse minuendã, quã legem eis- H
dem penè uerbis nostri Decẽuiri in decimam tabulam coniecerunt. Vetat etiam lex ex
agro culto, eo úe qui coli possit ullã partẽ sumi sepulcro, extruicp uetat altius cp ꝙd quin
que diebus absolueret: nec è lapide extrui plus úe poni, cp ꝙd capiat laudem mortui in-
cisam quatuor heroicis uersib. quos lõgos appellat Ennius. Cic. etiã Philippicarũ octa-
uo: Maiores quidẽ nostri statuas multis decreuerũt, sepulcra paucis. sed statuæ intereũt
tẽpestate, ui, uetustate: Sepulcrorũ autẽ sanctitas in ipso solo est, quod nulla ui moueri
necp deleri potest: atcp ut cætera extinguuntur, sic sepulcra fiunt sanctiora uetustate. No
nius Marcellus. Monumẽtũ ad memoriã posteritatis, & infrà. Monumentũ est cp et mor
tui causa ædificatũ est, & quicquid ob memoriã alicuius factum est, ut phana, porticus,
scripta, & carmina. sed monumentũ quãuis causa mortui sit factum, nõ tamen significat
ibi sepultum. Mart. in Digestis. Monumentũ sepulcri id esse diuus Adrianus rescripsit,
quod munimenti causa, id est muniendi eius loci causa factum. Florentinus De religio-
ne, & sumptu funeris. Monumentũ generaliter res in posterũ memoriæ causa prodita:

in

A in qua si corpus uel reliquiæ inferantur fiet sepulcrum: si uerò nihil eorum inferatur, erit monumentũ memoriæ causa factum, quod Græci cenotaphiũ appellant. Cic. Attico. phanum fieri uolo, neq; mihi hoc æui potest sepulcri similitudinẽ effugere. Plin. Cornelio Tacito de uilla Virginij Ruffi & eius sepulcro. Libuit etiã monumentũ eius uidere: & uidisse pœnituit. est enim adhuc imperfectũ. nec difficultas operis in causa, modici ac potius exigui. At ille mandauerat caueratq;, ut diuinum illud etiam immortale factum uersib. inscriberetur. Hic situs est Ruffus pulso qui Vindice quondã, Imperium asseruit non sibi, sed patriæ. Et Montano Plin. est uia Tiburtina intra primũ lapidẽ monumentum Palantis, ita inscriptum: huic senatus ob fidẽ pietatemq; erga patronos ornamenta prætoria decreuit. & sestertium centies quinquagesies: cuius honore cõtentus fuit. Seruius Sulp. Ciceroni, de obitu M. Marcelli. Nos in nobilissimo orbis terrarũ gymnasio Academiæ locum delegimus. ibiq; eum cõbussimus: posteaq; curauimus ut eidẽ Athenienses in eodem loco monumentũ marmoreum faciendum curarent. sepulcra autẽ & B funeralib. expletis, & quandoq; postea floribus odoramentisq; fuisse sparsa multis legimus in locis. Plin. in Historia naturali. Scipioni florum honos à pop. Romano, funus ei è publico stipe collata, & sparsi flores quacunq; delatus. Cic. oratione pro L. Plancio indignabundus. Sepulcrum L. Catilinæ floribus ornatum, hominum audacissimorum ac domesticorum hostium conuentu epulisq; celebratum est. hinc Virgilius Octauio Augusto & eius sorori in Marcello adulatus. Heu miserande puer, si qua fata aspera rũpes Tu Marcellus eris: manibus date lilia plenis, Purpureos spargã flores, animamq; nepotis, His saltem accumulẽ donis, & fungar inani Munere. idemq; mos cũ in plerisq; regionib. Italiæ, tum maximè in subiectis Apennino collib. Romãdiolæ alicubi ætate nostra seruatur. Adhibita etiã sunt post funeralia, in templis & publicis in locis ornamẽta. Plinius. Cæsar pòst Dictator, in Ædilitate in munere patris funebri omni apparatu arenæ argẽteo usus est: ferasq; etiã argenteis uasis incessere, tunc primò uisum. Et Macrob. tẽplorum ornamenta, clipei, coronæ, et huiusmodi donaria: quod nostra quoq; ætas in noC bilib. & honoratis uiris seruat. Iulius autem Capitol. de M. Antonio philosopho. iussit ut filij septẽnis mortui, qui erat Cęsar, imago aurea à Circensibus per Pompã ferretur: & ut Salij carmini insererent. Quid gentiles nostri circa mortuorum corpora egerint, satis hactenus & abundè uidemur dixisse. pauca nunc dicenda sunt nobis de his, quæ bonorum siue malorum animis, tam defunctorum q̃ uiuorum contingere existimabant. Cic. legum primo cùm multa de pœnis disseruisset, transgressoribus legum inferendis hæc habet. Sed nimis aliquos sæpe uidemus pœnas euadere. Non enim rectè existimamus quæ pœna diuina sit, & opinionibus uulgi rapimur in errorẽ, nec uera cernimus. Morte aut dolore corporis, aut luctu animi, aut offensione iudicij, hominũ miserias pondera mus, quæ fateor humana esse & multis bonis uiris accidisse. Sceleris est pœna tristis, & præter eos euentus qui sequuntur, per seipsam maxima est. tantũ dixerim duplicem pœnam esse diuinã, quod constat ex uexandis uiuorum animis & ex fama mortuorũ, ut eorum exitium & uiuorum iudicio & gaudio comprobetur. idemq; Cic. oratione in Pisonẽ. Deinceps post mortem de tranquillitate bonorum, pœnis impiorum habetis explicatis. nolite enim putare patres conscripti, ut in scena uidetis homines cõsceleratos, impulsu deorum terreri furiarũ tædis ardentib. sua quẽq; fraus, suum facinus, suum scelus, sua audacia de sanitate & mente deturbat: hæ sunt impiorũ furiæ, hæ flammæ, hæ faces. Et Philippicarũ XIII. Illi igitur impij, quos cecidistis, etiam ad inferos pœnas parricidij luent. Vos uerò, qui extremũ spiritũ in uictoria effudistis, piorũ estis sedem & locũ cõsecuti. Breuis aũt à natura uita nobis data est. At memoria benè redditæ uitæ sempiterna. Cic. item in oratione pro Roscio Amerino. Nolite enim putare, quemadmodũ in fabulis sæpenumero uidetis, eos, qui aliquid impiè sceleratèq; cõmiserint, agitari & perterreri furiarũ tædis ardentib. sua quenq; fraus, & suus terror maximè uexat: suũ quẽq; scelus agitat, amentiaq; afficit, suæ malæ cogitationes amẽtiæq; animi terrent. Hæ sunt impijs assiduæ domesticæq; furiæ. Et in Vatiniũ testem Cic. cùm enim audita et nefaria scelera susceperis, cùm inferorũ animas elicere, cũ puerorũ extis deos manes ad te citare soleres. Noniusq; Marcell. Lemures dicit sunt laruæ nocturnæ, terrificatiões imaginũ & beStiarũ, Festus aũt quẽ Christianũ fuisse uidemus: sic scribit. Mundũ gẽtiles ter in anno pa

Cenotaphium

Florum honos & odoramentorum in funeribus.

Quæ bonorũ & malorum animis tam uiuorum quam mortuorum contingerent

Lemures

tere putabãt diebus his: postridie Vulcanalia, & ante diem tertium nonas Octob. & an B
te diẽ sextam Idus Nouẽb. inferiorem enim eius partem consecratam dijs manibus arbi
trantes, clausum omni tempore præter hos dies, qui suprà scripti sunt, credebant. quos
dies etiã religiosos iudicauerũt, ea de causa, quòd his diebus ea quę occulta & abdita re
ligionis deorum manium essent, in lucem adducerentur & patefierent: nihil eo tẽpore
in rep. geri uoluerunt. Itaq; per hos dies, non cum hoste manus conserebatur, non exer-
citus scribebatur, non comitia habebantur, nõ aliud quicquam in rep. nisi quod ultima
necessitas exegisset administrabatur. Suet. de C. Caligula. Satis constat prius quã mor-
tuus transferretur ortorum custodes umbris inquietatos. In ea quoq; domo in qua oc-
cubuerat, nullam noctem sine aliquo horrore transactam: donec ipsa domus incendio
consumpta sit. Et de Nerone. sæpe confessus est agitari se materna specie umbrisq; furia
rum accedentibus. Quin & facto per Magos sacro, euocare manes & exorare tentauit.
peregrinatione quidẽ Græciæ Eleusinis sacris, quorum initiatione, impij & scelerati uo
ce præconis summouentur: interesse nõ ausus est. ut supradictis omnib. addere non uerea F
mur, quod beatus Aur. Augustin Ciuitate dei sic scribit. Et quoniã creberrima fama est,
multiq; se expertos, uel ab eis, qui experti sunt, de quorum fide dubitandum nõ esset, au
disse confirmant, Siluanos & Faunos, quos uulgò incubos uocãt, improbos semper ex
titisse mulierib. & earum appetisse ac peregisse concubitus: & quosdã dæmones, quos
duo galli assiduè hanc immundiciã & tentare & efficere, plures talesq; asseuerãt, ut hoc
Parentalia negare impudentiæ uideatur, non audeo diffinire. Sed ad Gentiles redeũdum est. Cùm
supradicta suorum animis uiuentium: ac mortuorum animabus accedere crederent, eis
post sepulturæ & funebrium munera parentabant: non dissimiliter nostris quãdo ad se
ptimum diem, aut anniuersarium, diuina in animarum suffragia celebrãt officia. Cic. in
Philippicis. Vt parentalia cum supplicationib. miscerentur: & infrà, ut cuius sepulcrũ
nusquam extet ubi parentetur, ei publicè supplicetur. Plutarchus in Problematib. Cum
cæteri Romani Februario, mortuis inferias mittere & parentare consueuissent, Decius
& Brutus, ut Cic. scribit, id Decembri faciebant: quia Saturno is mensis consecratus est, G
quẽ in inferorum deorum numero habent. Et cum Saturnalibus & uoluptati ac genio,
omnes nimium indulgeant: hi nõnullas dijs etiam inferis & mortuis uoluptates impar-
tiebantur: & infrà, Plutar. Faba parentando absumitur: quia in ea animas mortuorũ Py-
thagorici esse dixerunt. Flaminicãq; ob id ea non uesci Varro tradit, quando in flore, li-
teræ lugubres reperiantur. Satis iam superq; ostendimus, quid uirorum cuiuscunq; sta-
tus funebrib. sepulturis & animarum statui curandũ Gentiles opinati sunt. maiora nũc
Cæsaribus suis imperatoribus à pop. Romano excogitata & tributa ostendemus. quid
enim maius ne dixerim dementius, q̃ homines id quærere, ut hominem & plerunq; for
didissimum, sese deum facere existiment, & intendent? notum esse non dubitamus, atq;
adeò uulgatum, ut à nobis particulariter scribi non oporteat: principum Roman. plurí-
mos in numerum deorum fuisse relatos. sed quo id fieret modo, quis adhiberetur in re
ordo: apud Latinos nondũ inuenimus. Nuper uerò Marcus Barbus Patriciæ gẽtis Ve-
netus, ecclesiæ Taruisinæ antistes uenerãdus, à nostro Omnibono Brẽdulensi Vincẽti
no Græcis Latinisq; literis apprimè erudito, munus nobis attulit, quale bonarũ artium H
studijs innutritos, & qui detulit, & qui misit, in nascentẽ Romam Triumphantem con-
ferre decuit. Ea est traducta ex Herodiano scriptore Græco, Seueri imperatoris deifica
Deificatio imperatorum tio, quam ipsius Omniboni uerbis penè totam inferimus. Mos est Romanis consecrare
imperatores, qui superstitibus filijs uel successoribus moriuntur. Et eiusmodi honorem
deificationem appellant: luctus quidem per omnem urbem ostenditur, festa celebrita-
te permixtus. corpus enim defuncti, pro ritu hominum sumptuoso funere sepeliunt. sed
ceream imaginem defuncto simillimam fingunt: quam sub uestibulo Prætorij propo-
nunt in eburneo lecto magno atq; sublimi, uestibus aureis instrato. & imago illa sub æ-
grotantis specie pallida percumbit: & ab utraq; lecti parte ad multum diei sedent: læua
quidem Senatus omnis uestibus atris indutus: dextra uerò mulieres, quæ uirorum uel
parentum dignitate honorem & gloriam sortitæ sunt. earum autem quælibet conspici-
tur, neq; aurum gestans neq; monilibus ornata, sed uestibus albis exilibus induta, mærẽ
tium speciem præbens. Atq; septem dies hæc, quæ dicta sunt, continuè gerunturi & in-

troeun-

A troeuntes medici passim ad lectum accedunt, & ægrotum diu contẽplati, grauius utiq; habere pronunciãt. postquam uerò diẽ obijsse uisus est, lectum humeris tollẽtes Equestris ac Senatorij ordinis nobilissimi delecti iuuenes, per sacram uiam deferunt, et ad uetus forum magnũ proponunt: ubi magistratus Romani imperiũ deponũt. utrinq; uerò gradus quidã in scalarum modum constructi sunt, & in altera parte, puerorum chorus ex nobilissimis atq; patricijs cõsistit: in altera, mulierum ex his quæ digniores esse uidentur, & utriq; hymnos in defunctũ canunt & laudes uerẽdo & lamentabili carmine conditas. post hæc lectum susciptentes, per urbem deferunt in cãpum Martium, ubi forma quædã quadrangula, æquis lateribus quà latissimè campus patet, ædificata est in tabernaculi modum, quod materia fixum est alia quidẽ nulla, præterquàm lignorum ingentium. Id quidem interius totum est aridis fomitibus plenum, exterius aureis uestibus & eburneis signis tabulisq; pictis ornatum. Infrà uerò alterum breuius positũ est forma &
B ornatu simile. tertium autem & quartum perficitur, & sub ultimo q̃d est minimũ aquila iacet. ædificij formã turribus quispiam comparet, quæ in portubus eminẽtes noctu per ignem naues in tutas stationes dirigunt pharos eas uulgo appellant. Ad secundum igitur tabernaculum deferunt lectum: ibiq; & aromata & omne suaue olentium genus, siue fructus sint, siue herbæ succiq; imponunt, ac coaceruatum fundunt. Nam neq; gẽs ulla neq; ciuitas, neq; cum dignitate quisquam uel honore, qui non suprema hæc munera in honorem pietatis ambitiosè mittat. Vbi uerò aromatũ aceruus ingens aggestus fuerit & locus omnis expletus, equitatio fit circa ædificium illud, & omnis Equester ordo circumuehitur, moderatione quadã & cursus replicatione, uersus interea Pirrhichos decantando. currus etiam circumuehuntur, personatis quibusdam purpura amictis onerati, quibus similitudo quædã superinducta est Romanorũ ducum aut imperatorum, ex his quorum fama nominisq; celebritas integrior extat. His itaq; confectis, qui ad imperium successurus est facem tabernaculo admouet, & reliqui deinceps ignem undiq; circumponunt: omniaq; illicò, utpote arido fomite, & aromatum congerie plena, igni ualido corripiuntur. Ex tabernaculo autẽ ultimo atq; breuissimo uelut à pinnaculo quodã:
C Aquila simul cum subiecto igne dimittit ætherem petitura, quæ à Romanis de terris in cœlos imperatoris animã uehere creditur, cum alijs dijs perpetuo mansuram. hoc honore filij patrem consecrantes ad Prætorium deducunt. Hanc uerò funebrium magnificẽtiam aliqua ex parte Virgilius imitatos fuisse Troianos facit, Æneidos undecimo: cum mandarentur sepulturæ corpora in prælio defunctorum. Aurora interea miseris mortalibus almã Extulerat lucem, referens opera atq; labores. Iam pater Æneas, iam curuo in littore Tarchon, Cõstituere pyras: huc corpora quisq; suorum More tulere patrum, subiectisq; ignibus atris, Conditur in tenebras, altum caligine cœlum. Ter circum accẽsos cincti fulgẽtibus armis Decurrere rogos: ter mœstũ funeris ignem Lustrauere in equis ululatusq; ore dederũt. Spargitur & tellus lacrymis: spargunt & arma. It cœlo clamorq; uirum clãgorq; tubarum. Hinc alij spolia, occisis direpta Latinis cõijciunt igni: galeasq; ensesq; decoros, Frenaq; feruẽtesq; rotas: pars munera nota, Ipsorũ clypeos & non felicia tela. Multa boum circa mactantur corpora morti, Setigerosq; sues, raptasq; exomni
D bus agris, In flãmam iugulant pecudes: tum littore toto Ardentes spectãt socios: semiustaq; seruant Busta: neq; auelli possunt, nox humida donec Inuertit cœlũ stellis ardẽtib. aptum. Superiorem quoq; referendi in numerum deorum morẽ, aliqua ex parte imitari uidemus, funeris Romanorũ pontificũ curatores. ædificata enim forma tabernaculi in turris Phariæ formã (castrum doloris nostri appellant) sericinis undiq; pendentibus ornatur: & sedet ad sinistrã longus atra ueste indutorũ ordo: lectusq; sub tabernaculo amplissimus aureis cõtegitur: super quem uideri uolunt mortuũ iacere põtificem. non aũt medici, sicut in superiori, per septẽ dies ad simulacrũ hic conueniunt, sed stantes hinc inde ad lectum serui & ipsi atrati, uentilabrũ perinde muscis abigendis frequẽter agitant: ac si in lecto iaceret, uel ægrotans uel defunctus pontifex, quẽ multis ante diebus cõdiderant sepulturæ. Sumpsisse etiã uidemus nostros, & multorũ supra seculorum nobiles & honoratos morem ornãdi defunctorũ suorum: præsertim arma tractare, aut magistratus amplos administrare solitorum funebria: equitib. nonnullis atra ipsis & simul equis ueste intectis, circa ducẽdum funus obequitare iussis: qui & ipsi cum Virgilianis lustra

uere

uere in equis ululatusq; ore dederũt. Reliquum est nobis in religionis partibus, ludos, E
spectacula, & Pompam sicut supra pollicíti fuimus ostẽdere. ludi qua causa fuerint insti
tuti, Cic. Legum primo etiam Platonis autoritate ostẽdit: suntq; hæc legis uerba. Ludis
De ludis publicis, quod sine curriculo & sine corporum certatione fiat, popularem lætitiam can
tu & fidibus & tibijs moderanto. Eaq; cum diuino honore iungunto. & infrà: iam ludi
publici cùm sint, cauea circoq; conclusi sint corporum concertationes cursu & pugilla
tione luctantum: curriculisq; equorum usq; ad certam uictoriam in circo constitutis, ca
uea cantu uoce & fidibus: dũmodo ea moderata sint, ut lege præscribit. Assentiorq; Pla
toni: nil tam facile in animos teneros atq; molles influere: q; uarios canendi sonos: quo-
rum uix dici posset quanta sit uis in utranq; partem. nanq; & incitat languentes, & lan-
guefacit excitatos: & tum retrahit animos, tum contrahit. De ludorũ ueteri ornamẽto,
Q. Asconius Pedianus: Olim cũ in foro ludi populo darent, signis ac tabulis pictis. par
tim ab amicis, partim è Græcia accõmodatis utebant ad scenæ speciẽ, quia adhuc thea F
tra non erant nec amphitheatra. De ludorũq; laudibus Cic. pro Murena hæc habet. Nã
quid ego dicam populum ac uulgus imperitũ, ludis magnopere delectari minus est mi
randum. Quãquam huic satis est: sunt enim populi ac multitudinis comitia: quare si po-
pulo ludorum magnificentia uoluptati est, non est mirandum eam L. Murenæ apud po
pulum profuisse. Quid tu admiraris de multitudine indocta? Lucius Otho uir fortis E-
questri ordini restituit, non solum dignitatem sed etiam uoluptatem. Itaq; lex hæc, quæ
ad ludos pertinet, est omnium gratissima, quod honestissimo ordini cum splendore fru
ctus quoq; iucunditatis est restitutus. Quo modo autem ludi fieri possint, quos dijs nõ
placere crederetur, de aruspicum responsis Cic. docet. At si ludus constitit, aut tibicẽ re
pentè conticuit, aut puer ille patrimus & matrimus, si tela non tenuit, aut thensam, si lo-
rum emisit: aut si ædilis uerbo, aut si nutu aberrauit, ludi sunt non recte facti. eaq; errata
expiantur, & mentes deorum immortalium ludorum instauratione placantur. quomo
do autem funesti, & pernitiosi esse possent ludi, eodem loco infrà sic ostenditur. Si ludi
ab lætitia ad metum traducti sunt, si non intermissi, sed perempti atq; sublati sunt, si ciui G
tati uniuersæ, scelere eius qui ludos ad ludũ cõferre uoluit, funesti extiterũt: dies illi pro
festi penè funesti. ludosq; à Romulo rege primũ fuisse introductos, Liuius in primo sic
ostẽdit. cũ de Romulo multa dixisset sic sequit: Ludos ex industria parat Neptuno eque
Consualia stri solennes, consualia uocant. quibus quidẽ cõsualib. scribit Plutarchus in Problema-
tibus consueuisse asinos & equos coronis exornari, quia cum Neptuno Equestri dies
festus ageretur, & cum instituta nauigatione multa nauibus adueherentur, otium & re-
missio illis animalibus data erat. Tullusq; Hostilius secundo loco, ludos dedit nouẽdia
le sacrum feriatis nouem diebus, quia lapidib. pluisse nunciatum erat. Et Tarquinius Pri
scus rex tertio loco, ludos instituit Troianos, de quibus in Roma instaurata diffusè de-
scripsimus. Virgilius: Troiaq; nunc pueri Troianum ducitur agmẽ. de quo ludo Sueto-
nius in Cæsaris rebus gestis: Troiam lusit turma duplex maiorum minorumq; puerorũ.
quem ludum retinere ætatem nostram pueri nos ipsi uidimus Arimini: munus à Carolo
Malatesta præstanti doctoq; principe datum. non autem pueri sed uiri luserũt nobiles:
qui ad nuptias Galeoti Malatestæ, ex omni Italia inuitati erant: numero ad triginta in H
equis desultorib. uelocissimisq;, singuli arma induti ex corio fabrefacta perpulchrè ua-
rijs ornata coloribus, ferreum ensem nequaquã acutum manu gestabant: decurrentesq;
in circuitum galeas, in id tumentiores factas & humeros cæsim inuicẽ cædebãt. & pro-
ximum prisco ludus nomen retinet, pro Troiano agmine torniamẽ. primiq; libera iam
Roma ludi fuerũt Capitolini, quos Liuius in quinto, datos fuisse dicit, qd Iuppiter opt.
max. suam ædem seruasset. Anno postea in urbe pestilẽtissimo, scribit Liuius in quinto,
ex libris Sybillinis Duũuiri sacris faciendis, lectisternium in urbe Roma primum fece-
runt per dies octo: Apollinem, Latonam, Dianam, Herculem, Mercurium, Neptunum
tribus q; amplissimis tum parari poterãt stratis lectis placarunt. priuatim quoq; sacrum
celebratum: tota urbe patẽtibus ianuis, promiscuoq; usu rerum omnium in propatulo
posito, notos ignotosq; passim aduenas, in hospitiũ ductos ferunt, & cũ inimicis quoq;
benignè ac comiter sermones habitos: iurgijs & litibus temperatum, uinctis quoq; dẽ-
pta in eos dies uincula. Simile nos pueri uidimus accidisse, ad annũ unde quaterdecies

à Christi

A à Christi dei natalibus centenum, cum ingenti laborantes peste singularũ pene urbium & oppidorũ Italiæ populi albam & lineam induti uestem, cateruatim uicinas adirent ciuitates: ubi publicè & priuatim hospitio accepti, diuinam carminibus in id compositis misericordiam implorabant. nullum tunc litigiũ, nullæ fuerunt priuatæ dissensiones, simultates & inimicitiæ, quas non populi publico gaudio composuerint. Supradicto etiã quinto lib. scribit Liuius. Ludiones ex Etruria acciti ad tibicinem modos saltãtes haud indecoros more Etrusco dabant: imitari deinde eos iuuentus simul inconditis uersibus inter se iocularia fundentes cœpere. Et paulo post Liuius: histriones impletis modis, Satyras scripto iam ad tibicinem cantu, motuq; congruẽti egisse: Liuium q;, qui ab Satyris ausus est primus argumento fabulam instruere, carminũ autorem puerum ad canẽdum ante tibicinẽ statuisse. inde ad manũ cantari histrionibus cœptũ, diuerbiaq; tantũ ipsorum uoci relicta. Postquam ludos in artem uerterat, iuuentus fabellarum actu relicto hi *Ludiones*

B strionibus, ipsa inter se more antiquo ridicula intexta uersibus recitare cœpit: quæ Exodia postea appellata, insertaq; fabellis potissimũ Attellanis sunt: quod genus ludorum ab Oscis acceptũ tenuit iuuentus, nec ab histrionib. pollui passa: & institutũ est, ut actores Attellanarum nec tribu mouerentur, & stipendia tanquã expertes artis accipiant. paulò pòst sequitur Liuius. A sano res initio, ad hanc uix opulentis regnis tolerabilem insaniam uenit. Continuauimus supra tribus in rebus Liuij textum in ludionib. histrionibus & Attellanis: ut eorum uocabulorum originẽ doceremus. de primis duobus sic habet Valerius Maximus. Ludij Etruscorum disciplina qui apud eos histriones, turpes *Exodia*

& leuissimi histriones meliore instituto ad scenica & mutationes: solusq; inter Latinos *Histriones*

Festus dicit histriones dictos, quòd primùm ab Histria uenerunt. Macrobius autẽ in Saturnalibus. Recitabãtur ultra comœdias mimi, iambi à mimis & histrionibus. Vnde Laberius uir Senatorius à Cæsare coactus, quos fecerat ipse homo sexagenarius Mimiam bos recitauit, & tamen in procœmio suum deplorauit infortunium. Is tamen libertate ingenij multa in Cæsarem dixit fœdoria: quale est in Syri serui persona, porrò Quirites li-

C bertatem perdidimus. dixit etiam: deceperũt se multi: frugalitas miseria est rumoris boni. quæ cantabant histriones & saltabãt. hinc Ilas Palladis discipulus cum iam magistrũ superaret, id quod eleganter cantauerat à populo coactus est saltare: histrionesq; inter turpes uiros non habitos fuisse, ostendit Roscij Amerini cum Cicerone amicitia & Oratio: in qua populum Romanum reprehendit Cicero, quod Roscio cantãte tumultuatus sit: qui scripsit librum, in quo histrioniam Oratoriæ comparauit. Habebant autem hi

strio nes mercedem ex publico diurnam mille denarios; sine pregalibus. Vnde Æsopus *Merces histrionum diurna.*

ex hoc quæstu filio ducenties sestertium reliquit. ludorum & eorum à quibus maiori ex parte edebantur origine dicta, uarias ipsorum aut partis maximę species breuiter cõplectemur. Fuerunt nanq; de quibus est dictum Troiani & Capitolini, fuerunt scenici, quos Liuius in xxiij. primum ab ædilibus curulibus factos, eo anno memoriæ proditum dicit. Fuerunt Apollinares de quibus Liuius xxv. cẽsuerunt patres Apollini ludos *Ludi*

uouendos faciendosq;: & quando ludi essent facti, duodecim milia æris Prætori ad rem diuinam & duas hostias maiores dandas. Alterum Senatusconsultum: ut Decemuiri sa-

D crum Græco ritu facerent, hisq; hostijs: Apollini boue aurato, & capris duabus albis auratis. Latonæ boue fœmina aurata. ludos Prætor in Circo maximo cum facturus esset edixit, ut populus, qui eos ludos spectaret stipem Apollini quantum commodum esset conferret. hæc est origo ludorum Apollinarium: uictoriæ non ualitudinis ergò factos populus spectauit coronatus. matronæ supplicauerunt: uulgo apertis ianuis in propatulo epulati sunt, celebérq; dies omni cæremoniarũ genere fuit. Ludi Apollinares Senatus decreuit ut in perpetuũ uouerentur: quos ad nostram quoq; ætatem peruenisse cõstat. siquidẽ hi sunt quos per extremos Carnispriuij dies, in Circo Flaminio ubi nũc Agonis est appellatio, fieri quotãnis uidemus. principio eñ mutationis prudenter factæ à Gẽtilitũ superstitione ad ritus Christianos: ut aliquid Apollinariũ appellatiõis ipsi ludo remaneret, ppe sancti Apollinaris ecclesiã, ea etiã ratione institutis locus ludis est retentus: nec multũ uariat tempus, quando hi sicut & illi ad finem Februarij ut plurimũ eduntur: & qñ hostiæ illorum, sicut decuit sunt omissę: retinet consuetudo aliquod uictoriæ simulacrũ faciendi, sicut eos uictoriæ ergò inchoatos Liuius asseruit: quale ꝓximis diebus

fuit

Prælij similitudo, qua rex Turcorum ad Bello gradum fusus fuit.

fuit ſpectaculum omnib. nobis gratiſſimũ, qui eccleſiaſticæ Romanæ reipublicæ mem E
bra curiã ſequimur Romanã, cùm in eodem Circi Flaminij agone pręlij ſimilitudo quę
dam fuit, quod præclariſſimũ æternaq; dignum memoria, æſtate proxima geſtũ eſt: ad
Danubium qua fluuius influit Sauus. cum Maumeth Turcorũ imperator, ſupra cẽtum
milia in exercitu habens, ad Bellogradum oppidum aliquãdiu oppugnatũ: machiniſq;
& bombardis prope ſolo æquatum fuſus, et ſuis quibuſq; melioribus ad ſexdecim milia
occiſis fugatus, bombardas & uim penè infinitã machinamentorum ac armorum amni
terraq; amiſit. Lætum quippe nobis & dulciſſimum fuit inſpicere perſonatũ quendam
Ioannem Caruaial Hiſpanũ Cardinalem ſancti Angeli indumẽto & ornamentis refe-
rentem: Chriſtianorum & Romani Põtificis exercitui in illam ducẽdo Barbariem præ
eſſe. ſed lætius erat uidere alia in perſona Ioannem Capiſtraneũ ordinis ſancti Franciſci
fratrem: qui multis cõtinuata annis opinione ſanctitatis tãto impleta miraculo, milites
adduxerit Ieſu Chriſti uexilla ſequutos: qui celeberrimo Ioãne Huniat Vayuoda trãſyl-
uano duce, pauca hominũ milia ſupradictam in Barbaris cædem edidere: fueruntq; ad F
id Circi agonis ſpectaculũ ex noſtratibus, ingenio, & doctrina cultiores nõnulli, quib.
ea die Romanam rem lacertos adhuc mouere, Romanũ celebrari nomen apparuit: Cũ
tantas adhuc res aduerſus Scythas Tanais olim & Ripheorũ montiũ accolas Turcos:
maximæ partis Aſiæ & Europę dominatores, ſub Romanis ſignis Romaniq; legati no
mine geri, non magis ob ſpectaculi quod ante oculos erat oſtenſionem: q; ob recẽtis ui
ctoriæ refricatam memoriã uideretur. Equidẽ his in ludis Apollinaribus ſuffectis etiã
quod habet Liuius propemodum ſeruatur, ut uulgò apertis ianuis epulent. Nanq; die
illa urbaniores quiq; Romani aut cõuiuia celebrant: aut cibaria id in cõſuetudine intro
Ludi. ducta, uicinis amiciſq; miſſitant: cũ tamẽ plebs infima, ad tabernas uinarias in propatu
lo comedant. Iſq; cibus eſt pulte caſto aromatib. confectus: Ludi etiam fuerũt ſeculares,
quos Feſtus dicit centeſimo quoq; anno fieri ſolitos. Vnde miror Plinio dicere Stepha
nionẽ primũ togatum ſaltare in illis inſtituiſſe, & utriſq; ſui temporis ſaltauiſſe. Et Sue-
tonius ſcribit Domitianũ feciſſe ludos ſeculares, cõputata ratione temporũ ab ijs quos G
Auguſtus dederat. Fuerunt & ludi Romani de quibus Liuius decimo. Coronati primũ
ob res bene geſtas bello, ludos Romanos ſpectauerunt, palmæq; tunc primũ translato
ex Græcia more uictorib. datæ. Et lib. xxv. Ludi Romani pro temporis illius copijs ma
gnifice facti, & diẽ unum inſtaurati, & cõgij olei in uicos ſingulos dati. Ludos plebeios
ſcribit Quintus Aſconius Pedianus, ſecũda actione in Verrẽ, exactis regib., plebis li-
bertate datos fuiſſe: aut pro recõciliatione plebis poſt ſeceſſionẽ in Auentinũ: quos po
ſtea L. Sylla poſt uictoriã inſtituerit. Et Liuius in xxvij. Ædiles plebis ex mulctatitio ar
gento ſigna ænea ad ædem Cereris dedére, & ludos pro temporis eius copia magnifici
apparatus fecerunt. Circenſes ludos deſcribere aggreſſum ſubijt animum recordatio:
ipſos & alios quoſdam cõmodius oſtendi poſſe: ſi ludos, ſimul & ſpectacula prout ſępe
numero dabantur oſtendemus. Specum autem Plutarchus in Problematib. dicit locũ
eſſe unde deſpicitur, & inde ſpectacula eſſe dicta. Vt itaq; à promiſcuis incipiamus, Ci-
Spectacula unde. cero Caluiſio: Circenſes erãt, q genere ſpectaculi ne leuiſſimè quidẽ teneor. nihil nouũ,
nihil uariũ, nihil q d non ſemel ſpectaſſe ſufficiat: quo magis miror hoc, milia uirorũ cur- H
rentes equos inſiſtẽtes curribus homines uidere. Et ad Marcũ Mariũ Cicero: omnino ſi
queris ludi apparatiſſimi, ſed nõ tui ſtomachi. Delicię uerò tui noſter Æſopus, eiuſmo-
di fuit, ut ei deſinere per oẽs homines liceret. Is iurare cũ cepiſſet, uox eum defecit in illo
loco: ſi ſciens fallo. Nec id quidẽ leporis habuerunt, quod ſolent mediocres ioci. Appa-
ratus em ſpectatio tollebat omnẽ hilaritatẽ. quid enim delectationis habẽt ſexcenti mu
li in Clitẽneſtra: aut in equo Troiano craterarũ tria milia: aut armatura uaria peditatus,
& equitatus in aliqua pugna? quæ popularem admirationem habuerunt, delectationẽ
tibi nullam attuliſſent. nõ enim te credo Græcos & Oſcos ludos deſiderare. reliquę ſunt
Venationes. uenatiões binę per ſingulos dies magnificę, nemo negat: ſed quę poteſt eſſe homini po
litico delectatio? cum aut homo imbecillus à ualentiſſima beſtia laniat, aut præclara be
ſtia uenabulo tranſuerberatur? Extremus elephãtorũ dies fuit: in quo admiratio magna
uulgi atq; turbæ, delectatio nulla extitit: quin etiam miſericordia quædam conſequuta
eſt, atque opinio huiuſmodi, eſſe quandam illi beluæ cum genere humano ſocietatem.

Siue

A Siue aũt Plinius ab hac Ciceronis epistola, siue aliunde sumpsit: de elephãtis hęc diffusius scribit, quæ simul cũ plurimis ab eo efferemus. Elephãtes in Circo pugnarũt Claudij pulchri Ædilitate curruli, aduersus tauros: Pompeij altero Cõsulatu, dedicatione tẽpli Veneris uictricis in Circo uiginti Getulis ex aduerso iaculantibus, mirabili unius dimicatione, qui pedibus cõfossis repsit genibus in cateruas, abrepta scuta iaciẽs in sublime. Vniuersi eruptionẽ tentauere, nõ sine uexatione populi, circunductis claustris ferreis. Qua de causa Cæsar dictator simile edens spectaculum, euripis Arenã circundedit. Nero aũt equitatũ dispositi. Sed Põpeiani amissa spe eruptionis, supplicauere populo inenarrabili habitu oris, sese quadã lamentatione cõplorantes: tãto populi dolore, ut oblitus imperatoris ac munificentię honori suo exquisitæ, flẽs uniuersus consurgeret, dirasq́ denegãti Pompeio pœnas quas breui habuit imprecaretur. pugnauere & Cæsari Dictatori tertio Consulatu uiginti cõtra pedites quingentos. Iterumq́ totidẽ turriti cũ sexagenis propugnatoribus, eodẽ quo priore numero peditum, & pari equitum ex aduerso dimicante. Leonũ simul pugnam Romæ primus dedit Scęuola præfectus in curruli Ædilitate: Põpeius magnus in Circo iubatos CCCXV. Cæsar dictator CCCC. Senatusconsultũ fuit uetus, ne liceret Aphricanas pantheras in Italiam traducere. Contra hoc tulit ad plebẽ Gn. Aufidius tribunus plebis, permisitq́ Circensium gratia importari. Scaurus Ædilitate sua primus uarias misit. Cn. Põpeius deinde CCCCX. Augustus CCCCXX. Idẽ postea in Theatro Romæ ostẽdit tigrin mansuefactam in cauea. Claudius Nero quatuor pariter mãsuefactas. camelũ equo similẽ collo, pedibus & cruribus boui, camelo capite, albis maculis, rutilum colorẽ distinguentibus: Cæsar ludis Circẽsibus primùm dedit. Pompeius ludis ostendit primus chaum callirapiniũ quem uocant: effigie lupi, pardorum maculis. Idem cephos ex Æthiopia, quorũ pedes posteriores humanis cruribus, priores manibus fuere similes. hippopotamum & crocodilos quatuor M. Scaurus Ædilitate sua tẽporario theatro dedit. Domitius Ænobarbus Ædilis curulis ursos Numidicos centũ & totidẽ uenatores Æthiopes in Circo. Fuerũt quoq́ in spe

C ctaculis ludisq́ plurima, quæ infinitũ & simul superfluum fuerit hic referre: sed pauca quædã nõ solum spectacula, sed ob ipsa diuersis edita temporibus prædictis addere nõ piget. Lentulus Spinter primus in Theatro uela superinduxit Apollinaribus ludis. Cæsar etiã dictator totũ forum Romanũ & uiam sacram intexit, & Cliuum Capitolinum in munere gladiatorio. Marcellus sorore Augusti Octauia natus, pariter in auunculi Ædilitate Calẽdis Augusti, ut litigãtes in umbra essent. Cæsar postea dictator in Ædilitatis munere patris funebri omni apparatu Arenæ argenteo usus est. Nero Põpeij theatrum operuit auro in unũ diem, quo Tyridati regi Armeniorũ ostenderet. Claudius Pulcher scenã prius uarietate colorum adornauit: C. Antonius argento: Petreius auro: Catulus ebore & auro. De Cæsare aũt in Dictatura scribit Suetonius. Edidit spectacula uarij generis. Munus gladiatoriũ: Ludos etiam regionatim urbe tota, & quidem per omnium linguarũ histriones. Item Circenses, Athletas. Naumachiam in foro depugnauit Furius Leptinus stirpe prætoria, & Q. Calperius Senator quondã actorq́ causarum. Pirrhichã

D saltauerũt Asiæ Bithyniæq́ principum liberi cum ludijs. Venationes editæ per quinq́ dies, ac nouissimè pugna diuisa in duas acies, quinquagenis peditib. elephãtis uicenis, trecentis equitibus, hinc & inde immissis. Nã quo latius dimicaretur sublatæ metæ, inq́ earũ locũ bina ex aduerso cõstituta erãt repagula. Athletæ stadio ad tẽpus extructo in regione cãpi Martij cucurrerũt per triduũ. nauali prælio in monte Cælio defosso lacu, biremes ac triremes quatriremesq́ Tyriæ & Ægyptiæ classis, magno pugnantiũ numero cõflixerunt. ad quæ spectacula tantũ undiq́ cõfluxit hominũ, ut plericq́ aduenæ inter uias tabernaculis positis manerent, ac sæpe præ turba elisi exanimaticq́ sint plurimi. Et in his duo Senatores. De Augusto aũt Suetonius. Spectaculorum assiduitate & magnificentia oẽs antecessit, fecit nonnunq́ uicatim. Athletas quoq́, extructis in campo sedib. ligneis. Nauale pręliũ circa Tyberim. Ad scenicas quoq́ & gladiatorias operas, & Equitibus Romanis aliquando usus est. Spectandi cõsuetudinẽ morẽ correxit, ut quoties quid spectaculi ubiq́ ederet, primus subselliorum ordo uacaret senatoribus. Romę legatos liberarũ sociarumq́ gentium uetuit in orchestra cõsidere, cùm quosdam etiam libertini generis inibi deprehendisset. Militẽ secreuit à populo, multis è plebe prius ordinem

Elephantes

Leonum pugna

Vela theatro superinducta

De spectaculis

dinem assignauit, prætextatis cuneũ suũ & proximũ pædagogis: fœminis uero gladiatores quidẽ quos promiscuè spectare sollenne fuerat, nisi ex superiore loco spectare cõcessit: solis uirginibus Vestalibus locũ in theatro separatũ, contra Prætoris tribunal dedit. Athletarum spectaculis muliebrem sexum omnẽ semouit. ipse cum spectaret nihil agebat, Cæsaris reprehẽsionẽ timens. qui solitus fuerit epistolas lectitare & scribere & rescribere. Spectauit studiosissimè pugiles, & maxime Latinos, nõ legitimos atq; ordinarios, nõ quos etiã cõmiscere cũ Græcis solebat, sed & cateruarios oppidanos inter angustias uiarũ pugnãtes temere ac sine arte. Athletis cõfirmauit priuilegia, & ampliauit: histrionũ licentiã adeo cõpescuit, ut Stephanionẽ legatarium cum in puerilẽ habitum ei circumtõsam matronã ministrasse cõperisset, per trina theatra uirgis cæsum relegauerit. Et de Caligula Suetonius. scenicos ludos & assiduè & uarij generis ac multifariã fecit, quosdã nocturnos, accensis tota urbe luminibus. Mirmillonem è ludo rudibus secũ batuentẽ & sponte prostratum confodit ferrea sica, ac more uictorũ cum palma discurrit. Et Claudius Circo maximo marmoreis carceribus auratisq; metis, quæ utraq; & tophea & lignea fuerãt exculto, propria Senatoribus cõstituit loca promiscuè spectare solitis, ac supra quadrigarium certamen Troiæ lusit. Exibuit Thessalos equites, qui feros tauros per spacia Circi agebãt, insiliebãtq; defessos, & ad terrã cornib. detrahebãt. Germanorũ legatis in Orchestra sedere permisit, simplicitate eorũ & fiducia cõmotus: q; in populari deducti cũ animaduertissent Parthos & Armenios sedẽtes in Senatu ad eadẽ loca spõte transierunt, nihilo deteriorẽ uirtutẽ aut cõditionẽ suã prædicãtes. Ad Athletarũ spectaculũ inuitauit & uirgines Vestales, quia olympia quoq; Cereris sacerdotibus spectare licet. Titus Vespasianus princeps optimus Amphiteatro quod nũc coloseum appellãt dedicato, Thermisq; iuxta celebriter extructis, in quibus nũc sunt uineæ fratrũ sanctæ Mariæ nouæ, munus edidit apparatissimũ largissimũq;: & nauale prælij in Naumachia ueteri, quã fuisse docuimus prope ecclesiã sancti Petri, ubi depressus est locus post sancti Michaelis ecclesiã. Et gladiatores, atq; uno die quinq; milia omnis generis ferarũ. Domitianus & eius frater spectacula magnifica assiduè & sumptuosa edidit, nõ in Amphitheatro modo, uerũ & in Circo. ubi præter sollennes bigarũ & quadrigarũ cursus, prælij etiã duplex equestre & pedestre cõmisit, ac in Amphitheatro nauale quoq;, uenationes gladiatoresq; & noctibus ad lycnos: nec uirorum modo pugnas, sed & fœminarũ. Naualis pugna penè iustarũ classiũ effosso & circũstructo circa Tyberim lacu, ubi nũc circa sancti Syluestri monasteriũ, & uiã Flaminiã depresso in loco uineas esse ortosq; uidemus. Nũc q̃a Helius Spartianus Hadrianũ scribit fabulas omnis generis more antiquo in theatro dedisse, uerba libet aliqua apponere, quod suprà à nobis desideratũ fuisse nõ dubitamus, Scenã, Orchestrã, Mirmillones, Pantomimos declarat Placidus grãmaticus nõ incelebris. Scenã esse dicit camerã hinc inde cõpositã: quæ in umbræ locũ in theatro erat, in quo ludi actitabant. Itẽ scenã dici arborũ in se incubantium quasi cõcameratã densationẽ, ut subterpositos tegere possit. Itẽ scenã uocari cõpositionẽ alicuius criminis, quæ digna sit agi in theatro exclamationib. tragicis. Vlpianus autẽ lurescõsultus titulo De his q̃ notentur infamia scribit. Scena est ut Labeo diffinit, quæ ludorũ faciendorũ causa quolibet loco, ubi quis cõsistat moueaturq; spectaculũ sui prębiturus, posita sit in publico priuatoq; uel in uico, quo tamẽ loco passim homines spectandi causa admittantur. Noscq; è Cassiodoro in Roma ostendimus instaurata: theatrũ Græca appellatione uisorium interpretari, q turba cõueniens eminus uideat & uideat, Et scenã theatri frontẽ binis plurimisue cõtignationibus cõstratam, in quibus histriones recitabãt. Mimiq; Mirmillones & cæteri ludij, uarios, de quibus supra est dictũ, ludos gesticulationesq; edebãt. in scena aũt cũ hemicycli formã haberet, gradus sediliaq; fuere: de quibus primarij magistaratus honoratioresq; spectarẽt, eorũq; sediliũ pars intima Orchestra est dicta. quãdo aũt theatra primum facta sint, in prædicta diximus instauratione urbis: & infrà in reip. partibus dicturi sumus. Mirmillones erãt pugiles se ad duellũ sed semiludicrũ prouocantes. Quos quid fuerint Festus Põpeius sic edocet. Retiario pugnanti aduersus Mirmillone cãtatur: Non te peto, piscem peto, quid me fugis Galle. Quia Mirmilloneũ genus armaturę Gallicũ est, ipsiq; Mirmillões ante Galli appellabant, in quorum galeis piscis effigies inerat, quod genus pugnæ institutũ est à

Pitaco

Spectacula

Theatrum

Orchestra

Mirmillones

A Pitaco uno ex ſapientibus ſeptẽ Grecię. Pãtomimi autem ab omniũ uarietate ludorum in quos ſe gerebant appellati. Nam ſcenæ ſeruientes omnes edocti ludos erant. Sed ad principẽ Hadrianũ reuertamur: Is cum doctiſſimus eſſet, fabularum recitationẽ omnis generis in theatro ad ſcenã ſcilicet & Orcheſtram dedit, hiſtriones aulicos publicauit. *Spectacula* In Circo multas feras & ſæpe centũ leones interfecit. Antonius aũt Pius, & ſi modeſtiſſimus fuit princeps, munera dedit: in quib. elephãti crocutæ rhinocerotes, crocodili atq; hippopotami, & omnia ex omni orbe terrarum animalia etiã tigres fuere. Centum etiã boues una miſſione dati. Tẽperauit autẽ ſcenicas donationes, ut quinos aureos ſcenici acciperẽt. Ita tñ q; nullus editor decem aureos ſupergrederet. Spectacula mirifica fecit. in munere autẽ publico tã magnanimus fuit, ut centum leones una miſſiõe ſimul exhiberet ſagittis interfectos. Cõmodus Antonius qui propriè eſt appellatus omnibus incõmodus: huiuſmodi ſpectaculorum infamiã per habitus geſtationem, melius q; ceteri oẽs ante ſe principes declarauit, qui penulatos iuſſit ſpectatores nõ togatos ad munus
B cõuenire: qd' funeribus ſolebat: funebris enim ueſtis eſt penula: ipſe pariter in pullis ueſtimentis præſidens. Gordianus uerò cũ eſſet ditiſſimus, clauſam indigẽtibus probis uiris per ſummã ſordidãq; auariciã, liberalitatẽ ſuam exhibẽdis ferarum muneribus patefecit. Ædilitatis eñ ſuæ tempore, duodecim populo Romano ſpectacula per ſingulos duodecim dies dedit: ita ut gladiatorũ nõnunq; quingẽta paria. & nunq; minus centum quinquaginta, feras Libycas uno die quãdoq; mille ediderit. Erat ei ſilua, in qua habuit ceruos ducẽtos: Britãnos equos feros triginta: oues feras mille albas: decẽ aureas capreas, quas ſcilicet ipſe inaurari fecerat: ſtrutiones Mauros miniatos trecẽtos: onagros triginta: apros centũ quinquaginta: ibices ducentas: damas ducentas. Hæc omnia populo diripienda cõceſſit, die muneris quod ſextũ edebat. Et Philippus ipſe arabs primus Romanorũ principũ, cui deſuper ingens datum eſt munus ut fieret Chriſtianus, cum milleſimus annus ab urbe cõdita, ſuo & filij Conſulatu incidiſſet, ſeculares ludos & munera edidit Circẽſia. In quibus feræ ſunt datæ: quas Cordianus in triumphũ Perſicũ paraue-
C rat: elephãti duo & triginta: tigres uiginti: leones mãſueti ſexaginta: Leopardi manſueti triginta: belbi, id eſt hyenæ decẽ: gladiatores fiſcales paria mille: Rhinoceros unus: archoleontes decẽ: Camelopardali decẽ: equi feri quadraginta. Quãdo aũt ludos oẽs & ſpectacula quo fierẽt modo magis particulariter q; ſupra eſt factũ deſcribere, nec poſſibile eſt, neq; etiã expedit, aliqua de utriſq; ex Caſſiodoro afferemus: cui ultimo omniũ uati cõtigit, ut ea inſpiceret, & ſcriberet. Is deteſtabile actũ certamenq; infelix, ſicut debuit deteſtatus, q; homines cũ feris uellent contendere, quas fortiores ſe non dubitarẽt inuenire, ſolã habuiſſe eos in præſumptione ſpẽ dicit, & unicum in deceptione ſolatiũ: qui ferã ſi nõ effugiſſent, nec ſepulturam interdũ poterant inuenire, cũ adhuc ſuperſtite homine periret corpus, & anteq; cadauer efficeret truculẽtiſſimè abſumeretur. Ex pau *Spectaculorũ* ciſq; huiuſmodi ſpectaculis, quibus referendis contentus fuit, hoc primũ eſt. Expoſitus *Genera* in Theatrũ Amphitheatrumue ſanguinẽ habẽs uenalem infeliciſſimè auarus quiſpiã, unica qua cũ redemptoribus erat pactus, flexibili pertica armabat: dumq; populus ple-
D nis deſuper ſpectãs ædilibus, qua temeritate infelix ille leonẽ aut urſum fame in id maceratũ, pertica à ſe abigere cõſideret, inuicẽ diſputãt, emiſſa derepente fera in eum præceps fert: qui cum pari curſu in illam delatus eſſet, hianti ore imminentem non quidem pertica, prout ſpectantes credebant aut cæſim aut punctim ferire aggrediebat: ſed flexibili adminiculo ligni innixus, ſaltu beſtiã tranſuolabat, quæ tanq; pudore quodã ſuperata, uictorẽ ſuũ ultra impetere negligebat: isq; parietibus adhærens theatri, mœſtũ & ſuæ indolentẽ ſaluti populũ ut educeret orabat. Alius pugnæ cũ beſtijs committendæ ſcutum fragile cannis contextum deferre pactus, in ſpectaculum lætus prodijt, Sed cauea emiſſam uoracẽ beſtiam cùm prope mordicus apprehẽſuram expectaſſet, illico in terrã proſtratus, cannarumq; inuolucro tectus deterruit, quæ & ultra contingere nõ eſt auſa: ſicq; qd' ait Caſſiodorus, haud ſecus q; ſpinæ ericium in orbẽ collectũ, debilis cannarum munitio hunc ſeruabat. Tertium ſcripturi ſpectaculum, uerbi expoſitionẽ præmittere cogimur: qd' licet Romana plebs nunc paſſim utatur: paucis alibi etiam doctiſſimis notũ eſſe uidemus. Cancellum id eſt, crates rarior lineolis cõpacta ligneis, altrinſecus ſuperpoſitis: inter quas ſemipedalia ut plurimũ foramina relinquant: ſeruatq; uſus

eiusmodi clauſtra uineis ꝓ ualuis foribusq; apponi. itaq; cãcello oblõgiore trinis aper- E
to portis pariter inter ſe diſtãtibus, in patẽti area Amphitheatri poſito, erãt qui conſtitu
ta mercede urſum ibi leonemue expectarent: quẽ irruentem euaſurus, ab uno ad aliud
hoſtiolum ſe uertebat, ſicq; cãcelloſis ut ait Caſſiodorus ſe poſtibus occulens, modoq;
faciem modo terga beſtijs mõſtrans, inter leonum dentes unguesq; uolitabat. Alius la-
benti rota feris occurrẽs, illas irruẽtes motus celeritate fallebat. ſunt uerò hæc ſpectacu
la ex his, quæ Marcus Cicero ad Marcum Marium, qd' ſuprà diximus ſcribit. Sed quæ
poteſt eſſe homini politico delectatio, cũ aut homo imbecillus, à ualentiſſima beſtia la
Deteſtatio ludorum niat', aut præclara beſtia uenabulo trãſuerberat'? Quã Ciceronis ſententiã ſecutus Sene
ca, eaq; ſpectacula deteſtatus ſic ſubiungit. Nuper in ludo beſtiariorum unus è Germa-
nis cum ad matutina ſpectacula pararet', ſeceſſit ad exonerandum uentrem, nullum eĩ
aliud illi dabat' ſine cuſtode ſecretum: ibi lignum illud quod ad emundandum obſcœ-
na, adhærens ſpõgiæ poſitum eſt, totum in gulã farſit, & ibi præcluſis faucibus ſpiritum
eliſit. Et infrà: cum adueheret' nuper quidã inter cuſtodias, ad matutinum ſpectaculum F
miſſus, tanq; ſomno premente nutaret caput, eousq; dimiſit donec radijs inſereret, &
tandiu in ſedili ſe tenuit, donec ceruicem circumactu rotæ frangeret. ſecundo nauma-
chiæ ſpectaculo unus è Barbaris lanceam, quã in aduerſarios acceperat totã iugulo ſuo
Supplica-tiones merſit. Satis iã ſupraq; ludis & ſpectaculis oſtendẽdis immorati ſumus. Supplicatiões,
thenſas, pompãq;, ultimas religionis partes ſimul explicemus, ſicut eas ſæpenumero ſi-
mul habitas fuiſſe uidemus. Fueruntq; his ſimiles, quas nos letanias proceſſionesq; ap-
pellamus. Supplicationes uerò referẽdis geſtare aliqua gratijs, ad deorum templa & ſa
cra omnia loca inſtitutas, priuſq; põpas inchoaſſe cõſtat. Liuius quinto: captis Vejjs à
Camillo ſenatus in quadriduum, quot dierum nullo ante bello, ſupplicationẽ decreuit.
Forma aũt ſupplicationis quæ fuerit Liuij uerbis ex XXVI apparet. Poſt uictoriam de
Haſdrubale nunciatã, diſcurſum inde ab alijs circa templa, ut dijs gratias agerent. Sena-
tus q; M. Liuius, C. Claudius incolumi exercitu, ducẽ hoſtiumq; legiones cecidiſſent:
ſupplicationem in triduum decreuit omnia templa per totum triduum æqualem turbã G
habuere, matronæ cũ ampliſſima ueſte, cum liberis perinde ac ſi debellatum foret omni
ſolutæ metu, dijs immortalibus gratias egerũt. & infra libro XXX. Prætor extẽplo edi
xit, ut æditui ædes ſacras tota urbe aperirent, circumeundi ſalutãdiq; deos agendiq; gra
tias, per totũ diem populo poteſtas fieret: decretumq; ut quinq; dies circa omnia puluí-
naria ſupplicaret', uictimæq; maiores immolarent' centum uiginti. poſteris uerò floren
tis reipub. temporibus, eam uim habuit ſupplicatio: ut cui ea decerneret' rem bellicam
adminiſtrãti: is breui poſt imperator appellaret'. Cicero philippicarum XIII. Et enim
cui his uiginti annis ſupplicatio decreta eſt, ut nõ imperator appellaret' aut minimis re-
bus geſtis, aut plærunq; nullis. & ad triumphum facilius obtinendũ ualuiſſe impetratã
ſupplicationẽ, Cicero M. Catoni ſcribens ſic innuit. q; ſi triumphi prærogatiuam putas
ſupplicationẽ. quo in præſtantiſſimo ſenatus & populi Romani uiris clariſſimis decre-
to honore, idẽ Cicero ſummum nactus eſt decus, cui priuato uiginti dierum ꝓ ſua redu
ctione ſupplicatio, præter cõſuetudinem decreta fuit: de qua idẽ tertia oratione in Luci H
um Catilinã ſic dicit: q; meo nomine ſupplicationem decreuiſtis, q; honos togato habi
tus eſt ante me nemini: & ad Marcũ Catonem. Tu idem mihi ſupplicationẽ decreuiſti
togato. ſed ad thenſam ueniendũ eſt, quã Feſtus Pompeius eſſe dicit uehiculum argen-
teum, quo exuuiæ deorũ ludis Circenſibus in circum ad puluinar uehebant'. Et Aſconi
Thenſa us Pedianus actione in Verrẽ ſecunda. Thenſę ſunt ſacra uehicula: põpa ordinũ et offi
ciorum. Thenſas alij à diuinitate dici putant: alij q; ante eas lintea tendunt', quæ gaudẽt
manu tenere & tangere qui deducunt. & tertia in Verrem Cicero: quã tu nunc thenſa-
rum atq; põpæ eiuſmodi curã egiſti. & quinta Actione. qui religiones deorum immor-
talium retinere uult, eisq; phana ſpoliare omnia, qui ex thenſarum orbitis prædari ſit au
ſus. Et ſeptima: omnesq; dij q; uehiculis thenſarum, ſolẽnes cœtus ludorum ire iuſſiſtis.
Et de Aruſpicum reſponſis oratione Cicero Lentulum appellans pontificem maximũ:
te appello Lentule, cuius ſacerdotij ſunt thenſæ, curricula, præcentio, ludi, libationes.
quod itaq; hic Cicero dicit ſacerdotij eſſe pontificis maximi, thenſas & ludos, cauſam
præbet nobis oſtendendi, quod ſuprà diximus, ſupplicationes, põpam & thenſas & in

ſuper

A ſuper ludos uno eodẽq; actu fuiſſe coniunctos. primum eñ quantum ad thẽſarum orna mẽtum ſpectat Liuius nono: Triumpho Lucij Papirij dictatoris de Samnitibus longè maximã ſpeciem captiua arma præbuere. tantum magnificentiæ in his, ut aurata ſcuta dominis argentariorum ad forum ornãdum diuiderentur: unde natum initium fori ornandi ab ædilibus cùm thenſæ ducerentñ: quas inter alios ſacerdotes Salij in primis pręcedebãt, eosq; à Numa inſtitutos duodenario numero ſcribit Liuius: quibus tunicas pictas inſigne decreuit, & ſuper tunicã æneũ pectori tegmẽ, cœleſtiaq; arma quæ, ancilia uocantñ deferre ac per urbem ire, cantantes carmina cum tripudijs ſolenniq; ſaltu iuſſit. Et Marcus Varro Salios à ſaltando appellatos dicit. Macrobiusq; ſcribit Appiũ Claudium, q; inter Salios uir triumphalis conſenuit, pro gloria dicere ſolitum, q; collegas ſaltãdo excelleret. Hæc de ſupplicationibus thenſisq;, pauca de põpis dicẽda ſunt, quæ tamẽ ſupradictis duobus aliquãdo fuere cõmunia. Feſtus Põpeius: Ciceria dicit appellata fuiſſe effigiem quandã argutã & loquacem ridiculi gratia, quæ in põpa uehi ſolita ſit. *Salij xij.* *De pompis*

B Cato in Marcum Cęcilium: quid ego cum illo diſceptem amplius, quem ego deniq; credo in põpa luſitatum ire ludis pro Ciceria atq; cum ſpectatoribus fermocinatum? Et infrà Feſtus. Mãduci effigies in põpa antiquorum inter cæteras ridiculas formidoloſas ire ſolebat, magnis malis, ac latè dehiſcens, & ingentẽ dentibus ſonitum faciens: de qua Plautus ait, quid ſi ad ludos me pro manduco locem, qua propter dire crepito dẽtibus. Petreia autem appellabatur, quę pompam pręcedens imitabatur anum ebriam, ab agri uitio ſcilicet petra abundantis appellata. fuit autem ducendæ pompæ grauitas ſeruata. Nam cum Circenſium die pompa duceretur, ad placandum propter peſtem deos, puer ſupernè ſpectans ſacrorum ritus uidit & patri narrauit, quare conſtitutũ, ut uiæ tegerentur uelis, per quas põpa eſſet ducenda. Vnde Cæſarem dicit Suetonius uoluiſſe inprimis ſtatuã inter regias, ſuggeſtũ in Orcheſtra, thenſam & ferculum Circenſi pompa. Et Auguſtũ cum accidiſſet uotiuis Circẽſibus ut correptus ualetudine lectica cubaret, thẽſas manu dedicaſſe. pompam unam Liuius XXVII. talẽ ſcribit: tacta de cœlo ædes in *Manduci effigies* *Viæ tegebantur uelis*

C Auentino Iunonis reginę, prodigiumq; id ad matronas pertinere Aruſpices cum reſpõdiſſent, donoq; diuã placandam eſſe: Ædilium currulium edicto in Capitolium cõuocatæ, quibus in urbe Roma intraq; decimum lapidem ab urbe domicilia eſſent: ipſæ inter ſe quinq; & uiginti delegerunt, ad quas ex dotibus ſtipẽ cõferrent. Inde donum, peluis aurea facta. Lataq; in Auentinum pureq; & caſtè à Matronis ſacrificatum: cõfeſtim ad aliud ſacrificiũ eidẽ diuæ à Decemuiris edicta dies, cuius talis ordo fuit. Ab æde Apollinis boues fœminę albæ duę, porta Carmẽtali in urbẽ ductæ. poſt eas duo ſigna cupreſſea Iunonis reginæ portabantñ. Tum ſeptem & uiginti uirgines, longam indutę ueſtem, carmen in Iunonem reginã canentes ibant, illa tẽpeſtate forſan laudabile rudibus ingenijs, nunc abhorrens & inconditum ſi referatur. uirginum ordinem ſequebantñ Decemuiri coronati laurea, prætextatiq; à porta lugario uico in forum iuerunt: In foro pompa cõſtitit, & per manus reſte data, uirgines ſonum uocis pulſu pedum modulãtes inceſſerunt. Elegantiorem uerò põpã Galienos duos principes duxiſſe Iulius refert Capito- *Ordo pompæ*

D linus: Cõuocatis patribus decendia celebrauit, magno genere ludorũ, noua ſpecie põparum, exquiſito genere uoluptatum: iã primum inter togatos patres & equeſtrem ordinem, & albatos milites, omni populo præeunte, ſeruis etiã propè omnium & mulieribus cum cereis, faſcibus etiã præcedẽtibus Capitolium petijt. præceſſerunt etiã altrinſecus cẽtum albi boues, cornibus auro iugatis, & dorſualibus fericeis diſcoloribus pręfulgentes. Agnæ cãdentes ab utraq; parte ducentæ præceſſerunt, & decẽ elephãti qui tũc erãt Romæ. Mille ducenti gladiatores põpaliter ornati, cũ auratis ueſtibus matronarũ, mãſuetæ feræ diuerſi generis ducentę, ornatuq; maxime affectę, carpenta cũ mimis & omni genere hiſtrionũ, pugiles faculis nõ ueritate pugnãtes. Cyclopea etiã luſerũt oẽs apenarij, ita ut mirãda quædã & ſtupẽda mõſtrarẽt. Omnes uiæ ludis ſtrepituq; & plauſibus reſonabãt: ipſe medius cũ picta toga & tunica palmata inter patres, ut diximus omnib. ſacerdotib. prætextatis, Capitoliũ petijt. haſtæ auratę altrinſecus quingẽtę, uexilla cẽtena præter illa quæ collegiorũ erãt, dracones, & ſigna tẽplorũ omniũq; legionũ ibãt. Ibãt pręterea Gẽtes ſimulatę, ut Getę, Sarmatę, Thraces, Perſę, ut nõ minus q; ducenti globis ſingulis ducerentñ. ſed iam de religione ſatis multa: ad alia tranſeundum eſt.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROmæ Tertius Liber. Qui & administrationis reipublicæ PRIMVS.

B

ADMINISTRATIONEM reipub. Romanorum ostensuri, opus supra uires humanas aggressi uidemur, qui præpotentis omnium populi atque sapientissimi, mille & amplius annorum consilia, cogitationes, & demum gubernationem, ppe diuinã, totidem pene iam quot ab origine in finem suum habita & conseruata fuit, annis destitutã collapsam & obliuioni magna ex parte datam, paucis enitamur libellis in noticiã lucemq; educere. Sed fore neminem arbitror tam iniquum existimatorem, qui non potius intẽtatos etiam supra uires conatus laudet: q; infinitæ rei impossibilem à nobis explicationem desideret, exigatq; absolutam. Illud autem polliceri ausim, scripturam à me rei pub. Romanæ administrationem tanti futuram, tam multis abundaturam uel institutis uel exemplis: ut quæcunq; à Græcis & aliarum gentium nationumq; ac ipsius urbis Romæ doctissimis, sapientissimis, eloquentissimis uiris, siue, ut appellant, politica siue de republica, siue de principum principatuumq; regimine scripta sunt, minora atq; inferiora duci possint, his quæ nõ disputata à nobis & edocta quod nesciremus: sed prudenter excogitata à maioribus probè gesta, & cõstanter cõseruata tantum, tam amplum tã gloriosum peperisse & auxisse imperium ostendemus. Administrationem uerò esse dicimus ciuilem gubernationem, in qua nec rei militaris, nec morum & cõsuetudinis singulorum, neq; honoris & præmiorum publicè tributorũ, triumphi, ouationis, tropheí, partim ratio aliqua habeatur. Sed premittendam fortasse quis dixerit, & causam & rationem condendæ urbis, & ipsam ædificationem ab initio ad culmen, atq; etiam inclinantis Imperij principia, breui narratione perductam. Cui parti uidemur satisfeciſſe in Roma, quã descripsimus instaurata: ædificandæ autẽ ipsius urbis causam, regis Romuli & cõfluentis ad eum multitudinis tutionem quæsitam, nõ absurdè dici posse uidemus. rationemq; si causam & superceleſtẽ, quã singularem fuisse ab effectu cõstat, dispositionem postponere uolumus, hanc dicere possumus: quam apud Titum Liuium Camillus libro quinto, militibus Romã à Gallis captam linquere meditãtibus, in dissuasionẽ adducit: salubberrimos esse in quibus sit ædificata colles, flumen opportunũ, quo ex mediterraneis locis fruges aduehant, quo maritimi cõmeatus accipiantur: mare uicinum ad cõmoditates, nec expositũ nimia ppinquitate, ad pericula classium externarũ nationũ. Italiæ mediũ ad incrementũ urbis. nactã bonũ locum argumentũ fuisse, ipsam magnitudinem tã nouæ urbis: trecentesimus nãq; sexagesimus quintus annus urbis tunc agebatur. cõtrarium tñ dixisse uidemus milites Romanos apud eundem Liuium in septimo. Qui eñ in præsidio Suessulæ & Campanorum mãserant, illecti dulcedine agri agitarũt cõsilia, eodẽ scelere adimendã esse cãpanis Capuam, per quod illi eam antiquis cultoribus ademissent. An eñ æquũ esse dicebãt, deditítios suos illa fertilitate atq; amœnitate perfrui, se militãdo fessos in pestilenti atq; arido circa urbẽ solo luctari. Et quidẽ Romanæ urbis aerẽ Autumno semper grauẽ, ac ppe pestilẽtẽ fuisse multi ex priscis scripsere. Sed unico Iulij Frõtini testimonio cõtenti erimus, qui de aquæ ductibus tractans sic dicit, de aquis in urbẽ à Traiano principe optimo introductis: nec pereuntes quidẽ aquæ otiosæ sunt. alia munditiarũ facies: purior spiritus, & causæ grauioris cœli, quibus apud ueteres aer urbis infamis erat, remotæ sunt. Sed ad gubernationem: ea bipartitè à nobis tractãda erit, ut Vrbis ipsius & illi cõtinentiũ primo intrinsecũ, post Italiæ & ppinciarũ imperio subditarũ, externũ regimẽ ostendamus: intrinsecíq; regiminis tot erũt partes, quot magistratus ab urbe fuisse duxerimus ostendendũ. à quibus etiã nascẽt ratio exterri regiminis describẽdi. & oẽs has partes sub maiori alia diuisiõe tractari oportebit, ut regũ primo, deinde stãtis & integræ reipub. post principũ siue imperatorũ tẽpora, seorsũ singulas suas habuisse gubernatiõis formas doceamus. Quãq; de ipsa qua primo posuimus loco, regũ tẽporis administratiõe, pauca sunt quę ad nostrã facere intẽtionẽ iudicemus. Satis eñ cõstat omnibus uel mediocriter eruditis: septẽ fuisse reges, q; p quatuor & quadraginta ac ducentos annos, urbis Romæ imperiũ tenuerũt. apudq; eos magna

Administratio

Causa Romæ ædificandæ

C

D

E

F

G

H

fuit

A fuit Senatorũ & quorundã ex magiſtratibus auctoritas,à quibus & alijs poſtea additis magiſtratibus,liberæ urbis Romę reſcribere magiſtratus aggreſſuri,rei ipſius nomẽ diſ finiamus.Magiſtrare,inquit Feſtus,eſt moderari.unde magiſtri, non ſolũ doctores arti *Magiſtrare*
um,ſed etiam pagorũ,ſocietatum,uicorũ,collegiorum,equitũ dicuntur: quia omnes hi *Magiſtri*
cæteris magis poſſunt. Vnde & magiſtratus,qui per imperia potẽtiores ſunt quàm priuati,quæ uox duabus ſignificationibus notatur:nã aut ipſam perſonam demonſtrat, ut dicimus,magiſtratus iuſſit:aut honorẽ,ut cum dicitur, Titio magiſtratus eſt datus.Et Cicero Legũ ſecundo, Dicam de magiſtratibus,id eſt enim profecto,quod cõſtituta religione rempublicã cõtineat maximẽ.Magiſtratus habet hãc uim,ut præſit,præſcribatq; *De Magiſtratibus*
recta & utilia & coniuncta cum legibus:ut enim magiſtratib.leges,ita populo præſunt magiſtratus. Vereq; dicit,magiſtratũ legem eſſe loquentem:legẽ aũt mutum magiſtratum.Quod cum dico,legem à me intelligi nihil aliud uolo q; imperiũ,ſine quo nec domus ulla,nec ciuitas,nec gens,nec humanũ uniuerſum genus ſtare,nec rerũ natura Om

B nis,nec mundus ipſe poteſt,Igitur à Senatoribus incipiamus, quos cẽtum numero Romulum creaſſe Liuius in primo ſcribit,Patresq; ab honore,& Patricios eorum progeneres,& ſenatores ob ætatẽ eſſe dictos. De quibus quid regũ tẽporibus egerint, quantũq; eorum auctoritas ualuerit,pauca ſunt dicenda. Mortuo enim Romulo centũ patres in decẽ decurias diuiſi ſunt:& uiginti ſingulis quinq; diebus regebant:fuitq; anno uno id interregnũ.Ita patres centũ gratiã inierũt,ſumma poteſtate populo facta: decreuerũtq; *Interregnum*
ut cum regẽ populus iuſſiſſet,id ſic ratum eſſet ſi patres auctores fierẽt:quod quidẽ bonum graueq; initium uſq; adeo ualuit,ut ſemper poſtea quãdiu reſpublica ſtetit, in legibus magiſtratibusq; rogandis fuerit obſeruatũ. Tullus rex poſtea allegit in ſenatũ Albanorũ patres:& Tarquinius Priſcus centum alios patres addidit,qui deinde minorũ gen *Minorum gentium*
tiũ appellati ſunt.Ciuitate autẽ poſt creatos cõſules libera,quot numero ſenatores uſq; ad C.Cæſaris tẽpora per ſingulas ętates fuerint:ſatis fuerit nunc oſtendere,ut aliorũ magiſtratuum origine pariter oſtenſa,ad ſingulorũ officia & geſtas res gerendarumúe facultatem ac poteſtatẽ redeamus.Secundo libro Liuius de primis Conſulibus tractans

C dicit, Deinde quo plus uiriũ in Senatu frequẽtia etiã ordinis faceret,cædib. regis diminutum patrũ numerum,primoribus equeſtris gradus electis, ad trecentorũ ſummã expleuit:traditumq; fertur,ut in Senatũ uocarentur,qui patres quiq; conſcripti erant: cui ſententiæ cõcordat quod Moyſes primo Machabæorũ de Romanis ſcribit in hæc uerba,Et quia curiã fecerunt ſibi,& quotidie conſultant trecenti uiri conſiliũ agentes.Itaq; quod inquit eodẽ loco Liuius, Dũ nullũ faſtiditur genus,in quo eniteret uirtus, creuit imperiũ Romanũ. Feſtusq; Pompeius differentiã ponit, quę in Senatorũ nominatione ſequuta eſt: Allectos fuiſſe dictos,qui propter inopiam ſenatorũ, ex Equeſtri ordine in *Allecti*
Senatorũ ſunt numerũ allecti.Nam patres dicebantur,qui erant Patricij generis:cõſcriptiq;,qui in ſenatu erant ſcriptis annotati.Libro aũt XXII Liuius ea narrans quæ poſt *Patres conſcripti*
cladẽ ad Cannas acceptam prouiſa ſunt, ſcribit, Octuaginta Senatores,aut qui eos magiſtratus geſſerant,unde in Senatũ legi deberent,cum ſua uoluntate milites in legioni-

D bus facti eſſent,fuiſſe allectos.Et infrà XXIII,C.Terentius cos.ex Appulia accerſitus, M. Fabiũ Buteonẽ Dictatorẽ in ſex menſes dixit,qui & Cenſor tum fuit;tum legit, qui Ædiles, Tribuni plebis,Quæſtoresúe fuerãt:tũ ex his qui magiſtratũ cepiſſent, qui ſpolia ex hoſte fixa domi haberẽt,aut ciuicã coronã accepiſſent.Ita CLXXVII cum ingẽti approbatione hominũ in Senatũ lectis,extemplò magiſtratu ſe abdicauit. Quo autẽ modo Senatores aut in demortui locũ,aut amoti ſubrogarentur, infrà in Cenſorũ magiſtratus deſcriptione oſtẽdemus.Ad Cõſules ueniendũ eſt,quorũ primos fuiſſe conſtat, *Conſules*
qui regibus ęiectis creati ſunt,Iuniũ Brutũ & Tarquiniũ Collatinũ.Conſulẽ aũt nominatũ eſſe inquit M. Varro De lingua Latina, quod populũ & ſenatũ cõſuleret. Et Nonius Marcellus,quod cõſulat Senatũ.Cõſideraſſe eũ exiſtimo Noniũ conſueuiſſe à tribunis potius q; à Cõſule populũ cõſuli.Cicero aũt legũ II, Conſules regio præſunto imperio:hiſq; præeũto,iudicãdo,cõſulendo Prætores,iudices apparẽto:militiæ ſummum ius habẽto:nemini parẽto:iuſſa ijs populi ſuprema lex eſto:eũdẽ magiſtratũ ni interfuerint decẽ an.ne qs capito:ciuitatẽ annali lege ſeruãto:duellatiuſta iuſtẽ gerũto:ſocijſpartẽto:ſe & ſeruos cõtinento:populiq; ſui gloriã augẽto:domũ cũ laude redeũto. Magnã

Consulis officij & auctoritatis partem Cicero in superiori lege exposuit. Idemq; oratio E
ne pro Rabirio perduellione ad Quirites habita inquit, Summũ in consulibus imperiũ
summũ in senatu consilium. Et pro Plancio, Honorũ populi finis est Cõsulatus, quẽ ma
gistratũ octingenti ferè consecuti sunt. Sicut aũt Consules exactis regibus, primi regiũ
magistratum in populum cœperunt, ita P. Valerius moderatione sua Publicolę cogno
men assecutus, imperij quidem regij potestatem, & insignia omnia sub cõsulum titulo
cum collega retinuit, modestia tamẽ usus fasces securibus uacuefecit, & numerũ fasciũ
pro dimidia diminuit: legem tulit de prouocatione ad populũ, qua interposita ciuis nec
uerberari nec necari poterat: ædes suas ex summa Velia ad fori infima trãstulit. Licet ue
Consules Dictatori parebant rò suprà Cicero in Legib. dixerit, nemini Consules debere parere, eos Dictatori paruis
se constat: quandoquidẽ Liuius octauo dicit, Cõsulibus iussis ante tempus abdicare se
magistratu, quo maturius noui Cõsules aduersus tantã bellimolẽ crearent, M. Valeriũ
Coruinũ, M. Attilium Regulũ Consules fuisse: cũ aũt Consules principio conditæ cre
scẽtisq; reipublicæ ex Patricijs creari solitos, plebs ex suo quoq; corpore creari magnis F
obtinuisset contentionibus: alia propè durior conditio ipsis creandis iniecta est, ut non
nisi ex præclara stirpe oriundi Cousules fieri possent: & licet id nulla esset lege præscri
ptũ, difficultates tñ interpositæ erant, ut petituri Consulatũ, Quæsturã, & Aedilitatem
prius gessissent, ludosq; & alia magnæ impensæ munera populo edidissent, de quib. in
frà suo loco dicendum erit: primusq; Cicero sicut oratione pro Murena dicit, clausura il
la nobilitatis effregit, ut aditus ad Consulatũ postea sicut apud maiores fuerat, non ma
gis nobilitati, q; uirtuti pateret, Vnde in Cõsulatu suo orationem habens secundã in le
gem Agrariam Rulli nõ indignè gloriatus est, se fuisse unũ ex omnibus nouis hominí
bus, de quibus tunc meminisse possent, qui Consulatũ petierit quàmprimũ licitũ fuerit,
Consul factus sit cùm primũ petierit. Quo in consulatu procuratorẽ cùm Consules ha
berent perpetuũ, Cicero fecit annuum. non enim Consulibus multa uel publicè uel pri
Procurator Consulum uatim gerere & administrare minutiora per seipsos licebat, quæ huic procuratori exe
quenda cõmittebantur. Et quia Consules ut Senatũ cõsulerent creatos supra fuisse ostẽ G
dimus, summa eis solis cõtingebat auctoritas, cum Senatus permitteret iuberetúe, ut cu
rarent ne quid respublica acciperet detrimenti: sicut Plutarchus in Pauli Aemylij uita,
Senatusconsulto summa rerũ Cõsulibus datur, ne quid detrimenti respublica accipiat:
quod non crebrius à Senatu agi solitũ q; cũ ingentis metus & grauis periculi discrimẽ,
resp. immineret. Et Cicero in Miloniana oratione, Quanquã quis hoc credat, Cn. Pom
peius cùm senatus ei cõmiserit ut uideret, ne quid detrimenti respublica caperet. Quo
uno uersiculo satis armati semper cõsules fuerũt. & idem Cicero oratione in legẽ Agra
riã Rulli prima, Omnes qui se saluos uolunt, sequentur auctoritatẽ Cõsulis, soluti à cu
piditatibus, liberi à delictis, cauti in periculis, non timidi in cõtentionibus. Dictatorem
Romæ primũ fuisse T. Largiũ, Liuius secũdo libro dicit, cui auctoritas summa sine pro
uocatione esset. Et cũ is multiq; post eũ Patricij generis fuerint, tandẽ primũ de plebe
Dictatorẽ fuisse C. Manilium, Liuius libro septimo ostendit. Dictatorẽ diffinit M. Var
ro qd' à Consule dicebatur, cuius dicto audientes essent oẽs. Et Plutarchus in Pompeij H
uita, Dictatorẽ scribit cæteras potestates dissoluere prẽter tribunitiã. Pompeiusq; de lu
Dictator unde ris origine, Proditi sunt Dictatores à quibus nec prouocandi ius fuit, & quibus etiã cã
pitis animaduersio data est. Nã cũ populo Romano aucto, crebra bella orirent, & quæ
dam acriora à finitimis inferrentur, interdum re exigente, placuit maioris dignitatis ma
gistratũ constitui. Hunc magistratũ quoniam summã potestatẽ habebat, non erat fas ul
tra sextũ mensem retineri, & his Dictatoribus Magistri equitũ adiungebant sic, quo
modo regibus tribuni celerũ. Cicero De finibus bonorum & malorum, Dictatorẽ dicit
à maioribus Magistrũ populi appellatũ fuisse. Senecaq; epistola nona centesima, eum
quem nos dictatorẽ dicimus & in historijs ita nominari legimus, apud antiquos Magi
strũ populi uocatũ. Hodieq; id extat in Auguralibus libris, & testimoniũ est, quod qui
ab illo nominatur, Magister equitũ est. quod aũt Pompeius hic & Seneca dixerunt de
Magistro equitũ, Varro sic affirmat, Magister equitũ, quod summa potestas eius in e
quites & accensos. Hinc Liuius libro tertio, Dictator L. Quintius Cincinnatus, Magi
ster equitũ Seruilius Hala, qui Meliũ interfecit, domus diruta Aequimeliũ appellatũ.

Et libro

A Et libro XXII, Q. Fabius Maximus dictator, M. Minutiũ Magistrũ equitũ tunc primũ dixit. Sed à quibus & quomodo crearetur Dictator, Liuius lib. XXVII, Decreuit sena tus ut Consul M. Valerius ex Sicilia uocatus, priusquàm ex urbe discederet populũ rogaret, quẽ Dictatorẽ dici placeret: eumq; quẽ populus iussisset, diceret Dictatorẽ. si Cõsul noluisset, Prætor urbanus populũ rogaret. Si nec is quidẽ uellet, tum Tribuni ad plebẽ ferrent. Cum Consul se populũ rogaturũ negasset quod suæ potestatis esset, Prætorem q; uetuisset rogare. Tribuni pl. rogarũt plebsq; sciuit, ut Q. Fuluius qui tũ ad Capuã erat Dictator diceretur. Sed quo die id plebis concilio futurũ erat, Consul nocte elã in Siciliã abijt, destituitq; patres, literas ad M. Claudiũ mittendas censuerunt, ut desertæ à collega reip. subueniret, diceretq; quẽ populus iussisset Dictatorem: ita à Claudio cos. Fuluius Dictator dictus. Fuerunt enim & alij solo penè nomine Dictatores, claui ob sedandã pestẽ figendi causa unus sicut Liuius VII. Dictator figendi claui causa ad sedandã pestẽ: & alter de quo idẽ Liuius VIII. Dictator feriarũ causa dictus, tribus omis supB plicatũ ire placuit. Prætor tertius in urbe magistratus dignitate fuit à præessendo, quod Liuius innuit dictus. Et tamen Varro De lingua Latina, Prætor dictus quod præiret exercitũ. Et Cicero legũ II, Iuris disceptator qui priuata iudicet iudicari ue iubeat, prætor esto: iuris ciuilis custos esto: huic potestati parẽto: quotcũq; senatus creuerit, populusue iusserit tot sunto. Et Liuius V. dicit, primũ Prætorem ex patribus qui ius in urbe diceret creatũ fuisse, penes quẽ magistratũ omnis publici priuatiq; iuris potestas, ut & nouum ius condere, & uetera abrogare facultas esset. Idq; ob magistratus honorẽ, ius honorarium appellatũ est. Cũ tamen regia illi essent insignia, ut apparatu Cõsulibus penè par uideretur, lictores non amplius sex habuit. Pomponius aũt De origine iuris, Prætor creatus est cũ Cõsules auocarẽtur à bellis finitimis, necq; esset qui in urbe ius reddere posset. Hic primo urbanus appellatus est, qd' in urbe ius redderet. Post aliquot deinde annos non sufficiẽte eo Prætore, q; multa turba etiã peregrinorũ in ciuitate ueniret, creatus est & alius Prætor, q; peregrinus appellatus est. Capta deinde Sardinia, mox Sicilia & HiC spania, deinde Narbonẽsi, puincia, totidẽ Prætores, quot puinciæ in ditionẽ uenerant, creati sunt: quorũ uni Paulo Aemylio ad Iberos eũti, duodecim cõcessi sunt lictores, & equo uectus albo trabeãq; indutus albã ministros oẽs albis indutos duxit. Ad qd' Iuuenalis allusit, Niueiq; ad frena Quirites. Plutarchus in Bruti uita inqt, Prætorũ uirgas securib. fuisse alligatas: q; significaret nõ oportere magistratus irã promptã & dissolutã esse, ut uirgarũ solutionis mora & tardítas irã frãgeret, & impetũ moderaret. Tribuni pl. etsi magistratus dignitatem nõ haberent, maximi tñ momẽti in rep. fuerũt. Nã Plutar. in Problematib. Tribunus pl. sicut cæteri magistratus purpura nõ utit, qa tribunatus magistratus nõ est. Nã nec lictores habet, nec in sella curruli sedet ius dicturus, nec creato Dictatore ius dimittit, sicut cæteri magistratus: sed tribunatus magistratui & imperio potius obijcit q; ipse sit magistratus. Magnitudo ac fastus cõsulẽ decet & imp. tribunũ uerò abiectũ esse oportet, nec aspectu grauẽ, nec aditu difficilẽ, sed facilẽ ac multitudini D cõmodũ, ac tractabilẽ: unde nec domus tribuni ianuã claudere moris erat: sed noctu & interdiu semper patere, tanq; portus quidã ac profugiũ quib. opitulãdũ esset. Tribunorũ nominis etymologiã M. Varro De lingua Latina hãc affert. Tribuni militũ q; terni è trib. tribubus Rãnenſi, Lucera, & Tatiẽsi ad exercitũ mitterent. Tribuni pl. q; facti ex illis q plebẽ defenderẽt in secessione. Sed nos de militarib. tribunis dicere, in partib. militaris disciplinæ differemus. Cicero Legũ II, plebs q̃s pro se cõtra uim auxilij ergo decẽ creauerit, Tribuni eius sunto: quodq; hi, phibuissent, quodq; hi plebẽ rogassent, ratũ esto, sanctiq; sunto: néue plebẽ orbã tribunis relinquũto. Cũq; in eo dialogo Q. Cic. frater multa questus esset de ui tribunitia, ac multorũ ex eis insolẽtiã narrasset, M. Cicero respõdẽs, Ego, inqt, frater in ista potestate inesse qddã mali assentior, sed bonũ quoddã est quęsitũ, modo in ea nõ aberremus. Nimia potestas est Tribuni pl. q̃s negat? sed uis populi multo seuerior, multoq; uehemẽtior, quę ducẽ q; habet interdũ lenior est, q; si nullã haberet. Dux em̃ suo periculo, pgredi cogitat, populi impetus periculi rationẽ sui nõ habet, atq; aliquãdo incendit, & quidẽ sæpe sedat. qd' em̃ est tã desperatũ collegiũ, in quo nemo ex eis sana mente sit? Inuentũ est id temperamentũ, quo tenuiores cum principibus æquari se putarent. In quo uno fuit ciuitatis salus: quamobrẽ aut exigẽdi reges non fuerunt,

Quomodo Dictator crearetur

Prætor

Tribuni pleb.

Tribuni unde

fuerunt, aut plebi re non uerbo danda libertas. Cauſam creandorum Tribunorũ omitte E
mus à Liuio & à multis diffuſè narratã: quando autem creati fuerint, & quot, Liuius ſe-
Tribunorum numerus cundo, In ſacro mõte creati Tribuni plebis duo. Sed Aſconius Pedianus qui Liuio pe
nè par ætate fuit, in expoſitione orationis M. Ciceronis pro Cornelio de maieſtate, di-
cit, In monte Sacro quinq; Tribuni plebis creati, ut eſſent ſinguli ex ſingulis claſſib. Et
Liuius tertio, Q. Minutio, M. Horatio Puluillo cõſulibus uigeſimoſexto anno à primis
Tribunis plebis creati ſunt decẽ, duo ex ſingulis claſſibus. Et infrà, Creari Tribunos pl.
conſulari poteſtate conceſſum promiſcuè ex utriſq;. Plutarchus in Gracchorũ uita ſcri
bit, moris fuiſſe Tribunorũ plebis, ut uno intercedẽte nil alij poſſent efficere, conſulẽq;
à tribuno plebis in carcerẽ duci potuiſſe. Vnde Scipio Naſica, Quando, inquit, Conſul
ciuitatẽ prodit, qui leges ſaluas eſſe cupiunt, me ſequantur. Tribuniq; plebis ſenatũ nõ
intrabant, ſed ad fores curiæ ſedentes Senatuſconſulta inſpiciebant, ut poſſent ſi qua di
T, litera ſplicuiſſent intercedere: & ijs quæ placebant, T literam ipſi ſubſcribebãt. Si quando aũt F
accideret Tribunũ plebis cogi ad aliqua facienda oportere, id munus collegæ præſta-
bant. Nã cũ L. Cotta Tribunus plebis æs alienũ ſoluere recuſaret, quia in ius uocari ne-
quiret, ſocij & collegæ illũ coegerunt, cõminati ſe creditoribus eũ cõceſſuros ſi poſtu-
laſſent. Nec ſolũ æs alienũ Tribuni à collegarũ aliquo diſſolui curabant, ſed errata inui-
cem moderabanť corrigebantq;. Memmius enim Tribunus plebis accuſatũ A. Gabini
um condẽnari obtinuerat, lictoresq; iam manũ accuſato injiciebant, cũ filius Gabinij Si
ſenna ad pedes Memmij procidẽs, ueniã patri orabat: quẽ ille humi iacentẽ, cum diu ſic
eſſe permitteret, collegæ duodecim indignati inſolentiã, Gabiniũ abſoluerunt. Tribu-
noq; unũ diẽ ab urbe abeſſe non licebat. A. Gellius ex Atteio Capitone narrat: Labeo-
nem Antiſtium iureconſultiſſimũ uiatori eum ad Tribunos plebis uocãti reſpondiſſe,
Tribunos uocationem in ius non habere, ſed ſolã prehenſionẽ eſſe permiſſam. Pariterq;
Varronẽ ſenſiſſe Gellius aſſerit. Vnde interceſſionẽ & plebiſcitorũ lationẽ, tribunis pri
Quæſtores mariũ fuiſſe munus, & prædicti aſſerunt uetuſtiſſimi, & nos infrà oſtendemus. Quæſto G
rum aliquos urbanis præfuiſſe rebus, quoſdã per prouincias cum maiores gerentib. ma
giſtratus, exigendis uectigalibus fuiſſe miſſos cõſtat. Et urbanos quidẽ Quæſtores par
tim ærarij pecuniarum curã geſſiſſe, partim exercẽdis quæſtionibus, partim legendis in
ſenatu epiſtolis præfuiſſe uidemus. Nominiſq; diffinitionẽ M. Varro hanc affert: Quæ
ſtores à quærendo, quia cõquirerent publicas pecunias, & maleficia, quæ Triumuiri ca
pitales conquirũt. Ab his poſtea qui quæſtionũ iudicia exercẽt, Quæſtores dicti. Aſco
nius Pedianus in ſecunda actione Ciceronis in Verrẽ dicit, Quęſtores urbani ærarium
curabant, eiusq; pecunias expẽſas & acceptas in tabulas publicas referebãt. Põponius
De origine iuris, Quæſtores cõſtituti ſunt, cum ærariũ populi auctius eſſe cœpiſſet, ut
eſſent qui illi præeſſent: dicti ſunt ab eo quod inquirendæ & cõſeruãdæ pecuniæ cauſa
creati erant. & quia de capite ciuis Romani iniuſſu populi, nõ erat permiſſum conſuli-
bus ius dicere: propterea Quæſtores cõſtituebanť à populo, qui capitalibus rebus præ
eſſent. Vlpianusq; De officio Quæſtoris, Quæſtoribus creandis origo antiquiſſima & H
penè ante oẽs magiſtratus. Granius deniq; iurecõſultus etiã ipſum Romulũ & Numã
Pompiliũ binos Quæſtores habuiſſe, quos ipſi nõ ſua uoce, ſed & populi ſuffragio crea
rent refert. Sed Plutarchus in Problematibus, uanũ Quæſtorib. attribuit officiũ, q̃s di-
cit magiſtratũ ineuntes nihil prius curaſſe, q̃ ut ſacrarũ anſerũ alimenta locarent, quia
Galli anſerũ clãgore prohibiti ſunt Capitolio potiri: & addit, fuiſſe eas rubrica tinctas,
quã inprimis renouandã Quæſtores curabãt. Cicero De adminiſtratiõe Aſiæ ad Quin
tum fratrẽ dõcet, quod ſupra diximus, alios Quæſtores cũ ſingulis magiſtratib. procõ-
ſule præſertim & Prætore cõquirendis uectigalibus fuiſſe miſſos. Quæſtorẽ habes non
tuo iudicio delectum, ſed eum quẽ ſors dedit. Et ad M. Cæliũ ædilẽ idem Cicero, Ego
de prouincia decedens Quæſtorẽ Cæliũ præpoſui prouinciæ. Puerũ, inquis. at nobilẽ
adoleſcentem, & omnium ferè exemplo. Et Aſconius Pedianus in diuinatione, oratio
ne prima Ciceronis in Verrẽ, Siciliã dicit duos olim habuiſſe Quæſtores, Lilybitanum
unum, alterũ Syracuſanum. de tertio autẽ quod prædictis attribuimus officio legendi
in ſenatu epiſtolas, & de prædicta in prouinciis attributa eis cura, apud Vlpianum præ-
dicto loco ſic habetur. Sed ſicut dubium eſt an Romulo & Numa regnãtibus Quæſto-

res

A res fuerint: ita etiã Tullo Hostilio rege Quæstores fuisse certũ est: & sane crebrior apud uetustos opinio est Tullum Hostilium primum in rempublicã induxisse Quæstores, & à genere quærendi quęstores dictos. Iunius & Trebatius & Fenestella scribũt: Ex Quæ storibus quidam solebant prouincias sortiri, ex senatusc̃onsulto, quod factũ est Decimo Bruto & Cecinna Consulibus. sane non omnes Quæstores prouincias sortiebant̃, ue- *Quæstores*
rum excepti erãt candidati principis. Hi etenim solis literis in senatu legendis uacabãt. Hodieq; obtinuit indifferẽter Quæstores creari tam patricios q̃ plebeios. Ingressus est enim & quasi primordium gerendorum honorũ sententiæq; in senatu dicendæ. De Æ- *Aediles*
dilibus dehinc dicendum, quos alterum fuisse gradum constat illis, qui consulatũ prętu ram'ue petere instituissent. Vnde Cicero scribens Furnio prætur̃ ambiẽti. Non est an nus hic tibi designatus, ut si Ædilis fuisses, post biennũ tuus annus esset, ut om̃ia te me- tiri dignitate malim q̃ ambitione, maioremq; fructum ponere in perpetuitate laudis, q̃ in celeritate prætur̃æ. Ad quid uerò Ædiles crearentur, idem Cicero legum secũdo:

B Suntoq; Ædiles curatores urbis, annonæ, ludorumq; solenniũ. Ollisq; ad honoris am- plioris gradũ prius accessus esto. & Liuius in quinto, quando creati fuerint, eodem an- no Consul alter ex plebe prætor unus Ædiles currules. Et in libro nono, C. Flauius scri ba patre libertino Ædilis currulis fuit: cum peteret neq; eius nomen à tribubus accipe- ret̃, quia scriptũ faceret, tabulã posuisset, & iurasset se scriptum non facturũ. Decimo aũt Liuius, quid aliquando Aediles egerint. Aediles currules fœneratoribus mulctatis ex eo quod in publicũ redactũ est, ænea in Capitolio limina & trium mensarũ argentea uasa in cella Iouis, Iouemq; in culmine cũ quadrigis, & ad ficũ ruminalẽ simulacra infan tium conditorũ urbis sub uberibus lupæ posuerunt, semitamq; lapide quadrato à Cape na porta ad arcẽ strauerũt. Et infrà Liuius, Ab Aedilibus mulctatitia pecunia pecuarijs damnatis ludi facti, pateræq; aureæ ad ædem Cereris positæ. Eodemq; anno ab Aedili- bus currulibus qui ludos fecerunt, damnatis aliquot pecuarijs, uia à Martis silice ad Bo uillas perstrata est. Et trigesimotertio, Aedilitas insignis eo anno fuit, multos pecuarios

C damnarunt, & ex ea pecunia clypea inaurata in fastigio Iouis ædis posuerũt. Vt aũt lu dis faciendis absq; ærarij onere possent sufficere, Aediles feras ludis spectaculisq; eden das ex prouincijs aduehi prouincialium incõmodo curabant. Vnde gloriatus est Cice- ro ad Quintũ fratrẽ proprætorẽ Asiæ scribens, Asiam eo onere sua ipsorũ fratrũ uirtute liberatam esse, his uerbis. Quantũ uero illud est beneficiũ tuum, quod iniquo & grauí uectigali Aedilitiorum magnis nostris simultatibus Asiam liberasti. etenim si unus ho- mo nobilis queritur palàm, te quod edixeris ne ad ludos pecuniæ decernerent̃, talenta sibi ducenta eripuisse, quanta tandẽ pecunia penderet̃, si omniũ nomine quicunq; Ro- mæ ludos facerẽt, quod erat iã institutũ, erogaret̃. Hinc prius scripserat ipse Cicero M. Cælio Aedili, De pantheris per eos qui uenari solent agetur: mandatũ diligẽter, sed mi- ra paucitas est. Oppida etiam præter ipsam urbẽ Romã, Aediles habuisse, indicat Cice ro ad Brutũ. Nam cõstituendi municipij causa hoc anno Aedilem filiũ meũ fieri uolui, & fratris filiũ, & M. Cæsiũ. Is enim magistratus in nostro municipio, nec alius ullus crea

D ri solet. Fuerunt alij minores magistratus, præfectus urbis, Triumuiri multiplices, alq; q̃ *Magistratus*
qui & si stante republica originẽ habuerunt, maximè tamen sub principibus sunt muta *minores*
ti. Quibus ad perpetuorum imperatorẽ tempora reseruatis, de censoribus dicere aggre diemur, cum tamen prius multa sub eum cadentia magistratũ & regimen urbis Romæ in primis declarantia ordine docuerimus. Erũtq; hæc uocabula, curiæ, tribus, classis, cẽ- sus, lustrum, & ab his diuersimodè dependentia. Titus Liuius urbis cõditæ initia descri pturus, ab eisdem rebus ita orditur, ut rem sibi & omnibus sui seculi notissimam minus apertè, quàm nostra exigeret intentio narret: incipitq; Romulũ fœdere cum Sabinis ad lacum Curtium icto, & ex duobus populis facto uno, in curias triginta populũ diuisis- *Curiæ trĩ-*
se, quibus nomen à Sabinis est inditum: & paulopost eodem tempore, tres equitũ cen- *ginta*
turias fuisse additas, Ramnensem à Romulo, à Tito Tatio Tariensem, & Lucerem, cu- ius nominis causam sibi asserit fuisse incertam. Sed Asconius tria ipsa nomina fuisse He trusca dicit, & Lucerẽ à Lucumonibus qui essent duodecim magistratus. Festusq; cum illud idem affirmet, addit existimasse etiam quosdã non magis à Lucumonibus Lucerẽ dicit, q̃ à Luco, in quo urbs Roma, aut eius prima pars, asylum fuit conditum. Sed ubi

triginta

triginta curias fuisse Liuium diximus scripsisse, erratum in numero, librariorũ uitio nõ E
dubitamus, quod ipsa tribuum trigintaquinq; supputatio ostendet. Nam tribus idẽ fu-
Tribus & curiæ isse quod Liuius primo curias appellauit cum alias constat: tum Asconius Pedianus se-
Tribus xxxv cunda in Verrem actione sic ostẽdit, Tribus quinq; & triginta in principio fuerũt, tres,
Tatiensis à Tatio, Ramnensis à Romulo, Luceres à Lucumone siue à Luco, quẽ Asylũ
uocauit Romulus. Post de nominibus Sabinarum multæ sunt dictæ, quibus precatrici
Tribus unde dictæ bus parentũ bellũ maritorumq; est finitũ: dictæ à tributo dando, aut quia primo fuerunt
tres. Igitur ut supputationem continuemus à Marco Varrone incipiamus, qui septẽ si-
mul sic ostendit. Ager Romanus primũ diuisus in partes tres, à quo tribus appellantur,
Tatiensium à Tito Tatio, Ramnium à Romulo, Lucerum á Lucumone. Sunt enim uo
cabula Thusca, & ab hac diuisione partes urbis quatuor tribus dictæ: Suburrana, Pala-
tina, Exquilina, Collina. & octauam Liuius in secũdo sic ostendit additã. Appius Clau-
sus cui postea Appio Claudio fuit nomen, cùm pacis ipse auctor, à pacis turbatorib. pre
meretur, magna clientum comitatus manu Romam transfugit. His ciuitas data, tribus F
addita nouis tribubus: uetus Claudia appellata, Appius inter patres lectus. ultra has tri
bus VIII. Festus Põpeius decem nobis enumerat his nominibus. Crustumina tribus, à
Crustumina Hetruscorũ urbe. Lemonia tribus, à pago Lemonia appellata, qui est à por
ta Capena uia Latina. Metia tribus à quodã castro sic appellatur: Vffentia tribus, ab Vf
fente fluuio dicta, qui apud Terracinam labitur. Pupinia tribus, ab agro Pupinio prope
Tybur. Popilia tribus, à Popilio traxit originem. Romulia tribus dicta, q; ex eo agro cẽ
sebant quẽ Romulus ceperat ex Vehientibus. Scaptia tribus à nomine urbis Scaptiæ
appellat. Sabatina à lacu Sabate dicta. Tormentina tribus à campo Tormento appella
ta. Vt reliquũ sit septẽ tantũ & decẽ fuisse quibus nomen Romulus imposuerit curiarũ,
mulierũ scilicet Sabinarũ: cuius regionis primariũ fuit oppidũ Cures, à quibus originẽ
Numa Põpilius duxit. Vnde Virgilius: Curibusq; Sabinis. Fueruntq; hæc nomina Stel
latina, Armensis, Pontia, Publia, Mathia, Scatia, Anien sis, Terentina, Sergia, Quirina,
Trinitica, Volitina, Veientina, Fabiana, Scaptensis, Voltinea, Narniẽsis. Scribit aũt Li G
uius libro octogesimo: aucta iam ciuitate libertinos in trigesimam quintam tribũ fuisse
distributos. M. Cicero prima oratione in legem Rulli agrariam respõdit à Romulia tri
bu se initium esse facturũ. nam usq; ad Armensem nomen habere properat. Et oratione
pro Plancio. nõ enim tribũ Terentinam Triniticam credo, ac Volitinã: quid Planco cũ
Lemonia, cum Vientina, quid cũ Crustuminia: testis de Volitina. Hæc aũt à Cicerone
attulimus ut necessariũ fuisse doceamus, tribuũ nomina hoc nostro dicendi regimẽ ur-
bis initio ostendi: quod multoties ipsa occurrent: quanq; id etiam distinctè sciri opor-
tuit: cùm infrà demonstraturi sumus, uniuersosq; ex omni imperio siue urbes totæ fue-
rint siue singuli præstãtes uiri in ciues Romanos asciti sunt, oportuisse in dictarũ tribuũ
aliqua conscriptos addictosq; esse, de quibus tam in ciuilibus, q; in militarib. quibusq;
rebus eorum ratio sumi posset: erantq; libri trigintaquinq;, in quibus tam multa scribe-
bant hominũ milia apud censores: adeo ingentes & forma magni, ut elephantini à be-
luæ similitudine dicerent, qs libros singulo lustro, ob mutationes hominũ morientib. H
suffectorum, aut aliter additorum, oportuit innouari: quanq; & similes libros elephan
tinos, Senatusconsulta apud eosdem censores habuisse patebit. Curiarum siue tribuum
nominibus expositis de censu classibusq; simul dicendum est: quas pro nostra intentio
ne imprimis necessarias Liuius eleganter sed nostro iudicio obscurè describit. De Ser-
Census uio enim Tullio dicit. Censum instituit, rem saluberrimã tanto futuro imperio. ex quo
pacis belliq; munera non uiritim ut ante, sed pro habitu pecuniarũ fierent. Et quidẽ sa-
luberrimã esse hanc institutionẽ ætate nostra uidemus, apud Venetos, Genuenses, &
Florentinos: quas solas in toto orbe ciuitates eam sequi constat. Itaq; Seruius rex ut cen
Classes quinq; sum declararet, classes prius distinxit numero quinq;, quas priusq; ipsius Liuij uerbis af
feramus, de pecuniæ singularũ summa, ad quam referebantur fortasse nõ impertinẽter
aliqua disseremus. Qui centum milium æris, inquit Liuius, aut maiorẽ censum haberet:
hoc exponentes dicimus: æs per ea tempora nondum fuisse signatũ: Liuius enim in pri
mi belli Punici descriptione dicit. Post classem naualẽ à Fuluio consule acceptã Rome
statim ducentas naues fuisse refectas, quo tempore numi primum argentei sunt cusi, &

numus

A numus decima pars denarij aurei fuerit: à qua temporum supputatione Plinius parum differre uidetur, qui argentũ dicit signatũ fuisse anno urbis quinto octogesimo quingẽtesimo Q. Fabio Cõsule, anno quinto ante bellum primũ Punicũ. placuisseq; denarium pro decem libris æris. Hanc nos difficillimam numerorum siue põderum uetustissimã cõsuetudinem, ad nostri temporis collationem inuiti hoc loco tractamus, quã infrà suo loco tractare cõstituimus: sed quantũ ad præsentẽ facit classium census & tributorũ dilucidationem, dicimus denarios semper aureos appellatos põdere nostris fuisse simillimos, quibus magna ex parte orbis penè totus nũc utitur. Quãdoquidẽ Venetus, Florẽtinus, Senensis, Lucẽsis, Mediolanẽsis, Ferrariẽsis, Mãtuanus: & extra Italiã Germanicus: Hungaricus, Polonicus: ex Gallis quoq; & Hispanis maior pars, necnõ apud Barbaros reges & nationes cusi denarij aurei, quos ducatos siue florenos uulgò appellãt: ita Romano sunt similes, ut apud Romanũ pont. maximum, caput orbis Christiani habitũ, unicam obtineat ducatus cameræ appellationẽ. Si itaq; Seruij regis temporibus, centũ B milia æris, primam constituebãt classem, decem libræ ipsius æris denario attributæ aureo, ita cumulari supputariq; debebunt, ut decẽ milia ducati nostri temporis, diuitiæ fuerint: quibus possessor, sub classis primæ titulo, inter urbis primarios numerareẽ. Ad Liuium iam redeundũ est, qui centũ miliũ æris, aut maiorẽ censum haberent, primæ classis erant. Intra centum & septuaginta quinq; milia census secunda classis. Tertia classis, à septuaginta quinq; ad quinquaginta milia cẽsus. In quarta classe, à quinquaginta ad uigintiquinq; miliũ æris census. Quinta classis, inferiorem superiori censum habebat. Sed Liuius prædictis quinq; classibus, cẽturias & arma attribuit, de quibus in parte rei militaris cùm dicturi simus: nihil ultrà nũc scribendũ duximus. Ad cẽsoresq; redibimus: quorum primi fuerunt Papirius & Sẽpronius, Marco Geganio Macrino: & Quintio Capitolino consulibus creati, ut censum prædictũ ex instituto Tulli regis ritè haberẽt: à qua re cum laude executioni data, censorum nomen eis est inditũ: constitutumq; ut is magistratus posset quinquẽnio retineri: de quorũ magistratus officio, Cicero Legũ secundo. C Censores populi sobolis familias pecuniasq; censento, urbis templa, uias, aquas, ærariũ, uectigalia tuẽtor, populiq; partes in tribus distribuunto, & pecunias in ciuitatis ordines partiunto. Equitũ peditúmue prolem distribuunto. Cœlibes esse prohibẽto. Mores populi regunto. probrũ in senatu ne relinquũto. Bini sunto: magistratũ quinquennẽ habẽto. Reliqui magistratus annui sunto, eaq; potestas semper esto. Ordo uitio careto, cæteris specimẽ esto: ut uitio careat ordo, & ut censorẽ quærãt interpretẽ. Varro Agriculturæ secũdo. Censor dictus ad cuius censionẽ, id est arbitriũ populus censeretur. Põpeius De origine iuris: Censores cõstituti sunt, cum sensus iam maiori tempore agẽdus esset, Consules nõ sufficerẽt. Plutarchus in Pauli Æmilij uita. Censura maximæ omniũ magistratuũ reuerẽtiæ est, plurimæq; potestatis: tũ in alijs rebus, tum maximè ad morũ emẽdationẽ. Nam è senatu remouere potest, equitibus auferre equos: notare infamia: cẽsum agere: lustrũ condere. & idem in Problematibus: Altero ex Cẽsoribus mortuo, alterũ se magistratu abdicare oportebat. Mortuo emi Liuio Druso, collega eius Scaurus magiD stratu se abdicare minimè uolebat: donec Tribuni ple. iussu in carcerẽ ductus est. Asconius Pedianus actione in Verrẽ prima. Censores quinto quoq; anno creari solebant. Hi prsus ciues sic notabant: ut q Senator esset, eiiceret senatu: q eques Romanus equũ publicũ pderet: q plebeius ne in tabulas referret, & esset ærarius, ac per hoc nõ esset in albo centuriæ suæ, sed adhuc nõ esset ciuis: tantũmodo ut pro capite suo, tributi nomine æra præberet. Et Aulus Gellius De noctibus Atticis, notas cẽsorias nõnullas sic colligit. Si quis agrũ passus fuerit sordescere. Si qs equũ habuit graciliorẽ, aut parũ nitidũ. Si quis imtẽpestiuè usus esset ioco. Eumq; qui in auditorio Censorũ sonorè nimis oscitasset, nota censoria correctũ fuisse. Eumq; etiã, qui cum esset obeso uentre prepinguis, & equum traduceret strigosissimũ, causam interrogatus: uentrẽ suũ respondit & corpus à seipso, equũ à Statio seruo suo curari: multa graui indicta equũ amisisse. Scribit Liuius XLIII. Fabricium Censorẽ mouisse Senatu P. Corneliũ Ruffinum Consularẽ, q̃ is decem pondo argẽti facti haberet. Sed maiora ac meliora licet longiuscula, de Censoribus nõ duximus postponenda, ex quibus maximè sapiẽtissimi Romanorũ forma regiminis, de qua agimus nota fiet. Liuius XLIII. Cẽsores uacui ab operũ locãdorũ cura, propter inopiã

ærarij, ad mores hominũ regendos animũ aduerterũt, caſtigandaq́ uitia, quæ uelut diu- E
tinis morbis ægra corpora ex ſeſe gignũt, nata bello erant. Primũ eos notarũt, qui poſt
Cannenſem pugnã remp. deſeruiſſe, Italiaq́ exceſſiſſe uelle dicebãtur. Princeps eorum
M. Cecilius Metellus, qui Quęſtor tum fortè erat. Iuſſo deinde eo, cęteriſq́ eiuſdẽ noxę
cauſam dicere, cum purgari nequiſſent, pronunciauerũt uerba orationemq́ eos habuiſ-
ſe aduerſus remp. quo coniuratio deſerendæ Italię cauſa fieret. Secundum eos citati ni-
mis callidi exſoluẽdi iuriſiurãdi interpretes, qui captiuorũ ex itinere regreſſi clam in ca
ſtra Annibalis ſoluti, ꝗd iurauerãt, impleſſe rebãt. His ſuperioribusq́ illis equi adẽpti,
qui publicũ equũ habebãt, tribuq́ moti ærarij omnes facti. neq́ ſenatu modò, aut eque-
ſtri ordine regendo cura ſe Cenſorũ tenuit: nomina omniũ ex iuniorũ tabulis excerpſe-
runt, qui quadriennio nõ militaſſent, quibus neq́ uacatio iuſta militię, neq́ morbus cau
ſa fuiſſet. Ea ſupra duo millia hominum in ærarios relata, tribuq́ omẽs moti, additumq́
cenſoriæ notæ triſte Senatus cõſultum, ut ei omẽs, quos cẽſores notaſſent, pedibus me-
rerent: mitterenturq́ in Siciliã ad Cãnenſis exercitus reliquias. Et libro XXVI. Liuius: F
M. Liuius Salinator erat multis annis ante ex conſulatu populi iudicio damnatus: quã
ignominiã adeò ęgrè tulerat, ut rus migraret, & per multos annos & urbe & omni cœtu
careret hominum. Octauo poſt damnationẽ anno M. Claudius Marcellus & M. Vale-
rius Leuinus Cõſules reduxerũt eum in urbem: ſed erat ueſte capilloq́ & barba promiſ
ſa: L. Veturius & P. Licinius Cẽſores eum tonderi & ſqualorẽ deponere, & in ſenatum
uenire, fungiq́ alijs publicis muneribus coegerũt. ſed tum quoq́ aut uerbo aſſentiebãt,
aut pedibus in ſententiã ibat. Item Liuius XXIX. Cẽſores interim Romæ M. Liuius &
C. Claudius ſenatũ recitauerunt: princeps eorum delectus M. Fabius Maximus. notati
ſeptem, nemo tamẽ qui ſella curruli ſediſſet. Equitum deinde cenſus acceptus eſt, & am
bo fortè Cenſores equum publicum habebãt: cum ad tribum Polliam uentũ eſt, in qua
M. Liuij nomẽ erat, & pręco cũctarẽt citare ipſum Cenſorẽ: cita inquit Nero M. Liuiũ:
& ſiue ex reſidua ſimultate, ſiue intẽpeſtiua iactatiõe ſeueritatis inflatus, M. Liuiũ quia
publico iudicio eſſet damnatus, equum uendere iuſſit: item M. Liuius cum ad tribum G
Narnienſem & nomen collegę uentum eſt: uendere equum C. Claudium iuſſit, duarum
rerum cauſa: unius quod falſum aduerſus ſe teſtimonium dixiſſet: alterius quod nõ ſin-
cera fide ſecum in gratiam rediiſſet: æquè ibi fœdum certamen inquinandi famam alte-
rius nõ ſine damno ſuæ factũ eſt. Excitu cenſuræ cùm in leges iuraſſet C. Claudius, & in
ęrariũ rediiſſet, inter nomina eorũ quos ærarios relinquebat, dedit collegæ nomẽ. Dein
de M. Liuius in ærariũ uenit, & præter Metiam tribum, quæ ſe neq́ condemnaſſet, neq́
cõdemnatum, aut conſulem, aut cenſorem feciſſet: populum omnẽ trigintaquatuor tri-
buum ærarios reliquit, quod & innocentem cõdemnaſſent, & cõdemnatum Conſulem
Cenſoremq́ feciſſent, neq́ inficiari poſſent, aut iudicio ſemel, aut comitio bis à ſe pecca
tum eſſe. Duos prædictis cõtrarios moribus cenſores Liuius XXXII. ſic ſcribit. Creati
cenſores P. Cornelius Scipio Aphricanus C. Ælius Pætus in magna inter ſe concordia
& ſenatum ſine alicuius nota regebant, & portoria uectigalium Capuę Puteoliſq́ item
caſtrum Vulturnum, quo in loco oppidum eſt, ad frumẽtum locarũt, colonoſq́ eo tre- H
centos: is enim numerus à Senatu finitus erat. & ſub haſtis Capuæ agrum uendiderũt. &
infrà XXXVI. Liuius, Cenſuram multi & clari uiri petierunt, M. Portius Cato, M. Ati-
lius Glabrio, qui Anthiochũ ad Thermopylas Ætoloſq́ deuicerat. in hunc maximè, q́
multa Conſul fecerat, quibus magnam partem hominũ obligarat, fauor populi ſe incli-
nabat. Publius Sempronius Gracchus, & C. Sempronius Rutilius diẽ eidem dixerunt,
quòd pecuniæ regiæ prædæq́ aliquãtum captæ in Antiochi caſtris, neq́ in triũpho tu-
liſſet, neq́ in ærarium detuliſſet. uaria teſtimonia legatorum tribunorumq́ militarium
erant: M. Cato ante alios teſtes aſpiciebãt, cuius autoritatẽ perpetuo tenore uitæ partã,
toga candida eleuabat. Is teſtis quæ uaſa aurea atq́ argẽtea, captis caſtris inter aliam re-
giam prædam uidiſſet, ea ſe in triumpho negabat uidiſſe. Cenſores T. Quintius Flami-
nius M. Claudius Marcellus creati. Liuius etiam primo quadrageſimo. Cenſores M.
Portius, & L. Valerius Senatum legerunt, ſeptem mouerunt Senatu. unum inſignem
L. Quintium Flaminium Conſularem: quod ſcortum puerum, aut ſcortum mulierẽ ha-
buerit: quorum alterius ſuaſione hominem Placentinũ ſecuri percuſſiſſet. & tertio ſe-

xageſimo

A xagesimo Liuius: L. Domitius Metellus, Cn. Domitius Enobarbus Cẽsores duo & triginta senatu mouerũt. & libro duodecẽtesimo. Cn. Lentulus & L. Gellius Cẽsores aspe ram censurã egerunt, quatuor & sexaginta senatu amotis. Notam uerò censoriã exterminio ciuibus non fuisse, Cicero in oratione pro A. Cluentio sic ostẽdit. G. Retam cùm à L. Metello & Gn. Domitio cẽsoribus ex senatu eiectus esset, cẽsorẽ postea ipsum esse factum: & cuius mores à censoribus erant reprehẽsi, hunc postea & populi Romani, & eorum qui in ipsum animaduerterãt moribus præfuisse. De modestia uerò & grauitate, quã in petendo censurã seruari oportuerit, Plutarchus in Pauli Æmilij uita sic habet. cũ Appius Claudius & Scipio patre genitus Æmilio Paulo censurã peterẽt, Appius nobilitati innitebatur, Scipio populi fauores adhibuit. Descendẽtem igitur in forũ stipatum hominibus ingenerosis quidẽ & seruilibus, ac maximè turbulẽtis popularibusq́, q ambiendo & clamando cuncta uiolenter exequebãtur, ut cõspexit Appius magna uoce, ô Paule inquit Æmili, nonne etiam apud inferos, si quis illic nostrarum rerum sensus esset

B indignareris: q́ filium tuum Iulius tonsor, & Licinius declamator ad censurã perducũt? Non etiam fuisse impunitam nimiam censorum seueritatẽ ex Valerio habetur. C. Gracchus, Q. Claudius ob nimis seuerè gestam censurã ad populũ die dicta à tribuno plebis perducti sunt: Claudium primæ classis centuriæ condemnabãt: Gracchus absolutus alta uoce dixit, se parem cum illo subiturũ conditionẽ, cum quo omnia cõcorditer gesserit. Post censorũ magistratus descriptionẽ ab eo dependẽs Lustrum est edocẽdũ, quod uerbũ quid significet, & unde habuerit originem Liuius in secundo sic ostẽdit. Omnes centuriæ & equites in cãpum Martiũ cõuocati: Sue, Oue, Tauro cęsis immolarũt: quod Lustrum est dictũ, sicq́ à sacrificio illo census obtinuit nomẽ Lustri. quia uerò cẽsus ipse siue Lustrũ singulis habebat cẽsorũ magistratus quinq́ annis, maluit cõsuetudo Lustri appellatione annorũ quinq́ spatia quæq́ appellari: Lustraq́ plurima Liuius describit per cẽsores habita, quę non duximus peculiariter referenda. sed unũ in ipsis attentè cõ-

C siderandũ, ingẽs eorum & notabile incrementũ intra trecentos, & succedẽtiue maius intra quadringẽtos & quingẽtos annos factum esse: quãdoquidẽ centuriæ omnes classiũ à Seruio Tullo rege institutarũ triginta supra ducẽtas fuerint, & alię equitũ ex primoribus duodecim, uiros ad summã quingẽtos & tria ac uiginti milia in se habẽtes: cũ anno abinde uix quadringẽtesimo, Tito Quintio Flaminio M. Claudio Marcello cẽsoribus, ducenta & quinquaginta octo milia, octoq́ trecenta hominũ capita Lustro cõdito sint inuẽta. Fueruntq́ horum censorum, sicut & Seruij regis temporibus, iuniores à decimo septimo in quintum quadragesimũ ætatis annum, qui militarẽt censi, cum alij supra eam ętatem urbis custodię suffecturi, pro senioribus numerarẽtur. Qui tamẽ omnes utriusq́ ętatis in centurias redigebãtur, ex quibus iudicia comitiaq́ haberẽtur. & pariter factum fuisse, quando ciuitas in duplum triplúmue aucta est, suo loco docebimus, ut mirã fuisse cõstet formã, qua tanti populi uota creandis consulibus, alijśue magistratibus, & à cunctis singulariter data, & paucarum horarũ spatio declarata sunt. Lustro & cẽturijs quãtum expedit ostensis ad maiora sensim uenire possumus, si prius satis ostendere sciuerimus:

D oportuisse eos qui pro ciuibus haberi ac muneribus publicis fungi uellẽt, in aliqua tribuum censos esse. cuius quidẽ census ratione multi à muneribus excludebãtur, quos nõ satis esset uni tribui ascriptos esse, si paupertate prementę, aut iudicio excludẽte pro ærarijs haberentur. Ea enim uerbi ipsius sæpe tacti superius uis erat: ut qui aut nullũ, aut quintæ classis uiginti quinq́ milium æris minorem haberet cẽsum: aut qui iudicio in id dãnatus esset: ærarius redditus à reipub. corpore, & à ciuitate ipsa omnino alienus esset. Hinc de Italię & prouinciarum orbis Romani ciuibus Romanis: qui ciuitatẽ modò dignitatemq́ adipiscerentur ac retinerẽt: altius repetendum est. Italiæ quantũ ad nostram hanc attinet intentionẽ, diuisio multiplex facienda est: cum pars ipsius urbi proxima, &

in qua urbs ipsa est, Latiũ appellata: certo modo ius Romanę ciuitatis adepta sit, quo alię urbes aliquãdo sunt donatæ: & aliquæ in ipsa Italia urbes, & oppida coloniæ fuerint alia fuerint municipia, nõnullę ciuitates liberę, nõnullę stipẽdiarię, quousq́ eò peruentum est, ut Romani ciuis ipsam inhabitãtis urbem, & Italici cuiusq́ imparitas, à sola uirtute discerneret. Sed prius de colonijs dicendũ est: quarũ deducendarũ causam & utilitatem Cicero in oratione in legem Agrariã Rulli prima sic ostendit. & operę preciũ di-

Censoria. Nota censoria. De petitione Censuræ. Lustrum. Centuriæ. Aerarius. Latium.

Coloniæ. ligentiam maiorum recordari, qui colonias sic in locis idoneis cõtra suspicionẽ periculi collocarunt, ut esse nõ oppida Italiæ, sed propugnacula Imperij uiderentur. Qua autẽ ratione nos adducti prius de colonijs tractare cœperimus, quã de municipijs aut Latij iure, Aulus Gellius edocet: coloniarum aliam fuisse docens, quam municipiorum Romanis necessitudinẽ. Ex ciuitate enim propagabantur coloniæ, & iura habebãt institutaq; populi Romani, ut essent quasi effigies populi Romani. Et quia qui ex urbe in colonias deducebantur, censum simul cum re familiari transferre cogebãtur, quo in tributorum collatione urbs Roma caruisset: cautum erat, ut omnes coloniæ pensionẽ pro qualitate darẽt, quæ tamẽ leuissima erat. Hinc est quod Plutarchus in Gracchorũ uita scribit, Liuiũ Drusum Tribunũ plebis duodecim decreuisse colonias, & tria milia hominũ in singulis quas sine pensione cõtra ac cõsueuerat esse uoluit. Vetustissimãq; coloniarũ deducendarũ fuisse originẽ Liuius ostendit, qui primam coloniã à Lauinia dixit uxore Æneæ, Albam longam habitatoribus Troianis fuisse deductã Postea Tullũ Hostilium regem Fidenas, & Segnias Tarquinium regem deduxisse. dehinc Velitras & Norbã in Pontino ex primis fuisse colonijs. Operosum uerò ac omnino superfluũ fuerit colonias referre singulas, quæ in Italia à nobis illustrata, pro magna parte ostensæ sunt. Fuisse autem à Lauinia ad Cæsarẽ Augustũ quatuor supra octuaginta deductas numerauimus, nec alias postea additas opinamur. quarum deducendarũ ratio parumper diuersa fuit, ꝙd aliquæ ex Romanis ciuibus Roma sumptis: aliquæ partim Romanis ueteribus, partim ex Latini nominis ciuibus Romanis, nõnullæ ex solis Latinis deducebãtur, aliquæ milites simul & equites, aliquæ utrosq; solos habuerint. Placentiã enim scribit Asconius Pedianus equites solos sex milia, Latinos tamen nõ Romanos fuisse deductos. causam deducẽdi fuisse, ut opponerentur Gallis, ea tum loca, quæ circũstãt obtinẽtibus. Aliqua etiã loca pro colonijs habita fuisse uidemus, in quę manentibus colonis ueteribus, noui ex urbe coloni fuêre deducti. Accipiebãt uerò coloni cùm deducerẽtur pro uaria tẽporum reip. cõditione: uaria quoq; præmia, quibus duo, quãdoq; quatuor, sex aut septem iugera agri assignabãtur. Iugerumq; cõstat fuisse, & nunc etiam haberi: quantum unius diei labore duo boues arare posset. Sed postea rebus auctis ampliora colonis data sunt prædia, quãdo uidemus Lucium Valeriũ Tapponem, Lucium Valerium Flaccũ: Marcũ Attiliũ Serranũ Triumuiros, milibus hominũ tribus, q Bononiã coloni sunt deducti dedisse, equiti septuaginta, cæteris L. ager emptus fuerat de Gallis, q Hetruscos inde expulerãt. Et aliã itẽ deducendarũ coloniarũ rationẽ fuisse uidemus, quas nõ credimus in quatuor octuaginta numerũ fuisse cõprehẽsas, cũ ius Latij urbibus uel oppidis cõcederetur. Sicut Asconium Pedianũ dicere uidemus factũ esse à Põpeio Strabone G. Magni Põpeij patre: qui Transpadanas colonias deduxit iure Latij permisso, ut sine ferendi suffragij iure ciuitatẽ adipiscerentur Romanam. Is enim erat honor, quo solo ea tunc loca ornabãtur, cùm tamẽ alię accederẽt utilitates, posse scilicet eiusmodi colonos reip. militare & Romanorũ ciuium hæreditates, testamento accipere. Vnde Cicero pro Cecinna. Iubet eodẽ iure esse, quo fuerunt Ariminenses: quos quis ignorat duodecim coloniarũ fuisse, & à ciuibus Romanis hæreditates capere potuisse? Quanq; uerò prius, ut diximus, colonias deduci, quàm ciuitate Romana multos donari, & municipia cõstitui sit cœptum: tamen deduci colonias impossibile fuisset, nisi illa hominũ exuberãtia, quæ colonos suadebat emittẽdos: ab acceptis in ciuitatem alienigenis proueniisset. Quũ emptum in urbe Roma multos ex ueterib. nouisq; incolis paupertate premi, adeò ut cẽsui soluẽdo non sufficerent intellectũ erat, Triumuiri deducẽdis colonijs à senatu creabãtur, qui locis primum cõsideratis, in quibus reip. expediret propugnaculum constitui nouum, edicta proponebãt, danda esse nomina ab illis, qui in nouam coloniã deduci uellẽt: proponebãturq; quandoq; loca (sicut suprà diximus) Romanis ueteribus incolis, quãdoq; nouis, quandoq; utrisq; simul. Sic quod urbs pauperibus exonerabatur, & rei familiaris pondere grauati, ad nouas quibus indigerẽt diuitias gratis datas, cũ familia accedebãt: nullum enim deductum fuisse constat, qui nõ uxorem & filios secum traheret. quamuis emptum agri dati mentionẽ tantummodo factam esse uideamus, domos tamẽ in loco inuentas, aut ipsis facilè cõstruendis locum & adiumenta à Triumuiris accipiebãt: qui tandiu aderãt, quousq; paruam ibi remp. ad magnæ Romanæ similitudinem legibus & moribus

Origo deducendarum coloniarum.

Colonorum præmia. Iugerum.

A bus eiſdem uidebãt conſtitutam. & procedente per Imperatorum tempora reip. & imperij amplitudine factũ uidemus, ut turmæ & cohortes, ac legiones quandoq; integræ, nõ quidem edicto ex urbe Roma deducerẽtur, ſed ipſis in prouincijs, in quibus militabant, à principibus colonias acciperẽt. Sed ad modos nobis redeundũ eſt, quibus populi in ciuitatem Romanã accepti ſunt, qui multiplices uarijq; fuerunt, à Liuioq; initium eſt ſumendũ: à quo non ſolum qui populi & quando, ſed quo etiam iure accepti ſunt, facile eſt intelligere. primos enim ponit Tuſculanos, qui pacem à ſenatu & ciuitatem impetrauerint. Vnde Cicero in oratiõe pro Cornelio Balbo, cùm hãc de Tuſculanis cõfirmat opinionem, tum uetuſtiora huius Romanorũ moris fundamenta, his uerbis oſtendit. Id enim ſine ulla dubitatione maximè noſtrũ fundauit imperium, & populi Romani nomẽ auxit, quod princeps ille creator huius urbis Romulus, fœdere Sabino docuit, etiã hoſtibus recipiendis augeri hanc ciuitatem oportere, cuius autoritate & exemplo, nunquam eſt intermiſſa à maioribus noſtris largitio & communicatio ciuitatis. Itaq; ex

Tuſculani primi accepti in ciuitatem.

B Latio multi & Tuſculani Lauiniq;, & ex cæteris generibus gentes uniuerſæ, in ciuitatẽ ſunt receptæ: ut Sabinorũ, Volſcorum, Hernicorũ. Liuius octauo Lanuuinis ciuitas data: Aricini, Nomẽtini, & Pedani eodẽ iure quo Lanuuini in ciuitatẽ accepti. Campanis equitibus, Fũdanis, Formianis, ciuitas ſine ſuffragio data. Acerranis ciuitas data ſine ſuffragio. Qd uerò ſuperius & alibi à Liuio & alijs dicit, aliquos in ciuitatẽ eſſe receptos, id ſignificat tales populos cũ ſuffragio ciues fuiſſe Romanos: Nã Cicero pro Cornelio Balbo: Q. M. Scæuola pont. legẽ tulit de regẽdis in ſuas ciuitates ſocijs, cum ſumma cupiditate ciuitatis Romę Italici populi tenerent, & ob id magna pars eorũ, p ciuibus Romanis ſe gereret. uerũ ea lege ita alienati animi ſunt principũ Italicorũ, ut ea uel maxima cauſa belli Italici, qd poſt cruentũ exortũ eſt, fuerit. de quo q̃dẽ bello Cicero in Philippicarum undecimo. Non eñ ut eriperent nobis ſocij ciuitatem, ſed ut in eam reciperentur orabãt. & alio loco eiuſdem orationis pro Cornelio idem Cicero. Acerbiſſima lege Seruilia principes uiri grauiſſimi, & ſapiẽtiſſimi ciues hãc Latinis, id eſt fœderatis uiam

C ad ciuitatem populi iuſſu patere paſſi ſunt. Liuius octauo: Lucani atq; Appuli in fidem uenerunt, qui fœdere in ciuitatẽ accepti ſunt. Quid autem fœdus eſſet cuiuſq; momẽti, Liuius duodeuigeſimo libro ſic oſtendit: Mos erat uetuſtus Romanis cum quibus nec fœdere, nec ęquis legibus iungerent amicitia, nõ prius imperio in eos pacato uti, quam omnia diuina humanaq; dediſſent, obſides accepti, arma adempta, pręſidia urbibus impoſita eſſent. Qui uerò ſine ſuffragio ciuitatem habere deberẽt, ijs Liuius ſine ſuffragio datã aperte dicit. ſicut ſuprà Acerranis & Campanis equitibus: Fundanis, Formianiſq;, quibus tamen Liuius duodequadrageſimo libro ſuffragij lationem redditã oſtẽdit. De Formianis, Fũdanis & Arpinatibus G. Vallerius Tappo tribunus plebis promulgauit: ut ijs ſuffragij latio (nã ante ſine ſuffragio habuerant ciuitatẽ) eſſet. Ad prædictorumq; ſummam conſtare uidemus, eos ex Latinis aut propinquis urbi locis, qui in ciuitatẽ accepti aut ipſa donati fuiſſe dicuntur, habiles fuiſſe redditos, qui ſuffragiũ in comitijs ferre, militiæ in delectibus aſcribi, & Romanorũ ciuium legata hæreditateſq; teſtamẽto ac

Fœdus.

D cipere poſſent. & cum legibus propris inſtitutiſq; maiorũ ueteribus nõ Romanis domi uiuerent à cenſu Romano liberati: penſionem ſiue ſtipendium Romano populo quot annos perſoluebãt. Eiſdemq; conceſſionibus: ſiue (ut appellant) muneribus participabant populi alij, quibus Latij ius erat datũ. Coloni autẽ Romani, eo uno ab illis differebant, quod Romanis legibus & inſtitutis uiuere cogebãtur: leueſq; habebãt penſiones, principioq; obſeruatũ eſt ſingulis in colonijs, aliquos eſſe præſtãtiores uiros, qui ciuitate Romana donati, ius petẽdi gerendiq; magiſtratus retinerẽt. Hinc eſt apud Ciceronẽ oratiõe pro Cornelio Balbo. Spoletinus Titus Macrinus unus ex his, quos Marius ciuitate donauit, dixit cauſam ex colonia Latina in primis firma & illuſtri. & infrà: lege Apuleia C. Marius tulit, ut in ſingulas colonias ternos ciues Romanos facere poſſet. eadem uerò Romanorũ liberalitas, ad alios quoq; donatos ciuitate breui manauit. Nã in prædicta Ciceronis oratione G. Pompeius Magni pater rebus Italico bello maximis geſtis P. Cæſium ciuem Romanũ uirum bonũ, Q. Iunium Rauennatem fœderato ex populo ciuitate donauit, & cohortes duas Camertium. Municipes quid à prędictis ſiue donatis ciuitate, ſiue fœderatis, ſiue colonis differrent, impeditioris negocij, magis quàm diffi-

Coloni Romani.

cilis aut magnæ utilitatis fuerit describere. Aulus em̃ Gellius, qui post Liuiũ Ciceronẽ E
& Iurecõsultos scripsit, paucis uerbis quid municipes essent, diffiniuit. Municipia dicta
Municipium. quod cum omnino suis uiribus & legibus uiuerent, munera cũ populo Romano habebant cõmunia, id est tanquam Romani reputabantur. Sicq; idem fuisse uidẽt cum fœdere in ciuitatem acceptis. Vnde Cicero in oratione pro Aulo Cluentio habita sic de eo dicit. Equitẽ Romanũ in municipio suo nobilẽ. Et Festus Pompeius sic habet. Municipes erant, qui ex alijs ciuitatibus Romã uenissent, quibus nõ licebat magistratũ capere, sed tantum muneris partẽ, ut fuerunt Cumani, Acerrani, Atellani, qui & ciues Romani erant, & legione merebant, sed dignitates nõ cupiebãt. Et infrà: Municipiũ id genus hominum dicunt, qui cum Romam uenissent, neq; ciues Romani essent: participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendũ una cum Romanis ciuibus: præterquã de suffragio ferendo, aut magistratu capiẽdo: sicut fuerũt Fundani, Formiani, Cumani, Lauini, Tusculani, qui post aliq̃t annos ciues Romani effecti sunt. Alio modo municipiũ id genus hominũ diffinitur, quorũ ciuitas uniuersa in ciuitatẽ Romanã uenit. ut Aretini, Anagnini. Tertio id genus hominũ diffinitur, qui ad ciuitatẽ Romanã ita uenerunt, F
uti municipia essent suæ quisq; ciuitatis, ut Tiburtes, Prẽnestini, Pisani, Vrbinates, Nolani, Bononienses, Placẽtini, Nepesini, Sutrini, Lucenses. Vlpianus aũt Iureconsultus ad
Municipes. municipales: propriè quidẽ municipales appellant, muneris participes recepti in ciuitatẽ, ut munera nobiscum facerẽt. Sed nunc abusiuè municipes dicimus, suę cuiusq; ciuitatis ciues. utputa Campanos, Puteolanos. propriè aũt iureconsultũ dixisse uidemus abusiuè: nam consuetudo postea obtinuit, ut municipis uerbũ solam ciuis Romani differẽtiã indicaret. cùm. n. omnibus in orbis Romani ciuitatibus & oppidis ciues Romani ueteribus incolis indigenisq; immixti uiuerent, qui urbanũ hominem ex indigenis nominare uoluisset, ut Romani ęquiuocationẽ per uerbum ciuis euitaret, municipẽ eius loci dicebat. Munera quid propriè appellant, de quibus suprà sæpenumero diximus, & Hermogenianus de munere & honore, & Martianus eodẽ titulo in legibus peritè dixerũt: G
munera ad summã facientes personalia esse quędam, quæ corporibus cum labore & solicitudine animi, ac uigilãtia darent, patrimonialiaq; alia in quibus maxime sumptus postularet, & alia mixta quibus utrunq; fieret. Hinc breuiter & simul plenè diffiniuit Martianus, & ipse Iureconsultus. Munus propriè dici q̃d necessario subimus lege, more, im-
Munus quid. sit. perioue eius, q iubẽdi habet potestatẽ. Multa à nobis suprà sunt dicta, dũ conati sumus ostẽdere quibus modis & artibus & populus Romanus & simul Romanũ creuit imperiũ: qua in re unica satisfacere potuit Ciceronis in prædicta pro Cornelio Balbo oratione particula, ubi hæc sunt uerba. Itaq; & ciues undiq; fortissimos asciuerunt, & hominũ ignobiliũ uirtutem, persæpe nobilitatis inertiæ prætulerunt: cuius particulæ causa omissis Italiæ rebus ad externa ueniendũ est. Qua in parte primus idem Cicero in eadẽ pro Cornelio oratione occurrit. Sylla Massiliẽsem Aristonẽ, & nouem Gaditanos ciuitate donauit. Etenim cum cęteris pręmijs digni sunt, qui suo labore & periculo nostrã remp. defendunt, tum certè dignissimi sunt, qui ciuitate ea donantur, pro qua pericula ac tela subierũt. Cornelius uerò Tacitus in oratione, quã indignissimo attribuit Claudio imp. H
inepto semperq; sopito, quibus artibus Romanum creuit imperium elegãtissimè sic ostendit. Maiores mei, quorum antiquissimus Clausus origine Sabina simul in ciuitatem Romanam, & in familias patriciorũ accitus est, hortant uti paribus cõsilijs remp. capessam transferendo huc quod usq; egregiũ fuerit. Neq; em̃ ignoro. Iulios Alba, Coruncanos Camerio, Porcios Tusculo, & ne uetera scrutemur, Hetruria, Lucania & oẽm Italia in senatũ accitos: postremò ipsam ad Alpes promotã, ut nõ modò singuli uiritim, sed totæ gentes in nomẽ nostrum coalescerent. Tunc solida domi quies, & aduersus externa floruimus, cum Transpadani in ciuitatẽ recepti, cum specie deductarũ per orbem terræ coloniarũ, additis, puinciarũ quibusq; munitionibus ualidissimis, fesso imperio subuentum est. Nec pœnitet Balbos ex Hispania, nec minus insignes Piros è Gallia Narbonẽsi transiuisse. Manẽt eorũ posteri, nec amore in hanc patriã nobis cõcedũt. Quid aliud exitio Lacedęmonijs ac Atheniẽsibus fuit, quãquã armis pollerẽt, nisi q uictos pro alienigenis arcebãt? at cõditor noster Romulus tãtũ sapiẽtia ualuit, ut pleroscp populos eodẽ die hostes, dein ciues habuerit. Aduenę in nos regnauerũt, libertinorũ filijs magistratus

mandare

A mandare non ut plerique falluntur recẽs, sed priori populo factitatum est. at cum Senonibus pugnauimus, scilicet Volsci & Æqui nũquã aduersam nobis aciem struxere: uel capti à Gallis sumus, sed & Thuscis obsides dedimus, & Samnitũ iugũ subiuimus. attamen si cũcta bella recenseas, nullũ breuiore spacio q̃ aduersus Gallos cõfectum: cõtinua inde ac fida pax. Iam moribus, artibus, affinitatibus mixti nostris aurum & opes suas inferant, potius quàm separati habeãt. omnia Patres cõscripti, quę nunc uetustissima credũtur, noua fuere: plebei magistratus post Patricios, Latini post plebeios, cęterarum Italiæ gentiũ post Latinos. inueterascet; hoc quoq;, & q̃d hodie exẽplis tuemur, inter exempla erit. Qd' aũt Tacitũ peritissimè uidemus dixisse, Romanos ueteres illos imperij fundatores specie deductarũ per orbẽ terræ coloniarũ, additis prouinciarũ quibusq; munitionibus ualidissimis sesso imperio subuenisse: libet ostensis colonijs ante oculos ponere, posteaq; ipsarũ coloniarum simul cum prouincijs gubernationẽ edocere: ut quod Tacitus supradictis cõtinuat, cõstare possit, nõ pœnituisse maiores ex Hispania Balbos, & alios

B ex diuersis prouincijs præstãtes uiros, in senatum equestremq; ordinẽ & Romanã ciuitatem fuisse ascitos, qua ratione nõnullos etiam ex præstãtioribus ipsis uiris prouincialibus ostendimus. Inchoandũ uerò est à prouincijs Italiæ continentibus, de quibus Vlpianus De uerborũ significatione. Continentes prouincias accipere debemus, eas quæ Italiæ iunctę sunt, utputa Galliã & Prouinciam: Siciliamq; magis inter cõtinentes accipere nos oportet, quæ modico freto ab Italia diuiditur. Qua in prouincia cum duæ tantummodo fuerint coloniæ, eius gubernationẽ dicemus. Cicero quinta in Vetrem actione. Inter Siciliã cæterasq; prouincias in agrorũ uectigalium ratione hoc interest, quod cæteris aut impositũ uectigal certum quod stipendiarium dicitur, ut Hispanis cæterisq; Pœnorum quasi uictoriæ præmium, ac pœna belli, aut censoria locatio cõstituta est, ut in Asiæ lege Sempronia: Sicilię ciuitates sic in amicitiam fidemq; accepimus, ut eodem iure essent, quo fuissent, eadem cõditione populo parerent Romano, qua suis antea paruissent. Perpaucæ Siciliæ ciuitates sunt bello à maioribus nostris subactæ. Quarũ ager

C cum esset publicus populi Romani factus, tamẽ illis est redditus. Is ager à Cẽsoribus locari solet. fœderatæ ciuitates duæ sunt, quarum decimæ uenire nõ solent, Mamertina & Tauromenitana: quinq; præterea sine fœdere immunes ciuitates ac liberæ, præterea omnis ager Sicilię ciuitatum decumanus est: itemq; ante imperiũ populi Romani ipsorũ Siculorũ uoluntate, & institutis fuit. Et quarta actione in Verrem Cicero. Nos uerò experti sumus Italico maximè bello, Siciliam nobis nõ pro penaria cella, sed pro ærario illo maiorum uetere & referto fuisse, frumẽtoq; suppeditato maximos exercitus nostros uestiuit, aluit, armauit. Sicilia breuiter expedita ad Gallias prouinciamq; pariter Italiæ continentes ueniamus. Cicero pro Cornelio Balbo scribit quædam fœdera fuisse cum nõnullis Barbaris, præsertim ex Gallia, ne quis suorum à Romanis reciperetur in ciuẽ. Suetonius uerò C. Cæsarem dicit quosdam è semibarbis in curiam recepisse, & demum Galliam cui præfuerat Transalpinam à saltu Pyrenęo Alpibusq;, & monte Gebenna, fluminibusq; Rheno & Rodano. Neronemq; primum scribit idem Suetonius Alpes

D defuncto Cotio rege, in prouinciæ formã redegisse. Et Cornelius Tacitus scribit Claudium Imperatorem nationes Alpium maritimarũ in ius Latij transtulisse. Et Plinius asserit, Narbonensem Galliam uerius Italiam, quàm prouinciam unam fuisse habitam, quæ hinc appellata sit inter omnes orbis terrarum nationes ac regiones Romana prouincia. In qua Titus Liuius scribit C. Sextium Proconsulem uicta Salluuiorum gente, coloniam aquas Sextias condidisse, ob aquarum copiam ex calidis frigidisque fontibus. Et Cicero in oratione pro Cornelio Balbo dicit, Syllam donasse ciuitate Aristonem Massilienſem. Factum autem uidemus, ut nedum ex Gallijs ciues, qui fuerunt propemodum infiniti, sed quosdam quoque Imperatores habuerimus, quorum tamen primus fuit Antoninus Pius, quem Helius Spartianus traxisse genus scribit ex Gallia Transalpina Nemausense, auumq; suum Titum Aurelium Flauium per honores diuersos ad secundum Consulatum ex Præfectura urbis peruenisse: patrem Aurelium Fuluium fuisse Consulem hominem castum & integrum. Et Constantius Cæsar Magni Constantini pater cum ex Gallijs traxisse dicatur originem, eam gloriam Gallis dabit, ut ipsum Constantinũ Imperatorem præstantissimũ, licet in Britannia nunc Anglia ex

Prouinciæ continentes.

Imperatores externi Romanorum.

Helena natus fuerit, ciuẽ habuisse gloriari possint. Colonias in Gallijs paucas fuisse uidemus: nec sine euidẽti utilitatis ratione. Cum em̃ omnis ulterior Gallia à C. Cęsare, qui eam subegerat (sicut ostendimus) stipendiaria esset cõstituta, detrimento reip. uectigalibus accessurũ est uisum, quicquid agri colonis in ea assignãdũ libertate donatũ est, quã à grauiore stipendio coloniæ habebãt, & tamẽ postea Neronẽ Claudiũ Narbonẽ, & Arelatũ in Gallias deduxisse colonias Suetõius scribit: Corneliusq; Tacitus de Agrippina prædicti Neronis genitrice dicit, eam quo uim suã socijs nationibus ostentaret, in oppidum Vbiorũ, in quo genita erat, ueteranorũ coloniam deduxisse, cui nomẽ ex uocabulo ipsius inditũ fuerit. Fortè em̃ acciderat, ut gentẽ ipsam Rheno in Galliã transgressam Agrippa in fidem accepisset, qui fuit dictę Agrippinæ pater. in qua deducenda colonia scribit Tacitus, nõ ut olim uniuersas legiones cũ tribunis & cẽturionibus, & sui cuiusq; ordinis militib. fuisse deductas, quę cõsensum & caritatẽ reip. efficerẽt, sed ignotos inter se diuersos manipulos sine rectore, sine affectibus mutuis, numerũ magis q̃ coloniã esse cisse. quocũq; aũt modo id acciderit, ea prisci nominis colonia Agrippina inter cęteras Germaniæ cui est ascripta, urbes floretissima, potẽtissima, atq; etiã ornatissima nũc habeẽ. In Hispania ulteriore scribit Plinius nouẽ fuisse colonias, municipia centũ, oppida Latio antiquitus donata, unde triginta, libertate sex, fœdere tria, stipẽdiaria centũ uiginti. In Hispania citeriori coloniæ fuerunt duodecim, oppida ciuiũ Romanorũ tredecim, Latinorũ ueterũ duodeuiginti, fœderatũ unum, stipẽdiaria centũ triginta quinq;: coloniaq; Valẽtia, colonia Taracon, Scipionũ opus fuere, & colonia Calaguritana. aliud tñ eiusdẽ familiæ opus minimè gratum in Hispania fuit, cũ Scipio Numantia funditus excisa multas urbes reddiderit tributarias. At Lusitania ultima Hispaniarũ pars, ad Oceanum uergẽs uniuersa diuidit in cõuẽtus tres, Emeritẽsem, Pacẽsem, Scalabitanum, tota populorũ XLVI. In quibus coloniæ sunt quinq;. municipia ciuiũ Romanorũ Latij antiqui tria, stipẽdiaria triginta sex, colonia Augusta Emerita Anę fluuio apposita. Sed ad extremũ rep. uarijs iactata procellis, Vespasianus Imp. uniuersæ Hispaniæ ius Latij tribuit. Viros ex Hispania pręstantissimos Romana habuit resp. quos omnes undiq; conquirere fuerit operosissimũ, sed notiores nõ paucos afferemus. primus omniũ Hispanorũ ciuitate Romana donatus fuit Cornelius Balbus Gaditanus ciuis: nisi fortè uelimus attendere, quod Cicero in Corneliana oratione scribit, Syllã priorem Põpeio nouẽ Gaditanos ciuitate donasse. Corneliũ aũt M. C. oratione prædicta G. à Põpeio ciuiate donatum asserit. In qua oratione Cicero donationis huiusce hanc rationem affert plurimi faciendã. Cęterum cum pro sua patria pauci post genus hominũ natum reperti sint, qui nullis præmijs propositis uitam suam hostium telis obiecerint: pro rep. aliena, quenquã esse putatis, qui se opponat periculis, non modò nullo proposito præmio, sed etiam interdicto? unde Tacitum suprà dixisse uidemus, non pœnituisse Romanos ex Hispanijs Balbos in ciuitatẽ ascitos esse, ne dum uerò nos postea pœnituisse debuit, Traianũ principem ex Hispanijs habuisse. Sed cum gratissima semper & iucundissima sit eius memoria, tum maximè molestissimũ est interijsse culpa temporum scriptas de tanto principe historias. Cuius successor Hadrianus etsi apud Hadriam Samnitum olim, nunc Aprutij ciuitatẽ in Italia natus est, progenitores habuit Hispanos. Cuius item successoris Marci Antonini Pij originem Iulius Capitolinus ab Hispanis fuisse ostendit, cum paternum proauum Anium Verũ prætoriũ uirum dicit ex Succubitano Hispaniæ municipio factum fuisse Romanũ senatorẽ. Et lõgè post eum Bonosus pariter Imp. Romanus, quod Flauius Vopiscus historicus tradit, fuit Hispanus, deinde alterũ Traiano uirtutum pręstantia similem, sed religione Christiana meliorem Theodosium Magnum Imp. habuimus, qui ultimus omnium fuit, sub quo Romanum Imperium floruit integrum, quandoquidem sub Archadio & Honorio filijs eius Romani Imperij ruina incepit, quã duobus & triginta libris defleuimus potius q̃ descripsimus. Senecam, Lucanũ eius nepotẽ, & Quintilianũ ex Hispania originem duxisse magis cõstat, q̃ ut nostro indigeant testimonio. Sed ad Aphricam transeundum est paruo freto à Lusitanis Beticaq;, quam Hispaniarũ partẽ unicã Barbari occupãt, diuisam. In prouincia Mauritania quinq; fuerunt Romanę colonię. Tingitana prouincia colonias habuit quatuor, in queis una cohortis prætoriæ à D. Claudio instituta. Numidia duas habuit colonias, Aphrica septẽ, oppida

Lusitaniæ diuisio.

Qui ex Hispanis urbe Romana donati fuerint.

Coloniæ Romanæ in Aphrica.

ciuium

A ciuium Romanorũ quindecim. in Libya nulla fuit colonia. Seuerum Imp. scribit Helius Spartianus ex Lepti Aphricanum fuisse, patre Romano equite, qui priusquam ciuitate donaretur, Græcè & Latinè erat eruditissimus. Seuerusq; Imp. optimus, rei frumẽtariæ, quam minimam reperit, ita consuluit, ut excedens uita septem annorum canonem populo Romano reliquerit reliquitq; olei tantum, ut per quinquennium non urbis solum usibus, sed & totius Italiæ, quæ oleo eget, sufficeret. Clodium etiam Albinum Imp. scribit Iulius Capitolinus ex familia nobili Adrumentana Aphricanũ fuisse: sed paulopost ex Tagastensi Aphricæ preclara urbe Aurelius Augustinus uir sanctus, & adeò doctus fuit, ut cætera superet, quæ afferre possimus Aphricæ ornamenta. Illirico nunc Italiæ ad Istriam contiguo, manus est apponenda. Et si uerò eam regionem quibusdam uisum est id solum complecti, quod & Dalmatia appellatur, fuêre tamen nõnulli quibus placuit, quicquid hinc à Sinu Phanatico nunc Carnario Istriæ & Polę urbi contiguo, secundum maris Hadriatici oram ad Achaiam nunc Moream, & inde Danubij siue Istri ortu ad
B Sauum fluuium continetur, Illirici uocabulo fuisse comprehẽsum. Vt ipsa Macedonia cum Epiro & Pannonia cum Dalmatia intra Illiricum censerentur. Nos uerò subiectione populorum & prouinciarum à principio facta Romano populo ostendenda, sicut summatim suprà fecimus, & Illiricum ampliore, de qua diximus, appellatione, & Græciam simul, Germaniã quoq; omnẽ amplectemur, ut ipsarum certè amplissimarũ prouinciarum colonias, & uiros præstantes in ciuitatem Romanã acceptos simul percurramus. Paulus Æmilius Macedonia & Illirico receptis tributum imposuit, medium illius quod regibus soluere consueuissent, ne ob auaritiã pugnare Romani uiderentur. Et Plinius scribit Macedoniæ Paulum Æmiliũ uictorem, una die XXLII. ciuitates direptas uẽdidisse. Et Q. Flaminium consulẽ postea omnem Græciam liberã esse dixisse. Idemq; asserit Plinius in Illirico populos duodecim ius Italicum habuisse, cęteros in curias diuisos stipendiarios fuisse, præter colonias quæ fuerint multæ. additq; Domitium Enobarbum uniuersæ Achaiæ libertatẽ dedisse. Cicero autem qui cum Q. Flaminio, & Domi-
C tio Enobarbo in repub. uersatus est ad Quintum fratrem certo modo scribens, sic dicit. At Græcis quod uectigales sunt nõ ita acerbum uideri debet. Liuiusq; priorum temporum gesta apud Græcos & Macedonas scribens, duodequadragesimo libro: in cõditionibus pacis Aetolorum permisit consul M. Fuluius, ut pro argento in pensiones uarias imperato aurum dare possent, dum pro argenteis decem, aureus unus ualeret. Gubernationi autẽ Macedoniæ Cicero accuratè uidetur prospexisse in oratione, quã paulo ante bellum ciuile Cęsaris & Pompeij habuit De prouincijs consularibus. cum eñ multa dixisset de negligentia consulũ illius temporis, quod uiam illam, quę per Macedoniã erat usq; ad Hellespontũ militaribus excursionibus Barbarorum sinerent esse infestam, hæc uerba subiungit. Pacatam ipsam per se & quietã tenui prędidio atq; exigua manu, etiam sine imperio per legatos nomine ipso populi Romani tenebamus, quæ nũc cõsulari imperio atq; exercitu ita uexata est, ut uix se possit diuturna pace recreare. & ad orationis cõclusionẽ sic habet: ijs qui designati erunt cõsules Syriã Macedoniãq; decerno: decer-
D nam eas prætorias, ut & prętores annuas prouincias habeãt. Sed postea sub Imperatoribus multæ ex prædictis regionibus cõditiões mutarũt. Scribit nãq; Suetonius Achaiã, Lyciam, Rhodum, Byzantium, Samum, libertate adempta in prouinciarum formam redactas fuisse. De Germania habent ueteres scriptores pauca, quæ ad præsens propositũ adducere possimus. cum enim ea prouincia per Cæsaris Augusti tempora cœperit Romano imperio esse subiecta, partim in ea contigit pauca fieri stantis reip. temporum rebus gestis similia: partim quæ gerebantur scriptores nominum barbariem abhorrentes mandare literis non sunt ausi, quod Pomponium Mellam excusasse uidemus: partim quæ scripta fuerunt, ut Plinij & Samonici, interierunt. Cornelius Tacitus de Germanorum legatis Romam missis, hæc habet. Intrauere Pompeij theatrum, quo magnitudinẽ populi uiserent. illic per ocium, neq; enim iudicris ignari oblectabantur, dum cõsessum caueæ, discrimina ordinũ, quis eques, ubi senatus percontantur, aduertere quosdã cultu extraneo in sedibus senatorũ: & quinam forẽt rogitantes postquã audierũt, earũ gentiũ legatis id honoris datũ, quæ uirtute & amicitia Romana præcellerent, nullos mortaliũ armis & fide ante Germanos esse exclamant, digrediunturq;, & inter patres considunt:

In Illirico xij. populos ius Latij habuisse.

quod

quod comiter uiſentibus exceptũ. Viros iam qui prædictis ex prouincijs Romanæ ac- B
creuerunt reipub. dicamus. Flauius Vopiſcus dicit Aurelianum Imp. ex prouincia Dal-
matia originem duxiſſe, aut ortum Sirmij in Pannonia ſuperiore familia obſcuriori, uel
Dacia Ripenſi, uel Mœſia. Et probum Auguſtum pariter ex Pannonia, Sirmienſi urbe,
nobiliorem matre quàm patre: Iulius uerò Capitolinus Maximinum Imp. ex Thracia,
Gothis & Halanis parentibus originem habuiſſe dicit: Firmiuſq; Saturninus ſcribit, Ca
rum Imp. Illiricianis parentibus fuiſſe Romanum uel Mediolanẽſem, auo Aquileienſe.
Domicianum autem ſcripſere multi, & inter eos Paulus diaconus, in Dalmatia natum
fuiſſe. Conſtantinum ſuprà diximus patre Gallico natum fuiſſe in Britannia, nunc An-
glia. Sed hoc in loco facti ſui utinam ita felicis ſicut eximij habenda eſt ratio: perierunt
uerò quę de Conſtantino ab Amiano Marcellino eleganter ſcripta erant. Primuſq; om-
nium ex Chriſtianis, qui hiſtorias attigerit, Paulus diaconus Aquileienſis de Conſtan-
tio ſic habet. Conſtãtius uir bonus, ſuos omnes uoluit diuites eſſe modicè indutos, cum
amicis comedebat, obijt in Britannia Conſtantino filio ſucceſſore relicto, quem ex He- F
lena cõcubina ſuſceperat. Hic fuit ſecundus Imperator Chriſtianus poſt Philippũ. Mi-
lites contra eum creauerunt Imperatorem Maxentium filium Maximini Herculij, qui
in Lucania morabatur. fuerunt tunc quatuor Imperatores, ſed Conſtantinus ſuperato
ad pontem Miluium Maxentio & Licinio in Pannonia, ſolus Imperator Cõſtatinopo-
lim anno à condita urbe Roma undecies centeno ex Byzãtio fecit, poſt triginta annos
obijt Nicomediæ, filijs diſſidentibus. Iulianus factus Cæſar ſuperauit Alemanos, Con-
ſtantio in Perſis occupato, qui audiens Iulianum inuaſiſſe imperium, in eum ueniens a-
pud Ciliciã obijt. Aſia nunc reliquã nobis eſt, quæ ſicut alijs duabus orbis partibus par
amplitudine eſt, ita huiuſmodi rerum, de quibus nunc apud nos agitur, copia eaſdem ę-
quat. Aſiæ adminiſtrationi duo ex Romanis uiri optimi talia iecere fundamẽta, ut cito
multumq; in ea populus profecerit Romanus. Quintus enim Scæuola, qui in cõſulatu
M. Craſſo collega fuit, Aſiam prouinciam minorem dictã, adeò fortiter & integrè ad-
miniſtrauit, ut ſenatus ituris poſt eum magiſtratibus pro norma & exẽplari decreto pro G
poſuerit. Et Ptolemęus rex cum populum Romanum filio reliquiſſet tutorẽ, miſſus M.
Coloniæ Rom. in Aſia. Æmilius Lepidus pont. Maximus, patrem ſe potius quàm tutorem geſſit. ſed colonias
poſtea multas breui per omnem Aſiam habuere Romani, primuſq; Pompeius primam
in Cilicia Pompeiopolim ædificauit, qui & Euphratinã à Mithridate conditam à ſe ui-
ctam, coloniamq; conſtitutam Pompeiopolim appellauit. Idemq; in Meſopotamia He
betam ſiue Meram Romani imperij terminum cõſtituit. Secundus C. Cæſar fuit, à quo
Beritus colonia eſt deducta, & felix Iulia appellata, & Pharus inſula ad Nili hoſtiũ Ca-
nopeiũ deducta, & dicta eſt colonia Cęſaris dictatoris. In Cappadociaq; Cęlaudij Cæ-
ris fuit colonia. Archelaus qui princeps & in Armenia ſuperiore ad Iberiã de Tigranis
regnis captas tetrarchias barbaris nominibus inſtituit. à quo ſcriptũ fuiſſe refert Plinius
à Cimmerico Boſphoro ad Caſpium mare, centum eſſe & quinquaginta paſſuum milia,
quæ excogitauerit perfodere Nicanor Seleucus, quo in tempore à Ptolemęo Cerauno
ſit occiſus. Veſpaſianuſq; Imp. coloniam in finibus Palęſtinæ deduxit, quę dicta eſt Fla- H
uia. Anazarbeum in Palæſtina oppidum preſtãs poſtea dictum eſt turris Stratonis, quę
à conditore Cæſare Auguſta primum, poſt Cæſarea ſicut & nunc dicta eſt, cuius memi-
nit beatus Hieronymus eccleſiæ doctor. aliæ fuerũt per Aſiam Romanæ coloniæ, qua-
rum obſcurior eſt fama: in Troade Alexandria ab Alexandro Macedone prius condi-
ta. In Paphlagonia Sinope. Vltimamq; reſeruauimus Aconen à Ptolemæo conditam
Ægyptio rege, quam Claudius Imp. coloniam Romanorũ deductam Ptolemaidis no-
men retinere permiſit: quæ urbs proauorum noſtrorum ætate in Chriſtianorum pote-
ſtate cum multis annis glorioſiſſima fuerit, ultima omnium Aſiæ ciuitatũ à Chriſtianis
amiſſa, & tum immunita, ſoloq; æquata ſicut & manet, remanſit. Vlpianus autẽ iurecõ-
ſultus De cenſibus tractãs, aliam nos edocuit in Aſia coloniã his uerbis. Phœnice ſplen
didiſſima Tyriorum colonia eſt in Syria, unde mihi origo eſt, nobilis in regionibus Sy-
riæ Siculorũ antiquitiſſima armipotẽs, fœderis quod cum Romanis percuſſit tenaciſſi-
ma. Huic diuus Seuerus Imperator, ob gratiam in remp. imperiumq; Romanũ ob inſi-
gnem fidem ius Italicum dedit. Nec parua fuit omnibus conſeruãdis colonijs Romano

rum

A rum principũ diligẽtia. Suetonius.n.scribit C.Cęsarẽ octuaginta ciuiũ Romanorũ milia in transmarinas colonias distribuisse: Et ne urbi exhaustæ ciuiũ frequẽtia deesset, sanxit ne quis ciuis maior annis uiginti, minórue decem qui sacramẽto nõ teneret, plus triennio cõtinuo Italia abesset, neu qs Senatoris filius, nisi cõtubernalis aut comes magistratus perægrè proficisceretur. In Asiaq; multis ab Italia distãtibus prouincijs refertissima, cum ad tuitionẽ colonias cõstitui parum uideretur, aliam Romani duces iniere gubernationis formã, magistratibus regionatim noua appellatione institutis, à quibus populi in fide & obediẽtia continerentur. In Cœlesyria.n. tetrarchiæ duæ Zinderona & Gabena institutę sunt. Et Iudęa in duodecim tetrarchias diuisa est, q magistratus à Romanis mittebãtur. In Mesopotamia prefectura fuit prope Callirhoen, quæ & Carra est dicta morte Crassi notissima. Armenia uerò præfecturam habuit, Corbuloq; dux ad portas usq; Caspias domuit gentes, quas quidẽ portas, ne Parthorũ gentes indomitæ Persarum regna inuaderent, Alexander Macedo posuerat: interq; ea duo Parthorum & Persarum regna

Iudæa in xij. tetrachias diuisa.

B fuit Palmira urbs nobilis, diuitijs solo & aquis amœnissima, quæ arenis ab oñibus terris diuisa & exempta quadam sorte in die fuit. Sed & sinum maris rubri Æthiopicũ primo intrauere milites missi à Nerone principe id bellum cogitãte. Petronius nãq; eques Romanus Augusti tẽporibus, cum ea loca primus armis penetrasset, Romanis id bellũ suscipi posse edocuit. At postq; inaccessibilium penè locorũ suborta mẽtio, ad principũ Romanorũ cogitationes potius quàm gesta traxit, certiora de illis afferamus. Augustus ipse Octauius Ægyptum in prouinciæ formã redactam, ut feraciorem uberioremq; annona urbẽ redderet, fossas omnes in quas Nilus exonerat, oblimatas lõga uetustate, militari opere detexit. Vespasianusq; Cappadocię propter assiduos Barbarorũ incursus legiones addidit, cõsularem rectoremq; imposuit. Et M. Antonius Philosophus prouincias & procõsularibus cõsulares, ac ex cõsularibus procõsulares, aut prætorias pro belli necessitate fecit. per legatos bellũ Parthicum fecit, ita ut Babylonẽ inde mediam perueniret, & Armeniam uindicauit. Alexander autẽ Seuerus terram quæ de hostibus capta

C est, limitaneis ducibus & militibus donauit, ita ut eorum esset, si hæredes eorũ militarẽt, nec unquam ad priuatos pertineret: dicẽs eos attentius militaturos, si etiam sua iura defenderent: addiditq; ijs & animalia & seruos, ut possent colere q̃d acceperãt. Iulius Capitolinus scribit Gordianũ iuniorem per hæc uerba gloriatum fuisse: ab Athenienſiũ ciuitatibus & reges Persarum & leges amouimus: Carras deinde, cęteraſq; urbes imperio Romano reddidimus, Nisibin usq; peruenimus. Tãta autẽ fuit Romanorum in prouinciarũ gubernatione, cùm iustitia, tum maximè comitas, liberalitasq;, ut principes & populi eorũ dulce iugum libenter ferrent, quod quidem Valeriani Imp. temporibus declaratum est. Eo.n. apud Persas Sapori seruiente, quẽ in equũ humeris attollebat, Bactriani, Iberi, & Albani, & Tauroscythæ Saporis literas nõ receperunt, sed ad Romanos duces scripserũt auxilia pollicẽtes. Immisitq; Galienus dicti Aureliani filius Odenatũ ducẽ

Liberalitas Romanorum in subditos.

suũ, qui Persas cum uastasset, Nisibin, Carras, & omnẽ Mesopotamiã in potestatẽ Romanam recepit, Ctesiphõtemq; peruenit, fugatusq; Sapor rex cum suis satrapis. Quare

D Galienus participato imperio Odenatũ uocauit Augustum, & monetam eius, qua Persas captos trahebat, cudi iussit. Scribit Cicero in oratione cõtra Gabiniũ habita, nõ licuisse fasces singulares ingredi Alexandriã, & eius facti rationẽ Trebellius Pollio in Alexandri ex triginta unius uita hanc affert. Apud Memphiticos uates in aurea colũna Ægytijs literis scriptum fuisse, Ægyptũ liberã fore, cum in eam ueniſſent Romani fasces, & prætexta consulare indumentũ. Et tamen uidemus Romanos principes cum Alexãdriam imperio tenerent, ab ingressu q; abstinerent, magna in omnẽ prouinciam beneficia cõtulisse. Probũ eñ Imperatorẽ scribit Flauius Vopiscus milites in Ægyto nunquã ociosos esse pmisisse, Extareq; apd' Ægyptũ eius opera, quæ per milites structerit, in plurimis ciuitatibus, pontes, tẽpla, porticus, basilicas, qui ora fluminũ multa patefecerit, paludes pleraſq; siccauerit, atq; inibi agros ortosq; constituerit. Idẽq; Probus per Isauriã latrocinijs semper infamẽ loca quæ anguste adeũt priuatis donauit, addẽs ut eorũ filij ad annũ ætatis duodeuigesimũ in militiã mitterẽtur, ne latrocinari discerẽt. Idẽq; facta pace cũ Persis ad Thracias redijt, & cẽtũ milia Bastarnarũ septẽtrionaliũ, Scythis cõtermi norum in solo Romano cõstituit, qui omnes fidem seruarũt. Catus etiam Imperator cũ

Non licuisse fasces consulares ingredi Alexãdriam.

Carras

Carras rebelles in Mesopotamia recepisset, ad Ctesiphontē & ipse sicut Odenatus peruenit: sed cum fulmine ictus interisset fama ferri cœptum est, fatis prohibitū esse, ne Ctesiphōtem Romanum transeat imperium. præclara proculdubio fuerunt gesta, quæ Romani principes subigendis Asię & alijs orbis prouincijs patrarūt, sed memoratu dulces ac iucundę sunt artes bonæ, quibus illis administrādis & in fide cōseruandis utebantur. M. Cicero in Asiam quæ minor dicta est nunc Turcis subditam pro prætore missus, multa ad Atticum scribens notanda dicit, quorum partē hic subijciemus, optamusq; nostris exemplar esse proposita, qui ad prouincias Romanæ ecclesiæ à Romano pōtifice senatuq; cardinalium mittuntur. Nos Asia accepit mirabiliter, aduētus noster ne in minimo quidem fuit sumptui. Scito non modò nos fœnū, aut quod de lege Iulia dari solet nō accipere, sed ne ligna quidē: nec præter quatuor lectos & tectū quicquā, multis locis nec tectum quidē, & in tabernaculo manere plerunq;. Sic in prouincia nos gerimus, quod ad abstinentiam attinet, ut nullus terror insumatur in quēquam. Id fit etiam & legatorū & tribunorum & præfectorum diligentia. Nam omnes mirificè student gloriæ nostræ. Aditus etiam ad me nimius, prouinciales nihil per cubicularium. ante lucem inambulo domi. Vnicā hactenus in descriptione prouinciarū Asiæ omisimus Iudæam, ut eius populi peruicaciam duritiemq; Romanis ueteribus cultui etiam idolorū seruientibus, nō aliter q; nostris Christianis exosam fuisse detestabilemq; ostendamus. M. Cicero in oratione pro Lucio Flacco: cum aurum Iudæorum nomine quotannis ex Italia & ex omnibus nostris prouincijs Hierosolymā exportari soleret, id decreto ne fieret prohibitum est. quis est, iudices, qui hoc laudare nō possit, exportari aurū nō oporteret? at Cneus Pōpeius captis Hierosolymis uictor ex illo phano nihil attigit. In primis hoc ut multa alia sapiēter in tam suspicioſa & maledica ciuitate locum sermoni obtrectatorū nō reliquit. Non enim credo religionem & Iudæorum & hostium impedimento prestātissimo Imperatori, sed pudorem fuisse. sua cuiq; ciuitati religio est, nostra nobis. stantibus Hierosolymis pacatisq; Iudæis, tamen istorū religio sacrorum à splendore huius imperij, grauitate nominis nostri, maiorumq; institutis abhorrebat. Nūc uerò hoc magis quod illa gens quid de imperio nostro sentiret ostendit armis, quàm cara dijs esset immortalibus docuit, quod est uicta, quod locata, quod seruata. Viros nobis ex Asia, uel principes, uel præstantes, qui in Romanæ reipub. decus utilitatemq; transierint ostendere reliquū est, qui tamē parū multi fuerūt: primusq; tempore occurrit Aulus Archia poeta, de quo origine Antiocheno M. Cicero oratione pro eo habita. cum ex Sicilia cum eodē Lucullo decederet, uenit Heracleā: quæ cum esset ciuitas æquissimo iure ac fœdere, ascribi se in eam ciuitatem uoluit: ad summamq; nihil aliud Cicero in ea oratione ostēdere conatus est, quod & fecit, quàm hunc Archiam ciuē fuisse Romanū. Secūdumq; ex Asia ciuē & Imperatorē Roma habuit Alexandrū Seuerū Mammea genitū Christiana muliere, uirum Imperatoremq; optimū, quem Helius Spartianus ex arena Assyriæ oriundū fuisse dicit. Alium Trebellius Pollio magis innuit quàm affirmat ex Asia fuisse: Mariū fabrū, qui inter triginta tyrannos numeratus est imperij per Galieni tempora inuasores, cuius fuit illa prestans argutaq; de se ipso ad ignobilitatis purgationem oratio. Scio commilitones mihi obijci posse artem pristinam, cuius mihi omnes estis testes: sed dicat q̄tisq; quod uult, ut ferrum semper exerceā, non uino, non floribus, non mulierculis, non popinis (ut facit Galienus indignus patre suo & sui generis nobilitate) depeream. ars mihi obijciatur ferraria, dum exerceā gentes. ferrūq; illi tractasse me suis cladib. recognoscāt. Italiaq; & omnis Alemania, omnisq; Germania cū cæteris quæ adiacēt gētibus, Romanam primum ferratam putent gentem, specialiter in nobis ferrū timeāt. Et Flauius Vopiscus Firmum Imp. è Seleucia Asiaticum fuisse dicit. Qui primus ex Romanis, Sarracenos mercatores ad Indiam nauigare curauit. Multa superius lōgiusculo tractatu à nobis dicta de urbis Romæ ciuium incremento: quod omnibus iam sicut & nobis constare credimus, à data non minus prudenter q; liberaliter ciuitate Latinis, & ipsam circunstantibus urbem primo, post alijs Italiæ ciuitatibus & uiris demum externis proueniſſe, ut nunc accōmodè liceat repetere, quod suprà ex Tito Liuio sumptū scripsimus, dū nullum fastiditur genus, in quo uirtus eluceſceret, Romanum creuisse imperiū. Ad nostrū itaq; ordinē redibimus, ut ostensis superiore loco magistratibus rēpub. gubernantibus,

Iudæi Romanis exosi.

Viri præstātes qui ex Asia in Romanā rēp. transierunt.

&

A & ciuium ac populi multitudinis origine propoſita, cuius multitudinis cura gubernationis ipſis erat magiſtratib. demandata, formã edoceamus, qua freti tam multi ac ppè infiniti populũ cõſtituentes Romanum ciues Romani ipſos deligebant Cõſules, Prætores & alios magiſtratus. Appellarũt uerò maiores comitia, deligendi magiſtratus prę dictos formã, de qua M. Varro ſic habet. Comitium quod ibi coibant comitijs curiatis, & litiũ cauſa. Vnde patet qd' infrà dicturi ſumus in hoc comitij loco nõ Cõſules, Prætores, Ædiles, Cenſores, & Tribunos, ſed in cãpo Martio fuiſſe delectos. & Aulus Gellius De noctibus Atticis locũ coeũdi tempuſq; & actũ, ipſo eodẽ comitij uerbo ſignificari dicit. Locus aũt ita nunc euanuit, ut poſt diruta iampridẽ, quæ ſolo ſupereminebãt ædificia, effodiendis fundamentorũ lapidibus in calcẽ concoquendis, inter ſanctorũ Adriani & Laurentij mirandas baſilicas, inter quę fora magnũ & Neruæ tranſitoriũ, decimo inſudatũ eſſe anno inſpexerimus. Tempus comitiorũ habendorũ id erat, quod Augures deſignabant: quanquã obſeruatio diu tenuit, Calendis Ianuarijs Cõſulũ Prætorum

Comitium

Comitiorum Tempus

B Ædiliũ, Cẽſorum, & Tribunorũ comitia haberi. Sed de loco quod ſuprà diximus comitij litium cauſa inſtituto, Liuius in tertio detrigeſimo ſic habet. Eo anno comitiũ primo tectũ eſſe rumore proditũ. & tamen poſtea trigeſimo libro ſibi ſic cõtradicit, Sępe comitia indicta perfici tempeſtates prohibuerũt. quo in comitij loco ſacra per regem ſacrificulũ fuiſſe facta, Plutarchus ſic in Problematibus oſtẽdit. Regi ſacrificulo, qui ſacris omnibus præeſt: nec magiſtratum gerere: nec concionẽ habere licet, propter nomẽ regiũ ſuſpectum, ut ſolum in templis poteſtatẽ habeant, & regnũ per deos ſuſtineant. Hinc in ſacrificio quod fit in comitio, ubi rex peregit, ſtatim ex foro ſe proripit. Actum comitij deſcribere aggrediamur, qui longa & altiſſima ſed omniũ gratiſſima oratione indiget. Comitia ſcribit Aſconius Pedianus prima in Verrẽ actiõe, fuiſſe Ædilitia, Prętoria, Tribunitia, & Conſularia. Sed Aulus Gellius magis neceſſariã affert diuiſionẽ, quæ multa & magna indiget expoſitione. Dicit enim: cum de generibus omniũ fertur ſuffragiũ curiata comitia, cum ex cenſu & ætate centuriata, cum ex regionibus & locis tributa. Feſtus autẽ Pompeius, ſcribit. Centuriata comitia itẽ curiata dicebãtur, quia populus Romanus per centenas turmas diuiſus eſt. In quo Feſtus & ſi uerum dicit, populum Romanum in centurias fuiſſe diuiſum, errori nequaquã paruo fomentum dediſſe uidet, quaſi uerò centuriata & curiata comitia inferat, eadem fuiſſe: quæ & Gellius ſuprà, & alij longè diuerſa fuiſſe uoluerũt. Curiata nanq; comitia erant, quæ ex curijs, id eſt, tribub. abſq; aliquo cenſus & ætatum reſpectu fiebant. unaquæq; eẽ tribus ſeparatim centuriata, ſuffragium per ipſas centurias prout à caſu acciderat ſegregatas ferebat, ad finemq; magiſtratus uota attendebant, in qua maior ipſarũ tribuum pars cõueniſſet. In centuriatis uerò comitijs claſſium ſeparatio fiebat, & primã dehinc ſecundam & poſt tertiam, quartam & quintã ſeorſum centuriabant, pariterq; ætatũ facta ſæpe ratione iuniores primò milites, pòſt ſeniores ſeorſum centuriabantur: Quibus omnib. centurijs in ſuffragia miſſis maior centuriarũ pars præualebat. Hæcq; comitia ſemper grauiora, & illa magis popularia fuerunt habita. In his nanq; centuriatis ſenatorij ordinis & equeſtris uiri præſtãtiores in prima, & ſecunda claſſe erant, quorum iudicia & uoluntatẽ aliæ minorum cen

Sacra per ſacrificulum in Comitio

De Comitiorum actu

C

D ſuum claſſes ſemper ferè ſequebantur. Hinc uidemus Liuium quinto dicere. Camillũ q exul ſolus uidebatur rempublicam ſicut fecit poſſe reſtituere, comitijs curiatis reuocatũ de exilio: populare enim hoc beneficiũ fuit, ad quod uniuerſus populus tanta cõfluebat auiditate, ut nullã grauiorẽ formam per claſſes aut ætates quæri oportuerit. pariter M. Cicero in oratione de Aruſpicũ reſponſis dicit, domũ ſuã populum Romanũ, cuius eſt ſumma poteſtas omnium rerum, comitijs curiatis omnium ætatum ordinũq; ſuffragijs, eidẽ iuri cuius fuerat reſtituiſſe. In Scipione etiam ſimiliter cõtigit. De quo Liuius XXV. P. Cornelio Scipioni cui poſt Aphricano fuit cognomen petenti ædilitatẽ, cum obſiſterent tr. pl. negantes rationẽ eius habendam eſſe, quod nondum ad petendum legitima ætas eſſet: Si me inquit, omnes Quirites Ædilẽ facere uolũt, ſatis annorũ habeo. tanto enim fauore ad ſuffragiũ in tribubus diſcurſum eſt, ut Tribuni repente incepto deſiſterent: Et infrà Liuius XXVI. Cum ſubitò P. Cornelius illius qui in Hiſpania ceciderat filius quatuor & uiginti fermè annos natus, profeſſus ſe petere in ſuperiore unde cõſpici poſſet loco conſtitit. in quem poſtquã omnium ora conuerſa ſunt clamore &

uore ominati extemplo sunt felix faustumq; imperium. iussi deinde inire suffragiũ om- B
nes ad unum non centuriæ modo sed & tribus omnes P. Scipioni imperiũ esse in Hispa
nia iusserunt. Et infrà XXVIII. Centuriæ omnes ingenti fauore P. Scipionẽ Consulem
dixerunt: comitia maiore q̃ ulla per id bellũ celebrata frequentia. Sed pro maxima par
te comitia deligendorum ordine consulũ & aliorum magistratuũ fuere centuriata, Vn-
de Liuius. exactis regibus duo consules comitijs centuriatis creati, à præfecto urbis ex
comẽtarijs Seruij Tullij L. Iunius Brutus L. Tarquinius Collatinus. & infrà, Brutus col
legam sibi comitijs centuriatis creauit P. Valerium. Cicero autem Lucium Murenã de
fendens ambitus in petitione cõsulatus accusatũ, inter alia argumẽta hoc uno usus est,
Murenam forma omniũ grauiore delectũ fuisse illo die, quo auspicato comitijs cẽturia
tis L. Murenam consulẽ renunciaui. Vnicoq; in loco magisquã in cæteris omnibus o-
stendit Liuius, quid tributa à centuriatis comitijs differebãt: à Volerone tr. pl. lex lata,
ut crearentur plebei magistratus tributis comitijs, quod cum denegassent patres, irata
plebs interesse Cõsularibus comitijs noluit. per patres clientesq; patrum Consules crea- F
ti sunt P. Quintius C. Seruilius. Itaq; licet plebs non interfuerit, patres cũ clientib. ex pri
ma secunda, & tertia classibus centurias cõfecerunt, declarandis Cõsulibus necessarias.

Tributa comitia Tributa comitia, quæ Aulus Gellius tertio diuisionis suæ loco posuit, eadẽ fuerũt, quę
& curiata: sed ipse q multa & quandoq; nimia breuitate res attigit cognitu dignissimas,
tria ibi posuit uocabula, quæ diuersis temporibus, sed nunquam eodẽ simul in usu fue-
runt. si autem erunt qui cõtendant suas eũ cuiq; ex ipsis uocabulis dedisse diffinitiones,
respondemus nullũ esse Liuij aut Ciceronis aut M. Varronis locum, in quo ea uocabu-
la simul in usu fuisse & rem ipsam appareat. Etenim uidemus Ciceronẽ in epist. ad Len
tulum sic scribere. In campo certè non fuisti, cum hora secunda comitijs quæstorijs insti
tutis sella. Q. Maximi quẽ illi Consulẽ esse dicebant posita esset: quo mortuo nunciato,
sella sublata est. Ille aũt qui comitijs tributis esset auspicatus cẽturiata habuit. quæ itaq;
in libris Liuij, quos habemus, gesta narrantibus à Ciceronis ætate plurimũ distantia, di-
ci uidemus curiata comitia, Cicero ipse hic tributa uerbo proprio expressit. quandoqui- G
dem suprà ostendimus à curijs mulieribus appellatas fuisse primo tribus: Vnde curiata
primo comitia postea fuere tributa. Fiebant tamẽ aliquando Cõsules etiã sine comitijs
per interregem, ad id à populo creatũ. Liuius libro tertio, Per interregẽ creati cũ, puoca
tione L. Valerius M. Horatius, actaq; res in Flaminijs pratis, qui nũc circus Flaminius.
Et Asconius Pedianus orationẽ Ciceronis Miloniana exponens: fiebãt interim alij ex
alijs interreges, qui comitia Cõsularia propter eorũ candidatorum tumultus, & eorun-
dem manus armatorũ, habere non poterant. Pompeiusq; sine collega factus est: de qua
re Plutarchus in Pompeij uita. Pompeius à Senatu solus Cõsul creatus per Sulpiciũ in-
terregẽ, collegæq; assumendi potestas attributa, Catone omnia suadente ob remp. ut di
xit. Comitia quando fierent non satis certũ habebat. Nam etsi Calẽdis Ianuarijs, ut plu
rimum fiebant, in aliud tamen tempus quandoq; differebantur. Macrobius scribit Calẽ
dis Martij comitia auspicant. Et Plinius: Nundinis rustici urbem reuisebãt, & ideo co-
mitia habere nundinis non licebat, ne plebs rustica auocaretur. Et Cicero ad Quintum H
fratrem. Comitia in mensem Septembrẽ reiecta sunt. Et aliquando in Tribunorum ple
bis potestate fuit, comitia quando haberi deberẽt declarare. Liuius libro V: C. Licinius
& L. Sextius tr. pl. tulerunt, ne Tribunorum militarium comitia fierent, sed Consulum.
& libro XXIII Q. Fabius in eum quẽ postea comitialem habuit diem comitia edixit.
Et infrà XXV. Dictator primo comitiali die creauit Consules. Et XXVI diemq; comi
tijs à C. Calfurnio Prætore urbano petijt. Vnde uidetur Augures qd̃ suprà scribit Plini
us quàm multos dies in anno Calendis Martij inauguraſſe, quorum uno siue Prætor, si-
ue Cõsules, siue Tribuni plebis comitia habebant. Vnde prudenter à Fabio Maximo
Censore institutum est, ut postquàm comitia ad multorum libidinem habebantur, & si
mul multi atq; omnes pariter in eis poterãt, aliqua pars ciuitatis esset, quæ sua grauitate
rem ipsam moderaretur. ex omnibus enim ciuibus forũ exercitio & usu frequentanti-

Tribus urba-næ quatuor bus, quatuor instituit tribus, quas appellauit urbanas: unde Maximi cognomẽ nactus
est, quatuor enim illæ aliarũ temeritatem tribuum moderabantur: Vnde in petitione i-
psa, Vrbanã tribũ semper plurimi fuisse habitã. Asconius Pedianus pro Milone, inter

cæteras

A cæteras leges P.Clodij tr.pl.quas forte proposuerat, eam quoq; qua Libertini, qui non plusquã in tribus tribub.suffragiũ ferebant, possent quoq; in urbanis tribubus, quæ propriæ ingenuorũ sunt ferre: qua in petitione quid obseruatũ fuerit dicendũ duximus. est uerò apud multos tritũ quid Cicero de hac re Quintũ fratrem admonet in hanc formã, Valde elaborandũ est tibi ut tribules, ut uicini, & clientes, ut denique liberi, postremo etiam seruitus: nam fermè omnis sermo ad forensem famam à domesticis manat autorib. & infrà: eximiè magnam gloriam & dignitatem, & rerum gestarum magnitudinem esse oportet in eo, quẽ homines ignoti nullis suffragantibus meritis, honore afficiant. itẽ infrà: Senatores, equites Romanos, cæterorum omnium gratos homines, & gratiosos cõplectere. multi homines urbani industrij multi Libertini in foro gratiosi gnauiq; uersantur, cura ut sint cupidi. deinde habe oratores urbis, collegia omniũ pagorum uicinorũ. Ex his principes si ad amicitiam tuam adiunxeris, per eos reliquã multitudinẽ facilè tenebis. postea totã Italiã fac ut in animo & memoria tibi distributam cõprehensamq; B habeas, ne quod municipium, colonia, prefectura, nec locus esse possit: nec quẽ in Italia posse patiaris, in quo non habeas firmamenti quod satis esse posset. Perquiras etiã, inuestiges homines ex omni regione, eosq; cognoscas, appetas, confirmes, cures ut in ciuitatibus suis aliquot petant, & tua causa quasi candidati sint. bene homines nosse, comiter appellare, assiduè ac diligenter petere, benignũ ac liberalẽ esse oportet. Vnde Cicero ipse postea Octauio scribens inquit. Nos in omni munere cãdidatorio fungẽdo summam adhibemus diligentiã: & fortasse quoniam uidetur in suffragijs multũ posse Gallia cũ Romæ à iudicijs forũ refrixerit, excurremus mẽse Septembri. Et item ad fratrẽ de petitione: Tota petitio procura ut pompæ plena sit, ut illustris, ut splendida, ut popularis, ut habeat summã spem ac dignitatẽ. Sed hæc tibi retinẽda, ut senatus te existimet ex eo quod ita uixeris defensorem autoritatis suæ fore. Equites Romani boni & locupletes, ex uita acta te studiosum otij ac rerum tranquillarũ, multitudo ex eo dũtaxat, quod oratione in concionibus atq; iudicio popularis fuisti, te à suis cõmodis alienũ non futurum. petitionis formandæ artes & instituta Cicero multas ac difficillimas suprà ostẽdit, C sed postquàm uentũ erat ad ipsum petitionis actum, resq; uarijs modis, quos infrà docebimus, in campũ actumq; deducta erat, maiores prædictis in dies suboriebantur candidatis petitoribus difficultates: de quibus itẽ Cicero pro Murena sic dicit. Quod si illa solennis precatio comitiorum à consularibus auspicijs cõsecrata, tantã habet in se uim & religionem, quantum resp. postulat. & infrà: quod enim fretum quẽ Euripũ tot motus, tantas, tam uarias habere putetis agitationes fluctuum, quantas perturbationes & quãtos æstus habet ratio comitiorum. nihil est incertius uulgo, nihil obscurius uolũtate hominum, nihil fallacius ratione tota comitiorum. Nam & tempestates aliquo certo cœli signo cõmouentur, sæpe improuiso nulla ex certa ratione, obscura aliqua ex causa excitantur: sic in hac comitiorum tempestate populari, sæpe intelligas quo signo commota sit, sæpe ita obscura est, ut casu excitata esse uideatur. Et infrà. Petitorẽ ego præsertim cõsulatus, magna spe, magno animo, magnis copijs, & in forum & in cãpum deduci uolo: D præsertim cum hoc iam nouo more, omnes ferè domus omnium concursant, & ex uultu candidatorũ coniecturam faciunt, quantũ quisq; animi & facultatis habere uideatur: Vides tu ne illum tristẽ, demissum? iacet. diffidit. abiecit hastã. serpit hic rumor. Magna aũt est comitijs consularibus repentina uoluntatũ inclinatio, præsertim cum incubuit ad uirum bonũ, & multis alijs adiumẽtis petitionis ornatũ. huiusmodi etiam petitionis difficultates & candidatorũ Cicero in oratione pro Plancio sic ostendit. Non em̃ comitijs iudicat semper populus, sed mouetur plerũq; gratia, cedit precibus. Facit eos à quibus maximè est ambitus, denique si iudicat non delectu aliquo aut sapiẽtia ducit ad iudicandũ, sed impetu nonnunquã, & quadã etiam temeritate. non est enim consiliũ in uulgo. non ratio. non discrimen. nõ diligentia. semperq; sapientes ea, quæ populus fecisset ferenda, nõ semper laudanda dixerũt. primũ illud debes putare comitijs præsertim ædilitijs studiũ esse populi non iudicium. eblandita illa nõ enucleata suffragia, eosq; qui suffragium ferant, quid denique ipsi debeant considerare sæpius, quàm quid cuiq; à rep. uideatur deberi: Nostrũ est autem qui in hac tẽpestate populi iactamur ac fluctibus, ferre moderatè populi uoluntates, allicere alienas, retinere partas, placare turbatas: honores

De difficultatibus petentium dignitates

si magni non putamus, non seruire populo: sin eos expetimus, non defatigari supplicando. Sunt item dictis difficultatum sententijs simillima, quæ idem Cicero in epistola Curioni scribit. Habemus hæc omnia, bonorum studium conciliatũ ex tribunatu, propter nostram, ut spero te intelligere, causam. Vulgi & multitudinis propter magnificentiam munerum liberalitatemq; naturæ: iuuẽtutis & gratiosorum in suffragijs studiũ, propter eius excellentẽ in eo genere uel gratiã uel diligentiã: nostrã suffragationẽ si minus potẽtem, at probatam tamen & iustam & debitam. Erat autem petentibus maximum adiumentum, paucitas competitorum. Vnde Cicero Attico. Luceium scito consulatum habere in animo statim petere. Duo enim soli dicuntur petituri. Non solum autem libera ciuitate artes in petitione sunt adhibitæ, de quibus tam multa superius sunt dicta, sed à principibus etiam se gratos populo reddere adnitentibus. hinc scribit de Octauio Augusto Suetonius. Quoties magistratuum comitijs interesset, tribus cum candidatis suis circuibat supplicabatq; more solenni: ferebat & ipse suffragiũ in tribubus, ut unus è populo. & magnæ spei ac confidentiæ fuit petitio uarijs ex adiumentis prius prudentia cõparatis. Cicero pro Murena. Nos quoq; scenam habuimus competitricem. quod si ego qui trinos ludos Ædilis feceram, tamen Antonij ludis commouebar. Habuit proficiscens delectum in Vmbria. dedit ei facultatem respub. liberalitatis, qua usus multas sibi tribus, quæ municipijs Vmbriæ conficiuntur, adiunxit. Et pro Plancio idem Cicero humilitatem supplicãdi omnibus plurimum in petitionibus magistratuum ualuisse sic ostendit. Quo quidem tempore si id Lateranẽsis facere uoluisses, aut si grauitatis esse putasses tuæ, quod multi nobiles sæpe fecerunt, ut cum minus ualuissent suffragijs profiterentur se populo, fracto animo atq; humili supplicarent, non dubito quin omnis ad te conuersura fuerit multitudo. nunquam enim nobilitas integra præsertim atq; innocẽs, à populo Romano supplex repudiata fuit. Et contracta undiq; studio & diligentia multitudo plurimũ in petitione adiuuabat. Hinc Plutarchus in Pompeij uita. Cæsar in Gallijs agẽs ad suffragia frequentes milites ire iussit, ut sibi aliud quinquenniũ decernereẽ. Nunc de candidatis, quorum supra frequens est mentio, dicendum. Eos ab indumento quod ipsum indicat uerbum appellatos constat, de eaq; re Plutarchus in Problematibus sic habet. Candidatis erat moris in tunica absq; toga esse, ne argentum sinu ferentes ipsi alios corrumperent ciues: uel quod imperio dignos nõ genere, non diuitijs nõ gloria, sed uulneribus & cicatricibus cõmendari oportere iudicabant, quæ quidem uulnera, ut ab ijs quos ambiendo prensabant conspicerentur, sine toga ad petendum descẽdebant. Idemq; Plutarchus in M. Æmilij uita dicit M. Æmilium uirum Cõsularem, qui tricies singulari certamine pugnauerat, & semper hostem trucidauerat, contra Galbam in umbra nutritum contendentem, cum cicatrices populo ostendisset, statim omnes trib. triumphum ei dedisse. Veterem uerò fuisse candidatorum in petitione morem, Liuius quarto libro ostendit, qui dicit à Tribuno plebis tunc latam legem, ne cui liceret album uestimentũ induere petendi causa. Et tamen infrà scribit. Tribunis militum Cõsulari potestate creatis C. Iulio Tullo C. Seruilio Hala. Cn. Cornelio Cosso artẽ adhibitam à patricijs cuius eos Icilij tunc quoq; insimulabant, quod turbis indignorum candidatorũ intermiscendo dignos, tædio sordium in quibusdam insignium populum à plebeijs diuertissent. Ratio nunc à nobis, autoritas ac tempus eam deferendi candidam uestem docebit. Rationemq; solam fuisse constat, ut petituros insignes magistratus ostenderet alba uestis. Tempus deferendi, autoritas ostensa docebit. Nam iubentibus Tribunis militaribus consulari potestate suprà uidemus cãdidatos dignis indignos fuisse immixtos, & pariter aliquando factũ est à Dictatore aut patribus. Nam idem Liuius quarto libro: Dictatore Publio Cornelio, & Hala Seruilio Magistro militũ, sicut priore anno per indignissimos ex plebeijs candidatos, omnium etiam dignorum tædiũ fuerat, sic tum priscis moribus Patrum splendore gratiaq; ad petendum præparatis omnia loca obtinuere: quos quidem candidatos ad petendum, ut præfertur impulsos, per diẽ solummodo petitionis albam detulisse uestem non dubitamus. alia autem fuit, de qua paulo post dicemus, petendi iure & ordine Cõsulatũ forma, cum quis Quæstura & Ædilitate functus, petere ad suũ libitum instituisset. Hicq; anno uno à creatis scilicet Cõsulibus ad aliorum creandorũ comitia, ueste alba utebantur. Vnde uidemus Ciceronẽ pro Murena orantẽ dicere,

Petentibus magistratum maximum adiumẽtum competitorum paucitatem fuisse

Candidati

Lex ne quisquam petendi causa album uestimentum indueret

A dicere,eum quam cepiſſet in Aſia albam ueſtem Romam uſq; uenientẽ detuliſſe.Multi obuiam prodierunt de prouincia decedenti,Conſulatũ petenti ſolet fieri, & cui autẽ non proditur reuertenti.Quid habet admirationis tali uiro aduenienti candidato conſulari obuiam iuiſſe multos?Catonem quoq; ſuperiorem in alba ueſte dum cenſurã peteret dixiſſe teſtimonium in Marcum Attiliũ Glabrionem competitorem ſuum Liuius in XXXIII ſcribit.Quæcunq; hactenus à nobis de comitijs,candidatis,& petitione dicta ſunt,generalia fuerunt:ad ipſam rem nunc ante oculos ponendã particulariter deſcendamus.Qui Cõſulatum petituri in campum Martium candidati deſcendebant, de ductores ſuffragatoresq; ſuos circa ſe habebant:ſicut Liuius XXXIIII habet,Potentes petebant patricij plebeijue:P.Cornelius Cn. F. Scipio q̃ ex Hiſpania prouincia nuper receſſerat magnis geſtis rebus.Et L.Quintius Flaminius q̃ claſſi in Græcia præfuerat,& Cn.Manlius Volſo:hi patricij,plebeij autẽ Cn.Lelius Cn. Domitius Cn. Liuius Salinator L.Attilius.ante omnia certamen accendebant fratres candidatorũ, duo clariſſimi ſuę ętatis imperatores.maior gloria Scipionis & quo maior eo propior inuidię. Quintij recentior,ut qui eo anno triumphaſſet,quòd alter decimum iam annũ aſſiduus in oculis hominum fuerat,quæ res minus uerẽdos magnificos homines ipſa ſatietate facit.In Quintio noua & recentia omnia ad gratiã erant.Is obtinuit ut præferretur candidato quẽ Aphricanus frater ducebat,quem Cornelia gens Cornelio Cõſule comitia habente cõmendabat.L.Quintius & Domitius Aenobarbus Conſules facti. Adeo ne in plebeio conſule,cum pro C.Lælio niteretur Aphricanus ualuit.Et XLI Liuius:Claudius unus ex omnibus nobilis candidatus erat,opinione omnium haud dubiè deſtinabãtur.Quintus Fabius Labeo & L.Porcius Licinius.Sed Claudius Conſul ſine lictoribus toto foro uolitando,clamantibus aduerſarijs & maiore parte ſenatus,meminiſſe eũ debere ſe prius Conſulẽ populi Romani, q̃ fratrem P.Claudij eſſe,quin ille ſedens pro tribunali aut arbitrum aut comitiorum tantum ſpectatorem ſe prẽberet:coerceri tamẽ ab effuſo ſtudio nequiuit,quin magnis cõtentionibus Tribunorũ quoq; plebis, qui aut cõ

B tra Conſulẽ,aut pro ſtudio eius pugnabant, comitia aliquoties turbaret: donec peruicit Appius,ut deiecto Fabio fratrẽ traheret. Eam petitionis animi anxietatẽ Seneca epiſtola CXVIIII ſic deridet:Quàm putas eſſe iucundum tribubus uocatis cum candidati in templis ſuis pendent?& alius numos promittit,alius per ſequeſtrẽ agit,alius eorum manus oculis contexit,quibus deſignatus contingendam manũ negaturus eſt:omnes attoniti uocem præconis expectant.Durauitq; aliqua ex parte petitionis magiſtratuum umbra ſub principibus.Suetonius de Cæſare. Comitia cum populo partitus eſt; ut exceptis cõſulatus cõpetitoribus,de cætero numero candidatorũ pro parte dimidia,

C quos populus uellet pronunciaret:pro parte altera quos ipſe dediſſet. Et edebat per libellos circum tributim miſſos ſcriptũ breui:Cęſar dictator illi tribui, cõmendo uobis illum & illum,ut ueſtro ſuffragio ſuam dignitatem obtineant.comitia nulla habuit præter Tribunorũ & Ædiliũ.& Plinius orator:Anxium me & inquietũ habet petitio Sexti Erucij.Itaq; prehendo amicos,ſupplico,ambio,domus ſtationesq; circumeo,quantũ

D uel autoritate,uel gratia ualeã precibus experior. Locũ ubi hæc comitia haberentur ſupra diximus campũ fuiſſe Martium,ſæpenumero à nobis deſcriptũ.In eo quæ erant cõtra quæ aqua uirgo in urbem nunc etiam currens finitur; ut inter columnam Antonini cocleam extantem,& dictam aquam ipſa fuerint Septa ad inſtar clauſurarum, quæ armentis in campeſtribus fiunt ſic appellata.erantq; è materia & tabulatis, de quibus M. Cicero ad Atticũ ſcribens.Efficiemus rem glorioſam:Nam in campo Martio tribus comitijs marmorea ſumus & ſepta facturi,eaq; cingemus excelſa porticu, ut mille paſſuũ conficiatur:ſimul adiungetur huic operi uilla publica.quod tamen nec Cicero ipſe,neque alius poſtea fecit,bello prohibente ciuili,quod breui poſt hanc epiſtolã eſt ſubortum:ad ipſaq; ſepta totidem fuere Ouilia minoris ambitus loca,in quib.centuriæ à tota tribu ſeparatæ de agendis prius q̃ citarentur conſultabant.Et ſuos quæq; tribus habuit Diremptores,multitudinem in centurias diuidentes,Succenturiatoresq;,quos dicit.Feſtus explendæ centuriæ cauſa aliquos,qui forte non adeſſent ſuppleuiſſe. Vnde cõijcimus centurias non ſingulis comitijs fieri conſueuiſſe,ſed potius cũ factæ eſſent diu permanſiſſe:nam extat nũc lapis centurias,ut apparet,aliquas inciſas habẽs, uix dimidius,

Conſulatũ petentium conſuetudo

in ſanctæ Luciæ nũc eccleſia ubi Orphei templũ erat, uetuſta cuius ornamenta à nouis E
mutationibus dignoſcuntur, eccleſiaq; Orphei retinet cognomentum: aliíq; erant Cen
turiatores appellati, quibus eſſet cura dictas centurias colligere. Erãt item unaquaq; in
tribu Diuiſores. diuidendis æqualiter omnibus, quę tribui darentur, obuenirentq; emo
lumentis præfecti, quos largitionũ corruptulæ autores ſæpenumero fuiſſe docebimus
Iam in campum & ad ſepta ouiliaq; ipſasq; tribus & centurias uſq; peruenimus, candi-
Tres ordines virorum in tribubus datos ad petitionẽ à ſuis deductoribus ſuffragatoribusq; deduci uidere uidemur. Maio
re igitur conatu deligendi formam ducimus explicandam. tenenda uerò quæ ſuprà di-
ximus, fuiſſe in tribubus trium ordinum uiros, patricij, equeſtris & plebeij, fuiſſe etiam
claſſes quinq; à cenſu plurimum differentes: de centurijsq; prærogatiuis ſortitione &
Veturia, quæq; in ipſis tribubus fiebant, & Conſules Prætoresq; cum alijs magiſtrati-
bus ad pontem conſediſſe, qui in campo eſſet Martio ubi cocleam columnam Antonij
extare uidemus, quæ dicemus attentè conſideranda ſunt primum de Conſule. Liuius
Suffragia per pontem XXXI. Conſul in campo Martio comitijs priuſquam centurias in ſuffragium mitteret. F
Et Nonius Marcellus ſcribit ſexagenarios per pontem non mittendos quod ſuffragiũ
non ferant, quod pro ponte fiebat. Suetoniusq; de ponte apertius ſic habet. De Cæſare
enim & coniuratis in ſuam mortem ſic inquit. Illum in campo per comitia tribus ad ſuf-
fragia uocantem partibus diuerſis ex ponte ut deijcerent, atq; exceptum trucidarẽt, co
gitaſſe. Centurias Diribitores quorum id officij erat in tribubus diuidebant. Prærogati
Prærogatiua ua quid eſſet, uerbum ſignificat: ex omnibus enim qui militarent iunioribus, & pariter
ex ueteranis militia per ætatem dimiſſis deligebantur centuriæ, prærogatiua iuniorum
ſiue ueteranorum appellatæ: ex ipſisq; prærogatiuæ centurijs facto iterum delectu, pri
mâ ſelectorum quorumcunq; præſtantiorum centuria dicta eſt tanquam ab ætate &
Veturia centuria dignitate uenerabiliorum, Veturia. Et ne fraus aut corruptela poſſet fieri, non cincti ad
cuſtodiam ſuffragiorum deputabantur, de quibus quid fuerit Plinius ſic habet. Decu-
riæ pluribus nominibus diſtinctæ Tribunorum iudicum, propter hoc non cincti uoca
bantur ex omnibus ſelecti, ad cuſtodienda ſuffragiorum ſita in comitijs: alius ſe non cin G
ctum, alius fractum, alius tribunum appellabat: Tiberij principatu equeſter ordo mo-
tus, in id conſtitutumq; ne quis non cinctus eſſet, niſi ciuis ingenuo patre auoq;, quibus
ſeſtertia quadringenta cenſus fuiſſent à lege Iulia theatrali quatuordecim ordines ſedẽ
di. Sortiebatur Conſul, quæ pro unoquoq; candidato prærogatiua iuniorũ prius in ſuf-
fragium mitteret, quam & præco citabat: cumq; acceptum eſſet ad Cõſulis cæterorũq;
magiſtratuum præſentiam in ponte ſuffragium, ea centuria in montem inde citatorum
appellatum dimiſſa, præco quid egiſſet renunciabat, citabanturq; poſt prærogatiuas tri
bus eiuſdem prima, deinde aliæ claſſes in centurias diſtributæ. Eratq; arbitrij candida-
torum, tribuum in quibus magis uiderent prerogatiuarum ſortitionem fieri, easq; quas
ſorte contigiſſet exire, & deinde alias centurias à conſule uocari. Nam plerunq; accide
bat eos in petitione præualere, quibus prærogatiuæ præſertim iuniorum fauiſſent. Vn-
de Cicero pro Murena. Et enim, ſi tanta illis comitijs religio eſt, ut adhuc ſuper omnem
ualuerit prærogatiuam. Vnde uidemus Helium Spartianum, de Alexandro Seuero di- H
cere. Ipſas deinde tribus & eos qui militaribus niterentur prærogatiuis purgauit. Hæc
autẽ omnia facillimè intelligere poterit, qui dicta Ciceronis de Lucio Piſano Philippi-
carum ſecundo, in hæc uerba conſiderabit. Ecce Dolabellæ comitiorum dies, ſortitio
prærogatiuæ exit, renunciatur, tacet, prima claſſis uocatur. Renunciatur, deinde ut aſ-
ſolet ſuffragia, tum ſecũda claſſis uocatur: quæ omnia celerius ſunt facta quàm dixi. ſed
ad rem multo copioſus faciunt, quæ à Cicerone in oratione pro Planco ſcripta ſubiecí-
mus. Neq; ego nunc conſilium reprehendo tuum, quod eas tribus quibus hic maximè
notus erat non ediderís. & infrà: Vocatæ tribus, latum ſuffragium, deſcriptæ, renuncia-
tæ, longe plurimum ualuit Plancus. At tandem una centuria prærogatiuæ tantum ha-
bet autoritatis, ut nemo unquam prior eam tulerit, quin renunciatus ſit aut ipſis comi-
tijs Conſul, aut certe in illum annum. Et infra de Planco ſic habet: cuius in honore non
unius tribus pars, ſed comitia tota comitijs fuerunt prærogatiua. & ubi Cicero in præ-
dictis nõ ſatis edoceat ſupplebit Liuius infra ſcripta libro quinto: Haud inuitis patrib.
Publiũ Liciniũ Caluum, prærogatiua tribunum militum nõ petentem creauit. & infrà:

populus

populus nihilominus suffragia inibat. & ut quæq; intrò uocata erat centuria, Cõsulem haud dubie Fabium dicebat. Centuriæ quæ supererãt Q. Fabium & P. Decium dixere: & infrà. Tumq; prærogatiua & primo uocatæ oẽs centuriæ cõsulem eum dicebãt. Item infrà: eo die cum sors prærogatiuæ exisset, eaq; T. Attiliũ. Et libro XXIII. Liuius: interea prærogatiua suffragium inijt. Creatiq; in ea Cõsules Q. Fabius Maximus quartũ M. Marcellus tertium: eosdem Cõsules cæteræ centuriæ sine uariatione ulla dixerunt. & libro XXVI nostræ intentioni in plurimis satisfacit Liuius: Fuluius cùm comitia Coss. haberet, prærogatiua Veturia iuniorũ T. Manliũ Torquatũ dixit: qui ad tribunal consulis uenit, petijtq; ut sua pauca uerba audiret, centuriãq; quæ tulisset suffragium reuocari iuberet. oculorum eũ ualetudinem excusauit. post hęc cùm centuria frequens succlamasset, se nihil mutare, tũ Torquatus, Neq; ego uestros mores Cõsul ferre potero, neq; uos imperium meum: redite in suffragiũ. Tum centuria mota autoritate uiri petijt à Cõsule, ut Veturiã seniorũ citaret, uelle se cum maioribus natu colloqui: citata seniorũ Veturia, datũ secreto in ouili cum his colloquẽdi tempus. ita cõsultatione data, senioribus dimissis iuniores suffragiũ ineuntes M. Marcellũ, M. Valerium Cõsules dixerunt: autoritatem prærogatiuæ oẽs centuriæ secutæ sunt. Reliquum est nobis hac comitiorũ parte, qualia centuriæ aut tribus ipsæ aliter suffragia ferrent ostendere: Duobus eũ modis sed diuersis temporibus id factitatũ fuit. Nã uocibus primò & sententijs palàm ab uno quoq; dictis, post tabellis suffragia dari mos fuit, de qua re elegãtissimã disputationẽ Cicero Legũ secundo cum Quinto fratre sic habet. In ea sum sentẽtia, qua te fuisse semper scio, nihil ut fuerit in suffragijs uoce melius. quis aũt nõ sentit omnẽ autoritatẽ optimatũ tabellariã legẽ abstulisse? quã populus liber nunquã desiderauit, id oppressus dominatu & potẽtia principũ flagitauit. Itaq; grauiora iudicia de potẽtissimis hominibus erãt uoces q; tabellæ: quãobrem suffragãdi nimia libido, in nõ bonis causis eripiẽda fuit potentibus, nõ latebra dãda populo, in qua bonis ignorãtibus quid quisq; sentiat tabella uitiosum occultaret suffragiũ. Itaq; isti rationi neq; lator quisquã est inuentus neq; autor unquã bonus. Sunt eũ quatuor leges tabellariæ, quarũ prima de magistratibus mandãdis. Ea est Gabinia lata ab homine ignoto & sordido. sequuta biẽnio post Cassia est: de populi iudicio. ista ab homine nobili lata L. Cassio. Carbonis est tertia de iubendis legibus ac uetandis: seditiosi atq; improbi ciuis. Vno in genere relinqui uidebat, q̃d ipse Cassius exciperet perduelliones. dedit huic quoq; iudicio Cælius tabellã. Eãq; optimã remp. esse dico, quã hic cõsul cõstituerit: quæ sit in potestate optimatũ. Sic eũ recitata est: de suffragijs optimatũ quæ plebi libera sunto. quæ lex hanc sententiã, cõtinet: ut omnes leges tolleret, quæ postea latæ sunt, quando tegunt omni ratione suffragiũ: ne quis inspiciat tabellã, ne roget, ne appellet, deinde hoc optimo cuiq; & grauissimo ciui ostẽdat ultroq; offerat. Eoq; nunc fit illud quod à te nuperrimè dictum est, ut minus multos tabella cõdemnet q; solebat uox, quia populo licere satis est. Hoc retẽto reliqua uoluntas autoritati & gratiæ tradit. Itaq; ut omittã largitione corrupta suffragia, non uides si quando ambitus sileat: quæri in suffragijs quid optimi uiri sentiant. quãobrem lege hac libertatis species datur, autoritas bonorum retinetur, cõtentionis causa tollit. Vnde cũ uocem Cicero tabellæ præponeret, sic oratione in Pisonẽ habita gloriatus est. Me cuncta Italia, me oẽs ordines, me uniuersa ciuitas nõ prius tabella q; uoce Cõsulem declarauit. Similemq; supradictæ Ciceronis disputationem Plinius orator Mesio Maximo scribit. Meministi ne te sæpe legisse quantas cõtentiones excitauit lex tabellaria At nũc in senatu sine ulla dissensione hoc uelut optimum placuit. Omnes comitiorũ die tabellas postularunt. Supersunt senes, ex quibus audire soleo hunc ordinem comitiorum. Cito nomine candidati silentium summum. dicebat ipse pro se, explicabat uitã suã, testes & laudatores dabat uel cum quo militauerat, siue sub quo quæstor fuerat, uel utrunq; si poterat: adhibebat quosdã ex suffragatoribus. illi grauiter & pauca loquebant, plus hoc q; preces ,pderat. Nonunquã cãdidatus aut natales cõpetitoris, aut annos, aut etiã mores arguebat. Audiebat senatus grauitate censoria. Ita sæpius digni q; gratiosi præualebant. Inualuit tñ & diutius seruatus est mos tabellarum. De quo Cicero in legẽ Agrariã Rulli secundam, in suam q; sui ipsius gloriã sic habet. Sed tamen magnificentius atq; ornatius esse illo nihil potest, quod meis comitijs nõ tabellam indicem tantæ libertatis

Mos dandorũ suffragiorum

Leges tabellariæ

Comitiorum ordo

sed uocem unam ,p uobis indicem uestrarum in me uoluntatum ac studiorum tulistis, E
Itaq; me nõ extrema tribus suffragiorum,sed primus concursus populi Romani consulem declarauit.Quale autem uas fuerit in quod suffragia mitterent,Asconius Pedianus
Vas in quod suffragia mittebantur
,p Cornelio de maiestate sic habet. Dum sitella defertur, dum sortitio fit. Et Cornelius Tacitus de Vespasiano:Sorte & urna mores nõ discerni:suffragia ad æstimationẽ senatus reperta,ut cuiusq; uitã famamq; penetrarent.Et tabellas ipsas fuisse cera delinitas,in quibus stilo faciliter scriberet cuiusq; uotum,infrà in accusationũ partibus, dum sententias iudices ferrent ostendemus. uetustã uerò huius uerbi uim beatus Hieronymus ad
Tabellarum origo
Niceã Hypodiaconũ eleganter sic scribit.Rudes illi Italiæ homines,quos Cascos Ennius appellat:q sibi,ut in Rhetoricis Cicero ait,ferro uictũ quæritabãt,ante cartæ & membranarũ usum:aut dedolatis ex ligno codicillis,aut in corticibus arborũ mutua epistolarũ colloquia missitabãt.Vnde & portatores earũ,tabellarios: & scriptores à libris arborũ librarios uocauere.ad quarũ tabellarum imitationẽ hæ quoq; & factæ & dictæ sunt, in quibus senatorum & iudicum in sententijs uota scribebant.De cæteris uerò quod dixi infrà dicto loco patebit. Scriptas autem fuisse tabellas, Plinius Mesio Maximo scribens sic indicat. Scripserã tibi uerendũ esse, ne ex tãtis suffragijs in quibusdam tabellis multa essent iocularia atq; etiã fœda dictu,in una uerò pro nominibus candidatorũ,suffragatorũ nomina sunt inuenta.Excãduit senatus, magnoq; clamore, qui scripsisset iratum principẽ est comprecatus:tantum licentiæ prauis negocijs adijcit illa fiducia, quis eñ sciet? Et tabellæ pro epistolis cum uictoriã cõtinerẽt laureatæ mittebant. Cicero in Pisonem:Ne tu quidem Paule noster tabellas Romã cum laurea mittere audebas.Hisq;
Qui modus in magistratibus declarandis
supra tãto ut ostendimus studio peractis: cõsul in põte residens eum cuius suffragia superauerant cõsulem futuri anni declarabat,præcoq; palàm enunciabat,pariterq; in deligendis,Prætore, Censore,Ædilibus,& Tribunis factũ fuit,declaratiq; in Cõsules candidati,cum senatui usq; ad tempus ineundi cõsulatum interessent, maximæ erãt autoritatis.declarãdi in comitijs Cõsules & alios magistratus formã moresq; satis suprà docuimus,qd quidẽ & si suapte rei natura integrè & absq; uitio & corruptela fieri potuit, malis tñ artibus sæpenumero factitatũ est:quibus artibus primariũ largitio fomentũ dedit, G
unde & repulsas à petitione nõnulli quãdoq; immeritas retulere:ob idq; Cicero Quintum fratrẽ ad petitionẽ cõsulatus instruẽs sic admonet.Et quoniã in hoc uel maxime uitiosa est ciuitas, q largitione interposita uirtutis ac dignitatis obliuisci solet,fac ut se abste custodiri atq; obseruari sciãt.& ad Atticũ idẽ Cicero. Cõsules flagrãt inuidia, q Memius cãdidatorũ pactionẽ in senatu recitauit,quã ipse suus cõpetitor Domitius cũ Cõsulibus fecisset,ut ambo talẽta quadraginta cõsulibus darẽt,si essent ipsi cõsules facti.& idẽ Cicero largitionis factæ insimulatũ Plãcũ defendẽs dũ purgare nititr,quo fieret modo corruptela & largitio sic docet.Sed tu doce sequestrẽ fuisse,largitũ fuisse,cõscripsisse,tribules decuriasse. Vnã tribũ delige,tũ doce qd debes,p quẽ sequestrẽ,quo diuisore corrupta sit.Deinde habere cœpit subito præter opinionẽ hominum:ut ne si cogitasset quidẽ quispiã largiri,daret spatiũ cõparãdi tribus.Latum suffragiũ,descriptę,renunciatæ:lõge plurimũ ualuit Plancus.nulla largitionis nec fuit,nec esse potuit suspicio. Erat H
De pœnâ tribus largitiõe corrũpentiũ
aũt grauissima pœna his, qui largitione tribus ac centurias corrupissent per legẽ de ambitu cõstitutã,cuius legis metu diuersis & occultis artibus largitionẽ ipsam fieri oportuit. Vnde dixerũt Plãci aduersariorũ oratores, ipsum quosdã mimorũ habitu subornasse,q ad tribus & cẽturias per ludi simulationẽ penetrãtes, pecunias in largitionẽ detulerãt:quã diluere calumniã Cicero cum adniteretur, his uerbis in prædicta oratione est usus.Illud uerò crimen de mimis,quos in circo Flaminio deprehẽsos esse dixistis,tũc caluit,recentiq; nunc in causa refrixit:neq; eñ qui illi mimi fuerint,nec quæ tribus , nec q diuisor ostenditis.Asconius Pedianus in Ciceronis orationẽ pro Milone. Annius Milo & P.Plautius Hypseus & Q.Metellus Scipio Cõsulatũ petierunt,nõ solũ largitione palã effusa,sed etiã factiõibus armatorũ succincti.& Cicero ipse in Verrẽ actione secunda,Comitia haberi cœpta sunt. Cursare iste homo potẽs cũ filio blãdo & gratioso circũ tribus,paternos amicos hoc est diuisores appellare. Hinc uidemus Octauiũ Augustũ, populi gratiã aucupantem tollendis largitionibus curam adhibuisse. Suetonius enim de eo sic scribit.Comitiorũ quoq; ius pristinũ reduxit;ac multiplici pœna coercito ambitu,

A bitu, Fabianus & Scaptiensibus tribubus suis die comitiorum, nequid à quoquã candidato desiderarent, singula milia numûm asse diuidebat. satis multa de largitione, repulsa rum aliquas dicamus. Nullã indigniorem repulsam Populum Romanũ unquã uidisse creditum est ea: de qua sic Plinius scribit. Vir optimus à senatu iurato iudicatus Scipio Nasica, bis cãdidatus repulsam habuit: cui exuli in patria mori nõ licuit. Sed ultimæ repulsæ causa afferẽ, ostendens quod suprà diximus necessariam fuisse petituro Consulatum, & alios insignes magistratus, humilitatẽ, & omnẽ uniuerso populo subiectionem. Cum eñ is Scipio post Iugurthæ bellum matremq; Ideã in urbem aduectã, & seditiões ciuium aliquãdo cõpositas, ædilitatem peteret, & inter supplicandum solenni more ut fiebat callosam stringeret manum unius quem rogabat, per iocum interrogauit: Nunquid manibus ambulare solitus esset? qđ tribus rusticæ adeo ægrè tulerunt, ut repulsa illi data fuerit. Paruaq; pariter fuit causa, quæ. Q. Ælio Tuberoni repulsam præturæ dedit, quẽ L. Paulus auus & P. Aphricanus auunculus deducebãt. In epulo eñ Aphrica- B ni patrui suo nomine dato, triclinĩũ posuit Punicanis pellibus hædinis stratũ, & figlinũ mensæ apparatũ omnem fuisse suprà ostendimus, infraq; diffusius in moribus & cœnis dicemus. Erat autem (ut diximus) in petitione necessaria subiectio abiectissima, quã ali quando generosi animi quosdã erubuisse uidemus. M. enim Crassus consulatũ petens, & more cãdidatorum cãpum circuiens singulos rogabat, qui Scæuolã socerum suũ deductorẽ erubescẽs, eum, ut abiret, rogauit. Meliusq; feciſſe uidetur Cicereius scriba, qui cum Aphricano superioris filio temerè cãdidatus, postquã se in cõsulatus petitione superare aduertit, abiecta ueste candida se p cõpetitore suffragatorem exhibuit. nec fuerunt oẽs repulsæ ad pernicieñ notatorũ. Q. enim Cecilius Metellus consulatus repulsam habuit, & paulo post duas ꝓuincias cõsuli sibi demãdatas Achaiã & Macedoniã populo Romano subiecit. Lucius quoq; Sylla aliquãdo priusq; eo dignitatis quo euectus est ascẽderet, prẽturę repulsam habuerat. pariter M. Portius Cato post repulsã dignitatẽ in rep. maximã est adeptus. at cętera iã in quartũ uolumẽ q̃ hoc satis creuerit differamus. *De repulsis*

C

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROMAE liber quartus, qui administrationis reip. secundus.

OMNVNICATA orbi ciuitate Romana, comitijs magistratuum petitione, largitione, & repulsis quantum oportuit expeditis, ad alias reip. administratiõis partes summatim suprà inchoatas reuertamur. Senatores unde originem & prima habuerunt incremẽta, quotq; numero usq; ad C. Cæsaris tempora fuerunt, superius tertij libri initio diximus. reliquas nunc Senatorij muneris partes discutere aggrediamur. C. Cæsarẽ scribit Macrobius tã multos in senatu admisisse, ut quatuordecim gradus eos non tenerent. Et Suetonius addit, ipsum decem prætorijs uiris consularia ornamenta præbuisse. De Augustoq; idem Suetonius habet. Senatorum affluentem numerum deformi & incõdita turba (Erant eñ supra mille & quidã indignissimi, quos abortiuos uulgus uoca- D bat) ad modum pristinum, & splendorem reduxit: duabus lectionibus, prima ipsorum arbitratu, quo uir uirum legit, secunda suo & Agrippæ, quo tẽpore in senatu lorica sub ueste munitus, ferroq; cinctus præsedit. quosdã ad excusandi se uerecundiã cõpulit, seruauitq; etiã excusantibus insignia uestis, & spectandi in Orchestra epulandiq; publicè ius. Vespasianum uerò dicit Suetonius amplissimos ordines & exhaustos cæde uaria et cõtaminatos, ueteri negligentia purgasse, suppleſſeq; recensito senatu & equite, submotis indignissimis, & honestissimo quoq; Italicorum & prouincialium allecto. quem Vespasianum Cornelius Tacitus dicit multos præfecturis & procurationibus, plæroſq; senatorij ordinis honore præcoluisse. & Helius Spartianus Hadrianum dicit senatus fastigium tãtum extulisse, difficile faciens senatores, ut cum Arcenium ex præfecto prętorij, ornamentis cõsularibus prædituñ, faceret Senatorẽ, nihil se amplius habere quod in eum cõferret ostenderit. Iuliusq; Capitolinus habet Marcũ Antoninũ philosophũ multos ex amicis in senatũ allegisse, cũ ędilitijs aut prętorijs dignitatibus. Qui princeps etiã lege cauit, ut Senatores peregrini quartã partem bonorũ in Italia possiderẽt. Et Helius Lãpridius dicit Cõmodum Antonium qui uerè dictus est omnibus incõmodus: Liber- *Senatorij muneris partes*

tinos

tinos in patricios atq; in Senatũ allegisse. Iulius uerò Capitolinus scribit de Helio Pertinace, qui postea fuit imperator, eum adiutorem uexillis regendis Claudio Põpeiano datum, cum in eo munere approbatus esset, lectum fuisse in Senatũ. Cęteris autẽ omnibus Romanis imperatoribus præclarius egisse uidet Heliogabalus: quem Helius Lampridius scribit, matrẽ suã in senatu rogari fecisse: quæ cum uenisset rogata à Cõsule subsellium scribendo affuit, id est Senatusconsulti faciendi testis. Fecit autem idem spurcissimus uir in colle Quirinali senatulũ, id est mulierũ senatũ, & Semiramiana facta sunt cõsulta senatus, de legibus matronalibus: quæ quo uestitu incederet, quæ cui cederet, quæ ad cuius osculum ueniret, quæ pilẽto, quæ equo, quæ saginario, quæ asino ueheret, quæ carpento mulari, quæ boum, quæ sella ueheret, & cui eborata esset aut argẽtata. Et quæ aurũ uel gemmã in calciamẽtis haberet. cõtrario aũt modo & forma in hac re, sicut in cęteris magna usus est modestia & grauitate Alexander Mãmea genitus Christiana, quẽ Helius Spartianus scribit: Senatores nõ nisi ex summorũ in palatio uirorũ suffragijs fecisse, dicẽs magnũ uirũ oportere esse q faceret Senatorẽ. Nec indigne sic dixit Alexander, cùm magna fuerit dignitas autoritasq; senatus. Cicero Philippicarũ sexto, Siquidẽ autoritas Senatus, decus, honestatẽ, laudẽ, dignitatẽ desiderat. & idẽ oratione pro Rabirio, summum in Senatu cõsilium. Vnde Helius Spartianus Antonium Piũ dicit senatui tãtum detulisse imperatorem, quantum etiam si priuatus esset deferri sibi uel ab alio principe optauit. & Iulius Capitolinus de Antonino philosopho. nec quisquã principũ senatui amplius detulit: quẽ Spartianus dicit Alexandrum supradictum claui qualitate ab equitibus Romanis discreuisse. Alias etiã Senatores habuere cõsuetudines, quibus à cæteris ordinibus separabant. nam Aulus Gellius scribit: Senatores qui currulem magistratum gesserãt, curru honoris gratia in curiã uehi cõsueuisse: in quo sedes erat super qua cõsidebant. & plurimi ex ipsis Senatoribus põtifices erant. Vnde Cicero ad Atticum, adhibebant omnes põtifices, qui essent Senatores. Augustus autem ut lecti in Senatores religiosius & minore molestia senatorio munere fungerent, sanxit, ut priusq; cõsideret quisq; thure ac mero supplicaret apud arã eius dei, in cuius templo coiret. & ne plusquã in mense bis senatus legitimus cogeret: Calendis & Idibus: néue Septembri & Octobri mense ullos adesse alios necesse esset, quã sorte ductos, per quorum numerũ decreta cõfici possent. duobus autem in casibus Senatores nullis pignoribus aut alia ui adhibita cogi oportuit: aut cum de triumpho alicui cõcedẽdo: aut cum supplicatio decernenda esset. magnis em̃ uiris tunc mos gerendus erat, quod ambitiosè Senatores aut cõcedebant: aut summo conatu, phibere adnitebant. Cicero Philippicarum primo. De supplicationibus referebat, quo in genere Senatores deesse nõ solent. Cogunt em̃ non pignoribus, sed eorum, quorum de honore agit gratia: quod idem fit cum de triumpho refert. Ita sine cura Cõsules sunt, ut penè liberum sit Senatori nõ adesse. In necessitatib. autem ciuitatis adesse cogebant. Liuius XXV. Adeoq; in apparatum eius belli ciuitas intẽta erat, ut P. Cornelius Cõsul ediceret: qui Senatores essent, quibusq; in Senatu sententiã dicere liceret, quiq; in magistratu essent, ne quis eorum lõgius ab urbe Roma abiret, q; unde eo die redire posset. Et mores ciuitatis nõnullos Senatos ob dignitatem nõ seruabant. Cicero oratione ad Senatum habita in suo reditu: Nostra memoria Senatores ne in suis quidem periculis mutare uestem solebant: in meo periculo Senatus mutata ueste fuit. Sed quod plurimi fuit aliquando obseruatum est in Senatorem rarò animaduerti. Helius Spartianus Hadrianum dicit iurasse in Senatu, se nunquam Senatorẽ nisi ex Senatus sententia puniturum. quibus tñ multum detulerat Augustus, quem Suetonius scribit, die Senatus nunquã patres nisi in curia salutasse: & quidem sedentes ac nominatim singulos, nullo se mouente: etiam discedens eo modo sedentibus uale dicebat. Claudius uerò de maiore negotio acturus, in curia medius inter Cõsulum sellas tribunitio subsellio sedebat. Et M. Antonius philosophus semper cum potuit Senatui interfuit: etiam si nihil esset referendum: si Romæ fuit. Si isq; aliquid referre uoluit, etiam de Cãpania ipse uenit. Varia etiam de Senatu diuersi autores habent. Quorum nõnulla sic ut sunt dispersa collegimus. Aulus Gellius dicit præfectũ urbi Latinarũ causa, Senatũ habere posse, licet per ętatem nõdum sit Senator. Et Plinius Senatum sub diuo fuisse habitũ, cum esset nunciatum bouẽ loquutum fuisse: Valeriusq; Senatum apud Senaculum

Senatus mulierum ab Heliogabalo factus

Senatus autoritas

Varia de Senatu

A lum habitare consueuisse: ut cum à curia uocaret præstò adesset. Cicero Attico. Senatus & de ꝓuincijs prætorum, & de legationibus, & de cæteris rebus decernebat, ut antequā rogatio lata esset, ne quid ageret. & idem Lentulo: Idibus Ianuarijs in Senatu nihil est factum, quod dies magna ex parte cōsumptus altercatione cōsulis & Caninij. Itē: Cōsules neq; cōcedebāt, neq; ualde repugnabant: diem cōsumi uolebant. & infra: Senatus haberi ante Calendas Februarias per legē Papiā, id quod scis, nō potest: neq; mense Februario toto, nisi perfectis aut reiectis legationibus. & Cicero Plāco. Flagitare Senatus instituit Cornutū, ut referret statim de tuis literis. Ille se cōsiderare uelle. Cū ei magnū cōuitiū à Senatu cuncto fieret: quinq; Tribuni plebis retulerūt. De Senatoribus in genere multa sunt dicta. Nunc de eorū officio scribere incipiamus. Primum duobus modis Senatores in re posita consulebant: quidā enim sentētiā uerbo & oratione dicebāt, quidā pedibus in sententiā ibant: & uarias de utroq; modo sententias esse uidemus. De illis em̄, qui sententiā oratione dicerēt, Vlpianus de Senatoribus tractans sic habet. Se B natores sic accipiendū est, eos qui à Patricijs & consularibus usq; ad oēs illustres uiros descēderūt. Quia & hi soli sententiā in Senatu dicere possunt. Et Plutarchus in Problematibus cōtraria penitus opinione dicit: Senatores alios patres uocāt, alios Patres conscriptos: quia primi Romulo, alij additi & cōscripti. uel quia qui sententiā dicūt, cōscripti: qui nō, solū Patres uocati. De ijs etiam, qui pedibus in sententiam irent, uaria est opinio. Nā Senatusconsulta quandoq; per discessionē fiebāt, sicut breui infrà ostendemus, & qui locū deserentes in quo Senatum ingressi consederant, ad loca accedebant, in quibus erant illi quorū sententiæ adhęrebāt, pedibus in sententiā ire dicebātur: quos inde pedarios Senatores appellari nō absurdū fuit. Sed Aulus Gellius aliam habet opinionē qui dicit: Senatores, qui currulē magistratū gesserāt, curru honoris gratia in curiā uehebant, in quo sedes erat, super qua cōsidebant. Cæteri pedibus in curiam ueniebāt. Inde pedarij Senatores dicti. Et infrà idē: Functi currulibus magistratibus, qui nōdum à Censoribus in Senatū erant lecti, Senatores nō erant licet assiderent. Sed in sentētias princi C pum discedebant. Vnde Liuius de euntibus in sententiā libro quinto sic habet. Extemplo nouos tribunos militares creatos esse, q Calendis Octobris magistratū acciperent. In quam sententiā cum pedibus iretur: & infrà, cum omnes laudibus modo prosequentes eorū in sententiā pedibus irent. Item post prælium Cannense, & iuramentum à Scipione extortum, nō relinquendā esse Italiā sic est in Liuio. Cum in hanc sententiā pedibus omnes issent. Et Liuius libro XXIIII. Cōsules edixerūt, quoties inde Senatū uocassent, Senatores, quibus in Senatu dicere sententiā licet, ad portā Capenā cōuenirēt. Et Cicero ipse querimoniā iniuriæ sibi illatæ in Oratione, quā in Senatu post suū reditū habuit, sic exponit. Cum præclarū caput recitaret, nequis ad uos referret, nequis decerneret, ne disputaret, ne loqueret: ne pedibus in sententiā iret, ne scribēdo adesset. Et idē Cicero ad Atticū de rogatione ad populū in Clodiū lata scribens. Et em̄ illud Senatusconsultū summa pedariorū uoluntate, nullius munerū autoritate factum. & infrà: inde in sententiā pedarij cucurrerunt. Vnde adducor, ut credā Auli Gellij sententiam de pe D darijs nō satis uerā esse: sed potius cum rogari sententiam pauci graviores dixissent, alios multitudinē maximā, quosdam unius, quosdam alterius sententiam fuisse secutos, q ab actu transeundi pedibus in aliena sedilia, pedarij sunt appellati. Quam opinionem nobis cōfirmat Suetonius, qui de Tiberio imperatore sic habet. Cum Senatusconsultū per discessionem fieret, trāseuntē eum in alteram partē, in qua pauciores erāt, sequutus est nemo. Et Flauius Vopiscus de Aureliano principe. Deinde alijs manum porrigentibus, alijs pedibus in sentētiā euntibus, pleriscq; uerbo cōsentiētibus, cōditū est Senatusconsultū. Sentētia nunc quo rogaret modo dicēdū est. Cicero Legū secundo sic habet. Grauis & ut arbitror præclara lex sequit, quæq; cum patribus agunt modica sunto, id est modesta atq; sedata. Actor em̄ moderat ea: fingit non mentē ac uolūtates, sed penè uultus eorū apud quos agit, qđ in Senatu difficile non est. Est em̄ Senator ipse is, cuius nō ad actorem refert animus, sed quid per se ipse expectari uelit. Hinc iussa sunt tria, Vt adsit: nā grauitatē res habet quando frequens ordo est: Vt loco dicat, id est rogatus: Vt modo, ne sit infinitus. Nā breuitas nō modo Senatoris, sed etiā Oratoris magna laus est in sententia. Nec est unq; lōga oratione utendū nisi spectāte senatu, quod fit ambitione

De senatorū officio

Pedarij Senatores

Quo modo sententia rogaretur

sæpissime

sæpissimè. In ea autẽ lege statutum esse uidemus ut nemo nisi rogatus diceret. Vnde Li- E
uius XXII. Senatus semotis arbitris cõsuli cœptus. ibi cum sententijs uariaret, T. Man-
Qui in Senatu prius sententiã rogaretur lius Torquatus interrogatus sententiã. De ijs autem qui rogarentur Aulus Gellius sic habet: ante legẽ, quæ de Senatu habendo postea fuit, prius rogabatur qui à Censoribus princeps in Senatu lectus fuerat: alias qui cõsules designati erãt: quidã à Cõsulibus extra ordinem rogabant & Senatoribus. C. Cæsar in Cõsulatu suo cũ Bibulo quatuor rogauit: M. Crassum, & post Põpeium, & post Catonem: quem cum nimis dicendo teret diem, quia res sibi nõ placebat, Cęsar capi & in Carcerẽ duci iussit. Sed cum Senatus eum in carcerem prosequeret desistit Cæsar. Suetonius in Cæsaris uita. Eratq; consuetudo ut quem ordinem interrogandi sententiã Cõsul calendis Ianuarij instituisset, eum toto anno cõseruaret. Et Asconius Pedianus in oratione pro Milone. Cum aliquis in dicenda sententia duas plures ue res cõplectitur, & si nõ omnes comprobantur, postulat ut diuidant: id est de singulis rebus referatur. Cui sententiæ concordat Seneca, epistola XXI Quod fieri in Senatu solet, faciendum in philosophia quoq; existimo. Cũ censuit F
aliquis quod mihi ex parte placuit: iubeo illum diuidere sententiã, & sequor. Cicero Lẽtulo. Cũ sententia Bibuli pronunciata esset, ut tres legati regem reducerent, Hortensij ut tu sine exercitu reduceres: tertia Volcatij ut Põpeius reduceret, postulatum est, ut Bibuli sententia diuideret. quod autem suprà pro parte diximus & infrà dicere pollicitis sumus, sententiã per discessionẽ dici, uel potius ab aliquo dictam approbari consueuisse,
Sentẽtia per discessionem Sic ostendit Cicero in Oratione, Qui cũ gratia effecisset, ut sua sententia prima pronuntiaret, frequens eum Senatus reliquit, & in alia omnia discessit: meæq; sententiæ, quæ secunda pronũciata erat, cũ frequens assentiret Senatus. & Lentulo idem Cicero. Nemo est emi qui nesciat quo minus discessio fieret per aduersarios tuos esse factum. Legibus supradictis, quas suprà à Cicerone attulimus de frequentia & breuitate: aliã quoq; impositã habuerũt Senatores omniũ quæ excogitari potuerint, maiorem meliorem q;, quã idem Cicero ad prædictarum expositionem infrà supradictum locũ posuit in hæc
uerba. Causam populi teneto. Et Senatori necessariũ nosse remp. idq; late patet. Quid G
habeat militũ, quid ualeat ærario: quos socios resp. habeat, quos amicos, quos stipendiarios, qua quisq; sit lege, conditione, fœdere: tenere consuetudinem decernendi, nosse
Princeps Senatus exempla maiorũ. Principem in senatu qui scilicet primus à Consule sententiam rogare tur Cẽsores creabant. De quo Liuius XXXVIII. Censores T. Quintius Flaminius & M. Claudius Marcellus Senatum perlegerunt: princeps in Senatu tertium lectus P. Scipio Aphricanus. Plinius. Vna Fabiorũ familia, in qua tres continui principes Senatus fuere. M. Fabius Ambustus, Fabius Rutilianus filius Q. Fabius Gurges nepos. & Flauius Vopiscus in Aureliani gestis rebus. Tunc surrexit primæ sententiæ, Vlpianus Syllanus. Taciturnitatẽ arcanorum Senatusconsultorum fuisse custodem Valerius sic dicit. Arcana consilia Patrum nemo enunciauit. Q. Fabius Maximus de tertio bello Punico indicendo cum P. Crasso Senatori extra senatum dixisset, à Consule obiurgatus est. Taciturnitas emi optimum uinculum administrandæ reip. Cum Eumenes rex reip. nuntiasset bellum à Perse, illud prius profligatum est, quàm inchoatum esse, in urbe est resci H
tum. Et Iulius Capitolinus in trium Gordianorum gestis rebus. Exemplum Senatusconsulti taciti non aliud est hodie, quàm quod conuocatis maioribus, ea disponuntur, quæ non sunt omnibus publicãda. Cõsulta Senatus, de quibus tam multa diximus, cũ essent cõclusa coram ipsis, qui decreuerant, scribebantur, & cum sedens ad loci in quo senatus
T. litera habebat fores Tribunus plebis, prout in illius partibus breui infrà dicemus T. literam subscripsisset, deferebant ad ærariũ, ubi in libris elephãtinis ad id institutis scripta cõseruabant: de qua cõseruatiõe Cicero in epistola ad Q. Metellũ Celerẽ. Iã illud Senatusconsultũ, quod eo die factũ est, ea perscriptiõe est, ut dum id extabit, officiũ meũ in te obscurũ esse nõ possit. Ex quo Cicerõis textu intelligi potest, in scribẽdis Senatusconsultis apposita etiã fuisse eorũ ex Senatoribus, qui autores fuerãt, nomina. Et tertia in Catilinam oratiõe Cicero: dictæ sunt à principibus acerrimæ ac fortissimæ sentẽtiæ, quas Senatus sine ulla mora est cõsequutus: & quoniã nõdũ est perscriptũ Senatusconsultũ. De libris aũt Flauius Vopiscus Syracusanus in Taciti imperatoris uita: habet bibliotheca Vlpia in armario sexto librũ elephantinũ, in q̃ hoc Senatusconsultũ scriptũ est, cui Tacitus ipse

manu

A manu ſua ſubſcripſit. Nam iam diu hæc ſenatuſcõſulta, quæ ad principes pertinebãt, in libris elephantinis ſcribebantur. Petijt aliquando à nobis uir ſummus,& eiuſmodi rerũ Romanarum diligentiſſimus inquiſitor Proſper Columna cardinalis,qualẽ mercedem ſenatores ad uitæ ſuſtentationem habuerint: cui quod reſpondimus & ſcribere nõ recuſamus, uideri nobis primos illos integræ & nondum oppreſſæ reip. ſenatores patrimonio contentos gratuitam patriæ operã impendiſſe, cuius rei maximo nobis argumento eſt paupertas,multorũ ex eo collegio in morte oſtenſa,quos publico ſumptu,uel collatis in capita numis efferri oportuiſſe infrà oſtẽdemus.erãt tamẽ ex ipſo ſenatu nonnulli Oratores,qui nõ abundè diuites eſſe non poterãt.Et multi ex eo collegio,imperia prouinciarumq; adminiſtrationes facilius cęteris obtinebãt,quibus in muneribus opes augere facillimũ fuit. A principibus uerò multos ex ſenatu adiutos opibus & cenſu uidemus. Nam Suetonius de Auguſto. Senatorum cenſum ampliauit, ac pro octingentorũ milium ſumma duodecies ſeſtertium taxauit, ſuppleuitq; nõ habẽtibus.& de Veſpaſia-
B no. Expleuit cenſum ſenatorum, conſulares inopes quingenis ſeſtertijs annuis ſuſtẽtauit.Magna hactenus oſtendendæ reip.adminiſtrationis formæ iecimus fundamẽta,qui Magiſtratuum urbis primariorum deligendi modum, & ſenatuſconſulti formam conficiendi oſtendimus. Ad alia nunc ueniamus pariter magna, magiſtratuſq; alios & magnos,&minores tam ueteres q; nouiſſimos,etiã à principibus inſtitutos edoceamus,ut alias partes reip.adminiſtrationis,in quibus horum magiſtratuum ſæpe incidit mentio, apertius declarare poſſimus.Triũuiri triplices fuêre.Liuius XI. Triumuiri capitales tũc temporis creati:de quibus ſic habet Pomponius De origine iuris. Triũuiri capitales cõ- *Triumuiri triplices.*
ſtituti ſunt,qui carceris cuſtodiã haberent, ut cum animaduerti oporteret interuẽtu eorum fieret.Alij fuêre Triumuiri:de quibus in XXIII.Liuius: Triumuiri menſarij creati ſunt.Licq; numularijs & monetæ omnis generis & formæ cuſoribus præerant.tertij fuere Triumuiri nocturni: de quibus ſic habet Cornelius Tacitus. M. Miluius, Cn.Iulius, L. Sextius Triumuiri nocturni,quod ad incendium in ſacra uia ortum tardè uenerãt, à tri-
C buno plebis die dicta dãnati ſunt. & infrà Tacitus. P.Biblius Triũuir nocturnus à P.Aquilone prętore accuſatus,populi iudicio cõcidit,qa uigilias negligẽtius obierat.Quadruplices autẽ fuêre præfecti.Pomponius De origine iuris. Præfectus urbis uocatur is, *Præfectus.*
quoties reip.magiſtratus proficiſcuntur,& unus relinquitur qui ius dicat: qui prętectus olim conſtituebatur,poſtea uerò Latinarum feriarum cauſa introductus eſt,& quotannis obſeruatur.idemq; Põponius de ſecundis præfectis ſic habet: præfectus annonæ & uigilum nõ ſunt magiſtratus, ſed extra ordinem utilitatis cauſa cõſtituti ſunt. Et paulo poſt idem Põponius de tertio præfecto multa ſic dicit.Præfectus uigilum cognoſcit de incẽdiarijs & de fractoribus,furibus,receptatoribus. Apud ueteſtiores incẽdijs arcẽdis Triumuiri præerãt,qui de eo quod excubias agebant nocturni ſunt dicti.Interueniebãt uerò nõnunq; Ædiles & Tribuni plebis.Erãt autẽ familię publicę circa portã & muros diſpoſitę:unde ſi opus eſſet euocabantur.Fuerunt & priuatæ familiæ,quæ incendia uel mercede,uel gratia extinguerẽt.deinde diuus Auguſtus maluit per ſe huic rei cõſulere,
D pluribus incendijs uno die exortis.Nam ſalutem reip. tueri nulli magis credidit conuenire,neq; alium ſufficere ei rei q; Cęſarẽ.Itaq; ſeptem cohortes opportunis locis conſtituit,ut binas regiones urbis,unaquęq; cohors tueretur,præpoſitis ei tribunis,& ſuper omnes ſpectabili uiro præpoſito, qui præfectus uigilũ appellabatur. Sciendũ eſt autẽ præfectum uigilum per totam noctẽ uigilare debere,& currere calciatũ cum armis & dolabris,ut curam adhibeant omnes inquilinos admonere, ne per negligentiã aliquã incendij caſus oriatur:præterea ut aquã unuſquiſq; inquilinus in cœnaculo ſuo haberet,iubetur admonere.Quartũ præfectũ ſic diffinit Modeſtinus de officio Præfecti prętorio.cũ apud ueteres dictatoribus ad tẽpus ſumma poteſtas traderetur, & Magiſtri equitũ ſibi adiungerẽtur,q; aſſociati principali curiæ militiæ gratia, ſecundã poſt eos poteſtatẽ geterent,regimentis reip.ad Imperatores perpetuos translatis, ad ſimilitudinem magiſtri equitũ:Prętecti prætorio à principibus electi ſunt,data eis pleniore licentia ad diſciplinæ publicæ emendationẽ.His cunabulis Prętectorum autoritas initiata in tantum meruit augeri,ut appellari à Prętectis prętorio nõ poſſit.Et Cornelius Tacitus in Neronis rebus geſtis. Nã Auguſtus pmiſit Senatui,deinde habitu ſuffragiorũ ſuſpecto,Prętecti

prætorio ſorte ducebãtur ex numero prætorũ. Alium magiſtrũ XXV. Liuius ſic oſten- E
Quinque uiri. dit. Creati ſunt quinq; uiri muris reficiẽdis. Et magiſtratũ appellari poſſe dicemus, Feria
Feriales. les, quos M. Varro De lingua Latina feciales dictos uult, q; fidei publicæ inter populos præerant. Cicero autẽ Legũ primo: fœderũ, pacis, belli, inducíarũ oratorũ, feciales iudíces ſunto. & Liuius in ſecũdo. Tullius Hoſtilius rex, Feciales, Paterpatratus, interuenerunt in fœdere trigeminorũ, ut utri ex Romanis Albaniſq; uiciſſent, ſuum populũ alteri dominũ facerẽt, q̃bus in Liuij uerbis de alio magiſtratu fit mẽtio, Patrepatrato ſcilicet: de quibus Plutarchus in Problematibus. Fecialibus ſacerdotibus, qui fœderibus facien
Paterpatratus. dis præſunt: Paterpatratus præeſt, inde dictus q; ipſe pater patrẽ haberet, ſicq; filijs prouideret, & patrẽ cõſuleret: cuius officij magiſtratus formã Liuius ſic diffuſè narrat. Creauit autẽ M. Valerius primus fecialis. Spurium Fuſium primum Patrempatratũ, eo bello quod Tullius Hoſtilius cũ priſcis Latinis geſſit: uerbenis caput capilloſq; tangens. alias præterea partes, ablata ſcilicet ab hoſtibus repetẽdi Patripatrato dedit. Formulaq; hæc fuit: legatus itidemq; Paterpatratus ubi ad fines hoſtiũ uenit, unde res repetũtur, capite F
uelato (filũ autẽ lanæ uelamẽ erat) Audi Iuppiter inquit: audite fines (cuiuſcũq; ſint gentis nominat) audiat fas. Ego ſum publicus nuncius Romani populi. iuſtè pieq; uenio legatus, meis uerbis fides ſit. peragit deinde poſtulata, inde louẽ teſtẽ facit. Si ego iniuſtè impieq; illos homines illas res dedi populo Romano, mihiq; expoſco: tũ tu patriæ me cõpotem nunq̃ ſinas eſſe: hæc dicit cũ fines ſupra ſcãdit: hæc quicunq; ei primus obuius fuerit: hæc portã ingrediens: hæc forum ingreſſus. Si nõ deduntur quæ expoſcit, diebus tribus & triginta (tot em̃ ſolẽnes ſunt) peractis: bellũ ita indicit: Audi Iuppiter & tu Iuno: Quirine diq; oẽs cœleſtes: uoſq; terreſtres: uoſq; infimi audite: ego uos teſtor popũlum illum (quicunq; eſt nominat) iniuſtum eſſe, neq; ius perſoluere. Sed de iſtis rebus in patria maiores natu cõſulemus, quo pacto ius noſtrũ cõſequamur & adipiſcamur. cũ is nuncius Romã ad cõſulendum uenit, cõfeſtim Rex, Dictator. Cõſul, ſiue quiuis alius ſe natum habuerit: ex his fermè uerbis ſenatum cõſulit. Quarũ rerum, litiũ, cauſarũ, condixit Paterpatratus populi Romani Quiritũ Patripatrato priſcorũ Latinorũ, hominibuſq; G
priſcis Latinis: quas res nec dederũt, nec fecerunt, nec ſoluerunt, quas res dari, ſolui fieri oportuit: dic, inquit, ei qui primã ſententiam rogabatur quid cenſes? tum ille puro pioq; duello quærẽdas cenſeo: itaq; cõſentio conſciſcoq;. Inde cæteri ordine rogãtur: quando pars maior eorũ, qui aderãt, in eadem ſententiã ibant, erat conſenſu fieri ſolitũ, ut Fecialis haſtæ iactu, ut dictũ, bellum indiceret. Sed ad Fecialem redeundũ eſt. De quo Liuius XXV. Conſul deinde M. Attilius ex ſenatuſconſulto ad collegiũ Fecialiũ retulit, ipſi ne utiq; regi indiceretur bellũ: an ſatis eſſet ad prętidium eius aliquod nũciare. Feciales reſponderunt. Iam ante ſeſe cũ de Philippo cõſuleretur hoc reſpõdiſſe, nihil intereſſe ipſi coràm, an præſidio nunciaret. Decemuiratũ in hac magiſtratuũ parte tractãda, poſituri nõ fuimus, niſi originem legum decem tabularũ narrare libuiſſet, quarũ legum mentionem crebram à nobis infrà fieri oportebit. Eſt autẽ apud Liuiũ libro tertio. Anno urbis conditæ CCCL. mutata urbis forma regiminis à Cõſulibus ad Decẽuiros. Vnicus decem diebus ſummã habuit rerũ, alij nouẽ accenſi: de quo uerbo prius q; ulterius ad De- H
cemuiratũ progrediamur dicere uolumus: prout tamẽ in partibus militiæ copioſius dicemus. Accenſi fuerũt principaliter ad rem militarẽ animũ applicantes, qui conſcriptis legionibus cùm in illis tribunatũ, prętecturam, quęſturã, aut alium officij locũ obtinere nequiuiſſent, à ſenatu & Imperatore belli delecto & à cenſoribus impetrabãt mitti cum eiſdem legionibus, ſine ſacramẽto militiæ, ac ſine ſtipendij alicuius ſpe. qui etiã nulli in bello muneri aliàs q̃ uellẽt, obligabãtur: nec ſine ſacramẽto, ſi uoluiſſent, pugnare in hoſtem poterant, aut ipſi etiã uolebãt, armis omnino carẽtes. ſed cũ caſtra milites metarentur, cũ acies in prętiũ directa eſſet, cũ res cõmunis armis gereret, arma, inſtrumẽta, commeatum, ad Imperatoris nutũ accenſi ſubminiſtrabãt, uulneratos retrahebãt curabãtq;. q̃s Imperator ſi officioſos & bene meritos iudicaſſet, in cadentiũ locũ ſuccedere iuſſos, arma mortui aut letaliter uulnerati induere, & ſacramẽto adigi permittebat. quo exemplo dixit Liuius nouẽ Decẽuiros decimo nõ collegas p dies decẽ, ſed Accẽſos, id eſt obſequioſos fuiſſe. q̃d exemplũ etiã in magiſtratibus ſeruatũ fuiſſe uidemus, ut qui cũ procõſule aut prętore ut mitterent, obtinere nequiuerãt, ad magiſtratus demerẽdi ſpẽ pro

Accenſi

A Accensis accederẽt. Vnde Cicero de administratione Asiæ ad Quintum fratrẽ. Accensus sit eo numero, quo eum maiores nostri esse uoluerunt, qui hoc nõ beneficij loco, sed laboris ac muneris nõ temerè nisi libertis suis deferebant, qui illis quidem nõ multo secus ac seruis imperitabãt. Sed ad Decemuiros: Plebe Romana quãdoq; ob creandos de plebe magistratus, quãdoq; ob ferendã legẽ de soluendo nexos à fœneratoribus, quan doq; de cõnubio patrũ, quãdoq; ob legem agrariã, omnia tumultu inuoluẽte, leges extraneas cũ domesticæ nõ satisfacerẽt, accersiri placuit. Iuerũtq; tres Athenas, qui tertio redeũtes anno leges scriptas retulerũt, comitijsq; centuriatis Decemuiri dictis promulgãdis legibus creati sunt, à quibus nullã esse prouocationẽ temerè cõcessum est. Qui cũ abstinere à patribus cœpissent, libidine in minores debacchati sunt, & tandẽ primis decem tabulis comitijs centuriatis promulgatis & acceptis, alias decẽ retinendi decemuiratum auiditate promulgare parabãt: effecissentq;, nisi nunciatũ à Sabinis Æquisue bellum interpellasset. Nã delectu habito Decemuiri in bellũ prodierũt: quod dum geritur, *Decemuiri.*

B Appius Claudius Decemuirũ unus Virginiã Lucij Virginij filiã diuersis artibus stupra re aggressus est: eoq; res processit, ut Appius tumultũ in populo cõcitum timens obuoluto capite effugerit, plebsq; in Auentinũ secedens, tribunos plebis, de quibus suprà est dictũ, creauit. Reditumq; est ad Cõsules, aliosq; insuetos administrandæ reip. magistratus. Alij quoq; Decemuiri quietis Romæ rebus, fuere litibus cognoscẽdis deputati. Nã cùm bellorũ munera cæteris magistratibus nõ sufficiẽtibus, ad Prętores deferrent, quorum administratio iuris munus pręcipuũ fuit, creati Decemuiri sunt, qui ius in urbe dicerent, prætorumq; partes eo tẽpore gererent: quos Decemuiros litiũ adiudicandarũ appellarunt. Ex quibus Decemuiris fuisse credimus Ciceronẽ dum in Bruto in hęc uerba scribit. Nãq; idẽ Segulius Veteranus quod tu & Cęsar in Decemuiris nõ essetis: utinam ne ego quidẽ essem. per quod id tempus Quatuoruiri creati sunt, qui uiarum curam haberent: ac etiã Tresuiri monetales auri argentiq; cõflatores, ad quorũ quidem officium curare pertinuit numismata probo auro argentoq; & iusto põdere cudi. Quod autẽ su- *Quatuoruiri Tresuiri.*

C prà de Accenso est dictũ: de Apparitore dicamus suadet, quẽ magistratib. comitẽ datũ fuisse cõstat: in eoq; solum inter se differebãt, q; Accensus nullũ, Apparitor aliquod (licet paruũ) à rep. salarium percipiebat. Cicero in Verrẽ actione quinta. Tuus Apparitor parua mercede populi cõductus. Et ad Quintum fratrem Asiæ propręt orem scribẽs Cicero. Atq; inter hos eos quos tibi comites & adiutores negociorũ publicorũ dedit resp. duntaxat finibus his præstabis, quos ante perscripsi: quos uerò aut ex domesticis cõiunctionibus, aut ex necessarijs Apparitoribus tecũ esse uoluisti, qui quasi ex cohorte Prętoria appellari solent, horũ nõ modò facta, sed dicta prętãda sunt. quãdo autẽ his minutioribus manum appositimus, multa quæ sub principibus addita & innouata sunt, dicemus. Suetonius asserit Augustũ Cæsarẽ noua officia excogitasse: Cura operũ publicorũ, uicorũ, aquarũ, aluei Tyberis: frumẽti populo diuidẽdi, prefectura urbis, Triũuiratu, legẽdi Senatum, & recognoscendi turmas equitũ officio nouis magistratibus demãdato. Domitianus autẽ magistratibus urbicis, prouinciarũq; præsidibus coercendis, tantũ *Apparitor.*

D curę adhibuit, ut neq; modestiores unq;, neq; iustiores extiterint. Hadrianus aũt fisci aduocatum primus instituit. Et Antonius Pius Philosophus prætorẽ tutellarẽ primus fecit: cùm ante tutores à cõsulibus poscerentur. Et ne Alexandri Seueri uirtus in obscuro post prædictas principũ laudes lateat, unũ de eo præclarũ dicere libet, q̃d nostris tẽporibus seruari optandũ esse. Helius eñ Spartianus ipsum inquit iudices cũ promoueret, exemplo ueterũ & argẽto & necessarijs instruxisse: ita ut præsides prouinciarũ accíperent argenti põdo uicena: sellas senas: mulas binas: uestes forẽses binas, Domesticas binas: balneares singulas: coquos singulos: aureos cẽtenos. Et si uxores nõ haberẽt singulas cõcubinas, q; sine his esse nõ possint: reddituri posita administratione mulas, equos & muliones & coquos: cętera sibi habituri, si bene gesserãt: in quadruplo redituri, si malè, pręter cõdemnationẽ aut peculatus, aut repetundarũ. Et de imitatione ueterũ, de qua superius dicitur, sic habet Cicero quinta in Verrẽ actione. Neminem qui cum potestate ex legatione in prouinciã esset profectus tam amẽtem fore putarũt, ut emeret argentũ: dabatur eñ de publico (ut noscis) præbebatur etiã legibus mancipiũ. Legũ originẽ prę sertim XII. tabularũ paulo suprà dicere cœpimus, quæ materia omni ex parte cognitu *Aduocatus fisci. Prætor tutelaris.*

dignissima, maximè illa ratiõe hoc in opere diligẽtius tractãda est, ꝙ iudicia & publica E
& priuata quo haberẽtur modo cùm dicere instituerimus, leges, plebiscita, rogationes,
& alia inde nascentia prius declarari oportere intelligimus. De ipsis aũt legibus hoc in
loco nõ est animus ita dicere tanquã si nunc ederẽtur, aut à legũ latoribus quæ sunt scrip-
tæ sumerẽtur: nam id esset infinitũ. Sed ipsæ rerum summæ, & de his rebus, quæ maiori
ex parte iam pridẽ obsoluerunt, à uetustissimis scriptoribus sumentur: prima tamen no-
bis diligentia erit à quibus, & quo tempore, & quem in finem latæ fuerint indicare: à Li-
De legibus. uioꝙ incipiemus, qui lib. primo. Romulus iura dedit, quibus populi in unũ corpus coa-
lescerent: & lib. secundo de Valerio Publicola: Leges tulit de prouocatione ad populũ
aduersus magistratus: de sacrãdo cum bonis capite eius, qui regni occupãdi cõsilia iniis-
set. & infrà. T. Tremelio. C. Veturio consulibus missi legati Athenas, iussiꝙ inclitas le-
ges Solonis describere, & aliarũ Græciæ ciuitatũ instituta moresꝙ iuraꝙ noscere. Item
infrà: centuriatis comitijs leges decẽ tabularũ sunt latæ. Duæ tabulæ primis additę. Lex
cẽturiatis comitijs prima à populo lata est, ut ꝙd Tribunus plebis iussisset populus tene F
ret. Aliã deinde de prouocatione cõmuniunt, sanciẽdo ne quis ullũ magistratũ sine pro
Pœna nocen- uocatione crearet, quisquis creasset ius fasꝙ eũ esset occidi. néue ea cædes capitalis no-
tium magi- xæ haberetur: sacrosanctã Tribuni fecerunt: sanciẽdo, ut qui Tribunis plebis, Ædilibus,
stratibus. iudicibus nocuisset: eius caput Ioui sacrũ esset, familia ad ædem Cereris Liberi Liberęꝙ
uenum irẽt. Et de ambitu à C. Petilio Tribuno plebis autoribus Patribus: tum primũ ad
populum latum est, eaꝙ rogatione nouorum hominum ambitionem, qui nundinas &
conciliabula obire solíti erant, cõpressam credebant. P. Philo dictator tres leges aduer-
sas nobilitati, plebi secundissimas tulit: tulit ut plebiscita omnes Quirites tenerẽt. Legũ
quæ comitijs centuriatis ferrentur, ante initũ suffragium Patres autores fierẽt. Alter ex
plebe Cẽsor crearẽ. Et Liuius decimo. Lex de prouocatione tertio facta. Porcia lex so
la pro tergo ciuium lata, quæ grauẽ pœnã si quis uerberasset necassétue ciuem Roma-
num sanxit. Ad quid autẽ leges prædictæ & aliæ, de quibus quandoꝙ dicendũ erit, fuerint cõditæ, simul cum iuris & iustitię partium declaratione dicendũ est. Cicero Legum G
secundo. Reip. leges, iusta imperia sunto. Hisꝙ ciues modestè & sine recusatione paren
to. Liuius nono. Vbi duæ leges sunt semper antiquæ abrogat noua. Et Cicero in Legib.
omnium quæ in omniũ doctorũ disputatione uersantur, nihil est profecto prętabilius,
ꝙ planè intelligi nos ad iustitiam esse natos. Cui sentẽtiæ alia eiusdẽ Ciceronis decimo
Philippicarũ concordat. Est em̃ lex nihil aliud, nisi recta & à numine deorũ tracta ratio,
imperãs honesta: prohibens contraria. & magis magisꝙ congruit: quod idem Cicero in
oratione pro Aulo Cluentio habita sic dicit: Vt corpora nostra sine mẽte: sic ciuitas sine
lege, suis partibus & neruis, ac sanguine, & membris uti nõ potest. Legũ ministri magi-
stratus: legum interpretes iudices: legum denicꝙ idcirco omnes serui sumus, ut liberi esse
possimus. Et quando à legibus ius ciuile ortũ habet, Cicero pro Aulo Cecinna, Qui ius
ciuile cõtemnendũ putat: is uincula reuellit nõ modò iudiciorũ, sed etiã utilitatis uitæꝙ
cõmunis. Est em̃ ius ciuile, quod neꝙ inflecti gratia, neꝙ perfringi potẽtia, neꝙ adulte- H
rari pecunia possit: quod si nõ modò oppressum, sed etiã desertũ, aut negligẽtius asserua
tũ erit, nihil est ꝙ quisquã sese habere certũ aut à patre acceptũ, aut relicturũ liberis arbi
Ius. tretur. Sed Vlpianus De iustitia & iure. Ius à iustitia appellatũ est. Nam & elegãter Cel-
sus diffinit. Ius est ars æqui & boni, cuius merito quis nos sacerdotes appellat. Iustitiam
nanꝙ colimus: & boni & æqui notitiã profitemur, æquum ab iniquo separãtes: licitum
ab illícito discernentes: bonos nõ solum metu pœnarũ, uerum etiã pręmiorũ quoꝙ ex-
hortatione efficere cupientes: ueram, ni fallor, philosophiã non simulatam affectantes.
Publicum ius in sacris & sacerdotibus, & in magistratibus cõsistit. Primarium ius tripar
titum est: collectũ est em̃ ex naturalibus præceptis aut gentiũ, aut ciuilibus. Ius naturale
est, quod natura omnia animalia docuit: nam ius istud nõ solũ humani generis propriũ
est, sed omnium animalium, quę in terra mariꝙ nascuntur: auium quoꝙ cõmune est. Ius
gentiũ est, quo gẽtes humanæ utunt̃: quod à naturali procedere facile intelligere licuit:
quia illud omnibus animalibus, hoc solis hominibus inter se cõuenit: Velut erga deũ re
ligio: ut parentibus & patriæ pareamus: ut uim atꝙ iniuriã propulsemus. Nam iure hoc
conuenit: ut quod quisꝙ ob tutelam corporis sui fecerit: iure fecisse existimetur. & cum

inter

A inter eos coniunctionem quãdam natura constituerit,cõsequens est hominem homini insidiari nefas esse iure gẽtium. Hermogenius De iure item & iustitia. Iure gentium introducta sunt bella:discretæ gẽtes:regna cõdita:dominia distincta:agris termini positi: ædificia collata,cõmercia,emptiones,uẽditiones,locatiões,cõductiones,obligationes institutæ,exceptis quibusdam,quę à iure ciuili introducta sunt. Vlpianus:Ius ciuile est, quod ex legibus,plebiscitis,senatusconsultis,decretis principũ, autoritate prudentium uenit.Ius prætorium autem,quod prætores introduxerunt,adiuuãdi, uel supplendi,uel corrigẽdi iuris gratia,propter utilitatem publicã, quod & honorariũ dicitur ab honore prætoris sic nominatum.Nam & ipsum ius honoratũ,quasi uiua uox iuris ciuilis est.Ne autem omnia hic cumulemus,quæ iuris ciuilis codices habẽt,hoc solum ex Pomponio addemus.Ius autẽ proprium est quod dicitur ciuile,aut sine scripto,quod cõsistit in sola prudentium interpretatione:ut sunt legis actiones,quæ formam agẽdi continẽt:ut ple-

B biscitum,quod sine autoritate partum est constitutum, aut mãgistratuum edictũ, unde ius honorarium nascitur:aut senatusconsulta, quod solum senatu cõsentiente inducitur sine lege:aut est principalis cõstitutio,ut quod ipse princeps cõstituit,pro lege seruetur. Et Martianus legumlator elegantissimus hanc legum commendationẽ à Grẽcis affert, quæ plurimi faciẽda est.Lex ut Demosthenes orator diffinit,est cui omnes homines de *Lex.* cet obedire propter multa & uaria: & maximè quia in omnes lex est,inuentio quidẽ ac donum Dei:dogma autem omniũ sapientium,correctio omnium uoluntariorũ & non uoluntariorum peccatorũ, ciuitatis compositio cõmunis,secũdum quam omnes decet uiuere qui in ciuitate sunt.Et philosophus summę stoicę sapiẽtiæ Chrysippus sic incipit librum suum quem fecit. Lex est diuinarũ & humanarum rerum notitia:oportet autem eam præesse & bonis & malis:& principem & ducem esse:& secundũ hoc regula est iustorum & iniustorum,& eorum quæ natura licita sunt,præceptorũ quidem faciendorũ,

C & prohibitorum nõ faciendorũ.Sed iam plebiscita ostendamus:rogationes & sanctiones,& quę legum species extiterunt,Aulus Gellius.Lex est generale iussum populi aut plebis rogante magistratu. Plebiscitũ lex,quam plebs nõ populus accipit: & dictæ sunt *Plebiscitum. Rogationes. Priuilegia.* rogationes,quia nisi populus aut plebs rogeẽt,nõ fieret.Priuilegia priuatæ personæ cõcessa.Põponius De origine iuris de plebiscitis sic habet.Cum esset in ciuitate lex duodecim tabularũ, & ius ciuile esset, & leges & actiones, euenit ut plebs in discordiam cum patribus perueniret & secederet, sibiq; iura constitueret, quæ iura plebiscita uocantur. Mox cum reuocata est plebs, quia multę discordię nascebãtur de his plebiscitis,placuit ea obseruari lege Hortensia:& ita factum est,ut inter plebiscita & legem species cõficiendi interesset,potestas autẽ eadẽ esset. Deinde quia difficile plebs cõuenire cœpit,populus certè difficilius, præ tãta turba hominum, necessitas ipsa curam reip. ad senatum deduxit.Ita cœpit senatus se interponere:& quicquid constituisset,obseruabaẽ.Idq; ius *Senatusconsultum.* appellabatur Senatusconsultũ.Rogationẽ esse dicit Festus Põpeius cum populus con- *Rogatio.* sulitur de uno pluribusue hominibus,quod non ad oẽs pertinet. & de una pluribúsue rebus:de quibus non de omnibus sanciatur.Nã quod in omnes homines réue populus

D sancit,lex appellatur.Liuius VII.in sequẽti anno C.Martio,C.Manlio cõsulibus de unciario fœnore à M.Duellio, L.Veturio tribunis plebis rogatio est perlata, & plebs aliquãto eam cupidius sciuit accepitq;.Plutarchus in Pompeij uita.Catulo uiro clarissimo de Põpeio rogationi ne mari præficeretur aduersante:primũ tacuit plebs.sed postea dicenti parcendũ esse huic uiro,& si eũ amisissent,in quo spem reposuissent suã:respondit, in te.Et post adeò indignatione cõmota clamauit plebs Pompeiũ præfici, ut coruus superuolans ceciderit.Cicero Lentulo:cũq; Metellũ unius tribuni plebis rogatio:me uniuersa resp. duce senatu,comitente Italia, reuocasset. Et item Cicero ad Quintũ fratrem. Sed magna manus Piceno & Gallia expectaẽ: ut etiã Catonis rogationibus de Milone & Lẽtulo resistamus. Quo aũt modo plebiscita,& rogationes,& sanctiones,de quibus breui pòst dicemus, in tanta populi multitudine suã haberẽt conficiẽdi formã, pulchrũ atq; etiã necessariũ est nosse. Nouissimè enim credimus multos,qui suprà legerint,plebem ita clamasse uno constãtiq; tenore,ut coruus superuolãs ceciderit: licet uerò id tũc & aliquando aliâs ob nimiam populi affectionẽ acciderit:tamẽ in cęteris ordo hic erat: q populũ rogaturi erãt cõsules aut tribuni sedilia in locũ ordine locãda afferri curabãt.

Pontes. inter quorum ordines maiora quædã fuerũt tabulata, põtes appellata, per quæ uiatores B
& apparitores publicè deputati euntes redeũteſq́, tabellas perferebãt ſingulis dãdas ex
ijs qui conſederãt. quas cum ſignatas recepiſſent, ad Tribunoſq́ in ſuggeſtũ retuliſſent,
quid maior ſciuiſſet pars attendebatur. Idq́ Cicero ad Atticũ ſcribens, ſic indicat. Tribu
nus plebis Fuſius in cõcionẽ produxit Põpeium. Res agebatur in foro Flaminio, & erat
in eo ipſo loco illo die nundinarũ celebritas. Piſo autẽ cõſul, lator rogationis idem erat
diſſuaſor. Operæ Clodianæ pontes occuparãt, tabellæ miniſtrabãtur, ita ut nulla daretᷣ,
niſi ſpondenti: hic tibi in roſtra Cato aduolat, conuicium Piſoni conſuli mirificum facit
(ſi id eſt conuicium) uox plena grauitatis, plena autoritatis, plena deniq́ ſalutis. Acce-
dit eodem noſter etiam Hortenſius. Multi præterea boni. Inſignis uerò opera Fauonij
fuit. hoc cõcurſu optimatũ comitia dirimuntur: ſenatus uocetur. cùm decerneretur fre-
quentiſſimo ſenatu cõtrà pugnãte Piſone, ad pedes omniũ ſigillatim accedẽte Clodio,
Sanctiones. ut cõſules populum adhortarentur ad rogationem accipiendã. De ſanctione ſic habet
Priuilegia. Cicero in oratiõe pro Cornelio Balbo. primũ ſacroſanctũ nihil eſſe poteſt: niſi q́ popu- F
lus plebſue ſanxiſſet: deinde ſanctiones ſacrandæ ſunt aut genere ipſo, aut obteſtatione
& cõſecratione legis aut pœnæ: cũ caput eius qui cõtrà fecerit, cõſecratur. Et priuilegia
priuatorũ leges fuiſſe uidẽtur: quæ XII. tabularũ leges ſuſtuliſſe ſic Cicero Legũ ſecun-
do innuit. De promulgatione de ſingulis rebus agẽdis tum leges præclariſſimæ XII. ta-
bularũ duæ: quarũ altera priuilegia tolli: altera de capite ciuis rogari cum maximo cõ-
modo uetat. In priuatos homines ferri leges uoluerũt. Id eſt enim priuilegiũ: ferri enim
ac ſingulis centuriatis comitijs noluerũt. Hinc tractũ uidetur, ut principes poſtea cõceſ
Diploma. ſerint Diplomata, quæ ſingulariũ uirorũ & uicorũ priuilegia fuiſſe tenemus, Cicero: dic-
taturæ Cæſaris perpetuæ temporibus Cornelio Balbo Diploma ſtatim nõ eſt datum:
quod mirifica eſt improbitas in quibuſdã, qui tuliſſent acerbius. Panſa quidẽ mihi gra-
tus homo & certus nõ ſolũ cõfirmauit, uerum etiã recepit perceleriter ſe allaturum di-
ploma. & Cicero Attico. Et quia à pueris diploma ſumpſeris. Suetonius de Auguſto: in
diplomatibus libelliſq́ & epiſtolis ſignandis initio ſphinge uſus eſt. Mox imagine ma- G
gni Alexãdri. nouiſſimè ſua, Dioſcoridis manu ſculpta, qua ſignare cęteri principes cõ-
ſueuerũt. & de Othone Imperatore: Diplomatibus primiſq́ epiſtolis ſuis ad quoſdã prę
ſides Neronis cognomẽ adiecit. Cornelius Tacitus in Vitellij rebus geſtis. Cauſa fingẽ-
di fuit, ut diplomata Othonis, quæ negligebantur, lætiore nuncio reualeſcerẽt. Et Cice-
ro item pro Cornelio Balbo. Mitto diplomata tota in prouincia paſſim data. Aſconius
Pedianus proxima prædicta uocabula duo ſic diffinit actione ſecũda in Verrem. Inter
Syngraphæ. ſyngraphas & alia chirographa hoc intereſt, q́ in cæteris tantũ quæ geſta ſunt, ſcribi ſo
Chirographa. lent: in ſyngraphis etiã cõtra fidem ueritatis pactio uenit, & non numerata quoq́ pecu-
nia, aut nõ integrè numerata, pro tẽporaria uoluntate hominũ ſcribi ſolent. Et duo item
alia prędictis aliqua ex parte ſimilia uocabula Liuius octauo exhibet exponẽda, fœdus
ſcilicet & ſponſionẽ: præſertim in populis Romano populo ſubigendis: nõ fœdere pax
caudina, ſed per ſponſionem facta eſt. Spoponderunt cõſules, legati, quæſtores, tribuni
militũ: ubi ſi ex fœdere res acta eſſet, præterq̃ duorũ fecialiũ nomina nõ extarẽt: & pro- H
pter neceſſariã fœderis dilationẽ, obſides etiã DC. equites imperati, qui capite luerẽt, ſi
Fœdus. pacto nõ ſtaret. Fœdus itaq́ erat, q̃d Liuij principio deſcriptũ porca cæſa per duos po-
Sponſio. puli Romani fecíales alicui populo fiebat. Spõſio autẽ cum petenti accipienticq́ aduer-
ſario aliquid ſolẽniter eſt promiſſum: unde quod lõgè ſuprà oſtẽdimus, ciuitates fuerũt
multæ Romanis fœderatæ, & multæ per ſponſionẽ in amicitiam acceptę. Vnde Cicero
pro Cornelio Balbo. In fœdere Gaditano nil erat, niſi ut pia & ęterna pax ſit. de legib. &
eis ſimilibus multa diximus: quas leges abrogari cõſtat potuiſſe, nec ullũ ne id fieri poſ-
ſet remediũ adhiberi. Cicero Attico. Scis emm Clodiũ ſãxiſſe, ut uix aut oñino nõ poſſit,
nec per ſenatũ, nec per populũ infirmari ſua lex: ſed uides nũq̃ eſſe obſeruatas ſanctiões
earũ legũ quæ abrogarẽtur: nã ſi id eſſet, nulla ferè abrogari poſſet. neq́ emm ulla eſt, quæ
nõ ipſa ſe ſepiat difficultatibus abrogatiõis. Sed cũ lex abrogatur, illud ipſum abrogat.
Lex agraria. Legẽ agrariã ultimo ſeruauimus loco, quia de ea multi pleni ſunt libri, & incẽdiũ magis
urbi Romæ q́ lex fuiſſe uidetur: cuius originẽ q́ remotiſſimam ſic libro ſecũdo Liuius
oſtẽdit: Spurio Caſſio, Publio Virginio cõſulib. agrũ Hernicis ademptũ: tum primũ lex

agraria

A agraria lata. & tamẽ libro duodesexagesimo Liuius Tiberij Gracchi perniciem ob eam legem latam ostẽdit. cùm enim Tiberius Numantiã accessurus per Thusciam transiret, solitudine liberorum & seruorũ inductione uisa à diuitibus facta, eam ferre legẽ animũ induxit. cuius rei causa id dedecus Romæ incidit, ut Aphricanus Scipio Æmylianus lumen decusq; gloriæ Romani nominis, quia plebis rabiẽ minus fouere sit uisus, noctu in cubiculo credatur occisus: hanc uerò agrariam fieri non oportuisse, si primæ leges duæ, M. Curij prima, & Licinij secunda seruatæ fuissent. Curius em̃ post triumphos & terras imperio additas, cẽsuit pniciosum intelligi ciuẽ, cui septẽ iugera agri satis nõ essent, quę mensura plebi primũ post reges exactos assignata fuit. Et Licinij Stolonis lex quingenta iugera excedi uetuit, quia ipse prior fuit reus, quia filio subornato plus habuit. Iudicia post leges, à quibus oriuntur ordine poni debent, quę quantum ad nostrã attinet intentionem Vlpianus sic abundè nobis accumulat. Publica iudicia nõ omnia sunt, in quibus crimen uertitur, sed ea tantum quæ ex legibus publicorũ iudiciorũ ueniunt, ut Iulia maB iestatis, Iulia de adulterijs, Cornelia de sicarijs & ueneficijs. Põpeia de parricidijs, Cornelia de testamẽtis, Iulia de ui priuata, Iulia de ui publica, Iulia ambitus, Iulia repetundarũ, Iulia de annona. & Paulus item iurecõsultus: Publicorum iudiciorũ quædam capitalia sunt, quædam non capitalia. Capitalia sunt, ex quibus pœna mortis aut exilium est: hæc est, aqua & igni interdictio. Per has enim pœnas eximitur caput de ciuitate. Nã cætera nõ exilia, sed relegationes propriè dicũtur: tunc em̃ ciuitas retinetur. Nõ capitalia sunt, ex quibus pecuniaria, aut in corpus aliqua coerctio pœna est. Hęc aũt iudicia maiori ex parte apud cẽtumuiros habita fuisse uidemus, de quo iudicio Festus Põpeius sic habet, Cẽtumuiralia iudicia à centũuiris dicta sunt. Nam cùm essent Romæ triginta quinq; tribus, quæ & curiæ dictæ sunt, terni ex singulis tribubus sunt electi ad iudicandũ, qui Cẽtumuiri appellati sunt, licet quinq; plures q̃ centum essent, quo facilius nominarẽt. Iudiciorũ tamen summã Cicero pro Domo sua ad põtifices breuiter sic exponit. Hoc est denicq; propriũ libertatis, ut nihil de capite ciuis, aut de bonis sine iudicio senatus, aut C populi, aut eorũ qui de quacq; re cõstituti iudices sint, detrahi possit: & infrà, Moderata iudicia populi sunt à maioribus cõstituta, primũ ut ne pœna capitis cum pecunia cõiungatur, deinde ne indicta die quis accusẽt: ut ter ante magistratus accuset intermissa die, qua multam irrogat aut iudicet: quarta sit accusatio, trinundinũ pro dicta die iudiciũ sit futurũ. Et cum iudicijs litigiũ est coniunctũ, de quo Cicero in Verrem actione quinta, Eiusmodi respublica debet esse, & erit ueritate iudiciorum constituta, ut inimicus neq; nocenti deesse possit, neq; obesse innocẽti. Quarũ litium actiones fuisse cõstitutas cùm alibi legũlatores, tum Cicero habet oratione pro Roscio Amerino in hęc uerba, Sũt iura, sunt formæ de omnib. rebus cõstitutæ, ne quis aut in genere iniuriæ, aut ratione actionis errare possit. Expresse sunt em̃ ex uniuscuiusq; damno, dolore, incõmodo, calamitate, iniuria publica hæ à prætore formulæ, ad aquas priuata lis accõmodat̃, de qua actiõe idẽ Cicero pro Aulo Cecinna. At em̃ si prætor is quis iudicia dat, nunquã petitori præscribit qua actiõe illũ uti uelit. Vera aũt fuit uirtus Romana, in qua nullus à iudicijs exiD mi potuit. Liuius undequadragesimo, Duo Petilij diẽ Scipiõi Aphricano dixerũt. Duæ maximæ orbis terrarũ urbes ingratæ uno tempore inuentæ sunt, Romana ingratior: siquidem uicta Carthago, uictũ Hannibalẽ in exiliũ expulit, sed Roma uictrix uictorem Aphricanum expulit. Alij dicebãt ciues, neminẽ unum tãtum meruisse ciuem, ut debuerit legibus interrogari nõ posse. Nihil tam æquandæ libertati esse quàm potentissimum quemq; posse dicere causam: & infrà, Nõ alius antea quisq;, nec ille ipse Scipio cõsul cẽsorue maiore omnis generis hominũ frequẽtia, q̃ reus illo die in forũ est deductus. Plutarchus in Gracchorũ uita, Si quis capitali iudicio accersebat̃, & nõ ueniret ad se defendendũ, tum eũ domi ante ianuã consistẽs præco tuba citabat. Tãtaq; fuit Romanæ ciuitatis grauitas, ut licet iudicio, sicut diximus, subijci possent omes quãtũuis maximi: nullus tamẽ à paucis iudicibus etiã centũuiris in exterminiũ, nisi per uniuersam ciuitatẽ, id est, comitijs adduci poterat. Cicero p P. Sextio, Satis legibus & duodecim tabulis sancitũ est, ut de capite nisi cẽturiatis comitijs rogari nõ possit: & infrà, Nõ posse quẽq; de ciuitate tolli sine iudicio: de capite nõ modò fieri, sed ne iudicare quẽq; posse, nisi cẽturiatis comitijs. Noniusq; Marcellus scribit, Capital dici iudiciũ periculũq; capitis. Et Cicero p

Lex Curij.

Lex Licinij Stolonis.

Iudicia.

Actiones litiũ.

Capital.

Capitis periculum quid.

domo ſua ad pōtifices, quid eſſet id capitis periculum ſic edocet. Qui erant rerum capitalium cōdemnati, nō prius hanc ciuitatem amittebant, quàm erant in eam recepti, quò uertendi, hoc eſt, mutandi ſoli cauſa uenerāt: id autē cùm eſſet faciendum, nō ademptione ciuitatis, ſed tecti & aquæ & ignis interdictione faciebāt. quid uerò fuerit hæc interdictio, de qua etiā ſupra legumlatores dixerunt, Feſtus Pōpeius per ſimilitudinē uetuſti moris nuptiarum, de quo infrà dicemus, oſtendit. Nouæ enim nuptæ cū primum mariti domum ingrediebatur, aqua & ignis à ſponſo per manus tradebatur, ſignificante omnē uitam de cætero utriq; futuram communem, quod duobus illis elementis maximè humana indigeat uita: pariter ei quē Romana ciuitate pellebāt, aqua & igni interdicebāt, eum communione omni ciuitatis priuatum ſignificātes. Cicero Philippicarum primo, Et qui de ui, item de maieſtate damnatus ſit, aqua & igni interdicebat. Plinius ad Cornelium Minutianum ſcribēs, dicit eos quibus aqua & igni interdictum erat, caruiſſe omni togæ iure. Quid autem inter prædictā aquæ & ignis interdictionem, omnium maximā animaduerſionem, & in exilium deportationē, & alias pœnas intereſſet aliqua ex parte dicendum eſt. Exules Nonius Marcellus ſic diffinit, Exules dicuntur extra ſolum. Sed Martianus, Exilium triplex eſt, ut certorū locorum interdictio: aut lata fuga, ut omnium locorum habitatio interdicatur prēter certum locum: aut inſulę uinculum, id eſt, relegatio in inſulam. Et tamen aliquādo cōiunctum fuiſſe uidetur exiliū aquę & ignis interdictioni. Liuius XXV. plebiſcitū in Poſthumiū Pyrgenſem publicanū. M. Poſthumius ſi ante Calend. Iunias non prodiſſet, citatuſq; eo die nō reſpondiſſet, neq; excuſatus eſſet, uideri eum in exilio eſſe, bonaq; eius uenire, ipſi aqua & igni interdici. fuit etiā quoddā quaſi uoluntariū exiliū legatio libera, quæ nō niſi iuriſconſultoribus atq; Prætorijs cōcedebatur: ut ſcilicet ad aliquas euntes prouincias eis diffinitas, partē deferrent in ſignū quibus magiſtratus utebātur: ſicq; cum proprias curarent res, & interea ab æmulorū hoſtiūmue in rep. ſuorum conſpectu parumper ſe ſubtraherēt, in honore apud prouinciales ac reuerētia erant. Cicero Quinto fratri Aſiæ proprætori: illud autē quod cupit Claudius eſt legatio aliqua, ſi minus per ſenatū, per populū libera, aut Belatiū, aut Broicarū, aut utrūq;. Item Cicero Attico, Dedi literas, legatiōe mihi opus eſt, honeſtior eſt uotiua. & habent liberæ legationes diffinitū tēpus lege Iulia: nec facile addi poteſt. Brutus Bruto ſuo & Caſſio: Cū in his anguſtijs uerſarer, placitū eſt mihi, ut poſtularē legationē liberam mihi reliquiſq; noſtris, ut aliqua cauſa proficiſcēdi honeſta quæreretur: tamē paulo poſt futurū puto, ut hoſtes iudicemur, aut aqua & igni interdicatur. Cicero Cornificio. C. Anicius negociorū ſuorū cauſa legatus in Africā legatione libera. Tertiū item genus exilij & quidem iuſtiſſimum fuit, de quo Suetonius in Tiberij uita ſic habet, Fœminę famoſæ, ut ad euitādas legum pœnas iure ac dignitate matronali exoluerētur, lenociniū profiteri cœperāt. Et ex iuuētute utriuſq; ordinis profligatiſſimus quiſq;, quo minus in opera ſcenæ arenęq; edenda S.C. teneretur, famoſam iudicij notam ſponte ſubibat. Eos eaſq; omnes ne quod refugiū in tali fraude ſupereſſet, exilio affecit. Pœnas pendere qui pecunias cōdemnati ſoluebāt, Feſtus Pompeius inquit: quia ob delictum pecuniā pēſo ære pendebāt. Sed ob capitalia facinora, quæ eſſent punitiones Vlpianus De ædili edicto. Capitalē fraudē admittere, eſt tale aliquid delinquere, propter q̄d capite puniēdus ſit. Veteres enim fraudem pro pœna ponere ſolebāt. Capitalem fraudem admiſiſſe accepimus, dolo malo & per nequitiā: cæterum ſi quis errore, ſi quis caſu fecerit, ceſſabit delictum. Vnde Pomponius ait, neq; puerū, neq; furioſum capitalem fraudem uideri admiſiſſe. Et Caliſtratus De pœnis: capitalium pœnarū ferè iſti gradus ſummum ſupplicium uidetur eſſe, ad furcā damnatio, uiui crematio, item capitis amputatio: deinde proxima morti pœna metalli coerctio, poſt deinde in inſulā deportatio: cæteræ pœnæ ad exiſtimationem, nō ad capitis periculū pertinēt: ueluti relegatio ad tēpus, uel in perpetuum, uel in inſulam, uel cùm in opus quis publicum datur ad tempus, uel cum fuſtium cæſui ſubijcitur. Modeſtinus autem De uerborū ſignificatione duo ex uerbis ſupradictis ſic corrigit. Capitalis licet Latinè loquentibus omnis cauſa exiſtimationis uideatur, tamē appellatio capitalis, mortis, uel amiſſionis ciuitatis intelligēda eſt. Et deportatos, id eſt, quibus aqua & igni interdictum eſt, fidei cōmiſſum relinquere non poſſe, Vlpianus inquit. Et q̄d ſupradictū eſt de exiſtimatione ſic Paulus exponit, Exiſtimatio eſt dignitatis læſæ

Interdictio aquæ & ignis.

Exilium triplex.

Legatio libera.

Pœnas pendere.

Exiſtimatio.

A lęsæ ſtatus, legibus ac moribus cõprobatus. Qui ex delicto noſtro autoritate legum aut minuitur, aut conſumitur, circa ſtatum dignitatis pœna plectitur. Sicuti cum relegatur quis, uel cum ordine mouetur, uel cum prohibetur honoribus publicis fungi, uel cũ plebeij fuſtibus cædunt: pœnæ tamẽ præter ſupradictas à principibus uariatæ fuerũt. Galbam eñ ſcribit Suetonius Numulario pecunias non fide uerſanti, manus amputauiſſe, menſæq; eius affixiſſe. Et tutorẽ, qui pupillum cui ſubſtitutus hæres erat, uenenis neceſſet, crucí affixiſſe. Pœnas facinoroſorum Cęſarẽ auxiſſe ſic ſcribit Suetonius. Cũcta collegia pręter antiquitus inſtituta diſtraxit. Pœnas facinoroſorũ auxit: & cũ locupletes eo facilius ſcelere ſe obligarent, quia cum magnis patrimonijs exulārẽt, parricidas, ut Cicero ait, bonis omnibus, reliquos dimidia parte multauit. Quia uerò delatores pœnis inſtigendis cauſam ſæpenumero fomentumq; addiderant, eos Titus Veſpaſianus princeps optimus acerrimè inſecutus eſt, de quo ſic ſcribit Suetonius, Inter aduerſa temporũ & delatores erāt ex licẽtia ueteri: hos aſſiduè in foro etiã flagellis ac fuſtibus cæſos, ac no- *De pœnarum uarietate.*

B uiſſimè traductos per amphitheatri arenã: partim ſubigi ac uenire iuſſit, partim in aſperrimas inſulas deuehi: & poſt eum Domitianus frater Fiſcales calũnias magna calũniantium pœna repreſſit. Ferebaq; uox eius, princeps qui delatores nõ caſtigat, irritat. Antonius uerò Pius, Delatores ſi nõ probarent, capite affecit: ſi probarent, delato pecuniæ præmio dimiſit infames. Accuſationes autẽ, quæ iure rectè & ordine in iudicijs fierent: *De accuſationibus.*
& ſi minorem defenſione gratiã habuerunt, ſua tamen laude non caruerunt, dummodo nimijs accuſatoris uiribus nõ inniterentur. Cicero pro Murena, Sępe hoc maiores natu dicere audiui, hãc accuſatoris eximiã uim & dignitatẽ plurimum Lucio Cottæ profuiſſe. Noluerunt ſapientiſſimi homines, qui tum rem illam iudicabãt: ita quẽquam cadere in iudicio, ut nimijs aduerſarij uiribus uideret abiectus. Sẽper in hac ciuitate nimis magnis accuſatorũ opibus & populus uniuerſus, & ſapientes in poſterum proſpiciẽtes iudices reſtiterunt. De accuſatione igitur & defenſione, quæ in iudicijs capitalibus fierẽt, dicturi, multa & uaria prius diſcurrere pergemus, quæ in ipſis iudicijs frequẽtia, rarò alibi, quàm in Ciceronis orationibus inueniunt. Primũq; qualiter accuſatores internoſcãtur. Marcianus ad S.C. Turpilianum ſic docet: accuſatorũ temeritas tribus modis detegitur, & tribus pœnis ſubijcitur: aut eñ calumniãtur, aut præuaricantur, aut tergiuerſantur. Calumniari eſt falſa crimina intẽdere. Præuaricari eſt uera crimina abſcõdere. Tergiuerſari in uniuerſum ab accuſatione deſiſtere. Qui accuſati dicta die cauſam dicturi corã populo erant, accuſatoribus reſpõſuri in forũ uenientes, ſub roſtris rei ſtabant: nec erat tam bonus, tam integer, & magnæ famæ uir, quin ſub ipſum cauſæ initiũ, multitudinis ad audiendũ cõuenientis, præſertim adoleſcẽtium cõuicijs laceraretur. Liuius undequadrageſimo. Tribunus plebis eo tẽpore T. Sẽpronius Gracchus erat, cui minimè cũ Scipione cõueniebat. Is cum uetuiſſet nomẽ ſuũ decreto collegarũ aſcribi, triſtioremq; omnes ſententiã expectarẽt, ita decreuit. Cum L. Scipio excuſet morbũ eſſe cauſę fratri, ſatis id ſibi uideri: ſe P. Scipionẽ priuſ q; Romã uenirẽt, accuſari nõ paſſurũ: tum quoq; ſi ſe appellaſſet auxilio ei ſe futurũ ne cauſam dicat. ad id faſtigium rebus geſtis, honori- *De accuſatoribus.*

D bus pop. Romani P. Scipionẽ deorũ hominũq; cõſenſu peruenijſſe, ut ſub roſtris reũ ſtare, & præbere aures adoleſcentiũ cõuicijs populo Ro. magis deforme q; ſibi ſit. Oberãt autẽ multũ integritati iudiciorũ corruptelæ cõtra legẽ De donis & muneribus nõ accipiendis factæ. Vnde Plutarchus in Põpeij uita: largitiones ſemper plurimum obfuerũt. Et Seneca duodecẽteſima ironicè, Credat aliquis pecuniã fuiſſe uerſatã in eo iudicio, in quo reus erat Clodius ob id adulteriũ, quod cũ Cęſaris uxore cõmiſerat, uiolatis religionibus eius ſacrificij, quod pro populo fieri dicit: ſic ſubmotis extra cõſpectum oñibus uiris, ut picturæ quoq; animaliũ maſculorũ cõtegant. Cicero pro Aulo Cluẽtio, Si tale ius ille biẽnio anteq; cauſam bonorũ Staphinei attollere recepiſſet, ſexcẽtis milibus numum ſe iudiciũ corrupturũ eſſe dixerat. & infrà: in cõſilium erāt ituri iudices XXXIII. ſentẽtijs decẽ & ſex abſolutio cõfici poterat, XL. mil. numũ in ſingulos iudices diſtributa ſunt. In cauſis aũt ſiue accuſatio intentãda eſſet, ſiue defenſio quęrẽda, patrono & aduocato opus fuit. Feſtus autẽ dicit patrocinia appellari cœpta ſunt, cum plebs diſtributa eſt inter patres, ut eorũ opibus tuta eſſet. Et Põpeius De uerborũ ſignificatiõe. Aduocatos accipere debemus oẽs omnino, q cauſis agẽdis quoquo ſtudio operantur: nõ tamen *Corruptelæ in iudicijs.* *Patroni & aduocati.*

men qui pro tractu nõ affuturi causis accipere quid solẽt, in aduocatorũ numero erunt. E
Et Cicero pro A.Cluentio, Erat enim Romæ summa copia patronorũ, hominum elo-
quentissimorum atq; amplissimorum, qui patroni, cum causas agerent, oratores sunt di
Orare. cti. Festus enim inquit, Orare, antiqui dixerunt agere. Vnde & oratores, causarũ acto-
Oratores. res. & oratores, qui nunc legati populi Romani mandata peragerẽt. Vnamq; familiam
Romę dicit fuisse Plinius Curionum, in qua tres continui fuêre oratores. Vim autẽ elo-
quentiæ oratorum fuisse in ciuitate libera maximam, nõ est nostrum nunc disserere: sed
uidemus eam principum temporibus dignitatẽ suam, parua ex parte retinuisse. Plinius
ẽm orator Historici nepos Romano scribẽs, Distringor Cẽtumuiralibus causis, quę me
exercent magis quàm delectant: sunt ẽm pleræq; paruæ & exiles: rarò incidit uel perso-
narum claritate, uel ingenij magnitudine insignis: ad hoc perpauci cũ quibus iuuet dice
re: cæteri audaces, atq; etiã magna ex parte adolescentuli obscuri, ad declamandum huc
transierũt tam irreuerẽter & temerè, ut mihi Attilius noster expressè dixisse uideatur: sic
in foro pueros à Cẽtumuiralibus causis auspicari, ut ab Homero in scholis. At mehercu F
les ante memoriã meã ita maiores natu solebãt dicere, ne nobilissimis quidẽ adolescẽti-
bus locus erat, nisi ab aliquo cõsulari producerentur: tanta ueneratione pulcherrimum
opus colebatur. Facit uerò Plinius, quem nunc in manibus habemus, ut unum dicamus
ad oratorũ orationumq; materiam plurimum spectãs. Orationes scilicet à Cicerone &
multo magis à cæteris oratoribus, aliter habitas dictasq; fuisse, q̃ nunc scriptas habea-
mus. Ipse enim Plinius Cornelio Tacito scribens, oratori item suæ ætatis præstãtissimo
sic dicit, Et Ciceronis orationes, pro Murena, ꝑ Vareno, in quibus breuis & nuda quasi
subscriptio quorundam criminum solis titulis indicatur: ex his apparet, illũ multa dixis-
se, cum ederet omisisse. idem pro Cluentio, ait se totã causam ueteri instituto solum per-
orasse, pro Cornelio quatriduo egisse. Ne dubitare possimus, quę per plures dies, ut ne-
cesse erat, latius dixerit: postea recisa & purgata in unum librum grandem quidẽ, unum
tamen coarctasse. Et idem Cicero sic bruto suo accidisse cõmemorat, qui concionem à
se habitam nõ prius ediderit, quàm ab ipso Cicerone correcta fuerit, Dolobellæ ẽm sic G
scribit: Brutus uerò misit ad me orationẽ suam in concione Capitolina habitã, petiuitq;
à me, ut eam corrigerem antequã ederet: est autẽ cùm scripta elegantissimè, tum senten-
tijs uerbisq;, ut nihil melius potuerit. Et duo uerba Festus exponit, aliquando nobis in
Cognitor. hac causarum materia usui futura: Cognitorem esse dicens, qui litem alterius coram eo,
Procurator. cui datus est, tractat. procuratorem autẽ absentis nomine actorẽ fieri. Nonius uerò no-
Noxa. xam esse leuem culpã: noxia, nocentia. Et Cicero Legũ secũdo, De capite, pecunijs, de
Noxia. amb[illegible]egis, quæ nõ magis iudicijs quàm uerbis sancienda sunt, adiungitur noxæ pœ-
na par esto: ut in ꝙuitia quisq; plectat capite, auaritia multa, honoris cupiditas ignomi-
nia sanciatur. Et multam Varro De agricultura, ex uetere instituto bobus & ouibus fuis
se dicit. cum tamen Plinius dicat, in decernenda multa bouem prius quàm ouem fuisse
acceptũ. Liuius in quinto scribit, Cõsules L. Papyrium Crassum, L. Iulium, tulisse legem
de multarum æstimatione. Post prędicta carcer & alia puniẽdis facinorosis instituta lo-
ca sequũtur. De carcere Cicero oratione in Catilinã secunda: sentiet esse carcerem, quẽ H
uindicem nefariorum ac manifestorum scelerum maiores nostri uoluerũt. Et latumias,
quæ carceris loco Romę fuerunt, Asconius secunda actione in Verrẽ, inquit, carcerem
Syracusis fuisse: quod lingua Siculorum, loca ex quibus lapides excauabãtur sic dicunt.
Ergastulũ uerò dicit Placidus Grãmaticus dici à Grẽco, ubi damnãtur noxij ad aliquod
opus faciendũ, ut solent gladiatores, & qui exules marmora secant. Culleumq; dicit Pla
ciades genere masculino dici, saccum ex corio factũ, in quo parricidæ cum simia & gal-
lo & serpẽte inclusi in mare proijciuntur. Nonius autem Marcellus uerba hæc numerat
facinorosis in potestate cum eorum incommodo continendis, numellas, ligneas cõpe-
des, pedicas, boias, neruos, catenas. Et Festus Põpeius, magisq; diffusè A. Gellius, Bru-
tianos dicũt olim fuisse, qui seruilia omnia apud magistratus exercẽtes fontes uerbera-
bant. quod enim Brutij & Romanis pro Hannibale rebellauerũt, & diutissimè in rebel-
lione perseuerauerũt, Romani eis in potestatẽ receptis hanc inusserunt notã, ut à nemi-
ne alio quàm Brutiano homine prędicta exerceri facerẽt magistratus. Sub corona dicit
A. Gellius dici consueuisse uendi captiuos in seruitutẽ, quia cõsueuerint uenundari co-
ronati,

A ronati, in ſignum expoſitionis ſuæ in uenditionẽ. Plinius uerò alium in prædicta re morem ſeruatum fuiſſe commemorat: arenam inquit, eſſe uiliſſimam & albam, qua pedes trans mare aduectorũ, qui uenales exponerentur, denotarentur. Additq; P. Licinĩũ Satyrę Scriptorẽ, conſobrinum eius Manlium aſtrologum, & Antonium Grammaticum, Tiberiũq; Oretẽ ea arena pedes habuiſſe notatos. Sed maiori nobis miraculo eſt, quod idem Plinius de alijs ſeruis dicit, qui nullo ſicut prędicti ingenio freti, ſed quadã debacchãtis fortunæ iniuria, proſcriptorum pulſorum patria ciuium Romanorũ ſanguine, & opibus ditiſſimi à magnatibus ſuis fuerunt effecti. Suntq; hi Cryſogonus Syllę, qui Roſcium Amerinũ impetijt, Amphion Q. Catuli, Hilarus Antonij, Menas & Menogenes Sex. Pompeij: hi nanq; Quiritum proſcriptorũ ſanguine ditati, prętoria dignitate ornati fuerũt, niſi tantũ de laureatis faſcibus fortuna permiſit his, qui cretatis pedibus aduenirent. Ad hanc fortunæ inſolentiã alluſit Iuuenalis, Nuper in hanc urbem pedibus qui uenerat albis. Sed cõtrà licet inſpicere & mirari eos, qui à nobilitate, diuitijs, doctrina & *Qui ex ſeruis ditiſſimi ſint effecti.*

B faſtu ad calamitatem maximã deciderũt. Seneca epiſtola quarta, De Pompeij capite, inquit, pupillus & ſpado tulêre ſententiã: de Craſſo, crudelis & inſolẽs Parthus. Cęſar iuſſit Lepidum Dextro tribuno præbere ceruicẽ, ipſe coactus pręſtitit. Et Opimius qui primus in cõſulatu dictatoris ius obtinuit, miſſus ad lugurthã pecunia corruptus & cõdemnatus infamis cõſenuit. Q. Cepio prętorius, triumphalis, pont. maximus, ſenatus patronus appellatus in publicis uinculis obijt, cuius cadauer in ſcalis Gemonijs diu iacuit populo inſpiciendũ. L. Scipio poſt ſpecioſiſſimũ triumphũ de rege Antiocho ductũ, perinde ac ab eo pecuniã accepiſſet, damnatus eſt. Sed iam nimis uariorũ fortunæ morum mutatio ad imptinẽtia huic loco traxit: ad uerba redeamus licet ſparſim corrigẽda, quorum ignoratio cauſarũ ſiue accuſationis, ſiue defenſionis declarationẽ, cui nos accingimus, impedire poſſet. Seruos primũ, de quibus aliqua ſuperius ſunt inchoata, & ab eis depẽdẽtia attingamus. Florianus iurecõſultus ſeruos ex eo appellatos dicit, q̃d Impera- *Qui ex magnis, calamitoſi effecti.* *Seruus.*

C tores captiuos uendere iubent: & per hoc ſeruare, nec occidere ſolẽt. & Venuleius dixit ſeruum tam ueteratorẽ, quàm nouitium dici poſſe: ſed & ueteratorẽ nõ ſpacio ſeruiendi, ſed genere & cauſa ęſtimandũ. nam quicunq; ex uenalitio nouitiorum emptus, alicui miniſterio præpoſitus ſit, ſtatim eũ ueteratorũ numero eſſe. Et A. Gellius ſcribit, Pileati ſerui cum uenderẽtur, dominum nihil præſtare debere. Et ſeruorum diem feſtum fuiſſe uult Feſtus Pompeius Idib. Auguſti: quia eo die rex Tullius filius ancillæ, ædem Dianę dedicauit. De qua Plutarchus in Problematibus ſic habet, Idibus Sextilibus diem feſtũ agunt ſerui & ſeruæ, uxores autem capita purgare & lauare conſueuerunt propter Seruium regem, quem eo die ſerua natum ferunt: capitis uerò lauatio ab ancillis cœpta ad liberas quoq; peruenit. Quorundam ex ſeruis magnam fuiſſe fidei conſtantiam traditũ eſt: Antonium enim oratorem ſtupri accuſatũ, ſeruus acerrimè tortus nõ prodidit, licet conſcius. Antiſtius Reſtio ſeruum uehemẽtius punierat, & tamẽ is à Triumuiris proſcriptus fugiens, à ſeruo liberatus eſt: qui ſene fortè quodã obuio interfecto, in rogumq; poſito & cremato: ſuperuenientibus perſecutoribus Reſtionẽ ibi crematũ oſtendit. Fuere

D tamẽ ex ſeruis nõnulli magnæ periculoſæq; dominis proteruię. L. Craſſus tribunus plebis, C. Carbonẽ accuſauerat ad populum, ſeruus Carbonis ſcrinium ad Tribunũ detulit, in quo multa inueniri poterãt accuſationẽ adiutura. Craſſus ſeruum catenis ligatum cũ ſcrinio intacto remiſit. Cicero pro Deiotaro: C. Domitius tribunus plebis, M. Scaurũ accuſare inſtituerat: Seruus Scauri ad illũ acceſſit, multa accuſatiõi ſubminiſtraturus, quẽ ille legatũ ad Scaurũ miſit. unde prudenter egiſſe uidetur Auguſtus, quẽ Suetonius ſcribit, aduertiſſe ne unquã ſeruus uinctus tortúſue ullo libertatis gñe ciuitatẽ adipiſceretẽ. animaduertendũ autẽ eſſe in ſeruos proteruos Cicero pro Deiotaro orans, ſic dicit, Nam iſta corruptela ſeruí ſi nõ modò impunita fuerit, ſed ecõtra autoritate approbata, nulli parietes noſtrã ſalutẽ, nullę leges, nulla iura cuſtodiẽt. Vbi emꝫ illud quod intus eſt atq; noſtrũ impunè euolare poteſt: cõtraq; nos pugnare, fit in dñatu ſeruitus: in ſeruitute dñatus. & puniẽdorũ ſeruorũ modũ Plutar. in Problematib. ſic tradit: Cur in furto, aut alio flagitio deprehẽſos furciferos appellãt? an maiorũ diligẽtiæ hoc quoq; certiſſimũ ſignũ eſt? quia ſeruos in tali errato deprehẽſos, lignũ quod currui ſubeſt (furcã appellãt) collo per uicinià deferre curabãt, ut ab oĩbus euitaretẽ tanq; flagitioſus? fuerũt aũt nõ *Furcifer.*

ſolum

Seruos priuatim & publice periculosos.

solum pernicioſi priuatim, ſed & publicè periculoſi. Nam Liuius lib. tertio tradit, Exules ſeruoſq; ad quatuor milia & quingẽtos duce Ap. Herdonio Sabino nocte Capitoliũ atq; arcem occupauiſſe, cõfeſtimq; factam in arce cędem eorum. & bella ſeruí excitauere ſeruilia: de quibus dicendi aliud tempus erit. Et tamẽ humanitate in ſeruos utendum eſſe alij principes uoluerunt. Claudium enim refert Suetonius, cum quidã ægra & affecta mancipia in inſulã Æſculapij tædio metendi exponerẽt, omnes qui exponerẽtur liberos eſſe ſanxiſſe, nec redire in ditionẽ domini ſi conualuiſſent, & ſi quis necare mallet quàm exponere cædis crimine teneri. Hadrianuſq; ſeruos à dominis occidi uetuit, eoſq; iuſſit damnari per iudices, ſi digni eſſent. de his uerò, qui liberi fierẽt multa ſunt ſcripta: quorum pauca colligemus. Nonius Marcellus ſcribit, Eos qui liberi fiebãt caluos fuiſſe raſo capite, Quorũ liberationis modũ Liuius in ſecundo ſic docet. Præmiũ indici prodi toris, pecunia ex ærario libertaſq; & ciuitas data. Ille primum dicitur uindicta liberatus:

Vindicta.

quidã uindictæ quoq; nomẽ tractum ab illo putãt, Vinditio ipſi nomen fuiſſe. poſt illũ obſeruatũ, ut qui ita liberarentur, in ciuitatẽ accepti uiderẽtur. & libertos multos dominis fuiſſe cariſſimos uidemus, in queis ſemper primus eſt numerãdus Tiro Tullij Ciceronis libertus uir elegãtiſſimè doctus, qui dignus ingenio Ciceronis miniſter adiutorq; fuit, adeò ut multa eius auxilio uel aucta & correcta, uiuo Cicerone: uel eo defuncto collecta & ordinata ſint habita, quæ perijſſent. Vnde ad Atticũ Cicero ipſe ſcribẽs, De Tirone uideo tibi curæ eſſe, quem quidẽ ego etſi mirabiles utilitates mihi præbet cũ ualet in omni genere uel negociorũ, uel ſtudiorum meorũ: tamẽ propter humanitatẽ & modeſtiam malo ſaluum, quàm propter uſum meũ. Et Plinius orator unum habuiſſe libertum, quẽ dilexit Paulino ſcribẽs ſic indicat, Eſt mihi ſemper in animo hoc nomẽ patriſfamiliæ, quod ſi eſſem nũc aſperior & durior, frãgeret me infirmitas liberti mei Zoſimi. eſt homo ꝓbus & officioſus, literatus, ars cuius & quaſi inſcriptio comœdus: utiq; cithara parua, ultra quã comœdo neceſſe eſt. Et Vatinius Imp. Aſiæ proconſul Ciceroni ſic ſcribit, Dicitur mihi tuus ſeruus Anagnoſtes fugitiuus cum Nardacenis eſſe, de quo tu nihil mihi mandaſti, ego tamen terra mariq; ut conquireretur, mandaui, & profecto tibi eum reperiam. Et ipſe Cicero ad Quintum fratrem Aſiæ proprætorem, Æſopi tragœdi familiaris ſeruus tibi notus aufugit. Plato quidã Sardianus hominem comprehendit, & in cuſtodiam Epheſi tradidit. ſed in publicam cuſtodiam, an in piſtrinum non ſatis ex eius literis intelligere potuimus. Meliore autem loco ſeruos aliquãdo fuiſſe habitos Liuius in nono ſic oſtẽdit: Gracchus Volonibus, qui militauerãt, libertatẽ ijs qui caput hoſtis retuliſſẽt: ſuppliciũ ſeruile his qui loco ceſſiſſent, ꝓmiſit. Liberatos poſtea Beneuẽtum perduxit, ubi à ciuibus epulo per ſingulorum domos parato, epulati ſunt. Volones oẽs capite lana alba tecto, partim accubãtes qui probè egerãt, partim ſtãtes q per ignauiam ceſſerãt, epulati ſunt. Tradit Suetonius Tiberium Cęſarem libertinos, qui ſe pro ciuibus Romanis agerent publicaſſe: ingratos, & de quibus patroni quererentur, reuocaſſe in ſeruitutẽ: aduocatiſq; eorum negauit ſe aduerſus libertos ipſorũ ius dicturum. & Cornelius Tacitus ſcribit, Nerone imperante de manumiſſis in ſeruitutem propter ingratitudinem reuocãdis in Senatu actũ. & manumiſſionis formam Feſtus talem tradit,

Manumiſſio.

Manumitti ſeruus dicebatur, cum dominus eius, aut caput eiuſdẽ ſerui, aut aliud membrum tenens, dicebat, hunc hominẽ liberum eſſe uolo, & emittebat eum è manu. proximi uerò abiectione & utilitate ſeruis, ex his qui naſcebantur liberi, abſciſſi, lenoneſq; ſunt habiti. Nam M. Æmilius Lepidus Genutio Matris magnæ deũm Gallo hæreditatẽ relictam abſtulit: indignũ ducens, ut qui ſponte abſciſſus, neq; uir eſſet, neq; mulier, hæreditatẽ ſubiret alienã: prohibitumq; ſenatuſconſulto, ne abſciſſi ſua prẽſentia petendi iuris prętextu, tribunalia inquinarent Quintuſq; Metellus prætor urbanus Vetilium Lenonem in cauſa teſtamentaria ſuccumbere fecit, nulla ratione alia, quàm quia eum pro uiro habendũ nõ cenſuit. Viliora quæq; ſuperius in omni ciuium corpore, ſeruos, libertos, abſciſſos, lenoneſq; attigimus: digniori conditioni & eius origini doctrinarũ & literarũ, quę omnis uirtutis fomites ſemper fuerũt, cultoribus manũ apponere libet. eritq; à Cicerone principium, quẽ tanti literæ ac doctrinæ eſſe fecerunt, ut Plinius, & eum imitatus Aurelius Auguſtinus, affirmẽt ſolum in rebus humanis fuiſſe, cuius ingeniũ Romano imperio ſua magnitudine & excellentia par ſit habitũ. Is enim pro Aulo Archia

De literarum laudibus.

poeta

A poeta orãs ſic habet,Ego multos homines excellẽti animo ac uirtute,ſine doctrina naturæ,ipſius habitu ,ppè diuino,per ſeipſos & moderatos & graues extitiſſe fateor:etiã illud adiungo, ſæpius ad laudẽ atq; uirtutem naturã ſine doctrina, q̃ ſine natura ualuiſſe doctrinã. Atq; idem ego cõtendo , cum ad naturã eximiã atq; illuſtrem acceſſerit ratio quædã cõfirmatioq; doctrinæ,tum illud neſcio quid præclarũ atq; ſingulare ſolere exiſtere.Literas autẽ poſteritatis cauſa repertas fuiſſe,quę ſubſidio obliuioni eſſe poſſint: idẽ Cicero pro Publio Sylla ad iudices dixit, Et in prædicta pro Archia oratione, Pleni ſunt libri,plenæ ſapientium uoces,plena exemplorum uetuſtas,q̃ iacerẽt in tenebris omnia,niſi literarũ lumen accederet. hinc maximo ſemper in precio cùm alia uatũ ſcripta,tũ in primis hiſtoria fuit:unde Plinius Capitoni, Diebus & noctibus cogito ſi qua me quoq; poſſim tollere humo:id eñ uoto meo ſufficit: illud ſupra uotũ, uictorq; uirũ uolitare per ora. Sed ſatis eſt qd' propè ſola pollicet hiſtoria, orationi enim & carmini
B parua gratia niſi eloquentia eſt ſumma.Hiſtoria quoquo modo ſcripta delectat.Sũt eñ homines natura curioſi,& quãlibet nuda rerum cognitione capiuntur.Cicero autẽ ipſe & ſi in libris De oratore De legibus,hiſtoriã ſummis extollit laudibus, quanti ipſam fecerit ad Luciũ Luceiũ ſcribẽs,ſic oſtendit:Ardeo cupiditate incredibili,nec ut ego arbitror reprehendenda,nomẽ ut noſtrum ſcriptis celebretur tuis.& infrà,Nec enim me ſolum cõmendatio poſteritatis rapit,ſed etiã illa cupiditas, ut uel autoritate uel iudicio beneuolentiæ tuę uel ſuauitate ingenij uiui perfruamur.& itẽ infrà: Vnus enim Xenophõtis libellus in Ageſilao rege laudãdo,facilè omnes imagines hominum ſtatuasq; ſuperauit.Placet eñ Hector ille mihi Neuianus,qui nõ tantum ſe laudari lætatur, ſed addit etiã à laudato uiro.& Plinius orator Ciceronis imitator, ad Maximum , Quid enim publicè lætius,q̃ clariſſimos iuuenes nomen,& famã ex ſtudijs petere? Et ad Corneliũ Tacitum,Equidem beatos puto quibus deorum munere datum eſt,aut facere ſcribẽda, aut ſcribere legenda.Beatiſſimos quibus utrunq; horum. Et Caninio Ruffo, Hoc quic quid eſt temporis futilis & caduci , ſi non daꝛ factis (nam horum materia in aliena ma-
C nu)certe ſtudijs ,pferamus.Et quatenus nobis denegaꝛ diu uiuere,relinquamus aliquid quo nos uixiſſe teſtemur.Scribens uerò Plinius ad Cornelium Tacitũ de eius perpetuitate hiſtoriarũ uaticinatus,id à Tacito ipſo poſtulat, qd' Cicero petijt à Luceio : Augu-ror,nec me fallit auguriũ,hiſtorias tuas immortales futuras,quo magis illis inſeri cupio. Nã ſi eſſe nobis curæ ſolet,ut facies noſtra ab optimo quoq; artifice exprimatur,nonne debeamus optare,ut operibus tui ſimilis ſcriptor prędicatorq; cõtingat ? Sed quod ad Corneliũ Priſcum ſcribens, inquit ipſe Plinius,ita ab eo tempore fieri deſiit, ut nullos à mille annis,aut paucos ætate noſtra ſcriptores præſertim hiſtoriarũ fuiſſe cõſtet.Inquit eñ:fuit moris antiquitus eos uel qui ſingulorum laudes,uel urbium ſcripſerunt, aut honoribus,aut pecunia ornare:tametſi quid haberi poteſt dariq; maius,q̃ gloria & laus & æternitas? Et certe licet pecunia raro donati ſint ſcriptores,gloria tñ & laude nunquam caruerunt.De qua re aliqua hic colligemus,ſiue doctrinã & literas,ſiue ornatos ob illas
D uiros cõtingentia.Plutarchus in Problematibus,inquit, Herculi & Muſis communem ſtatutum fuiſſe ſacrorum cultum, quia Hercules Euandrum literas docuiſſe perhibet, bono quidem exemplo ut hoſpites amicos doceant & propinquos. Per quæ autẽ tem-
pora ſcriptores Romæ eſſe cœperint, Aulus Gellius ſic edocet:Anno urbis cõditę quadringenteſimo nonageſimo bellum primum Punicũ indictũ:annis inde uiginti pax facta,quo anno Liuius poeta fabulas primũ Romę dedit.Et paulo poſt Ennius poeta fuit,qui anno ætatis ſexageſimoſeptimo duodecimũ annalẽ ſcripſit.Anno quingẽteſimo urbis Neuius poeta fabulas apud populũ dedit, qui ſtipendia fecit in primo bello Punico.annis inde quindecim ſecundũ bellum Punicũ.paulo poſt M. Cato orator & Plautus floruerunt,Diogenesq; Stoicus,Carneades & Critolaus Romã uenerũt. Vetuſtior tñ prædictis notitia literarum fuiſſe uidetur in libris Etruſcorum,quos rituales appellatos,Feſtus continuiſſe dicit,quo ritu urbes condant,aræ ædesq; ſacrent,curiæ,tribus et centuriæ diſtribuant.Fuerũt autem diu ante apud Græcos literæ ſcriptoresq; maximo in honore.Nã multi tradidere & Aulus Gellius enucleatè colligit,Homerum & Heſiodum annis CLX ante urbem conditam fuiſſe Syluijs Albæ regnantibus, anno poſt bellum Troianum CLX. Solonq; leges ſcripſit Athenienſibus Tarquinio Priſco regnãte,

Hiſtoriæ quoquo modo ſcriptæ delectant

Per quæ tempora ſcriptores Romæ eſſe cœperint

anno regni XXXIII. Pythagoras Samius in Italiã uenit Tarquinij Prisci filio regnante. E
re. Archilochus poeta fuit Tullio Hostilio regnãte. Eschilus Tragœdus insignis, quo tẽ
pore plebs per secessionẽ Tribunos sibi creauit. Empedocles Agrigẽtinus quo tẽpore
Fabij trecẽti apud Cremerã interfecti sunt. Tũc bellũ fuit Peloponẽliacũ quod Thucy-
dides scripsit anno urbis CCCXXIII. Interim Sophocles & Eurypides tragici, Demo-
critus philosophus & paulò pòst Socrates, anno urbis CCCC. Philippus Amyntæ filius,
Alexãdri pater, Macedoniæ regnat. paucis post annis Plato ad Dionysiũ Siciliæ re-
gẽ se cõfert: paulo post Demosthenes orator. tũc Alexãder regnat. Aristoteles fuit. pau
lò pòst alter Alexãder Molossus q & Acarnanus in Italiã uenit cõtra Romanos: anno
deinde CCCCLXX. Pyrrhus cum Romanis bellum gerit. Itaq; prius in Italia floruerũt
Græca, cum pars Italiæ Calabria, magna tunc Græcia appellaret. Vnde Cicero pro Ar
chia, Erat Italia plena Græcarũ artiũ, ac disciplinarũ, studiaq; hæc in Latio uehemẽtius
Comœdiæ tunc colebant, quæ nunc ijsdem in oppidis & hic Romæ propter tranquillitatem reip. F
nõ negligebant. Fabulę autẽ, quas supra est dictum dedisse Liuium, à comœdis scriptę,
& recitatæ sunt. Nã comœdias Festus appellari dicit, ex eo quod initio in uicis iuuenes
cantare soliti essent crebrò cõuenientes, Vnde Comœdia res priuatorũ & humiliũ per-
Tragœdia sonarũ cõprehendit, nõ tã alto, ut tragœdia, sed mediocri & dulci stilo. Tragœdia enim
est genus carminis, quo à poeta regũ casus durissimi & scelera inaudita, uel deorũ reso-
lutio describunt. Cothurnicq; sunt tragica calciamenta, quibus calciant tragœdi, qui in
theatro dicturi sunt alta, & intonanti uoce. Est autẽ calciamenti genus, humile quidem,
Annales ma ximi in modũ crepidarum: sed tale est ut dextro & leuo pedi cõueniat. Fuit tamen maior ho-
nor annalium q; comœdiarũ, aut tragœdiarum scriptoribus: primũ enim maximi an-
nales gesta publica cõtinentes non nisi à pontifice maximo scribebantur, qui & cogno
men inde habuerunt. & Scipionẽ Africanũ superiorem, uidemus Ennium annaliũ scri-
ptorẽ dilexisse, ut ipsum in contubernio habuerit, & postea mortuũ sepulcro suo inferi,
ac eius statuã ipsi sepulcro cũ suis imponi uoluerit. Et Plinius scribit Scipione Æmy-
liano res in Africa gerente, Polybius annaliũ cõditor ab eo accepta classe scrutãdi orbis G
Aphri gratia circũuectus multa prodidit. Post hos maiori itẽ in precio fuerũt, hinc phi-
Liberalia losophiæ, itide liberaliũ artiũ studia: quę quidem liberalia studia Vlpianus legumlator
studia diffinit appellata à Græcis, quibus Rhetores Grãmatici Geometræ & Arithmetici ope
rã darent: sed ad summã florẽte repub. literis omnib. honor maximus fuit. Asiniusq; Pol
lio primus bibliothecã certã dedicauit uatũ libris cõseruandis, quorum librorum appel
lationẽ sic diffinit Vlpianus De legatis, ut omnia uolumina siue in charta, siue in mẽbra
na, siue filica (ut ipse appellat) quæ est & biblus herba, aut alio in corio librorũ appella-
tione contineant. Plinius tñ dicit palmarum folijs primo scriptitatum, inde quarũdam
arborum libris. Postea publica monumenta plumbeis monumentis: mox priuata linte-
is confici cœpta aut ceris. Chartasq; pergamum dedisse, & papyrum à ciuitate eius no-
minis circa Babylonẽ habitum: librorum autem linteorũ, in quibus annalia essent nota
ta, Liuius sæpe mentionẽ habet: & de libris scripsit, quos M. Terẽtius in Ianiculo reperit repastinans agrũ, fuerantq; defossi annis quindecim supra quingentos & durauerãt. H
Qui arcula marmorea erãt ceris delibuta intus, ut nec aer, nec humor penetraret. Roma
no autẽ crescente imperio honor linguæ Latinę est habitus, à quo orbis terrarum Lati-
nã locutionem perdiscere coactus est. Siquidem maiores nulli gentiũ nisi Latinè respõ
derunt, nec eos dicentes aliter audierunt. Primusq; Molo Rhetor Ciceronis præceptor
in Senatu Græce auditus est. Et Claudiũ imperatorẽ scribit Suetonius splendidum ui-
rum, Græcæq; prouinciæ principẽ, Latini sermonis ignarum, non modo albo iudicum
erasisse, sed in peregrinatum redegisse. Quãtam uerò operam uiri pręstantiores Romæ
literis dederint, quanta cas delectatione didicerint, & coli curauerint, q intelliget & cõsi
derabit, nihil maius in ea urbe nihil optabilius literis & doctrina fuisse cognoscet. Cice
ro M. Varroni scribit, Scito me posteaq; in urbẽ ueni, redijsse cũ ueteribus amicis, id est,
cũ libris nostris in gratiam. modo stet nobis illud una uiuere in studijs nostris, à quibus
antea delectationẽ petebamus. & infrà: tñ poterimus & scribere & legere politias, & si
minus in curia atq; in foro, at in literis & libris ut doctissimi ueteres fecerũt. Quis enim
hoc nõ dederit nobis, ut cũ opera nostra patria siue nõ possit uti, siue nolit, ad eã uitã re

uertamur

A uertamur quã multi docti fortaſſe nõ recte, ſed tñ multi etiã reipub. præponendam putauerunt: Et Cicero ipſe de ſe ipſo cum ruſticaret, ſic Dolobellæ genero ſuo & tunc cõ ſuli ſcribit, Nihil eſt mihi crede uirtute formoſius, nihil pulchrius, nihil amabilius: & infrà, Vbi ſalutatio defluxit literis me inuoluo, aut ſcribo, aut lego, Inde corpori omne tẽpus dat. Et Terentiũ Varronem ſatis cõſtat annos ſeculi ſupergreſſum ſcribendo interiiſſe. Cn. Põpeius & ſi nõ multũ doctus fuit, cõfecto Mithridatico bello domum Poſſidonij philoſophi intraturus, fores percuti à lictore uetuit. Scipio ſuperior, qd ſuprà dixi mus, Ennij ſtatuam ſepulcro ſuo imponi iuſſit, & Africæ titulus poeticè eſt æquatus. M. Cato Cẽſorius anno ætatis octogeſimoſexto, cauſam pro ſe egit aduerſus temerariã iuuentutẽ. Literas Græcas didicit. Defendit Galbam oratorem accuſatum. Ius ciuile ſenex didicit. Alterq; Cato Vticẽſis libros Græcos in Senatu lectitabat ne uacaret. L. Druſus ſenio cõfectus & cæcus Ius ciuile docuit & dixit. Popilius Senator & Lupus Portius eques Romanus celebres oratores forũ frequentabant ſenio cõfecti & cæci. P. Craſ-
B ſus in Aſiã ad Ariſtonicũ regem debellandum miſſus, Græcã linguã in quinq; diuiſam idiomata omnem didicit. Decimus Brutus nocte quã dies ſecuta eſt, ſibi omnium extrema ac infeliciſſima: & ſi hoſtibus circũdatum ſe & quidem iam uictoribus cernebat, Libros De immortalitate animorũ nunquã lectitare ceſſauit. C. Cæſar prædictos oẽs non magis potẽtatu, q; literarũ amore atq; ingenti peritia, aut æquat, aut ſuperat, qui præter multa, quę in hoc genere laudum de eo ſcribi poſſent, primus omniũ inſtituit, ut tã ſenatus, q; populi diurna acta conficerent & publicarent. Omnes medicinam profeſſos & liberalium artium doctores quo libentius & ipſi urbem frequentarent, & cæteri appeterent, ciuitate donauit. Auguſtus unica in re pro cæteris quanti faceret literas oſtendit, cum Vergilij poemata cremari prohibuit: quem Suetonius dicit tradidiſſe uiro Cõſulari legato ſucceſſorem ut rudi & indocto: in euoluendis q; linguę utriuſq; autoribus nihil
C æque ſecutum fuiſſe, q; præcepta & exempla publicè & priuatim ſalubria: eaq; ad uerbũ excerpta, aut ad domeſticos, aut ad exercituum prouinciarumq; rectores, aut ad urbis magiſtratus, plerũq; miſiſſe, prout quiq; monitione indigebant. Etiam Senatui totos libros legiſſe & populo per edictum notos ſæpe feciſſe. Veſpaſianus imperator ingenia & artes maxime fouit, primusq; ex fiſco Latinis Græciſq; Rhetoribus annua centena cõſtituit, præſtãtes poetas nec nõ & artifices ornauit, bibliothecas incẽdio abſumptas impenſiſſimè reparauit. Helius Spartianus ſcribit Hadrianum Traiani familiaritate creuiſſe, cauſa prę cipue orationũ, quas pro imperio dictauerat. Nã duodecimum annũ ingreſſus habitum philoſophiæ accepit, cui cũ ſtuderet, in pallio, & humi cubauit. Peripateticæ ſtudioſus, audiuit Iuniũ Ruſticũ, quem & reueritus eſt & ſectatus, qui domi militiæq; pollebat. De Alexandro autẽ Seuero Mammeæ Chriſtianæ filio dicit idem Spartianus, Quoties de magnis tractaret, ſolos doctos ac diſertos adhibuit. Cũ de re militari, ueteranos & oẽs literatos præſertim hiſtoriarũ peritos. Vitas principum bonorum
D uerſibus ſcripſit. Cũ inter ſuos cõuiuaretur, aut Vlpianum, aut doctos uiros adhibebat ut haberet fabulas literatas, quibus ſe recreari dicebat, & paſci: habebat cũ priuatim cõuiuarẽ librum in mẽſa & legebat. Rhetoribus, Grãmaticis, Medicis, Aruſpicibus, Mathematicis, Mechanicis, Architectis ſalaria inſtituit, & auditores decreuit, & diſcipulos cũ annonis, pauperũ filios, tñ ingenuos dari iuſſit. Et Gordianum ſecundum ſcribit Iulius Capitolinus, oẽs libros Samonici Sereni ſcriptoris ſui, qui cenſebant̃ LXIIM. quæ ei reliquit, habuiſſe. Vopiſcus autem Flauius de Aureliano principe ſcribit. Ephimeridas illius uiri ſcriptas habemus, etiã bella charactere hiſtorico digeſta, Quæ omnia ex libris linteis, in quib. ipſe quotidiana ſua ſcribi præceperat, p tua ſedulitate ediſces. Curabo aũt ut ex bibliotheca Vlpia libri lintei proferantur. Tu uelim Aurelianum in literas mittas. & idẽ Flauius de Tacito imperatore: Cornelium Tacitũ ſcriptorem hiſtoriæ Auguſtæ, qui parentẽ ſuũ eundem diceret, in omnibus bibliothecis locari iuſſit: ne neglectus incuria deperiret, librũ per annos ſingulos decies ſcribi publicis in encoſarchis iuſſit & in bibliothecis poni. Idẽ uerò Flauius Vopiſcus geſta Probi Auguſti, & quidẽ benè merentis ſcripturus, fructũ monumentorũ, quę præbentur à literis, propriè ſic expreſſit. Cn. Põpeium tribus fulgentibus triũphis, belli Piratici, belli Sertoriani, belli Mithridatici, multarum rerũ maieſtate ſublimem quis tandẽ noſſet, niſi eum M. Tullius &

Qui amore literarum flagrauerint

Fructus ex literis

T. Liuius in literas retulissent? Publium Scipionē Aphricanū, Scipiones omnes seu Lucios seu Nasicas, nónne umbræ possiderent ac tegerent, nisi cōmendatores eorū historici nobiles atq; ignobiles extitissent? Quid quod Flauius item Numerianum imperatorē dicit, maluisse sibi statuā Senatusconsulto in bibliotheca Vlpia tanquam oratori, & alibi quasi Cæsari: fuitq; hæc statuæ inscriptio: Numeriano Cæsari oratori potentissimo. Laudes uerò à literarum monumentis proficiscentes beatus Aurelius Augustinus si ex Christianæ religionis institutis nō curauit cōmendare, uituperationes tñ euitādas in Dei ciuitate sic innuit: Cicero in libris De rep. Scipione disputante: à Cēsore, inquit, melius est & à poeta notari. nostræ duodecim tabulæ cum perpaucas res capite sanxissent, in his quoq; hanc sanciendā putauerunt, si quis occentauisset, siue carmen cōdidisset, quod infamiā faceret flagitium' ue alteri: præclarè. Iudicijs em̄ magistratum, disceptationibus legitimis, propositam uitā non poetarum ingenijs habere debemus: nec probrum audire nisi ea lege, ut respondere liceat, & iudicio defendere. Sed præter supradictos literarū fructus, qui maximi erant, nonnullas quoq; utilitates minores delectationesq; Romani à literis & doctrinarum artibus accipiebāt. Sulpitius Gallus, quē in Officijs Cicero nimis assiduā mathematicis operā dedisse carpit, in L. Pauli exercitu contra Persem ostēdit lunæ defectū naturalem, & nihil posse prælio officere: pugnatum est, & Paulus uicit, unde maximū duxit omniumq; celeberrimum triumphū: pariterq; fecisse tradit' Periclem Athenienſibus. Et Plinius orator Valeriano scribens sic cōtra uoluptates illicitas grauiter est inuectus. Qui uoluptatibus dediti, quasi in diē uiuūt, uiuēdi causas quotidie finiunt, qui uerò posteritatē cogitant & memoriā sui, operibus extendunt, his nulla mors nō repentina est. Et tñ ipse Aristoni scribēs de suis uoluptatibus à literarum adiumento honestè quæsitis sic dicit: facio nonnunquā uersiculos parum seueros, facio & comœdias, rideo, ludo, iocor: utq; oīa remissionis genera breuiter amplectar, homo sum. nec uerò molestè fero hāc esse de moribus meis existimationem, ut qui nesciunt talia doctissimos, grauissimos, sanctissimos homines scriptitasse, me scribere mirent'. ab illis aūt, quibus notū est, quos quantosq; auctores sequar, facile impetrari posse confido, ut errare me sed cum illis sinant, quorum non seria modo, uerum lusus etiā exprimere laudabile est. An ego uerear: neminē uiuentium, ne quā in speciem adulatiōis incidam nominabo: sed ego uerear ne me nō satis deceat, quod satis decuit M. Tulliū, Cn. Caluum, Asinium Pollionem, M. Messallā & Hortensium, M. Brutum, Syllum, Q. Catulum, Q. Scæuolam, C. Sulpitium, Varronem, Torquatos, C. Næuium, Lentulum Getulicum, Anneum Senecā. Et proxime diuum Augustum, Diuum Neruam, Ti. Cæsarem? Virgiliū Corneliū nepotē, Ennios Actiosq;: nō quidē hi senatores, sed sanctitatis nomen non distat ab ordinibus. Et idem Plinius Minutiano Fundano. In Laurētino meo aut lego aliquid, aut scribo, aut etiā corpori uaco, cuius fulcturis animus sustinet': nihil audio quod audisse, nihil dico quod dixisse pœniteat. Nemo apud me quenq; sinistris sermonibus carpit, neminem ipse reprehendo. Vnde nō iniuria idē Socio Senecioni scribens sic exultat. Magnū prouentū poetarū annus hic attulit, toto mēse Aprili nullus ferè dies fuit, quo nō recitaret aliquis. Iuuat me quod uigēt studia, pferūt se ingenia hominū & ostentāt. Claudiū Cæsarē ferūt cū in palatio spaciaret', audisset'q; clamorem, causam requisiuisse: cūq; dictum esset, recitare Nonianū, subitū recitanti, inopinatumq; uenisse. Sed iā usq; adeo nos traxit, & nuper cū Plinio, & supra cum alijs diuinis ueteribus literarum cōmemorationis delectatio, ut uerba paulum perquirere omiserimus declarādis accusationibus & defensionibus necessaria, Varro De lingua Latina, Nexi, inquit, sunt liberi, qui suas operas in seruitutē pro pecunia, quam debebāt dum soluerēt, locant. Et Modestinus Iurecōsultus ait acceptilationē esse liberationem per mutuā interrogationem, qua utrisq; contingit ab eodē nexu absolutio. Tollendi uerò nexus causa fuit T. Veturius, qui nexus ob æs alienum datus, cùm pati turpia nollet, uerberatus ab incestuoso querelā patribus detulit, qui illum in carcerem duci iusserunt. Precarium esse diffinit Vlpianus qd' precibus petenti utendum cōcedit', tandiu, quandiu is, q concessit, patit'. Et Martianus, pignus inter & hypothecā tātum nominis sonus differt. Sed Vlpianus aliter sic dicit, Pignus propriè dicimus quod ad creditorem transit. Hypotheca cū non transit possessio ad creditorem. & Caius dicit pignus propriè rei mobilis constituitur.

Nexi

Acceptilatio

Precarium

Pignus

Hypotheca

A stituitur. Vlpianusq; scribit, Redhibere est facere ut rursus habeat uẽditor quod habue rat. Præs, inquit Festus, est qui populo se obligat, interrogaturq; à magistratu si præs sit: ille respondet, præs. & Asconius secunda in Verrem actione, Prædes dicunt satisda tores locupletes pro re, de qua apud iudicẽ lis est, ne qui tenet diffidens causę possessio nẽ deteriorem faciat, tecta dissipet, excidat arbores, & culta deserat. Et Placidus Gram maticus, Vadem dicit sponsorem significare datum in re capitali. Cicero Vadimonium esse in iudicijs obligationem bonorũ cum promissione aliquid faciendi, quo nõ imple to bona hastæ exponi licebat: sic in oratione p P. Quintio ostendit, Ad Vadimonium nõ uenit quis socius, etiam grauius aliquid propinquis, si res ista grauissima. Et infrà: ad uadimoniũ non uenit quis socius, etiã grauius aliquid ei debemus concedere, qui cum te aut uoluntas cõgregasset, aut fortuna coniunxisset. & infrà, ad uadimonium non ue nit quis qui tibi præsto semper fuit. Nõ dubitaui, inquit, cum uadimoniũ desertum est, bona proscribere. Sententiæ in causis non solum uariæ, sed uarijs & quandoq; inopina

B tis causis factæ sunt. Plutarchus in Ciceronis uita, Licinius Macer uir & potentia sua & fauoribus Crassi potens peculatus à Cicerone postulat, studijs magnitudinis suæ fisus, & quia iudices inter se dissentire cõpererat domum se recepit, & confestim mentũ abra dit, atq; uelut superior in causa euasisset nitida stola amictus redit in forum. Inter hæc a pud prętorium occurrit ei Crassus ac nunciat ut ille sententijs omnium iudicum damna tus esset, quo dolore elanguit & diem obijt. Econtra uerò L. Piso, à L. Claudio Pulcro accusatus, quod graues & intolerabiles iniurias sociis intulisset iam p condemnato ha bebatur, cũ suborto nimbo ipse iudicum pedes exosculans os cœno impleuit, & miseri cordia liberatus est tanquam satis pœnarum læsis dedisset. Cælij splẽdido Terracinæ lo co nati, cum pater in cubiculo inuentus esset occisus in quo filij ipsi altero cubauerãt le cto, liberati sunt suspicione, quod hostiũ cubiculi inuẽtum est apertum, ipsis post patris mortem dormientibus. Q. Attilius Calatinus Soranorum oppidi proditione reus, p da

C mnato habebat in foro. Tum Q. Maximus socer paucis uerbis dixit, si eum sontẽ com perisset, affinitatem dirempturũ, & sic Attilius euasit. C. Cosconiũ propter multa enor mia Valerius Valentinus cõdemnari obtinuerat: cum in iudicio recitatũ est ipsius Va lerij carmen, quo per iocum poeticum affirmabat se puerum prætextatum & uirginem ingenuã corrupisse. Ea indignitate iudices Cosconio absoluto Valerium flagitij igno minia notandum censuerunt. Q. Flaminius à Q. Valerio Ædili apud populũ accusatus, à quatuordecim tribubus iam cõdemnatus erat, cum ipse alta inclamauit uoce, se inson tem opprimi. Et Valerius insolenter respõdit, Satis sibi esse si periret siue insons, siue no cens, qua uoce audita cæteræ tribus eum absoluerunt. Plinius orator in epistola ad Vr sum, Iulius Bassus homo laboriosus, & aduersis suis clarus accusatus est sub Vespasiano à priuatis duobus, ad Senatum remissus diu pependit, tandem absolutus uindicatusq; est. hoc illum onerabat quod homo simplex & incautus quædam à prouincialibus, ut amicis acceperat. Nã fuerat in eadem prouincia Quæstor. Hæc accusatores furta & ra

D pinas, ipse munera uocabat. Appellationum quæ post sententias sequuntur naturã Vl pianus breuiter sic diffinit, Appellandi usus cũ sit frequens quamq; necessarius, qui ne sciat nemo est, quippe cum iniquitatem iudicantium uel imperitiã corrigat. Licet non nunquam benè latas sententias in peius reformet: neq; enim utiq; melius pronunciat q nouissimus sententiam laturus est. Tempus iam admonere uidetur ut de orationibus in accusatione, ac defensione habitis toties promissa exsoluamus. Quo in loco de orato ria facultate multa & posse & fortasse aliquorum iudicio debuisse dici, non ignoramus, sed pleni redundantesq; de ea re M. Ciceronis, Quintiliani, & Aristotelis extant libri. Et nos nec eam neq; alias artes bonas docere, aut laudibus longe repetitis ornare, hoc in opere intendimus: satisq; & super fuerit de arte, id quod apud doctos scriptores aut non extat, aut obscurum & inuolutum est, modum & formã habendi orationes ita ape rire, ac inspiciẽdam proponere, ut quo modo in suspicionem criminis adducti, si fontes essent, accusarentur dãnarenturq;, aut perperam accusati defenderentur, maximum ad ministranda uel potius conseruãda republica, adiumentum docere possimus. Vnicaq; oratoris laude à M. Cicerone & ex Oratione pro L. Murena defendendo habita cõten ti erimus. Duæ em̃, inquit, sunt artes quæ possunt locare homines in amplissimo gradu

Redhibere Præs

Vas Vadimonium

Sententiæ ua riæ in causis

Appellandi usus

dignitatis. Vna imperatoris, altera oratoris boni. magnū nāq; suprà dixerat Cicero esse E
dicendi laborē, magnā rem, magnam dignitatem, summam autem gratiam. Vnde multos fuisse dixit, qui cū initio hoc maluissent, post id assequi non ualuissent, ad militiā delapsi fuerint. Accusationes duorum erant generum: aut enim ciuis magistratum gerere idoneus, sui similem accusabat ciuem: aut prouinciales ciuem Romanum repetundarū, de ui, aut aliter iniuriarum, accusari ab idoneis quæsiuerunt. quorum utroſq; id à prætore oportuit impetrare, sed potuit ciui quod petitum erat ex officio Prætor concedere, prouincialium uerò querelā à Senatu primum audiri, & ad Prætorem demandari oportuisse Asconius Pedianus est auctor. Cuius rei formam primum ab ipso in Verris accusatione sumemus. Cum Siculi expilationibus coacti Verris, quem rapacissimum prætorem anno uno habuerant, eum accusari repetundarum ab amicissimo eis M. Cicerone magna quæsissent instantia, is ad Senatum eos perduxit, & ipso suadente Senatus cōsultum facilè impetratum est: quod Prætor ad se delatum in albo suo ex forma & de cōsuetudine palàm legēdum proposuit, illiq; subiecit, decretā esse in Cn. Verrem pro Siculis F
Album accusationem. quod autem de albo dictum est, non solum apud Prætorem, sed apud omnia collegia, apud omnes magistratus seruatum fuit, ut ad primos uestibuli parietes album esset spacium, in quo à collegio magistratu'ue publicanda scripto proponerentur: hinc superius aliquando dictum uidemus quosdā de albo centuriæ abrasos fuisse. Accusatione igit̄ Verris in albo Prætoris proposita, reus iam habebatur accusandus, quod
Reum fieri quidem uerbum Asconius sic exponit, Reum fieri est apud Prætorē legibus interrogari. Cumq; in ius uentum esset dicebat accusator apud Prætorem reo, aio te Siculos spoliasse: si tacuisset, lis ei æstimabatur ut uicto: si negasset, petebat accusator à magistratu dies inquirendorū eius criminū, & instituebat̄ accusatio. tunc moris fuisse dicit Asconius, ut accusator obsignaret domum & clausa omnia eius, quem accusaturus erat, ne furtorum indicia aut in uasis, aut in signis, aut literis constituta ab eo remouerentur. Ciceronemq; dicit Asconius, accusatione à prætore ad se delata, tempus inquisitionis Siciliam dies CX sumpsisse colligendis literis à populis, & denunciandis testimonijs. Cice G
rone & Quinto fratre, qui secum iuerat ex Sicilia reuersis, petijt utraq; pars à Prætore patronos: nā plures aliquando, & pauciores uariantibus legibus dati sunt, quod Asco-
De patronis in causa habendis nius Pedianus orationem Ciceronis pro M. Scauro exponens sic ostendit, Orationem Cicero habuit pro M. Scauro, L. Domitio Ænobarbo, Appio Claudio Pulchro consulibus. Defenderunt Scaurum sex patroni, cum ad id temporis rarò quisquam pluribus quàm quatuor uteretur, ac post bella ciuilia ante legem Iuliam ad duodenos patronos est peruentum. Et licet Prætor maiorē aduocatorum partem ex animi sui sententia daret: petentibus tamē partibus quosdam denegare Prætor nequibat. Et tamen quis eorum causam susciperet principaliter pertractandā, quis'ue principalis esse deberet accusator, suo reseruare iudicio admittebatur. Hinc seruata fuit cōsuetudo ut ante inchoatā accusationem, accusator ille, quem primū fore cuperet peteretq; pars, orationē ad Prætorem, ac iudices haberet, qua referendam sibi causæ dictionem, tenderet persuadere.
Eaq; oratio appellata est diuinatio, de qua Asconius Ciceronis oratione in Verrē pri- H
ma: Diuinatio dicta Cn. Pompeio & M. Crasso cōsulibus. Diuinatio hæc dicta oratio, quia nō de facto quæritur, sed de futuro: uel quod iniurati iudices in hac causa sedeant: alij q; res agatur sine testibus & sine tabellis, & his remotis argumenta sola sequantur iudices, ut quasi diuinent. & ipse Cicero ad Quintum fratrem proprætorem Asiæ scribēs de ipsa diuinatione, & numero aduocatorum sic habet, Apud Catonem Prætorem erat diuinatio in Gabinium futura inter Menenium, & T. Neronem, & C. Antonium: sperabamus fore, ut Menenio daretur. Ex eo autem numero aduocatorum, quos à Prætore solitos dari diximus, post primum qui in dicta diuinatione dicēda obtinuisset, alij & diuersis appellabantur nominibus & diuersis fungebantur officijs. Nam obnubatores, præuaricatores, & subscriptores erant. Obnubatores Asconis in prima in Verrem actione, fuisse dicit quosdam sordidos causidicos, qui adhibebantur ad moram faciendā, dum meliores aduocati citarentur, & se denuò compararent ad dicendum. Subscriptoresq; dictos fuisse causidicos, qui adiuuare accusatorem solerent, quos oportebat summissè dicere, datosq; etiam eosdem fuisse, ut actores difficilius corrumperentur. Præ-

uaricato

A uaricatorem Martianus fuisse dicit eum, qui colluderet cum reo, & translatitio mune-
re accusandi defungeretur: eo quod proprias quidē probationes dissimularet: falsas ue
rò excusationes admitteret. unde uidetur Festus propriè prævaricatorē dissinijsse, à prę
tergrediendo appellatum. Et Cicero Philippicarum secundo. Iam uereor patres cōscri
pti, ne quod turpissimum est, prævaricatorem mihi apposuisse uidear, qui me non solū
meis laudibus ornaret, sed oneraret alienis. Et pro Aulo Cluentio: An ut prævaricaret?
Iam id quoq; ad corrumpendum iudicium pertinet. Et Asconius secunda in Verrem.
Multi ita fuerunt subtiles prævaricatores, ut in tota actione fideles actores sint uisi: & in
prima actione uult ostendere etiam præmia prævaricationis sibi ostendisse Verrem. Et
Cicero item in Diuinatione. Vide ne inimicum te fingas, ut prævaricari possis. Sed iam
ad iudicij ordinem ueniendum est. Aduocatis, & prædictis administris à prætore datis, *De iudicibus*
iudices à senatu petebantur, qui simul cum prætore auditis partibus iudicarent. Refert
Asconius diuinationem Ciceronis in Verrem exponens: Tiberium Gracchum legē tu
B lisse, ut equites Romani iudicarent, & iudicasse per decem annos turpiter: & tunc Aure
liū tulisse: ut senatores, equites, & tribuni ærarij simul iudicarent. Et secunda in Verrem
Cicero dicit. quinquaginta annis equester ordo iudicauit lege Sempronia sublata pote
state populo, scilicet sublata prouocatione, id est tribunatu plebis. Et Asconius item in
Ciceronis orationem: pro Cornelio de maiestate: Aurelia lege cōmunicata sunt iudi-
cia inter senatores, & equestrem ordinem, & tribunos ærarios. Et infrà: memoria teneo
cum primum senatores cum equitibus Romanis lege Plocia iudicarent. Et idem Asco-
nius in orationem Ciceronis prædictam pro Cornelio de Maiestate. M. Plautius Sylla-
nus tribunus plebis. C. Pompeio Strabone. L. Portio Catone consulibus secundo anno
belli Italici, cum equester ordo in iudicijs dominaretur, legem tulit adiuuātibus nobili-
bus: quæ lex eam uim habuit, ut tribus singulæ quinos denos suffragio crearent, qui eo
anno iudicabant, qui numerus sexcentos quinq;, & uiginti iudices cōficiebat. Ex eoq;
factum est, ut senatores quoq; in eo numero essent. Et quidam etiā ex ipsa plebe, quos
C à dignitate tribunos ærarios uocauerunt: idemq; Asconius refert in orationem Cicero-
nis in L. Pisonem, Pompeium consulem legem tulisse: ut ex tribus ordinibus maximi cē
sus iudices legerentur. Hi autem omnes sexcenti uiginti quinq; iudices schedulis inseri
pti erāt singulis, quæ schedulæ cereis inuolutæ pilis in urnā cōijciebantur: & cū prętor iu
dices in destinata iam accusatiōe à senatu petijsset, sortitio ex urna petentibus patribus *Sortitio*
manu pueri fiebat unius & octuaginta pilarum: ea tamen (ut uidetur) adhibita diligen- *iudicum*
tia, ut pari numero ex unoquoq; trium ordinum iudices haberentur. Sed priusquam a-
pertis pilis causa agitaretur, testes utriusq; partis à prætore per triduum audiebantur, di
cta eorum iudices postea publicabant. quarta die adesse omnes in diem posterum iube
bantur: quo die cum prætor adstantibus utriusq; partis aduocatis, atq; etiam ipsis parti-
bus, si uolebant, pilis apertis una octogesima eductos iudices ad se conuenire iubebat,
eo animo, & intentione, ut eadem hora considerent omnes: & cū accusator duas horas
ad dicendum, reus tres haberet, illo die iudicaretur. Prius tamē quàm seorsum iretur, ex
D iudicibus pila eductis cerea, quinos ex singulis ordinibus accusator, totidē reus reijcie
bat, quos ducerent suspectiores: sicq; unus & quinquaginta iudices remanebāt, qui sen
tentiam simul cum prætore ferrent. hæc omnia ab Asconio non magis ex Verrinarum *Reiectio*
quam Milonianæ orationis expositione sumpta diximus, & tamen ne dum eo die, quo *iudicum*
actio inchoaretur sententia ferebatur, sed tredecim uidemus Verrinæ accusationis fuis-
se actiones, quæ propter dies feriatos, & propter cōperendinationes, multis mensib. p
tractæ sunt, & tempus agendi in ipsis actionibus singulis supradicto amplius datum ac
ceptumq; fuisse ostendemus. primùm tamē fatemur, de duabus horis accusatori, tribus
reo datis, in Miloniana causa fuisse seruatum, quod Pompeius tunc sine collega cōsul,
sic obseruari lege lata cōstituit. sed Plinium Vrso uidemus scripsisse: egeram trib. horis
& dimidia, supererat sesquihora. Nam cum accusator ex lege sex horas, nouem reus ac-
cepisset. Et idem Valeriæ Paulinæ: sola uelatus toga perstitit, & quidē horis septem, nā
tam diu dixit: & Cicero ipse pro Plancio. Reciteturq; oratio, quæ propter eius magni-
tudinem dicta descriptio est. Secunda tamen in Verrem actione causam prædictæ du-
bitationis nostræ Asconius sic tollere uidetur. Dicit enim Ciceronem non usum fuisse

in ea actione perpetua oratione: sed breuiter crimina proponendo ad singula testes de E
disse: infraq; seipsum sic exponit. Argumentari est argumentis uti ad rem probandam:
Dicere amplificatione uti ad commouendum auditorẽ oratione perpetua. Itaq; credi
mus agendi tempus fuisse, id quod prætor datiq; iudices liti expediendæ uoluerunt im
pendere, nisi senatus cõsulesúe aliquo respectu aliter iussissent: sicut Pompeium in Mi
loniana fecisse diximus. Cõperendinationes quid fuerint Asconius secunda actione sic
ostendit. Comperendinatio est, ab utriusq; litigatoribus inuicem sibi denunciatio in pe
rendinum diem: Nanq; cum in rem aliquam agerent litigatores & pœna se sacramenti
peterent, poscebant iudicem, qui dabatur post XXX dies: quo dato inter se perendinũ
diem, ut ad iudicium uenirent denunciabant. hoc idem uerò Cicero ipse melius & diffu
sius tertia actione sic ostendit: Vt his ludorum dieb. interpositis, nemo istum comperẽ
dinatum iudicaret: adimo enim comperendinatum, quod habet lex in se molestissimũ
bis ut causa dicatur. Verum, ut opinor: Glaucia primus tulit, ut comperẽdinaretur reus.

Reiectio iudicum Antea uel iudicari primo poterant, uel amplius pronunciari. Reiectio iudicum, de qua F
superius dictum est à uerbi significatione nota est: De qua Cicero pro Plancio. Au uerò
nuper clarissimi ciues nomen editi iudices non tulerunt? Cum ex CXXV iudicib. prin-
cipibus equestris ordinis V & LXX reus reiiceret, quinquaginta referret. Omniaq; po
tius permiscuerũt, quàm ei legi cõditioniq; parerent. Nos neq; ex delectis iudicib. sed
ex omni populo editos ad reficiẽdum, sed ab accusatore institutos iudices ita feremus,
ut neminem reiiciamus. Cicero item Attico. Nam ut reiectio iudicũ facta est, maximis
clamoribus tum accusator, tanquam cẽsor bonus, homines nequissimos reiiceret, reus
tanquam demens lanista frugalissimum quemq; secerneret. Nõ enim turpior unquam
in ludo talario consessus fuit: Maculosi senatores, nudi equites, tribuni non tam ærarij

Iudicum numerus uariatus quàm ut appellantur ærati. Iudicum uerò delectus, & numerus præter prędictos stantis
reipublicæ tẽporibus factos sæpenumero uariauit. Suetonius enim de Cæsare scribit.
Iudicia ad duo genera iudicum redegit, equestris ordinis, & senatorij: tribunos erarios,
quod erat tertium sustulit. Et de Augusto. Ad tres iudicum decurias quartã addidit ex G
inferiore cẽsu, quæ ducenariorum diceretur, iudicaretq; de leuioribus summis: iudices,
à trigesimo ætatis anno collegit, id est quinquennio maturius q̃ solebat: ac plæriscq; iudi
candi munus detrectantibus uix concessit, ut singulis decurijs per uices annua uacatio
esset. Et Galba iudicibus sextam decuriam adijci precantibus non modo negauit, sed et
concessum à Claudio beneficium ut hyeme initioq; iam ad iudicandum euocarentur
eripuit. Iudices autem, ut profertur deputatos, maiores consilium appellauere. Cicero
pro P. Quintio. Quæso C. Aquili uosq; qui estis in consilio. Et pro Roscio. Qui ex ciui-
tate in senatum propter dignitatem: ex senatu in hoc consilium delecti estis propter se-
curitatem. Et infrà. Dij prohibeant iudices, ut hoc, quod maiores consilium publicũ uo
cari uoluerunt, præsidium sectorum existimetur. Idq; nos etiam uerbum per hanc occa-

Sector sionem exponemus. Asconius secunda in Verrem: Sectorem dicit æstimatorem redẽ-
ptoremq; bonorum damnati atq; proscripti, qui spem sectatus lucri sui, id est spem secu
tus existimationis suæ bona omnia in auctione uendit, & infert pecuniam in ærarium: H
& infrà. Si conuictus sit reus atq; damnatus, pecuniam reddit æstimata lite, hoc est in
pretium reductis omnibus furtis: quam summam pecuniæ proscriptis eius bonis secto
res curabant. Litisq; æstimatio non solum fit ex titulo propositi criminis, sed etiam ex
alijs probationibus, quæ ex anteactis rebus iudices constituerunt. Redeundum uerò
est ad ea, quæ de iudicandi ordine inchoata, ob uarias uerborum expositiones sæpe in-
terrupimus. diximus suprà ex Asconio, ex iudicibus uno octogesimo pila eductis: qui-
nos ex singulis ordinibus accusatorem, totidẽ rerũ reiecisse. Sed uidet Cicero in oratio
ne pro Aulo Cluentio habita uoluisse, in arbitrio partium fuisse unum & quinquaginta
iudices: qui ex reiectione manserunt, tandiu mutatos fuisse quousq; partes concordes
remansissent: suntq; hæc uerba. Neminem uoluerunt maiores nostri non modo de exi-
stimatione cuiusquam, sed ne pecuniaria quidem de re minima esse iudicem, nisi qui in-
ter aduersarios conuenisset. deinde prætores urbani, qui iurati debent quemque opti-

Consessus iudicum ubi mum in selectos iudices referre, iudicibus ea de qua diximus diligentia pręparatis, & te
stibus à prætore clàm auditis, ad sedendum constituta die ibant. Eratq; ut plurimum
in foro

A in foro sub rostris ipse confessus, suggesto ex tabulatis, tam longo tamq; eminente paratо, ut recto ad lineam ordine sedentes, non solũ causæ actoribus, sed populo frequenti conuenturo cõspicui essent. & subsellia dicturis aduocatis testibusq; ac ipsis partib. eorumq; actoribus data fuisse: tum indicat Asconius: tum apertius dicit Plinius, ut inferius apparebit. Dumq; diceret accusans orator: & pariter postea dum respõderet defendẽs: testes (quod suprà diximus) à prætore prius examinati, suo loco singuli, à prætore interrogabantur: qui palàm, & alta uoce ut à cunctis exaudirentur, suum aperiebãt cõfirmabantq; testimonium. Nam refert Asconius in Milonianam Ciceronis orationẽ, C. Asinium Stolam testem, qui erat cum P. Clodio quando occisus fuit, & atrocitatem rei factiq; maximè potuit auxit: cum interrogaretur à prætore, tanto tumultu Milonianæ multitudinis circumstantis exterritum fuisse, ut uim ultimam timens in tribunali à Domitio prætore reciperetur. Pompeius igitur postera die cum præsidio uenit: qua re territi Clodiani silentio uerba testium per biduum audiri passi sunt. Vnde accidit, ut multi ex partis utriusq; testibus, cum citati ad dicendum palàm ea, quæ prætori deposuerant, ob metum, & timorem non auderent comparere, damnati fuerint: quorum tamen maiorẽ partem Clodianorum fuisse refert Asconius. Et testes dicit Asconius iuratos productosq; solere, non solum ne falsa dicerent, uerum etiam ne quæ uera essent tacerẽt adigi: Vnde Cicero ipse quarta in Verrem actione. Nunc quoq; unà sunt testes: cum interrogabuntur obligentur non solum de iurisiurandi atq; existimationis periculo etiam de communi: sed inter se conscientia admonebuntur. postq; aduocati utrinq; dixerant, testesq; auditi erant, permittebatur accusato, & eius aduocatis, ut laudatores uiros urbis grauissimos præstantissimosq; prout poterant in suam commendationem producerent: quibus licebat, si coràm ipsi dicere, & interesse nolebant, aut si absentes essent, per tabellas suffragari. Cicero tertia in Verrem actione. Vt in iudicijs, qui decẽ laudatores dare non potest, honestius est ei nullum dare: q; illum quasi legitimum numerũ consuetudinis nõ explere. Asconius in orationem pro M. Scauro: Laudauerunt Scaurum consulares nouẽ, qui aberant per tabellas: unus prætèrea adolescentis laudauit, frater eius Cornelius Faustus. is in laudatione multa humiliter & cum lacrymis locutus, non minus audientes permouit q; Scaurus ipse permouerat. Quem laudandi morem in abusum breui defluxisse Plinius in hunc modum deflet. Sequuntur auditores actoribus similes: conuenitur à cõductis, & redemptis: in media basilica, tam palàm sportulæ, q; in triclinio dãtur: ex iudicio in iudicium pari mercede transitur. ijsdem Latinum nomen est, Laudicenî. heri duo nomenclatores mei, habent sanè ætatem eorum, qui nuper togas sumpserunt, ternis denarijs ad laudandum trahebantur. Nec soli laudatores ad accusati defensionẽ coram prætore & consilio ante sententiam: sed & supplicatores quoq; propinqui & affines admittebantur. Asconius Pedianus in orationem pro M. Scauro: Ad genua iudicum cum sententiæ ferrentur ab uno latere Scaurus ipse, & M. Glabrio sororis filius, & Paulus, & P. Lentulus Lentuli Nigri Flaminis filij, & L. Aemilius Bucca filius, & C. Menius Fausta natus supplicauerunt: ex altera parte Sylla Faustus frater Scauri & C. Antonius Licinius: cui Fausta ante paucos menses nupserat, dimissa à Menio: & P. Peduceius & C. Cato & M. Olena Scortianus. Quod aũt diximus prædictos ante sentẽtiam, & Asconius scribit, cum sententiæ ferrentur supplicasse, pariter uerum fuit. Nam post auditos laudatores, aut eorum tabellis palàm lectis: prætor per uiatorem cistam circumferri iussit tabellis plenam, noua & pura cera delibutis: quo præeunte uiator subsecutus, è familia prętoris dignior quispiam à superiore cõsessu incipiens, singulis iudicibus tabellã ita dabat, ut ab uniuerso populo inspiceretur. Intereaq; tenentem manu stilum supplices illi orabant, signabatq; uestigio iudex cũ prælo quid sui esset iudicij, quod quidẽ à nemine dũ fieret, licet tabella prælumq; uiderentur, intelligi poterat. Nam qui absoluebat. A. qui condemnabat. C. literas scribebat unicas: reuersiq; illico prætoris nuncij, tabellas in eandem recipiebant cistam. Et omnes duas & quinquaginta ad prætoris pedes in suggesto effundebant: quibus separatis ab inuicem tabellis, facile erat discernere, condemnatusne, an absolutus erat accusatus. Videmus tamẽ in duab. ab Asconio factis enumerationibus, aliquos ex iudicibus non absoluisse, neq; condemnasse, quorum litera, quæ fuerit, traditum non inuenimus. In Miloniana enim sic tradit Asconius, Condemnauerũt

Testium mos

Supplicatores pro reo ante sententiam

Cista

A C

senatores

Senatores decem, absoluerunt septem. Cõdemnauerunt Equites Romani nouẽ, absoluerunt septem: sed ex Tribunis ærarijs absoluerunt decem, sex damnauerunt, quo in cõputo tres iudicum tabellæ quid habuerint, non est traditum. De Scauri autẽ absolutiõe sic tradit Asconius: ut similis prædicto computus fieri nequeat: Nam dicit: sententias tulerunt Senatores duo & uiginti: Equites tres & uiginti: Tribuni ærarij sex. Ex quib. damnauerunt Senatores quatuor: equites duo: tribuni duo. Ad extremũ dicit Asconius moris ueterũ fuisse: cum satis uisum esse fluxisse uerborum, oratores hanc sibi necessitatẽ finiendæ orationis imponere, ut dicerent Dixi: Et ab utraq; parte oratione cõsumpta, ut consilium dimitteretur: Prætor soleret pronunciare, dixerunt. De tabellis præter id qđ longe supra diximus, sic habet Cicero ad Quintum fratrem. Quid plura de iudicib. duo prætorij sederunt, Domitius & Caluinus. is aperte absoluit ut omnes uiderent: & Cato diruptis tabellis de circulo se subduxit: & Pompeio prius nunciauit. & pro C. Rabirio Posthumio. Vbi est igitur sapientia iudicis in hoc: ut non solum quid possit, sed etiam quid debeat põderet: datur tibi tabella iudicij. De subsellijs præter illa quæ diximus ab Asconio sumpta: sic indicat Plinius orator in suis iudicijs: quæ tamẽ à superioribus stantis reipublicæ plurimum differunt: scribit enim epistolã Romano. Atria Viriola fœmina splendidè nata, nupta prætorio uiro: exhæreditata ab octogenario parente, intra undecim dies q̃ illi nouercam amore captus induxerat: quadruplici iudicio bona paterna repetebat. Sedebant iudices CLXXX. tot enim quatuor iudicijs conscribuntur: ingens utrinq; aduocatorum numerus & numerosa subsellia, præstantium corona latissimũ iudicium publici circulo ambibat. Ad hoc stipatum tribunal, atq; etiam ex superiore basilicæ parte, qua fœminæ, & uiri, & quod difficile, & uisendi studio imminebant. His quę suprà tam uariè sunt dicta expeditis, bona condemnati omnia in manus sectorum à Prętore ponebantur, contractæq; inde pecuniæ partim læsis & damna passis, ex legis repetundarum forma dabantur: partim in ærarium referebantur.

Dixi
Dixerunt

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROMAE

Liber Quintus. Qui & administrationis Reipub. Tertius

MAGNAM Reipublicæ administrationis partem superiores duo libri indicant potius quàm ostendunt: cæteras partes pari inquisitionis labore: sed nescio an pari utilitate, tertius hic absoluet: quanq̃ ipse omnes inter se administrationis partes pares non magis utilitatem q̃ necessitatem habere uidẽtur. Nam si pulchrum, & glorioſum fuit orbem Romanum tam latè patentem, in unam rempub. conglutinare: si magistratibus deligendis: si postea iudicijs faciendis ea adhibita est forma, ut tres ordines populum constituentes Romanum, ex omni gentium nationum q̃ colluuione cõflatum, suam publicè & priuatim retinerent dignitatem auctoritatemq̃, & quod in republica plurimi faciendum est, pro fortunarum, & uirtutum modo æqualitatem: si inquam prædicta magnæ, ut fuerunt, republica administranda utilitatis fuisse quis iudicabit: idem intelligere poterit, uectigalia, publicanos, tributa, redemptores, portoria, sal, pecuaria, aquarum distributionem, mercatores, fœneratores, actiones, hastas, annonam & huiusmodi multa, ex quibus pecunia reipub. neruus, & omnis uitæ adminicula publicè & priuatim conficiuntur, non minora superius dictis, reipub. commoda emolumentaq̃ attulisse. Vectigalia quæ sunt publica cum ostendere pergit Vlpianus in Verborum significationibus, uerbi etiam uim satis exprimere uidetur: hanc scilicet, q̃ præmium respub. capit, ex his, quæ diuersis modis conuehi contingit. publica inter habentur, non sacra, nec religiosa, nec quę publicis usibus destinata sunt: sed si qua sunt ciuitatum ueluti bona, ceu peculia seruorũ, ciuitatũ proculdubio publica habentur. publica uectigalia intelligere debemus: ex quibus uectigalia fiscus accipit, quale est uectigal portus, uel uenalium rerũ. Item salinarũ, & metallorũ, & piscariorum. Festus Pompeius scribit: Lacus Lucrinus in uectigalibus publicis primus locatur emendus, omnis boni gratia, ut in delectu censuũe primi nominent̃. Cicero in legẽ Agrariã Rulli primã. Censorib. uectigalia locare nusquã licet, nisi in cõspectu pop. Ro. Et infrà. Vectigalia locare nusq̃ licet nisi in hac urbe. & Macrobius in Saturnalib. dicit. Kl. Martij consueuisse uectigalia locari.

Vectigalia

Quantum

A Quantum uerò uectigalia inter se differant, Cicero in superiori oratione sic ostẽdit. An obliti estis Italico bello amissis cæteris uectigalibus, quantos agri Cãpani fructib. exercitus alueritis? An ignoratis cætera illa magnifica populi Romani uectigalia, perleui sẽpe momento fortunæ inclinatione temporis pendere? Quid nos Asiæ portus: quid Syriæ rura: quid omnia transmarina uectigalia iuuabunt: tenuissima suspicione prædonũ aut hostiũ iniecta? At uerò hoc agri Campani uectigal cũ eiusmodi sit, ut cum domi sit, & omnibus præsidijs oppidorũ regatur, tum neq; bellis infestum, nec fructibus uariũ, nec cœlo aut loco calamitosum esse soleat: maiores nostri non solum id quod Campanis ceperant non imminuerunt, uerum etiam quod & tenebant à quibus adimi de iure nõ poterat coemerũt. De eodẽ uectigali Cicero ad Atticũ scribit: Portorijs Italiæ sublatis: agro Cãpano diuiso: quod uectigal supereſt domesticũ, præter uicesimã, quæ uidet una conciuncula clamore pedissequorũ nostrorũ esse peritura. quod aũt Cicero de uicesima timere est usus, ne parua conciuncula eam tolleret, breui euenisse uidetur: qd cùm B paulo prius fuisset instituta, nunq; postea fuit cõtinuata: eratq; id onus Italiæ additũ, ut omniũ rei frumentariæ reddituum uicesima pars populo Romano accederet. Vectigalibus aũt publicis pro posse defendendis ampliandisq; Cicero magnũ semper studium impendit. Vnde in Verris accusatione actione secunda: In hac causa frumẽtaria cognoscenda hoc uobis proponite iudices, uos de rebus fortunisq; Siculorum omniũ, de ciuium Romanorum, qui erãt in Sicilia bonis, de uectigalibus à maioribus traditis, de uitâ uictuq; populi Romani cognituros. Erat uerò id uectigal dignum, de quo Cicero dicere uitã uictumq; populi Romani pendere. Nam subacta à M. Marcello Sicilia, agros omnes, qui amplissimi in ea insula feracissimiq; sunt: sicut ab Hierone, & alijs regib. fieri consueuerat, pro reipublicæ uectigalibus retinuerunt: quos postea moris fuit aratoribus locare, decimã inde reddentibus: idq; uectigal Prætor cum locare cõsueuisset, & recuperatores, id est fideiussores accipere: qui tamen curã inspiciendi quid arator ageret & simul decimandi haberent: Verres in faciẽda huiusmodi locatione, recuperatores ex C suis ministris accepit homines furacissimos. Hinc est q Cicero in prædicta actione sæpe sic replicat. Illi uiri optimi de cohorte istius recuperatores. Et infrà: Si me Hercules ex omni copia conuentus Syracusani splendidissimorum hominũ honestissimorũq; faceres potestatẽ aratori, non modo reijciendi sed etiã sumendi recuperatores: tamẽ hoc nouum genus iniuriæ nemo ferre posset. & itẽ infrà: Omniũ cõtrouersiarum quæ essent inter aratorem & decumanũ edicit se recuperatorem daturũ. Paulus Iureconsultus. Vectigales alij dicuntur agri ciuitatum, alij non. Vectigales sunt qui in perpetuum locantur, id est hac lege ut quandiu pro his uectigal pendatur, tam diu neq; ipsis qui conduxerunt, neq; his qui in locum succedũt ipsorum, auferri eos liceat. quantum aũt non magis reipublicæ usui q; prouincijs utilitati cesserit uectigaliũ institutio, Cicero ad Quintum fratrem Asiæ proprætorem sic ostendit. Simul & illud Asia cogitet, nullã ab se neq; belli externi, neq; discordiarum domesticarũ calamitatem abfuturam fuisse, si hoc imperio non teneretur. Id autem imperiũ cum retineri sine uectigalibus nullo modo possit: D æquo animo parte aliqua suorum fructuũ pacem sibi sempiternam redimat. unde non iniuria de laudibus Pompeij differens Cicero sic dicit. Agunt certissima & maxima populi Romani uectigalia, quibus amissis, & pacis ornamenta, & subsidia belli requiretis. Cæterarum prouinciarum uectigalia tanta sunt, ut his ad ipsas prouincias tutandas uix contenti esse possimus: Asia uerò tam opima est, & fertilis, ut & ubertate agrorũ, & uarietate fructuũ, & magnitudine pensionis, & multitudine earum rerum, quę expetũtur, facile omnibus terris antecellat. Et uectigalia sua non solum resp. Romana, sed unumquodq; habuit municipium, quæ aliquando extra ipsius oppidi solum remotissima erant. nam Atellani, quod oppidum nũc est Auersa urbs prope Neapolim, in Gallia Cisalpina nunc Longobardia, unius oppidi pretio cõparati uectigalia habuerunt. Cicero Cluuio. Locutus sum de agro uectigali municipij Atellani, qui esset in Gallia. & Cicero Bruto. Pro Arpinatibus, quorum quidem omnia cõmoda omnesq; facultates, quib. & sacra conficere, & sarta tecta ædium sacrarum locorumq; cõmunium tueri possint: consistunt in his uectigalib. quæ habent in prouincia Gallia. Ad ea uisenda pecunias q; quæ à colonis debentur exigendas equites Romanos misimus. Publicanos appellarũt maiores

Vectigalia

Publicani

maiores eos qui uectigalia & alios populi Romani reditus exigendos certo cõstituto E
precio redimebãt, quorum ordinem, & numero amplissimũ, & personarũ dignitate po
Equites uectigalia conducebãt tentissimum fuisse constat. Nam & equites Romani pro maxima parte erant, qui cõdu
cebãt, & illis senatus cæteriq; reipub. curã administrationis gerentes, libẽtius, q; alijs lo
cabant, quod equites ipsi eo cõseruando proprij quæstus, & emolumenti cõmodo pa
cem potius uectigaliũ amicissimã suadebãt q; bellum, optabãtq;, & prouincias in quib.
militabant attentiori cura à motibus & hostiũ incursionibus defensabant. Hinc cũ is or
do plurimũ in comitijs iudicijsq; sicut ostẽdimus ualeret, eorũ amicitiã magnates quiq;
præsertim Cicero ipse quærebat. Cicero in oratione pro Plancio. Qui publicanorũ or
do quanto adiumento sit in honore quis nescit? Flos enim equitũ Romanorũ ornam n
tum ciuitati, firmamentũ reipub. publicanorum ordine continetur. Cicero item Quin
to fratri Asiæ prætori. Potes etiam tu id facere, quod & fecisti egregiè & facis: ut cõ
memores quãta sit in publicanis dignitas, quantũ nos illi ordini debeamus. Vt remoto
imperio ac ui potestatis, & fascium, publicanos tamẽ Græcis gratia & auctoritate cõiũ F
gas. Et Lentulo scribens Cicero homini amicissimo, & quem in periculo constitutũ cõ
silio adiuuabat. Nosti cõsuetudinem publicanorũ. scis: q; grauiter inimici ipsi illi Quin
to Scæuolæ fuerunt: tibi tamen suadeo: ut si quibus rebus possis, eum tibi ordinẽ aut re
concilies, aut mitiges. Et Crassipedi item. Me uniuerso ordini publicanorũ semper libẽ
tissimè tribuerim. Et de prouincijs cõsularibus decernẽdis orans Cicero, in maximo A
siæ prouinciæ periculo, ut Pompeius illi præficeretur suadens. Iam uerò publicanos mi
seros me etiã miserũ illorũ ita de me meritorum miserijs ac dolore. Et pro Domo sua ad
pontifices. Proximus est huic dignitati ordo equester: omnes omnium publicanorũ so
cietates de meo consulatu, ac de rebus meis gestis amplissima decreta fecerunt. Et Caiũ
Rabirium Posthumium, pro quo orabat Cicero laudãs: huius pater Caius Curius prin
ceps ordinis equestris fortissimus, & maximus publicanus. Nec tamen exigendis uecti
galibus alijsq; reddit ib. ipsi equites Romani militiæ addicti operã dabant, sed alios ha
bebant ministros ciues Romanos ad id idoneos: qui mancipes appellati sunt: quos A- G
Mancipes sconius in diuinatione, prima in Verrẽ actione sic diffinit. Mancipes sunt publicanorũ
principes, Romani homines, q; quæstus sui causa decimas redimũt. & Cicero ipse quin
ta in Verrẽ actione. Quid est Verres, ne illã quidẽ tibi defensionẽ reliquã fecisti? Man
cipes in istis rebus esse uersatos: mancipes frumentũ improbasse: mancipes precio cũ ci
uitatibus decidisse. Et alios equitibus Romanis ad id fuisse ministros, Cicero ad Atticũ
sic innuit. Tu autẽ literas sæpe dare tabellarijs publicanorum poteris per magistros scri
Tributum unde pturæ & Ponti & nostrarũ diocesum. Tributũ unde sit dictum, & quomodo originem
habuit, M. Varro De lingua Latina sic ostendit. Tributũ dictum à tribubus, q; ea pecu-
Tribuni nia, quæ populo imperata erat, tributim à singulis exigebatur. Vnde per hanc occasio-
nem tribuni uerbũ sic idem Varro exponit. Vt militi redderent æs militare tribuni sunt
dicti. quod aũt tributũ conferrent ciues, cuiuscunq; ordinis status, & gradus, pro modo
facultatũ, facta distributione per centenas partes: sicut ætate nostra Veneti obseruant:
Cicero ad Brutum scribens, cuius imperatoris exercitus apud Mutinã rei pecuniariæ in H
digentia laborabat sic innuit. Maximus aũt (nisi forte me fallit) nodus est in republica
inopia rei pecuniariæ. obdurescũt enim magis quotidie boni uiri ad uocem tributi: q;
centesima collatum impudenti censu locupletum uiduarum legionũ præmijs omne cõ
sumitur. Impendent autem infiniti sumptus: cùm in hos exercitus quibus nũc defendi-
mur tũ uerò in tuũ. Et tributi soluendi uetustissimũ fuisse morẽ, Liuius secundo sic ostẽ-
dit. Tributũ inde indictum, patres cõferre ipsi primi: Et quia nondũ argentũ signatũ e-
rat: æs graue plaustris quidã ad ærariũ cõuehentes speciosam etiã collationẽ faciebant.
cùm senatus summa fide ex censu cõtulisset, primores plebis nobiliũ amici ex cõposito
cõferre incipiunt: quos cum à patribus collaudari, & à militari ætate tanq;, bonos ciues
cõspici uulgus hominum uidit, repentè spreto tribunitio auxilio certamẽ cõferendi est
ortum. Et libro postea septimo Liuius, leuatas fuisse dicit duas maximas res, quia tribu
Tributa in stipendia militum collata to & delectu supersessum. Quo autem tempore tributa postmodũ in stipendia militum
fuerint collata: Liuius decimo ostendit. Nam post triumphũ à Papirio Cursore de Sam
nitibus ductũ ipse nihil militi dederat: sed prædam omnem in ærarium contulerat. Tri-

butum

A butum tunc in ſtipendium militum fuit collatum. Et libro primo & trigeſimo Liuius dicit. Cum Carthaginenſes argentum in ſtipendium impoſitum adduxiſſent, quia probū non eſſe Quęſtores renunciarūt, experientibuſq; pars quarta decocta erat, pecunia mutua Romæ ſumpta detrimentū argenti expleuerunt. Et ne mirum cui ſit, quod de argento eſt dictum, Plin. affirmat pop. Romanum uictis Gentibus argentū imperaſſe non aurum. Nec uerò ſola urbs Romana, ſed & multæ prouinciæ & urbes quod ſuprà oſtendimus, tributa ſoluerūt. de Paulo enim Æmilio ſuprà eſt dictum, quod Macedonia, & Illirio receptis tributum impoſuerit, mediū tamē illius, quod regibus ſoluere cōſueuiſſent. Et Scipio Numantia funditus exciſa, multas Hiſpaniæ urbes tributarias effecit. Pomp. bello piratico confecto Ponti urbes, & circūſtantes tributarias effecit. Berodē regē Albanorum tributarium dimiſit. ne autē prouinciales tributis indecenter grauarent, nonnulli principes prouiderūt. Nam Suet. de Tib. ſcribit. præſidibus onerandas tributo pro-

B uincias ſuadentibus reſcripſit. Boni paſtoris eſſe tondere pecus non deglubere. Et Helius Spart. de Hadriano dicit, eum tributa multis remiſiſſe. Fuerūt prædictis ſimilia emolumenta reip. portoria, de quorum miniſtris ſic habet Nonius Marcellus: Portitores telonarij, qui portum obſidentes omnia ſciſcitantur, ut ex eo uectigal accipiant. Et Aſconius ſecunda in Verrem actione: Portorij, qui portoria redimunt. Liuius autē ſecundo dicit, portorijs quoq; & tributo plebs liberata, ut diuites conferrent, qui oneri ferendo eſſent. Pauperes ſatis ſtipendij pendere ſi liberos educarent. Et diligentiā quæ exigēdis portorijs adhiberetur, Cic. ſecunda in Verrem actione ſic oſtendit. Inuenio duos ſolos libellos à Lucio Canul. miſſos ſocijs ex portu Syracuſis, in quibus erat ratio ſcripta menſium: cōplurimarum rerū exportatarū iſtius nomine ſine portorio. Salis item aliud fuit Romanis maximum uectigal. Liuius in quinto. Ancum Marcium regē primo inſtituiſſe ſalinas & populo ſalis modia ſex in congiarium dediſſe dicit. ſed poſtea undetrigeſimo Liuius ſcribit, Vectigal etiam nouum ex ſalaria annona ſtatuerunt: Sextante ſal &

C Romæ, & per totam Italiam erat. & ſextantem docebimus ſextam fuiſſe unciæ partem æris: ſcilicet ut ſi ad noſtrā referremus ætatē, duobus quatrinis ſalis libra uenderet: Romæ pretio eodem, pluris in foris & conciliabulis, & alio alibi pretio præbendum locauerunt. Id Vectigal cōmentum alterius ex Cenſoribus ſatis credebant, q̄d iniquo populi iudicio dānatus eſſet. Id pretio ſalis maximè oneratis tribubus, quarū opera dānatus erat, credebant: Inde Salinator Liuio cognomen. Et non paruū ex pecuarijs emolumentū publicè ſimul & priuatim Rom. perceperūt. Pecuarios aūt Aſconius ſuper diuinationem Verrinarū exponit, eſſe qui pecora publica redimunt. Videmus uerò tradi à uetuſtioríb. Romanos & urbis & imperij fundatores, nihil in bonis aliud præter pecudes habuiſſe. Vnde uult Feſtus uerbum peculatus pro furto publico poni. quia ſic à principio

D dici cœperit, tunc cum Romani præter pecudes nihil habebāt. Et Varro ſuis tēporibus ſeruatum fuiſſe dicit, quod pariter & noſtra ætate ſeruatur: Vt greges ouium longe abigantur in Samnium ex Apulia æſtiuatū. fuitq; ſemper maxima hominū multitudo, quæ gregibus cuſtodiendis in Apulia eſt obuerſata. Vnde Cic. tertia in Catilinā. In M. Cepa rium cui ad ſollicitādos paſtores Apulia eſt attributa. & ſyluas lucosq; publicos Romani uectigales habuere: Vnde Lucar appellatū oſſe, q̄d ex lucis caperetur Feſtus ſcribit. Et Cic. pro Milone orans de Clodio. Seruos agreſtes, & barbaros, quibus ſyluas publicas depopulatus erat Etruriamq; uexauerat ex Apēnino. Vult autē M. Varro omnis pecuniæ pecus fuiſſe fundamentū. nec tamen quod aliqui crediderūt: uult Varro pecuniā prædicta ratione dictam eſſe à pecude. ſed potius quia quod infrà oſtēdemus antiquiſſimum æs quod eſt conflatū, pecore eſt notatum. Celſus aūt Iureconſultus ſcribit, peculiū appellatur, quod præſidij cauſa reponeretur, ut Paulus agit quibuſdā bellis ciuilibus facultatū, & audijſſe ſe ſenes ruſticos ita dicētes, pecuniā ſine peculio fragilē eſſe. Primogenius tamen in Verborū ſignificationib. uult pecuniæ nomine non ſolum pecuniam, ſed omnes res: tam ſolidas, q̄ mobiles, & tam corpora, q̄ iura contineri. Magnum quoq; uectigal dediſſe reip. aquas per formas in urbem introductas, Frontinus De aquæductib. tractans oſtendit. Et nos caſtella lacusq; & cæteras aquæductuum partes, in Roma deſcribentes inſtaurata, particularia indicauimus uectigalia. Mercatura, & ſi priuatorum fuerit exercitiū, ex quo uectigalia plurimum acciperent incrementi: aliquid tamē cum

Portoria

Telonarij

Salis uectigal

Pecuarij

Peculatus

Pecunia unde

Peculium

Aquarum uectigal

publica salute ex eo coniunctũ habuit, quod pecunia, quæ diuersis modis trãs mare trajiciebatur, eã quæ erat Romę uel augebat prout succesſerat, uel imminuebat. De uerbi autem ui, ſic habet Nonius, Merx ſpecies ipſa. Mercatura actus. Et traiectitiã pecuniã eſſe
Mercatura dicit Modeſtinus Iureconſult. quæ trans mare uehitur. cæterum ſi eodem loco conſumitur: nõ erit traiectitia. Sed uidendũ an merces ex ea pecunia cõparatæ in ea cauſa habeãtur. Et intereſt utrum ipſæ periculo creditoris nauigẽt, tunc enim pecunia traiectitia fit. Et de ipſarũ utilitate uel damno, de laudibus Pompeij orans Cic. ſic habet. Deinde cæteris ex ordinibus homines gnaui & induſtrij: partim in Aſia negotiantur, quibus uos absentib. conſulere debetis: partim eorũ in ea prouincia pecunias magnas collatas habẽt. Et infrà: Nã cũ in Aſia res magnas permulti amiſerant, ſcimus Romæ ſolutione impedita fidem cõcidiſſe: hæc fides atq; ratio pecuniarũ, quæ Romæ, quæ in foro uerſatur, implicita eſt cum illis pecunijs Aſiaticis & cohæret. Vnde Cic. pro Plancio orans, eum ex bono loco uiſus eſt laudare: cum patrẽ eius equitem Romanũ dixit maximarum ſocietatum autorẽ: plurimarũ fuiſſe magiſtrum. Et ad Craſſipedẽ ſcribens idem de Bithynijs mercatorib. ſic habet. Quanq; tibi præſens commendaui, ut potui diligentiſſimè ſocios Bithyniæ, quę ſocietas ordine ipſo hominũ genere pars eſt maxima ciuitatis. Iuuerũt autem difficillimis temporibus remp. ſocietates mercatorum. Liuius XXIII: cum Scipiones in Hiſpaniã frumentũ ueſtimentaq; exercitui ſupplenda poſtulaſſent, nec unde darent ſenatus populusq; haberent: Fuluius Prætor in concione exhortatus eſt eos, qui re dẽpturis auxiſſent patrimonia: ut reip. ex qua creuiſſent, ad tẽpus cõmodarent. Tres ſocietates XIX hominũ effecerunt, pacti ut quæ in naues impoſuiſſent, ab hoſtium tẽpeſtatiſq; ui, publico periculo eſſent: exoluitq; poſtea ſenatus. et XXIIII. Cum Cenſores ob inopiam ærarij, ſe iam locationibus abſtinerent ædium ſacrarum tuendarũ, ciuiliũq; equorum præbendorum, ac ſimilium his rerum, conueniunt ad eos frequentes, qui haſtæ huius generis aſſueuerant: hortanturq; Cenſores, uti omnia perinde agerent, locarent, ac ſi pecunia in ærario eſſet: neminem niſi bello confecto: pecuniam ab ærario petiturum eſſe. Fuerunt autem mercatorib. inferiores
Mangones *Venalitiarij* *Stellionatus* Mangones. Affranius Iureconſultus non mercatores, ſed uenalitiarios appellari ait. Et malis mercatoribus pœnam Vlp. Iureconſ. decernit, Stellionatum dicens maxime in his locum habere: ſi quis pro re fortè alij obligata, diſſimiliter obligatam per calliditatẽ alij diſtraxerit, uel permutauerit, uel inſolutũ dederit, & ſi quis merces ſuppoſuerit, uel obligatas auertit, uel corrupit: ſi quis impoſturam fecerit, uel colluſionem in mercem alterius. multa collegimus reip. neruos pecuniam facientia: quæ omnis pecunia cum in ærarium inferretur, de eo altius multa
Ærarium repetere libet quæ pro alteris Romæ, & reip. incunabulis haberi poterunt. ærarium fuiſſe dicit Plut. in Saturni æde, quia nullum eius dei tempore furtum fuerit cõmiſſum, uel quia Valer. Publicola ibi conſtituerit: utputa in loco tuto, & munito natura: tabulasq; publicas in eo fuiſſe ſeruatas ſcribit. quanquam ſuprà à nobis oſtenſum eſt, non modo tabulas, ſed libros quoq; elephantinos ibi fuiſſe ſeruatos, in quibus XXXV eſſent conſcriptæ tribus, & pariter alios in quibus, & Senatuſconſulta conſcriberentur. Nec dubitamus quin eo in loco omnes publicarum rationum libri conſeruarentur: Sueto. in Cæſaris rebus geſtis. Tabulas ueteres ærarij debitorum, uel præcipuam calumniandi materiam exuſſit. Plutarchus prædictis addit. Legatos undecunq; Romam uenientes ædem Saturni primo adijſſe, deinde à præfectis ærarij ubi edidiſſent nomina fuiſſe deſcriptos, quia Quæſtores legatis munera mittebant, & ægrotos curabant, qui ſi morbo interijſſent, ſumptu publico ſepeliẽdos curabant. Et poſtea propter multitudinem legatorum ſumptus fuiſſe ſublatos, manſiſſeq; ut Præfectos ærarij adirent, quib. nomina ſua edant ac ſcribi faciant. inferebantur uerò in ærarium non modo æra, à quibus dictum ærarium aſſerit M. Varro, ſed res quoq; utilitatem reip. allaturæ: Liuius enim dicit M. Pinarium Prætorẽ in acie ad duo milia Corſorum cecidiſſe, qua clade compulſi obſides dederũt, & ceræ centum milia pondo. Quanq; aũt huiuſmodi, aut præda, aut præmia à uictis habita inprimis ærariũ locupletaſſe uideẽt, ut ſupradicta à nobis diligenter enumerata, uectigalia, portoria, ſal, ſtipendia, ſicut ordine percipiebantur, ſic ordinarijs ſumptibus ſatisfeciſſe uideãtur: habita tamen de hoſtibus uictis ſpolia ærariũ melius compleuerunt: adeo ut Plinius Plutarchusq; in Pauli Æmilij uita, concordi referant ſenſu: tantum auri

&

A & argenti in ærarium retuliſſe Æmilium Paulum Perſe deuicto, ut nullum poſtea tribu
tum a ciuibus perſolui oportuerit: uſq; ad Hircij & Panſæ Cõſulatũ, qui circa primũ Cæ
ſaris Auguſti, & M. Antonij ciuile bellum conſules fuerunt. De eoq; defectu pecuniæ,
quem reſp. etiã prius per belli ſcilicet Cæſaris & Pompeij ciuilis initia habere cœpit: Ci-
cero Attico ſic ſcribit. Sumus imparati à pecunia, quam quidem omnẽ non modo priua
tam, quæ in urbe eſt, ſed etiã publicam, quę in ærario eſt, illi relinquimus. Et uere ſcripſit
tunc Cic. Nam Cæſar repertam in ærario grandem uim pecuniæ abſtulit: Vnde ad annũ
inde quintum eo mortuo prędictis Hircio & Panſa Conſulibus, ciues grauari oportuit.
In ærario autem principaliter æra, unde locus eſt dictus, reponebantur. eratq; eius pars
quædam ſecretior, in qua omnium reip. introituum pars uiceſima ſeruabatur, tam obſti *Locus in æra-*
nate clauſa: ut niſi difficillimis rebus premeretur reſp. inde pecunia ſumi non poſſet. Li- *rio ſecretior*
uius XXVII. Cætera expedientibus quæ ad bellum opus erant conſulibus aurum uice
B ſimarium quod in ſanctiore ærario ad ultimos caſus ſeruabatur, promi placuit: prompta
ad quatuor milia pondo auri. Sed & locum & actum ærarij conſeruandi, fiſcum maio- *Fiſcus*
res: ſicut & nos nunc, appellauere: cuius uerbi & originem & cauſam Aſcon. ſecũda in
Verrem actione ſic exponit. Sportæ unde ſportulæ numorum ſunt receptacula, ut ſac-
ci, ſaccelli, ſacculi, crumenæ, uellæ, ſcorticæ, & manticæ, & marſupia. Fiſci uerò fiſcinæ, fi
ſcellæ, ſpartea ſunt utenſilia ad maioris ſummæ pecunias. Vnde quia maior ſumma eſt
pecuniæ publicæ q̃ priuatæ, ærarium dicitur loculus, & arca theſauri pro ſacello fiſcus
pecunia publica: à quo & confiſcari ſolet dici: in publicum ius ærarij redigere. Quando
autem primum pecunię Romanis fuerit uſus, à Plin. ſic habetur: Pop. Rom. ante Pyrrhũ
regem deuictum ne quidem argento ſignato uſus eſt: libralis ante, unde & libella nunc *Quando pri-*
dicitur, & dipondius appendebatur aſſis: Vnde & expenſa in rationibus dicunt. Quin *mum Romanis*
& militum ſtipendium, hoc eſt ſtipes ponderata. argentum ſignatum eſt anno urbis D. *pecuniæ uſus*
LXXXV. Q. Fabio Conſule, anno quinto ante bellum primum Punicum: placuit dena
C rius pro decem libris æris, quinarius pro quinq;, ſeſtertium pro dipondio ac ſemiſſe. Li-
bræ autem pondus æris imminutum bello primo Punico cum impenſis reſp. non ſuffi-
ceret Hannibale urgente, & Q. Fabio Dictatore aſſes unciarij facti: placuitq; denarium
ſexdecim aſſibus permutari, quinarium octonis, ſeſtertium quaternis. Ita reſp. dimidiũ
lucrata. Lucius Brutus in Tribunatu plebis octauam partem æris argento miſcuit, qui
nunc uictoriatus appellatur. Eſt autem ſignatus uictoria, unde nomen. Hæc quæ ſupra
ut apud Plinium Liuiumq; ſunt tradita poſuimus, principia quidem habent, ad id quod
quærimus. ſed fuſius apertiusq; quoad poterimus declaranda ſunt. Traditum eſt ex Li-
uio poſt cladem naualem, primo bello Punico à Fuluio Seruio Conſule in Aphrica ac-
ceptam, Romæ ſtatim ducentas naues refectas, quo tempore numi primi argentei fue-
rint cuſi, & numus decima pars denarij aurei fuerit: Et paulò infrà in eodẽ bello ſcriptũ
eſt, petitam fuiſſe ab Aphris pacem & à Luctatio Conſule datam. dediſſeq; Aphros ex
fœdere omnes Romanorum captiuos, & tributum ſpopondiſſe in uiginti annos tria mi
lia talent. talentumq; id fuiſſe quinquaginta libras argenti ſingulum. ſed alia quoq; fue-
runt diuerſiſſimi ab hoc ponderis talenta. de quibus cùm à nobis ſit dicendũ, alia quoq;
D monetarum numerorum & ponderum uocabula afferemus. Quæ omnia qualia per ſin
gulas ætates fuerint, examuſſim oſtendere nõ magis difficile, quàm impoſſibile fuerit,
non ſolum, quia obſcuris, & noſtra ætate ignotis uerbis ſunt à maiorib. tradita, ſed quia
omnis ferè ætas, ſuam habuit cudendi uarietatem & formam. Videmus enim multos ex *Monetarum*
Conſulibus priſcis ſui uultus cuſiſſe numos, ſemper menſura & pondere uariatos, quod *numerorum,*
maiore poſtea ſtudio ſinguli principes factitarunt. & tamen interea nunquam eſt ceſſa- *ponderum uo-*
tum, uictoriatos, bigatos, & quadrigatos cudi. Quæ igitur uerba exponere audeamus *cabula*
ea proponemus ratione, ut ab infinita aliorũ turba, ſupra uires exponenda liberi manea
mus: erunt enim pecunia, libra, pondo, aſſes, numus, denarius, talentum, ſeſtertium, &
quæ his connexa obligataq; aut ab eis dependentia incident. Prima ſignati æris, & argẽ
ti nota fuit pecus. Vnde pecunia eſt dicta. pondo & libram idem fuiſſe, Feſtus Pomp. in
nuit, cum dicit: duo aſſes ſinguli libram, & pondo efficiebant: quare autẽ unicæ rei duæ
fuerint appellationes, quid dicamus nihil aliud eſt, q̃ nobis uideri libram ab unciarũ di
uerſitate aliquãdo uariaſſe. pondo ſemper idẽ fuiſſe quo omnes uſi fuerint: qui libræ no

men si posuissent, dubium quod pondere designabant fore credebant. Talentū uerò pō B
dus fuisse constat multipliciter uariatum: Nam præter supradictum ab Aphrica habitū
Talentorum genera. quod fuisse diximus librarū quinquaginta: fuit Ægyptium: q̄d Plin. quindecim cōtinuis
se pōdo dicit. Duo item alia fuere talenta: Atticū: Euboicū: rursusq; Atticū fuit duplex:
maius & minus. Liuiusq; libro XXXVI. scribit magnū talentum Atticū LXXX libras
& paulo plus habuisse, qui & paulo prius lib. XXXIIII. dixerat talentū illud magnum
LXXXIII habere libras, & quatuor uncias. Priscian. uerò Grāmaticus talenti eius At-
tici maioris cōputum ad Rom. usus cōsuetudinē hanc reducit: ut sex milia Roman. de-
nariorū impleat. Constat uerò ad prædictorum intelligentiā, quoties in prædictis fit pō
deris mētio, argentū id pondus non æs aut aurum fuisse: nisi ea auri & æris uocabula sint
adiuncta. Romanis enim prior, & crebrior argenti usus fuit, q̄p auri, & argentum ipsi nō
aurum uictis gentibus imperauere: sicq; ubi talentū octuaginta trium librarum, uncia-
rum quatuor fuisse diximus, id ad argēti ualorem erit referendū. Quod aūt dicit Prisci-
anus sex milia denariorum Roman. impleuisse talentum, ad aureos denarios non est refe F
rendum, qui aucta & florente rep. sunt sic appellati. Sed ad primos denarios: quos sex-
decim assibus æris permutari placuisse Fabio dictatori supra est dictum. Sed his omissis
Minora Romanorum pondera. minora Roman. pondera dicemus, ex quibus maiora illa quo modo conficerent intelli
gi potest. Siliqua fuit primū minimumq;, quod esse constat granum thecæ inclusum fru
ctus arbusti: inde siliqua pariter appellat: quo abundat Apulia: uarioq; uocabulo apud
Italicos appellatur. Thecaq; oblōga & plana saporis dulcedinē habet. Post siliquā erat
scrypulus Græce, & obolus Latine dictus: qui sex siliquis conficiebatur. Dragma dein-
de tribus constabat scrypulis decē & octo siliquas cōplexa. Numus dehinc argenteus
quatuor scrypulos: hoc est dragmā & tertiam continebat: Et uncia sequebatur ex octo
dragmis confecta. Libram dehinc Italicā duodecim unciæ conficiebant, dragmas in se
nonaginta sex habentes. hæcq; libra as apud Rom. apud Græcos mna est dicta, quā pō-
stea minā dici cōsuetudo obtinuit. Vtrum uerò libræ nostri tēporis par ea & correspon
dens fuerit dediti Arithmeticæ faciliter poterunt iudicare. Et libras uiginti quatuor se- G
stertium Atticum paruum habuisse Seneca ad Nouatū scribit. Vnde cum dicat M. Var
ro uiginti quatuor sestertia libras sexaginta cōficere: Apparet sestertiū duabus libris &
dimidia fuisse conflatum. Nam prosequitur idem Varro. Dipōdius & semis antiquū est
sestertium. fuit aūt maiorib. consuetudo ut æra in uocabuli cōpositione postponerent.
Sicq; semisquintus, semisquartus, semistertius pronunciabāt. Dixerunt etiā dipondium
à duobus ponderib. & unum pondus fuit assipondiū, quasi libræ unius pōdus. Reliqua
deinceps à numero dicebant usq; ad cētussis. & à tribus assibus tressis, & pariter usq; ad
decem computabatur. Abinde sumebatur à decem cōpositio. Decussisq; à decem assi-
bus. & à duobus decussib. uicessis deinde tricessis usq; ad centussis. Sicq; Persius. Et cē-
Vnciarum diuersæ supputationes. tum Græcos uno centusse licetur: id est centum libris uendit per auctionem, quæ per in
crementū precij sicut sub hasta fiebat. Fuerunt pariter diuersæ unciarū supputationes, di
uersis appellatę nominibus. Et cum libra uel as duodecim esset unciarū: Deūx undecim
unciarū dicebatur, quod uncia una demeretur à libra. Dextans unciæ decē quasi dēpto
sextante ex asse. Dodrans unciæ nouem, quasi dempto quadrante ex asse. Bessis unciæ H
octo quasi binus triens. Septunx unciæ septem. Semis uncię sex: quasi semis as uel libra
media. Quincunx unciæ quinq;. Triens unciæ quatuor, id est tertia pars assis. Quadrās
unciæ tres quasi quarta pars assis. Sextās unciæ duæ: quasi sexta pars assis. deinde uncia
ab uno dicta est. Semiuncia semis est unciæ: duæ sextulę sunt tertia pars uncię id est scry
puli octo. Sicilicus scrypuli sex. Sextula scrypuli quatuor. dimidia sextula: scrypuli duo.
Ad eosq; numeros cum hæreditates diuiderentur sic habet in oratione pro Aulo Cecin
na M. Cic. facit hæredem ex deuncia, & semiuncia Cecinnā. Ex duabus sextulis M. Ful-
cinium libertum superioris uiri: Ebutio sextulā aspergit. Satis per numeros ponderaq;
balbutisse uidemur. Et tamen maximam eius rei partem, qui à nobis desiderent multos
non dubitamus futuros. Sed ne res ipsa aliter aperiri, & absolutè à nobis tractari potue-
rit multa obstāt: q̄d per omnes (ut diximus) ætates, ab urbe cōdita in dies nostros uaria
ti numi, mutata cum ponderib. formisq; nomina, adeò ut pauciſſima ac fermè nulla ue-
ram à ui uerborum notitiam nunc habeant. Nec potuimus in hac (sicut in multis feciſſe
uide-

A uidemur)rei difficultatem ingenio,& induſtria ſuperare, quod nulla extãt priſcorũ uolumina,in quib.aperta dictorũ uerborũ mentio fiat.Characteribus enim,& ſignis ubiq; talenta,ſeſtertia, pondo,libra,numus,denarius,ſcrypulus, & uetuſta uerborum ſuprà à nobis poſitorũ turba,ſunt per libros notata. quæ ſigna nullus ætate noſtra recognoſcit & quæ fortaſſis cognoſci poſſent librariorum uitio deprauata ſunt.ſicq; nulla potuit lectionis diligẽtia q̃d nõ intelligebamus ut diſceremus efficere.Itaq; ærarij partib. abſolutis ad alias reip.adminiſtrationis partes redeamus.Eaq; primũ attingamus: quæ ex ipſo ærario aut horreis à prefectis ærario primum inſtitutis:ad pop.Rom.utilitatẽ bonamq; gubernationem deprompta fuere.Scribit Plin. pop.Rom.cœpiſſe ſtipem ſpargere Sp. Poſthumio Q.Martio cõſulibus. tantamq; pecuniam in ærario fuiſſe,ut eam conferret L.Scipioni:ex qua is ludos fecit.Annium quoq; Martium idem dicit Ædilẽ plebis primum frumentũ populo in modios aſſibus donaſſe.Heliumq; pariter in ædilitate frumẽ

Ex ærario ad pop.Rom.utilitatem deprompta.

B tum pop. aſſibus præſtitiſſe,qua ex re ſtatuæ illi in Capitolio, & palatio poſitæ fuerint, & ſupremo die humeris à populo in rogum delatus ſit.ſed huiuſmodi munera pop. Romanus ſub principibus ampliora,ac frequentiora accepit De Cæſare enim Sueton. ſcribit:populo præter frumenti duos modios, ac totidem olei libras, trecentos quoq; numos,quos pollicitus olim erat uiritim diuiſit. Et munus populo epulumq; cũ daret:quãuis macellarij oblocata darent,etiam ipſe domeſticum apparauit. Item dedit epulũ populo ac uiſcerationẽ. Et poſt Hiſpanienſem uictoriã duo prandia. Nam cũ prius parcẽ

C neq; pro liberalitate ſua præbitũ iudicaret:quinto poſt die aliud largiſſimũ præbuit.De derunt uerò principes Romani uariatis pro rerum opulentia modis quandoq; partem: ſicut Cæſarem ſuprà de duobus modis feciſſe diximus:quandoq; totam ſummam familijs neceſſariam,prout infrà docebimus.unde Auguſtum dicit Suetonius non ſolũ ſummã toto ſuffecturam anno dediſſe:ſed cum ſingulis dari menſibus cõſueuiſſet,ter in anno diſtribui uoluiſſe.Suntq; hæc Suetonij uerba.Ac ne plures frumentationis cauſa frequentius à negocijs auocarentur,ter in annum quaternorum menſium teſſaras dare cõſtituit:ſed deſideranti ueterem conſuetudinem conceſſit rurſus,ut ſui quiſq; menſis acciperet.Idemq; princeps,ut mercatorib.induſtria ualentibus,ſed à rei tenuitate laboranti bus opem ferret, quoties ex dãnatorum bonis pecunia ſuperflueret uſum eius gratuitum eis,qui cauere in duplum poſſent,ad certum tempus indulſit.Sequitur Sueton.Au

Congiarium.

guſtum frequenter dediſſe congiarium:quod quidem uerbum ſola conſuetudine notũ, & nullam habens priſcæ Latinitatis originẽ,eam uim habuit, ut quandoq; res quãdoq; & ſæpius pecuniam populo uiritim datam fuiſſe ſignificet. Is itaq; congiarium populo frequenter dedit.ſed diuerſæ fuerunt ſummæ,modo quadraginta, modo triginta, nonnunquam quinquaginta & ducentos numos.Ac ne minores quidem pueros præterijt, quamuis non niſi ab undecimo ætatis anno accipere conſueuiſſent. Idemq; frumẽtum in annonæ difficultatib.ſæpe leuiſſimo,interdum nullo pretio:uiritim admenſus eſt. Et teſtamento quod ultimum fecit ingenti uſus eſt liberalitate:legauit pop.Rom.quadringenties,tribubus tricies quinquies ſeſtertium.prætorianis militib. ſingula milia numorum:cohortibus urbanis quingentos:Legionarijs trecentos numos:quam ſummam re

D præſentari iuſſit. Nam confiſcatam ſemper repoſitamq; habuerat. Tiberius uerò princeps congiariũ populo trecentos numos uiritim dedit,& prandium mille mẽſis. Et Caligula congiarium populo bis dedit tricenis ſeſtertijs, totieſq; abundatiſſimum epulũ ſenatui equeſtriq; ordini,etiam coniugibus & liberis utriuſq; ſexus: poſteriori epulo forenſia inſuper uiris,fœminis ac pueris faſcias purpuræ ac conchilij diſtribuit. Et ne ſordidus fœtidusq; imperator eam conſuetudinis priſcorum liberalitatis gloriã conſeruaret,ineunte anno dixit ſe per Cal.Ian.ſtrenas recepturum, ſtetitq; in ueſtibulo ædiũ Calendarũ die,ad captandas ſtipes,quas plenis ante eum manibus ac ſinu omnis turba ferebat.Claudius congiaria populo ſæpiſſime dedit.Et annona deficiente negotiatorib. certa lucra propoſuit,ſuſcepto in ſe damno,ſi cui quid per tempeſtatem accidiſſet,& naues mercaturæ cauſa fabricantib. magna commoda conſtituit: pro conditione cuiuſq; ciuis.Neronem dicit Suetonius deductum in forum,populo congiarium,militi donatiuum propoſuiſſe, diuiſiſſeq; populo uiritim quadragenos numos. Senatorumq; nobiliſſimo cuiq;,ſed à re familiari deſtituto, annua ſalaria & quibuſdam quingena conſti-

tuisse. Decp eodem Nerone Cor. Tacitus: plebi congiarium quadraginta nummi uiritim dati, & sestertium ærario quadringenties illatum. Quin dissimulandis rerum externarũ curis, Nero frumentum plebis uetustate corruptum in Tyberim iecit, quo securitatẽ annonæ sustentaret: cuius pretio nihil additum est, quamuis ducentas fermè naues portus in ipso uiolentia tẽpestatis, & cẽtum alias in Tyberim subuectas fortuitus ignis absumpsisset. Et Domitianũ scribit Suet. Congiarium populo numorũ trecentorũ ter dedisse. Hadrianumcp pariter dicit Helius Spart. Congiarium duplex præsentem populo dedisse, ternis singulis aureis diuisis. infinitãcp pecuniam, quę fisco debebatur priuatis debitoribus in urbe, ac in Italia, in prouincijs etiam reliquis ingẽtes summas reliquisse, syngraphis & chirographis in foro diui Traiani, quo magis securitas omnib. roboraretur incẽsis. Traianum principem optimum, gestorum cuius scripta indignissimè perierũt, refert in Panegyrico Plin. orator: inter cæteras, liberalitate una usum fuisse summis laudib. extollenda, qui pueros quincp milia ex omni imperio selectæ indolis, ita ali & à præceptoribus erudiri curauerit: ut ea in facultate eo in genere institutionis uitæ erudiri uoluerit, in quod natura procliuiores sunt uisi. quã liberalitatẽ imitatum fuisse Hadrianũ scribit Spart. & senatoribus, qui non uitio suo decoxerant patrimonium pro modo senatoriæ professionis expleuisse, & post cæteras immensas uoluptates in honorẽ socrus suæ aromata populo dedisse. in honoremcp etiam Traiani balsama & crocum per gradus theatri fluere iussisse. atcp in adoptione Ælij Veri Ceionij dedisse populo cõgiariũ, & militibus sestertium milies. Ab Anton. item Pio imp. optimo scribit Spart. Cõgiarium & populo & militibus de proprio datum. & item alias eundem Antoninum dedisse populo congiarium, & militibus donatiuum addidisse. Vinicp olei & tritici penuriã per ærarij sui damna gratis populo dando sedauisse. Marcum Anton. philosophum imperatorem pariter scribit Iulius Capitol. filio ante tempus cõsule facto, dedisse populo congiariũ: quod iterato uxore eidem filio data & tertio item post triumphum simul cum filio de Marcomannis actum dederit. Quin & Commodus imperator in prætexta puerili congiarium dedisse in Lampridio refertur, quod postea imperator denarios singulis septingenos uicenos fuerit impartitus. Scribit etiam Capitolinus Helium Pertinacem imperatorem congiarium dedisse populo centenos denarios: promisissecp prætorianis duodena milium: sed dedisse sena. Seuerus autem Apher princeps bonus, & si congiariũ populo prius non dederit cp ad bellum parthicum esset profecturus, rei frumentariæ curã habuit diligentissimam: ita ut post datum abundè semper in uita frumentum uita quocp excedens canonem annorum septem reliquerit: adeò ut uiginti quincp modiorum milia singulis diebus expendi possent. Alexandrum etiam Seuerum scribit Spartianus cũ esset imperator optimus congiarium populo ter dedisse, donatiuum militibus ter: & si per cõgiarij pecunias carnẽ populo distribuisse. qui & pauperes honoratos iuuit, quos pauperes uerè non per luxuriam, aut simulationem uidit. Quanta autem fuerit per imperatorum liberalitatem pop. Romano rerum omnium abundantia, facile intelliget, & mirari poterit, qui Flauij Vopisci de Aureliano principe gesta leget, ex quibus hęc duximus excerpenda. Non prætereundum uidetur, quod & memoria tenet publica & fides historica. Aurelianum eo tempore, quo proficiscebatur ad bellum oriẽtale bilibres coronas populo promisisse, si uinceret: & cum aureas populus speraret, necp Aurelianus aut posset dare, aut uellet, coronas eum fecisse de panibus, qui nunc siliginei uocantur, & singulas quibuscũcp donasse, ita ut siligineũ suum quotidie toto æuo suo, & unusquisq; reciperet, & posteris suis dimitteret. Nam idem Aurelianus etiã porcinã carnem pop. Romano distribuit, quæ hodie quocp diuiditur. Qui panibus urbis Romę unciam de Ægyptio uectigali auxit, dicens: necp enim pop. Romano faturo potest quicp esse lætius. Statuerat uinum gratuitum pop. Romano dare, ut quemadmodum oleum & panis, & porcina gratuita præberentur, sic etiam uinum daretur, quod perpetuum hac dispositione conceperat. Hetruriæ per Aureliam uscp ad Alpes maritimas ingentes agri sunt hicp fertiles & syluosi: Statuerat igitur à dominis locorum incultorũ, qui tamẽ uellent gratis dare, coemere atcp illuc familias captiuas constituere: Vitibus montes cõserere: atcp exinde uinum dare, ut nihil reddituum fiscus acciperet. Hicp imperator cõgiariũ populo ter dedit. Et in sex imperij sui annis pop. Romano tunicas albas manicatas

ex

A ex uniuersis prouincijs: & lineas Afras, & Ægyptias puras donauit. Tacitum uerò scribit idem Flauius possessiões, quas in Mauritania habuerit sarctis tectis Capitolij deputasse, argentum uerò mensale, quod habebat ministerijs conuiuiorũ, quæ in tẽplis fierẽt dedicasse. Quid autem sibi uelint sarcta tecta Festus sic docet: sarctè ponebant, pro integrè, ob quam causam opera publica, quæ locantur, ut integra præstentur, sarcta tecta locantur: & enim sarcire est integrum facere. Nec solum largitione, donatione, & uaria liberalitate pop. Romanum consulares triumphalesq; uiri, & postea principes, benè lætum opulentumq; reddere sunt adnixi: sed ab usuræ & fœnoris uoragine defenderunt. Idq; ut melius ostendamus, uocabula ipsa primũ diffiniemus. Fœnus, inquit Nonius, à fœtura dictum, quod pariat aliam ex se pecuniã. Et infrà: Versuram facere mutuam pecuniã sumere, ex eo dictum est, quod initio, qui mutuabantur ab alijs, non ut domũ ferrent, sed ut alijs soluerent, uelut uerterent creditorem. Quanta autem fuerit cura patrib. Tecta sarcta.

B crescente repub. pauperes ab usuræ damnis tutari, Liuius multis ostendit in locis. Nam quinto Cn. Licinius & L. Sextius tribuni plebis legem tulerunt de ære alieno, ut deducto eo de capite, quod usuris pernumeratũ esset, id quod superesset termino æquis portionib. solueretẽ. & in septimo T. Manlio Torquato iterũ C. Plautio consulib. semiuncia riũ tantum ex unciario fœnus factum: & in pensiones æquas triẽnij, ita ut quarta pars esset solutio æris alieni. Infraq; ludicia populi eo anno in fœneratores fuere, quib. ab ædilib. dicta dies est. ligari nexi desierunt, ob unius fœneratoris libidinẽ. Cõsules tulerũt ad populum, ne quis, nisi qui noxã meruisset, donec pœnam lueret in compedibus aut in neruo teneretur: pecuniæ debitę bona debitoris, non corpus, obnoxium esset. Ita soluti nerui, cautũq; in posterũ ne necterentur. Et XXIII Marcus Porcius Cato Prætor Siciliam obtinebat sanctus & innocens: asperior tamen in fœnore coercẽdo habitus. Fuga tiq; ex insula fœneratores: & sumptus quos in cultũ Prætorum socij facere soliti erant, circũcisi, aut sublati. & XXXIIII. ciuitas fœnore laborabat, & cum multis fœneralib. Cautiones qui bus pauperes ab usuris tutabantur.

C legibus constricta auaritia esset, uia fraudis inita erat, ut in socios, qui non tenerẽtur his legibus, nomina transcriberent: Tribuni plebis ex autoritate patrum plebem rogarunt: quæ sciuit, ut cũ socijs, & nomine Latino creditæ pecunię ius idem quod cum ciuib. Romanis esset. Et infrà. Iudicia in fœneratores eo anno multa sunt facta. de multa dãnatorũ quadrigæ inauratæ in Capitolio, & in cella Iouis supra fastigium ædiculæ duodecim clypea inaurata. Sed M. Cato De re rustica expressius innuit, quanto Romani odio usuram persecuti sunt. Maiores nostri hoc habuerunt, & ita in legibus posuerunt: furem dupli condemnari: Fœneratorem quadrupli. Ciceroq; quid in usuris ætas sua seruauerit sic ostendit ad Atticum scribens. Salaminij cum usuram facere uellent, nõ poterant, quod lex Gabinia uetabat: tum Bruti familiares, freti gratia Bruti, dari pollicẽtur, si sibi Senatusconsulto caueretur: fit gratia Bruti Senatusc. ut né ue Salaminijs, né ue qui eis dedisset, fraudi esset: pecuniam numerauerũt. Et infrà: Nam aut bono nomine centesimis cõtentus erat, aut non bono quaternas centesimas sperabat, ut solueret centesimam sexenij cum renouatione singulorum annorum. At Scaptius quaternas postulabat: metui si impetrasset, ne tu ipse me amare desineres. Imperatorũ uerò primus Alexãder Seuerus

D Mammea genitus Christiana, & uir optimus usuras fœneratorum contraxit ad trientis pensionem, etiam pauperibus çonsulens. Senatores si fœnerarentur usuras accipere primò uetuit, ut nihil nisi muneris causa acciperent. Postea tamen iussit, ut semisses accipe rent. Maior etiam prædicta fuit Senatus in populũ caritas atq; liberalitas, cum P. Valerius Publicola è patribus & C. Martius Rutilius è plebe, Cõsules, q̃d Liuius in septimo tradit, solutionem alieni æris in publicã curam uerterunt. Quinq; enim uiri creati, quos mensarios à dispensatione pecuniæ appellarunt, rem, difficillimam tractatu, & plerũq; parti utriq;, semper certe alteri grauem, cum alia moderatione, tum impendio magis publico, cẽq; iactura sustinuerunt. Multa & magna superius à nobis scripta sunt administrationem reipub. ostendentibus, ex quibus Romana res à parua opibusq; tenui in amplitudinem peruenerit admirandam: sed una nobis est reliqua ipsius administratiõis pars, quam summos ac sapientissimos uiros existimasse uidemus, præ cæteris ipsam auxisse, & conseruasse rempublicam. quæ quidem pars licet multiplex uocabulis, & partium distinctionibus uideatur, duorũ ad summã trium ue uerborum appellatione continetur, Senatus caritas in populũ. Quinque uiri.

integritate ſcilicet, modeſtia, & frugalitate: quæ & his ſimilia cũ oſtenderimus, facile ap E
parebit, nec cõmunicatam orbi terrarum ciuitatem, nec armorum uim maximam inde
cõparatam, nec alios adminiſtrandæ intus foriſq; rei mores, ſine prædictis tantum, aut
cõſtituere, aut cõſeruare imperium potuiſſe. Quin hanc aſſertionem noſtrã id certius ar
gumentum probabit, quod ſimul cum ipſis ſanctè uiuendi artibus labi ac ruere, ac peni
Romanos ſimul cum ſancte uiuendi artibus labi cœpiſſe. tus inaniri Romana res cœpit. M. Cato apud Saluſtium Criſpum. Nolite inquit, exiſti-
mare maiores noſtros armis remp. ex parua magnã feciſſe: ſi ita eſſet, multo pulcerri-
mã nos haberemus, quippe ſociorum, atq; ciuium præterea armorum & equorũ maior
copia nobis q̃ illis eſt. ſed alia fuere, quæ illos uiros magnos fecerunt, quæ nobis nulla
ſunt: domi induſtria, foris iuſtum imperium, animus in conſulendo liber, neq; libidini,
neq; delicto obnoxius: pro his nos habemus luxuriam, atq; auaritiam, publicè egeſtatẽ,
domi opulentiam: Laudamus diuitias, ſequimur inertiam, inter bonos, & malos diſcri-
men nullum, omnia uirtutis præmia ambitus poſſidet. Id autem q̃ uerè Cato uir doctiſ-
ſimus & æquè ſanctus dixerit, ex Liuio alijſq; magnę autoritatis uatibus libet particula F
riter oſtendere. Publium Valerium refert in ſecundo Liuius poſt liberatã patriã, & Con
ſulatus quatuor morientem gloria ingenti, copijs familiaribus adeo exiguis fuiſſe, ut fu
neri ſumptus deeſſet, de publicoq; fuerit elatus: & pariter Menenium Agrippã plebis
cum patribus conciliatorem, quod ſumptus funeri deeſſet, elatum à plebe ſextantib. in
capita collatis: Et in tertio habet Liuius Valerium Publicolã Conſulem in recuperatio-
ne Capitolij occiſum, in eiuſq; domum plebem quadrantes, ut funere ampliore efferret
iactaſſe. quo in libro Lucium Quintium Cincinnatũ quatuor iugera agri colentem cõ-
tra naualia, quę prata Quintia fuerũt: Dictatorem fuiſſe creatum refert, qui Dictator L.
Tarquinium dixerit Magiſtrũ equitum, ſtipendia pedibus propter paupertatẽ tunc fa-
cientem. Et C. Fabricium refert Aulus Gellius magnã uim pecuniæ offerentib. Samniti
bus reſpondiſſe, dum omnib. membris corpus conſiſteret atq; imperare poſſet, nunquã
quicquam defuturum: propterea pecuniã non accipere, qua non indigeret. Vnde eſt
quod Liuius in XIIII ſcribit: eundem Fabricium Publium Cornelium Rufinum cõſi- G
larem ſenatu mouiſſe, quod is decẽ pondo argenti facti haberet. Quantæ etiam diuitiæ
fuerint M. Attilio uiro clariſſimo imperium in Aphrica habenti Liuius XVI ſic oſten-
dit. Attilius regulus Cõſul ſucceſſorẽ ſibi dari in Aphricã cum non obtineret, inter cau-
ſas ſcripſit, quod agellus ſuus à mercenarijs relictus erat. Continentiæ uerò Roman. pri
ſci tẽporis, & auerſionis ab auaritia animorũ, nullum uidemus argumentum certius, q̃
quod ex ſecunda Liuij decade mutilatum habemus. Miſiſſe Pyrrhum regẽ Epirotharũ
Cineam oratorem petiturum ea conditione pacem, ut retineret, quæ de Italia occupa-
Continentia Romanorum priſcorum. rat. Cineamq; admirandæ uirtutis, & memoriæ, qui nomina, & cognomina Roman. ci-
uium inſuper uxorum, & filiorum ſciret: poſtquam omnia pertentauerat, nullam domũ
ſuis muneribus patentem inueniſſe: unde ad Pyrrhum reuerſus non impropriè dicitur
interroganti reſpondiſſe, urbem ſe regum uidiſſe. quod dq; in legibus Cic. præſcribit: ni-
hil præter laudem bonis & innocentibus, neq; à ſocijs, neq; ex hoſtibus reportandum:
idem Cic. tertia in Verrem actione, à multis præſtantibus uiris factitatum fuiſſe ſic oſtẽ
dit. M. Marcellus Syracuſas, L. Scipio Antiochum in Aſia, Flaminius regem Philippũ H.
& Macedoniam, L. Mumius Corinthum pleniſſimã rerum omnium, urbesq; Achaiæ,
& Bœotiæ multas ſub imperium Romanum ditionemq; redegit: quorum domus cum
honore, & uirtute florerent, ſignis, & tabulis pictis erant uacuæ. At uerò urbem totam
templa deorum omnesq; Italiæ partes illorum donis ac monumentis exornatas uide-
mus. C. Elium multi ſcripſerunt, cum legati Ætolorum in Conſulatu prandentem in fi-
ctilibus adijſſent, uaſa argentea obtuliſſe, quæ ille nõ acceperit: nec aliud habuiſſe argẽ
ti ad ſupremum uitæ diem quàm pocula duo quæ L. Paulus ſocer ei ob uirtutem deui-
cto Perſe donauit. Aphricanusq; poſterior libras XXXVI argenti facti reliquit hære-
di, quem de pœnis triumphantem quatuor milia & quadringentas libras argenti tran-
ſtuliſſe conſtabat: idq; argentum totam tunc habuiſſe Aphricam conſtitit, quod poſtea
aliquando Romæ in menſarum conuiuij unius apparatu parum eſt uiſum. Qui autem
ea diuitiarum paucitate contentus fuerat, idem Scipio modicis pariter apparatibus
priuatim in omni uita eſt uſus. Nam officio legationis fratris ſui functus in Aſia poſt

Cartha-

A Carthaginem Numantiāq; deuictas, post duos insignes triumphos, septē tantummodo
seruis sequentib. ad dictam legationē accessit: nec plures eo bello secum habuit. M. Cu-
rij notissima omnib. modestia & integritas à nobis quoq; supprimi non debet. Is oblatā
sedenti ad focum in scamno rustico, & uescenti catino ligneo auri summam renuit, se di
cens diuitib. imperare, non diuitem fieri cupere. Idemq; postea pulso à se Italia Pyrrho
nihil præter decretorum publicè septem iugerum munus accipere uoluit. Q. Tubero
Ælius Consul oblata ab Ætolis omnis usus argētea uasa remisit, & fictilibus suis uti ma
luit. Fabricius Luscinus oblatū à Samnitibus auri, & argenti pondus spreuit: ostenditq;
mors quantas suis sobriè, & integrè uiuendi artibus diuitias cumulauerat, cum patellā
deorum tantum argenteā Iuris pontificij lege habuerit, sed quod licuit pede corneo su-
stentatam: idemq; ad Pyrrhum legatus cum audisset philosophum Cyneam Thessa-
lum uoluptatem omnib. bonis præferre, eam sapientiam Pyrrho & Samnitib. impreca-
B tus est. Calphurnius Piso Consul uictis in Sicilia fugitiuis filium qui multoties benè pu-
gnauerat corona aurea trium librarum donare debebat, sed id permutauit in legatum
quod testamentum sibi facere promisit. Publicè etiam fuit aliquando quam in priuatis
tantopere laudamus sobrietas & integritas: Marij enim, & Syllæ bello ciuili proscrip-
rum ciuium, qui erant multi, bona populus oblata renuit: nec inuentus est, qui partē il-
lorum minimā emeret. Et Asiam minorem bello captam pop. Rom. Attalo regi possi-
dendā donauit. Donauit etiam Lucius Paulus si non regno Persem, cum illi uicto ad se
perducto obuius procedens, pro tribunaliq; sedens, illū apud se uoluit considere, & cœ
na dignatus est: maior tamen Gn. Pompeij liberalitas fuit, qui cum Tygranē Armenio-
rum regem Ponto pepulisset, uiribusq; protriuisset, diadema postmodū, quod ille abie-
cerat, capiti eius imposuit, & tam afflictum in pristinæ fortunæ statum restituit. nec par-
ua P. Corn. Scipion. primo bello Punico benignitas fuit, qui cū Albiā oppidum cœpis-
set, pro quo defensando dux Carthaginiensiū Hāno pugnās occubuerat, exequias eius
C ducis funere publico, & sua præsentia honestauit. Transiuerunt aūt paucæ ad imperato
rum tēpora priscæ illius continentiæ & humanitatis liberalitatisq; reliquiæ, ut unicū su
pradictis castorū tēporū uiris æquare libeat, Titū Vespasianū delicias humani generis
appellatum: cuius animi affectus, uel ex eo patere possunt, quod dicere solitus fuerit, nō
oportere quenq; à sermone principis tristē discedere: quē tradit Sueton. recordatum su
per cœnā, quod nihil cuiq; toto die præstitisset, memorabilē illam edidisse uocem. Ami
ci diem perdidi. Scio fuisse nōnullos atq; etiam plerosq; nobiscum uiuere, qui solis phi-
losophantes uerbis, cū reipsa longè à uera absint philosophia, eos de quib. dictū est Ro
manorū mores, strictis (ut aiūt) buccis laudāt: quasi uitio dantes, q̄d nō magis ob ipsarū,
quibus uterentur, uirtutū amorē, q; ob gloriā & famæ appetentiā eas secuti sint: idq; nos
ingenuè fatemur, addimusq; eū semper stimulū ad uirtutes plurimū ualuisse, quo utinā
nostri seculi homines moueri uideamus. Nec hoc dicimus, quia non meminerimus ani
mæ salutē ijs, qui sub gratia nati sunt, in primis quærendā, aut quia ignoremus multos ex
priscis uirtutē propter seipsam fuisse secutos: uerū gloriæ appetētia eas semper habuit ui
res, ut cū animæ salutē quærentib. & cū uirtutē propter seipsam amantib. societatē non
D aspernandam conseruauerit. Quamobrem ipso in loco ubi præstantissimorū ex priscis
Roman. laudis & gloriæ appetentiā, quæ uirtutib. operam dari faceret laudamus, gestā
proximis temporib. rem libet narrare: quæ & nostris censoriæ grauitatis, & maiorū, qui
gloriæ inseruierunt honori, poterit satisfacere, adeo ut nostro iudicio omnib. ad imita-
tionē proponi possit. Isabelis Burgundiæ ducissā, quā summus uir Iacobus Portugal. re
giq; stirpis cardinalis germanus frater sororē: & Philippus Burgun. dux maritus uxorē,
sicut debent, plurimi faciunt, religioni Christianæ impensissimè fauet, adeò ut Turcos
Constantinop. inuasores, omni conatu à Christicolis persequendos esse, & hortetur, &
data enixè opera pro uiribus adiuuet: Quibus in adhortationibus, dum apud uirū pau-
cis Christianorū principibus potentatu secundum, apud alios principes, & potentes ui
ros agit, aliquādo dixit, sese nō paruo teneri desiderio, eam expeditionē cū uiro, & suis
magnatib. ac populis ineundi, munera ut dicebat multa pro posse nō inutiliter obitura.
Sed cū sola in cœtibus esse uideret, quę id ex animo loqueretur, nōnulli ut à proposito
auerterent callidè responderūt, gloriæ id sibi ab omnib. & laudis appetētiæ, parui Chri-

stianis

ſtianis meriti, potiùs q̃ religioſæ intentioni attributum iri. quas per iocũ, ut ſimulabãt, E
prolatas uoces reſponſione compeſcuit, quæ præpoſitæ ſuperiori loco priſcorum purgationi accõmodari poterit. Vt diſcant noſtri poſſe Chriſtianum uirum cum animę merito ac ingenti lucro ita gloriæ ſtimulum ſuis operib. admittere, ut uirtutis operibus inſiſtat. Nõ diſſimile enim, inquit, erit ea mulier ſapientiſſima quod ego & appeto, & ſi dabit̃ agere intendo, uiatoris quẽ peregrinũ uocamus intentioni: cui facile poſſet accidere, ut beati Apoſtoli Iacobi limina apud Gallitiã inuiſurus currũ mercede cõducat, quo cum ueſte & leui ſuppellectile itineraria perferatur. Is ſi gemmã neceſſitati forte ingruẽti præſidio futurã deferret, & pluris in gallitia (ſic ut aliquando cõtingit) uendat q̃ domi emerit: lucellum quidem domum præter intentionem ſimul cum animæ lucro reportaſſe non iniuria gaudebit. Sed ipſos audiamus priſcos de facti ſui ratione copioſius diſſerẽtes. Ipſaq̃ ſit prima glorię diffinitio, quam in oratione pro M. Marcello ſic affert M.
Gloria quid Cic. Gloria eſt illuſtris, ac peruagata magnorum uel in ſuos ciues uel in patriam uel in omne genus humanum fama meritorum. & pro Plancio. Eſt enim in uirtute multis aſcẽſus, ut is gloria maximè excellat, qui uirtute plurimũ præſtat. Et infrà, neq̃ quiſquã noſtrum in reip. periculis cum laude ac uirtute uerſatur, qui nõ ſpe poſteritatis fructuq̃ ducatur. Itaq̃ cum multis alijs de cauſis uirorum bonorum mentes diuinæ mihi atq̃ æternę uidentur eſſe, tum maximè quod optimi & ſapientiſſimi cuiuſq̃ animus ita præſentit in poſterum, ut nihil niſi ſempiternũ ſpectare uideatur. Et enim Quirites exiguũ nobis uitæ curriculum natura circunſcripſit, immenſum gloria. Et pro Archia Cic. Trahimur omnes ſtudio laudis, & optimus quiſq̃ maxime gloria ducitur. nullam enim aliã uirtus mercedem laborum periculorum deſiderat, præter hanc laudis, & gloriæ. qua quidẽ detracta iudices, quid eſt quod in hoc tam exiguo uitæ curriculo, & tam breui, tantis nos laboríb. exerceamus? certe ſi nihil animus præſentiret in poſterum, & ſi quibus regionibus uitæ ſpatium circũſcriptum eſt, ijſdem omnes cogitationes determinaret ſuas: nec tantis ſe laboríb. frangeret: nec tot curis uigilijsq̃ angeretur: nec toties de ipſa uita dimicaret. Nunc reſidet quædam in optimo quoq̃ uirtus, quæ noctes, ac dies, animum gloriæ ſtudijs concitat atq̃ admonet, non cum uitæ tempore eſſe dimittendã commemorationem nominis noſtri, ſed cum omni poſteritate adæquãdam. Ego uerò omnia, quę gerebam, iam tum in gerẽdo ſpargere me, ac diſſeminare arbitrabar, in orbis terrę memoriam ſempiternã. Hæc uerò ſiue à meo ſenſu poſt mortem abfutura eſt, ſiue ut ſapientiſſimi homines putauerunt ad aliquam animi mei partẽ pertinebit, nunc quidẽ certè cogitatione quadam ſpeq̃ delector. Plin. etiam Orator quid de hac re ſentiat uideamus. is ad Paulinum: Ego beatiſſimum exiſtimo eum, qui bonæ & manſuræ famę præſumptione perfruitur, certusq̃ poſteritatis cum futura gloria uiuit. & Cor. Tacito ſcribẽs, ut paucos in lucem fama prouexit, ita multos & tenebris, & ſilentio inuoluit. Item Rufoni. Omnes ego, qui magnum aliquid memorandumq̃ fecere, non modo uenia uerumetiam laude digniſſimos iudico, ſi immortalitatem, quam meruere, ſectantur, uicturiq̃ nominis famam ſupremis etiam titulis prorogare nituntur. Vnde de ſeipſo idem Plin. ad Maximum ſic ſcribit. Nunquam maiorem cepi uoluptatem, q̃ nuper ex ſermone Corn. Taciti: Narrabat ſediſſe Circenſibus proximis Equitem Romanum: hunc poſt uarios eruditoſq̃ ſermones quæſiſſe, Italicus es an prouincialis? ad hoc illum Tacitus an Plinius? Ego celebritate nominis mei gaudere non debeo. Ego uerò, & gaudeo, & gaudere me dico, neq̃ enim uereor ne iactantior uidear cum de me aliorum iudicium non meũ profero. ad Cic. redeũdum eſt. Is oratione habita pro Milone, addit hic quæ certè uera ſunt: fortes & ſapientes uiros non tam prędia ſequi ſolere recte factorum, q̃ ipſa rectè facta. Sed ex omnibus præmijs uirtutis ſi eſſet habenda ratio præmiorum ampliſſimum eſſet præmium gloria. eſſe hanc unam quæ breuitatem uitæ, poſteritatis memoria conſoletur, quæ efficiat, ut abſentes adeſſemus, mortui uiueremus: hanc deniq̃ eſſe, cuius gradibus etiam homines in cœlum uideantur aſcendere. Et pro Archia. Nam niſi multorum præceptis multisq̃ literis ſuaſiſſem mihi, nihil eſſe in uita magnopere expetendum niſi laudem atq̃ honeſtatem. Et infrà: Quare ſi res hæ quas geſſimus orbis terrę regionibus diffiniuntur, cupere debemus, quo minus manuum noſtrarum tela peruenerunt, eodẽ gloriam famamq̃ penetrare: quod cùm ipſis populis de quorum rebus ſcribitur hæc

ampla

A ampla sunt: tum his certe qui de uita gloriæ causa dimicant, hoc maximum & periculorum incitamẽtum est, & laborum. Quibus etiam amplectendis uirtutibus gloriæ appetentia stimulus fuerit, ostendent moderatio in omni uita, & continentia: quibus siue ut boni essent, siue ut tanquã boni & integri laude & gloria digni essent haberenturq́, prisci adnitebantur: confirmandamq́ inprimis hanc sententiã duximus à beato Aurelio Augusti. cuius uitæ sanctitas doctrinæ addita ingenti, facit testimonium locupletius esse. Is dei ciuitatẽ ædificans scribit. Romani laudis auidi, pecuniæ liberales erãt: gloriam magnã, diuitias honestas uolebant: hanc ardentissimè dilexerunt, propter hanc & mori non dubitarunt. Sed uideamus in publicis, qui crescere in rep. & maiores magna spernẽ do fieri quærebant, qualibus quanq́ bonis usi sint artibus. M. Fabium consulem scribit in secundo Liuius, oblatũ deuictis Veiis triumphũ spreuisse ob fratris, & collegæ mor tem, respondens se consule altero, & fratre mortuo publico priuatoq́ deformem luctu B lauream non accepturum. Et Liuius item XXVI. cum de recusato à T. Manlio consulatu & creatis consulib. non petentibus, prærogatiuarum modestiam laudibus extollendam duceret, sic habet. Eludant nunc antiqua mirantes, non equidẽ si qua sit sapiẽtum ciuitas, quã docti fingunt magis q̃ norunt, aut principes grauiores tẽperatioresq́ à cupidine imperij, aut multitudinẽ melius moratam censeant fieri posse. Centuriam iuniorum seniores consulere uoluisse, quibus imperium suffragijs mandaret. A quibus autem causis factum sit ut ea moderatio & temperantia in Romanis postea cessauerit, Liuius XXXIII per M. Porcij Cat. legẽ Opiã defendere conati uerba sic ostẽdit. In Matronas enim Cato inuehens dicit: ut auro purpuraq́ fulgeatis, ut carpentis festis profestisq́ diebus uelut triumphãtes de lege uicta per urbẽ uectemini. & infrà. Hinc ergo quo melior lætiorq́ in dies fortuna reip. est, imperiumq́ crescit, & iam in Græciam Asiamq́ transcẽdimus, omnibus libidinum illecebris repletas, & iam regias attrectatis gazas: eo plus horreo ne illæ magis res nos ceperint, q̃ nos illas. Infesta mihi credite signa à Syracusis illata sunt huic urbi. Iam nimis multos audio Corinthi & Athenarum ornamenta laudare, miraricq́. Alia etiam ratione in eandem continentiæ sententiam Scipio Masinissæ dissuasurus Sophonisbæ nuptias apud Liuium libro XXX dicit. Atqui nulla earũ uirtus est, propter quam tibi sim appetendus uisus, in qua ego ac temperantia, & cõtinentia libidinum gloriatus fuerim: hanc te quoq́ ad cæteras eximias uirtutes tuas Masinissa adiunxisse uelim: Nam non est crede mihi tantum ab hostibus armatis ætati nostrę periculum, quantũ à circumfusis undiq́ uoluptatibus. Vnde Scipion. sententiæ Cic. legum secundo non parua ex parte, licet diuersa ratiõe, similẽ de moderatione, & tẽperãtia principũ uirorũ à cupiditatib. sic habet: Vt enim cupiditatib. principũ, & uitijs infici solet to ta ciuitas, sic emẽdari & corrigi cõtinẽtia. Vir magnus, & nobis amicus L. Lucullus, cũ esset obiecta magnificẽtia uillę Tusculanę, duos se habere dixit uicinos: superiorẽ Equitẽ Rom. inferiorẽ Libertinũ. quorũ cũ essent magnificæ uillæ, cõcedi sibi oportere, q̃ ijs tenuioris ordinis qui essent liceret. Nõ uides à te Luculle id ipsum natũ, ut illi cuperent: quib. id si tu nõ faceres nõ liceret. Quis eñ ferret istos, qui modo uideret eorũ uillas signis & tabulis refertas partim publicis partim & sacris & religiosis: quis nõ frãgeret eo D rũ libidines? Nec eñ tãti mali est peccare principes (quanq́ est hoc magnũ per se ipsum malũ) quantũ illud, q̃d permulti imitatores principũ existunt. Ego nobiliũ uita uictuq́ mutato, mores mutari ciuitatũ puto: plures exẽplo, q̃ peccato nocent. Quãuis aũt Cic. dictis in legibus moderationem in ciuibus & laudet & præcipere uelle uideatur, habenas tamen eisdem laxare nititur, Lucium Murenam elegantissima oratione illa defendens. Suntq́ uerba in Marcũ Catonẽ dicta, omnis seueritatis & austeritatis uitæ potius q̃ moderationis autorẽ. Horribilis oratio tua Cato, sed eã, usus, uita, mores, ciuitas ipsa respuit. Neq́ enim Lacedæmonij autores istius uitæ atq́ orationis, qui quotidianis epulis in robore accumbunt: neq́ Cretes, quorum nemo gustauit unquam cubans, melius q̃ Romani homines, qui tempora uoluptatis laborisq́ dispertiunt, res publicas suas retinuerunt: quorum alteri uno aduentu nostri exercitus deleti sunt, alteri nostri imperij præsidio disciplinã suam legesq́ conseruant. Et postq̃ aliquantulum progressus est Cicero Stoicorum philosophorum austeritates damnans, sic prosequitur. Fuit eodem ex studio uir eruditus apud patres nostros, & honestus homo, & nobilis Q. Tubero. Is cũ

De cõtinentia

Vitijs principum ciuitates infici continentia autem corrigi

epulum

epulum Q. Maximus Aphricani patrui sui nomine pop. Romano daret, rogatus est à E
Maximo, ut triclinių sterneret, cum esset Tubero eiusdem Aphricani sororis filius. atq; ille homo eruditissimus, & Stoicus strauit pelliculis hœdinis lectulos Punicanos, & exposuit uasa Samia: quasi uerò esset Diogenes Cynicus mortuus, & nō diuini Aphricani mors honestaretur: quem cum supremo eius die Maximus laudaret, gratias egit dijs immortalibus, quod ille uir in hac rep. potissimum natus esset. Necesse enim fuisse ibi esse terrarum imperium, ubi ille esset. Et tamen Cic. paulò pòst probatissimam eius rei sentētiam affert. Odit resp. priuatam luxuriam, publicam magnificētiam diligit. Si quis uerò fuerit qui miretur, in hac ultima parte administrationis reip. moderationē, integritatem continentiam tantopere à nobis laudari, ut eas uirtutes par pondus habuisse credamus, cæteris primi, & secūdi eiusdem administrationis librorū partibus, suprà declaratis: nobiscum considerare debebit, quæ & qualia sunt argumenta, quibus innititur in libro nono Titus Liuius, cum disputat, quid futurum fuerit, si Alexāder Macedo magnus in Italiam traiecisset. Inter cætera enim argumenta, quibus Alexandrū spe potiūdi deijcit, illa F
sunt potissima, quæ à morum diuersitate sumuntur, quod cum uiris grauibus res fuisset, superbam uestis mutationem, & humi iacentium adulationes desideranti. fuissetq; pariter cum sobrijs & abstinentissimis, uiro fœdis suorum supplicijs per ebrietatē solito debacchari. & sobrietatē in re militari Romana commendatissimam fuisse, infrà suo loco ostendemus, & non minus ea pudicitiam, cuius unicum hic à Cicerone afferemus exēplum. Is enim pro Milone orans inquit. Pudicitiam cum eriperet militi Tribunus militaris in exercitu Caij Marij, propinquus eius imperatoris, interfectus ab eo est, cui uim afferebat. Facere em̄ probus adolescens periculose, q̄ perpeti turpiter maluit. Hæ enim quas tam attentè laudamus benè uiuendi artes, uix solis philosophis per ætatē nostram relictæ, quid reip. administrationi attulerint adiumenti, Cic. pro Lucio Flacco orans sic ostendit. Hæc enim ratio à magnitudine animorū in maiorib. nostris fuit, ut cum in priuatis rebus suisq; sumptibus minimo contenti, tenuissimo sumptu uiuerent, in imperio atq; in publica dignitate, omnia ad gloriam splendoremq; reuocarēt. Hinc publicè cau G
tum fuit, ne per auaritiam senatorij ordinis ciues à dignitate, ad rem importune quærendam diuitiasq; cumulandas auersi, uel ipsi mercaturæ nimium se dederent. Liuius enim XXII: Q. Claudius Tribunus pleb. aduersus Senatū atq; uno patrum adiuuante C. Flaminio tulerat, ne quis Senator qui ue Senatoris pater fuisset, maritimam nauē, quę plus trecentarum amphorarū esset haberet. Id satis habitum ad fructus ex agris uectandos, quæstus omnis patribus indecorus uisus. & cū tenuitati opum, siue publica, siue priuata uniuscuiusq; institutione studere decorum esset, dignitatem etiā cum elationis suspicione retinentes, laudibus digni ducebantur. hinc habet Liuius in nono. Caius Flauius scriba libertino patre Ædilis currulis, cum ad uisitandum collegam ægrū accessisset, nō assurrexerunt nobiles. Is sellam afferri iussit, & assedit honoratior. Et XXIIII Liuius. Cōsules in Lucanos Sempronius, Fabius in Apuliam, pater filio legatus ad Suessulā in castra uenit. cū obuiā filius progrederetur, lictoresq; uerecundia maiestatis eius taciti anteirent: præter undecim fasces equo uectus, ut Cōsul aduertere proximum lictorem iussit, & is ut descenderet ex equo inclamauit, tum demum desiliens Experiri inquit, uolui H
fili, satin scires te Consulē esse. Faciebant uerò eam in priuatis moderationem temperātiā, & animorum generositatem præbita publicè exempla. Liuius XXXV à duobus regibus Philippo, & Ptolemæo Ægypti rege legati Romam uenerunt, pollicētes ad bellum auxilia, & pecuniā, & frumentū, & à Ptolemæo mille pondo auri, XX mil. pōdo argenti. nil acceptum, gratiæ actæ. Item à Carthaginēsibus, & rege Masinissa legati uenerunt. Carthaginēses tritici modios mille, ordei quinquaginta milia, se et classem suorum sumptu cōparaturos, & stipendium, quod pluribus pensionibus in multos annos deberetur, præsens omne daturos. Masinissæ legati tritici trecenta milia, ducēta quinquaginta ordei, equites quingentos, elephātos uiginti, ad M. Attiliū Consulem missurum. De frumento utrisq; responsum, ita usurum pop. Romanum si pretium acciperent: de classe Carthaginensibus remissum: de pecunia responsum, nullam ante diem accepturos. Ab eaq; animorum magnitudine publica, uiri prodierūt quales Liuius XXXVI sic describit. Philippus rex Aphricanum, & Lucium fratrem Consulem regio accepit apparatu

Pudicitia priscorum Romanorum

Lex ne senatores mercaturæ essent nimium intenti

De retinentia dignitatis Romanorum

&

A & prosecutus est. multa in eo dexteritas, & humanitas uisa, quae commendabilia apud Aphricanum erant, uirum sicut ad cætera egregiũ, ita à comitate, quę sine luxuria esset, non auersum. Nec tamẽ ausim diffinire, utrũ publica uirtus priuatæ esset origini: an è cõtra publicam priuata gigneret. Hinc libet partim concordiam, & animorum coniũctionem, partim modestiam integritatemq; insignes non priuatorũ magis præstantissimorũ uirorũ, q; ipsius reip. ita proponere: ut quod nos declinamus alij iudiciũ elicere possint: quæ prædictarum partiũ alteri fomentum dedisse sit uisa. Seneca Cordubensis epistola quintadecentesima scribit. Agrippa uir ingentis animi: qui solus ex his, quos ciuilia bella claros potentesq; fecerunt, felix in publicum fuit: dicere solebat: multũ se huic debere sententiæ. Concordia paruæ res crescunt: discordia maximè dilabũt. De hacq; omnium re pulcherrima: quæ dum affuit rem Romanam seruauit, adauxit: & qua subla ta res ipsa corruit, ac penitus est extincta: diuini Ciceronis libri sex de rep. referti fuisse uidentur: quorum particulam ex secundo beatus Aurelius Augustinus sic excerpsit: in *De Romanorum concordia*

B Ciuitate dei nobis cõseruatam. Eo quippe tempore disputatur, quo iam unus Graccho rum occisus sit: à quo scribit seditiones graues cœpisse Salustius. Cum autẽ Scipio in secundi libri fine dixisset: ut in fidibus & tibijs atq; cantu ipso, ac uocibus concentus est q dam tenendus ex distinctis sonis, quem immutatum, & discrepantem aures eruditæ ferre non possunt: isq; concentus, & dissimillimarum uocum moderatione concors cantũ efficit, & cõgruens: sic ex summis, & infimis & medijs interiectis ordinibus, ut sonis moderatam ratione ciuitatem consensu dissimillimorum concinere, Et quę armonia à musicis dicitur in cantu, eam esse in ciuitate cõcordiam, arctissimum atq; optimũ omni in republ. uinculũ incolumitatis: Eamq; sine iustitia nullo pacto esse posse: Scipio tunc ad intermissa reuertitur, repetitq; suam atq; cõmendat breuem reip. diffinitionem: qua dixerat, eam esse rem populi: populum autẽ nõ omnẽ cœtum multitudinis, sed cœtum iuris consensu, & utilitatis cõmunione sociatum esse determinat. Ipse uerò Tullius non Scipionis nec cuiusq; alterius, sed suo sermone in principio quinti libri cõmemorato Ennij

C uersu: Moribus antiquis res stat Romana uirisq;: Nostra dixit ætate cũ resp. sicut picturam accepisset egregiam, sed euanescentem uetustate, non modo coloribus ijsdem quibus fuerat renouare neglexit: sed ne id quidem curauit, ut formã certè, & extrema tanq; lineamenta seruaret. Hinc laudat Cicero ipse de prouincijs consularibus orans Marcũ Lepidum bis consulem: & põtificem maximum: quod cum M. Fuluio collega quo die censor est factus homine inimicissimo in campo statim redijt in gratiam, ut cõmune officium censuræ cõmuni animo, & uoluntate defenderent, Nec minus laudata est publica pop. Romani modestia quã Liuius in secũdo sic refert. Apij Claudij Decẽuiri in car- *Modestia Romanorum*

cere morbo mortui collaudationem cum Tribuni plebis impedire conarent, plebs fraudari honore solenni supremum diem tanti uiri noluit: & laudationem tam æquis auribus mortui audiuit, q; uiui accusationem audierat, & exequias frequens celebrauit. Laudanda etiã senatus modestia: & è cõtra est damnanda populi rapacitas: de qua sic Liuius in

D tertio scribit. Cum Aricini Ardeatesq; de finibus cõtenderent: populumq; Romanũ iudicem fecissent, Scaptio suadente uiro de plebeis, uocatæ trib. censuerũt esse populi Romani pridem habitum uictis Coriolanis: Senatu cõtra adnitente. & illa prætoris urbani laudatior æquitas: de qua undequadragesimo Liuius. L. Minutius Vertillus, & L. Martilius, q; legatos Carthaginensium pulsasse dicebãtur, M. Claudij prætoris urbani iussu, per fecialem traditi sunt legatis: & Carthaginem aduecti. Sed omnium laudatissimã est *De benignitate*

se ducimus benignitatẽ: de qua Cicero pro Murena sic habet. Omnes enim ad pericula propulsanda cõcurrimus: & qui non apertè inimici fumus etiam alienissimis in capitis periculis amicissimorum officia & studia præstamus. Ex eodemq; fonte manauit quod Plutarchus in Põpeij uita scribit. Crassum & Pompeiũ in gratiã à simultate redijsse, qd admoniti essent à C. Aurelio, qui per quietem id à dijs posci uiderat: tuncq; Crassum dixisse ad populũ: nihil ô ciues turpe mihi puto: nihil me ipso indignũ, quod priorem me Pompeio ingero: quẽ uixdum pubescentem uos Magnũ appellastis: cui nondum in senatũ admisso binos decreuistis triumphos. Extollitq; laudibus eodẽ in loco Plutarchus Pompeij modestiã, q; rege Hyberorum spondam, mensam sedemq;, quæ ex auro erant *De modestia*

ad Pompeium mittente, ut usui suo sumeret, in ærarium eas deferri iussit. Sed & in Pro-

blematibus idem Plutarchus modestissimum Romanæ gentis institutum commẽdat, dicens ex omnibus, quæ dijs immortalibus offeruntur sola negligi spolia: nec uetustate consumpta resarciri, neq; refici, quia cum inimicitiæ aduersus hostes tempore delinien dæ sint atq; obscurandæ: earum signa renouari inuidiosum & acerbum censent. Contra quod institutũ primos apud Græcos malè cõstat fecisse eos, qui æneum aut lapideũ tro phæum statuerunt. Sed nunquid non laudanda fuit C. Cæsaris in tanto uictoriæ appeti tu modestia, cũ capta apud Pharsaliã Pompeij scrinia epistolarum: & apud Tapsum Sci pionis, non legit, sed cremari iussit. intendebat enim iuxta Plutarchi superiorem senten tiam inimicitias cum hostibus processu temporis, quod & fecit delinire. Alterius gene ris, sed non absimilis moderatio fuit Catonis superioris, qui transmarinã petens prouin ciam stragulis hædinis tribus seruis comitatus: eodem usus est cibo, & uino quo & nau tæ. Nec minore alterius item generis moderatione usus est Fabius Maximus: cũ promis sam pro redemptione captiuorũ pecuniã senatus non mitteret: fundo ipse quem habe bat unicum uendito suppleuit. Quamuis uerò modestia, cõtinentia æquitate & alijs uir tutibus: de quibus suprà diximus, Romani ueteres reip. & tanti imperij fundatores spõ te sua & ipsius amore uirtutis sint usi: non paucos tamen ex ipsis credendum est hono re & præmijs allectos fuisse, quæ probis & honestis uiris benè merẽtibus publicè & pri uatim constituta erant. Vnde & sancta manabat, quam cõmendare pergimus, reip. ad ministratio: colligemusq; ad hæc multa pariter, sed diuersis aliquando rationibus faciẽ da. Est in Liuij tertio: Indicibus eorum qui urbem incendere uoluerant à senatu decem milia grauis æris: quæ tum diuitiæ habebantur: ex ærario numerata: præmiumq; libertã tem fuisse. Et Liuij item quinto. Cùm legati pateram auream Apollini Delphos ferrent naui longa, exceptos à piratis Liparẽsibus, à Timasitheo liberatos fuisse eorũ principe: qui cum legatos Romam reduxisset hospitiũ cum eo senatusconsulto est factũ: donaq; publicè data. Et Camillus pariter cõmune cum Ceretibus hospitiũ publicè fecit: quod sacra populi Romani ac sacerdotes seruassent. Nec uerò uiris solum, sed & mulieribus benè merentibus grata fuit resp. Matronis enim gratiæ à senatu actæ propter aurum se natui datum Gallis pendendum, concessumq; ut earum sicut uirorum post mortẽ lauda tio solennis esset. Magna etiam principis uiri M. Marcelli demonstratio fuit, quanti fa ceret uiri unius doctissimi uirtutem. Scribit enim XXV Liuius: Captis Syracusis cum multa iræ, multa auaritiæ fœda exempla ederẽtur: Archimeden memoriæ proditũ esse, in tanto tumultu quãtum capta urbs in discursu diripientium militum ciere poterat: in tentum formis quas in puluere descripserat: ab ignaro milite quis esset, interfectũ. ægrè id Marcellum tulisse, sepulturæq; curam habitam: & propinquis etiã inquisitis honori præsidioq; nomen memoriæ eius fuisse. Ratior uerò & eo præstantior fuit P. Scipionis generositas in tribuendo optimè meriti unius uirtuti honore, ut uel hoc unico constet exemplo, quod inquit Marcus Cicero, alienæ uirtuti non inuidere, nisi qui suæ diffide ret: quod enim Liuius in XXVI habet, Scipio annos natus quatuor & uiginti in Hispa niam missus, Martium, qui fractas dissipatasq; exercituum patris & patrui reliquias nul la fretus publica auctoritate collegerat, prouinciamq; reip. cõseruauerat, secũ habebat cum tanto honore, ut facile appareret, nihil minus q̃ uereri, ne quis obstaret gloriæ suę. Idemq; Scipio breui post Massiuam puerum regij generis captiuum liberans, redituro ad parentes annulum aureum, tunicam laticlauiam cũ Hispano sagulo & aurea fibula, equũ & ornatum donauit, iussisq; prosequi quoad uellet equitibus dimisit. Nec erat mi nor publica in promerendo reges & principes liberalitas. Senatus enim legatis Siphacis ad regẽ reuersuris legatos cum donis addidit. Donaq; fuerunt toga & tunica purpurea, sella eburnea, patera XV pondo auri facta. Iidemq; oratores ad alios Aphricę reges ire iussi dona portarũt danda. Togæ erãt prætextæ, & pateræ aureæ pondo ternæ. Alexandriã aũt eũtes ad Ptolemæũ & Cleopatrã: regi togã & tunicã purpureã cũ sella ebur nea: reginæ pallã pictã cum amiculo purpureo detulerũt. Nec solũ fuit in promerendis alliciendisq; nondum bello lacessitis aut amicitia cõiunctis principibus conspicua Ro manorum liberalitas comitasq;: sed hostibus quoq; apertis gratitudine sicut & armis su perandis enituit. Quod enim Liuius XXXVII ostendit, Antiochi castra circa Thiatirã erant: ubi cum audisset rex Publium Scipionem ægrum Elæam urbem delatũ, legatos qui

De liberalitate publica Romanorum

De gratitudine

A qui filium ad eum reducerent misit. non animo solum patrio gratum munus, sed corpo
ri quoq; salubre gaudiũ fuit, satiatusq; tandem complexu filij: renunciate, inquit, grati-
as regi me agere, referre nunc gratiam aliam non posse, q; ut suadeam, antè in aciẽ non
descendat: q; ut in castra redijsse me audierit. Quam Romanorum gratitudinem cũ in-
telligeret Prusias rex Bithinię Nicomedem filium suũ senatui populoq; Romano com
mendauit: Qui plenus adulatione libertum se populi Romani dicebat. Et cum L. Æmi
lius Paulus consul uicisset & occidisset uiginti mille uiros: captus est Perseus: quem pro
cidentem ad pedes Æmilius subleuatum apud se tanq; socium sedere fecit. Hæc autẽ à
Romanis publicè & priuatim non nisi uirtutis instinctu, & ad bonorũ præmia spemq;
facta fuisse docet: quod à Liuio ad quinquagesimum librũ fuit scriptũ de Viriato Hispa
no pastore qui cum per annos quatuordecim tres consules superasset, à suis per prodi-
tionem occisus est, suiq; milites qui eum interfecerant, præmium cædis à populo Roma
no petierunt. sed responsum est: Romanis nunq; placuisse ut milites suum imperatorem
B occiderent. Sed nunquid nõ pulcerrima & optima administrandæ reip. ars fuit, cùm
uiri illius primarij socios fœderatos & in amicitiam subiectionemúe receptos orbis ter
rarũ uiros ita fouebant protegebantq; ut nihil in uita illi iucundius, dulcius, tutiusúe q;
Romano subesse imperio ducerent. Vnde Cicero prima actione in Verrem. Clarissimi
uiri nostræ ciuitatis temporibus optimis hoc sibi per amplissimum pulcerrimumq; du-
cebant, ab hospitibus cliẽtibusq; suis, ab exteris nationibus, quæ in amicitia populi Ro
mani ditioneq; essent, iniurias propulsare, eorum fortunas defendere. M. Catonẽ illũ sa
pientem, clarissimum & prudentissimum cum multis graues inimicitias gessisse accepi
mus, propter Hispanorum, apud quos cõsul fuerat, iniurias. Nuper C. Domitiũ scimus
Decimo Syllano diem dixisse, propter unius hominis paterni amici atq; hospitis iniuri
as. Vsq; aũt adeo ostensa à magnis uiris in minores beneuolentia & comitas magni Ro
mæ fiebat, ut uirorũ illustriũ cæteras uirtutes earum carentia obscuraret. hinc carpit sic
notatq; superbiæ & ignauiæ M. Catonem Cicero Lucium Murenã defendens. Quid q
C habes nomenclatorẽ. In eo quidẽ fallis & decipis: nam si nomine appellari abs te ciues *Nomenclator*
tuos honestum est: turpe est eos notiores esse seruo tuo q; tibi si etiã noris, tamẽ per mo
nitorem appellandi nõ sunt. Qua ratione Cicero item Roscium defendens nõ minus Me
tellos, Seruilios & Scipiones q; ipsum Roscium laudare est uisus, cũ dicit: Nam cũ Me-
tellis, Seruilijs & Scipionibus erat Roscio nõ modo hospitium, uerum etiã domesticus
usus & consuetudo: Ex hocq; fonte exortum est illud præclarum reipub. administratio
nis fundamentũ, à quo urbs Romana orbis terrarum resp. & patria fuit: sicut Cicero Au
lum defendens Cluentiũ. Nego usquã fructus unq; fuisse maiores, ubi si quis ignobili
loco natus ita uiuit, ut nobilitatis dignitatem uirtute tueri posse uideatur, usq; eò perue
nit, quoad eum industria cum innocentia prosequuta est. Vnde item Cicero petulantię
respondens Salustij uerborum de seipso uerè prædicat. An ullũ existimas posse fieri ci-
uem egregium, qui non his artibus & disciplinis sit eruditus. An ulla alia putas esse rudi
mẽta & incunabula q; uirtutis, quibus animi ad gloriæ cupiditatem aluntur. Fuit tamẽ
D uicissitudo adhibita gubernationem reddens solidiorem: quando maioribus minores
grati officiosiq; fuerunt: sicut Cicero pro P. Sextio scribit. Omnes boni semper nobilita
ti fauemus, & quia utile est reip. nobiles esse homines dignos maioribus suis, & quia ui
get apud nos clarorũ hominũ & suorũ de rep. meritorum memoria etiam mortuorum.
nec magis apud Romanos ualuit nobilitatis q; ætatis superioritas: ad cultũ fauores re- *Minores offi-*
uerentiãq; cõparandã. Est nanq; apud Aulũ Gelliũ in noctibus Atticis apud antiquos *ciosi in senes*
Romanorũ neq; generi neq; pecuniæ maior quã ætati honor est habitus. Maioresq; na
tu à minoribus colebanẽ: ad deũm prope & parentũ uicem: equidem in omni loco inq;
omni specie honoris primores potioresq; habiti. A cõuiuio maiores à minorib. deduci
solitos, eũq; morẽ Romanos à Lacædemonijs accepisse: apud quos id fieret Licurgi le
gibus. Sed postq; proles ciuitati necessaria est uisa, antelati qui uxorẽ quiq; liberos habe
rent seniorib. nõ habẽtibus. Ita collegæ in magistratibus. Et quãdo id de ætatis officio
attingimus: binas ordinis officiorũ sentẽtias, utranq; grauem afferre libet: quarũ prima
prædicti Auli Gellij fuit: primũ scilicet iuxta parentes locũ habere pupillos nostræ fi-
dei & tutelæ cõmissos, pòst cliẽtes, pòst hospites, pòst cognatos, pòst affines. Sed Mas-

Qui uili loco nati, ob uirtutem inter primores sint electi

surius Sabinus primũ locum tutelæ, secundũ hospiti, tertium clienti tribuit: pòst cognato, deinde affini. Sed ut ad certius solidiusq; reip. administrationis fomentũ redeamus, nonnullos ex propè infinitis uiros afferemus, quos sub alio cœlo & obscuro natos loco Virtus inter primores Romanorum euexit. Ventidius Bassus Asculanus mulos fricare solitus de Parthis triumphauit, cũ prius ipse à Syllano C. Pompeij legato in triumphum ductus fuisset: quanquã scripserunt aliqui bis eum in triumphum fuisse ductum. Cornelius Balbus superior Gadibus Hispaniarum oriundus, fuit cõsul. Lucius Fuluius Tusculanus, quo anno eiectus est è consulatu patriæ: fuit Romæ consul: & triumphauit ex ijs, qui eum eiecerant. Vnde non indigne Marcus Cicero Appio Pulchro ab ipso generis sui fastu tumido, solidã uirtutis laudẽ ante oculos in hæc uerba ponit. Vllã Appietatem aut Lentulitatem ualere apud me plus q; ornamẽta uirtutis existimas? Neq; tamen minorem uirtus extollendis ciuibus q; alienigenis (quod superius sæpe diximus) uim habuit, quæ sola per uiros quos instruxit optimã reip. administrationẽ dedisse uidetur. Vnde Cicero Marcũ Celiũ defendens. Ego si quis hoc robore animi atq; hac indole uirtutis & continentiæ sit: ut respuat omnes uoluptates, omnemq; suæ uitæ cursum in labore corporis atq; animi contentione conficeret: quem non quies, non remissio, nõ æqualiũ studia, non ludi, non conuiuia delectarent: nihil in uita expetendũ putaret, nisi quod esset cũ laude & honore coniunctum: hunc mea sententia diuinis quibusdam bonis institutũ atq; ornatũ puto. Ex hoc genere illos fuisse arbitror Camillos, Curios, Fabricios, omnesq; qui ex minimis hæc tanta fecerunt. Et profecto maximus uirtuti honos semper est habitus. Caium Mariũ patrẽ refert in LXXVII. Liuius cum in palude Minturnensium lateret extractũ fuisse ab oppidanis: & cum missus ad eum occidendũ seruus natiõe Gallus maiestate uirtutis tanti uiri perterritus recessisset, impositum publicæ naui delatum in Aphricã. Cicero aũt de prouincijs cõsularib. decernendis orans: Tiberius Gracchus Tribunus plebis solus ex toto collegio Lucio Scipioni auxilio fuit inimicissimus illius & fratris Aphricani: iurauit in cõcione se in gratiã nõ redijsse, sed alienũ sibi uideri dignitate imperij, quò duces essent hostiũ Scipiõe triũphãte ducti, eodẽ ipsum duci qui triumphasset. Sed omniũ quas legendo unquã inciderimus uirtutis laudũ, ampla fuit illa, de qua Plinius in Naturali historia habet: cũ Marcũ dicit Ciceronẽ M. Catoni suspirantẽ dixisse. ô te beatum M. Porci, à quo rem improbã petere nemo audet. Non enim huic uirtutis laudi M. Catonis pares facimus alias ciuium Romanorũ laudes, quæ in potentatum & gloriã bello partam referuntur: qualis illa fuit Metelli Fœlicis de Scipione Æmiliano: cum is quatuor dixit filijs: à quorum uno prætore, tribus cõsularib. duobus triumphalibus, uno censorio postea in rogũ illatus est. Ite filij celebrate exequias, nunquã ciuis maioris funus uidebitis. Nec adsimilis est Æmilij Pauli honos glorię habitus, cuius feretrũ ad funus elati oratores Macedonũ succollarunt. Neq; Publij Rutilij in exiliũ publicanorũ persecutione acti: cui Asiæ populi obuiam prodierũt. Neq; Caij Marij, quem cum L. Sylla uictor fugatũ hostem patriæ iudicare curaret, solus Q. Scæuola Augur restitit, nec sententiam dicere uoluit: præfatus qui Italiam & urbem seruauerat, eum se nolle patriæ hostem iudicare. Neq; item prætereundus est honos eidẽ M. Catoni habitus: cum ipsi ex Cypro cum pecunia regia uenienti S. P. Q. R. ad ripã Tyberis occurrit, nõ propter pecuniæ uim, sed quia tãtus ciuis redierat saluus. Sicq; Catoni, de quo anhelans Cicero suspiransq;, tantum tamq; glorioſum fecit uirtutis iudiciũ: licet in Cyprũ ad supradictã legationẽ sex comitatus seruis iuerit, nõ erit par in gloria Cornelia Gracchorum mater, ad quam post illorum mortẽ Miseni se continentẽ reges & omnes principes salutatum mittebant. Quamuis autẽ uirtus ipsa in urbe Roma bonam reip. administrationem multum iuuerit: plurimum tñ cõseruando augendoq; imperio extra à magistratibus custodita profuit. Vnde quæsiti delectiq; sunt stante rep. uiri graues boni & integri, à quibus imperia magistratusq; gererentur: quorũ aliquos ad ipsorum & suarũ ætatum laudem nostrorumq; imitationẽ afferemus. Gracchũ refert Aulus Gellius cùm ex Sardinia redijt in concione dixisse: Versatus sum in prouincia quomõ ex usu nostro existimabã esse: non quõ ambitioni meæ conducere arbitrabar. Nulla apud me fuit popina, neq; pueri eximia facie stabãt in cõuiuio, sed liberi mei. Ita uersatus sum ut nemo posset dicere, assem aut eo plus in munerib, me accepisse, aut mea opera quemq; sumptum

A ptum feciſſe.biennium fui in prouincia:ſi ulla meretrix in domum meã introiuit, aut cu iuſquã ſeruulus,me omniũ mortaliũ poſtremiſſimũ iniquiſſimũ habetote: zonas quas argẽto plenas extuli eas ex prouincia inanes retuli. Alij uini amphoras, quas plenas tulerunt,argenti plenas domum reportarũt. Et Plutarchus in Pauli Æmilij uita refert, eũ multum auri,multumq; argenti ex regia gaza coactum ne aſpicere quidẽ uoluiſſe, ſed negociũ quæſtoribus dediſſe,ut in publicũ referrent,libroſq; duntaxat regios natis lite rarum ſtudioſis dirigi cõſenſiſſe. Et Cicero quarta in Verrẽ actione ſcribit. cũ ab Aphri cano quidã uetus aſſentator ex numero amicorũ nõ impetraret,ut ſe præfectũ in Aphri cam duceret & id ferret moleſtè: Noli inquit mirari,ſi tu à me hoc non impetras. Ego iã pridem ab eo, cui meã exiſtimationẽ caram fore arbitror peto, ut mecum præfectus ꝓficiſcatur,& adhuc impetrare non poſſum. Quapropter Ciceronẽ crediderim ad prædi
B ctorum aliorumq; reip. fundatorũ imitationem inſtruxiſſe Quintũ fratrẽ Aſiæ propræ- neas: Et infrà. curandum tibi erit nõ itineribus tuis perterreri homines,non ſumptu exhauriri,non aduentu cõmoueri: eſſe quocunq; ueneris, & publicè & priuatim maximã lætitiam,cũ urbs cuſtodẽ,non tyrannũ,domus hoſpitẽ,non expilatorẽ recepiſſe uidea tur. Quare ſint hæc fundamẽta dignitatis tuæ: tua primũ integritas & cõtinẽtia, deinde omniũ qui tecũ ſunt pudor. Conſtantia eſt adhibenda & grauitas, quæ reſiſtat non ſolũ gratiæ,uerũ etiã ſuſpicioni. Adiungenda etiam eſt facilitas in audiendo,lenitas in decer nendo,in ſatisfaciendo ac diſceptando diligẽtia. Ac mihi quidẽ uidẽ huc omnia eſſe referẽda,ijs qui præſunt alijs,ut ij qui erunt in eorũ imperio ſint q̃ beatiſſimi. Vnde nõ iniuria queſtus eſt idem Cicero de laudibus Pompeij orans. Difficile dictu quirites quã to in odio ſimus apud exteras nationes ꝓpter eorũ,q̃s ad eos hoc anno cũ imperio miſi mus iniurias ac libidines. Profuiſſe aũt plurimũ uidetur ad ſeruandã uirtutũ, de quib. dictum eſt,normam pœnas quæ ad flagitia ſequebanẽ à magiſtratibus inflictas. Sempro-
C nius enim Muſca C. Gallũ in adulterio in prouincia deprehenſum flagellis cecidit, Caiuſq; Marius imperator Cluuium ſororis ſuæ filium pronunciauit à tribuno militũ iure cæſum,quia illũ ſtupri appellauerat. C. Feſceninus triumuir Corneliũ militem fortiſſimum,q̃ cum ingenua ſtupri cõmerciũ habuiſſet in carcerem cõiecit, qui in carcere mori coactus eſt. Et quid aliud intonare ac fulminare uoluiſſe uidemus Ciceronem in præclariſſimis Verrinarũ actionibus, q̃ ut Verrẽ prouincialiũ Siculorũ prædatorẽ damnari puniriq; faceret: quæ eadem fuit intentio, eorũ omniũ, qui male functos magiſtratib. repetundarum poſtulabant. Sed iam ſatis multa dixiſſe uidemur de optima, prudentiſſima,ſanctiſſima Romanorũ reip. adminiſtratione,per quã factũ eſt,ut maximæ præ cæteriſq; pulcerrimæ orbis terrarũ parti diutiſſimè imperauerint. Ad alia trãſeundum eſt.

BLONDI FLAVII FOR. ROMAE TRIVMPHANTIS, LIBER VI.

D MILITIAE ROMAE Inſtituta ad oſtenſam Reip. adminiſtrationem ſequi decet. nam ſicut dubium non eſt inchoatam auctamq; eſſe armis & militum fortitudine,ac induſtria reip. amplitudinem: ita conſtat inanes & ſuperfluas fuiſſe legionum cohortiumq; & turmarum ac imperatorum,à quibus ducebantur uires,niſi quas adijſſent,expugnaſſent,ce-
piſſent ciuitates & prouincias, S.P.Q.R. & ſapientiſſimi, de quibus dixímus,uiri graues & in magiſtratibus conſtituti iuſtè,prudenter,& perhumanè gubernando conſeruaſſent,ac in melius reformaſſent: quanquam ijdem maiori ex parte fuerunt,qui remp. intus ſine armis,& foris armati præſertim ordinibus præfecti rem militarem adminiſtrarunt: ut tribus libris ſuperius tractata inermis: hæc alia cui manum appo nimus armata reip. adminiſtratio dici poſſit. Nec minoribus, paucioribus, laxioribus hæc quàm illa legibus inſtitutis, & benè uiuendi artibus acta eſt, adeò ut affirmare audeamus,ſeruandarum legum,cuſtodiendæq; diſciplinæ ſeueritatem bello magis extrà, quàm pace domi fuiſſe retentam. Si enim domi & in urbe à paucis aliquando ſiue à pluribus in remp. eſt peccatũ, animaduerſio ſæpiſſimè aut leuis aut nulla eſt habita: ſed ratiõ conſul, Imperator,& ipſæ legiones graue inciderunt erratum, quibus ab hoſte pœna non ſit, punitioq; inflicta. nec tamen hoc ideo dicimus, ut noſtri patris rei militaris

disciplinã tradere inani conatu intendamus: sed grauat nos exponẽdæ ostendẽdæq; rei militaris Romanorũ disciplinæ pridẽ sciri desitæ, addita difficultas uerborũ ætatis nostræ superioris militiæ uerbis nullatenus respõdentiũ, quib. aliquãdo uelimus nolimus ad rei propositæ declarationẽ utendũ erit. Sed iã rei nõ minus uariæ & amplæ q; dignis simæ pro uirib. ostendendæ incumbamus, ab ipsaq; uocabuli expositione sumamus exordiũ. Militia à milite dicta: isq; ut Festus Pompeius uult, ab eo dictus est q; nihil molle, sed potius asperũ gerat: sicut ludũ per antiphrasim dicimus, in quo minimè ludi debet. Et Vlpianus lureconsultus militẽ appellari uult: uel à militia, id est duritia, quã pro rep. sustinet: autà multitudine: aut à malo quod arcere milites solẽt: aut à numero mile hominũ: à Græco uerbo chilia. Sed meliorẽ expositionẽ cæteris esse tenemus M. Varronis, qui milites appellatos esse uult q; triũ miliũ prius legio fiebat, ac singulæ tribus quæ tres erant mile mittebãt. Militis uerbũ generali prolatũ appellatione oẽs cõplectebat, q; alí quando adacti sacramẽto arma aut tractarẽt, aut etiã dimissi & exautorati tractassent: & multæ ac uariæ fuerunt eorũ species quæ diligentiore indigent expositione. Equites nãq; erant, & tituli, & dimissanei, & legionarij, & classici, & proletarij, beneficiarij, & limitanei, & cõducti quoq; stipendio & mercede quãdiu ex cõdicto pro militib. reip habebant. De equestri ordine multa diffusè inferius narranda sunt. Tituli (quos & alíq; dixere tutulos) iuxta Vlpianũ De testamẽto militari sunt appellati, q; patriã in qua permanebant tutarent. sed eos uult Seneca ad Lucillũ ignominiæ causa sic dictos esse: q; cum inuenti essent rei inutiles militari extra exercendæ, in patria dimitterentur. Vnde à proletarijs pariter militib. in hoc differebãt, q; hi nullo eorũ habito uirtutis experimẽto ad id solũ delecti sunt, ut retẽto ad autoritatẽ militari titulo cæteris eius nominis & ordinis extra militãtib. ipsi in patria ad prolẽ, procreandã remanerẽt. Beneficiarios scribit eos Festus fuisse dictos, qui uacabãt muneris beneficio. Dimissanei aũt fuerũt q; post actã cũ laude aliquãdiu militiã à magistratu dimittebant. Ex quib. aliquando in militiã reuocatis exercitus in necessitate reparatos fuisse ostẽdemus. Legionarij milites appellati sũt, qui alicuius legionis pars cũ essent, nũq; aut pace aut bello ab ea discedebãt. ui & finitione uerbi militis expositã, quãti habita fuerit militia paucis primò, & post diffusius summæ rei militaris partes, in quas distributa fuit, dicemus. Et quia duplex fuit militia, terrestris, & naualis, de prima taliter dicemus, ut multa quoq; futura secũdæ cõmunia tractemus. Nã delectus primo legionib. cõtrahẽdis adhibitus: deinde tyronũ alter delectus et eruditio: post legionis partiũ descriptio: & Italiæ copiarũ in legiões Romanas cõscriptarũ quãtitas, de hinc legiones ipsius militũ numerus & equitatus ostẽdet. Verba post hæc uaria quib. in bello, & prælijs utebant: necnon castrorũ & structæ aciei: Armorũ quoq;, signorũ & insigniũ militariũ, & disciplinã militarẽ, prælijq; gerẽdi formã, insuper honores, dignitatẽ, stipendia, dona, ornamẽta, autoritatẽ & demũ formã missionis militũ docebimus. Militiæ laudes, & si multis ac ppè infinitis ex locis sumere & afferre possumus, à solo Cicerone dicemus, q; L. Murenã à M. Catone, Seruio Sulpitio, & Q. Hortẽsio summis, eloquẽtissimis grauissimisq; uiris, ambitus & maiestatis accusatũ defendens: sic in oratione habet. At nimirũ (dicendũ est ẽm qd' sentio) rei militaris uirtus præstat cæteris omnibus: hæc pop. Ro. hæc huic urbi æternã gloriã peperit: hæc orbẽ terrarũ parere huic imperio coegit: oẽs urbanæ res, oñia nostra præclara studia, & hæc forensis laus & industria latẽt in tutela ac præsidio bellicæ uirtutis: simul atq; increpuit suspicio tumultus arres illico nostræ cõticescũt. Et infrà. Qua ppter nõ solũ illa gloria militaris uestris formulis atq; actionib. anteponẽda est, uerũ etiã dicẽdi cõsuetudini, quæ lõge & multũ isti uestræ exercitationi ad honorẽ antecellit. Itaq; mihi uidẽt plæriq; initio multo hoc malu isse. post cũ id assequi nõ ualuissent, ad militiã potissimũ sunt delapsi. q̃d si ita est cedat opinor Sulpitij forũ castris, otiũ militiæ, stilus gladio, umbra soli. Vnde est q; Vegetiũ De re militari tractaturũ uidemus ex Salustio sumpsisse. Nulla re alia pop. Ro. orbẽ subegisse, nisi armorũ exercitatiõe, disciplina militari, usuq; militiæ. Ad tirones nũc ueniẽdũ est, q̃s uidemus quosdã credere à uerbo Græco dictos, tãq; domãdos: cũ nostra sit opinio, Tironis uerbũ ab Etruscis sicut histriõis: aut à Sabinis, sicut Neronis, ad Latinã cõsuetudinẽ transiuisse. Eos aũt cõstat neq; à principio, neq; semper postea in instituendis legionib. fuisse delectos, cũ legiones ipsas raptim & tumultuariè à Romulo primũ, post à q̃busdã regibus

Militia unde.
Miles.
Laus militiæ.

A regibus, cõsulibus & principibus, quãdoq; factas fuisse legamus. Romulum eum, à quo urbis & militię simul origo fuit, scribit primo Liuius libro, Trecentos armatos ad custodiã corporis acceptos celeres appellasse, & nõ in bello solum, sed in pace habuisse. & de Seruio rege, Equitũ decẽ turmas ex Albanis legisse, legiones etiã ueteres eodẽ supplemento expleuisse, & nouas scripsisse. Et libro secundo Liuius, dictatore Valerio Volesi filio decẽ legiones scriptas, ternasq; cõsulib. quatuor dictatori datas. & infrà quinto sic habet. Tertius exercitus ex causarijs senioribus à T. Quintio scribaẽ, q urbi mœnibusq; præsidio sit. Et septimo dicit, Camillũ quatuor legiones quaternũ milium scripsisse: Sed lib. Liuij XXIII uidemus maiores copias sine delectu tironum fuisse cõscriptas: Cum deessent nautæ, cõsules ex senatusconsulto edixerunt, ut q L. Æmylio, C. Flaminio cõsulibus, milibus æris quinquaginta ipse aut pater eius cẽsus fuisset usq; ad cẽtum milia, aut cui postea tãtum esset factum, nautã unum cũ sex mẽsium stipẽdio daret. Qui supra centum milia usq; ad ducẽta milia, tres nautas cum stipẽdio annuo: q supra CCC usq; ad decies cẽtũ æris quinq; nautas, qui supra decies octo nautas, cũ annuo stipẽdio daret. Ex hoc edicto dati nautæ armati instructiq; à dominis triginta dierum coctis cibarijs naues cõscenderunt. Tum primum est factum ut classis Romana socijs naualibus priuata impẽsa paratis cõpleret. Et XXIX Liuius, Scipio postquã in Siciliã traiecit uoluntati os milites septem mille ordinauit centuriauitq;. Et lib. LXXIIII. uidemus bello sociali, cum Põpeius Strabo Picentes prælio superasset, Libertinos tunc primum militare cœpisse. Quẽ milites deligendi & exercitus cõparãdi modum in necessitatibus imitatos fuisse principes cõstat. Suetonius eñ de Augusto, Libertino milite, prętерquã Romę incendiorum causa, & si tumultus in grauitate annonæ timeret, bis usus est, semel ad pręsidium coloniarum Illyricũ cõtingentium, iterũ ad tutelã ripæ Rhodani. & itẽ uiginti milia seruorum manumisit, & ad remũ dedit bello Siculo. Et Iulius Capitolinus de M. Antonino philosopho: seruos quẽadmodum bello Punico factũ fuerat ad militiã parauit, quos uoluntarios exẽplo Volonũ appellauit. Et Cicero ad Atticũ: Parthi Eufratẽ trãsierunt, duce Pacoro Horodis Parthorũ regis filio cũctis refercto copijs. nos in Cappadocia ad Taurũ, delectus habebaẽ ciuiũ Ro. Et sicut supradictę quasi oẽs copiæ in summis difficultatibus sic alias sæpenumero pares, & maiores nulla cogẽte necessitate à cõsulibus imperatoribusq; nullo tironum delectus seruato ordine sunt contractæ. Liuius eñ tertio, Cum ad ea bella Cõsules delectũ edixissent, fauore plebis nõ iuniores modo, sed emeritis etiã stipẽdijs, pars magna uoluntariorũ ad nomina dãda præsto fuere. Eoq; nõ copia modo, sed etiã genere militũ ueteranis admixtis firmior exercitus fuit. & quarto. Dũ in Lauicanos & Æquos Q. Seruilius tribunus ple. consulũ potestate ducturus esset, delectũ haberi nõ ex toto populo placuit. decẽ trib. sorte ductæ sunt, ex his scriptos iuniores duo tribuni ad hostes duxerũt: & quinto, Dictator Camillus, cũ mag. equ. Seruilio Hala iustitio indicto, delectũ iuniorũ habuit, ita ut seniores quoq; quib. aliquid roboris supereresset in sua uerba iuratos cẽturiaret. Et septimo: cõsulibus Appio Claudio Crasso & L. Furio Camillo bello Gallico, Græco, & Latino ad Albã orto, Senatus nõ urbana tãtum, sed etiã agresti iuuentute decẽ legiones scripsit quinum milium & ducẽtorũ, equitumq; trecẽtorum. Et octauo, Mamercus Cõsul cui Gallicum euenerat bellum scribere exercitum sine ulla uacationis uenia, quin opificũ quoq; uulgus, & fabrilarij minimè militię idoneum genus exciti dicunt. & decimo. Bello Etrusco nũciato Senatus iustitiũ indici, delectũ omis generis hominum haberi iussit: nec ingenui modo, aut minores sacramento adacti sunt, sed seniorũ etiã cohortes factæ, Libertiniq; cẽturiati: ut affirmare audeamus multo sæpius sine tironum delectu, q; per illos legiones coactas instructasq; fuisse. Quin uideẽ eũ morẽ tironis accipiẽdi instruẽdiq;, quietis & florẽtibus Romanis reb. fuisse seruatũ, ut adolescẽtes alioquin otio marcescẽtes disciplina imbuerenẽ militari, quibus postea resp. uteretur. De quibus Liuius XXII: Magister equitũ delectu edicto minores ab annis decẽ & septẽ, & quosdã prætextatos scribit, quatuor ex his legiones & mile equites cõfecti. Item XXIIII: Et Statorius ex multa iuuentute pedites cõscripsit, ordinatosq; proxime morem Romanũ decurrendo signa sequi, & cõseruare ordines docuit, & operi alijsq; institutis militaribus assuefecit. Nedũ uerò petitos à magistratu adolescentes cõsentire oportuit, sed aliquando si se militaturos nõ obtulerunt

Celeres

Adolescentes qui militiæ sẽ nõ obtulissent dãnatos fuisse

damnati sunt. Liuius XXVII: atq; ex ijs, qui principio eius belli decẽ & septem annos natos fuerant, neq; militauerãt, omnes ærarios fecerunt. Et libro quadragesimo, Postq; cõperta sunt bacchanalia in Auentino occulta, in quibus per flagitia adolescẽtes corrupti erãt, inquit, ad senatum, & populum cõsul: hoc sacramẽto initiatos iuuenes milites faciendos cẽsetis Quirites, his ex obscœno sacrario eductis arma cõmittẽda. Vnde Cicero, Difficillimis reip. belli ciuilis Pompeiani temporibus, Tirones parãdos sic in Philippicarum decimo suadet: ego autem non tam ueteranos nutriendos uobis arbitror, q̃ quid tirones milites flos Italię, q̃d nouę legiones ad liberandã patriã paratissimæ, quid cuncta Italia de uestra grauitate sentiat tentandum: nihil em̃ semper floret, ętas succedit ætati. Quibus uerò modis tirones disciplinam edocerẽtur militarem, & si aliqua ex parte in supradictis apparet, tamen aliter ostendemus. Nã quod supra Liuium octauo scripsisse uidemus: sellularios, id est, opifices sedẽdo opus faciẽtes, minimè aptos militię fuisse: M. Cato De re rustica affirmat, ex agricolis dicens uiros fortissimos, & milites strenuissimos gigni. Et Seneca epistola duodeuigesima, Fortior miles ex fragoso uenit, segnis est urbanus uerna: nullũ laborẽ excusant manus, quę ad arma ab aratro trãsferunt: quin etiã nõ originis & exercitij magis, q̃ integritatis corporis tironũ habendã esse rationem maiores uoluerunt. Vnde Martianus Iurecõsultus De testamento militari. Militabit uerò q cum uno testiculo natus est, qui ue amisit, secundum diui Traiani rescriptum. Nã & duces Sylla, & Cotta memorant̃ eo habitu fuisse naturæ. Suetonius de Cęsare dicit, Tirones neq; in ludo, neq; per lanistras, sed in domib. per equites Romanos, atq; etiã per senatores armorum peritos erudiebat. Et Plutarchus in uita Pauli Æmylij scribit, eum cõsueuisse filios domi disciplina militari imbuere. Et Iulius Capitolinus de Maximinis duob. Tertia die cùm processissẽt Seuerus ad cãpum in turba exultantẽ more barbarico Maximinũ uidit, iussitq; statim tribuno militum ut coerceret ad Romanã disciplinã & imbueret. Nec tñ in necessitatibus aspernabant̃, quin caros Romani tirones habebãt. Plancus Ciceroni, In castris nostris legiones sunt ueteranæ tres, tironũ uel luculentissima ex omnibus una. In castris Bruti una ueterana legio, altera bimana, octo tironum. Vegetius autem & si ætatis suæ disciplinã militarem potius, q̃ uetustã docuit, multa habet à maioribus, præsertim à Salustio sumpta. Ex quibus est aptiorem rusticã esse plebem, quæ diurno labore nutrit̃, solis patiens, umbrę negligens, balnearũ nescia, deliciarum ignara, paruo cõtenta cibo, durata habens per omnium laborum tolerantiã membra. Si uerò necessitas cogat urbanos ad arma cõpelli, primùm laborare, decurrere, portare põdus, & solem & puluerem ferre discãt, paruo uictu utant̃ & rustico, interdum sub diuo, interdum sub papilionibus cõmorent̃. Tirones uerò incipiente pubertate deligendos, omnesq; gestus docendos, ne locum deserãt, ne ordines turbent, fossam ducere gaudeant, Adolescentesq; Martio deputãdos operi debere esse uigilãtibus oculis, erecta ceruice, lato pectore, humeris musculosis, ualentibus digitis, lõgioribus brachijs, uentre modico, exilioribus cruribus & pedibus, nõ superflua carne distentos, sed neruorum duricia collectos. piscatores, aucupes, sellularios; aleones, & oẽs, qui aliquid tractasse uident̃ id generis, lõge castris pellendos: fabros, macellarios, ferrarios, & cerauorũ aprorumq; uenatores militiæ ascribendos. idẽ scribit honestatẽ idoneum militem reddere, & uerecundiã dũ prohibet fugere, uictorẽ facere. à magnis peritissimisq; bellorũ uiris, delectũ tironũ esse habendũ. Ad Salustiũq; reuersus dicit Vegetius eum scribere, Põpeiũ adolescentẽ assueuisse, cũ agilibus saltu, cũ uelocibus cursu, cũ ualidis lucta certare. Nec aliter illi de Sertorio uictoriã cõtingere potuisse: ab ipsoq; Salustio tradi, Rom. ueteres ad omnẽ rei militaris eruditionẽ cãpum Martiũ Tyberi uicinũ elegisse, in quo iuuẽtus post exercitiũ armorũ sudorẽ puluerẽq; diluerit. Iuuentutẽq; pro exercitio cõsueuisse crates rotũdas ex iunco cõtexere, quib. in duplo põderãtibus q̃ scutũ, & clauа lignea pergraui ad palũ sexipedalẽ in terrã fixum se exercebãt, pũctimq; & cæsim ferire discebãt. A Salustioq; itẽ tradit Vegetius, Exerceri solitos hyeme sub tectis tirones, ut equos instratos ligneos armati saltu insilirẽt, quãdoq; fasces, & pondera librarũ sexaginta tulisse gradu militari, ut discerent arma & cõmeatũ deferre cũ necessitas cogeret. Vergilius, Nõ secus ac patrijs sæuus Romanus in armis Iniusto sub fasce uiã cũ carpit, & hostẽ Ante expectatum positis stat in agmine castris. De eaq; Tironum, & militum nouorum

Sellularij

Ex agricolis tirones deligendi

Qui à militia arcendi et in militiam recipiendi

A nouorum etiam ſeruorũ ad militiã eruditione Flauius Ioſephus De captiuitate Iudaica ſic habet, Qua quidẽ in re nimis admirandam quis exiſtimauerit Romanorum prudentiã, ita ſeruos inſtruentium, ut non ſolum uitæ miniſterio, ſed etiam neceſſitatibus utiles ſint. quod ſi quis eorum aliã quoq; reſpexerit militiæ diſciplinã, profecto cognoſcet tãtum eos imperium nõ fortunæ munere, ſed propria uirtute queſiſſe. Armis em̃ uti nõ ex bello cœperunt, neq; ſolũ, ſi neceſſe ſit, manus mouent, ſed ueluti armis naturã coercentes, nullas capiunt exercitationis inducias, nec tẽpora prẽſtolant̃. Meditationes autem eorũ nihil à uera cõtẽtione diſcrepãt, ſed in dies ſingulos militũ quiſq; omnibus armis, tanq; in ꝓincto poſitus exerceẽ, quo etiã prælia facillimè tolerant. Nec enim uel ordo neglectus eos à conſueta diſpoſitione diſpergit, neq; metus aut ſumptus remouet aut laſſitudo. Vnde ſequit̃, quod ſemper ſuperent hoſtes, quos nõ itidẽ cõfirmatos inuenerunt: nec errauerit ſi quis eorũ meditationes cõflictus eſſe dixerit ſine ſanguine, cõtraq; prælia meditationes eſſe cũ ſanguine. Legio quibus ex partibus, quóue inſtrueret̃ para

B returq; modo cum dixerimus, Tirones etiã quomodo in ordinibus locarentur intelligitur. Igitur legio inde dicta, ut inquit Varro, q legunt̃ milites in delectu, ex centurijs em̃ maxime cõficiebat̃. Centurię uerò eã uim habuere, ut ab ipſis cęteri ordines naſcerent̃. De quib. dicturi eadẽ licet diuerſa ratione repetere cogimur, quę in comitijs ſupra ſunt dicta. Liuius in regis Tullij Seruij rebus geſtis ſcribit, cenſum ab eo inſtitutũ fuiſſe, rẽ ſa luberrimã tãto futuro imperio, quo pacis bellicq; munera nõ uiritim, ut antea, ſed ꝓ habitu pecuniarũ fierent. Tum claſſes cẽturiasq;, hunc q; ordinẽ ex cẽſu deſcripſit. Qui centum miliũ æris aut maiorẽ cenſum haberent octuaginta fecit centurias, XL ſenũ XL iuuenum: ſeniores ad urbis cuſtodiã: iuniores, ut foris bellum gererẽt. Arma his, galea, clypeus, ocreæ, lorica, omnia ex ære: haſtæ, & gladius. Additæ his duæ fabrũ cẽturię ſine armis, ut machinas in bello ferrent. Intra centũ & ſeptuaginta quinq; milia cẽſus ſecunda claſſis. Ex his uiginti cẽturię ſeniorũ, uiginti iuniorũ, arma ut in ſuperiore præter loricã. Tertia claſſis à LXXV ad quinquaginta milia cẽſus, cẽturiæ uiginti ſenũ, uiginti iuue-

C nũ, arma ut in ſuperiore præter ocreas. In quarta claſſe à quinquaginta ad XXV milium cẽſus. Cẽturię XX ſeniorũ XX iuniorũ, arma mutata, nihil præter haſtã & uerutũ datũ. Quinta claſſis cẽturias triginta habuit, fundas, lapides q; miſſiles gerebãt. In his accenſi, cornicines, tibicines in tres cẽturias. ex XI poſtea milibus una cẽturia, & fuit hęc immunis militia. Equitũ ex primorib. ciuitatis duodecim ſcripſit cẽturias, additis ſex alijs, primis ſex Romuli. Cũ itaq; haberet̃ delectus ordo ſumebat̃ ex ſupradictis cenſibus, & ex eadẽ diuiſione quinq; cẽſuũ fiebãt delectorũ militũ cẽturiæ, ut unaquæq; cẽturia ſuã cuiuslibet cẽſus ordinis & ætatis haberet partẽ. Qua in re prudẽter inſtitutũ fuit qd' Vegetius à Saluſtio tradit, ut quaſi in orbẽ quẽdã per diuerſos ordines promouerent̃ milites: ut ab inferiore ſi ꝓmereret̃ ad ſupremum quiſq; aſcẽderet: & ita ad primũ, ſed in maiori dignioriq; loco rediret. Ex hac q; formula copię urbis Romę cõtrahebant̃. Sed maiores multo copias Romani ꝓ omnia ſtãtis Romanæ dignitatis tẽpora à Latino nomine & Italis acceperũt. Quæ oẽs copiæ ſimul mixtæ Romanos exercitus cõficiẽtes, Romanum

D nomẽ ubiq; locorum formidoloſum glorioſumq; reddebãt. Liuius enim pręlium apud Trebiã lib. XXII. deſcribens, Duodeuiginti milia Romanorum erãt, ſociorũ nominis Latini uiginti milia, auxilia præterea Gallũbrorũ XXV. Et cõſules delectũ cũ ægrè cõficerẽt inopia iuniorũ, ſenatus triũuiros binos creari iuſſit, alteros q citra, alteros q ultra quinquageſimũ lapidẽ in plateis foriſq; & cõciliabulis omnẽ copiã ingenuorũ inſpicerẽt, & ſi q roboris ſatis ad ferẽda arma habere uiderent̃, etiãſi nõdũ militari ętate eſſent, milites facerẽt. Tribuni plebis ſi eis uideret̃ ad populum ferrẽt, ut q minores ſeptẽ & decẽ annis ſacramẽto addixiſſent, his perinde ſtipẽdia ꝓcederẽt, ac ſi ſeptẽ, & decem annorũ aut maiores milites eſſent. Et XXXV. Liuius: decretũ ut nouorũ militũ tria milia duceret & trecẽtos eqtes: ita ut in his duæ partes ſociũ Latini nominis, tertia ciuiũ Romanorũ eſſet. Idẽ ſupplemẽti ad Caiũ Flaminiũ, cui imperiũ cõtra Antiochũ ꝓgabat̃. Et XXXV Liuius: L. Scipio cõſul cui ꝓuincia Græcia decreta erat: in ſupplemẽtũ addita peditum ciuium Rom. tria milia, equitum cẽtum: & ſociũm Latini nominis quinq; milia, equites ducenti. Alteri cõſuli Lelio nouus exercitus decretus, duę legiões Romanę, & ſociũ Latini nominis XV mille pedites, equites CC. Cicero Appio Pulchro. Sed

Legio unde. A centurijs cæteros ordines natos.

uniuerſo

uniuerſo ſenatui uenerat in mentẽ præſidio firmiori opus eſſe ad iſtã prouinciam: cenſe E
bant enim omnes fore, ut in Italia ſupplemẽtum meis & Bibuli legionibus ſcriberetur.
Gallumbri Quod autẽ ſupra de auxilijs Gallumbrorũ ad Trebiã miſſis eſt dictũ, alias copias ab Ita
lis quãdoq; ab externis acceptas fuiſſe, leuioris armaturæ, nulliuſq; ſtipẽdij, ſed breuio-
ri tẽpore in exercitu moraturas edocet Liuius. Quãuis enim Romani ad exercitum cõ-
tra Hannibalẽ Placentiã miſſum milites miſiſſent ex Italia ſimul & Roma acceptos: ta-
men alias copias à Gallumbris qui nunc Romandiolani ſunt in caſtra euocauerũt, quę
fuerũt auxilia leuiter armatorũ. hinc ſcribit Liuius XXII de Hierone Siculo rege, cu-
ius oratorũ hæc fuerũt uerba, Milite atq; equite ſcire niſi Romano Latinięq; nominis nõ
uti populũ Romanũ, leuiũ armatorũ auxilia etiã externa uidiſſe in caſtris Romanis. Ita-
que miſiſſe mile ſagittariorũ ac funditorum. Et XXXIIII Liuius. ſi tumultus in Hiſpa
nia eſſet, placere ut tumultuarij milites extra Italiam legerẽtur L. Paulo in Hiſpaniã. Et
XXXVI. in bello ſociali. Auxilia inde Latini nominis & exterarũ gentiũ miſſa populo
Ro. Plãcus imperator cõſul deſignatus ſcribens cõſulibus, prætoribus, tribunis plebis, F
ſenatui populoq; Rom. Legiones habeo quinq; ſub ſignis, & ſua fide uirtuteq; populo
Rom. cõiunctiſſimas, & noſtra liberalitate nobis obſequẽtes. prouinciã omniũ ciuita-
tum cõſenſu paratiſſimã, & ſumma cõtentione ad officiũ certantẽ. Equitẽ auxiliorũq;
tantas copias, quantas hæ gentes ad defendendũ ſuã ſalutem libertatemq; conferre poſ
ſunt. Cicero Bruto: Romæ delectus habet totaq; Italia: ſi hic delectus appellandus eſt,
Legionis numerus cum ultrò ſe offerũt oẽs. Numerũ quem legio habuerit omniũ militum oſtendit Liuius
in ſeptimo. Cõſulibus Appio Claudio Craſſo, & L. Furio Camillo, bello Gallico Græ-
co & Latino ad Albã orto, ſenatus nõ urbana tantũ, ſed etiã agreſti iuuẽtute decẽ legio
nes cõſcripſit, quinũ miliũ & ducentorum militum, equitumq; trecentorum. Et XXII
prælio Cãnenſi. Numero quoq; peditũ equitũq; legiones auctæ. mille peditibus & cẽte
nis equitibus in ſingulas additis, ut quina milia peditũ, trecẽti equites eſſent. Et XXIX
Liuius, Suppleuitq; ita eas legiones, ut ſingulæ ſena milia & ducẽtos pedites: equites ha
berent CCC. & Aulus Gellius ſcribit, in legione ſunt cẽturiæ ſexaginta, manipuli trigin G
ta, cohortes decẽ. Quarũ copiarum ut diſtributio, quæ fiebat, notior habeat, magiſtra-
tuum & eorũ qui ducebãt ordines, & ſingularũ partiũ nomina exponemus. Nec repe-
tere expedit, quæ ſuperius expoſita ac prope omnibus nota ſunt. Imperatoris, Cõſulis,
Prætoris, à quibus ducebant uocabula. Exercitusq; expoſitio nominis primo ponat lo
co, dehinc tribuni militares, ruffuli, centuriones, decuriones, equites, troſſuli, cohortes,
manipuli, turma, haſtati, pilani, principes, triarij, ſubſidionarij, accẽſi, ferẽtarij, uelites, au
xilia, præſidia, obſidiũ quid fuerint doceamus. Exercitũ tradit Vlpianus lureconſultus
De militari teſtamento, traxiſſe nomẽ ab exercitatione. Idẽq; uult exercitũ nõ unam co
Exercitus unde hortẽ, neq; unam alã dici, ſed numeros multos militũ. Nam exercitui pręeſſe dicitur ille,
qui legionẽ uel legiones cũ ſuis auxilijs cõmiſſas adminiſtrat, de cuius officio ſic ſcribit
Marcellus De re militari. Officiũ regentis exercitũ nõ tantũ in danda, ſed etiam in ob-
ſeruanda diſciplina conſiſtit. Paternus quoq; ſcribit, debere eũ qui ſe meminerit armato
præeſſe parciſſimè cõmeatum dare, equum militarem extra prouinciam ſuam duci non H
permittere, ad opus priuatum, piſcatum, uenatum militem nõ permittere. Nam in diſci-
plina Auguſti ita cauet: & ſi ſcio fabrilibus operibus exerceri milites nõ eſſe alienũ, ue-
reor tñ ſi quicquã permiſero, quod in uſum meũ aut tuũ fiat, ne modus in ea re adhibea-
Tribuni militares tur, qui mihi ſit tolerandus. Tribuni militares ad eorum exemplar facti ſunt, qui popu-
lo Ro. præſunt. De quorũ officio ſic habet Cicero Legũ ſecũdo. Milites quib. iuſſi erũt
parento, eorũq; tribuni ſunto. Marcellus De re militari, Tribuni officiũ eſt uel eorũ, qui
exercitui præſunt, milites in caſtris cõtinere, ad exercitationes producere, claues porta
rum ſuſcipere, uigilias interdum circuire, frumentationibus cõmilitonum intereſſe, fru
mentum probare, menſuræ fraudẽ coercere, delicta ſecundum autoritatem ſuam caſti-
gare, principijs frequẽter intereſſe, querelas cõmilitonum audire, ualetudinarios inſpi-
cere. Tribunorũq; militariũ Aſconius Pedianus ſecũda in Verrẽ duo fuiſſe genera ſcri-
bit, primũ eorũ qui ruffuli dicuntur, hiq; qui in exercitu creari ſolent: alij ſunt comitiati,
q comitijs deſignabant. Et Feſtus Põpeius addit eos aliquando dictos eſſe rutilos, quia
Rutilius Ruffus legẽ primo de eorũ iure ab exercitu creandorũ tulerit. Centuriones &

decuriones

A decuriones ab eorũ numero, quibus præsunt, dictos Varro Festusq; tradũt. Habuit prę terea legio præfectũ fabrũ, qui fabros lignarios, structores carpentarios, ferrarios ad fabricã, ad hibernorũ ædificia, ad machinas, turres ligneas, ad arma, ad uehicula tormentaq; dirigeret. Equestris ordinis nomẽ sæpe mutatum fuisse Plinius in Naturali historia tradit. Nã eos qui ad equitatũ trahebant celeres Romulus regesq; appellarunt, deinde flexumines, postea Trossulos, cũ oppidũ in Thuscis citra Vollinios eo nomine soli sine pedítatu cepissent: durauitq; id nomẽ ultra Gracchũ, postea Quirites appellati. Cohortis uocabulũ Varro sic exponit, quod ut in uilla ex pluribus tectis cõiungitur ac quidã fit unum, sic ex pluribus manipulis copulatur cohors: cohorsq; in uilla quod circum eum locũ pecus coerceret. Fuit & præterea cohors prętoria dicta qđ à prętore nõ discederet. Scipio em̃ Aphricanus primus fortissimum quemq; delegit, qui ab eo in bello nõ discedebat, & cætero munere militiæ uacabant, & sesquiplex stipendiũ accipiebant. *Vocabulorũ militarium expositio*

B ea uerò cohorte primus Romanorũ principũ Tiberius Augustus est abusus, qui ædificato munitiore in uia Appia loco prope nũc sanctũ Sebastianũ ubi Caput bouis appellant, Baptistæ Lenis Romani ciuis uillã, cohortem ibi suam tanquã in arce cõtinuit: q mos cõtinuatus effecit, ut post Tiberiũ reip. & libertatis status à cupienti ciuitate reuocari nequiuerit. Sicq; Claudius, sic Galba, sic Otho, sic Pertinax, sic Didius Iulianus prætorianum militũ uiolentia imperatores sunt facti. Libetq; unicũ Iulij Capitolini testimonium afferre. Interea Romæ iterũ seditiones inter populum & milites ortæ, ut nec tum maximè in edicto Balbinus cũ proponeret audiret. Veterani se in castra prætoria contulerunt, cum prętorianis ipsis, quos cœpit populus obsidere, nec unquam ad amicitiã essent reducti, nisi fistulas aquarias populus incidisset. Manipulũq; Varro exercitus minimã manum esse uult, quæ unum sequitur signum. de quo uerbo Ouidius: Illa quidem fœno (sed erat reuerentia fœno, Quantã nunc aquilas cernis habere tuas). Pertica suspẽsos portabat lõga maniplos. Vnde maniplaris nomina miles habet. Turmã uult Varro dictã esse mutata e in u, quasi in ternã, quod terdeni milites ex tribus tribubus. Lucerũ,

C Ramniũ, & Tatiensium fiebant. Itaq; primi singularũ decuriarũ decuriones dicti. hiq; decuriones primo administri turmę, à turma adoptabant, unde optiones dicti, quos postea tribuni ob ambitionẽ faciebãt. Hastatos dicit Varro appellatos, quod hastis pugnabant, pilanos qui pilis. Principes q à principio gladijs pugnabant. post mutata re militari magis illustres sunt pilani. Triarios quoq; dictos quod in acie tertio ordine extremis subsidio ponebant. Et quod hi subsideãt subsidium dictum: Plautus, Subsidite hic, quasi solent triarij. Vnde cũ ad extremam sit uentum necessitatem: in prouerbio est, Res redijt ad triarios. Rorarios dictos Varro scribit eos, qui prius in præliũ prodibãt, sicut ros prius inchoat q; pluuia. Et accensos ministratores à Catone appellatos, de quibus superiore loco multa à nobis sunt dicta. Velites scribit Festus appellatos esse uestitos & inermes, qui exercitum sequebantur, quiq; in mortuorum militum loco substituebantur ipsosq; fuisse & ferentarios, qui fundis & lapidibus pugnabant, quia tela ferunt non tenent. Catonemq; eos ferẽtarios dixisse, qui tela ac potiones militibus prælíantibus mi-

D nistrabant. Auxilium dicit Varro ab auctu esse dictum, cũ accesserint hi, qui adiumento essent alienigenæ: præsidiũ uerò qđ extra castra præsideãt in loco aliquo quo tutior hostis regio esset. Obsidiũ ab obsidẽdo quo minus egredi possit. Ad hæc quæ exposita sunt uocabula sequit aliorũ militiæ uerborum, quibus in acie & bello usus fuit expositio. Velitationẽ, Nonius inquit, dicit leuẽ contentionẽ ex congressione militũ. Cui cũ prius inuenta fuisset Fuluius Flaccus cõsul bello Capuano addidit, ut milites leuis armaturæ pluribus armati iaculis equitibus immixti militarẽt. Optiones in cohortibus dicti sunt tanquã optati, qui in defectu militibus subrogantur, ut plenæ sint legiones: secundumq; has expositiones armorum & bellicorum instrumentorũ, quibus prisci utebantur uocabula & rem pro parte dicemus. Ad offensionẽ arma fuerunt à lõge ferientia, sagitta, tragulæ quod mittant dictæ. Ansatæ quod ansis colligẽtur hastæ & manu mittantur, quæ & iacula: fundæ lorulis funiculisq; manu contortæ: manubalistæ, quas balistas minores aliquãdo scorpiones prisci dixere: quæ tela nõ solũ singulis ætatibus & seculis, sed per unã quanq; ætatem bis terq; nomina & formam mutauere, sicut & arma, quibus corpora uestiuntur. Instrumenta bellica oppugnationbus adhibenda hæc ferme erant.

Testudo

Instrumenta bellica

Teſtudo de materia & tabulatis contexta, coriis, cilicinis & aliis quæ difficulter combu E
ri poſſent cõtecta. hæc intrinſecus habebat arietẽ trabẽ, quæ unico præfigebatur ferro & falx uocabat, ab eo qđ incuruata eſſet, & de muro extraheret lapides: uel dicta aries ad ſimilitudinẽ animalis. Retro em̃ ducebatur trabs funiculis ſuſpenſa, ut reducta impe tuoſius feriret. Idẽq; & teſtudo dicta à ſimilitudine reptilis, quod caput nũc exerat nũc reducat. Vinea aliud inſtrumẽtum è lignis cõpacta: lata pedes octo, alta pedes ſeptem, longa ſexdecim, tectum duplici ligno cratibusq; cõtexitur. Latera quoq; cõtexunt, ne ſaxorũ telorumq; impetu perfringantur. Extrinſecus ne crementur crudis & recẽtibus coriis integunt. Cum plures fuerint iunguntur ordine, ſub quibus oppugnantes tutius ad muros ſubruendos pugnant. Plutei dicebant ad ſimilitudinẽ loci ſtudentium, mino res teſtudine, ſed eadẽ facti defenſiq; ratione: ſed tribus ducti rotis ad quæcũq; expedit loca perducunt. Agger ex terra ligniſq; extollitur contra murum, de quo tela iactãtur. Muſculos dixerũt minores machinas quibus protecti bellatores foſſatũ ciuitatis appor tatis lapidibus, lignis, & terra nõ ſolum cõplent, ſed etiã ſolidant, ut turres ambulatoriæ F
ſine impedimẽto uehant ad murum: ſunt minores uineis ſubductioresq; & maiores fir mioresq; pluteis. Turris aliquãdo lata pedibus tricenis in quadro, quãdoq; quinquagin ta, & proceritas, quæ muros urbis turresq; ſuperet, rotis agit pluribus, & ſubtus arietem habet, materia tabulatisq; cõpacta eſt, coriis cõtra ignes & centonibus cilicinisq; aqua infuſis contecta: pontẽ habet, qui in mœnia dimittit, & ſagittarij pugnatoresq; deſcen dunt. Baliſtã maiores dixere priſci, trabem ualidã ita libratam, ut cum pars denſior pon deribus attracta deſcẽderet, eleuata proceritas ſua funiculis, quos haberet alligatos fun da ſaxũ maximi ponderis lõge emitteret. Eiq; maximæ nunc machinæ brichollæ eſt ap pellatio: quanquã onagrũ maiorem ipſa machinam dixere, quo nullum maius tormen tum fuiſſe uult Vegetius, nec eſt etiã apud noſtros. Falaricam diffinit Vegetius, quæ ad modũ haſtę ualido præfigit ferro, Inter cuius tubã & haſtile ſulphur, reſina, bitumen, ſtuppa cõuoluuntur infuſa oleo, quod incendiarium uocant: quæ falarica baliſtæ impe G
tu deſtinata perrupto munimine ardens figit ligno, turritamq; machinã frequenter in cendit. Fuerunt & alia priſcis ad offenſionẽ defenſionemq; inſtrumẽta, quæ ferè omnia deſiere in precio haberi, poſtquã bombardæ uſus fuit, machinæ omnium impetuoſiſſi mæ, quã anno nondum centeſimo inuentam fuiſſe docuimus, Teutonicũ munus Vene tis delatum, quando Genuenſes in Clugia clauſi à Venetis obſidebant. Metare, inquit Nonius, eſt ponere, Vnde metari caſtra & metatores. & Feſtus metari caſtra dicunt, q

Caſtrorum forma & diſpoſitio apud Ro.

metis dirigant, Caſtraq; ut plurimum quatuor habuerunt portas, quarum prætoria ap pellabat, qua exercitus in prælium educebatur: quia initio prætores erant, qui poſtea con ſules, & illi bella demonſtrabãt, quorũ tabernaculũ quoq; dicebatur prętorium. Quin tana porta appellata poſt prætorium, ubi rerũ utẽſilium forum fiebat, Alia principalis dicta, quod eo eſſet in loco, ad quẽ principales ordines tendebant. Decumana quarta à decimis primo in caſtra illatis, per quam cõmeatus inferri & cõmeare animalia conſue uerant. Caſtrorũ uerò formã & diſpoſitionem Flauius Ioſephus De bello Iudaico ele- H
gantiſſimè ſic edocet. Romani quocunq; in hoſtilem terrã irruperint ante caſtrorũ mu nitionẽ nunquam prælium ſumunt: quæ quidẽ non leui opere neq; iniquo loco erigũt, nec omnes inordinatè deſcribunt: ſiquidẽ inæquale ſolum fuerit contemplantur: qua tuor uerò angulis dimenſio eorũ deſignatur. Nam & fabrorum multitudo, & ferramen torum copia, quæ uſus extructionis popoſcerit ſequit exercitum. Et interior quidẽ ca ſtrorum pars tabernaculis diſtribuitur. Ambitus autem eorum extrinſecus muri faciem profert, ordinatis etiã turribus pari ſpacio diſpoſitis, quarũ interualla telis atq; baliſtis aliisq; machinis ſaxa intorquentibus omnibus inſtrumentis miſſiliũ cõplent, ut cuncta ſcilicet iaculorum genera in promptu ſint. Ex omni aũt muri parte quatuor portas ædi ficant, tã imminente aditu faciles, q̃ ipſis ſi quid urgeat introcurrentibus latas. Intus aũt caſtra uicorum ſpaciis interpoſitis dirimunt. Mediaq; rectorum tabernacula collocãt. Et inter hæc ducis maximi domum templo prorſus ſimillimam, ut quaſi quædã ciuitas repentina exiſtat. Forum quoq; & opificum ſtationes & ſedes militũ primatibus ordi numq; principibus, ubi ſi qua ſit inter alios ambiguitas iudicent. Ipſe uerò ambitus & omnia, quę in eo ſunt, multitudine ſimul & ſciẽtia fabricãtiũ opinione citius cõmunit.

Qui ſi

A Qui si res urgeat, fossa extrinsecus depressa cubitis quatuor, pariq; spatio lata cingitur. Armis autẽ sepți per cõtubernia cum decore absq; otio in tentoriis degunt, omniaq; ab his ordinatè etiam alia cauteq; per cõtubernia expediunt: ueluti si ligno aquáue aut frumento opus sit. Nec em̃ cœna uel prandium in potestate est cuiuscunq; cum uoluerit. Simul autem omnibus somnus est. Excubias & euigilandi tempora buccinæ signant: neq; omnino quicquã est quod sine edicto gerat. Manè autem milites ad centuriones, illi uerò ad chiliarchum cõueniunt salutatum, cum quibus ad summum omnium ducem uniuersi ordinum principes. Ille autem his signum aliaq; dat ex more proferenda præcepta subiectis: quæ quidem cum in acie sunt agentes citius parent, ut si res exigat incursibus eius itemq; reuocationibus uniuersi pariter obsecundent. Cum autem castris egrediendum est tuba indicium facit, nemoq; otiosus est, sed uel solo nutu moniti tabernacula colligunt, omniaq; ad profectionẽ instruũt, deinde iterum tuba signat ut sint parati. Illi autem cũ mulos & iumẽta sarcinis onerauerint, uelut in curruli certamine signũ expe-
B ctant. Castra uerò incẽdunt, & quod sibi alia munire sit facile, & ne quãdo hostibus eadem usui sint. Et cũ tertio quoq; tubæ indicant ut exeant, urgent aliqua ex causa morantes ne quis ordinem deserat: dextraq; ducí præco adstans, si ad bellum parati sint uoce primum percunctatur. Illiq; ocius alacri & magna uoce paratos se esse respondent, interrogantẽq; præueniunt: & Martio quidem spiritu repleti cũ clamore dextras erigunt: deinde otiosè & cum omni decore uelut in bello progredientes ambulant, suum quisq; ordinẽ uelut in bello custodiens: pedites autem, thoracibus quidem & galeis sepți, ex utroq; latere sicas ferentes: Equus autem gladius est multo longior, cum dexter mensuram palmæ nõ excedat. Qui uerò ducem stipant lecti pedites scuta & lanceas portant: cætera manus hastas & clypeos lõgos, triduiq; uiaticũ, ut parum interșit inter onusta iumenta & pedites. Equitibus autem ad dexteram gladius est longior, & contus in manu, transuersusq; ad equi latus clypeus, ternaq; super pharetrã, uel amplius lata cuspide dependent iacula, nihil ad hastarum magnitudinem differentia. Cassides uerò & thoracas
C peditibus similes habent, nulloq; armorũ genere à militum aliis discrepant lecti qui circa ducem morant. Agmen autem semper cui sorte id obtigerit antecedit. Talia quidem sunt Romanorum itinera & mãsiones itẽq; armorum uarietates. Nihil uerò nec in præliis incõsultum aut subitum agunt, sed omnia semper sequuntur facta sententia, opusq; non adhibet nisi ante decretum. Vnde aut minimè peccãt aut si peccauerint facilius est peccati correctio, fortunæ autem successibus meliores. Cõsiliorum etiã si aliter successerint arbitrant euentus quasi bonum quiddã fortuitum, ne diuina prouidentia non esse credat. Quæ uerò ante cogitata fuerint, etiãsi aduersus casus exceperit, benè iã meditantes ad cauendum exhibeant, ne idem rursus eueniat. Et bonorum quidem fortuitorũ non is autor sit, cui contigerint, tristium uerò quæ innoxiis acciderint, saltem quæ rectum cõsilium ceperunt uideatur esse solatio. Armorum quidem exercitationem cõparant: ut nõ modo corpora sed animi quoq; militum fortiores sint. Maior illis est ex timo
D re diligentia: Nanq; leges apud eos nõ discretionis solum, uerũ & crimine negligentiæ capitales sunt: ducesq; magis q̃ leges ipsæ terribiles. Nanq; bonos honorãdo redimũt, sed in coercendis noxiis sunt crudeles. Tanto autem obsequio rectoribus parent ut & in pace ornamento sint, & in acie corpus unum, totus conspiciatur exercitus: sic eorũ copulati sunt ordines, ita circũducti sunt mobiles, & acutis auribus ad præcepta, oculisq; ad signa, & ad opera manibus. Vnde facere quidẽ strenui sunt, pati uerò tardissimi. Nec etiã ubi præliantes sunt, aut multitudinem hostium, aut consilia spernere ducum, aut difficultatem regionum. Quorum igit actis & consiliis incipiunt deliberantes adeò extremus patet exercitus. Quid mirũ si Euphrates ab oriẽte, & Oceanus ab occidente, itemq; à meridiano tractu Libyę fortissima regio, & à septẽtrione Rhenus, & Ister sunt imperij limites: cũ minorẽ esse possidentibus possessionẽ rectè quis dixerit? Hæc ergo prosecutus sum, non tam proposito laudandi Romanos, q̃ solatio deuictorum, utq; nouarum rerum cupidos detinerẽ: fortasse autem ad experientiam bonarum artium proderunt studiosis Romanæ institutæ militiæ nescientibus. Procubitores dicunt, qui noctu custodiæ causa ante castra excubãt, cum in propinquo castra hostium sunt. Procinctã classem dici mos fuit quando exercitus ad pugnã paratus erat: horumq; uerborum

Procubitores
Classis procincta

primo positorum loco, causam hāc Festus ponit, quod pugnaturi ritu prius cingerētur Gabino, & quod classem uetustius fuerit hominum dici q̄ nauium multitudinem: paribus equis etiam aliquādo scriptum esse inuenimus, quia duobus equis utebanť in prælio Romani, ut altero sudante & fesso in secundum transirent. Et præliares dies appellati sunt, quibus fas erat hostem lacessere: Erant enim & nefasti dies & feriæ quibus id facere nō liceret. Scribit Aulus Gellius, Thucydidem dicere Lacedęmonios bellatores nō tubarum cornuumq̄ signis, sed tibiarū modulatiōibus in prælijs usos, Cretēsesq̄ solitos inire prælia præcinente ac præmoderāte cithara gressus militum: cōtra Romanos milites hostem clamoribus territauisse. Ad uerba ueniamus structæ aciei. Acum inquit Festus dictam priorem aciei partem, quod ea pars militum uehementissima esset ad hostem telorum acumine uulnerandum. Et uerba structæ aciei hæc ponit Gellius, à rerum similitudine introducta, frons, subsidia, cuneus, orbis, globus, forfices, serra, turres, alæ: quas alas fuisse cōstat equitum ordines, circum legiones dextra leuaq̄ tanquā alæ sunt in uolucrū corporibus: & Plutarchus in Problematibus scribit, auspiciorum quod sinistrum dicit prosperum ac secundum fuisse: & sinistro cornu semper principatus attributos, quia orientē aspicientibus in sinistra parte Boreas est, quā dexteram mundi partem esse & superiorem faciunt. Sed & armorum uocabula sunt dicenda. Arma Varro dicta inquit, quod his arcemus hostem. Et Festus arma propriè dicūtur ab armis id est, humeris dependentia, ut scutum, gladius, pugio, sica, & ea quibus procul prælíamur tela. Et Vlpianus Iureconsultus De ui Armata: Arma inquit, sunt oīa tela: hoc est, fustes & lapides, nō solū gladij hastæ & frameæ, quod affirmat Caius De uerborū significatione. Armorum uocabula Aulus Gellius multa sine expositione sic ponit, hasta, pilū, phalarica, lingula: Et quatido sagittarum usus erat cannas habuerunt: Vnde Plinius: Sagittæ è calamis quorum ferax fuit Rhenus Bononiensis, utputa multum ramosus, & grauis uento resistens. Sed ad Varronis expositiones redeamus. Parma quod è medio in oīs partes par. Conum q̄ tegit in cacumen: hasta quod à stante solet ferri. Iaculum ut iacia tur fit. Tragula à trajiciendo. Scutum à sectura quod è minutis cōsectum sit tabulis. Vmbo à Græco quod ambonis. Gladius à clade, quod sit ad hostiū cladem: pilum ab homine qui hostem ferit, quod per illū. lorica q̄ è loris de corio crudo pectoralia fiebāt: postea fecerunt ex annulis ferreā tunicam: balteumq̄ è corio cingulum erat bullatū, ocrea quod opponuntur ob crus. Galea à galero, quo multi usi sunt antiqui. Cornua quod ea quæ nunc sunt ex ære tunc fiebant bubulo cornu. Nonius: Cetra scutum rotundū, phalæ turres ligneæ. Et Festus, clypeum antiqui ob rotunditatē appellauerunt. Liuius octauo. Latini clypeis antea Romanis usi sunt, deinde postquā stipēdiarij facti sunt scuta p clypeis accepere. Et lib. XXXVII prælongas hastas Macedones sarissas uocant. Et Festus Murmillonica scuta dicebāt cū quibus de muro pugnabant, erāt siquidem ad hoc solum idonea. Et Spara minimi generis iacula à spargendo dicta. Triphorumq̄ telū longitudine trium cubitorum, quod catapulta mittit. Ennius: Haud permaneret paries percussus triphoro. Pelta sicuti genus in modū lunæ semis uel ternę, uel quartæ, quibus Amazones sunt usæ. Arma aūt ciues Romanos priuatim non tenuisse, sed in reditu legionū exercituūq̄ in Tarpeiam rupē, aut in armilustriū fuisse condita satis cōstat. Nam uidemus quoties exercitus educi oportuit, arma inde fuisse accepta. Vnde Cæsar Lucano. Iā rupes Tarpeia sonat. & Spartianus dicit, Vespasianū ex armilustrio arma legionibus permisisse. Et Plinius scribit in fœdere, quod expulsis regib. populo Romano dedit Porsenna nominatim cōprehensum, ne ferro nisi in agricultura uterentur: & magni Pōpeij tertij cōsulatus extare edictum in tumultu necis Clodianæ, prohibens ne telum esset in urbe. signa iā, insignia, indumenta, & ornamenta militaria dicamus, tam publica q̄ priuata. Signū militare primū Romanis si nimis uetera repetere uolumus fuere manipuli, quales ex fœno supra Ouidij carmina describunt. Sed alia post parū fuerūt signa quæ in ærario pacis tēporibus seruabanť, de quibus Liuius septimo: signa eo die à quæstoribus ex ærario prōpta. quæ autē fuerint ipsa Romanorum in bello signa, & quando primū haberi cœpta, Plinius in Naturali historia sic ostēdit: aquilā Rom. legionibus C. Marius in secundo cōsulatu suo propriè dicauit. Erat & antea prima cum quatuor alijs Lupis, minotauris, equis, apris, q̄ singulos ordines anteibāt: paucis ante annis sola aq̄la in

Verba structæ aciei.

Arma unde.

Armorum uocabula

Arma Romanos priuatim non tenuisse

Signa Romanorum

acie

A acie portari cœperat, reliqua in castris relinquebant: Marius in totū ea abdicauit. Ex eo notatum nō ferè unquā apud legiones hybernatum esse in castris ubi aquilarum nō sit signum. Aquilam autē fuisse argēteam: Cicero prima in Catilinam ostendit. Scio pactā & constitutam cum Manlio diem, atq; etiam aquilam illam argenteam, quā tibi ac tuis omnibus pernicioſam fore confido, & funestam futuram, scio esse præmissam. Et item Plinius. Argentum militaribus signis, quàm aurum familiarius, quo longius fulget. Minotauri effigiem inter signa militaria ideo scribit fuisse Festus, quod non minus occulta esse debeant cōsilia ducum quàm fuerit domicilium Minotauri labyrinthus. Idemq; asserit porci effigiē inter militaria signa quartum habuisse locum, quia cōfecto bello inter quos pax fieret, cæsa porca fœdus firmare solebat. Alia itē signa militaria per diuersa tempora fuerunt. Nam erat labarum quod signum in historijs frequentatum, Romæ etiā nunc in monumentis principum marmore uidemus incisum, labans quadratum uexillum cordula hastæ appensum. erant & draconū & aliæ uariorum animalium figuræ, *Signa militaria.*

B prout unicuiq; principi & duci placuit. Insignia uerò & ornamenta militū in bello militaria hæc fuerunt, paludamenta primo, de quibus Varro sic habet. Paludamēta insignia atq; ornamenta militaria. Ideo ad bellum cum exit imperator & lictores mutarūt uestē & lituа incinuerunt, dicit paludatus proficisci, quia tunc fiunt palā, ut conspiciantur. Et Festus Paludati, armati, ornati, omnia eā militaria ornamenta paludamenta dicebant. Liuius uigesimosecūdo. Consul Fabius paludatus egrediens cōtra Vehios cum omni gente sua sex & trecentos milites omnes patricij. Et trigesimoprimo. P. Sulpitius cōsul, secundum uota in Capitolio nuncupata, paludatis lictoribus profectus ab urbe. Quan quā uerò Liuius in nono expositis ornamentis Samnitiū legionis subiungat. Romanos milites doctos fuisse, horridū militē esse debere, non cælatum auro & argento, sed ferro & armis fretū. Tamen uigesimosecundo dicit Cānensi prælio captis minoribus castris, propter equos uirosq;, & si quid argenti quod plurimum in phaleris equorum erat. Nā ad uescendum facto perexiguo milites utebant omnes. Et Nonius ephippium tegmen *Insignia & ornamenta militum.*

C equi ad mollē uecturam paratum. Festusq; ephasilatum exercitū dicit quod scilicet omnes exerto brachio sint: cùm M. Cicero in Philippicarū decimo innuat chirothecis ferreis siue ut appellabāt manicis milites uti consueuisse, cùm dicit de M. Antonio. Solet em citò ipse accipere manicas: nec diutius obsidionis metū sustinere. Plutarchus in Bruti uita, Bruti exercitus in Philippicis multo auro & argento splendebat, licet in cæteris ex singulari quadā modestia ductoris sui exercitus parcè, & modicè assuetos cōtinuisset. Censum uerò circa manus, & reliquum corpus existimabat, in uiris honore cupidis quiddā dignitatis afferre. Pliniusq; Sthrutionū pennis galeas, & comas in bellicis ador nabāt. & infrà: Capuli ensium & in fastigio cælantur auro: uaginæ & balthei laminis ornant. Fabricium uerò dicit ipse Plinius bellicum imperatorem plusquam pateram & salinum ex argento habere militē uetuisse. Helius Spartianus de Hadriano: uestē humillimā frequēter sine auro bullata sine gemmis fibula strinxit, capulo uix eburneo spathā

D clausit. Fuerunt uerò principum uariæ opiniones de militum ornamentis. Suetonius enim de Cæsare, post magnā pugnam atq; uictoriam remisso officiorum munere, licentiam omnem passim lasciuiendi permittebat: lactare solitus milites suos etiam unguentatos bene pugnare posse: nec milites eos pro concione sed cōmilitones appellabat, habebatq; tā cultos, ut argento & auro politis armis ornaret, simul & ad speciem, & quo tenaciores eorum in prælio essent metu dāni. Helius Spartianus de Pescenio Nigro cōtrarium opinioni Cæsaris habet. Idē uetuit, ne zonam milites ad bellum, itē aureos uel argenteos numos portarent, ne ad hostem aliquid prædæ peruenirent: sed liberis, & uxoribus seruarent. Idēq; Helius de Alexandro Seuero, Iniit Parthicā expeditionem, quam tanta disciplina, tāta reuerentia sui egit, ut nō milites, sed senatores trāsire dicerent, quocunq; iter legiones facerēt. Milites uestiti honestè, calciati ad decorē, armati nobiliter, equis etiā instructi, & ephippijs, & frenis decentibus, prorsus ut Romanā remp. intelligerent, quicunq; Alexandri uiderunt exercitum. Capitolinusq; de Maximino iuniore: Vsus est aurea lorica exemplo Ptolemæorum: usus est & argentea, & clypeo gemmato inaurato, & hasta inaurata: fecit & spathas argēteas, fecit etiam aureas, fecit galeas gemmatas & bucculas. Vltimaq; militum ornamenta Plinius ponit clypeos, cum templis

post finitã militiam affigerentur. primus Appius Claudius qui cõsul cum Seruilio fuit B
anno urbis cõditæ CCLXX posuit in Bellonæ æde scutũ. Virtutes suas placuit in excel
so spectari, & titulos honorum legi: post eum Marcus Æmilius collega in cõsulatu Q.
Luctatij nõ in basilica mõ Æmilia, uerum & domi suæ posuit. Id quoq; antiquo exem-
plo, scutis eĩ qualiter apud Troiam pugnatum est continebantur imagines. Vnde &
nomen habuere, clypeorum origo plena uirtutis, faciẽ reddi insculo cuiusq; qui fuerit
usus illo: Pœni ex auro factitauere & clypeos, & imagines, secumq; in castris tulere: cer
te captis eis, talẽ Asdrubalis inuenit Q. Martius Scipionũ in Hispania ultor. Isq; clype-
us supra fores capitolinæ ædis usq; ad incendium primum fuit. Quo exemplo baltheos
suos Galli in capitolio affigere cogitarũt. Qui impulsore Ariouisto bellũ cõtra Roma-
nos suscipientes iurarunt, sese baltheos nisi in Capitolio nõ soluturos, & Ioui ac Marti
eos oblaturos. Æmilius Marcellus cõsul contra illos missus superauit cœpitq; multos,
quos Romã ductos in Capitoliũ, ibi baltheos soluere fecit, baltheos ipse Ioui obtulit. In
ea pugna Marcellus intercluſus, & capi timens Viridomarũ Gallorum regulũ occidit: F
inde Mediolanũ expugnauit, & cum ingenti præda Romam ueniens baltheum collo
detulit in uictoriæ signum. Ad hanc ornamentorum militarium partẽ addere nõ incon
uenit, Sagum fuisse uestẽ, qua in bello Romani cum armis uterent. Vnde est apud Ci-
ceronẽ in Philippicis, & Liuium libro cẽtesimo duodeuigesimo: cũ Marcus Antonius
Decimum Brutum Mutinæ obsedisset: & cum missi ad eum de pace legati parum pro-
fecissent, saga populũ sumpsisse Romanum. Asconius uerò Pedianus secunda in Verrẽ
Ciceronis actione alias enumerat uestes, coria, saccos, cilicia, pilis contexta, quibus mi-
lites in castris utebant. Ad ea quæ superius de militia Romana, & legionibus sunt dicta,
consequens esse uidetur de disciplina, legibus, & institutis militaribus scribere. Cuius-
quidem disciplinę lex & institutio prima fuit, sicut Plutarchus in Problematibus habet:
De legibus & disciplina militum. nequi sacramento militiæ nõ teneretur, in hostẽ pugnaret: Vnde Catonis affert epistо-
lã, qua scribit filio militia exautorato, & tamen in castris moram facturo, ne pugnet in
hostẽ, & eius imperatori, ne illum pugnare permittat. Et Aulus Gellius, cum delectus G
fieret, & milites scriberent, tribunus militaris adigebat in uerba, quorum summa erat:
se nõ furaturos quicquam intra decem milia passuum ad castra. Item adigebantur sacra
mento, se affuturos ad diem nisi aliquid causæ funeris paterni, sacrificij gentilis, & feria
rum, id præcisè excipientium accideret: Si id non seruassent infrequentes habebant, cu
ius delicti pœna apud maiores semper maxima fuit, cũ tamen pariter emansores & de-
sertores erronei punirent. Emansoremq; Modestinus De re militari esse dicit, qui uaga
tus ad castra regredit. Desertorem uerò, qui per longum tempus uagatus reduceretur.
Erronemq; Vlpianus De ædili edicto ita à Labeone diffiniri dicit, pusillum fugitiuum
esse, ut ex diuerso fugitiuũ magnum erronẽ esse ostendat. Sed propriè erronẽ sic diffini
mus, qui non quidem fugit, sed frequenter sine causa uagatur, & temporibus in res nu-
gatorias consumptis, serius ad dominum redit. Sed de disciplina militari apud senatum
Liuius octauo: L. Papirius dictator ad auspicium repetendum Romã profectus magi- H
stro equitũ Fabio Maximo Rutiliano denunciauit, ut se loco teneret: qui hostes bis in-
genti prælio uicit, & spolia de hoste capta cremauit: quẽ dum dictator punire niteretur,
sic in senatu inquit. Soluta militari disciplina nõ miles cẽturionis, nõ centurio tribuni,
nõ tribunus legati, nõ legatus consulis, non magister equitum dictatoris pareat impe-
rio: nemo hominum, nemo deorum uerecundiã habeat: nõ edicta imperatoris, non au-
spicia obseruent sine commeatu uagi milites in pacato in hostico errent: immemores
sacramenti, licentia sola se ubi uolent exautorent. Infrequentia deserant signa, neq; con
ueniat ad edictum: non discernatur, interdiu, nocte, æquo, iniquo loco, iussu, iniussune
imperatoris pugnent: nõ signa non ordines seruentur. Latrocinij modo cæca & fortuita
pro solenni, & sacrata militia sit. Et libro uigesimo secundo Liuius: tum quod nunquã
antea factum erat iureiurando à tribuno militari adacti milites iussu cõsulum conuẽtu-
ros, neq; iniussu abituros. Nam ad eam diem nihil præter sacramentum fuerat, & ubi ad
decuriatum, aut centuriatũ cõuenissent, sua uoluntate ipsi inter se equites decuriati cen
turiatiq; pedites cõiurabant, sese fuga atq; formidinis ergò non abituros, neq; ex ordi-
ne recessuros nisi teli sumendi, & petendi, & aut hostis feriendi, aut ciuis seruandi causa,

Id ex

A Id ex uoluntario inter ipsos fœdere à tribunis ad legitimã iurisiurandi actionem transla-
tũ. Et XLII. Liuius, In Hispania ulteriore, quia diu æger esset prætor luxuria & otio so
lutã disciplinam militarem esse, ob ea nouos exercitus cõscribi placuit. Acerrimam ue-
rò militaris disciplinæ correctionẽ Liuius LVII sic ostẽdit. Scipio Aphricanus Numã
tiã obsedit, & corruptum licentia luxuriaq; exercitum, ad seueriſſimam militiæ disciplí-
nã reuocauit: omnia deliciarum instrumenta remouit, duo milia scortorum à castris eie
cit, militem quotidie in opere habuit: triginta dierũ frumentum ac septenos uallos ferre
cogebat. propter onus tarde incedenti dicebat, cùm gladio te uallare scieris, uallũ ferre
desinito. alij scutum parum habiliter ferenti amplius iusto scutum ferre iussit, neq; id se
facturum quando melius gladio, q; scuto uteret. Quem militem extra ordinem depre-
hendit si Romanus esset uitibus, si extraneus uirgis cecidit. Iumenta omnia ne exone-
rarent militẽ uendidit. Ex omnibus uerò disciplinę militaris coertionibus nulla æquior
moderatiorq; fuit ea, quã Cicero pro Aulo Cluentio orans sic edocet. Statuerunt enim
B ita maiores nostri, ut si à multis esset flagitiũ rei militaris admissum, sortitione in quosdã
animaduerteret, ut metus uidelicet ad omnes, pœnas ad paucos peruenìret. Martianus
autẽ De re militari: Militum delicta siue admissa, aut propria sunt, aut cum cæteris com-
munia: Vnde & persecutio, aut propria, aut cõmunis est: propriũ militiæ est, quod quis
uti miles admittit, & augeẽ ut in cæteris delictis dignitate, gradu, specie militiæ. Militis
cõmune delictum est, quod aliter, q; disciplina cõmunis exigit, committit, uelut segni
tiæ crimen, uel contumaciæ, uel desidię. Qui manus intulit præposito, capite puniẽdus *Delictũ commune militũ.*
est. Augetur autem petulantiæ crimen dignitate præpositi. Contumacia omnis aduer- *Pœna.*
sus præsidẽ uel ducem militis capite punienda est. Qui in acie fugam fecit spectantibus *Castigatio.*
militibus, propter exemplum capite puniendus est. Militum pœna eiusmodi est: casti-
gatio, pecuniaria multa, munerũ interdictio, militiæ mutatio, gradus deiectio, ignomi-
niosa missio. Nã in metallũ, aut in opus metalli nõ dabunt: nec torquebunt. Et quamuis
leges puniendorum militarium delictorum hæ fuerint, de quibus est dictum, uarianti-
C bus delictis uariasse pœnas, & prædictas quandoq; alias, quandoq; asperiores inflictas
fuisse libet ostẽdere. Liuius XXXV de P. Cornelio Nassica, post triũphũ de Boiis actũ. *Pœnæ militũ uariatæ.*
Post hæc cõcione aduocata, de rebus à se gestis, & de iniuria tribuni bello aliena se illi-
gantis, ut suæ uictoriæ fructu se fraudaret cùm disseruisset, milites exautoratos dimisit.
Cornelius Tacitus. Stationes, uigiliæ, diurna nocturnaq; munia in armis agitabant. Fe-
runtq; militẽ, quia uallum nõ accinctus, atq; alitũ, quia pugione tantum accinctus fode-
ret morte punitos. Bello Pyrrhi Epirotæ captiui, quos ipse ad senatũ remisit, equites pe
dibus, pedites in funditoribus & auxilijs militauere, nec in castris, sed extra tendebant:
quem locum uallo & fossa non cõmuniebant, facta eis potestate restitutionis, si bina ex
hostibus spolia referrent: existimauit eñ senatus, eos ob nõ seruatam militarem disciplí
nam in manus hostiũ incidisse. Superior Aphricanus deuicta Carthagine, omnes trans-
fugas Romanos cruci affixit, Italicos capite honestiori supplicio puniuit. Et posterior
Aphricanus captos transfugas bestijs obtulit. Et Paulus Æmilius Perse deuicto eosdẽ
D elephantis proterendos prostrauit. Cæsar Augustus decimã legionem cõtumacius pa-
rentem, totã cum ignominia dimisit. Cohortes si quæ loco cessissent, decimatas ordeo
pauit. Centuriones statione deserta, itidẽ ut manipulares capitali animaduersione puni
uit: p certo delictorum genere uarijs ignominijs affecit, ut stare per totam diem iuberet
ante prætorium, interdum tunicatos discinctosq;, nõnunquã cespitem portantes. Idem
Augustus impetratis à senatu decem adiutoribus, unumquenq; equitẽ rationẽ uitæ red
dere coegit, atq; exprobratos alios pœna, alios ignominia notauit. Plures admonitio-
nes fuerunt sed uariæ: Leuissimũ genus admonitionis fuit, traditio coràm pugillarium,
quos taciti & ibidẽ statim legerẽt. Notauit & quosdã q; pecunias leuioribus usuris mu-
tuati grauiore fœnore collocassent. Caligula & si per oñia flagitiosus fuit, Quirites Ro
manos seriosè curioseq; nec sine moderatione recognouit, palàm adempto equo quib.
aut probri aliquid aut ignominiæ inesset. Sed Claudius taquã adulteros Messalinę uxo
ris suæ crediderit defuturos, mollius in puniendis militũ adulterijs se egit. Recognitio-
ne equitum, corruptelis adulterijsq; famosum nihil amplius monuit, q; ut aut parcius
ætatulæ indulgeret, aut certe cautius. Galba seuerius: militi eñ q in expeditiõe arctiſſi-

ma annona reſidua cibariorũ tritici modium centum denarijs uendidiſſe arguebat̃, ue- B
tuit ſimul ac cibo indigere cœpiſſet, à quoquã opem ferri, & is fame extabuit. Auidius
Caſſius multis deſertoribus manus abſcidit & pedes, dicẽs maius exemplũ eſſe uiuen-
tis miſerabiliter criminoſi q̃ occiſi. Et Peſcenius Niger ob unius gallinacei direptionẽ,
decẽ cõmanipulares, qui raptum ab uno comederant, ſecuri percuti iuſſit. Alexander
aũt Seuerus, Mammea genitus Chriſtiana, ſi quis de itinere in alienã uillam flexiſſet, p
qualitate loci aut fuſtibus ſubijciebat, aut cõdemnabat, aut grauiſſimis afficiebat cõtu-
melijs, dicẽs, uelles ne hoc in agro tuo fieri? Inclamabatq̃ ſæpius quod à quibuſdã Chri
ſtianis audiuerat, & tenebat: idq̃ per præconẽ ſignificabat, cũ aliquẽ emendaret. Quod
tibi fieri nõ uis alteri ne feceris. Quam ſententiã adeo dilexit, ut in palatio & in publicis
operibus perſcribi iuberet. Vnicã uerò Aureliani à Flauio Vopiſco epiſtolam libet hic
ponere, ad uicarium ſuum ſcriptam, quæ diſciplinam militarem maiorum cumulatiſſi-
mè ante oculos ponet. Si uis tribunus eſſe, imò ſi uis uiuere, manus militum cõtine: ne-
mo pullum alienum rapiat, ouem nemo cõtingat, uuam nullus auferat, ſegetẽ nemo at- F
terat, oleum, ſalem, lignum, nemo exigat, annona ſua contentus ſit, de præda hoſtis non
de lacrymis prouincialium habeat. Arma terſa ſint, ferramenta ferruminata, calciamẽta
fortia, ueſtis noua ueterẽ excludat, ſtipendium in baltheo nõ in pompa habeat, equum
ſaginarium ſuum defricet, captum animal nõ uendat, mulum centuriatũ cõmuniter fri-
cet, alter alteri quaſi ſeruus obſequat̃, à medicis gratis curentur. Aruſpicibus nihil dent.
In hoſpitijs caſtè ſe agãt, qui litem fecerit uapulet. Plinius orator ad Cornelianũ de Cen
tumcellenſi uilla Hadriani ſcribens: Sequenti die audita eſt Gallica adulterij rea, nupta
hæc tribuno militũ honores petituro, & ſuã & mariti dignitatẽ cẽturionis amore macu
lauerat. Maritus legato cõſulari, ille Cæſari ſcripſerat. Cæſar excuſſit probationes. Cẽtu
rionẽ exautorauit atq̃ etiam relegauit. Mulier dãnata & Iuliæ legis pœnis relicta. Aſi-
nius Pollio Ciceroni: Finibus meæ prouinciæ nuſquã exceſſi, militẽ nõ modo legiona
rium, ſed ne auxiliarium quidẽ ullum quoq̃ miſi, & ſiquos equites decedentes nactus
ſum ſupplicio affeci. Tanto diſciplinę rigori quãto milites obſtrictos fuiſſe diximus pri G
uilegiorũ, honorũ, autoritatis, dignitatis, donorũ & utilitatis magnitudo reſpondebat,
quæ & ipſos reddere lętos & alios ad militandum allicere poſſet: priuilegiaq̃ honores,
& dignitates militum ſimul oſtendi poſſunt, quorum initium & fundamentũ Liuius in
ſecundo ſic ponit: edictũ ne quis ciuẽ Romanum uinctum aut clauſum teneret, quomi-
nus ei nomẽ edẽdi apud cõſules poteſtas fieret, ne quis militis donec in caſtris eſſet bo-
na poſſideret, uenderet, liberos aut nepotes morarẽt. quanquã nihil maius aut dignius
de milite dici poteſt q̃ ut ſupra in reip. adminiſtratione oſtenſum eſt: Militibus ſolis diu
permiſſum fuiſſe, ut populum ipſi Romanum iudicarẽt, aut in ferendis ſuffragijs in co-
mitio prærogatiua militum, & ipſi milites ſiue iuniores ſiue ueterani conſules & alios
magiſtratus maiores deligerẽt, aut tota comitia in ſuã ducerent uoluntatem. Et nihil un
quã accurratius feciſſe uidemus præſtantiores illos ciues Romanos, Scipiones Maxi-
mos & Metellos, q̃ ut milites præmijs & honoribus affectos bene contentos redderẽt,
hinc ſcribit de Hadriano Helius Spartianus. Exemplo poſtea Scipionum & Metelli & H
autoris ſui Traiani milites præmijs & honoribus donans, ut ferre poſſent ea, quæ aſpe-
ra iubebat. Et Alexandrum Seuerum ſcribit idem Spartianus ſolitum dicere, Miles nõ
timet imperatorem niſi ueſtitus, armatus, calciatus & ſatur & habens aliquid in zonula.
Id circo quod mendicitas militaris, ad omnẽ deſperationẽ uocaret exercitum. Sed uni-
ca in re poteſt militum dignitas inde intelligi, quod ex ipſis ſemper imperatores ſiue an
nuos ſtante rep. ſiue perpetuos poſtea habuit res Romana: ut uerum eſſe conſtet quod
Seneca XLIII epiſtola ſcribit. Ex militibus reges ſæpiſſimè factos eſſe. Nec paruus fuit
militię honor habitus, cũ in ſpectaculis quatuordecim theatri gradus ſuperiores digni-
oresq̃ apud Orcheſtrã cõſulum imperatorũq̃ locũ, ſolis militibus attributi ſunt. Et ul-
timus militi honor fuit ampla & libera factio teſtamẽti: de qua Vlpianus De teſtamẽto
militari, Militibus liberã teſtamẽti factionẽ primus qdẽ diuus Iulius Cæſar cõceſſit: ſed
ea cõceſſio tẽporalis erat, poſtea uerò diuus Titus dedit, pòſt Domitianus, poſtea diuus
Nerua pleniſſimã indulgẽtiã in milites: Eã inde Traianus ſecutus eſt. Et exinde manda
tis inferi cœpit caput tale: Cũ in notitiã meã perlatũ ſit, ſubinde teſtamẽta à cõmilitonib:

De priuilegijs militaribus.

Honos militum in ſpectaculis.

Libertas faciendi teſtamẽta militibus.

relicta

A relicta proferri,quæ possunt in cõtrouersiã duci,si ad diligentiam legum reuocent & obseruantiam,secutus animi mei integritudinem erga optimos fidelissimosq; cõmilitones,simplicitati eorũ consulendũ putaui, ut quoquo modo testati fuissent rata esset eorũ uoluntas,faciant sibi testamentũ quo modo uolent:faciant quo modo poterũt sufficiatq; ad bonorũ suorum diuisionẽ faciendã nuda uoluntas testatoris. Stipendia uerò minor pars fortunarum Romanis militibus fuere.primùm eñ uidemus Liuiũ in quarto affirmare populum Romanum supra ducentos annos proprijs sumptibus sine ullo stipendio militasse Publio Cornelio Cosso:Caio Fabio Ambusto:L. Valerio Potito tribunis militũ cõsulari potestate:Anxure,quæ postea fuit Terracina capto & direpto, decreuisse patres ut stipẽdiũ miles acciperet:cum ante id tempus de suo quisq; functus eo munere fuisset. Nihilq; acceptum unquam à plebe tanto gaudio:& tributum inde in dictum. Stipendij uerbum unde habuerit originẽ Varro sic edocet: Stipendium à stipe quod æs quoq; stipẽ dicebant,qui acceperant sua necessitate maiorẽ non in arca ponebant. Plinius militum stipendium dicit appellari quasi stipẽ ponderatam. Nam suprà dixerat æs prius quã signatum esset consueuisse ponderari. Et stipem esse numum Festus quoq; affirmat his uerbis. Stipem esse numum est testimonium q̃ datur stipendium militi. Et cum spondet pecunia stipulari dicitur. Et Vlpianus De uerborum significatiõe. Stipendium à stipe appellatũ est:quod per stipes id est modica æra colligitur. Tribuebatur uerò à tribunis militaribus:unde eos uult Varro appellatos esse. Et quanquã Romani stipendium id appellarint solum,qđ in pecunia numerabatur sicut in nostra ætate fieri uidemus:alijs tamen duobus modis militum illi necessitatib. subueniebant, ut minus sit mirum paucas eos pecunias in stipendiũ dedisse militibus. Frumentum enim & uestem ultra pecunias dabant,fueruntq; stipẽdia terna singulis annis data:quod datas tertiæ partis anni pecunias unum stipendium appellarunt,quod trium aureorũ fuisse uidemus,ut nouem tantum aureos miles in anno acciperet. Nã Suetonius de C. Cęsare: Addidit & quartũ stipendium militi ternos aureos. & nos satis supra ostendimus, aureos illius temporis ualorem numorum, quibus nunc est cõmuniter usus propemodũ æquasse:maius tamen stipẽdium equiti dabatur propter equum, quem ultra uestem & frumẽtum de publico accipiebat. Vnde quod habet Liuius in quinto, post pacificatam militum seditionem per Valerium Coruinum dictatorem, impotens postulatum militum fuit,ut de stipendio(merebant enim triplex ea tempestate) æs demeretur: militi enim tunc duplex dabatur stipendium:Sed erat id militi equitiq; perpetuum, ut quo usq; exautoraretur diminuereturúe,(de quibus uerbis breui infrà dicemus) id stipendiũ solidè daretur. Vnde tractum uidemus,ut post secunda imperij adhuc stantis (licet cadere incipientis)tempora cœperit dici,sicut & nostra ætate fit, eum militem ad soldũ cõduci,cui promitteretur stipẽdium licet annuum. Cassiodorusq; Vegetius & Frontinus, soldatum fuisse in militia scribunt eũ,cui stipendia ab imperatore promissa erant. De frumento aũt militantibus dato,& si multis ac propè omnibus in historijs haberet, Liuius in octauo. Extemplò exercitus Romanus eductus,annuo stipẽdio & triũ mẽsiũ frumẽto a ccepto. & de frumento & ueste simul Liuius XXXIX. Hispaniæ populis data pax, stipendium eius anni duplex,& frumentũ sex mensium imperatũ, sagaq; & togæ exercitui,& infrà eodẽ Liuius. uestimenta exercitui deerant. Id mandatũ Octauio ut cũ Prætore ageret si quid ex ea prouincia cõparari ac mitti posset. Ab eo quoq; haud segniter curata res est. Mille ducentę togæ breui spacio, & duodecim milia tunicarum missa:cõsuetudinemq; ueterem stipendij frumenti & uestis sub principibus mutatam uidemus. Suetonius enim de Cæsare: legionibus stipendium in perpetuum duplicauit frumentum quoties copia esset & sine modo mensuraq; præbuit. Et Helius Spartianus de Alexandro Mammæ:Milites expeditionis tempore sic disposuit,ut in mansionib. annonas acciperent,nec portarẽt cibaria XVII. dierum ut solent. unde licet intelligere,quod suprà est & multum dubiũ fecisse uidemus de frumento:non detulisse milites frumentum sed coctum panem,nomine buccellatũ,cuius nunc in Italia alicubi est usus: retortũ eñ in coronulæ formam cõmodè perfertur. Sequebãturq; ut plurimũ pistores exercitum: quibus erat curæ ex frumento legionibus publicè dato conficere singulis buccellatũ. Pescenniumq; imperatorẽ Nigrũ scribit Helius Spartianus, phibuisse pistores exercitũ

Stipendium.

Stips.

Tribuni.

Solidatus.

Ex quibus prouentibus reip. stipendia darentur militibus.

sequi,& iussisse milites omnes buccellato in locis pacatis accepto esse cõtentos. Ex quibus autem reip. prouentibus solutiones stipendiorum militum fierent, satis suprà de uectigalibus tractantes ostendimus: aliquando enim à stipendiarijs ciuitatibus & oppidis aliquando ex ærario quãdoq; ex tributo Romę impositio pecuniæ dabant. Liuius quinto: omnibus his uoluntariam professis operã æra procedunt. & equiti certus numerus æris assignatus. Falisci dedita patribus urbe, stipendiũ eius anni militibus in pecunia soluerunt. Et quod à Liuio sumptũ est, Beatus Aurelius Augustinus De ciuitate dei sic refert. Tum etiam stipendijs sufficiendis cum defecissent ęrariũ, in usus publicos opes uenirunt priuatæ, adeò uno quoq; id quod habuit cõferente, ut præter singulos aureos annulos, singulasq; bullas, quasi miserabilia dignitatis insignia, nihil sibi auri senatus ipse, quanto magis cæteri ordinesq; tribusq; relinquerẽt. Cicero Attico: cõfectæ publicanorum pactiones, postremò seditio militũ sedata ab Appio, stipendiumq; eis usq; ad Idus Quintiles persolutũ. Et Asinius Pollio Ciceroni. Balbus quæstor magna numerata pecunia, magno pondere auri, maiore argenti coacto de publicis exactionib. ut stipendio quidẽ militib. reddito. Cicero Cornificio: Et optimè meritis militibus, omissa soluantur, qd' quidẽ fieri sine tributo posse non arbitror. Post stipẽdia ad honores transeundũ est, qui post confecta prælia probis donabant militibus. Idq; dupliciter tractabimus, ut honores primò dicamus, qui ob rem particulariter bene gestã siue uni siue pluribus simul dabantur: deinde ut solidioris utilitatis simul & honoris datos agros, datas diuitias & ad inhabitandũ urbes ostẽdamus. Ad honores enim solos spectasse uidetur, cùm ab imperatore consule & duce miles, corona, armillis, clypeo, statua donabat: quod certius proposita exempla ostendent: itaq; dandæ coronæ consuetudinem ostendamus, de qua re Plinius: Antiquitus nullę nisi deo coronę dabant. primus omniũ Liber pater ex hedera habuit, postea sacrificãtes cœpere etiã uictimas coronare. Et in sacris certaminib. coronæ dabant tanquã patriæ. Et infrà: coronas dicit deorũ fuisse honorẽ, & laurũ publicorum priuatorumq; ac sepulcrorũ & maniũ. Sed breui pòst mos inoleuit coronas uarijs de causis hominibus dari, quæ & uariæ fuerũt materiei. Scribitq; Plinius primũ Aulum Posthumiũ dictatorẽ apud lacum regillũ castris Latinorũ expugnatis ei cuius opera capta essent coronã aureã dedisse. Liuius tertio. Exercitus liberatus & eius consul coronã aureã Cincinnato dictatori dedit libræ pondo. & septimo Liuius. Samnitibus superatis cõsul Aulus Cornelius Cossus aduocata concione Publij Decij tribuni militaris laudes peragit, præter militaria dona aurea corona eum donat. Ex libro decimo, L. Papirius Cursor consul Papiriũ filiũ & quatuor centuriones, manipulumq; hastatorũ armillis aureisq; coronis donauit. Et libro xxx. Liuius. Scipio concionẽ aduocari iussit. Ibi Massissam regẽ primũ appellatũ eximijsq; ornatũ laudibus aurea corona donat. Et libro undecentesimo uigesimo Liuius. primus M. Agrippa, M. Lepido apud Siciliã superato corona nauali à Cæsare Octauio donatus est. Aliasq; multiplices fuisse coronas Aulus Gellius sic ostẽdit. Triũphalis corona aurea imperatori ad honorẽ triumphi, id est, aurũ coronariũ antiquitus laurea fuerat. Obsidionalis ex gramine, quã qui obsessi fuerãt liberatori dabãt. Ciuica querna, quã is qui liberatus fuerat hoste occiso & loco non relicto liberatori dabat. Fuit ex ilice simili arbore. Muralis aurea quæ illi dabatur, qui prior murũ conscendissẽt. Castrensis quæ ei dabat, qui prius castra hostiũ intrasset, ex auro habebat insignia ualli. Naualis ex auro, qua donabat qui prius hostiũ naues ingressus est, rostra habet insigne. Ciuilis myrtea qua ouantes utebant. Et myrtea corona Papiriũ fuisse usum scribit Plinius, q Sardos in cãpis myrteis superasset. Et Aulus Gellius, itẽq; magis amplè Plinius scribũt: L. Siciniũ Dentatũ cẽties uicies prælio uictorẽ quadragintaquinque cicatrices aduerso corpore, nullã in tergo habuisse, eũdemq; spolia cepisse triginta quatuor, donatũ hastis puris xviii. phaleris xxv. Torquib. tribus & octuaginta: Armillis cẽtũ sexaginta. Coronis xxvi. uidelicet ciuicis xiiii. aureis octo, muralib. tribus, obsidionali una: à fisco, ęris xxx. M. à captiuis xx M. æris. Corona graminea Fabio impatori ab exercitu liberato data, & senatus decreuit cura belli liberatus. Dataq; est à senatu populoq; Romano, qua claritate nihil in rebus humanis sublimius: Fabio Maximo q cunctãdo restituit remp. qui cùm magistrũ equitũ seruasset, ab exercitu appellatus est pater, & pariter ab Italicis Annibale Italia pulso. eademq; graminea data est

M. Flam-

A M.Flammæ tribuno militū in Sicilia,& Gn.Petreio Attinati bello Cimbrico.Is primipilū capeſſens dubitantē per caſtra hoſtiū erumpere interfecit, legionēq; eduxit:cui cō ceſſum prēter coronā gramineam,ut prætextatus immolaret ad tibicinē foculo poſito: qua coronarum dignitate conceſſa, ne quis indignè abutereť ſenatus prouidit. Scribit nanq; Plinius L.Furium argētarium bello Punico ſecundo cū corona roſacea interdiu pergula ſua in forum proſpexiſſe,qui autoritate ſenatus in carcerē ductus fuerit, nec ante finē belli emiſſum.Refert Plinius Syllā in uilla ſua Tuſculana,quæ poſtea fuit L.Syllæ,ſcripſiſſe &pingi feciſſe:ſe bello Marſico donatū corona graminea apud Nolē.Æmilius q; Scipio obſidionali donatus apud Aphricā à ciuibus ſeruatis. Cæſar in expugnatione Mitilenę corona ciuica donatus.M.Cicerone filio cōſule Idibus Septembris Auguſtus obſidionali,& ciuica à ſenatu donatus. & Aurelianum Auguſtū apud Bizātiū à Valeriano ſcribit Flauius Vopiſcus donatū fuiſſe coronis muralibus quatuor, coronis uallaribus quinq;,coronis naualib.duabus,coronis ciuicis duabus. Alia inſuper fuerūt

B ornamenta,quibus milites ſinguli ob rem geſtā ornabantur.Armillæ ab armo dictæ,ſuprema brachij parte in humeros collumq; uergente, quam partem argenteis aureiſue tegminibus fabrefactis milites ornabantur.quod in ſtatuis nunc marmoreis & alijs ueterum ſculpturis apparet:Liuius decimo.Papirius curſor conſul Papirium filium, quatuor centuriones,manipulumq; haſtatorum armillis aureisq; coronis donauit.Lucium Sicinium diximus ſuprà armillis CLX.donatum fuiſſe. Sed maiora iam utilioraq; militum donaria ſimul oſtendamus.primùm à Romanis uirtuti militari prēmium Liuius in ſecundo datum oſtendit,Horatio Cocliti quantum agri uno die circum arare potuit.Et Mutio Scęuolæ prata ſunt dono data trans Tyberim,quæ Mutia ſunt prata.L. Quintius Cincinnatus Dictator prædā ſuo militi dedit. Captis Veijs Senatus decreuit ut agri Veientani ſeptena iugera plebi diuiderentur.nec patribus familiæ tantū, ſed ut omniū in domo liberorū capitum ratio habereť,uellentq; in eam ſpem liberos tollere.Et octauo Liuius: Latinus Capuaq; agro multati. Latinus ager Priuernati additus: & Faler-

C nus,qui populi Campani fuerat uſq; ad Vulturnū amnem plebi Romanæ diuidiť: bina in Latio iugera,terna in Falerno militi data.Et Caruilius conſul collega Papirij militib. ex præda centenos binos aſſes,& alterū tantū centurionib.& equitibus dedit. Cū de agris militū eſſet relatum,qui ductu atq; auſpicio proconſulis Scipionis in Aphrica bellū perfeciſſent,decreuerūt patres,ut M.Iunius Brutus prætor urbanus ſi ei uideretur Decemuiros agro Samniti qui populi Romani eſſet metiendo diuidendoq; crearet. quod aūt in quinta Liuij decade ſcriptū extat,cepit Paulus Æmilius ſeptuaginta Epiri ciuitates,quæ hoſti conſenſerant,& prædā inde factam militi cōceſſit.maioraq; multo fuerūt dona,quibus Romani principes ſuos milites ditauerūt.ſcribit Spartianus de Alexādro Seuero.Fuſo fugatoq; Artaxerxe potentiſſimo rege, qui cum ſeptingentis elephantis, falcatisq; curribus mille,& octingentis ad bellū uenerat,equitū multis milib.ſtatim Antiochiā rediit,& de prēda,quā Perſis abſtulit,ſuū ditauit exercitū,cū & tribunos ea quę

D per uicos diripuerāt & duces &ipſos milites habere iuſſiſſet.tumq; primū ſerui Perſę apud Romanos fuerunt, quos quidē quia indignè ferunt Perſarū reges, quanquā ſuorū alicubi ſeruire,acceptis pretijs reddidit,pretiūq;uel illis qui manu ceperant dedit,uel in ærarium contulit.Reliquū eſt ut ultimum militaribus uiris datū ornamentum ſtatuas dicamus,quib.& alij ob uirtutum merita uariarum poſtea ornari cōſueuerūt. De quib.Cicero quarta in Verrē ſic habet.Idcirco Scipio exiſtimabat ſtatuas non ad hominū luxuriē,ſed ad ornatū phanorum atq; oppidorum eſſe factas, ut poſteris noſtris monumenta religioſa eſſe uideant.Et tamen idē Cicero Philippicarum octauo,ſic dicit. His enim maiores noſtri qui ob remp.obierant pro breui uita diuturnā memoriam reddiderunt. Et infrà: Vita mortuorum in uiuorū memoria eſt poſita: & ad concluſionē ſic cenſet.Senatui placere Seruio Sulpicio ſtatuā pedeſtrem æneam in roſtris,ex huius ordinis ſentētia ſtatui,circumq; eam ſtatuam locum gladiatoribꝫ. ludisq;,liberis poſterisq; eius qua qua uerſum pedes quinq;.poſterior aūt Cicerone Plinius,ſic de ſtatuis habet.Romæ ſimulacrum ex ære factum primū ex peculio Spurij Caſſii,quē regnum affectātem pater ipſius interemerat:tranſiit à diſs ad homines ſtatuas fieri multis modis. Antiqui pingebant eas bitumine & inaurabant.Atheniēſes neſcio an primi omniū Harmodio & Ariſtogitoni

Agri dati militibus.

Statuæ etiā militibus.

stogitoni tyrānicidis publicè posuerint statuas. Hoc actū est eodē anno, quo reges Roma exacti sunt: excepta deinde res est toto orbe terrarū humanissima ambitiōe, & iā omniū municipiorū & fori statuæ ornamentū esse cœperunt, prorogaricq; memoria hominū & honores legi, & in basibus scribi, ne in sepulcris tātū legerent. Mox forū in domibus priuatorū factū atq; in atrijs. Honos clientū institituit sic colere patronos. Togata effigie antiquitus dicabant. placuere & nudæ tenētes hastā ab epheborū gymnicis exemplarib. quas achilleas uocāt. Græca res est nihil uelare: At è cōtra Romana ac militaris, thoracas addere. Cæsar quidē loricatā sibi in foro suo passus poni: Nā Lupercorū habitu factæ tā nouitiæ sunt, cq; quę nuper ꝓdiere penulis indutæ. Mācinus eo habitu sibi statuit quo deditus est. Accius poeta in Camœnarū æde maxima forma statuā sibi posuit: cū breui ipse esset forma. Equestres uerò statuæ modo Romanā celebrationē habēt: orto à Gręcis exēplo. Sed illi celetas tm dicabāt in sacris uictores. Postea uerò & q bigis uel quadrigis uicissent: unde & nostri currus nati in ijs q triūphauissent. Serū hoc ijs nō nisi à diuo Augusto seiuges: sicut elephanti. Regū quoq; erāt in Capitolio statuæ: ut inde uideant inchoasse. Ex his Romuli est sine tunica: sicut & Camilli in rostris. & ante ędē Castoris fuit M. Tremellij equestris togata, q Sānites bis deuicerat: captaq; Anagnia populū stipēdio liberauerat. Antè cautū ut statuæ in foro tripedales statuerent. hęc mē sura honorata tunc fuit. Colūnæ prius dicabant, statuis proximæ: quarū ratio, ut supra mortales tolli uiderent. Qd' & arcus significatū est, nouitio inuento. Extant Catonis in censura uociferationes, mulierib. Romanis in prouincijs statuas poni: nec tm potuit inhibere quin Romæ quoq; ponerēt: sicut Corneliæ Gracchorū matri, quæ fuit Aphricani prioris filia, sedens passim postea omnib. positæ, adeo ut tres Annibalis statuæ in ea urbe uideātur, quā ad portas usq; uexauerit. Fuisse in Italia statuarios Herculis ab Euādro habitu triūphali statua in foro boario posita, ostēdit. Et Ianus geminus à Numa rege dicatus. Mirumq; mihi uidet cū statuarū in Italia tam uetus origo sit, deorū simulacra fuisse lignea usq; ad deuictā Asiam. in M. Scauri ædilitate tria milia signorū in scena tm fuere temporario theatro. Scipio superior in cella Iouis imagine habet, quę ad decora familiæ circunfert. Superioris Catonis imago in curia à senatu imposita, ne eius conspectu unquā carerent. refert Suetonius Tranquillus, Augustū Octauiū proximū dijs immortalibus honorē memoriæ ducū præstitisse, qui imperiū Romanū ex minimo maximum reddidissent, statuasq; omniū triūphali effigie in utraq; fori sui porticu dedicasse. Et Flauius Vopiscus scribit, Tacitū imperatorē decreuisse Aureliano statuas argenteas in Capitolio, in curia, in templo Solis, in foro Traiani. Et cū Tacito sexcuplex fuerit statua, frater eius qui duobus tantūmodo mensibus imperauit quincuplices habuit. Togatā, clamydatam, palliatā, atmatam, uenatorij habitus. nec tamen satis scio quid sibi uoluerit, q Marcus Cicero honoris cupiētissimus ad Atticum sic scribit: Nullos honores mihi nisi uerborū decerni sino, statuas prohibeo. Fuit etiā alius honos ob rem bene gestā ijs, qui militauerant in templis positus, quas appellauere manubias: cum tamē posita in tēplis potius ex manubijs cōparata dici cōsueuerit. Aulus Gellius: in fastigijs fori Traiani simulacra sunt sita, circū undiq; inaurata, equorū atq; signorū militariū, subscriptūq; est. Ex manubijs, manubiæq; sunt pecuniæ ex præda redactæ: Et præda sunt rerū ipsarū captarum corpora. Vnde Asconius secunda in Verrē actione. Manubias ueteres dicebāt, & erat hæc imperatorū præda, ex qua quid uellent facerēt. Vltimus uerò honos militi: ultima & solidissima omnium gloria, & utilitas fuit, cum militia honestè dimissus, quietā cum dignitate senectutē agere potuit. è contraq; nulla fermè asperior punitio fuit, q̄ cùm post uarios & quandoq; diuturnos militiæ labores, aliquo delicti admissi casu, cū ignominia dimissus aut pœna affectus fuit. Missionis itaq; formulā ostēdamus. Marcellus Iurecōsultus De re militari: Missionū generales causę sunt tres: honesta, causaria, ignominiosa: Honesta est quæ tēpore militiæ impleto dat: Causaria cùm quis uitio animi uel corpore minus idoneus militię renunciat: Ignominiosa causa est cùm qspropter delictū sacramento soluit. Et Vlpianus de his, q notant infamia: Missionū multa genera sunt. Est honesta quæ emeritis stipēdijs uel antè ab imperatore indulget: Est & causaria quæ ꝓpter ualitudinē laborib. militiæ soluit. Est & ignominiosa toties quoties is qui mittit addit nominatim ignominiæ causa se mittere: semper em addere debet cur miles

Manubiæ

Missio

Missionum genera

mittatur

A mittatur.sed si exautorauit eũ, id est insignia militaria detraxit, inter infames effecit licet non adiecisset ignominiæ causa se eum exautorasse. est & quartũ genus missionis si quis euitandorũ munerũ causa militiam subijsset:hęc autẽ missio existimationem nõ lędit,ut est sæpissimè rescriptum.Iam ipsum prælij gerendi modum ostendamus. Qua in re sicut & in pluribus Cæsar Augustus sapienter sensisse uidetur,prælium quidem susci piendum omnino esse negans,nisi cùm maior emolumenti spes,q̃ damni metus ostenderet.Nam licet quod Cicero pro M.Marcello orãs scribit,certè in armis militũ uirtus, locorum opportunitas,auxilia sociorũ,classes,cõmeatus multum iuuent:maximam tamen partem,quasi suo iure fortuna sibi uendicat.Ordinẽ uerò prælij gerendi nullo in loco certius scire q̃ ex Liuij octauo licet:qui quidẽ ordo licet à Liuio perspicuè sit descriptus,nisi ab attento & cupientissimo facile intelligi nequit:Sicq̃ est.Et quod antea phalangis similis Macedonicæ,hoc postea manipulatim structa acies cœpit esse:postremò in plures ordines instruebant. Ordo enim sexagenos milites,duos centuriones,uexillũ B unũ habebat.prima acies hastati erant:manipuli quindecim distãtes inter se modicũ spatium.Manipulus leues uicenos milites:aliam turbã scutatorũ habebat.Leues aũt qui hastam tantum gessaq̃ gererent uocabant.hæc prima frons in acie florẽ iuuenũ pubescentium militũ habebat.Robustior inde ætas totidẽ manipulorũ: quib. principibus est nomen hos sequebantur scutati omnes insignibus armis:hoc triginta manipulorũ agmen antepilanos appellabant,quia sub signis alij quindecim ordines locabantur, ex quibus ordo unusquisq̃ tres partes habebat.Earumq̃ unamquamq; primipilũ uocabant: trib. ex uexillis constabat:uexillũ CXXXVI.homines erant. Primum uexillum triarios ducebat,ueteranũ militem spectatæ uirtutis.Secundum rorarios, minus roboris ętate factisq̃.Tertiũ accensos minimæ fiduciæ manum.Eo in postremam aciem reijciebantur. Vbi his ordinibus exercitus instructus esset,hastati omniũ primi pugnã inibant:si hasti profligare hostem non possent,pede presso eos recedentes in interualla ordinũ prin- C cipes recipiebant,tum principũ pugna erat,hastati sequebantur.Triarij sub uexillis cõsidebant sinistro crure porrecto,scuta innixa humeris,hastas surrecta cuspide in terra fixas,haud secus,q̃ uallo septæ inhęrent acies tenentes.Si apud principes quoq; haud satis prosperè esset pugnatum,à prima acie ad triarios sensim referebantur. Vnde rem ad triarios redijsse cum laboraretur prouerbio increbuit. Triarij cõsurgentes,ubi interualla ordinum suorũ principes & hastatos recepissent,extemplo compressis ordinib. claudebant uiam:unoq̃ continenti agmine,iam nulla spe pòst relicta,in hostẽ incidebãt. Id erat formidolosissimum hosti,cum uelut uictos insecuti nouam repente aciem exurgentem auctam numero cernebant.Et huiusmodi seruatum fuisse ordinem prælio Cannensi Liuius XXII.ostendit:pariterq̃ in trigesimo,ubi commissam Scipionis cum Annibale pugnam accuratissimè scripsit.Quibus in duobus prælijs,quod hic deest equitatus alarumq̃ eius opera qualis erat ostenditur. & ipsis de rebus infrà iterum dicturi sumus.Nec fuit minor Romanorum exercitus mouentis loco,incedentisq̃, siue in hostẽ duceret,siue mutaret regiones continentiæ & militaris disciplinæ obseruantia.Satis no D tum est q̃ suprà ostendimus de Scipione Aphricano Numantiã obsidente, qui præter aliã militũ emendationẽ eos loco mouentes triginta dierũ frumentũ ac septenos uallos ferre cogebat:ægre propter onus incedenti dicebat:cum gladio te uallare scieris uallũ ferre desinito.alio scutum parũ habiliter ferente,amplius eum scutum iusto ferre iussit, neq; id se facturum quando melius gladio quàm scuto uteretur.quem militem extra ordinem deprehendit si Romanus esset,uitibus:si extraneus,uirgis cecidit. Iumenta omnia ne exonerarent militem uendidit.Et paulo superiore loco diximus de Alexandro Mãmeæ imperatore,qui si quis de itinere in alienam uillam flexisset, pro qualitate loci aut fustibus subijciebat,aut condemnabat,aut grauissimis contumelijs afficiebat. Vnde Cicero Pompeium laudans,sic eum commendat:cuius legiones sic in Asiam peruenerũt, ut non modo nouus exercitus,sed ne uestigium quidem eius cuiquam pacato nocuisse dicatur.Et Aurelianũ iussisse ostendimus, ne quis militum aut pullum aut ouem raperet alienam,ne & oleum lignumue quis peteret. Omnium tamen & à celeritate admirãda,& ab ordine laudanda fuit Claudij Neronis ad Salinatorem Liuiũ profectio,de qua XXVII Liuius.Claudius præmissis per agrũ Larinatẽ,Marrucinũ,Frentanũ,Præcutianum

Modus gerendi prælij

num qua exercitum ducturus erat nunciis, ut omnes in agris urbibusq; cõmeatus paratos militi ad uescendum in uia deferrent, equos iumentaq; & alia produceret, ut uehiculorũ fessis copia esset: ipse ex toto exercitu ciuiũ sociorumq; quod roboris erat delegit, sex mille pedites, mille equites. Et hercle per instructa omnia ordinibus uirorum mulierumq; undiq; ex agris effusorum inter uota & preces, & laudes ibant. Modestia certare milites nequid nisi necessarium sumerent, nihil morari, nec à signis subsistere, cibum capiẽtes, diem ac noctẽ ire: uix quod satis ad naturale desideriũ corpori esset, quieti dare. Silentio castra Salinatoris ingressi, à sui quisq; ordinis hominibus in tẽtoria adducti, cum summa omniũ lætitia hospitaliter excipiuntur. Nero post uictoriã sexto die ad statiua sua atq; ad hostẽ peruenit: & iam implesse uidemur, quæ huius libri initio, de militiæ terrestris partibus singulis dicere pollicíti fuimus. De nauali bello aliqua dicere aggrediamur. Nauium uocabula hæc ponit Aulus Gellius: Gauli, corbitæ, caudicariæ, longæ, hippagines, cercuri, celoces, lembi, horiæ, lenunculi, actuariæ, prosumiæ, geseoretæ, horiolæ, cattæ, scaphæ, pontones, uecturiæ, medię, phaselli, parones, mioparones, lintres, caupulica, marplacidæ, cidarũ, ratariæ, catascopium. Et Nonius Marcellus partim eadẽ ponit, partim alia, quorum nonnulla exponit. Celox nauigium breue dictum à celeritudine. corbita tardũ, & graue: circerus nauis Asiana pergrandis. Lembus nauis breuis piscatoria. Mioparo nauicula piratarum: fasellus nauigium campanum: lenunculus nauigium piscatoriũ. Actuariæ nauiculæ celeres dictæ quod cito agi possint: lintres naues fluuiatiles. Scaphæ nauiculæ, quæ maiores naues consequunt: caudicariæ quæ in fluminibus usui sunt. Pristis oblonga & stricta à forma pristis. Oneraria de oneribus tarda. Prosumia nauigij genus. Et casteriam locum esse uult Nonius: ubi cum nauigatio cõquiescit remi & gubernacula cõquiescunt. Vegetius autem liburnam esse dicit à patria Andecrina appellatum, quibus fretus Augustus superauit Antoniũ, & ipsis postea sem per ipse & alij principes in bellis sunt usi, ut postea omnes bellicæ liburnæ sint dictæ. Liburnasq; dicit, cypresso, pino siluestri, lauro, & abiete contexi consueuisse. & clauis configi æneis, utputa perpetuis. cum ferreos rubigo consumat. cædiq; consueuisse eas arbores à XV. ad XXII. lunam post solstitium æstiuũ & autumnale usq; ad Cal. Ianuarij. Minimæ liburnæ remorum habebant singulos ordines, paulo maiores binos, idoneæ mẽsuræ ternos uel quaternos, interdũ quinos: additq; Vegetius in Acciaco prælio Augusti & Cleopatræ senorũ octonorumq; remigij ordinũ fuisse liburnicas. Scaphæ maioribus liburnis associantur, quæ uicenos remiges à singulis partibus habẽt, quas Britannici piraticas uocant. per has & suis afferri, & aduersariorum nauibus aliquando intercipi cõmeatus solent, quæ & speculandi quandoq; præstant officium. quarũ ne candeãt uela colore maritimis fluctibus simillimo tinguntur, & funes cera etiã qua inungi solent naues inficiuntur. nautæq;, & milites tinctam eo colore uestẽ induũt, ut non solum per noctem sed etiam per diem facilius lateant exploratores: Quantũ uerò naualibus bellis siue maritimis Romana res profecerit: pauca de multis allata ostendent gesta mari nauibusq; Liuius nono. Duumuiri naualis classis ornandæ reficiendæq; eo anno creati. Et XXIII qđ supra quoq; est, cum deessent nautæ consules ex senatusconsulto edixerunt: ut qui Lucio Æmilio C. Flaminio censoribus milib. æris quinquaginta ipse aut pater eius census fuisset usq; ad centũ milia, nautã unum cum sex mensiũ stipendio daret. Qui supra centum milia, usq; ad trecentum milia, tres nautas cum stipendio annuo: qui supra trecẽtũ usq; ad decies centũ æris, quinq; nautas. Qui supra decies, septẽ: senatores octo nautas, cũ annuo stipendio darent. Ex hoc edicto dati nautæ armati instructiq; à dominis, triginta dierum coctis cibarijs naues cõscenderũt. Tum primum est factum, ut classis Romana socijs naualibus priuata impensa paratis compleret. Et libro trigesimo scribit Liuius: centum sexaginta nauibus longis res Romana eo anno gesta. Et trigesimo sexto L. Cornelius Scipio consul edixit, ut quinq; milia in Brutijs scripta Brundusium cõuenirent: tres legatos nominauit, Sextum Digitiũ L. Apustium G. Fabricium Luscinũ, qui ex ora maritima undiq; naues Brundusium contraherent. Et XXVI. Liuius capta Cathagine noua in Hispania ubi oppugnatio in aquis & mari fuit, naues dicit onerarias sexaginta tres in portu expugnatas captasq;, & quasdã cum suis oneribus, frumento, armis, ære, pręterea ferro & lintheis & spartho, & nauali alia materie ad classem ędificandam

Nauium uocabula

Casteria
Liburnæ

Scaphæ

A ficandã, Cassius procõsul Ciceroni. Nos ex ora maritima à prouincia & ex insulis, quas potuimus, naues deduximus: delectũ remigium magna cõtumacia ciuitatũ, tamen satis celeriter habuimus. Et G. Lentulus proquæstor cõsulibus, tribunis plebis & senatui, populoq; Romano. Idcirco etiã naues onerarias, quarũ minor nulla erat decẽ milium amphorarũ cõtractas in Licia: quo in loco licet conijcere, aut amphoras tunc fuisse minores ætatis nostræ amphoris, aut naues illorũ nostris multo maiores. Nã miraculi loco habitæ sunt, quas Alphonsus Aragonũ rex apud Neapolim, & Veneta resp. Venetijs, quatuor milium amphorarũ proximis temporibus cõstruxerunt, & ex ijs quę agãtur remis maiores omniũ ætatis nostrę licet triremes dictæ sint, duos tantũmodo ordines remorũ singulis in lateribus habẽt, quas à Liburnis originẽ habuisse crediderim, uel eo maximè quia in Liburnis & propinquo Venetiarũ loco triremes omniũ ætatis nostræ inprimis agiles & idoneæ fabricari dicũtur. Mutata itaq; nauigia, mutata sunt uocabula, & quod maius est, mutata sunt classiũ loca. Duas eñ diuersis in locis classes maximas Octauius

Naues decem miliũ amphorarum.

B Cæsar Augustus instituit, in locis nũc penitus derelictis: Rauennæ unã, ubi clausum in littore hostiũ canale habet prisci præsentisq; nominis Candianũ: alterã Miseni cõtra Puteolanũ oppidũ, cuius classis locũ in stagno semisiccato, à mari omnino derelictum uidimus immutatum: quibus de classibus sic habet Vegetius. Apud Misenũ & Rauennã singulę legiones cum classibus stabant, ne legiones à tutela urbis abscederẽt, & cum ratio postulasset sine mora, sine circuitu, ad omnes mũdi partes nauigio peruenirẽt. Nam Misenatium classis Galliã, Hispaniam, Mauritanias, Aphricã, Ægyptum, Sardiniã atq; Siciliam habebat in promptu. Classis autẽ Rauennatiũ, Epirũ, Macedoniã, Achaiam, Propõtidem, Pontum, Orientem, Cretam, Cyprum penè directa nauigatione petebat, quia in rebus bellicis celeritas amplius solet prodesse quàm uirtus. Liburnis autẽ quę in Campania stabant, præfectus classis Misenatiũ præerat. Eas uerò quæ Ionio mari datæ fuerãt, præfectus classis Rauennatiũ retinebat, sub quibus erant deni tribuni per cohortes singulas constituti: singulæ autẽ Liburnæ singulos Nauarcos habebant. Sed iam sa-

De præfectis nauium.

C tis multa sextus liber habet, cætera ad militiam facientia in septimum congeramus.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROMAE LIBER SEPTIMVS.

VLTA superius uariaq; diximus ad utriusq; belli, terra mariq; gerendi militiã facientia. Vnde cum ea ut plurimũ à Tito Liuio Patauino sumpserimus, operumq; eius pars maxima temporũ malignitate perierit: non indecens hoc loco iudicamus, bellorum & aliorum terra mariq; à Romanis gestorum, quæ secũda & aliæ decem Liuij ipsius supra quartam Decades continebant, summas strictissima breuitate complecti. Quo in labore id consequi speramus, ut singulas bellorum militiæ & eius disciplinæ partes, de quibus suprà tractauimus, lector attentus inspiciat. Quinetiã non solum bel-

D la uidebit gesta, sed tumultus insuper, quos maiores à bellis plurimum differre uoluerunt. nam Cicero in Philippicarum septimo, Potest enim bellum esse sine tumultu, tumultus sine bello esse non potest. itaq; maiores nostri tumultum Italicum, quòd erat domesticum, tumultum Gallicum, quòd erat Italiæ finitimum. Præterea nullum tumultum nominabant: grauius autem tumultum esse, quàm bellum hinc intelligi licet, quod à bello Gallico uacationes ualeant, tumultu nõ ualeãt. A secundaq; Decade incipimus, quando prima, tertia & quarta integræ nobis extant. Cum uiolassent Tarentini missos ad se oratores, bellum in eos Romani mouerunt, petitusq; à Tarentinis Pyrrhus rex Epirotarum præsidium eis attulit. Leuinus consul Romanus ei præfectus bello, missos exploratores interceptos per castra, ut inspicerent ex confidentia ductos remitti ad Pyrrhum curauit. Commissa est inter præstantissimos duces pugna, primusq; Pyrrhus in fugam erat conuersus, cum obuius elephantis factus parumper constitit, & immissis in hostem elephantis prælium reassumpsit. Romaniq; ad primum beluæ nunquam aliàs uisum conspectum territi, fœdam commiserunt fugam. In qua cædes Romanorum fuit magna & mille octingẽti uenêre in hostium potestatẽ, quos Pyrrhus liberaliter dimisit, cæsosq; curauit honestissimè sepeliri. Feruntq; nõnulli Pyrrhum uisis Romanis uersa in

Tumultus.

* *Bellum Romanorum cum Tarentinis.*

ſuas facies acie iacentibus dixiſſe,ſi tales habuiſſet milites,totũ ſe orbẽ facilẽ ſubacturũ, B
factumq; eſt eius uictoriæ fama,ut Sãnites,Brutij & Lucani, Romano iam tum nomini
inuidentes,ſeſe Pyrrho Tarentiniſq; coniunxerint,cũ quibus uſq; Prẽneſte omnia uren
do peruenit. Miſit paulo pòſt Pyrrhus Cineam oratorem Romã ea cõditione pacẽ pe-
Cineas. titurum,ut capta de Italia retineret. Iſq; uir omniũ de quibus ſcriptũ ſit memoriæ excel-
lentioris,ciuiũ Romanorũ & cõiugum,filiorumq; nomina ac domos cum noſſet,mune
ribus ſingulos pertẽtauit,neminẽq; qui acciperet inueniſſe retulit.qua in relatione per-
cũctãti de Romanis rebus Pyrrho, urbem plenã regibus uidiſſe reſpõdit. De pace cum
Romanis non conuenit, Appio Cæco quod Cicero ab Ennio ſumptũ ſcribit his uerbis
diſſuadẽte,Quo uobis acies mentis,quæ ſtare ſolebat antehac,demẽti tendit ſe flectere
paci.Interim redditi à Pyrrho captiui,quod ſuprà diximus,tam diu iuſto honore militię
caruerũt,quouſq; ſpolia de ſuperato hoſte in patriã retulerũt.Deinde P.Sulpitio &De-
cio Mure cõſulibus pugna cũ Pyrrho cõmiſſa,capti ſũt elephãti quatuor, occiſa uiginti
hoſtiũ,& quinq; Romanorũ milia,Pyrrhuſq; Tarentũ cõceſſit. Fabricioq; dehinc alteri F
cõſulum ſuffecto cum medicus Pyrrhi mortẽ per uenenũ accepto precio pollíceretur,
uinctum ille proditorẽ regi remiſit,armis dicens Romanos nõ fraude ſolitos cum hoſti
Hic multa deſunt. bus depugnare. Pyrrhus paulo poſt oblata Syracuſarũ proditione, in Siciliã traiecit, &
re infecta in Italiam redijt.Commiſitq; cum C.Curio cõſule nouo prælium,in quo dein-
de Epheſum ueniens, per totam Aſiam maiorẽ literas miſit, ut Romani ciues ubicunq;
eſſent inuenti,occiderentur:quod & factum eſt. Quam cladem acceptã,& ſimul ſocio-
rum populoq; Romano amicorum regum eiectionem, M.Cicero Põpeium ad id bellũ
deligi Imperatorẽ ſuadens,loculenta oratione deplorat.Methonem exinde Achaię ci-
uitatẽ Ariſton Athenienſis Mithridati tradidit,per cuius occaſionẽ ueniens Archelaus
copiarũ Mithridatis dux, Achaiam & Græciam totam occupauit. Quietioribus iam in
urbe Roma rebus,Sylla in Græciam duxit. Qui Archelao apud Pyręum cõgreſſus, illũ
prælio ſuperatũ,omniq; ſpoliatũ exercitu repulit,& Græciam Achaiamq; recepit. Qua G
in Romanorum uictoria uiginti milia hoſtiũ cæſa ſunt, cum uix trecentos Sylla deſide-
rauerit.Inſtauratus tamẽ eſt Archelai exercitus,nouis ſeptuaginta miliũ copijs à Mithri
date miſſis.Cõgreſſiq; ſunt duces prẽlio accuratiſſimè geſto,in quo Archelaus inferior
filium Diogenem cum quindecim milibus cæſis amiſit. Tentauit tamẽ iterũ fortunam
Archelaus:& ſecundo prẽlio maiore conatu cõmiſſo,omnibus copijs ſuis partim cẽſis,
partim captis fugiens,tribus diebus in palude delituit. Petijt tũc pacẽ Mithridates, quã
Sylla niſi quas ceperat ,puincijs & urbibus redditis, dare recuſauit. Quare Mithridates
ſuis diffidens uiribus,ad petitũ impetratumq; Syllæ colloquium uenit,paxq; conſtituta
eſt,per quã Sylla quicqd de Aſia populus amiſerat Romanus,recepit.Et ad Dardãnos,
Scordiſcos & Dalmatas cõuerſo uictore exercitu rebelles ſubegit. Marius interim Cin-
na Cornelio ſibi fœderato in urbem reuerſus eſt,à quibus multi cõſulares & ſenatorij,ac
equeſtris ordinis de nobilitate Romana partiũ Syllanarũ occiſi,domus Syllæ euerſa,&
uxor filijq; fugati ſunt.Maximaq; pars ſenatus urbe,in Græciã profuga ad Syllam con- H
fugit. Reuerſus eſt tunc in Italiã Sylla, & apud Capuam Norbano & Cepioni ducibus
Marianis cõgreſſus,ſex milia de eorum exercitu occidit, totidem cepit. Sed paulo pòſt
totus is Marianarũ partium exercitus apud Calenum Cepionis perfidia Syllano paca-
tus eſt immixtuſq; exercitui.Conſules inde creati ſunt, Marius filius,& Papirius Carbo,
cõtra quos duxit urbem uerſus Sylla,congreſſiſq; ad Sacriportũ Prænestinæ urbis ſub-
urbium utrorumq; copijs,cædes utrinq; magna,ſed in Marianis maior cõmiſſa.Ex cõſu
lum eñ exercitu quindecim milia,ex Syllano uix dimidia pars cecidere. De quo prælio
Lucanus,Iam quot apud ſacri cecidere cadauera portum.Contraxerat interim Sylla ex
Cãpanis Samnitibuſq; auxilia, quibus cum ſuis legionibus coniunctis inuadẽdi urbem
& reliqua irrumpendi cõſilium inijt:obierat nãq; per id tẽporis Marius pater, ad Anie-
nemq; extructo ſepulcro humatus erat. Venit itaq; Salaria uia ad portã Collinam Sylla,
quo iubente Marij ſepulcro funditus diruto, eius oſſa diſſipata & in Anienem proiecta
ſunt. Vnde q̃d ſuprà diximus,factũ eſt, ut Sylla ipſe id in ſuo cadauere timens exemplũ,
primus de gẽte Cornelia moriens cremari uoluerit. prodierũt uerò in aciem cõſules, &
cunctis populi Romani copijs,quæ ad urbem & longè in circuitu erãt prẽlio ingẽti cõ-
curſum

A cursum est, in quo scripserunt nonnulli octuaginta milia cecidisse. Vnde Lucanus, Aut Collina tulit stratas quot porta cateruas. Superior aũt Sylla urbẽ ingressus tria milia ciuium, qui in uillã publicã cãpo imminentẽ Martio inermes se receperãt, interfici iussit. Q. Catulo eius partium duce primario contrà adnitente, & passim dum ea cõmitteretur cædes clamãte, frustrà uicturũ Syllam, si inermibus & quietis simul cum armatis & resistẽtibus interfectis, nulli superstent, quibus dominẽ. Marius filius post eam acceptã cladem in urbẽ reuersus, ærario penitus exhausto, thesauros inde eduxit ingentes, quindecim milia pondo auri, argenti ad triginta milia, de quibus suprà à nobis est dictũ, & Prẽneste se cõtulit. qua in urbe obsessus, cũ resistere nequiret, mutuis cũ uno ex cõmilitonibus uulneribus cõcurrens, occubuit. Vrbẽ Prænestinã cũ Sylla uiribus capi posse diffideret, ad ingeniũ conuersus ciues fide euocauit, è quibus immanissimè deceptis quinq; milia occidi, lacerari, & per cãpos dispergi curauit. quatuor mille septingẽtos, pscripsit, eorumq; mulieres maiori ex parte occidit, & demũ urbem Prænestinã Syllanus deleuit

Romanorum cædes per Syllam.

B exercitus, C. Carbo fugit Ariminũ, ubi superatus occisusq; est. Interea G. Pompeius, cui postea magno fuit cognomẽtũ, Syllanis partibus quarũ & ipse erat ubiq; prẽualẽtibus, aduersq; partis duces in Aphrica superauit, & ea subijci paratissima, reip. nomine in Syllanã ditionẽ recepta, annũ agens quartũ & uigesimũ, nec consul, nec procõsul, nec prætor, neq; etiã ætatis legitimæ triumphauit. protracta sunt sociale & prædictũ ciuile primum infelicissima reip. & urbi Romæ bella, annis ad sexdecim. In quibus cẽtum quinquaginta milia referuntur cæsa, inter quæ cõsulares tres & uiginti, prætorij septẽ, senatores ducenti, occubuisse dicuntur. Ad quorũ finem Sylla in priuatã secedẽs uitã, quandoq; paucis, quãdoq; nullis comitantibus seruis aut libertis, aliquot annis (mirũ dictu) post tãtas ciuiũ cædes, in urbe uixit securus: eum tamẽ pediculis, quos sola caro humana gignit uermiculis uiuentẽ diu afflictũ, & demũ ab ipsis occisum fuisse nõnulli tradidẽre. Eius autẽ dimissæ dictaturæ factum damnãs C. Cæsar & ipse dictator perpetuus dicere

Nouum ciuile bellũ a quibus susceptum.

C lus Syllanarũ partium duces, nouum ciuile bellum susciterũt, bis cõflixerunt, in quibus prælijs multi perierũt. Alba in quã Scipio Lepidi filius confugerat expugnata, qui fugiens apud Regiũ superatus & occisus est. Quatuor eodẽ tẽpore bella sunt orta. In Hispania, in Pãphilia & Cilicia, in Macedonia, in Dalmatia. primũ gessit Sertorius Nursinus Marianarũ partiũ, in Hispania, & Lusitania: cõtra quẽ Cæcilius Metellus, & L. Domitius cõsules, paratissimũ duxerunt exercitũ. Sertorij duce Herculeo, L. Domitius pugna cõmissa occisus est, Cæcilius uerò Metellus eius filius, qui Iugurthã uicerat, & ipse prælio decertãs, hostẽ mora fatigabat, donec Pompeij castris cõsociatus est. Multa sunt eo Sertorij bello pręclara gesta, quæ hac nostra ascriptione explicari nequeũt. nãq; annis duodeuiginti Sertorius in Hispanijs fuit, quorũ rebellionis octauo cũ duces clarissimi Gn. Põpeius & Q. Metellus adolescẽs in eũ duxissẽt, bellũq; acerrimũ gereret, Sertorio à suis occiso, res Hispaniæ quietẽ sunt nactæ. Secundũ in Macedonia bellũ Appius

D Claudius breui pacauit, q ea, puincia recepta & Rhodope ditiõi Romanæ addita obijt. Tertiũ maioris negocij in Dalmatia fuit, ad q̃d G. Scribonius cum duxisset, trium annorum bello ea omni recepta prouincia ad Danubiũ usq; uincendo peruenit. Suscitatũ autem in Cilicia & Pãphilia quartũ bellum cõposuit G. Seruilius uir nobilissimus, qui illis receptis prouincijs, Licią, Olympum & Coricũ urbes addidit. Primusq; Romanorum ducũ Isauriã attigit prouinciã, qua populo subacta Romano dictus est Isauricus. Quæ dum à Seruilio geruntur, missus est in Illyricũ G. Cosconius, qui duorum annorũ bello, cum regionibus illis pacatis Salonas imperio addidisset, Romã rediit. Mithridates interim pace rupta, quã à Sylla habuerat, Bithyniã & Asiam capere est adnixus, contra quẽ L. Licinius, & M. Aurelius cõsules duxerũt, eumq; repulerũt. Qui tamen dum fugam simulat, Cizicum urbem amplissimam obsedit. Creatus inde cõsul L. Lucullus ad Cizicũ peruenit, eamq; belli rationẽ inijt, ut hinc Mithridates à Romano exercitu inde à Cizicenis infestaretur. Quæ dum protrahitur obsidio bellum seruile in Italia excitatum est. Sparthaco Orixo & Oenomao ducibus, qui à Capua prelio pertẽtata acerrimo, cũ potiri nequissent, ad Vesuuium delati, castra in eo mõte cõmuniunt. Duxit uerò ad Vesuuium Claudius prætor, & clausi obsidione serui erũpentes prætorẽ cum ignominia re-

pulerunt. Et ingẽti præda potiti per Lucanos ad Cõsentiam peruenerũt, tãto progressi furore, tanta usi immanitate, ut omnẽ ferarum rabiem superarint: quacunq; enim duxerunt ferro omnia ignicq; uastantes, cædem quoq; nullo ætatis habito discrimine cõmiserunt. & cum parum ducerent libidinẽ in matronis uirginibusq; explere, multas ludibrio habitas, ut necem sibi indignitate conscirent, adegerunt. In quos M. Licinius Crassus proconsul cum duxisset, eos in Apulia decernere prælio coactos superauit, ad internecionemq; deleuit. Lucullus interim Mithridatẽ in Cizico cõclusum, tam arcta presserat obsidione, ut fuga sibi cõsulere sit cõpulsus: persecutusq; eum Lucullus Paphlagoniã de itinere Bithyniamq; recepit. Cõstitit uerò ad Gazeram de fuga Mithridates. Vbi cõuocatus undiq; suus ad diem cõuenerat exercitus. Commissumq; est summo utriusq; ducis nisu prælium: in quo Mithridates cum triginta milia amisisset, in minorẽ Armeniam de fuga se contulit, qua prouincia Lucullus illo fugato potitus est. cõfugit uerò in superiorem Armeniam Mithridates à Tygrane eius prouinciæ domino protectus. Et Lucullus utroq; rege per arma pulso, maiorẽ cũ minore Armenia Romano adiecit imperio. Recuperauit autem breui Tygranes sagittariorũ decẽ, aliorũ militũ nonaginta milia in exercitũ, cui Lucullus cum tribus legionibus prælio est cõgressus. Tygranesq; superatus, magnã sui exercitus partem amisit, & fugit: continuerat autem se in munitissima ditissimaq; superioris Armeniæ ciuitate Tygranis frater, quẽ simul cum ciuitate cum cepisset Lucullus, ingẽti prẽda potitus est. Disposuerat interim Lucullus circa Asiæ littora classem, ne reuersus in eam prouinciã Mithridates bellũ innouaret, sed milites classiarij militibus terrestris exercitus factã, de qua est dictũ prædã inuidentes, neglecto Luculli imperio, maris custodiã deseruerunt, Mithridatesq; minorẽ Asiã ingressus, maximos conciuit motus: quorũ occasione fretus G. Pompeius, quã pridẽ ambiebat Lucullo gloriã præripuit. Quod enim oratio Ciceronis luculentissima de laudibus Põpeij & Imperatore deligẽdo habita edocet, suffectus Lucullo Põpeius, ad paratã eius belli uictoriam se cõtulit. Altercq; Lucullus interea ad Macedoniã missus, Romanorũ primus Bessos attigit & subegit. Et feras Rhodopeiorũ montiũ gentes, quas fama esset humanis carnibus uesci, ui decussas domuit attriuitq;. Cepit destruxitq; Apolloniã, cepit Galatiã & Parthenopolim. Qua itẽ tẽpestate exortum est bellũ Creticũ. Cęciliusq; Metellus cõsul ea oĩ insula triennio capta & pacata, post triumphũ de ea Romæ actũ, Cretici cognomine est honestatus. Longũ esset Gn. Põpeij horum temporũ gesta fusius describere: nanq; post res Mithridatis & Tygranis afflictas post Beronicẽ, quæ & Baruth, Ptolomaidẽ, quę & Accõ, & Cirenas in potestatẽ redactas, post bellum Piraticũ breui confectum, Põti urbibus ac circunstãtibus tributarijs effectis, Horodem quoq; Albanorũ regẽ superatũ fecit tributariũ, Hiberiam subdidit, Ituriam, Arabiam, & minorẽ Armeniã Deiotharo Galathę, qui cõtra Tygranẽ sibi fauerat regi appellato dedit. Paphlagoniã reddidit Attalo. Obsides Antiochenis reddidit, Hierosolymã obsedit & cepit, in cuius urbis obsidiõe tribus protracta mensibus, duodecim milia Iudæorũ pugnãdo sunt cæsa. Inde Hircanũ in sacerdotiũ restituit. Aristobolũ captiuũ Romã perduxit, ad summamq; de triginta regibus triumphũ egit, in quo Aristobolus & Tygranis Mithridatisq; filij ante currũ sunt ducti. Argẽticq; uis ingens in ærariũ est relata: paulocq; pòst L. Sergius Catilina in patriam molitus est, & Ciceronis consulis uirtute oppressus, q̃d luculẽtissima Crispi historia extans edocet. Caius Iulius Cæsar ad Gallias Illyricumq; cõsul creatus cũ decẽ legionibus accessit, cuius præstãtissimi eloquẽtissimiq; principis gesta, suis cõmentarijs elegãtissimè scriptis, & penè infinitorũ historijs sunt notissima. nec satis scimus, necq; etiã nostri ꝓ positi est discernere, plus ne boni an mali rebus attulerit Romanis sua, sicut Cicero ingt, quã sibi cõstituerit opinio principatus. Sed quod cõstat in eo bello, quod cõtra G. Pompeium gessit ciuiliũ maximo, cõsularis, triumphalis, senatorij, prętorij, equestris ordinis & plebeij, tanta Romanorũ cædes facta, ut infinitũ recensere, horrẽdumq; sit, nedũ memorare, sed etiã cogitare. Nec minora fuerũt, melioraq; ab eius nepote Octauio Cæsare Augusto gesta. Nã (ne eius facinora altius repetamus) summũ & impijssimũ in Romano imperio cõmissum scelus fuit, triũuiratus Octauij ipsius, Marci Antonij, & Marci Lepidi, circa Mutinensem urbẽ, in paruula quadã insula Labinij fluminis, & aperta, in qua duces ipsi orbẽ Romanũ æquis portionibus partiti sunt. & ne ciues per eam ætatẽ prudentia

Seruia M. Crasso deleti.

Bellum Creticum.

Triumuiratus.

A dentia, ingenio & animis ualentes, tantã impietatẽ prohibere posſent, cõmiſſis illorum cædibus prouiderunt. Qua de re Liuius undeuigeſimo libro cẽteſimo ſic habet. In triũuiratu proſcriptio facta eſt. In qua plurimi equites, ſenatores CXXX. uiciſſim conceſſi. Lepidus enim L. Paulum fratrẽ, Antonius L. Cęſarẽ auunculũ, Octauianus M. Ciceronem, qui à Popilio legionario milite cũ haberet annos LXIIII. occiſus, caputq; cũ dexтera manu in roſtris poſita, ubi multos defẽderat. Geſſit poſtmodũ quinq; bella ciuilia *Bella quinque ciuilia per Auguſtum geſta.* idem Auguſtus, Mutinẽſe, Philippẽſe, Peruſinũ, Siculũ, Acciacũ. Quibus in bellis præter aliã multiplicẽ ciuium cædem, Auguſtus uiginti milia Romanorũ militum exauctorauit, triginta milia ſeruorum, qui militauerãt, dominis reſtituit, ſex milia quorũ domini nõ extabãt in crucẽ, ſuſtulit. Tandem Cantabrico bello confecto, Cęſar Auguſtus lanũ primo & ſecundo à cõdita urbe ante memoriã ſuã clauſum, anno urbis primo quinquageſimo ſeptingẽteſimo, orbe ubiq; pacato tertio clauſit. perq; pacis tẽpora ſaluator noſter Ieſus Chriſtus naſci uoluit. paruã hactenus, ſed uel ideo nõ ingratã (quia aliqua eſt)
B notitiam dedimus eorũ, quæ duo & centum Titi Liuij Patauini hiſtoriarum libri nõ extãtes cõtinebãt, ſatiſq; cõſtat, geſta eum Octauij Auguſti à quo in honore habitus & diuitijs auctus fuit (nõ tamen ad uſq; illius uitæ finem) ſcripſiſſe. Ea autẽ, quæ in ætatẽ noſtram Romani imperatores geſſere, uarios & quãdoq; nullos ſcriptores habuerunt. De quibus quàm poterimus breuiore ſumma dicemus. Suetonius Tranquillus à C. Iulio Cęſare incipiẽs, duodecim principũ cõfecit hiſtoriã toto orbe notiſſimã: eorundẽq;, & ut conijcimus aliorũ uel perpaucorũ geſta, elegãtiore ſtilo cõplexus fuerat Cornelius Tacitus, quę ſcripta maiori ex parte perierũt. Suntq; hi duodecim C. Iulius Cęſar, Octauius *Duodecim Cæſares.*
eius nepos Cæſar Auguſtus. Tiberius, C. Callígula, Claudius, Nero, Galba, Otho, Vitellius, Veſpaſianus, Titus Veſpaſianus, Domitianus. Succeſſerunt Domitiano, Nerua & Traianus, quorũ geſta ordine ſcripta nõ extãt. Et Nerua quidẽ anni unius, quo Romanam tenuit monarchiã, id habuit decoris, ꝙd Traianum recto ingẽtis uirtutis iudicio ductus adoptauit. Qui Hiſpanis maioribus Romę natus optimos quoſq; principes rerum
C geſtarũ magnificẽtia & omnimoda uirtute, gloria & laude, uel ſuperat, uel ęquat. Annorum uerò triũ & ſexaginta, quibus uixit, duodeuigeſimo & dimidio imperauit: cuius ꝓbitatis morumq; & ſi perierunt ſcripta in hiſtoriã digeſta, nõ tamen adeò obliterata eſt memoria, quin multa & alibi & in hoc opere à nobis fuerint celebrata. Hadrianus poſt eũ, & alij tres & uiginti ſecuti ſũt principes Auguſti, & plurimi Cęſares & tyrãni, quorũ geſta à ſeptẽ referunt ſcriptoribus in unicum codicem (neſcimus à quo) ordine digeſta, ſuntq; hi ſcriptores, Helius Spartianus, Iulius Capitolinus, Flauius Eutropius, Flauius Vopiſcus Syracuſanus, Trebelius Pollio, Helius Lãpridius & Vulcatius Gallicanus. *Imperatorum ordo poſt Traianum.*
Imperatorũ uerò prẽter tyrãnos, qui inciderũt, & à dictis ſeptẽ ſcriptoribus celebrãtur, hic eſt ordo. Hadrianus maioribus & ipſe Hiſpanis patre Italico apud Hatriã Sãnitium urbem natus, uno & uiginti annis adminiſtrauit imperiũ. Succeſſor eius & gener, ac per adoptionẽ filius Antoninus Pius uir optimus, tribus & uiginti annis in impio uixit. Antoninus uerò cognomento Philoſophus Pio gener & ſucceſſor, nulla in re maius dedit
D philoſophiæ experimẽtum, q̃ quod Lucium fratrẽ Beſtium hominẽ collegã aſſumptũ undecim annis, & Fauſtinã uxorem adulterijs infamem, patientiſſimè tolerauit. Tertio quoq; infelix incõmodo, quod Cõmodum filium & ſucceſſorẽ habuit, cuius uita annis duodeuiginti Romano imperio felicíſſima fuit. Antoninum antedictũ cognomine Cõmodum, quẽ omnibus incõmodum uulgò appellarunt, cum annis tredecim ſola uirtutis paternę gratia tolerari feciſſet, mors uiolẽta ſuſtulit. Pertinacẽ Libertino patre ſatum & præſtãtem uirum populus cum diligeret, milites ob auaritiæ opinionẽ oderãt, quem ſecundo imperij menſe nõ ſatis expleto interfecerunt. Iulianum Didium Mediolanenſibus ortum maioribus, uera laborãtem auaritiæ & tenacitatis infamia, poſt quintã diem & ſecũdum imperij mẽſem autoritate ſenatus priuatum, populus in palatio occidit. Seuerum inde in Aphrica oriundũ inter bonos principes numerandũ, annis duodeuiginti imperatorẽ frugi Romana res habuit. Baſſianum Seuerus filium, & ſucceſſorẽ habuit, cui Antonino Caracallæ fuit appellatio. Iſq; genitori parũ uirtute ſimilis, ſexto imperij anno nõdum ſatis finito, apud Carras Meſopotamiæ, à militibus eſt occiſus. Qui cædis ſuæ autorẽ Macrinum habuit ſucceſſorẽ, uirum nõ magis origine ſordidiſſimũ, q̃ flagi-

tĳs omnibus inquinatiſſimũ, quẽ apud Antiochiã anno imperĳ nõ ſatis exacto, Helio- E
gabalus interfici curauit. Et is uarius etiã appellatus, cũ id dei unius Heliogabali cogno
men accepiſſet, uir omniũ qui antè & poſt ſe fuerũt ſordidiſſimus ſceleſtiſſimuſq;, annis
tribus Romani imperĳ titulum inquinauit. Tãtas principũ ſordes, tantã Romani impe-
rĳ calamitatem, ſucceſſor reſtituit Alexãder Aſſyrĳs parentibus Romæ Mammea geni
tus Chriſtiana. Eum tamẽ ſummę & rariſſimę probitatis principẽ, tertiodecimo imperĳ
anno in Gallĳs agentẽ ſceleſtiſſimi milites Maximini Thracis inſtigatiõe curaq; interfe
cerunt. Iſq; Maximinus utroq; parente Barbaro, apud Barbaros natus, & ad pubertatis
annos nutritus, cùm tribus annis unà cũ filio ſuo imperaſſet, apud Aquileiã ſimul cũ eo-
dem occiſus eſt. Tres eo deturbando imperĳ turbine imperatores ſenatus declarauerat,
quorũ Pupienus & Albinus, poſt ſecundũ principatus annũ à militibus interfecti ſunt.
Tertiuſq; qui cum eis ſenatus autoritate pariter fuerat Imperator Gordianus adoleſcẽs
Auguſtus ſex oĩno annis tenuit principatũ. Philippus exinde Arabs, cuius dolo Gor
dianus ille adoleſcẽs occubuerat imperiũ adeptus, Philippũ filiũ cõſortẽ principatus aſ- F
ſumpſit, primus Romanorũ principũ Chriſtianus. Quẽ Decĳ Pannonis perfidia cõciti
milites primò, & paulo pòſt filiũ ad anni ſeptimi eorũ imperĳ finẽ occiderunt. Deciuſq;
cum filio Cæſare declarato ad tertĳ quo imperauerat anni finẽ, dum cõtra Æmilianũ in
Mœſia rebellẽ parat exercitũ, à Barbaris eſt occiſus. Galluſq; Hoſtilianus ſucceſſor ad
imperiũ aſſumptus, Voluſianũ filiũ cõſortẽ habuit. Qui anno imperĳ ſecũdo, peſte ſuo
rum tẽporum, aliarũ omniũ de quibus tradit maxima, apud Meuaniã, ſiue uicinã Fori
Flaminĳ urbẽ interierunt. Valerianus inde uir nobilitate, doctrina & eloquẽtia clarus,
ſummo ſenatus populiq; Romani cõſenſu, primus, ut uidet, principũ Cęſar & Auguſtus
fuit declaratus, cuius probè geſta cum tãtæ fortunæ uiderentur reſpõdere, in maximum
omniũ incidit infortuniũ: à Sapore em Perſarũ rege ſexto imperĳ anno captus, & cate-
na tanquã canis, quacunq; barbarus rex iter faceret ductus, illũ in equũ aſcenſurũ hume
ris ſuſtẽtauit. Galenus filius, qui annis undecim & uiuo & mortuo genitore Romanum
fœdauit imperiũ, Caligula, Cõmodo, ac ipſo penè Heliogabalo flagitioſior fuit, per cu- G
ius tẽpora orbis Romanus à triginta tyrãnis extitit preſſus. poſt quẽ Claudius eius no-
minis ſecundus, tanquã contrarium antea ſuo oppoſitum cõtrario, non minus optimo
cuiq; Traianis, Pĳs, Alexãdris, q̃ ille peſſimis fuit adſimilis. qui Gothis magna clade af-
flictis, & intra ſolum Barbaricũ redire cõpulſis, dum maiora meditatur & parat, anno
imperĳ ſecundo nõdum finito obĳt. Quintiliuſq; frater, & imperio ſucceſſor ſextodeci-
mo imperĳ die interfectus eſt. Ad Barbarũ tunc Romana res redĳt: Aurelianus em Bar
baro obſcuri nominis parẽte apd Barbaros genitus, Romanã in qua à pueritia nutritus
erat diſciplinã adeò redoleuit, ut ſi ſæuitia abfuiſſet, quæ ſola eũ Barbarũ prodebat, bo-
nis probiſq; imperatoribus æquari potuerit, plura in oriẽte q̃ alibi geſſit. Romę ambitũ
iuſq; extra muros eius priſcos diffiniuit. Vltimuſq; (ut nobis hucuſq; uidet) Romanorũ
principum duxit priſco more triumphum, Zenobia muliere orientis dominatrice, ante
currũ catenis aureis circũdata potius q̃ uincta, inter captiuos ducta, quẽ anno imperĳ ſe
xto nõdum finito, notarĳ ſui perfidia milites interfecerũt. Tacitũ deinde uirũ conſularẽ H
& ſenẽ, qui à Cornelio Tacito ſcriptore elegãtiſſimo originẽ ſuã cenſeri gloriæ nõ im-
merito duxerit. S.P.Q.R. & milites ſumma delegerũt cõcordia & grauitate: expectatio
niq;, ut uidebat, ſatisfeciſſet, niſi mors eũ importuna ad ſextũ imperĳ mẽſem abſtuliſſet.
Florianũq; fratrẽ & ſucceſſorẽ ſecũdo principatus mẽſe milites uulneribus cõfecerunt.
Probũ exinde Pannonẽ Sirmio urbe oriundũ, annis quinq; Romanũ imperiũ uerè, pbũ
habuit principẽ, cuius multa, dum alĳs imperatorib. dux fuit, & quãdiu ipſe imperauit,
pręclarè geſta à ſcriptorib. referunt, eũq; molles & luxu pditi milites dura iubentẽ & dif
ficilia interfecerũt. De eo grãde q̃d ſcribit Flauius Vopiſcus, q̃ nos pridẽ in magnã ad-
duxit expectationẽ. genitrici em eius nobiliori q̃ eſſet genitor, ſępius attẽtiuſq; petẽti re
ſpõderũt Mathematici fore, ut à Probo lõga mille annorũ ſucceſſiõe pgeniti, Romanũ
imperiũ nõ magis tenerẽt, q̃ redderẽt amplificatũ. Dum itaq; Ioãnes Huniad Vayuoda
trãſyluanus & ipſe Pãnõ cẽſendus, uictorias ſuper uictorias, & quidẽ crebrò in Turcos
cumulat, ſubĳt animũ noſtrũ cogitatio, milleſimũ à Probi imperio annũ agi, q̃d & ipſa
ſupputatio oſtẽdebat: ſpauimuſq; aliquãdo fore, ut dicta de Probo uaticinia à Vayuoda

noſtro,

A nostro implerent, cùm subitò clades illa ingẽs, qua Vayuoda ipse Ioãnis Capistrani ora
tionibus à domino adiutus Iesu Christo: Machmet Turcorũ imperatorẽ apud Bellogra-
dum afflixit, in certioris spei sententiã nos adduxit: sed tantũ uirum optimis quibusq; im
peratoribus prisciis gloria parẽ, importuna mors sustulit. Carum Probo successorẽ mili-
tes creauerũt, qui duobus annis Romanũ imperiũ haud improbè administrauit. Carris
em̃ Mesopotamiæ captis; progredi aggressum scribit Vopiscus fato prohibitũ ictu ful-
minis interijsse: q; Romanis ultra Cizicũ progredi nõ liceret. Duorũ eius filiorũ Nume-
rianus poesim callens & oratoriã, cum imperare cepisset, Apri soceri fraude à militibus
est occisus. Alter Carinus nulla uirtutis umbra à uitijs, quibus undiq; scatebat redẽptus
à Diocletiano superatus interfectusq; est. Vltimus imperatorũ & principũ Augustorũ,
quos supradicti septẽ historici suis ornarũt monumẽtis, est hic Carinus, post eum trede-
cim secuti sunt Augusti principes, quorũ gesta qui attigerũt scriptores partim pauci: &
B quorundã omnino nulli fuerunt: partim qui scripserunt trunci & mutilati ad nostrã per-
uenerunt ætatẽ. Diocletianus em̃ nullũ quod quidẽ sciamus gestorum à se scriptorẽ ha-
buit. Cõstantij comitis, & Cõstantini filij, ac Galerij, & Cõstantis, & Constãtij, Iuliani, ac
Iouiani gesta, Ammianus Marcellinus scriptor egregius, duobus & triginta libris est cõ
plexus. Quorum tredecim anteriores nobis desunt: in quibus Constãtij Galerij, & Cõ-
stantini, ut cõijcimus, gesta erãt. Diocletianus itaq; Salone nunc Spalatrõ in Dalmatia
oriundus: & senatus, & populi, & militũ cõsensu, post Carinus imperator Augustus est
declaratus: q & prudẽs & ꝓbus imperator, cũ multa bella prosperè gessisset, multis quę
suborta sunt in imperio dissidijs territus, Maximianũ Cęsarẽ primò post Augustum im-
perij cõsortem declarauit. aliosq; subinde adiutores cõparaturus, Galerium & Constã-
tium comitẽ, qui Cõstantinum magnum genuit, Cęsares fecit. Et breui pòst Salonas di-
misso imperio, in uitæ priuatæ quietẽ se recepit: quẽ Maximianus in priuatę uitę & quié
tis proposito apud Mediolanũ imitatus est. Diocletianusq; postq; annis uiginti partim
in principatu, partim in uita fuerat priuata, ueneno interijt. Constãtius comes Eutropio
C patre Gallijs oriũdo: & Galerius Cæsares primo simul: & pariter post Augusti, imperiũ
inter se partiti sunt: Galliamq; & Hispaniã Constãtius perhumanè cũ administraret, Cõ
stantinũ ex Helena in Britania nũc Anglia filiũ susceptt: ubi anno principatus tertiode-
cimo obijt. post quẽ cũ Galerius imperiũ solus annis duob. administrasset: ualetudinis
in quã inciderat impatiẽs manum sibi cõsciuit. Cõstantinus hunc sequitur princeps in-
signis, qui post Germaniæ motus uarios maximosq; diutino bello cõpositos, in Italiam
descendẽs Eporediã primò, pòst Veronã tyrãnis hostibus suis cõsentientes afflixit. Ma
xentiũ tyrãnũ ad pontẽ supra Tyberim materia & nauibus fabricatũ superauit, ut in Ty
berim mersus obierit. Christianis fauit, & multa fecit, quę apd nostros celebrata, astricto
hoc in loco narrari nequeũt. Annos unũ & triginta plenos in principatu egit. Triũ Cõ-
stantini filiorũ, duo, Constãs & Constantius in Constantini fratris necem consenserunt.
Cõstãsq; natu maior, post uictorias de Parthis multiplices habitas, à militibus eadẽ qua
in omnes ipse debacchabat crudelitate, anno imperij duodeuigesimo laceratus est. Cõ-
D stantij uerò fratris & in imperio successoris infelicitas tulit, ut Iulianum sibi affinẽ Cæsa
rem declaratũ in Gallias cũ exercitu miserit. Qui uir ingẽtis spiritus, doctrinę & uirtutis
parata uirtutib. suis potius q; copiarũ apparatu & magnitudine uictoria elatus, in Italiã
rediens tyrannidẽ inuasit. Constãtiusq; interim Persarum bello graui implicitus dum ad
Italiã properat, anno imperij sexto obijt. Iuliano apostatæ ideo cognomentũ fuit, qa su-
sceptam Christi fidẽ abnegãs: librũ eloquẽtia & pari impietate redundantem, in Christi
domini dogma euomuit. Is dũ in Persis ingentia tractat bella, anno imperij secũdo nõ-
dum finito sagitta incertũ missa, sicut Ammianus refert brachiũ saucius interijt. Iouianũ
Pãnonẽ uixdũ adolescentiã supergressum uirtutibus ornatũ, Iuliani exercitus imperato
rẽ creauit, multa ut apparuit præclara gesturũ, nisi octauo imperij mẽse repẽtina morte
subtractus fuisset. Valẽtinianũ quoq; & ipsum Pãnonẽ milites, ut uidebat, inuitũ impe-
rio prefecerũt. Qui princeps inter bonos numerãdus, Valẽtem germanũ fratrẽ, & Gra-
tianũ filiũ Cęsares primò, & mox creauit Augustos: obijt undecimo imperij anno. Eiusq;
mors Romano imperio nõ immatura magis q; infausta, Valentẽ eius fratrẽ ad imperiũ
euehi fecit. Cuius uiri auaritia, & simul imprudentia factum est, ut Gothis in Romani

imperij puincias patuerit acceſſus, quos Chriſtianos fieri cupiẽtes petẽteſq́, ſua imprudẽtia effecit hæreticos Arianos. Is tamẽ Dei iudicio dum pari imprudẽtia cum Gothis pugnat, quarto imperij anno ſuperatus, & cũ caſa in quã ſe de fuga receperat, crematus eſt. Valẽti ſucceſſit imperio nepos Gratianus, uir cũ catholicè Chriſtianus, tũ aliàs probus. Qui Theodoſiũ fratrem ea cõditione in collegam aſſumpſit, ut ſolo in oriente princeps eſſet. Ipſe poſt ſuperatos pacatoſq́ Alemãnos, & repreſſos Scythas ſiue Tartaros, anno imperij ſexto obijt. Valẽtinianuſq́ frater eius nominis ſecundus imperiũ occidẽtis accepit, Theodoſio ut cœperat oriẽtis imperiũ adminiſtrãte. Sed cum Maximus qui dã tyrannus Valentinianũ Gallijs ui & armis expuliſſet: Theodoſius ſuppetijs allatis, & tyrãnum apud Aquileiã uicit, ac capite puniuit, & fratri imperiũ inſtaurauit. Sed cum is quietus apud Viennã deſidet, octauo imperij anno Arbogaſti comitis ſui fraude occubuit. Theodoſius itaq́ utriq́ fratrũ poſt quartum decimũ annũ ſucceſſor, uniuerſum orbis Romani imperium ſolus obtinuit. Princeps optimus præſtãtiſſimuſq́: & Traiano à cuius cõſanguinitate originẽ duxiſſet adſimilis, qui intra annos tres imperij quod ſolus adminiſtraret: Eugeniũ tyrãnum Galliarũ & partis Germaniæ inuaſorẽ ſuperauit, cepit, occidit, auxilio maximè fretus domini Ieſu Chriſti, in quo fideret. quod eius hiſtorię celebrator Claudianus poeta, & ipſe Hiſpanus genere, apud Florentiã Italiæ habitator his uerſibus indicat. O nimiũ dilecte Deo, cui militat æther, Et cõiurati ueniũt ad claſſica uẽti. Hunc principẽ duo ſancti eloquẽtiſſimiq́ eccleſiæ doctores, Ambroſius & Auguſtinus multis magniſq́ extollũt laudibus. Sed hiſtorico qui ad noſtras peruenerit manus, ſimul cũ alijs duodecim Auguſtis ſupradictis caret. Poſt Theodoſij ipſius apud Mediolanum mortem orbi Romano inuiſam ſimul & pernicioſiſſimã: duo eius filij Archadius & Honorius in imperio ſucceſſerũt. Quorum tẽporibus Viſigothi poſt multas clades Italiæ inflictas Romã obſederunt, ceperuntq́. Qua die Calend. Aprilis: anni ab incarnatiõe Saluatoris noſtri duodecimi quadringẽteſimi, Romanorũ imperij inclinatio cœpit, in duorũ & triginta librorũ hiſtoria à nobis hactenus celebrata. ex qua facilè fuerit imperatores, auguſtos, principes & tyrãnos, uel potius gentium, à quibus tantã rem, tantum imperium, tantam monarchiam euerti, deprimi, exinaniri contigit excerpere & intelligere: quamobrem omiſſis iam, in quo ſatis diu digreſſi ſumus, bellis geſtis in Romano imperio, à quibus rei militaris Romanæ magnitudo, dignitas & ſimul uarietas intelligi poſſit, ſuccincta, aſtricta & breuiaria narratione ad principis ſiue imperatoris unius qualis eſſe debeat deſcriptionẽ ueniendum eſt. Primũ enim & maximũ rei militaris diſciplinæ, & belli gerendi fundamentũ eſt, optimi imperatoris delectus. De quo ſatis eſſe poſſet, ſi ea paucis diceremus, quæ M. Cicero. Gn. Põpeij laudes in oratiõe tractans ſic habet. Ego eẽ ſic exiſtimo, in ſummo imperatore quatuor has res ineſſe oportere. Scientiã rei militaris, uirtutem, autoritatẽ, felicitatem. Sed cum proximis temporibus uir doctiſſimus eloquentiſſimuſq́ Nicolaus Secundinus noſter Onexãdri ad Q. Verannium De optimo imperatore librum nobis è Græcia trãſtulerit in Latinũ, quem ſcriptorẽ per Auguſti, aut proxima illis tẽpora floruiſſe conijcimus: libet eius præcepta carptim colligere: in quibus in primis iucundũ utiliſſimũq́ erit inſpicere, ea quæ pręſcribit faciẽda: duces Romanos imperij fundatores factitaſſe. Et nobis facilè fuerit, niſi amplitudo operis nimia deterreret: quicq́d Onexãder ſingulis in partibus ſeruandũ iubet: qui cõſules, prætores, duces & imperatores ſeruarint, oſtẽdere. Sed iam Onexãdri præcepta uideamus, quæ is tãti facit, ut ſe felicẽ uel inde futurũ prædicet, ſi ea quæ Romani uirtute, prudẽtia & induſtria, fortiter & pręclarè geſſerũt: idoneus ipſe exiſtimet, q orationi cõplectat. Ad opuſq́ ingreſſurus de eius utilitate maxima attẽtos lectores reddit, quibus ſe oſtẽſurũ pollicet, unde orta ſit gloria ingẽs Romanorũ, q tale tantumq́ cõſtituerunt imperium, ut nullus rex, nulla ciuitas, nulla gens nõ modò maiorẽ imperij magnitudinem obtinere, ſed ne parem quidẽ attingere potuerit: affirmatq́ ſubinde nõ caſu id & fortuna, ſed uirtutibus factũ eſſe. Propitiam enim inquit, cœptiſq́ noſtris fauentem adipiſci fortunã optandum utiq́ eſt, non ideo tamen exiſtimandũ eam rebus præeſſe omnibus, atq́ penitus dominari. Vt enim inepti ac parum cõſiderati ſunt, qui ſingulas calamitates fortunæ attribuũt, nõ imperatorum deſidiæ & errori: ita qui res rectè & ordine geſtas fortunæ nõ imperatorum uirtuti impartire uidẽtur. Venienſq́ paulo pòſt

Onexandri De optimo imperatore præcepta.

ad rem

A ad rem: dicit imperatorẽ deligi oportere nõ generis & maiorũ, nec fortunarum & opũ habita ratione, ſed qui temperãs ſit, cõtinens, ſobrius, frugi, ac tenuis uictus, laborũ patiens, acer ingenio, nõ auarus, nõ iuuenis, non ſenex. Si contingat quoq; qui liberos habeat, qui ad dicẽdum idoneus ſit, exiſtimationiſq; præditus, temperãs, ne uoluptate abductus, curam maximarũ rerũ abijciat. Sobrius ut rebus maximis inuigilare poſſit. Victu frugi & tenui, quia delicijs deditũ, uiuendi cultus, & exquiſita ciborum cura fatigat, & mergit animũ: laboris patiẽs, quia ultimum eſſe oportet imperatorẽ, qui defatigetur atq; laceſcat. Acer ingenio, q celerẽ, & (ut inquit Homerus) uolucrẽ eum eſſe oportet, qui pernix cogitatione omnia percurrat, atq; futura cõijciat animo, longeq; proſpiciat. Non ſit auarus & lucri cupidus: pleriq; enim, & ſi fortitudine quadã, & robore aduerſus arma, & hoſtium copias interriti perſtare poſſunt, auro tamẽ illecti molleſcunt. Idq; telum efficax eſt ad extorquẽdam uictoriam accõmodatum. Nec iuuenem nimis, nec ſenem oportet eſſe imperatorẽ, q alter incredulus nimis & audax, imbecillus alter & timi

B dus. Pater habẽs liberos admittendus: non autem qui liberis careat, alioquin fortis probuſq; repudiandus. filij enim adhuc tenellę ætatis animum parentum deuinctum patriq; tenẽt, tanq; obſides dati patriæ. ætate iam adulta grandiuſculi armis, cõſilio, fide, opera, eum adiuuant. Eloquio prędituſ imperator militẽ oratione cohortãdo facilè perſuadebit pericula contẽnere, claris inſeruire facinoribus, & ſtudio glorię ac uirtutis amore incendet. Exiſtimatione prædituſ ſi nõ erit imperator, uulgus ægerrimè feret & ſequetur: cum nemo niſi inuitus ducem ſequatur: quem ſe deteriorem opinetur. Verum ut nemo propter ſolas opes imperator deligendus eſt, ita & inops repudiandus nõ eſt, modò uir fortis & alioquin bonus ſit. Nõ enim meliora efficaciora q; ad tuendũ erunt arma argento celata, atq; auro exornata, illis quæ ferro ac calybe fabrefacta ornatu extrinſeco carebunt. Cauendus eſt uerò rei numariæ ſtudioſius quæſtui continuo inhians. Conſueuerunt enim huiuſmodi homines ſordidi ac puſilli animi eſſe, qui nullius honeſtate rei, nul

C lius clari facinoris ſtudio poſſint allici. Maiorũ & progenitorũ ſplendor ſi adſit amplectendus: ſin abſit, haud magnopere deſiderandus eſt. quemadmodũ enim iumenta non ſtratorũ & ſellarũ ornamẽto, ſed ingenita, & ſuapte metimur fortitudine: ita maiorũ in imperatore uirtutes ſi proprijs careat, fruſtra cõtemplabimur. Quinetiã res plerũq; ſegnius adminiſtrãt, q errata ſi qua admiſerint maiorũ gloria honeſtari cõtegiq; poſſe cõfidũt. quibus uerò nulla parentũ eſt gloria, ut maiorũ obſcuritati ſuũ afferant uirtutis lumen, res cautius ardentiuſq; gerũt. Optãdus itaq; eſt imperator fortis, genere clarus, fortunatus, locuples: nõ tamẽ improbandus repudiandúſue inops, modò uirtute polleat, quãuis parentibus haud illuſtribus ſit natus. Is poſteaq; delectus inſtitutuſq; eſt imperator, facilis eſto, comis, & ſe uolentibus adire pateat: nõ tamẽ ea ſit facilitate atq; comitate, ut contẽptui fiat: nec tamẽ acerbus & durus, ut odiũ in ſe cõciet. Et ipſe deligat decuriones, cẽturiones, reliquoſq; copiarũ & ordinũ duces, quorũ uirtus perſpicua ſit. Quo in delectu habẽdo, locupletioribus & nobilitate pręſtãtioribus, plerũq; tenuiores poſt-

D ponendi ſunt: pecuniarũ em cõmoditas publica & priuata ſæpe deſideratur, cũ elargiri quippiã, & militibus gratioſe impendere eſt neceſſe. Sperat em quiſq; ſe maiora cõſecuturũ, ſi certauerit fortiter: ubi tenuiore uictoria, quæ propoſita ſit, largitatẽ imperatoris ſuppleturã intelligit. Cooptet ſibi præterea imperator collegas & ſocios, quibus cũ de incumbẽtibus deliberet. cogitationes em atq; cõſilia noſtra, qbus natura afficimur, niſi fidele foris p cõſultationẽ adhibitũ ſit auxiliũ, fallere nos facile poſſunt, & errorũ plena ſępenumero cõperiri. è cõtrà quæ alieno iudicio atq; ſentẽtia cõprobant, ſecuritatẽ cõparãt animo, & firmitatẽ in rebus tuẽtur. Et tamẽ nullus ſibi tãtopere debet diffidere, ut ancipiti ſit ſemp & infirma ſentẽtia, nec uſq; adeò arrogare, ut arbitretur nihil ſuis cõſilijs melius alios poſſe excogitare. Initia ipſa bellorũ tẽperãter cõſtituenda, & tanq; rerũ fundamẽta prudẽter iacienda. Bellũ em quodcunq; iuſtũ deos habet fautores, militeſq; alacriores iuſſa capeſſunt, & rei gerẽdę ſe exhibẽt. Vnde priuſq; educãtur copię, omni publica & priuata labe expiabũt expiationibus ſacriſq;, quæ ius ſacrũ religiõe dictauerit. Ducat deinceps exercitus inſtructus, ex ordine, etiã ſi cũ hoſtibus nõdũ eſſet cõgrediẽdũ, etſi p regiões lõge multorũ dierũ itinere eundũ, q̃uis per agrũ pacatũ. Milites em hoc pacto ordines ſeruare aſſueſcẽt, & loco quiſq; manere. & duces præfectoſq; ſequi diſcent.

Qualis debeat eligi imperator.

Qualiter exercitus duci debeat.

Quod

Quod multo accuratius seruandum erit, si per agrum hostilẽ mouere necesse sit, ne per E
repentinos impetus paruo temporis momẽto miles passim tumultuari cogatur. Agmẽ
uerò per loca huiusmodi si ducatur, ita cohibendum, ne prę angustia & sui dilatãdi diffi
cultate protendi in longitudinem nequeat, neq; nimis dissolutũ incedat. Sic enim facul
tas ad libitũ incurrendi, & per occasionem lædendi præstaretur. Itaq; contracto semper
quadratoq; agmine moueri satius atq; melius est, quàm protensiore atq; oblõgo. Com-
meatum uerò, impedimenta reliquumq; apparatũ bellici instrumẽti, in medio copiarũ
locari oportet: prętercq; si loca, quæ post nos relinquũtur, ita pacata sunt, ut citò poni du
ci cõuehiq; possint. Prętermitti quoq; debẽt aliquot equites, qui diligẽter scrutentẽ atq;
explorẽt quacunq; transeundũ est: pręsertim si per loca syluosa, saltuosaq;, perq; solitudi
nem uastam iter fuerit faciendũ. Mouendum autem est interdiu quando ad iter non ad
prælium copiæ sunt ducendæ: nisi fortè quippiam urgeat, quamobrem ut hostẽ præue-
nias tibi uideatur accelerandũ esse. Hac enim ratione etiam noctu mouere potes, modò
id tutò fieri posse intellígas. Sanè ubi eò uentũ est, ut mox necesse sit cũ hoste congredi, F
& prælio decernere, sensim nõ citatim ducantur copię, neq; magnum iter conficere co-
gantur. Porro si per agrũ socialẽ moturus sis, edicas militibus ne quid omnino attingãt
& uastent. Miles enim armis fretus, & quicquid libuerit faciẽdi licentiã nactus, nulli rei
parcere sciet. Hostilem autẽ agrũ diripi, uastari, incendiue palàm permittes: frugũ enim
atq; alimentorũ inopia, & numariæ rei difficultate bella extenuari solent atq; extingui.
Verũ priusq; agrũ hostilem uastari permittas, hostibus nisi cesserint, id te facturũ pręnũ-
cies. Ingruẽs enim calamitatis discrimẽ, atq; expectatæ cladis timor, mortales sæpe cõ-
cedere cogit, quod antehac ut facerẽt, nequaq; potuissent adduci. Vbi uerò calamitatẽ
acceperint, tanq; quos maiore dãno afficere nequeas, cætera cõtemnunt & paruifaciũt.
Sin uerò tibi diutius in agro hostili castrametãdũ esse intelliges, ea tantũ diripi uastariq;
permittes, quæ tibi nõ admodũ usui futura cõspexeris. Copijs tuis cõpletis expeditisq;,
nec in tuo, nec in sociali agro diu moraberis, ne cõsumptione rerũ, tuis magis q; hostib. G
detrimẽto fias. Curandum denicq; tibi diligentissimè est, ut terra mariq; in exercitũ com-
meatus facilè cõportentur. Positis autem in terra hostili castris, fossa confestim uallocq;
opus, tametsi eodem in loco tibi diu morandum nõ constitueris: munitior enim, & pro-
inde tutior eris, ad repentinos hostiũ impetus, & clandestinas, neq; expectatas irruptio
nes. Deligas quoq; milites, quibus id negocij detur, ut per statiões atq; excubias castris
Quæ loca cauenda sint deligenda. præsidio sint, etiã si hostem procul inde abesse acceperis. Verum si hostibus nihil urgen
tibus, diuturnior tamen tibi uidetur ibidem castrametatio futura, siue populandi hosti-
lis agri causa, siue oportunitatis commodius seruandę, occasionisq; hostem offendendi
captandę gratia, tũ ea tibi delige loca, in quibus castra teneas, quę neq; limosa, nec alio-
quin insalubria sunt: eiusmodi enim locorũ natura & situs exhalatione, corruptione, ac
fœtoris emissione uarios morbos ingenerare, pestẽq; injcere solet. proinde salubre est
atq; utile, castra nõ diu in eodem tenere loco, prætercq; si hyemandi causa duriciei, & ri-
goris cœli euitandi ibidem manere necesse sit. tum uerò apprimè curandũ est, ut cõstru-
ctis ordine tabernaculis atq; tentorijs suis, locũ oppidi instar incolere uideri possis. Sed H
in hybernaculis ipsis exercẽdi sunt milites, uarijsq; periculis ad pugnã apti reddendi, ne
Exercendos esse milites in castris. locus usquã otio & inertię detur. Exerceatur autẽ miles in hunc modũ. deligãtur aliqui,
quibus idonea dentur arma, assuescãtq; ordines seruare, nunq; deserere locũ, discãt prę-
terea cõtuitu mutuo, crebra appellatione, familiari cõsuetudine inuicẽ iungi ac deuin-
ciri: edoceatur prętereа miles ex imperato agmen tum producere, tum cõtrahere, & seu
dextrorsum seu sinistrorsum inuertere. Postremò admonẽdus est, ut signa quæ inter pu-
gnãdũ Imperatoris iussu darẽtur, attẽtè excipiat. ubi canat receptui, sese in ordinẽ colli-
gat, & sensim referat pedẽ. hoc pacto instructus & ornatus exercitus diuidat. deinde ad
pugnã citra ferrũ coeat, distributis leuibus pilis hastisq; fragilibus, & si fortè arua propè
sint, iactu glebarũ res geratur. Sin uerò colles & tumuli, & alioquin accliuia aderũt loca,
certi ad id deputati milites, hæc loca cursu occupẽt. alij quoq; cõstituant, quibus id de-
mãdetur negocij, ut illos deturbare cõtendãt, æqua ratione instituẽdus est eques, decer
nantur spectãte Imperatore cursus certatim, insecutiones, fugæ, cõgressiones, iaculatio
nesq; p loca pręsertim cãpestria. sed sub ipsis montiũ radicibus, quo p aspera & salebras

discas

A discas excurrere. Populationibus temperanter utendum est, nec militi permittendũ, ad rapinas & prædam temerè ferri. plerunq; enim maximæ acciderunt calamitates, quãdo dispalatos milites, hostis manu cõposita est aggressus. Cùm uerò ad prædã populabundum militem emittere cõstitueris, strenuos ex tuis præsidio illis addes, qui reditum cum præda ratum præstẽt. Exploratores si quando comprehenduntur, nõ una in omnes sententia & animaduersione uti debes. Si enim tuas copias & apparatũ inferiorem hostilibus copijs esse intelliges, raptim illos extingui iube. Sin uerò tuis cõfides rebus, exercitu ad ostentationem cõposito illis inspectandi facies potestatẽ, qui comiter habiti emittantur: renunciatus enim rerum tuarũ apparatus hosti metum terroremq; inijciet. Vigilias obeuntes tam multi sint, ut somnolẽtis uigilantiores inuicem succedãt: idq; munus stantes præstent, eorumq; pars extra uallũ ignes excitet, ut aduenientes eminus ipsi aspiciant. Si cõtingat, ut Imperatorem hostilis exercitus conuenire necesse sit, præstãtiores ex tuo exercitu armisq;, & omni apparatu ac corporis habitudine cõspectiores tecũ ad-

B duces: plerunq; enim fit, ut ex ea parte, quã quis conspexerit, de reliquo iudicet, magisq; ijs quę uiderit, quàm auditis credat. transfugã multa, ut fit, pollicitum ita custodiri iubeto, ut pro eorum quæ fuerit pollicitus euentu atq; successu, præmium aut punitionẽ expectare cogatur. Castra hostiũ circularis figurę pro apparentis ualli breuitatẽ ne despexeris. circularis nanq; minor re ipsa apparet: cum è contra longior uisa, præsertim in mõtibus sæpe fallit, q; salebrosis cõuallibusq; abundat, in quibus nemo cõsistere potest. Tu itaq; castra in breui comprimas spacio, hostibusq; ad pugnam prouocãtibus conglobatum tenebis militem, tanquã tuæ paucitati diffidẽs: fit enim ut hostis solutior negligentiorq;: aut inuadẽs, aut expectãs, à te constipato exercitu perrũpẽte facilius opprimatur: quæ fallendi ratio, ne tale cõmittas erratum, te poterit admonere. Quæ alicuius momenti est intentaturus, nemini cõmunicabis, præterquam si quãdo tuis primoribus aliqua secreto credi oportere existimabis. cauẽdum enim est accuratissimè, ne cõsilijs tuis

C hosti à perfuga, aut exploratore proditis: aut rei bene gerendæ occasionem amittas, aut clade aliqua afficiaris. Educere uerò copias, seu ad pugnã capessendã instruere neutiq; debes, nisi prius sacra de more feceris: quare Aruspices atq; uates habere oportet, qui sequantur exercitum: quanquã præstiterit contemplandi exta, & ritè sacra faciendi rationem tenere. Verum si pulcrè litaris, & sacra uotis tuis succedere inspexeris, optimatibus sacra ipsa ostẽdes, remq; deinceps bono capessere animo perges. Copiarũ enim duces, qui sacra portendãt reliquos cõmonefaciunt, eosq; animis auctos in spem erigunt: milesq; qui deorum immortalium monitu ad pugnã se duci credit, audentius & tanquam præsumpta uictoria pugnat. In educẽdis copijs illud maximè est obseruandũ, ut qua ingrederis ea quoq; tibi reditus patere possit: quod quidem eo ualet nõ modò ut hostem cõsilio superes, uerum etiam ne ab ipso incautius opprimare. Pulcrum enim est scire hostem decipere, necessarium ne ipse decipiaris cauere. Cõuenire te quemcunq; cupientẽ quocunq; loco, & tẽpore, admittere & audire debebis. Alioquin maximarum rerũ bene

D gerendarũ uel amittitur, uel cũ damno differt occasio. Si fortè castra tua hostiũ castris ppius cõferre: aut aliter ad hostẽ accedere cogeris atq; cõstitues, priusq; moueas, miles tuus cibũ capiat, ne fortè præuẽtus ieiunus, arma cogat arripere, & pugnã inire. Qua re neglecta, malè sæpius pugnatũ est, milite uirib. ob inediã destituto, præsertim ubi prælijũ nõ leui certamine, sed grauiter toto die peracto, uenit ad exitũ. Si quãdo trepidatione, ut fit, orta mœror aliquis militũ animos occupasse uideat, siue ea hosti accesserũt auxilia: siue q; alia re potior illius conditio uideat: tũ maximè expedit Imperatori hilaritatẽ atq; lætitiam præ se ferre. Vultus em̃ faciesq; Imperatoris conformes sibi solet animos militum reddere, & similitudine sua eos afficere. præstatq; frõte & oris habitu, quàm oratione, & uerbis, solari: quia orationi fides quandoq; minor habetur: utrunq; tamen pro uiribus faciendum erit, & sese uerbis ac uultu talem gerere, qualem tempora postulabũt. Et sicut æger animus mœrore deiectus obtentu spei bonæ excitandus erigendusq; est: ita lasciuus & inertia intemperans conterendus terrore castigandusq; est. Idcirco utrique rei te debes aptè accommodare, & rationem habere rerum ac temporum, ut ubi opus sit timentẽ te & futuri prouidũ, tum ratione, tum uultu ostendas: aut impauidum & fidẽtem uti profuturum intelliges. Dum aciem strues, equitatũ tuum nõ ut tu uoles, sed ut tempus

De exploratorum animaduersione.

De uigilijs.

De transfugis.

De educendis copijs.

ut tempus & ſtatus rerũ te coget, diſpones: equites enim tuos oppoſitè ad equitatũ ho- E
Qualiter acies ſtruendæ. ſtilẽ ſtatues. Verũ quoad fieri poteſt eo modo locabis, quo ſolẽt inſtrui in cornua acies, ut & ad frontẽ & ex lateribus ſpacioſioris loci cõmoditate freti expeditius poſſint prodire, equeſtricq; munere uti, nullis poſt ſe ordinatis, qui poſſint eſſe eis impedimẽto. Velites autẽ iaculatores & ferentarios, ſagittarios demũ & funditores primos in acie locabis: nam ſi pòſt ſequũtur, magis ſuos, q̃ hoſtes lædẽt. Sin medij inter ipſos ſtatuẽtur, irritum erit eis peculiare pugnãdi officium: quippe qui nec pedem referre commodè poſſint ad iaculorum pilorum ſurſum uerſus porrectionem, nec de curſu ipſo iaculari à prę cedentibus prępediti. multoq; minus funditores poterũt in girum torquere fundas, atq; tela amittere, circunquaq; militibus obſiſtentibus, in quos circumlatio fundæ offendẽs, his magis quàm hoſtibus dãno erit. Sagittarij quoq; præcedẽtes cæteros: in ipſa hoſtiũ corpora ueluti ad ſignũ rectè immittent: ſin poſtremi, aut intermedij, ſurſum uerſus ſagittare cogentur: & uis ipſa telorum cõſumetur in caſſum. Si autem continget pugnam F
his in locis cõmitti, quorũ pars humilis & plana ſit, pars collibus tumuliſq; inſurgat, tum leuis armaturæ militem maximè in aſperis ac durioribus locis ſtatues: rurſus ſi cãpeſtri-
Fundarum uis. bus locis abs te occupatis, hoſtis eminentiora obtineat: huc leuẽ armaturã adduces, quę facilius & iaculatur, & ſimul pedem refert. Fundarum autem uis perniciosiſſima omniũ eſt: nam plũbi color aereo colori perq; ſimilis eſt, & dum per aera fertur, latet: hoſtiumq; corpora incauta petit, illationiſq; ui atq; agitatione prope ignitũ uehementer ferit, peni tuſq; ingreditur, nec cõcerni poteſt, q̃ labra uulneris eueſtigio claudũtur, & tanquã corruere uidẽtur. Ac ſi hoc genere teli & uelitum ope tu cares, hoſtis autẽ maximè pręſtat, primos aciei tuæ denſos conſertoſq; prodire iubeas, geſtantes clypeos magnos, quibus poſſint toto corpore cõtegi, reliqui uerò, qui hos ſequunt, ordine ad ultimos uſq; ſublatis ſupra capita clypeis, hoc pacto tantiſper proficiſcantur, dum intra iactum telorũ ueniant. Sin utriſq; adeſt huiuſmodi uelitũ auxilium, tui primi iaculentur in hoſtes. Solertis erit Imperatoris, ubi aduerſus multitudinẽ hoſtiũ ſe cum pauciorib⁹ uiderit pugnaturum, eiuſmodi operã ſibi deligere, uel iuxta fluuij ripas, uel ſub mõtes & ſupercilia ubi G
acies inſtruere poſſit, & ipſa loci natura hoſtes arcere. Cæterũ non erit inutile, ut inſtructa prius tanquã ad pugnã acie, deinde quaſi exterritus pedem referas, ordineq; ſeruato ſimilem fugæ receſſum ſimules, rurſus ad inſequentes conuerſus manum cõſeras: nonnunquã enim opinati hoſtes aduerſariorũ exercitum paueſcentem fugere præ gaudio inſultant ſoluto ordine, & certatim incumbunt, ac alij alios pręuenire contendunt: contra quos conuerſum pugnare, citra periculũ eſt, & ipſa ſiſtendi fiducia præter ſpem hoſtium euenies, trepidantes hoſtes & diſpalatos in fugam uertere poterit, tametſi paulo ante inſolẽter inſequebãtur. Habeas itẽ oportet ſelectos aliquos milites, qui extra acies inſtructi, tanquam triarij laborantibus opem atq; ſubſidiũ præſtent, & de quibus auxilium ubi uſus ſit depromere facile poſſis: magnopere enim prodeſſe poſſunt, ſi feſſis accedant integri. Illud quoq; non fuerit ab re, quin admodum utile, ſi quanto tibi uidebitur ſpacio, è copijs tuis elegeris aliquot, qui clàm hoſtibus ſeſe alicubi occultẽt: quibus
pręcipias ubi inſtructa acie pręlium inieris, dato à ſpeculatoribus ſigno excitati prope- H
re moueant. Quod tum maximè faciendum erit, cum auxilium expectatum uiſum eſt in tempore nõ ueniſſe. Rati enim hoſtes eos eſſe milites, quos auxilio tibi futuros præſtolabare: fortè tuis adhuc mouentibus, & priuſquam in reliquum exercitum ſe immiſceant, ipſi uertentur in fugam. Repentina quoque in hoſtes poſt terga irruptio, formidoloſiſſima omnium eſt. Quamobrem ſi fieri poteſt, mittenda eſt nocte manus aliqua militum, qui tranſuerſo itinere prætereant hoſtes, ſeq; per inſidias poſt eos locent, colorentur. Inualeſcente pugna, & cunctis utrinq; rem ſtrenuè gerentibus obequitando tuos hortere, ſimúlque inclames ſi fortè in dextro cornu es, leuo cornu aciem uincere, hoſtemq; profligatum. ſin in leuo es, dexteram aciem tuorum uincere dices, ſiue res ita habeat, ſiue non. & pariter de hoſtium Imperatoris occubitu falſum etiam uociferare proderit: hæc ratio plerunq; profuit, id eſt, ut tuos ſimul & hoſtes fallas. Sapientis quoq; Imperatoris eſt fratres cum fratribus, & cum amicis amicos ordine iuxta locare: fiet em ut mutuo ſe inuicem amore animoſius defendẽtes, reliquam quoq; aciei partem proxi-

mam

A mam,uel à fuga ſiſtant,uel impellãt in hoſtẽ. Iuſſa teſſeræ atq; ſigna præfectis copiarum principio dari debẽt:à quibus ad omnes quoq; milites manẽt.nec uoce edatur ſignũ,ne exaudiat ab hoſtibus,ſed uel geſtu corporis,uel nutu capitis,uel manus motu,uel armorũ colliſione,uel haſtæ uerſione,uel enſis uibratiõe.Signũ em̃ præterq; quod hoſti clam datur,etiã maximè conducit ad cõditionem alienigenis,qui diuerſa lingua nobiſcũ militant.Mandabis quoq; militi tuo,ut tum inſecutiones,tum receſſus ordine faciat. Nam ſiue ſuperati repulſi ue minus lædentur(quippe quos hoſtis nõ fuſos paſſim,neq; palãtes ſingulos opprimere quibit) ſiue victores hoſtẽ fuſum fugatũq; inſequũtur,peſſimè eum afficient:turmatim conſertimq; inſequẽdo.adde etiã tutius: plerunq; em̃ ubi hoſtis fugiẽs aduerſarios poſt terga uidet paſſim & nullo ordine ferri, derepẽte redactus in aciem retroq; cõuerſus cladẽ acceptã reddit. Sit tibi curæ fulgentem atq; armis illuſtrem exercitum ducere:nitor enim ac fulgor armorum,formidoloſum reddit acierũ aſpectũ, & ingentem terrorẽ ingerit hoſtibus, atq; animos eorum conturbat. Producas inſuper

Vt exercitus armis fulgentibus ſit.

B agmẽ,tum uociferatione, tum clamore quãdoq; & curſu. Eiuſmodi enim facies rerum, clamores militum,ſtrepituſq; armorum clangori tubarum immixtus, mirificè terrefacit hoſtium animos.Inſtructis apparatiſq; undiq; ad pugnã copijs nõ ſtatim mouere debes ſtudio ſcilicet præripiendæ pugnæ.Sæpe enim cogitur impreator cõſpecto hoſtium apparatu,ad armaturam eorum,ad gentes, ad mores hominũ,ſuas quoq; parare & inſtruere copias.Si hoſtis equitatu prẽualet,& tibi commoditas fortè datur,delige aſpera loca anguſta, ſummõtana, & per quæ eques facile uadere nequeat. Et quoties progrederis, dimittes intra munitiones,qui caſtris & impedimẽtis prẽſidio ſint,ne uiſa ſolitudine hoſtis mittat,qui caſtra deſerta occupẽt,& impedimenta diripiant.Illi maximè mihi uidentur errare, qui in hanc cõditionem pugnare uolunt, ut ſi uicerint,parũ hoſtibus ipſi noceant,ſin ſuperati ipſi uictiq; ſint, magnã accipiant cladem. In rebus difficillimis cõducet pro uiribus tuis perſuadere,mortem atq; perniciem incertam his eſſe,qui pugnando prẽſtant,& ſe tuentur:eos uerò qui fugiant,proculdubio perituros. calamitatem quoq;

C hos conſequi,qui deſerant locum,nõ eos qui ſeruent ordinem. Excogitata uerò in ipſo diſcrimine pugnæ cõſilia, & repugnãdi aduerſariorũ cõſilijs extempore adinuentæ rationes: ampliorem nimirum gloriam,maioremq; admirationẽ imperatoribus,diſciplinamq; rei militaris exactè tenẽtibus peperere:quàm ea quæ præſumptione & coniectura ante copiarum congreſſum exquiſita eſſe uidentur. Imperatorem ipſum cõſultè magis,& cautè q̃ audacter certare oportet,uel omnino potius abſtinere pugna.prudentia enim animi, quàm uiribus & robore corporis præſtare debet. Nanq; qui adeò cupidus atq; inſolens eſt, ut nihil dignũ patrari à ſe putet, niſi manum ipſe cum hoſtibus cõſerat: is nõ modò non fortis,uerum audax quoq; & temerarius eſt. Ad imperatorem id in primis attinet,dum pugnatur obequitare aciem, pugnantibus ſe oſtẽdere, eos qui fortiter rem gerant,laudare: trepidantibus uerò minari,cohortari cunctãtes,laborãtibus opem ferre,ſupplere defectus.Si qua uſus eſt deducere copias,tempora obſeruare,occaſiones

Conſultè magis pugnandum quàm audacter.

præripere, futura conijcere,cani iubere receptui. Reuocatis è pugna militibus,dijs im-

D mortalibus ſacra faciat,ſupplicatiões decernat,põpas agat.ut pro tẽpore uti licebit,pollicitus grato animo reddat, quæ ritè poſt bellum cõfectum & partam uictoriam exolui fas ſit.deinde honoribus muneribuſq; eos donet,quos probè rẽ geſſiſſe acceperit.Ignauos aũt & inertes pœna ignominiaq; afficiat.honores uerò huiuſmodi fortibus habeat, qui patrijs moribus ſunt probati.Præterea quæ in ipſo debẽt proficiſci imperatore hæc ſunt:armaturæ,inſignia,ſpolia,decuriæ,præfecturæ, ducatus alij quoq; eiuſmodi magiſtratus. Verùm præſtãtioribus uiris & magiſtratus gerentibus, ampliores haberi debẽt honores:priuatis autem decernãtur minores.hæc etſi liberaliter & benignè pro meritis cuiuſq; dari cõſueuerunt:irritamenta præterea ad uirtutem ſunt cæteris, qui huiuſmodi honoris ſunt cupidi. Vbi uerò bonis præmia pro meritis rependuntur,malorum autem ſupplicia nequaquam diſſimulãtur, uniuerſum exercitum optima ſpe affici eſt neceſſe. Victoria uerò potitus aliqua, nõ modò ſingulis militibus uiritim dare præmia rei bene geſtæ debebis,uerum etiã uniuerſo exercitui laborum ſuorum fructum aliquem ex hoſtibus elargiri. Permittes quoq; militi caſtrorum impedimentorum,& oppidorũ,ſi qua iure belli in tuam uenerint poteſtatem direptiones. Vrbium deniq;,prẽterquam ſi fortè

Milites pro re geſta afficiendos.

de eis quicquam foret deliberandum: hoc enim rebus omnibus uehementer conducet, E
præsertim si bellum nondũ confectum consummatumq; est. eiusmodi nanq; emolumẽtis allectus miles promptiorẽ se animantiorem q; ceteris præstabit: nisi credamus uenaticos quidem canes sanguine intestinisq; captæ feræ illecebrari à uenatoribus utile esse: uictori autẽ militi uictorum bonam in prædam dari nõ expedire. Diripiendi autem potestatem militi tuo nec semper aduersus omnes passim cõcedas, corpora uerò minimè in direptionem uenire permittes, quę abs te uenundẽtur. Siquidem pecunia publicè opus est, & ingenti sumptu: qua in re quæcunq; uel agi, uel ferri possunt, ad te conuehi palam edices. optimè enim tu censere potueris temporũ atq; rerum habita ratione, an cunctam prędam retinere, an partem, an deniq; nihil debeas. non enim in rem est in bello gerẽdo ærarium publicè pecunia abũdare, & emolumẽtis indies obuenientibus militem fraudare, quãdo præsertim ob deuictorum opes, & locorum felicitatem, emolumenta militi largius & benignius impartiri possint. Captiuos uerò bello adhuc stante ne occidito, F
Quid de captiuis faciendum. præsertim eos aduersus quos bellũ primò susceptũ est. minimè autẽ omnium hos interimere debes, qui autoritate apud hostes præstent, & illustres insigneq; gloria sunt, recordatus incertæ fortunæ atq; uariæ, & mutabilis sortis, quæ plerunq; amat rebus feliciter gestis inuidere. hos enim cum aliis cõmutare poteris, aut aliquo potiri oppido. Exãtlatis deinde periculis extruantur militibus tuis epulæ, instituantur ludi, & laborum laxamenta atq; remissiones permittantur. Prospiciendum deinceps erit tibi, ut desideratis exequiæ magnificè exoluãtur, nec tempus ullum aut horam, aut locum, aut periculum caulaberis siue uiceris ipse, siue uictus superatusq; sis. Nã ut pium est mortuis iusta exequi, & per religionẽ ritè inferias agere: ita magnoperè utile superstitibus & omnino necessaria res est, pietatẽ hanc erga defunctos tuam ad uiuos ostẽdere. quisq; enim maximè de se iudicat & uaticinatur, atq; rem ægerrimè fert tanquã sepultura carituras, si pugnando ceciderit, ubi animaduertat ante oculos iacere cadauera, & propè per cõtumeliam, & contemptũ imperatoris busto & humatione priuari. Si inducias pactus es, caue interim in hostes irrumpas, nec propterea tu ipse incautus sis. latẽt enim incertę ue sunt G
eorum, quibus cum fœdus percusseris sententiæ. quam ob rem hinc honestum tibi erit iusiurandum, quo adactus est seruare, & tutum hostibus nõ credere ob perfidiam. ciuitatibus, quæ spõte tibi concesserint, & facta deditione in potestatem uenerint clemẽter usus, allicies reliquas. quisq; enim maximè ubi uictorem inexorabilem fore & iracundũ in uictos exploratum cõpertumq; habet, quęuis agere patiq; mauult, q̃ ultro se dedere: nihil enim tam animos generositatis implet, quàm timor impendẽtis mali. aduersus autem desperantes periculosa atq; difficilis est omnia experiundi cõtentio. Vnde imperatoribus stultis & efferatis diuturnæ urbium obsidiones efficiuntur, nonnullæ etiã irritæ & infectæ. Iis qui tibi rem aliquã per proditionem nauassent, promissa & fidem seruare debes: non tam propter eos, quàm pro his qui futuri sunt, & ut intelligant eis deberi gratiam, qui partes tuas amplecti maluerint. Ad irruptiones autẽ & proditionem, nocturnas hostium opprimendorũ occasiones non omnino rudem & imperitum te esse oportet, ut ad constitutam horam locumq; designatum peruenias. Verum si interdiu urbem H
seu oppidum aliquod per proditionem capturus, moueas necesse sit, per ipsum tempus profectionis aliquot præmittes equites: qui quotquot offenderint, sin uia cõprehendãt, ne quis ex agro cursu in urbẽ ueniens, copias tuas iamiã irrupturas enunciet. Tumq; repentinus incautis improuisisq; hostibus ipse structa acie appareas. Fit eñ semper, ut primi impetus & rei gerendæ initia formidolosiora uideantur, q̃ si tardiusculè & per moras progrediare. At in obsidendis urbibus imperatoris maximè uirtus desideratur. Militaris quoq; astus, machinamentorũ apparatus. prospicere autem tibi debes necubi incautiorem te ipsi quos obsides opprimant: qui enim in periculo se putat costitutũ esse, occasionem obseruat, quam nactus preuenire contendit. Quamobrem oportet obsessorem fossa & uallo, stationibus & præsidijs castra sua cõmunire: ꝓpterea quod quicquid ipse paret, quidue facturus sit, hostis è multis uidet. cõtrarij quos tu obsides murorũ obtectu tecti, ex improuiso plerũq; effusi explicatiq; per portas, uel opera, uel machinamẽta tua incendũt, uel milites opprimunt tuos, uel aliquid magni afferunt incommodi. Maximè autem tibi erit usui, si quæcunq; tentare uoles noctu aggrediare; atrocior enim suspicio

est

A est,maioremq; ingeret animis trepidationē insultus,qui in umbra nō cernitur.quicquid enim noctu agas, tametsi paruū sit, horrendū his uideri potest quos obsides. nullus eñ dicit quod uidet,sed quisq; maximè q̄d timet,aut suspicatur uidisse,affirmat.Si opus aliquod manu p̄propere expediri uis,primus omnium tu manum affer:uulgus autē non tam minis compellitur quoduis agere, quàm uerecundia reuerētiaq; maiorū inducitur. Quoniā multa atq; uaria sunt tormenta bellica,& ad quatiendas euertendasq; urbes diuersa machinamenta, tu non his omnibus,sed quibus tu commodè possis,uteris. nō est in me nūc singula præcipiēdo referre,quibus sit usus.Arietibus uidelicet, testudinibus, uineis,turribus,balistis,alijsq; id genus operibus & machinamentis: sed quod ad imperatoris prudētiam attinet, illud mihi uidetur esse, unam aliquam potissimam urbis partem deligere, cui opera & machinamenta admoueas, & partitis multifariam, & ordine dispositis copijs,reliquas urbis partes oppugnare,& ad muros scalas afferri iubeas. fueritq; operæpretium plures partes urbis præ se ferre aggredi uelle,ut diuerso apparatu uario q; oppugnandi genere uires ciuium atq; cōsilia distrahantur.Interea facilius imperator illac ubi summa ope nixus intētusq; erit,ciuitatē occupabit. Sin maturè aliquod oppidum,urbem,aut castra expugnare cōtēdes,tuosq; uidebis defatigari milites, partiaris oportet tuas copias in ordine sibi inuicem successuras:dumq; una pugnatur acie,quietē alij agant,& corpora curent. Et quia ferreus imperator esse nō potest,qui sine intermissione omnibus intersit, substitutis & ipse exercitus sui primoribus quietē agat interpolatam potius quàm diutissimè cōtinuatā. Si pars urbis,aut oppidi quod expugnare contēdis,rupem,aut prærupti aliquid in circuitu habebit,quod natura loci per se tutū nihil, ut assolet munimēti habeat,agiles audacissimosq; ex tuis,ut scalis,uel aliter scandāt obrepantq; curabis:fueritq; plurimū in rem si tubicinē illi secum funiculo attrahere potuerint,qui illico in superiora perductus canere occipiat:& qui erunt ingressi milites portā interea propinquiorem,aut murum alicubi aperiāt.Audita enim hostilis de muro tuba, p̄sertim nocturno tempore ingentem ciuibus terrorē incutit:proinde trepidātes tanB quam urbe iam capta deserēt stationes,& facile erit,nemine repugnāte effractis portis, murisue conscensis loco potiri. Vrbem si cœperis aliquā,quæ & multitudine,& robore ciuium uigeat,ut tibi sit timēdum,ne citius conglobatus crebris cōuersionibus tuis oppositis repugnet,siue in arcem se recipiens,aut editiora urbis nouum redintegret bellū, edicto inermibus uel arma abijciētibus,salutē polliceberis.Nam celebrato passim edicto cuncti,aut pars maxima,in potestatem uenient tuam:qui enim hosti adeò sunt irati, ut armis omnia experiri cōtendant,illum in eam adducunt desperationem,ut quod oblata salute ex animo facturi non erant,tamē malis quæ timent efferati repugnent,& cędem,aut cladem referant,aut nouis laboribus te fatigēt. Mors quæ militi certanti accidit,nulla prorsus indiget consolatione aut misericordia, quippe quæ uirtutis studio,& uincēdi amore obtigerit. At post partā uictoriā urbe iam expugnata uictos passim occidere,uictoribus ipsis miserrimū est:itaq; stultitiæ atq; immanitatis notam affert.Si urbem,quā obsides,posse ui & armis capere desperabis,& proinde obsidio fuerit diutius D protrahēda, quotquot per regionem & agrum strenuitate & corporis robore ualentes potes capere conserues,quibus ut tibi cōmodum erit,& rebus conducet tuis utare.Mulieres uerò & pueros,cæteros q; qui uel cōfecti senecta sint, uel alioquin imbelles & imbecilli,in urbem intrare compelles,utpote qui eorum,quæ pro urbe tuenda desiderantur,nihil omnino efficere possint, & ad consumendum citius alimenta reliquis ciuibus damnum afferant. Postea denicq; quàm imperio tuo res feliciter gesta consumataq; est: ita ut bello cōfecto rebus omnibus adhibere finem tibi liberum sit,noli te exhibere pro felicitate durum atq; acerbum,quin potius clementem & mitem,proinde benignum & cunctis amabilem:illa enim inuidiam pariunt,hæc æmulationem & studium prouocāt. Siquidem inuidia est dolor ex aliorum bonis subortus: æmulatio uerò studium imitandi uicissim aliorum uirtutem,quæ tam inter se differūt: ut inuidentis quidem sit optare, ne cui bene quippiam ueniat,æmulantis autem cupere æquè ea potiri posse,quæ alij honestè sibi comparauere. Vir ergo bonus non modò patriæ multitudiniq; armatæ erit optimus dux,uerum etiam perpetuandæ propagandæ ue suę gloriæ citra periculum sapiens imperator atq; custos,& moderator diligentissimus.

Qualiter expugnari debeat urbs.

VNiuersa Romanorum publica regiminis forma, tribus explicata, religionis, reipublicæ administrationis, & militiæ partibus, ea attingemus, quæ ad singulorum regimen institutionemq; uitæ spectauerunt. Essetq; ab ipsis infantibus uentre exceptis materno inchoandum, nisi matrimonia primum solidumq; libertatis cuiuscunque nascentis seminarium anteponenda censeremus, quanquam uirgines cum quibus matrimonia, ut plurimum ineuntur, primum de quibus dicatur, locum & ipsæ uidentur exposcere. Sed non est nobis nunc mera in manibus Christianorum tractatio institutionum, in quibus multæ & maximæ uirginitatis laudationes habentur. Nam ut sanctos omittam alios Romanæ doctores ecclesiæ beatus Hieronymus contra Iouinianum uirgines diuersarum ætatum & prouinciarum maximis extollit laudibus. Calidoniam Atalantam, quæ semper in syluis errauerit: Harpalicen in Thracia. Camillã Volscorum reginam, in Chalcide Iphigeniam. Sibyllas decem & filiam Priami Cassandram. Et demum ad Romanas cõuersus: uirginibus dicit omnes publico decreto de uia cessisse. Claudiamq; ut uirginitatem assereret, magnam matrem deûm manu traxisse, quam multa boum iuga trahere nequibant. Etsi uerò uirginibus breui nupturis de uia cederent: & paucas Vestales uirginitatem uel inuitas seruare uellent Romani, eam tamen in uiris perpetuam esse legibus prohibuerunt, quandoquidẽ Camillus ac Posthumius primò pòst M. Valerius Maximus, & G. Iunius Brutus bubulcus cẽsores, eos qui ad senectutẽ cælibes peruenerant, multauerunt. Lucium etiam Antonium Senatu mouerunt, quia quam uirginem duxerat sine amicorum cõsilio repudiasset. A matrimonio itaq; inchoandũ, cuius uerbi uim sic exprimit Vlpianus De uerborũ significatione tractans: & in Iuris naturalis partibus: Hinc descendit maris & fœminę cõiugatio, quã nos matrimonium appellamus, hinc librorũ procreatio, hinc educatio. Videmus enim cætera quoq; animalia, feras etiam istius iuris peritia censeri. Idemq; Iuris consultus scribit. Sponsalia dicta sunt à spondendo. Nam moris fuit ueterum stipulari & spondere sibi futuras uxores, unde & sponsi & sponsæ appellatio nata est. De matrimonio cum omnes gentes bene, tum maximè Romani optimè senserũt, quod infrà breui apparebit. Tamẽ Aulus Gellius Metelli censoris uerba orationis, quam ad senatum habuit, hæc ponit. Si sine uxoribus esse possemus, libẽter omnes ea molestia careremus: sed quoniã à natura ita comparatum est: ut nec cum illis satis cõmodè, nec sine illis ullo modo uiui possit, saluti perpetuæ potius quàm uoluptati breui consulendũ. Et Xantippem uxorem Socrates cum haberet, se mores eius duros ferre dicebat: ut assuesceret iurgia & petulantiam aliorum extrinsecorum ferre. Et Varro in Menippeis: uitium uxoris, aut tollendum, aut ferendum. qui tollit uitium, uxorem cõmodiorem facit: qui patienter fert, sese meliorem reddit. Qua de re multa hic afferre possemus à beato Hieronymo sumenda, quæ & ipse ab Aurelij Theophrasti libro De nuptijs sumpsisse dicit: ubi disputat an sapiẽti ducẽda sit uxor: multaq; in alterutram differit partem, quæ ideo omittenda duximus: quia felicissimũ nobis in Paula uxore matrimoniũ nos in disceptatione suspectum redderet. Talasij uocem nuptialẽ Liuius primo dicit, quia rapta Sabina pulcrior eo nomine ferebatur ad Romulũ. Et Plutarchus in uita Gn. Pompeij: Talassum nuptiale uerbũ à Talassẽ Romuli uxore. & itẽ Plutarchus in Problematibus: in nuptijs Talasij nomẽ crebrò iactatur, sicut Græci Hymenæum, ita Latini thalasum in bonũ omen habẽt. Meliusq; Christiani Sarrhæ & Rebechę fidẽ prudentiã ac sapientiã suis sponsis in uotis optant. Sponsam uerò domũ introducentes Romani iubebãt dicere. ubi tu Caius, ego Caia, quasi cũ uiro depacisceretur: ut omnia sibi cũ uiro essent cõmunia, & pariter imperarẽt, uel propter Caiam honestissimã mulierẽ ac bonã uni ex Tarquinijs collocatã: cuius in Sancti templo statua ex ære posita fuit. Qua de re Festus sic habet. Caia Cecilia appellata est, ut Romam uenit, quæ antea Tanaquil uocitata est uxor Tarquinij Prisci, quæ tãtæ probitatis fuit, ut id nomen ominis boni causa frequenter in nuptijs uocitaretur: quam summam asserunt lanificam fuisse. Et nouam nuptam limen patris transcendere non permittebãt, quod Sabinæ nuptæ in domũ alienã transmigrauere, non ipsæ inierunt: uel quod uideri uoluntˢ

Lex qua uirginitas in uiris prohibebatur.

Matrimonium.

An uxor ducenda.

Consuetudines in nuptijs.

A uolunt,mœſtæ ingredi domum, in qua pudicitiã amiſſuræ ſunt. Nuptiarũ initio, inquit In agricultura Varro,antiqui reges ac ſublimes uiri in Etruria in coniunctione nuptiali noua nupta,& nouus maritus primum porcã immolãt.Et Feſtus multas ponit cõſuetudines,quas ordine ſubijciemus.Clauim cõſuetudo erat mulieribus donare ad ſignificãdum partus facilitatẽ exhiberi.Haſta caput nubẽtis comebatur,quæ in corpore gladiatoris ſtetiſſet abiecti occiſiq;, ut quemadmodũ illa coniuncta fuerat cũ corpore gladiatoris,ſic ipſa cũ uiro ſuo:uel quia matronæ in Iunonis Curitis tutela ſunt, quæ ita appellabatur à ferenda haſta,quę lingua Sabinorũ curis dicitur:uel quod fortes uiros genituras ominentur.uel quod nuptiali iure imperio uiri ſubijcitur, quia haſta ſumma armorũ & imperium eſt:quam ob cauſam uiri fortes ea donantur,& captiui ſub eadem ueniunt. Hunc autem uel proximum morem ætatis noſtrę Romani ſeruant.qui non quidem haſtã, ſed enſem ſponſæ capiti priuſquã domo egrediat ad ipſum limen populo inſpiciẽte ſuperponũt. Cingulo noua nupta præcingebatur,quod uir in lecto ſoluebat: factum ex
B lana ouis. ut ſicut illa in glomos ſublata coniuncta inter ſe ſit, ſic uir ſuus ſecum cinctus uinctuſq; eſſet. hoc Herculaneo nodo uinctũ uir ſoluit ominis gratia, ut ſic ipſe felix ſit in ſuſcipiẽdis liberis,ut fuit Hercules:q ſeptuaginta liberos reliquit.Cinxiq; Iunonis numẽ ſanctũ habebat in nuptijs, ꝙd initio cõiugũ ſolutio erat cinguli, quo noua nupta erat cincta. Cumerã uocabãt antiqui uas quoddã quod opertũ in nuptijs ferebãt, in quo erant nubentis utenſilia.Corolla diminutiuũ eſt à corona: corollã noua nupta,de floribus uerbenis,herbiſq; ſelectis ſub amiculo ferebat.Feſcenini uerſus qui canebãtur in nuptijs ex urbe Feſcenia dicuntur allati,ſiue ita dicti,quia faſcinum putabãtur arcere. facẽ in nuptijs in honorem Cereris præferebant: aqua ſpargebatur noua nupta,ſiue ut caſta puraq; ad uirum ueniret,ſiue ut ignem atq; aquam cum uiro cõmunicaret.Flãmeo amicitur nubens ominis boni cauſa,quod eo aſſidue utebat Flaminia,id eſt Flaminis uxor. cui non licebat facere diuortiũ.Genialis lectus,qui in nuptijs fit in honorẽ genij. Geniũ
C appellabãt deum,qui uim obtinebat rerum omnium gignendarũ. Alij Genium eſſe putant uniuſcuiuſq; loci deum. In pelle lanea noua nupta cõſidere ſolet, uel propter morẽ uetuſtum, quia antiquitus pellibus homines ita induti, uel ut teſtetur lanificiũ. Patrimi & matrimi tres pueri in nuptijs adhibentur.unus qui facem præferat ex ſpina alba,quia noctu nubebãt:duo qui nubentem tenebãt.Rapi ſolet fax,qua prælucente noua nupta deducta eſt ab utriuſq; amicis,ne aut uxor eã ſub lecto uiri ea nocte ponat, aut uir in ſepulcro comburendam curet,quo utroque mors propinqua alterutrius captari putatur. Talaſſionem in nuptijs Varro ait ſignum eſſe lanificij aptum: Plutarchus in Problematibus. Noua nupta cum in matrimonium datur, ignem & aquã tangere iubetur,ut ex calido & humido gignatur fœtus.Quinq; faſces in nuptijs accendũtur,nec plures aut pau- *Quinq; faſces in nuptijs.*
ciores,quos cereos appellãt: accendũturq; ab ædilibus, quod mulier non plures poſſit parere uno partu.uir ab uxore, uxor à marito quicquã dono accipere prohibetur, quorum ſcilicet omnia debẽt eſſe cõmunia,& donatio poteſt eſſe ſuſpecta in hęreditate ſuc
D ceſſuris.Plutarchus in Problematibus. Maritus primo ſponſę nõ in luce,ſed in tenebris iungitur,ut calumnia quædam ſit ueneris illicitæ, quãdo cum licitis & honeſtis connubijs pudor adhibetur & uerecundia. Veteri more uxores nec molere, nec coquere permittebantur,quia id in fœdere Sabinorũ ueteri cautũ eſt. Menſe Maio uxorem non du- *Menſe Maio uxorem non duci.*
cunt, quia aut Aprili id faciunt ueneri dicato:aut Iunium expectãt Iunonis menſem. Et quod mẽſe Maio homines prius,poſtea imagines de põte ſublicio præcipitabãtur. Vnde Flaminicã Iunonis ſacerdotem eo tempore triſtem eſſe oportet, quæ nec eo mẽſe lauat,nec ullo cultu utitur.uel quod plerique Latinorũ eo menſe purgationibus utẽtes mortuis parentabãt. Eorum qui uxores ducunt, comam haſtæ cuſpide diſcernunt & diſcriminant,diuortiũ ea re ſignificantes,quod ſolo ferro nuptiæ dirimendæ ſint,id eſt,ui adhibita.Plinius dicit nubẽtes uirgines comitari colum,comptam,& fuſum cum ſtamine, &nouas nuptas lupino adipe poſtes ungere conſueuiſſe,ne quid mali medicamenti inferretur.& poſt:diebus ſuis ſponſæ annulus ferreus mitti,iſq; ſine gemma cõſueuit.Macrobiuſq; in Saturnalibus ſic habet: feriis uim cuiquam fieri piaculare eſt,ideo uirgines non ducuntur:ſed cum foſſas ueteres liceat purgare,uiduæ ducuntur feriatis diebus. Et noua nupta poſtridie nuptiarũ libertatem in domo uiri accipit,& rem diuinã facit. Vir-

gines autẽ quare festis diebus non locentur,& econtra uiduæ deducantur,hanc Plutarchus affert causam,quia uirginibus decorũ, uiduis uerò multis præsentibus nubere fœdum. ideo dies festus eligitur in quo omes distrahũtur ad diuersa, infrequẽtiorq; est deducentium turba.Et insuper dicit Plutarchus propinquis & agnatis non nubere mulieres,ut affinitatibus augeantur:uel mulieris ratione,quæ si suis nupserit, & iniuriã patiatur neminem habitura est à quo iuuetur.Quí autem sint agnati Paulus Iureconsultus docet.Agnati sunt,qui per uirilis sexus personas cognatione cõiuncti sunt, quasi patre cõgeniti, uelut frater eodẽ patre natus,filius fratris, nepõue ex eo: item patruus & patrui filius nepõsue ex eo. & Caius iurecõsultus: Gradus cognationis alij superiores ordines sunt,alij inferiores,alij ex transuerso siue à latere.superiores sunt parẽtes, inferiores liberi,extransuerso fratres,& sorores liberiq; eorũ.Aliæ item fuerunt cõnubiorum prohibitiones.Cicero pro Aulo Cluentio Habito:nubere genero socrus nullis auspicijs potest. Sed prohibita etiã aliquãdo plebis cũ patribus cõnubia Liuius tertio lib.permissa fuisse ostendit.Qui & XXXVIII.scribit:Campani impetrarũt,ut ciues Romanas uxores ducere liceret,& si qui prius duxissent,ut haberẽt eas, & ante eam diem nati, ut iusti sibi liberi hęredesq; essent.Quãta etiã publicè & priuatim in matrimonijs adhibita sit diligẽtia à maioribus,ostẽdit undequadragesimo Liuius: Senatũ eo die fortè cœnantẽ in Capitolio cõsurrexisse:& petijsse,ut inter epulas Graccho filiam Aphricanus despõderet: quibus ita in publicũ spõsalijs ritè factis cum se domum recepisset, Scipionem Æmiliæ uxori dixisse,filiã se minorẽ despondisse.cum illa muliebriter indignabũda, nihil de cõmuni filia consultatũ,adiecisset non si Tiberio Graccho daret expertem cõsilij debuisse matrem esse:lætum Scipionẽ tam concordi iudicio,ei ipsi desponsam respõdisse.Dotes uiris datas esse à mulieribus uetustissimũ est.Aulus Gellius:uxores diuites quãdoq; dabant dotes,& retinebãt sibi pecunias:quas marito cùm mutuassent,si repetere uolebãt, id seruo cõmittebãt,quem ea causa proprium retinuerãt,quia alijs mariti seruis id imperare nõ poterãt. Et secũdo bello Punico cum Gn.Scipio ex Hispania senatui scripsisset, petẽs sibi successorem dari,quia filiam uirginẽ adultæ iam ætatis haberet, neq; ei sine se dos expediri posset,senatus ne resp.duce careret,patris uicẽ gessit,dotemq; dedit,& cõsilio matris suorũq; maritauit.dos quatuor milia æris fuere,ducatos ætate mea quadringentos facientia.quã dotem,& ea maiorem multis in Italię locis, cerdones ex fatuo nostri temporis more filiabus dare uidemus. Cesonis filia decem milia æris in dotẽ dedit. Mugilia quia quinquaginta milib.nupsit,dotata est appellata. Fuerũt & alij post nuptias mores,quorũ nõnullos referemus. Repotia dicit Festus fuisse dicta,quãdo postridie nuptias apud nouum maritũ cœnabatur, quia quasi reficeret potatio. Et Plutarchus in Problematibus,siue ex agro,siue peregrè domũ redeant,qui uxores domi habẽt, aduẽtus sui nũcios præmittũt, quod matres familiãs pluribus domi negotijs in administrãda re familiari absentibus uiris occupãtur,ut uirũ paratiores lętioresq; excipiãt.matrẽ uerò familiãs Vlpianus accipi debere uult eam,quæ nõ inhonestè uixit.Matrẽ uerò familiãs à cęteris fœminis mores discernũt atq; separãt: proinde nõ intererit,nupta sit,an uidua, ingenua sit an libertina:nã neq; nuptiæ,neq; natales faciunt matrẽ familias,sed boni mores. Vltimusq; honor mulieris pudicitiã cõmendabat,quãdo ea quæ uno cõtentata matrimonio moriebat,cum corona pudicitiæ efferebat. Matrimonia tribus modis præter mortẽ ueteres finiebãt:nã repudia fiebãt,diuortia & direptiones.repudiũ Festus inquit, ꝙd ob rẽ pudendã fieret.Et post annũ urbis,ut uult Aulus Gellius tertiũ uigesimũ quingẽtesimũ M.Attilio P.Valerio cõsulibus fuit primũ repudiũ.Egnatius Metellus uxorẽ ꝙ uinũ biberat fuste necauit.C.Sulpitius uxorẽ repudiauit,quia aperto capite foris uersata erat. Q. Antistius Vetus uxorẽ cũ libertina loqui uisam repudiauit, ut caueret stuprũ priusq; uindicaret.P.Sẽpronius sophus uxorẽ repudiauit ausam ludos se inscio spectare.Põpeius repudiata Antistia Proba,quę nuper ob ipsum Põpeiũ patre orbata fuerat,Æmiliã duxit Syllæ neptẽ & grauidã. Et C.Cęsar Põpeiã uxorẽ ob Clodij sacrificiõnẽ,q habitu muliebri in deæ bonæ sacro ab ipsa Cęsaris uxore celebrato inuẽtus fuerat, repudiauit.Post Cęsarẽ uerò tradit Plutarchus tẽpore principũ omniũ usq; ad Traianũ, prętergq; Domitiãi repudiũ nemini fuisse ꝓmissũ. Quinimo princeps omniũ pręter paucos pessimus Tiberius ynũ è quęstura remouit,ꝙ uxorẽ ducta postridie repudiasset. Et

Domitianus

Agnati.

Gradus cognationis.

De dotibus.

De alijs moribus post nuptias.

A Domitianus equitẽ Romanũ ob reductã in matrimoniũ uxorẽ, cui dimiſſę adulterij cri
mẽ intẽderat, eraſit iudicũ albo. diuortiũ inquit Caius Iurecõſultus uel à diuerſitate mẽ- *Diuortium.*
tium eſſe dictũ, uel quia in diuerſas partes eant, qui diſtrahũt matrimoniũ: in repudijs, id
eſt, in renũciatione, approbata fuiſſe hæc uerba: tuas res tibi habeto. itẽ hęc, tuas res tibi
agito. In ſpõſalibus quoq; diſcutiendis placuiſſe renunciationẽ interuenire oportere. In
qua re uerba cõprobata ſũt, cõditiõẽ tua nõ utar. Et Paulus De matrimonijs. Diuortio,
morte, captiuitate, uel aliàs cõtingẽte utriuſq; eorũ ſeruitute dirimit matrimoniũ. prędi-
ctaq; duo uerba cõfundere uidet Modeſtinus, cũ dicit: diuortiũ inter uirũ & uxorẽ fieri
dicit. Repudiũ uerò ſpõſę remitti uidetur, q̃d & in uxoris perſonã nõ abſurdè cadit. Di-
remptio nõ uniuſcuiuſq; arbitrio & uoluntate, ſicut antedictæ duæ finiendi matrimonij
formæ, ſed principis arbitrio fiebat. Cæſarẽ em̃ ſcribit Suetonius diremiſſe nuptias præ-
torij, qui digreſſam à marito poſt biduũ ſtatim duxerat, quãuis ſine probri ſuſpitione. Et
Auguſtũ ſcribit itẽ Suetonius quod ſupra à Plutarcho attulimus, diuortijs modũ impo-
B ſuiſſe. De matrimonijs iam ſatis multa diximus. Ad fœtũ fructumq; ipſorũ liberos uenĩ-
endũ eſt. Sitq; initiũ à puerperio, q̃d uerbũ utriuſq; ſexus editis primo infantibus aptari *Puerperium.*
poſſe uult in Saturnalib. Macrobius, qa antiqui pueras ſicut & pueros dicebãt. Idẽq; au-
tor eſt infãtes primũ tacta terra uocẽ emittere, quæ fãdi poſtea det initiũ: unde rẽ diuinã
Maio mẽſe uult Fatuę deæ factã fuiſſe. Prima naſcentiũ pericula ſunt, cũ è gemellis alte-
ro mortuo ſupereſt unus, quẽ inde Vopiſcũ dicũt: & cũ genetrice partus difficultate &
doloribus mortua, uentre tęduntur, quos appellãt Cęſares, eoq; modo Scipionẽ Aphri
canũ maiorẽ, Caiumq; Cæſarẽ, & Manilĩũ, qui primus Carthaginẽ cũ exercitu intrauit,
natos aſſerit Plinius. Agrippę aũt dicti ſunt, qui naſcẽdo pedibus primo ordine peruer-
ſo ſunt egreſſi uentre. Vnde Romæ Peruerſa & Proſa deę fuerũt, quibus ob hoc ſuppli-
cabat. Cõtingit uerò plerũq;, ut nõnulli ex infantibus adulterio inceſtúue cõceptis ne-
centur, aut exponãtur: unde Vlpianus Iurecõſultus, necare uidetur nõ tantũ is, qui par-
tum pręfocat, ſed is qui abijcit, & qui alimoniã denegat, & qui publicis locis miſericor-
C diæ cauſa exponit, quã ipſe nõ habet. primus morũ q alẽdis infantibus publicè adhibe-
retur, Luſtria fuere, in quibus nomina accipiebãt: eratq; puellarũ octauus dies, puerorũ *Luſtria.*
nonus, quod fœminæ uiris citius creſcãt & perficiantur. Sed parua in Romanis propter
multitudinẽ fuit nominis notitia. Vnde ſcribit Aſconius ſecunda in Verrẽ actione. Mo
ris fuiſſe cũ aliquis Romanus ciuis oſtẽdẽdus eſſet: ſignificaret, aut prænomine ſuo, aut
nomine, aut cognomine, aut cognatiõe, aut à tribu in qua cenſeret, aut à curia, aut à cẽ-
ſura, aut ſi erat ſenator, uel eques. De q̃bus ultimis cũ ſatis ſupra ſit dictũ, de prędomine,
nomine, cognomine, et agnomine dicamus. Primũq; agnomẽ ab agnatiõe, in qua quiſq; *Agnomen.*
natus eſt dictũ cõſtat. Prędomina uerò pauca & uariæ ſignificatiõis fuere. Lucius, ut in- *Prænomen.*
quit Feſtus, prędomẽ eſt eius, qui oriẽte luce natus eſt. Gneus à corporis effigie à gene-
rando dictũ à Gręco. Prędominibus fœminas etiã eſſe appellatas teſtimonio ſunt Cecĩ-
lia & Terẽtia, quæ ambę Quintę ſint ſolitæ appellari. Pari modo Lutia & Titia. Cogno- *Cognomen.*
mina uariã habuere originẽ. Liuius in ſecũdo. Valerio mutatio ędificij à Velia infimũ in
D forũ & ſubmiſſio faſciũ & leges latę, cognomẽ Publicolę dederũt. Et lib. ſeptimo: Titus
Mãlius Gallo ad Anienẽ occiſo torquẽ à mortuo accepit. Vnde Torquato illi cognomẽ
fuit. M. Valerius miles à Gallo prouocatus cũ pugnaret à coruo adiutus ſuperauit. Inde
Coruinus cognomine appellatus. Et lib. ix. Papyrio curſori pnicitas pedũ dedit cogno
mẽ: cũ Q. Fabius forenſem turbã excretã in quatuor urbanas tribus cõiecĩſſet, Maximi
cognomẽ accepit. Itẽ xxx. Aphricani cognomen militaris primo fauor, an popularis
aura celebrauerit incertũ. Primus certè hic imperator nomine uictę à ſe gẽtis eſt nobili-
tatus. Et xxxvi. Lucius Scipio ad urbẽ uenit, q ne cognomine fratri cederet, Aſiaticũ
ſe appellari uoluit. Cornelius Lẽtulus Sura cognomentũ id nactus, qa cũ ration.ẽ expo-
ſceret malè adminiſtratæ quęſturæ, rationẽ ſibi nõ eſſe reddẽdã, ſed tãtũ ſurã, ſicut pueri
in ſpheræ ludo faciunt, prębendã reſpõdit. Et Scipiones nõnulli uolũt cognomine di-
ctos, q̃d Cornelius patrẽ pro baculo iuuit: Meſſala cognominatus, poſtq; Meſſanã uicit
urbem. Et ab Æmilio dictus eſt Æmilianus, à Seruilio Seruilianus. Corneliorũ familiæ
princeps cũ deſpõſa filia uades poſceret, aſinã pecunia onuſtã duxit, unde & Aſina co-
gnomẽ habuit. Tremelius Scropha, quia porca abſcõſa ſub cẽtonibus, in quibus iaceret

uxor iurauit nullam aliam esse in domo porcã. Et Augustus in Troiano ludicro Nonio E
Asprenatẽ lapsu debilitatũ aureo torque donauit, passusq; est ipsum & posteros Torquati ferre cognomen. Claudius imp. Gabinio secundo Chaucis gente Germanica superatis, cognomẽ Chaucicus usurpare cõcessit. Idem tamẽ imperator peregrinæ cõditionis homines uetuit usurpare Romana nomina duntaxat Gentilia. Domitio rure reuertenti iuuenes gemini augustiore forma ex occursu imperasse traduntur, nunciaret Senatui aq; populo Romano uictoriam, de qua incertum adhuc erat, atq; in fidem maiestatis adeò permulsisse malas, ut ex nigro rutilũ æriq; assimilem capillum redderent. Et Antonius imperator Caracalla cognomẽ nactus est à uestimẽto, q̃d populo dederat demisso usq; ad talos q̃d antè non fuerat: & Varro De agricultura scribit multa habuisse Romanos cognomina à pecore maiore & minore, Porcios, Ouinios, Caprinos. Sic à maiore Equitios, Taureos cognomina. & infrà: Auus meus primo appellatus est Scropha, q quæstor cũ esset Licinij in Macedonia prouincia relictus exercitus, dum prætor rediret, hostes arbitrati occasionẽ se habere uictoriæ impressionẽ fecere. ceperũt arma atq; exierũt F
cõtra. dixit celeriter illos se ut scropha porcos disiecturũ: id quod fuit. Nam nostra ætas leporarios ac piscinas protulit ad mare. Et in eas greges pisciũ è pelagis reuocauit. Propterea appellati Sergius Orata, & Licinius Murẽna. & Plinius habet, Antiquis cognomina ab arboribus multis fuisse: Frondicio illi qui cõtra Hannibalem tranato Vulturno rem prẽclarè gessit, quia frõdatione arborũ delectatus. Stoloni dedit pãpinatio inutilis. Pilũno qui primus pilum inuenerit. Pisones à pinsendo. Fabij, Lentuli, Cicerones prout quisq; optimè sereret. Iuniorum familiæ Bubulcũ nominauerũt, qui bene bobus uteretur. Lactucini qui multa usi lactuca. Seruis autem multis nomẽ simul & cognomẽ dabat, dimidiatum patroni cum adiectione prænomen in hanc formã. Quintipor Quinti seruus. Marcipor Marci: eos uerò ex liberis, qui patre incerto, aut ex patre certo, sed nõ legitima uxore geniti erant: Spurios dixerũt maiores, quod Sabinos asserit Plutarchus mulierum pudenda sporon appellasse, ideo qui legitimè natus nõ sit, sed ex concubina, G
& scorto, contumeliæ causa spurius appellatur. Sed ad pueros redeundũ est. Eos monilibus quas uocabant, bullas exornabant, propter Tarquinium Priscũ, qui primus filium ob superatum hostem Etruscum prætexta, bulla aurea, & annulo insigniuit: uel ut est in Plutarchi Problematibus, deferebãt pueri ingenui super nudum pectus huiusmodi bullas, ut incestuosi, & in pueris debacchãtes id in seruis quod minoris erat notæ, nõ in liberis ab illa recognitis cõmitterent flagitiũ. Et Macrobius addit fuisse eam bullam ad cordis formam, ut ipsi etiã pueri intelligerent corde & uirtute uiuendũ. Festusq; item addit eam bullam à Græco sermone βουλὴ, quod est consilium dictam, quia eam partem corporis bulla cõtegeret, id est, pectus in qua nauraliter est consilium. Vnde cum Æmilius Lepidus puer hostem cõgressus occidisset, & ciuẽ seruasset, statua ei in Capitolio bullata & incincta prætexta fuit posita. Et postquã ad prẽclara puerorũ facinora est uentum, Marci Catonis magnã indolẽ ornemus, qui cum in domo M. Drusi auunculi educaret, & ad eũ Latinorũ oratores pro ciuitate impetrãda missi essent, nec precibus nec minis H
à Q. Popedio illatis adduci potuit, ut pro illis oraret: idẽq; ad Syllã à pædagogo ductus cũ proscriptorũ tabulã uidisset, interrogauit cur nemo esset, qui tyrannũ occideret, & se id facturũ si gladiũ haberet, obtulit. Fuit uerò maioribus magna in erudiẽdis pueris diligentia, de quibus habet in octauo Liuius. Autores habeo, cõsueuisse tũc Romanos pueros sicut nunc Græcis, ita tunc Etruscis literis erudiri. Græcis autẽ postea omnes passim fuisse imbutos, & ea ratione adolescẽtes Athenas mitti cõsueuisse magis cõstat, q; ut testimonijs indigere credamus, tamẽ librorũ Ciceronis De officijs initiũ legẽtes facilè id poterũt nosse. Nõ tamẽ deerãt ludi Romę, in quibus pueri & puellæ etiã erudiebant. Liuius in tertio. Virgini ueniẽti in forũ (ibi nãq; in tabernis literarũ ludi erãt) minister decemuiri manũ iniecit: nec maior fuit literis moribus erudiendis pueris diligẽtia, quibus Festus scribit nefas fuisse obscœno uti uerbo. Vnde prętextatus sermo sit dictus, qui nihil obscœnitatis haberet. Et Plutarchus dicit, pueros cũ iurarẽt Herculẽ, id sub tecto facere, phibitos, q̃d de industria sit institutũ, ut dũ pueri iurare Herculẽ uolẽtes domo exire iubent per eam morã deierare desuescãt: siue quia Hercules nunq; nisi semel iurasse perhibet, & Pythius Apollo hominibus proposuit, melius esse si absq; iuramẽto affir-

De puerorum indole.

De diligentia Romanorum in erudiendis pueris.

mare

A mare discerent. Vnde subiicit Plutarchus philosophorũ Græciæ grauissimus. Nõ aliud quicquam Græcis seruitutem, & mollitiem attulisse Romanos existimasse, q̃ gymnasia & palestram, quibus relanguescerent puerorum & adolescentium animi. Inde puerorũ amores gigni, inde somno & deambulationibus iuuenum corpora corrumpi, inde saltationibus & motui cõposito initium esse. cùm contrà dicat Aulus Gellius scholę pueros uacasse Romanos, quod uerbum Græcè à uacatione dictũ significet, cæteris rebus omissis uacare liberalibus studijs pueros debere. quos idem affirmat, si plurimo cibo ni mioq; somno utant fieri hebetioris ingenij. Et Plutarchus dicit. Nemo foris præter pue ros liberos cœnabat, ut uerecundè & pudenter uoluptates accipere pueri assuescerent, maiores natu & magistros spectatores habentes. Et parentes in liberorũ adolescentium aspectum se exhibebant, quia sicut Plato scribit, ubi senes impudentes sint, adolescẽtes fieri turpissimos necesse est. Et Cornelius Tacitus. Mos habebatur principum liberos, B cum cæteris id ætatis pueris sedẽtes uesci in aspectu propinquorum, propria & parcio re mẽsa. Et Suetonius in Claudio imperatore. Adhibebat omni cœnæ & libertos suos cũ pueris & puellis nobilibus, qui more ueteri ad fulcra lectorũ sedentes uescerentur. pueriq; quos parentes domi & in scholis seuerè continebãt, duobus maximè rẽpõribus in publicũ ducebantur, uno cum ad ærarium anno ætatis decimo ibant professuri, & in libris elephantinis tribui suæ ascribendi. Idq; Iulius Capitolinus Gordianũ imperatorem fecisse scribit. altero cum ad annum septimũ decimum dimissa prætexta togam assumebant uirilem. Vnde est quod Plutarchus in Bruti uita scribit. Cassium ad eędem Cęsaris C euntem multi sunt prosecuti, quod filium tunc uirilem togam assumentem primũ duceret in forum: & de puerorum institutione pulcrum in Pauli Æmilij uita Plutarchus prębet exemplũ. Docuit autem filios Romanam disciplinã, quam ipse doctus erat, & Grẽcas insuper artes. Nõ solũ enim grãmatici, sophistæ, rhetores, uerum etiã fictores pictoresq;, & equorum canum, uenationumq; magistri circa adolescentes uersabantur. Ipse uerò pater nisi quid publici muneris impediret, eorũ exercitationibus studijsq; intererat. Quando autem sæpissimè supra parentum facta est mentio, Vlpianũ audiamus iureconsultũ qui sint diffinientem: Parẽtes utriusq; sexus accipere debemus, sed in infinitum quæritur: & quidam parentes ad tritauum appellari aiunt, superiores maiores dici, hoc ueteres existimasse Pomponius refert. Sed C. Cassius omnes in infinitum parentes dicit, quod & honestius est, & meritò obtinuit. Paulus uerò gradus prædictorũ aliorũ, q̃ propinquorum sic ponit. Patruus patris frater. Auũculus frater matris. Amita patris soror. Matertera matris soror. Patruus magnus, frater aui. Auunculus magnus, auię frater: amita magna, aui soror. Matertera magna auiæ soror. Patruus maior, proaui frater. Et multos alios gradus ponit Paulus, quos tãquam obsoletos duximus omittẽdos. De infantibus pueriscq; aduscq; prætextam satis dixisse uidemur. Ad natu maiores ueniamus. Moresq; & cõsuetudinem omnis uitæ illorum pro parte aliqua ostendamus. Qua in re à generalibus inchoãtes, ad particularia descẽdemus. Veteres, inquit in Problematibus Plutarchus, festis nihil omnino negocij gerebant, aut curabãt, sed rebus diuinis prorsus D dediti erant. Et M. Cicero, quid de moribus singulariũ urbium & gentiũ sentiat in oratione legis Agrariæ cõtra Rullũ secunda sic ostendit. Non ingenerãtur hominibus mores tam à stirpe generis ac seminibus, q̃ ex his rebus, quæ ab ipsa natura, aut à consuetudine suppeditãtur, quibus alimur & uiuimus. Carthaginenses fraudulenti, & mẽdaces nõ genere, sed natura loci, quod propter portus suos multis & uarijs mercatorũ sermonibus ad studium fallendi studio quæstus uocabantur. Ligures montani duri atq; agrestes: docuit eos ager ipse nihil ferẽdo, nisi è multa cultura ac multo labore quęsita. Campani semper superbi bonitate agrorũ & fructuũ magnitudine, urbis salubritate pulcritudine: & quod Cicero ad suum nõ faciens proposituũ de Romanis omisit M. Cato Cẽsorinus suppleuit in oratione, cuius hãc particulam Aulus Gellius habet: cogitate cum animis uestris si quid uos per laborẽ rectè feceritis, labor ille à uobis cito recedet, beneq; factũ à uobis dum uiuetis nõ discedet: sed si qua per uoluptatẽ nequiter feceritis, uoluptas citò abibit, nequiter factũ illud apud uos semper manebit. Similes autem grauibus huiusmodi M. Catonis sententijs Cicero ipse diuersis in locis habet. Ticio enim scribens, inquit: homines nos esse meminerimus ea lege natos, ut omnibus telis fortunæ

De puerorum educatione.

De parentibus.

Propinquorum gradus.

proposita

propoſita ſit uita noſtra, neq; eſſe recuſandum quo minus ea qua nati ſumus conditione uiuamus, neq; tam grauiter eos caſus feramus, quos nullo modo uitare poſſimus. Et Aulo Torquato Cicero, ſimus igitur ea mente, quã ratio & ueritas præſcribit, ut nihil in uita nobis præſtandum præter culpã putemus, eaq; cum careamus, omnia humana placatè & moderatè feramus, atq; hæc eò pertinet oratio, ut perditis rebus omnibus, tamẽ ipſa uirtus ſeſe ſuſtentare poſſe uideatur. Quam rectè factorum uiam imitata iuuentus Romana id in primis boni moris ſeruauit, ut ſenectuti honorẽ haberet. hinc ſingulos ſenes ſinguli iuuenes deducebant. In conuiuijs iuuenes & loco cedebãt, & omni ſermone præterquã uno caſu, de quo Aulus Gellius ex Tauri philoſophi ſententia dicit: patrem ſcilicet filio ſuo in magiſtratu publico cũ priuatè quid agit, pręponi: & cõtrà in publicis. Vnde eſt etiã apud Romanos Fabij Maximi factum, qui filio conſuli apud Ocriculum obuius cum equo nõ deſcenderet, à lictore iubente cõſule iuſſus deſcendit. Inquitq; Fabius, experiri uolui fili, ſatin te conſulem eſſe intelligeres. Grandeſq; natu maiorum, & ſua probè geſta tibijs & carmine celebrabãt, quo iuuentutem inſtruerent. Qua ex conſuetudine fiebat, ut aut probi & pueri & adoleſcẽtes eſſent Romani, aut ſi quid in teneriore peccaſſent ætate, per maiorum conuerſationem emendarẽt. Notum eſt enim id in uiris pleriſq; clariſſimis contigiſſe. Manlius nanq; Torquatus ab hebeti adoleſcente ad imperioſum euaſit. Scipio ſuperior à luxurioſa iuuentute ad ſummã perfectamq; uirtutem. C. Valerius poſt luxurioſam adoleſcentiã flamen factus à P. Licinio pontifice maximo ad frugalitatis ſanctitatiſq; ſpecimen mutatus eſt. Fabius maximus Allobrogus à perdita adoleſcẽtia in uirum grauiſſimum, pariter Q. Catulus. Sylla Fœlix iuuentutem uſq; ad ædilitatem egit flagitioſiſſimã, uino, luxui, ludicræ arti indulgens. pòſt uir fortiſſimus fuit: multa præclarè geſſit ante ciuile bellum breuiter ſuperius narrata. Et ſolido erant urgentiſſimo q; iuuentuti ad imitationem exemplo uirtutes publico facto oſtẽſæ: perpulcrè enim ad rem Cicero ad Lentulum inquit, ſcripſiſſe Platonem, quales in rep. principes eſſent, tales reliquos ſolere ciues eſſe. Itaq; pauca de publica Romanorum liberalitate, cuius exemplo non liberalis creſcere iuuentus nequiret, dicenda ſunt. Liuius in quinto: cum anxios patres teneret cura auri inueniẽdi, quo donũ fieret Apollini pro exoluendo Camilli uoto capiendis Vehijs emiſſo, matronę quicquid auri in ornamẽtis habuerũt, cõtulere: unde crateta aureũ Apollini mittendum eſſe factũ. Et libro XIIII. Liuius: conuenerunt domini eorum, quos T. Sempronius ad Beneuentũ manumiſerat: accerſitoſq; ſe à triumuiris menſarijs eſſe dixerunt, ut pretia ſeruorũ acciperẽt: cæterum nõ antequam bello confecto accepturos eſſe. cum hæc inclinatio animorum plebis ad ſuſtinendum inopiam ærarij foret, pecuniæ pupillares primo, deinde uiduarum cœptæ cõferri, nuſquã eas tutius ſanctiuſq; deponere cenſentibus qui deferebant, quàm in publica fide. Inde ſi quid emptũ paratũq; pupillis ac uiduis foret à quæſtore perſcribebat. Manauit ea priuatorũ benignitas ex urbe etiam in caſtra, ut nõ eques, non centurio ſtipendiũ acciperet, mercenariumq; increpantes uocarent qui accepiſſet. Et XXVI. Liuij Leuinus conſul in cõcione inquit. Magiſtratus ſenatui, & ſenatus populo ſicut honore præſtãt, ita ad omnia quæ dura & aſpera eſſent ſubeunda ducem debere eſſe. Si quid iniungere inferiori uelis id ſi prius in te ac tuos ipſe ſtatueris, facilius omnes obediẽtes habeas. Aurum argentum ſignatum omnes ſenatores craſtino die in publicũ cõferamus, ita ut annulos ſibi quiſq; & coniugi & liberis, filio bullã, & quibus uxor filię ue ſunt ſingulas uncias auri relinquant: cæterum omne aurum, & æs ſignatũ ad triumuiros menſarios extemplò deferamus, publica perdendo tua nequicquam ſerues. Quiſq; aurum argentumq; & æs in publicum conferunt, tanto certamine iniecto, ut prima ſinguli inter primos nomina ſua uellẽt in publicis tabellis eſſe: ut nec triumuiri capiendo, nec ſcribæ referendo ſufficerent. Hunc ſenatus conſenſum, equeſter ordo eſt ſecutus, equeſtrem ordinem plebs: ita nec remige in ſupplementum, nec ſtipendio reſp. eguit. fuit etiã reſp. in alienos ſicut in ſe ipſam inſignis liberalitas. Liuius XXXI. de Ptolemæi regis Ægyptij, qui Athenienſibus ſocijs Romanorum præſidia obtulerat, oratoribus. Deinde legatis in ſingulos quina milia æris ſenatus conſulto miſſa. Largitionem, de qua ſuprà libro tertio eſt dictum, non liberalitatem quis, ſed corruptelam iure appellauerit: tamen unicam, quia M. Catonis ſentẽtia fuit approbata pro liberalitate ponemus: de qua

Honores habiti ſenibus.

De publica Romanorum liberalitate.

in

A in uita Cæsaris sic habet Suetonius. Cæsar è duobus consulatus competitoribus L. Luceio, Marcoq; Bibulo, Luceium sibi adiunxit, pactus ut is quoniã inferior gratia esset, pecuniaq; polleret, numos de suo cõmuni nomine per cẽturias pronũciaret. qua cognita re optimates, quos metus cœperat nihil non ausurũ eum, autores Bibulo fuerunt tantundem pollicendi, ac plericq; pecunias contulerunt, ne Catone quidem abnuente eam largitionem, quæ pro rep. fieret. Sed particularem ciuium Romanorum inter se, & cum alienigenis liberalitatem nõ quidem omnẽ quod esset infinitum, sed aliqua ex parte dicamus. Liuius libro quinto. Camillus cõmune cum Ceretibus hospitium publicè fecit, quod sacra populi Romani ac sacerdotes seruassent: fuit enim Romæ in campo Martio domus ampla reip. propria, quàm uillam publicam appellarunt, in qua Syllam uictorem tria milia ciuium inermium interfecisse diximus. In hancq; domum qui cum rep. hospitium habebant Romam uenientes eos recipiebant: de publicoq; alebãtur. Et XXII. Liuius, conuenerat inter duces Romanum Pœnumq; in permutandis captiuis, ut quæ B pars plus reciperet, quàm daret, argenti pondo bina & semilibram in milites præstaret. CCXLVII. cum Romanus plures quàm Pœnus recepisset, argẽtumq; pro eis debitum sæpe iactatum in senatu, re quàm tunc consuluissent patres tardius erogaretur, inuiolatum ab hoste agrum Fabius misso Romam filio uendidit, fidemq; publicam impendio priuato exoluit: sicq; Fabius pro captiuorum CCXLVII. singulis ducatos nostræ ætatis ad uigintiquinq; dissoluens, ad ducẽtos propè & sex milia ex agri uenditione ex proprio numerauit. Satis enim suprà ostendisse uidemur pondo centũ, quæ & libra æris, ducatis decẽ ualuisse. Et quod Liuius XXVI. habet: nunquid non insignis fuit liberalitas Scipionis, qua usus est noua Carthagine Hispana potitus. Restituit em captiuos: liberauit obsides. Mulieres enixè seruari intactas iussit, uirginẽ eximiæ formæ marito cũ dote restituit, spõsusq; breui pòst liberalitate Scipionis allectus ad eum uenit cum M.CCCC. equitibus. Ne autem liberalitas in solis ducibus Romanis arma tractantibus uim suam effudisse credatur, prẽstantissimũ unius docti & oratoriæ dediti ciuis Romani factũ afC feremus, æternis laudibus prosequẽdum. Plinius orator historici nepos Quintilianum rhetorem nõ magis doctrinæ excellentia, quàm uitæ grauitate, & (ut illi ætati mos dicere fuit) sanctitate cõspicuum senem & pecunia carentẽ, dote & omni impensa maritandæ filiæ necessaria dono & liberalitate iuuit. Quintiliano em scribens ipse Plinius sic dicit. Debet secundum conditiones mariti, ueste, comitatu, quibus non quidem agitur dignitas, ornatur tamen, instrui. Et tanquam parens alter puellæ nunc cõfero quinquagin ta milia numũm. Satis uerò suprà ostensum est, numum decimam fuisse partem denarij aurei nunc ducati. Vnde cõstat quinq; milia ducatorũ dono ciuem doctum & diuitem, docto & pauperi in filiæ dotem misisse. Longum ac propè infinitum fuerit singulas priscorum uirtutes etiam percurrendo ostendere: nec id etiam nostri est propositi, ne philosophari potius, quàm mores & instituta illorũ qualia præstantis reip. tempora fuerint quod intendimus, uelle ostendere uideamur. Itaq; minutiora & sparsam omnis uitæ & morum consuetudinem, quo meliori dabitur ordine afferemus. Nullam iucundiorem, D utiliorem, meliorem priscorum uitæ & morum consuetudinem fuisse tenemus, quàm quod bonis delectati artibus, literis perdiscendis ab ipsa pueritia in decrepitã ætatẽ, uel potius in ipsam mortis horã intentissimi erant. Qua in re duo in primis cõsideranda uidemus: labore id maximo summaq; simul industria factitatum esse, unum: alterũ, maiora quàm quis inexpertus iudicare possit quietis & roboris animi adiumenta inde comparata fuisse. De labore autem quò breuior, eò succosior est Ciceronis ad Leptam sententia: uirtuti sudorem deos præposuisse: per multa nanq; tempora pueri adolescẽtesq; Romani, aut in Etruriam, sicut suprà ostendimus, mittebantur: aut Athenas, procul à parentum conspectu bonis artibus imbuendi. quanquam Plinij oratoris temporibus, aut quia Athenæ bellis afflictæ Romanorũ ciuibus gymnasia intermisissent, aut quia abundaret iam præceptoribus urbs Romana, fuit ea consuetudo mutata. Cornelio enim Tacito scribens Plinius sic dicit: nam uehementer intererat uestra qui patres estis, liberos uestros hic potissimum discere. Vbi enim, aut iucundius morantur, quàm in patria, aut pudicius contineantur, quàm sub oculis parentum, aut minore sumptu, quàm domi educentur, hic qui nascuntur, statimque ab infantia natale solum amare, ac frequentare

Liberalitas priuata ciuiũ Romanorum.

Romanorum uigilantia in perdiscendis literis.

quentare consueſcant? Quantum uerò animi quietem pręſtent bonarum artium ſtudia E
De quiete animi, quam præſtant ſtudia. Cicero ſcribens Cornificio ſic oſtendit, ut philoſophiæ magnam habeam gratiam, quæ me non modò ab ſolicitudine abducit, ſed etiam contra omnes fortunæ impetus armat. Et Seruio Sulpitio Cicero: Sed mihi ita perſuaſi: te quoq; in hiſdē uerſari rebus, quæ etiā ſi minus prodeſſent, animum tamen ab ſolicitudine abducerent. nec ſolum literis & bonarum artium ſtudijs, ſed alijs quoque delectati ſunt Romani cognationem quandam cum literis habētibus, ſignis ſcilicet, ſtatuis & ueterum operibus ſculptilibus: planè eā oſtendit Liuius Romanos milites monumentis Capuæ pridē dirutæ altius perfodiēdis libentius inſudaſſe, quod aliquātum operū ueterum perſcrutātes inueniebāt. Et Plinius orator Seuero: Emi proximè Corinthium ſignum, modicum quidem, ſed feſtiuū & expreſſum. Eſt enim nudum: effingit ſenem ſtantem: oſſa, muſculi, nerui, uenæ, rugæ apparēt: Nunc iube baſim fieri ex quouis marmore. Itē Caninio Ruffo, de Silio Italico: Multum ubiq; librorum habebat, multum ſtatuarum, multum imaginum, quas nō habebat modò, uerū etiā uenerabatur. Et Iulio Seuero. Herenius Seuerus uir doctiſſimus magni F
exiſtimabat in Bibliotheca ſua ponere imagines municipum tuorū, Cornelij nepotis, & Titi Accij. Proximè ad literas & doctrinā acceſſit priſcorum delectatio agriculturæ, quā tamen primam poſuit Varro tātum ei tribuendo, ut longitudinem uitæ hominum maiorem fuiſſe dicat, quo tempore ex ſolo agriculturæ fructu uiuebatur, ea quam poſteræ habuerunt ætates delicijs uſæ. itaq; & nos agriculturam (licet præpoſteræ ad literas) nō laudabimus magis, quam aliqua ex parte deſcribemus: quanquam & ipſe Varro literas primæ agricolarū inſtitutioni neceſſarias fuiſſe dicit in uillico, qui rationes pecoris magiſtro in ſcriptis referret. Intelligent uerò qui attentè legent ſicut uirtutis, dignitatis, amplitudinis priſcorum à literis & doctrina fuit, ita diuitiarū, ſine quibus nec priuatæ res, nec publicæ poſſunt ſubſiſtere, principium & quidem ſolidū laudatiſſimumq; ab agricultura fuiſſe. Quin unū nos maximi facimus: Sicut originem diuitijs inculpabilem dedit agricultura, ita ampliſſimorum ſtantis reip. uirorum & nonnullorum poſtea prin G
cipum ingentes toto orbe diuitias poſſidentium, laudatiſſimam & ſimul iucundiſſimā fuiſſe opum partē illam, quæ ab agriculturæ partibus proueniret. Sit ergo nobis in hac pulcerrima noſtri operis parte à Marci Varronis, Marciq; ſimul Catonis agricultura
Vita ruſtica urbana antiquior. principium. Cum duæ uitæ, inquit Varro, traditæ ſint hominū, ruſtica & urbana, dubiū non eſt, quin hæ nō ſolum loco diſcretæ ſint, ſed etiam tempore diuerſam originem habeant. Antiquior enim multo ruſtica: nam fuit tempus cum rura colerēt homines, neq; urbes haberent. & infrà: urbanis agricolæ præſtāt: nec mirum, quod diuina natura dedit agros, ars humana ædificauit urbes: cum artes omnes dicantur in Græcia intra mille annos repertæ, agri nunquam non fuerunt in terris qui coli poſſint. Neq; ſolum antiquior cultura agri, ſed etiā melior: itaq; non ſine cauſa maiores noſtri ex urbe in agros redigebant ciues ſuos, quod & in pace à ruſticis Romanis alebātur, & in bello ab his defendebantur. Et Varro item. Notum eſt humanę uitæ ſummā minorem gradatim deſcendiſſe ad hanc ætatem, ut ſcribit Dicęarchus, & ſummum gradum fuiſſe naturalem cum uiuerent homines ex his rebus, quas uiolata ferret terra. ex hac uita in ſecundā aſcendiſſe paſtoritiam, cum è feris atq; agreſtibus arboribus & uirgultis & decerpendo glandem, arbuſtum, mora, poma colligerent ad uſum. Sic ex animantibus propter eandē utilitatem quæ poſſent ſylueſtria caperent, & cōcluderent, & manſuefacerēt: inter quas primas nō ſine cauſa putat oues aſſumptas propter utilitatem, & propter humilitatem. maximè enim à natura quietę & aptiſſimæ ad uitam hominum. Ad cibum enim lac & caſeum adhibent, ad corporis ueſtitū pelles attulerunt. Ad uetuſtatē hæc ab Varrone ſumpta ſint.
Agriculturæ dignitas. Dignitatē nunc idem Varro edoceat. Origo agriculturæ, quam dixi, dignitas quā dicā. de antiquis illuſtriſſimus quiſq; paſtor erat, ut oſtendit & Græca & Latina hiſtoria, & ueteres poetę, qui alios uocāt polyarnas, alios polymelas, alios polybutas, qui ipſas pecudes propter caritatem aurea fuiſſe pelle tradiderunt. Quis neſcit Fauſtulum fuiſſe paſtorem nutritiū, qui Remū & Romulum educauit. nec minor eſt dignitas agriculturæ, quā Marcus Cato affert. Virum bonum cùm laudabant, ita laudabant: bonum agricolam, bonumq; colonum. ampliſſimè laudari exiſtimabatur, qui ita laudabatur: maximè quod plus quæſtus ſtabiliſſimuſq; conſequitur: minimeq; inuidioſi, minimèque malè H
cogitantes

A cogitantes sunt, qui in eo studio occupati sunt. Nec paruæ sunt laudes agriculturæ à M. Cicerone. is pro Roscio Amerino orans. Qui ruri semper habitarunt, & in agro colẽdo uixerunt, quæ uita maximè disiuncta à cupiditate, & cum officio coniuncta. Et infrà: At Herculè maiores nostri longe aliter & de illo & de cæteris talibus uiris existimabant: itaq; ex minima tenuissimaq; rep. maximam & florentissimam reliquerunt nobis. Suos enim agros studiosè colebant, non alienos cupidè appetebãt. & item infrà. Vita autem hæc nostra, quam tu agrestem uocas, parsimoniæ, diligentiæ, iustitiæ magistra est. Columella quoq; in eisdem laudibus est profusus: cum enim temporum suorum negligentiã culturæ agri damnasset sic addit. Sed nostro potius uitio, qui rem rusticã pessimo cuiq; seruorum uelut carnifici noxæ dedimus: quam maiorum nostrorum optimus quisq; & optimè tractauerit. idq; spernitur genus amplificãdi relinquẽdiq; patrimonij quod omni crimine caret. Supereſt (ut dixi) unum genus liberale, & ingenuũ rei familiaris augendæ, quod ex agricultura contingit. Et item inferius: Cõplurimis monumentis scriptorũ

B admoneor, apud aliquos nostros fuisse gloriæ curam rusticationis. Ex qua Q. Cincinnatus obsessi consulis & exercitus liberator, ab aratro uocatus ad dictaturam uenit, ac rursus fascibus depositis, quos festinantius victor reddiderat, q; sumpserat, ad eosdem iuuẽcos, & quatuor iugerum auitum prædiolum redierit. item C. Fabritius, & Curius Dẽtatus: alter Pyrrho finibus Italiæ pulso, domitis alter Sabinis accepta, quæ uiritim diuidebantur, captiui agri septem iugera nõ minus industriè coluit, q; fortiter armis quæsierat. Et Plinius: Ipsorum tunc manibus triumphatorum colebantẽ agri: ut fas sit credere gaudentem tũc terram uomere laureato uberiorem dedisse fructum. Illi enim eadẽ cura curabant semina, qua tractabãt bella. Sed iam culturæ agri uetustate & dignitate simul ostensis, eius instituta dicamus, quę tres in partes diuisa sunt. agri seminarij curæ, una. pecuariorũ & pastionis secũda, & tertia uillarũ. Agri seminarij pars ideo breui à nobis expedietur: quia partim de ea nuper aliqua diximus: partim multa in duabus alijs partib. dicentur ad eam spectantia. nam nihil æquè agrum reddit feracem, q; aratoris diligẽtia

C & assiduitas: qualem Cincinnatũ, Fabriciumq; & Curium paucis arandis iugeribus adhibuisse diximus: cum è contra uincti pedes, damnatæ manus, inscriptiq; uultus, omnia in peius uertãt. Stercorationẽ uerò, de qua Marci duo Varro & Cato multa dicũt, agris plurimum prodesse nõ negauerim. In primis tamen agricolatoris diligentia plurimum ualere uidetur: ut non iniuria agrũ malè colere fuerit nota censoria. Et castigatio itẽ censoria fuerit, minus arare quàm uerrere. Et uera fuerint quæ templorum sacerdotes prudenter à se dicta, oraculo Apollinis falsò attribuerunt, Nequam agricolã esse quisquis emeret, quod præstare ei fundus posset: malũ patrem familiàs quisquis interdiu faceret, quod noctu posset, nisi in tempestate cœli: peiorẽ, qui festis diebus ageret, qd' feriatis liceret. pessimũ, qui sereno die sub tecto potius operaretẽ, q; in agro. Potuitq; ad omnem huius agriculturæ partis institutionem satis esse: quod Plinius de C. Furio Cresino habet. Cum enim in paruo admodũ agello, largiores multo fructus perciperet, q; exam

D plissimis uicini, inuidia magna erat, ceu fruges alienas pelliceret ueneficijs. Quam ob rem à Spurio Albino curruli die dicta metuens damnationem, cùm in suffragiũ tribus oporteret ire, instrumentum omne rusticum in forũ attulit, & induxit filiam ualidã atq; benè curatam, ac uestitã, ferramẽta egregiè facta, graues ligones, uomeres ponderosos, boues saturos: postea dixit, Veneficia mea Quirites hæc sunt: nec possum uobis adducere in forum lucubrationes, uigilias, & sudores: itaq; omnium sententijs absolutus est. Et quando non detur agriculturã, proprijs & filiorum manibus sicut Cresino exercere, proximũ est quod prisci in prouerbijs habuerunt attendere, optimum omniũ esse simũ, qui ex frequenti uestigio domini in agrum cadit: & ad similitudinem traducere, sicut equũ ita agrũ impinguare domini oculũ. Ad alias agriculturæ partes duas pecuariæ pastionumq; simul, & post uillarum ueniamus: quarum inter se diuisarum, principes quoq;, q eis præponuntur diuisos esse inquit Varro, q; unus uillicus, alter uocatur magister pecoris. isq; ut habeat scripta oportere dicit Varro, q; sine literis idoneus non esset, qui rationes dominicas pecuarias conficere posset. hãc uerò pecuariæ & pastionũ partẽ secũdã, cũ uillarũ adiacẽtijs simul tractare cogimur, qd' licet Varro nomina principibus, ut appellauit, earum diuisa dederit: unã tamen & eandem simul curã eos habere oportuit: ut

Tres agriculturæ partes.

Quæ prosint agris.

De magistro pecoris.

dum uillicus non solũ ædificia uillæ, sed coniuncta illis uiuaria, ornithones, leporaria, et E
ferarũ clausstra curat: magister uerò pecoris non magis ouium & boum aliorumq; ani-
malium, quàm cicurum & clusorum siue animalium siue piscių pastionis haber rationẽ,
patrisfamilias res rustica benè succedat. Et quidẽ in pecuaria, postquã Varro laudes o-
uis suprà dixerat: de bobus secundo loco scribit, quorũ autoritatẽ in pecuaria maximã
esse uult oportere, præsertim in Italia: quæ à bobus nomen habere existimat. potuimus
hoc in loco quæ supra in uectigalium partibus sunt à nobis dicta repetere, de ouiũ & pa
scuorũ quæstu, qui in Appulia & Samnitium mõtibus à Romanis fiebat: & de uaccarũ,
equarũ, caprarumq; gregibus alendis, ex quib. magna uillæ & patrifamilias accedit uti
litas. Sed hæc & similia prout à Varrone & Catone alijsq; uel præposterè habẽtur refer
re oportet, primũq; pecuaria appellasse maiores omnia, ex quib. populus Romanus ha
beret redditus: quia diu hoc solũ uectigal Romanis fuit, locupletesq; loci, id est agri ple
nos. A diuisione tamen rei rusticę, quã Varro posuit incipientes omnia præterquã uillę
ædificia, in ipsas tres partes conferemus, etiã à cæteris scriptoribus excerpẽda. Rusticæ F
Ornithones. disciplinæ inquit Varro genera sunt tria: ornithones, leporaria, piscinæ: ornithones di-
co omniũ alitum, quæ inter parietes uillæ solẽt pasci. Ex qua quidem alitũ pastione, ma
iores aliquandò fructus captos esse affirmat Varro, & ex toto fundo capi consueuerint.
Aliquãdo enim uidisse dicit greges magnos anserum, gallinarũ, columbarum, gruum,
pauonum, nec non glirium. Ex quibus rebus scriba librarius libertus eius, in annos sin-
gulos plus quinquaginta milia capere dicebat. Et in eodẽ dialogo Accius affirmat. Cer
te nosti materteræ meæ fundum in Sabinis, qui est ad XXIIII lapidẽ uia Salaria à Ro
ma. In hac uilla qui est ornithon ex eo me quinq; milia scio uenisse turdorũ denarijs ter-
nis. Quid autẽ propriè sint, & unde habuerint originẽ ornithones sic habet Varro. Pri-
mus ille gradus maiorum nostrorũ erat, in quo essent auiaria duntaxat, in plano, cohors
in qua pascebant gallinæ, & earũ fructus erant oua & pulli. Alter sublimis, in quo erant
Columbæ. columbę in turribus, aut summa uilla. Columbarũ duo genera: Vnum agreste, qd habe
tur in turribus ac culminibus uillæ, à quo appellatæ columbæ. Alterum genus columba G
rum est clementius, quod cibo domestico cõtentũ, intra limina ianuæ solet pasci. ex his
duabus stirpibus fit miscellum tertium genus fructus causa, atq; cõcedunt in locũ unũ,
quod alij uocant peristerona, alij peristerotrophion, in quo uno sæpe uel quinq; milia
sunt inclusæ, Nihil celerius, fœcundius. cõtrà autẽ auiaria sunt nomine mutato: qd uo-
cant ornithones, in quib. stabulant turdi & pauones. Auiaria scribit Plinius primũ insti
tuisse, inclusis omnium generum auibus. M. Lelium Strabonẽ Brundusii equestris or-
dinis, hæcq; eadẽ sunt auiaria, quæ dicit Varro nomine mutato uocata esse ornithones,
in quibus stabulent turdi & pauones. Et infrà: de ornithone qui fructus causa fit, nõ nisi
pingues sumuntur turdi. igitur testudo, aut peristylium tueri debet uirgultis, aut reti fer
reo, in qua milia aliquot turdorũ aut merularum includi possint, præterea alię quoq; a-
ues, quæ pingues ueneunt carè, ut turtures aut coturnices. Refert aũt Plinius Cornelių
Quam ob cau- Nepotẽ scripsisse, turdos paulò antè Augusti ætatem impinguari cœpisse. Et ciconiam
sam coturnices magis placuisse & gruem: Et insuper addit ipse coturnicibus ueneni semen gratissimũ H
damnatæ. esse cibum, quam ob causam eas damnauerint mensæ, simulq; comitialem propter mor
bum, quem solæ animaliũ sentiunt præter hominem. Sequitur Varro, In hoc rectũ aquã
uenire oportet per fistulam, & eam per canales angustos serpere, qui facile abstergi pos
sint. De pauonib. nostra memoria, inquit, greges haberi cœpti & ueniere magno. Ex his
M. Aufidius Lurco supra sexaginta mil. numos in anno dicit capere. Paulus iurecon-
sultus De legatis. Auibus legatis, anseres, phasiani, gallinæ & auiaria debẽtur. phasiana
rij autẽ & pastores anserum non cõtinentur. Alexandrum Seuerum imperatorẽ Mam-
mea genitum Christiana laudibus à nobis sæpissimè celebratũ, hoc loco supra uires ex-
tollere gestimus. de quo habet Helius Spartianus. habuit sanè in palatio unũ genus uo-
luptatis quo maxime delectatus est: in quo solicitudines publicas subleuauit. Nã auia-
ria instituerat pauonum, phasianorum, gallinarum, anatum, perdicum, maxime palũbo
rum: quos habuisse ad uiginti mil. perhibetur: & ne earum pastus grauaret annonã, ser-
uos habuit uectigales, qui eos ex ouis & pulcenis & pipionib. alerent. Et noster Cicero
ad Papirium Petum. Plures enim pauones confeci quàm tu pullos columbinos. pxima

fuit

A fuit alitum pastioni alendarũ apum industria: de qua & si multa dici possent à Virgilio sumenda: satis erit pauca ab eodem Varrone uel trunca accipere, uberrimos qui inde ꝓ uenerunt fructus quæstusq; ostendentia. Autorem, Varro inquit, habeo non solum qui aluearia sua locata habet quotannis quinis milibus pondo mellis, sed fratres ex agro Faliſco locupletes, quib. cũ à patre relicta esset parua uilla, & agellus nõ sanè maior iugero uno, hos circum uillã totam aluearia fecisse, qui nihilominus aut pereq; dicerẽt, dena milia sestertia ex melle recipere se solitos. apes cum examen exiturũ est quod fieri solet cum educatæ prosperè sunt multæ, ac progenitas in coloniã mittere uolunt: ut olim cre brè Sabini factitarunt, propter multitudinem liberorum. Sed iam ueniendum est ad secũdã proximæ diuisionis nostræ partem leporaria, cuius uerbi uim sic ipse exponit Varro: Leporaria te accipere uolo non ea, quę tritaui nostri dicebãt, ubi soli lepores sint: sed omnia septa ac affixa uillæ, quæ sunt: & habent inclusa animalia, quæ pascũtur. & infrà: In leporario pater tuus Acci, præterq; lepusculum nihil uidit. neq; enim erat magnũ id

B septũ, quod ut nunc haberẽt multos apros ac capreas, cõplura iugera macerijs cõcludẽ rentur. Aulus Gellius: Viuaria ueteres quandoq; leporaria dixere, in quibus oñia claderentẽ animalia: quandoq; roboraria à modo claudendi roboribus: sicut præclarũ uirũ Cosmã Medicum, in triuio Mugelli uilla habere uidemus. Et Plinius. Viuaria ferarũ primus Romæ instituit Fuluius Lupinus. nec diu imitatores defuere. L. Lucullus & Quintus Hortensius. Varro aũt sic habet. Quintus Fuluius Lupinus dicit in Tarquiniensi habere sepia iugera quadraginta: in quo sint clausa non solũ ea quæ dixi, sed etiã oues. præterea in eodẽ consepto feræ haberi solent codiceria ex arborũ corticibus, atq; alucaria, atq; etiam dolia ubi habeant conclusos glires. Tertium est genus quod in Gallia & Hispania nascitur simile nostro lepori, quem cuniculũ appellant. Apros postea habuere in leporario nec magno negocio ibi exceptiuos & cicures: nanq; fundũ emit in Tusculano hic Varro à M. Pippio Pisone. Vidisti ad buccinam inflatã certo tẽpore apros & ca-

C preas conuenire ad pabulum: cùm è superiore loco, è palæstra apris effunderetur glans, capreis uitia, aut quid aliud. Ego uerò, inquit ille, apud Q. Hortensiũ cũ in agro Laurẽti essem, ibi istuc magis magnificũ uidi. Nã sylua erat ut dicebat supra quinquaginta iugerum, maceria sepia, quod non leporariũ, sed theritrophion appellabãt. Ibi erat locus excelsus, ubi triclinio posito cœnabamus, apud quod orphea uocari iussit: qui cum eò uenisset cũ stola & cithara, & canere esset iussus, buccinã inflauit, ubi tanta circumfluxerit mox ceruorum, aprorum, & cæterarũ quadrupedũ multitudo, ut non minus formosum mihi uisum sit spectaculum, q; in circo maximo ædilium, sine Aphricanis bestijs cũ fiũt uenationes. Quando aũt cõtigisset cõmoditas uenationib. delectati sunt prisci: Plinius orator Cornelio Tacito. Apros tres equidem pulcerrimos cepi. ipse inquis? ipse, non tamen ut omnino ab inertia mea & quiete discederem. Ad retia sedebam: erant mihi ꝓxima, non uenabulum, aut lancea, sed stilus & pugillares: meditabar aliquid enotabamq;, ut si manus uacuas, plenas tamẽ ceras reportarẽ. Et Macrobius in Saturnalibus scribit:

D uenatores aprorũ, si noctu apros deferebant, acutũ infigebant abenũ, ut à putredine seruarent. Tertiæ tandẽ parti piscinis intẽdamus: de quibus Varro. Similiter piscinas dico eas, quæ in aqua dulci aut salsa inclusos habent pisces ad uillã, ad quas tres partes cõmode & utiliter habendas, parari oportere uult Varro tria artificũ genera: aucupes scilicet, uenatores, & piscatores, à quib. emant ea, quę seruorũ diligentia tuearis. Hisq; tribus generibus priscorũ frugalitatẽ benè, & posteriorũ luxuriem malè usam fuisse dicit. aquam emẽ nisi dulcẽ habuisse priscorũ piscinas scribit: in qua duntaxat scaros & mugiles pisces alerẽt. sed breui post L. Philippus & Hortẽsius tam refertas piscibus habuerũt piscinas, ut Cicero eos piscinarios appellauerit. M. Cato Vticẽsis hæres à Licinio relictus, pisces qui in eius piscina erant XL milibus uendidit. sed sua ætate luxuriẽ propagasse, leporaria & piscinas ꝓferendo ad mare, & in eas pelagios greges piscium reuocasse, ꝓpter quas appellati sint Sergius Orata, & Licinius Murena. Nã uiuaria coclearũ scribit Plinius à Fuluio Hirpino instituta fuisse in Tarquiniensi, paulò ante bellũ Cæsaris & Pompeij, distinctis generibus, ut separatim essent albæ quæ in Reatino agro nascunt, separatim Illiricæ, quib. magnitudo præcipua. Aphricanæ, quib. fœcũditas, Solitanæ, quibus nobilitas. Quin & saginã earũ cõmentus est sapa & farre. C. quoq; Hircius uno tẽpore Cæsari

De apum pastione.

Hic nonnulla desunt.

Viuaria.

Priscorum delectatio ex uenatione.

De piscinis.

ſex mil. murẽarum mutua dedit in pondus, & propter piſciũ multitudinẽ, quadragies B
ſeſtertio uilla eius uenijt. Et Pollio eques Romanus, ex amicis Auguſti uiuarijs murẽa
rum immiſit damnata mancipia. Antonia uerò Druſi uxor, Murẽnę quã diligebat inau
ris addidit, cuius fama multi baulos uidere cupiuerunt, in Baiano ſinu centũ ab urbe mi
libus ſemotos. Murẽnas uerò à freto Siculo ſcribunt Gellius & Macrobius fluitas fuiſſe
habitas: Sic dictas q̃ fluitarent pinguedine, & à ſole torrefactæ. Fuerũt aũt apud maio
res in pretio & delitijs piſces aliqui, quorũ aut immutata ſunt nomina, aut perijt ſpecies.
Scribit nanq̃ Plinius mullũ ſuis temporib. fuiſſe in honore, quorũ unus ſeptẽ milibus
fuerit emptus, cum tamen nullus unq̃ inuẽtus ſit, qui excederet pondo. Et Seneca quar
ta decenteſima epiſtola: Mullũ ingentis formæ Tiberius Cæſar miſſum ſibi, cum in ma
cellũ deferri & uenire iuſſiſſet: amici, inquit, omnia me fallunt, niſi illum mullũ aut Api
cius emerit, aut P. Octauius. quinq̃ ſeſtertijs Apicius emit piſcẽ, quẽ Cæſar uendiderat. C
Et accipẽſer, qui ſquama eſſet inuerſa, in magna pariter exiſtimatione erat. De quo Ma
crobius. Scipio Aphricanus cùm accipenſer piſcis & rarus & pretio carus ſibi eſſet alla
tus, unũ & poſt aliũ ad cœnã (ut refert Cicero) inuitabat: Põtius quidã inquit: uide quid
agas, accipenſer iſte paucorum hominũ eſt. Lupum piſcẽ Plinius multi factũ eſſe dicit,
præſertim ſi inter duos pontes eſſet captus, ubi ſtercora lamberet: Vnde nõ magis pro
priè tũc Caius Ticius, q̃ nos nunc ganeones & aleatores lupos inter duos pontes appel
lare poſſumus. Sed ætatis noſtræ docti, lectione Plinij delectati, cùm accipẽſeris & mul
li nullã aduenire poſſint inter noſtri temporis piſces ſimilitudinẽ, lupũ eſſe contendũt,
quẽ uulgo ſturionẽ appellant, qui in Tyberi & ad pontes nunc extantes optimus capit.
Quod aũt ex Plinio ſuprà diximus, Ciceronẽ Philippũ & Hortẽſium piſcinarios appel
laſſe, ſumptum eſt à Plinio ex epiſtola Ciceronis ad Atticũ, ubi ſic eſt. Mihi uerò ut inui
deant Piſcinarij noſtri. Tribus ruſticæ diſciplinæ generibus explicatis alia ad agricultu
ram, ad ipſaq̃ eius diſciplinæ genera uarijs faciẽtia modis dicemus. Eritq̃ à re diuina ini
Luſtratio agrorum. tium. Agrũ ſi luſtraueris, inquit Cato, cures luſtrare lanum Iunonemq̃ uino, præfaturus G
ſic dicito. Mars pater te precor quæſoq̃, ut ſciens uolens propicius mihi ſis, domui fami
liæq̃ noſtræ: Boues ferijs coniungere licet. hæc licet facere, aduehant ligna, fabalia, fru
mentũ, quod non daturus eris mulis, equis, aſinis: feriæ nullæ niſi in familia ſint. partem
uerò hanc in pecuaria eſſe inquit Varro, quæ non parat, ut ex his capiatur fructus. ſed p
pterea ut fructus ex ea ſint. muli ſcilicet, canes, & paſtores. uotum pro bobus ut ualeant,
Cato, ſic docuit facere. Marti Syluano in ſylua interdiu in capita boũ ſingula uotũ faci
to: farris pondo tria, laridi pondo quatuor & dimidiũ, & pulpæ idem in unũ licet conij
Diſciplina ruſtica. cere. Eam rem diuinã ſeruus uel liber facito: mulier ne adſit. poſt rẽ diuinã, ruſticã diſci
plinã ſic edocet Cato. Ager quãdo inſtruitur C C C L iugerum, uillicũ uillicã, operarios,
bubulcos tres, aſinariũ, bubulcum, opilionẽ, tredecim boues, trinos aſinos clitellarios,
molas aſinarias unas, truſatiles unas, Hiſpanienſes unas, abacum unum, lectum in cubi
culo unũ, lectos loris ſubtentos quatuor. Et ſi erit centũ iugerum ager: aſinarios, ploſtra
rios duos, Aſinũ molarium unũ, abacũ unum, arcam ueſtiariam unam, armarium prom H
ptuarium unũ: ornamenta bobus, & aſinis inſtrata tria. Loram bibat familia mẽſes tres,
menſe quarto, quinto, ſexto, ſeptimo, octauo in dies ſextarium, id eſt in menſes cõgios
quinq̃. Veſtimẽta familiæ tunicã pedes tres & ſemis. ſaga alternis annis. quoties cuiq̃
tunicam, aut ſagum dabis prius ueterem accipito: unde centones fiant familiæ. cibaria,
qui opus faciunt, per hyemẽ tritici modios quatuor: per æſtatẽ modios quatuor & dimi
diũ. cõpeditis: per hyemẽ panis pondo quatuor. Vbi uineã fodere cœperint, panis pon
Villici officiũ. do quinq̃: uſq̃ adeò dũ ficus eſſe cœperint, deinde ad pondo quatuor redito. Villici of
ficium, quæ emi parariq̃ oportet, quæ cibaria, quæ ueſtimenta familiæ dari oportet: ea
dem uti curet, faciatq̃ moneo, dumq̃ dicto audiẽs ſit hoc amplius, uti ante aduentũ do
mini quæ opus ſint parent, curent q̃ diligẽter. Villicæ quæ ſunt officia. Si eam tibi dñs
dederit uxorẽ, ea eſto cõtentus, ea te metuat facito, ne nimiũ luxurioſa ſiet. Vicinas ali
asq̃ mulieres q̃minimũ utat, neue domũ ad ſe recipiat. Ad arã nequò eat, neue ambula
trix ſit. Rem diuinã ne faciat iniuſſu domini, aut dominę. Scito dominũ facere rẽ diuinã
pro tota familia. munda ſit, uillam conuerſè mũdeq̃ habeat. hãc uillicę diſciplinã noſtri
temporis nulli per Italiã proponi oportet, q̃ nõ ſeruos, ſicut maiores noſtri, ſed ruſticos

habemus

habemus ſemipatronos,uxores ſuas frugi mulieres,& ſibiipſis utiliſſimas habẽtes.pars tamen unica fortaſſis fuerit memoranda agricolatoribus Romam incolentibus:quorũ uxores perpetuæ ſunt ambulatrices,ad arasq; urbis ſingulas,penè ſingulis ambulãt diebus.Sequiturq; in uillicæ diſciplina Cato:Calẽdis Maiis feſtus dies cum erit, coronã in focum ardeat:per eos denieq; dies Lari familiari pro copia ſupplicet.Cibum tibi & familię curet,uti coctũ habeat:pyra arida,ſorba,ficos,uuas paſſas ſeruet in ſapa,& pyra & nuces in doliis & mala.Vuas in urceis & myrteis in terra obrutas,& nuces prænestinas recentes,in urceo in terra obrutas habeat.Mala ſcantiniana in doliis.Hæc omnia quotannis diligenter ita condita habeat.Farinam bonam & furfur ſubtile ſciat facere. Vnũ aũt hac in re M.Cato ut in cæteris ſapientiſſimè ſcripſit.Humaniſſimũ & utiliſſimũ fore,ut diligant uicini nec familiæ tuæ ſint malæ.Traditq; Plinius in duodecim tabulis nuſq; dici uillã,ſed ortum,qui primùm Athenis ab Epicuro fuerit inſtitutus:uſq; enim ad Epicurum ortos non fuerat moris haberi in oppidis.additq; Plinius Romæ quidem per ſe ortũ pauperis agrum fuiſſe:qui & ſubiungit,per ætatẽ ſuã ortorum nomine ingentia in urbe Roma fuiſſe palatia.Sed quantũ ſpectat ad ortos,qui ſecus uillas in re ruſtica habentur:cõmendat Plinius herbas nõnullas his uerbis.Fertur in templo Apollinis Delphici adeò cæteris herbis prælatus raphanus,ut ex auro dicaretur,beta ex argento,rapum ex plumbo.Sic M.Curius rapũ torrens in foco aurũ à Samnitibus oblatũ repudiauit. Et aliũ ac cępas inter deos,& iuſiurandum habet Ægyptus. Braſſica in medicinã populus Romanus ſexcentis annis eſt uſus.Refertq; Plinius Marcũ Catonẽ illum ſuperiorẽ omnium bonarũ artiũ magiſtrum, diu duntaxat paucarum herbarũ notitiam attigiſſe.unde libet aliqua herbarũ & ſeminum uocabula afferre à Nonio Marcello ſumpta. aſparagus nunc etiam notiſſimus,tiſatiaq; & lepatia.naſturtiũ & ſinapi. portulaca & ocimum ſemen uiciæ ſimillimũ.Sed & uocabula eodem loco Nonius exponit quorũdã ex agri fructibus:quos ſupra Marcum Catonem à uillica parari debere oſtẽdimus uoluiſſe.Lora eſt potio confecta ex ordeo.Sapa cuius & uerbũ & uſum retinemus, ſi obdurior defrutũ,ſi liquida eſt mirìola.de qua Feſtus:mirrina genus potionis, hanc mulieres miriolam uocant,à genere uuæ dictã quidẽ putant.& Plinius:apud priſcos uina erãt miro odore condita.qui & alibi addit quoſdam uinis unguẽta addidiſſe.Plautus in Perſa & calamũ uino addi iubet,idq; uinum mirina appellat.quo item uocabulo dulcia melle cõdita dicta ſunt. Vlpianus iureconſultus: Vinũ ſi quis legauerit omne cõtinetur,qd' ex uinea natũ eſt,uinumq; permanſit,ſed ſi mulſum factũ ſit uini appellatione non cõtinebitur,niſi forte paterfamilias etiam de hoc ſentit.Certè zitum quod in quibuſdam prouincijs ex tritico,& ordeo uel ex pane cõficitur non cõtinebitur: ſimili modo nec canium, nec ceruiſia continebitur:nec hydromeli quidẽ conditũ. Nec hoc pacto (niſi alia mens teſtatoris fuerit)œnomeli(planè id eſt dulciſſimum uinũ) & paſſum, & defrutum non continebitur.quod potius condituræ loco fuit.Accinaticum,cum planè uino contineat. Paſſum uua decocta & ſole ſiccata. Turunda genus panis ex farre cũ dulcibus. Plinius ſcribit primũ in Latio cibũ pultem fuiſſe nõ panem, argumẽtoq; ad id eſſe quod pulmẽtaria pro cibis,ſua etiã ætate dicerentur.& panem lautiſſimũ fieri è ſiligine. inde ſubdit piſtores Romæ non fuiſſe ante Perſicum bellũ, annis urbe condita ſuper quingẽtos octoginta.ipſos Quirites panẽ feciſſe, & id opus mulierũ fuiſſe. piſtores uerò uult tantũ dictos illos,qui far pinſebant.Exinde in piſturã delapſus modum narrat, quẽ in pinſendo Etruſci tenuerunt,malè nunc intelligibilem:tamen affirmat maiorẽ Italiæ partẽ nudo uſam pilo,& quoſdam rotis quas aqua uerſaret: ſicut & omnes pridẽ in toto orbe fecerunt:quæ ædificia cum inſtrumento appellant molendina. priſcos aũt ſicut ipſe uult Plinius,pilo uidemus uſos,& ſingulos patresfamilias, ſingulas domos frumentũ ſibi in farinam attriuiſſe:quod officiũ ſupra Plinius uillicæ attribuit, & molæ aſinariæ ſcilicet ad piſtrinum cuius paſſim in urbe & uillis fuit uſus.Et quando uocabula attingimus rei ruſticæ,finitores eſſe uoluerũt,quos & agrimenſores appellant, decempedãq; uirgultũ uel haſtã quæ metiendis agris adhibetur,& iugerũ terræ quantũ duo iuncti boues uno die arant, harã porcorũ ſtabulum,burim aratri extremam partẽ.Stiuam uerò manubria quibus ſuſtẽtatur à bubulco aratrum.demum & legem dicemus Laurentũ, qua ſancitũ eſt:ne pomum ex alieno legatur in armum,id eſt quod humeri onus ſit.& alia per Latiũ lex pa-

Quando primum orti inſtituti.

Rei ruſticæ uocabula.

Lex Laurentiũ.

lex pagana fuit, ne mulieres per itinera ambulãtes torquerẽt fusum, aut oñino detectũ B
ferrent, quoniã aduersetur omni frugũ spei. Arborem platanũ habuerunt in uillarũ de-
licijs maiores, quas uino irrigasse Hortensiũ scribit Macrobius: nostra non habet ætas,
præsertim eo recognitas uocabulo, sed frequentes alicubi habet Italia cedros, quib. eã
caruisse scribit idẽ Macrobius. Fenestella tradit nõ fuisse oleã in Hispania, Italia & A-
phrica Tarquinio Prisco regnãte, anno urbis tertio octogesimo centesimo. cerasa Lu-
cullus in Italiã primũ anno urbis sexcentesimo octogesimo è Põto tulit. nuces dictę, q̃
foris duræ, sicut iuglans nũc solo nucis uocabulo appellata, auellana quæ & corilus, ca-
stanea, amygdala, pinea: mala uerò dicta sunt q̃ mollia. Florentinus iurecõsultus, inqt,
frugem pro reddítu appellari, non solũ qđ frumẽtis aut leguminibus, uerũ etiã quod ex
uino uel syluis cæduis, è fodinisq̃ lapidicinis capiẽ. Calpar uult Festus Pompeius, uinũ
Mala unde. esse nouũ, quod ex dolio demiẽ sacrificij causa anteq̃ gustetur: Ioui eñ sua uina libabãt,
quæ appellabãt festa uinalia. Mos fuit latinis quo die quis primo gustaret mustũ, dice-
re, ominis gratia. Vetus nouũ uinũ bibo, ueteri nouo morbo medeor. A quibus uerbis F
Meditricæ deæ nomen conceptũ, cuius sacra retro Meditrinalia appellata sunt: Habet
Mos Latinorũ. aũt Plinius de uino multa, quæ diligenter duximus afferenda: primũ prorsus dici posse,
inquit, neq; uiribus corporis utilius aliud, neq; aliud uoluptatib. pernicioſius si modus
Vini usus abſit. Vini uerò usum Romæ & per Italiã, per regum & crescentis reip. tempora fuisse ra
Romæ. rum multis in locis inuenio. L. Papirius imperator aduersus Samnites dimicaturus uo-
tũ fecit, si uicisset Ioui poculũ uini. Et inter dona sextarios lactis datos, nũq̃ uini Plinius
asserit. Et prolibare diis uino nefastũ fuisse, præter imputatæ uitis, fulmine tactæ, quãq̃
iuxta homo pepẽdisset laqueo, aut quæ uulneratis pedibus calcata esset. Et Romulus la
cte nõ uino libauit. Vnde legẽ tulit Numa, uino rogũ ne quis spargeret, qđ sanè feciſſe
illũ uini inopia cõstat. Eademq̃ lege ex imputata uite libari uina nephas indictum. Var
roq̃ est autor Mezentiũ Etruriæ regẽ auxiliũ Rutulis cõtra Latinos tulisse, uini merce-
de, qđ iam in Latino agro haberi cœpisset. Vnde iocus ille prodijt uiri excellentissimi
Cineæ regis Pyrrhi oratoris: cuius à Romana legatione ad regẽ suũ redeũtis, serui & fa G
miliares cũ apud Aricíã urbẽ nunc funditus dirutã, uino immoderatius hausto, ut solẽt
ebrij capitis dolorẽ & nauseã ab aeris grauitate causarentur: quin, inquit, ille, uini hoc ef
fecit austeri inhumanicq̃ malignitas: unde iter agens inspectas altissimis in ulmis (quod
etiã nunc fert regionis natura) uites illis ostendit, matremq̃ dixit uinorũ, à quibus tantũ
acceperant incõmodũ, in tam alta cruce merito pendere. Non licebat etiã Romæ fœmi
nis uinũ bibere, qđ quidẽ multis postea seculis seruatũ fuisse uidemus. Nã dotale nos in
strumentũ legimus, ante annos paulo plus minus trecentos adstipulatum. quo genitori
sponsæ maritus promittit, quoties peperisset uinũ illi octo primis diebus quantũ dece-
ret bibendũ dare, & pariter de consilio medici, quandiu ægrotasset, insuper festo quoq̃
solenni die potu illã unico oblectare. Sed ad priscos: Cato censor constituit, ut propinq
fœminæ osculũ darent, quo scirent illi an temetum oleret. Exemplo eñ id factum uide
tur Egnatij Metentini, quẽ constabat uxorem, q̃ uinũ è dolio bibisset, fuste occidisse, &
fuisse à Romulo absolutũ. Gneusq̃ Domitius iudex, post Catonis legem pronuntia- H
uit mulierẽ uideri plus uini bibisse uiro insćio, q̃ ualetudini expediret, & dote multauit.
anno autem urbis conditæ tertio trigesimo sexcentesimo, uina cœperunt in apothecis
diu seruari. Vnde à consulum nominibus censebantur, & tunc transmarina & Phalerna
nosci cœpere. P. Licinius Crassus & L. Cæsar censores anno urbis CCCCCCCLXV. sta-
tuerunt, nequis uinum Græcum plus octonis æris singula quadrantalia uenderet. Tãta
autem uino Græco gratia erat, ut singulæ potiones in una cœna darentẽ. L. Lucullus pu
er apud patrem nunquam lautum conuiuium uidit, in quo plus semel uinum Græcum
daretur. ipse cum rediit ex Asia congiarium diuisit amplius centum milia cadorum. Cæ
sar dictator in triumphi sui cœna uini Phalerni amphoras cẽtum, Chijcados centum in
cõuiuia distribuit. Idem Hispanienſi triumpho Chium & Phalernum dedit. Epulum ue
rò in tertio consulatu Phalernum habuit, Chium, Lesbium, Cyprium, quo primum tem
pore genera quatuor uini cœpta apponi, postea omnia in nobilitatem uenere. Hæc an
no urbis septingentesimo. Tiberio postea principe institutum, ut ieiuni biberent, po-
tusq̃ uini antecederet cibos. Externis id artibus & medicorum placitis sese nouitate

aliqua

A aliqua cõmendantiũ. Pudet pigetq; referre, qd' Plinius post suprà dicta habet, M. Ciceronem filium ebrietati deditum, binos cõgios simul haurire solitum. Sed quod dicit Plinius: hanc gloriã nimirũ auferre uoluit interfectori patris sui M. Antonio. Is enim ante eũ auidissimè apprehenderat hanc ebrietatis palmã, edito etiã uolumine de sua ebrietate, quo patrocinari sibi est ausus. Exiguo tẽpore ante bellũ Acciacũ, id uolumẽ euomuit, quo facilè intelligat ebriũ iã sanguinẽ ciuiũ sitiuisse. Nã & hæc necessitas uitium comitatur, ut bibendi cõsuetudo augeat auiditatem. Et Macrobius in ebrietatẽ procliues fuerunt multi imitatione Platonis ut dicebãt inuitati, à quo ferebat dictum esse, fontem & incitabulũ ingenij esse uirtutis q; si mens & corpus hominis uino flagrarent. Idem q; est autor, Mulieres rarò inebriari, crebrò senes. Vnde Augustus Octauius prudenter respõdit, Qui quærentẽ de inopia uini populum Romanũ grauissima coercuit uoce, satis dicẽs prouisum à genero suo Agrippa, perductis in urbẽ plurimis aquis, ne populus sitiret. & de Pescenio Nigro imperatore scribit Helius Spartianus, Hic erga milites tanta
B fuit cẽsura, ut cũ apud Ægyptũ limitanei uinũ peterẽt respõderit, Nilum habetis & uinum petitis, siquidẽ tanta est aquæ illius dulcedo, ut accolæ uinum nõ quærãt. Item tumultuantibus ijs, q à Saracenis uicti fuerãt, & dicẽtibus uinũ nõ accepimus, & ideo pugnare nõ possumus, erubescite, inquit, illi, qui uos uicerunt, aqua utunt, & iussit uinũ in expeditione neminẽ bibere. Agrorũ cultura cum ijs, quæ uitæ hominum sustentationi atq; etiã delectationi siue gignunt, in illis siue industria à patrefamilias diligentiore cõparant ostensis, traxit nos quorundã ex priscis ipsarum rerum, prẽsertim uini abusus ad ebrietatis eorum descriptionẽ: unde non indecens esse ducimus, conuiuiorum & cœna
De conuiuijs. rum, quæ castè & sobriè fierent, & earũ quæ opiparè ac lautè pararent, exinde maiorũ antedictis ebrietatum & habitarum effusius comessationũ immoderatas cõsuetudines ostendere. Et sicut ebrietati damnandę initium Cicero filius dedit, ita honestioris in cœnando uerbi rationẽ à genitore sumemus, qui Papyrio Pæto scribens, inquit, Sapiẽtius
C nostri, q; Græci: illi sympoſia, id est, cõpotationes, nos cõuiuia, quod tum maximè simul uiuitur appellamus. uides ut te philosophando reuocare coner ad cœnas? Non multi cibi hospitem accipies, multi ioci. Certum q; est quod tunc per iocum scripsit Cicero uerum fuisse, eum in cibo potu q; temperatissimũ fuisse. Trebatio em̃ scribẽs, inquit: Cum nõ probarem me nõ ualere, quia febrem nõ haberem, fugi in Tusculanum, cùm quidẽ biduo ita ieiunus fuissem, ut ne aquam quidem gustarem. itaq; ego qui ostreis & murę-
nis facile abstinebã, à beta etiã & malua deceptus sum. & Papyrio Pæto, Hircium ego & Dolabellã habeo dicẽdi discipulos, cœnandi magistros: nec tñ eas cœnas quæro, ut magnæ reliquiæ fiant: quod erit magnũ, sit & lautũ. & infrà, Solebã enim antea delectari iocis & lactucis tuis. Ego tibi unũ sumptũ afferã, qd' balneũ calefacias oportebit: p-
inde para, cũ homine edace tibi res est. sed uide audaciã, etiã Hircio cœnam dedi sine pa
uone. Nonius Marcellus accubationẽ dicit epularem amicorũ, quia uitæ coniunctionẽ habeat conuiuiũ nominari: & Aulus Gellius conuiuarũ numerũ incipere à gratiarũ nu
mero scilicet trium, & consistere in nouem musarũ numero. Constare etiã ex quinq; bel
D lis hominibus, lecto loco, tempore, apparatu nõ neglecto, neq; loquacibus, neq; mutis cõuiuis: sermones habendos iucũdos, & bellaria pro secundis mẽsis. De quibus Macrobius in Saturnalibus sic habet, Bellaria & secũdæ mẽsæ idem, mellita placẽta, & similia. Cœnã Festus uult ab antiquis appellatã qd' postea fuit prandiũ. Vespernam quæ nunc cœna appellat. Et infrà, Prandiũ ex Græco est dictum: nam meridianũ cibum cœnã uocabãt. Et inferius, Vesperna apud Plautũ cœna appellat. & Nonius dapalem cœnã esse uult diuersis amplis dapibus plenã. sobrior aũt & cœna & omis uictus inueniri nequiuerit ea, quã gloriosus ecclesiæ doctor Hieronymus cõtra Iouinianũ his uerbis describit, Dicæarchus in libro antiquitatũ & Græciæ descriptiõe refert, sub Saturno, id est, in aureo seculo cũ omnia humus funderet, nullũ comedisse carnes, sed uniuersos uixisse frugibus & pomis, quę terra spõte gignebat. sed quãdo talia melius dici & laudari possunt, q; seruari, Antonini Pij imperatoris cœnas imitari laudabile fuerit, de q; scribit Helius Spartianus, Victũ eius talẽ fuisse ut & esset opulẽtia sine reprehẽsione, parsimonia sine sordibus, & mẽsa eius per proprios seruos, aucupes, piscatores, ac uenatores institueret. Et Seuerũ Pertinacem scribit Capitolinus, nouem libras carnis per tres missus posuisse.

Nec minus ſobriã cœnã Plinius orator Septitio Claro parauerat, cui in hæc uerba ſcripſit, Heus tu: promittis ad cœnã nec uenis. dicitur ius, ad aſſem impendium reddes, nec id modicum. paratæ erãt lactucæ ſingulæ, cocleæ ternæ, oua bina, balnea cum mulſo & niue. Hanc uerò aſtrictiorẽ in cœnis & uictu diſciplinam priſci legibus ſeruare iuſſerũt. Nam ſcribit Gellius: Parſimonia non domeſtica ſolum diſciplina, ſed legibus quoq; cuſtodita eſt. Gn. Fannio & M. Valerio Meſſala cõſulibus hæc fuit ſanctio: Principes qui ludis Megalenſibus matris deũm mutua inter ſe cõuiuia agitarent centenos uicenosq; æris in cœnã, excepto oleo farre & uino quod patriũ eſſet, & argenti ne plus põdo. lex Fannia, ludis Romanis, plebeis & Circẽſibus & Saturnalibus cẽtenos æris in ſingulos dies, cæteris diebus denos. lex Licinia, aut in prædictis & nuptijs ducẽtenos, & cæteris triginta. Lucilius legẽ tulit, Calẽdis, Idibus, Nonis, diebus ludorũ, & ferijs quibuſdã in cœnã ſeſtertios tricenos, Cæteris diebus nõ amplius XXX aſſes. Æmylia lex ciborum modũ in uarietate correxit. Antia nequis magiſtratus ad cœnã alicuius propinquorum iret. Lex Iulia & Cæſaris Auguſti diebus profeſtis & feriatis trecentos, nuptijs ſeſtertiũ P milies. Tiberius Neruaq; à trecentis ſeſtertijs uſq; duo milia in cœnas. Plinius uerò ſcribit priſcos nõ habuiſſe coquos in ſeruitijs, eosq; ex macello cõduxiſſe. Et lege Gn. Fannij cõſulis decimo ante bellum tertium Punicum, ne quid uolucrum proponeretẽ præter gallinã unam, inuẽtumq; diuerticulum in lege, quod in fraudem earum gallinaceus quoq; paſceretẽ lacte. Idem quoq; ſcribit, Extant cenſoriæ leges gallinaria in cœnis gliresq; & alia delicatiora apponi uetantes, aliæq; ſubinde repetuntur leges. Orchia quam tulit Orchius tribunus plebis de ſenatus ſentẽtia tertio, quo anno Cato cẽſor fuerat, iuſſeratq; apertis triclinijs & domo patente cœnari: præſcripſit lex numerũ quoq; conuiuarũ. Fannia deinde poſt annos uiginti duos, anno urbis CCCCCLXXXVIII. plericq; eñ uino madidi in ſenatum & comitium ueniebant, quæ fecit modum ſumptibus denariorum centum. Lex Didia poſt XIX annis ſecuta, quæ Italicos eadem pœna cum Romanis urbanis aſtrinxit, & pœnas addidit & prandia cœnis cõiunxit. Licinia lex à Licinio cõſule lata, quę ſuperiores innouauit, affirmauit: addiditq;, nõ licere niſi nouis Nundinis Romanis cuique in dies XXX duntaxat aſſes cõſumere. Cæteris diebus carnis aridæ pondo tria, ſalſamentorum pondo, & ex terra, uite arbore nata. Lucius Sylla legem tulit, nõ qua modum ſumptibus daret, ſed pretia minueret, ut pluribus luxurioſè uiuendi facultas eſſet. Sylla mortuo Lepidus cõſul legem tulit cibariam prioribus ſimilem. Et in eadem re principes poſtea laborauere: Caius enim Cæſar legem præcipuè ſumptuariam exercuit, diſpoſitis circa macellum cuſtodibus, qui obſonia mentium retinerent, deportarẽtq; ad ſe, ſummiſſis aliquãdo lictoribus atq; militibus, q ſi qui cuſtodes fefelliſſent iã appoſita à triclinio auferrẽt. Modeſtia uerò Hadriani ciuibus pro lege fuit, cõuiuijs nanq; amicorũ interfuit. Ad cõuiuiũ ſuũ uenientes ſenatores ſtãs excepit, ſemperq; aut pallio tectus diſcubuit, aut toga ſummiſſa: in cõuiuioq; ſemper tragœdias, comœdias, atellanas, ſambucas, lectores, poetas, p re ſemper exhibuit. Ad quã bonorũ principũ imitationẽ, ciues quoq; modeſtia in cœnis poſtea ſunt uſi. Plinius de Caluiſio Spurino, Apponit cœna nõ minus nitida q frugi, in argento puro & antiquo, ſunt in uſu & Corinthia quibus delectatur: cœna diſtinguit, ut uoluptates quoq; ſtudijs cõdiantur. Inde ille poſt ſeptimum & ſeptuageſimum annum aurium oculorumq; uigor, inde agile & uiuidũ corpus. Et Macrobius in Saturnalibus, Saturnalium diebus Romanæ nobilitatis proceres cõgregantur, & tempus ſolenniter celebratum deputant colloquio liberali, melioremq; diei partem ſerijs diſputationibus occupãtes, cœnæ tempus ſermonibus cõuiualibus, agitãt. Et de auũculo Plinius orator: ſtudebat in cœnæ tempus: ſuper hãc legebat, adnotabatur & quidem curſim: cœna hyeme inter primam noctis. Et Catulo Seuero ſcribens ipſe Plinius, Veniã ad cœnam, ſed iam paciſcor ſit expedita, ſit parca: Socraticis tantum ſermonibus abundet, in his quoq; teneat modũ. qua in epiſtola, Catonis nota in cœnis ſcripta eſt. Caium eñ Cæſarem ita Catonem dicit reprehendiſſet in Anticatonibus ut laudarit. Eos eñ quibus obuius fuerit cũ caput ebrij retexiſſent, erubuiſſe dicit: deinde adijcit, non ab illis Catonem, ſed illos à Catone deprehẽſos. Tamen ſcripſerit quicquid uoluerit Cæſar, Catonem alij ſcripſerũt cùm in Hiſpaniã nauigaret, unde cũ triumpho redijt, nõ aliud uinum bibiſſe q remiges, niſi forte hoc de ſuperiore

Leges de conuiuijs.

Catone

A Catone ſcriptum ſit. Et ut aliquid publicæ moderationis dicamus ſcribit in Problemati
bus Plutarchus, Menſam uacuã tolli non ſinebant priſci, ſed cum aliquid ſupereſſet. In-
terpretantes aliquid ſemper in futurũ ſeruandum, & propter ſeruos, & elegans putãtes
abſtinere à cibis, nec omnes omnino cõſumere: parum uerò ualuiſſe uidentur tot leges,
quot ſupra latas fuiſſe diximus, cohibenda multorũ à cœnis ebrietatibuſq; intemperan
tia, quorũ notas à Seneca Cordubẽſi ſumendi faciemus initiũ, qui epiſtola tertia octua-
geſima ſic habet. Marcũ Antoniũ magnũ uirum & ingenij nobilis, quẽ nõ alia res per-
didit, & in externos mores ac uitia non Romana tranſiecit, q̃ ebrietas, nec minor uino
Cleopatræ amor. Hæc illum res hoſtem reipublicæ, hæc hoſtibus ſuis imparẽ reddidit,
hæc crudelem fecit, cum capita principum ciuitatis cœnanti referrentur, cum inter ap-
paratiſſimas epulas luxuſq; regales, ora ac manus proſcriptorũ recognoſceret, cùm ui-
no grauis ſitiret ſanguinẽ: intolerabile erat quod faciebat ebrius, quãto intolerabilius,
B quod hoc in ipſa ebrietate faciebat. ferè ſemper uinolentiã crudelitas ſequit, uitiaq; ex-
aſperaturq; ſanitas mẽtis. Difficiles oculos faciunt diuturni morbi, & ad minimã radio-
rum offenſionẽ heberes, ita ebrietates cõtinuæ efferant animos: nam cum ſæpe apud ſe
nõ ſunt, cõſuetudo inſaniæ durat, ac uitia uino cõcepta, etiã ſine illo ualent. idemq; Mar
cus Antonius, quem Aſconius Pedianus ſecunda actione in Verrem ex Saluſtij ſenten
tia perdẽdæ pecuniæ genitũ, & Macrobius in Saturnalibus omni luxu perditiſſimum
fuiſſe dicit, edictũ propoſuit de ſumptibus: qui cum Cleopatrã ſumptu & apparatu cœ-
næ adniſus fuiſſet ſuperare, unionis illa omniũ, qui unquam uiſi fuerint maximi pretio-
ſiſſimiq; partẽ mediam aceto liquefactam dedit in cibum, alteram partem cõſumptura,
niſi Numatius Plãcus ſequeſter reginã ſuperaſſe pronunciãs eam ſeruaſſet unionis par
tẽ, Veneri poſtmodum in Pantheo dicatam. fuiſſe autẽ uerum, quod ſupra ab Aſconio
diximus de Antonio, Plutarchus in eius uita ſic oſtẽdit, Amico Antonius cũ ſeſtertium
decies dari iuſſiſſet, & diſpẽſator proteruè Antonio reſpõdiſſet, pecuniæ paruitate ſpre
C ta duplũ dari iuſſit. refert quoq; Macrobius, Quintum Hortenſium pauones primũ au-
guralí cœna poſuiſſe, quem cito ſecuti ſunt multi, extulerunt pretia, ut eorum oua dena
rijs uenierint quinis, & pauones facile quinquagenis. Et qua die Lentulus Martialis fla
men inauguratus eſt cœnã fuiſſe refertiorem, q̃ ut ab eo deſcribi potuerit, cum nomina
piſcium, altilíumq; & cibariorum non recognita, ſed per multos miſſus uariata fuerint:
quo tempore porcus Troianus cœnis inferri tũc primùm cœperit, utpote altilibus ple-
nus, ſicut ille homínibus. Caium Caligulam Suetonius ſcribit totum Tiberij Cæſaris ui
cies ac ſepties milies ſeſtertium nõ toto uertente anno abſumpſiſſe, cùm maximam par-
tem cœnis comeſſationibus ſimul cum ſcortis & lenonibus deuorauerit. Et ſingularem
Vitellij uituperationẽ dicit, quem affirmet in ientacula, prandia, cœnas comeſſationes
facile omnibus ſuffeciſſe, uomitandi cõſuetudine: nec inferiorẽ illo uitijs Lucium An-
toninũ Verũ facit Iulius Capitolinus, de quo ſic ſcribit, Donauit calices ſingulis per ſin
gulas potiones myrrhinos, & cryſtallinos, & alexandrinos quoties libitum eſt. Dedit ar
D genteas, & aureas coronas cõuiuis, interpoſitis alieni tẽporis floribus: dedit & uaſa au-
rea & unguenta cum alabaſtris, dedit & uehicula cum mulionibus & mulabus cum iun
cturis argenteis, ut ita à cõuiuio redirẽt: omne autem conuiuium æſtimatum dicitur ſe-
xagies ſexcentum milibus ſeſtertiorum. hunc tñ perditiſſimum imperatorem ab Helio *Cõuiuia Hc liogabali.*
gabalo fuiſſe ſuperatum, ſic oſtendit Helius Lampridius: Conuiuis bene bibẽtibus de-
dit quadrigas, equos, ſtratos, mulos, baſternas, rhedas dedit & aureos millenos, & cen-
tena pondo argenti. Sortes cõuiuales ſcriptas in cochlearibus habuit tales. Vt alius habe
ret decẽ Camelos, alius decẽ ſtruthiones, alius decẽ muſcas, alius decẽ libras auri, alius
decem plumbi, alius decẽ oua gallinacea: item urſos decem, glires decem, decem lactu-
cas, decẽ auri libras in ſorte habuit. Sed ad ſortem ſcenicos uocauit, cum & canes mor-
tuos, & libram bubalæ carnis haberet in ſorte, & itẽ centum aureos & tot argenteos, &
centum folles æris, & alia talia, quæ populus libẽter accepit, ut eũ poſtea imperare gra-
tularent. Fertur in euripis currẽtibus ſcilicet canalibus uino plenis, nauales pugnas ex-
hibuiſſe. Idẽ nunq; minus centũ ſeſtertijs cœnauit, hoc eſt, argẽti libris triginta: aliquan
do autem tribus milibus ſeſtertijs omnibus cõputatis. Omnes de theatro, de ſtadio, de
circo, de omnibus locis & balneis meretrices collegit in publicas ædes, & apud eas con

cionabatur,

cionabat, appellãs eas cõmilitones: adhibuit postea incontinenti lenones exoletos un E
dicq; collectos, dedit in donatiuũ tres aureos singulis: de croco triclinia strauit, cum sum
mos uiros rogauit ad prandium. Sed ut minus sit principes orbis terrarũ dominos, tan
ta debacchatos esse luxuria Plinium audiamus, qui refert Clodium Æsopum tragicum
histrionem patina sexcentis sestertijs cœnã dedisse, in qua posuit aues cantu aliquo, aut
humano sermone uocales, numis sex singulas coemptas, nulla alia inductus suauitate,
quàm ut eas imitatrices hominũ comederet: dignus filio à quo margaritæ maioris mul
to pretij deuoratæ fuerunt, ut etiam minus sit mirum histriones patrem & filium eò in
saniæ impensarum fuisse adductos. Plinius etiam ironicè locutus sic ostendit. Nostri sa
pientiores anserum iecoris bonitatem agnouere, fictilibus in magnã quantitatem lacte
& mulso plenis, quibus anseres depastæ iecur amplum dulciusq; efficerẽt. Nec sine cau F
sa in quæstione est, quis primus tantum bonum inuenerit. Scipio an Metellus uir con
sularis an M. Sextius eques Romanus. Messalinus uerò Cotta, Messalæ oratoris filius,
palmas pedum ex anseribus torrere patinis, atq; cum gallinaceorũ cristis comedere in
cepit. Aliam quoq; non in cibis, sed in supellectile impẽdij insaniam, sic Plinius refert,
Linum est inuentum iam quod ignibus non absumeretur, ardentesq; in focis conuiua
rum ex eo uidimus mappas sordibus exustis splendescentes igni magis quàm possent
aquis. Nascitur in desertis adustisq; sole Indiæ, ubi non cadunt imbres, assuescitq; uiue
re ardendo. Rarum inuentu, difficile textu, propter breuitatem, æquat pretia ingentiũ
margaritarum. Solennibus cœnis adhibetur ad rosalia, ubi mero coronato rosis uel ab
India petitis & folijs maximè nardi folio, ac ueste serica uersicolori unguentis madida
cœnatur: hunc habet exitum maximè luxuria fœminarum. Aliud quoq; fuit priscis insa
niæ genus à cœnis comessationibusq;, & supellectilis caritudine semotum, quod sicà
Macrobio est relatum, Inter duo bella Punica filij senatorum in ludum saltatorium con
De ludis saltatorijs. ueniebant, & crotala gestantes saltare dicebant, Matronę saltationem non inhonestam
ducebant. Scipio Aphricanus in oratione queritur, docentur præstigias inhonestas, cũ G
cinędulis & sambuca & psalterijs eunt in ludum histrionum, discunt cantare, quæ maio
res nostri ingenuis probro datum uoluerunt: eunt, inquam, inter cinædos in ludum sal
tatorium uirgines puericq; ingenui. hæc mihi uix credibilia uiderentur, ni ludum saltato
rium ingressus plus mediusfidius uidi quinquaginta. Subinfertq; Plinius: ætate Cicero
nis tres magni uiri de saltatione exquisita notati sunt, Gabinius quem Cicero insecta
tus est. M. Celius quem Cicero defendit. Licinius Crassus illius filius, qui à Parthis occi
sus est. Cicero autem ipse in oratione pro Murena, Nemo enim ferè saltat sobrius, nisi
idem insaniat, neq; in solitudine, neq; in conuiuio moderato atq; honesto. In tempestiui
conuiuij, amœni loci, multarum deliciarum comes est extrema saltatio. Catonem etiam
scribit Plinius dixisse, non esse hominis serij cantare. Ieuitatem unã publicè permissam,
& ebrietatem, alteram ab utili fine laudabilem ad extremum dicere libet. G. Duellio q
primo nauali triumpho de Pœnis insignitus fuit, permissum est, ut à cœna redeunti ad
funalem tubicines & fidicines præcinerent. Et Bonosum imperatorem scribit Flauius H
Vopiscus, bibisse quantum alius nemo, Et si quando legati Barbararũ undecunq; gen
tium uenissent ipsis propinasse, ut eos inebriaret, atq; ab ijs per uinum omnia cognouis
se. satis multa de cœnis, comessationibus, ebrietatibus, & alijs nõnullorum uitæ turpis
simis moribus, dicta sunt, quos oẽs & his similes admonitos uelim, scripsisse in hæc uer
Quinq; hominis uitæ utilissima. ba Plinium: Ætate Pompeij Asclepiades omnia medicamenta abdicauit, quinq; docẽs
uitæ hominis utilissima. Abstinentiam à cibo & potu, fricationem corporis, ambulatio
nem, gestationesq; & balneas oẽs suasit. damnauit uomitiones, tunc frequentes & medi
camentorũ potus stomacho inimicos. Ad quam monitionem accommodatior alia est
sententia, quam gloriosus ecclesiæ doctor Hieronymus cõtra Iouinianum in hæc uer
ba scripsit: Galenus uel doctissimus Hippocratis interpres Athletas quorum uita & ars
sagina est, dicit in exhortatione medicinæ nec posse uiuere diu, nec sanos esse, animasq;
eorum ita nimio sanguine & adipibus quasi luto inuolutas, nihil tenue, nihil cœleste,
semperq; de carnibus & ructu uentris ingluuie cogitare. Consuetudinum iam & mo
rum ordo, cui intendimus ad uillarum ædificiorumq; cæterorum descriptionem nos tra
hit, quam in nonum sequentem librum destinauimus.

BLON-

A BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROMAE, LIBER NONVS.

VENTVM est beatissime pater, ad eam operis nostri uillarum ædificiorumq; priscæ urbis Romæ partẽ, quã diu in manibus habere desideraui: hæc una enim me plus cæteris fatigare cõsueuit, dum uiris nostri seculi doctioribus resisto, cõtendentibus eas, quæ alicubi in urbe præsertim in montibus cernunt, ruinas ædiũ fuisse, quas prisci stantis reipub. & felicitatis Romanæ uiri omniũ præstantissimi inhabitauere. Ostendunt enim singuli passim nullas in eis fuisse partes, aut ordine distinctas, aut ornatu aliquo expetendas, Vnde summorum excellentiumq; & tantæ maiestatis uirorum, habitandi imperitiam socordiamq; uolunt arguere. Quin incidi in nonnullos qui ea fuerũt audacia, & temeritate, ut nostram huius temporis habitãdi in urbibus Italiæ ditioribus lautitiam, & ut dicunt, magnificentiam priscæ Romanorum consuetudini anteponãt

B nec satis hactenus aliæ profuerunt quas ad defensionem attuli rationes, nec illa ipsa notior. Eas quæ nunc cernuntur murorum pinnas & diruptas in montibus domos fuisse ducentorum & trecentorum ab hinc annorum habitationes, quas mutata summorum pontificum à Lateranensi palatio in Vaticanum sedes deseri fecerit. fuerat aliquando Romæ orator Franciscus Barbarus, tibi quod scio amicitia coniunctissimus, uir nõ elo quentia magis, q̃ moribus humanitate & grauitate conspicuus. is cum quo annis triginta solidam, & ueram animorum coniunctionem habuisse gaudeo, agẽtem Venetijs me cùm de cæteris Romanis priscæ felicitatis rebus: tum etiam de hac una ædificiorũ parte, uarijs per dies quæstiunculis agitabat. Nec esse poterat non in eam procliuis opinionem quam perambulando, ut fit, præsentem Romam ab huiusmodi rerum imperitis alioquin doctissimis uiris imbiberat: quem cum exquisitis tunc rationibus, & argumentis in sententiam ducere nequirem, precibus tacitum reddidi, ut tanq; per constitutas inter

C nos inducias tandiu quiesceret, quoad destinatum eius cõsilio, & suasione hoc opus absoluissem: & ne ambiguum esse posset, quid nobis in cõtentionẽ ueniisset, ad hãc responsionis formulam me obligaui. Nec præsentis temporis Romam, nec Venetias, Genuã, Florentiam, Mediolanum, Neapolim, Senas, Bononiã, ditiores, nostri seculi Italiæ urbes, ciuẽ quempiã habere, cuius ædiũ supellectilis familiæ & apparatus omnis lautitia, splendor, mũditia, & quãdo dicendũ sit luxuries & magnificentia æquiparari possit uiginti miliũ prisci tẽporis Romanorũ ciuium apparatui: tot em Romæ atq; etiam plures fuisse, selecto à se nostri temporis ciue ditiores, lautius splendidiusq; habitasse, cõfidebã me spondebãq; ostensurum. præcessit breui pòst noster Barbarus sedem in cœlis melio rẽ habiturus, cuius famæ per ora uirum uolitantis amicos tot numero, quot eloquentiæ studia delectãt, hac mea diuersione à proposito uelim admonitos esse, respõsionis, quã hoc in nono uolumine sum facturus. Tu quoq; pr̃issime põtifex nõ magis omnium pater & dominus, q̃ eloquentiæ nostri seculi princeps & patronus arbiter eris, nunquid cõmuni amico & cæteris in eo propositæ quæstioni satis potuerim facere: sed ad prisca

D præsertim uillarum quæ in manibus erant ædificia reuertamur.

Ædificandi priscã Romanorũ consuetudinem dicturũ, diuersam ædium urbanarũ et uillarum rationẽ habere oportet: sed cum multa in ornamento utriusq; fuerint cõmunia & alia uillæ habuerint, plurimã utilitatẽ delectationẽq; simul afferentia, uillas ita describemus, ut pars quæq; nota fiat, quę particulari narratiõe ædibus attribui possit: ipsarũq; uillarũ prius situ & dispositionem, deinde copiã rerũ lautitiamq; & luxuriem ostendemus, quia descripta rerum opulentia, facilius ante oculos ponere poterimus, ædes ipsas & uillas, in quibus priscos multa & admiranda habuisse cõstabit. Varro De agricultura per dialogi uicissitudinẽ scribẽs infra scripta habet, in quib. etiã tanq; per aliũ de seipso dicit: Permagni interest, ut benè sint positæ uillæ, quãtę sint, quò spectẽt, porticibus, ostijs ac fenestris. An nõ ille Hippocrates medicus in magna pestilentia, nõ modo agrũ, sed multa oppida sciẽtia seruauit? Et Varro noster cũ Corcyræ esset exercitus ac classis, & oẽs domus repletæ essent ægrotis ac funeribus, admisso fenestris nouis aquilone & obseratis pestilẽtibus, ianuaq; permutata, cæteraq; eius generis diligẽtia, suos comites ac familiã incolumes reduxit. & infrà: fructuosior est certe fundus, ppter ædificia, si potius

Franciscus Barbarus.

Vt uillæ sint bene locatæ.

tius ad antiquorũ diligentiã, quàm ad horum luxuriem dirigas ædificationem: illi enim faciebant ad fructuũ rationem, hi faciunt ad libidines indomitas. Et item infrà, Cũ enim uillã oẽs homines opere tectorio, & inteſtino, ac pauimẽtis nobilibus lithoſtrotis inſpectandam parum putaſſent eſſe, ni intus quoq; literis exornati parietes eſſent. Cato autẽ De re ruſtica, Villam urbanam propinquam ædificato in bono prædio. Si benè ædificaueris, benè poſuerit: ſi rectè habitaueris, libẽtius, & ſæpius uenies, fundo melius erit, minus peccabit, fructi plus capies, frons occipitio prior. Vicinus bonus eſto, familiã ne ſiueris peccare: ſi te libenter uicinitas uidebit facilius tua uẽdes, operas facilius locabis. Si ædificabis, operis, iumentis, materie adiuuabũt. Villã uerò, quod Cato dixit, urbanã idẽ eſſe quod urbi propinquã, utpote in propinquis urbi Italiæ locis ſitam, non ultra mare & Alpes, prout multi tunc poſſidebãt, remotã. Vlpianus enim in Verborũ ſignificatione ſic habet, Vrbana prædia omnia ædificia accipimus, nõ ſolũ ea, quæ ſunt in oppidis, ſed etiã ſi fortè ſtabula ſunt, uel alia meritoria in uillis & in uicis: & ſi præterea uoluptati tantum deſeruientia. Et itẽ Varro in ratione capiendi fructus, Si eſt ager ſecundũ uiã opportunus, ædificanda eſt taberna diuerſoria: uenationes etiã in aliquibus agris & piſcationes eſſe poſſunt, præter delectationẽ afferẽtes utilitatẽ: quod Vlpianus De fundo inſtructo innuit, Si in agro uenationes ſunt, puto uenatores quoq; & ueſtigatores canes, & cætera quę ad uenationẽ ſunt neceſſaria inſtrumento cõtineri, maximè ſi ager ex hoc reditũ habuerit. Et ſi ab aucupio reditus fuerit, aucupes & plagæ & huiuſmodi gratia inſtrumentũ, inſtrumento cõtinebunt: nec mirũ cum & apes exemplo auium contineri Sabinus & Caſſius putauerint. Et Martianus inſtrumento piſcatorio cõtineri nauicellas, quæ piſcium cauſa capiendorũ paratæ ſunt, ſed & piſcatores contineri uerius eſt. Et Paulus in uerborũ ſignificationibus, Fundo legato uti optimus maximusq; eſt, retia & cætera uenationis inſtrumenta cõtinebunt. Fuerunt item uaria in fundo uocabula locorũ & inſtrumentorum, quæ duximus exponenda. Varro De lingua Latina, Panariũ ubi panẽ ſeruabant. Granariũ ubi granum. In quo aliqua cõduntur horreum. Far quod in piſtrino fiat. Pilũ quo far piſunt, ubi id fit piſtrinum. Cella à celando quod conditum eſſe uolebant. Et Aulus Gellius penus appellatũ quod eſculentum aut poculentum eſt, quod ipſius patrisfamilias aut liberorũ & familiæ, quæ circa eum aut liberos eſt, & quæ longè uſionis ſunt recõdita: dictumq; ex eo quod nõ in prõptu eſt, ſed intus & penitus habeat. Paulusq; ſcribit penu non contineri inſtrumentum piſtrini: item uniuerſa uaſa coquinaria. Et Vlpianus: Penori acetũ quoq; accedere nemo dubitabit: an ſi extinguendi ignis cauſa fuerit paratum, cõtineat, quæritur. idem & cereos in domeſticũ uſum paratos cõtineri legato ſcribit, & unguentũ & chartas epiſtolares, & chartas ratiuncularas.

Prædia urbana.

Inſtrumenta fundi.

Multa itẽ & uaria ſunt in fundo uocabula, quæ legumlatores fundi inſtructi uim legati declarantes ſic oſtendunt. Vlpianus: Inſtrumenta fundi homines qui agrum colũt, & q eum exercent, præpoſitiq; ſunt ijs: ut uillici monitores, boues domiti, pecora ſtercorãdi cauſa, uaſa quæ utilia culturæ ſunt, aratra, ligones, ſarcula, falces putatoriæ, bidẽtes & ſimilia: cõgij, torcularia, corbes, falcesq; meſſorię, falces fœnarię, quali uindemiatorij exceptorijq;, in quibus uuæ cõportant. Cõſeruandi cauſa dolia licet defoſſa nõ ſint, & cuppæ quibuſdã in regionibus accedũt inſtrumẽto. ſi uilla cultior eſt atrienſes ſerui, ſcoparij, ſed etiã ſi uiridaria ſunt topiarij. ſi fundus ſaltus paſtionesq; habet, greges porcorum, paſtores ſaltuarij: inſtrumenta fructus cõſeruandi etiam, ueluti granaria, quia in his fructus conſeruatur, urcei, capſellæ in quibus fructus cõponuntur. & quãdo de fructuum conſeruatione incidit mentio, ſumendũ eſt à Plinio. Cados in quibus oleum ſit ponẽdũ amurca deliniri iuſſiſſe Catonem ne ligna oleũ ebibant: itẽ areas terẽdis meſſibus ſubigi, ne formicæ rimæq; obſint. itẽ parietes, & tectoria & pauimenta horreorum frumẽti, ueſtiariũ quoq; contra teredines & noxia animalia amurca aſpergi: lora & calciamenta omnia atq; ornamenta contra eruginem & totam ſupellectilem ligneam ac uaſa fictilia. Sequitur in legibus, Sed & ea quæ exportandorũ fructuũ cauſa parantur inſtrumenti eſſe cõſtat, ueluti iumenta, & uehicula, & naues, & cuppæ: cõſtatq; eos ſeruos qui agri cauſa ibi ſunt inſtrumento contineri. Saltuariũ etiã Labeo cõtineri putat, qui fructuum ſeruandorũ gratia paratus ſit, nõ etiã qui finium cuſtodiendorum cauſa. Trebatius amplius etiã piſtorem & tonſorem, qui familiæ ruſticæ cauſa parati ſunt. Item fabrum, qui

uillæ

A uillæ conficiendæ cauſa paratus ſit,& mulieres quæ panem coquunt, quæq; uillam ſeruant.Item molitores,ſi qui ad uſum ruſticum parati ſunt,focariam & uillicã, ſi modo alio officio uirum adiuuant.Itẽ lanifices,qui familiam ruſticã ueſtiunt,& mulieres,quæ pulmentaria ruſticis coquunt.Cellarium quoq;,id eſt, qui ideo præpoſitus eſt.ut rationes ſaluæ ſint.Item oſtiarium mulionẽq; inſtrumẽti eſſe conſtat. & molas & machinas, fœnum,ſtipulas,aſinum machinarium,machinã frumentariam,uas æneum in quo ſapa coquitur,ut defrutum fiat,& aqua quæ ad bibendũ lauandumq; familiam paratã, & cribra & plauſtra quibus ſtercus euehatur.Vlp.item:Si fundus ſit inſtructus legatus,& ſupellex continebitur,quæ illic fuit uſus ipſius gratia, & ueſtis non ſolũ ſtragula, ſed quæ ibi uti ſolebant.Menſæ quoq; eboreæ,uel ſi quæ aliæ,item myrrhina,& aurum,& argẽtum,uitra quoq; ſi qua ibi fuerint.Item Celſus ait,Et ſupellectilarios & cæteros hoc genus ſeruos contineri,id eſt,miniſteria quibus erat inſtructus in eo fundo, extra eos qui *Cellarius.*

B libertatẽ acceperant & rure morari ſolebant:ſi inſtrumẽta fundi legaſſet,τὰ παιδαγώγια, quæ ibi habebat cum ibi ueniſſet,præſto eſſent in triclinio,legato continentur: Contubernales quoq; ſeruorum,id eſt uxores & gnatos,& bibliothecã & libros,qui illic erãt, ut quoties ueniſſet uteretur. Sed ſi quaſi apotheca librorum utebatur, cõtra erit dicendũ: imagines quoq; ſolæ legatæ uidentur,quæ in aliquo ornatu uillæ fuerunt. Et Paulus eo dẽ titulo:Inſtrumento cauponiæ tabernæ legato,etiã inſtitores continentur, tabernæ inſtrumenta, doliaria uaſa,calices & trullæ,quæ circa cœnã ſolent traiici:Item urnę æneę, & congiaria,ſextaria & ſimilia.Alfenusq; eodem titulo:Inſtrumentũ uineæ palos,perticas,raſtros,ligones.& Martianus:Inſtrumento pictoris legato,ceræ,colores,ſimilia:itẽ peniculi & cauteriæ & conchæ.Et Iabolenus:Molas manuarias quidã nõ ſupellectilis, ſed potius inſtrumenti putant eſſe,quod uerũ puto.Sed ad Vlp.eſt redeundum: Inſtrumentum,inquit,domus ſi ſit legatum,id erit quod tempeſtatis arcendæ,aut incẽdij cauſa paratur,nõ quod uoluptatis gratia:itaq; nec ſpecularia,neq; uela,quæ frigoris cauſa uel umbræ in domo ſunt,deberi Caſſius dicebat.Inter inſtrumentũ,& ornamentũ multũ in

C tereſſe:inſtrumenti enim ea eſſe,quæ ad tutelã domus pertinẽt:ornamenti quæ ad uoluptatem,ſicuti tabulas pictas. Vela autem,& cilicia inſtrumenti eſſe Caſſius ait,quę ideo parantur ne ædificia uento uel puluere laborent.Acetum quoq; quod extinguẽdi incẽdij cauſa paratur.Item centones,funes,perticas quoq;,ſcalas,harpagones,& ſpõgias,hamos,& ſcopas,plericq; & pegaſos aiunt.De uelis quæ in hypethris extenduntur, itẽ de ijs quæ ſunt circa columnas:canales autem & harpagonas & hamos inſtrumento contineri conſtat.Item perticæ quibus araneæ deterguntur.Item ſpongiæ quibus colũnæ, pauimenta,podia exterguntur:ſcalæ quę ad luminaria admoueantur,quia mundiorẽ domum reddunt.ſigilla & ſtatuæ affixæ inſtrumento domus,nõ cõtinentur,ſed ſupellectili, excepto horologio æreo,quod non eſt affixum.Fiſtulæ autem & crateres & canales, & ſi qua ſunt alia ad aquas ſalientes:item ſeræ & claues magis domus portio q̃ inſtrumentũ ſunt.Specularia quoq; affixa magis puto domus eſſe partem, & in emptione domus & ſpecularia & pegmata cedere:cancellos quoq; inſtrumento cõtineri puto. Deſtinatam hoc libro uillarum & aliorum ædificiorum deſcriptionem aliquãdo ſupra inchoare ad- *Inſtrumentum. Ornamentum.*

D niſi,ab oſtendenda prius rerum,quæ in ipſis uillis erãt copia tardati ſumus.Et multa obid à iureconſult.titulis fundi inſtructi,& penoris legati ſumpta attulimus non quidẽ iuris oſtendendi, quod longè nimis à noſtro abeſt propoſito intentione, ſed ut uerè ſolidoq; conſtet argumento,ea in uillis & domibus priſcorum fuiſſe,de quib.iurecõſulti in uim legũ diſſeruerint.Sed prius item q̃ ædificia attingamus,oportere exiſtimamus uocabula antedictorum iureconſ.exponi, quibus nunc partim omnino exoletis, partim multis noſtrorum hominum minus cognitis,leges ſupradictæ abundant. Aues exẽplo auium de quibus ſupra in aucupum inſtrumento dicit Vlp.auium cadauera ſunt, quib. euiſceratis ſtuppaq;,aut palea infarcinatis in area utuntur aucupes,ut uiuæ ad eas aduolantes auiculæ retibus inuoluantur. Quali quos uindemiatoribus exceptorios Vlpianus facit, paucis in Italia locis id aut proximum retinent uocabulum, ſed uaſa ſunt uiminibus cannis úe contexta,quibus ut plurimum ciſtis ciſtellis úe eſt appellatio. In ſeruis uerò enumerandis, qui uillæ præerant topiarios, ſi uiridaria ibi erunt cùm dicit, eos ſignificat,qui pedamentis palis perticisq; ſeruandis,quibus arbores uitesq; ſuſten-

tētur deputati sunt. Plurimis enim in Italiæ locis toppas appellant eiusmodi arborū fulcimenta. Et saltuarij suum per Romandiolā seruant nomē, quod agris ne inferantur dāna publicè præponuntur. In mulieribus uillæ iureconſ. foratiam simul cū uillica posuit. Ea enim mulier res fructuum uillæ uenales, poma, nuces, agnum, hædum, pullastros, pipiones: defert in forum: Vnde & foratia appellatur. Idq; per Etruriam seruat nomē. Cellarium ex eo quod cellæ & simul uillæ redditib. sit præpositus ipse Vlp. iuriſc. infrà exponit. De ueste stragula, inferius dicemus & de myrrhinis. τὰ παιδαγώγια, omnium tapetum supellectilem intelligi debere existimo. Trullę in uasis uinarijs siue aquarijs magnitudine alia superant, sicut in ædificijs quæ cætera superant trullæ dicūtur. Cauteria in pictorū instrumento sunt quibus bituminationes, & fortiores quæque conglutinationes concoquuntur. Specularia in domus ornamento fuerunt, quæ nunc per urbis ecclesias præsertim ad umbonē siue pulpitum lectionarijs paratū uidemus, marmora diuersi coloris ita expolita, ut speculi uices reddant, quibus priscorū domus & ipsis in fornicib. & porticibus ornabantur. Hamos dixere maiores siue ex ære fuerint, siue ex ligno instrumenta in cubiculis, aulis & repositorijs quibus capitis tegmina, & uariæ res aliæ melius appensæ, q̄ iacentes seruarentur, uerbo a piscatorij hami similitudine trāslato. Pegasus diuersa ab hamis forma, & propè à simili ratione, & causa in domibus erat, super quo tā quam iumento uestes, & similia tenerentur suspensa, à pegaso poetico equo traductione nominis excogitata, de qua duriore forsan translatione minus mirabitur, qui infrà uidebit euripos, nilos à similitudine dicta fuisse parua in domibus aquarum canalia. uela quæ in hypethris iuriſc. adhiberi solita dicit ea fuerunt, quæ soli in aperto opponebantur, nec satis scimus utrum à sole id uerbum habeat translationē. differebant enim à uelis, quæ inter columnas aut ad feneſtras, & ostia soli uentoq; opponebantur, quæ quidē hypethrum uela si fuerint consuta papilionis nomen obtinebunt. Canales noti sunt, per quos aqua deriuatur à fontibus aquis ue salientibus cadens, siue ænei sint siue marmorei. Et harpagones nota sunt retinacula semper ferrea diuersis usibus, diuersisq; in locis in ædibus frequentia. Horologium, quod iuriſc. æreum dicit, nequaq̄ nostris simile fuit ætatis nostræ, quo prisci caruere: sed hemicyclea erat concha lineis debita proportione distincta, cui perlongus ex ære, aut ligno baculus soli oppositus supereminebat: & eius umbra in lineas incidens horas ostendebat. quanquam & alia habuerunt prisci horologia, uasa scilicet ænea aquis plena, quantumq; in aliud uas cecidisset aquarum, cū distincta inspexissent signa, quid temporis elapsum esset intelligebant, easq; à perforati uasis similitudine clepsydras appellarūt, ut Plin. oratorem & Corn. Tacitum sæpe uideamus scribere, tribus aut quatuor clepsydris dicendi tempus præfixum oratorib. fuisse: hæcq; duo horologiorum genera Cic. de Natura deorum secundo sic indicat: Aut cum solarium uel descriptum, aut ex aqua contemplare intelligere declarari horas arte nō casu. Aquæ salientes quandoq;, ex uiuo fonte, quandoq; ex uasis supernè pendentibus fistulis deductæ, quo magis coarctantur eo feruentius prouolant in sublime. Pegmata Festus esse uult aut ex ære aut marmore ornamenta, quæ ut plurimum in atrijs, quandoq; in porticibus aulisq; affiguntur maiorum aliorumq; fortium uirorum gesta certius q̄ pictura, certè solidius ostendentia: & tamen alterius generis pegmata inferius in triūphis ostendemus. Cancelli apud priscos ferè semper fuerunt ærei, quorum multi extāt, in urbe per basilicas distributi, ad lignorum similitudinem fabrefacti, quorum lineolæ altrin secus in quincuncem superpositæ foramina linquunt, quibus cum aer aspectusq; admittatur in locum prohibetur accessus. Quando autem ornamenta uillarum attingere cœpimus, supellectilem quoq; ostendamus, cuius solidum maximumq; fundamentū, sicut in superioribus à iureconsultis sumemus. Celsus sic habet iuriſconſ. Supellectilis originem fuisse Labeo ait, quod olim ijs, qui in legationem proficiscerētur, ligari pellib. solerent, quæ supellectilis usui forent. Tubero hic demonstrare supellectilē tentat, quodam instrumēto patrisfamiliâs rerum ad quotidianū usum paratarum, quod in aliā speciem nō caderet: uerbi gratia, pecuniam, argentum, uestem, ornamentum instrumentū agri, aut domus: nec mirū est, cum moribus ciuitatis ex usu rerum appellationem eius mutatam esse: Nam fictili, aut lignea, aut uitrea, aut ærea denicq; supellectili utuntur. Et Papinianus. Supellectilis mensas esse cuiuscunq; materia, scilicet uel argenteas, uel argēto in

cluſas

A cluſas placeẽt. Nam & argenteos lectos, itẽ argentea cãdelabra ſupellectili cedere poſte rior ætas recepit, cùm & Vlyxem ex auro & argento lectũ inuentis arborũ truncis ædi ficatum ornaſſe, quẽ Penelope recognoſcendi uiri ſignum accepit, uoluerit Homerus. Et Põponius eodem titulo: Supellectili legata hæc continentur, menſæ, trappę, ampho ra, Delphica, ſubſellia, ſcãna, lecti, etiã margaritæ, culcitra, & oralia: Imperialia uaſa, pe lues, aquiminaria, candelabra, lucernæ, & trulla: Item uaſa ænea uulgaria, id eſt, quæ nõ proprio eſſent loco attributa, præterea capſę, armaria. Sed ſunt qui rectè putãt capſas et armaria ſi librorum, aut ueſtium, aut armorum gratia parata ſunt, nõ eſſe in ſupellectili, quia ne quidem ipſæ res, quib. attributæ eſſent ſupellectilis inſtrumẽto cederent: uitrea eſcaria & potoria, in ſupellectili ſunt ſicut fictilia, nec ſolũ quæ in precio magno ſunt. Nã & pelues argẽteas & mẽſas & lectos inargẽtatos, uel inauratos atq; gemmatos in ſu pellectili eſſe non dubitat, uſq; adeò idem iuris ſit & ſi tota argentea uel aurea ſint. De

B myrrhinis & cryſtallinis dubitari poteſt, an debeãt adnumerari ſupellectili, propter exi mium uſum & pretium: ſed craterem argenteum hodie propter uſum nõ eſſe in ſupelle ctili, nec ullum uas argenteũ ſecundum ſeculi ſeueritatẽ, nondum admittentis ſupelle ctilem argẽteam, hodie propter uſum Imperatorũ, ſi in argento relatum ſit candelabrũ argenteũ, argenti eſſe uidetur, & error ius facit. Rhedæ ac ſellularia ſupellectili adnume rari ſolent. de tapetis quæri poteſt, ſubſellia & cathedralia, quibus inſterni ſolẽt, utrũ in ueſte ſint ſtragula, an in ſupellectili ſint, ſicut oralia, quæ propriè ſingulorũ nõ ſunt. De tapetis autẽ & linteis, quibus inſternũtur uehicula dubitari poteſt, an ſint in ſupellecti li, ſed dicendum eſt potius inſtrumẽti uiatorij ea eſſe, ſicut pelles, quibus inuoluũtur ue ſtimenta. Lora quoq;, quib. hæ pelles conſtringi ſolẽt. Et Iabolenus: Supellectilis nõ eſ ſe uaſa ænea ſalientis aquæ poſita: Item ſi quid aliud magis deliciarum, q; uſus cauſa pa ratum eſſet Labeo Trebatiusq; putant. myrrhina aũt uaſa & uitrea, quæ ad uſum edẽdi

C & bibendi cauſa parata. Ad ea, quę ſuperius à iurecõſ. ſumpſimus, uillarum aliorũq; ædi ficiorum ornamenta, ſupellectilemq; oſtendentia, addemus multa nõ magis à iuriſcon ſultis, q; ab alijs ſumpta, quibus oſtenſis & poſtea ubi expedire iudicemus declaratis, cõ ſuetudo apparebit magnificentiæ Romanorum, qua uillas & urbanas domos ditiſſima ſplendidiſſimaq; rerum omnium copia refertas habuerunt. Pomponius iureconſultus: Argento eſcario legato id ſolum debebitur, quod ad epulandum in miniſterio habuit, id eſt, ad eſum & potum. Vnde de aquiminario dubitatum eſt, & puto cõtineri, nam & hoc propter eſcam paratur. Certe ſi cacabos argenteos habebat uel miliariũ argenteũ, uel ſartaginẽ, uel aliud uas ad coquendũ, dubitari poteſt, an eſcario contineatur: & hæc magis coquinatorij inſtrumenti ſunt. Et Paulus: Auro facto adnumerantur gẽmę annu

D lis incluſæ, quippe annulorum hęc ſunt: cimbra argentea cruſtis aureis illigata: margari tæ quæ ita ornamẽtis muliebrib. cõtextæ ſunt, ut in his aſpectus auri potẽtior ſit: auro fa cto annumerant aurea emblemata, quæ in lapidib. aſſidibus argenteis eſſent, & replum bari poſſent, & deberi Gallus ait. Idẽ iureconſultus in Verborũ ſignificatione. Cacabos inter & ahenũ, quod ſupra focum pendet non multum intereſt: hic aqua ad potandũ ca lefit, in illis pulmentariũ coquitur. & Vlp. cantaros eſſe dicit per quos aquæ ſaliunt. & Nonius cantarum uas eſſe dicit manu geſtabile, quo uinum fertur aut aqua. Sed obſcu riora iã è ſupradictis declaremus, à myrrhinisq; incipientes quod ſupra pollicíti ſumus exoluamus. Plin. ſic habet. Oriens myrrhiam mittit, inuenitur ibi in plurib. locis Parthi ci regni: humorem ſub terra putant calore denſari: amplitudine nunquam paruos exce dunt abacos. In pretio eſt uarietas colorum, ſubinde circumagẽtibus ſe maculis in pur puram candorẽq; & tertium ex utroq; igneſcente, ueluti per tranſitũ coloris purpuræ, aut rubeſcente lacteo, qualis in cœleſti arcu. Oraria ſunt quæ ori & genis & capiti ſup ponũt dormituri. Stragula ueſtis quę inſternit. Aquiminaria uaſa ſunt omnia aquis de ferẽdis deputata. Et abaco qui paulò ſuprà à Plin. eſt, triplex ſignificatũ fuiſſe uidemus: quandoq; enim totam ſignificat uaſorum in apparatu cœnæ collectionem, cui à noſtris credentiæ eſt appellatio. Sicq; eo uſus fuiſſe uidetur poeta de codro dicẽs, Vrceoli tres, ornamentum abaci: quandoq; uas unicum eſt cæteris in apparatu maius: quãdoq; item alia eſt uaſorũ mẽſaliũ collectio, in uaſe portatili aliquo facta, quib. in domo cardinaliũ gabaſſis eſt appellatio: huncq; tenemus fuiſſe eũ, cui ſuprà Plin. myrrhiæ magnitudinẽ

cõparauit,dixitq; paruos ad maiorum cœnæ apparatuum credentiarũ ſcilicet differẽ E
tiam.Candelabra ex Corinthijs fuiſſe dicit Plin.deorum tẽplis primò, poſt inducta tri-
clinijs.Sed nullũ maius pretioſiusq; habuit Roma cãdelabrum,eo quod Cic. ſexta Ver
rinarum dicit actione, Verrem Antiocho regi Romã ituro in Sicilia per iniuriã abſtuliſ
ſe his uerbis:Candelabrum & gẽmis clariſſimis & opere mirabili perfectum: candela-
brum factum ex gẽmis, quod in Capitolium miſſurus erat.Habetq; item Plin.placuiſſe
& lychnos pẽſiles arborum modo poma ferentium lucentes. Senſim uerò iam ab ædifi
ciorum ornamẽtis,ab ipſaq; penoris, & ſupellectilis copia & magnificentia ad luxuriã
rerum omnium oſtendendã uenire cœpimus.Quare libet dicere a Liuio tẽpora, quib.
Romam non opulentia magis & abundantia earum rerum,q; luxuries immigrauit:pri
mumq; eſt à Liuio x x v.lib.Marcellus captis Syracuſis,cum cętera in Sicilia tanta fide
atq; integritate compoſuiſſet,ut nõ modo ſuã gloriam ſed etiã maieſtatem pop.Roma-
ni auxiſſet,ornamenta urbis,ſigna tabulasq;, quibus abundãt Syracuſę,Romã deuexit, F
hoſtium quidem illa ſpolia & parta belli iure: Cæterum inde primum initium mirandi
Græcarum artium opera, licentiaq; ſacra prophana quoq; omnia uulgò ſpoliandi facta
Luxuriæ origo. eſt.Et Liuius item lib.x l.Luxuriæ em̃ peregrinæ origo,ab exercitu Aſiatico in urbem
inuecta eſt.Inde primum lectos æratos,ueſtem ſtragulã pretioſam:plagulas et alia texti
lia,& quæ tum magnificæ ſupellectilis habebant̃,Monopodia & abacos Romã addu-
xerunt.tum pſaltrię ſambuciſtriæq; & cõuiualia ludorum ornamenta addita epulis:epu
læ quoq; ipſæ & cura & ſumptu maiore apparari cœptæ.tum coquus uiliſſimum mãci-
pium antiquis,& æſtimatione & uſu in pretio eſſe,& quod miniſterium fuerat ars habe
ri cœpta:uix tamen illa,quæ tum conſpiciebantur,ſemina erãt futuræ luxuriæ.Ex Liuij
etiam decade tertiadecima eſt:Metellum ſuorum tẽporum principẽ uirum,in Hiſp.ad-
uẽtus ſuos thure & aris excipi paſſum,parietes cõtegi ueſtiriq; auleis & attalicis: epulas
immanes in queis ludi interponerẽtur:palmata ueſte cõuiuia celebraſſe, coronasq; au-
reas laquearib.dimiſſas.& erat hoſtis Sertorius.fuerat Metelli adoleſcẽtiæ tẽporib.fru-
galitas,ipſe ſenex inchoauit & uidit luxuriẽ. Macrobius autẽ in Saturnalibus, de eodẽ G
Metello hęc ex Saluſtio ſumpta ſcribit: Viri triumphales qui orbẽ uicerunt,à luxu ſunt
uicti.Metello in ulteriori Hiſpania quæſtor Cn. Vrbitius cognita eius uoluntate, illum
ad cœnã inuitans exornauit ædes per aulæa & inſignia,ſcenis ad oſtentationem hiſtrio
num fabricatis,ſicut croco ſparſa humus,& alia in modum tẽpli celeberrimi:cum ſede-
ret in tranſenna edi iuſſum uictoriæ ſimulacrum cum machinato ſtrepitu coronã ei im-
ponebat:tum uenienti quaſi deo thure ſupplicabat̃,toga picta plęrũq; amiculo erat ac-
cumbenti.Sed præter Liuium & Saluſtium,Plin.de luxuria hæc addit. Aſia primo deui
cta luxuriam miſit in Italiam:Siquidem L.Scipio tranſtulit argenti cęlati pondo propè
infinita:paritet & luxuria nata eſt,& Carthago ſubacta congruentib.fatis ut liberet am
plecti uitia:hinc aliqui modum exceſſere.Et primus C. Marius poſt uictoriam Cimbri
cam,cãtharis potauit liberi patris exemplo,ille arator Arpinas,& manipularis imper-
tor.poſt hæc luxuriæ in urbẽ inuectæ tẽpora quo ſit modo in ea progreſſum, nulla à no
bis certior notitia afferri poteſt,q; ſi uillarum urbanarumq; ædium apparatus ingentes
lautiſſimosq;,qui ad illa erant,cum cætera uiuendi cõſuetudine,ut cœpimus dicere per H
gimus.Plin.ſcribit antiquis thorum de ſtramine fuiſſe, qualem in caſtris poſtea habue-
runt.Et teſtudinum marinarum putamina ſecari in lamínas, lectosq; & repoſitoriũ his
ueſtire,Caruiliũ Pollionẽ inſtituiſſe prodigi & ſagacis ingenij luxuriæ inſtrumẽta.dein
de uaſa ex argento uariaſſe inconſtantiã humanam:unde uaſa coquinaria ex argẽto fie
ri Caluus orator ſit queſtus.Et lectos totos operiri argento:triclinia quoq;,quibus argẽ
tum addiderit Caruilius equeſtris ordinis:Corneliumq; nepotem tradere,ante Syllæ ui
ctoriã,duo tantum triclinia Romæ argentea fuiſſe, quæ poſtea fuerunt frequentiſſima.
Et repoſitorijs argentum fuiſſe additum, ſuis tẽporibus tradidiſſe Feneſtellã, qui obijt
Tiberij tẽpore nouiſſimo: Luciũ quoq; Craſſum oratorẽ habuiſſe duos ſcyphos,manu
Mentoris artificis cælatos centum pondo.ut minus poſtea mirandũ fuerit, Poppeã Ne
ronis principis uxorem,delicatioribus iumentis ſuis ſoleas ex auro induiſſe: quã & no-
tum eſt,quingentas quoq; aſinas,quocunq; iret ſecum duxiſſe, quarum lacte in balneo
lauaretur.Et reuerſus ad Craſſum oratorẽ Plinius,cum dicit multa triclinia uendidiſſe,

ære-

A ære facta, cum cortinis tripodum nomine. certiora uerò luxuriæ ſigna fuiſſe uidẽtur ea, quæ Cic. coram prætore & iudicibus cauſam agens populo inſpectante, ita in Verrẽ dicit, ut uana & conficta eſſe nequiuerint, cùm pœna mendacẽ, calumniatorẽq; maneret: Quinta enim actione ſic habet: Oſtendam in ædibus priuatis Verrem longa difficilíq; uectura columnas ſingulas ad impluuium, numis quadragenis milibus non minus magnas habuiſſe locatas. Et ſexta actione. De hoc uerũ dicit: habere eum per bona toreumata, in his pocula duo quædam, quæ Eraclea nominantur, Mẽtoris manu ſummo artificio facta. Duo pocula non magna ueruntamẽ cum emblematis: hic quaſi feſtiuũ acroama, ne ſine corolario de conuiuio diſcederet, ibidem cõuiuis inſpectantib. emblemata auellenda curauit. eademq; actione, ad ſummum Cic. tantum auri & argenti contrectaſſe Verrem oſtendit, tantum abſtuliſſe emblematum, ut tribus ſeculi noſtri regib. ſatis ſuperq; in apparatu facturum credamus. emblematis nanq; ex omni Sicilia uaſis ablatis,

B Verres artifices omnes cælatores & uaſcularios conuocari iubet, & ipſe ſuos cõplures habebat. Eò conducunt magnam hominum multitudinẽ, menſes octo cõtinuos opus his non defuit, cum uas nullum fuerit niſi aureũ. Tum illa ex patellis thuribulis quæ uellerat, ita ſcitè in aureis poculis illigabat, ita aptè in ſcyphis aureis includebat, ut ea ad illãrem nata eſſe diceres. iſte cùm aliquot abacorum faceret uaſa non laborauit. Nã ut ſingula conclauia, quæ iſte nõ modo Romæ, ſed omnib. in uillis habet, triginta lectos optimè ſtratos, cum cæteris ornamentis conuiuij quęreret, nimia multa cõparare uideretur, nulla domus in Sicilia locuples fuit, ubi iſte non textrinum inſtituerit. Iam uerò lectos æratos & cãdelabra ænea, num præter iſtum Syracuſis per triennium facta exiſtimatis? Vtq; Verrem Cic. præter auri, argenti, iaſpidum, & ſupellectilis exuberantiã, in cætera uita luxurioſum oſtenderet, ſic habet in ſeptima actione: nam ut mos fuit Bithyniæ regibus, lectica aperta foro ferebat. In qua puluinus erat perlucidus, Miletenſi roſa farctus. ipſe autem coronam unam habebat in capite, alteram in collo, reticulumq; ad nares ſibi

C opponebat tenuiſſimo lino, minutis maculis, plenum roſæ. ut minus fuiſſe luxurioſum uideatur, quod idem Cic. Philippicarum ſecundo de M. Antonio ſic ſcribit. Vehebatur in eſſedo tribunus plebis, lictores laureati antecedebãt, inter quos aperta lectica mima portabatur. Sequebatur rheda cum lenonibus. Maior tamẽ prædictis luxuria fuit L. Catilinæ, quam item Cic. ſecunda in illum inuectiua ſic ſcribit. Quod proprium eſt Catilinæ de eius delectu, imò uerò de amplexu eius ac ſinu, quos pexo capillo nitidos, aut imberbes, aut non benè barbatos uidetis, manicatis & talaribus & tritis tunicis, uelis amictos non togis, quorum omnis induſtria uitæ & uigilãdi labor, in antelucanis cœnis exprimitur. in his gregibus omnes aleatores, omnes adulteri, oẽs impuri impudicíq; uerſantur cinædi, ſaltatores, & pantomimi. Ne autem aliqua urbis pars uacaret luxuria, innuit Seneca epiſtola prima & quinquageſima, Romanos in Tyberi cymbis uſos fuiſſe ornatiſſimis, de quib. nauigantes proci in porticib. hincinde latiſſimis, cõcupitas inſpicerent mulieres, cum tamen interim cymba per Tyberim roſis denſatũ lentior laberet. Sic enim habet Seneca: Habitaturũ tu unquam putas fuiſſe in ima ciuitate Catonem, ut prænauigantes adulteros dinumeraret, & tot genera cymbarum, tot uariis coloribus pi

D cta, & fluitantẽ toto lacu roſam, ut audiret canentium nocturna uitia. Suetonius autem eſt autor, Caligulã principẽ fabricaſſe de cedris liburnicas gẽmatis puppib. uelis uerſi coloribus. Et Cor. Tacitus dicit, Neroni in Achaiam nauigaturo, ut fidicinam artẽ oſtẽtaret, naues auro & ebore diſtinctas fuiſſe. Aliaq; item plurima luxuriam notantia Romanam Seneca habet, quæ duximus adnotanda. Cùm enim uillam laudaſſet Scipionis Aphricani ſuperioris, non magis quia pulcrè, q; quia modeſtiſſimè ædificata erat, aliarum è contra delicias ſic damnat: ſub hoc ille tecto tam ſordido ſtetit, hoc illum pauimẽtum tam uile ſuſtinuit. At nunc ſi quis eſt, qui ſic lauari ſuſtineat, pauper ſibi uideretur, ac ſordidus, niſi parietes magnis, & pretioſis orbibus refulſerint, niſi Alexandrina marmora, Numidicis cruſtis diſtincta ſint, niſi illis undiq; operoſa, & in modum picturæ uariata circunlutio prætexitur, niſi uitro aſcenditur camera, niſi tophus lapis quõdam rarus, in aliquo ſpectabili tẽplo piſcinas noſtras circundedit, in quas multa ſudatione corpora exinanita dimittimus: niſi aquã argẽtea epiſtomia fuderint: et adhuc plebeias fiſtulas loquor. quid cum ad balnea libertinorum peruenero, quantum ſtatuarum, columna

rum est nihil sustinentium, sed in ornamentum positarum impensæ causa, quãtum aqua E
rum per gradus cum fragore labentiũ. Eò deliciarũ peruenimus, ut nihil nisi gẽmas calcare nolimus. Et alio loco Seneca, non immeritò dixit, contra naturã uiuere qui hyeme concupiscunt rosam, fomentoq; aquarum calentium & calorum aperta mutatione brumalium, florẽ uernum exprimunt: & pariter contra naturam agere, qui pomaria in summis turrib. serunt, quorum syluæ in tectis. Subinde diuitis uicini ineptias stomachatus Seneca, eum nomine Pedonem Albinouanum fabulatorem elegantissimũ sic deridet. Quæro circa octauam noctis, quid sit ille sonus rotarum, uelle gestari dicitur. circa lucẽ discurritur, pueri inuocantur, cellarij, coquiq; tumultuant, quæro quid dicitur mulsum & alicam popposcisse, à balneo exijsse. nihil consumebat nisi noctem. Sed effrenem Marci Antonij libidinem, à Plutarcho ex eius uita audiamus. Peragrabat inquit Italiam in lectica delatus, aureas pateras uelut in pompa circunferens. ducebãtur & leones ad rhedam ligati, & q̃d maxime homines turbabat, honestissimæ domus scortis, & mimis prodiuersorijs dabantur: per lucos atq; amnium ripas, prandia sæpissime parabãtur: de qua F
item re sic habet Plin. Leones iugatos primum Romæ ad currum iunxit M. Antonius, ciuili bello post pugnam Pharsalicam, ab illis uectus est cum mima Citheride. quo autẽ tempore luxuria cœpit in urbe Roma crescere, remedia etiã adhiberi cœptum est. Anno enim urbis DLXVI, uicto Antiocho Asiaq;, Licinius Crassus, Lucius Iulius Cæsar censores, edixerunt ne quis uenderet unguenta exotica, id est, aliunde apportata. Vnde cum L. Plotius Planci bis consulis censorisq; frater proscriptus, à IIIuiris in salernitana latebra unguenti odore prodigo frueretur, eo dedecore factũ est, ut prius dãnata in populo ea proscriptio, inde absolueretur. Sed mirum publicè futurum, nisi ex usu priuatim probaretur. Scribit Plin. podagræ usum consueuisse rariorem esse, non modo patrũ auorumq; suorum memoria, uerum etiã sua, qui quidem morbus uideretur esse peregrinus, quia si in Italia fuisset antiquitus, Latinum quo caret haberet nomẽ. quam ob rem facta
De medicinis externis. morbi externi mentione Plin. medicinæ etiam, ut uidetur externę, quã externi primum G
inuexerint medici, sic facit mentionem. Nonnullas gentium sine medicis uiuere, nec tamen sine medicina, sicut pop Rom. usq; ad sexcẽtesimum annum. Cassiusq; Hemina ex antiquis autor est, primùm è medicis uenisse Romam Peloponnesso Archagathum Lysaniæ filium L. Æmilio M. Liuio consulibus, anno quingẽtesimo quinquagesimoquinto, eiq; ius Quiritum datum & tabernam in compito Acilio emptam, mox à sæuitia secandi urendiq;, transisse nomẽ in carnificem, & in tædium artis omnes medicos. Vnde est illud Catonis ad filium. Dicam de his medicis suo loco M. Fili quid Athenis habeam exquisitum, ut quid bonum sit eorum habeas inspicere non perdiscere. Item addit. Quã docunq; ista gens suas literas dabit omnia corrumpet, tum etiam magis si medicos suos huc mittet. Iurarunt inter se Barbaros necare omnes medicina: sed hoc ipsum mercede faciunt, ut fides eis sit, & facilè deperdant. Interdixit ibi medicis Cato, atq; id anno urbis quinto sexcentesimo, suæ ætatis quinto octuagesimo, ideo templum Æsculapij etiam cum reciperent, deo extra urbem & in insula fecerunt. Post tam multa de luxu, & perditorum ciuium Rom. moribus, à nobis dicta, non sunt oculo transeunda conniuente, aliH
qua ex infinitis, quæ flagitiosissimi ex principib. in usu & cõsuetudine habuerũt. Eritq; à Nerone principium, cuius minimam flagitiorum particulã afferemus, & unum inprimis, quod uix referre audemus. Genetricis suæ Agrippinæ, quæ eius concupiuerat quę siueratq; aliquando concubitum, neci consensisse: & Sporum puerum, exectis testiculis, etiam in muliebrem naturam transfigurare conatum: ut minus malum fuerit, cœnationes eum laqueatis habuisse tabulis eburneis, uersatilibus ac fistulatis, ut flores & unguenta desuper spargerentur: & cœnationum fuisse præcipuam rotundam, quæ perpetuo diebus ac noctibus uice mũdi circumageretur. Agrippinæ uerò genetricis id factũ, usq; adeò damnamus, ut Messalinæ Claudij item imperatoris libidinem, minus uituperandam ducamus, quæ ancillam meretricẽ in certamine concubitus superauit XXV uicibus. Commodus uerò Antoninus cum trecentis cõcubinis, quas ex matronarum meretricumq; delectu ad formę speciem constituerat, ac trecentis alijs puberibus exoletis, quos æquè ex plebe ac nobilitate collegerat in palatio, per conuiuia & balnea bacchabatur. Heliogabalusq; strauit triclinia de rosis, & lectos & porticus, & sic per ea deambula-

A bulabat. Oppressitq; aliquãdo in triclinijs uersatilibus parasitos suos uiolis & floribus, sic ut animam aliqui efflauerint, cum emergere ad summum non possent. Qui non nisi unguento nobili aut croco, piscinis infectis natauit. Nec cubuit in accubitis facilè nisi in his, qui pilum leporinum habuerint, aut plumas perdicũ subalares, sæpe culcitras mutans. Sed iam satis describendo hæc stomachati sumus, ad ædificia tãdem ueniamus. De qua re dicturi, à ui uerborum de nostro more inchoabimus. Ædificiorum appellatione Iulianus iurecõsultus aut superficiem significari, inquit, aut solum quoq;, cui ædificium est superimpositum, eaq; ædificij appellatione est uerborum Latinorum à faciẽda æde compositio. Florentinus uerò fundi appellatione omne ædificium & omnis ager continetur, sed in usu urbana ædificia, ædes: rustica, uillæ dicuntur: locus uerò sine ædificio in urbe area, rure autem ager appellatur. Idemq; ager cum ædificio fundus dicitur. Et Paulus, Fundus omne est quicquid solo tenetur, ager est species fundi ad usum hominis cõ- *De ædificijs.*

B paratus: possessio ab agro iuris proprietate distat, possessio enim usus, ager proprietas loci. Et Varro De lingua Latina, Domus inquit Græcum, ædes ab aditu, quod plano pe de adibant. In hac uerò ædificiorum descriptione, ratio temporis & locorum habenda est. Aliter enim primis conditæ urbis & nascentis reipublicæ temporibus, aliter nata & aucta rerum opulentia ædificatũ est: aliter ruri, & aliter domi ædes fuisse extructas, nul lus addubitabit. Quantum autem ad temporis uarietatem attinet, Romuli casam, Capitolij humillima tecta, æternos Vestæ focos, fictilibus cõtentos fuisse, multi scripserunt, ædesq; propter quas Valerius à summa Velia, in infimum forum translatas Publicolæ cognomen sit nactus, permodicas & tenuissimæ structuræ constat fuisse. Quin scribit Suetonius, Octauium Augustum senem & morti appropinquantem solitum gloriari, urbem se, quam inuenisset lateritiam, relicturum esse marmoream. De qua insigni muta

C tione, quo cœperit perseueraueritq; modo, dicendũ est, præsertim cùm ea futura sit ædificiorum, quæ describemus pro maiori parte materia. L. Crassum oratorem scribit Plin. primùm Romanorum columnas habuisse in atrio marmoreas hymetias peregrini mar moris, unde Brutus in iurgio, Venerẽ Palatinam eum appellauerit. Syllamq; ex Iouis tẽplo Athenis columnas intexisse ædibus Capitolinis. primùm etiam Romæ crustauisse marmorib. totius domus parietes in Cælio monte Mamuram Phormijs natum, equitẽ Romanum, præfectum fabrorum C. Cæsaris in Gallijs. Contraria uerò sibi ipsi uidetur scribere Plin. qui eadem penè in operis parte, dicit priscos limina & ualuas ex ære factitasse, & Camillum ærata ostia habuisse in domo. à consulatuq; Octauij, qui de Perseo na ualem duxit triumphum, factam esse porticum duplicem ad circum Flaminium ex ære, quæ Corinthia sit appellata à capitibus æreis columnarũ. deinde inferius scribit: M. Lepidus Catuli, in consulatu collega, primus omnium limina ex Numidico marmore posuit, magna reprehensione, anno urbis quinto sexagesimo sexcentesimo. quam enim re prehensionem meritus fuisse dicatur Lepidus, si limina ex Numidico marmore posuit? quando Camillum prioris castioriscq; seculi conciuẽ uideret, ærata Ostia, & alios limina & ualuas ex ære habuisse? qui nomẽ Luculleio marmori dederit, q̃d uiride et luxurianti *Marmor.*

D per Maium mensem prato simillimũ est, nuncq; plurimis in locis Romæ conspicit: Fuit item post Augustũ Tiberiacũ marmor, ex Ægypto Augusti & Tiberij diligentia aduectum, nunc ignotum. Ex ophite dicit Plin. columnas esse paruas, quod marmor sit nigricans uarium, dicaturq; capitis dolores sedare alligatum, & serpentium ictus: & quosdã phreneticis lethargicis alligari iussisse. Sunt uerò nũc eiusmodi colũnæ quãplures Romæ, ad beati Petri cõfessionẽ, ad sancti Gregorij, ad sanctæ Crucis altaria, & Lateranẽsi in ecclesia, ubi uetus est ornatissimũq; balneũ. Rubere item dicit Plin. Porphyreticũ ex Ægypto, interuenientib. candidis punctis, nunc ubiq; notissimũ, & priscum retinẽs nomẽ. Vnde Seneca epist. CXVI. Delectãt nos ingentiũ maculæ colũnarũ, siue ex Aphricæ solitudinib. aduectæ, porticum aliquam uel capacem populi cœnationẽ ferunt, miramur parietes tenero marmore indutos. Ægyptũ quoq; misisse ferrei coloris atq; duritiei marmor, quod etiã est notissimum. Subinfert Plin. onycẽ in Arabiæ mõtibus & in Carmania, ex quo potoria uasa primum facta, post pedes lectorum sellarumq;: colũnas quatuor in theatro suo Cor. Balbus posuit. Nos ampliores uidimus in cœnatione Calisti liberti Claudij Neronis. Et alio in loco Plin. Marci Scauri ædilitate CCCCLX. columnæ

fuerunt in tẽporario theatro uix menſe manſuro. Vnde & Hieron. ad Demetriadẽ, Alij E
ædificent eccleſias, ueſtiant parietes marmorum cruſtis, columnarũ moles aduehãt, earumq́ deaurent capita, precioſo ornatu, conſentiẽte ebore argẽtoq́ ualuas, & gẽmis aurata diſtinguãt altaria. præter rotundas uerò aliæ fuerunt columnæ quę dictę ſunt antę, quod antes quadraturã ſignificare Nonius affirmat. Fueruntq́ pariter alia ſiue marmora, ſiue quid aliud appellanda ſint: ornamentis Romanorũ adhibita: Alabaſtrus, quẽ ſeruãdis unguẽtis maxime idoneum naſci dicit Plin. circa Thebas Ægyptias & Damaſcũ Syriæ, quo priſci Romani, ſicut aliqui magnates nunc Romæ, præſtãdo per feneſtras lumine utebant. Et cryſtallũ è gelu cõcreto, cuius trullã unã C L. milib. matronã unã emiſſe Plin. refert. Erat & ſuccinum, folia, paleas et ueſtium fimbrias raptãs, unde uerticellos fœminæ faciebãt. Sed ædificia Meniana idẽ uult Nonius porrecta exterius eſſe dicta, q́ primo à Menio fuerunt approbata. Is enim primus fuit, qui ultra columnas extendit tigna, quo ampliarent ſuperiora. Tignaq́ Vlp. à tegendo dicta ſcribit, hoc amplius & calcẽ & arenã tignorum appellatione cõtineri. Sed & in uineis uult idẽ tigni appellatiõe, F
omnia cõtineri uineis neceſſaria. Materiãq́ eſſe, quę ad ædificandum fulciendũq́ neceſſaria eſt. Lignũ uerò quicquid cõburendi cauſa paratum eſt. Inſuper fabros tignarios dici, nõ eos duntaxat, qui tigna dolarẽt, ſed & oẽs, qui ædificarẽt. ædificiorum partes iã aggrediamur. Atrium ab Atriatibus Etruſcis dictũ uult Varro, illinc enim primũ exẽplum fuiſſe ſumptũ dicit. Atriũq́ uideri poſſe dictũ, q̃d ſit anterius, idẽq́ & ueſtibulũ, de quo Aul. Gellius. Qui domos amplas faciebãt, locum ante ianuã relinquebant, qui inter fores domus & uiã relictus eſſet. In eo loco, qui dominũ eius domus ſalutatũ uenerãt, priuſquã admitterent conſiſtebãt, & neq́ in uia ſtabãt, neq́ intra ædes, idq́ ueſtibulum appellabãt. Vnde Vergil. Veſtibulum ante ipſum primisq́ in faucibus orci. De qua ædiũ parte Plin. Apud maiores in atrijs erant imagines, nõ ſigna, quæ ſpectant externorum artificum, nec æra aut marmora. Expreſſi cera uultus, ſingulis diſponebant armarijs, ut eſſent imagines, quę comitarent Gentilitia funera: ſemperq́ defuncto aliquo, totus aderat familiæ eius, qui unq́ fuerat populus. Stẽmata uerò lineis diſcurrebãt ad imagines, G
parietis tabulina codicib. implebant, & monumẽtis rerũ in magiſtratu geſtarũ. aliæ foris et circa limina, animorũ ingentiũ imagines erãt. affixis hoſtiũ ſpolijs, quę nec emptori refigere liceret, quæ etiã dominis mutatis domus ornamenta erãt. Eratq́ hæc ſtimulatio ſumma & ingẽs, exprobrãtib. tectis quotidie imbellẽ dominũ intrare alienum triumphũ. Pauimẽta ſecundo uident loco oſtendẽda, quorũ aliquot nomina ponit Plin. Scal
De *pauimẽtis.* pturatũ poſt tertiũ bellum Punicũ primo eſt factũ: Ante pauimẽta atq́ emblemata uermiculata Subdialia à Græcis primo habita, quib. cõtegerent domus, ex tũſa teſta & pedali craſſitudine fiſtucata. Lithoſtrota cœptauere iã ſub Sylla paruulis certè cruſtis. Et primæ quidẽ ſpeciei, teſſellis minutis diuerſicoloribus in quãcunq́ picturã, multa nũc Romę & ubiq́, ubi Romanorũ extãt ædificiorũ ruinæ cernunt. Secundęq́ pariter, adeò ut eius nunc q̃q́ paſſim terratij appellatiõe ſit uſus. tertiæ pauciora Romæ uidemus. Laterculi. n. ſunt digiti breuitate, altrinſecus tenui calce cõpacti. atriũ poſt oſtij æneũ aut marmoreũ limẽ habẽtis ingreſſũ, unaquaq́ in domo bene diſpoſita, ſequit porticus quadra H
ta, colũnatis marmoribus, ſuperiorẽ ſuſtẽtãtib. porticũ munita, cuius quidẽ porticus, infrà ſupraq́ & in circuitu magna & uaria fuerũt ornamẽta. Pauimentum nãq́ inerat unũ, extrib. ſupradictis, ſed maiori ex parte ſcalpturatũ teſſellis ex marmore uarij coloris aliquã in picturã uariatũ, q̃d quidẽ nunc dirutarũ Romæ, & extra ædiũ ac uillarũ fundamenta, per uineas & agros ab effodientib. reperta oſtẽdunt. Parietesq́ uarijs undiq́ marmorei cruſtamẽtis ueſtiti erãt, & ipſas inter colũnas, uela ſemper erãt uẽto, frigori, ſoli, pulueri buſq́ arcẽdis oppoſita, quę uarij coloris et pretij pro dierũ & ſolẽnitatũ uarietate, haud ſecus quã ueſtimẽta à dominis mutabant. fornices uerò porticib. ſuperinducti, et ipſi rotũdis marmoribus in ſpecula leuigatis uiſebant. ea ſpecularia nũc per eccleſias præſentis tẽporis Romæ, aut in pauimẽtis, aut ad umbones uidemus adhibita, Ipſa autẽ quę inter quadraturã porticus relinquebatur area, fuerunt uaria pro ingeniorum diuerſitate oblectamenta. quoſdã enim legimus prati uiriditate conſitis arboribus. plena fuiſſe cõtentos: quoſdã ibi fontem ſalientium in ſublime aquarum, cuniculis aliunde deductarum habuiſſe: cùm riuulos aquarum inde per pratum defluẽtes, ſi paulo murmurãtiores eſſent

euripos

A euripos,& alios maiusculos impropria nimis similitudine nilos appellarent. Vnde Cic. legũ primo. Magnificasq; uillas & pauimẽta marmorea & laqueata tecta contẽno. Ductus uerò aquarũ, quos isti nilos euriposq; uocãt, quis cum uiderit nõ irriserit? Superior uerò porticus, ad quã oblongo molli & acliui sæpius q; gradibus ascẽsus erat, eadem in pauimento parietib. & columnato habuit ornamẽta, sed laqueato desuper id tectum sępius, q; camera integebatur. quæ quidẽ laquearia, auro argẽto & ebore distincta fuisse, superius uidimus, cũm in aliquib. constet particulas fuisse ita libratas suspẽsasq;, ut serui impulsu in hospites decíderent. de quibus sic habet Plin. laquearia, quæ nunc etiã in priuatis domibus auro teguntur, post Carthaginẽ euersam, primo inaurata sunt in Capitolio, censura L. Mũmij: inde transiere in cameras: parietes quoq; iam & ipsi tanq; uasa inaurãtur, cum sua ætas uariè de Catulo existimauerit, q̃d tegulas æreas Capitolij inauraset primus. Quæ aũt partes aliæ, & domus officinæ ad inferiorẽ superiorẽ ue porticũ es- *De fornicibus.*

B sent, nõ satis affirmari potest. Sub ipsa nãq; porticu prima, fornices erãt amplissimi, ædiũ quas sustentabãt magnitudini respõdentes, in quibus partim molę tenebant et asinarię & manuales, & ei pistrino seruí perpetuo dedicati: partim ipsi & alij comedebãt & dormiebãt seruí: partim diuersarũ rerum apothecæ, & uinaria, olearia, & rerum aliarũ cellæ erant. Quin etiã ipsorum fornicum subterraneorũ pars una, zetis inseruiebat partí ædiũ *Zeta.*

nunc ignotæ, & cuius apud priscos mentio sæpe habetur: oblõgus enim is fornix, aqua feruẽte à seruis, in id opus addictis implebat: nullumq; aquæ uaporariũ aliud erat, q̃ q̃d in id ædificãtes de industria & accuratissimè, in hãc maximè formã reliquissent. triginta ut apparet pluribus ue in circuitũ locis, fistulæ canales, quà fornix parieti hæret, linquebant, triplices quadruplices ue simul iunctæ, quarũ ex lateritio unaquæq; summissi pugni lõgitudine, & duorum digitorũ crassitudinis latitudine erat: quę forma efficit, ut ternæ quaternæ, aut plures simul paruũ occupent locũ. perducebãturq; in primã, secundã,

& tertiã si domui aderat cõtignationẽ, & in quacunq; aula, cubiculo, porticu, & alia do

C mus particula binæ ex ipsis quaternę, aut plures amoto, quod proprium semper adhibebat, obturaculo uaporẽ exhalantes, ab imis feruentibus aquis prouenientem dabãt calorem: pulcrumq; est uiris ingenio præditis uidere, multis in Romæ ruinis fornicũ murorumq; moles crassissimas, eas habere cuniculares textulas canales, in transuersum deductas. nulla enim erat pars ædium, à primis in sublime perductis canalib. tam remota, quin ædificantes per ingentes murorum crassitudines, earũ aliquam perduxissent. Cernereq; hoc est nunc in primis, in ædibus, quas Philippus Marerius apud sanctũ Stephanum pineæ siue (ut aiunt) Caci: ad meridionale ipsius ecclesię atrium possidet, quem ad locum subterraneũ, accenso per diẽ mediã lumine, parua scala descẽditur. Ecclesia uerò sanctæ Crucis nũc insignis, doctos qui hæc legerint circunspiciẽtes, quod hi fuerint ex lateritio cuniculi facilè edocebit. Cùm enim in palatio Soforij ciuis amplissimi, ea fuerit ecclesiæ ædificatio, habuit ad calefactionẽ partiũ ædis singularũ id palatiũ hoc; de quo diximus adiumentũ, usq; ad primam contignationem, à tribus ecclesiæ lateribus extãs.

Scribitq; Placidus grãmaticus in zetæ uerbi expositione, aquam frigidam per æstatem,

ex formis in eum dimissam, subterraneum siue fundamẽtalem fornicem, omnes ædium

D particulas, per emissam lenis spiritus uaporationẽ, pari forma & ratione refrigerasse. supra ipsos itaq; primos fundamentales (ut ita appellem) fornices, erant partes domus ad primã porticum, soli paritate respõdentes, sed pro dominorũ ingenij uarietate, singulis in ædibus diuersæ: & pariter ad superiorem porticum erat. Cubicula enim utrobiq;, aulas, cœnationes & alia loca prout libuerat, singuli ædificabãt. Videmus uerò quibusdã in urbe summorũ uirorum ædibus, & plurimis in mediocrium etiã libertini generis hominũ uillis, porticus superioris formæ, inferiores binas ternasq; fuisse, ad quas superiores, aliq; totidẽ porticus respõdent: q̃d quidẽ minori nobis est miraculo, qui Bernabouis Vicecomitis ædem, trinã habentem quadratã inferiorẽ porticum, columnis marmoreis & quidem sublimib. superiorem sustentantib. porticum, munitã Mediolani uidimus: in qua si pauimenta, crustamentaq; marmorea, & laquearia deerant aurea, & argentea, & eburnea, elegãs sumptuosiq; operis pictura, nequaq; inaurationib. carens, & parietes et laquearia exornabat: Pariseq; penè operis et dignitatis ædes aliquãdo fuere, quas magnæ ex parte extãtes, Scaligeri Veronæ, Carrariẽses Paduæ, ædificarũt. & sancti Benedicti

ordinis

or linis monasteria præsertim uetustiora, quorum partem principio, in Romanorũ prisci temporis ciuium ædibus ædificata fuisse scimus, eam, de qua diximus, formã retinẽt. Sed alias quoq; partes antedictis maiores nonnullæ urbis ædes, & penè omnes uillę habent, dedicatas scilicet singulis dijs partes, in quib. & si res diuina debito tẽpore, cœnationes tamen aliquãdo etiam fiebant. Vnde est illud Luculli, quem cum M. Crassus Põpeius & Cic. improuisum ad cœnam adoriri cuperent, cõstituto ille pridem cum dispẽsatore remedio obuiauit: in Apolline enim cœnandum esse admonens, abundè significauit parandam esse cœnam, quæ summis tribus hospitibus satisfaceret. similes enim q̃ plures habuit in æde cœnationes, quæ plurium pauciorumq; conuiuarum dignitatẽ, ac cõmodum habituræ essent quantocius apparatum. Et præter hæc cum urbanis ædibus communia uillæ alia habent magnitudinis eximiæ loca: idq; facilè intelliget, qui binas Plinij oratoris epistolas leget, in quibus Laurentinũ Etruscamq; uillas suas accuratissimè describit, & quidẽ in Laurentina has describit partes, à nobis superius dictas. In prima parte atriũ frugi, nec tamen sordidũ. Deinde porticus in o literæ similitudinem, quibus paruula, sed festiua area concluditur: Postea Hippodromos ponit partẽ, ad equorũ cursus agitationemq; factam, quæ breuior stadio uno esse non potuit. pariscq; longitudinis fuisse oportuit gestationes, in quibus deambulando defatigati, aut curru uecti, ad sanitatem exercerentur. & orti inerant uineæq; ingentes, prata quoq;, siue ut appellant uiridaria, buxo lauroq; plurimo frequentata: quorum præsertim buxi, in omnem formam ductilis, leonũ, ursorum & aliorum animaliũ formæ, ac literæ domini & opificis nomen exprimẽtes inerant. Et zetas in utraq; uilla binas ternas úe fuisse uidemus: ædificio in id separato, quod cubicula, cœnationes & aulas habuerit hyemales. xysti etiam inerant in hemicyclum curui, & aliæ diuersorum uocabulorũ partes, Græcæ ut credimus appellationis, quas tamen huius tẽporis Græci ignorant. Sed & nos per uiam Appiã uillarum uidimus ruinas, in quib. theatra extãt, tres mille homines in spectaculũ admissura. extãt ferarum septa, & piscinarũ muri. In Baianoq; pariter & Lucrino præter eadẽ adhuc apparentia, absidæ extant, celsi superbiq; operis, quarum partẽ balnea, partem sacella, partem cubicula, & uillarum aulas, cœnationesq; fuisse non dubito: in quarum aliquib. ferramenta semicorrosa, supernè adhuc pendent, specularib quæ sustentabãt spoliata. Hic mihi ad tantas ædium uillarumq; magnificentias, nõnulli priscorũ ineptias falso arguentes insultant: nec singulis ut nũc cubiculis caminos, nec latrinas fuisse. sed de caminis & necessario per hyemem calore, satis supraq; in zetis factum existimo. Siq; erunt qui contendant, non potuisse tenuioris census homines eas habere zetas, focũ respõdebo eos media habuisse aula, ad quẽ tota familia cõsideret, sicut plurimis nũc circa urbẽ, & partẽ Italiæ Regnũ appellatã, in urbibus & oppidis seruari uidemus. quanq; Cic. ad Quintũ fratrem Asiæ tunc proprætorẽ de uilla, quam sibi in arcano ædificabat sic habet. Vaporarium ex quo ignis erumpit. Et Trebatio idẽ Cic. Valde timeo ne frigeas in hybernis: quamobrem camino luculento utendũ censeo. latrinarum uerò iniustiorẽ q̃ caminorũ calumniam fuisse ostendã. Multis unamquanq; etiam mediocris cẽsus ciuium ædem & uillam seruis libertis ancillisq; abundasse constat, qui excepta in uasis dominorum uentris pondera deportantes, in aquarũ decursibus abijcientes, uasculũ illico emundabant. non solum enim in ædibus sed uicis, ujs, uinculisq; & andronis fermè in singulis aquæ publico instituto, in id ad salubritatẽ ciuitatis adiumẽti decurrebãt. libetq; magnã in pudenda re priscorum prudentiam, liberius calamo q̃ uerbo & famine fortassis ausuri fuimus, exprimere: Ne tanta seruorũ puerorũq; urbem incolentium turba, quantam fuisse credendũ est, ne peregrina multitudo, quã refert hospitio carentẽ, per uias quãdoq; noctes egisse, omnia quod necessariũ fuisset sordib. & fœtore cõpleret: latrinæ primum in ipsis urbis mœnib. aliquot mille, & aliæ pariter certis in locis, publicæ institutę sunt. q̃d quidẽ sexti Ruffi uiri cõsularis breue cõpendium ostẽdit. & cùm id parũ prodesse sit uisum, aquarũ decursus tota urbe (quod Frõtinus indicat) post angulos ita deriuati sunt, ut etiã interdiu sine pudore, exonerandi in ipsis uentrẽ præbita sit facultas. quibus in locis publica impensa, spongiæ fusticulis ibi catenæ firmatis alligatę erant, quibus obscœna non solum abstergere, sed sumpta bis terue aqua lauare liceret. testis ad id mihi nunc unus, sed locupletissimus sit Anneus Seneca, qui ductum ut feris in amphitheatro pugnatu-

Gestationes.

Latrinæ publicæ.

A gnaturus obiiceretur, captiuæ sortis hominem, simulata exonerãdi uentris necessitate, cum à perducente lictore permissus esset paulisper secedere: ligno cui erat in id alligata spongia in os suffarcinato enectum, ferarum sæuitię se subtraxisse dicit. Fenestras uerò, quas transennas Festus uult appellatas fuisse, prisci amplissimas etiã ut uidet extra proportionẽ fecerunt, ea (ut uult Plin.) ratione, quod agitatũ uento aut tenui aura aerẽ seruari in ædibus salubriorẽ existiment. Fuit etiã unaquaq; in æde aut uilla impluuiũ: quẽ Asconius secunda actione in Verrẽ locum fuisse dicit sine recto, quà impluere imber in domum posset. Vide Cic. tertia in Verrem, ostendam in ædibus priuatis longa difficilię uectura columnas singulas, ad impluuium sestertijs quadragenis milibus. Et textrinum unaquæq; etiam splendidi uiri domus, in atrio habuit locatũ. Asconius in Milonia nam Cic. orationem. Clodiani ad Milonis domum delati, telas quæ ex ueteri more in atrio texebantur diruerunt. Et Cic. ipse tertia in Verrẽ. Nulla domus in Sicilia locuples

B fuit: ubi iste non textrinum instituerit. Possemus ex his, quæ supra collegimus, lectícas in cubiculis aureas argenteas & eburneas: lectorum fulcra ex bisso purpura lineisq; auro intertextis: strata in cubiculis, tapeta & uestitos aulæis muros: possemus abacos cum suppositis ad aquas excipiendas immundas conchis aureis & argenteis, cum uasis uinarijs aquarijsq;, item aureis & argenteis, cũ myrrhinis trullis & cãtharis: possemus bibliothecas in uillis singulis integras repetere. Possemus pauonum turdorumq; auiaria, gallinarum columbarumq; milia, ostrearia, piscinas dicere. Sed cũ ea unusquisq; ex superioribus sumpta facile possit, ædium & uillarum partibus applicare, desinemus: propositoq; nihilominus uillarum magnificentiæ & priscorum magnitudinis opum intendẽtes, mirum dicimus, omnium fuisse in ea re maximum, ciues Romanos etiam mediocris cẽsus, nõ ternas modo aut quaternas huiusmodi uillas, sed multo plures habuisse. Verrem enim satis innuit Cic. triginta habuisse uillas, in quas lectos, fulcra, supellectilem, & ornamenta Siciliæ furtis & rapinis aduecta, perduxerit. Nec uerò emisse eas, post contractas tanta rapina diuitias, Verrem satis constare credimus, quando earum coemptionẽ uillarũ

C à Cic. obiici non uidemus. M. Cęlium cuius causam M. Cic. perorauit, paucarum diuitiarum fuisse, qui eam perlegit orationem intelliget, & tamen Cic. in confutatione sic habet. Sumptus unius generis obiectus est, habitationibus triginta milium dixistis habitare. Et ipsum Cic. qui nunquam dives inter Romanos ciues sit habitus (licet per calumniam Salustius id obiiciat) duodeuiginti habuisse uillas, nos curis aliquãdo liberiores, in epistolis ad Atticum collegisse meminimus, sed eas quæ nunc memoriæ occurrerint referemus. Tusculanam, in qua nunc decimo ab urbe miliario, cryptæ ferratæ Græcum extat monasterium. Lanuuinã cuius oppidi nunc summi uiri Prosperi cardinalis Colũnæ, et si publicum erat Romani populi municipiũ, agros Murenarum familia inde oriũda, maiori ex parte possidebat. Habuit ad Asturam nunc Antonij columnæ urbis præfecti arcem, uillam Asturicensem. Habuit ad idem inferi maris littus Phormianã, cuius uestigia apud Molas amœnissimũ Gaietæ uicũ inspexisse lætamur. Habuit puteolanã in qua Adrianus imperator obiit. Habuit Alsiensem nobis incognitã. Fuitq; illi omnium gratissima Arpinas paterna, cuius in Legum dialogo meminit. Fuit & Arcanũ nũc Ar-

D ce oppidũ Cassinati propinquũ, in quo Quinto fratri cõmuni uiridaria, id est colles arduos omnino steriles & sola gratos uiriditate, fratri emisse alicubi in Epistolis scribit. Fuit & Põpeianũ ubi nunc paulo plus minus duodecimo à Neapoli miliario, S. Mariæ annũciatę uico est appellatio. ad ipsasq; uillas, cùm sæpe numero Cic. iuisse legamus, nũquam aliquid detulit supellectilis, aut librorum, ut quòd suprà iureconsulti indicãt, omnes pariter bene instructas tenuisse uideatur. & nunquã pauciores triginta libertos seruosq; Cic. iter faciens duxit, cùm aliquando uxorem & liberos trahens plurimos ipse, & leuis superbaq; uxor Terentia ancillarum cohortem habuerit, quæ illi in patriam reuocato: cum curribus sexdecim Brundusium usq; obuia fuit. In oratione etiam Milonia na Cic. quem mediocris census ciues comitatum in uillam ituri ducerẽt, satis sic ostẽdit. Milo qui nunq;, tum casu pueros symphoniacos uxoris duxerat, & ancillarũ greges, illi qui semper secũ scorta, semper exoletos, semper lupas duceret, tum neminẽ. Asconius uerò Pedianus in eandẽ orationẽ, comitũ quos ciues Rom. in uillas ducerent numerũ sic indicat. Milo rheda uehebat cũ uxore fausta L. Syllę dictatoris filia, et M. Fusio familiare

De uillis.

Ville Ciceronis.

liare ſuo. Sequebatur eos magnum ſeruorũ agmen, inter quos gladiatores quoq; erant, E
ex quibus duo uoti. Vnde Cic. eodem loco. Cum hic Milo cum uxore ueheretur in rheda penulatus, magno cum impedimento, ac muliebri & delicato ancillarũ puerorumq; comitatu. Et Quintus Cic. frater Marco fratre opibus tenuior, qualem uillam ſibi parari fecerit in Arcano nunc Arce oppidulo Caſſinati propinquo, oſtendit ipſius M. Cic. epiſtola, cuius particulas hic excerpam. In Arcano ad quintũ Idus Sep. aquã, quam ibi ducebant, non longè à uilla bellè ſanè fluentem uidi: nihil ei reſtabat præter balnearia & ambulationem & auiarium. Summã dignitatem pauimenta porticus habent, quod mihi denicq; apparuit, poſtquã & ipſa tota patent & columnæ politæ ſunt. cameras quaſdã non probaui, mutariq; iuſſi: quo loco te in porticu ſcribere, aiunt, ut atriolũ fiat. Equidẽ hoc quod melius intelligo affirmo, mirifica ſuauitate te uillã habiturũ, piſcina & ſalientib. aquis, additis palæſtra & ſylua uiridicata. Quanq; ea uilla quæ nunc eſt tanquã philoſophia uidetur eſſe, quæ obiurget cæterarum uillarum inſaniam. Habes de rebus ruſticis urbanã expoſitionem. Expoſitiones utriuſq; noſtrum ſunt in manibus, ſed tua ad perF
fectum. Plin. autem orator homo, ex Como, uir Romę alienigena, quid uillarum habuerit ab ipſo audiamus. Cum enim uillam quæ ſibi erat in Thuſcis deſcripſiſſet Apollinari ſuo: ſic ad finẽ epiſtolæ habet. Habes cauſas cur ego Thuſcos meos Tuſculanis, Prænęſtinis, Tiburtinis præponã meis. & in alia epiſt. Romano. Ego ad Lariũ lacum. huius in littore plures uillæ meæ: ſed duę ut maxime delectant, ita exercent: altera impoſita ſaxis more Baiano lacum proſpicit, altera æquè more Baiano lacum tãgit. Sed erunt qui Milonẽ Clodium Cic. ad Quintum fratrẽ, Plin. & Verrem inter opulentiſſimos, non inter mediocris cenſus ciues Rom. adnumerari uelint: ijſq; reſpondemus M. Craſſum dicere ſolitum fuiſſe, non eſſe diuitem qui exercitum ex proprio alere non poſſet, ſicut ipſum potuiſſe conſtabat. ut pariter diuites eſſe dicamus Dolabellã in cuius epiſtola ad Senatum P. Q. R. ſcripta uidemus eum dicere, exercitum liberalitate ſua ſuſtentatũ benè habere. ſicut & Brutos & Caſſios aliquandiu ſuſtentaſſe conſtat. diuites etiã illi erant, per quorũ agros Anneus Seneca bina aut terna flumina à ſummo Apẽnino in mare ſcribit G
diſcuriſſe. Diuites & illi erant, quos Tyberius Gracchus in Hiſp. iturus, cum per Italiam iter faceret uidiſſe deplorat, ſena, ſeptena & plura ſeruorum milia in agris habere, quam obrem ſui exterminij legem Agrariã ferre conſtituit. Iam L. Lucullum & G. Pompeiũ ditiſſimos fuiſſe nullus addubitauerit, qui legerit Lucullum à Põpeio & Cic. Xerxẽ togatum fuiſſe appellatum, qui minimã ob delectatiunculam mõtes in Puteolano ad nũc Agnanũ perfoderet. & Demet. Pompeij libertum in Aſiam ad uillas, agros & cęteras diuitiarum ſuarum partes inſpiciendas euntẽ, tãtum in comitatu habuiſſe apparatũ, ut regib. noſtri temporis æquiparari potuerit. Cui omnes Aſiæ populi potiuſquã Catoni lõgo itinere obuij procedebant. Iam tandem priſcã ædificiorum urbis Romæ magnificẽtiam, ſplendorẽ, ornatum, quod in re exinanita fieri potuit, iam ciuium illa inhabitantiũ diuitias, lautitiã, ingentes exquiſitiſſimoſq; apparatus, nõ parua ex parte credimus oſtẽdiſſe. uelim itaq; nunc mecũ ſint qui fornices & cameras qui antra, qui fundamenta, ſub uineis ſub ipſis eccleſiis, & ciuium noſtri temporis domibus ac caſis intra urbis mœnia, H
& ubiq; in circuitu extantia inſpiciant & contemplentur. Velim eſſe qui ad omnes uias conſulares, Aureliam in Etruriæ maritimis Piſas uerſus, Caſſiam ad Sutrium Vetrallã, Viterbiumq; & Vulſinenſes: Flaminiã per Narniam, Meuaniam, Fulgineum, Nuceriã, Callium, fanum Fortunæ, Piſaurum & Ariminum: Per Latinam ac Lauicanũ nunc Valmontonũ, & nunc Campaniam uſq; in Caſinatem ſancti Germani ſaltum: per Appiam Albæ Ariciæq; ruinas, & muros Pontinæ olim Plaudis põtes, à nimphis ad Terracinã, inde per fundos Itrum, Molas, Sueſſam, & medium Stellatem campum uſq; Brunduſium, inde tranſuerſo itinere per Atellam nunc Aduerſam, Puteolos, & circum Baianũ olim ſinum nunc Tripergule balneas uſq; Cumas, Velim itaq; eſſe qui ædificia alicubi ad dictas uias ſemijntegra: aut quod certius eſt ingentes ſtupendasq; eorum ruinas me cum inuiſat. pauimẽta inſpiciat: lithoſtrota uermiculata & ſcalpturata, piſcinas alicubi, oſtrearia, ferarum auiumq;, aut leporaria, aut clauſtra: ita inter rubos uepres & ſpinas apparentia, ut facile ſit futurum ea paruo negocio, paruaq; impenſa uſui priſco reddi. Iſq; diligens noſtræ huiuſmodi indagationis ſocius cum noſtra etiam hæc, quæ hoc collegimus

A gimus libro legerit, negare audeat, illius ea populi fuisse Romani, in quo oēs auro & argento, ac totius orbis præda quæsitis opibus abundauerint, adeò ut non solū patritij & equestris ordinis uiri, non solum plebeij in tribubus centurijs censuq; ascripti, domū in urbe & uillas denas pluresue habuerint ornatissimas, ac sumptuosissimè paratas, sed liberti & libertini generis infiniti, similibus in urbe in suburbanisq;, & per Italiā omnē, extraq; eam, ædibus ornati fuerint. Scribit Suetonius Trāquillus Cęsarē perpetuū dictatorem, ut gratiā multis alijs largitionibus lenocinijsq; quæsitā, nouo itē modo aucuparet. Viginti milibus Romanis ciuibus, quibus terni, aut plures essent nati, campū Stellatem Campani agri maximā, melioremq; partē, equis portionibus diuisisse: donum certè eximium, in quo plurima & opulētissima sint etiam nunc castella Ceanū, Talenum, & alia prout in Italia ostendimus illustrata: fecerūtq; tanti id munus, qui acceperāt Romani ciues, ut tanquā una sodalitas inde effecti, pro cōmuni omnibus elogio ac titulo, in monu

Campus Stellates diuisus à Cæsare ciuib.

B mētis se singuli Stellates inscripserint. Vidimusq; nostro indicante Octauiano Vbaldino, nō minus optimo, quā nobilitate insigni, quē præclarus princeps Federicus Feretrēsis unicum habet germanū fratrem, ad quatuor pyramides sepulcrorū Vrbini esse marmoreas, in quibus singulis, diuersi ciues Romani, suis functorum militię munerū titulis, stellatem literis maiusculis elegātibus, quisq; addiderat. Ex eo itaq; ingenti ciuiū numero, unde uiginti milia Stellatū, ternis aut pluribus aucti filijs selegi potuerunt totidē, aut plura milia tribus pauciores, aut nullos habentium natos sumi potuissent: & hęc uiginti milia ex ciuiū corpore urbi incluso sumpta fuisse non dubitamus. Satisq; superius in reipublicæ administrationis partibus ostendisse meminimus, plures Italiā, plurimos cæteras imperij prouincias ipsa urbe ciues Romanos & milites habuisse. Digressi nuper fuimus à proposito, ut q̄d libri huius initio, ppositum, & Francisco nostro Barbaro ostēdendū nos diximus fuisse pollicitos, cū fœnore exoluamus. Non solū uiginti, sed multo

C plura ciuium milia fuisse priscis tēporibus Romæ, qui ædium supellectilis familiæ & apparatus omnis splēdore, lautitia atq; luxuria, nostros omnes huius tēporis urbiū & opidorū ciues, lōgè superauerint. sed iam unde ab instituto abiuimus, reuertamur. multa superius uirorū cuiuslibet ætatis consuetudines moresq;, multa ædium & uillarum opulentiam, magnificentiā & splendorem ostendentia diximus, quæ mulieribus quoq; potuerūt esse cōmunia. Nunc aliqua eis accommodata solis cùm attigerimus, alia etiā per eam occasionem scribemus, quæ uiris quoq; fuere cōmunia. Nihil uerò magis propriū, nihil mulieri maius aut decētius quàm pudicitia, de qua, quid senserint curauerintq; prisci, primū à Liuio audiamus, is libro decimo, sic habet. Certamē in sacello Pudicitiæ patritiæ, quæ in foro boario est, inter matronas ortū. Virginiam Auli filiam, patre plebeio nuptā L. Volumnio cōsuli matronæ sacris arcuerūt: in uico longo ubi habitabat ex parte ædiū, q̄d satis esset loci modico sacello extruxit, aramq; ibi posuit Pudicitiæ plebeiæ. Et Plinius, Pudicissima fœmina matronarū sentētia Sulpicia Paterculi filia, uxor Fuluij Flacci, electa senatus cōsulto, quæ sacrū Veneris ex Sibyllinis libris dedicaret. & ad pu-

De pudicitia.

D dicitiam per moderationē uitæ cōseruandā, scribit Plutarchus in Problematibus, quod suprà sumptū à M. Catone retulimus, mulieres cognatos ore osculatas fuisse, cū ijs uini usus esset interdictus, idcirco ne bibentes laterēt, sed domesticorū congressu redarguerent. Et Aulus Gellius: Mulieres Romæ & in Latio abstemiæ uixerūt, institutūq; ut cognatis osculum ferrēt reprehendendi causa, ut odor indiciū faceret si bibissent. honorq; semper mulieribus pro uirtute est habitus, qui tamē maximus inchoauit in Veturia matre, & Volūnia uxore Coriolani: à quo cùm impetrassent, ut rediret in Voscos, Senatus cōsulto honores decreti mulieribus, ut cederēt eis semita uiri, auroq; illæ uterent & purpura: nec paruus est honor, quē mulieribus tributū tradit Vlpianus De senatoribus. Clarissimarum enim, inquit, personarū appellatione cōtinentur fœminæ clarissimis personis: clarissimarum quoq; fœminarum nomine senatorū filiæ, nisi quæ uiros clarissimos sortitæ sunt, non habentur. Fœminis enim dignitatem clarissimam mariti tribuunt: tandiu igitur clarissima fœmina erit, quā diu senatori nupta est, uel clarissimo, uel separata ab eo alij inferioris dignitatis nō nupsit. Sed nuptæ prius consulari uiro impetrare solēt à principe (quamuis perrarò) ut nuptæ minoris dignitatis uiro, nihilominus in cōsulari maneant dignitate, ut scio Antoninum Magnum Augustum Iuliæ magnę consobrinæ

ſuæ indulſiſſe. Poſſem hoc loco, & multi fortaſſe faciendũ mihi fuiſſe exiſtimabant, multarum mulierum laudes attingere, ſed paucis breuitati cõſulturus ero contentus. Portia Bruti uxor, Catonis filia, cultro coxam uulnerauit: ut conſtãtiam fortitudinemq; experiretur. Zenobiam ſcribit Trebellius Pollio, Odenati Palmirenorũ principis uxorem, multorum ſententijs forti marito fortiorem fuiſſe, mulierẽ omnium nobiliſſimã & ſpecioſiſſimam. Victorinamq; dictam caſtrorum matrẽ, ubi filium & nepotem uidit occiſos: Poſthumium Lollianum & maritum hortatam fuiſſe, & iuuiſſe ad imperium, quod & ipſa in germanis geſſit. Nec fuit minor aliquando priſcis, mulierum ueſaniæ atq; impudicitię punitionis, quàm honoris uirtutibus habendi diligẽtia: Fabium Gurgitẽ ſcribit in decimo Liuius, aliquot matronas à populo ſtupri damnatas pecunia multaſſe: ex quo multatitio ære Veneris ædem, quæ prope Circũ eſt, faciendã curauit. Claudia cùm eius carpentũ frequenti populo uia progredi nequiret, ut frater reuiuiſceret optauit, & uerbo poſtulauit: qui claſſe apud Siciliam perdita, populum rarefecit, damnataq; grauí multa eſt: Tiberius princeps matronas proſtratæ pudicitiæ, quibus accuſator publicus deeſſet: ut propinquí maiorũ more, de cõmuni ſententia cohercerent, autor fuit. Et Domitianus imperator probroſis fœminis lectice uſum ademit, iuſq; capiendi legata hęreditateſq;. & Alexãder Seuerus imperator mulieres infames, quarum numerũ magnum reperit, puniri iuſſit. alia nunc in moribus & conſuetudinibus, reliqua eſt pars ueſtium, cuius uerbi multiplex ſignificatum eſſe uidemus. Feſtus enim ſic habet. Veſtis generaliter dicitur ſtragula, forenſis, muliebris. Veſtimentũ pars aliqua, ut pallium, tunica, penula. Sed Vlpianus De legatis tractãs latius exponit. Veſtimẽtorum ſunt omnia lanea, lineaq;, uel ſericea, uel bombicina, quæ induendi, præcingẽdi, amiciendi, inſternendi, accubandiq; cauſa parata ſunt, & quæ his acceſſionis iure cedũt: quæ ſunt, inſtitæ, picturę, clauiq;, qui ueſtibus inſuuntur. Veſtimẽta omnia, aut uirilia ſunt, aut puerilia, aut muliebria, aut cõmunia, aut familiaria. uirilia ſunt, quæ ipſius patrisfamilias cauſa parata ſunt, ueluti togæ & tunicæ. de quibus ſic habet Aſconius in oratione pro M. Scauro: Cato prætor iudiciũ, quia ætate grauabatur, ſine tunica exercuit, campeſtre ſub toga cinctus, in forum quoq; deſcendebat, iuſq; dicebat: idq; repererat uetere conſuetudine, quia ſtatuæ Romuli in foro, & in roſtris Camilli fuerunt togatę, ſine tunicis. palliola, ueſtimenta, ſtragula, amphicipe, & ſaga, & reliqua ſimilia, puerilia ſunt, quæ ad nullũ alium uſum pertinẽt niſi puerilem, ueluti togæ prętextæ, aliculæ, chlamydes, pallia, quæ filijs noſtris comparamus. Muliebria ſunt, quæ matrisfamilias cauſa comparata ſunt, quibus uir non facile uti poteſt ſine uituperatione, ueluti ſtolæ, pallia, capitia, zonæ, mitra, quæ magis tegẽdi capitis, quàm ornandi cauſa eſt cõparata, plagulæ, penulæ, pallium, ueſtes, & reliqua huiuſmodi, quibus ſine reprehenſione, uel uir, uel uxor utaẽ. Et de toga & ſtola ſic habet in Philippicarũ ſecundo Cicero, in Antonium dicens: Sumpſiſti uirilem togam, quã ſtatim muliebrẽ ſtolam reddidiſti. familiaria ſunt, ſicut ſaga, tunicæ, penulæ, lintea, ueſtimenta ſtragula, & cætera ſimilia. ueſtis etiam ex pellibus conſtabit, item pelles caprinæ & agninę ueſtis erunt, cùm & tunicas & ſtragulas pelliceas nõnulli habeant. Argumẽto ſunt etiam nationes quædã, ueluti Sarmatarum, quæ pellibus teguntur. Ariſto etiã coactilia ueſti cedere ait, & tegumenta ſubſelliorum uice margaritarũ. Tapeta ueſti cedunt, quæ aut ſterni, aut inniti ſolent: ſed ſtragulas & baſilonica, quæ equis inſterni ſolent, nõ puto ueſtis eſſe. faſciæ cinctiles, paludeſq; & impilea ueſtis loco ſunt, quia partẽ corporis ueſtiunt. alia cauſa odonũ, quia uſum calciamentorũ pręſtãt. Ceruicalia quoq; ueſtis nomine cõtinentur, & culcitrę etiã ueſtis erũt. Et Caliſtius ſcribit ueſtis appellatiõe tam uirilis, q; muliebris, & ſcenica etiã ſi tragica ueſtis, aut citharœdica ſit, continẽ. Veſtiũ uerò uocabula particulariter exponi, ideo ſuperfluũ & ſimul impoſſibile dicimus, quia eorũ, quibus noſtra ętate, unaquęq; utiẽ ciuitas, uocabula ſatis ſciri nequeũt. Nã ſingulo fermè decẽnio, ſingulis in ciuitatib. mutatas fuiſſe cũ nominibus formas uidimus. Tamen ut priſcorum induendi morẽ, qui apud ſcriptores inuenitur, noſtri intelligãt, aliqua afferemus. M. Varro tunica à tuendo corpora, toga à tegẽdo: cinctus uirorum, cingulum mulierum. Aſconius Pedianus ſecunda actione in Verrem. Toga communis habitus fuit & marium & fœminarũ, ſed prętexta honeſtorum, toga uiliorum, quod etiam in mulieribus ſeruatur. Nonius. Tunica ueſtimentũ ſine manicis, ideo Virgilius exprobrans

De punitione in mulieres ueſaniæ habita.

De ueſtibus.

A brans. Et tunicæ manicas. Et infrà toga nõ ſolum uiri, ſed & mulieres utebantur, quanq; uirorum etiam publicæ neceſſitatis indumẽtum fuit, Suetonius de Auguſto. Habitum ueſtitumq; priſtinum reducere ſtuduit: ac uiſa quõdam pro concione penulatorum turba indignabũdus & clamitãs. En, ait, Romanos rerum dominos, gentemq; togatã. Negotiũ ædilibus dedit, ne quem poſthac paterẽtur in foro circoq;, nec niſi poſitis laciniis togatũ cõſiſtere. Et Hadrianus ſenatores & equites Romanos, ſemper in publico togatos eſſe iuſſit: niſi à cœna reuerterentur. Ipſe cum in Italia eſſet, ſemper togatos inceſſit. M. q; Antonínus philoſophus ingreſſus per Brunduſiũ Italiã, togam ſumpſit, & milites ſumere iuſſit. nec unquam milites in Italia ſub eo non togati fuẽre. Seuerum Aphrum refert Capitolinus, cum togatus ad cœnam imperatoriã palliatus ueniſſet, qui togatus uenire debuiſſet, togam præſidiariã ipſius imperatoris accepiſſe. apud eundem Capitolinum eſt epiſtola. Imperator Cõmodus Clodio Albino ſalutem &cętera, ut tibi inſigne

B aliquod imperatoriæ maieſtatis accedat, habebis utẽdi coccinei palliq; facultatẽ, ſed purpurã ſine auro. & Plinius orator Præſenti. Quouſq; calcei nuſquã, toga feriata. Calceiq; uerbi expoſitionẽ alio tactam tangẽdamq; loco, libet repetere, quia hic à Plinio melius à ſuo cõtrario apparet. Sicut enim toga omnium fuit ueſtium lõgiſſima, ita calceus erat breuiſſimus: unde milites in prælium ituri, cum ſaga & breuia ſumpſerãt indumẽta, calceati dicebantur. penula ueſtis, quam ſupra tunicam accipimus. Stola quę omne corpus tegeret, palla honeſtæ mulieris indumentum, hoc eſt, tunicæ pallium. paludamentũ ueſtis, quæ poſtea dicta eſt chlamys. prętexta inſigne Romanũ, quod ſupra tunicas honorati quiq; ſumunt. Calanticæ tegmen capitis muliebre. Aulęa genus ueſtis peregrinum, plagæ grande linteum. Tegmen, quod poſtea dictum eſt, faſcia breuis, uirginalẽ horrorem cohibens papillarum. Abolla, ueſtis militaris. Sagum, militare ueſtimentũ. Regilla,

C diminutiua ueſtis. Ralla, dicta à raritate. Rica, quę & ſudarium. Cęſitium, linteolum purum & candidũ. induſium, quod corpori magis adhæret ueſtimentũ. Patagium, aureus ornatus ueſti additus. Supparum, linteum femorale uſq; ad talos pendẽs. Exoticum peregrinũ. Mollicina ueſtis, à mollitie dicta. Amphitapę, ueſtes uillos utrinq; habẽtes. Lęna, ueſtimentum militare, quod ſuper omnia ueſtimenta ſumitur. Carbaſus, palliũ quod amiciuntur, aut ſericeum, aut lino tenui. Limbus muliebre ueſtimentũ, quod purpuram in imo habet. Flammeum, tegmẽ quo capita matronæ tegũt. Recinium, palliolũ fœmineum breue, quo mulieres in aduerſis ac luctibus utuntur. Nã cùm omnẽ ueſtitum delicatiorem & luxurioſum ponunt, recinia ſumunt. Tapete & culcitra ſunt notiſſima. Subucula, ueſtis intermedia. Capitia, capitis tegmen. Encimbomata & parnacides, genera

D ueſtium puellarium. Barnacidæ, quas nunc guarnacias dicũt. Diuerſitas uerò colorũ in ueſtibus fuit, diuerſis rationibus & temporibus. Cicero in Vatinium teſtem, Togã pullam fuiſſe atram & nigram, & qua in funeribus eſſet uſus, ſic oſtendit. Atq; etiã illud à te ſcire cupio, quo cõſilio, aut qua mẽte feceris, ut in epulo Q. Arij familiaris mei cum toga pulla accumberes? quem unquam uideris? quẽ audieris? quo exemplo, quo more feceris? Quis unquam cœnauit atratus? ita enim illud epulum fuiſſe funebre, ut munus ſit funeris, epulæ quidem ipſæ dignitatis. Sed omitto epulum P. R. feſtum diem argento & ueſte omni apparatu ornatuq; uiſendo. Quis unquã in luctu domeſtico, quis in funere familiari cœnauit cũ toga pulla? Cui de balneis exeunti prẽter te, toga pulla data eſt? cũ tot hominum milia accumberent, cùm ipſe epuli dominus Q. Arius albatus eſſet. Qua-

Veſtium colores.

les uerò alij fuerint ueſtium colores, dicere ex ipſis ueteribus poſſem. ſed noſtri tẽporis uocabulis, ſingula eorum reddere nõ confiderem. cymatilem enim marinũ cęruleumq; dixere, quod nos uiride. & Placidus ſic habet. Glaucus color interdum pro uiridi ponitur, eſt qui admixtũ habet uirori alborem. Virgilius glaucas ſalices & oliuas dixit. Item in hominibus & equis, glauci oculi, pro ſplẽdidis ponũtur. legimus nonnunquã & maris colorem glaucum. ſed tunc quãdo caneſcit fluctibus. Vnde Glaucus deus maris ſenior fingitur. Impluuiatus color, quaſi fumato ſtillicidio. Caltula crocotuli à croco, nũc giallo. Cerinum, à ceræ colore. Ferrugineum, à ferri colore. Oſtrineũ ſubrubeũ. Murex fuit purpureus, rubeus, ſcarlatũ. Croceata, crocei coloris ueſtis. uiolatia, ut nunc. Antracinus niger: à carbone Gręcũ. Varro de uita patrũ. Propinquę adoleſcẽtulę etiã antraci nis proximo amiculo nigello, capillo dimiſſo ſequuntur luctũ. Plinius: Colores in ueſte

tres à floribus. A cocco, qui rosis micat, nihil aspectu gratius. Amethystion, ut uiola ppè purpureum. Tertius uiolæ serotinæ. honor in nuptialibus flammeo fœminis concesso à Græcis, Italia illorum nomen usurpante. Iam purpuram preciosissimum fuisse eleganter rubentem constat. Eius originē sic edocet Placidus grammaticus: Murex coclea maris, ex qua purpura magistratuum color, de qua Liuius xxx. post M. Catonis uerba contra tribunū plebis, legem Oppiam abrogare conatū. Purpura uiri utemur prætextati in magistratibus & sacerdotijs, liberi nostri prætextis purpura togis utentē. Magistratibus in colonijs, in municipijs, togæ prætextæ habēdæ ius est. nec id ut uiui solum habeāt tātum insigne, sed etiā ut cum eis crementur mortui. & cum tibi uiro liceat purpura in ueste stragula uti, matremfamilias tuam purpureum amictum habere non sines: & equus tuus speciosius instratus erit, cꝫ uxor uestita? Sed Vlpianus De legatis: Purpurę appellatione omnis generis purpuram contineri puto, sed coccum non cōtinebitur, succinum & accinum continebuntur. Purpuræ etiā appellatione subtegmen factum cōtineri nemo dubitat. de ueste autem stragula, quod habet suprà Liuius, aliunde etiā petendū est, quod id uerbū malè nunc à nostris intelligi uidemus. De Tuberonis ēm facto, qui in funeralibus Scipiōis strauerit pelliculis hædinis lecticulos punicos, sępe alibi legimus. Et Seneca epistola quartadecēteſima sic habet. Tuberonis hædinos lectos, cū in publicū sternerentur, hædinasꝫ pro stragulis pelles. & licet aliqua superius ad id facientia dicta sunt, unico in loco abundè facit, in eius uerbi significatione Vlpianus, Necꝫ enim dubiū est, quin stragula uestis sit omne pellium peristroma: in uictum ergo uestem accipimus, non stragulam, in stratum, omnem stragulam uestem. At redeundum est ad mulieres, à quibus de ueste tractaturi incipimus. Liuius in superiori oratiōe Catonis, pro lege Oppia cōseruanda. Munditiæ ornatus & cultus hæc fœminarū insignia sunt, his gaudēt & gloriantur, hunc mundum muliebrem appellarūt maiores nostri. & Varro, Mūdus muliebris dictus à munditia. Vlpianus de auro & argēto: Mūdus muliebris est, quo mulier mundior sit: continetur eo speculum, matula, unguenta, uasa unguentaria. Paulus uult etiā argentum balneare mundo cōtineri. Et Pomponius: Ornamēta muliebria sunt, quibus mulier ornatur, ueluti inaures, armillæ, & uictolæ, annuli præter signatorios, aurum, gemmæ, lapilli, uittæ, mitræ, semimitræ, calanticæ, acus cum margarita, reticula, chrochifuntia. Multa & admiranda Plinius de mulierum & simul uirorum ornamentis ponit, quorum partem dicemus. Vniones digitis suspendere, & binos ac ternos auribus fœminarū gloria est. Crotalia appellant, ceu sono quoꝫ gaudeāt & collisione ipsa margaritarum. Affectantꝫ iam & pauperes fœminæ licitatorem, in publico unionē esse dicitantes. Quin & pedibus, nec crepidarū tantum obstragulis, sed totis socculis addunt: necꝫ enim gestare iam margaritas nisi calcent, ac per uniones ambulēt, satis est. Et lōgè infrà. Brutus in Philippis conquestus est, fibulas tribunis fuisse aureas, & tamen eodem tempore mulieres aurum pedibus deferebāt, & uiri brachijs quod ab usu Troianorū est dictum Dardanium. habeāt fœminæ in armillis digitisꝫ totis, collo, auribus, per has discurrant catenæ circum latera, & in secreto margaritarum pondera, collo dominarū aureo pendeant, ut sono quoꝫ unionum conscientia adsit: Etiam ne pedibus induitur? ex eodemꝫ est Plinio: & India & Seres margaritas mittunt. pretij milies centena sestertia annis singulis. Tanto nobis matronarum deliciæ constāt. Lolliam Pollinam, quę fuit C. Principis, ne serio quidē, aut solenni cæremoniarum aliquo apparatu, sed mediocrium etiam sponsalium cœna, uidi smaragdis margaritisꝫ coopertam, alterno textu fulgētibus toto capite. crinibus. spiris, auribus, collo monilibus digitisꝫ: quæ summa quadringenties sestertiū colligebat. nec dona prodigi principis fuerunt, sed auitæ opes prouinciarum spolijs partæ. Margaritæ circa Syllana tempora cœperūt Romæ esse minutæ & uiles. pòst Alexandria uicta fuere in frequentem ac promiscuum usum. hæc tamē ad hęredem transeunt, sed purpura & conchylia atteruntur, nisi uerò purpurarū insania tolēranda sit, quia fascibus Romanis & deum religioni accōmodantur, & in triumphali miscentur auro. Nos uidimus Messalinā Claudij principis sedente eo ad naualis prælij spectaculum assidentem, indutam paludamento aureo textili, sine alia materia. Arsineū dicit Festus esse ornamentū capitis mulieris: & clauata dici, aut uestimenta clauis intexta, aut calciamenta clauis cōfixa. monile quandoꝫ mulierum ornamētum, quādoꝫ equorum

De mulierum ornatu.

A rum præpendẽs. Et ſpinterem armillæ genus, quo mulieres utebantur brachio ſummo. ſoliſq; fœminis decorã fuiſſe ueſtem lõgè lateq; diffuſam ad ulnas cruraq;, ab oculis defendendas. mulieres autẽ candida ueſte & auratis ſoccis uſas fuiſſe beatus Hieronymus ad Siluinam ſcribens, ſic indicat. Quæ pullam tunicã nigroſq; calceolos, candidæ ueſtis & aurati ſocci depoſitione ſumpſiſti. Idemq; in Cãticis Canticorũ ſcribit. Ornamentum quod ſolet uirginum pendere collo, nũcupari ormuſcũ, à quo item doctore ad Ruſticũ monachum ſcribente eſt. In India naſci carbunculum & ſmaragdum, & margarita candentia, unioneſq; quibus nobilium fœminarũ ardet ambitio. Alia nunc ſparſim collecta afferemus, aliquid commune cum ueſtibus habentia: ſiquidẽ caput & pedes ſicut & reliquum corpus pariter ueſtiri propriè dicitur. Fimbria eſt, oĩs ueſtiũ extremitas. Exomides erant, comicorũ ueſtitus exertis humeris. Læna, ueſtimenti genus habitus duplicis. Lacerna, ueſtis pars infra capitium: lacinia, pars ueſtimẽti inferior. Lanerũ, ueſtimẽ-

B ti genus ex lana ſuccida confectũ. Mullei fuerunt calcei Albanorũ regum, & poſt Patriciorũ, à mulãdo, id eſt ſuendo dicti. Muſtricula eſt machinula ex regulis, in qua calceus nouus ſuitur. Ocrem montẽ confragoſum dicebant antiqui. hinc ocreæ dictæ inęqualiter tuberatę. patagium eſt, quod ad ſummam tunicam adſui ſolet. Ricinum, omne ueſtimentum quadratum, unde ricinìati mimi. Ricæ & Riculæ uocãtur parua ricinia, ut palliola ad uſum capitis facta. Supparus, ueſtimẽtum puellarum lineum, quod & ſubucula, id eſt, camiſia dicitur. Stalagmium, genus inauriũ. Excrocolũ, pallium tenue meretricũ dictũ à croceo colore. Glomerũ, paſtorale pallium. Puluinus & puluini generis maſculi in neutro puluinaria, puluinus priuati hominis ceruical, uel culcitra. puluinar uerò & puluinaria principũ uel regũ, id eſt lectiſternia. Biſſinus, mulierũ delicijs auri pondere uendebatur. inter hæc ueſtium totius corporis, & ab ipſis dependẽtium uocabula: alias quoq; conſuetudines earum rerum uſus & inuentionũ, ſimul dicere cõſtituí. Demoſthenem, inquit Aulus Gellius, ueſtitu cæteroq; cultu corporis nitido uenuſtoq;, nimiſq; ac-

C curato fuiſſe, & Hortenſium oratorẽ præter Ciceronem clariſſimum, quem æmuli Dionyſiam ſaltatricẽ appellarũt, præſertim Torquatus. & uiros, dicit Gellius, Romanos primo ſine tunicis toga ſola amictos fuiſſe, poſtea ſubſtrictas & breues tunicas circa humeros deſinẽtes habuiſſe. Certiſſimũq; uidemus pelliũ ſuffultura, nullos unquã uſos fuiſſe Romanos, Auguſtũ enim ſcribit Suetonius, ueſte nõ temerè alia quàm domeſtica uſum eſſe, à ſorore uxore filia, & neptibus confecta, togis neq; reſtrictis, neq; fuſis: clauo nec lato, nec anguſto, calciamẽtis altiuſculis, ut procerior, q; erat, uideretur: hyeme quaternis cũ pingui toga tunicis & ſubucula, thorace laneo & fœmoralibus & tibialibus muniebatur. Caligula uerò omnium profuſiſſimus, pelle nunquam & ipſe uſus uidetur: de quo ſic habet etiã Suetonius. Sæpe gemmatas depictaſq; penulas manuleatus & armillatus in publicum proceſſit. Aliquando ſericatus, & cycladatus. ac modò in crepidis & cothurnis, modò in ſpeculatoria caliga. nonnunquã ſocco muliebri, plerũq; uerò aurea barba, fulmen tenens aut fuſcinam, aut caduceũ deorum inſignia: atq; etiã Veneris cultu uſus eſt. Triumphalem quidem ornatũ, etiam ante expeditionẽ Aſiæ geſtauit. Binas

D noſtri tẽporis cõſuetudines uariè intelligi ex priſcis uideo: ſalutationẽ quã dignioribus capite detecto facimus unam: mulierum geſtaminis obtecti capitis alteram: de quarum utraq;, q̃d Plutarchus in Problematibus ſenſerit, ſimul audiemus. Deos ſalutãtes caput operiunt: uiris autẽ dignitate prẽditis, & honore dignis, ſi quo caſu obuiant, caput aperiũt. In occurſu hoſtium caput uelamur, uel ad offenſionem: amicis & honeſtis uiris obuiam facti, & caput & nos ipſos aperimus. Quod ad deos pertinet, ut deos adorãdo humiliores reddamur, aut mente, ne quid ominoſum aut triſte, inter precandũ alicunde aut ribus acciderit, idcirco ueſtem ad aurem uſq; attollebãt. Saturno capite aperto immolabatur, tanquam ueritatis deo, quod ueritas occultari obſcurariq; nõ poteſt: Saturnuſq; ideo ueritatis parens dictus eſt, q; tẽpus ſit, à quo ueritas noſcitur. Honori quoq; rem diuinã capite aperto faciunt, quia ſplendidum quiddam & apertũ eſt gloria. filij tecto capite parentes efferunt, filiæ aperto, paſſis crinibus, q; filij patres tanq; deos colũt, filię luctu proſequuntur. Mulieribus ne aperto quidẽ capite, omnino eſſe licebat. Eſt eñ proditum memorię, Spurium Carbilium primũ Romanorũ ſterilitatis cauſa uxorem repudiaſſe. hunc ſecutus Sulpitius Gallus, idcirco uxori nũcium remiſit, q; eam in caput ue-

Salutatio capite aperto.

ſtem deducere animaduertiſſet. Idē fecit P. Sēpronius, quod eius uxor ludos funebres, E
aperto capito, ſpectaſſet. Quē capitis aperiendi morē, Romanas mulieres ante centeſi-
mum annū ſeruaſſe ſatis conſtat. Quod enim multis oſtendiſſe memini: Omnes mulie-
rū picturæ ueteres, quas in ciuiū ædibus, aut per eccleſias, ſiue ex muſiuo, ſiue penicillo
& coloribus factas uidemus: capite aperto ſūt. Is uerò albis ex lineis amictus, quo caput
nunc ceruicem & totū contegūt corpus, ad funeralia olim inſtitutus fuit, quod ſuprà in
Veſtium origo. principū deificatione oſtendimus. Vſum & conſuetudinē ueſtiū, ſatis dixiſſe uidemur,
aliquarū nunc originem dicemus. Togas raſas, Phrygianaſq; diui Auguſti nouiſſimis
temporibus cœpiſſe ſcribit, ex Feneſtella, Plinius, Suntq; quarū nūc etiam eſt uſus, raſæ
uocabulū retinentes, & Phrygiæ à pœnis Phrygibus ſumptæ, quibus in ſolo ſacerdotali
indumento utūtur. Prętextæ apud Etruſcos, teſte Liuio, originē habuere, & pariter tra-
beæ regium indumentum. pictas ueſtes apud Homerū fuiſſe dicit Plinius, à quibus tri-
umphales ſint natę: nec dubitamus eas picturas acu fuiſſe factas, acuq; facere Phrygij e-
tiam inuenerunt, quæ Phrygianæ appellantur, ſuperius dictæ. Aurum intexere primus F
in Aſia inuenit Attalus rex, unde nomen fuit Attalicis: nunc brochatis. colores diuerſos
picturę intexere: Babylon maximè celebrauit, & nomē impoſuit Babylonicū, quod ab
Attrebato Galliarū ciuitate, Aratium uulgare nomē nūc obtinet. plurimis uerò litijs in-
texere, quæ polymita appellant, Alexandria inſtituit: ſeruātq; nunc nomē etiā, & ſi mul-
tis in Italia ciuitatibus intexuntur. Aratiorū uerò, ſiue Babyloniorum mirabilem impē-
ſam dicit Plinius, cùm ſic ait. Metellus Scipioni triclinaria Babylonica ſeſtertium octin
gentis milibus ueniſſe, iam tūc poſuit in capitalibus criminib. quę Neroni principi qua-
dringentis milibus ſeſtertium nuper ſtetere. Et ut mores circa cultū proſequamur Plu-
tarchus ſcribit, eos qui nobilitate uidebātur præſtare, lunulas in calceis tuliſſe: ſignū eſſe
dicētes eius, quæ in luna eſſe dicitur habitationis, & quod poſt mortē animi rurſus lunā
ſub pedibus habebūt: uel ſuperbos homines admonentes, rerū humanarū inſtabilitatis,
cuius rei luna exemplo ſit, quæ ab obſcuro, in lumen, inde in obſcurū redit. & ad cultum
Tōſores quando primum Romæ. eſt barbā radere, de quo uſu ſic habet Plinius. Tonſoribus Romæ tardior fuit uſus. In Ita G
liam ex Sicilia uenere poſt Romam conditā, anno CCCCLIIII. adducente P. Ticinio
Mena, teſte Varrone. primus omniū radi quotidie inſtituit Aphricanus, ſecūdus Augu
ſtus. Et Aulus Gellius barbā & genas raſitare uſos fuiſſe Romanos, ante quingēteſimū
annū tradit. P. Scipio Pauli filius cū dies ſibi dicta eſſet à Claudio Aſello tribuno plebis,
cui cēſor equum ademerat, barbam more ſolito raſit, & ueſte nitida eſt uſus. inter mores
cōſuetudineſq; priſcas fuiſſe uult Plinius aurū, ſiniſtra manu bellicæ uirtutis inſigne de-
Annulorum uſus. latum, qui & dicit longo tempore ſenatum non habuiſſe annulū, ſed ijs tantū, qui ad ex-
teros ibant, fuiſſe datū, nec alijs poſtea licuiſſe: niſi ijs, qui ea cauſa habuiſſent. Et ſuis tē-
poribus fuiſſe moris, annulos ferreos ſponſę mitti ſine gēma. Annulos uerò poſtea pro-
miſcui uſus fuiſſe indicat Cannēſis clades triū modiorū. Macrobius in Saturnalibus ſcri
bit. Veteres nō ornatus, ſed ſignandi cauſa Annulū tuliſſe, nec plures q̄ unum habere li-
cuiſſe, nec niſi libero: in Quintiorūq; familia aurū, nec fœminas quidē habere moris fuiſ
ſe. Annulus autē aliquādiu plebem à ſenatu diuiſit, ut medij equites eo uterentur: & tuni- H
ca ſenatū ab equitibus diuidebat. Cur autē in digito feratur, qui minimo eſt proximus,
uoluiſſe dicit primos Ægyptios: quia uena à corde in eū cōtinuata ſit digitū. Et Atteius
Capito exiſtimauit: quia manus illa & digitus ſint minus officioſi. Iulius Capitolinus eſt
autor Maximinū imperatorē, uaſtę magnitudinis & feritatis hominē, uxoris dextroche
rio uſum fuiſſe pro annulo. Erat enim dextrocherium, muliebre brachiorū ornamentū,
quod ex auro in annuli lati formā gemmis pretioſiſſimis integebatur. Veſtiū quoq; &
Mutatio ueſtium. totius corporis ornamentorū partē claudat mutatio ueſtis, q̄ difficillimis, ſiue publicis,
ſiue priuatis rebus fieri mos fuit. Liuius quarto ſeptuageſimo. Gn. Pōpeius Strabo bel-
lo ſociali Picētes fudit: & Aſculū obſedit, propter quā uictoriā, Romæ prætexta & alia
magiſtratuū ornamēta prius mutata ſunt reſumpta. Et Cicero oratione in Piſonē. Cum
ſenatus frequens luctū & dolorem ſuum ueſtis mutatione declarandū cenſuiſſet. Item
Cicero in oratione pro P. Sextio: Senatus frequens ueſtē pro mea ſalute mutandā cen-
ſuit. Reliquū eſt nobis, in conſuetudinū morumq; priſci ſtantis imperij Romanorū ob-
ſeruantia, incedendi præſertim petito aliunde auxilio, per urbes & itinera formā oſten-

dere

A dere: quã uidemus, nedum à noſtra præſentis ſeculi, ſed præteritorũ longè ſeculorũ conſuetudine, diuerſiſſimã fuiſſe, temporum tamen in primis habẽda eſt ratio. Aliter enim parua & exili, aliter aucta & opulenta, aliter libera & ſimul caſta, aliter principum faſtu & ſimul luxu diſſoluta re factitatum eſt. Mulieres eñ infrà uidebimus, uehiculis florente Romana re, uſas fuiſſe, etiã magis quàm homines, quæ ut prohiberentur ipſa uectatione, aliquando in ſenatu actum eſt. Vnde notũ eſt fœminas quaſcũ urbis præſtãtiores, Brutorum domũ obſidere auſas, qui abrogationi legis Oppię intercedere uolebãt, quę lex prohibebat, ne mulieres ueſtẽ uarij coloris, ne plus ſemiunciam auri haberẽt, ne iuncto uehiculo propius urbem mille paſſus pręterquã ſacrificij cauſa uterentur. Obtinuerũtcꝫ mulieres abrogari legem pernicioſo certè exemplo, quia in peius omnia ſunt delapſa. Scribitcꝫ Plutarchus in Problematibus. Carmentis ædem mulieres ædificaſſe, & maximè coluiſſe, quia mulieres uehiculis ſenatus cõſulto prohibitæ, cùm poſtea eſſent
B reſtitutæ, id ædificauerũt: quæ Euandri mater fuit, Nicoſtrata prius appellata: & quia ederet oracula carminibus inde Carmẽta eſt dicta, ob quam & carmina dicta. Quanquã Marcum Catonem cenſorem ſcribit in XL. Liuius, non nihil tanto malo remedij adhibuiſſe. Ornamẽta enim & ueſtem muliebrem, & uehicula, quæ pluris quam quindecim milibus æris eſſent, in cenſum referri in rationes iuſſit. Sed ad rem: præter equos quorũ ſub regibus, poſt libera ciuitate, demũ principibus, præſertim florentiſſimis ſemper rarus, quãdocꝫ nullus in urbibus & itinere fuit uſus, ſexdecim uectationis modos fuiſſe inuenimus, forma inter ſe plurimum differentes. De quorum tamen uſu dicturi, memoramus non eſſe nobis ſeruatam in bellis conſuetudinẽ, ſexto dictam libro repetendã: cùm etiam negaturi non ſimus multos præſertim nobiles, in itinere equis quãdocꝫ uſos fuiſſe: uidemus enim ex Liuio Fabium maximũ, qui filio conſuli ad Ocriculum obuius fuit, in equo ſediſſe, quoſcꝫ eum deſcẽdere filius per lictorem iuſſerit. Et de M. Catone ſuperiore ſcribit Seneca epiſtola tertia de nonageſima. O quãtũ erat ſeculi decus, imperatorium, triumphalem, cenſoriũ, quodcꝫ ſuper omnia eſt, Catonẽ, uno caballo eſſe contenC tum, & ne toto quidem: partem enim farcinæ ab utrocꝫ latere dependentes occupabãt. & de altero Catone ſcribit Plutarchus: Cum pedes per Aſiam obiret legationẽ, Demetrio Põpeij liberto obuiaſſe equitũ turma ſociato. Cicerocꝫ in libris De ſenectute ſcribit Maſiniſſam cum equo deſcendiſſet, ut iterũ aſcenderet, adduci non potuiſſe. Quem etiã Ciceronem Tironi ſuo ſcribere uidemus: Equum & mulum Brunduſij tibi reliqui. Et in Miloniana eiuſdem oratione eſt. Obuiam ſit ei Clodius expeditus in equo. Et tamẽ addit, nulla rheda, nullis impedimentis, nullis Græcis comitibus, ut ſolebat. Sed fuerit hic licet rarus equorum uſus uſcꝫ ad primorum ex principibus tempora. Claudium imperatorem ſcribit Suetonius, uiatores ne per Italiæ oppida niſi pedibus, aut ſella, aut lectica tranſirent monuiſſe edicto. Et Iulius Capitolinus ſcribit M. Antoninũ Pium in ciuitatibus ſederi in equis, aut uehiculis prohibuiſſe edicto. Qua autem ratione uehiculorum conſuetudo, aut per ſe ipſam inoleuerit, aut de induſtria ſit introducta, Seneca epiſtola
D quintadecima ſic oſtendit. Geſtatio & corpus concutit, & ſtudio nõ officit: poſſis legere, poſſis dictare, poſſis loqui, poſſis audire, quorũ nihil nõ ambulatio uetat. Vnde Cicero ad Atticum: Hanc epiſtolam dictaui ſedens in rheda: & infrà. Capuam proficiſcebar hæc ſcribens: & alia epiſtola ad eundem: hoc literarum exaraui egrediens è uilla ante lucem. Et Plinius orator Mario de auunculo ſuo. In itinere quaſi ſolutus curis cæteris huic uni uacabat. Ad latus notarius cum libro & pugillaribus, cuius manus hyeme manicis muniebantur, ut ne cœli quidẽ aſperitas ullum ſtudij tempus eriperet. Sed iam uideamus ipſa quindecim uehiculorum uocabula. Arceracꝫ ſit primum, de quo uehiculo Aſconius. Arcera, plauſtrum ruſticum tectum undicꝫ quaſi arca, quo ſenes & ęgroti uectari ſolent. Ciſium, uehiculi biroti genus. Vnde Vlpianus locati & conducti: Ciſiarius, id eſt, carrucarius. Arcirinam, Feſtus inquit, eſſe plauſtri modici genus, quo homo geſtari poſſit. Benna, lingua Gallica genus uehiculi appellatur. Vnde combennones in eadem benna ſedentes: canterium, aliud fuiſſe uehiculum Seneca epiſtola tertia de nonageſima ſic oſtendit: M. Cato cenſorinus, quẽ è republica tam fuit naſci, cꝫ Scipionẽ: alter eñ cum hoſtibus noſtris bellũ, alter cum moribus geſſit: cãterio uehebatur Æthiopico: octophorũ fuit octo rotarum uehiculũ, quo ſolus eſt uſus Caligula, de quo Suetonius:

Equorum uſus.

De uehiculorum uſu.

Vehiculorum uocabula.

interdum adeò ſegniter & delicatè inceſſit, ut octophoro uehere-
tur, atq; appropinquãti in urbem uerri ſibi uias, & cõſpergi propter puluerem exigeret: currum paſſim per Lati-
nos autores inuenimus, quo in ruſticis & alijs neceſſitatibus atq; alicubi in bello quan-
doq; fuit uſus. Tamen L. Metellus, qui Palladium incendio eripiens excœcatus eſt, id à
Vehicula. ſenatu in honorem habuit, ut curru in ſenatũ portaretur. Et Plutarchus de Cæſare: cum
per Italiam Cæſar curru ueheretur, ſemper Antonium unà ſecũ habuit: cuius ſimilitudi-
nem ornatiores habuere carrucæ. Nã Helius Spartianus de Alexandro Seuero. Carru-
cas Romę & rhedas ſenatoribus omnibus, ut argenteas haberẽt, permiſit: intereſſe Ro-
manæ dignitatis putãs, ut his tantæ urbis ſenatores uectarẽtur: ſed rheda quid fuerit, in-
frà dicemus: pilentũ, inquit Feſtus, uehiculi genus eſſe, quo matronæ uehũtur: ſed idem
uidetur eſſe quod petoritum, quod uehiculi uerbum quatuor rotarũ ab Hiſpanis intro-
ductum, Varro De lingua Latina, in conſuetudinẽ ſua & Ciceronis ętate primũ uenisſe
dicit: eſtq; eius formæ, qua noſtri tẽporis principum Italiæ mulieres uectantur, ita libra-
tum, ut cõſidentes in puluinis in aere ſuſpendi agitatæ uideãtur. de utroq; Feſtus, pilen-
tum uehiculi genus, quo matronæ uehuntur. petoritũ uehiculum Gallicũ. Alij oſce pu-
tant dictum, quod hi petora quatuor appellant. quatuor enim habet rotas, hiſq; duobus
parum differentem formã fuiſſe tenemus. Carpẽtum, de quo Cornelius Tacitus. Suum
quoq; faſtigium Agrippina altius extollere: carpento Capitoliũ ingredi, qui mos ſacer-
dotibus & ſacris antiquis cõceſſus. uenerationem augebat fœminæ, quam imperatore
genitam, ſororem eius qui rerum potitus ſit, & coniugem & matrem fuiſſe unicum ad
hunc diem exemplum eſt. Morem uerò hunc, quem Tacitus ſacris & ſacerdotibus con-
ceſſum fuiſſe dicit, Ammianus Marcellinus noſtros ſeruaſſe Chriſtianos ſacerdotes, ut
multi q; ornatiſſimi unico uicherentur carpento, ſcribit. & tamẽ carpento uehebat Clau
dia, cùm turbæ eam progredi impedienti, ut frater reuiuiſceret, optauit: quãquam cauſa
eſſe potuit, de qua in quinto Liuius ſic habet, Cum matronæ aurũ dediſſent pro corona
aurea Apollini mittenda, quã uouerat Camillus, ſenatus gratitudine uſus matronis con
ceſſit, ut pilento ad ſacra & carpentis ad ludos feſto & profeſto die uterentur. Sella magi-
ſtratuum ædilis & prętorijs ſedes, qua per urbem ius dicentes comportabantur, quẽad-
modũ aliquot ex noſtri temporis ſummis pontificibus podagra impeditis, humeris ho-
minum eam uidimus deferri. Tamẽ Suetonius Auguſtum nouam cœpiſſe cõſuetudinẽ
dicit: in cõſulatu pedibus ferè, extra ſæpe adoperta ſella per publicũ inceſſit. Burdones
item aliud fuerunt uehiculi genus unico homini ferendo idoneũ. Et eſſedum breue ue-
hiculum, rheda minus birotum, uno homine celeriter aduehendo fuit accommodatum.
Cicero Trebatio in Britãnia agenti. Eſſedum aliquod rapias ſuadeo, & ad nos quampri
mum recurras. quãquã & id etiã ſicut alia uehicula, luxuries Romana poſtmodũ habuit
ornatiſſimum. Nam Suetonius de Claudio imp. Eſſedum argenteum ſumptuoſè fabri-
catum, ac uenale ad ſigillaria redimi cõcidicq; coràm imperauit. Lectica frequentiſſimũ
Lectice forma. apud priſcos uehiculi genus, nobilium uirorũ ſimul & fœminarũ fuit, cuius forma mar-
more inciſa Romę, in hanc maximè formã extat. Primum haud multum diſſimile eſt fe-
retro huius temporis, quo à decem duodecimue hominibus mortuorum corpora in ſe-
pulturã deferuntur. Sed pedes habuit tres ita ſubtus affixos, ut in itinere occulti ſuſpen-
derentur, & in lectice fundum reſupinati dimiſſi, eam à terra altiuſculam ſuſtentarẽt: in-
tectamq; fuiſſe apparet uelis, ab oculis, puluere & ſole, ac uento ſemper defendentibus,
quorum aliqua denſiora frigoribus & pluuia arcendis idonea fuiſſe non dubitamus: &
partem qui ferebatur, aut totam aperire cùm libuiſſet, facilè poterat. erat uerò duorum
capax, qua tamen unici, ut plurimũ utebantur. Suetonius de Nerone: Matris ſæpe lecti-
ca per publicũ ſimul uectus eſt. Et ſuccolabãt deni duodeniq; ſeruí, quibus longo in iti-
nere, uicarium in laborem alij ſuccedebãt, conficiebanturq; eo uectationis modo & lon
ga ſimul & inquieta, & cùm libuiſſet accelerata itinera: ſed illis per urbẽ agros & oppi-
da frequẽtior uſus fuit: ſupra eos autem qui ſuccolabãt, lecticam fuiſſe delatam, Seneca
epiſtola octuageſima ſic indicat. Idẽ quoq; de iſtis licet omnibus dicas, quos ſupra capi-
ta hominũ, ſupra quamq; turbã delicatos lectica ſuſpẽdit. Et idem epiſtola prima trige-
ſima. Nõ faciet te beatũ turba ſeruorũ, lectícã tuã per itinera urbana, aut peregrina por-
tantium. Et itẽ Seneca. Quoties occurrit domus ſplẽdida, cohors culta ſeruorũ, lectica

formoſa

A formosis impositа calonibus, cõtemno. Vlpianus de legatis tertio: Lecticarij qui solum matremfamilias portabant, continentur legato rerum uxoris causa paratarum. Item iumenta, uel lectica, uel sella, uel burdones. Domitianus imp. probrosis fœminis lecticæ usum ademit. Externos quoq; uiros alicuius dignitatis lectica sicut & Romanos fuisse usos, Cicero ad Atticũ sic indicat: hic Vedius uenit mihi obuiam cum duobus essedis & rheda equis iuncta, & lectica: sed iam de rheda uideamus, quod cõmunius cęteris uehiculum fuit. erat uerò duarum semper rotarum, sed multiplicium quãdoq; iugorum, qua omnibus etiam abiectissimis uti licuit, ut solus ornatus quales ea uectarẽtur, ostẽderet, & multi simul ea commodè uehebantur, dummodo mularum & equorum iuga adhiberentur oneri suffectura. Cicero pro Milone. Cum hic Milo cum uxore ueheretur in rheda penulatus, magno & impedimẽto ac muliebri, & delicato ancillarũ puerorumq; comitatu. Mulis uerò usos fuisse ad uehicula priscos & nõ equis ubiq; inuenio, q̃d ex parte sic indicat Seneca tertia de nonagesima epistola. Vehiculũ, in quo positus sum, rusticum est: mulæ se uiuere ambulando testantur, mulio excalciatus non propter ætatem. Quid mulæ omnes saginatæ, omnes unius coloris. Et Helius Lampridius de Cõmodo imperatore. Dedit & uasa aurea, & cum unguentis alabastra, dedit & uehicula cũ mulabus, & mulionibus, & iuncturis argenteis, ut ita à conuiuio redirent: sed alia q̃ mulos & equos animalia Heliogabalum rhedis & uehiculis iunxisse, sic Lampridius habet. Canes ingentes quaternos iunxit ad currũ, & sic uectatus est: quatuor ceruis iunctis ingentibus, processit in publicum: iunxit & leones, matrem se magnam appellãs: iunxit & tygres liberũ se uocans: habuit gemmata uehicula & aurata. Iunxit & quaternas mulieres, & binas uel ternas ad pimpillũ, quod est temonis caput, & sic uectatus est, & nudis nudus trahentibus: fecit idem de pueris, cum tunc, ut ante Philippũ liceret. Rhedas autem in primis, sed & alia uehicula, publicè institutũ fuisse in urbe Roma ad portas teneri parata, quæ indigentes dato pretio publicè etiã declarato, in promptu haberent, constat. Suetonius de Caligula. In Gallia quoq; cùm damnatarum sororũ ornamenta & supelle

B cum est: mulæ se uiuere ambulando testantur, mulio excalciatus non propter ætatem. Quid mulæ omnes saginatæ, omnes unius coloris. Et Helius Lampridius de Cõmodo imperatore. Dedit & uasa aurea, & cum unguentis alabastra, dedit & uehicula cũ mulabus, & mulionibus, & iuncturis argenteis, ut ita à conuiuio redirent: sed alia q̃ mulos & equos animalia Heliogabalum rhedis & uehiculis iunxisse, sic Lampridius habet. Canes ingentes quaternos iunxit ad currũ, & sic uectatus est: quatuor ceruis iunctis ingentibus, processit in publicum: iunxit & leones, matrem se magnam appellãs: iunxit & tygres liberũ se uocans: habuit gemmata uehicula & aurata. Iunxit & quaternas mulieres, & binas uel ternas ad pimpillũ, quod est temonis caput, & sic uectatus est, & nudis nudus trahentibus: fecit idem de pueris, cum tunc, ut ante Philippũ liceret. Rhedas autem in primis, sed & alia uehicula, publicè institutũ fuisse in urbe Roma ad portas teneri parata, quæ indigentes dato pretio publicè etiã declarato, in promptu haberent, constat. Suetonius de Caligula. In Gallia quoq; cùm damnatarum sororũ ornamenta & supelle

C ctilem, & seruos, atq; etiã liberos immensis pretijs uendidisset, inuitatus lucro: quicquid instrumẽti ueteris aulæ erat ab urbe repetijt: cõprehensis ad portandũ meritorijs quoq; uehiculis & pistrinensibus iumentis, adeò ut panis Romæ sæpe deficeret, & litigatorũ pleriq;, quod occurrere absentes ad uadimonium non possent, causa caderent. Et erant rhedæ ac uehicula non in urbe solum, ut supra apparet meritoria omniũ necessitatibus suffectura, sed per uias consulares ab urbe Roma undiq; in quascunq; orbis Romani prouincias ducentes, pretio singulis pręfixo, ultra quod nihil pro uectura accipere possent. Capitolinus de M. Antonino philosopho: Dedit præterea curatoribus regionũ ac uiarum potestatẽ, ut uel punirent, uel puniendo ad præfectum urbis remitterẽt eos, qui ultra uehicula quicquã ab aliquo exegissent. Quam quidẽ uehiculorum undiq; constitutorum consuetudinem, ex parte nos edocet Ioannis Chrysostomi ad Stagiriũ monachum opus. Chrysostomus nanq; uir sanctissimus eloquentissimusq; Stagirium monachum, post actam in monasterio multis annis laudabilem uitam, à dęmone correptũ, ut

D consolaretur, multis nititur rationibus exemplisq; uirorum item sanctorum, qui multis in hac uita laboribus difficultatibusq; agitati sunt. Inter quæ est de Abraam tam multarum gentium patre, quem multi existimarũt ætatem omnẽ prosperè & tranquillè uixisse. Et Chrysostomus præter alia incommoda, peregrinationem eius narrat difficillimã: in qua quidem facilè apparet, quanta fuerit differentia regiminis & cõditionis prouinciarum Palęstinæ, Chaldęorum & Persarum regni, quæ temporibus Ahrahæ fuit, & earundem prouinciarum administrationis, quæ per Alexandri Mammeę & Iuliani Apostatæ imperatorũ tempora erat, quãdo ipse Chrysostomus hæc scribebat: quo ex Chrysostomi testimonio, nõ magis uehiculorũ, de quibus nunc agitur, per Rom. imperij uias dispositio cernitur, q̃ ipsarum prouinciarũ felix, de quo lõgè suprà diximus, regimẽ intelligit. Sed iam ipsum audiamus Chrysostomũ, qui omissis laboribus & difficultatibus maximis, quibus Abraam in Persida agitatus est, sic habet. Verum ista quoq; modò omittamus, atque à peregrinatione sua ordiamur: illud primum inquirentes diligentius, quanto itineris spatio Chaldæorum prouincia à Palæstina separata est, aut quæ nam uiæ illius conditio fuerit, quo modo sibi tunc misceri illi homines potuerint: qui fuerit

uiuendi

Rhedæ.

Vehicula meritoria.

uiuendi atq; cõuersandi modus. non enim, quia facilè tunc iustus ille obediuit, res etiam continuò facilis existimetur. Nec quoniã citò ac breuiter Moyses rei gestæ digessit ordinem, opus ipsum breuitatem putes imitatũ. Ista enim dicere & enarrare facillimũ est, agere autem laboris difficultatisq; pleniſſimum est. Viæ igitur istius lõgitudinem locorumq; intercapedinẽ, diligẽtius enarrare possent, qui inde ad nos progressi essent. Nos hactenus illorũ quidẽ nemini congressi fuimus. Vnum uerò ex ijs, qui ex citeriore prouincia aduenium nacti, cùm tẽpus ab illo inquireremus, quo iter agere coactus esset, triginta & quinq; dierum numerum audiuimus. Et Babylonem quidem ille se non uidisse ait, audijsse tamen ab his qui ibi fuerant, tantundem itineris restare conficiendum, ut eò peruenireturatq; huiusmodi distantia locorum & tunc erat, & modò est: porrò itineris conditio nõ ea nunc est, quæ tunc fuisse creditur. Nunc enim & mansionibus perpetuis distinctum est, & urbibus ac uillis frequentibus ornatum, uiatoresq; plurimos offendit, qui illuc proficiscuntur, quod non minus ad securitatis rationẽ ualet, quàm mansiones, urbes atq; uillæ: prẽterea & ex prouincia ciuitatũ principes, uiros & corporis magnitudine & roboris cunctos excellentes, iaculoq; & funda tantum ualentes, quantum uel sagittarij sagittis, uel armati pilis, statutis ducibus, quibus illi obtẽperent cõstituẽtes, hoc eis unicum iniungunt munus, solamq; itineris tuendi curam custodiamq; permittunt. Adhæc aliam longè his omnibus diligẽtiorem curã excogitauere: habitacula eñ mille passibus ab inuicem distincta, itinere toto fabricãtes, nocturnos illic statuere custodes: per illorum labores & uigilias maximũ contra latronum impetus munimen uiatoribus cõstituentes. Tunc uerò nihil horum erat, nõ uillæ perpetuæ, nõ urbes, nõ discretæ dierum singulorum mansiones, non crebra diuersoria, non cõmeantium uestigia, non aliquid deniq; huiusmodi: licet nunc omittere semitæ asperitatẽ, aerisq; inæqualitatẽ, quæ & si desint alia, per se uiatoribus sunt molestissima. Testes mihi sunt, qui cum uehiculis iumentisq; inuehantur, ne sic quidem cõsueta itinera audent incedere, nisi ea prius strata lapide uiderint, foueasq; impleuerint, atq; cuncta complanauerint. Cæterum tunc in habitabili nunc regione erat uia illa desertior, ipsisq; montibus & collibus asperior, pręruptisq; omnibus & pręcipitijs periculosior. Nõdum id quod esse omniũ grauissimum duxi: quo pacto barbaris ferisq; nationibus nouus semper hospes iungebat, intelligo. Hoc eñ maiora illi ac difficiliora in dies negotia prębebat, cùm oẽs tunc per gẽtes, imò ut uerius loquar, per ciuitates diuisi essent, atq; separati: neq; eñ sicuti nunc in maxima orbis parte fieri cernas, uni imperio, uniusq; ditioni mortales omnes seruiebãt, eisdẽ gubernabantur legibus: sed ueluti corpus unum in multa membra concisum, ita hominũ genus dispersum erat atq; dissipatum: hosteq; ex hostibus iustus ille Abraam mutare in dies cogebatur, & antequã priores fugeret, rursus in alios incidere, cùm alibi quidẽ cõfusè plurimi dominarentur, alibi nullus dominationis ordo seruaretur. sed iam satis multa de moribus priscorũ & cõsuetudinibus, seu publicis, seu priuatis, satis multa item superius dicta sunt de religione, & de reipublicæ administratione, atq; etiã de militia. Ad decimam ultimamq; partem triumphos nostri operis titulum decusq; ueniendum est.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROMAE LIBER DECIMVS.

Ouatio unde.

TRiumphos Romanorum describere, ac unum in locum congerere aggressus, duo eorum tanquam præludia minoris scilicet dignitatis & gloriæ alios honores, uictoribus datos prius referam, Ouationem & trophęũ. Ouatioq; ordine prima uerbi uim ab ohe gaudentium interiectione originem habet, ut dicta sit quasi ohatio, Iuuenalis de Horatio. Satur est cum dicit Horatius ohe. Et Festus Põpeius ouantes dicit lætãtes, ab eo clamore dictos, quem faciunt redeuntes ex pugna, geminata o o litera. Et Aulus Gellius sic habet: Ouãdi ratio & causa cùm bella nõ rite, neq; cum iusto hoste gesta sunt, aut hostium nomen humile & nõ idoneum, ut seruorum, piratarũ: aut deditio solito citius facta, aut incruenta uictoria: ingrediebantur urbem pedibus, sequentibus eos, non militibus, sed uniuerso senatu. & oualem coronam suprà ostendimus fuisse myrteam, quam habebãt, qui

Corona oualis myrthea.

A qui quantes introibant, cùm bella non erant indicta, aut ſine ſanguine. Liuius XXVI. Trib. plebis ex autoritate ſenatus ad populum tulerunt, ut M. Marcello qua die urbem ouans iniret, imperium eſſet: pridie quam urbem iniret in monte Albano triumphauit, inde ouans multã præ ſe prædã in urbem intulit: cum ſimulacro captarum Syracuſarum catapultæ, baliſtæq; & alia omnia inſtrumenta belli lata, & pacis diuturnæ regiæq; opulentiæ ornamenta, argenti æriſq; fabrefacta uaſa, alia ſupellex pretioſaq; ueſtis, & multa nobilia ſigna, quibus inter primas Græciæ urbes Syracuſæ ornatæ fuerãt. Punicæ quoq; uictoriæ ſignum octo ducti elephãti: & non minimum fuere ſpectaculum cum coronis præcedentes Sosis Syracuſanus & Mericus Hiſpanus, quorũ alter introitum in Syracuſas, alter in arcem dederat. Et Suetonius de Auguſto: bis ouãs ingreſſus eſt urbem, poſt Philippẽſe, & rurſus poſt Siculum bellũ. Et de Tiberio idem: ob res bene geſtas in Gallijs ouans, urbem curru ingreſſus eſt, primus ut ferũt triumphalibus ornamẽtis honoratus, nouo ne cuipiã alteri tributo genere honoris. Liuius in quarto. Quinto Capitolino

B filio Capitolini, Æquis fuſis triũphus negatus, ouãs urbẽ ingreſſus eſt. & infrà: Publius Valerius conſul arce Caruẽtana recuperata, urbẽ ouans introijt: & infrà Valerius Potitus cõſul deuictis in Algido Æquis triũphauit, & lib. quinto Mãlius Capitolinus cõſul ouãs ingreſſus eſt: & in libro ſeptimo Fabius repulſis à porta Collina Gallis & Tiburtibus uaſtatis, ouans urbẽ ingreſſus eſt. Tertio item & trigeſimo libro, Ælius ob rem faciliter in Hiſpania geſtam, ouans in urbem ingreſſus eſt: & quinto trigeſimo M. Fuluius Nobilior qui biẽnio antè prætor in Hiſpaniã profectus eſt, ouãs urbẽ ingreſſus eſt. Tro-

Trophæum.

phæum Græcam habet originem à tropè, quod conuerſionem Latinè ſignificat: primi enim Græci eo uocabulo uſi, ſuos qui hoſtem nulla aut parua commiſſa cæde cõuertiſſent in fugã, in hunc maximè modum honorarunt. Arboris quę in loco eſſet ramis paululum ſupra ſtipitẽ ſuccisis, ſcuta, galeas, thoraces, loricas, & alia quæ fugiens reliquiſſet

C hoſtis arma appendebãt, eratq; id paucorũ dierũ uicti dedecoris & uictoris gloriæ monumentum, quod pace breui cõpoſita ſublatum, nullam notę uicinis, in ea uictoria inuſtæ, relinqueret memoriã. Vnde Plutarchum ſupra oſtendimus meritò quæſtũ eſſe, impudenter ſimul & aſperè nimis egiſſe primus ex Græcis, qui trophæa aut marmore inciſa, aut ære ſculpta facientes: odiũ ſimul & bellum à cõſeruata uicti ignominia perpetuũ reddidiſſent. Romanos itaq; ultimo Græcorum exemplo trophæa marmorea aut ærea, præſertim montium dorſo inſculpta poſuiſſe uidemus, quorum multa etiam nunc paſſim per urbem extare uidemus: ſed illa ſunt omnium maxima Caij Marij de Cimbris habita, quæ à Sylla diſiecta Caium Cæſarem repoſuiſſe Suetonius ſcribit: nunc ad ſanctorum Iuliani & Euſebij eccleſias, q[uæ] uia ab arcu ſancti Viti ad celebrẽ ſanctæ crucis baſilicam itur, ſemijntegra: de eoq; uerbo habet ſic Nonius. Spolia hoſtiũ affixa ſtipitibus

Triumphare.

uocantur trophæa: ſed de triumphis uideamus. Triumphare, inquit Varro, appellatum, quod cum imperatore milites redeuntes clamitant per urbem in Capitoliũ eunti: io triumphe, à Dithyrãbo Græco Liberi cognomẽto. & Plinius: Liber pater primus triũphũ

D inuenit. Cicero ad Equites prius quàm iret in exiliũ: maiores noſtri eos imperatores, qui militum uirtute hoſtium fregerant furorem, iucundiſſimo fructu libertatis recõciliato, non ſolum ſtatuis dignos putarunt, ſed etiam æterna triumphi laude. lege aurẽ fuit cautum, ne quis triumpharet, qui minus quàm quinq; milia una acie ſuperaſſet. M. Cato &

Lex de triumphantibus.

Martius tribuni plebis altera lege pœnã ſtatuerunt his, qui mentiti erant. Quare ingreſſi urbem triumphaturi, apud quęſtores urbanos de ueritate ſcripta iurant. Et legibus itẽ ac pro cõſuetudine obſeruatum, ut pro aucto tantũ imperio, nõ pro inſtaurato triũpharetur. Itaq; nec P. Scipioni recuperatis Hiſpanijs, nec M. Marcello captis Syracuſis triũphus conceſſus. Primus apud Romanos in triumpho Liberũ patrem imitatus eſt Titus Tatius, qui triumphãs de Sabinis, primus omnium ouãs urbem ingreſſus eſt: quoniam rem leuiter abſq; cruore geſſerat, myrtoq; Veneris uictricis coronatus inceſſit, quæ poſtea fuit, ut diximus, ouantium corona. Sed de triumphis multa ſunt dicẽda prius quàm ad particularem eorũ deſcriptionem ueniamus. Primũ apud maiores nulli licuit triumphare, qui nec dictator, nec conſul, neq; prætor res geſſiſſet, quod cum L. Lentulo obiectum eſſet, qui proconſul in Hiſpania rem bene geſſerat, ouans ſicut ſuprà oſtendimus, in urbem ingreſſus eſt. Et quodetrigeſimo de Scipione: Ob res geſtas magis tẽtata

Quibus triumphare liceret.

eſt

est triumphi spes quà petita pertinaciter, quia neminem ad eam diem triumphasse, qui sine magistratu res gessisset, cõstabat. In septimoq; Liuius. C. Manlius de plebe primus dictator, de Etruscis populi iussu sine autoritate patrũ triumphauit: solusq; Gneus Pompeius, quod multi scripsere, eques Romanus, & prius q; per ætatẽ consul fieri posset, bis triumphauit, quod in delubro Mineruæ in titulis Põpeij apparuisse Plinius affirmauit. E

Lex altera triumphantium.

Lex alia siue consuetudo triumphaturis fuit, ut prius reportarẽt exercitũ, prouinciamq; in qua res gesserant successoribus redderent quietam. Liuius XL. Lucius Manlius consul ex Hispania redierat, cui postulanti à senatu in æde Bellonæ triumphum, rerum gestarum magnitudo impetrabilẽ faciebat, exemplum obstabat. quod ita cõparatum more maiorum erat, ne quis qui exercitum nõ deportasset, triumpharet, nisi pacatã perdomitamq; successori prouinciã tradidisset. curru autem semper peruectos fuisse, qui triũpharent, constat: duarum tamen rotarum, quales Romæ in Titi Vespasiani arcu ad sanctam Mariam nouam, & in sanctæ Martinellæ sacello L. Veri Antonini marmore incisos ad iustam propè mensuram extare uidemus: ducituրq; uterq; dictorũ imperatorum currus equis quatuor, prout Liuius lib. quarto: Camilli deuictis Vehijs triũphus modũ excessit: Curru equis albis iuncto inuectus clarior, q; gratior fuit. Et tamẽ Liuiũ duodeuigesimo sic habere uidemus. De C. Claudij Neronis & M. Liuij Salinatoris triũpho post inflictã Hasdrubali cladẽ ducto: C. Claudius equo sine militibus, M. Liuius quadrigis, urbem ineuntem milites sequerẽtur: itaq; iret alter consul sublimis curru multijugis si placeret equis: uno equo per urbem curru triumphum sequi Neronẽ. Et prẽter equos tauroscq; utroscq; albos, elephãtis postea ducendo currui nõnulli ex principibus sunt usi: Nam Pompeij triumpho Aphrico elephanti currum traxere. Quẽ in hoc sicut & in prẽlio Cæsar superauit, de quo Suetonius: Gallici triumphi die ascendit Capitoliũ ad lumina, elephãtis quadraginta, dextra leuaq; lychnos gestãtibus. Et Capitolinus de Gordiano iuniore. Quadrigæ elephantorũ Gordiano decretæ sunt, utpote qui Persas uicisset, triumpho Persico triũpharet. Et Flauius Vopiscus de Aureliano. Fuit alius currus quatuor ceruis iunctus, qui fuisse dicitur regis Gothorũ, quo ut multi memoriæ tradũt, Capitolium Aurelianus inuectus est, ut illic cæderet ceruos, quos cum eodẽ curru captos uouisse Ioui optimo maximo ferebatur. Et si triumphus ob rerum transuehendarũ multitudinem una die perfici non poterat, alij dies perficiendo adhibebantur. Titum enim Quintium Flamininũ de Macedonibus & Grẽcis triduo triumphasse infrà ostendemus. Suetonius de Cæsare: eodẽ mense quater sub diuersis ducibus triumphauit. & de Augusto: currules triumphos tres egit. Dalmaticũ, Acciacũ, Alexandrinũ cõtinuo triduo. In ipsoq; triumphantũ curru filios sedere solitos fuisse, Cicero p Muræna sic asserit. Cũ sedere in equis triumphantiũ prætextati potissimũ filij soleant. Æmilium Paulum speciosissimè in triumpho filium duxisse legimus, quẽ triduo pòst amiserit. Sed gratius egisse uidetur Hadrianus, cùm enim triumphũ ei senatus, qui Traiano debitus erat, detulisset: recusauit ipse, atq; imaginẽ Traiani curru triũphali uexit, ut optimus imperator, ne post mortem quidẽ triumphi amitteret dignitatẽ. & Marcus Antoninus philosophus petijt L. fratri, ut secũ triumpharet. petijt præterea, ut filij Marci Cæsares appellarentur. Triumphauit simul de Parthis. In triumpho autem liberos Marci utriusq; sexus secũ uexit: ita tamen, ut & puellas uirgines ueheret: cum filio suo de Marcomanis triumphauit. è contrà uerò impurus ille & bestius homo Commodus Antoninorum & imperatorij nominum inquinator, uenia legis Annariæ impetrata cõsul est factus, & cum patre de Germanis triũphauit. Romãq; ut redijt subactore suo Antero post se in curru collocato ita triũphauit, ut eum Anterus ceruice reflexa pub. oscularetur, etiã in orchestra: & Seuerus Apher Parthicũ deferentibus patribus triumphum idcirco recusauit, quod cõsistere in curru affectus articulari morbo nõ posset, filijsq; concessit, ut triumpharẽt. Descriptioni item triumphorũ præmittenda sunt alia, & in primis nonnulla quæ Cicero Verrinarũ septimo sic habet: ipse triumphus quã ob rem gratissimus populo Romano fuit atq; iucundissimus: quia nihil est uictoria dulcius. uictoriæ autem testimonium dulcius, si quos sæpe metueris, eosdem uictos ad supplicij duci iubeas. At enim qui triumphãt, eo diutius uiuos hostium duces seruant, ut his per triumphum ductis pulcerrimum spectaculum fructumq; uictoriæ populus Romanus percipere possit: tamẽ cum de foro in

Triũphus curgratus populo Romano:

Capitolium

A Capitolium currũ flectere incipiunt, illos duci in carcerem iubent. Idemq; dies & victo
ribus, imperij, & victis, uitæ finem facit. Et idem Cicero in Pisonem, differens de trium-
pho: Quid tãdem habet iste currus? quid uincti ante currum duces? quid simulacra op-
pidorum? quid aurum? quid argentum? quid legati in equis & tribuni? quid clamor mi
litũ? quid tota illa põpa? Et uarij itẽ mores adnotandi sunt. Festus Pompeius: Laureati
milites sequebantur triumphantes, ut quasi purgati à cæde humana intrarent urbem. Ita-
que eandẽ laurum omnibus suffitionibus adhiberi solitum erat, quod omni tẽpore ui-
ret, ut similiter resp. floreat. de qua item lauro Plinius: Laurus triumphis propriè dicat.
Cæsarum pontificumq; sola domos exornat, & ante limina excubat: sterilis earũ maxi-
mè triumphalis, qua triumphantes utuntur. Et infrà Plinius, morem dicit triumphantium
B notabilẽ, olim triumphasse duces cum corona Etrusca ex auro, quæ à tergo sustineret à
seruo, triumphantemq; tunc annulum in digito ferreum habuisse: ut æqua esset fortuna
triumphantis, & serui coronam sustinentis: Sicq; triumphasse de Iugurtha Caium Mari
um, qui tertio cõsulatu aureum sumpserit annulum. sed in his quæ nunc extant marmo-
reis triumphãtium figuris, fortuna alata nõ seruus, coronam sustẽtat, quam quidem for
tunam inaurato corio, aut aliter depicto fuisse crediderim: colorem enim suum nũc ha-
bet marmor, & de re ipsa nihil scriptum inuenio. Tunica autem aurea triumphasse Tar-
quinium priscum. Plinius in Verrio Flacco sumptũ tradit: Morisq; itẽ fuit, nõ legis, im
peratores belli ciuilis uictoria quãtumuis magna, nõ triumphare, quia ciues nõ hostes
occiderint. Sic nec Nasica, Tiberio Graccho cũ suis perẽpto, nec Metellus, Caio Opi-
mio, necq; Caius Antonius, Catilina, superatis triumpharunt. Lucius uerò Sylla cùm de
Græcis urbibus captis, & simul de ciuibus Marianis superatis triumpharet, sola urbium
captarũ spolia, in triumphum prætulit. Morisq; pariter fuit, ut sequentes triumphalem
currũ milites, lœdorias in imperatorem suum dicerent. Sicq; Gallico triumpho Cæsaris
milites, inter cætera carmina iocularia, etiã illud uulgatissimum pronunciarunt: Gallias
C subegit Cæsar, Nicomedes Cæsarẽ: & Ventidium Bassum Parthici triumphi die secuti
milites decantarunt: Qui mulos fricabat factus est cõsul. lege autem cautum erat, quod
Plutarchus in Pauli Æmilij uita tradit, Neminẽ ducem ante triumphi initiũ, urbem in-
gredi. Sed in Vaticano apud territoriũ triumphale, necessarios triumpho apparatus fa-
cturi expectabant, quod in Vespasiani triumpho & filiorum, infrà diffusius ostẽdemus.
Triumphos omnes Romæ & nunquam alibi præter duos fuisse ductos atq; celebratos
cõstat: mirumq; in tãta rerum imperij euersione, in tanta principum & tyrannorum in-
solentia, in tanta sediũ & locorũ mutatione, quantã penè singuli fecerunt imperij mode
ratores, neminẽ fuisse eorũ, q; aut Mediolani, aut Aquileiæ, aut Cõstãtinopoli uoluerit
triumphare. Luciũ aũt Pisonẽ tradit Plinius scripsisse: Papyriũ cursorẽ primum in mon-
te Albano triumphasse de Corsis. Et Papyriũ Masonem, cùm triumphum Romę nõ im
petrasset, in Albano mõte triumphasse. Triumphosq; ipsos oẽs uiginti & trecentos fuis- *Triumphi*
se, Paulus Orosius omnium, qui stantis adhuc Romani imperij gesta scripserunt, ulti- *cccxx.*
D mus est autor, quẽ glorioſis ecclesiæ doctoribus Hieronymo & Augustino, familiarita
te cõiunctum, de ea re cũ ipso Augustino, uidẽdi triumphi (sicut initio diximus) auido,
cõtulisse crediderim. Desierant enim pridem antea triumphare Romani: cum satis con
stet Probum imperatorem fuisse, qui triumphauerit ultimum. Et Probũ inter, & ultima
beati Augustini tempora, anni paulo plus minus ducentis, adnumerantur: Primum apud
Romanos Titum Tatium regem, Dionysii Bacchi imitatione triumphum duxisse dixi
mus, & alium è regibus Tarquinium Priscum pariter triumphasse. Pliniũ scribere suprà
item ostẽdimus, sed quales hi fuerint triumphi, à nemine tradi uidimus. Publius autem
Valerius cõsul, primus pulso Tarquinio, & Vehijs Tarquinien sibusq;, post Bruti mor-
tẽ, superatis, reges pulsos in hoc sicut & in pleriſq; imitatus, triũphauit. Et si uerò nõnul
los ex triumphis, qui uisi fuerint ampliores pro tẽpore atq; speciosiores scribere intẽdi-
mus, quo gloriã populi Romani eius temporis, tanquã & nos ipsi eum Augustino ad
simus, celebriorẽ lætioremq; ostendamus, maiorem tamen eorum partem summatim
colligendo pergemus. Seruabimus autẽ temporum ordinem, ut crescentem populi Ro
mani potentiã, triumphorum quoq; amplitudinem imitatam fuisse appareat, utq; omni
bus cõstare possit, quo tempore Romana potentia se ipsam sub Pompeio, & Cęsaribus

ferre nõ potuit, triumphos fuisse ductos, qui deorum potius quàm hominũ opera, opu- B
lentiam fastumq; imitati sint: eritq; à Camilli triumpho initium, de quo sic habet in quin-
to Liuius. Aduentus quoq; dictatoris, omnibus ordinibus obuiã effusis celebratior, q̃
Triumphi. ullus unquã antea fuit: triumphus omnem cõsuetum honorandi diei illius modum ali-
quantũ excessit: maximè conspectus ipse, curru equis albis iuncto, urbem inuectus est,
parumq; id nõ ciuile modo, sed humanum etiã uisum: Iouis solisq; equis æquiparatum
dictatorem, etiam in religionẽ trahebant. Triumphusq; eam ob unam maximè rem, cla-
rior q̃ gratior fuit. Hunc triumphum & si Liuius magnis effert laudibus, à nulla tamen
alia, q̃ equorum alborum parte laudare potuit, quod præda (ut assolebat) transferẽda,
populo erat distributa: Et nulli erant digni magnates, quos ante currum captiuos duce-
re potuerit. Alius autẽ triumphus post multos annos, à Papyrio Cursore dictatore de
Samnitibus ductus, & si aliquid decoris, nullã tamẽ habuit prædã cum captiuis ordine
traducẽdã, sic enim scribit in nono Liuius. Dictator ex Senatuscõsulto de Samnitibus
triumphauit, cuius triumpho longè maximam speciem, captiua arma prebuere: tantum
magnificentiæ uisum in ijs, ut aurata scuta dominis argentariorum, ad forum ornãdum
diuiderent: inde natum initium dicitur fori ornandi ab ædilibus cùm tensæ ducerent.
Nec maioris fuit apparatus triũphus, de quo sic habet in decimo Liuius: Q. Fabius De-
ciano exercitu relicto in Etruria, suis legionibus deductis ad urbẽ, de Gallis Etruscisq;
ac Samnitibus triumphauit: milites triumphantẽ secuti sunt. Celebrata inconditis mili-
taribus nõ magis uictoria Q. Fabij quàm mors P. Decij est, excitataq; memoria paren-
tis æquata euentu publico priuatoq; filij laudibus: dati ex præda militibus æris octoge-
ni bini, sagaq; & tunicæ, præmia illa tempestate militiæ haud quaquam spernenda. pri-
mus post hos triumphus fuit Papyrij Cursoris tũc cõsulis, de quo Liuius libro item deci-
mo. Cõsul exercitum de Samnitibus deduxit, uenienti Romã triumphus omnium con-
sensu est delatus. Triumphauit in magistratu, insigni ut illorũ temporũ habitus erat tri-
umpho: equites pedites q; insignes donis transiere, ac trãsuectis multæ ciuicæ coronæ,
uallares q; ac murales cõspectæ: inspecta spolia Samnitiũ, decore ac pulcritudine pater G
nis spolijs, quæ nota frequenti publicorum ornatu locorum, cõparabant. ducti nobiles
aliquot captiui clari suis, patrumq; factis: æris grauis transuecta uicies centum milia, &
auri triginta tria milia: Omne æs argentumq; in ærarium conditum: militibus datum ni-
hil ex præda. Maioris lætitiæ & gloriæ prædictis, triumphum duo Coss. simul Claudi-
us Nero & Liuius Salinator, deuicto occisoq; Hasdrubale, duxerũt, quem Liuius extol-
lere est adnisus. Nec tñ huic etiam triumpho, plura affuerunt magnifacienda ijs, quæ su
periores habuisse docuimus. Sic enim in XXVIII Liuius: Ita consociatus triumphus,
cum utriq; tum ei magis, qui quantũ meritò anteibat, tantũ honori collegæ cederet, glo-
riam auxit: illum equitẽ aiebant, sex dierum spatio transcurrisse longitudinem Italiæ, &
eo die cum Hasdrubale in Gallia signis collatis pugnasse, quo eum castra aduersus sese
in Apulia posita habere Hannibal credidisset. ita unum cõsulem pro utraq; parte Italiæ
aduersus duos duces, duos imperatores, hinc cõsiliũ suum, hinc corpus opposuisse: no-
men Neronis satis fuisse ad cõtinendum castris Hannibalẽ, Hasdrubalem uerò qua alia H
re q̃ aduentu eius obrutum, atq; extinctum esse. Itaq; iret alter cos. sublimis curru mul-
tijugis, si uellet, equis: uno equo per urbem uerum triumphum uehi. Neronem etiam si
pedes incedat, uel parta eo bello, uel spreta triumphi gloria, memorabilem fore. hi ser-
mones spectantium Neronem usq; in Capitolium prosecuti sunt. Pecuniã in ærarium tu-
lerunt, sestertium milies octoginta milia æris. Libet multos ex triumphis transire mino-
ribus, ut ad maiores citius ueniã. Scipionisq; triumphum XXXII libro à Liuio descri-
ptum primo afferimus: Pace terra mariq; parta, exercitu in naues imposito, in Siciliã ad
Lilybẽũ traiecit: inde magna parte militũ in nauibus missa, ipse per lætã pace nõ minus
quàm uictoria Italiã, effusis non urbibus modo ad exhibendos honores, sed agrestium
etiam turba obsidente uias, Romã peruenit, triumphoq; omniũ clarissimo in urbem est
inuectus: Argenti tulit in ærarium pondo centũ milia XXIII. militibus ex præda qua-
dragenos æris diuisit: morte subtractus, spectaculo magis hominũ q̃ triumphantis glo
riæ, Syphax est. Eundem uerò triumphum ab Appiano diligentius descriptũ repetere
libet. Scipio post hæc ex Libya in Italiã profectus, uniuersas copias classe traduxit, Ro-
mamq;

A mamq; ad triumphũ reuersus est, quem omnium ante se splendidissimum dicitur egisse. Eius forma ut nunc fit ab illo seruata est, fuit autẽ huiusmodi: Sertis redimiti omnes præcinentibus tubis, currus spolijs refertos deducebant. ferebant & ligneæ turres, captarum urbium simulacra, aurum deinceps & argẽtum, partim rudibus massis, partim signatum: Coronæ præterea, quas uirtutis gratia urbes dedissent: candidi subinde boues & elephanti illos sequebant. Post hoc Carthaginiensium ac Numidarum principes bello capti, Imperatorem lictores præibãt, purpureis amicti uestibus, tum citharœdorũ ac tibiarum turba ad Etruscæ similitudinẽ pompæ: hi succincti coronisq; aureis redimiti, suo quisq; ordine canentes psallentesq; prodibãt: hos Lydios appellãt, ut facilè crederim Etruscos à Lydijs sumpsisse originem: horum in medio quispiã talari ueste fimbrijs ac armillis auro splendentibus amictus, gestus uarios edebat: hostibusq; deuictis insultãs, risus undiq; ciebat. Post thuris & odorum copia imperatorem circunsteterant, quẽ curru deaurato multifariãq; refulgenti, candidi uehebant equi, aureã capiti gestantẽ co- *Triumphi.*

B ronã lapillis ornatã, gemmisq; is uestem succinctus purpuream patrio more aureis inte xtam sideribus, altera manu eburneum sceptrũ, altera laurum præferebat, quæ Romani uictoriæ insignia profitentur. Vehebant & cũ eo pueri uirgines q;, & ad habenas hinc inde cognati iuuenes: demum qui exercitũ secuti erant scriptores, ministri, scutiferiq; postremo exercitus in turmas aciesq; diuisus, currum sequebat. Milites quoq; lauro redimiti, laurum manu ferentes, quibus meritorũ insignia adiuncta. Aderantq; qui hos q- dem laudibus ferrent, hos Salibus insectarent, nõnullos infamia notarent. simplex deniq; triumphi forma, & quã unusquisq; sermone facilè explicare queat. cùm in Capitolium uentum esset, Scipio deposito apparatu, epulum (ut amicis mos erat) in tẽplo præbuit. Post hunc tamen haud diu M. Porcius Cato triumphũ ex Hispania duxit, superioribus primis crescẽtis reipub. parẽ, de quo Liuius XXXIII. M. Porcius Cato ex Hispania triumphauit, tulit in eo triumpho argẽti uigintiquinq; milia pondo, auri mille quadringenta: militibus diuisit singulis ducenos septuagenos æris: triplex equiti. per quod

C tempus L. Quintius triumphum triduo duxit continuo, his qui postea sub principibus ducti sunt simillimum, de quo sic habet Liuius XXXIII. Postquam Romam uentũ est, senatus extra urbem Quintio ad res gestas edisserẽdas datus est. Triumphus initus: die primo, arma, tela, signaq; ærea, & marmorea transtulit, plura Philippo adempta, quàm quæ ex ciuitatibus ceperat. Secunda die argentum aurumq; factum, infectũq; & signatum. Infecti argenti fuit XVIII M. Pondo, & ducenta septuaginta. facti uasa multa omnis generis, cælata pleraq;, quædam eximię artis, & ex ære multa fabrefacta: ad hoc clypei argentei decem, signati argenti octuaginta quatuor milia fuere Atticorum, tetradrachma uocant, trium ferè denariorũ in singulis argenti est pondus. auri pondo fuerũt tria milia septingenta, decẽ quatuor: & clypeus unus auri totus, & Philippei aurei quatuordecim milia quinq; centũ quatuordecim. Tertio die coronæ aureæ dona ciuitatum translata centũ & quatuordecim, & hostiæ ductæ, & ante currũ multi nobiles captiui

D obsidesq;. Inter quos Demetrius regis Philippi filius, & Armenes Nabidis tyrãni filius Lacedæmonius. Ipse deinde Quintius in urbẽ est inuectus, secuti currũ milites frequentes, exercitu omni ex prouincia deportato: ijs duceni quinquageni æris in pedites diuisit, duplex cẽturioni, triplex equiti. præbuerũt speciem triumpho capitibus rasis secuti, qui seruitute exempti fuerant. Et suũ diu post triumphũ P. Cornelius Nasica de Boijs duxit in mediocribus numerandum, quẽ sic Liuius describit. In eo triũpho Gallicis carpentis arma signa & spolia omnis generis trãsuexit, & uasa ænea Gallica: & cũ captiuis nobilibus, equorũ quoq; captorum gregem traduxit: aureos torques transtulit, æris M. quatuorcentum septuaginta: ad hoc auri ducenta quadraginta sex, argẽti infecti quod in Gallicis uasis non infabrè suo more factum CCCLX. pondo: bigatorum numerum CXXXIIIIM: militibus qui currum secuti sunt, centenos uicenos quinos asses diuisit, duplex centurioni, triplex equiti. Nec omittendũ duximus M. Fuluij triumphũ, de quo Liuius in XXXVIII sic habet. Triumphare mense Ianuario statuerat, sed cũ audijsset consulẽ Æmilium literis M. Aburij tribuni plebis acceptis de remissa intercessione ipsum ad impediendũ triumphum Romam uenientem ægrum in uia substitisse, ne plus in triumpho certaminum q; in bello haberet, prætulit triumphi diem. Triumphauit ad

Triumphi. Calendas Ianuarias de Ætolis, & de Cephallenia. aureæ coronæ centũ decẽ põdo, duæ ante currũ latæ sunt: argẽti põdo octuaginta tria: auri põdo CCXLIII: tetracina Attica CXVIII: Philippei numi decem milia CCCCXXXII: signa Ænea CCCCCCCLXXXV: signa marmorea CCXXX: arma, tela, cætera spolia, hostium magnus numerus: Ad hoc catapultæ, balistæ, tormẽta omnis generis: duces aut Ætoli & Cephallenes, aut regij ab Antiocho ibi relicti, ad septẽ & uiginti. Multos eo die priusq; in urbẽ inuehere tur, in circo Flaminio tribunos, præfectos, equites, cẽturiones, Rom. socios q; donis militaribus donauit. Militibus ex præda quinos uicenos denarios diuisit, duplex cẽturioni, triplex equiti. Et paulopost alius apud Liuiũ ponit triumphus, quẽ nos ultimũ afferre decreuimus. Extremo anni magistratibus creatis, iã ad tertiũ Nonas Martias G. Manlius Volso de Gallis, q Asiam incolunt triumphauit. serius ei causa triumphandi fuit, ne Q. Terentio Culeone prætore causam lege Petilia diceret: & in cẽdio alieni iudicij, quo L. Scipio dãnatus fuerat conflagraret: eo infensioribus in se quàm in illũ iudicibus, quo disciplinã militarem seuerè ab eo conseruatam, successor ipse omni genere licentiæ corruperat. neq; ea sola infamiæ erãt, quæ in prouincia procul ab oculis facta narrabantur, sed ea etiã, quæ in militibus eius quotidiè cõspiciebantur. Luxuriæ enim peregrinæ origo, ab exercitu Asiatico inuecta in urbẽ erat. Inprimis lectos ęratos, uestem stragulam tum precio sam, plagulas & alia textilia, quæ tum magnificæ supellectilis habebantur, monopodia & abacos Romã aduexerunt: tunc psaltriæ sambucistriq;, & cõuiualia ludorum oblectamenta addita epulis. Epulæ quoq; ipsæ, cũ cura & sumptu maiore apparari cœptæ, tũ coquus uilissimum antiquis mancipium æstimatione & usu, in pretio esse, & quod ministeriũ fuerat, ars haberi cœpta. Vix tamen ea, quæ tum cõspiciebantur semina erãt futuræ luxuriæ. In triũpho tulit. G. Manlius coronas aureas ducẽtas duodecim. Argenti CCXX M. centum tres. Tetracinum Atticorum CCVII M. XX Cistophorũ: Philippeorum numorum M.XVI.CCCXX. Arma spoliaq; multa Gallicis carpẽtis tracta. Duces hostium duo & quinquaginta ducti ante currum: militibus quadrigenos binos denarios diuisit, duplex centurioni: stipẽdium duplex in pedites dedit, triplex in equites: Multi omnium ordinum donati militaribus donis, currum secuti sunt. Carmina à militibus ea in imperatorem dicta, ut facilè appareat in ducem indulgentem ambitio sumq; ea dici, triumphumq; esse militari magis fauore, q; populari celebrem. At iam maiores attingamus triumphos, auctæ Romanarum rerum amplitudini respõsuros. Nec ab alio dignius id inchoari potest, q; à P. Æmilio, cui cõtigit ut frugi ipse in temporibus reipub. adhuc frugalitati inseruientibus uixerit, & tñ triumpho à maximis procedente uictorijs, luxuriem primus in urbem inuexerit. Hic enim P. ille Æmilius fuit, qui quatuor filiorum duos priores clarissimis domibus, per adoptionẽ inseruit, cum maiorem Fabio Maximo quinquies consuli, minorem Scipioni Aphricano, in filios dedit. Hic fuit Æmilius ille qui frugalitatis & modestiæ amator, filiarum maiorẽ M. Catonis filio uxorem dedit, minorem Ælio Tuberoni: qui quidem Tubero uir optimus maximæ in repub. autoritatis ita tenui erat patrimonio, ut sexdecim uiri ex Tuberonum familia oẽs simul in eisdem ædibus, & quidem modicis, cũ coniugibus, & liberis habitarent. Itaq; in illis ædibus Pauli Æmilij bis cõsulis, & bis triumphalis filia deducta est, in eisq; habitauit, nec puduit eam pauperis uiri, sed uirtutem admirata est, per quam pauper erat. Tantis tamen assuetus modestiæ & frugalitatis artibus continere nõ potuit Æmilius, quin tempori adauctæ rerum opulentiæ inseruiens, triumphum in hanc maximè formam duxerit. Populus Romanus nitidis uestib. ornatus, in locis & urbis partibus, per quas transiturus erat, sese ad spectandũ ttiumphum parauerat, omnia urbis templa erant aperta, & sertis uaporibusq; repleta suauibus. Multitudo ministrorum baculos manibus gestãtiũ, ex medio dimouebat turbas, & uias puras apertasq; præstabat. Transmissio in tres dies diuisa est. Prima eñ dies uix signis tabulis & statuis transmittendis suffecit, quæ uehiculis cõportabantur. Secunda die pulcerrima, & ornatissima Macedonum arma, multis curribus delata fuerunt, splendẽtia ære & ferro abstersa, atq; ita disposita, ut casu maximè cecidisse uiderentur, galeæ, scuta, thoraces, ocreæ, & cretẽses peltæ, & Thracia gerra, pharetræ & equorũ frena, ac enses nudi per hæc iacentes, & sariss æ infixæ ita, ut nec uictorũ quidẽ absq; metu esset aspectus. Post hos armorũ currus, tria uirorũ milia seque

Tuberonum familia pauperrima.

bantur,

A bantur, qui numiſmata ferebant argẽtea, uaſis trecentis quinquaginta. Vas erat quodli
bet triũ talentorũ, quatuor uiri ſingula uaſa portabãt. Alij crateras angenteas & phialas
calicesq; ornatiſſimos, & ingentes certo ordine deferebant. Tertia die prima luce tubi-
cines nõ mite neq; ſuaue, ſed bellicũ ſonãtes primi ibant. Poſt eos CXX. boues albæ cor
nibus auratis ducebanť, uittis ornatæ & ſertis. ducebant eas adoleſcentes ſuccincti ad
immolãdũ: & pueri aureas patinas ſacrificij gratia deferebant. de hisq; bobus albis dice
re uoluit Virgilius de tauris tractans, qui in Meuaniæ cãpis ad Clytumnum amnẽ albi
naſcunť ſic. Hic albi Clitumne greges, & maxima tauri
Victima ſæpe tuo perfuſi flumi-
ne ſacro Romanos ad tẽpla deũ duxere triumphos. poſt eos ſequebantur, qui aurea nu
miſmata gerebant in uaſis trium talentorum, ut ſupra de argenteis numiſmatibus dictũ
eſt: numerus uaſorum fuit triadeoctuaginta. His ſuccedebãt qui auream phialam decẽ
talentorũ, quã Æmilius ex lapillis effecerat, itẽ Antigonea & Seleucea & Thericlia &
Perſei uaſa aurea portabant. Poſt hæc Perſei currus & arma & diadema ſuper armis poſi
B tum: deinde poſt modico interuallo nati regij ducebanť: & cum ipſis alumnorum & ma
giſtrorum & pædagogorum lacrymans turba, qui & ipſi manus tendebant ad ciues, &
pueros eadẽ facere & precari docebant. Erant maſculi duo, & una fœmina, nõ ſatis in-
fortunium ſuũ per ætatem intelligentes: quæ res magis homines ad miſericordiam cõ-
mouebat, multiq; lacrymas ciues ad illum aſpectum demiſerunt: fuitq; lætitię & doloris
plenum ſpectaculum, donec infantes trãſierunt. Ipſe autem Perſeus poſt filios & mini-
ſtros ibat, fuſca ueſte amictus, & crepidas more patrio habẽs, propter magnitudinẽ ma
lorũ ad omnia trepidus ac mẽte turbatus: poſt eum ibat amicorum & familiarium mœ-
ſta turba, miſerabiliter ipſum intuentes lacrymantes, ut etiam plerique ex Romanis lacry
mare ob miſericordiam cõpellerenť. Poſt eum deferebantur aureæ coronæ, quibus Æ-
milium uirtutis gratia Græcę donauerãt ciuitates: Erat numerus coronarũ quater cen-
C tũ: deinde Æmilius ipſe ſequebať ornatiſſimo curru inuectus, uir & citra eiuſmodi ho-
norem ſpectaculo dignus, purpuram auro contextam indutus, & ramum lauri dextera
gerens: ferebãt & laurũ milites, qui currũ Æmilij ſequebanť legiones cohortesq; & ma
nipuli, partim carmina patria ſalibus permixta & riſu, partim laudes Æmilij cantantes:
quæ intuebanť & admirabanť omnes, nec quicquã ex ijs, quæ ſibi optanda forẽt deeſſe
arbitrabanť. Ob eas res in Macedonico geſtas bello, ſumma populi Rom. gratia Æmi
lio acceſſit. Tantum enim auri argentiq; in ærarium Æmilius retulit, ut nullum tributũ
perſolui à ciuibus opus fuerit, uſq; Hircij & Panſæ conſulatum, qui circa primum Cæſa
ris & Antonij bellum cõſules fuerũt. Magnus ampliſſimusq; fuit, quẽ deſcripſimus Pau
li Æmilij, maiores ampliores q; & propterea deo ut uidetur inuiſi, quos Pompeius du-
xit triumphi fuere. Eos tñ nullo in loco ordine ſcriptos inuenimus, quia ſummatim etiã *Triumphi Pompeij.*
attingere nimium omnibus eſt uiſum: à Plinio igiť ſparſa ut ſunt ſcripta nonnulla ſume
mus, qui triumphaſſe eum dicit nondum per ætatem ſenatorẽ de Mithridate, curru qua
tuor elephantis ducto: & poſt triumphum Ponti, in duos dies partitum, apparatus pro
alio triũpho fuiſſe relictos. & addit Plinius: Magni Pompeij triumpho trãslata ſtatua ar
D gentea Pharnacis, qui primus regnauit in Põto, item Mithridatis eius patris, & currus
argentei. Itẽ Pompeius in triumpho tulit alueum cum teſſeris luſorium è gemmis dua-
bus, latum pedes tres, longũ pedes quatuor. fuit in triumpho luna aurea pondo XXX.
lecti triclinares aurei tres. Vaſa ex auro & gemmis abacorũ nouẽ, ſigna aurea tria, myr-
rhina tria, coronæ ex margaritis XXXIII. Mõs aureus quadratus cum ceruis & leoni
bus & pomis omnis generis: muſæ ex margaritis inerãt, & in eius faſtigio horologiũ: &
Pompeij imago ex margaritis. eadem Põpeij uictoria myrrhina in urbem inuexit, pri-
musq; Põpeius lapides & pocula ex eo triũpho Capitolio dedicauit, quæ protinus ad
uſum hominũ trãſiere, abacis etiã eſcarijsq; uaſis expetitis. Aliqualẽ uerò triumphi or-
dinẽ Plutarchus in Pompeij uita ſic ponit. Erant regiones de quibus triumphabat ſic li-
teris annotatæ, Põtus, Armenia, Cappadocia, Paphlagonia, Media, Colchis, Iberia, Al-
bania, Syria, Cilicia, Meſopotamia: præterea hi, qui circa Phœnicẽ & Paleſtinam inco-
lunt, Iudæi & Arabes, Piratarum etiã quotquot genera, terra mariq; debellata erant. In-
ter hæc notabanť caſtella haud pauciora quàm mille capta, ciuitates fermè noningẽtæ,
piraticæ naues octingentæ, urbes præfidijs Rom. firmatas eſſe undequadringẽtas. his

Triumphi.

quoq; addebat, uniuersa urbis Romæ tributa ante id bellum quinquagies decies cente B
na milia fuisse, cum his uerò quæ ipse quæsiuit octuagies, & quinquagies decies cẽtena milia: in ærarium præterea uasa, aurum, argentũq; signatum ad uiginti milia talentorũ: præter quæ militibus diuisa sunt, quorũ q minus accepit, mille & quingentos æreos tulit. Captiui post principes piratarũ in triumpho ducti. Tigranis Armenię regis filius cũ uxore filiaq; ipsius Tigranis Zosime cõiunx: rex Iudæorũ Aristobolus. Mithridatis soror cum liberis quinq;: Scytharum quoq; ẽt multæ mulieres: Albanorum & Iberorũ, ac regis Comagenorum obsides ducti. Trophæa quoq; notata omnia, quæ præliorum numero æqua aut se duce aut per legatos nactus est. Maximũ uerò ac splendidissimũ fuit, & quod Romanorum nemini hactenus cõtigit, quod tertium è tertia orbis parte triumphum duxit. Creuit tãquam per gradus triumphi gloria apparatusq; in Cęsare & successoribus suis principibus, quos imperatores appellauere. Tam notus autem erat triumphorum apparatus, ut Suetonius Cæsaris & Augusti omniũ maximos paucissimis attigisse cõtentus fuerit, nam de Cæsare sic habet. Confectis bellis quinquies triumphauit: R
post deuictum Scipionẽ quater eodẽ mense, sed interiectis diebus, & rursum semel post superatos Põpeij liberos. Primum & excellentissimum triumphum egit Gallicũ: sequẽtem Alexandrinum, deinde Põticum, huic proximum Aphricanũ, nouissimũ Hispaniensem, diuerso quenq; apparatu & instrumento. Gallici triumphi die uelabrũ prærerue hens penè curru excussus est, axe diffracto, ascẽditq; Capitolium ad lumina, quadragin ta elephãtis, dextra leuaq; lychnos gestãtibus. Põtico triumpho inter põpæ fercula, triũ uerborum prætulit titulum. Veni: Vidi: Vici. Non acta belli significantem sicut cæteri, sed celeriter confecti notã. Veteranis legionibus prædæ nomine, in pedites singulos super bina sestertia, quæ initio ciuilis tumultus numerauerat, uicena quaterna milia nummũ dedit: assignauit & agros, sed nõ cõtinuos, ne quis possessorũ expellereẽ: populo præter frumenti denos modios, ac totidẽ olei libras, uicenos quoq; numos quos pollicitus olim fuerat uiritim diuisit, & hoc amplius centenos ,p mora. Cætera extra triumphi apparatũ scribit Suetonius. Sed iam ad alios descendam triumphos, maiori diligen G
tia à scriptoribus traditos, quo formã tantæ rei melius nosse possimus. Flauius Iosephus gente Iudæus, captiuitatem Hierosolymæ urbis, à Vespasiano patre & Tito filio principibus Romanis factam, describens, ipsorum imperatorum triumphum sic refert. Cõmunem triumphum ob res gestas agere statuerunt, quamuis utrisq; senatus proprium decreuisset: prædicto autem die, quo futura erat pompa uictoriæ, nemo ex tam infinita ciuitatis multitudine domi remansit. Omnes autem cùm prodijssent, loca ubi tantum stare possent præuenerunt, quanta spectaturis sufficerent, imperatoribus relicto necessario transitu. Cuncta uerò pars militaris ante lucem per turmas atq; ordines progressa est cum rectoribus suis, & circa ostia cõstituta non palatij superioris, sed propè Isidis templum: ibi eñ principes nocte illa requiescebant: prima iam aurora incipiente, procedũt Vespasianus & Titus lauro coronati, amicti uerò prima ueste purpurea, & ad Octauias ambulationes transeunt. Ibi enim senatus & ducum proceres, & honorati equites, eorum præstolabantur aduentum. Tribunal autem ante porticus factum erat, sellæq; in H
eo eburneę præparatæ. quò cum ascendissent, consederunt: statimq; partis eos militaris fauor excepit: multis uirtutum testimonijs prædicatis: Illi autem inermes erant in ueste sericea, laureis coronati: perceptis autem laudibus eorum Vespasianus, cum dicere adhuc uellent, silentij signum dedit, magnaq; omnium quiete facta surrexit: & amictu magnam partem capitis adopertus, solennia uota celebrauit: idemq; Titus fecit. perfectis autem uotis Vespasianus in commune omnes breuiter allocutus, milites quidem ad prandium, quod ijs ex more ab imperatore parari solet dimittit, ipse uerò ad portam recedit, quæ ab eo, quod per illam semper triumphorum pompa ducitur, nomen accepit: Vbi & cibum prius capiebant & triumphalibus uestibus amicti dijs ad portam collatis, cæsa hostia, inter spectacula transeuntes triumphum ducebant, ut multitudini facilior præberetur aspectus: pro merito autem narrari multitudo illorum spectaculorum & magnificentia non potest, in omnibus quæ quisque excogitauerit, uel artium factis, uel diuitiarum operibus, uel naturæ nouitate. Nam penè quæcunque hominibus, qui unquã sunt fortunati paulatim quæsita sunt, alijs alia mirabilia atq; magnifica, hæc

uniuersa

A uniuersa illa die Romani imperij magnitudinem probauerunt. Et enim argenti auriq;, necnon & eboris & in omni genere ſpecierum, ſiue opum multitudinem non ut in pō-pam ferri cerneres: ſed ſi quis dixerit omnia fluere, & alias quidē ueſtes exrariſſimi generis purpura portari, alias diligentiſſima purpura uariatas arte Babylonica. gemmę autem clariſſimæ & tam multæ, aliæ coronis aureis, aliæ ſpeciebus, aliæ formatæ incluſæ *Triumphi.*
traductæ ſunt, ut appareret fruſtra nos earum uſquam rerum eſſe aliquid ſuſpicari. ferebātur autem ſimulacrorum ſingula, quæ illi deos habebant, & magnitudine mirabili, & arte non defunctorie facta. horumq; nihil non pretioſa materia. Quin & animaliū diuerſa genera producebantur, propriis ornamentis induta. Erat autem etiā, quæ ſingula portarer, magna hominum multitudo, purpureis ueſtibus atq; inauratis ornata. Ipſi etiam, qui ad pompam fuerant ab illa turba diſcreti, præcipua & mirabili ornamentorum magnificentia culti erant. Inſuper his, ne captiuorum quidem uulgus inornatū uideres, ſed
B uarietas & pulcritudo ueſtium natam ex fatigatione corporum deformitatē oculis ſubtrahebat: Maximè autem ſtupor erat machinarum, quæ portabantur, ſiue pegmatum fabricatio, pro quorum magnitudine timendum uiribus portantium occurrentes putabant. Multa enim in tertium nidum undequaq; ſurgebant, & magnificentia fabricæ cū admiratione delectabat, multis aurata ueſte circūdatis: cùm aurum præterea factum & non factum eſſet affixum. Multis autē imitationibus bellum aliter in alias diuiſum machinas, certam ſui faciem oſtendebat. erat enim cernere, uaſtari quandam fortiſſimā terram. totas uerò interfici acies hoſtium, & alios fugere, alios captiuos duci, muroſq; excellenti magnitudine machinis dirui, & caſtellorū conſcendi munimina, & populos antemœnia ciuitatū diſturbari, exercitumq; intra muros diffundi, cædiſq; omnia loca plena, & eorum qui reſiſtere non poterant preces: ignemq; templis immiſſum, incendiūq; ſuper domos. & poſt multam euaſtationem euerſionēq;, atq; amnem triſtitia defluentē,
C non in arua culta neq; in hominū uel pecorum potū, ſed per terrā ex omni parte flagrantem. hæc enim Iudæos eſſe paſſos, ipſi experti ſunt. Ars aūt & confectorū operū magnitudo, neſcientibus adhuc fieri præſentibus oſtendebatur. Erat autē per ſingula pegmata captæ ciuitatis dux ita, ut captus fuerat ordinatus. multæ autem naues ſequebantur: ſpolia uerò alia paſſim ferebantur. Eminebant autem eorū, quæ apud Hieroſolymā in templo reperta ſunt, menſa aurea pōderis talenti magni, & candelabrum ſimiliter auro factum, ſed opere cōmutato ab uſus noſtri conſuetudine. Nam media quidem columna baſi hærebat, tenues aūt à cacumine producebantur formatæ ad ſimilitudinem fuſcinulæ, & ſummum quoq; in lychni ſpecie fabricatum. Erāt autem numero ſeptem, ſeptimi
D diei qui apud Iudæos eſt feſtus indicantes honorem. poſt hæc portabatur lex Iudæorū, nobiliſſimum ſpoliorū. inde tranſibant plurima uictoriæ ſimulacra portātes, omnia ex auro & ebore facta. poſt quæ Veſpaſianus prioribat, & Titus deinde ſequebatur. Domitianus aūt adequitabat ipſe quoq; adornatus pulcerrimè, dignusq; ſpectari. pompæ aūt finis fuit ad Capitolini Iouis templum. quo poſtquā uentum eſt cōſtiterunt: Erat enim uetus mos patrius opperiri, donec ducis hoſtiū mortem quiſpiam nūciaret. Poſtq; igitur eum finem uitæ habere nunciatū eſt, omniumq; fauor ſecutus eſt, tunc hoſtias immolarunt, hiſq; omnibus ſecundo per uota ſolēnia celebratis, in palatium receſſerunt. Multis deinde poſt annis Aurelianus princeps nō ignobilis triūphū duxit, quē ſic Flauius Vopiſcus Syracuſis deſcribit. currus regij tres fuerunt, in his unus Odenati, argento auro & gemmis operoſus atq; diſtinctus: alter quē rex Perſarū Aureliano dono dedit, ipſe quoq; pari opere fabricatus, Tertius quē ſibi Zenobia cōpoſuerat, ſperans ſe urbem Romā cum eo uiſurā, quod illā non fefellit. Nā cum eo urbē ingreſſa eſt uincta ac triumphata. fuit alius currus quatuor ceruis iunctus, qui fuiſſe dicit regis Gothorū, quo ut multi memoriæ tradunt Capitoliū Aurelianus inuectus eſt: ut illic cæderet ceruos, quos cum eodē curru captos uouiſſe Ioui optimo maximo ferebatur. præceſſerunt elephanti uiginti feræ manſuetæ Libycæ, Paleſtinæ diuerſæ ducentæ, quas Aurelianus priuatis donauit, ne fiſcum annonis grauaret. tygrides quatuor, camelopardali, alces, cæteraq; talia per ordinē ducta. gladiatorū paria trecenta. præter captiuos gentiū barbararū, Blennos, Aximiotas, Arabes. erant quoq; Bactriani, Iberi, Saraceni, Perſæ, cū ſuis quiq; muneribus. Gothi, Alani, Roxolani, Sarmatę, Frāci, Sueui, Vādali, Germani, relegatis ma-

nibus captiui præceſſerunt:inter hos etiã Palmyreni,qui ſuperfuerant principes ciuita- E
tis,& Ægyptij ob rebellionẽ.ductæ ſunt & decem mulieres,quas uirili habitu pugnan
tes inter Gethas ceperant:quas de Amazonib.ortas titulus indicabat.prælati ſunt tituli
gentiũ nomina cõtinentes.Inter hæc fuit Tetricus chlamyde coccinea,tunica Galbina,
brachis Gallicis ornatus, adiuncto ſibi filio,quẽ imperatorẽ in Gallia nũcupauerat.In-
cedebat etiã Zenobia ornata gemmis,catenis aureis, quas ſibi fecerat uincta. præfere-
bantur coronæ ciuitatum aureæ,titulis eminentibus proditæ:Iam populus ipſe Roma-
nus,iam uexilla collegiorum atq; caſtrorum,& catafractarij milites,& omnis exercitus
& ſenatus(& ſi aliquantulũ triſtior,quod ſenatores triumphari uidebant) multũ põpæ
addiderunt.Deniq; in Capitoliũ uix nona hora peruenit,ſerò aũt ad palatium.Sequen-
tibus diebus datæ ſunt populo uoluptates ludorum ſcenicorum,ludorũ Circenſium,ue
nationum,gladiatorum,naumachiæ.Vltimus mihi reſtat Romanorũ principũ,quos le
gerim triumphaſſe Probus.uellemq; Flauiũ Vopiſcũ qua diligentia ſuperiorẽ Aureliã-
ni,eadem & hunc Probi è Pannonia imperatoris uerè probi præſtantiſſimiq; triumphũ F
ſcripſiſſe.Sed uidet dei iudicio factum eſſe,ut qui ultimus omnium in tanto imperio tri
umphus eſſe debebat,mutilus,truncusq; deſcriberet.Sunt itaq; Flauij Vopiſci hæc uer
ba.Triumphauit de Germanis & Bemis omniũ gentium ferociſſimis,ad quingẽtos ho
mines ante triumphũ duxit.Venationem in Circo ampliſſimã dedit:ita ut populus cun
cta diriperet.Genus aũt ſpectaculi fuit tale. Arbores ualidæ per milites radicitus auul-
ſæ,latè longeq; trabibus affixæ ſunt:terra deinde ſuperiecta, totusq; circus ad ſyluæ ſpe
ciem cõſitus gratiã uiroris præbuit.Immiſſi deinde per oẽs aditus ſtruthiones mille,cer
ui mille,apri mille,damæ & cætera animalia quanta ali adinueniriq; potuerunt.Immiſſi
deinde populares:rapuit quiſq; quod uoluit.Triumphos iam tandẽ abſoluimus,quos è
tanta trecentorum & uiginti multitudine duximus ſeligendos:ut formam triumphi o-
ſtẽderemus,quam inſpexiſſe Aurelium Auguſtinũ optaſſe refertur: quanq; Auguſtinũ
non magis id tenuit deſiderium,q; è noſtris plurimos habere uidemus.Qua ratione uni
cum nunc ex omnibus cõflare libet,& ordinẽ formamq; uarijs ſuprà locis & modis de- G
ſcriptã ita repetere,ut in præſentis temporis Roma duci uideatur. Venientes Romã ad
triumphos duces Romanos Itali,quacunq; uiderent,ſuo & ipſi triumpho excipiebant,
qd de Scipione Liuiũ ſuprà ſcripſiſſe oſtendimus.Expectabãt uerò foris: quia lege cau
tum fuiſſe docuimus,nullũ ducẽ ante triumphi initium urbẽ ingredi. Eos qui triumphũ
ducturi erant ſatis ſuprà oſtendit Ioſephus,ſemper ad portã conſediſſe, quam ipſe dicit
nomen inde nactã fuiſſe,q; triumphi per eam ducerent, nosq; in Roma inſtaurata, pri-
ſcorum teſtimonio & autoritate docuimus,territoriũ triũphale ad eum fuiſſe locũ, ubi
apud baſilicam principis Apoſtolorum Petri,ſancti Andreæ eccleſia & cenotaphiũ ex
tant:quo in celeberrimo priſcis etiam temporibus loco,apud id tunc Apollinis templũ
nunc ſanctæ Petronillæ,& ſanctæ Mariæ Febricoſcorũ eccleſiã, obeliſcus eſt ille ſubli-
mis quẽ Caiũ principẽ in Neronis circo erexiſſe Plinius eſt autor. In eo itaq; territorio
triumphali parata triumphi pompa per uiam procedebat triumphalẽ, cuius ſtratæ ſilici
bus particula adhuc cernit ſub ſancti Spiritus in Saxia hoſpitali,ut per nunc dirutũ põ- H
tem Tyberis triumphalẽ ibi proximũ, & portam pariter dirutã eius pontis triumphalẽ,
cuius ampla cernere eſt fundamenta,in urbem & ad Capitolium duceretur. Cõtinuaba
tur autẽ ea triumphalis uia ad poſteriorẽ nunc porticum eccleſiæ ſancti Celſi, ad quam
arcus marmorei ipſam amplexi uiam,altera extat coxa corroſam è marmore ſtatuã reti
nens coloſſeam.Reflexa inde uia ſancti Laurentij in Damaſo eccleſiã,& poſt Floræ cã
pum petebat:idq; hinc maximè ꝓximis temporibus cernere fuit,quod in cõtinuatis ſu-
per eam domibus fundamenta iacere aut puteos effodere molientes, ſiliceã ueterẽ offen
derunt ſpacioſiſſimã,à campo Floræ ad nunc plateã ludęorum:inde Iunonis templum,
nunc ſancti Angeli in foro piſciũ eccleſiã,poſt ad ſanctũ Georgiũ in uelabro procedẽs
uia ſub nouis ædibus ruiniſq; ab effodiẽtibus inuenitur,quouſq; Iani templo uelabroq;
proxima in cliuum deſitura Capitolinum detecta cernitur: A uelabro autem cliuum in
choaſſe Capitolinum,per quem ad Iouis optimi maximi templum erat aſcenſus,ſatis in
Roma oſtendimus inſtaurata.Notiſſimumq; eſt ex Suetonio illud,quod breui ſuprà di
ximus:Cæſarem Gallici triumphi die,prꝛeteruehentem uelabrum curru penè excuſſum
fuiſſe

A fuisse axe diffracto. hæc itaq; fuit triumphantium uia ab obeliſco territorio portaq; triumphali ad Iouis templum: cuius magna & diſſipata nunc fundamentorum ubi de faci noroſis in Capitolino colle ſupplicium ſumit, ueſtigia extare uidemus: uiaq; tota quam deſcripſimus non modo in P. Æmilij (ſicut dictū eſt) ſed in cæteris quoq; triumphis, un diq; aulæis lauroq; ornabatur. & fori ſediliaq; ex materia tabulataq; ad utranq; partem uiæ, feneſtrasq; & per tecta pari diſponebant ornatu, populum commodè exceptura, qui nitidis ueſtibus ita totus conueniebat, ut quod Hebræus noſter ſcribit, nemo ex tanta multitudine ea die remaneret in domibus. Templaq; ipſi imminentia uiæ, quorū præter ſancti Angeli eccleſiam, nulla extant: aperta & ſertis uaporibusq; ſuauibus repleta erant. Multitudo miniſtrorū baculos manibus geſtantiū inauratos, turbas ex medio dimouebat, ut uia aperta & pura redderetur. Prius uerò q̄ ordinē deſcribamus, quem progreſſurus cum pompa in urbē imperator ſeruabat: aliqua exponere libet à Ioſepho ſcripta, & tamen aliorum quoq; triumphorum deſcriptioni admodum profutura, quę legē

Ornatus uiæ triumphalis.

B tibus ſicut hactenus nobis fuerunt dubia eſſe uidemus. Dicit Ioſephus: cuncta pars militaris ante lucē per turmas atq; ordines progreſſa eſt cū rectoribus ſuis, & circa oſtia conſtituta non palatij ſuperioris, ſed propè Iſidis templum. Ibi enim principes nocte illa requieſcebant. Nosq; ignotum aliàs Iſidis templi locum nuper edocti ſumus. Honofrius Tricarienſis epiſcopus, Andreasq; eius frater germanus conſiſtorialis aduocatus, ciues ex Crucea gente Romani, ædes habent eorū uirtuti opibusq; reſpondentes, uiæ quā deſcripſimus triumphali ſuperimpoſitas: campū inter Floræ & plateā ludeorū, quas alioquin amplas uetuſtorum priſci operis marmorū fruſtis, tabulis, ſtrumētisq; plurimum exornare nituntur. datum itaq; nuper ab Andreæ clientulo uinitore marmor pergrāde Luculleum uel (ut appellant) ſerpentinum literas inſcriptū maiuſculas elegantes, ad domus eminentem angulum affixerunt. Eſtq; inciſarum hic tenor ſuperiori in margine primum: SAECVLO FELICI. Deinde ad quadri mediū ſequitur ſeſquilinea. PHISIAS

C SACERDOS ISIDI. Salutaris conſecratio. tres deinceps ſunt lineolæ: Pōtificis uotis annuāt diį Romanæ reip. arcanaq; morbis præſidia annuāt: quorum nutu Romano imperio regna ceſſere. Ipſum lapidem cum ſatis conijceret in templo Iſidis repertū fuiſſe, itum eſt in uineā: locusq; inſpectus multis obſitus ſentibus unde ſaxū erat auulſum: Facileq; fuit intelligere, extantes corroſos ſemiq; ruptos fornices, & uix ſolo ſupereminētes murorum pinnas, templū fuiſſe, quod Iſidi ſacerdos Phiſias conſecraſſet. Id nunc eſt qua in parte monaſterium inter ſancti Xyſti & ingentes ſpectandasq; thermarum Antonianarū ruinas uiā fuiſſe nouā, qua nihil Roma habuit pulcrius, in Roma docuimus inſtaurata. eratq; id templum ad ipſius uiæ nouæ ſupremum caput, in palatiū maius circum'ue maximum ſpectans: ut iam liceat intelligere, milites qui ante lucem per turmas atq; ordines progreſſi erant cum rectoribus ſuis, circa oſtia fuiſſe ædium uiæ nouæ non palatij ſuperioris ibi proximi. nec moueat principes triumphaturos ad Iſidis templū in ciuitatis medio quieuiſſe, & non extra urbem legi obtemperaturos expectaſſe. Lex eīm

D ipſa & multæ aliæ ſtante ſub conſulibus rep. caſtē ſeruari ſolitæ ſub principibus exoluerant. Veſpaſianus tamen & Titus legi ex parte aliqua pariturі ad territoriū portamq; triumphalem lauro coronati, & ueſtem induti purpureā ſunt progreſſi. Vbi panegyricis laudū ſuarū redundātibus de more auditis, rem diuinā capite operto fecerūt. Milites uerò Ioſephus ſcribit inermes in ueſte ſericea fuiſſe, quod illorū opinioni aduerſatur, q ueteres Romanos rerum dominos parū ſplendido atq; etiā inepto amictu uſos fuiſſe calūniantur. Qualia uerò fuerint ſpectacula, qualis pompa, quantæ qualesq; diuitiæ in triūpho oſtenſæ, & Ioſephus & Appianus & ſupradicti à quibus ſumpſimus ſcriptores diffuſè dicunt. Aliqua tñ repetere libet, noſtro huius temporis triumpho, quē hic uerbis & ſcripto ducimus coaptāda. Sitq; prima pars ueſtiū, quas ex rariſſimi generis purpura, & diligentiſſima pictura uariatas arte Babylonica Hebræus dicit: & rariſſimi generis purpurā fuiſſe cōſtat, quā noſtri cū cremiſſinā, tum uiolaceam appellāt. Artis uerò Babylonicæ à priſcis Romanis dicta ſunt omnia, quæcūq; uariatis colorib. uariatóue ſerico, aut auro & mixtim ex utroq; contexunt: quorū per Italiā nimius nunc improbandus, perniciоſusq; cernitur abuſus. De gemmis quas dicit partim in coronis, partim aliter fuiſſe delatas notoriū eſt, ut cum ſola ardēti ambitione pares illis noſtri ſint, à multitudiue tamē

Ars Babylonica.

eorum

eorum incomparabili superentur. Iam uerò quæ dicit Iosephus prò merito laudare non posse, multitudinem illorũ spectaculorũ & magnificentiam in omnibus, quæ quisq; excogitauerit, uel artiũ factis, uel diuitiarum operibus, uel naturæ nouitate, omnibus persuasum esse non dubitamus, quæ ne dum nũc referri aut excogitari possent, sed ita in singulis mutabantur triumphis, ut nihil magis quisq; curaret q̃ ne ea adduceret spectaculorũ machinarumq; genera, quæ prioribus pompis uisa erant. & diuersa multi animaliũ genera ducebant propriis induta ornamẽtis, ut color habitusq; ornamẽtorum ursis adhibitorum, leones aliter uestitos secerneret, pariter lynces, & pardos, diuersusq; damas internosci & pãtheras faceret ornatus. Nec paruæ erat pulcritudinis delectationisq; uidere eos homines, qui singula præferrent spectanda, aut singula ducerent animalia, purpureis atq; inauratis esse uestitos, cum tamen & captiui ordine in spectaculum ducti ornatus sui splendorẽ haberent. Inter hæc stuporis fuisse dicit Iosephus machinarum, quæ portabant̃ & pegmatũ fabricationem, quarũ rerum similitudinẽ cùm à nobis uisam dixerimus, facilè erit intelligere qualia fuerint maxima: cùm parua nos inspecta cũ stupore non potuerimus non mirari. Est celeberrimus quotannis in urbe Florentia Ioãnis Baptistæ festus dies, in quo diuersi generis machinæ, diuersa transferuntur spectacula ingenij subtilitate ueteribus illis nullatenus postponenda. Adhibenturq; inprimis spectãdæ pulcritudinis pegmata, ex illis etiã quæ in tertiũ nidũ undequaq; surrexisse Hebræus noster tantopere admiratur. quin si ueniã dabunt nobis doctiores, imperitos hoc locõ quid ea fuerint pegmata docebimus. Decẽpedalis erat quaquauersum latitudinis solidum tabulatũ, è cuius basis centro lignea surgebat colũna uiginti pedũ procéritate sublimis, ad quã trina distinctione proportionaliter facta terni ramorũ ordines ferreorũ erant. quibus in ramis inauratis fronde multa aurea argenteaúe densatis, tanquã auicularũ nidi ex corio lorulisúe uersicoloribus, puerorũ bimulorũ ad summumúe trimulorũ sedes & tanquã cubilia disponebant̃. Eorumq; puerorũ capite solũ exerto, pars toto eminens corpusculo iucundũ ridiculumúe aliquid prout occultus in fronde præceptor suggereret balbutiebat. hancq; molẽ robusta seruorũ multitudo non cẽtònib. ut floretiæ nunc, sed purpureis aureis ue indutorũ perferebat. Multaq; cũ & uaria in triumpho essent pegmata, nequaq; continuata ferebant̃, sed aliæ interponebantur machinæ simili in tabulato similiq; seruorũ ornatu delatæ, in quib. præliorũ simulacra edebant̃, ut uincentes Romanos cadentes cæsosq; hostes una, fugiẽtes alia hostes, insequutosq; Quirites: oppugnari urbẽ defendiq; alia, alia capi, uriq; excindiq; appareret: singulisq; in machinis & rebus quæ gererent̃ primarij hostiũ duces simulati eodẽ erant uestiũ habitu, in quo post parũ uerí ante currũ uincti inspiciebant̃. Alia quæ sequebant̃ fercula singulis in triũphis uaria suã præbebant delectationẽ. Sed in Titi Vespasiani triũpho inde gratiosiora sunt, quæ à Iosepho scribunt̃, quod ea in marmoreo triumphali arcu suo Romę ad sanctã Mariã nouam uidemus extare, quæ apud Hierosolymã in tẽplo reperta sunt. Mensa aurea, & candelabrũ auro factũ, cuius formam melius lapis q̃ Iosephi descriptio nobis ostendit. postea portabatur lex Iudæorũ marmorea item extans. In alijs uerò triũphis, qui singulos repetere uolet plurima inueniet admiranda, quæ præcedebant dictas machinas & pegmata aut sequebant̃: Nostrum uerò nos triumphũ tandẽ aggrediamur. Qui bello confecto ad urbem cum reducto exercitu redierat imperator, in Vaticani territorio triũphali tunc sine ædificijs purò à marmoreis, nunc basilicæ sancti Petri principis Apostolorũ scalis ad obeliscum expectabat. Ad quẽ locũ ante lucẽ sese omnis ciuitas effundebat. Et quia lentissimo ꝓpter impedimẽta tardantesq; machinas gradu incedẽdum erat, præcessuri põtifices sacerdotesq; & religioni addicta colluuio: suã pompã prius ducere inchoabãt, quẽ inter conatũ imperator capite operto tem diuinã faciebat, in qua sic orasse eũ accepimus. Dij nutu & imperio, quorũ nata & aucta est res Romana: eandẽ placidi propitiatiq; seruate. Miratiq; aliquãdo sumus, quo sit factũ modo, ut sicut triumphalis pompa priscis omniũ celeberrima è Vaticano & ab Apollinis tẽplo in urbẽ ducebat̃, ita & Christianis tẽporib. ecclesiasticorũ ordinũ ꝓcessiones quęcũq; solẽnes è Vaticano pariter & à beati Petri basilica, quę in illius tẽpli parte cõstructa est ineant. Et sua illa in suis põpis, quę tãtus popul. pars prę̃iret, pars sequeret̃ sacra habebãt tensas scilicet, argẽteũ birotũ, currũ, ancilia, Palladiũq; & sacra alia præferentẽ. Curruiq;

Simulacra prælíorum.

Triumphi descriptio.

summus.

A summus & sumptuosissimus adhibebat ornatus. Et tensas proximiores nullo interme-
dio sacerdotes Salij præcedebãt, uiri semper omniũ grauissimi totiusq; ciuitatis amplis-
simi: quando Fabiũ Maximũ, & L. Scipionẽ diutissime inter Salios uixisse ac obijsse: &
Titum Vespasianum Salijs à quibus erat in collegiũ cooptatus gratias egisse ingẽtes su
prà docuimus. Vestes uerò quibus Salij in pompa utebantur, subtili simplicíq; serico cę
ruleo fuere colore, candidioribus uirgulis intertextis, quibus Constantinopolitanũ pa-
triarchã uti uidemus. & caudã nullo sustentante trahebant Salij nostrorũ cardinaliũ mo
re, qui illos imitati uidẽtur cauda longiore: ancileq; unum ex ijs, quæ cœlo decidisse di
cebãt, brachio tanquam in prælio aptatũ deferebãt. Eratq; in religione legitimũ Salios
in pompa ternos, ad summũ quaternos & saltare simul & canere, quæ quidẽ carmina o-
mnis pompa cantu uel incondito referebat: fueruntq; ex ijs, quorum nonnulla ad singu
los deos Horatius in Odis & ad extremum seculare posuit. Et ne addubitet quispiã gra
uissimos amplissimosq; felicium stãtis reip. seculorum uiros adduci potuisse, ut in foro
B aut uia triumphali saltarent: gloriari solitum fuisse traditur Maximũ: se qui quartũ octo
gesimũ ageret annũ, iuniores multo collegas saltu superasse. Ad tensas dehinc quo se-
querentur ordine, operosissimum fuerit scribere: sed cum omnia templa omniũ deorũ
dearumq; sacella, omnes ædes, suos & multiplices habuerint sacerdotes, cum sodales il
lis & more nostro societates ac confraternitates, tanto nostris plures, quanto maior tũc
erat populus fuisse docuerimus, pompã quæ aut præcederet, aut sequereẽ ad tensas in-
gentem esse oportuit, quã quidem turbam per superius descriptam triumphalem uiã &
portã, uaria oblatrãtem in deos carmina, nos nunc uidere & audire uidemur, Singuli ue
rò ordines sacerdotũ, singulæ sodalitates, singula pegmatũ & machinarũ agmina suos
habuere ludios, & simphoniacos, singulos pantomimos, per quos à præcedentib. colle
gijs diuiderentur. Petreiæ enim alicubi fuerunt mulierculæ ebrias se gesticulationibus
simulantes, quæ dum obtorto uacillantíq; gressu in casum & ruinã pendent, sesęq; uix
tandem sustentantes totã paucis sed amplis passibus uiã cõplectuntur: turbas in risum
C prouocant. Et mãducos, aliqui digniores ditioresq; sacerdotes, à quibus sua gratior fie-
ret pompa, præmittebant. Erantq; hi, laruato capite humano maiori, maxillas uasta ma
gnitudine pariter uastis armatas dentibus habẽtes, qui suo tanti oris hiatu dentiũq; cre-
pitu, sese in utranq; partẽ uiæ dum flecterent: ridentẽ turbam uertebant in fugã, & quic
quid in esum ori applicaretur: tanq; deglutientes in sinum demittebant. Vtq; maiorẽ ua
rietas delectationẽ faceret, Ciceriæ alijs interiectæ ordinib. suos & ipsæ risus etiã uiris
grauibus exciuere. Viri erãt hi, ueste & laruato oris habitu muliebri, quibus ceruicis, p-
cerítas iusta oblongior appareret, uocis tamen usus ad labia & inter dentes ita respõde
bat, ut uerborũ proprietas nullatenus desideraret: Qui media incedẽtes uia spectatores
ad utranq; partẽ mira linguæ uolubilitate, pro uniuscuiusq; conditione iocis aut ridicu
lis, lœdorijs laudibus, uituperationibus, aut serijs appetebant. Suisq; pariter pompæ lo
cis interiecti erant lydij, ingens citharœdorum tibicinumq; turba, sericeis aureisq; indu
ta, & coronis pariter aureis redimita, cum quibus nonnulli psallentes canentesq; prodi
D bant. Eorumq; in medio ludius quispiã talari ueste fimbrijs armillisq; aureis splendenti
bus amictus: uarios edebat gestus: Subinde Vestalibus psaltriæ & phanaticæ muliercu
læ præluserunt, quarũ gesticulationes marmorib. insculptas, quoties per urbẽ offendo,
quin subsistens inspiciã nequeo cõtinere, pariter & debacchantes quæ suis bacchi sacer
dotibus Bacchidibusq;, haud secus quã in Orgijs capillo per humeros sparso, nudæ po
tius uolare eq; saltare uidentẽ. Suum quoq; inter alios pompæ sacerdotũ, sodaliũ & epulo
num ordines munus, mimi, histriones, pantomimi, & cætera ludionũ turba præstiterũt:
ut dum ea subit menti & memoriæ recordatio, hos ego strepitus, has saltantiũ insanias
calamo nunc cupiã declinare. Postq; pontem & portã triumphalẽ omnis superstitiosa
priscorũ pompa transgressa erat, auri, & argenti armorũ bellicarumq; machinarũ, & di-
tissimæ ac lautissimæ supellectilis, quantũ singuli triumphatores in ærariũ inferebãt: su
prà in descriptis multorum triumphis audiuimus: Vnde hãc solam partẽ quia nostrorũ
seculi nostri præsertim ecclesiasticæ rei Romanæ principum, neminẽ imitaturũ esse cre
dimus, in nostro hoc triũpho effingere desinemus, & pariter nulla pegmata pręter su-
pradicta, nullas machinas adhibebimus. Imperigit: ad cuius exemplũ utinã aliquando

unus

unus uel plures Christiani succedant: currum insidens birotũ, auro, argento, gemmisq; E
splendentẽ ingrediebatur. Sed ubi in curru illo circuncirca picti erant, hinc Iuppiter sce
ptrum, inde Neptunus tridentẽ, Iuno hastã Quirini, manu gestantes, deinde Mercurius
caput pedesq; alatus, in nostro curru, Petrus claues, ensem Paulus manu gerãt, Michael
Georgiusq; Dracones perimant, & Bartholomæus suã humero pellem portet. Aureaq;
noster imperator palla induatur, stellis ex auro splendentibus uariata, sceptrum manu
dextera eburneũ, sinistra lauri ramum gestans. Nec auream prisco de more Etrusco co-
ronã, sed laureã habeat. Sicq; non ut olim seruum, qui iuxta Plinium ponderis eximij au
reã post humeros stans sustentet, adhiberi oportebit. Nec cogetur imperator noster fer
reum annulum manu habere, ut seruo in tanta gloria se æquari recognoscat: ad quã Pli-
nij sententiam Iuuenalis allusit. Magnæq; coronæ Tantum orbem, quantũ ceruix non
sufficit ulla. Quippe tenet sudãs hanc publicus, & sibi cõsul ne placeat, curru seruus por
tatur eodem. Optimũ itaq; potius imperatorem Titum Vespasianũ noster imitabit im-
perator, qui non seruum in curru post humeros, sed fortunam ex auro habuit alatã, quæ F
si nostro adhibebitur, demissus cœlo angelus esse uidebitur. Assideat tamen nostro si e-
rit filius puer, & Scipionis optimi ciuis exemplo nepotes hac ex cognatione ephebi cã
didorum equorũ currum trahentium frena regant, aut si deerunt nepotes & cognati, di
scat à Iuuenale adhibere Niueos ad frena Quirites, Defossa in loculis, quos sportula fe-
cit amicos. Post currũ segregati à multitudine legati & digniores quiq; ac uirtutib. præ-
stantiores equo uehant. Hostium uerò duces & captiui nobiliores ante currũ uincti du
cantur, ut ipsorum aspectu pulcerrimum spectaculum, fructumq; uictoriæ ingẽtem po
pulus Romanus excipere possit, qui illos in carcerẽ duci uideat. Clamẽt interim obstre
pantq; antè & retrò milites laureati: carmina in ducem suũ laudibus plena, & cum libuit
ridicula & opprobria, lœdorias q; licẽtissimè proferãt. Magnaq; cùm sit ac propè infini
ta earum, quæ in triumphum ducuntur rerum & captiuorum multitudo, & cùm pompę
& populi innumera sit turba, à territorio triumphali in forum usq; magnũ Romanũ no
uem horis (sicut in Aureliani triumpho contigit) ægrè perueniat: & tamen cùm ad eius G
fori partẽ, quæ iuxta Ouidij uerba de boue nomen habet, erit peruentũ, currus ipse sub
sistat. Nec prius equos flectant, qui eorum frena agent adolescentes, quam & ipse cõsul
uexilla aliaq; magistratus insignia, in ipso foro de more deposuerit, & ducẽ hostiũ in car
cerẽ perductũ occisumq; aliquis denũciauerit: ut quẽ P.R. quẽ milites Romani aliquan
do metuerunt, supplicio affectũ esse gaudeant. Tuncq; ascendens in Capitoliũ cõsul rẽ
Oratio triumphãtis ad deos perfecto triumpho. diuinam in Iouis opt. max. tẽplo faciebat: cuius ad deos oratio hæc fuisse refertur. Gra-
tias tibi Iuppiter optime maxime, tibiq; Iuno regina, & cæteri huius custodes habitato-
resq; arcis dij, libens lætusq; ago: re Romana in hanc diem & horã per manus quod uo
luisti meas seruata benè, gestaq;: eandẽ & seruate ut facitis, fouete, ptegite, ppitiati, sup-
plex oro. Eundẽq; diẽ, & uictori imperij & uicto finẽ uitæ fecisse lætus exultabat atq; iu
bilabat populus. Deducat deinde in palatiũ imperator noster, ad cœnã mille mensis in
foro paratã descensurus, ad quã inuitatus, qui tunc erit consul non accedat, ne qui trium
phauerit, aliquem se in ea digniorem accubituq; priorem habeat: Et si exemplo Scipio H
nis optimi modestissimiq; ciuis, noster triũphator maluerit, minore multo apparatu in
Capitolio cœnam paret. Triumphos uiam & Romam absoluimus triumphantem, si u-
num operi claudendo addet, non modo scilicet scriptura sicut nuper fecimus depictos
sed ueros & priscis digniores triumphos Romæ ducendos esse sperari posse, si eos q ad
clauum sedent reip. christianæ principes se ipsos nosse, & quam susceperint curã mente
& animo considerare, meliori solito dei munere contingeret. neq; enim forma & insti-
tutione, utinam ne magis potentatu & magnitudine, multum abest ab ea, quam in hoc
opere, per singulas partes descripsimus Romana & publica, hæc in qua uiuimus eccle-
siastica, res Romana. Sæpe ex Liuio & Cicerone suprà diximus: Dũ nullũ fastiditur ge-
nus, in quo uirtus eniteſceret, creuisse Romanum imperiũ, & uiros ex omni parte orbis
ostendimus Romæ uisos esse, non ciues modo milites q; & senatores, sed consules: qua
urbis & rerum cõmunione factũ sit, ut ne dum Romę geniti & cohabitantes infinita &
tamen diuersi generis hominum multitudo, nedũ Italici generis præstãtes uiri, sed hinc
ad Caucasum montẽ, inde ad Tanaim aut ad Gangẽ geniti: Romanã pari affectu remp.
amarent

A amarent, defensarent, tuerẽtur, augerent. Similem itaq; præsentis rei statum esse hinc di
cimus, quia põtificẽ Romanũ cõsulis, Cardinales senatorũ, reges, principes, duces, mar
chiones, comites, & alios Christiani orbis nobiles, legatorũ, quęstorũ, tribunorũ militũ,
præfectorum præsidijs, cẽturionum, & decurionũ, officio fungi & respondere uidetur.
Episcoporum uerò & aliorũ ecclesiasticorũ multitudo Romanam frequentãs curiam,
magistratuum obtinet locum, per quos aut reip. officia, aut singulæ prouinciarum dioe
ceses administrant. Et põtifices Romani olim originem Asiaticã habuere, Petrus Apo *Pontificum Romanorum origo & series.*
stolorum princeps, Anicetusq;, Ioannes quintus, Sergius, Sisinius, Cõstantinus, Grego
rius tertius: Græcia pariter suos habuit, Anacletũ, Telesphorũ, Hyginiũ, Eleutheriũ, An
theronem, Sixtum, Eusebiũ, Zosimum, Theodorũ, Ioannẽ sextum & septimũ, Zacha-
riam, & nostris diebus ex Creta quintum Alexandrum. Nec suis caruit Aphrica pontifi
cibus, ex qua Victorẽ Melchiadẽ & Gelasium habuimus. Caium Dalmatia, & Ioannẽ
B quartum habuit. Damasium Hispania, & Ioannẽ primũ uigesimum, nuperq; Calistum
tertium, Sardiq; fuerunt Hilarius & Symmachus. Agatho aũt Leo secundus, & Stepha
nus tertius fuere Siculi. maiorẽ numerum Gallia nobis dedit, Martinum primũ, Roma-
num quoq;, & Sylueſtrum secundum, Stephanũ nonum, & Vrbanum secundũ, Calistũ
secundum, Vrbanum quartum, Clementẽ quartum, Ioannẽ secundum uigesimum, Be
nedictum duodecimũ, Clementẽ sextum: & quartus Gregorius, secundusq; Clemẽs fue
re Saxones. Damasus uerò secundus, Victorq; ex Norico geniti sunt, nunc Bauaria: &
Leonẽ quintũ, Gregoriumq; sextum, Alemania dedit. Hadrianũ quartũ Anglia, quintũ
Innocentium Burgundia. Et trina propemodum diuisione paulo plures prædictis Ro-
ma, totidẽ Italia. Turbã uerò Cardinalium episcoporumq; & aliorũ in rep. ecclesiastica
præstantissimorũ, quã Asia, Aphrica, & pars Europæ à Barbaris nunc oppressa habuit,
infinitum fuerit recensere. Satis tñ pulchrumq; erit nũc superstites numerare: pręter Ca *Cardinales Romani.*
listum tertium pontificem ex Hispania citeriori Valentinum, qui proximo obijt anno,
quinq; Cardinales utraq; habet Hispania: Ioannẽ de turre cremata sancti Sixti, Ioãnem
C de Caruaial, qui legationẽ actu ipso apud Pannonas in Turcos exercet, Ioãnem Zamo
rensem titulo sanctæ Priscæ, ulterior: & Rodericum uicecancellarium sancti Nicolai in
carcere Tulliano, Ludouicumq; sanctorũ quatuor coronatorũ Calisti nepotes citerior
habet Hispania. & suum Asia Bessarionẽ ex Pontica Trapezunda Gręcum episcopum
Tusculanum, & alterum itẽ habet Græcia, Isidorum ex Constantinopoli episcopũ Sabi
nensem. Tres etiã nunc habet Gallia Cardinales: Gulielmũ Rothomagensem titulo san
cti Martini in montibus, Alanũ Auinionensem titulo sanctę Prasedis, & Eduẽsem. Ger
mania aũt unicum Nicolaum de Cusa titulo sancti Petri ad uincula. Non itaq; iniuria di
xisse uidemur, Romanæ olim reip. similẽ esse ecclesiasticã rem Romanã, quæ haud se-
cus, q; illa ex uiris conficiat, quos omnes orbis terrarum prouincias mittere contigerit
digniores: & sub hac re nostra oẽs nomen professos Christianum uelint nolint regi &
gubernari oportet. Neq; eñ regia aut alia potestate, neq; magistratibus, neq; dignitate
D fungi, neq; etiã uir haberi potest, qui nostri cõsulis & senatus cõuentusq; publici legib.
consultis institutisq; aduersatur: huius eñ reipublicæ scita perpetuã animarum salutem
& gloriã spondentia multo pluris faciẽda sunt, q; gloria quã suis ciuibus remp. conser-
uantibus spondebat Romana respub. ut uero & proprio nomine desertores appellandi
sint, qui castra hæc deserunt in urbe Roma à reip. Christianæ fundatoribus apostolis Pe
tro & Paulo instituta, quorum Petri ipsius basilica est prætorium, Consul est pontifex,
Magister militum est Cæsaris imperatorisq; nomẽ retinens, Legati, quæstores, tribuni,
& cẽturiones sunt quos diximus, reges, principes & duces. Vt affirmare ausim si ad hęc
castra quoad debent ductores ordinũ frequentes affuerint, facilè futurũ, orbis olim Ro
mani prouincias reip. Romanæ non rebelles, imperio restituere ac subijcere. Quid autẽ
per immortalem deum sibi uult sacrosanctũ nomen Christianum quempiã profiteri? se
Christianum ecclesiæ membrum dicere, Barbaras nationes, Turcos, Saracenos & cæte
ros infideles uerbo aspernari, insectari, & eò amẽtiæ progredi, ut cum Christiani exerci
tus castra signa & munitiones per ignauiã deserat & prodat, fructu imprimis speratę sa
lutis æternæ careat, & quod Græcis hactenus cõtigit, sensim ueniat in hostiũ potestatẽ.

FINIS.

BLONDI FORLIVIENSIS ROMAE

INSTAVRATAE PRIMI LIBRI INDEX,

quemadmodum iſthic in margine annotatum eſt.

1 Vrbis ſitus
2 Nominis cauſa
3 Ambitus menſura
4 Portarum uocabula in genere
5 Verbi portarum ſingularum etymologia
6 Tres portæ urbis primo à Romulo ædificatæ
7 De porta populi, quæ Flumentana
8 De porta Pinciana, quæ Collatina
9 De porta Salaria quæ Collina
10 De porta S. Agnetis, quæ Viminalis, uel de quinque portis ſimul
11 Quando & à quo pons Miluius ædificatus extitit
12 De porta S. Laurentij, quæ Exquilina
13 De porta maiore, quæ Neuia
14 De porta ſancti Ioannis, quæ Cælimontana
15 De porta Methodij
16 De porta Latina
17 De porta Appia olim Capena
18 Arcus ueteres à Romulo poſiti
19 De trigemina porta
20 De porta Carmentali
21 Arcus Horatij Coclitis
22 Tranſtyberina regio, quæ Ianiculum
23 Pons Sublicius quando & à quo
24 Tres portæ Ianiculi in genere
25 De porta Portuenſi
26 De porta S. Pancratij, quæ Aurelia
27 De porta ſubtus Ianum, quæ Fontinalis
28 De ædificijs Ianiculi in genere
29 Ratio conſtructionis pontis Sublicij
30 De thermis Seuerianis Aurelianis
31 Ianiculum aliquãdo fuiſſe urbem Rauennatium
32 De claſsibus apud Miſſenum & apud Rauennã
33 Calixtus papa in uia Aurelia
34 Felix primus papa eccleſiam ſui nominis in Aurelia
35 Adeodatus primus eccleſiam ad pontem Meruli
36 Hadrianus primus formas Sabbatinam & Iouiã reſtituit
37 Leo IIII duas turres ad naualia
38 Quid Vaticanus
39 Vaticani regionem Leo IIII papa muro cinxit, & Leoninam ciuitatem appellauit
40 Sex portæ ciuitatis Leoninæ in genere & ſtatim particulariter
41 Porta triumphalis ubi fuit, & ſimul territoriũ triumphale, ac pons triumphalis
42 Hoſpitale S. ſpiritus in Saxia
43 Quid fuit mons, qui in Vaticano
44 Naumachia ubi fuerit
45 Locus martyrij beati Petri apoſtoli
46 Circus Neronis ubi
47 Quando ſepulcrum Hadriani & nunc caſtrum S. Angeli & pons illi ſubiectus
48 De Neronis hortis
49 De eccleſia S. Petri
50 Symmachus papa primus primo fecit palatium S. Petri
51 Honorius primus papa eccleſiam S. Petri tegulis æneis cooperuit
52 Domnus primus papa paradiſum marmore ſtrauit
53 Nicolaus IIII de Vrſinis palatium auxit
54 Bonifacius IX ornauit
55 Leo IIII ciuitatem Leoninam Corſis repleuit
56 Eugenius IIII Venetus eccleſiam S. Petri ſuppellectile donauit
57 Idem ſacraſtiam tectumq; eccleſiæ innouauit
58 Idem portas æneas
59 Idem ærarij officinam
60 Idem aream palatij & uias urbis ſtrauit
61 De obeliſco Vaticani
62 De obeliſcis omnibus
63 De obeliſcorum figuris & hierographicis
64 De obeliſco qui iacet in hortis Circi
65 De montibus urbis in genere
66 De Capitolio
67 De Auentino
68 De Palatino
69 De Cœlio
70 De Exquilijs
71 De Quirinali & Viminali
72 De urbe prima à Romulo ædificata
73 Quid habuerit habeatq; nunc Capitolium
74 De ſacris locis Capitolij
75 Quid Auentinus habuerit & nunc habeat
76 Quid Palatinus habuerit & nunc hab.
77 Quid Cœlius mons habuerit & nunc hab.
78 De eccleſiis, quas nunc habet Cœlius
79 De forma Antoniana
80 Hadrianus papa Claudiam formam
81 Hoſpitale ſaluatoris
82 Eccleſia ſanctorum quatuor coronatorum
83 Hoſpitale magnum Lateranenſe
84 De eccleſia Lateranenſi
85 Eugenius quartus palatiũ Lateranenſe inſtauranit

86 Idem monasterium reædificauit sumptuosissimũ
87 Amphitheatrum Statilij Tauri
88 Ecclesia S. Crucis
89 Cartusienses
90 Quid in Exquilijs fuerit, sitq; ad præsens
91 Quirinalis & Viminalis colles quid habuerint, aut nunc habeant
92 Quid Suburra
93 Montes quare secerni non possunt
94 Quid agger Tarquinij
95 Vrbs pensilis
96 Quæ in Exquilijs Quirinali, Viminali, Carinis, Suburra
97 Corneliorum domus
98 Statuæ iacentes in montibus
99 Cabali Praxitelis & Phidiæ
100 Horti Mœcenatiani
101 Habitauit Virgilius in Exquilijs
102 Malæ fortunæ fanum uicus sceleratus
103 Qui ex Romanis boni coloni
104 De thermis Diocletiani

LIBRI II. INDEX.

1 De Thermis in genere
2 Erant in Thermis balnea
3 Erant natatoria & nemora
4 Thermis aliqui benè usi sunt
5 Thermarum amplitudo usus à principio
6 Thermæ quando primum populi usibus permissæ
7 Alexandrinæ Thermæ ubi fuerint
8 Aggrippinæ Thermæ ubi fuerint
9 Antonianæ Thermæ ubi fuerint
10 Neronianæ Thermæ ubi fuerint
11 Titi & Vespasiani Thermæ
12 Domitiani ther. & alia eius opera
13 Naumachia Domitiani ubi fuerit
14 Arcus triumphalis Domitiani nunc triphali
15 Palatium S. Laurentij in Lucina
16 Seuerianæ Thermæ ubi fuerint
17 Gordianæ Thermæ ad S. Eusebium
18 Aurelianæ Thermæ ubi fuerint
19 Constantinianæ Thermæ ubi fuerint
20 Nouatianæ Thermæ ubi fuerint
21 Ecclesia S. Pudentianæ à quo constructa
22 Olympiadis Thermæ ubi cernuntur
23 Trophæa Caij Marij ubi & quid fuerint
24 Basilica Caij & Lucij à Cæsare facta nunc thermæ Galuciæ
25 Macellum ubi & quid fuerit
26 Arcus sancti Viti
27 Quid fuerit in Viminali colle
28 Horti Salustiani
29 Quid fuerit in Quirinali colle
30 De Carinis, Suburra, Taberniola uia sacra simul in genere
31 Via sacra ubi fuerit
32 Curia uetus ubi dicebatur
33 Item uia sacra ubi fuerit
34 In Carinis quid
35 Ecclesia S. Petri ad uincula
36 Ecclesia sanctæ Luciæ in Orphea
37 Ecclesia S. Martini in montibus
38 Suburra ubi fuerit
39 Ecclesia S. Agathæ in Suburra
40 De his quæ ad religionem spectauere in genere
41 Quid ara
42 Quid templum
43 Iouis Statoris templum
44 Porta palatij ubi fuerit
45 Lacus Curtij siue Curtius ubi & quid
46 De Iani templo
47 Numisma Iani
48 Latium ubi fuerit à principio
49 Forum boarium ubi erat
50 Forum piscarium ubi
51 Velabri nominis ratio
52 Cliuus Capitolinus
53 Argiletum quid
54 Ecclesia S. Georgij ad Velabrum
55 Idem de foro Boario
56 Templum Vestæ
57 Asylum ubi fuerit
58 Pars rupis Tarpeiæ corruit nuper
59 Templum Asyli quid fuerit
60 Curia uetus ad quid in genere
61 De his quæ ad remp. spectauerunt
62 De rostris comitio Græcostasi & Senaculo
63 Rostra quid, & ubi
64 Græcostasis ubi, & quid
65 Senaculum ubi
66 Aedes Concordiæ ubi
67 Comitium ubi fuerit
68 Ad quid Comitium institutum
69 Comitia etiam in campo Martio solita haberi
70 Locus proprius campi Martij pro comitijs
71 De monte citatorum nunc acceptorum
72 Campus Martius quid
73 Vbi aqua uirginea
74 De mausoleo Augusti nunc Augusta
75 De obeliscis duobus in campo Martio
76 De columna coclide Antonini
77 Italos ad comitia uenisse plurimos
78 De insula quam in urbe facit Tyberis
79 Gelasius papa II ecclesiã S. Bartholomæi in insula ordinauit
80 Pontem insulæ Valentinianus
81 Pontem ipsum Eugenius IIII Tiburtino lapide strauit

82 De ærario ubi
83 Aerarium ad quid
84 Primi æris cusi nota Ianus bifrons
85 Primi argenti signati nota bigæ & quadrigæ
86 Argentum non aurum in tributis imperauerunt Romani
87 Iudiciorum loca ubi
88 Castra Rauennatium, Misenatium, Peregrina
89 Castra Prætoria ubi & ad quid
90 Aedes castrorum quid
91 De portu Romano
92 De pontibus in genere
93 De arcubus in genere
94 De aquæductibus in genere
95 Aqua Martia
96 Aqua virgineæ
97 Aqua Claudia
98 De causis ruinæ aquæductorum
99 Gothos non diruisse aquæductus
100 De aquilego inueniendis aquis deputato
101 Vetustatem non fuisse omnino causam ruinæ aquæductorum
102 De locis spectaculorum in genere
103 Theatri origo
104 Quid fuit scena
105 Quid orchestra
106 Quid Theatrum temporarium
107 Theatra duo uersatilia
108 De theatro Pompeij
109 Atrium Pompeij
110 Theatri & scenæ locus
111 Ecclesia S. Laurentij in Damaſco
112 Atrium Pompei ubi sacrum nunc dicitur
113 Theatri usus quis fuerit
114 De spectaculorum origine
115 De histrionibus
116 De Roscio Amerino
117 De Aesopo
118 Scenæ usus quis fuit
119 Pantomimi ad quid
120 Tragœdiæ recitatio
121 Comœdiæ recitatio
122 Pantomimi in scena actus
123 Mimi quid
124 Scenæ ædificij magna mutatio

INDEX LIBRI III.

1 Quid sit amphitheatrum
2 De amphitheatro quod nunc colosseum
3 Thermæ T. Vespasiani
4 De templo pacis
5 Colosseum fuisse harenam
6 Epistola per quam saxa amphitheatri concedun tur Romanis
7 Amphitheatrum Titi ubi certe fuerit
8 Quæ munera ederentur in amphith.
9 Epistola ostendens Amphitheatri cru delitates
10 Mittebantur captiui ad pugnandum cum feris in Amphitheatro
11 Ludi gladiatorij origo
12 Caius Cæs. minuit gladiatorum numerum
13 Naumachia in amphithea. edita
14 Harena ad quid
15 Expensæ harenæ fiebant à patricijs collatis in capita nunis
16 De Circis
17 De Circo Neronis
18 De circo maximo
19 Quid fori erant
20 Ad quid Circus fuerit institutus
21 Vnde Circus est dictus
22 De carceris loco & parte Circi
23 De ludis Circi
24 De ludo Troiano
25 In Circo carceres aureati patribus constituti
26 Quid sit nunc Circus maximus
27 Quid fuerit prope Circum maximum
28 De columna in quam mittebãt tela ituri ad bella
29 Templum Herculis quod muscæ nec canes intrabant
30 De Circo Flaminio
31 De pratis Flaminijs
32 De æde Apollinis
33 De Equuria
34 Ab Augusti mausoleo currebant in nunc Agonẽ
35 Ecclesia S. Mariæ in Equuria
36 Origo uocabuli uiæ Flaminiæ
37 Flaminiæ prouinciæ origo uocabuli
38 De mutatione nominis Circi Flaminij in nunc Agonem
39 Agonis ludi ab Apollinaribus traducti
40 Sancti Apollinaris ecclesia
41 De minutioribus & dispersis in genere
42 De Neronis domo
43 Aedes fortunæ ex lapide translucente
44 Domus Neronis ubi fuit
45 Titus in stagnis Neronis amphitheatri
46 De Colosso à quo nunc Colosseus
47 Caput æneum quod nunc est ad Lateranum
48 De foro Traiani
49 De equo Traiani æneo
50 De coclide columna Traiani
51 Ecclesia sancti Blasii
52 Tres turres militiarum
53 De foro Neruæ quod transitorium fuit dictum
54 Ecclesia S. Hadriani in tribus foris
55 Ecclesia S. Martinellæ
56 Statua Marsfori appellata quid
57 De septizonio & septodio

58 Sancta Luciain ſepta ſolis
59 Arcus triumphalis Seueri
60 De arcu Conſtantini
61 De domo C. Cæſaris
62 De Pantheone
63 Pantheonis mutatio in ſanctæ Mariæ rotundæ
64 Eugenius IIII Pantheon inſtaurauit & chartis plumbeis cooperuit
65 Idem columnas dicti Pantheonis detexit
66 Idem eiuſdem Pantheonis aream lapide ſtrauit
67 Vicus iugarius ubi fuerit
68 Aequimelium quid & ubi fuerit
69 Salinæ ubi fuerint
70 De carceris ui uerbi
71 Latomias fuiſſe ubi nunc eccleſia S. Nicolai in carcere Tulliano
72 Atrium regium, ubi nunc domus Sabellorum
73 Vbi fuit ſumma Vellia
74 Quid fuerit Teſtaceus mons
75 De figulis & plaſticis
76 De ludis Taurijs
77 De locis quorum non habetur certa teſtimonia
78 De eccleſia ſancti Marci
79 De baſilica XII apoſtolorum
80 De eccleſia ſancti Marcelli
81 Tituli Cn. Pompei in delubro Minervæ
82 Præfatio triumphi Cn. Pompei
83 Querela ignorationis multorũ locorũ ſacrorũ
84 Comparatio qualis uetuſtæ & nouæ Romæ
85 Habet præſens Roma aliquod in gẽtes imperiũ
86 Non armis & ſanguine coacti, ſed religione ſubijciuntur populi
87 Dictator perpetuus eſt pontifex
88 Senatores ſunt Cardinales
89 Aſiam, Aphricam, Europamq; Romana curia habebit ſubiectam
90 Tributa pendet penè omnis Europa
91 Quæ ſunt ſolida præſentis ſtatus fundamenta
92 Qui Romam non adierit nihil uidit
93 Limina apoſtolorum
94 De Veronica
95 Domine quo uadis
96 Cœmeterium Calixti
97 Sancta ſanctorum
98 Capita apoſtolorum Petri & Pauli
99 Incunabula & circunciſio Saluatoris
100 Lactis uirginei uaſculum
101 Primum altare quod habuit reſpub. Chriſtiana
102 Cathenæ beati Petri apoſtoli
103 Sancti Ioannis Baptiſtæ caput
104 Annulus ſponſalitiorum beatæ uirginis Agnetis
105 Craticula ſancti Laurentij
106 Stephani protomartyris & S. Laurẽtij ſepulcrũ
107 Fons ad effuſum beati Pauli ſanguinem
108 Sanctæ Mariæ maioris eccleſia uenerandæ
109 Sancti Hieronymi corpus
110 Sancta Maria in Tranſtyberina regione, ubi fons olei erupit
111 Conciliati ab Eugenio IIII Rom. eccleſiæ Aſiani Romam uenerunt
112 Nulla orbis ciuitas pluribus quàm Roma gentibus frequentatur
113 Quot milia ſingulis annis Romam adeunt ſanctuaria in eadem uiſendi gratia
114 Viget adhuc Romanæ maieſtatis gloria

FINIS.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS INE

ROMAM INSTAVRATAM PRAEFATIO, AD EVGE-nium IIII pontificem maximum.

VRBIS Romæ rerum dominæ ruinarum potius quàm ædificiorum, quę nunc cernuntur noticiam pro uiribus innouare Eugeni pont. sanctiss. multa suadent mihi. Sed illud maximè impellit, quod tanta fuit præteritorum diu seculorum hominibus studiorum humanitatis ignoratio, ut quum pauca singulis in urbis ipsius ædificiorum partibus, quæ olim fuerint, non ab imperita solum multitudine, sed ab his etiam qui doctrina cultiores sunt sciantur: tum multa ac penè omnia falsis & barbaris appellationibus inquinata, uel potius infamata cernamus. Vnde breui futurum apparet ut Roma ingeniorum parens, uirtutum alumna, celebritatis specimen, laudis & gloriæ columen, ac omnium quæ uniuersus orbis ubiq; habet bonarum rerum seminarium, in suis obscurata structuris, maiorem celebritatis & famæ iacturam faciat, quàm in rebus pridem factã ac potentia uideamus. Confirmauit etiam nostrum describendi propositũ, tuus in ipsam pontificatus tui sedem reditus, adeo illius conseruationi utilis atq; necessarius, ut constet eã senio calamitatibusq; confectam, si altero abfuisses decennio, penè funditus perituram. Neq; enim sola comitantis curiæ presentia, quod semper ciuitatis opulentiæ plurimum profuit, Romanos foues: sed collapsa deformataq; ædificia, multis in locis maximo instauras reficisq; impendio. Decorum certè & magnanimo principe dignissimum facinus: & quod omnes florente olim Roma iactas moles, factasq; ædificiorum structuras laude & gloria tanto superet, quanto nostra huius seculi tenuitas immani illorũ affluentiæ opum cedit. Quando itaq; ego omnia, quę mihi adsunt tuæ sanctitati debeo, cur & non ipse contendam, ut sic tu Romam pẽr ingenioli mei literarum monumẽta, sicuti cementariorum, fabrorumq; lignariorum opera pergas instaurare. Accedit enim nostræ huic urbis instaurationi, quæ dignitatis tuæ sanctimoniam inprimis deceat, & tuã gloriam maxime cumulet, pontificum Romanorum, qui te præcesserint innouata operum cõmemoratio, dum urbis partes ad ueterem nouamq; nominationem describens, basilicas quoq; templa & sacra quas uocamus ecclesias loca, per quos põtifices & alios Christianos uel fundatæ primo uel auctæ uel fuerint instauratæ ostendam. Et quando in describenda urbis operum magnificentia multos Romanos præstãtes certè uiros, sed idololatras gentilesq; merita laude non fraudabo, est animus nostrorum quoq; martyrum gloriam, ubi quidam scilicet patiendo uicerint, & libidini insaniæq; tyrãnorum succumbendo triumphauerint indicare. Aggrediar itaq; assumptum mihi tuam in gloriam munus, futurum confisus ut posteri aliquando dijudicent, utrum ne resarcita & magna ex parte innouata basilicę principis apostolorum & Lateranensis palatij tecta, uel additas ex ære ædi celeberrimæ sancti Petri maiores ualuas, aut palatij mœniumq; Vaticani suburbiorum restitutionem, & stratas urbis uias: utrum ne inquam tanto facta impendio opera uel rudi stylo potuerim imitari, & calce, latericio, materia, lapide aut ære, an literis facta solidior diuturniorue maneat instauratio.

Sed iam immenso operi manum apponamus.

BLON-

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS ROMAE INSTAVRATAE, LIBER PRIMVS.

ROMAM in Latio ad Tyberim amnem sitam: & quintodecimo ab infero mari passuum miliario, maiores scripsere. Nomen eius à Romulo conditore M. Varro & Titus Liuius Patauinus, Salustiusq; affirmant: & Romulum à ficulnea arbore: sub qua eum & fratrem Remum, alluuio Tyberis destituerit: scribit in Fastis Ouidius, his carminibus: Arbor erat, remanent uestigia, quæq; uocatur Rumula, nunc ficus, Romula ficus erat. Ambitum eius urbis, quum Arcadij & Honorij imperatorum temporibus, à Visigothis anno tunc MCLXIIII fuit capta, maiorem fuisse eo, qui nunc cernit, multi uolunt. Et nos quidem scimus mœnia urbis, sæpe à barbaris alicubi aperta, sæpeq; à maioribus instaurata. Sed orbē ipsum inter instaurandū strictiorē factū, nec legibus nec hoc tempore ab aliquo ruinarum signo, nisi parua parte post longam inuestigationem potuimus intelligere. Quanquam enim muri partim collapsi & corrosi sint, partim ruinam, multis in locis, minentur, in ipso tamen permanent prisco uestigio ueteris fundamenti. fuitq; ambitus Plinij temporibus, sicut ipse ex Augusti traditionibus scribit, milia passuum uiginti. Et Flauium Vopiscum scribere uidemus, Aurelianum imperatorem, qui prope annos ducentos, ante Visigothorum irruptionem fuit, ambitū Romæ ad quinquaginta milia passuum ampliasse. Huius autem ingentis differentię, quam Plinij Veronensis Flauijq; Vopisci, in urbis amplitudine assertiones uidemus habere, causam nostro iudicio certam, & quæ omnes tollat ambiguitates, quin nullatenus hi duo scriptores discordent, in Iutis ciuilis Digestorum libris reperimus. Marcellus nāq; De uerborum significatione: Vrbs, inquit, est Roma, quæ muro cingeretur, ut Alphenus ait. Roma est etiam quantum continentia ædificia essent. nam Romam non muro tenus existimari ex consuetudine quotidiana posse intelligi: quum diceremus Romam nos ire: & si habitaremus extra urbem. Et Paulus eodem titulo, urbis appellatio muris Romæ, aut continentibus ædificijs finitur. quod latiuis patet: ædificia Romæ fieri etiā ea uidentur, quæ in continentibus Romæ ædificijs fiant. Et Terentius Clemens. Vrbis in continentibus, qui nati sunt, Romæ nati intelliguntur. Plinīū itaq; dum uiginti milia passuum scribit urbis murorum ambitum, & Vopiscum dum quinquaginta, Romæ & ædium continentium amplitudinem, iuxta legum diffinitiones considerasse credederim. & quidem Plinij uerba sunt de Vrbe: quum Vopiscus de Roma dicat. Nostri autē temporis circuitus urbis, cui illarum respondeat amplitudini, nec scimus, nec ea ratione iudicamus scire posse, quòd nostra, ætatis nostræ metiendi, ratio, à priscorum dimensione multum uariat. Quando quidem Marcus Antoninus in Itinerario infinitorum penè locorum ab urbe Roma distantiam, multis passuum milibus designat pluribus, q; nunc homines nostri faciant, quæ quidem mensurationis disparitas, non ex Antonij magis, quàm ex aliorum scriptis facilè intelligitur. Sed si ad nostrę ætatis consuetudinem metiri uolemus, uix passuum milia quatuordecim omnis Romæ & Ianiculi, siue Transtyberinæ regionis & Vaticani ambitus implebit.

1. Vrbis situs.

2. Nominis causa.

3. Ambitus mensura.

PORTAS urbis Plinius triginta apertas, & septem clausas tūc fuisse scribit. Earū omnium nomina, nec ipse ponit: nec nos satis inuenire potuimus. quanquā omnia inuestigare nominis uetusti portarū loca, hinc superfluum esse scimus, quod apud Liuiū & alios scriptores, aliqua inueniūtur nomina portarū, quę olim dū aucta fuit urbs Roma, in medio ciuitatis remanentes, & formā portæ & usum simul amisere. & quidē nomina quæ apud priscos fuerunt, hæc inuenimus. Flumentana, Collatina, Collina, Quirinalis, Exquilina, Viminalis, Neuia, Querculana siue Querqueculana, Gabiusa, Lauernalis, Ruduscula, Rutumena, Saginalis, Latina, Appia, Capena, Trigemina, Aurelia, Fōtinalis, Carmētalis, quæ Scelerata, Pādana uel Libera, Mugonia, quæ & Trigillia, Catularia, Triumphalisq;. Quarū plæratūq; etymologiā uocabulorū hāc Festus Pompeius fuisse scribit. Flumentana appellata, q; Tyberim eā quandoq; influxisse affirmant. Collatina à Collatia oppido prope Romam, in quod aliarum ciuitatum opes fuerunt collatæ.

4. Portarum uocabula.

5. Portarum Romæ etymologia.

Collina Ægonẽsis appellabaꝫ: erat in mõte Quirinali, qui Ægonos appellabaꝫ, quę prius Quirinalis dicta fuit: ꝙ ea in collẽ Quirinalem itur: siue ꝙ proxime eam Quirini sacellum. Querqueculana ꝙ quercũ intra muros iuxta se habeat. Lauerniones fures antiqui dicebant: ꝙ sub tutela Deæ Lauernæ essent in quouis loco obscuro abditoq;. hinc & Lauernalis porta. Ruduscula na appellata, quasi rudis & impolita sit relicta. Rutumena à nomine cuiusdã aurigæ sic appellata. Fõtinalia fontiũ sacra: unde & Romæ Fõtinalis porta. Catularia porta Romæ dicta, quia haud lõge ab ea ad placãdũ Caniculę sidus inimicum frugibus, ruffæ canes immolabanꝫ: ut fruges matureſcentes, ad maturitatem perducerenꝫ. Viminalis porta & collis appellatur, quia ibi uiminum ſylua fuiſſe dicit. quanquã Marcus Varro De lingua Latina collem ipsum, à tẽplo dei Vimini inillo siti appellatum ſcribit. Quantũ uerò attinet ad portam Capenam, Solinus dicit Italum regẽ de inſula Siciliæ, cum Syracuſanis ad Ianum perueniſſe, ac eius conſilio auxilioq; ciuitatẽ iuxta Albulam condidiſſe, Capenam nomine, à qua poſtmodum portæ Capenæ nomen fuit. Iã uerò tres, quas ultimo poſuimus loco, Carmentalem, Pandanam, quæ & Libera, Mugoniam, quæ & Trigillia, primam habuit urbs à Romulo ædificatã: quanq; Varro Pandanã oſtendit Saturniæ urbis, & non Romæ fuiſſe. aliæ autem duæ, Roma poſtmodum aucta ſine forma & uſu, portæ nomen aliquandiu retinuerunt. Dicitq; Feſtus Carmentalẽ portam uocatã Sceleratã, ꝙ per eam ſex & trecenti Fabij, cum clientibus quinq; milibus egreſſi, aduerſus Etruſcos, ad amnem Cremeram omnes interfecti ſunt. Et Ouidius in Faſtis: Carmẽtis portę dextro eſt uia proxima lano: Ire per hãc noli quiſquis es, omen habet. Illa fama refert Fabios exiſſe trecẽtos: Porta uacat culpa, ſed tamẽ omen habet. Et Virgilius in VIII. Et Carmentalem Romano nomine portam. Attulimus à uetuſtiſſimis petita trium & uiginti portarum nomina. & noſtra ætate Roma omnis treſdecim tãtummodo habet, niſi forte ſuburbij Vaticani: quã ciuitatem Leonina fuiſſe oſtẽdemus, portas quoq; uelimus addere: quas omniũ nouiſſimas, noua quoq; habere nomina, ſuo docebimus loco. Satis ergo atq; operoſiſſimum fuerit, Romanę urbis & Ianiculi portas, quę ætate noſtra cernunꝫ, uetuſtæ appellationis nominibus appellare. Incipiendum eſt aũt à Flaminiæ uiæ porta, quæ ſiniſtræ Tyberis ripæ appoſita, aliquando Flaminea, & nouiſſimè porta populi eſt dicta. Eam uerò eſſe, quã priſci Flumentanam dixere, & Feſtus Pompeius diffinit: ipſa indicat poſitio, ꝙ nulla inter omnes urbis portas ita Tyberi eſt appoſita: ut eam aliquando is fluuius potuerit influere: cuius meminit Titus Liuius in ſexto ab urbe condita, in hæc uerba: Ita prędicta die in Petilinum lucum extra portam Flumentanam, unde conſpectus in Capitolium non eſt, concilium populi indictum. & in bello Macedonico: Circa portam Flumentanam collapſa quædam. In eodem bello Liuius eam de cœlo tactam fuiſſe narrat.

Secunda illi & proximo in colle poſita, multos ante annos Pinciana eſt dicta, à palatio ſibi propinquo, cuius demolita marmora, rex Oſtrogothorũ primus Theodoricus, ſicut Caſſiodori epiſtola oſtendit, Rauennã portari curauit. Ea priſcis tẽporibus dicta eſt Collatina. Oppidũ emꝫ à quo eſt dicta, fuiſſe è regione illius oſtendit Liuius in primo ab urbe cõdita. Collatia & quicquid circa illã agri erat Sabinis ademptũ. Seruat quoq; ætas noſtra morem appellãdi in Collatia, quicquid è regione eius portę habet ager Romanus. Tertiam quæ nunc Solaria, fuiſſe Quirinalem, poſtea Collinam dicimus: & quidem quantum attinet ad Quirinalẽ Feſtus Pompeius dicit: Quirinalis dicta, ꝙ ea in collẽ Quirinalem itur: ſiue quòd proxime eã Quirini ſacellum. Et Ouidius in Faſtis de Quirino: Hunc igiꝫ ueteres donarunt æde Sabini: Inq; Quirinali cõſtituere iugo. Quirinalis autẽ uiæ porta dicta eſt Salaria, quam Feſtus ſic appellatam affirmat, quòd Sabini ſal à mari deferebant. Quod autem poſtea à Quirinali mutatum ſit nomen in Collinam, indicat Marcus Varro cum dicit, Quirinalem collem aliquos exiſtimare dictum à Quirino, alios à Quiritibus, qui cum T. Tatio Curibus uenerunt, quòd ibi habuere caſtra. & plura ſunt in eo nomina collium. Nam collis Tricepſcis, ubi Quirini ædes, collis Salutaris, qui Quinticepſcis, collis Pollinaris, qui eſt ad ædem ſalutis: & collis Mutialis ad ædẽ dei Diffidij, ab qua colliũ uarietate, quã. Quirinalis habuerit collis, dicta eſt porta Collina, & Liuius id manifeſtum facit in libro, ab urbe condita, quadrageſimo, qui et de bello Macedonico ultimus appellaꝫ. Aquarum quoq; inundatio, in religionẽ uerſa.

Nam

6. Tres portæ urbis. Pandana.

Sceleratа porta. Carmentalis.

7. De porta populi quæ Flumentana.

8. De porta Pinciana, quæ Collatina.

9. De porta Salaria, quæ Collina.

A Nam ita inundauit Tyberis,ut ludi Apollinares Circo inundato,extra portã Collinam ad ædẽ Ericinæ Veneris portati sint.Cæterũ ludorũ ipso die subita serenitate orta, pompa duci cœpta ad portã Collinam reuocata, ductaq; in Circum est, cum decessisse inde aquã nunciatum est,lætitiam quoq; populo & ludis celebritatem addidit sedes sua, solenni spectaculo reddita.Circum autem Flaminium,in quo celebrantur ludi Apollinares constat nobis,& infrà in spectaculorum ędificijs ostendemus fuisse locum,cui nunc Agoni tritum est uocabulũ. Et templum Veneris Ericinæ extra portã Collinam fuisse, ex Fastis Ouidij,his uersibus ostenditur:Templa frequẽtari Collinæ proxima portæ Nũc decet, à Siculo nomina rege tenet. Et infra: Vtq; Syracusias Aretusas abstulit armis Claudius:& bello te quoq; cepit Erix.Sicq; ex loci propinquitate cõijcimus ludos,qui tunc Circo Flaminio,nunc Agone ob aquarũ Tyberis inundationẽ,nõ poterãt celebrari,cũ ad Collinã nunc Salariã portã parati essent,postea aquis decedentibus ad Circũ fuisse reductos. Quartam portã nunc S. Agnetis aut Numentanã aut Dominæ, Est em

10. De porta S. Agnetis, quæ uiminalis.

B ætate nostra trinomina, prisco more Viminalẽ.& quintã nũc S.Laurentij,olim Exquilinam.Sextam quæ maior dicitur Neuiam.Septimam quæ pridem Asinaria,nunc S. Iohannis, priscis fuisse Cœlimontanã.Et octaua quæ abdito in angulo clausa cernit,& Metrhodij porta dicitur: Gabiusam fuisse à maioribus appellatam cùm cæteris in locis tum magna ex parte unico in Liuij loco ostendere confidimus: quo in loco Collina etiam quæ fuerit certius ostẽdetur. Nam secundo ab urbe condita Liuius Porsennæ obsidionem,qua Romam pressit describens ita dicit:Porsenna primo conatu repulsus consilijs ab oppugnãda urbe ad obsidendam uersis præsidio in Ianiculo locato ipse in plano ripisq; Tyberis castra posuit nauibus undiq; accitis & ad custodiã,ne quid frumenti Romã subuehi sinerẽt, & ut prædatũ milites trans flumẽ per occasiones alijs atq; alijs locis traijcerent:breuiq; adeo infestũ omnem agrum Romanum reddidit,ut non cætera solũ ex agris,sed pecus quoq; omne in urbem cõpelleretur,nec quisquam extra portas propellere auderet. Hoc tantum licentiæ Etruscis non metu magis q̃ consilio concessum.

C Nanq; Valerius consul intentus in occasionem multos simul & effusos improuiso adoriendi,in paruis rebus negligens ultor,grauem se ad maiora uindicem seruabat. Itaq; ut eliceret prædatores edidit suis:postero die frequẽtes porta Exquilina, quæ auersissima ab hoste erat expellerent pecus:scituros id hostes ratus,q; in obsidione & fame,seruitia infida transfugerent.& sciuere perfugæ indicio ,multoq; plures ut in spẽ uniuersæ prædæ flumen traijciũt.Publius Valerius Marcum Herminium, cum modicis copijs ad secundum lapidem uia Gabina occultum considere iubet:Spurium Largium,cum expedita iuuentute ad portam Collinam stare,donec hostis prætereat:deinde se obijcere, ne sit ad flumẽ reditus.Consul alter T. Lucretius porta Neuia, cum aliquot manipulis militum egressus: ipse Valerius Cœlimontana, cohortes delectas educit,hiq; primi apparuere hosti.Herminius ubi tumultum sensit,concurrit ex insidijs,uersisq; in Lucretium Etruscis terga cædit: dextra læuaq; hinc à porta Collina, illinc ab Neuia redditus clamor:ita cæsi in medio prædatores,neq; ad pugnam uiribus pares, & ad fugam septis o-

D mnibus uijs:finisq; ille tam effusè uagandi Etruscis fuit.Ostensuri quo applicemus modo supra dictis priscis nouas portarum nominationes:primum illis,quos scimus cõtentioseè dicturos,nõ Salariam sed Flaminiam fuisse illam,ad quam Spurius Largius,ne hosti ad flumen pateret reditus,se opposuerit,respõdemus:Pontem Miluium, per id temporis nõ fuisse.Quod & si Liuius satis indicat,nos alia ratione certum habemus, q; Ammianus Marcellinus,in rerum gestarum lib. XXVI. illum dicit ab Æmylio Scauro fuisse ædificatum:& Scaurum multa post secula fuisse cõstat:qui Cn. Pompeio adolescente,senex erat. Cum itaq; ad portam ab hoste auersissimam,quæ fuit Exquilina, nunc S. Laurentij, aut Tyburtina, essent exposita in prædam pecora, non credimus traiecisse Etruscos ea rectitudine Tyberis,quæ à porta nunc populi,usq; ad locum Miluij pontis intercedit.cum sint omnes ascensus in montem, & topho scabri, & altitudine armatis insuperabiles.Sed ut propinquiore à nauibus cursu ferrẽtur in pecora,ad eum penè Tyberis locum,quo Anio ipsum influit fuisse delatos. Et sic extra portam tunc Collinam, nunc Salariam opportunè locati sunt,qui Etruscos à reditu ad naues fluuiumq; arcerẽt. alia autẽ ratione libet ostendere,Collinã portam esse non posse illam,quę aut Flaminia pridem

11. Quando et à quo pons Miluius.

pridem, aut nunc Populi est dicta. Liuius in lib. III, ubi plebis secessionē narrat, in qua Tribuni prmum in Auentino creati sunt, hæc habet uerba. Neq; in Sabinis quieuit exercitus. Ibi quoq; autore Icilio Numitorioq; secessio facta ab decemuiris. Et infrà: Et ipse priusq; iret ad urbem, pari potestate eundē numerū ab suis creandū curat. porta Collina urbē intrauere. qui itaq; à Sabinis uenit exercitus, frustra ad portā Flaminiā flexisset, cùm rectior expeditiorq; esset in urbē, qua rediit Salaria, tunc Collatina. Similiter Cornelius Tacitus ingressum Vitelij imperatoris militum in urbē describens dicit. Tertium agmē per Salariā Collinæ portæ appropinquabat. Indicat etiā Liuius aduentum Hannibalis ad Anienē describens, sexto Punici belli secūdi libro: Collinā Exquilinamq; satis proximas fuisse. In hoc tumultu Fuluius Flaccus, porta Capena cum exercitu Romam ingressus, media urbe per Carinas Exquiliasq; cōtendit. Inde egressus, inter Exquilinā Collināq; portā, posuit castra. Et paulò infrà: Inter hæc Hannibal ad Anienē fluuiū, tria milia passuū ab urbe castra admouit. Itaq; Romanorū castra Hānibali ad Anienē sedenti opposita: si ad Collinam Exquilinamq; portas, posita erant, nullo alio loco, q̄ ad Salariā nunc, & ad S. Laurentij portas esse potuerunt. Ex prædictis igitur constare creditur, cùm tertia esset Collina, quartam fuisse Viminalem, & quintam Exquilinā nunc S. Laurentij, quam aliquando Taurinam à capite tauri, quod illi insculptum est, legimus appellatam fuisse. Eius uerò, quā priscis temporibus Viminalem fuisse affirmamus, cur Liuius superiori in Etruscorum inuasione, nō fecerit mentionem, nihil est aliud q̄ respondeamus, q̄ ita à casu, & cōsulum Rom. consilio factum esse, ut alijs portis fuerit satis, aut struere insidias, aut pecora in prædam exponere, aut turmas præsidiaq; immittere. Sed cùm Viminalem describemus collem illum fuisse, qui hanc eiusdem nominis portā habuerit, ostendemus. Neuiam uerò fuisse sextam, quæ nunc maior dicitur. Et pariter septimam, quæ nunc Asinaria, seu S. Ioannis Cęlimontana, qui supra dicta Liuij uerba attentè cōsiderabit, certum intelliget. quanquam locus ipse edocet, Cælium montem, à quo Cęlimontana est dicta, nullam, quæ riuo non dirimatur, aliam habuisse. Octaua quæ Gabiusa fuit, quam abdito in angulo ad nouum Eugenianum Lateranense monasterium, clausam diximus, nihil est rationis aut coniecturæ, quod afferamus aliud, quàm q̄ recta duceret in Gabios oppidū, cui ætate nostra demolito Gallicano, multis seculis fuerat appellatio. Liuius in bello Macedonico Gabiusam portam fuisse tactam de cœlo cōmemorat. Latina & immutatum retinet uocabulum: quod tamen apud priscos nō inuenimus, aut aliud habuit ex supra dictorum uiginti trium nominibus, quod nōdum potuimus intelligere: eam autem Latinam ab annis mille uocatam fuisse, multorum testimonio probare possemus. Portā autem, qui dicitur Appia nunc olim fuisse Capenam, Iulius Frontinus de aquæductibus ostendit, his uerbis. Anio nouus Marco Valerio, Publio Decio Mure, anno uigesimo post initiū Samnitici belli inducta est, Appio Claudio censore: qui etiā uiā Appiam, à porta Capena usq; ad urbem Capuā muniendā curauit. Iuuenalis Aquinas Satyricus, uale dicturus amico Cumas proficiscenti: illū scribit cū rheda, quæ cōpositā domū totā proferebat substitisse ad ueteres arcus, madidāq; Capenā. Arcus uerò ueteres, quos Romulus lateritios posuit, & florentes postea opibus Romani nunq; passi sunt in marmoreos mutari: ne cōditoris urbis suę memoria deperiret: ætate nostra collapsos fuisse, ubi nunc sunt ecclesiæ S. Mariæ de gratia: & S. Mariæ de inferno, & eam uiā ituro cum rheda ad portam Appiam esse expeditissimā uidemus. Nec immeritò appellat eam portā humidam Iunenalis: q̄ inter cęteras depresso sit in loco, aquis in Tyberim labentibus abundante. Liuius in bello Macedonico. Censores uiā sternendā, à porta Capena ad Martis ædem locauerunt. Item idē Liuius in secundo bello Punico. Visebant̄ ab omnibus externis ad portam Capenam dedicata à Marcello templa: legationes omnium Siciliæ ciuitatū, ad eum ueniebant. Et infrà libro nono. Ædem uirtutis eo anno ad portā Capenam Marcellus dedicauit. Ea uerò omnia tēpla, eas ædes uidemus in uetusta urbis Romæ descriptione: cuius autorē librariorum incuria suppressum, nos in Cassinensis monasterij Bibliotheca legimus fuisse Sextum Ruffum consularem uirum, positas esse in prima regione porta Capena. Et Solinum suprà diximus uelle eam portam sic dictam, à ciuitate Capena, quæ ab Italo fuit ædificata. Vltima restat intra Tyberim Trigemina, quam aliquādo Hostiensem q̄ Hostiā uersus: aliquando

12. De porta S. Laurentij, quæ exquilina.

13. De porta maiore.

14. De porta S. Ioannis.

15. De porta Methodij.

16. De porta Latina.

17. De porta Appia.

18. Arcus ueteres.

A aliquando S.Pauli,q̃ ad celeberrimã eius basilicã ducat,uidemus appellatã. Trigemina autẽ cur sit prius dicta,nondũ reperi. Liuius in bello Macedonico: Ædiles eo anno porticum unã extra portã Trigeminã, emporio ad Tyberim addito fecerũt. Et infrà de multa damnatorũ,aliã porticũ extra portã Trigeminã inter lignarios fecerunt. Lignarios autẽ qui ad Tyberim essent cõmodè apud eã,quæ nunc est S.Pauli, uel Hostiẽsis dicit, portã fuisse locatos uerisimile iudicamus. Et Liuius lib. IIII. Trigeminã extra portã,boue aurato Minutius donatus. Nec stare potest, quod uolunt aliqui, eã portã à Trigeminis fratribus Horatijs, qui Curiatios ante Albã ceciderint dictã: q̃ hi fratres, qua exiuerint porta, mentio nulla fit à Liuio, qui eos forte in castris fuisse dicit: & tertiũ qui fuerit superstes, porta Capena redijsse, idẽ Liuius est autor. Trigeminã itẽ portã fuisse eã, quæ nũc S.Pauli dicit, ostendit Iulius Frõtinus, dũ aquæ Appiæ finẽ describit his uerbis. Ductus eius habet lõgitudinẽ usq̃ ad Salinas, q̃ locus est ad portã Trigeminã. Salinas autẽ sub Auẽtino ad Tyberim fuisse ostẽdemus. Est alia intra Tyberim porta, cuius apud

B priscos frequẽs est memoria Carmentalis dicta: quã ne dũ nostra, sed nec Titi Liuij ætate, ullũ portæ usum habuisse ostendemus. Fuit uerò ad cliuũ, qui ducebat per Subliciũ pontẽ in Ianiculũ. Is locus uidet esse ultra ecclesiã S.Mariæ de schola Græca, siue ut appellant in Cosmedim, ad primas Auentini radices, qua is mõs uergit ad põtes: ubi nũc uetustissimos arcus marmoreos, ut in calcẽ decoquerent, dolentes uidimus à fundamẽtis excidi. Quos arcus fama fuit, & quibusdã indicantibus literis apparebat, Horatij Coclitis honori fuisse à maioribus excitatos. indicat eã portã Liuius in secundi Punici bel. li. IIII. Fœdum incendiũ inter Salinas & portã Carmentalẽ, cũ Equimelio lugarioq̃ uico, in tẽplo Fortunæ ac matris Matutæ extra portã latè uagatũ. Salinas uerò in Tyberis ripa, quæ in põte nũc S. Mariæ ad Auentinũ pertinet, & Equimelium sub ipsa rupe Tarpeia, lugariumq̃ uicũ, sub Capitolio supra forũ Boariũ fuisse, etiã alio ostendemus in loco. Quare ignis, qui sub Capitolio & rupe Tarpeia, per ripã Tyberis debacchatus fuisset, cũ extra portã uagatus à Liuio dicit: nõ extra urbis Romæ mœnia, quæ multum

C inde distabãt, sed extra Carmentalem portã, ad Auentinum usq̃ medium, ubi Matutæ matris ædes erat, apposita Tyberi ædificia cõflagrauit. Pandanã portam infrà ubi de Capitolio dicitur, ostendit Varro fuisse sub Tarpeia rupe.

Sed iã Tyberim transeamus. Eam urbis Romæ partem, uulgus pridem Transtyberinam appellat regionem, quã ab ipso initio, & longo post tempore maiores Ianiculũ dixere. Fallit uerò plerosq̃ etiã ætatis nostræ doctissimos, editioris ea in regione loci prima appellatio, q̃ ipso in collis cacumine, ubi nunc sacræ inhabitant uirgines, Iani tẽplum fuerit: de quo Virgilius in VIII. Hanc Ianus pater, hanc Saturnus condidit urbẽ: Ianiculũ huic, illi fuerat Saturnia nomen. Et Ouidius in Fastis: Arx mea collis erat, quẽ cultrix nomine nostri Nuncupat hæc ætas, Ianiculumq̃ uocat. Liuius autem primo ab urbe cõdita, in Anci Marcij rebus gestis sic habet. Ianiculum quoq̃ adiectum non inopia loci: sed ne quando ea arx hostium esset: id non muro solum, sed etiam ob cõmoditatem itineris, ponte Sublicio tum primum in Tyberi facto, iungi urbi placuit. Si igit mœ

D nia ad pontem pertinuerunt, nõ solus collis multum ab ipso distans fluuio, quod aliqui uolunt ab Anco, sed tota Ianiculi, nunc Transtyberina regio est munita. Liuius in secundo libro: Cum captum repentino impetu Ianiculum, atq̃ inde citatos decurrere hostes. Et paulò infrà: Iam plus hostium in Palatio Capitolioq̃, q̃ in Ianiculo fore. Ea regio tres habet portas, quarum quæ ad occidentem solem Tyberi est propinqua, nunc dicta Portuensis, olim quæ fuerit ignoramus. Alia quæ edito in loco, nunc S. Pancratij, prius Aurelia. Tertia in Vaticanum dimittens, & nunc subtus Ianum dicta, à priscis Fontinalis appellata. Et primam quidem, postq̃ Claudius imperator Romanum fecit portum, q̃ in illum dimittat, fuisse ab eo Portuensem appellatam constat. Aurelia porta utrum à uia, an ab ea uia nomen habeat, incertũ habemus. Præsens uerò nomẽ à proxima S.Pancratij ecclesia habet. Fontinalem ex Festo Pompeio ostendimus, q̃ deabus fontium fuerit sacrata dictam: extant autem magnæ molis muri, scatentiũ adhuc fontium receptacula, sub monte, qui aureus dicit, ipsi portæ proximo, & haud longe ad Vaticani mœnia pertinente. Liuius in bello Macedonico. Ædiles alteram porticum ad portam Fontinalem ad Martis aram, qua in campos iter esset, perduxere. Dici autem subtus Ianum eam

portam

19. De Trigemina porta.

20. De porta Carmentali.

21. Arcus Horatij Coclitis.

22. Transtyberina regio, quæ Ianiculũ.

23. Pons sublicius.

24. Tres portæ Ianiculi.

25. De porta portuensi.

26. De porta Pancratij.

27. De porta subtus Ianum.

portam q; Ianiculo, uel monti uel regioni subiaceat minus q; cæteræ nostræ ætatis cor- E
ruptela toleret, est absurdum. Quod uerò hæc sola possit esse Fõtinalis, inde certum ha-

28. De ædificijs Ianiculi.

bemus, quia nulla est porta alia, qua in cãpos Vaticani iter esse posset. præsertim cũ nul
lum tunc temporis alium ad Tyberim pontem, q; Sublicium Roma haberet. Esset mihi
nunc ad Vaticani suburbia transeundum: sed postquam Ianiculi siue Transtyberinę re
gionis is est situs, ut à cæteris partibus urbis, flumine muroq; dirimat, opera illius siue à
principibus, siue à põtificibus aut populo facta, quæ olim habuerit, & quę nũc cernunt
aut indicari possint, explicabo. Et primo de põte Sublicio habet Plinius, ipsum q; esset

29. Pons sublicius.

ligneus, sine ferreo clauo, ita dispositus cõtignatione, ut trabes eximerent sine fulturis
ac reponerent: quod quidem sic facere religiosum fuerit, postquã Coclite Horatio de-
fendente, ægre reuulsus fuit. Eũ uerò pontẽ prius ab Anco Marcio, sicut ex Liuio ostẽ
dimus factũ. Antoninus Pius imperator marmoreum fecit, cuius uestigia esse tenemus,
quæ hinc ad primas Auentini radices, inde ad nostra ętatis nostrę naualia cernunt. Scri
bit Helius Spartianus, Seuerũ imperatorem ex Aphrica oriundum, feciſſe Transtyberi F

30. De Thermis Seuerianis & Aurelianis.

na in regione sui nominis Thermas: fecit & alias imperator Aurelianus, quæ essent hyę
males. Sed cũ late pateat Transtyberinæ regionis appellatio, sub qua cãpus suburbiũq;
Vaticani, & ipsius Ianiculi munitio comprehenditur, utrum ne ipsarum thermarum ue
stigia sint, quæ intra Ianiculum ad diui Francisci ædem: an illa, quæ medio in Vaticani

31. Ianiculũ.

cãpo, ubi nunc prata dicimus, cernunt, ignoramus. Sed ea perquirere, quorũ omnis pe
rijt notitia, superfluũ fuerit: ad notiora ueniamus. Eam urbis Romę Ianiculi, siue regio-
nis Transtyberinæ partẽ, à nostris qui martyrum gesta scripserunt, aliquando Rauenna
tiũ urbẽ appellari, sæpe offendimus. Est q; eius rei ratio altius repetẽda. Octauianus Au
gustus imperio, post Marcum Antonium Cleopatrãq; interfectos, quietè potitus, inter
multa, quæ prudentissimè prouidit, binã instituit classem: Vnam apud Misenum Lu-
caniæ portum, qua Italiæ insulas oramq; Galliarũ maritimã, Hispanias, Aphricã, Mau-
ritaniasq;, & Septentrionalis Oceani plagã tutaret: alteram apud Rauennã in loco nũc

32. De classibus apud Misenum & Rauennas.

Cardiano, in quo fuit postea Classense oppidum, cuius classis partes essent Adriatici si- G
nus, Illyrici, Dalmatiæ, Epiri, Græciæ, Thraciæ, Ponti, Meotidæ, & Asiæ in nostrũ ma-
re uergentis, atq; Ægypti oræ necessitatibus subuenire. Tantas uerò classes, quãtas esse
oportuit, quibus maxima Romani imperij tutelæ cura esset cõmissa, magno indiguisse
exercitu, nullus qui Romanas lectitauerit historias ambiget. Cum itaq; Romano sena-
tui Romanis' ue principibus, ea in primis fuerit cura: ut quod multis ostẽdimus in locis,
nulla posset Romã frequentare multitudo, cui nõ esset habitandi locus publicè assigna
tus, attributa est Rauẽnatis classis militiæ regio Trãstyberina: quæ postea exinde urbs

33. Calixtus in uia Aurelia.

Rauẽnatiũ dicta fuit. Hinc ubi papa Calixtus primus eccleſiã S. Marię Transtyberinę,
quam nunc insignem cernimus ædificauit, Templum Rauennatium & tabernam fuis-
se legimus Rauennatium meritoriam: eiusdẽq; in regionis uia celeberrima Aurelia mil

34. Felix primus ecclesiam sui nominis.

liario tertio, Calixtus postea moriens, est sepultus. nec lõgè ab eo milliario uidelicet se-
cundo ab urbe, Felix primus eius nominis pont. Romanus cum basilicã extruxisset, in H
illa, cui nomẽ suum fuit indicium, sepultus fuit. Et papa Honorius primus basilicã san-
cti Pancratij, à qua portæ diximus esse nomẽ, muro urbis ad stadium, propinquã, à solo

35. Adeodati ecclesia.

ædificauit, quã structura ornamentisq; insignẽ breui, nisi succurrat, apparet ruiturã. Ec-
clesia S. Petri, quæ uia Portuẽsi ad pontem Meruli dirupta cernit, Adeodati primi pon
tificis opus fuit, nec fuit illo in operum magnificentia felicior Hadrianus primus ponti-

36. Hadrianus primus.

fex Romanus, qui inter multa suis locis narrãda formas aquarum, Sabbatinam louiãq;
magno impendio, maioreq; populi Romani labore, restituit. Quarum una fornicibus
centum, ad principis Apostolorum basilicam, ipsumq; Vaticani suburbium, altera per-
Aureliæ portæ & uiæ cliuũ: partim ad pontẽ Aurelium, cui demolito nũc Rupto est no

37. Duæ turres ad naualia.

men, ut in urbẽ haberetur: partim ut molis deseruiret, sunt perductæ, Mirumq; in paulo
plus minus' ue sexcentis annis, q; abinde effluxerũt, nulla tãti operis, aut in Ianiculo, aut
in Vaticano uestigia apparere. Leonẽ IIII pontificẽ manet in Vaticani suburbio glo-
ria, eius tñ in Ianiculo cernuntur opera, Turres duæ nunc in naualium faucibus destitu-
tæ, quas post commissum à Saracenis ecclesiæ principis Apostolorum, & ipsius Ianicu-
li incẽdiũ, eo excitauit in loco, ne barbaris ultra per Tyberim, sicut tũc acciderat pateret

accessus

A accessus. Restat Vaticanus, de quo Festus Pōpeius sic scribit. Vaticanus collis appellatus est, ꝙ eo potitus sit populus Ro. uatum responso, pulsis Etruscis. Sed Aulus Gellius in noctibus Atticis lib. XVIII de eodem sic dicit. Et agrum Vaticanum, & eiusdē agri deum præsidem appellatū accepimus à Vaticinijs, quę ui atq; instinctu dei eius, in eo agro fieri solita essent. Sed præter hanc causam M. Varro in libris diuinarum, aliā esse tradidit istius nominis rationem. Nam sicut Aius, inquit, deus appellatus, araq; ei statuta, quæ est infima Noua uia, ꝙ eo in loco diuinitus uox edita erat: ita Vaticanus deus nominatus, penes quē essent uocis humanæ initia. quoniā pueri simul atq; parti sunt, eam primā uocē edunt, quæ prima in Vaticano syllaba est. Idcircoq; uagire dicuntur, exprimēte uerbo sonū uocis recentis. Hanc nunc urbis Romæ partem, primū Leo papa eius nominis quartus muro cinxit, & ciuitatē Leoninā de suo nomine appellauit. Eius uerò muniendæ causa, quā superiore diximus loco, ne sicut paulò antè cōtigerat principis Apo

38. *Quid Vaticanus.*

39. *Vaticani regio.*

40. *Portæ ciuitatis Leoninæ.*

B stolorū basilicā ultra possent capere, inquinare, diripere Saraceni. Habuitq; ea munitio sex portas etiā nūc extantes, quarū prima Ianiculum dimittens, ab ecclesia cui subiacet, sancti Spiritus nomē retinet: alia edito in colle sita, dicit Pertusa. tertiæ cui palatio pōtificis subiectæ, à uiridario cōtiguo nunc est nomen, Leo pontifex sancti Peregrini, ad cuius ecclesiā itur ea uia, appellationē dedit. quartā nūc clausam, quę duceret ad scholā Lōgobardorū, Saxonumq; Posterulā appellauit, quanq; eodē nomine quintā quoq;, sepulcro Hadriani imperatoris nūc arci sancti Angeli, qua in cāpos itur subiectā, uocauit. Sexta dicit porta ænea, quæ in Hadriani pontē urbemq; perducit. Libet aūt postq; portas urbis, quæ ætate nostra extant, p posse descripserimus, locū indicare unius, quā omniū celeberrimā Roma habuit. ea est Triūphalis, per quā & nullā aliā triumphi agebant. & ut rem, quasi hominū opera, quicquid solidi haberent, oportuerit ęterna claritate fulgere, tenebris in quib. omnino perierat, certiore abstrahamus modo, quid & ubi fuerit primo dicemus. Deinde testimonia, quib. assertio nostra cōstet, afferemus. Pons cuius pilarum fundamēta, nūc ad sancti Spiritus hospitale, in Tyberi cernunt, & porta ad intimā Ty-

41. *Porta triumphalis. Pons triumphalis.*

C beris ripā, cuius fundamentorū moles extat, & uia ab eo ponte, ad Cæsaris obeliscū, ad areāq; basilicæ sancti Petri subiectā, secundū radices montis Vaticani ptensa, triūphali nomine appellabant: nec ulterius q; ad beati Petri basilicā ea uia, ꝙ cōijcere potuerim, prætendebat. quin mihi cōstat, uiā ipsam nullatenus fuisse largiorē, ꝙ quicquid soli prę dictā basilicā, aut obeliscū, & Apollinis templū adiacebat, triumphale appellabat. De porta aūt quod diximus clarè & copiosè, probat Iosephus in libro VII de captiuitate Iudaica, ubi Vespasiani & Titi imperatorū, describit triumphū. Dicit em̄ ipsos imperatores, qui non in palatio maiori, sed in Isidis templo nocte quieuerant, ad Octauianas ambulationes trāsiuisse, ubi eos senatus & honorati equites præstolabant. Et cū fauor militaris, eosdē meritis ornasset laudib. uotis ritè celebratis, ad portā recessisse, quæ ab eo, ꝙ per illā semper triumphorū pompa duceret, nomen accepit. finisq; pompæ fuit, Capitolini Iouis templū. territorij etiā triūphalis, nō leue testimoniū habet uita beati Petri Apo

D stolorū principis, à beato Hieronymo presbytero, ut titulus præfert, siue ut aliq uolūt à Damaso papa scripta. ubi dicit, beatū Petrū fuisse sepultū, in ecclesia sui nominis, quę ad templū Apollinis, iuxta territoriū triumphale, fuerit ædificata. & cōstantē retinet famā ætas nostra pontē, de quo diximus, nobiliū fuisse, nec illo unquā ruricolas trāsiuisse. habent etiā incidēter monumēta cōmutationis factæ Calendis mensis Augusti, siue Sextilis à memoria uictoriæ Octauiani Cęsaris Augusti de Antonio & Cleopatra, ad liberationē beati Petri, à carcere & cathenis Herodis: unde festū ipsius beati Petri ad uincula celebramus: cineres C. Cæsaris obelisco insigni positos, qui cernit in territorio triumphali. Isidis uerò templū, in Sexti Ruffi descriptione urbis Romæ, cōijcimus fuisse Mineruā inter cuius adhuc durat uocabulum, tunc cognomine Chalcidicā, & uiā latam. & ambulationes Octauianas docet Suetonius Tranquillus, in hæc uerba. Reliquias suas Mausoleo condiderūt: id opus inter Flaminiā uiā, ripāq; Tyberis, sexto cōsulatu suo extruxerat. circūiectasq; syluas & ambulationes in usum populi iam publicarat. paulòq; supra eum locū, Suetonius portæ triumphalis meminit, ubi quosdā Senatores cēsuisse dicit, Augusti funus, porta triumphali ducendū. Vespasianus itaq; & Titus, cū ad Isidē uia lata quieuissent, ad Augusti ambulationes, ubi nunc Augusta dicit, descenderūt: & inde

traiecto Tyberi per proximũ pontẽ, cuius cernunt̃ cossarũ fundamenta, ad uiã portãq; E
42. Hospitale sancti spiritus in Saxia. triumphalẽ, ubi nunc est sancti Spiritus in Saxia hospitale, receſſerunt, Sed iam hospitalis in Saxia cognominationis cauſam reddituri, multas loco factas mutationes oſtẽdamus. Bello Longobardorũ, qđ ducentis & quatuor annis Italiã afflixiſſe, in Romanorũ Imperij inclinationis hiſtoria oſtẽdimus, per Carolũ Magnũ Francorũ regẽ finito: Hadrianus primus Pontifex Ro. Saxones primo, & breui poſt Lõgobardos, multitudinẽ haud quaquã contẽnendã, ciuitate à Romanis donari curauit: quibus gentibus Romanis, cùm nõ eſſet uiſum ſatis tutũ, intra urbis mœnia dare ſedẽ, aſſignauerũt in Vaticano tunc immunito: ut cùm pons triumphalis, tunc etiã dirutus eſſet, uiæ illius ædificia à Tyberi, ad territoriũ triumphale cõtinuata, habitarẽt. Innuũt hæc & nõ parua ex parte narrãt Hadriani ipſius, & poſtea Leonis IIII pontificis Romani geſta: quorũ Hadrianus Longobardos & Saxones fœderatos ſubditosq; recipi curaſſe dicit̃. Leonis aũt geſtorũ narratio habet, Illũ appellaſſe portã mediã murorũ à mole Hadriani ad palatium perductorũ: quæ duceret ad uiã Longobardorũ & Saxonũ, nomine Poſterulã: hinc factũ eſt, F
ut celeberrimũ illud hoſpitale, ab Innocentio III ædificatũ, à uico Saxonũ, in quo ædificatũ fuit, in Saxia appellet̃. Implicat uerò errorib. multos etiã nõ indoctos, fama p multos annos multorũq; ſcriptis, cõtinuata, fuiſſe in monte, q arduus ſupra dictũ hoſpitale,
43. Quid fuit mons qui in Vaticano. Vaticani ſuburbio includit̃, palatiũ Neronis: qđ quidẽ falſiſſimum eſſe nõ dubitamus: oſtendemusq; ubi Neronis palatiũ fuerit, cũ ad priuata urbis ædificia uentũ erit. Cornelius Tacitus, apud quẽ Neronis geſta particulari narratiõe habent̃, dicit illũ clauſiſſe in ualle Vaticani ſpatiũ, in quo equos regeret, haud ꝓmiſcuo ſpectaculo: & paulò infrà addit eundẽ apud nemus, qđ nauali ſtagno circũpoſuit, extruxiſſe conuentícula & caupo-
44. Naumachia ubi fuerit. nas: Fuit ergo in mõte illo Vaticani dei templũ: qđ ſupra ab A. Gellio deſcriptũ oſtẽdimus. Nauale aũt ſtagnũ, ſiue ut Græco uocabulo appellãt Naumachia, fuit ſecus ipſum montẽ, ſub Aurei mõtis radicib. quà ad portẽ Pertuſam itur, & ubi nuper hortos exiccato limo uidimus inchoatos. unde in multis, quæ legimus apocriphis, magna Vaticani
pars Naumachia appellat̃: & in uita beati Petri, de qua diximus, etiã habet̃, eccleſiã ſan G
cti Petri extructã fuiſſe apud Naumachiã. pariterq; hoſpitale, qđ Leo papa III. ædificauit, è regione eccleſiæ ſancti Andreæ, à Symmacho I papa dedicatæ: & ſanctæ Petronellæ, quà templũ Apollinis inobeliſcũ uergit, ad Naumachiã appellatũ eſt. Sed iã cũ ſituẽ-
45. Locus martyrij beati Petri. tũ ad ſanctorũ opera, de beati Petri Apoſtolorũ principis loco martyrij & paſſiõis, quę nos opinemur, in mediũ ꝓferamus. Nã cum ad Terebinthũ, inter duas metas, illũ fuiſſe paſſum cõſtans ſit fama: quis ſit is locus, omnino ignorat̃, nec deſunt, qui laniculũ falſo ea gloria ornare quærităt. afferemus aũt ad tantã rẽ, noſtro iudicio, demonſtrandã teſtimoniũ, q̃d eo maiorẽ habere debebit autoritatẽ, quo ab hoſtib. fidei ſumptũ, omni adulationis ſuſpicione carebit. Cornelius Tacitus poſt narratũ incendiũ illud mirabile, quo
Neronis temporib. ſeptẽ diebus Roma arſit: de cauſis illius incendij multa diſputãs, hęc uerba habet. Sed nõ ope humana, nõ largitionib. principis, aut Deũ placamẽtis decedebat infamia, quin iuſſum incendiũ crederet̃. Ergo abolẽdio rumori Nero ſubdidit reos: H
& exquiſitiſſimis pœnis affecit: q̃s per flagitia inuiſos uulgus Chriſtianos appellabat. autor eius nominis Chriſtus, Tiberio imperãte, per ꝓcuratorẽ Pontiũ Pilatũ, ſupplicio affectus erat, repreſſaq; in paucis exitialis ſuperſtitio rurſum erũpebat, nõ modo per Iudæam, originẽ eius mali, ſed per urbem etiã, quò cuncta undiq; atrocia, aut pudenda cõfluunt celebranturq;. Igit̃ primũ correpti, qui fatebant̃, deinde indicio eorũ multitudo ingẽs, haud proinde crimine incendij, q̃ odio humani generis cõiuncti ſunt: & pereũtibus addita ludibria, ut ferarũ tergis contecti, laniatu canũ interirẽt, aut crucib. affixi, aut
flãmæ ui, aut ubi defeciſſet dies, in uſu luminis nocturni urerent̃. Hortos ſuos ei ſpectaculo Nero obtulerat, & Circenſe ludicrũ edebat, habitu aurigæ permixtus plebi, uel circulo inſiſtens. Vnde quanq; aduerſus ſontes, & nouiſſima exẽpla meritos, animaduerteretur, miſeratio oriebat̃, tanquã nõ utilitate publica, ſed in ſæuitiã unius abſumerent̃.
Oſtendimus aũt ſuprà Corneliũ ſcripſiſſe, Neronẽ clauſiſſe in ualle Vaticana ſpatium, in quo equos regeret haud promiſcuo ſpatio: & hoc in loco dicit hortos illũ ſuos, ſpectaculo ſupplicij Chriſtianorum obtuliſſe, ac Circẽſe ludicrũ edidiſſe. Clauſum itaq; in ualle Vaticana ſpatiũ illud nõ dubitamus eſſe, cuius nunc multis in partibus demoliti muros, &

A ros,& sediliũ dimidiatos fornices per uineas, quæ moli Hadriani subiacent cernimus. Quãq; Plinius semper ubi de obelisco,qui est in Vaticano,mentionẽ facit,illũ designat in Caij & Neronis circo positũ fuisse.Et cũ neq; ipsa Hadriani moles,neq; cõiũctus põs tunc essent:quę anno abinde centesimo,Hadriani imperatoris opera fuerũt,nõ immeri tò, ut mihi uideor, crediderim circũ Caij & Neronis partẽ suburbij,q nũc est Vaticani, occupasse:& hortos à Circi illius clausura,ad Tyberim pertinuisse. Quib. in hortis,eoq; in loco,ubi nũc est ecclesia sanctæ Mariæ in Trãstyberina,cũ multi fuissent torti, occisi, laniatiq; Christiani:Petrus fuit cruci affixus. Terebinthũ uerò arborẽ, quæ sicut gummi sui nominis exudat,sic est humoris appetẽtissima,fuisse ad eã Tyberis ripã, cui dicta est ecclesia propinqua,uerisimile crediderim: Quæ aũt habẽt aut picturæ, aut scripturę de duab.metis,inter quas martyriũ Petri dicit fuisse cõmissum,nostrã cõfirmant opinionẽ. Nã licet Hadriani moles,metarũ una temporib.Petri & Neronis,sicut ostendimus, nõ fuerit,tñ tenemus illos,qui lõgo post Petri mortẽ tempore,id factũ literis mandare, aut B pictura idiotis ostẽdere uoluerũt,signũ id metarũ, quo nullũ erat certius accepisse:altera aũt moles,quã marmorib.spoliatã cernimus,utrũ Neronis tẽpore fuerit ignoramus. Sed iam ad alias Vaticani partes rẽdeamus:beati Petri basilicã Flauij Cõstantini imperatoris,cui magno cognomentũ fuit,opus esse multi scripserunt.Symmachus aũt,à quo diximus ecclesiã sancti Andreę dedicatã fuisse,palatia episcopalia,per annos fermè sex centos,ante Leonis IIII tẽpora,ad dexterã lęuamq; ipsius ecclesiæ primus extruxit. Et Honorius primus omnẽ ipsam basilicã tegulis ęneis,cuius magna pars etiã extat coopertuit:quas tegulas ex Romuli tẽplo,in qd' partim mutata, partim ædificata est sanctorũ Cosmæ & Damiani ecclesia,imperatoris Phocæ cõsensu accepit.Et Donus primus põtifex Rom.areã dictæ basilicæ,cui paradiso est appellatio:marmorib.etiã extantib.strauit:quæ marmora famæ inhærentes crustas fuisse credimus metæ illius:quã spoliatã, cuius monumentũ fuerit diximus ignorare.Post Leonẽ quartũ Nicolaus quartus, ex gente Vrsina pontifex Ro.palatium episcopale beati Petri auxit: qd' ad annũ abinde circi- C ter centesimũ, Bonifacius IX nõ leui impensa ornauit. Sed ad Leonẽ quartũ iteratò reuertamur.Is pontifex magnanimus cinctã, ut diximus, muro eã à se Leoninã appellatã ciuitatẽ,Corsis repleuit,qui Saracenorũ persecutionẽ fugiẽtes, populariter emigrauerunt:magnãq; suscipiẽs ipsius & basilicæ beati Petri curã,multa fecit,quę in hoc annorũ uix dum sexcentorũ, quot in hæc tẽpora intercesserunt spatio,inueterata iã omino corruerãt,breui ad nihilũ peruẽtura, nisi tua beatissimè pater Eugeni opera factũ esset, ut illa nunc lætemur cernentes innouata. Vbi eñ Leo donis ecclesiã ornauit,tu illã supellectile sacrorũ ministerio pariter donatã,tecto insuper maiori ex parte innouato,nouisq; sacristiæ cameris exædificatis,reddidisti meliorẽ:sola una re uideris à Leone superatus, D q ualuas ille argenteas,tu æneas basilicæ dedisti,nisi par uideaẽ magnificentia,p argenteis,nullo exquisitiori artificio,factis æneas posuisse inauratas, tãtisq; insculptas historijs unionis Græcorũ, Armeniorũ, Æthiopũ,Iacobinorũ,& aliorũ populorũ tua opera, tuaq; impensa ecclesiæ cõciliatorũ,ut quadruplo æris auriq; impendiũ, merces opificis superauerit. Quid q ubi Leo cãpanariã turrim, quę omniũ prima in orbe terrarũ fuit,tu ærarij officinã,& pxime portã palatij speciosissimã,extruxisti.Strata palatij area,& ipsa quæ in urbẽ ducit uia,in multas partes postea urbis diuisa, tanti sunt decoris, ut alia ab ea,quę multis retro seculis fuit urbs Roma,uideaẽ reddita.Gentiliũ quæ extent alia Vaticanus ager nulla habet opera præterq; Caij obeliscum: de quo ca unicus ex maioribꝰ nunc stat,plura dicere nequaq; absurdũ iudicamus.eas lapideas moles,nullius Romani opera,aut cura, fuisse excisas constat.nam ipsos, qui Romæ integræ corrupti aut fuerint,aut nunc cernunẽ à Thebis,aut alijs Ægypti urbibus fuisse perductos, Plinius Veronensis,Ammianusq; Marcellinus ostendunt.Hunc aũt q in Vaticano uisit, Plinius in XXXVI.tertium ex maioribus, q fuerint aduecti ponit libro XVI,ubi de magnitudine arborũ tractat:hæc habet uerba,Abies admiratiõis præcipuæ uisa est in naui,quæ ex Ægypto Caij principis iussu obeliscũ in Vaticano circo statutũ, quatuorq; trũcos lapidis eiusdẽ, ad sustinẽdũ eũ adduxit:qua naue nihil admirabilius uisum in mari certũ est. Cẽtũ uiginti M.modium lentis,pro saburra ei fuere. Lõgitudo spatium obtinuit magna ex parte,Hostiensis portus latere læuo. Ibi nanque demersa est à Claudio principe. Ar-

46. Circus Neronis.

47. Quando sepulcrum Hadriani.

48. De hortis Neronis.

49. Ecclesia sancti Petri.

50. Symmachus fecit palatũ sancti Petri.

51. Honorius ecclesiam sancti Petri æneis cooperuit.

52. Donus paradisum marmore strauit.

53. Nicolaus Vrsinus palatium auxit.

54. Bonifacius 9. ornauit. 55 Leo ciuitatem leoninam Corsis repleuit.

56. Eugenius ecclesiam sancti Petri supellectile donauit.

57. Idem sacristiam tectumq; innouauit.

58. Idem portas æneas, 59. Idem ærarij officinam.

60. Idem aream pa.

61. De obel. Vat.

boris eius crassitudo, quatuor hominũ ulnas cõplectẽtium implebat. Ammianus uerò Marcellinus rerũ gestarum lib. XVII iocundissimã habet de obeliscis narrationẽ, quã libet eius uerbis inserere, Administrãte adhuc Orpheo præfecturã, obeliscus Romæ in circo erectus est maximo, super quo nunc, quia tẽpestiuum est, pauca discurrã. Vrbẽ prischis seculis cõditã, ambitiosa mœniũ structura, & portarũ centum quõdã aditib. celebrẽ hecatompylon thebas instituto ex facto cognominauerunt, cuius uocabulo ꝓuincia nunc usq; Thebais appellat. Hãc inter exordia pãdentis se late Carthaginis, improuisõ excursu duces oppressere Pœnorũ. Posteaq; reparatã Persarũ rex ille Cãbyses, quoad uixerat alieni cupidus, & immanis Ægypto perrupta aggressus est, ut opes exinde raperet inuidendas, ne Deorũ quidẽ donarijs parcens: q dũ inter prædatores turbulenter cõcurrit, laxitate præpeditus indumẽtorũ, cõcidit pronus, ac suomet pugione, quẽ aptatũ fœmori dextro gestabat: subito ui ruinæ nudato uulneratus, penè lethaliter interijt. Lõge aũt postea Cornelius Gallus, Octauiano res tenẽte Romanas Aegypti ꝓcurator exhausit ciuitatẽ plurimis interceptis, reuersusq; cũm furtorũ accersiret, & populatę ꝓuincię: metu nobilitatis acriter indignatæ, cui negociũ spectandũ dederat imp. stricto incubuit ferro. Is si rectè existimo est Gallus poeta: quẽ flens quodãmodo in postrema Bucolicorũ parte, Virgilius carmine leni decãtat. In hac urbe interlabra ingẽtia, diuersasq; moles, figmenta Aegyptiorũ numinũ exprimẽtes, obeliscos uidimus plures, aliosq; iacentes & cõminutos, ꝙs antiqui reges, bello domitis gẽtib. aut ꝓsperitatib. summarũ rerũ elati mõtiũ uenis, uel apud extremos orbis incolas perscrutãtes, excisos, erectos dijs superis in religione dicarunt. Est aũt Obeliscus asperrimus lapis, in figurã metæ cuiusdã sensim ad ꝓceritatẽ cõsurgens excelsam, utq; radiũ imitet gracilescens paulatim, specie quadrata in uerticẽ ꝓductus angustũ, manu lęuigatus artificis. Formarũ aũt innumeras notas Hieroglyphices appellatas, quas ei undiq; uidemus incisas, initialis sapiẽtiæ uetus insigniuit autoritas. Volucrũ em̃ ferarũq;, etiã aliena mundi genera multa sculpẽtes, ad ęui quoq; sequentes ętates imperatorũ uulgatius ꝓuenire, memoria ꝓmissa, uel solita regũ uota monstrabãt. Nõ em̃ ut nunc, literarũ numerus præstitus & facilis exprimit, quicqd humana mens cõcipere potest, ita prisci quoq; scriptitarũt Aegyptij: sed singulę literæ, singulis nominib. seruiebãt & uerbis, nõnunq; significabãt integros sensus: cuius rei scientia, in his interim duobus habet exẽplũ. Per uulturẽ, naturę uocabulũ pãdunt, q̃a nullos mares posse inter has alites inueniri, ratiões memorãt physicæ: perq; speciẽ apis mella cõficiẽtis, indicãt regẽ, moderationi cũ iocũditate, aculeos quoq; innasci debere, his signis ostendentes, & similia plura. Octauianus Aug. cũ obeliscos duos, ab Heliopolitana ciuitate trãstulisset Aegyptia, quorũ unus in Circo maximo, alter in cãpo locatus est Martio, hũc recẽs aduectũ, difficultate magnitudinis territus, nec cõtrectare ausus est, nec mouere. Discãt q ignorẽt ueterẽ principẽ trãslatis aliquib. hũc intactũ ideo prætermissse, q Deo soli speciali munere dedicatus fixusq;, intra ambitiosi tẽpli delubra, quæ cõtingi nõ poterãt, tãquã apex omniũ eminebat. Verũ Cõstãtinus id parui ducẽs, auulsam hãc molẽ sedib. suis, nihilq; cõmittere in religionẽ rectè existimãs, si ablatũ uno tẽplo miraculũ, Romę sacraret idẽ, in tẽplo mundi totius, iacere tã diu perpessus est, dũ trãslationi pararent utensilia: quo cõuecto per alueum Nili, ꝓiectoq; Alexãdriæ nauis amplitudinis, ante hac inusitatæ, ædificata est, sub trecentis remigib. agitãda: quib. ita ꝓuisis, digressoq; uita principe memorato, urgens effectus intepuit, tandẽq; ferò impositus naui, per maria fluentaq; Tyberis uelut pauentis, ne qd̃ penè ignotus miserat Nilus ipse parũ sub meatus sui discrimine, mœnib. alũnis inferret: deferẽ in uicũ Alexãdri, tertio lapide seiunctũ: unde cuniculis impositus tractusq;, lenius ꝑ Hostiẽsem portã, piscinãq; publicã, circo illatus est maximo. Sola post hęc restabat erectio, quę uix, aut ne uix quidẽ sperabat posse cõpleri. erectisq; ita paulũ altis trabib. ut machinarũ cerneres nemus, innectunt̃ uasti funes, & longi ad speciẽ multipliciũ liciorũ, densitate nimia subtexentes: quib. colligatis, mõs ipse effigiat̃ sculptilib. elementis, paulatimq; id per arduũ mane ꝓtentus, diu pensilis hominũ milib. tanq; molendinarias rogãtib. metas, cauea locat̃ in medi: cui sphęra superponit̃ ænea, aureis laminib. nitens, quæ cõfestim in ignis diuũ cõtacta deoq; sublata, facis imitamẽtũ & figura æreũ, itidẽ auro in bracteárũ uelut abundãti flamma cãdentis. Secutæq; ætates alios transtulerũt, quorũ unus in Vaticano

aliter

62. De obeliscis omnibus.

Cornelius Gallus.

Forma obelisci.

63. De obeliscorũ figuris.

Vultur prò natura.

Apis prò rege.

64. De obelisco.

A alter in hortis Saluſtij: duo in Auguſti monumento erecti ſunt. De literis aũt hierographicis, præter ea, quæ ſuperius ſcripta ſunt: Marcellinus itẽ lib. XXII, ubi De pyramidibus Ægypti tractat, infrà ſcripto dicit modo. Sunt & Syringes ſubterranei quidã & flexuoſi receſſus, q̃s ut ferũt periti rituũ uetuſtorũ, aduẽtare diluuiũ præſcij, metuentesq; ne ęremoniarũ obliteraret memoria, penitus operoſis digeſtos fodinis, p̃ loca diuerſa ſtruxerunt, & exciſis parietib. uolucrũ ferarũq; genera multa ſculpſerunt, & animaliũ ſpecies innumeras, quas hierographicas literas appellarunt. Et Cornelius Tacitus ſic ſcribit. Primi p̃ figuras animaliũ Ægyptij, ſenſus mẽtis effingebãt, & antiquiſſima monumẽta memoriæ humanæ impreſſa, ſaxis cernunt. Satis uero iã ſatis, extra uetuſta urbis Romę mœnia uagati ſumus. Ad ipſa priſcorũ monumẽta, cæterasq; urbis partes redeundũ eſt.

MOntes in urbe ſeptẽ numerant, Capitolinus, qui & Tarpeius, Auentinus, Palatinus, Cęlius, Exquilinus, Viminalis, & Quirinalis, octauoq; loco laniculenſis poſtea adnumeratus eſt. Capitolinus mõs, ſicut Varro De lingua Latina ſcribit, dictus eſt, B q̃ hic cùm fundamenta ædis louis foderent, caput humanum inuentum dicit. Hic mõs poſtea Tarpeius dictus, à uirgine Veſtali Tarpeia: quæ ibi à Sabinis necata armis & ſepulta: cuius nominis monumentũ relictũ, q̃ etiã nunc eius rupes, Tarpeium appellat ſaxum. Hunc antea montẽ Saturninũ appellatum, pdiderunt, & ab eo latè Saturniã terrã: ut etiã Ennius appellat: antiquũ oppidum in hac fuiſſe Saturnia ſcribit, & etiã ueſtigia nunc manent tria, q̃ Saturni phanum in faucib. q̃ Saturnia porta, quã Liuius ſcribit ibi, quã nunc Pandanã uocant. Virgilius in VIII. Hinc ad Tarpeiã ſedẽ & capitolia ducit C Aurea nunc, olim ſylueſtrib. horrida dumis. Alia de Capitolio etiã nunc notiſſima aſſere priſcorũ teſtimonia, ſuperfluum iudicamus. De Auentino ſic habet M. Varro: Auentinum aliq̃t de cauſis dicunt. Neuius ab auibus, q̃ eo ſe à Tyberi ferrẽt aues. alij ab rege Auentino Albano, q̃ ibi ſit ſepultus. alij Auentinũ ab aduentu hominũ, q̃ cõmune Latinorum ibi Dianæ tẽplum ſit cõſtitutum. Ego maximè puto, q̃ ab aduentu. Nã olim paludib. mõs erat, ab reliquis diſcluſus, ita ab urbe aduehebant ratibus. Palatini mõtis cauſam uocabuli hãc affert Marcus Varro. Quartæ regionis palatium, q̃ Pallãtes cum Euã dro uenerunt: q; & Palatini aborigenes ex agro Reatino, q; appellat palatium, ibi cõſederunt. Sed hoc alij ab Pallanta uxore Latini putauerunt. Eundẽ hunc locum à pecore dictum, putant q̃dã. Itaq; Neuius Ballatiũ appellat: Virgilius in VIII. Arcades has oras genus à Pallãte p̃fectum, Qui regem Euãdrum comites, q; ſigna ſecuti Delegere locũ, & poſuere in montib. urbem: Pallãtis proaui de nomine Pallanteum. De Cælio monte D ſic habet apud Varronem: Cęlius mons à Cælio Vibienno Thuſco duce nobili, q; cum ſua manu dicit Romulo uenìſſe auxilium, cõtra Latinum regem. Exquilini montis, q̃ omnium ſit maximus, longã ponit M. Varro nominis expoſitionem: & quæ multas habeat partes nominum etiã ipſius Varronis ætate obſcuratorum, nequaq; intelligibiles: quæ aũt ad rem noſtrã faciãt, ſunt hæc. Secundæ regionis Exquilię: alij eas ſcripſerũt ab excubijs regis dictas. alij ab eo q̃ excultę à rege Tullo eſſent. Et infrà: Exquilię duo mõtes habiti. Sequit ratio ſimul de duobus, q̃ſob paruitatẽ colles nõ mõtes appellat in hęc uerba. Tertiæ regionis colles quinq;, ab deorum phanis appellati: è queis nobiles duo colles Viminalis ab Ioue Vimineo, cuius ibi aræ ſunt. Collis Quirinalis à Quirini phãno. ſunt q; à quiritibus, qui cum Tatio Curibus uenerunt Romã q̃ ibi habuerunt caſtra.

MOntium nominib. explicatis, urbem primã à Romulo cõditã, ne multis poſt hãc narrationib. officiat eius ignoratio indicemus. Eã Capitolinum ſiue Tarpeiũ & Pallatinum Auentinumq; mõtes ſolum, cum ijs, quas intercedere uidemus cõuallib. cõprehendiſſe hinc cõſtat, q̃ oẽs alios quinq; mõtes & colles additos, Titus Liuius oſtendit. Sunt em̃ illius, de Tullij Hoſtilij rebus geſtis, hæc uerba libro primo. Roma interim creſcit Albæ ruinis, duplicat ciuium numerus. Cælius addit urbi mons. & quo frequentius habitaret, eã ſedẽ Tullius regiæ capit, ibiq; habitauit. Secundus nouæ urbi additus mõs fuit laniculenſis. Liuius in Anci Marcij geſtis rebus. laniculum quoq; adiectũ non inopia loci, ſed ne quãdo ea arx hoſtiũ eſſet. Alij tres poſtea ſimul à Seruio rege additi. Liuius item primo. Vrbs quoq; amplificanda uiſa eſt. Addit duos colles Quirinalem Viminalẽq;: inde deinceps auget Exquilias, inibiq; ipſe, ut loci dignitas fieret, habitat aggere & foſſis & muro circundat urbem. Sed Cornelius Tacitus aliter de urbis primę

65. De montibus.
66. De Capitolio.
67. De Auentino.
68. De Palatino.
69. De Cælio.
70. De Exquilijs.
71. De Quirinali & Viminali.
72. De urbe à Romulo ædificata.

ambitu ſentire uideẽt: cuius ſunt hæc uerba. A foro Boario, ubi æreũ taurum aſpicimus, quia id genus animaliũ aratro ſubditur, ſulcus deſignãdi oppidi cœptus, ut magnã Herculis arã amplecteretur. inde certis ſpatijs interiecti lapides per ima montis Palatini ad aram Conſucij. mox ad curias ueteres tñ, ad ſacellum, larẽ forumq; Romanũ, & Capitolium non à Romulo, ſed à Tito Tacio additum progreſſuri, ad eam, inquam, tendimus ædificiorum, locorumq; urbis deſcriptionem, qui nunc ſunt octo mõtes. quidq; integrũ habeant uel demolitum, aut uetuſtũ, aut nouũ oſtendere pergamus. Sic enim fiet ut poſtea in cliuis & conuallibus, ac cęteris urbis partib. quæ reliqua ſunt facilè oſtendamus.

73. Capitolium. Pudet uerò pigetq; à Capitolio incipientem eius deformitatem referre. Is etenim mõs, quem Deorum domicilium Marcus Cicero, cùm ſæpè alias, tum maximè in oratiõe ad Quirites habita, pridie q̃ iret in exilium appellat, & Virgilius Aureũ dicit, qualis etiam anno poſt functos uita Ciceronem, & Virgilium trecenteſimo, fuerit Ammianus Marcellinus in Conſtantis filij Flauij Cõſtantini Magni geſtis rebus oſtendit. Conſtans eñ ex Conſtantinopoli, in qua natus & educatus erat, tunc primùm Romã ueniens, ipſa urbe inſpecta obſtupuit. Suntq; de illo, hæc Ammiani uerba lib. XVI. Deinde intra ſeptẽ montiũ culmina, per accliuitates planiciemq; poſita, urbis membra colluſtrans & ſuburbana, quicquid erat primùm eminere inter alia cuncta ſpectabat. Iouis Tarpei delubra quantũ terrenis diuina præcellunt. Et infrà idẽ Ammianus lib. XXII deſcribens Aegyptiorum mirabilia, ſic habet: His accedũt altis ſuffulta faſtigijs templa, inter quæ eminet Serapeum: quod licet minuat exilitate uerborum, atrijs tamen columnarib. ampliſſimis, & ſpirãtib. ſignorũ figmẽtis, & reliqua operũ multitudine, ita eſt exornatũ: ut poſt Capitoliũ, q̃ ſe uenerabilis Roma in æternũ attollit: nihil orbis terrarũ ambitioſius cernat. Eandẽ imitatus ſententiã doctiſſimus optimusq; uir Caſſiodorus, in edicto Theodorici primi Oſtrogotorũ regis, per qd' formas aquarũ urbis Romę iuſſit reparari: hæc habet uerba. Traiani forũ uel ſub aſſiduitate uidere miraculũ eſt: capitolia celſa cõſcendere, hoc eſt, humana ingenia ſuperata uidere. Nũc uerò prẽter lateritiã domũ à Bonifacio IX ruinis ſuperædificatã, qualẽ mediocris olim faſtidijſſet Ro. ciuis, uſibus Senatoris & cauſidicorũ deputatã, præter aræ cœli fratrũ beati Frãciſci eccleſiã, in Feretrij Iouis tẽpli fundamẽtis extructã, nihil habet is Capitolinus, Tarpeiusúe mõs, tãtis olim ædificijs exornatus. Quæ aũt Capitoliũ habuerit loca, ſuperfluũ ſcribere iudicamus. Nã cũ fuerit rei diuinæ in primis deputatus aras, ſacella, delubra, ædes, & tẽpla habuit ſupra LX. quorũ nomina, ſi operi noſtro expedire exiſtimaremus, ex maiorũ ſcriptis facile fuerit recẽſere. Et ne uulgi imperitorũq; cõtendẽtiũ eã fuiſſe nobiliũ imperatorũq; & ſenatus habitatio nẽ opinioni, ſine teſtimonio aduerſemur, Valerij Max. li. VI. ſumpta afferamus. M. Mãlius unde Gallos depulerat, inde ipſe præcipitatus eſt, quia fortiter defenſam libertatẽ, nefariè opprimere conatus eſt, cuius iuſtæ ultionis nimirũ hęc pręfatio fuit. Manlius eras cũ mihi præcipites agebas Senones. Poſtquã imitari cœpiſti, unus factus es ex Senonib. Huius ſupplicio, æternę memorię nota inſerta eſt. Propter eñ illud lege ſancitũ eſt, ne qs patritius in arce aut Capitolio habitaret, quia domũ eo loci habuerat, ubi nũc ędẽ

74. De ſacris locis Capitolij. Iouis templum. Iuni templum. Iunonis monetæ ædes. Monetæ uidemus. Sed de ſacris locis, quæ is habuerit mõs, uel pauca dixiſſe nũc magis apparentia ſatis erit. Celeberrimũ ea in arce Iouis optimi maximiq; tẽplũ, ad eã ſitũ fuit partẽ, ubi nũc dicit Saluator in maximis. Et tẽplum Iani cuſtodis Capitolinæ arcis fuit: ubi nũc eſt facinoroſorũ cuſtodia, & carceris locus, quã Cãcellariã appellãt. Fuit etiã celebris famę in Capitolio, & ipſi Tarpeiæ rupi, ꝓxima Iunonis monetę ędes: de qua Liu. lib. VII ſic habet. Dictator ædẽ Iunoni Monetę uouit, cuius dãnatus uoti, cũ uictor Romã reuertiſſet, dictatura ſe abdicauit. Senatus duũuiros ad eã ædẽ, ꝓ amplitudine reip. faciẽdã creari iuſſit: locus in arce deſtinatus, quæ area ædiũ M. Manlij Capit. fuerat. Aedes aũt Mãlij fuiſſe ad ſaxũ rupis Tarpeię, ſuprà oſtẽdimus: & Virg. indicat. In ſũmo cuſtos Tarpeiæ Manlius arcis. Magna eſt etiã cliui Capit. per quẽ publicus eſſet in arcẽ aſcẽſus, noſtrorũ hominũ inquiſitio. Is uerò ubi fuerit, docet Liu. in VI belli Maced. Cõſules trãsfugas Numidarũ, q tũ in Auẽtino ad mille & ducẽti erãt, media urbe trãſire Exquilias iuſſerũt: nullos aptiores intra cõualles tectaq; hortorũ, & ſepulcra & cauas undiq; uias, ad pugnandũ futuros rati. Quos cum ex arce Capitolij, cliuo publico in equis decurrentes, quidã uidiſſent: captũ Auentinũ inclamauerũt; ltaq; hinc cõſtare dicimus

cliuum

A ctuum Capitolinũ publicũ fuisse ad eã arcis partẽ, quæ uersa in Auentinum, nunc eccle
siã S. Georgij ad uelum aureum è regione respicit. De Auẽtino pauciora & incertiora 75. De Auentino.
dicere possumus. multa is mõs habuit ædificia, quorũ notiora fuerũt, quæ Liuius in lib. Iunonis templum.
primo dicit: arã primã in Auẽtino Herculi ab Euãdro positã. Et Iunonis templum, qd' Matuta ma
iuxta Liuium lib. secundo belli Punici secundi, Camillus Deæ illius simulacro, quia in- ter.
terrogata, uellet ne Romã ire, uelle respõdit, à Veijs Romã pducto dedicauit. Ædes q̃ Dianæ tem
ab eodẽ Camillo post actũ triumphũ, Matutę matri dedicatę fuerunt. eodẽ in mõte tem plum.
pla Dianæ & Mineruæ. Item Lucinæ, de q̃ Ouid. in Fastis, Luna regit mẽses, huius quoq; Fons Fauni
tẽpora mensis Sciuit Auẽtino luna colenda iugo. Fuit & fons, de q̃ bibebãt Faunus & & Pici.
Picus satyri: & Numa Põpilius uinũ posuit satyros q̃ inebriauit. Vnde Ouid. Lucus Auẽ Caci spelunca.
tino suberat niger ilicis umbra, Quo posses uiso, dicere numẽ inest. In medio gramẽ mu
scoq; adoperta uirẽti Manabat saxo uena perẽnis aquę. Fuit & maioris famæ spelunca
B Caci, quæ nunc uisit supra ecclesiã S. Mariæ in schola Græca, quã Auentinus spectat in
mõtem Palatinum. De qua re sic habet Virg. in VIII Hic spelunca fuit uasto summota Aedes liber
recessu Semihominis Caci. & infrà: Alcides aderat taurosq; hac uictor agebat Inge̅tes, tatis.
uallẽq; boues amnẽq; tenebant. At furijs Caci mens effera, & infrà: Reddidit una boum
uocẽ uastoq; sub antro Mugijt, & Caci spem custodita fefellit. & infrà: At specus & Ca-
ci detecta apparuit ingens regia. Ouidius in Fastis, Cacus Auẽtinæ timor atq; infamia
syluę. Fuit etiã in Auentino sicut Plinius in Naturalis historiæ XVI scribit, Laurentium
sylua Iouí sacrata, in qua Valentinianus II Cõstãtini comitis & Gallæ Placidiæ filius fu
it interfectus. Fuit q̃q; ædes libertatis, quã Gracchus, sicut habet Liuius de secundo bel
lo Punico, ex multatitia pecunia faciendã curauit: horũ omniũ multorũq; ædificiorũ &
locorũ à maioribus scripto celebratorũ, quæ facillimũ fuit cõmemorare, nullũ penitus
extat uestigiũ. sed qd' maiori nobis est miraculo Aquarum Claudiæ & Martiæ ductus,
q̃ stupẽdo opere in illum mõtem fuerãt perducti parua ac nulla penè in parte cernunt'.
Iulius Frõtinus li. II De aquæductibus hæc habet uerba, Et sedula deinde partitione di
C stributa regionibus, quibus singulæ seruiebãt aquæ plures darent', tanq; Cęlio & Auẽti
no, in quos sola Claudia per arcus, Neronianos ducebat'. quo fiebat, ut quoties defectio
aliqua interuenisset, celeberrimi colles sitirẽt, quibus nũc plures aquæ, & inprimis Mar
tia reddita ampliore opere, usq; in Auentinũ perducit'. De eadẽ aquæ Claudiæ forma
Classiodorus ubi Theodoricus iubet collabentes aquæductus instaurari scribit, Quis
posset sermonibus idoneis talia explicare: Claudiã aquã per tãtã fastigij molẽ, sic in A- Monasterium
uẽtini caput esse perductã, ut cũ ibi ex alto lapsa ceciderit, cacumẽ illud excelsum, quasi S. Sabinæ.
unã uallem rigare uideat'. Habet uerò nunc is mõs monasterium S. Sabinæ, quod Sixti Monasterium
tertij papæ tẽporibus, quidã Petrus episcopus ab Illyrico ueniẽs, ppria impẽsa ędificari S. Bonifacij.
curauit. habet & aliud S. Bonifacij monasterium, quę duo monasteria sunt ædificiorum S. Alexij cœ-
sumptuositate ornamentisq; etiã nostra ætate cõspicua. Reliquus mõs, aut ruinis, aut ui nobium.
neis præter & S. Alexij cœnobium, quod inibi uetustissimũ cõspicit', cõtectus est. Mul 76. Quid Pala
D to autem pauciora habet integra Palatinus mõs, q̃ Capitolinus, aut Auentinus. Nã prę tinus habuit.
ter S. Nicolai ecclesiã à Calixto papa ædificatã quæ etiã malè integra cernit', nullum is S. Ni. ecclesia.
celeberrimus mõs habet ædificium. Qualis autem & quãta olim fuerit ea ædificiorum
moles, indicãt ruinę inter cæteras urbis cõspiciendę. Hunc mõtem incoluisse. & postea
cõmunijsse Euãdrum, testis est Liuius in primo, Sed cũ reges primo, deinde cõsules &
postea imperatores, maiori ex parte eã habuerint certam sedem, quis tãta ædificia auxe
rit nullus scribit. Quod quidẽ nulla alia ratiõe factũ crediderim, quàm q̃ unusquisq; nul Aedes Vacci
la insigni cõstructione facta, particulas addidit, quas scriptores, ut parũ dignas, mãdare ducis.
literis omiserunt. Habet autẽ Liuius li. III Ædes Vacci ducis quondã in palatio fuisse, Aedes ma-
quæ Vacci prata, dirupto ædificio publicatoq;, appellata fuerint. Et in bello Macedo- gnæ matris.
nico, Marcus Iunius Brutus ædẽ magnæ matris deum in Palatino dedicauit. Et ludos Megalesia
ob eam dedicationẽ factos, megalesia appellatos. Suetonius autem Cæsarem templum ludi.
Apollinis in Palatio extruxisse, Et Liuius in VIII de bello secundo Punico, Matrẽ ma- Apollinis tẽ-
gnã deũm à Græcia auectam in ædem uictoriæ, quæ est in Palatino perduxere. Et He- plum.
lius Lãpridius scribit Varium imperatorẽ Heliogabalũ cõsecrasse in Palatino monte, Aedes victo
ibique templum fecisse. Ipsum uerò montem, qui sicut suprà ex Varrone ostendimus riæ.

triplicē habuit nominis cauſam, Ballatiū nunc poſſe appellari uidemus, ꝙ ubicunꝙ nō E
impediūt magnæ molis ruinæ, aut ubi uineta excelſis in fornicib. pēſilia nō occuparint,
totus ager paſcuus nō ouib. magis ꝙ caballis, bubalis & capris eſt factus. Qua ex re ali-
quādo in uarias cogitationes uenimus, qd de cætera liceat Roma ſuſpicari, cùm tres il-
los mōtes, qui primi & ſoli in prima urbe, ab Romulo cōprehenſi fuerint, nunc ſi abſint
ruinæ, uidemus penè ad eā deductos ædificiorū nuditatē, quā Roma nōdum cōdita ha
Locus Palla. buerunt. Fuit autē in ea parte palatij, quā ſeptentriones uerſus in triumphalē, Flauij Cō
ſtātini imperatoris arcū uergentē uidemus, locus Palladij, cuius inſignes extāt ruinæ bi
nas habētes penè integras ex marmore portas, facile ſuperātes ædificij pulcritudine cæ
teras oēs, quas uetuſti ac noui operis Roma nunc habet. Eoꝙ in murorum ambitu, quē
Eccleſia ſan cti Andreæ de Pallara. nunc uulgò Pallarum correptè, p Palladiū appellāt, eccleſia cōcludit ſancti Andreę de
Pallara: in qua ꝙdē parua, ſed ornata ſepulcrū eſt Ioānis papæ, eius nominis octaui. Cæ-
teras Palladij partes alto circundatas muro, uinea implet prædiū ſummi uiri Dominici
Capranicenſis tituli ſanctæ Crucis, ſanctæ Romanæ eccleſiæ presbyteri cardinalis, quē p
literis ornatiſſimū, prudētia & cōſilij altitudo, haudquaquā minus ꝙ cardinalatus digni
Palladium quid ſit. tas celebrē reddūt. Id Palladij uerbū quid ſibi uelit exponēdum uidet. Palladē poetæ di
cunt Iouis fuiſſe filiā ſine matre, ita ut cùm uideret Iuppiter uxorē Iunonē eſſe ſterilem,
percuſſo ſibi capite Palladē armatā emiſerit. Vnde Lucanus lib. IX. Hāc & Pallas amat
patrio, quæ uertice nata eſt. Et Oui. Faſtorū III. An ꝙa de capitis ferē ſine matre pater-
ni, Vertice cū clypeo proſiluiſſe ſuo. Hāc eandē Cicero De natura deorū libro inuentri
Bellona. cē ac principē belli fuiſſe dixit, ob quod à nōnullis Bellona uocata eſt ſoror ſcilicet & au
riga Martis, dicēte Statio, Regit atra iugalis Sāguinea Bellona manu, lōgaꝙ fatigat cu
ſpide, Nāꝙ torua oculis & armis inſignis: ferre longā haſtā cum cryſtallino clypeo, & pi
ctum habere peplum à poetis dicit. quin & uirgo fingit & innupta, ut Virg. Æneidos
ſecūdo, Pars ſtupet innuptæ donū exitiale Mineruæ. Sed cùm uirgini Palladi Pallas Gi
gas Titani filius deorū immitiſſimus, & ſicut Cicero uult eius pater uim inferre attēta-
Pallas. Tritonia. ret, eum illa peremit, à quo ut quidā aſſerūt, Pallas & ipſa uocata eſt. Nā eadē primo Tri G
tonia uocabat, quia primitus circa Tritonis paludē cōſpecta fuit. Alij aūt uolunt Palla-
Minerua. dis uerbum à Græco, quod uibro Latinè interpretet: hinc dictum ꝙ haſta uibrare cōſue
uerit atꝙ docuerit. Fuit etiā cognominata Minerua, quaſi uim minet, ſicut apud Cice.
lib. II De natura deorū interpretatus eſt Balbus: uel ut quidā uolūt, quia ſit minuēs ner
uos, eo quod ꝙ optimis artibus uerum laborē impēdunt, uires corporis minuere uiden-
tur. Nā ipſa eadē Sapientiæ dea, & omnium artium inuentrix dicit, eo ꝙ teſte Seruio ſu
per ſecundā Virg. Æglogā, de capite Iouis nata eſt. Et Oui. Faſtorum III uult lanifices,
fullones, textores & alios artifices illi ſacrificiū facere, his uerſibus, Hāc cole ꝙ læſis ma
culas de ueſtibus aufers. Hanc cole uelleribus, quiſquis abena paras. Idē libro De ſine ti
Templū Pal ladis. tulo, Artifices in te uerte minerua manus. Virg. in II Ægloga, Pallas quas condidit ar-
Palla Aſſiſia. ces, ipſa colat. Eius tēplū apd Mileſios teſte Herodoto libro hiſtoriarū I admirādū fuit,
qd ab Aliate igne cōſumptū eſt. & apd illos Pallas Aſſiſia dicebat. à Pallade Palladiū H
eſt dictū, qd fuit in urbe Troiana antiquiſſimū Palladis ſignum è ligno, mouēs oculos
& haſtā, ſicut dixit Seruius, ſuper Æneidos ſecundum, Nā cùm apud Troiā in honorē
Palladis arx, & in eius ſummo tēplum illi ædificaret è cœlo cedit, & locum ſibi in eo tē-
plo ſtatuit nōdum cooperta æde: moxꝙ ab Apolline datum fuit oraculum, eius ciuita-
tis futurū exitium, ſi id ſimulacrum extra mœnia portaret, qd Oui. li. VI Faſtorum elo-
quētiſſimè perſecutus eſt: unde cū tēpore belli Troiani, Vlixes & Diomedes cuniculis
in arcē penetraſſent, occiſis cuſtodibus ſimulacrū abſtulerūt. hoc cū poſtea teſte Seruio,
Diomedes haberet oraculo monitus Troianis reſtituere uoluit. Et trāſeūti ad Italiā Æ-
neę offerre conatus eſt. Quē cū ſacrificantē uelato capite cōperiſſet, ne ſacrificij ordinē
peruerteret, accepit Palladiū Nautes quidā: unde Mineruę ſacra nō Iulia gēs habuit, ſed
Nautiorū. Hinc Virg. li, V ait, Vnū Tritonia Pallas, quē docuit. Seruius aūt grāmaticus
dicit quoſdā ſcripſiſſe Palladiū à Troianis tēpore belli Mithridatici cōpertū. Et à C. Fim
bria Romā delatū, ꝙ ab unica tantū ſacerdote cuſtodiri cōſuetum fuit. Vnde Lucanus,
Troianā ſoli cui fas uidiſſe Mineruā, Palladiū autē Romæ in æde Veſtæ fuiſſe oſtendit
Plinius lib. VII Naturalis hiſtoriæ, Qui cum laudes ſummas L. Metelli ſuā indicantes,

felicitatem

A felicitatē enarrasset, quæ nulli alij post Romā conditam cōtigerūt: subdit. Hæc omnia abundè uno casu cōfutari possunt: quoniā is Metellus orbā luminibus exegit senectā, amissis incēdio cū Palladiū raperet ex æde Vestæ: memorabili casu, sed euentu misero. Quo fit ut infelix quidē dici nō debeat, felix tñ esse non possit: & infrà, Tribuit ei Roma nus po. qđ nulli alij ab cōdito æuo, ut quoties in senatū iret, curru uehereť ad curiā: magnum & sublime, sed ꝓ oculis datum. De eodem Metello intellexit Iuue. in Satyra, Da testem Romæ tā sanctum, cꝫ fuit hospes Numinis Idæi: procedat uel Numa uel qui Seruauit trepidā flagranti ex æde Mineruā. Nam hospes numinis Idæi Scipio Nasica fuit, quē Plinius VII Naturalis historiæ, & nepos eius De uiris illustribus, cū adolescēs esset omniū Romanorum uirū optimū, senatus & populi iudicio laudatū fuisse scribit. quare Idæam matrē Pessimunte uenientē, nō modo in urbē, uerum à mari in palatium detulit. Numā uerò, quē Liuius lib. primo. ab urbe cōdita, secundū fuisse Romanorū regē è Curibus Sabinis natū, Pōpilij filiū suo seculo iustitia & religiōe clarissimum ostendit Oui.

B Metamor. II Destinat imperio clarū prenūcia ueri Fama Numā. Tertius itaqꝫ, quē Iuuenalis dicit seruasse Palladiū exigne fuit Metellus. de quo Iuuena. in Satyra, Credo pudicitiā. Dicite uos neptes Lepidi cęciúe Metelli. scilicet cæcati cum ex flagrāti æde seruaret Palladiū. Qđ in celeberrimo postea, in palatij magni loco positū fuit, cuius ruinas, ut diximus, cōspicuas familia Capranicēsis ætate nostra possidet. Sed ut unde supra digressi sumus reuertamur, quanꝯ magna sit admirabilisꝯ mutatio, quā Palatino, Auentino, Capitolinoꝯ mōtibus Romā fecisse diximus: multas tñ maioresꝯ, tum circa hominū uirtutē ac mores, tū circa publicā priuatāꝯ gubernationē mutationes fecit, quas nec huius tēporis nec ꝓpositi omittemus. Similiū autē mōtium nuditati est singulis in partibus Romæ, quā nūc habemus nimia operātiū solicitudo, cuius oppositū perpulcrè Iuuenalis in Roma sui tēporis ostēdit, his uersibus, Occurrit qui marmora donat Cōferat impensis hic nuda & cādida signa. Hic aliquid præclarū Euphranoris & Polycleri Fecianorū uetera ornamēta maiorū: & infrà, Inde caput morbi, rhedarū trāsitus arcto Viarū inflexu & stātis cōuitia mādræ, Eripiūt somnū Drusо uitulisꝯ marinis. Itē Infrà, Scindunť tunicæ sartæ modo, lōga coruscat Sarraco ueniente abies atꝯ altera pinū Plaustra uehunt, nutāt alte populoꝯ minanť. Nā si procubuit, qui saxa Ligustica portat, Axis & euersum fudit super agmina montē, Quid supereſt de corporibus, quis mēbra, quis ossa Inuenit, obtritū uulgi perit omne cadauer. De mōte Cælio scribit Liui. li. I. Cęlius addit urbi mōs, & quo frequētior habitareť, eā sedē Tullius Hostilius regiæ capit, ibiꝯ habitat. & infrà, curiā fecit, quæ Hostilia usꝯ ad patrū nostrorū ætatē appellata est. & adhuc infrà: Albanos eum incoluisse montē. Suetonius uerò scribit Vespasianū imperatorē tēplū diui Claudij in monte Cęlio ædificasse. & Iulius Capitolinus in rebus gestis Tetrici tyrāni, Tetricorū domus fuit in mōte Cęlio cōtra Lisiū Metellinū: habēt etiā Marci Ci. officia li. III ubi uitia in uendēdis prædijs indicāda ne sint disputat. Cū in arce auguriū augures acturi essent, iussissentꝯ T. Claudiū Centimanū, q ędes in Cęlio mōte habebat demoliri eas, quarū altitudo officeret auspicijs, emit Calphurnius Lanarius. Fuerūt ꝺꝯ eo in mōte Fauni Veneris & Turpitudinis aliorumꝯ deorū ædes aræ & tēpla. Et urbis descriptio, quā Sexti Ruffi fuisse diximus credere, multa ponit publica in eo mōte ędificia, Macellū magnū, Lupanaria, Antrū Cyclopis, Cohortes quinꝯ uigilum, Castra peregrina, Spoliarium & armamētarium. De quib, quid habeamus cōpertum, in posterioribus dicemus. Nunc uerò nostris Christiani ritus ecclesiis, mōs ipse inprimis est ornatus. Nā ea in parte ad quā in Palatinum mōtem uergens cliuum Scauri habet, hinc monasterium est beati Gregorij, in paternis ędibus ab eodē ędificatū. Inde est sanctorū Ioānis et Pauli ecclesia, cuius superbi olim ędificij palatio, qđ ex Romanis ponti. inhabitauerint nōnulli, & nūc penè funditus diruto cōtinenť curię Hostilię fundamēta. Medio autē in eius mōtis dorso, binę aquæductus formę supbissimi sumptuosissimiꝯ operis, etiā nūc extāt, quarū unā cubitales literę Caracalę Antonini, quā in Capitoliū perduxit: alterā à Claudio in Auētinū perductā, tituli eius imperatoris marmorea incisi tabula, quę iuxta Lateranēse xenodochiū cernit, fuisse ostēdunt. Quanꝯ ueteres illas fuisse credimus formas à Claudio Antoninoꝯ instauratas. Claudiā uerò cùm maiore ex parte corruisset, Hadrianus papa eius nominis primus, anno nūc sexcēteſimo uigesimo instaurauit. Sūt ad ipsas

77. *Mons Cælius. Curia hostilia.*

Tetricorū domus.

Fauni Veneris ædes.

78. *De ecclesiis, quas habet mōs Cælius.*

79. *De forma Antoniana.*

80. *Hadrianus Claudiā formam.*

81. Hospitale saluatoris. Ecclesia sanctæ Mariæ. Ecclesia sancti Stephani.

ad ipsas formas extructa, hospitale quod dicit Saluatoris, & ecclesia sanctę Marię in dominica, breui ut apparet ruitura. Alteraq; ecclesia S. Stephani rotunda, de ipso monte Cælio cognomen habens, quã tecto nunc carẽtẽ, marmoreis columnis & crustatis uarij coloris, marmore parietibus musiuoq; opere, inter primas urbis ecclesias ornatissimam fuisse iudicamus, eaq; in Fauni ędę prius fundata fuit. Simplicius primus papa aut extruxit, aut, qđ magis credimus, exornauit. Cernit nunc integra, ad eius mõtis siniſtrã, sanctorũ quatuor coronatorum ecclesia, quã Honorius primus papa Romanus, in castris peregrinis, à fundamẽtis extruxit. Sed cùm postea ad annũ Christi octuagesimumquintũ supra millesimũ, ab Henrico secũdo imperatore Theotonico destructa fuisset, Paschalis secundus papa eã instauratã palatio, quod nunc cernitur insigni decorauit. Et sancti Erasmi monasterium, qđ in forma Antoniana cernit, Adeodati primi papæ opus fuit.

82. Ecclesia S. IIII coronatorum.

83. Hospitale magnum Lateranense.

Proximum noui operis in mõte Cælio est xenodochium Lateranense, qđ Romanorum ciuium cura impensaq; ædificatum, hospitalitatẽ seruat. Ventum est ad uenerabilem ecclesiã Lateranẽsem capitum Apostolorũ, quæ seruat cæteraq; sanctimonia & basilicę ædiumq; superbissimarũ structura, toto orbe celeberrimã. Ipsa ædes, qđ à Flauio Cõstãtino data fuit beato Siluestro pontifici, Cõstantiniana basilica est appellata: ideo Lateranẽsis quoq; dicta, qđ Lateranẽsium nobilissimæ gentis illa fuerint palatia. Iulius nanq; Capitolinus, de Marco Anto. Aurelio dicit, Educatus est in eo loco, in q̃ natus in domo aui sui iuxta ædes Laterani. & beatus Hierony. ad Marcellã, Quis credat mulierem nobilem, & potentem in domibus Laterani, qui Neroniano trũcatus est gladio, publicè pœnitentiã egisse. Credimusq; illũ fuisse, de quo Cornelius Tacitus in hæc uerba scribit, Suelio Cæsonio & Plautio Laterano mors remittit: & paulò infrà, Proximã necẽ Plautij Laterani cõsulis designati Nero adiungit, adeò properè ut non amplecti liberos, nõ illud breue morę arbitriũ permitteret. Ea sicut Romanorũ põtificum primaria est sedes: sic ab eorũ plurimis olim habitata fuit. Nuper uerò palatia tãto principatu dignissima, qbus circũdata fuit basilica, maiori ex parte corruerãt, breui nullũ alicubi pãlatura habitatorẽ. Sed tu Eugeni beatissime pater aulę uestigia primũ, deinde alias circa particulas, magno instauratas impẽdio, perficere pergis. Monasteriũq; magni ac ut in ætate nostra inlani operis addidisti. cuius fundamẽta cùm in uineis altius effoderentur, quãta ibi olim fuerit operũ magnificẽtia ostẽderunt, quãdoquidẽ octonos denosq; pedes sub uinea & horto defossa tellus aperuit fornices, cameras, pauimẽta, & iacẽtes diuersi coloris colũnas, exectasq; marmore tabulas, ingenioſiq; operis statuas, & alia quę nõ modo ætate nostra, sed multis ante seculis excitata, cæteris in Italiæ urbibus, superãt ædificia. Visitur quoq; in Cælio mõte portã inter nũc dictã maiorẽ, quã diximus olim fuisse Næuiã & amphitheatrũ semidirutũ, qđ Statilij Tauri maiores appellauerunt sanctæ Crucis in Hierusalẽ ecclesia, Helenæ Cõstantini Flauij genitricis opus. Cõiunctũq; est monasteriũ, qđ Carthusiensibus nunc incolit. Nã ecclesiã in palatio Sosoriano ædificatã scribit, in Romanorũ põtificũ rebus gestis Petrus Lateranẽsis ecclesię bibliothecarius, & alios scriptores affirmare uidemus Veneris & Cupidinis tẽpla, simul eo in loco fuisse cõiuncta. Exquiliarũ deinceps ædificia inuestigemus. Exquilias esse montes duos ex Marco Varrone ostẽdimus: celebrior tñ pars fuit, quæ à foro Traiani & turribus, quas nunc comitum & militiæ appellamus, incipiens per mõtẽ, cui Caballo nunc est appellatio, ad thermas Diocletiani protendit, desinit ad portã olim Exquilinã, nunc S. Laurentij aut Taurinam. Ab Diocletiani uerò thermis continuat altera exquiliarum pars per montem, qui nunc habet celeberrimã sanctæ Mariæ maioris basilicã: protenditur per S. Antonij, sanctæ Praxedis, sancti Viti, in macello sancti Eusebij ecclesiarum fines, ad ipsa C. Marij trophæa: quousq; Lauicanã offendit uiam, quæ ab amphitheatro, siue ut nunc dicit colosseo incipiens, & ad sanctorum quadraginta martyrum, Clementisq; ac Petri & Marcellini ecclesias cõtinuans, priusquã Næuiam olim, nunc maiorem attingat portã, Cælium montem dirimit ab ipsis exquilijs. Nec tamen mõs, qui secundum eam uiam hinc ad sanctorum quadraginta martyrum & Clemẽtis, inde ad uincula Petri & Martini in mõtibus perducitur, ad C. Marij trophæa in Exquiliarum parte admiratus est: sed primum habuit Carinarum nomen. Esset nobis nunc institutum suprà morem secuturis, quid Exquiliæ, uel uetusti, uel noui operis ædificiorum habeãt, explicandum

84. De ecclesia Lateranẽsi.

85. Eugenius palatium Lateranense instauauit.

86. Idem monast. ædificauit sumptuosissimum.

87. Amphitheatrum Statilij Tauri.

88. Ecclesia sanctæ Crucis.

89. Carthusienses.

90. Quid in Exquilijs.

A cādum. Sed quod nōnullos fore nō ambigimus, qui aliam Exquiliarum designationis, ꝙ nostram autoritatē exquirant, duos qui sunt ex uniuersa urbe reliqui colles ostendimus, certa quorū descriptio, certissimas ostēdet Exquilias. Vidimus à Marco Varrone & Tito Liuio Capitoliū, Auentinum, Palatinum, Cælium & Ianiculum montes, partim in primā urbē cōclusos, partim à regibus additos. Scribit uerò Liuius libro primo, Seruium regē, cùm amplificandæ urbi animum adiecisset, addidisse duos colles, Quirinalē Viminalēꝙ. Inde deinceps auxisse Exquilias, ibiꝙ ipsum, ut loco dignitas fieret, habitasse, aggere, fossis & muro circūdedisse urbē. Cùm ergo Quirinalē collē, satis suprà ostē derimus illū esse, qui à porta Flumētana, nūc populi ad Collinā usqꝙ nūc Salariam pertinet, cōstare est necesse Viminalē, qui simul cū illo urbi additus fuit, cōiunctum fuisse. Et sic collis, qui post sanctā Susannā secundū hortos Salustij protendit, & Viminalis fuit, & portæ in quā desinebat, nūc partim dominæ, partim sanctæ Agnetis, partim Numentanæ Viminalē dedit appellationem: cōsequensꝙ & necessarium fiet, ut postꝙ Seruius B Quirinali & Viminali addito deinceps auxit Exquilias, ceperit bifurcatū, qui ad Cælīū interiacebat mōtem: nec illi alij, ꝙ duo Exquiliarum montes esse ullatenus potuerunt.

91. *Quirinalis & Viminalis.*

Interiacens uerò bifurcatas sicut diximus Exquilias mōticulus, in cuius parte sancti Laurētij in panis perna, monasteriū uisitur Suburræ uocabulo cōprehēsus fuit. Nec uerò nos fugit descriptos supra mōtes, adeò inter se alicubi cōtinuatos, ut nec ab intentius inspiciente nūc eorū diuisio secerni, nec satis intelligi possit. Quāobrem uelim me cū peritiores cōsiderent, tales eiusmodi cōtinuationis mōtiū causas fuisse, à quibus urbem Romā supra illorū, qui ipsas ignorāt causas, fidem obstupendā admirabilemꝙ fuisse. Primū quia Quirinalē collē, ad portam usqꝙ olim Flumentanā uel Flaminiā, quæ nūc populi dicit, protendi diximus, nos ita corrigimus, ut collis quē Quirites appellari Quirinalē fecerunt, tumulum fateamur à Tarquinio Prisco additū, de quo Plinius libro tertio describens inquit, Clauditur Roma ab oriēte aggere Tarquinij Superbi inter prima opera mirabilia. Nanꝙ eum muris æquauit, qua maximè patebat aditu plano: estꝙ C is tumulus, quē monasterio nunc sanctæ Mariæ in populo supereminentem, ad Pinciani usqꝙ palatij fundamenta ꝓtendi uidemus. Quemadmodum uerò Quirinali iugo, qui omnium urbis montiū parte una caput erat, agger ille mirabili ac insano opere est additus, ita cōualles riuiꝙ, quibus alibi dirimebant montes, iactis fornicibus sunt æquati: & nedum riuis ipsis & depressis locis, superimpositi sunt amplissimi fornices amplioribus postea ædificijs onerati: sed ipsis etiā montiū uisceribus excauatis perfossisꝙ, tota pene urbs pensilis est facta. Sunt emī Liuij 11 ab urbe cōdita libro, hæc uerba: Tarquinius foros in Circo faciēdos & cloacā, quæ maxima receptaculum purgamentorū omniū urbis sub terrā agendam, quibus operibus uix noua hæc magnificētia quicquam adæquare potuit. Et Plinius libro triceſimosexto, Præterea cloacas operum omnium dictu maximum, suffossis mōtibus atꝙ ut paulo ante retulimus, urbe pensili subtusꝙ nauigata. Id Mareus Agrippa fecit in ædilitate post cōsulatum, corriuatis septem amnibus, cursu præcipiti torrentum modo radere atꝙ auferre omnia coactis.

92. *Quid Suburra monast. S. Laurētij.*

93. *Mōtes quare secerni nō possunt.*

94. *Quid agger Tarquinij.*

95. *Vrbs pensilis.*

D SED iā mōtis Exquiliarū, Quirinalis & Viminalis colliū ac Carinarū, & Suburræ mōticulorū uetusta ac noua describemus ædificia, futurū cōsisi, ut pridē nobis sicut & multis esse uidemus, obscurā clarissimorum olim locorum notitiam, nō parua ex parte ante oculos ponamus. Eā Exquiliarum partem, quam ad turres comitum militiarumꝙ diximus inchoare, nunc omittemus: & ad fori Traiani, cuius pars fuerunt, descriptionē ipsam reseruabimus. Prima eius mōtis ædificia, quorum ad dextram maximæ cernuntur ruinæ, Corneliorum gētis domus fuerunt: nec facile tota in urbe cuiuspiā priuati uiri, aut alterius familiæ domus tā certa cognoscitur: retinet priscum nomen uicus Corneliorum dictus: retinent etiam ruinæ, quas uulgò Corneliorum thermas appellant. & ingentia quæꝙ ædificia, thermas nunc ab imperitis appellari fecit magnitudo thermarū Antonini & Diocletiani imperatorum, de quibus suo loco diffusè dicemus. Visuntur ea in Corneliorum uia ad sinistrā, statuæ ingentes duæ colossææ senum seminudorum, qui cùm reliquo iaceāt corpore, pectus à strato caputꝙ brachiorum altero sustentāt, altero cornu copiæ muniunt. Eas Saturni Bacchiꝙ statuas fuisse Apollodorus quidā, qui Romā annum ante centesimum descripsit, affirmat, additꝙ proximis in ruinis, quarum

97. *Corneliorū domus. Vicus Corneliorum. Thermæ Corneliorum.*

98. *Statuæ tacētes in montibus.*

fronti-

99. *Caballi Praxitelis & Phidiæ.*

frontíſpitiũ nõ omnino corruit eorũ deorũ templa fuiſſe. Proxímo ac penè cõtíguo loco ſunt lapídei Caballi, Praxitelís unus, alter Phidiæ, ut tituli índicãt, opera ſane tantis opíficibus digna: ꝙ nullus ante actís ſeculís ínuentus eſt, qui nedũ ea magnitudine omnẽ uíuentíũ formã ſuperãte, ſed uel minima aut mediocrí ſtatura equum ſimilẽ, uel ſaxo excídere uel ęramẽto fundere aut cudere nouerit. Tiridatís eos regís Armeniorũ fuiſſe, Sex. Ruffi deſcríptio ínnuit. Fuitq́ is Tiridates rex, quẽ ut Romã uenturum Nero, lautè exciperet theatrũ Põpei unius díei opera, totũ ínauraſſe, Cornelius Tacitus & Plínius ſunt autores. & quidẽ Praxítelis & Phidiæ opera multas ſtatuas, multa ſigna Romam à multis & ab ipſo Tiridate ex Aſia, Græciaq́ fuiſſe aduecta, Plínius ſæpè ac diffuſè ſcríbit. Eadẽ in Exquiliarũ parte, qua eo ex monte proſpectus eſt in depreſſam urbís partẽ, hortorum Mœcenatís uíſuntur reliquiæ, adeò etiã nũc ſuperbæ, ut cætera, quæ ubíq́ habet Italía noui operis, ſuperẽt ædificia: ut nõ ímmeritò Horatius Mecœnatẽ in Odís redarguerit, qđ nímis ſumptuoſus eſſet ín ædificando, maximè cùm eſſet ſenex. Suntq́ hí uerſus, Nõ ebur neq́ aureũ, mea renídet domo lacunar, nõ trabes hymetiæ præmunt columnas ultíma recíſas Aphrica. & in eadẽ Oda, Tu ſecãda marmore locas ſub ípſum funus, & ſepulcrí immemor ſtruís domos. In alía autem Oda, Molem propínquam nubibus arduís, omítte mírarí beate. Extat penè íntegra turrís, ex qua Suetonius Trãquillus Neronẽ ſcríbit ſpectaſſe urbís incendíũ, & in ſcenico habítu decãtaſſe. Quã turrim uulgo nunc uerbo, ut fermè in omnibus multarũ ſyllabarũ nomínibus aſſolet ſyncopato, Meſam pro Mecœnatíanã appellant. Sic ut pontem Miluíum, parí coruptela, molẽ dícũt. Nec eſt in ea regione fœmella, quæ quid fuerint íllæ ingẽtes ruínę interrogata, nõ dícat eã fuiſſe turrim, ex qua Nero crudelis urbem incẽdio flagrantẽ rídens gaudenſq́ ſpectauit, cernere nec eſt alíus in Roma locus, è quo tota urbs ſub aſpectũ ueníat. Incolit ea hortorũ Mecœnatís ædificia, & quantum opes ſuppetunt, ínſtaurat alter noſtrí ſeculí Mecœnas, ſummæ humanítatis liberalitatíſq́ uir & ſtudíorum humanitatis apprimè doctus, cultorũq́ amantíſſimus, Proſper Columnenſis ſanctę Romanę eccleſiæ cardinalís: adeoq́ purgãdo & inſtaurãdo íllís in ædíbus profecit, ut ſubiectæ mõtis Exquiliarũ radícibus areæ, & incípientís ab ea in ſummam ædium partem aſcenſus pauímenta, marmoreís uarij coloris teſſellís cõpacta uíſant, & ab omnibus quotquot Romanam curiã, aut ínhabitãt, aut aduentãt uíris ingenio doctrina & uírtute prædítis, ſumma cum delectatione calcent. Nec moueat quenquã, cui Romanorum rerum monumenta mínus ſint familiaría, quod díximus hortos tã ſuperbís ædificíjs eſſe ornatos. Quod enim Plínius quaſi indignãter libro XIX ſcríbit, Cum prius hortí agrí pauperis eſſe cõſueuíſſent, Romani hortorũ nomine, tũc in ípſa urbe delícias, agros, uíllasq́ poſſídebant. Idq́ nõ ſolũ in Mecœnatíanís, ſed in Saluſtíanís, Seruílianísq́ hortis apparet, quíbus pauca in urbe Roma, parís magnitudínis ędificia fuiſſe uídemus. Habuit tertiũ iſta Exquiliarũ pars maximũq́ ornamentũ, qđ inter Corneliorũ & Mecœnatís domos Virgiliũ poetã Mantuanũ habitaſſe conſtat. Scríbit enim Donatus grãmatícus in illius uita, habuit domum Romæ in Exquilíjs, iuxta hortos Mecœnatís. Quanquã ſeceſſu Campaníæ & Sicíliæ plurimũ delectaretur. cõtraq́ ad eum, qui ſequítur, ut conjício, locum infamia duo monumenta Exquíliæ habuerunt. Malæ fortunæ fanum, de quo Plínius libro II ſcríbit, & ſceleratum uícum: quẽ, qui Liuium primo libro accurratè perleget, ſub eadẽ Exquiliarũ parte, & ubí nunc luturnæ, corruptè dicta Triuj, regio incípit, intelliget fuiſſe.

100. *Horti Mecœnatiani.*

101. *Habitauit Virgilius in Exquilijs.*

102. *Malæ fortunæ fanũ. Vicus ſceleratus.*

103 *Qui ex Romanis boni coloni.*

Príus uerò q́ urbs Roma luxũ haberet, quẽ ímperatores urbem triumphãtes ínuexerũt, ornatæ fuerũt Exquiliæ ruſtícis uíris terrã egregiè, ac ſumma cum illius tẽporis laude colentibus. Nã Plínius cum libro XIX díxiſſet, Agrum malè colere, cenſorium probrum iudicabat: atq́ ut refert Cato, cùm uírum bonum colonũq́ díxiſſent, ampliſſimè laudaſſe exiſtimabãt: ínferius addit: Ruſticæ tribus laudatiſſimę eorũ, q rura habitabãt. Itaq́ quatuor ſolæ erant à partibus urbís, quas habitabãt dictæ: ſuburrana, palatína, Collína, Exquilína. Sed quãprímum cœpere uíri triumphales, aut ípſi ímperatores ínſanæ molís extruere ædificía, quorum nunc ruínas tantopere admíramur: ceſſerunt coloni & in agros ſuburbanaq́ delati, alterã penè Romã, quæ eſſet extra mœnia in circuitu conſtruxere: quod enim in hortorum Mecœnatis deſcriptione ſuprà dicere omiſimus, cùm Horatius in Odís multis uerbis diſſuadere conatus eſſet Mecœnati, ne tã ínſanas domorum

A tum extructiões faceret, addit hos uersus. Quid quod usq; proximos reuellis agri termi
nos, & ultra limitem clientiũ salis auarus. pellitur paternos in sinu ferẽs deos, & uxor &
uir, sordidosq; natos. Quãmultos etiã in agros suburbanaq; cõpulisse credimus, siue ho
nesto natos loco, siue plebeios & rusticos, Diocletianũ imperatorẽ ut thermas in Ex- 104 De ther
quilijs ædificaret: quas nec barbari uictores irati, nec uetustas, nec improba manus eo- mis Diocletia-
rũ, qui lapides ac marmora in alias sordidissimas extructiones asportarũt, ita per annos ni.
mille & supra centum triginta, post Romani imperij inclinationẽ, demoliri potuerunt:
ut non admirabile etiam nunc extet ædificiũ, & tale, cui quatuor simul maiora, quę nũc
habeat alibi Italia principum uirorũ palatia, magnitudine & operis sumptuositate nul-
latenus æquiparanda sint. Nec satis tamen scimus, si Trebellius Pollio rectè opinatus
erat, qui in trigínta tyrannorum gestis rebus, de Pisone scribit: quadrigas eius cũ statuis
B ex marmore fuisse, ubi postea Diocletiani thermæ sunt ædificatæ tam æterni q̃ sacrati
nominis. Ipsis in Diocletiani thermis ecclesia nũc est penè destructa sancti Cyriaci, quę Ecclesia sancti
cardinalatus est titulus. fuitq; à principio, in ipsarum thermarum ædificatione, cùm Ma Cyriaci.
xímínus à Diocletiano Cæsar dictus, festum Christianos diem celebrare uidẽs, quæstio
nibus subiectos & idola spernentes occidit. Sed dicenda de thermis, quæ multa sunt in
hunc librum congerere nimis fuerit. Igitur ea in aliud uolumen ducimus reseruanda.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS INSTAVRATAE ROMAE, LIBER SECVNDVS.

THERMAS in urbe duodecim fuisse compertum habemus, Agrippí- 1 Thermæ
nas, Neronianas, Titi Vespasiani, Domitianas, Antonianas, Alexãdri quot.
nas, Gordianas, Seuerianas, Diocletianas, Aurelianas, Constantinia-
nas, et Nouatianas. Quarum loca pro posse indicabimus, quom aliqua
prius de earum institutionis ratione fuerint explicata. Primum thermę
C uerbum à Græco, quod calidum significat tractum habent. Vnde ther Diffinitio ther
mas proprie a Latinis appellatas uidemus loca, quæ calẽtibus aquis, aut ipso sine aquis marum.
fornice igne calefacto, lauandi sudandiq; usibus deputata sunt. Romanis autem siue ad
huc sancta in morum seueritate illa, quam reip. tempora habuerunt, siue sub principum
fastu frequentem ac propè quotidianum fuisse lauandi usum, omnibus qui illorum ge-
sta perlegerunt est notissimum. hinc & si unusquisq; uel mediocriter dives ciuis priuatũ
habuerit, multa tamen balnea publicè sunt instituta, in quibus plebs ad libitum lauaret.
Extat M. C. epistola, per quam Terentiam uxorem monet, ut curet labrũ in balneo esse.
Extant etiam aliæ eiusdem ad Q. fratrem Asiæ proconsulem, quibus illum facit certio-
rem de balneis, quas in Arpinate extrui curabat. Primus uerò omnium stante rep. Ser-
gius Orata sicut Val. Maximus lib. VI. scribit, balnea pensilia facere instituit. Re post-
modum ad principum luxuriam perducta, nihil magis populare factitarunt illi, quam
quom promiscuè cum uulgo lauabant. Hinc est illud Helij Spartiani de Hadriano: pu-
blicè & frequẽter & cum omnibus lauit, ex quo ille iocus balnearis innotuit. Nã quom
quodam tempore, ueteranum quendam notum sibi in militia dorsum & cæteras partes
D corporis uidisset atterere, percontatus cur se marmoribus distringendum daret, ubi au-
diuit hoc iccirco fieri, quod seruum non haberet, seruis eum donauit & sumptibus. Ve-
rum quom alio die complures senes, ad prouocandam liberalitatem principis, parieti
se attererent, euocari eos iussit, & alium ab alio inuicem defricari. & Iulius Capitolinus
scribit, M. Aurelium Antoninum philosophum modestiæ consulentem, tria principali
ter correxisse, quod matronarum mores defluentes composuit, in ciuitatibus sederi in
equis aut uehiculis prohibuit, et lauacra mixta submouit. Cõmodum autem imp. scribit
ipse Capitolinus, septies in die lauasse, & ibi comedisse, eiusq; successorem in imperio
Pertinacem, quom in multis esset modestissimus, tamẽ in balneis publicè die natalis ur
bis, Cõmodianis ministris lauisse. Idemq; Capitolinus Gordianum iuniorem lauisse, in
die septies æstate, hyeme bis uel tertio. additq; infrà. Quõ iret ad hortos sui nominis, om
nia officia sequebant. Ibãt præfecti & magistri officiorũ, omnes adhibebãtur conuiuijs
& natationibus, lauabant simul cum principe. admittebant etiam sæpè mulieres pulcrę
& puellæ, & cum his anus deformes, idq; quom faceret, se iocari dicebat. Principũ ergo

ea luxuria perducta, ut nulla in re modestiam sobrietatemq; seruarent, thermarũ illi & E
balneorum, sicut prius hortorum multi ciues fecerant modum mensuramq; excesserũt.
Itaq; thermarũ nomine insana sunt extructa à multis ædificia. de quib. dicit Ammianus
2 Erant in thermis balnea. Marcellinus lib. XVI. Lauacra in modum prouinciarum extructa. Erant uerò ipsis in
thermis ad lauandi usus balnea. & ne dum plano in solo undiq; exposita, sed etiam pẽsi-
lia, quod facile adhuc poterit intelligere, qui fuliginosos fornicum canales, quib. emissa
defluebat aqua, in Diocletianis thermis inspexerit: principibus, ut credo, indignũ existi
mantib. luxu imperatorio, si quod ausus est Sergius Orata ciuis, ipsi ad luxuriam omisis
sent. Erant etiam in thermis areæ amplissimæ, porticibus circundatæ spatiosissimis, ca-
meratacq; superbissimis fornicib. ædificia, in circuitu habẽtes, in quis columnarũ diuersi
coloris marmorearũ ordines immensarum fuisse, hinc constat: quod etiam nũc nõnullę
stant. nonnullæ iacentes columnæ partim integræ, partim comminutę loco cernuntur,
3 Erant Natatoria. nonnullas alias in basilicarum ædificia scimus fuisse translatas. Erant etiam nemora, F
4 Thermis aliqui bene usi fuerunt. erant natatoria populi ludis delitijsq; exposita. Licet uerò eam extructionum insaniã, à
luxu, sicut diximus, profectã sciamus, ipsa tamẽ nõnullos principes benè & utiliter usos
esse uidemus. Quod dum pop. Ro. in eas cõueniens ædes lauat & ludit, colludentes spe
ctat, & interim hyeme frigora, æstate caumata mitigat, quietiorem ubiq; ciuitatis statũ
5 Thermarũ amplitudo. reddit. Qua ratiõe circos, theatra, amphitheatra à principio instituta, suo ostẽdemus lo-
co. Quantũ autẽ attinet ad thermas, Helius Spartianus in Alexãdri Seueri principis prę
stantissimi uita, multa dicit. Ex quib. quanta thermarum amplitudo, & quem in usum à
principio fuerint institutæ, melius est, q̃ alibi intelligere. & quędã Spartiani uerba, plu-
rib. dispersa locis, libet inserere: Alexander balnea mixta Romæ exhiberi prohibuit. q̃d
quidem prohibitum iam ante Heliogabalus fieri permiserat. Bracteariorũ, uitriariorũ,
pellionum, claustrariorum, argentariorum, aurificum, cæterarumq; artium uectigal pul
cerrimum instituit, ex eoq; iussit thermas, quas ipse fundauerat & superiores populi usi
6 Thermæ quando populi usibus permissæ. bus exhiberi. Syluas in thermis publicas deputauit: addidit & oleum luminib. therma- G
rum, quom antea nõ ante auroram paterent, & clauderent ante solis occasum. Et infrà:
Opera ueterum principum instaurauit, ipse noua cõstruxit. In his, thermas sui nominis
iuxta eas, quę Neronianę fuerãt: nemus thermis suis de priuatis ædibus, quas emerat di
rutis ædificijs fecit. Anton. Caracali thermas, additis natatorijs perfecit & ornauit. Ale-
xandrinũ opus de duob. marmoribus, hoc est, Porphiriticio & Lacedæmonico primus
instituit, etiã palatio exornato. & alibi: Thermis & suis & ueterum frequẽter cũ populo
usus est. æstate maximè balnearí uelle, ad palatium reuertens. præposterо itaq; ordine si
7 Alexandrinæ thermæ. cut in Diocletiani thermis incepimus, in istis continuantes, Alexãdrinas eas fuisse ther
mas quarum ingentes ruinæ ab ecclesia sancti Eustachij, & ædibus Ioannis Barõcelli iu
risconsulti, & à cãpo sanctæ Mariæ rotundę, hinc ad Ænobarborũ siue, ut uulgus appel
lat, Lõgobardorum plateam & circum Flamineum nũc agonẽ, inde ad binas penè tur-
res Ioannis Moroni protonotarij Reatini, uarijs in locis uidemus attolli. Quod aũt Ale
xandrinæ fuerint hæ & non alię, colligimus ex descriptione Sex. Ruffi nonę regiõis cir
ci Flaminij, in qua Pantheonem & binas thermas Agrippianas & Alexãdrinas ponit. H
Itaq; coacti binarum huiusmodi thermarum ratione, præposterо itẽ ordine utrasq; indi
8 Agrippinæ thermæ. cabimus. Marcum Agrippã ædificasse Pantheon, quæ nunc est sancta Maria rotunda:
& si propè uulgo notoriũ est, tamen suo ostẽdemus loco. Quando itaq; ad Pantheon &
Circum Flãminiũ binas fuisse thermas Agrippinianas & Alexãdrinas Sex. Ruffi descri
ptio urbis habet: ueriſimile est Agrippinas fuisse, quas nunc Pãtheon cõtiguas è regiõe
Mineruæ conspicuas ædes Portiorũ & Cincij Rustici collegæ nostri, & Baptistæ Lęnis
atq; etiã Georgij Cæsarini protonotarij uidemus esse cõplexas. Quibus quidẽ in Agrip
pinianis thermis scribit Pli. XXXVI Marcũ Agrippã conditorẽ arcus, & patrimẽta ex
uitro posuisse. Itaq; relinquitur eas, quæ pantheõ & Circum Flaminiũ intercedant: supe
riores apud sanctũ Eustachium ostensas, huiusmodi ingentiũ thermarum ruinas fuisse,
9 Antonianæ thermæ. sicut diximus Alexãdrinas. Antonianæ thermæ Bassiani Antonini Caracalę opus, qua
rum superiori loco ex Helio Spartiano facta est mentio, nunc etiã sunt notissimę. suntq;
in regione olim piscina publica, & ad uiam Ardeatinã. ubi hinc ad septentrionalẽ plagã
ecclesia est sanctæ Priscæ; inde ad orientẽ solem sanctorũ Nerei & Achilei ecclesia, atq;
sancti

ſancti Syxti monaſteriũ ipſas thermas è regione reſpiciunt. de his Spart. in ipſius Anto
A nini Caracalæ uita ſcribit. Opera Romæ reliquit thermas nominis ſui eximias quarum celſam Soleurẽ, architecti negant poſſe ulla ratione fieri, niſi qua facta eſt. Nam ex ære uel cupro cancelli ſuppoſiti eſſe dicuntur, quib. cameratio tota concredita eſt: & tãtum eſt ſpatij, ut ad ipſum potuiſſe fieri negẽt docti mechanici. Thermis iã quatuor ordine, quod incidẽtia exegerunt peruerſo indicatis alias oſtendere aggrediamur. Et primũ de Neronianis, id ſolum habemus, q̃d ſupra Hel. Spartianus dixit: Alexandrum ubi Neronianæ fuerãt, ſuas ædificaſſe. De Titi Veſpaſ. thermis, quãdo deſcribemus amphithea trum nunc Coloſſeum, apud quod eas Sueton. fuiſſe ſcribit, quod habemus cõpertũ ape riemus. Certam uerò & amplam Domitiani ſiue thermarum, ſiue operum notitiã ha
B bemus. Nanq; Petrus bibliothecarius Sílueſtrum papã dicit eccleſiam ædificaſſe, quæ poſtea fuit in thermis ſui nominis Domitianis. & Sueton. ſcribit Domitianũ edidiſſe na uales pugnas penè iuſtarum claſſiũ, effoſſo & circunſtructo iuxta Tyberim lacu. Et inſe rius: Flauiæ tẽplum gẽtis, & Methodium, & Naumachiam ab eodẽ fuiſſe extructa. nos uerò quadratos lateres ampliſſimos ex ruinis, quę eccleſiam ſancti Sílueſtri eiuſdẽ mo nialiũ, nunc celebre monaſteriũ ſepiunt, extractos uidimus, quorũ pars literas habet à ſi gulo, priuſq; cementũ exiccaret, impreſſas, in hæc uerba. Domitiana maior pars: Domi tiana minor. unde cõiecimus, quicq̃d ſiue thermæ, ſiue Methodiũ, ſiue Naumachia fue rit, Domit. opera teneri debere omnia, quæ ad ſanctũ Sílueſtrum undiq; nunc cernunt: quanq; effoſſi circa uel prope Tyberim lacus, in q̃ prę liũ nauale et Naumachiã ediderit, ueſtigia extãt certiſſima, uineis tecta inter Flamineã uiã et collẽ, nũc Pincianũ ad ipſum ſancti Sílueſtri monaſteriũ pertinẽtia. Nec dubitamus, quin triũphalis ex marmore ar
C cus ille, qui nunc penè integer cernit, triphali dictus: eccleſias inter ſanctorũ Sílueſtri et Laurẽtij in Lucina, uiã amplexus Flaminiã, Domitiani fuerit honori poſitus: in q̃ ipſum cernere eſt, qualis à Sueton. deſcribit, ſtatura procerũ, ſed tunc ſedentẽ dormientẽq;, & Mineruã, quã ſuperſtitioſe colebat, ſomniantẽ excedere ſacrario, negantẽq; ſe ultra eũ tueri poſſe, q̃ exarmata eſſet à Ioue. Vt cõſequẽs etiã ſit magnos fornices & ampliſſima fundamenta, ſuper quib, ædificatũ eſt nobile palatium, q̃d Ioannes ex Gallijs Picardus cardinalis Morinẽſis nunc habitat, Domit. operum partẽ eſſe: id palatiũ ad annum ſalu
D tis trecenteſimũ ſupra milleſimũ, à cardinale Anglico in prædictis Domit. operũ ruinis ædificatũ, loãnes cardinalis Rothomag. anno nunc XX, multa impenſa adauxit: q̃d nu perrimè Ioãnes cardinalis Morinẽſis ſupradictus, tanto ampliauit ornauitq; impendio, ut nullã prę ter põtificale palatiũ ſancti Petri domũ, urbs Roma nunc habeat pulcriorẽ.

De thermis Seuerianis nihil aliud certi habemus: q̃ Seuerũ Afrum imp. illas in Trãſty berina regiõe, ſicut Helius Spart. ſcribit ædificaſſe. De Gordianis uerò thermis, Iulius Capitol. pauca ſcribit, ſed ualde admirãda. Nã quõ dixiſſet domum Gordianorum tũc extaſſe Prænestina uia, ducẽtas columnas uno ſtylo habentẽ: addidit & thermas ibi fuiſ ſe, quales præter urbẽ tunc nuſq; haberet orbis terrarum. Cum itaq; Prænestina uia fue rit, quæ ad portã Exquilinã, nunc ſancti Laurẽtij ducit, & domum ſpecioſiſſimã, & ther mas Gordianorum fuiſſe oportebit, ubi nunc poſt ſanct. Euſeb. multę & maximę cernũ tur ruinæ. Scribit Flauius Vopiſcus Syracuſanus Aurelianum principẽ thermas feciſ
D ſe in regione Trãſtyberina hyemales, q̃ aquæ frigidi aeris illic deeſſent. Cõſtãtinianas thermas ab Apollodoro traditum legimus fuiſſe in Exquilijs, ubi nunc equi marmorei Praxitelis & Phidię opera cernunt. Extãt uerò in porticu equis illis cõtigua, ſtatuę qua tuor marmoreę pedeſtres, quarũ baſib. Cõſtantini nomẽ inſcriptum eſt. ſed apud nullũ ueterum ſcriptorẽ inuenimus, Cõſtantini thermarũ mentionẽ eſſe factã: præterq; apud Ammianum Marcell. lib. XXVII: quũ multa dixiſſet de Lãpadio urbis præfecto hæc ponit uerba: Hic prę fectus eſt motib. crebris urbis agitatus: uno omnium maximo, quũ collecta plebs infima, domum eius prope Cõſtantinianũ lauacrum, iniectis facib. incẽ derat. Thermarum, quas ultimo loco Nouatianas appellari diximus: meminit Petrus Lateran. eccleſiæ bibliothecarius, ſiue ille ſcriptor beatus Hieron. ſiue beatus Damaſus papa fuit, in uita Pij papæ, qui patria Aquilei. fuit, à beato Petro XI. põ. Ro. Ipſum enim Pium põtificẽ ſcriptũ eſt, rogatu ſanctæ Praxedis dedicaſſe eccleſiã thermas Nouati in uico patricij, in honorẽ ſanctæ Pudẽtianæ ſororis ſuę. Sed in geſtis martyrij beati Laur. legimus, monaſterium monialiũ ſancti Laurẽtij, in pane & perna ædificatũ eſſe, in ther-

10 *Neronianæ thermæ.*

11 *Titi Veſpaſiani thermæ.*

12 *Thermæ Domitiani & alia opera.*

13 *Naumachia Domitiani.*

14 *Arcus Domitiani triumphalis.*

15 *Palatium ſancti Laurentij in lucina.*

16 *Thermæ Seuerianæ.*

17 *Thermæ Gordianæ.*

18 *Aurelianæ thermæ.*

19 *Conſtantinianæ thermæ.*

20 *Nouatianæ thermæ.*

21 Ecclesia S. Pudentianæ.
22 Thermæ olympiadis.
23 Trophæa C. Marij. Trophæum unde.
24 Basilica Caij & Lucij.
25 Macellum ubi & quid.
26 Arcus S. Viti.
27 Quid fuerit in Viminali colle. Lex Aquilia.
28 Horti Salustiani.
29 Quid fuerit in Quirinali colle.
30 De carinis Suburra Tabernola Sacra uia.

mis Olymp. Videmus unas atq; easdē ruinas, quæ certe sunt maximæ & insignes, dictū monasterium sancti Laur. & simul sanctæ Pudentianæ ecclesiā palatiumq; fuisse cōplexas, ut unæ potius q̄ duæ fuerint thermæ. Quanq̄ in tanta tamq; mirabili ruinarum cōfusione, quā nunc habet urbs Romana, ubi duo aut plura, aut multa fuerint ædificia, discerni nō potest. Sicq; aliarum ruinarum multitudo, quæ in monte Suburræ à monasterio sancti Laurētij prædicto, hinc in uiā olim patritij uicum dictā, qua itur ad sanctā Mariā maiorē, inde uergit in plana Suburræ: si Decij imperatoris sicut Apollod. tradit palatium fuerunt, binas Nouati & Olympij thermas paruas fuisse relinquit. Sed de thermis satis supraq; multa sunt dicta, ad Exquilinarū montē, unde discessimus redeundum est. Trophæa C. Marij de Iugurta, decq; Cymb. atq; Theutōis quę nunc ecclesias inter sancti Euse. & sancti Viti, in macello cernunt, & Cymbra dicunt, C. Cæsarē instauratasse, quum à Sylla fuissent dissecta, autor est Sueton. quorum uocabuli exposita ratio faciet, ut multi ignorātes, quid ea fuerint intelligant. Quosdā em̄ ex his, qui peritiores esse credunt, tenere & affirmare uidimus illa marmora duo, in quib. scuta, thoraces, galeæ, & alia cernunt arma, Marij esse armati statuas, uetustate cōminutas. Sed Nonius Marcell. hæc habet uerba. Trophæi significationē primā Varro in humareo ostēdit. Fuga hostium Græce uocatur Strophe, hinc spolia capta fixa stipitib. appellant Trophæa. Alias habēt Exquilię uetustas spectādasq; insignis olim ædificij ruinas, in quib. tamē cameratus fornix est penè integer. quo post Pantheon nullus nunc in urbe uisit excelsior. Eas uulgo Galutij thermas appellari uidemus. fuitq; ea insignis basilica: quā Sueton. scribit C. Cæsarē Caio & Lucio nepotib. extruxisse. Macellum itē, q̄d lydiæ dictum est: in Exquilijs fuisse hinc constat: q̄d ecclesia sancti Viti & arcus illi cōtiguus, uiam cōplexus Prænestinā, in Macello cognominatur. affert autē M. Varro eius uerbi hanc expositionē. Hæc omnia post cōtracta in unum locum, quæ ad uictū pertinebāt: & ædificatus locus macellū appellatus, ut quidam scribunt, q̄d ibi fuerit hortus. alij q̄d ibi domus fuerat ciuis, cui cognomē fuerat macellus: quæ ibi publicè sit diruta. ex qua ædificatū hoc, q̄d uocet ab eo macellum. hinc Helius Spart. dicit Heliogabalum imper. luxu insanientē, quū per macellum trāsiret, miseratū populi conditionē: q̄. s. eo inauditis incredibilibusq; debacchāte conuiuijs, quæ integrum cōtinuabātur diē, pars Rom. populi emendis uendendisq; parui pretij oluscułis, aut alijs minutis reb. adulando blandiendo ue, aut garriendo fallaciasq; struēdo, in macello detineret. Fuit uerò arcus ille, ut extantes adhuc indicāt literæ, positus honori Galieni imperat. Post Exquilias reliquū est ut Viminalis collis ædificia, quæ habuerit dicamus: nihilq; aliud certum est, q̄ tres illum collē omnium totius urbis speciosissimas domos, sicut Plin. lib. 17. scribit, habuisse: M. Crassi oratoris unam, aliāq; præstātiorē Q. Catuli illius, qui eū C. Mario Cymbros fudit, ac postea tegulas Capitolij inaurauit, ipsumq; Capit. spolijs Cymbricis adornauit. Tertiā multo pulcerrimā C. Aquilij equitis Rom. quē clarissimum fecit iuris ciuilis scientia. Isq; fuit, quē Mar. Cicer. in Officijs dicit, legē de dolo malo tulisse, cuiusq; ad legē Aquiliā extantium adhuc legum particula est notissima. Earum uerò insignium domorum, quędā fundamēta subterranea, uinetis cōtecta, nunc ad S. Susannā cernūtur. Sed nec ipsarum nec aliorū ædificiorum multæ, ipsis in uinetis eminentes, supersunt reliquiæ. Salustiani autē horti, quōrum ingentium, ut in tota ruinarum urbe uulgo nomen est notum, in Viminali ne, an in Quirinali colle, an in utroq; fuerint, non satis indicare possumus. Magnæ autem & obstupendæ sunt ipsorum hortorum, quas adhuc extare uidemus murorum fornicumq; reliquias: quæ à Viminali olim, nunc sanctæ Agnetis porta, in Collinam nunc Salariā ad sanctam Susannam propemodum extenduntur. In Quirinali colle, quid olim fuerit, sitq; ad præsens, satis diximus, quum portæ Collinæ certitudinē loci ostendere conati fuimus. & præterea Liuius in bello Macedonico dicit Ædem Fortunę primogenię fuisse in colle Quirinali, quam bello Punico uotam, Cn. Domitius prætor urbanus dedicauit. Vrbis Romæ montib. thermisq; simul, quoad potuimus indicatis: Carinas Suburramq; ac Tabernolā sacrāq; uiam simul ostendere cogemur, quod quatuor ea celeberrima urbis loca M. Varro etiam simul describit. Nam quū lib. IIII. De lingua Latina de partibus urbis multa diceret, quæ non minus tunc uetustate obsoluerint, q̄ nobis nunc penè perierint, ea quæ ipsius Varronis ætate noua & integra erant: aliqua scribit ex quibus elicit ea loca, quæ sunt plana Exquilias inter & montē Cælium, ubi nunc monaste-

A rium est monialium sancti Andreæ, quà. s. Lauicanam uiam intersecat cliuus à Marij tro
phæis, ad Lateranense palatium ducens: fuisse Tabernolam urbis regionem sic appella
tã: quæ pars tota uineis cãnetisq; plena, proximum satis prisco Merulanæ nomẽ habet.
à quo Tabernolæ loco uult Varro incipere Carinas, quarum lõgitudinis pars postrema 31 Via sacra
sit, ad quam Viæ sacræ caput incipiebat: quam quidem uiam inde dicit sacram fuisse ap un.
pellatam, quòd per eam ab arce ad augures sacra, quot mensib. ferebãtur. & addit sacræ
uiæ partem solam tunc fuisse uulgo notam, quæ est à foro eunti primo cliuo. hinc proxi
mè uidemus posuisse Petrum Lateranensem bibliothecarium, quum in uita Felicis põ-
tificis Romani scribit illum ecclesiam sanctorum Cosmæ & Damiani fecisse, uia sacra
in tẽplo Romuli uel urbis Romæ. is enim primus est cliuus, qui à foro Romano ad pro
ximam Cosmæ & Damiani porticum, & inde ad sanctam Mariam nouã per T. Vespa-
siani arcum ducebat ad curiam ueterem, in qua augures sedem habentes, inaugurari cõ
suêuerant. Ea nanq; in Carinarum parte, ubi nunc apud ecclesiam sancti Petri ad uincu 32 Curia ue-
B la, fornices maximos inter ruinarum uastitatem, contra amphitheatrum nunc Colosseũ tus.
extare uidemus: Curia uetus fuit. atq; etiam hoc in tabellionum monumẽtis, & ab inco- 33 Via sacra
lis appellatur. Vt sacram uiam fuisse constet, quæ à curia ueteri proficiscẽtes secus am- ubi.
phitheatrum ad septentrionalem plagam subtus prædictos T. Vespasiani arcus, ad san 34 In Carinis
ctum Hadrianum usq; & ad arcem Capitolij proximam perducebat. In Carinis autem quid.
præter curiæ ueteris ruinas, ecclesiam sancti Petri ad uincula nunc & celebrẽ & spacio- 35 Ecclesia. s.
sam, sunt sancti Martini in montib. & sanctæ Luciæ etiam insignes ecclesiæ, quarũ quæ Pe.
est ad uincula sancti Petri, exinde traxit originẽ, sicut Beda presbyter scribit: quod Eu
doxia, quæ Archadij superioris uxor fuerat, quum apud Hierosolymã catenas reperis-
set, quib. Apostolorum princeps Petrus in carcere ab Herode uinctus seruatus fuerat,
eas Romam detulit. & quum ægrè ferret gentilitatis ritum celebrandæ diei Calẽdarum
Sextilium in memoriã uictoriæ, ab Augusto de Antonio & Cleopatra habitæ, à Rom.
pontifice & Romano senatu & populo obtinuit, ut dies Calend. Sextilis mensis, qui ta-
C men August. per annos quadringẽtos, fuerat appellatus, in memoriã liberationis beati
Petri celebraretur: & ubi dies ipsa ludis, per theatra, fora, & cõpita cum dapium euisce-
ratione exhibitis, coronatum populũ lætificabat, indulta à summo põ. per dominici cor
poris & sanguinis cõmunicationem, peccatorum omnium remissio pœnitentium & ci
nere aspersorũ, animas ea in ecclesia, ad id ædificata, spiritualib. epulis saginaret. Eccle
siam uerò sanctæ Luciæ Honorius primus papa extruxit: & Leo IIII ruentem instaura
uit. Sergius aũt primus, quẽ ferunt, quod porci os uocatus fuit, mutasse ea ratione nomẽ
& causam fuisse, quod omnes postea Ro. pontifices mutarent: Ecclesiam sancti Marti 36 Ecclesia. s.
ni ædificauit & multis martyrum reliquijs ibi conditis celebrem reddidit. Carinis quæ Luciæ.
fuerint ostensis, Suburram cognoscere in promptu est, quod Varro Suburrã inde dictã 37 Ecclesia. s.
affirmat, quod sub muro Carinarũ fuerit. hinc manifestum erit uiam nunc satis habitato- Martini in mõ
rib. frequentem: quæ à sancta Lucia usq; ad sanctum Hadrianum protenditur, cuius ap tibus.
pendices fuerint, quas Exquiliarum montibus diximus interpositas. estq; certissimum 38 Suburræ
eius nostræ assertionis testimoniũ in uita beati Gregorij papæ: in qua Petrus Bibliothe ubi.
D carius Lateranẽsis dicit ipsum pontificẽ ordinasse ecclesiã Gothorum, quæ est in Sub- 39 Ecclesia. s.
urra in nomine uirginis Agathæ. eam nanq; ecclesiam uidemus esse in tumulo, qui à pri Agathæ.
ma Exquiliarum parte post Corneliorum domus, in plana Suburrę uergit. Ipsius etiam
dedicationis ecclesię meminit idem sanctus Gregor. in dialogo suo dicẽs, quod quum
eã, quę à regib. Ostrogothorum Ariana labe diu fuerat inquinata, cõciliaturus missam
celebraret, exiuit altari in porci forma dęmonium, frequẽti inspectante populo: qui ad
diuina conuenerat, profugumq; nusquam comparuit. Partibus urbis, quę facilius prom
ptiusq; certis terminis & finib. designari undiq; potuerunt, descriptis, aliam ostendẽdi
reliqua cogimur inire rationem. Nam in tanta rerum uetustate, & infinitarũ tantę urbis
partium, innumerabiliumq; ædificiorum, à nullo dum etiam integra fuerunt (quod qui
dẽ legerimus) descriptorum multitudine: certum ordinem seruare nec posse speramus,
neq; etiã ducimus id tentandũ. Itaq; ut singula sparsim, quodam tamẽ ordine cõprensa,
possimus explicare, quadripartita distributione, quicquid est reliquum, cõplectemur.
Vt primo loco sint, quæ ad religionem cæremoniasq;. Secundo, quæ ad reipub. admini

40 De his, quæ spectauerunt ad religionem in genere

41 Ara quid.

42 Quid templum.

43 Iouis statoris templum.

44 Porta Palatij.

45 Lacus Curtius.

Pestilio.

46 De Iani templo.

47 Numisma Iani.

48 Latiū ubi primo fuit.

strationē, Tertio, quæ ad spectacula & ludos pertinuerunt: Quarto minutiora quædam partim superiorū declarationi, partim implendæ intentioni nostræ plurimum faciētia. Quibus de partibus, non tamen aliter dicere est animus, quàm ut singulos actus tanti sper describamus, quoad loci, in quo gereretur id munus, indicium fuerit necessarium.

ET quidem quantum attinet ad religionem, primā aram in Auētino ab Euādro positam, & ab Hercule dicatam Liuius in principio est autor. Aræ autem uocabulum ita exponit M. Varro: Vbi frumenta secta teruntur, area. propter horum similitudinem in urbe loca pura areæ, à quo post etiam ara deûm, quod pura: nisi potius ab ardore, ad quem sic fit. Primum item tēplum fuisse dicimus à Romulo dedicatū, ubi aræ cœli fratrum minorum ecclesiā nunc uidemus. M. Varro, quum de uocabulo tēpli multa disseruisset, concludit tēplum à contemplando dictum. Alterius templi Iouí statorí à Romulo uotí bello Sabinorū, in quo opima ferebant spolia, descriptio loci multa habet cognitu digna. Primo loco non dubitamus esse in colliis Palatini radicib. ad occidentalē plagam & propè modū è regione Capitolij nunc habiti, ubi spondas murorū stare uidemus altissimas: cui loco subiectas proximasq; esse diximus, arcuū ueterū à Romulo positorū ruinas. fuisse autē illi tēplo propinquā portā palatij, ex qua in forum Rom. etiam propinquū iretur, Liuius itē in primo dicit. In quo Liuij loco ostenditur, Lacū Curtium ubi primū ex ꝓfunda emersus palude equus Curtiū in uado statuit, ad auersam fori portā fuisse, ubi nunc Tyberis est: quæ uulgo Pallara appellat. & quidē locus depressus, qui lacum ipsum & Faustinæ tēplum, in quo sancti Laur. miranda est ecclesia, atq; imperat. Neruę monumenta, ubi nunc dicit Noe arca, interiacet: Pallus nunc appellatur. Sed de lacu Curtio plura q̄ Liuius M. Varro habet, cuius hæc sunt uerba. In foro lacum Curtiū à Curtio dictum: extat & de eo triceps historia. Nam Procilius nō idem prodidit quod Piso, nec q̄d is Cornelius. à Procilio relatū, in eo loco dehisse terrā, & id ex senatusconsulto ad aruspices relatum. esse respōsum: Deum Manio Pestilionē postulare, id est, ciuē fortissimū eodem mitti. tum quendā uirum fortē armatum ascendisse in equum, & à cōcordia uersum cum equo in eo præcipitatū. eo facto locum cohisse, atq; eius diuinitus humanasse, & reliquisse genti suę monumētum. Piso in Annalibus scribit. Sabino bello quod fuit Romulo & Tacio, uirum fortissimum Metium Curtium Sabinum, quum Romulus cum suis ex superiori parte impressionem fecisset: in locum palustrē, qui tum fuit in foro antecq; cloacæ sunt factæ, secessisse, atq; ad suos in Capitoliū recepisse: ab eo locū inuenisse nomen. huicq; opinioni Liuius in vij. lib. assentiri uidet. Cornel. & Luctatius scribunt eum locum esse fulguritū, & ex senatusc. septum esse. id quia factum est A. Curtio consule, cui M. Genutius fuit collega, Curtiū appellatū. Numam Pompilium regno potitum dicit Liuius in primo, quum urbē Romam ui & armis conditā iure, legibus ac morib. condere parasset, Ianum ad infimū argiletū indicē pacis bellicq; fecisse: ut apertus in armis esse ciuitatē, clausus pacatos circa omnes populos significaret. Id est nunc templum, q̄d candido marmore extructū, patentibus quadrifariā portis ad sanctum Georgium in uelo aureo extat penè integrum, cuius alio loco diximus Liuiū meminisse, quū Fabios dextro Iano profectos dicit. ut autē id templum certiori testimonio indicemus, libet ponere uersus Ouí. de Fastis, in quib. tēpli locus & causa ædificandi demōstratur: eruntq; simul rationes redditæ Latiæ & Saturnię uocabulorū, atq; etiam numismatis Ianí cusi: cuius sculpturæ unū proximis dieb. in urbe nacti sumus. Ouidius itaq; Ianum loquí faciens sic incipit: Noscere me duplici, posses imagine dixit: Ní uetus ipsa dies, exte nuasset opus. Erat aūt pictus bifrons, qua ratione dicit Satyricus: Iane pater primū, quē nulla ciconia pinsit. ad alterā numí partē, cusa erat forma nauis, quæ Saturnū in Italiam perduxit: unde hæc regio, de qua nūc agimus, primo & specificè Latium appellata est. Ouidij uersus: Causa ratis supereſt: Thuscum rate uenit ad amnē Ante pererrato falcifer orbe deus. Hac ego Saturnū memíní tellure receptū: Cælitib. regnis à Ioue pulsus erat. Inde diu gēti mālit Saturnia nomē: Dicta q̄q; est Latium terra latēte deo. Quo bona posteritas puppim seruauit in ære, Hospitis aduētū testificata dei. Ipse solū coluit cuius plācidissima læuū Radit harenosi Tybridis unda latus. Hic ubi nūc Roma est, incędua sylua uirebat: Tātaq; res paucis pascua bobus erat. Et quū Ouid. Ianiculi rationē reddidisset, quam superiori posuimus loco, uenit ad nostrum de quo agimus Ianum; Quum tot

sint

A sint Iani, cur stas sacratus in uno, Hic ubi iuncta foris tẽpla duobus habes. Duo aũt fuisse fora, Boarium uidelicet & Piscarium, inter quæ templũ fuit ædificatũ, docet Varro in hæc uerba, Secundũ Tyberim ad Ianum forũ piscariũ uocant: de Boario dicemus infrà. Eius uerò ædificandi tẽpli causa fuit, quia T. Tatius ob raptum Sabinarũ Romanis bellum inferens, Tarpeia uirgine uitiata potitus arce, postea cũ Roman. ibi cõflixit, & Iani auxilio, qui aquas terris eruomuit superatus est: unde Ouid. eodẽ lib. Vtq; leuis custos arcis millis capta Sabinis Ad summæ tacitos duxerit arcis iter. Inde uelut nunc est per quem descenditis, inquit, Arduus in ualles & fora cliuus erat. & infrà: Oraq; qua pollens operum, fontana recluso, Sũq; repentinas eiaculatus aquas. Cuius ut utilitas pulsis percepta Sabinis, Quæ fuerat tuto reddita forma loco est. Claudebaĩ aũt Iani tẽplum pacis tẽpore: & aperiebaĩ fatiscente bello, Vt populo reditus pateãt ad bella profecto, Tota patet dẽpta ianua nostra sera. Pace fores obdo, ne quis discedere possit. Cæsareoq; diu nomi-

49 *Boarium forum.*

50 *Piscarium forum.*

B ne clausus ero, Quãdo aũt supra sancti Georgij, quę ecclesia cardinalis colũnæ Mœcenatis nostri titulus extitit, suborta est mẽtio, ostendã corruptã esse eius nominis appellationẽ. Nõ enim in uelo aureo, sed in uelabro dici debet. Nam M. Varro montis Auentini reddẽs causam uocabuli, dicit se maxime existimare, quod Auẽtinus à uehiculo sit dictus, ꝙd quũ mõs ipse, à cæteris partib. urbis paludib. esset exclusus, uehebantur ad illũ nauib. omnes homines: cuius uestigia, ꝙd ea pars, quæ dicit uelabrum & ab eo uehendi actu uelatura à uehendo, sicut merces à merendo & ære. Vidimus suprà ex Ouidio cliuum, per quẽ à Capitolio in fora descendebatur fuisse apud Ianũ, ꝙd uersus illi dicunt, Inde uelut nunc est per quẽ descenditis, inquit, Arduus in ualles & fora cliuus erat: cui cliuo etiã respõdet, quasi è regiõe Capitolij porta ingẽs ruinis supra modietatẽ obruta, ad ecclesiã Saluatoris in Maximinis, qui cliuus erat, estq; nũc ornamẽtis spoliatus, Ianũ inter & Velabrum siue ecclesiã sancti Georgij, quã in Velabri ruinis ædificatã affirmamus. Innuit huius uerbi locũ Sueto. Trãquil. in uita Cæsaris in hęc uerba. Gallici triumphi die Velabrũ præteruehẽs, pene curru excussus est, axe diffracto: ascẽditq; Capitoliũ

51 *De uelabri nominis ratione. Auentinus mons.*

52 *De cliuo Capitolino.*

C ad lumina XL elephãtis, dextra & sinistra lychnos gestantibus. Iani templo, ut mihi uideor, amplè ostenso Argiletum ad quẽ locum Liuius illud fuisse ædificatũ dicit, ꝙd fuerit dicamus. Varro Argiletum sunt qui scripserunt ab Argo, ꝙd is huc uenerit, ibiq; sit sepultus: alij ab argilla, quod ibi id genus terræ sit. Ad superius dicta sancti Georgij eccle siã continẽt insignis ædificij, quod Velabrum fuisse diximus, reliquiæ. Extãtq; in portæ cuiusp iam marmoreæ frontispicio literæ huiusmodi, Imperatorib. Lucio Seuero septimio & M. Aurelio Antonino, & Iulię Augustę matri negociantes Boarij eorũ numini. Vnde uideĩ forũ Boarium, ꝙd ibi proximum ac subiectum fuit à bobus, ꝙs illi uenderẽt emerẽtq; negociatores fuisse dictũ. Idq; M. Varro affirmat per hæc uerba: Quò quid genera cõferrent, forũ appellatũ: additumq; ab eo cognomẽ, ut forum Boarium. Sed quũ satis ueri simile nõ uideaĩ in tantę celebritatis loco, quẽ hinc Iani tẽplum inde Capitolij cliuum publicum & alia parte palatij Augustorum radices circunsepirẽt, boues fuisse uenundatos: aliã afferemus eius fori nominis rationẽ. Cornel. Tacitus primarium colẽdæ urbis initium referens, illud in foro Boario fuisse dicit, quo in loco tauri ad sulcum si

53 *Argiletum quid.*

54 *Ecclesia S. Georgij.*

55 *De foro boa.*

D gnandi ambitus faciendũ adhibiti, æneũ simulacrũ fuisse ostendit: ut nõ absurdè innuat ab eo boue, Boarium forum fuisse appellatum. cuius ænei bouis memoria nos opinari facit capita boum, quæ omnib. in ædificijs multa uidemus insculpta, ab optimo bouis augurio, quod in designanda urbe habuerit, tantæ ueneratiõi habita fuisse. Sũt hęc Cornelij uerba, sed ut pleraq; eo in libro mutilata. Igiĩ à foro Boario ubi æneum tauri simulacrum aspicimus, quia id genus animalium ei aratro subditur, sulcus designandi oppidi cœpit, ut magnam Herculis aram cõplecteretur. De eodẽ tauro & fori cognominis ratione, Ouid. certiora habet multis in uersib. in quib. uult taurũ ibi fuisse immolatum atq; consecratum, ob memoriã uictoriæ, quam Hercules de Caco ibidẽ habuit, post taurorum recuperationẽ, quos Cacus abegerat. Cacus Auẽtinæ timor atq; infamia syluæ: & inferius: Immolat hic ille taurũ tibi Iupiter unũ Victor, & Euandrũ rurícolasq; uocat: Cõstituitq; sibi, quę maxima dicit, arã, Hic ubi pars urbis, de boue nomẽ habet. Hæc eadẽ in urbis parte apud quã Latij originẽ fuisse, & uetustũ extare Iani tẽplũ ostendimus, duo item extant uetustiorẽ Iano originem habentia, & non minus quàm Ianum maio-

ri ex parte integra, sed quorum præsentia famã minuat. unum est Vestæ, aliud Asyli tem E
56 Vestæ templum. plum. Et quidem Vestæ templum fuisse ante cõditam Romam, in quo Æneas deos im posuit, ab incensa Troia adductos Ouí. in 11 Fastorum ostendit: Iam pater Æneas sacra & sacra altera patrem Afferet, Iliacos excipe Vesta deos. In libi autem 111 conceptũ Romuli de Marte & Syluia Vestali ostẽdere uolens: Vestæ tẽplum Tyberi propinquũ fuisse ostendit his uersib. Syluia Vestalis, quid. n. uetat inde moueri? Sacra lauaturas animẽ petebat aquas. Ventum erat ad molli decliuẽ tramite ripam: Ponitur è summa fictilis urna coma. Fessa resedit humi, uẽtosq; accepit aperto Pectore, turbatas restituitq; comas. Dum sedet umbrosæ salices uolucresq; canorę Fecerunt somnos & leue murmur aquę. quod autẽ Tyberi & monumentis Numæ propinquum fuerit tẽplum Vestæ, ostendit etiam Horat. in Odis his carminibus. Vidimus flauum Tyberim retortis Littore Etrusco uiolenter undis Ire deiectum monumẽta regis, Tẽplaq; Vestæ. Iliæ dum se nimium querenti lactat ultorem uagus, & sinistra Labitur ripa Ioue non probante Vxorius amnis. Liuius etiam in primo dicit Numã Pompilium posuisse sacerdotiũ uestę alba adF uectum, & uirgines instituisse, sed locum nõ indicat. Sed quando supra ex Varrone uidimus forum piscariũ fuisse inter Iani tẽplum & Tyberim, intelligere possumus ex Liuio in V I de bello Punico secundo, Tẽplum Vestæ apud Tyberim & ad dictum forum fuisse. Nã quum Liuius incendium describeret, quo tabernæ argentariæ arserunt subiũxit: Cõprehensa postea priuata ædificia (neq;. n tunc basilicæ erãt) comprehensæ latumiæ, forumq; piscarium ac atrium regium. ædes uix Vestæ defensa est. Quãdo itaq; in numis æneis argenteisq;, Mammeæ genitricis Alex. imp. & Liuiæ genitricis Aurelij Anton. ædem Vestæ sculptam uidemus rotundam, columnis in circuitu altare munientib. non dubitamus eam fuisse, quæ nunc ad Tyberim contra Iani templum propemodum inte-
57 Asylum ubi. gra extat. Asylum autem quid fuerit, ostendit Liuius in primo, per hæc uerba: locũ qui nunc septus densis sentib. inter duos lucos est, Asylum appellat. eò ex finitimis populis turba omnis, sine discrimine, liber an seruus esset, auida nouarum rerũ perfugit. Idq; primum ad cœptam multitudinẽ roboris fuit. Ouid. autem in secundo Fastorum ostendit G illud fuisse extra Tyberim, Capitolium inter & Numæ penetralia, quæ Carmentis templum fuerunt ad Auẽtini radices, ubi Carmentalẽ portam fuisse docuimus. Tum quoq; uicini lucus celebratur Asyli. Qua petit æquoreas aduena Tybris aquas. Ad penetrale Numę Capitolinumq; tonantẽ: aduenã autẽ dici Tyberim & sacris excluſum patrijs qñ extra pomœrium labitur, Macrob. ex Massurio innuit: & partem urbis Ianiculum appellatum, qua Tybris ad eum conclusus est locum, contra primas Auentini radices finiri uidemus. Ouid. item in 111 clare ostendit Asylum fuisse sub saxo rupis Tarpeiæ, cuius
58 Pars rupis Tarpeiæ corruit nuper. pars maxima domus amplæ magnitudini æquiparanda proximis dieb. collapsa est, & quinq; mortales in hospitatoria taberna oppressit: sicut Liuius in bello Macedon. alias simile saxum, & proximo eidem loco uico lugario feciſſe scribit. Ouid. enim quum de ancilibus multa dixisset, hos ponit uersus: Romulus ut saxo lucum circũdedit alto, Qui libet huc, inquit, cõfuge, tutus eris. Asylũ igit dicimus omnia occupasse loca, quæ nunc à collapso Tarpeiæ saxo, ad sanctæ Mariæ pontẽ, & hinc Vestæ, inde Iani tẽplo in Auẽtini radices, à prostitutis mulierib. nunc maiori parte habitata uidemus: ut mulierib. im H pudicis à parentib. uirisq; profugis, alterum nunc Asylum uideatur institutum. Nec absurdè uidemur opinari: uetustum illud templum, quod saxo ingenti quadrato extructũ
59 Templum asyli quid. sanctæ Mariæ Ægyptiacæ dedicatum, ad areã pontis sanctæ Mariæ est, Asyli templum fuisse. Sed templa describere omnia fuerit operosissimum: nec nunc quidẽ expedit quũ alijs in singulorum locorum descriptionib. sæpenumero sit occasio affutura. Aliud in urbe celeberrimum religio habuit ædificiũ Curias ueteres, quarum supra locum in Carinis contra amphitheatrũ ostendimus. Varro sic de eis habet. Curiæ duorum generum:
60 Curia uetus ad quid. ubi curarẽt sacerdotes res diuinas, ut curię ueteres: & ubi senatus humanas: ut curia Hostilia. Et alio loco idẽ Varro: Curare à cura dictũ: & cura quod cor urat. Curia, ubi senatus remp. curat, & illa ubi cura sacrorum publica. De his quæ ad rempub. spectauerunt
61 De his quæ spectauerunt ad remp. Centum Se. dicturi illud præfamur, Nos politica scribere non instituisse: sed locorum descriptionem, in quibus reipublicæ cura uẽl aliqua ex parte à maioribus gerebatur. Primus autem locus fuisse uidetur Asylum, in quo Liuius in 1. Romulum dicit creasse centum

Sena-

Senatores: siue quia is numerus satis erat: siue quia soli centũ erãt, qui creare patres pos-
A sent. Patres certè ab honore, patriciíq; progenies eorum appellati. Locum aũt primum, qui dictis centum patrib. cõsultandi prius fuerit assignatus, Varro ostendit multis alijs implicitum locis, quæ omnia simul duximus indicanda. Varro nãq; quum dixisset Tullum hostilium regẽ Curiam Hostiliã ædificasse: sic sequitur. Ante hãc rostra: sub dextra huius Comitio locus substructus, ubi nationum subsisterẽt legati, qui ad Senatũ essent missi. hinc Græcostasis à parte, ut multa. senaculũ supra Græcostasim, ubi ædes Concordiæ & basilica Opimia. Senaculũ uocatũ ubi senatus aut ubi seniores consisterent. Quatuor hic, rostra, Comit. Græcostasim, & Senaculũ, quæ in reip. administratiõe maximo semper usui fuerunt indicaturi ordinẽ Varronis sequimur. Rostra quid fuerint Liuius in lib. VIII. ostendit. Naues Antiatum partim in naualia perductæ, partim incensæ: rostrisq; earum suggestum in foro extructum adornari placuit, rostraq; id tẽplum appellatum. Qui ergo descriptum suprà à nobis forum Romanũ cognoscit, & Varronis uerba
B cõsiderat: facile intelliget, rostra templum ad radices palatij fuisse, quà is mõs è regione opponitur ætatis nostræ Capitolio, & ubi nũc est parua sanctę Marię de inferno ecclesia. Qd aũt dicit rostra fuisse ante Curiam Hostiliam, sic accepimus: ut partim Curia hostilia à Cœlio monte, in quo eã fuisse certissimũ est, pro sui magnitudine rostra uersus, partim rostra à Palatino mõte, in illam protendantur. Græcostasis autẽ subductus ad dexterã rostrorum à Comitio, proculdubio fuit in mõtis Palatini angulo: qui cõtra Antonini et Faustinæ uxoris extante titulo notissima, in quib. sancti Laur. miranda ecclesia est ædificata insurgit, uineis quantum ruinæ nõ impediunt cõtectus. Senaculi autem locus supra Græcostasim extructus ubi fuerit, ultra dicere non expedit, quum utriusq; ædificij ruinas in uineis coniunctas confusasq; cernamus. ædem Concordiæ ex prædictis fuisse apparebit eodẽ in Palatino colle, contra templum Romuli siue sanctorũ Cosmę & Damiani in illo extructã ecclesiam: sicq; melius intelligitur, quod ex Varrone de lacu Curtio diximus: ubi armatum equo insidentem Curtium, ut rapidiore cursu in hiatũ se præcipitaret, à cõcordia uenisse dicit: scilicet à loco ubi postea fuit Concordiæ templum, quod Li
C uia Germanici mater ædificauit. Id Ouidius in Fastorum lib. ostendit primo. Hanc tua cõstituit genitrix & rebus & ara: Templaq; feciſti, quæ colis ipſa deę, Eamq; ædem à Tiberio imp. dedicatã fuisse Suetonius ostendit. Comitium fuisse in foro Romano inter turrim quæ Pallara appellat, & lacus Curtij locum collisq; Palatini, quem foro imminere uidemus radices, & Faustinæ monumenta siue sancti Laurẽtij mirandam ecclesiam, facile intelligi poterit ex superius dictis. De quo quid fuerit priusquã dicamus, doloris impetu nos trahente, nostris & futurorum seculorum hominib. notũ fore uolumus, porcos nunc ex publico ætatis nostrę instituto ibi, & nullo alio in loco, qd sępe uidimus ue
nundari. Is locus quũ multis seculis nullum habuisset tectũ, eo anno primum, ex q Hannibal in Italiã uenisset, sicut Liuius in VII de secundo bello Punico scribit, tectus fuit: eum deniq; à Caio Cæsare instauratum fuisse Sueton. est autor. Comitij uocabulum si-
cut A. Gellius in noctib. Atticis ostẽdit, & loco & actui cõmune fuit. De loco quidem qñ satis dictum est, de actu plura dicamus. Duobus in locis supra dicto s. & Cãpo Mar-
D tio, oẽs deligebant siue dictatores siue cõsules & prætores, siue alij magistratus. Fuitq; triplex deligendi modus, de quib. in A. Gellij lib. XVI sic habetur. In Iulij Felicis libro scriptum est: quum ex generib. hominum suffragium feratur curiata comitia esse, quum ex censu & ætate centuriata: quum ex regionib. & locis tributa: hinc uidemus in Liuij ab VC secundo: ea in cõtentione, quam patres cum plebe per annum habuerunt, nec effugere potuerunt, quin Volero ex plebe tribunus reficeretur, rogationẽ illum tulisse ad populum, ut plebei magistratus tributis comitijs fierẽt. Per illum enim comitiorũ tributorum modũ conuenientib. ex regionib. & locis ad suffragia omnib. cuiuscunq; ætatis & conditionis plebis multitudo suffragijs præualebat: ubi in comitijs centuriatis, quæ ad eam diem fuerãt patres per clientes etiã plebeios, quẽ uellent creari facilitèr impetrabant. Itaq; præter senatus cõsulendi grauitatem, nihil à Romanis factitatũ uidemus, qd comitiorũ habendorũ institutioni æquiparandũ ducamus. Comitiaq; uerus solidissimę reip. & libertatis neruus, eã uim habuerũt, ut tantũ libertas detrimenti fecerit, quantum sensim comitijs est detractũ. C. Cæsar ærario expilato, & dictatura per factiosos in perpetuũ assumpta, comitia in totũ auferre non ausus est: ica cũ populo sicut Sueton. scribit sortitus

Patricij unde.

62 De rostris comitio Græcostasi & senaculo.

63 Rostra quid et ubi.

64 Græcostasis ubi.

65 Senaculũ ubi.

66 Concordiæ templum.

67 Comitium ubi.

68 Ad quid comitium institutum.

sortitus est,ut exceptis consulatus competitorib.de cætero numero candidatorum pro parte media,quos populus uellet pronunciarent,pro parte altera qs ipse dixisset. Hinc dicimus quod pridē à nobis multi desiderauerunt: cōsueuerunt qui magistratus petere instituissent,potestatē petendi à senatu & populo sibi fieri impetrare:& quum Comitiorum dies aduenisset,eos ut cōspicui essent cādidatos prodire,singulos prehēsando orare,ut suæ dignitatis haberent rationē. Quod autem in campo Martio etiam haberentur comitia,& qualiter tribus ad suffragia citarent,innuit in uita Cęsaris Suetonius,ubi de coniuratorum,à quib.Cæsar interfectus,cōsilijs disserens dicit. Qui primum cuncta ti,utrū ne in campo Martio per comitia tribus ad suffragia uocantē,partibus diuisis pōte deijcerent.Pons uerò quis & ubi fuerit,quo Cæsarē coniurati deijcere cogitauerant, tātum abest,ut extet aut sciatur:quod campi Martij,de quo infrà diffuse dicemus, comitiorum locus ignorat.Sed quādo res postulat,eo in loco dicemus,ubi nunc colūna Coclis extat,quam Antonini Pium Aurelium posuisse constat. Campi Martij proprium fuisse locum:in quo suffragia deligendis magistratib. ferebantur: & tumulum qui post eam columnā est,occidentalē plagam uersus,corruptè nunc acceptorum dici, quū fuerit mons Citatorū:eorū scilicet,qui postquā citati tulerāt suffragia,ne laturis se immiscerent,& cui fauissent dicere possent,per dictum transeuntes pontem separabant.De Augusto autē scribit Suetonius,in hęc uerba,Comitiorum quoq; ius priſtinum reduxit,ac multiplici pœna coercito ambitu Fabianis & Scaptensib. tribubus suis die comitiorū, ne quid à quoq; candidato desiderarēt,singula milia numū asse diuidebat:& infrà:Quoties magistratuum comitijs interfuisset trib.cum candidatis suis circuibat,supplicabatq; more solenni:ferebat & ipse suffragium in tribubus,ut unus è populo. Cāpus Martius ne ultra promissum moremur,sic a Liuio describitur in secūdo:Ager Tarquiniorū, qui inter urbē & Tyberim fuit consecratus Marti,Martius deinde campus fuit: ea Liuij uerba cōsiderantes uidemus,quicquid Capitoliū & Tyberim interfuit,fuisse cāpū Martiū. Nam urbs prima ad Capitolium finiebat:hoc idem ostēdit Ouid. Iuturnæ ædem describēs,quam uult fuisse in ea parte,qua campus Martius uirginea ambitur aqua, his uerbus:Te quoq; lux eadem Turni soror æde recepit.Hic ubi uirginea cāpus obitur aqua. Iuturnā enim fuisse Turni sororē, quæ lacui in quo submersa obijt id dedit nomen, satis constat:Fuitq; is lacus,ubi prope aquam uirgineam,nunc pro Iuturna corruptè dicitur Lotreglio.Virgineam autem aquam,per Quirinalis cauernas cāpum olim Martium dicitur illabi.Certum quod nulla alia aqua urbem Romam nūc illabitur,in cuius formati tulus ex marmore excisus,hæc retinet uerba.Tyb. Claudius Drusi filius Cæsar Augusti. ductus aquæ uirginis destinatos per Cæsarem a fundamentis nouos refecit ac restituit: quanquā Suetonius aquæ uirginis in urbem perductæ M. Agrippæ laudem attribuit: quem secutus est Iulius Front. de aquæductibus tractans his uerbis:Id Agrippa quum iam tertio consul fuisset G. Sentio P. Lucretio consulib. post annum tertiumdecimū q̄ Iuliam deduxerat,aquā uirginē in agro Lucullano collectā Romā perduxit. Dies quo primum in urbe responderit v.Idus Iunias.Inuenitur uirgo appellata,quod querentib. aquam militib.puella uirgunculā uenas quasdam monstrauit, quas secuti, qui foderūt, ingentem aquæ modum inuenerunt:habuit uerò campus Martius multa, quorū minimas nunc ac propè nullas extare reliquias miraculum est.Nam ea in parte, quā quia depressior erat,uallem Martiam appellarunt,ubi naumachiam illam Cæsarē edidisse infrà dicemus:postea Octa. Augustus Mausoleum extruxit,quod esset non suum modo sed omnium imperatorum sepulcrum.de quo Suetonij sunt hæc uerba. Reliquias Mausoleo condiderunt.id opus inter Flamineam uiam ripamq; Tyberis sexto cōsulatu suo extruxerat.Eius Mausolei opera pulcritudinemq; Suetonius qui inspexit, quia id æternū putauit futurū describere neglexit.Cassiodorus uerò omniū ultimus, qui de rebus Romanis scripserunt,dum adhuc starent,talia de Mausoleo scripsit,quę nullo modo uel ea ratione omittenda duximus:quia nunc solus fornix fundamenta in depressa ualle sustētans,ubi Augusta uulgo dicitur extat,ita herbidus, ut nūquā destitutis in pascua animalib. careat.Suntq; hæc Cassiodori uerba:Sed mundi dominus ad potentiam suam opus extollens,mirandam Romanis etiam erigens fabricam in uallem Martiam tetendit Augustus.immēsa moles firmiter præcincta montib.continetur,ubi magnarū rerū indicia clauderentur.Bissena quippe ostia ad x11 signa posuerunt.Addit quoq; alia Cassiodo

rus

69 Comitia etiam in campo Martio soli ta haberi.

70 Locus cāpi Martij pro comitijs.

71 De monte citatorum.

72 Campus Martius quid.

73 Vbi aqua uirginea.

Virginea aqua.

74 De Mausoleo Augusti.

A tus,quæ in ſpectaculorum deſcribẽdis locis dicemus:& tamen infrà dicit duos ibi fuiſſe obeliſcos,quorũ unus minor & loco altior, qui Pinciano nũc in colle proſtratus cernit Lunæ,alter Soli dicatus fuit:de quo Pli.ſic ſcribit:Is obeliſcus,qui eſt in cãpo Martio,cũ tum decem pedum eſt à Meroſodide inſcriptus:ambo rerũ interpretationẽ Ægyptiorũ philoſophię continent.Eidem qui eſt in cãpo Martio, diuus Auguſtus addidit mirabilẽ uſum,ad deprehendendas ſolis umbras dierũq; ac noctiũ horas,ſtrato lapide ad magnitudinẽ obeliſci,cui par fieret umbrarũ effectus,dies & horas paulatim per regulas, quæ ſunt ex ære incluſæ,ſingulis diebus decreſcere & augeſcere: digna cognitu res & ingenio fœcundo.Manilius Mathematicus apicis auratam pilam addidit,cuius uertice umbra colligeret in ſeipſa:aliam ſolẽ imitari iaculante apice,ratione ut ferũt à capite homi nis intellecta.Hæc triginta ferè annis non congruit,ſiue ſolis ipſius diſſono curſu & cœlo aliqua ratione mutato,ſiue uniuerſa tellure à cẽtro ſuo dimota ut deprehẽdi et in alijs

B accipio,ſiue urbis tremorib.ibi terra gnomone intorto,ſiue inundationibus Tyberis eſt immerſa fundo molis in terram quoq; dicantur iacta fundamenta.Et Iulius Capitolinus in trium Gordianorum geſtis rebus & eorũ ultimi uita ſcribit:Eum inſtituiſſe porticum in cãpo Martio ſub colle pedum mille, ita ut ab altera parte mille pedũ porticus fieret, atq; inter eas ſpatium pariter pedum quingẽtorum, cuius ſpatij hinc atq; inde uiridaria eſſent lauro,myrto & buxo frequentata:medium uerò lithoſtratum breuibus columnis altrinſecus poſitis,& ſingulis per pedes mille,quod eſſet deambulatorium,ita ut in capite eſſet baſilicum,pedum quingentorum. Cogitauerat præterea cum Miſitheo, ut poſt baſilicũ,thermas æſtiuas ſui nominis faceret,ita ut hyemales & in principio porticus p o neret,ſuo uſu eſſent uel porticus uel uiridaria.Sed hęc omnia nunc,& priuatis poſſeſſionibus & hortis occupata ſunt atq; ædificijs.Multa adduximus rerum campi Martij teſtimonia,quod tamẽ ſuprà affirmauimus, locum ubi propriè cãpus Martius appellabat, in deligendis magiſtratibus ſuffragia ferebãtur,fuiſſe,ubi nunc eſt Coclis Antonini co-

C lumna ex ſuperiorib.Iulij Capitolini uerbis cõiectura aſſecuti ſumus. Nam quum Martia Auguſti operib.Mauſoleo adiectis plena eſſent,& alia ſuperiora loca,partim Domitiani thermis,ſupra ſanctũ Silueſtrum,partim luturnæ templo,& aquę uirgineę ductib. abſq; campi Martij memoria notiſſima eſſent:nullus relinquit in campo Martio collis. ſecundum quem porticus illa mille pedum conſtrui poſſet,pręter illum,quẽ Coclidi columnæ ad occidentem ſolem proximum in media ſui parte Citatorum diximus appellatum. Columnam autem Coclidem Antonini Pij fuiſſe honori poſitam cõſtat,quod facies ſua nobis,multisq; ætatis noſtræ ab numiſmatũ imaginibus notiſſima illis in rebus geſtis,quib.centum ſeptuagintaquinq; pedes alta inſignitur columna inſculpta cernit: Sexti etiã Ruffi urbis deſcriptio,quum duas tantũmodo in urbe Roma fuiſſe Coclides columnas dicit,hanc in ara Flaminij regione ſitã Antonini Pij appellat. Nec potuit minor q; mille pedum porticus fieri, quæ parte una clauderet campum, quem ea ratione ampliſſimũ eſſe oportuit quod multa milia hominũ in illum,deligẽdis deſignãdisq; magiſtratib.concederent.Non enim ſolæ tribus quinq; & triginta oẽm populum,qui Ro-

D mæ eſſet,ſiue intra mœnia, ſiue in ſuburbanis & agro cõplexæ, ſed par prope numerus ex Italia ad ferenda ſuffragia comitiorum temporib.cõfluebat.Hæc autem, quia paucis nota ſunt,libet teſtimonijs cõfirmare.Sueton.in Octauij uita,ſic habet: Vrbe urbanisq; rebus adminiſtratis,Italiam duodeuiginti coloniarũ numero deductarum frequẽtauit, operibusq; ac uectigalib.publicis plurifariã inſtruxit: etiam iure ac dignitate urbi quodãmodo pro parte aliqua adæquauit,excogitato genere ſuffragiorum,quę de magiſtratib.urbicis decuriones colonici in ſua quiſq; colonia ferrent,& ſub die comitiorum obſignata Romam mitterent. Aſconius aũt Pedianus Cic. orationes exponens oſtendit, multis Italiæ ciuitatibus,præter illas uigintiocto colonias,ferendi in campo Martio ſuffragij ius fuiſſe.Video enim inquit in Annalibus eorũ,qui Punicum ſecundũ bellũ ſcripſerunt, tradi Placentiam coloniam deductã pridie calẽdas Ian.primo anno eius belli, Cornelio Scipione patre Aphricani prioris, T.Sempronio longo conſulibus:neq; illud dici poteſt,ſic eam coloniam deductam eſſe,quemadmodum per plures annos Cn.Põpeius Strabo pater Cneij Pompeij Magni Tranſpadanas colonias deduxerat.Põpeius enim non nouis colonis eas inſtituit,ſed ueteribus incolis manẽtibus ius dedit Latij, ut poſſent

75 *De obeliſcis cãpi Martij.*

76 *De columna Coclide Antonini.*

77 *Italos ad comitia Romã uenisse plurimos.*

possent habere ius, quod cæteræ Latinæ Coloniæ, id est, ut petēdi magistratus iure ciui
tatem Romanā adipiscerentur. Placentiam autē sex milia hominū noui coloni deducti
sunt, in quib. equites deducendi fuit causa, ut opponerentur Gallis, qui etiā partem Ita-
liæ tenebant. Deduxerunt triumuiri P. Cornelius Asina, P. Cornelius Muso, Cornelius
Scipio. Eamq; Coloniā quinquagesimā tertiam deductam esse inuenimus. Nec uerò Ita
licis solum ciuitatibus, sed externis quoq; & remotissimis à populo principibus ue Ro-
manis, ius Latij datum fuit: quod quidē & si multis testimoniis docere possimus, unico
nunc ostendisse contenti erimus. Vlp. nanq; iurisconsultus ille egregius in Digestorum
libris, titulo de Censibus sic habet: Phœnice splēdidissima Tyriorum Colonia est in Sy
ria: unde mihi origo est nobilis regionib. Syriæ Siculorum antiquissimæ, armipotēs fœ
deris, quod cum Romanis percussit tenacissima. Huic diuus Seuerus & imperator no-
ster, ob gratiam in R. P. Imperiumq; Romanum, ob insignem fidem Ius Italicum dedit.

78 De insula quam in urbe facit Tyberis.

Campi Martij descriptio ad alia duo Equuriā s. & Iouis insulam describenda nos trahit.
Sed Equuriā spectaculorum loco relinquimus. Insulæ Iouis originem Liuius post cam
pi Martij descriptionē ostendit, his uerbis, Martius deinde campus fuit: forte ibi tunc se
ges fratris dicitur fuisse matura messi: quem campi fructum, quia religiosum erat consu
mere, desectam cum stramento segetem, magna uis hominum simul immissa, corbib. fu
dere in Tyberim, tenui fluentē aqua, ut medijs coloríb. solet: ita in uadis hæsitātis frumē
ti aceruos sedisse illitos limo: inde insulam paulatim & alijs quæ fert temere flumē eodē
uectis factam. Postea credo additas moles manuq; adiutum, ut tam eminēs area firmaq;

Templa Iouis & Aesculapij.

templis ac porticibus sustinendis esset. Ea autem in insula duo fuerunt templa Iouis s. &
Æsculapij nepotis sui ex Phœbo, de quibus sic est in primo Fastorum Ouidij: Quod tū
ex illis licuit mihi dicere fastis: Sacrauere patres hac duo tēpla die. Accepit Phœbonym
phaq; Coronide natum, Insula diuidua, quam premit amnis aqua. Iupiter in parte est: ce
pit locus unus utrunq;: lūctaq; sunt magno templa nepotis auo. Legimus autem ipsam
insulam aliquando Licaoniam appellatam esse, in qua Gelasius ij. pon. ecclesiam sancti

79 Gelasius ecclesiam s. Bartholomæi.

Bartholomęi uel extruxit, uel quod magis credimus instauravit. Pontem qui ipsam
insulam iungit urbi, indicat titulus marmore excisus Quintum lepidum & M. Curium
ædiles: alium uerò qui ipsam insulam Ianiculo iungit, Valentinianum superiorē & Va-

80 Pons insulæ.

lentē, qui Romanum imperium primus ad ruinā perduci adiuuit, extruxisse. Quos nu-

81 Eugenius pontem Valentiniani instauravit.

per tua pontifex Eugeni opera instauratos, & Tiburtino lapide stratos uidemus. Postq;
de Senatus & Comitiorū locis, quæ duo reip. & libertatis maxima fuerunt fundamenta
satis est dictum, De ærario q̄d caste & integrè custoditum fuit libertatis neruus, est di
cendum. Eius locus est in Tarpeia rupe, cuius non paruam partem, & quā ærarij funda-

82 De ærario ubi.

menta sustinuisse tenemus, per hos dies collapsam uidimus. superiori loco docuimus
Varronem uoluisse Tarpeium montem Saturniam à priscis appellatā, & in eo Saturni

83 Aerarium ad quid.

ædem fuisse. Et Macrobius in Saturnalibus sic scribit: Romani ædem Saturni ærarium
esse uoluerūt, quod tempore quo Italiam incoluit, fertur in eius finibus nullum furtum
esse cōmissum. Varro etiam ad libri quarti De lingua Latina finē super uerbo Trutina:
Vestigium etiam nunc manet in æde Saturni, quod etiam nunc propter pensuram, tru-
tinā habet positam, ærarium ab eo appellatum. Ex quibus omnib. colligitur ærariū fuis-
se, ubi nunc saxum uidemus ædificijs denudatum, contra Tyberim & ecclesiā sancti Ni
colai in Tulliano carcere supereminēs. Sed multa de illo libet scribere, loci dignitatē cū
ctis admirabilem redditura, quæ ex trigesimotertio Plinij libro ordine excerpsimus: Po
pulus Rom. ne argento quidem signato ante Pyrrhum regem deuictum, usus est. Libra
lis, unde etiā nunc libella dicit, & dipondius appendebatur assis. Quare æris grauis pœ
na dicta, & adhuc expensa in rationibus dicuntur: quin etiam militum stipendiorū hoc

Libripendes.

est, stipis ponderandæ pensatores libripendes dicuntur. Seruius primus signauit æs: an-

Pecunia.

te rudi usos Romæ Timęus tradit. signatū est nota pecudū, unde & pecunia appellatur:

Denarius.

argentum signatum est anno urbis quingentesimo octogesimoquinto Q. Fabio cōsule

Sestertium.

quinq; annis ante bellum primum Punicum. Et placuit denarius pro decem libris æris.

84 Nota æris.

Quinarius pro quinq;. Sestertium pro dipondio ac semisse. Libræ autem pondus æris
imminutum bello Punico primo, quum impensis res publica non sufficeret. No-
ta æris fuit ex altera parte Ianus geminus, ex altera rostrum nauis. In triente uerò &
qua-

A quadrante besquadrãs antea triuncis uocabat à tribus uncijs. Postea Hannibale urgente, Q. Fabio Maximo dictatore, asses unciales facti, placuitq; denariũ sexdecim assibus permutari, Quinariũ octonis, Sestertium quaternis, ita resp. dimidiũ lucrata est. In militari tamẽ stipendio, semper denarius pro decem assibus datus. Nota argenti fuere bigæ atq; quadrigæ, & inde bigati quadrigatiq;, mox lege Papiniana, semiũciales facti asses. Liuius Drusus in tribunatu plebis, octauã partem æris argento miscuit. Aureus numus post annum sexagesimum secundum percussus est. Sed præter alia mirat populum Romanum uictis gentibus, semper in tributo argentũ nõ aurum imperasse, sicut Carthagini Hãnibale uicto, argẽti põdo annua in quinquaginta annos, nihil auri. & infrà: Auri in populi Romani ærario fuere Sexto Iulio, Lucio Aurelio cõsulibus, septẽ bellis ante bellum Punicũ tertiũ, pondo septingenta uiginti sex, argenti nonaginta duo milia, & extra numerũ trecenta & septuagintaquinq; milia. Item Sex. Iulio, Lucio Aurelio cõsulibus, hoc est, belli socialis initio, octingẽta quadraginta septẽ auri põdo. Cæsar in primo in-

B troitu in ciuili bello, ex ærario protulit laterũ aureorũ triginta sex milia, & in numis põdo trecẽta. Nec fuit aliis tẽporibus resp. locupletior. His quæ ad ærariũ spectauere perscriptis, iudicia magnam in reip. administratione uim habentia, ubi habita fuerint scribendũ nobis fuit, nisi satis supra de illis fuisset dictũ. In curijs enim ueteri & Hostilia põtificij & ciuilis iuriũ causæ agitabantur: quanquã pro rostris, & in comitio, & diuersis in ædibus templisq; multas aliquando actas fuisse causas legerimus. Sed cùm ea abũdè docuerimus, loca passim minora quæq; indicare pergamus. Res militaris, cuius disciplinarem auxit, & tutata est Romanã, nullum, ante uiolatam à principibus libertatẽ, locum in urbe habuit. Nam etsi Capitolium arcem uidemus ubiq; appellari: illa tamen Romani nullo unquã, præter inuasionis Gallorũ Senonum tempore, pro munitione & tutela sunt usi. Etsi uerò Octauius Augustus locũ castris in urbe primus omnium principũ cõstituit: nulla tamẽ alia ratione id fecit, quàm ne milites uagi & per urbẽ dispersi rapinis,

C tumultu, cõtentionibusq; ciuitatẽ redderent inquietam. Hinc Rauennatium, de quibus diximus, in Ianiculo & Missenatium, peregrinorumq; militum in Cælio monte castra sunt ab illo cõstituta. Tyberius aũt pernicioſissimã libertati, etiãq; imperio rem exorsus, castra sicut Suetonius Romæ cõstituit, quibus prætorianæ cohortes uagæ ante id tempus, & per hospitia dispersæ cõtinerent: fuitq; eius arcis & tyrannidũ fomitis locus, quẽ apud sanctũ Sebastianũ uia Appia uel caput bouis appellant. Primus autẽ, qui horum castrorũ & corruptæ præmio eius militiæ præsidio, cõsulibus senatuq; renitẽtibus imperium assumpserit, fuit Claudius, q Suetonij uerbis ostendere libet. Claudiũ latentẽ fortè discurrens gregarius miles, animaduersis pedibus ex studio sciscitãdi quisnã esset agnouit: extractumq; & præ metu ad genua sibi accidentẽ imperatorẽ salutauit. hinc ad alios cõmilitones fluctuãtes, nec quicquã adhuc q fremẽtes perduxit. ab his lecticæ imposi-

D tus, & quia sui diffugerãt uicissim succolãtibus in castra delatus est tristis ac trepidus, mi serãte obuia turba, quasi ad pœnã raperetur insons. Receptus intra uallũ, inter excubias militũ pernoctauit, aliquãto minore spe quàm fiducia. Nã cõsules cum senatu cohortibus urbanis forũ Capitoliũq; occupauerãt asserturi Romã in libertatẽ: accitusq; & ipse per tribunos plebis in curiã, ad suadẽda quæ uiderẽtur, ui & necessitate teneri respõdit. Verũ postero die & senatu segniore in exequẽdis conatibus per tædium ac dissensionẽ diuersa censentiũ, & multitudine quæ circũstabat unum rectorẽ iam & nominatũ expo scente, armatos pro cõcione in nomẽ suũ iurare passus est: promisitq; singulis quindena sestertia, primus Cæsarũ fidẽ militis etiã præmio pigneratus. Si quis autẽ castra prætoria utrũ in urbe sicut aliqui cõtendunt, an extra urbẽ, sicut diximus, fuerint, certius nosse cupit: Cornelium Tacitũ legat, ubi de Galbæ morte & nouo Ottonis imperio tractans præliũ narrat, quod acerrimũ est cõmissum in Circo maximo, in Capitolio & palatio: ubi apertissimè apparet prætorianos milites munimẽto castrorũ innixos, cõsulibus senatu & populo Ro. aliter sentientibus, quos uoluerũt tyrannos effecisse, & multorũ bonorũ cædem, in urbe cõmisisse. Helius Spartianus ingressum Seueri imperatoris in urbẽ Romam talem describit. Cùm Romam uenisset Seuerus, prætorianos cum subarmalibus inermes iussit sibi occurrere: eosdẽ sic ad tribunal uocauit, armatis undiq; circũdatis. Eò autem processit prætorianorũ militum, siue autoritas, siue audacia, ut quẽ uellent imperatorem

85. Primi ære genti signati nota.

86. Argentum Romani in tributis imperauerunt.

87. Iudiciorum loca.

88. Castra Rauennatium.

89. Castra prætoria.

ratorem facerent, factumq; imperio deturbarẽt. Helius Lãpridius narratis Heliogabali flagitijs, talia scribit, per quæ ostendit imperij, ac uitæ & necis illius arbitriũ, in prętorianis fuisse constitutum. Suntq; hæc Lãpridij uerba, In castris uerò milites precanti præfecto dixerunt se parsuros esse Heliogabalo, si impuros homines & aurigas ab se dimoueret, atq; ad bonam frugem rediret. Et Iulius Capitolinus in Maximinorum uita ostendit

90. Aedes castrorum quid.

ædem fuisse in prætorianis castris, in quam senatus aliquãdo uocari cõsueuerit: præsertim cùm de abrogãdo alicui imperio agẽdum esset. Sicq; abrogato imperio Maximinis patri & filio, Gordiani duo pater itẽ & filius, in æde castrorũ declarati sunt Augusti, cuius senatusconsulti hanc formã Lampridius ponit. Cùm uentum esset in ædem castrorũ, sexto calend. Iuliarum, & cætera. Iulius Capitolinus Pupieni & Balbini imperatorũ gesta describens, quantũ castra prętoria Romę obfuerint, ostẽdit his uerbis, Et Maximino quidem ad bellum profecto, Romæ prætoriani remanserũt, inter quos & populum tãta seditio fuit, ut ad bellum ueniretur intestinum, Romæ pars maxima incenderetur, tẽpla fœdarentur, omnes plateæ cruore polluerentur. & infrà: Interea Romæ iterũ seditiones inter populum & milites ortæ, ut nec cùm edicta proponeret, Balbinus audiretur. Veterani se in castra prætoria contulerunt cum ipsis prætorianis, quos cœpit populus obsidere: nec unquã ad amicitiam essent reducti, nisi fistulas aquarias populus incidisset. Et idem Capitolinus prędictorum imperatorum uitæ exitum narrãs, hęc habet uerba: quę castra prætoria extra urbem fuisse demõstrant. In hac cõtradictione illis contendẽtibus milites superuenerũt, atq; eos nudatos ambos uestibus regalibus de palatio cũ iniurijs produxerunt, & per mediam ciuitatem ad castra raptare uoluerũt, magna ex parte laniatos. Sed ubi compertum est Germanos ad defensionẽ illorũ superuenire, ambos occiderunt, & in itinere medio reliquerũt. Inter hæc Gordianus Cæsar sublatus à militibus imperator est appellatus Augustus, quia nõ erat alius in præsenti insultãtibus militibus Senatui & populo Ro. qui se statim in castra receperũt. Idem quoq; Capitolinus scribit senatusconsultũ de imperio Valeriani principis optimi, in prætorianis castris factũ fuisse.

91. De portu Romano.

Portum Romanum in reipub. ædificiorum partibus poni debere non ambigo: de quo sic ait in Claudij uita Suetonius, Portum Hostiæ extruxit circundato dextera sinistraq; brachio, & ad introitũ profundo iam solo mole obiecta: quã quo facilius fundaret, nauẽ ante demersit, qua magnus obeliscus ex Ægypto fuerat auectus, cõgestisq; pilis suppositi altissimã turrim, in exemplũ Alexãdrini Phari, ut ad nocturnos ignes cursum nauigia dirigerent. Eam autẽ nauim, de qua dicit hic Suetonius, suprà ostendimus fuisse illã, qua obeliscus, qui nũc est in Vaticano fuit aduectus. & turris illius Phareæ partẽ nõ minimam, marmoribus tamen quibus olim crustata fuerat spoliatã, extare uidemus. Pon-

92. De pontibus.

tes item ponere possemus in hac reipub. ædificiorum parte. Sed cùm octo illos fuisse inueniremus in urbe: nõ satis est nobis certa notitia pluriũ, quàm quos suprà ex incidenti necessitate descripsimus, Triũphali, Aurelio, Sublicio, & eo qui Iouis insulã urbi iungit.

93. De arcubus.

Pariter dicimus de arcubus triumphalibus, quorum perpauci nunc integri, uel nõ maiori ex parte cõminuti cernuntur: nec dignũ satis censuimus loca ubi magna illorũ pars fuerit, inuestigare. Quatuor uerò ex ipsis nunc extantiũ, quos cõstat fuisse triumphales, unum Domitiani ad sanctum Syluestrũ descripsimus, reliquos tres Cõstantini, L. Septimij Seueri, & T. Vespasiani accommodatiori describemus tempore. Hac etiam in parte aquæductus ostendere expediens uidetur. Iulius Frõtinus curãdis aquis præfectus à

94. De aquæ ductibus.

Nerua imperatore institutus, elegãs De aquæductibus scribit opus, ex quo nõnulla ad rem nostrã facientia hic excerpsimus. Ab urbe cõdita per annos quadraginta, & unum supra quadringentos, cõtenti fuerunt Romani usu aquarum, quas aut ex Tyberi, aut ex puteis, aut ex fontibus hauriebãt: nunc in urbẽ influunt, Appia, Anio uetus, Martia, Tepula, Iulia, Virgo, Alsietina, quæ eadẽ uocatur Augusta, Claudia, Anio nouus. Quæ autem fuerint istæ aquæ, & unde, quotq; passuũ milibus, uel sub terrã uel arcubus ducerentur, & si Frontinus copiosè scribit, parum nobis intelligibile est: quod & ipsæ formę maiori ex parte corruerũt, & nomina locorum per quæ illorũ fines decursumq; descripsit, interierunt. Formarum autem magnificentiã totius orbis & ipsius urbis miracula superasse, infrà scripta ostendũt, Frontino excerpta. Quoniam autores cuiusq; aquæ, ætates prætereà ordines & longitudines riuorum & ordinem librę persecutus sum, nõ alienũ mihi

A mihi uidetur etiã ſingula ſubijcere, & oſtendere quãta ſit copia, quæ publicis priuatiſq; nõ ſolum uſibus & auxilijs, uerumetiam uoluptatibus ſufficit. Et per quot caſtella, quibuſq; regionibus deducatur, tam intra, quàm extra urbem: & ex eo quantum lacubus, quantũ muneribus, quantum operibus publicis, quantum nunc Cæſaris, quantum priuatis uſibus erogetur: eorum Frontini uerborũ duo tantummodo duximus exponẽda. Quid caſtellum lacuſq; fuerint ea in luris ciuilis parte, quã Digeſtos appellãt libros, Vlpianus titulo De aqua quotidiana & æſtiua, Caſtellũ, inquit, eſt receptaculũ, quod aquã publicam ſuſcipit. Et Iabolenus etiam iurecõſultus, Caſtellũ ex quo fiſtulis aqua duceretur. Cùm itaq; ductus aquarum ad uiarum diuortia, uel regionum urbis fines perducti erant, caſtella in formarũ ſummitate erant, ex quibus aqua per digitos, uncias, & modulos ædificijs, operibuſq; & muneribus publicis, ac priuatorũ uſibus diuidebantur. In ſolo autem lacus erãt alia aquarũ receptacula: ex quibus cùm Romanæ plebis & fullonũ, *Caſtellum receptaculum aquarum.*

B coriariorũ, aliorumq; opificum neceſſitatibus ſatisfieret, tum horti irrigabãtur: & quod planè oſtendit Frontinus, inter plurima aquarum cõmoda, illud nõ extremũ erat, quod aeris ſalubritati maximè conferebant. Suntq; hęc Frontini lib. II. uerba, Sentit hanc curam imperatoris pijſſimi Neruæ principis ſui Roma regina orbis & terrarũ domina, cui par nihil, nihil ſecũdum: & magis ſentit ſalubritas eiuſdẽ æternæ urbis, aucto caſtellorũ operum munerũ & lacuũ numero: nec minus ad priuatos cõmodum ex incremẽto beneficiorũ eius diffinitur. Illi quoq; qui timidi illicitam aquã ducebant, ſecuri nunc ex beneficijs ferũtur. nec pereuntes quidem aquæ ocioſæ ſunt, alia mundiciarũ facies, purior ſpiritus: & cauſæ grauioris cœli, quibus apd' ueteres aer urbis infamis erat, remotę ſunt. *Aqua confert aeris ſalubritati.* *Romæ aer infamis.*

Licet uerò Iulius Frontinus aquas urbis tantũmodo nouem ſuis temporibus fuiſſe ſcribat, Sex. Ruffus uir cõſularis, qui Frõtino poſterior Diocletiani temporibus urbem Romam deſcripſit, aquas ipſas ad XIX. enumerat, Taianã, Anianam, Athicam, Martiam, Claudiam, Ceruleam, Iuliam, Auguſtã, Appiam, Algẽtiam, Cuminiã, Sabbatinã, Aureliam, Damnatã, Virgineam, Tepulam, Seuerianã, Antoninanã, Alexandrinã, quarũ uniC cã nũc, ut diximus ſuprà, Virgo urbẽ influit. De earum aliquibus ſic habet in XXXVI. Plinius, Sed dicantur uera æſtimatione inuiſa alibi miracula: Q. Martius iuſſus à ſenatu aquarum Anienis ductus reficere, nouam à nomine ſuo appellatã, cuniculis per mõtes actis, intra prætoræ ſuæ tẽpus adduxit. Agrippa in ædilitate ſua adiecta Virginea aqua, cæteriſq; corriuatis atq; emẽdatis, lacus ſeptingentos fecit. Idq; fuit quod Octauiũ Auguſtum Po Ro. uinum petenti ſubiratum reſpõdiſſe ſcribit Suetonius, Tot aquas introduxit Agrippa gener meus, & uinũ queritis? Plinius item infrà: Vicit antecedẽtes aquarum ductus, nouiſſimũ impẽdiũ operis inchoati à C. Cæſare & peracti à Claudio, quippe lapideam excelſitatẽ omnes urbes & mõtes æquantem, ut lauacra impleret, Curtios atq; cœruleos fontes adductos, erogata in id opus talẽtũm quingẽta ſexaginta milia. Is eſt nunc aquæductus, quem à porta Neuia, cui maiori eſt appellatio ad Lateranẽſem baſilicam, & inde per Cęlij mõtis dorſum ad Auentinũ mõtem fuiſſe perductũ, ex Caſſiodoro ſuprà oſtẽdimus. Sequitur itẽ Plinius, Quod ſi quis diligẽtius exiſtimauerit aquaD rum abundantiã in publico balneis, piſcinis, euripis, domibus, hortis, ſuburbanis, uillis, ſpatiaq; uenientium, extructos arcus, mõtes perfoſſos, cõualles æquatas, fatebitur nihil magis mirandum fuiſſe in toto orbe terrarum. Eam nos uerborũ Plinij magnitudinẽ reliquijs formarum, quæ nunc cernuntur, cõparantes, illum nullatenus exceſſiſſe, nec rem magnam uerbis feciſſe maiorem iudicamus. Faciunt etiã ad hoc Frontini uerba, quæ ſubijciemus, Hi ſunt arcus altiſſimi ſubleuati, ſub quibuſdam locis pedes centũ nouem. tot aquarũ tam multis neceſſarijs molibus, pyramides uidelicet ocioſas cõpares, aut cęteram inertia, ſed fama celebrata Græcorũ. Quod uerò cauſas tantæ iacturæ, quantam fecit urbs Roma, in aquarũ eiuſmodi per formarum demolitionẽ auerſione, duas uulgo afferri uidemus, uetuſtatẽ ſcilicet & Gothorum crudelitatem, hos ab iniuſta immerito, & per calumniam nota cùm purgauero, uetuſtas etiam quo ad formarũ demolitionem ſua inuidia liberabitur. Equidem quantum ad Gothos attinet, Theodericum qui fuit primus gentis Oſtrogothæ rex, & Romam duodequadraginta annis dominio ſubactã tenuit, & aliâs diximus, & identidem affirmamus, urbem Romã ſummis beneficijs proſecutũ fuiſſe: mœnia illius, theatra, amphitheatra, palatia, thermas, cloacas, & in primis *Aqua Virginea.* *Aqua Claudia.* *De cauſis ruinæ aquæductorum.* *Gothos non diruiſſe aquæductus.*

aquarũ formas inſtaurari, arboribus ſentibus purgari, & aliqua ex parte refici curauiſſe, B
ut per annos ſeptuaginta, quibus Oſtrogothi regno Romę & Italiæ ſunt potiti, Octauij
Auguſti, Traiani, Hadriani, Antonini Pij, aut Alexandri Seueri amorẽ in Romanã rem
deſiderari nequaquã oportuerit. Quod quidẽ, quia multis ignorantibus incredibile fu-
turum non ignoramus, libet uno teſtimonio cõfirmare ad aquarũ, de qua nunc agimus,
materiã faciente, affertq; id teſtimonium, nõ doctiſſimus modò, ſed Chriſtianus & uitæ
laudatiſſimæ ſenator primo Romanus, & poſtea monachus, Caſſiodorus. Venerat Ro
mam ex Aphrica uir quiſpiam, deducendarũ aquarum laticumq; inueniendarum peri-
tiſſimus: de cuius aduentu, cùm certior ab urbe factus eſſet Theodoricus rex, has ex Ra
uenna ad Romanos cæteroſq; prouinciales epiſtolas dedit. Magnitudinis ueſtræ rela-
100. De aquilegio aquis deputato. tione comperimus Aquilegium Romã ueniſſe de partibus Aphricanis, ubi ars ipſa pro
locorũ ſiccitate magno ſtudio ſemper excolit: quia aridis locis aquas poſſit dare uena-
tiles, ut bñficio ſuo humida habitata faciat loca, nimia ſterilitate ſiccata. hoc nobis gra- β
tum fuiſſe noſcite, quo induſtria illa maiorũ libris expoſita, noſtris tẽporibus ueniat cõ-
probanda: ſignis quippe uirentium herbarũ & proceritate arborum uicinitatẽ colligit
diligẽter aquarum. Terris enim quibus dulcis humor longe non eſt, ubertas quorundã
germinũ ſemper arridet: ut eſt iuncus aquatilis, uimen lętũ, ualidus rubus, ſalix lenta, po
polus uirens, & reliqua arborum genera, quæ per terrenam humiditatẽ, felici proſperi-
tate luxuriant. Sunt & alia huius artis indicia, cùm nocte uenięte lana ſicca in terram
ponitur: hinc ſi aquæ proximitas arriſerit, mane humida reperitur. Sole etiam declarato
intuentur magiſtri loca ſolliciti, & ubi ſuper terrã uolitare ſpiſſitudinem munitiſſimarũ
aſpexerint omnino muſcarũ, tunc promittitur quod quæritur facile inueniri. addũt etiã
in columnæ ſpecie cõſpici quendam tenuiſſimum fumum, qui quanta fuerit altitudine
porrectus ad ſummum, tantũ in imum latices latere cognoſcunt. Vt hoc ſit mirabile, q
per hæc alia q; ſigna mẽſura diuerſa diffinita prædicitur, quãta profunditate quæſita mõ-
ſtrentur. prędicunt etiã ſapores aquarũ, ut nec aſpera diſpendioſo labore debeat quæri, C
nec dulcis neceſſaria q; in honore contemni. hanc ſententiam ſequentibus pulcre tradi-
derunt Greci. & apud Latinos Marcellus, qui nõ ſolũ de ſubterraneis fluẽtis, ſed de ipſo
Aquæ ad orientem ſalubrimæ. Aquæ ad ſeptentrionem incommodæ. ore quoq; fontium ſollicitè tractauit. Dicunt enim aquas, quæ ad orientem auſtrumq;
prorumpunt, dulces atq; perſpicuas eſſe, & pro ſua leuitate ſaluberrimas inueniri. In ſe-
ptentrionem uerò atq; occidentem quæcunq; manant, probari quidem nimis frigidas,
& craſſitudine ſuę grauitatis incõmodas. Atq; ideo ſi memorato illi uiderit ſapiẽtia ue-
ſtra, & lectione codicum & uſu rerum, quę ſunt prędicta cõſtare, competentibus anno-
nis de publico deputatis, peregrinationẽ eius inopiamq; releuabitis, accepturi merce-
dem, à quibus artis ſuæ dona præſtiterit. Nam quamuis Romana ciuitas aquis abundet
irriguis, ſitq; fontibus gaudens, & formarũ inundatione lætiſſima: reperiũtur tamẽ plu-
rima ſuburbana, quę hanc uideãtur deſiderare peritiam, & merito carus tenetur, qui uel
pro parte neceſſarius eſſe cognoſcitur. Hic tamen mechanicis iungendus eſt, ut undas
quas iſte reperit, illi leuent, & arte ſubire faciant, quod aſcendere per naturam nõ ualet. H
habeatur igitur & iſte inter reliquarũ artium magiſtros, ut deſiderabile putetur nõ fuiſ-
ſe, quod ſub nobis non potuit Romana ciuitas obtinere. Satis iam ſatis oſtendiſſe uide-
mur Gothos nedum aquęductus deſtruxiſſe, ſed illorum inſtaurationis & nouæ inuen-
tionis curam diligentiſſimam ſuſcepiſſe. Vetuſtatem uerò tanti mali cauſam non fuiſ-
101. Vetuſtatem non fuiſſe cauſam ruinæ aquæductorum. ſe hinc iudicamus, quod in annorum paulo plus mille qui à Gothorum excidio effluẽ-
runt, adeò corruiſſe, ac penitus euanuiſſe nõ potuiſſent tam ſolidæ extructiones, quarũ
partes, quæ in agris à multitudinis cõmodo quàm longè abfuerint, integræ nunc uiſun-
tur. Solæ igitur incuſandæ & deteſtandæ ſunt manus improbæ illorũ, qui ut priuata &
quidẽ ſordidiſſima erigerent ædificia, lapides aut in calcẽ decoquendos, aut caſarũ mu-
ris adhibendos, ab illa mœniũ maieſtate nõ ſunt ueriti aſportare: ut tamẽ nos etiam ali-
qua ex parte uetuſtati deferamus, eam dicemus nulla ratione magis formas aquarũ de-
molitã fuiſſe, quàm quod urbe Roma, cæteris in gubernationis ſuæ partibus ſeneſcẽte,
ſeruandarũ quoq; formarũ cura ceſſauit. Frõtinus enim de cuſtodia aquis adhibita, hæc
habet uerba, Tutelam autem ſingularũ aquarũ locari ſolitã inuenio, poſitamq; redem-
ptoribus neceſſitatem, certum numerũ circa ductus extra urbem cẽtum ab urbe ſeruo-
rum

A rum opificum habēdi. Et quidem ita ut nomina quoq; eorum, quos habituri ſunt in miniſterio, per quaſq; regiones in tabulas publicas deferrēt: eorumq; operū probādorum curam fuiſſe per cenſores aliquādo & ædiles, interdum etiā cōſulibus eam prouinciam obueniſſe, ut apparet ex eo quod factum eſt C. Luctatio & Ceſone cōſulibus. Quātope ré autem curæ fuerit, ne quis uiolare ductus aquarum, nec nō conceſſam deriuare auderet, cùm ex multis apparere poteſt: tum ex hoc quod Circus maximus, ne diebus quidē ludorum Circenſium, niſi ędilium aut cenſorum permiſſu irrigabatur: quod duraſſe etiā poſtquam res ad imperatores tranſijt, ſub Auguſto apud Ateium Capitonem legimus. Agri uerò, qui aqua publica contra legem eſſent irrigati publicabātur. & infrà: cuius rei cauſa ædiles currules iubebant per uicos ſingulos ex his qui in unoquoq; uico haberēt, prædiáue haberent binos pręficere, quorum arbitratu aqua in publicum ſaliret. Primus M. Agrippa poſt ædilitatē, quā geſſit cōſularis, operū ſuorū & munerū uelut perpetuus curator fuit, qui iam copia permittēte ſcripſit, quid aquarū publicis operibus, quid lacu bus, quid priuatis daretur. Habuit & familiā propriam, aquarum quæ tueretur ductus, atq; caſtella & lacus: hanc Auguſtus hęreditatem ab eo ſibi relictam publicauit. & infrà Frontinus Senatuſconſultū ponit his uerbis, Placere huic ordini eos qui aquis publicis pręeſſent, cùm eius rei cauſa extra urbē eſſent, lictores binos, & ſeruos publicos ternos, architectos ſingulos, & ſcribas, & librarios accenſos, pręconeſq; totidē habere, quot habent hi, per quos frumentū plebi datur. Duabus diſtributionis ſuperius factæ partibus pro poſſe impletis, tertiā loca ludis, ſpectaculiſq; ædificata, habituram aggrediamur. In hac theatra ſcenam, orcheſtram, amphitheatra, arenam & circos deſcribere oportebit.

Agrippa perpetuus curator aquarum.

102. De locis ſpectaculorū.

Theatri originem Caſſiodorus hanc deſcribit, Cùm agricultores feriatis diebus ſacra diuerſis numinibus, per lucos uicoſq; celebrarent, Athenienſes primū agreſte principiū in urbanum ſpectaculum collegerunt, theatrum Græco uocabulo uiſorium appellātes, quod eminus aſtans turba conueniens, ſine aliquo impedimento uideatur. & infrà: hos titus Romani ſicut cætera externa, ad ſuam rempub. non inutiliter trahentes, ædificium C alta cogitatione conceptū, magnanimitate mirabili condiderunt. Vnde non immerito Pompeius Magnus creditur fuiſſe uocitatus. Plinius autē M. Scauro nō Pompeio hanc theatri in urbem Romā primum aduecti gloriam attribuit, quāquā de Pompeij cognomine Caſſiodorū erraſſe à Liuio didicimus, cum Magni cognomē illi domeſtica appellandi conſuetudine, à pueritia obueniſſe dicat. Sed ad theatrū quod Romæ primū ædificatū fuit, ueniamus. ea machina ad hemicycli formā facta, frontē qua inter cornua patebat, ſcenam appellatam binis pluribúſue cōtignationibus conſtratam habebat. Semirotundum autem id ædificium nullo obtectum fornice, ſedilia habebat, quorū pars interior Orcheſtra appellata. Dumq; ſpectacula ęderentur, fieriq; intelligebant. Primū itaq; quod Romæ ad dictam formā uiſum eſt theatrum, Marcus Scaurus in ſua ædilitate nō quidem perpetuo, ſed triginta tantummodo ludorum ſcenicorū diebus duraturum extruxit: de quo, quia ſi plura ſine teſtimonio dixerimus, fidē nobis paruā adhibitū iri dubitamus, Plinij uerba hic apponere libet, Hic fecit in ędilitate ſua opus maximū omniū, D quæ unquam fuere humana facta manu, nō temporaria mora, uerum etiam æternitatis deſtinatione. Theatrum hoc fuit ſcenæ triplicis trecentarū ſexaginta columnarum: pars inferior ſcenę de marmore fuit, media è uitro inaudito etiā poſtea genere luxuriæ, ſummæ columnæ tabulis inauratis. Et columnæ, ut diximus, fuerunt uigintiquatuor numero. Cauea ipſa cepit hominum octingenta milia. Quod autem Plinium ſuprà dixiſſe hic ſcripſi, fuit in libro XXXIIII. ubi ſunt hęc uerba, In Marci Scauri ædilitate tria milia ſignorum in ſcena tātum fuêre temporario theatro. Et libri trigeſimi ſexti capitulo ſecūdo, trecētas ſexaginta columnas, M. Scauri ædilitate ad ſcænā theatri temporarij, & uix uno mēſe futuri in uſu uiderūt portari. & infrà: maximas earū duo de quadraginta pedū Luculei marmoris. Ponit autē Plinius de tēporarijs theatris maiora ſupradictis. C. nāq; Curionem, qui bello ciuili in partibus Cæſarianis fuit, in funebri patris munere theatra duo temporaria edidiſſe dicit, in hæc uerba: Theatra duo iuxta fecit ampliſſima è ligno arcelino ſingulorū uerſatili & penſili libramento, in quibus utriſq; antemeridiano ludorum ſpectaculo munerū fiebat editio inter ſe auerſis ne inuicem obſtreperent: & repētè circūactis, ut cōſtet poſtremo etiā die ſedētibus aliquibus, & cornibus inter ſe coeunti-

103. Theatri origo.

104. Scena quid.

105. Orcheſtra quid.

106. Theatrū temporarium.

107. Theatra duo uerſatilia.

bus amphitheatrum gladiatorum ſpectacula edebat, ipſum magiſtratum & populũ circunferens Romanum. Quid enim miraretur quiſnam in hoc primum inuentorẽ, an inuentum: artificẽ an autorẽ, auſum aliquẽ excogitare hoc, an ſuſcipere, an uidere. Super omnia dãnandus erit populi furor ſedere auſi, tã infida inſtabilíq; ſede: en hic eſt ille terrarũ uictor, & totius dominator orbis, qui gẽtes & regna diriperet, iura exteris mitteret, & quædam munere deorũ immortalium generis humani uictrix portio in machina pẽdens, & ad periculũ ſuum plaudẽs: quod tãtum nefas animarũ iſtarum, aut quæ querela. quantũ mali uideẽ hauriri urbes terræ hiatibus, publicus mortaliũ dolor eſt. Ecce populus Ro. uniuerſus uelut duobus nauigijs impoſitus binis cardinibus ſuſtineẽ, & ſeipſum depugnantẽ ſpectat, periturus momento aliquo laxatis machinis. Primũ autẽ theatrum lapide quadrato manſurũ, à Cn. Pompeio poſitũ fuiſſe cõcordãt ſcriptores: de quo Cornelius Tacitus. Nerone quartũ Cornelio Coſſo cõſulibus quinquẽnale ludicrũ Romæ inſtitutũ eſt more Græci certaminis, uaria fama ut cuncta fermè noua. Quin Cn. quoq; Põpeium incuſatũ à ſenioribus ferũt, q̃ manſurã theatri ſedẽ poſuiſſet. Nã antea ſubitarijs gradibus & ſcena in tẽpus ſtructa. & infrà: Sed cõſultum parſimoniæ q̃ perpetua theatro ſedes locata ſit, potius q̃ immẽſo ſumptu ſingulos per annos cõſurgeret ac struereẽ, nec perinde magiſtratus rem familiarẽ exhauſturos. eius theatri magnitudinẽ nulla ratione, nullo alio teſtimonio melius oſtẽdere poſſumus, q̃ q̃d Nero nobilibus Germanis populi magnitudinẽ oſtẽſurus, ſicut Cornelius Tacitus refert, eos in Põpeij theatrũ populo pleuũ introduxit. Illud q̃ idẽ theatrũ poſtea unius diei opera Nero, ſicut Plinius lib. XXXIII. capitulo IIII. ſcribit inſano ſumptu inaurauit, ut Tiridatẽ Armeniorũ regẽ exciperet. Hoc theatrũ licet à Cn. Põpeio inchoatũ, & magna ex parte extructũ fuerit, Caligulã imperatorẽ abſoluiſſe Suetonius ſcribit. quod quidẽ annis uix quadringentis integrũ duraſſe hinc ſcimus, quia Theodoricus Oſtrogothorũ rex, illud nõ parua ex parte dirutum inſtaurari iuſſit. Suntq; hæc Caſſiodori ad ſenatũ uerba, molis etiam magnitudinem oſtendẽtia. Et ideo theatri fabricã ſe mole ſoluent cõſilio ueſtro credimus eſſe roborandam, ut quod ab autoribus noſtris in ornatũ patriæ conſtat eſſe conceſſum, non uideaẽ ſub melioribus poſteris imminutũ. quid nõ ſoluas ſenectus, quæ tam robuſta quaſſaſtiẽ mõtes facilius cadere putarentur, q̃ ſoliditas illa quateretur, quãdo moles ipſa ſic tecta cautibus fuit, ut præter artem additã & ipſa quoq; naturalis eſſe credatur. hoc potuiſſemus fortè negligere, ſi nos cõtigiſſet talia nõ uidere. Cauea illa ſaxis pendẽtibus abſidatis, ita iuncturis abſcõditis in formas pulcerrimas cõueniſſe uidetur, ut cryptas magis excelſi mõtis crederes, quàm aliquid fabricatũ eſſe iudicares. Fecerunt antiqui locum tantis ſumptibus, ut haberent ſingulare ſpectaculum, qui mũdi uidebãtur habere dominatũ. Apud id theatrum Põpeius atrium ſui nominis, quæ multis poſtea in locis curia eſt appellata, extruxit. Fuitq; is locus, in quo C. Cæſarẽ occiſum fuiſſe ſcribit Suetonius. ante quod atrium fuit porticus Pompeiana, de qua Ouidius De arte amãdi,

Tu modò Pompeia lentus ſpatiare ſub umbra, Quum ſol Herculei terga leonis adit.

Eã ædificiorũ moles, quã ex ſupradictis maximam ampliſſimamq; fuiſſe nõ ſuſpicari modò, ſed intelligere licet, uulgo ſed magna in cõcluſione cognita. Nam ea in ruinarum & quidẽ ingentium parte, ad quã monaſterium nunc eſt Roſæ dictum, exterior muri pinna in gyrum arcuata, quandã theatri ſpeciẽ exhibet. Sed remotiſſimo ab inde loco, quà certiores ex fama theatri ipſius ruinæ ad ſancti Laurẽtij in Damaſo aream eccleſiæ uergunt, Angelus Pontanus iureconſultus, cùm proximis diebus cellæ uinariæ locum altius effoderet, fundamẽta reperit ſaxo quadrato ingenti ſtructa: in quorũ uno, quod cementarij extraxerant literæ eſſent cubitales Genium theatri Põpeiani dicentes: ut cõijcere liceat Genium ibi pro iacti primo fundamenti theatralis initio, in cæteris ſi educerentur, literis oſtendi. Sed noſtra fert opinio, quicquid prędicta à ſancti Laurẽtij area ad Roſæ monaſterium cãpo Floræ, qui olim fuit & eſt nunc in urbe celeberrimus, & ad ſudæorum plateam continent, tria de quibus diximus ædificia Põpeij cõpleſſe. eſtq; iudicio noſtro theatri & ſcenæ locus, in ſanctum Laurentiũ procliuior. Nam in Damaſi papæ uita, ſiue illam idem ipſe pontifex, ſiue beatus Hieronymus, ſiue Petrus bibliothecarius ſcripſit: hæc uerba habentur, Is baſilicam iuxta Pompeij theatrum conſtruxit ſancto Laurentio, quæ ex cõditoris ſui nomine uocatur. eius baſilicę ædes inhabitat nunc, qui

108. Theatrum Pompeij.

109. Atrium Pompeij. Porticus Pompeij.

110. Theatri & ſcenæ locus.

111. Eccleſia ſancti Laurentij in Damaſo.

A qui magno exornauit ſumptu Ludouicus cardinalis tuus, pōtifex Eugeni, camerarius, duplici gloria tuis auſpicijs, tuiſq; opibus parta, fuſi ac deleti apud Anglariū Nicolai Piciníni, & pulſi Piceno Franciſci Sfortiæ clarus. Atrium uerò Pompeij credere debemus fuiſſe, ubi nunc corruptè Satrum uulgo appellāt. & porticus etiā nunc ſemi integra cernitur: ubi altiſſimæ extāt marmoreæ ad duodecim colūnæ, à Capitolij, ſiue potius rupis Tarpeię radicibus haud remotę. Pōpeiana domus, quā Marcus Antonius illo defuncto inhabitauit, ubi fuerit nulla poſſimus aſſequi coniectura. Implicamur hoc loco multarū ſimul occurrentium rerū inuolucris. Nam ſi theatrum copioſe uolumus exponere, partes quoq; illius oportet & ſimul ludos ſpectaculaq;, quibus edēdis illæ inſtitutę ſunt machinæ deſcribamus. Et quidem quātum attinet ad Scenā, uidemus eam fuiſſe ſimul cum temporarijs theatris, aut pariter cum Pompeiano inſtitutā. Quando quidē ætate Ciceronis, & ante eum in uſu habebatur. Diximus ſuperiori loco Caſſiodorū ſecuti, theatrū & B ſcenam à Græcis habuiſſe originē. Cornelius autē Tacitus & ſi non negat exemplum à Græcis ſumptū: tamen induſtriam Etruſcis attribuit: cuius ſunt hęc uerba: Maiores non abhorruiſſe ſpectaculorū oblectamēta pro fortuna, quæ tūc populo Romano erat. eoq; ab Etruſcis hiſtriones accitos: & à Tirijs equorū certamina: & poſſeſſos à Graijs Aſiaq; ludos accuratius editos. quo in loco uult Tacitus ipſe ducētis ante ætatem ſuā annis in L. Mummij triumpho primum ſpectacula fuiſſe populo Romano præbita. Hiſtriones laudatiſſimo primū uſui habitos fuiſſe hic maximè patet, q; Ciceronem ſcimus Roſcio Amerino, Æſopoq; familiariſſimè uſum: adeò ut res rationeſq; eorum magnis conatibus tueretur. Perijt illa Ciceronis oratio, in qua populum Romanū obiurgaſſe dicitur, q; Roſcio geſtum agente tumultuauit. Cōtendebatq; ſæpius cū hiſtrione Cicero, utrum ille ſæpius eandem ſententiam uarijs geſtibus efficeret: an ipſe qui eloquētiæ copiā uario ſermone diuerſè pronunciaret. Roſcius autem nō ut poſteriorum ætatum, & noſtræ in primis hiſtriones moribus & uita ſordidus: ſed egregiè doctus fuit, qui librū ſcripſit, C quo eloquentiam cum hiſtrionia comparauit. Melior uerò quàm noſtra ſit ætas hiſtrionum tunc ingenia fouit: q; Roſcio mille denarij præter gregalē ſtipem, quæ recitātibus obueniebat, ſunt de publico cōſtituti. Et Æſopus ex hiſtrioniæ quæſtu, ducēties ſeſtertium filijs reliquit. Sed ad rem noſtram. diximus Scenam locum fuiſſe, qui hemicycli theatralis cornua per diametrū cōiungebat. Prima eius inſtitutiōis cauſa fuit, ut exinde Comici Tragiciq; poetę recitarent. Poſtea Pantomimi ſunt adhibiti: à quibus per actus tragicorum & poetarū inuenta, per ſingulorū actuum ſimulationem oſtenderentur. de hac re Caſſiodorus omniū, qui uiderint ſimul & ſcripſerint ultimus, Symmacho Boetij Torquati ſocero illuſtri ac doctiſſimo uiro ſcribēs, ſic habet. Frons theatri dicitur ſcena ab umbra lucí denſiſſima, ubi à paſtoribus inchoante uerno tempore diuerſis ſonis carmina cantabantur: ibi actus muſicus & prudentiſſimi ſeculi dicta floruerunt. Sed paulatim factum eſt, ut honeſtiſſimæ diſciplinæ improborū conſortia fugientes, uereq;da ſe exinde conſideratione ſubtraherent. Tragœdia ex uocis uaſtitate nominatur, quę con- D cauis repercuſſionibus roborata, talem ſonū uidetur efficere, ut penè ab homine nō uideatur exire. Erigitur autem in hircinos pedes, quia ſi quis inter paſtores tali uoce placuiſſet, tali munere donabat. Comœdia à pagis dicta eſt. come enim pagus uocatur, ubi ruſtici geſtientes humanos actus lætiſſimis carminibus irridebant: his ſunt additæ organiſtarum loquaciſſimę manus, litigioſi digiti, ſilentium clamoſum, expoſitio tacita, quę muſa Polymnia reperijſſe narratur: oſtendens homines poſſe etiā ſine oris affatu ſuum uelle declarare. Muſæ uerò ab aqua dicuntur. quæ inuicem ſicut uirtutes neceſſariæ ſibi eſſe uideantur. his leuium pennarum acumina ideo in fronte pinguntur, quoniam earum ſenſus celeri cogitatione ſubuectus res altiſſimas intuetur. Pantomimo igitur, cui à multifaria imitatione nomen eſt: quum primum in Scenam plauſibus inuitatus aduenerit, aſſiſtunt conſoni chori, diuerſis organis eruditi. tunc illa ſenſuum manus canorum carmen exponit: & per ſigna compoſita, quaſi quibuſdam literis edocet intuentis aſpectum. In illáque leguntur apices rerum, & non ſcribendo facit, quod ſcriptura declarauit. Idem corpus Herculem deſignat & Venerem, fœminam præſentat & matrem, regem facit & militem, ſenem reddit & iuuenem: ut in uno credas eſſe multos tam uaria imitatione diſcretos. Mimus etiam qui nunc tantummodo riſui habetur, tanta

112. *Atrium Pompeij.*

113. *Theatri uſus quis fuerit.*

114. *De ſpectaculorum origine.*

115. *De hiſtrionibus.*

116. *De Roſcio.*

117. *De Aeſopo.*

118. *Scenæ uſus quis fuerit.*

119. *Pantomimi ad quid.*

120. *Tragœdiæ recitatio.*

121. *Comœdiæ recitatio.*

Muſæ unde.

122. *Pantomimi in ſcena actus.*

123. *Mimi quid.*

Philistionis cautela repertus est: ut eius actus ponerentur in literis, qui mundū curis edacibus æstuantem lętissimis sententijs temperaret. Quid apti tabularū tinnitus: quid dulcissimi soni referam, uaria percussione modulamē, quod tāta iocunditatis gratia accipitur, ut inter reliquos sensus auditum sibi ad summū munus, tunc homines extimentfuisse collatum. Sed ætas subsequens ludicra priscorum inuenta traxit ad uitia, & quod honestæ causa delectationis inuentum est, ad uoluptates corporeas præcipitatis mētibus impulerūt. Satis iam ex superioribus quid Scena, & ad quem usum à principio institutafuerit, cōstare ex Cassiodoro potest. Quæ autē fuerit mutatio, quā Cassiodorus dolet in Scena factā esse, paucis perstringemus: nihil scilicet spectacula & ludos Scenicos aliud quàm incestus, adulteria, crudelitates, & quæcp flagitia repræsentando edocuisse: ut nō immerito Boetius in cōsolatione refecta, lasciuis carminibus poemata, Scenicas appellauerit meretriculas. Anneus uerò Seneca Cordubēsis in epistola septima: Nihil, inquit, tam damnosum bonis moribus esse potest, quàm in aliquo spectaculo residere. tunc em̄ per uoluptatē facilius uitia subrepūt. Quid me existimas dicere? auarior redeo, ambitiosior, luxuriosior, nūc uerò crudelior & immanior, quia inter homines fui. casu inter meridianum spectaculum incidi, lusus expetens, & sales & aliquid laxamenti, quo hominū oculi ab humano cruore acquiescant: contra est, quicquid ante pugnatū est minus materia fuit: nūc omissis ludis, uaria homicidia fiunt. nihil habēt quo tegātur ad ictum totis corporibus expositi, nunquam frustra manum mittunt. hoc plericp ordinatis paribus & postulatitijs præferunt. Qui ni præferant: non galea, non scuto repellitur ferrum. Valerius etiā Maximus instituta referens antiqua, ponit multa, ex quibus uel pauca retulisse sufficiet. proximus à militaribus institutis ad urbana castra, id est theatra gradus faciendus est. quoniam hæc quocp sæpenumero animosas acies instruxerunt, excogitatacp à principio cultus deorum & hominum delectationis causa, nō sine aliquo pacis rubore macularunt. Sed non solum in muneribus, quæ edi consueuerunt in scena, uerum etiā in illius ædificio ornatucp ingens facta est mutatio. Primo em̄ ab agresti tuguriolo arboribus camerato scena, ut diximus, in lateritiam lapideámue ac marmoreā molem erecta est. Posteriorum autē luxuria eò postmodum processit: ut omnis illius ludorum apparatus uel aureus, uel argenteus, uel eburneus fieret. Plinius lib. XXXIII. Et nos fecimus quæ posteri fabulosa arbitrabūtur: Cæsar qui postea dictator fuit in ædilitate sua, munere patris funebri omni apparatu scenæ argenteo usus est. ferascp etiā argenteis uasis incessere, tunc primum uisum est. mox quod etiam in municipijs ęmulantur, C. Antonius ludos scena argentea fecit. Item L. Murena. Et idem Plinius lib. XIX. Primus omnium Catulus Capitolium dedicaturus linteis in theatro umbram fecit. & pariter biffina uela primus in theatra duxit Lentulus Spinter Apollinaribus ludis. supra item dictū est Neronem excepturum Tiridatem Armeniorum regem, theatrum Pompeij auro in unum diem operuisse. Quo autē modo Pantomimus, quod suprà est dictum, tam uarias hominum formas posset effingere: Horatius Flaccus ad Numatiū scribēs indicat. Dum enim Pātomimi ludos scenicos paraturi Lucullum uestes poposcisset, quibus se in uarias hominum ætates conditionescp personarent, quid secutum sit, ostendit Horatius his carminibus, Chlamydes Lucullus, ut aiunt, Si posset centū scenæ præbere rogatus: Qui possum tot ait, tamē & quærā, & quot habebo Mittam. pòst paulo scribit sibi milia quincp Esse domi chlamydū, partem ut aut tolleret omnes. Mutationē etiā in Musicorum modulatione pariter cum ędificio & muneribus scenam habuisse ostēdit in arte poetica his carminibus, Tibia non ut nunc Orichalco iuncta tubæcp Æmula, sed tenuis simplex foramine paruo, Aspirare & adesse choris erat utilis, atcp Nondū spissa nimis cōplere sedilia flatu. Quò sanè populus numerabilis utpote paruus, Et frugi castuscp uerè auiduscp coibat. Postquā cœpit agros extēdere uictor, & urbem Latior amplecti murus, uinocp diurno Placari genius festis impunè diebus, Accessit numeriscp modiscp licentia maior. Sed de theatro satis, cuius solæ cernuntur ruinæ.

124. Scenæ ædificij magna mutatio.

Ad exponenda alia transeamus, quorum fabricæ pars nunc extet.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS INSTAVRATAE ROMAE LIBER TERTIVS.

AMphitheatrum quid à Græco in Latinitatẽ interpretatum sit: Cassiodorus qui molem ipsam uidit penè integram: & Græcas æquè ac Latinas literas sciuit, ubi de ludis spectaculisq; iussu Theodorici regis populo edendis tractat, sic dicit: Hoc Titi potẽtia principis diuitiarũ profuso flumine excogitauit ædificium fieri: & cùm theatrũ hemisphærĩũ Græcè dicatur, Amphitheatrum quasi in unum iuncta duo uisoria recte constat esse nominatum: quod speciem eius Arena concludat, ut & currẽtibus aptũ daretur spatium, & spectantes omnia facilius uiderent, dum quædam prolixa rotunditas uniuersa collegerat. quod tamẽ Titus princeps non fuerit primus, qui sicut uult Cassiodorus amphitheatrum excogitauit, ostendit Cornelius Tacitus: qui in gestis à Nerone ipso & Pisone cõsulibus scribit, C. Cæsarẽ in campo Martio amphitheatri molem posuisse, quam Suetonius ab illo destinatam, & postea ab Augusto Mausoleum ædificaturo destructã dicit. Suetonius etiã in uita Cæsaris de operibus scribit Statilium Taurũ ædificasse amphitheatrum. & pariter de Vespasiano primum, postea de Tito eius filio scribẽs, Amphitheatri opus utriq; attribuit. Sed ubicũq; alia fuerint amphitheatra illud q̃d nunc Colosseum appellãt, T. Vespasianũ uel inchoasse, uel perfecisse uel cùm genitor incepisset, absoluisse nõ dubitabamus. Nam quod suprà de multis, & nuperrimè de Pompeio ostendimus: Consueuerunt Romani principes omnia eorũ monumenta, uno in loco ædificare. Et pacis templum nunc diruptũ Vespasiani opus uia olim sacra: deinde notissimum T. filij arcum, in quo cãdelabra & alia gentis spolia in triumphum ducta cernuntur: amphitheatro nunc Colosseo propinqua esse uidemus: ut nullatenus sit dubitandum, quin omnia uel sanctæ Mariæ nouæ monasterij & ecclesiæ ædificia: uel maximæ apud illam extantes ruinæ in Colosseum uergẽtes dicti pacis templi & aliorum Vespasiani ac Titi ædificiorum partes fuerint. quanquã Suetonius quando scribit Titũ ædificasse amphitheatrũ, addit quod pariter thermas illi propinquas extruxerit: quas credimus fuisse ubi nunc sunt ruinæ à sanctæ Marię Nouę monasterio in Colosseum, ut diximus, uergẽtes. Nullũ autẽ in tota urbe ædificiũm facile reperietur, quod maiori sumptu, maioriq; rerũ pretiosissimarũ apparatu, q̃ tẽplum pacis fuerit extructũ: de quo beatus Hieronymus in Iohelis prophetæ expositiõibus sic dicit: Vespasianus & Titus Romæ templo pacis ædificato, uasa tẽpli Hierosolymitani, & uniuersa donaria in delubro illius cõstituerũt: quę & Greca & Romana narrat historia. Id etiã amphitheatrũ, nũc Colosseũ à Vespasiano & Tito, & nullo alio fuisse ædificatũ ostẽdit Martialis in epigrãmatibus his carminibus. Hic ubi cõspicui uenerabilis amphitheatri Erigitur moles, stagna Neronis erãt. Martialẽ uerò Statiũq; poetas, per Vespasiani & Titi tẽpora floruisse Eusebius scribit. Et stagna Neronis fuisse, ubi nũc Colosseũ & Cõstantini arcũ uidemus triumphalem in aureæ domus Neronis descriptione ostendemus. Videtur autẽ nobis ex duobus uisorijs, quæ in amphitheatro simul iũcta fuisse uult Cassiodorus, eã partẽ, quæ nũc extat Colosseus dicta, fuisse Arenã. Similes enim illi moles, quæ nunc Veronæ una, Polæ Illyriorũ altera, integrę extãt: dicunt Arenæ. Altera autẽ pars & maior & certiore uocabulo amphitheatrũ appellata, simul cũ optimis reip. tẽporibus uetustate, & ipso põdere subsedit. Idq; certo ostẽdere testimonio uolumus. Theodorico Ostrogotho rẽ Romanã tenẽte, & prout sępe diximus paterno fouẽte affectu, Senatus populusq; R. o. mœnia cupiens instaurare: quæ partim Visigothi aperuerant, partim uetustate collapsa erãt, saxa amphitheatri in dictã instaurationẽ petijt: quibus sic rex ipse respõdit. Optabilis nobis est, & grata deuotio, quæ bonã præcessit uisionẽ: & merito acceptũ uidet, si id q̃d possumus imperare poscit. Felicitas igitur regnãtis est famulãtes amare. quod expedit quãdo labor cogitationis nobis aufertur, dum subiecti sibi profutura disponũt. atq; ideo suggestionis uestræ tenore cõperto, quãta caritate curã in cõmuniendis mœnibus susceptis, absolutã huius rei uobis censemus esse licentiã. Nec quicquã de hac re uereamini, unde gratię expectare prędia mox debetis. uestra enim munitio, nostra est nihilo minus fortitudo: & quicquid uos ab incerto eripit, famam nostræ defensionis extendit.

1. *Quid sit amphitheatrum.*

2. *Amphitheatrum quod Coleseum dicitur.*

3. *Thermæ Titi Vespasiani.*

4. *Templum pacis.*

5. *Colosseum fuisse Arenam.*

6. *Epistola per quã saxa amphitheatri conceduntur Romanis.*

Saxa

Saxa ergo quæ ſuggeritis de amphitheatro lõga uetuſtate collapſa, nec aliquid ornato publico iam prodeſſe, niſi ſolas turpes ruinas oſtẽdere, licentiam uobis ecrũ in uſus dũtaxat publicos damus: ut in murorũ faciẽ ſurgat, q̃d non poteſt prodeſſe ſi iaceat. Quocirca proficite cõfidẽter, quicquid cautio ad munimẽ, quicquid ornatus expedit ad decorẽ, tantũ ſcituri gratũ fore quod facitis, quantũ exinde gratia ſe noſtræ ciuitatis extulerit. Fuiſſe autẽ tenemus & affirmamus ipſam amphitheatri oblongã partem, & nunc demolitam inter arenæ, quæ nunc extat, partem dirutã & arcum Cõſtantini atq; ingentes ruinas, quæ ad primas Cælij mõtis radices proximè inſurgũt, quas quidẽ ruinas fundamenta curiæ Hoſtiliæ fuiſſe tenemus. nec moueat quempiã nulla nũc fundamẽta, nullas ruinas uideri illius amphitheatri, cuius rotunditatẽ prolixã appellat Caſſiodorus, q̃ populus Ro. à Theoderico permiſſus, in murorũ illa inſtauratione funditus aſportauit. Cuius rei tanta per ſingulos dies uidemus exẽpla, ut ea ſolũmodo cauſa nos aliquando Romę faſtidiat habitatio. Multis eñ in locis uineas uidemus, ubi ſuperbiſſima uidimus ædificia: quorũ quadrati lapides Tiburtini in calcẽ ſunt cõcocti. In ea amphitheatri rotunditate prolixa nõ modò adulterij inceſtus, & cæteræ luxuriæ incitamẽta, aut effœminantes ludi edebãtur: ſed maximę crudelitatis exẽpla certaturi cũ feris mali auari homines morti obijciebãt. Idq; itẽ ex Caſſiodoro libet oſtẽdere. Theodoricus nãq; rex Rauennæ agẽs, cùm oñia ſenatui & populo Ro. permitteret, quæ & ſtãte rep. & à principibus inſtituta fuerãt: pugnã item in amphitheatro more ſolito cũ beſtijs cõceſſit: cuius epiſtolam, quia & ipſum ſpectaculum, & ea omnia quæ ſuprà ſunt poſita cõtinet, inſeruimus.

7. Amphitheatrum Titi.

8. Quæ munera ederentur in amphitheatro.

9. Epiſtola oſtendens amphitheatri crudelitates.

SI cõſularem magnificentiã prouocãt, qui pro incerta corporũ flexibilitate luctãtur: ſi organo canẽtibus redditur uiciſſitudo præmiorũ: ſi uenit ad pretium delectabilis cantilena: quo munere uenator explendus eſt, qui ut ſpectãtibus placeat ſuis mortibus elaborat, uoluptatem præſtat ſanguine ſuo, & infelici ſorte conſtrictus feſtinat populo placere, qui eum nõ optat euadere. actus deteſtabilis, certamẽ infelix, cũ feris uelle contendere, quas fortiores ſe nõ dubitat inuenire. Sola eſt igitur in fallẽdo pręſumptio, unicum in deceptione ſolatiũ. qui ſi ferã non mereaẽ effugere, interdũ nec ſepulturã poterit inuenire: adhuc ſuperſtite homine perit corpus. & antequã cadauer efficiaẽ, truculẽter abſumiẽ. captus fit eſca hoſti ſuo. & illũ proh dolor ſatiat, quẽ ſe perimere poſſe feſtinat. Spectaculum autẽ fabricis clarũ, ſed actione deterrimũ in honorẽ Scythicæ Dianæ repertũ, quæ ſanguinis effuſione gaudebat. O miſeræ deceptiõis errorẽ: illã deſideraſſe colere, quę morte hominis placabaẽ. Primũ ſibi p̃ lucos & ſyluas agreſtiũ populorũ uota uenationibus deditã hanc triplicẽ deã falſa imaginatione finxerũt: Ipſam uerò Lunã, ipſam in ſyluis Dianã, ipſam apud inferos Proſerpinã eſſe firmãtes. Sed ſolum Erebi potentẽ nõ improbè forſan exiſtimarũt: q̃ tali falſitate decepti, in ꝓfundas Erebi tenebras cũ ſuis erroribus intrauerunt. Hunc ludũ crudelẽ, ſanguinatiã uoluptatẽ, impiã religionem, humanã, ut ita dixerim, feritatẽ Athenienſes primũ ad ciuitatis ſuæ induxere culturã, iuſtitia permittẽte diuina: ut ad deriſionẽ ſpectaculi peruenirẽt, q̃ pro falſo religionis ambitu inueniſſet. Hoc Titi potentia principis diuitiarũ profuſo flumine cogitauit ædificiũ fieri, unde caput urbiũ patuiſſet. & cùm theatrum, quod eſt hemiſphęriũ, Græcè dicatur amphitheatrũ, quaſi in unũ iuncta duo uiſoria, rectè conſtat nominatũ: q̃ ſpecies eius arenã concluderet, ut & currentibus aptũ daretur ſpatiũ, & ſpectãtes omnia facilius uiderent, dum quædã prolixa rotũditas uniuerſa collegerat. Itur ergo ad talia quę refugere deberet humanitas. Primus ergo fragili ligno cõfiſus currit ad ora belluarum, & illud quod cupit euadere magno impetu uidetur appetere. Pari in ſe curſu feſtinãt & prædator & præda. nec aliter tutus eſſe poteſt, niſi huic quẽ uitare cupit, occurrerit. Tũc in aerem ſaltu corpore eleuato, quaſi ueſtes leuiſſimè ſupinata membra iaciũtur: & quidam arcus corporeus ſuper belluã libratus, dũ moras diſcedendi facit, ſub illo uelocitas ferina diſcedit. Sic accidit, ut ille poſſit mitior uideri, qui probaẽ illudi. Alter angulis in quadrifaria mundi diſtributione compoſitis, rotabili facilitate præſumẽs nõ diſcedẽdo fugit, nõ ſe longius faciendo diſcedit. ſequitur inſequentem, parietibus ſe reddens proximum, ut ora uitet urſorũ. Ille in tenentem angulum ſuſpenſus inuitat exitialem feram. & niſi periclitatus fuerit, nihil unde uiuere poſſit, acquirit. Alter ſe geſtabili muro cãnarum cõtra ſæuiſſimũ animal Ericij exẽplo receptatus includit, qui ſubito in tergũ ſuum

refugiens

A refugiens intrà se collectus absconditur, & cùm nusquā discesserit eius corpusculū non uidetur. Nā sicut ille ueniente cōtrario reuolutus in sphærā naturalibus defensatur aculeis: sic iste cōsutili crate pręcinctus munitior redditur fragilitate cannarum. Alij tribus, ut ita dixerim, dispositis ostiolis paratam in se rabiem prouocare præsumunt, in patenti area cancellosis se postibus occulentes, modò facies, modò terga monstrātes, ut mirum sit euadere, quos ita respicitis per leonum ungues dentesq; uolitare. Alter labēti rota feris offertur: eadem alter erigitur, ut à periculis auferatur. Sic hęc machina ad infidi mūdi formata qualitatē, istos sępe refouet, illos timore discruciat, omnibus tamen uicissim, ut decipere possit, arridet. Lōgū est per tot periculorū casus sermonibus euagari. Sed aptè iungendum est ꝗd ait de inferis Mātuanus. Quis scelerum comprendere formas, Quis oīa pœnarū percurrere nomina possit. Sed uos qbus necesse est talia populis exhibere, largata manu fundite præmia, ut hæc miseris faciatis esse uotiua. Ne dū autē male auari homines in amphitheatro cū bestijs pugnaturi pretio publicè accipiebātur: sed multi

g capite damnati, & plurimi in bellis capti illic cū feris pugnādo mortē appetere cogebātur. Et de dānatis quidem duobus, ꝙ dum ad id certamē portarētur, mortē sibi prius cōsciuerint, Seneca est testis. Claudius autē imperator pacatis Ægyptijs, cū militū nō parua manus ob effluentiā opum rebellasset, partē illorū superatorū occidit, partem Romā misit cum bestijs pugnaturos. Iulius Capitolinus hāc Romani populi crudelitatē honestare uolēs, in Pupieni Balbini gestis rebus, sic scribit. Vnde autem tractū sit, ut proficiscentes ad bellum imperatores munus gladiatorū, & uenatus darent, breui dicendū est. Multi apud ueteres dicūt hanc deuotionem factam cōtra hostes, ut sanguine lirato speciē pugnarum seuerioris uim quandam fortunæ satiarent. Ituros autem ad bellū Romanos debuisse pugnas uidere, & uulnera, & ferrum, & nudas inter se cohortes, ne in bello armatos hostes timerent, aut uulnera & sanguinem horrerent. Eius autem sæuissimi instituti causa cōsueuerant ituri ad bella exhibere in spectaculis multa gladiatorū paria, &

C quò quisq; ditior erat, eo plura exhibebat. Sed Cęsar lege sanciuit, quot paria à quocūq; pro prouinciæ sibi cōmissæ magnitudine deberēt exhiberi. Habuisse etiā aliquādo amphitheatrum mitiora spectacula hinc constat, ꝙ Domitianū imperatorem scribit Suetonius edidisse ludos, & spectacula ratibus in amphitheatro aquis quantū opertuit inundato. De his quæ ad amphitheatrum spectant, uel totum, uel eius partem, quā tenemus demolitam esse, satis: nunc autem aliqua dicemus de arena illius parte: nunc ut tenemus sub nomine Colossei: Arena quare is locus sit dictus nullo in loco inuenimus, tamē cōijcimus ex actu uocabulū habuisse. Eo nanq; in caueę loco honestissima palęstræ certamina edebantur. Eratq; sparsum solo sabulū, in quod certantes sine læsione caderent. Et nudati peruncti q; membra pugiles, ut solidiorē uicissim pręberēt amplexum, eo puluere perfundebantur. indicat id Plinius libro XXXV. de puluerum uarietatibus tractās, cuius sunt hæc uerba. Non multum à puluere Puteolano distat à mari arena tenuissima sui parte: nec ad sustinēda maria fluctusq; frangendos, sed ad debellanda corpora palæstręstudijs. inde certè Patrobio Neronis principis liberto aduehebat. Quin &

D & Cratero, ac Meleagro Alexādri Magni ducibus, sabulum hoc portari cū reliquis militaribus commercijs reperio. Arenæ munerū impensam ab utroq; ordine, senatorio scilicet & equestri collatis in capita numis fieri solitā innuit Suetonius in uita Tyberij imperatoris: cuius hæc sunt uerba. Ex iuuentute utriusq; ordinis profligatissimus quisque quo minus in opera scenæ arenæq; edenda, Senatusconsulto tenerentur, famosi iudicij notam sponte subibant. Meminit arenæ Helius Lampridius in uita Commodi Antonini his uerbis. Amazonius autem uocatus est ex amore concubinæ suæ Martiæ, quam pictam in Amazone diligebat: quapropter & ipse in Amazonico habitu in arenā Romanā procedere uoluit. Deinceps Circos describere aggrediamur: eos in urbe tres fuisse, Maximum, Flaminium, & Neronis, nec plures cōstat. De eo qui Neronis est dictus, pauca scribit Plinius, ubi de tertio Obelisco tractat: qui erat, estq; nunc in Vaticano. Illū enim dicit fuisse in Neronis Circo, sicut suprà de Obeliscis tractantes diximus. Circum qui postea Maximus est appellatus à Tarquinio rege ædificatum fuisse scribit Liuius in primo, his uerbis: Tum primum Circo, nunc Maximus dicitur, designatus est locus: diuisa loca patribus equitibúsque urbis, ut spectacula sibi suisque facerent, fori appellati.

10. *Mittebātur captiui ad pugnandum cum feris amphitheatri.*

11. *Ludi gladiatorij origo.*

12. *C. Cæsar minuit numerum gladiatorum.*

13. *Naumachia in theatro edita.*

14. *Arena ad quid.*

15. *Expensæ arenæ fiebant à patricijs collatis in capita numis.*

16. *De Circis.*

17. *De Circo Neronis.*

18. *De Circo maximo.*

Eosdem

19. Quid fori erant.

Eosdem autem foros opus maximũ, de quo Romanus populus spectaret, quæ in Circo munera edebãtur, Tarquinium, cui Superbo fuit cognomẽ, extruxisse, Liuius in primo item sic scribit: Foros in Circo faciendos, cloacamq; maximã receptaculum omniũ purgamentorum urbis sub terram agendã, quibus duobus operibus uix noua hæc magnificentia quicquam adæquare potuit. Sed ad quid is Circus fuit à principio instauratus, ostẽdit superiori loco Liuius, postq; diuisa loca patribus equitibusq; urbis, ut spectacula sibi quisq; facerent: cõtinuat enim, Spectauere foros furcis duodenos ab terra spectacula alta sustinẽtibus pedes. Ludicrum fuit, equi pugilesq; ex Etruria maximè acciti. solennes deinde annui mansere ludi, Romani, magnicq;, uariè appellati. De Circo aliqua habet Cassiodorus, quæ duximus inserenda. Circus à circuitu dicitur. Circenses quasi circuenses. propterea q̃d apud antiquitatẽ rudẽ, quæ nec dum spectacula in ornatũ reduxerat fabricarũ, inter enses & flumina locis uirentibus agebãtur. Nec illud putetur irritum, q; metarum circuitus, ouorũ ereptionibus erigitur: quãdo actus ipse multis superstitionibus grauidis oui exẽplo geniturũ se aliqua profitetur. Et ideo datur intelligi, uolutãtes atq; inconstãtissimos inde mores nasci, quos ciuiũ moribus aptarẽt. Cętera Circi Romani longum est sermone decurrere: dum omnia uideãtur ad causas singulas pertinere. Hoc tãtum dicimus omnimodè stupendũ, q; illic supra cætera spectabilia feruor animorũ incõsulta grauitate rapiat: transit prasinus, pars populi mœret: procedit Venetus, & potior turba ciuitatis affligitur. nihil profitẽtes feruenter insultant. nihil patiẽtes graiter uulnerantur. & ad inanes cogitationes sic descenditur, tanquã de statu cõditionis patrię laboretur. Eo in Circo carceres locum, in quo equi & bigę & quadrigæ cursu decertaturæ continerentur, fuisse ædificatos quo anno Priuernũ à Romanis obsidebatur, scribit Liuius in VIII. Obseruatum autem fuisse longissimis postea temporibus, ut hi ludi in Circo maximo fierẽt, multis legimus in locis. Suetonius in uita Cęsaris. Circẽsibus spatio Circi ab utraq; parte producto, & in gyrũ Euripo addito, quadrigas, bigasq; & equos desultores agitauerũt nobilissimi iuuenes. Troiam lusit turma duplex & maiorum & minorum puerorũ. Huius ludi originem Virgilius in quinto sic describit. Hunc morem sacrorum, atq; hęc certamina primus Ascanius longã muris cum cingeret Albã Retulit: & priscos docuit celebrare Latinos. Quo puer ipse modo secũ, quo Troia pubes Albani docuere suos: hinc maxima porro Accepit Roma, & patriũ seruauit honorem. Troiaq; nũc pueri, Troianũ dicitur agmẽ. Et tamẽ aliter asserere uidetur Cornelius Tacitus, cuius sunt hęc uerba. Eaq; offensio altius penetrabat, quia idẽ Thrasea Patauñ, unde ortus erat, ludis cetastis à Troiano Antenore institutis habitu tragico cecinerat. Suetonius uerò in uita Octauij Augusti: In Circo aurigas cursoresq; & cõfectores belluarũ, & unũquẽq; ex nobilissima iuuẽtute produxit. Sed & Troię ludũ edidit frequẽtissimum maiorũ minorumq; puerorum, prisci decoriq; moris existimans claræ stirpis indolem sic notescere. Et in Caligula Suetonius: Ediditq; Circenses plurimos à mane usq; ad uesperã interiecta modo Aphricanarũ uenatione, modò Troiæ decursione: & quosdam præcipuos minio & chrysocolla constrato Circo, nec ullis nisi ex senatorio ordine aurigãtibus. Claudij etiã imperatoris gesta describens Trãquillus, Circenses frequenter etiã in Vaticano commisit, nonnunquã interiecta etiam per quinos missus uenatione. Circo Nero maximo marmoreis carceribus aureatisq; metis, quæ utraq; & tofina & lignea antè fuerãt exculto, propria senatoribus cõstituit loca promiscuè spectare solitis, ac super quadrigarũ certamina Troię lusum exhibuit. Circi maximi locus, & si omi ędificiorum ornatu modò denudatus est, & in hortos mutatus optimis abundantes oleribus: tamẽ retinet nomẽ sub ruinis palatij maioris. & si fortè aliquis addubitauerit, edocet locũ Cornelius Tacitus, ubi incẽdium illud describens, quo Neronis tẽporibus urbs Roma penè tota conflagrauit, sic scribit. Initiũ in ea parte Circi ortũ, quæ Palatino Cælioq; montibus contigua est. Habuit autẽ Circus maximus circa se præclarissima quædam ædificia. In primis ædem Veneris, quã Liuius lib. X. dicit Fabium Gurgitem consulis filiũ, aliquot matronis stupri damnatis, ex eo multatitio ære extruxisse. Et sicut Plinius lib. XXXV. scribit, ædes Cereris apud Circum maximum fuit. Liuius ipse in bello Macedonico scribit, ędem luuentutis in Circo maximo Licinium duumuirũ dedicasse. Ouidius uerò scribit, templũ Mercurij spectasse Circum maximum: suntq; uersus ea in

20. Ad quid Circus fuit institutus.

21. Vnde dictus est Circus.

22. De carceribus loco & parte Circi.

23. De ludis Circi.

24. De ludo Troiano.

25. In Circo carceres aureati.

26. Quid sit nunc Circus max.

27. Quid fuit prope Circum maximum.

Aedes Veneris.

Aedes Cereris.

Aedes Iuuen.

Templum Mercurij.

parte

A parte Fastorũ, cuius est initium Clare nepos Atlantis. ubi ita sequitur: Templa posuere patres spectãtia circũ: Idibus ex illo est tibi festa dies. Habet etiã Ouidius in VI Fastorũ. Columnã breuẽ marmoreã fuisse apud circũ, ad quã Romani ad bella ꝓfecturi hastã ꝓiciebãt eã partẽ uersus, in quã ituri erãt: suntq; hæc carmina. Prospicit à tergo summum breuis area circũ: Est ibi nõ paruæ parua colũna notæ. Hinc solet hasta manu belli prænuncia mitti: In regẽ & gentẽ, quum placet arma capi. Erat etiã altera in parte circi templum Herculis, in quod nec canes, nec muscę intrabant. Quod tẽplũ Sylla iussu Sybillę fecit. Ouidij carmina: Altera pars Circi custode sub Hercule tuta est. Quod deus Euboico carmine munus habet. Si titulos quæris: Sylla probauit opus. Plinius aũt serio reddit causam, quare canes Herculis tẽplũ nõ ingrediebantur: quã quia iocũda est omittere noluimus. Dicit em̃ clauã Herculis, cũ qua eo in tẽpli loco Cacũ occiderat, post primas eius tẽpli ualuas fuisse locatã, cuius odore & nõ immerito absterrerent canes. nescio aũt an & muscæ ipsum horruerint clauæ odorẽ. Circi Flaminij M. Varro hãc ponit origi-

B nẽ. Circus Flaminius dicit, qui circũ ędificatus est Flaminiũ cãpum, & q; ibi quoq; ludis Taurijs equi circũ metas currũt. Liuius lib. III. quũ legẽ latã scribit, Ne cui fraudi esset secessio ab decẽuiris facta, subiungit sic. Ea omia in pratis Flaminijs cõcilio plebis acta: quẽ nunc circũ Flaminiũ appellãt. Plinius autẽ lib. XXXV sic scribit. Inuenio à cõsulatu Octauij, qui de Perseo rege naualẽ triumphũ egit, factã porticum duplicẽ ad Circum Flaminiũ, quæ Corinthia sit appellata à capitulis æreis columnarũ. Est q; is circus Flaminius, de quo superiori loco portã indicãtes Collinã diximus Liuiũ scribere libro ultimo de bello Macedonico, quũ dicit ita abundasse Tyberim, ut ludi Apollinares circo inundato extra portã Collinã parati fuerint. De pratis aũt Flaminijs, sic habet item Liuius in

C III. Itaq; inde cõsules ne criminationi locus esset, in prata Flaminia, ubi nũc ædes Apollinis est, iã tũ Apollinarẽ appellabãt, aduocauere Senatũ. De cursu aũt equorum, quos Varro dicit in Circo Flaminio ludis Taureis circũ metas currere, sic habet Ouidius ad Fastorũ secũdi libri finẽ. Iãq; duæ restãt noctes de mẽse secũdo: Marsq; citos iunctis curribus urget equos. Ex uerò positũ permãsit, Equuria nomẽ. Quæ Deus in cãpo prętitit ipse suo. & M. Varro de Equuria sic habet: Equuria ab equorũ cursu. eo em̃ die ludis curulibus in Martio cãpo. De hoc Cassiodorus in epistola, cuius partẽ ultimã superiore de Circensibus loco posuimus. post q; id ludicrũ, quo equis iunctis currebãt curribus, multũ laudauit: sic subiunxit: Primũ hoc apud Elidẽ Græciæ ciuitatẽ Oenomaus fert edidisse, qd̃ postea Romulus in raptu Sabinarũ, nec dũ fundatis ædificijs ruraliter ostẽtauit Italiæ. Sed mundi dominus ad potentiã suã opus extollens, mirandã etiã Romanis fabricã in uallẽ Martiã tetendit Augustus, ut immensa moles firmiter præcincta montibus continereť. Eadẽ uerò in epistola satis innuit Cassiodorus solitos, ab Augusti Mausoleo

D sex portis dimitti iunctos currus, q per Equuriã in Flaminiũ circum currerẽt: ut cõstare credamus locũ, cui nunc Agoni est nomẽ circum fuisse Flaminiũ. Nam si aliquis quod nos aliquando fecimus, postremã montis Citatorũ partẽ cõscenderit, & oculo metieť, ꝓfecto intelliget ab Augusti sepulcro rectã fuisse uiam, ædificijs nunc contectam, quæ duceret ad ecclesiã S. Mariæ in Equuria, appellatã, ab ipsa autẽ ecclesia in circum Flaminiũ nunc Agonẽ, recta breuis & usu expeditissima nũc est uia. Nec dubitamus quin ea cãpi primo, & postea circi Flaminij causa factũ sit, ut uia, quæ ab illis ad Augusti monumẽta, & ad proximã olim Flumẽtanã, nũc appellatã populi portã ducit, dicta sit Flaminia. Vtrum uerò eadẽ ratione & regio Italiæ nũc Romãdiola à foro Cornelij, nũc Imola ad Pisaurũ, & uia omnis ab ipso foro Cornelij usq; in urbẽ Romã Flaminium habuerit cognomẽ, incertũ est. hinc magis angimur animo, q; omniũ Flaminiæ urbiũ speciosissima, forũliuij nos genuit, aluitq; : & forte nũc ab eadẽ in urbe Roma sub Citatorũ monte Flaminiã incolimus uiã. De mutatione nominis Circi Flaminij in Agonẽ, parũ admirari debebũt, qui nouerint agonis uerbũ, cõmune esse cuilibet actioni, quocunq; in loco publicè instituať. & in tãta tãq; absurda omniũ appellationũ mutatione, quantã fecerunt Romæ urbis ædificia, hæc satis uideť toleranda, quando locus ipse, ne dum florente Roma, multorũ ludorũ spectaculorumq; agones habuit, sed nostris quoq; tẽporibus, si quis attentè cõsiderauerit, ludorũ quoq; Apollinarium similitudinẽ repræsentet. Quę em̃ carnis priuij extremo Iouis die ipso in circo edunť spectacula, originẽ habuisse

28. *De columna in quam ituri ad bella mittebant tela.*

29. *Templum Herculis in qd̃ nec canes nec muscæ intrabant.*

30. *De Circo Flaminio.*

31. *De pratis Flaminijs.*

32. *De æde Apollinis.*

33. *De Equuria.*

34. *Ab Augusti Mausoleo currebant in nunc Agonem.*

35. *Ecclesia S. Mariæ in Equuria.*

36. *Origo uocabuli uiæ Flaminiæ.*

37. *Flaminiæ prouinciæ origo uocabuli.*

38. *De mutatione nominis Flaminij in ago.*

39. Agonis ludi ab Apollinaribus traducti.

uidentᵉ ab Apollinaribus ludis: de quibus Macrobius in Saturnalibus sic scribit: Bello Punico hi ludi ex Sibyllinis libris primū sunt instituti, suadēte Cornelio Ruffo decēuiro. & infrà: Cēsuerunt patres Apollini ludos uouēdos faciēdosq; Inq; eam rem duodecim milia æris prætori, & duas hostias maiores dari decēuiris præceptū, ut Græco ritu hisce hostijs sacrū facerēt Apollini boue aurato, & capris duabus albis auratis. Latonæ boue fœmina aurata. ludos in circo populus coronatus spectare iussus. Qua autē ratione uel cōiectura ducti, affirmauerimus esse ludorū Apollinariū similitudinē, quæ nunc etiā prædicto tēpore seruat, libet ostēdere. uidimus ex T. Liuij tertio senatū fuisse aduocatū in prata Flaminia, ubi postea fuit ædes Apollinis. & iam tū Apollinarē appellabāt.

40. Ecclesia S. Apollinaris.

Pandulphus aūt Lateranēsis ecclesiæ hostiarius, quod Petrus omiserat, bibliothecarius habet: Hadrianū primū pōtificē Romanum ædificasse S. Apollinaris ecclesiā, ubi prius Apollinis ædes fuit. qđ quidē nulla alia ratiōe factū uidet, q; ut celebri tūc in urbe loco Apollinaris & loci, & ædis appellatio, à ritu gentilitū celebris tractu tēporis, in S. Apollinaris præsulis Rauēnatis memoriā uerteret. Sic in Pantheone proximo illi loco, haud diu antea omniū idolorū, quibus id tēplū erat dedicatū, cultus in omniū Christi domini martyrū memoriā fuerat mutatus. Iā tandē quartæ distributionis nostræ parti, manum apponētes, minutiora & uarijs dispersa locis ostēdere aggrediamur. Prima tñ erit Neronis domus: de qua Suetonius sic scribit: Domum à palatio Exquilias fecit, quā primo transitoriā, mox incēdio absumptā restitutāq;, aureā nominauit. de cuius spatio atq; cultu suffecerit hæc retulisse: Vestibulū eius fuit, in quo Colossea centū uiginti pedum staret ipsius effigies: tāta laxitas, ut porticus triplices miliarias haberet. Itē stagnum maris instar circunseptū ædificijs ad urbium speciē. Rura insuper aruis atq; uinetis & pascuis syluisq;, uaria cū multitudine omnis generis pecudū ac ferarū. in cæteris partibus cūcta auro lita, distincta gēmis, unionumq; cōchis: erāt cœnationes laqueatę tabulis eburneis uersatilibus, ut flores fistulis, ut unguenta desuper spargerent. præcipua cœnationum rotunda, quæ perpetua diebus ac noctibus luce mundi circumageret. balineæ marinis & albulis fluētes aquis. Eādē domū quū absolutā dedicaret, hactenus cōprobauit ut se diceret, quasi hominē tādē habitare cœpisse. De ipsa itē domo Cornelius Tacitus, ubi incendium Romæ describit, sic habet: Eo tempore Nero Antij agens, nō antè in urbem egressus est q; domui, qua palatiū & Mecœnatis hortos cōtinuauerat, ignis propinquaret. neq; tñ sisti potuit, quin & palatium & domus, & cuncta circum haurirent. & infrà: Cæterū Nero nixus est patriæ ruinis extruere domū: in qua haud proinde gēmæ & aurū miraculo essent, solita prídē & luxu uulgata, q; arua & stagna, & in modū solitudinū hinc syluæ, inde aperta spatia & prospectus. Eam in domum Neronem inclusisse ædē Fortunæ, quæ ex lapide phengite translucens ædificata, foribus clausis claritatem diei intus haberet, scribit Plinius in XXXVI. idēq; in XXXIIII dicit in aureæ domus Neronis solarijs aues ex argento mirabili opere sculptas fuisse. ubi autem fuerint porticus triplices miliariæ, ubi stagna syluæ & arua, tenui possumus assequi coniectura, q; illis in eisdē locis excelsa, amplissima postmodū ædificata fuerūt ædificia. Nāq; id totū domus aureæ spatiū fuit ab ea parte palatij, quæ nunc monasterium S. Gregorij è regione respicit, recte ueniendo per Cōstantini arcū triumphalē Colosseum & Traiani forū, quouscq; nūc domū cardinalis Columnę sub Mecœnatiana turre pertingimus. Sicq; Septizoniū arcum Cōstantini, amphitheatrū, & Titi Vespasiani thermas Traianiq; forum diuersis postea tēporibus diruptæ domus aureæ solū arua syluasq; stagna occupasse oportebit. Primū q tātæ mutationi manum apposuerit fuisse uidet Titum Vespasianum: de cuius occupatiōe Neronis stagnorū fidele suprà posuimus Martialis testimoniū. Hinc ubi cō spicui uenerabilis amphitheatri Erigit moles, stagna Neronis erant. Vtrum autē Titus Colossum, q in domus aureæ porticu erat intra amphitheatrū ædificādo cōcluserit, an postea illuc trāstulerit: aut prope illud stare permiserit, incertū habemus. Et tñ cōstat nobis eum Colossum multis tēporibus ad amphitheatrum fuisse, à quo uulgus totā eā molem postea Colosseum appellauit. Helius Lāpridius in Antonini Cōmodi uita scribit, Colossi autē caput dempsit, quod erat Neronis, ac suum imposuit, & titulū more solito subscripsit. Noscq; caput Cōmodi in numismatibus noscentes uidemus id æneū & certe maximum caput, quod nunc ad Lateranensem basilicā cernitur fuisse illud, quod spurcissimus

41. De minutioribus et dispersis in genere.

42. De Neronis domo.

43. Aedes fortunæ ex lapide translucente.

44. Domus Neronis locus quis fuit.

45. Titus in stagnis Neronis amphitheatrum.

46. De Colosso à quo nunc Colosseus.

47. Caput æneū quod nunc est ad Lateranum.

Acissimus ipse, cõmodus flagitiosissimi Neronis capiti subrogauit. Secundus autẽ Tra
ianus forum extruxit: de quo Ammianus Marcellinus lib. XVI sic habet. Verum quũ
ad Traiani forũ ueniſſet, singularẽ sub omni cœlo structurã, ut opinamur æterna mœni
um ascensionẽ mirabilẽ, hærebat attonitus per giganteos cõtextus circunferens mẽtẽ,
nec relatu effabiles, nec rursus mortalib. appetẽdos. Omnia itaq; spe huiusmodi quicq;
conãdi depulsa, Traiani equũ solũ locatũ in atrij medio, qui ipsum principẽ uehit imita
ri se uelle dicebat & posse: cui ꝓpe astans regalis Ormisda, cuius ex Perside discessum su
pra mõstrauimus, respõdit, ante stabulum tale condas. Ex omnibus uerò quæ insignis
tot tãtorũq; ædificiorũ structura habuit partibus, unica extat integra, Coclis columna
boni præstãtissimiq; principis res gestas mirabili opere insculpta. ad cuius basim incisæ
literæ ostẽdunt, terreum collẽ, q eius turris altitudinẽ æquaret, ut area fieret plana, inde
operibus effossum asportatumq; fuisse. In eius fori excelsis mirabilibusq; ruinis Symma
chus primus papa Ecclesias S. Basilij, & item S. Siluestri & Martini extruxit. Bonifaci-
Bus autẽ octauus tres turres, quæ nunc integræ extãt, ad easdem ruinas ædificauit, quarũ
quæ media inde militiarũ est dicta turris, ꝙ cellis superædificata est, in quibus Traiani
principis milites continebant. Quod autẽ Traianus ipse imperatoris Neruæ, à quo fuit
adoptatus; memoriã cuperet cõseruari prædictã fori sui molẽ Neruæ ipsius foro atrioq;
cõiunxit in celsis: quorum pinnæ ad eã partẽ, quæ in S. Hadriani ecclesiã uergit, & ubi
nunc uulgi corruptela dicit arca Noe, literæ etiã extant cubitales Neruæ titulos præfe-
rentes. Id uero Neruæ forum fuisse trãsitoriũ appellatũ Helius Spartianus in Alexãdri
Seueri uita, indicat his uerbis: Statuas lacosas uel pedestres nudas uel equestres diuis im
peratoribus in foro diui Neruæ, qd trãsitorium dicit: locabat omnib. cũ titulis & colu-
mnis æreis, quæ gestorũ ordinẽ cõtinerẽt. Sed quare trãsitorium sit dictum id forũ, con-
ijcimus, ꝙ ex eo ad alia propinqua atq; cõtigua fora trãsiret, ad magnũ uidelicet Roma
Cnum & Traiani forum: unde ecclesia, quæ est S. Hadriani ab Honorio primo pontifice
Romano tẽporibus Focæ imperatoris ædificata, in tribus foris à bibliothecario appel-
lat, ꝙ ipsius ecclesiæ locum ad dicta tria fora pertinuisse uideamus. Est em̃ ipsius S. Ha-
driani ecclesiæ propinqua alia ecclesia S. Martinellæ nunc appellata, quã uulgo fert in
Martis tẽplo fuisse ædificatã. Sed ꝙ tẽplum ibi Mars habuerit ignoramus. & tamẽ uide
mus ipsa in ecclesia cohortẽ Romanã militum more ad instar hominis figurã inciſorũ,
cuius uexilifer Labarum, ꝑ insigni habet, quæ ornamẽta nullum aliud magis ꝙ Martis
tẽplum decebãt. Est itẽ eidẽ propinqua loco statua ingens marmorea iacens, Mars fori
nunc uulgo appellata: quã peritiores Romani perhibent Ioui Panario fuisse dicatã: ar-
gumentaq; afferunt, ꝙ marmoreum statuæ stratum, tanq; panibus marmoreis uideatur
obtectum. dicuntq; eam statuã ideo positam esse, ut memoriam referret panis, quẽ ma-
iores à Senonibus Gallis in Capitolio obsessi, quũ famæ perirent in hostẽ, ut mẽtitã co-
piã rerum prætenderent, proiecerũt. cuius rei ueritatẽ aliorũ, qui melius ꝙ nos sciant, iu
dicio, relinquimus. De Septizonio autẽ, qd in domus aureæ solo diximus fuisse ædifi-
Dcatum, uariè scribi inuenimus. Id autẽ est ædificium ante beati Gregorij monasteriũ, cu
ius magna ex parte demoliti tres columnarũ ordines inuicẽ suppositi nunc uisunt. Fu-
it uerò Seueri Afri imperatoris sepulcrũ: de quo Helius Spartianus dicit. Opera eius pu
blica Romæ præcipua extant: Septizonium & thermæ Seuerianæ. Et paulo infrà idem
Spartianus: Quum Septizoniũ faceret, nihil aliud cogitauit, ꝙ ut ex Aphrica uenientes,
suũ opus cernerent. & medium simulacrum eius locatum additum Pallantis ædibus. Is
regium arcum ab ea parte facere uoluisse perhibet, quod etiam pòst Alexander quum
uellet facere, ab Aruspicibus dicit esse prohibitus: quum hoc sciscitans non litasset. Iuli
us uerò Capitolinus in Antonini Getæ, q fuit dicti Seueri filius, uita dicit. Illatus est ma
iorem sepulcro, hoc est Seueri, quod est in Appia uia euntibus ad partem dextrã, specie
Septodij extructũ, quod ille sibi uiuens ornauerat. Et Septodiũ sicut Iulius Capitolinus
appellat, nouimus Græcos dixisse locum, ad quẽ ciuibus frequentatum, multæ perdu-
cant uiæ, cui nunc Lodiæ est appellatio: ut uideatur innuere Capitolinus, Seuerum sibi
parauisse sepulcrum, ad quod ciues sæpenumero cõuenirent. Quare autem à Spartiano
Septizonium appellet, intelligere nequiuimus. Estq; nostra opinio, eo in uerbo, librari
os errauisse, & Septizonium, ꝑ Septodium posuisse. Sed uidemus eos, qui à mille annis

48. De foro Traiani.

49. De equo Traiani æneo.

50. De Coclidis colũna Traiana.

51. Ecclesia S. Basilij.

52. Tres turres militiarum.

53. De foro Neruæ, quod transitorium fuit dictum.

54. Ecclesia S. Hadriani in tribus foris.

55. Ecclesia S. Martinellæ.

56. Statua Mars fori appellata quid.

57. De Septizonio.

58. Septodiũ.

citra Romanorũ pontificum gesta scripserunt, appellare paruam nunc & integrã eccle-
58. S. Lucia in septa solis. siã illi Septizonio subiectã atq; propinquã, quæ est cardinalatus titulus, S. Luciã in se-
pta solis, cuius appellationis rationẽ, haud quaq;, nostro iudicio, absurdã reddere possu-
mus, q; inuenimus fuisse in eius columnaris ædificij summitate idolum, solis eximium
59. Arcus triumphalis Seueri. radios oblongos auratosq; ad caput habẽs. & quod aspiceret Colossum Neronis, à quo
Colosseum diximus appellari. Idem Seuerus arcum triumphalẽ habuit, sibi & Marco
Aurelio cõmunẽ, à Senatu populoq; Romano positũ: qui nunc integer ad S. Hadrianũ
60. De Arcu Constantini. sub capitolio cernit̃. estq; titulus, imperatori Cæsari L. Septimio. M. F. Seuero. Cætera
sunt nota. De arcu Cõstantini, quẽ in Neronis stagnis ædificatũ fuisse diximus pauca
dicere expedit, q; in eo nũc integro talis titulus habet̃. Imperatori Cæsari Flauio Cõsta-
tino maximo Publij filio Augusto S. P. Q. R. q; instinctu mentis diuinitatis magnitudi-
ne, cum exercitu suo, tã de tyranno q; de omni factione, uno tempore iustis remp. ultus
61. De domo C. Cæsaris. est armis, arcum triumphis insignẽ dicauit. Postq; de Neronis domo, & maximis, quæ
in eius demolitæ loco cõstructa fuerunt ædificijs, dictũ satis est, & uulgi errorem habe-
re uidemus, id quod Traiani forũ esse docuimus, Iulij Cæsaris domũ fuisse. Sed ubi fue-
rit ipsa Cæsaris domus ostendemus. Primũ Suetonius in illius uita scribit. Habitauit pri
mo in modicis ædibus, põtificatum maximũ in sacra uia domo publica. Et Plinius lib.
XIX. Cæsar dictator totum forum Romanũ, uiamq; sacrã, ab domo sua in cliuum usq;
Capitolinũ, in munere gladiatorio linteis cõtexit. Fuitq; ipsa domus, quã Octauius Au
gustus à Iulia nepte nimis sumptuose ornatã, sicut Suetonius scribit, ad solũ dirui fecit.
in cuiusq; area postea porticus Liuia fuit: de qua Ouidius VI fastorũ. Disce tũ ueniens
Liuia porti. ætas, ubi Liuia nunc est, Porticus immensæ tecta fuisse domus. Ad eamq; porticum scri-
62. De Pantheo. bit Plinius Vespasianum pacem suã ædificasse. Pantheon quod tẽplum describere su-
prà polliciti fuimus, à Marco Agrippa ædificatũ fuisse, titulus in frõtispicio adhuc ostẽ
dit. Plinius lib. XXXIIII scribit. Syracusana sunt in Pantheo capita columnarũ, à Mar-
co Agrippa posita. Id tẽplum Spartianus dicit ab Hadriano instauratum fuisse, & mino
res in frontispicio literæ edocent, eandẽ instaurationem à Septimio, & M. Aurelio An-
tonio fuisse factã. Macrobius in Saturnalibus magnitudinẽ describens unionis, quem
Cleopatra in auribus gestabat, sic scribit. Ipse autẽ cuius fuit magnitudinis, inde colligi
potuerat, q; qui superfuit postmodũ uicta regina & capta, Ægypto Romã delatus disse
63. Panthei mutatio in S. Mariæ ecclesiam. ctusq; est. & factæ ex una margaritæ duæ, impositæq; simulacro Veneris ut mõstruosæ
magnitudinis in tẽplo, quod Pantheon dicit̃. Bonifacius aũt quartus põtifex Ro. à Fo
ca imperatore obtinuit id tẽplum, in honorẽ beatæ Mariæ uirginis, & omnium Christi
martyrum cõsecrari: inde apud eos, qui de Christianorũ gestis in urbe Roma septingen
64. Eug. IIII. Pantheon instaurauit. tis annis citra scripserunt, ea ecclesia aliquando ad martyres appellabat̃. Eius stupen-
dum fornicẽ uetustate ipsa & terræ motibus scissum ruinamq; minantem, tua, pontifex
65. Idem columnas Pãthei detexit. Eugeni, opera impensaq; instauratũ, & chartis plumbeis alicubi deficiẽtibus coopertũ
læta inspicit curia. Et quũ ipsa insignis ecclesia cæteras facile superans multis ante secu-
lis cælsas, quibus attollit̃ columnas habuisset, sordidissimis diuersorũ tabernis quæstuũ,
à quibus obsidebant̃, occultatas, emũdatæ nũc in circuitu bases, & capita denudatæ mi-
rabilis ædificij pulcritudinẽ ostendunt, acceduntq; decori strata Tiburtino lapide sub-
iecta templo area, & quæ ad ætatis nostræ campum Martium ducit uia.

66. Idẽ aream Panthei lapide strauit. QVando aũt nos ære alieno liberare cœpimus, promissa item uici lugarij, Equime-
67. Vicus iugarius ubi fuit. lij & Salinarũ loca indicemus. Et quidẽ de uico lugario quod dicere possimus, ni-
68. Equimelium quid et ubi fuerit. hil aliud est, q; qd' Liuius in bello Macedonico dicit: Saxum ingens à Capitolio in uicũ
lugarium procidit, & multos oppressit. Nunc autẽ seruat ætas nostra, ut uicino in loco
sub Capitolio ad eã partem, quæ uersa est in Lucij Septimij Seueri arcum triumphalẽ,
& currus & iuga boum fiant. De Equimelio Liuius in quarto ab urbe cõdita, quũ Spu-
rij Melij ex equestri ordine ad cõcupitum regnum factã cædẽ scripsisset addidit: Nec sa-
tis esse eius sanguinẽ expetitũ, nisi tecta parietesq;, intra quæ tãtũ amẽtiæ cõceptũ esset
dissiparent̃, bonaq; cõtacta pretijs regni mercandi publicarent̃. Iubent̃ itaq; quæstores
uendere ea bona, atq; in publicũ redigere. Domum deinde ut memoriæ area esset op-
pressæ nefarię spei, dirui extẽplo iussit. id Equimelium appellatum est. Liuius itẽ in bel-
lo Macedonico, Censores super Equimelium in Capitolio, & uiam sternendã à porta

Capena

A Capena. Et Marcus Varro in quarto De lingua Latina. Equimeliũ ꝙ æquata Melij domus publice, ꝙ regnum occupare uoluit. Is locus ad busta Gallica, ꝙ Roma recuperata. Gallorũ ossa, q̃ possederãt urbẽ, ibi coaceruata & cõsecta. Salinas in locũ, quo sal populo uendendum conseruaretur fuisse ea in Tyberis ripa, quæ à ponte nunc S. Mariæ in Auentinum pertinet, Liuius lib. quarto, de secundo bello Punico ostẽdit. Marcus Varro carceris uerbi uim declarãs, sic scribit. Carcer à coercẽdo, ꝙ exire prohibent, in hoc pars, quæ sub terra Tullianũ, ideo ꝙ addita est à Tullo rege: quæ Syracusis ubi saxa excisa cõseruant, uocantur latomiæ: & de latomia translatum, quòd hic quoꝙ, in eo loco lapidicinæ fuerunt. Liuius autem in bello Macedonico scribit M. superiorem Catonẽ q̃ dictus est Censorinus, in censura fecisse atria duo, Martium & Titium in latumijs. Liuius itẽ in sexto belli punici incendium describens sic habet. Cõprehensa postea priuata ædificia (neꝙ em̃ tunc basilicæ erant) cõprehensæ latumiæ, forumꝙ piscarium, & atrium regium: ædes uix Vestæ defensa. Ex quib. Varronis Liuijꝙ uerbis dicere uoluimus

B latumias fuisse, ubi nũc est ecclesia S. Nicolai in carcere Tulliano. Et atrium regium ibi ꝓpinquum, ubi scilicet ædes sunt, quas Sabellorum gens uetusta & clarissima nunc habitant. Sicꝙ superiore loco proprie uidemur forum piscarium & ædem Vestæ describsisse. Vrgebat nos per hos dies interrogatione, Iustinus Planta iurecõsultus & cõsistorialis aduocatus, ubi fuerit summa Velia. in qua quum habitaret Valerius Publicola primus cõsul ædes demolitus, ad humiliora fori loca inhabitanda se cõtulit. Cui respondemus M. Varronem, quum palatium describens dixisset, ꝙ à balatu ouium fuerit appellatum: addere: Huic Germalium & Velias cõiunxerunt. & infrà. Veliæ unde essent plures accepi causas: in quibus ꝙ ibi pastores palatini, ex ouibus ante tonsurã inuentã, uellere lanã sint soliti. Hinc ergo diximus Veliam fuisse ea in palatij parte in forum Romanum uersa, quę iuxta Palladium cõtra ecclesiã S. Mariæ nouæ celsior insurgit. Alia item multorum interrogatione sæpenumero agitati fuimus, quid mõs ille fuerit, cui portam inter Tergeminam nunc S. Pauli, & Tyberim testarum laterumꝙ fragmentis, aggerato

C nunc mõti, Testatio est appellatio. Fama em̃ multis ante seculis cõtinuata habet, eã mõtis molem, quæ proculdubio magna est, in id celsitudinis creuisse ex urnis alijsꝙ testaceis, in quibus imperio subditi Romano populi, tributa Romã pertulissent. Et quidem nos eam famã esse falsissimam, certius probare possumus, cꝫ quo autore, qua institutione id factum sit, edocere. Quantum uerò attinet ad famæ falsitatem, norunt mecum, qui Romanorum gestas res legerunt, cõsueuisse quæstores in prouincias mitti, quibus curę esset tributa exigere, & siue legionibus in stipendia distribuere, siue in ærarium Romã deferre. M. Cato Vticensis quæstor in Asiam, in Cyprumꝙ missus, habita à prouinciali bus tributa, nõ fictilibus urnis gessit, quas homo legum obseruãtissimus in testacei mõtis exaggeratione cõfringeret: sed tenacissimo cõsutos corio sacculos in summa nauis puppi gestauit: subere ea ratione lõgissimis alligatos restibus, ut si naufragio ipse cum

D nauis perijsset, supernatans suber ostẽderet in fundo depositum, & amisso præstanti cimue, populo nihilominus Romano tributorum pecunia, esset salua. Nec solum in externis prouincijs, sed in Italia etiã, tributa per quæstores exigebãtur. Idꝙ Macrobius in Saturnalibus de fide seruorum erga dominos tractans indicat. Asinio Pollione Patauinos cogente, ut tributa cõferrent, & propterea dominis latitantibus seruorum nullus inuentus est, qui libertate proposita dominum ꝓderet. Sed omissa inani, & nostro iudicio superflua uanæ opinionis cõfutatione, quas ad rei ueritatem habemus cõiecturas, in mediũ proferamus. Plinius in libro trigesimo quinto multa dicit de figulis & plasticis, quorum opificum uis uerbo à Græco significat interpretata, eos uel ex terra, uel ex gypso, uel argilla aliqua similitudines, uel formas effigiare. Sed quod ad nostrã facit intẽtionẽ, maximum dicit usum fictilium maioribus, qui Romanorũ fundauerunt imperiũ: adeò ut deorum simulacra, templorumꝙ ornamẽta, & ipsa parietum crustamenta, ex fictilibus conficerent. Suntꝙ hæc pauca Plinij de ea re uerba: Turianum accitum à Fregellis, cui locarat Tarquinus Priscus Iouis effigiẽ in Capitolio dedicandã: fictilem fuisse eam. & ideo non mirari solere fictiles in fastigio templi eius quadrigas: de quibus sæpe diximus: ab hoc eodem factum Herculem, qui hodieꝙ materiæ nomẽ in urbe retinet. Hæc em̃ tum deorũ erãt effigies laudatissimæ: nec pœnitet nos eorũ, qui deos tales coluere.

69. *Salinæ ubi fuerint.*

70. *De Carceris ui uerbi. Tullianum. Latomiæ.*

71. *Latumiæ ubi.*

72. *Atrium regium.*

73. *Vbi fuit summa Velia.*

74. *Testaceus mons.*

75. *De figulis & plasticis.*

Aurum ẽm & argentum,ne in dijs quidem conficiebatur:durãt etiam nunc pluribus in locis talia ſimulacra.Faſtigia quidem templorum etiam in urbe crebra, & munita miro cælatura,& arte firmitateq; ſanctiore auro certè innocentiore.Et infrà:Quęq; adhuc diximus,uel aſſiduitate ſatiant figulinarum opera, & fictilibus dolijs ad uina excogitatis, ad aquas Tyberis ad balneas,ad tecta coctilibus laterculis. Atqui Numa rex ſeptẽ collegia figulorũ inſtituit,quin & defuncti ſeſe multi fictilibus ſolijs condi maluere. maior pars hominum terrenis utitur uaſis. Marcus etiam Varro figulos uno in loco fuiſſe indicat,quum dicit Venerem Myrteam fuiſſe inter figulos.& Myrteam ideo appellari,quia locus ille primus myrti eſſet feraciſſimus. Et Sexti Ruffi urbis Romæ deſcriptio habet, in regione prima porta Capena fuiſſe uicũ uitrariorum.quũ itaq; figulorũ eam eſſe officij cõditionem uideamus,ut longe ab aquis haberi non poſſit:quum item eius artis purgamenta,ſi nimis multa in aruis diſpergant̃,ea reddant cæteris uſibus inutilia.Si uerò in flumen abijciantur,aut illud in breui compleant,aut difficillime eruantur,prudenti cõſilio factum tenemus,ut tam multa figulorum collegia à Numa rege inſtituta, myrteis & ſecus fluuium apud uitrariorum uicum,ibi fuerint locata, ubi nunc Teſtaceũ inter montem & Tyberim uineas uidemus.q; ſi Numæ regis temporibus,quando urbis Romanę imperiũ intra uigeſimum lapidem coarctabatur,figulorũ collegia fuerunt ſeptẽ: quanto plura credimus eſſe addita Romani populi multitudine,non minus aucta,q; fuit imperium dilatatũ.Hæc omnia attentè conſiderantes mirari ſolemus, cur Teſtaceus mõs ſupra fidẽ eorum,qui non uiderunt arduus,non in alpem potius inſurrexerit.Quæſiuit uerò nuper Lęlius noſter Vallenſis iureconſultus:nunquid ludi Taurij, quos poſtremo carnis priuij dominico die,ad eũ mõtem fieri ſpectabamus,illi eſſent,quorum meminit Marcus Varro:cui nũc ſicut pollicíti fuimus reſpõdemus.Ludos quidẽ Taurios ad poſtrema Februarij menſis tẽpora,Romanos edere conſueuiſſe:ſed quod ex parte ſuperiore loco in Equuria,& Circi flaminij deſcriptione diximus,licet ludi appellarent̃ Taurij:nõ tauri ſed equi curribus iuncti,à cãpo Martio per Equuriã currentes, quum ad ſeptem metas circumacti eſſent,in Circũ Flaminium ferebant̃. Amplum & uaſtum nũc ingreſſi ſumus campũ,diſperſa per urbem loca deſcribendi,cui parti tantũ abeſt,ut plenè ſatis poſſe facere confidamus:q; licet ea,quæ hactenus ſunt ſcripta,multo maiora ijs, quæ forent reliqua exiſtimamus futura,tñ pauciſſima in poſterũ certa oſtendere ſperamus.Si quis ẽm urbis Romæ ætatis noſtræ partes ſingulas uel mente,uel oculis luſtrando peruagabit̃, ea quæ populo nunc & domibus frequẽtata ſunt, à nobis penè intacta intelliget:quod quidẽ nulla à nobis negligentia,aut inaduertentia magis factum eſt, q; ne ignota imprudẽter aſſerere,aut impoſſibilia uanè & leuiter conari cõpelleremur.Libet tamen aliqua ex parte ipſam ſcribendi ſine antiquis & dignis fide teſtibus audaciã, qualis futura fuerit oſtendere. Ea in regione omniũ præſentis urbis populo frequẽtiſſima,quã Capitolio Exquilijs campo Martio & Pantheone uidemus clauſam, Eccleſia eſt S.Marci,quã tuus,Eugeni, nepos Petrus gẽte Barba patritius Venetus, & S.Mariq nouæ cardinalis inhabitat:eam ſcribit Petrus bibliothecarius à Marco pontifice Romano eius nominis primo,iuxta Pallaturas fuiſſe ędificatam.Et licet multorum ut apparet ingentiũ olim ædificiorum ruinæ, multa nunc cernantur fundamenta, quid tamen illæ fuerint Pallaturæ ignoramus.Proximam illi eccleſiam baſilicæ XII Apoſtolorum,nũc inhabitat & cardinalatus titulo tenet Biſarion ex Cõſtãtinopoli urbe Græcus,cui Nicæno uulgaris eſt appellatio.Quis uerò ipſam ædificauerit eccleſiã: aut quæ fuerint ædificia,quorũ ingentia apud eam cernunt̃ ueſtigia,mihi penitus ignotum eſt:& tñ extantia ipſius eccleſiæ monumẽta,ante annũ tricenteſimũ ſcripta,fuiſſe dicũt intra ipſius eccleſiæ parrochiã,& ꝑpe Capitoliũ Veneris ortũ cognomine mirabilẽ,& multa haud quaquã ignobilia,quorũ loci & ſitus nullã ſcire poſſumus certitudinẽ. Eccleſiã uerò S.Marcelli, quã Nicolaus patria Surrentinus, & eiuſdẽ eccleſiæ tituli cardinalis appellatione Capuanus inhabitat: ſcribit bibliothecarius à Lucina nobili muliere uia Salaria fuiſſe ædificatã in Catulabio, qd' lanij ſeu carnifices ꝑ animaliũ ſtabulo habere cõſueuiſſent, quo in ſordidiſſimo loco,tentus & paſſus fuerit beatus pont. Marcellus. Sed eius palatij,quod idẽ cardinalis elegantiſſimum apud S. Mariæ in uia lata eccleſiã ædificat: ruinæ inter cæteras urbis conſpicuæ,quid olim fuerint nullo in loco inuenimus ſcriptum.

Vicus uitrariorum.

76. De ludis Taurijs.

77. De locis quorum certa non habentur teſtimonia.

78. De eccleſia S. Marci. Pallaturæ.

79. De baſilica XII. Apoſtolorum.

80. De eccleſia.S.Marcelli.

& tamen

A & tamen quantũ ex Sexti Ruffi descriptione urbis possumus assequi cõiectura, Isidis tẽplum ibi fuisse tenemus, apud quod in portæ triũphalis descriptione Vespasianũ & Titum triumphatores nocte illa, quæ triumphũ præcessit, quieuisse ostẽdimus. Scribit eñ Ruffus Isidem prope Mineruam Chalcidicam fuisse, seruatq; ipsa nunc nomen suũ Minerua, à fratribus sancti Dominici prędicatoribus, sub glorioſę uirginis dei genitricis titulo habitata, de quib. ingentibus, quæ nunc cernunt, ruinis, qđ dicamus nihil aliud est, q; in eius delubro titulos fuisse gestorũ Pompeij, quos Plinius sic ponit. Pompeius Magnus imperator bello triginta annorũ confecto, fusis fugatis occisis in deditionem acceptis hominũ cẽties uicies semel octuaginta milibus, depressis aut captis nauib. octingẽtis quadraginta sex, oppidis castellis mille quingentis, uigintiocto in fidẽ receptis terris, à Meotide ad rubrũ subactis, uotũ merito Mineruæ. Triumphi autem præfatio hæc fuit, Cum oram maritimã prædonibus liberasset, & imperiũ maris populo Romano restituisset, ex Asia, Ponto, Armenia, Paphlagonia Capadocia, Cilicia, Syria, Scythis, lu-

B dæis, Albanis, Iberia, Insula Creta, Bastarnis, & super hoc de regibus Mithridate atq; Tigrane triumphat. Sunt etiã alia per urbem tunc speciosa, sed simili uetustatis suæ ignoratione obscura, quæ illis relinquimus describenda, quibus fortassis curæ erit hanc describere, quam nostrum habet seculum Romã, & si primæ illi potentissimæ multo dissimilem, non parũ tamen Europæ & aliquot Asiæ partibus uenerandã. Et quidem licet Romano nomini ita affecti sumus, ut nihil post religionẽ maiori colamus ueneratione: nõ tñ passione ita abduci à uero iudicio nos patimur, quin discernamus quantũ longe absit urbis Romæ nostri tẽporis rerũ statusq; conditio ab illa, quæ olim illi affuit potentatus & imperij maiestate. Sed cõtrà nõ sumus ex illis, quos uidemus præsentẽ Romanæ rei statũ haud secus spernere & pro nihilo ducere, ac si omnis eius memoria simul cũ legionibus, cõsulibus, senatu, Capitolij palatijq; ornamentis penitus interijsset. Viget certe, uiget adhuc, & quanq; minori diffusa orbis terrarũ spatio, solidiori certè innixa fundamento urbis Romæ gloria maiestatis. Habetq; Roma aliquod in regna & gentes im-

C periũ, cui tutando augendoq;, nõ legionibus, cohortibus, turmis & manipulis, nõ equitatu, peditatuq; opus: nullo nunc delectu militũ, qui aut sponte dent nomina, aut milita re coganť eductæ Roma & Italia copiæ in hostẽ ducunť, aut imperij limites custodiũť. Nõ sanguis ad præsentem seruandã patriã effundiť, nõ mortaliũ cædes cõmittunť. Sed per dei nostri & domini nostri Iesu Christi imperatoris uere summi, uere æterni religionis sedẽ, arcẽ, atq; domiciliũ in Roma constitutũ, ductosq; in illa ab annis mille & quadringentis martyrũ triumphos, per dispersas in omnibus æternæ & glorioſissimæ Romæ templis, ædibus, sacellisq; sanctorũ reliquias, magna nunc orbis terrarũ pars Roma nũ nomen dulci magis subiectione colit, q; olim fuit solita cõtremiscere. Dictatorẽ nũc perpetuũ nõ Cæsaris, sed piscatoris Petri succeſſorẽ, & imperatoris prædicti uicariũ põtificẽ summũ, principes orbis adorant & colunt. Senatũ præsentis Romæ Cardinales ec-

D clesiæ post pontificẽ orbis uenerať. Nec quisquã memor tanta à deo nostro sanctorum meritis esse tributa, addubitabit, si ab huiusmodi nostræ reip. curam gerentibus & ad Petri piscatoris nauiculæ clauum sedentibus, in solã religionẽ & sanctimoniam cursus diri getur, futurum ut non aliter Asiam Aphricamq; Romano Christianorũ imperio subigant, q; Europæ regna populosq; subiectos habent. Quid quod maiora uel certè paria priscorum temporum uectigalibus, Europa penè omnis tributa Romã mittit, dum singulæ ciuitates à Romano pontifice beneficia accipiunt. Verum hanc summo pontifici & cardinalibus exhibitam ab orbe reuerentiam, eas à populis missas ingentes pecunias posse etiam alteri ciuitati, quàm Romæ dignitatem emolumentumq; afferre quispiam contendet, & Auinionem, Bononiam, Florentiam, Ferrariam ea aliquando fuisse gloria decoratas allegabit. Et nos quin id quoq; fateamur recusare non possumus. Sed propria quædam habet urbs Romana adeò præclara, excelsa, admiranda, ut ne dum alibi in orbe inueniantur, sed nec etiam ea transferri liceat optari. inprimis qui Romam ipsam rerum caput & dominam non uiderit, temere quicquam alicubi admirabitur. Habet enim urbs ipsa Apostolorum limina, & terram sacro martyrum cruore purpuream. Habet seruatam linteo Veronicæ mulieris, in cunctarum orbis ecclesiarum primariæ atq; matris beati Petri basilica extantem, proprijsq; apparentem liniamẽtis dominici uultus

Isidis templum.

81. Tit. Cn. Põpeij in delubro Mineruæ.

82. Præfatio triumphi Cn. Pom.

83. Querela ignoratiõis multorum locorũ sacrorum.

84. Comparatio qualis ueteris & præsentis Romæ.

85. Habet præsens Roma aliquod in gentes imperium.

86. Non armis & sanguine, sed religione subijciuntur populi.

87. Dictator perpetuus est pont.

88. Senatores sunt card.

89. Totum orbem Ro. cũ habebit subiectũ si sancte uiuet.

90. Tributa pendet pene omnis Europa.

91. Quæ sunt solida præsentis status fundamenta.

92. Qui Romam non uiderit nihil uidit.

93. Limina apost.

94. De Veronica.

95. Domine quo uadis.
96. Cœmete. Cali.
97. Sancta sancto.
98. Capita apost.
99. Incunabula & circun. saluat.
100. Lac uir.
101. Primum altare.
102. Cat. b. P.
103. Io. b. ca.
104. An. b. ag.
105. Craticula.
106. Steph. & Lau. sepul.
107. Fontes S. Pau.
108. S. Mariæ maio. ecclesia
109. S. Hieron. corpus.
110. S. Maria Trãstyberina.
111. Concilia ti Asiani Ro.
112. Ro. frequentia.
113. Quot mil. singulis an. Romam adeunt.
114. Viget ad huc Ro. maiestatis gloria.

effigiẽ. Extat insuper notus celebratusq; locus in uia Appia, Domine quo uadis appellatus, ubi perfugo Petro Christus occurrit, & super durã silicem uestigia reliquit populo celebranda. Quumq; paulo fueris eadẽ uia progressus, inuenis specum cœmeteriũq; Calixti, beatis sanctorum ossibus refertissimum, cui additam ecclesiam sancti Sebastiani martyris, quum præteritorum præsentisq; seculorum incuria prælatorum ruere permisisset, tu Eugeni pontifex, magna cum laude nuper iustauraſti. Visitur apud Laterauenensem ecclesiam Sancta sanctorum locellus cœlesti gratia plenus. Et in eadem uisuntur ecclesia Apostolorum Petri & Pauli capita, Venerando simul timore applausuq; inspicienda. sub quorũ sublimi & sicut par fuit ornato loco, incunabula & circuncisio Saluatoris, & ipsius genitricis uirginei lactis uasculum, miro candore cernatur, Eo in altari quod primum religio Christiana legitur habuisse. Sunt in Carinis catenæ, quibus beatũ Petrũ in carcere ligatum Herodes tenuit in ecclesia, quæ ex inde Beati Petri ad uincula appellatur. Estq; apud sacra uirgines sancti Syluestri monasterium incolentes, attentè ueneranterq; contemplandum beati Ioannis Baptistæ caput. Agnetis uerò uirgunculæ annnulus dei sponsi sui dono de cœlo missus, apud celebrẽ pulcerrimamq; illius in uia Numentana ecclesiam seruatur. Habet quoq; insignis & speciosissima in uia Tiburtina Laurentij martyris beati ecclesia craticulã, super qua fortissimus athleta exustus, de gentilium rabie triumphauit. Seruatq; eadem basilica eundem Laurentium & alium sibi similem aliunde aduectum Stephanum protomartyrem ut uirtute meritisq; pares unico hospitio clauderentur. Visuntur item ab urbe secũdo miliario, & Hostiensem inter Ardeatinamq; uiam dulcis aquæ fontes, qui fuso Pauli apostoli sanguine eruperunt. Et magno Exquiliarum monte speciosissima est sanctæ Mariæ maioris basilica, cuius fundamenta æstiuæ niuis indicio fuerunt iacta. Qua in ecclesia gloriosissimi Hieronymi corpus ad præsepe, in quo primum uagijt Christus Iesus conseruatur. Non minorisq; miraculi ecclesia est in Trahstyberina laniculi regiõe uirginis Mariæ, ubi nato domino fons olei descẽdit in Tyberim. Sunt uerò multa ac prope innumerabilia, quorum & superiori loco dictorum inspiciendi, tangendi, uenerãdiq; deuotione adducti, Pannones, Mœsi, Macedones, Acarnanæ, Epyrotæ, Dalmatæ, Istri, Liburni, & ipsi inprimis plurimas in regiones prouinciasq; diuisi Germani, & Galli, Hispani quoq; ac toto diuisi orbe Britanni, nunc Anglici singulos fermè per annos Romam adeunt, Romam uenerãtur, Romam ducunt eorum dominam & magistram. Nec Europæ solum populi Romam & eius sanctimoniam uenerantur: sed tua etiam pater Eugeni, opera factum est, tum curatum etiam impensa, ut ex Asia quoq; & finitimis illi Europæ & Asiæ partibus post iunctos occidẽtali ecclesiæ Græcos, Armeniosq;, Bosnẽses ex Europa, Nestorianos quoq; & Georgianos ex Asia minori, Põto, Paphlagonia, Cilicia & Assyria, Scythis, Albanis & Iberia, & demum Æthiopes ex Aphrica catholicæ fidei, & Romanæ ecclesiæ cõcilia tos uiderimus. Quo fit ut à pluribus orbis terrarum populis, nationibusq; aduenis Roma, quàm alia orbis ciuitas frequentetur. Nec paruus est contemnendus ue is Romam confluentium numerus mortalium, quando quidem Quadragesimalis ieiunij temporibus, quadraginta & quinquaginta, & quãdoq; plura milia ex multis earum, quas suprà enumerauimus prouinciarum Romam adeunt, Romæ, basilicas, templa, sacella, & singulas ædes circuunt, quorum nullus tam hebeti stupidoue ingenio, qui superba Romanorum olim principum palatia, superbissimas spectaculis edendis institutas extructiones, Thermarum celsos fornices & insana aquæductorum opera perlustrans, quid fuerint, quid' ue sibi uoluerint singulos scisitans obuios, uidisse, sciuisseq; non lętetur. Itaq; uiget adhuc solido innixa fundamento Romanæ gloria maiestatis. Et non parua terrarum pars sponte & absq; armorum strepitu, dulci reuerentia Romano nomini colla submittit. Sed quando à proposito digressi sumus, qui ab ædificiorum locorumq; urbis innouanda memoria differendis, cultus & uigentis adhuc reuerentiæ rationibus diu immorati sumus, ad ipsas urbis ædificiorum redeundum esset, si plurium quàm hucusq; descripsimus, indicauimusq; per omnia urbis loca à nobis dimissorum, certiorem dare notitiam possemus.

FINIS.

BLON-

stis Venetorum ad Franciscum Foscari ducem, inclytumq; Senatum, cæterosq; reip. Venetæ Patricios.

MAGNVM Francisce Foscari princeps sereniſſime, uosq; ampliſſimi Senatores, ac uiri Patricij negociũ ac omnium maius, quæ excogitari possint, Venetæ reip. nunc incumbit: utrum ne gestum diu in Turcos bellũ continuare, an potius præsidij ab uniuerso orbe Christiano afferẽdi desperatione, pacem cum illis constituere debeat, consultatio anxium animis q; suspẽsum tenet. Quid uerò supremi orbis Christiani principes ad cõmunem sibi uobisq; hanc causam consilij quid opis afferãt, nec satis scio, qui os in cœlum non ponere, nec si coniectura assequar, dicere ausim. Sed est alia ratio, ut ex plurib. ista sit non improbabilis, quæ me impulit ad scribendum, Ego enim nomine & profeſsione, & utinã ne sola Christianus, ego Italicus orbi Christiano, & ipsi Italię si quid sum, B & inprimis si quid est in me ingenij debeo: ut non improbè uidear facere, si ea quæ mihi sunt calami & rerum gestarum peritiæ, arma ad rei Christianæ & Italiæ defensionẽ cõfero. Ego uester ciuis Venetus, eam ab optimo quocunq; uestrũ in me beneuolentia recognoico, ut si rebus nequeo, cogitatione tantum & scripto difficillimis horum temporũ rebus possibilem reip. opem & operam tenear impartiri. Gesta itaq; à Venetis, tum alter à uestra urbe condita, tum maxime in Barbaros, adeò breuibus cõmentarijs coarcta bo, ut memineritis ac attentè cõsideretis uos maiorum uestrorũ proposita ostensaq; incedentes uia, nusq; dei & hominũ fauoribus, nusquam securitate, nusq; parti imperij cõseruatione ac amplitudine carituros. Nullã mihi quispiã historiæ ac rerũ gestarũ peritia celeberrimus urbẽ dabit, quæ admirabilem obstupendãq; sicut urbs Veneta habuit originem. Qui eñ urbẽ Romã cõdidit Romulus, pastores cõuenas ex uicina regione per- *Venetiæ.* *Roma.*
fugas nactus est, quibus in tutum cõfugientibus Asylum cœptum, non uoluntariè ma- *Thebæ.*
gis, q; auidè urbs & pro uiribus aucta, & ab impetentibus est uiriliter defensa. Thebas C Cadmus dum cõderet bonitate loci, & sua illectos suaui eloquẽtia populos, faciliter cõ- *Mediolanum.*
gregauit. Brennus Indutiomarus Gallicq; Mediolanũ, Veronã, Vincentiã, Tridentũq; *Verona.*
cõdentes populis repleuerũt, quos uini auidos sitientes, cupiẽtissimosq; ea ratione sola *Vincentia.*
traxerunt in Italiã. Venetã uerò urbẽ nõ uoluntas, sed timor: nõ propositũ, sed occasio: *Tridentum.*
nõ consiliũ, sed necessitas his cõdidit in locis, quæ nulla mẽtis sanè hominũ prudentia elegisset. Fuit tñ causa, loco tantæ urbis cõditæ ineptissimo, lõge horridior cõdendæ ad mirabiliorq;. Athila nanq; Hunnorũ rege potẽtissimo, quẽ sexcentorũ armatorũ milia *Athila.*
sequebant Aquileiã urbẽ premente, Altinũ, Cõcordia, Patauiũ, Montissilicis urbes so- *Aquileia.*
lo æquatæ sunt, pariterq; capta & funditus diruta, Aquileia, Vincentinis, Veronensib. Mantuanis, Brixianis, Mediolanẽsibusq; & Papiensibus cõtigisse cõstat. quarũ tot urbium populi, ne ordinẽ nunc sequamur in historia diffusè seruatum, in hęc palustria arena & calamis cœnoq; contecta cõfugerunt loca, in quibus conditã nunc urbẽ Venetã orbis aspiciens obstupescit. Nec factus est à tantis populis, ad has paludes urbis ædificanD dæ animo & intentione concursus. sed barbaros efferatissimos homines, uiri nobiles et uiribus potentatuq; in singulis locis præstãtiores, natos secũ & uxores miserabili colluuione trahẽres, id quærebãt, id solũ in uotis habebant, ut saluis in cœno paludibus & arena corporibus, quæq; subirent substinerẽtq; incõmoda, dũmodo eam barbarorũ sęuitiẽ, & à filijs uxoribusq; peiorẽ morte abigerẽt seruitutẽ. Fato aũt & dei nutu ac prouidẽtia, cõditio illa urbi Venetę debebat, ut ea loca à barbaris cõplerẽt diuersarũ Italię urbiũ uiris, quibus perpetua foret cura barbaras gentes, populusq; feroces & immanes, à Christianorũ ceruicibus repellẽdi. Si quis eñ inuidia & odio carens ea uiderit & attẽtè legerit, quæ in Romani imperij inclinationis historijs, trigința iam & duobus libris scripta sunt à nobis, faciliter intelliget, Venetis solis ęquè ac cęteris oñib. Christianis simul acceptũ deberi, Saracenos hactenus Italia & Ægei, Ionij superiq; mariũ insulis pulsos esse, quanq; scriptæ à nobis historię, leuẽ & mutilatã habeãt gestorũ à Venetis mentionẽ, eũ in tanta, quã cõplexi sumus historiã, Romani olim totius imperij non licuerit serioſè ac diffusè à Venetis gesta attingere, quibus ordine & copioſè explicandis, separatã & q dem amplam cõficere possemus historiã. quod quidẽ facilè indicabũt ea, quæ ad huius

temporis

temporis propositum, & mutilata ut diximus in nostris historijs mētione, in hoc breue opusculum identidem restringemus. At iam sensim manum apponere incipiamus.

Venetiarum initium. VENETAM urbem ad annum salutis sextū quinquagesimū & quadringentesimū condi cœpisse, ita certè docuimus in historijs, ut labi à uero, ac errare cōstet eos q̄ cunq; aliter ausi fuerint affirmare: nemo em̄ eorū, qui Venetæ urbis cōditæ materiā attigerunt, negat cōtinuatæ urbis Aquileiæ obsidione, quā tribus annis durasse cōstat, primum cœpisse in paludes & stagna confluere populos: à quib. diruta Aquileia, & breui

Athilæ mors. pòst mortuo Athila, huius nouæ urbis fundamēta fuerūt inchoata, & Athilā docet Euse bij Cæsariensis temporū supputatio, ad anni finē excidij Aquileię, post urbes de quibus est dictū, usq; ad Papiā excisas cūltalia excederet, fluxu sanguinis interijsse, erantq; tunc Martianus Constantinopoli imperator, Gensericus Vandalorū in Aphrica, Meroueus Francorū in Gallijs reges. Leo primus Romæ pontifex, & Valentinianus iunior, unde trigesimū in Romano occidentali imperio agebat annū, quē q̄ perquiret, sextū ut diximus quinquagesimū: & quadringentesimū salutis esse cōperiet. Vnde si me uestra exaudierit sapiētia, q̄s millesimo cōditæ urbis Romæ anno, Philippus Romanorū principū primus Christiano insignitus charactere, aliarū pridē conditarū urbiū exemplo fecerit ludos seculares, quos quoq; III ab hinc anno facere disponetis solenni pōpa, quā processionē appellamus primo, post alijs lætitiæ & iubilationis apparatibus ita ostensis, ut actis deo nostro gratijs, tantā urbē ad millesimū annum, tanta cū rerū gestarū gloria, tāta cum opulentia perductā esse lætari, & ut decet, exultari significetis. Sed ad rem: Vene

Narses. Totila. tæ urbis cōditæ primū omis Italia maximū cepit fructū, in fauoribus Narseti Cartulario Iustiniani imperatoris cubiculario, & copiarū ductori præstitis, quādo aduersus Totilā Ostrogothorū regē urbis Romæ euersorē, cum exercitu ueniebat. erat is annus cōditæ urbis Venetæ LX, ad quē iam mirabile acceperat incrementū, utpote quā uiri nobiles atq; ditissimi nō pastores & latrunculi inchoassent. Cū itaq; Narses permenso mari Rauennā à Cōstātinopoli peditatu, ipse cū equitatu Italiā ingressus esset, Totila hostis eius apud Taruisiū patriā urbemq; suā, apudq; alia Italię Trāspadanæ loca sibi subdita, ne ulterius progrederet armis resistere cōtendebat: fecisset q; nisi imperatorij Veneti equitatū, & eius ducē Narsetē, nauibus transportatos in Rauennatē agrū, ubi nūc est Ferraria, exposuissent. cuius beneficij memor Narses quamprimū Rauennę fuit, opifices Venetias misit, à quibus sancti Theodori sacellum, ubi ecclesia nunc est sancti Marci, & sanctorum Menæ & Geminiani ecclesia, in capite Brolij ędificata est. Sicq; Venetorū auxi-

Clefis rex. lio non quidem leui, Ostrogothi Italia deturbati sunt. Ad annū inde circiter quadragesimum Clefis secundus Longobardorū rex, omniū crudelissimus, quos ad eam diē pertu-

Lombardia. lisset Italia, populos eius regionis, quā nūc dicimus Lombardiā, inauditis cædū rapinarumq; cladibus afflixit: multiq; tunc ac penè omnes, qui prolabi potuerūt, Venetias cō fugerunt, ut à multis eam tunc alterā Venetæ urbis ædificationē fuisse tradatur. Quinimo ex eo tunc facto inoleuit prouerbiū: alias urbes pueros lactantesq; alere, Venetam uerò adolescentes ac planè uiros sibi in populum procreare. Per hęc ipsa autem Longobardorum tempora Italię infelicissima, Romanum orientale imperiū aliā habuit infelicitatē, quæ pariter in Italiam redundauit. Ad quadragesimum enim annū Longobardo-

Saraceni. rum in Italiam ingressus, Saraceni Asiam penè omnē ac breui post Aphricā occuparūt, quam historiam nostro proposito minime necessariā hic omittimus. Sed quod ad rēnostram facit: cū Saraceni multa ac maxima alibi facinora perpetrassent, quinquagesimo tandem regni eorū anno, qui fuit conditæ urbis Venetæ sextus & ducētesimus, ab Alexandria soluentes Rhodū insulā Romani imperij peruenerunt: eaq; capta Colossum fama celeberrimum, à quo ciuitas insulæ primaria nomen habuit, demoliti sunt: ex cuius Colossi ære noningentos camelos fuisse oneratos inuenimus. Rhodo uastata Saraceni in Aegeum delati pelagus multas ex Cycladibus afflixerunt. Inde in Siciliam nauigarunt, quam maritimis in locis spoliatam incēdijs, etiam per mediterranea editis uastauerunt. Anno item conditæ urbis Venetæ quinto uigesimo & trecentesimo, Iustiniani secundi imperatoris Constantinopolitani tēporibus, Gregorio tertio pōtifice Romano, & Pipino primo Fracorū rege: Turci primū Asiam inuaserunt, Alanosq; primo, post Colchos & Armenios: inde Aminoris Asiæ populos, & ad extremum Persas Saraceni agrorum

A agrorum direptionibus & mortaliũ in agris repertorum ac congredi auſorum cædibus infeſtarunt. Fueruntq; ipſi Turci Scythę ex his, quos Alexandrũ Macedonem inter Hyperboreos montes ferreis clauſiſſe repagulis, cùm alij tradunt ſcriptores, tũ beatus Hieronymus affirmat. has uerò Saracenorum Turcorumq; originis digreſſiones hoc loco facere placuit, qa cũ his maximè barbaris Veneto populo & magna ſæpè fuit, & maior glorioſiorq; uidet futura cõtentio. Quandiu aũt apud Cõſtantinopolim Romanũ imperiũ fuit integrũ, Veneti illud integrè cõſtanterq; reueriti, exercendæ marí terraq; mercaturæ, & recipiendis in urbem ſuã uiris quibuſq;, non magis Italiæ q; aliarũ prouinciarum profugis, pacíq; ubi poſſent inter diſcordias, miſſis propria impenſa oratoribus cõſtituendæ, intentiſſimi fuerunt. Qui quidẽ ſtatus nulla uſq; labefactatus iniuria per annos quinquaginta trecentosq; Venetijs ab externis motibus quietiſſimus fuit: cùm tũ ipſi inter ſe Veneti diſſidia interim nõ parua habuerint, propriã ad declarationem hiſtoriam expoſcentia, & tamen per id temporis maiora ſunt opinione omniũ facta reip. Ve- *Turcorum origo.*

B netæ fundamenta. Cùm enim ad annum ſalutis ſextum octingenteſimum, facta imperij Romani diuiſione, Carolus Magnus occidentale accepiſſet imperium, Veneti ex uetuſta conſuetudine Conſtantinopolitano magis parentes, in difficultates maximas inciderunt, quarũ finem bonũ, eorũ innocentia bonitasq; tunc eſt nacta. Cõcedente eñ Carolo príncipe iuſto & magnanimo, permiſſi ſunt Veneti legibus proprijs ita uiuere, ut pariter utricq; imperio obedirent. Cui fœderum conditioni Leo III pont. Ro. adſtipulatus eſt. Sed tertio abinde anno Fortunatus patriarcha Gradenſis, quẽ coniuratio attigerat, in Ioannem & Mauritium duces Venetos intentata, ſibi timẽs in Franciã ſe recepit, & Carolo imperatori Venetos detulit, quod illi à fœderibus ictis diſcedentes, Conſtantinopolitano magis q; Romano imperio adhæſiſſent: adeò quod tantũ apud imperatorem eius patriarchæ uerba ualuerunt, ut Pipino filio Italiæ regi ſcribens Venetos bello agitari opprimíq; iuſſerit. Ducens itaq; in Venetos Pipinus Eracliã terreſtrem unicã illorum ciuitatẽ, cuius locum nunc Ciuitatem nouam appellatis, & Equilium eius ciuita- *Carolus Magnus.* *Veneti ſuis legibus uiuunt.* *Pipinus rex Italiæ.*

C tis oppidũ inuaſit. Sed ciues, qui ea loca frequentiſſimè inhabitabant, campeſtribus locis ſuis munitioribus diffiſi, patriã deſerentes cum liberis & uxoribus Venetias commigrarunt: nec alia fuerunt loca unde maior numerus familiarum Venetorũ, qui nunc extent originem traxerit: quando quidẽ ad centũ familias, eorum præſertim, qui nunc patricij ſunt, Eracliam Equiliũq; deſeruiſſe, Aquileienſis eccleſiæ aſſerunt monumẽta. Breui tamen poſt Vbolerius & Beatus Venetorũ duces, Ioanni & Mauritio ſuffecti Theodouium delati, Carolumq; imperatorẽ allocuti, cum eo fœdera amicitiamq; iunxerunt. Sed Niceta patricius à Niceforo imperatore Conſtantinopolitano cũ ingenti claſſe in Adriaticũ miſſus, Dalmatas primo, pòſt Venetos adiectis cum Carolo imperatore fœderib. recedere cõpulit: qui Venetias ueniens, paucos ibi menſes moratus, inducias cũ Pipino in paucos menſes conſtituit. quib. uix dũ finitis Pipinus maiore q; antea apparatu terra, mariq; mouit: geſtumq; eſt bellũ illud memorabile, in quo illata regi clades Ca- *Niceta patricius.*

D nali Orfano nomẽ dedit: ſed maiori indigeret hæc hiſtoria uolumine. Capita itaq; illius ſatis fuerit commemorare. Paulus gẽte Ciuranus obſeſſæ urbi cũ claſſe ſubuenit paxq; inter Niceforũ imperatorẽ & Pipinũ regẽ cõſtituta eſt: in cuius fœdere Venetis cõceſſit rex Italicus, ut immunitatẽ, qua à Carolo genitore donati fuerãt, retinentes, Nicefori partiũ bello paceq; cenſerent. Eaq; cõſtituta pace, Veneti publico omniũ inſularũ cõſilio ſedẽ, à Methamauco translatã, in Riuoalto manere, & q; Riuuſaltus eſſet ciuitatis nomen conſtituerunt, palatiũq; quod noſtra ætate ſuperbis eſt ædificijs auctũ, apud Theodori ſacellũ tũc primũ fundare cœperũt. pariterq; eodẽ anno qa in Oliuolenſi inſula lit- *Canalis Orfanus.* *Riuuſaltus.* *Palatium Venetorum.* *Oliuolenſis inſula.*

tori proxima caſtellũ fuerat, epiſcopi ſedẽ ibi cõſtitutã appellãt cũ tota Dioeceſi Caſtellanã. Trſa paulo poſt in orbe terrarũ maxima ſũt audita. Primũ dictu leue, malos poſtea ſucceſſus habuit. Saraceni eñ primã omniũ Italiæ urbiũ Centũcellas urbi Romæ proximas ſpoliarũt. Carolus deinde imp. uir excellentiſſimus obijt. Tertio loco Saraceni quatuor tunc primũ tyrãnos Admiratos nomine habere cœperũt, quorũ unus Ægyptũ & Aphricã occupauit. Duo Hiſpanias inter ſe partiti ſunt, & quartus Palæſtinã ac Syriæ loca cepit. Isq; per Gregorij IIII pontificis Romani edictũ, qui fuerat tituli ſancti Marci Cardinalis, ſacroſancta Palæſtinæ loca obſcœne fœdata, à nemine Chriſtiano adiri permiſit

Mauri. permiſit. Mauricꝫ in Siciliam claſſe delati late incendia cõmiſerunt. Nec ſciuit potuitꝫ Michael imperator Conſtantinopolitanus tantis malis aliter prouidere, cꝫ quod Venetis ne mercimonia occidentis in Aſiã perferrẽt inhibuit. & aliquot onerariarũ nauiũ triremiũcꝫ præſidia Siculis à Venetis afferri curauit: eratꝫ per id temporis Venetiarũ dux

Iuſtinianus Parti cius dux. Iuſtinianus Particius, anno cuius ſecundo ducatus beati Marci euangeliſtæ corpus Venetias eſt translatũ. & eo qui ſecutus eſt anno conditæ urbis Venetæ primo ſeptuageſimo & quadringenteſimo, eccleſia quæ nunc extat ſancti Marci Venetijs ædificari cœpta. Iuſtinianus eñ dux ea auctus gloria ſancti euangeliſtæ ducatus ſui tẽporibus in urbem adducti à populo Veneto impetrauit, Ioannẽ fratrem ſuũ qui apud Cõſtantinopolim exulabat in patriã reuocari, & ſibi in conſortem ducatus dari. Michaelꝫ imperator audiens Saracenos Siciliã inuaſiſſe per Ioannem in patriã reducem, & ducem creatum à Venetis petijt, ut claſſe Siculis opem ferrent. Dumꝫ claſſis à Venetis conceſſa armatur, dum nauigat, dum Siculis laborantibus ſe oſtentat, ſancti Marci eccleſia à Ioãne duce, populi gratiã eo in negocio aucupante, perfecta eſt. anno q ſecutus eſt Saracenis Siciliam iterum Tarentumꝫ duce Sabba regis Maurorum prẽfecto obſidione prementibus, Theodoſius imperatoris Cõſtantinopolitani claſſis præfectus, copijs quas è Græcia adduxerat diffiſus, ad Venetos ſe cõtulit. & Petro Touerdenico ac Ioãne eius filio Venetiarũ ducibus Spatharij dignitate, quæ tunc erat omniũ illius imperij maxima, ornatis ab ea rep. impetrauit ſexaginta triremiũ claſſem à Venetis armari: auctusꝫ tanta claſſe Theodoſius nõ prius inchoata in portu Venetiarũ uelificatione deſtitit, cꝫ ſinum

Sabbas Saracenus. attigit Tarentinũ. Sabbas uerò Saracenos quamprimum eam omnem Chriſtianorum claſſem Adriatico emẽſo, in ſinum Tarentinũ flectere intellexit, ſiue qa timuerit ſiue qa timoris ſimulationem rebus ſuis conducere ſit arbitratus, obſidionẽ ſoluit, & ad Crithonitarum littora repente nauigans, Chriſtianis quid facturus eſſet dubium fecit. Sed ea in magnarum claſſium propinquitate, cùm leuia per occaſiones cõmitterẽtur certamina ad prælium uel inuitis utriuſcꝫ exercitus præfectis eſt uentum, quod quæ partium inchoaſſet, utriuſcꝫ claſſis duces ignorare uiſi ſunt: fractis eo in prælio & fugatis Chriſtianorũ copijs, in Venetos pugnæ intẽtiores magna eius cladis calamitas ceſſit. Nam oẽs

Calamitas Venetorum. eorum naues uel merſæ, uel captæ ſunt: militum uerò paucis in barbarorũ poteſtatẽ factis, reliqui aut enecti, aut ad internecionem fuerunt occiſi. Theodoſius autẽ præfectus parte nauium, quas è Cõſtantinopoli duxerat amiſſa, ſaluti ſuæ fuga cõſuluit. Ea elati uictoria Saraceni in Dalmatiam ducentes, Auſtrenſe oppidum ui captum ſpoliarũt. Forte tunc Venetorum naues mercemonijs onuſtæ à Syria reduces, uiſa Saracenorum claſſe in ſinũ ſeceſſerant

Sinus Tergeſtinus. Tergeſtinum: quas caſu inuentas & fugam moliẽtes barbari interceperunt, odioꝫ uſi quo Venetũ perſequebanť nomen, mortales in illis repertos ad unum trucidarunt. Exinde ad oram Italiæ flectentes Auconã ui captã ſpoliatamꝫ incenderunt. Ad annos inde plus minus uiginti, Saraceni Alexandriã incolentes, Cretã inſulam aggreſſi, ea omni ditione potiti ſunt, quorũ pars maxima in Italiã nauigans, omnes urbes in ſinũ Adriaticum ab Ancone Hydruntum uergentes, uel occupatas tenuerunt, uel fugientibus habitatoribus deſertas incenderunt. Nec fuit qui tantę Italorum calamitati aliquã tulerit opẽ, præter Venetos, qui duce Vrſo Particiaco illos expoſita ſinui Tarentino uaſtantes claſſe adorſi fuderunt, & Italia expulerunt. Eo denicꝫ anno, alij Cretẽſes Saraceni in Dalmatiã ſunt delati, & non ſolum expoſita mari loca, ſed facta pleriſcꝫ in locis excenſione, mediterranea uexauerũt. Qui Gradum uſcꝫ delati oppugnauerunt diu, urbe ideo nõ ſunt potiti, quia Veneti uicinæ urbis periculo exterriti, laborãtib. præſidium attulerunt, & fugatos inde Saracenos mari quoꝫ ſupero expulerũt: in cuius fortiſſimi facinoris gratificationẽ, Baſilius imperator Cõſtantinopolitanus apochryſarius Dalmatiã adminiſtrans, Vrſum Particiacũ ducem Venetũ protoſpathariũ declarauit. Isꝫ dux accepti muneris gratias relaturus, cãpanas duodecim magni ponderis Baſilio imperatori dono miſit, easꝫ cãpanas cõſtat primas fuiſſe, quas Greçia alicubi habuerit. Sed & alia barbaries, per tertij Sergij pont. Ro. tempora, Italiã eſt aggreſſa. Nãcꝫ Vngari per uiã Foriulij, quam malo noſtro ab initio mundi deus patefactã barbaris reliquit,

Primæ campanæ quas habuit Græcia. Italiã ingreſſi ſunt. Oppoſuit uerò ſeſe illis Berengarius Imperator Romanus ad ipſum Foriulij limitẽ, cum quindecim milibus armatorũ, & manu cõſerta fractum fugatumꝫ amiſit

A amisit exercitũ: tum furentes Vngari cæde incendijs & rapinis cuncta uastantes, Tarui-
sium peruenere, eaq; expugnata urbe ultra progressi, omniaq; uastãtes, per quæ facerẽt
iter, Mediolanum inuadere constituerant. tum excití opulentiæ urbis Venetiarũ fama,
iam tunc ingenti signa conuertentes in eam duxerunt: & lembis tumultuariè fabricatis, *Ciuitas Noua ab Vngaris capta.*
quorum asseres pellibus cõglutinarentur. Ciuitas noua capta ad primum impetũ est in-
censa. Exinde Vngari per littorales insulas debacchati, Equiliũ & ad alteram partẽ ca- *Ciugia dea populata.*
put aggeris Clugiãq; populati sunt. Fuit uerò animus Riuumaltũ & Methamaucũ pri-
marias eius urbis insulas inuadere. Sed alia erat tunc eius urbis forma, alia munitio: nãq;
Petrus cognomento Tribunus dux, quam primũ eam gentẽ Pannonia mouisse audiue-
rat, urbem Venetiarum à Riuo castelli ad ædem S. Mariæ in Iubanico appellatã, muro
cinxerat. Canalem uerò, quẽ magnum dicũt ferrea clauserat catena, cuius capita unum
in sancti Georgij, alterum in sanctæ Mariæ prędictæ ædibus firmabantur. Cum itaque
B Vngari à Clugia mouentes littus, quod cõtra Methamaucum est, cepissent, ut inde Me-
thamauco Riuoq; alto per Albiolam potirentur, Veneti Petro Tribuno duce per arma
illis resistere perrexerunt. pugnatũq; est uarijs in locis, per quę barbari multitudine freti
irrumpere conabantur: & cum eo in certamine uano, aliquot diebus laboratũ esset, tan-
dem ipso natalis Petri & Pauli apostolorũ die, Vngari uictoriam desperãtes, re infecta
profecti sunt. Sensit per id tẽporis clades Italia inaũditas. Dum emẽ Vngari Venetos in-
festant, Saraceni mõtem occupauere Garganum, quem multis annis undiq; tenuerunt:
& Vngari à Venetis in Etruscos delati, eam cõmissis regionem summa & aliâs inaudi-
ta impietate cædibus, incẽdijs, & rapinis prope destitutã desertamq; reddidere. Omnes
emẽ motales fœminas æquè ac mares, qui cædibus superfuerant, aut fuga prolabi nequi- *Genua capta à Saracenis.*
uerant, in Vngariam adduxere. quin etiam anno, qui secutus est conditæ urbis Venetæ
LXXV. & quadringentesimo, Saraceni Aphricã Genuamq; urbem ceperunt, in quam
C maxima usi sunt sæuitia. Vrbe emẽ spoliata, & his qui arma ad defensionem induerãt pri
mo impetu cæsis, omnes pariter puberes latebris eductos trucidarunt: reddituriq; in A-
phricã mulieres omnis ætatis & impuberes masculos, cum facta pręda nauibus impo-
tos asportarunt. Sed iam sensim ad aliena prolapsus sum, ad res Venetas redeamus. Per
Agapiti pon. Rom. tẽpora Albertus Berengarij imperatoris filius apud Rauennã con-
stitutus, Venetos mercatores multis affecit incõmodis. Comaclensium emẽ nauigio, qd
illi haud quaq; tenue habebãt, fretus mare uestrũ latrocinijs tenebat infestũ. Id cũ Vene-
ti diutius pati nec possent, nec uellẽt, in Comaclũ delati oppidũ primo impetu captum,
& naues simul Comaclensium incenderũt. Fortè paulo pòst Petrus cognomento Can-
dianus Venetiarũ dux, Petro filio, ut sui ducatus cõsors omnia secum administraret, im-
petrauit. Isq; Petrus genitori ingratus, cùm in eum conspirasset, in exiliũ est actus. q ado
lescẽs acri ingenij ad Berengariũ Albertumq; accessit: & cùm fortè XII. onerariæ na-
ues ui tẽpestatis in primarium Padi ostium actæ essent, eas Petrus Alberti cõsilio præsi-
dio q; fretus intercepit. Et patre paulo pòst uita functo, in patriã à Venetis reductus, dux
D est factus. Omitto nũc multas Italiæ calamitates, ut ea quæ uestra sunt propria enumera
re possim potius quàm describere. Ad annum uestræ urbis conditæ secundũ quinqua- *Saraceni Italia ingressi.*
gesimum & quingẽtesimum Saraceni bipartito exercitu Italiam ingressi, hinc Capuam
ceperunt, inde Barrum terra mariq; obsederũt: cui Petrus Vrseolus uester dux annona
importata subuenit, nec tamen soluerunt obsidionẽ Saraceni. Quare cum essent Con-
stantinopoli nunciata ea, quæ dux Venetiarũ fecerat, Gregorius imperialis Catipanus,
id magistratus est nomẽ, cum classe in Adriaticum uenit: qua Venetæ cõiuncta itum est
in Saracenos, de quibus superatis cęsis & expulsis dux uester triũphauit. Eo qui secutus
est anno, Adriæ ciuitatis, à cuius uicinitate superũ mare nomẽ accepit, incolæ maior tũc
populus quàm urbis uetustas tunc toleraſſe uideatur, Venetorũ fines uastarunt: quibus
Otto Vrseolus Venetiarũ dux, Petri defuncti filius, apud Lauretũ Pado & Athesi uici-
num occurrens conflixit, & superati Adrienses breui peruenerũt ad eam opum tenuita-
tem, in qua eos obsorbuisse uidemus. Nono postea & XX. ac sexcentesimo uestrę urbis
anno, Robertus Guiscardus uir celeberrimus, ductu cuius regnum primo est constitu-
tũ, qd appellamus Siciliæ citra Farum, Dyrrachiũ urbem terra mariq; premebat. Nice-
phoruiq; imperator Gręcus, q per se ipsum nequisset, Venetos ut præsse urbi præsidiũ

afferrent, orauit: qui Dominico Syluio duci suo, ut triremiũ onerariarumq; nauium classe educta imperatori satisfaceret, publico cõsilio permiserunt. Duxitq; in Guiscardum Syluius classem, quã finis ostendit ingentem paratissimamq; fuisse. nanq; Normanę cõgressa classi uictoriam, sed cruentissimã obtinuit, & mare Dyrrachinis redditũ est apertum. Post aliquot inde annos Robertus Guiscardus imperium ambiens Cõstantinopolitanum, quod Alexius imperator pessimus inuaserat, classem superiore maiorẽ eduxit.

Alexius imp. Veneti nõ magis ut roganti Alexio satisfacerent, quàm quod Roberti potentiam, si augeretur, libertati suæ ducerent formidabilẽ, classem pararũt spe Alexij ampliorem, quæ item Syluio duce alto mari Guiscardo congressa est: & fractis fugatisq; Venetis Alexia nisq; qui aduenerant, Guiscardus Dyrrachiũ, Dominicus dux Venetias de fuga se con-

Vitalis Falero. tulit, quem inde patres in carcerem coniecerunt: Vitalisq; Falero illi suffectus reparatã illico classem ad Alexium duxit. qui imperator Guiscardo ad Sasium congressus fractusq; & fugatus imperiũ amisisset, nisi Robertus breui post febre & caumate per men-

Casiopæ insul. sem Iulium correptus, apud Casiopã insulam interijsset. Inchoata est paulo pòst glorio F sissima omnium expeditio, quam beatus pontifex Romanus Vrbanus secundus in Claromontensi concilio decreuit, ad quam Veneti classem ducentarum omnis generis nauium præfecto Michaele, Vitalis Michaelis uestri ducis filio, transmiserunt: eaq; classis nõ magis uestra militia, quàm Crucesignatorũ ex omni orbe Christiano ad uos cõfluentium plena fuit. Dalmataq; constat eam nauibus militibusq; adauxisse. Pisani tunc Venetis infensi, cum triremibus quinquaginta mediterraneũ infestabant, id in primis quærentes, ut naues Venetas casu obuias interciperent. Siue igitur classem Venetorũ Dalmatarumq;, sua maiorem esse ignorarunt, siue ea fuerunt audacia, ad portum Rhodiensem tanto nauigio concurrerunt, superatiq; triremes duodeuiginti, & in his militũ quatuor milia amiserunt. Sed Veneti ob crucis quod deferebant signi reuerentiam, triginta Pisanis primoribus in obsides retentis, cæteros incolumes cum redditis triremibus libe rarũt. Subinde Lassimiram, uel ut credo, Smirnam Asiæ urbem, quæ sex à mari milibus G distãs, tunc recens à Turcis diruta fuerat, ea classis cepit: & magni Nicolai corpus ibi repertum Venetias misit: Ea classis uestra cũ Boglioni Gothifredi tẽporibus cæteræ Christianorum expeditioni auxilio accessisset, illo ad primi anni captæ Hierosolymæ finem mortuo, eius fratri Balduino, qui primus rex fuit, primùm usui esse cœpit. Cũ em̃ Ptolemaidã, quæ & Accon & corruptè Accia à nostris est dicta, obsideret, uocata classis Genuensis primò, pòst Veneta accesserunt, quas simul fuisse tunc rostratas naues & triremes LXXX. refertur: & pressa mari ac terra Accon, uigesimo obsidionis die facta est in regis Hierosolymæ potestatẽ, liberisq; duobus his de Italia populis, priuilegia rex in ea urbe cõcessit amplissima. De quibus q̃d ad Venetos spectat, infrà diffusè dicemus. Ad annum nanq; Venetæ urbis conditæ sexagesimum quartum sexcentesimumq;, Balduinus eius nominis secundus Hierosolymæ rex, primo suffectus Balduino, de quo proximè suprà est dictum, Saracenis & Turcis resistendi spe destitutus Venetorũ auxilia poposcit, societatem eis in capiendis de terra barbara prouincijs urbibusq; pollicitus: exta req; uidimus, & uos scire non dubito fœderum huiusmodi formulam, cum Dominico H Michaele uestro duce solenniter conceptam. Sed priusquam classem Veneti parare potuerint Balduinus iste, Balach Parthorum regi Hierosolymã impetenti temerè cõgressus, cum magna procerum militumq; Christianorũ parte captus, Chairum in carcerem est perductus. Id cum secũdus Calixtus põtifex Romanus intellexisset, & fortè tunc La-

Concilium Lateranense. teranense conciliũ celebrabat, Venetos orauit, & sua impleuit autoritate, ut difficillimis Christianæ expeditionis rebus in Asia subuenirẽt. Erat per id tẽporis Hierosolymis patriarcha Varinundus, uir nõ magis doctrina & religione, quàm animis & prudẽtia conspicuus, q Balduino capto Hierosolymæ & regni administratio à Christianis fuerat demandata: qui & ipse sicut pontifex Romanus ad Venetos mittens fœdera cum Balduino icta illis confirmauit. Dominicus itaq; Michael classem adducẽs potentissimam ad

An. sal. 1122. annum salutis secũdum & uigesimum supra centesimum & millesimum, in Asiam nauigauit. Iacobusq; theologus Genuensis, qui paulo post Hierosolymis diu uixit, & à quo hæc sumpsimus, LXX. onerarias naues eam classem habuisse scribit. In qua similius est uerò triremes inter & ceteas, ac alias minores, quàm uestra habent monumenta naues fuisse

A fuisse &c. Interea Varinundus patriarcha, quo die certior est factus Dominicum Venetijs soluisse, omnes copias quotquot Hierosolymis educere potuit, ad Iopem duxerat: quam Hierosolymæ proximiorem cæteris maritimam urbem, Babylonica septingenta rum nauium classis arcta & periculosissima obsidione premebat. impetū quem Venetus dux in barbarā classem fecit, improuisum fuisse crediderim, quod Genuēsis scriptor eque ac Venetus autores sūt, barbaros illico, pfligatos fugatosq; magna ex parte captos fuisse. Iope liberata, iussit patriarcha omnibus Christianorū copijs terra mariq; in Tyrū iri, quā urbem omnium præter Hierosolymam & Antiochiā Asiæ potentissimam Christiani ad id temporis expugnare nequiuerant. Ea tamen summis barbarorum conatibus aliquandiu defensata, tandem multo, ut Genuensis uerba imitemur, Venetorum sanguine capta, & Hierosolymæ regno addita. Concessum uerò Venetis à Varinundo patriarcha, & postea à Balduino rege pecunia redempto confirmatū, quod uidimus ipsi priuilegium, minora habuit quàm quæ concedentibus in tanti beneficij præmium fuerint onerosa. Nanq; Balduinus hic secundus ea primo confirmat, quæ primus alter Balduinus rex Venetis in acceptorum principio expeditionis beneficiorum prēmium in hanc maximè formā, in ecclesia S. Crucis apud Achonem altero concesserat priuilegio: habe rent Veneti omnibus in urbibus Hirerosolymæ & primatus Antiochiæ propriā fori iurisdictionem: uicum & plateam particularem, ubi furnum, staterā, cauponas, mēsuras q; proprias, & cætera mercimonia nullis grauati uectigalibus exercerent. Si quis Venetus naufragium feciſſet, si decessisset intestatus, bona cederent Veneto magistratui. tum in beatorum apostolorum Petri & Pauli festo celebri, regius minister ex Hierosolymæ ærario, trecentos Bizantios Saracenos persolueret: hisq; à primo secundus addidit Balduinus, ut Tyri Ascalonisq; urbium, quandocunque in Christianorum fierent potestatem, Venetus tertiam partem dominio possideret. Tyro capta, & Balduino Hierosolymam reuerso, periculum palàm est factum, quod Christianę expeditioni maximum imminebat, si ea à Venetis auxilia non uenissent. Nanq; suffectus Caloiohanni Emanuel, tunc Constantinopolis imperator, qui tantam Christianis Latinis uictoriam, sicut & sui prædecessores inuideret, Iope obsessa apertè in Venetos cœperat machinari, quos à ferenda Christianis ope cupiebat auertere. Eius itaq; imperatoris per eam ætatem potentissimi motibus qui continuabant, territi Venetæ reipublicæ magistratus, Dominicum Michaelem ducem suum reuocare coacti sunt. Isq; probus uir Rhodum primò, pòst Chium Græci imperatoris insulas spoliauit, glorioſum nactus in Chio Theodori martyris corpus, quod in S. Marci basilicam delatum, in capella insigni seruatur, quam Narsetem cartularium ędificasse docuimus. Ductis inde apud Chium hybernis Dominicus dux, Samum, Mytilenas, Andrum & alias de Emanuelis imperio insulas spoliauit: occupatoq; Mothonico, & præda ibi facta inter suos diuisa, urbem communiuit, eademque classis in patriam reditura, Spalatum & Tragurium regis Vngarorum urbes, quod & ipse Veneto inimicaretur nomini, ui cepit, quas urbes Veneti hucusque possident. Dominicus uerò dux celeberrimus, tantis rebus intra trigesimum quàm profectus erat mensem felicissimè gestis, in patriam est reuersus. Immorati diu sumus in recensendis ordine gestis à Dominico Michaele rebus quidem maximis: sed eo plurimi à uobis & uestra republica faciendis, quod iacta sunt tunc uestræ amplitudini fundamēta. Nam tunc primum extra portum & littora uestro ducatu cōprehensa, aliquid dominij urbs Veneta habere cepit. Idq; ut docuimus, maximo grauissimoq; pontificis Romanorū & Hierosolymæ regis cōsensu, ac totius orbis Christiani applausu factum esse glorioſissimum uobis, ac felicissimum ducere ac existimare debetis. Nec paruo postmodū reip. decori fuit, tertij Alexandri pontificis Romanorum ad uestram ciuitatem accessus. Eum enim primo uigesimo & septingentesimo Venetæ urbis conditæ anno, uenisse cōstat, ut promissam ex fœdere pacem cum Federico primo Barbarossa imperatore Romano uestris auspicijs, uestro concluderet interuentu. Sebastianusq; Zianus dux uester, cùm binos orbis Christiani principes ea pace solenniter constituta, Federicum primo Rauennam usq;, & post Alexandrum pontificem longiore aliquantisper nauigatione prosecutus fuisset, eodem anno tanta auctus gloria, est defunctus. Cumq; paucos post annos tertius Clemens Papa Federicum antedictum imperatorem, Philippū regem Francorum,

Iope ciuitas.

Tyrus.

Priuilegium Venetorum.

Ricardum regem Anglię, Oddonẽ Burgundię ducem, ut laborãtibus in Asia Christianorum rebus subueniret, impulit: admoniti ab eodem põtifice Veneti per Henrici Dãduli ducatus tẽpora classem, cui Rauennas archiepiscopus põtificis legatus præfuit: parauere. Primos uerò & omniũ pro tempore utilissimos, ea expeditio ex Italia Venetos habuit, & qui se eis addiderãt Pisanos. Nã Clemẽtis Papæ edicto palàm facto, Bela Vngariæ rex, Venetiq; ut terræ sanctæ opitulari possent, pacẽ utrinq; diu denegatã pari facilitate inuicem cõcesserũt, & coniunctas in Adriatico Venetã Pisanãq; classes magnis Italiæ nobiliũ militumq; est ingressa, quibus Tyrũ delatis, & in urbem expositis perterriti, prius ac penè desperãtes in illa Christiani respirare cœperũt. perseuerarũt hę classes triennio rebus Asiaticis intentissimę. Cumq; nauiũ reparatione, & militum regumq; supplementis permaximè indigerent, sicut simul iuerãt eodem tempore, sed nequaquã simul, aut eadem cum qua iuerant amicitia littoribus Asiæ sunt profectæ: quin bellum utrinq; mutuum in patriam est relatum, quod malo Pisanorũ successu prius terminatũ penè quàm gestũ est. Pisana em̃ classis Polam delata Lesinã urbem Venetis tributa pendentem cepit, apudq; eam hyberna egit. & Henricus dux Venetus hãc classem in patriã reducẽ exarmauit: inde nouam triremium decem, nauium sex cetearum raptim armatã emisit. Qua Polam ducta & urbs ui capta, & Pisanorum pars classis reliqua incensa est: partẽ em̃ classis maximã Pisani reuocarũt præsidio occursurã, sex eorum nauibus onerarijs, quæ mercimonia à Tanai fluuio & mari Pontico aduehebant. Venetiq; Polæ muro ita aperto dirutoq;, ut in eam ultra Pisanis receptus esse nequiuerit, Mothonũ urbẽ suã in Peloponneso se contulerant, apud quam Pisanis aperto uenientibus Pelago cõgressa classis Veneta, & præsidium repulit malè habitum, & duas ex ipsis sex mercimonijs plenas intercepit: paxq; breui maximo cum Pisanorum damno composita est. Sequitur in primis glorioſa Venetis expeditio. Anno cõditæ urbis quarto quadragesimo septingentesimo, Bonifacius marchio Mõtiferati, Balduinus comes Flandriæ, Henricus comes sancti Pauli, Ludouicus comes Sabaudiæ Venetias aduenerũt, nulla alia ratiõe, quàm ut uia ad Constãtinopolim, per uarios pridem in Germania, & nuper in Constãtinopoli exortos motus intercluſa, à Venetis opem peterent transmittendis in Asiã copijs, quas Christianorũ subsidio ducturi erant: pactiq; erãt cum Henrico Dandulo duce quales quotq; naues habere, quantum pro naulo dissoluere deberẽt, quingẽtos & quatuor M. equites, & octo M. pedites & commeatus necessarios traducturi. militibus uerò suis ad edictum tardiusculè cõuenientibus protracta est diutius opinione sua Venetijs mora, ut æstate iam in Autumnum uergente, pecunias hi proceres expectando consumptas, à Venetis mutuas capere sint compulsi. fortè per id tempus Iadera quintum à Venetis ad Vngaros defecit, cuius recipiendæ cura ducem Henricum & Venetos adeò urebat, ut nauigium importuno tempore pœnituerit proceribus promisisse, quã ut reuocarent promissionem nullo abduci incommodo patiebantur: cum melior in re ardua ac difficili consultãtibus occurrit sententia, dandas s. esse dono petitas maioresq; proceribus pecunias, si inita societate illis in recipiẽdis Dalmatiæ urbibus oppidisq; rebellibus reipub. opem afferre animum induxissent. Ictaq; sunt in annum fœdera educẽdas esse à Venetis expeditionem triremes LX. & præter Dalmatiam quicquid urbium, oppidorum, insularumq;, & omnifariam prędæ caperetur æquis inter utrosq; portionibus diuidendum. Henricus itaq; Dandalus Venetorum dux cum expedita triremium classe primus omnium Idib. Octobris soluit, cęteri postridie sunt secuti. Quam classem præter armatas iam ducibus dandas, urserioſq; quibus equi deferũtur uiginti centũ, ac onerarias naues LXX. habuisse cõstat: primumq; Tergestini & Mulgenses mare latrocinijs infestantes domiti, & Venetis tributarij sunt effecti. Iaderam uerò delati diutius ad eam suã opinione sederũt, quã sępe oppugnatã multis laboribus & multo sanguine fuso recepe rũt. Et qa eius quæ ter iam quaterq; rebellauerat respectu liberari uoluerũt, Veneti muros urbis in mare uersos aperuerũt. Actũq; est inter socios, ut hyemẽ planè inchoatã, & crebris iam sęuientem tempestatibus ibi agerẽt: quare Iaderenses quicq; ditiores & urbis primores Venetorum clementiam desperantes, sponte migrarũt. Interim Alexius puer Isaac Constantinopolitani imperatoris filius, Alexij patrui sui fratricidæ manibus elapsus, Iaderã se contulit, cõsilio fretus nonnullorum procerũ paternæ amicitiæ, à quibus

Classis Veneta & Pisana.

Iadera defecit à Venetis.

Dalmatiæ urbes.

Iadera capitur.

Venetias

A Venetias ducebatur: petentem uerò afflictis rebus opem & multa pollicentem Alexiũ
socij bello exaudiendum duxerunt: suntq; in hac maxime forma fœdera constituta. Re-
stitutus in patriã Alexius imperatorq; aut solus, aut cum patre si superstes in carcere in-
ueniretur constitutus, Græcanicam ecclesiam & religionem Romanæ ecclesiæ ac tui
catholico subijceret: pro damnis insuper, quæ tam Venetis, quam Francis ubiq; cõstitu-
tis Emanuel imperator pridem intulerat, triginta M. auri marchas dissolueret: principi-
bus uerò expeditionis nauli impensæ satisfacerent, qua erant Venetis obligati. Solue-
rũtq; à Iadera ad ueris initia bello socij, perpetuo cursu Cõstantinopolim petituri. Et la-
derenses patria profugi piraticã ubiq; in Liburnis, patria sua, hostilisq; finitimis infestissi-
mam exercuerunt, in quos noua à Venetis educta classis, & præsidium Iaderæ immi-
nenti insulæ impositum est: Cui Malcõsegno indicta est appellatio: quod quidem præ-
sidium Iaderenses patria extorres opibus Vngariæ regis freti triremibus decẽ apud Ca-
ietam armatis diruerunt. Quamobrem nouam atq; ingẽtem Veneti classem parare cœ-
B perunt. Id cùm Iaderenses rescissent pacem à Venetis suppliciter petitam impetrarunt,
ut datis obsidibus primatum filijs in patriam reuerterentẽ. Classem interim bello sociam
Bosphorum ingressam, ad Margaria locum Galathis è regione oppositum, haud longè
à Constãtinopoli distantem remorata est catena, quam Alexius fratricida densissimam
præsidijs ad utrinq; latus tetenderat communitam: ad quam dum rentus esset exercitus,
Cretenses duabus uectæ triremibus publico consilio insulam Alexio puero dedideunt,
qua ille Bonifacium Montisferati marchionem paterna sibi auitaq; affinitate coniun-
C ctum donauit: catenaq; interim non prius perrumpi potuit, quam Aquilone nauis ce-
tea uento impulsa ualidissimo est immissa: forsexq; simul immensus illam eodem iuuan-
te impetu succidit. Ea separata peregrina: nam eo se nomine totus exercitus appellabat,
urbi appropinquant, procerescq; terrestres copias ducentes primi excensione facta ad
urbis mœnia portasque ferri cœperant, quum Theodorus Lascara adulterini impera-
toris gener, & copiarum doctor eruptione facta impetum fecit: & prælium utrobique
cruentum & atrox commissum est: tandémque Græcus intra mœnia est repulsus. Eo-
démque tempore classis Veneta ad portum urbis circumacta est, quam & catena item
altera retardauit. Eam enim inclusæ triremes uiginti pro uiribus defensabant. Continua
to tamen perpetuo duorum dierum prælio, & scissa est forfice catena, & in portu trire-
mes uacuæ: nam Græci in terram profugerãt: sunt inuentæ. portu capto peregrini pati-
tis muneribus, illi terra portas, hi de nauibus mœnia, perpetuis agitare oppugnationib.
constituerunt. Venetíque uineas ad promurale in portũ uergens quam proximas ade-
gerunt: binis insuper nauiũ malis supernè ad caueas colligatis pontes impositi sunt, de
quibus muros altitudine superantibus oppidani sagittis catapultisq; & fustibalis ferie-
bantur: quin etiam ignis de pontibus caueisq; nauium in proxima continuantiaq; mœ-
nibus urbis ædificia sæpenumero iactus est: qui tandẽ amplissima corripiens ædificia la
tissimum commisit incendium, ut eo territi metu, crebris insuper ictis uulneribus muro-
rum defensores eos linquere sint coacti, quos scalis innixa iuuentus Venera occupauit.
D Ad eumq; tumultũ in urbe concitum Alexius fratricida territus nocte concubia fugiẽs,
ingẽtem thesaurum, qui postea rescitus est apud Hirenam filiam uirginem in monaste-
rio defossum liquit. Ea perditi uiri fuga per urbẽ uulgata, Isaac cęcus carcere eductus, &
puer Alexius maximo populi fauore patentibus portis in urbẽ est reductus. Exinde la-
ctis utriq; imperatori de more acclamationibus, Isaac pacta à filio cum peregrinis fœ-
dera sponsioneśq;, & pecuniarum obligationem præsente & consentiente populo ap-
probauit: quorum executioni cum probus imperator Isaac gratissimè intenderet, mor-
bo ab aeris, ut creditũ est, insolentia contracto interijt. Nec segnior illo erat in ostenden
da gratitudine puer Alexius, quem & satis debito facturum & ingentia etiã peregrinis
in Asiam traiecturis allaturum apparebat, nisi ingrata & seditionibus per eam tẽpesta-
tem nutrita ciuitas, omnia eius cõsilia subuertisset: tumultus emin populo incertis auto
ribus est exortus, & incursu ad imperiale facto cõuitia in imperatorẽ iactata sunt, quod
puer ignarus rerũ pecunijs auaræ, & semper antea inimicæ genti Latinæ dandis urbem
expilare, ac omnino intenderet exhaurire. Et puer Alexius sibi timens prudẽti supra æ-
tatem consilio alta inclamauit uoce, sese in eorum potestate dirigẽdis huiusmodi alijsq;

Iaderenses piraticam exercent.

Iaderenses à Venetis pacem impetrant.

Veneti occupant urbem.

rebus de cætero permansurũ: hæc noctu de prima uigilia fiebant. Mane imperator consilio paucis communicato ad Bonifacium misit Monteferatensem: admonuitq; atq; orauit, ut de tertia uigilia cum armatis cohortibus ad portam, quæ clanculum pateret delatus in palatium aduolaret. Fuit eius consilij constitutiq; facinoris conscius quidam & ipse Alexius cognomine Murtilus, quẽ Isaac imperator ex infima plebe in patriciũ protonotariumq; primariam aulicorum dignitatem extulerat: is malo uir ingenio ad tyrannidem anhelabat. Quare primarios factionum & in plebe audentiores allocutus, tumultum ad primam uigiliam priori similem concitare curauit: quo tumultu uix tunc exorto Alexium puerum titubantẽ, ut in penitiora sordidioraq; palatij delitesceret admonuit, curauitq; perductum ad locum à suis satellitibus custodiri: exinde in publicam delatus est aream: & multa cõcionabundus dixit ostendens præsentem urbis cõditionem, imminens ab externa, auara, ambitiosa, & semper hactenus inimica gente periculũ, uiro nõ puero indigere: effecitq; quod in primis anhelans satagebat, ut incõditis uocibus eum populi pars gubernatorem, pars ducem, pars imperatorem acclamauerit. secũdum quas acclamationes magna stipatus caterua in palatium se proripuit, & puerũ Alexium, quem datum bis uenenum nõ occiderat, eliso gutture manu propria necauit. Tumultu exinde sedato, copias contraxit quantascunq; urbs tunc populo frequẽtissima dare potuit: & suis iam urgentibus fatis hinc defuncti imperatoris pueri amicos tollere, inde peregrinos pellere animum adiecit: primũ tamen in peregrinos ducendæ acies sunt instructæ: & accersiti sacerdotes pompam producentes, Iconamq; portantes gloriosæ uirginis Dei genitricis, quæ in sacrario seruabatur, diuina ituris in prælium armatis peregerunt. Secundum quæ ritè facta eadem Icona in uexillum & pugnæ signum præmissa est. Fortè impetus primus factus est in Balduini Flandrensis comitis stationes, quæ ad suæ legionis tabernacula seruabantur. Isq; dux non magis corpore, quàm animo præsens cum paucis occurrens, furentis Græci impetum tam diu moratus est, quoad omnis legio arma rapuit. Quæ in prælium tota cùm irruisset, pseudo imperator in portam usq; repulsus est, Iconaq; casu à peregrinis capta parum abfuit, quin tyrannus cum multitudine suorum promurali exclusa fuerit interceptus. Iconam peregrini apud se mansisse in eam acceperũt partem, ut uictoriã sibi de perfido hoste maligno homine à Deo spõderi in spem maximam sint adducti. Quare in consultationem est positum quid plurimi quiq; maiores natu, melioresq; censerent à peregrinorum exercitu faciendum: uicitq; sententia tollendum esse & deijciendum tyrannide perditissimum hominem, qui tam multa in se tam horrenda in puerum Alexium commisisset. Fœderaq; primum omnium inter eos hac formula renouata sunt, ut urbis captæ atq; imperij Romanię urbiũ ac locorum, quæ in potestate fierẽt dimidia proceribus peregrinis, altera pars Venetis possidẽda daretur: urbsq; ab his mari, ab illis terra uariatis per duos de septuaginta dies oppugnata est. & licet magna Græci à peregrinis terra pugnãtibus incõmoda acceperint, muro tamẽ Veneti in portum uerso supernè de nauium malis caueisq; sicut aliàs expugnato, priores urbe potiti sunt. Tyrannusq; noctis umbra tectus cum pellicibus uxore & thesauro fugiens euasit. Ciues uerò hinc ad capti ab hoste muri uoces, inde ad tyranni fugam uno atq; eodem tempore sunt exterriti. Sed dante ingenium necessitate conuocatos in solennem pompam sacerdotes secuti sunt inermes, & crucibus Iconisq; ad fidem comparandam præmissis, tenentes murum armatos uenlam supplices orauerunt, qua facillimè impetrata, portis undiq; patentibus Latini nominis multitudo undiq; est ingressa. Quiete urbi data proceres in cõsilio decreuerũt quindecim uiros ex omni exercitu deligẽdos, quibus creandi imperatoris deligẽdiq; patriarchæ potestas esset irrefragabilis attributa. Quod cum placuisset id Veneti petitũ impetrarũt, nisi imperator esset Venetus, patriarchã ipsi possent ex arbitrio declarare à Romano pontifice confirmandum. partitio electorum in hunc maximè modum æquata est, ut quinque uiros externi principes Flandrensis & sancti Pauli comites, totidẽ Montisferatensis Sabaudiensisq; reliquos Veneti deputarent. Balduinusq; Flandrensis summa concordia sublimatus, & Thomas Maurocenus in sacris agens, in patriarcham Cõstantinopolitanum à Venetis declaratus est: qui nouo imperatori ex more inuncto, diadema imposuit: & breui pòst pro confirmatione obtinenda, Romam ad tertium Innocentium pontificem se cõtulit.

Alexij mors.

De eligẽdo imperatore & patriarcha.

A Vſi uerò ſunt expeditionis huiuſce principes magna in nouum imperatorem liberalitate. Nam ut onera imperij cõmodius tolerare poſſet, dimidia illum partis eos ex fœdere tangentis tam urbis, quàm prouinciarum uectigaliumq; & portoriorũ imperij donauerunt. Inde ad nonam captæ urbis diem Veneti claſſe, cæteri omnes terra recipiendis Balduini imperatoris nomine, prouincijs, urbibus & inſulis eduxerũt. primuſq; omniũ Bonifacius Montisferatenſis, & Henricus imperatoris germanus frater, omni Thracia, quæ Adrianopolim & Conſtantinopolim dierum trium itinere, quaqua uerſum interiacet mirabili uictorię curſu potiti ſunt, & omnia ut imperatoris poteſtate firmarent, caſtra duces in Adrianopolim ſunt metati. quam in urbẽ Græci nobiles & primores quiq; Latinorum exoſi imperium copias contrahebant. Manſerat apud imperatorẽ Conſtantinopoli Henricus Dandulus ueſter dux, quo partem quartam imperij ſe tangentẽ certioribus diſcretã terminis, ac locorum nominationibus innoteſceret. Et quia Ægęi pelagi (Archipelagũ nunc appellant) inſularum pars maxima & adiacẽtes Creta & Aulis

Bonifacius Mõtisferati & Hẽricus imp. frater.

Henricus Dandulus dux.

B Eubœa nunc Nigropontus, in ea adnumerabãtur quarta parte, claſſem ſuam illis primũ recipiendis intendere curauit. Sed cum ad Cretam eſt peruentũ, omnis ea inſula in Bonifacij Montisferatenſis poteſtate pacifica eſt reperta. Quamobrem imperator Balduinus concordiam in expeditione, & fœderum publicè ictorum iuſtitiam conſeruãdi cupidus, Bonifacium in Theſſalię regem declaratũ, ut Cretam Venetis dimitteret eſt hortatus: miſſiq; ſunt ad caſtra in Adrianopolim firmata, cum imperatoris decreto Marcus Sanutus Patricius Venetus, & Rabanus de carceribus Veronẽſis Veneti ducis oratores, qui Bonifaciũ imperialis decreti quod exhibuerunt autoritate regem Theſſalię appellatum, ut accepta a Venetis pecunia quanquã modica ius illis ex Alexij pueri extorriſq; donatione quæſitum cederet, facilè in ſententiã adduxerũt. Thomas interim Mauroceno Romæ fuerat, quem III. Innocentius pontifex libentiore, quàm petitum fuerat animo, in patriarchã Conſtantinopolitanũ confirmauerat, quod ea eccleſia tunc uero Romano pontifici ſubiecta erat. Iiq; patriarcha cum Venetijs paruo fuiſſet tempore,

C Conſtantinopolim ad ſuam reuerti uoluit eccleſiam. Cui nauigaturo Senatus Venetus triremes quatuor duci Dandulo & eius claſſi addendas tradidit. qua fretus armatarũ triremium occaſione patriarcha, Raguſiũ urbem, quæ à Venetæ reipub. fœderibus deſciuerat, recepit. & Dyrrachio, quã Græci imperatores deſertam liquerant, inſtaurato præſidia impoſuit. Exceptus uerò eſt Cõſtantinopoli patriarcha ſummo applauſu, & pont. Innocẽtius Balduinũ imperatorẽ à patriarcha cõfirmato iuſſerat autoritate Apoſtolica coronari. eaq; dies celeberrimo totius penè Græciæ nõ magis Latinorũ, q; Græcorum cõuentu lætiſſima fuit. per annum, qui ab urbe Conſtãtinopoli capta, tunc finitus erat, quicquid Iſaac & Alexius fratricida poſſederãt terra & mari, unica Adrianopoli excepta, in Latini imperatoris Latinorũq; pcerũ poteſtatẽ factũ erat. Sed perturbauit tãtos Latinorum ſucceſſus, hinc Balduini imp. inde Henrici Danduli ducis ueſtri mors breui ſubſecuta, & tamẽ res proſperè ſucceſſerunt. Sed iam hoc loco fidẽ promiſſi ueſtræ magnitudini ſupergreſſus ſum, qui penè hiſtoriã, nõ breuiarium hac una in parte deſcripſi,

Balduinus coronatur.

D quod ab ea expeditione magna amplitudinis ueſtræ, quã nunc etiam obtinetis, pars originem habuit. Nec erant tunc ueſtrorũ imò publicorum Chriſtiani nominis hoſtiũ Saracenorũ uires imminutæ, quin potius ſolito potentiores toto orbe effecti erãt, excepta Italia, cui unicæ à ueſtro potentatu, & regum Siciliæ tunc etiã potentiũ & bene Chriſtianorum metu, manũ inijcere formidabãt. Ad annum enim III. Innocentij pontificis prędicti tertium, Ilmamolinus Saracenorũ Aphricã incolentiũ imperator, quẽ Tunici regẽ Soldanum q; appellarunt, ingentes in Europam traiecit copias. primaq; ad Toletum fixit caſtra & inaudito uictorię curſu utranq; Hiſpaniã peruagatus, latiſſimis omnia incẽdijs populationibuſq; fœdauit, adeò ut hinc Arelatũ, inde Auenionũ Gallicas urbes, illud idem afflauerit incendium. Henrico interim imperatore defuncto fratri Balduino apud Conſtantinopolim. & Petro Ziano Veneto in ducẽ ſuffecto, creſcebat in Latinorum manibus imperium Romaniæ. Imperator enim Adrianopolim agitabat, cuius & Græciæ imperij nomẽ Vatari occupauerant: & dux Venetus liberũ ſuis fecerat, ut præter maiora reipub. reſeruata ea, quæ ciues Veneti caperent, ſibijpſis propria retinerent. Primiq; omnium Marcus Dandulus & Iacobus Viaderus Gallipolim ceperunt. Mar-

Ilmamolinus Saracenos in Europam traijcit.

cuſq; Sanutus & cõfœderati ſecum aliquot ciues, Naxo, Paro, Mela, Herinea: eodemq; tẽpore Marcus Dandulus Andro, & aliquot Ægæi pelagi inſulis ſunt potiti. Rabanus uerò de carceribus Veronenſis & nepotes Euripium: Andreas & Hẽricus Gliſij Tinas, Micholas, Schyrõ, Scopulũ & Schyatã: Philocalus nauigoſus Stalimenũ ſibi dominio ſubegerũt: per quod item tẽpus claſſis Venetorũ unius & triginta triremiũ, perſequendis piraticis miſſa, Corcirã nunc Corphu dictũ, & eodẽ uictoriæ curſu Mothonũ & Coronum reipub. rebelles ſubegit. Dominicuſq; De la roſa Cãpanus ex Gallia reliquijs Athenarũ & omni Achaia potitus eſt, nec tamẽ deerãt Græci in latrocinia coeuntes. Hẽricus nanq; cognomẽto piſcator Maleæ comes Genuenſiũ claſſe fretus Cretã inſulã, ut caperet eſt adnixus. Veneti aũt claſſe uiginti quatuor triremiũ immiſſa, & ſuã tutati ſunt inſulã, & quatuor Genuenſiũ triremes interceperũt. Eaq; Latinorũ apud Cõſtãtinopolim uictoria, animos Chriſtianorũ in Aſia degentiũ erexit. Annus aduenerat cõditę urbis ueſtrę ſeptimus quinquageſimus ſeptingẽteſimuſq;, cũ gubernãdę Cretę rebelles animos oſtendẽti, & Mothono ac Corono gubernatores dediſtis, q magiſtratus freti ſex nauibus ceteis, & totidẽ triremibus patria eductis, & Cretã ſeruarunt, & Genuenſiũ rebellibus fauentiũ tres naues interceperũt. Quin etiã Rabanus de carceribus neporeſq; cũ Nigropontis inſula ſeſe uobis feudatarios ſubegerũt. pariter Gofredus De uilla Gallicus, qui in Achaiæ principatu Dominico De la roſa ſucceſſerat: & Michael Cominos Græcus nobilis cũ Pelopõneſo nũc Morea dicta per feudũ Venetę reip. obedientiamq; ſpopõderũt. Anno aũt qui ſecutus eſt, Veneti motus Cretenſium rebellionis cõpeſcere cupientes, equites ex ſuis & plebeios pedites eò in coloniã deduxerunt, prędiaq; inſulæ maiora melioraq; tum equeſtri ordini, tum plebeis diuiſa, primuſq; p rep. Veneta dux Candiæ fuit Iacobus Teupulus, qui paulo antè cùm præturam in Conſtantinopoli gereret, inducias cũ Vatari Comino Græcorũ imperatore Adrinopolim obtinente, in quinquennium cõſtituerat. Quæ quidẽ inducię ab Henrico imp. pariter fuerant conſtitutæ. Suffectus Henrico mortuo Petrus Altiſiodorẽſis ad urbẽ Romã ueniens, ab Honorio III. pontifice Romano in S. Laurentij eccleſia, quæ eſt extra urbis muros cũ Iole uxore coronatus eſt. Iſq; pontifex rebus Romaniæ, & ſubſequenter Hieroſolymę opẽ laturus multos excluit Cruceſignatos, qui cũ eo imperatore Cõſtantinopolim ſe cõferrẽt. Ioannes quoq; Colũna Portuẽſis epiſcopus cardinalis, in eius expeditionis legatũ ſedis apoſtolicæ declaratus eſt, qui ad nonũ coronati imperatoris diẽ, urbe profectus Brunduſiũ ſe cõtulit, quo imperator imperatrixq; acceſſerũt, omneſq; ſimul Venetorũ nauigio ſunt excepti. Ioãnes nunc imperator Venetis promiſerat, ſi ab eis, qui à Cõſtãtinopoli detulerunt cũ habito à pontifice exercitu, Conſtãtinopolim reportaret, Dyrrachiũ eis recuperare, quã urbẽ Theodorus Epirotes furto doliſq; ſurripuerat. Debellaturus aũt Dyrrachiũ imperator hinc Iolẽ uxorẽ, indeCardinalẽ Columnã Cõſtantinopolim iuſſit accedere, inchoataq; eſt obſidio, & oppugnationes per dies penè ſingulos intẽtatæ. Sed urbẽ ueteri muro, quẽ Venetus inſtauraſſet munitã, Theodorus milite abundãs ex Epiro fideli facilè defenſabat, adeo ut imperator potiri deſperans ſibi conſtituerit abeundũ. & quia mediterraneas Macedonię urbes inuiſendi deſiderio teneretur, petitã inter ſoluendum obſidionem à Theodoro fidei publicæ ſecuritatem accepit. ſecundum quã ſcripto ſibi datam, ad arctę amnis portum excenſionem in Macedoniæ littora primã fecit. Inde ad Nemoroſa Tẽpe delatus, cùm ad mõtium ſaltus peruenìſſet ſyluis tectorũ ſtructas à Theodoro duce inſidias incidit, & abductus in teterrimũ carcerẽ eſt cõiectus. Andreas per id temporis Vngariæ rex ab Honorio põtifice in prædictã expeditionẽ accerſitus, ius omne quod in Dalmatia ſuum ad id temporis regnum habuerat Venetis ideo conceſſit, quia eum uſq; ad Dalmatiã cum exercitu amplo nauibus detulerunt. Eſſet hoc in locõ dicendũ, quo pacto Cõſtantinopolitanum ad ruinam tendere cœpit imperiũ, quia imperator cõciliatam ſibi cum rege Exagonarum à Venetis amicitiã, noluerit accepta in uxorem eius filia cõſeruare. Sed maior eſt res, quã quæ breuiario cõprehendi poſſit. In Italia uerò per id tẽporis Federicus ſecundus imperator Germanus, nõ minus quàm ſi Turcus fuiſſet aut Saracenus, Romanæ eccleſiæ & Italiæ ac Romano põtifici infeſtus erat. Is repugnare & prælio reſiſtere auſos Mediolanẽſes aggreſſus, Petrũ Teupulũ Venetiarum ducis filium cepit, & in Apuliam miſſum in carcere occidi iuſſit. Quãobrem

Creta colonia Venetorum.

Iacobus Teupulus dux Candiæ primus.

Andreas Vngariæ rex.

Gregorium

A Gregorium IX. pontificem Romanũ, quẽ ipse persequeretur imperator Iacobus Teutonicus, solito attentius exaudiuit. pacẽq; eo rogãte cum Genuensibus cõstituit annis nouẽ, his cõditionibus duraturã, ut bella uterq; populus susciperet, gereretq; cõmunia. nec posset alter sine altero cũ Vatari Græcõ imperatore aliqd attẽtare, ut utriusq; populi naualia amborũ simul deferrẽt insignia. obtestatusq; est põtifex, q̃d decreto sancitũ promulgari fecit, partẽ quæ huiusmodi cõstitutæ paci cõtraria primũ faceret, excõmunicationẽ cuius sentẽtia tunc est lata, interdictũq; à sacrificijs incursurã. Ea pax alioquin laudabilis, uel ea maximè ratiõe fuit necessaria, ut hi prepotẽtes Italiæ populi, hinc Federico, inde Græcorũ imperatori Latinos apd' Cõstãtinopolim opprimẽti, resistere possẽt. Ioãnes em̃ Brennius imperator ad eos obierat dies, & Balduinus ex decreto acceperat imperiũ. Ioãnes itẽ Vatari apud Adrionopolim orientalis appellatus, & alter apud mare Ponticum Exagonarum Græcorũ occidentalium imperatores, partim diuisis copijs, partim cõiunctis, Latinos è Græcia eijcere adnitebant: & Vatari cõtinuatũ ab Adriano

B poli usq; ad Sataliã obtinebat imperium. Cui suberãt aderantq; in bellis assidui Marcus Sanutus Ægei pelagi, & Leo Ganala Rhodũ insulas tyrãnide obtinentes. Fregerũt tamen Veneti aliquot ante constitutã pacem annis, utriusq; Græci imperatoris audaciã. Cretenses in rebellione pendentes cõprimere cupiens dux eam insulã pro Venetis gubernans, Marcũ Sanutum mercede conductum auxilio aduocauerat. Cùm accersitus à rebellibus Vatari tres & triginta in expeditionẽ adduxit triremes, & quẽ solum reperit, cum triremibus octo resistẽtem Sanutũ in patriam prodito Veneto redire curauit. obtinuitq; tunc de insula Creta Vatari Rhetinium, Mylopotamũ, & Castrum nouum. Sed cum ulterius progredi Græcus imperator obsistãte Veneto nequiret, relicta oppida cũ impositio præsidio amisit, trescq; de sua classe triremes apud Cythereã insulã periere naufragio. Tunc educta Venetijs ingẽs classis Raguſinos, qui suasione pollicitationibusq;

Vatari seducti desciuerãt, data uenia in solitã fœderationẽ amicitiãq; recepit. neq; uerõ

C potuerũt Latinorum debilitatẽ Veneti adiuuare, quin Constantinopolis tanta belli acerbitate sit pressa, ut Balduinus imperator Philippũ filium infantẽ, accepti aeris alieni pignus tradiderit mercatoribus. detractũ quoq; ædium publicarum & basilicarũ culminibus plumbum uenijt: nec erat alicunde auxiliũ præter opem, quę multa à Venetis suo ipsorum impendio adueniebat. Tandẽ Græci imperatores rebus elati prosperè in Latinos patratis, Cõstantinopolim terra mariq; cinxerũt arctissima obsidione, unde in salutis desperationẽ imperator adductus Balduinus Venetos suis grauatos periculis, magna euicit precũ instãtia, classem ab illis triremium uigintiquinq; armandã, cui pro dimidia comunis utriusq; fieret impensa. & ne fraudẽ in solutione periculúmue amissi fortè imperij Venetus timens impendium recusaret, imperator dedit pignora omniũ pretiosissima, lanceã spõgiamq;, quibus Dominus & saluator noster hinc potatus, inde uulneratus, & crucis ligni, in quo eam pertulit partẽ maximã. Immissæq; illico Venetorũ decretæ XXV. triremes expectãtem in portu & ipsa urbis mœnia infestantẽ insolentissimum hostẽ Græcũ prælio superarunt, & quatuor & uiginti de inimica classe interceptis

D triremibus Constãtinopolis obsidione liberata est. quãdo etiã Leo Ganala dux, q̃ Græcorum dictæ obsidionis classi præfuerat, eodem die Rhodũ insulam & seipsum per fœdera subiecit. Et hæc quidem Constãtinopolitanæ urbis liberatio, eodẽ facta erat anno, in quo pacem Genuensi cum Venetis pontifex IX. Gregorius esse uoluit. Quare põtifex ipse maiora indies aduersus secundum Federicum hostem suum tentare dispositus, anno uestræ urbis conditæ septingentesimo octuagesimotertio, fœdera cum Venetis inijt, per quæ classis triremiũ item XXV cõmuni ac pari impẽdio est armata, quam adhiberi uoluit pontifex Federico Sicilia expellendo: ob quã iniuriam Federicus ridiculum Venetis bellum intulit. Nanq; cum exercitu paratissimo sancti Hilarij terram, quæ unica populo Veneto Italię solo erat, aggressus est, terra quę Veneto subdita Paduano agro cõtigua uix sustinuit operientem sese Romani imperatoris exercitum, in Bebasq; turrim exiguam, cùm nõ esset terra accessus conuitia sunt iactata. Superueniẽs interim à Venetis cymbarũ sagittarijs plenarũ multitudo, quę aquas æquè ac illi terrã cõpleret, Federicum pariter conuitijs lacerauit. Incubuerunt tunc totis uiribus pont. Romanus & Veneti deturbando Padua Ferrariáque Eccelino de Romano tyranno omnium immaniſſimo

Gregorius nonus pontifex.

Pax Genuensium.

Lancea spongia Christi.

Constantinopolis liberata per Venetos.

Fœdus pontificis cum Venetis.

manissimo subditas, qui omnẽ quoq; Transpadanã occupauit Italiã. Iacobusq; Teupulus dux ad Gregoriũ Montelongum sedis Apostolicæ legatũ, Ferrariã cum classe delatus, eã urbẽ deturbato per arma Salinguerra Eccelini Romanæ ecclesiæ acquisiuit, quã idem legatus Azoni Estẽsi attribuit gubernandã. Fauebant eo tẽpore Pisani Federico, classemq; supra centũ, ut fertur, triremium in Genuenses armauerãt ducendã. Quare petitus ex fœdere Venetus suppetias Genuẽsi afferre curauit, classisq; triremiũ sexaginta, prefecto Andrea Teupulo ducis filio, subitò est educta: quæ prima uelificatione Polam delata, eam ciuitatẽ, quæ in suam triremẽ iussa nõ dederat imperatam pecuniã, & muro alicubi aperto puniuit. Cõtinuata exinde nauigatiõe Teupulus Dyrrachiũ est delatus: ubi à nuncio in id misso certior est factus, Federici & Pisanorũ classem à Genuẽsi apud Corsicam fuisse fugatam. Quare Andreas prefectus classe in Polam cõuersa, quam intelexerat iterũ defecisse, eam ui receptam spoliatamq; igne ferroq; uastauit. Per quod tempus Ludouicus Francorũ rex curãte Balduino imperatore, pignora redemit preciosissima Venetis sicut ostendimus concessa, lanceã spongiamq; & partem ligni crucis dominicæ passionis. Esset hoc in loco dicẽdũ, qd classis Veneta expeditiõi profuit in Damiatam ducta. Sed nec mutilari potest tot regum, totq; principũ, & uarij successus historia, & propositũ promissumq; breuiarij modũ excedere diu incepimus: ad ea itaq; reuertemur, quæ sunt de Eccelino superius inchoata. Ad annũ Venetæ urbis cõditæ quartũ octingentesimũ, 1111. Alexãder pontifex Romanus cõstituit laborantibus in Lombardia Trãspadanis, à tyrãnide Eccelini ecclesiæ partiũ studiosis, opẽ ferre, præsertim cùm Venetos haberet ad id cupientissimos, qui recipiẽda urbe Padua celeberrima nauigiũ sibi & copias pollicebãt: creatusq; Philippus ex nobili Fõtanensiũ familia archiepiscopus Rauẽnas sedis Apostolicę legatus se cõtulit Venetias: qua in urbe armis primũ usus ecclesiasticis, uitæ æternæ prẽmia repromisit Crucesignãdis, q in bello aduersus Ecceli-
num Barbaris truculentiorẽ, signa põtificis & ecclesiæ sequerentur. Et ne singula prosequantur hic, nimia Venetorũ ope & opera Eccelinus Paduã primò, pòst cætera facilius amisit, quæ plura tenuit cæteris omnibus tyrãnis & principibus, qui ad hæc tempora in Trãspadanis fuerũt dominati. Nec uerò minores fuerũt motus, qui põtificis quoq; Alexandri 1111. tẽporibus hinc Cõstantinopolim, unde Christianas Asiæ urbes & insulas agitauere. Cupiuerat Alexãder ipse ad prima assumptionis suæ tẽpora Christianis Asiæ rebus subuenire, quod ut intentaret, nedũ perficere posset à Mãfredi regẽ se appellãtis agitationibus est prohibitus. Erant em̃ Ptolemaida, Acon, Tyrusq; urbes opũ amplitudine populorũq; frequẽtia adauctæ, utpote apud quas Veneti, Genuẽses, & Pisani per annos iam quatuor & lx. quibus à Christianis fuerãt possessę, omnẽ orientis occidẽtisq; contractauerant mercaturã: qui tres de Italia populi separatas quisq; areas & uicos domibus cõtinuatos, separata habebãt prętoria, in quibus iudicia in suos tam ciuilia q̃ criminalia exercebãt: nihilq; erat duobus eorũ populis in eadẽ urbe pręter ecclesiã cõmune. De qua tantũ apud Ptolemaidã Veneti Genuẽsesq; & altercationibus sępenumero cõtenderũt, q̃ Veneti tertia eius urbis parte in uim fœderũ pridẽ cũ Balduino rege Hierosolymæ victorũ donati, monasteriũ S. Sabbæ eius urbis primarium sibi propriũ tenere quæsiuerũt. Hisq; auditis cõtentionibus 1111. Alexander pont. Ro. censuit, iussitq; monasterij illius collatiõis ius & omnẽ dispositioẽ utriq; populo fore cõmune: cuius cõcessiõis Apostolicas literas Philippo Mõteforti Gallico Ptolemaidę urbi tũc de more expeditionis Christianæ prefecto ostẽdit, & eius amicitia fretus monasteriũ in arcẽ castellúmue cõmunitũ sibi excluse Veneto retinere cõstituit. Suborta exinde cõtentio tumẽtes prius nõ inuidia magis q̃ illatis hinc inde iniurijs & dãnis, duorũ prępotẽtũ populorũ exacerbauit animos, quos tanto ab ęstu demulcere ac mitigare quęsiuerit Philippus, q̃ Venetos populariter abire iussit. Eã iniuriã id dedecus, id damnũ indignè tulit Venetus, & Tyri quò se receperat, Pisanos allocutus facilè in sentẽtiã duxit, ut spreto fœdere, quod cum Genuẽsi paulo antè icerãt, societatẽ ipsi nouam in cõmunẽ utriq; hostem inirent. dum eis Veneti fauoribus cõparandis intenti sunt, Placentia Cypri regina, duxq; Antiochenus, & tẽpli Hierosolimi magister, ac Ioãnes Ibedim comes, quibus esset assidua Ptolemaidæ Tyriq; cõuersatio, Montenfortem insolẽtiæ temeritatisq; & iniustitiæ increpuernut, fore dicentes, ut nisi re in integrũ restituta Venetos conciliet, rem in Asia

Pisani fauentes Federico.

Pola uastata.

Philippus Mõteforti Gallicus.

Christianam

A Christianam,id erratum,id scelus suum euerteret. Cumq; elatum,& quod cõstat,semia-
mentẽ hominẽ in peruicacia perstare Veneti resciissent, triremes tredecim,quæ sibi tũc
Tyri erãt raptim educunt,Ptolemaidã aduolant,catenã qua portus claudebatur,refrin-
gunt,illicoq; naues Genuensium tres & uiginti,triremesq; binæ ibi exarmatæ incendio *Naues Genuẽ-*
absumpta,& S.Sabbæ castellum monasterio impositum est destructũ. Genuenses uerò *sium incendio*
interea apud Tirum & ipsi das & uigiti triremes armauerãt,quæ adauctæ indies Vene- *absumptæ.*
torum classi sæpenumero concurrerunt. Secessit enim paulisper Veneta classis in mare
Ponticum, delataq; Mesembriã urbem de Saraceno expugnatã diripuit. His quæ apud
Ptolemaidam gesta erant Genuæ nunciatis,classem ea respub. ingentem armauit,trire-
mes quadraginta,naues ceteas decem,quæ Tyrum sunt missæ:& pariter Rainerius Ze-
nus dux triremes Venetijs quindecim taradas decem,& qui ex Venetis Ptolemaidæ a-
gebant,unde quadraginta uachetas, naues ceteas decem parauere: paresq; potẽtatu &
B armis in Asia Venetis Genuenses hoc uno erãt inferiores,quod Tyrum uterq; populus
cõmunem habebat urbẽ:in qua quantũ claudebat portus Hostilia à Latini nominis ma
gistratu inuicem facere prohibebãtur. Ptolemaida uerò Genuensis cum suo Mõteforti
erat exclusus:unde Veneto cõmoda præsidiaq; accedebãt. Alexãder interim pont.Ro-
manus his,quæ apud Ptolemaidã malè inchoata, peiores apud Genuã Venetiasq; pro-
gressus habebant auditis,oratores ab utraq; repub. & pariter à Pisana ad se mitti curaue
rat,pacemq; inter eos cõponere erat connixus, quæ iam pro concluſa habebatur. Cum
ad annũ cõditæ urbis Venetæ quartum & octingentesimũ, ex Asia est allatũ ingẽtes &
nisi Pisano Venetus accessisset pares eas classes Ptolemaidã inter & Tyrũ acre prælium
depugnasse,cuius uictoria duobus cõiũctis populis cõtigisset. & hinc Genuẽsis quinq;
& uiginti de suo amissis nauigio in Tyri portum cõfugit: inde uictrix Veneta Pisanaq;
classis Ptolemaidam est reducta. abutusq; est uictoria Venetus,qui publica tunc primũ *Turris magna*
& priuata Genuensis populi in Ptolemaide ædificia demolitus est: turrim ingentẽ cum *in Ptolemaida.*
C prætorio cui erat apposita,& horrea mercatorumq; apotheças.quin etiã uiatores & ap-
paritores,qui de Genuẽsi ad eam diem mãserunt Ptolemaida sunt expulsi. Cũ itaq; Ge-
nuensis respub. suos à Romana curia reuocasset ad pacem tractandam missos oratores,
id à Venetis põtifex impetrauit,ut captos in prælio dimitterẽt Genuenses.Erãt item ea
tempestate res apud Cõstantinopolim in pessimũ adductæ locũ, adeo ut Balduinũ im-
peratorẽ,cæteroscq; Latini nominis in Romania agẽtes,retinẽdi ea quæ erãt reliqua de-
speratio inuasisset.quibus & uires & animos restituit ducta in Ægeũ primò,pòst in Põti
cum mare Veneta classis,quã ex uictoria in Ptolemaidæ portũ reductam docuimus.Et
fortè tunc accidit Theodorũ Vatari Grecorũ,ut appellabant,imperatorẽ mori duobus
filijs,quibus pueris Michaelẽ Paleologũ sibi affinitate coniunctũ testamẽto tutorẽ de-
derat,qua ut apparuit securitate p imperatoris Greci mortẽ Latinorũ rebus addita, clas
sem Veneti à Pontico reuocarũt.Sed Michael Paleologus uir ingẽtis spiritus, multa in
Latinos est agressus:quæ Vatari penè decrepitus dimiserat intentata. primumq; omniũ
Guilelmo Frãcigenæ Achaiã & proximas Græciæ regiones obtinẽti prælio cõgressus,
D eũ superauit,captiuũq; Adrianopolim perduxit. Inde uersam in mare Ponticũ regionẽ
ut reciperet misso exercitu curare cœperat. Cũ Balduinus impator copias quę sibi erãt
oẽs nauib. imposuisset, quas prefecto classi Cõstãtinopolitano gente Veneta ad ipsius
Ponticę orę defensionẽ uoluit circũduci,interea q erãt Cõstantinopoli uetusta origine
Greci odiosum pridẽ,ut est gẽtis natura,Latinũ nomen inde cõstituerũt eijcere. Initaq; *Coniuratio.*
cõiuratiõe Paleologus de urbe recipienda,per idoneos est admonitus. Classe igitur im
peratoria, quę oẽs asportauerat Latinorũ neruos,in Põtico iã agẽte aduenientes cũ exer-
citu Paleologus, refracta à cõiuratis porta,nocte cõcubia est admissus.Balduinus uerò
imperator & Pãtaleo lustinianus patriarcha nauigio de repẽte cũ suis omnibus &rapta
supellectile,ad Euripũ sese ,pfugi receperũt.potitus urbe Paleologus ea iecit rebus suis
impietatis sceleriscq; fundamẽta,quibus postea respõdit omis sua successorũq; ex ea co-
gnatione imperatorũ uita:q tãtũ imperiũ, q tãtã Romani olim post Greci Latiniq; no-
minis dignitatẽ,suis leuissimis pditissimisq; moribus,in Turcorũ manus dedere potius
q; puenire aut ,plabi permiserunt.Is em̃ tutor crudelissimus pueros fidei suę ab affini ho
mine,ab eo qui eũ extulerat,cõmendatos cũ interfecisset,imperiũ assumpsit: finisq; fuit

Latinorum

Finis Latinorũ in Cõſtantinopolim imperij per annos 58.

Latinorum in Cõſtantinopolim imperio per annos duodeſexaginta cõtinuato. Eratis annus quarti Vrbani pont. Rom. primus, conditæ urbis Venetæ quintus octingenteſimus. In quo Veneti Paleologum bello agitare perſeuerabant, quem ui & armis tyrannide deturbaſſent, niſi illum Genuenſes ſummis conatibus protexiſſent. Nanq; belli ſocietate ſecum inita claſſem eo perduxerũt omnem, quam poſt acceptam prælio cladem apud Tyrum, maiorẽ prima inſtructioremq; habebant. Guilelmus ille Gallicus Achaiæ & Bithiniæ princeps, quem à Paleologo ſe tutorem gerente ſuperatum captumq; fuiſſe oſtendemus, caſtrum Maluaſiæ munitiſſimum obtinebat, quod cum Paleologo permiſiſſet, carcere liberatus eſt. Iſq; Venetis fœderatus bellum acre in Conſtantinopolim ſubditaſq; Paleologo prouincias gerebat, ut Creta, Nigropõto, Motonio, Coronoq; & Nauplio, ſiue ut dicitur Neapoli Romaniæ Venetorum locis, Guilelmi principatus regioni bello cõiunctis, tãto Paleologus indignatus præſidio, quãtũ inuexerat Genuẽſis. Venetæ eĩm claſſi, quæ in ponto fuerat ad primos nunciatæ Paleologi tyrãnidis motus ſeptem & triginta triremes, Rainerius Zenus dux ex Venetijs addiderat, quæ dũ Ionio mari nauigat LX. Genuenſium Græcorũq; triremibus, ad Theſſalonicẽſem ſinũ obuiauit. Illiſq; nihil mouentibus Veneta claſſis minor maiorẽ impetere nõ eſt auſa. Sed hac noua claſſe Nigropontũ appulſa, tres aliæ Venetorum triremes Cõſtantinopolim prædatum iuerunt. Dumq; factã ingentẽ aſportant prædam, nauigio quod apud Theſſalonicã Genuenſem Greçumq; habuiſſe diximus in Boſphoro obuiæ fuerũt captæ, & partem uirorum, qui inerãt Genuenſis interfecit: partẽ aliam omnẽ Conſtantinopolim ductã Paleologus excęcauit. Eadẽq; Genuẽſis & Greça claſſis paulopoſt egreſſa Boſphoro ad Veneti damna circumacta eſt. Cui duæ & triginta Venetorũ triremes fortè apud mõtem Patras inſulã ſunt cõgreſſæ, prælium q; potentiſſimæ claſſes magnis utrinq; animis decertarunt. & Venetus ſuperior quatuor ex hoſtili claſſe captas abduxit. cæteræ cõnixæ remis ueliſq; in portum Malueſiæ cõfugiũ habuere. In Aſia uerò interim Ptolemaidã urbẽ incolentes hoſpitalis Rhodi magiſter, cæteriq; nominis Latini proceres ita Venetis fauebãt: ut ipſorum ea urbs iuris potius, q; omnium Latini nominis populorũ eſſe uideret. Cõtra Tyrum incolentes Genuenſi fauores pro uiribus ſupraq; præſtabãt. Anno inde urbis ueſtræ ſeptimo octingẽteſimo, Rainerius Zenus dux quinq; & quinquaginta triremes ad Siciliæ orã miſit, quæ claſſis Genuẽſi, ut ſperabat, nõ inuẽta, in Aſiã nauigauit, caſuq; apud Tyrũ obuia Genuenſiũ nauis cetea eſt expugnata. portũ deinde Venetus eadẽ, qua nauim ceperat lętitia ingreſſus, Tyro ut potiretur adnixus eſt, auxilijs ad expugnationẽ terreſtribus Ptolemaida Accone accerſitis. ceſſit tñ conatus inanis. Tertio ab inde anno claſſis Veneta quatuor & uiginti triremium tribus Genuenſiũ triremibus apud Lilibęum fortuitu obuia, eas cepit. quod cum Genuã perlatũ eſt, educta aduolauit duodetriginta triremium claſſis, quæ perquiſitam accuratiſſimè Venetã ad Drepani portum reperit. cõflictuſq; habitus eſt acerrimus: in quo maximũ Genuenſis res publica accepit incommodum. Nam tribus ex ſuis triremibus in prælio crematis, cæteræ oẽs in prælio ſuperatæ utrinq; crudeliſſimo fuerũt captæ. Quæ clades à Genuẽſi accepta effecit, ut Michael Paleologus illius ſocietate ſpreta, inducias cũ Venetis cõſtituerit quinquẽnales. Eodemq; anno triremes Genuenſium XXV. Venetis XXX. apud Mothonum cõcurſuræ cùm uiderent, retroceſſit Genuenſis: & nauí oneraria mercibus Venetorũ magni ualoris plena, apud Euripum expugnata Genuẽſes potiti ſunt. Eademq; Genuenſium claſſis orã Cretę circũuecta, Caueam illius inſulæ oppidũ cepit, ſpoliatũq; penitus diruit. Vrebat Venetos acceptę in nauí oneraria & Caueæ ruina cladis aliqua ulciſcendæ cura. Miſerũt itaq; Ptolemaidã tres & uiginti triremes, occaſionẽ ibi aliquã gerendæ rei expectaturas. quæ caſu Ptolemaidã inter & Tyrũ duodetriginta Genuenſium triremibus obuiæ cõflixerunt. Fecitq; locorum cuiq; ſuorũ propinquitas animos, & in rerũ diſcrimine utrinq; audentius depugnatũ eſt. Inferior tamen Genuenſis quinq; triremes amiſit. Clemẽs IIII. pontifex Romanus utrunq; populum per nuncios & epiſtolas monuit: ut belli inducijs conſtitutis, oratores ad ſe acturos de pace Viterbiũ mitterẽt. Idipſum etiã dictos orarunt populos reges Franciæ & Siciliæ, ſuã uterq; operam opemq; in pacis, quæ fieret conſeruationẽ ſtabilimẽtumq; polliciti. uenerunt q; Viterbiũ oratores, & re aliquot menſibus tractata nihil eſt cõcluſum, Fames ea tẽpeſtate ualida

Mare Ionium. Sinus Theſſalonicenſis.

Magiſter hoſpitalis Rhodi.

Inducię quinquennales.

A te ualida Venetias affligebat. frumentumq; Apulia & Sicilia, ut cõsueuerat, absq; classis præsidio importandi facultas Genuensi bello adimebat. Orator tunc magna precũ instantia Taruisinos, Patauinos, & Ferrarienses ut annona iuuarent Laurẽtius Teupulus dux Rainerio Zeno defuncto suffectus, pecunia etiã excessiuè ꝓmissa emollire nequiuit. Noua itaq; mari Adriatico nauigãtibus tunc primũ uectigalia, & ut certiore dicam uocabulo frena imposuit. Lex eñ tunc super inde lata in hanc diẽ seruata est, ut intra ostium Fanaticũ ad Polã promontoriũ & Rauennatiũ plagam nauigantes, ad uectigal soluendũ mercesq; & onera si magistratibus collibuisset deponẽdum Venetias se cõferẽt. Creatusq; magistratus cũ barchis attributis, ne legi fiat fraus, die noctuq; utriusq; litoris plagas portusq; perlustrat. Quæ ratio præter Genuense bellũ Venetos impulit, ut cũ Pisanis Carolo regi ex Andegauis primo apertis hostibus fœdera in quinquẽniũ renouarent. Eodemq; anno uestræ urbis conditæ quintodecimo octingentesimo, Bononiẽses magnã Romandiolæ partẽ dominio prementes, clausam à Veneto Romandiolis per Adriaticũ mare nauigationẽ, ui adaperire conati sunt. parato eñ uarijs modis simulationibusq; exercitu cum Veneto per oratores egerunt, ut abrogata lege custodibusq; ammotis, pristinã sibi Romandiolisq; nauigandi Adriatico redderent libertatẽ. mouitq; pariter cum oratore exercitus. Diuersi uerò hic Rauẽnã: ille Venetias petiere. Senserat dolũ Teupulus dux, pariq; fuerat uersutia usus. Nouẽ enim eius triremes ꝓximum Rauennæ primariũ Padi ostiũ ingressæ, Bononiensem exercitũ mare inter & Padum locũ occupare accelerare uiderunt. & subito præsidia duo unũ Bononiensis ad primarium, Venetus alterũ ad sanctum Albertum, summis conatibus excitauere. In Bononiensium exercitu XL. milium copiæ militabant. tandem superati prælio Bononienses, pacẽ ea acceperunt conditione, ut suo exciso ad primarij ostium castello, libera sibi quarundam rerũ eductio, custodia Padi ostiorũ Veneto linqueretur. Anconitani autem cũ Bononiensium exemplo, Venetis bellum inferre nõ possent, ad Gregorium decimum pontificem mittentes, querelas detulerunt: quibus põtifex motus mare à Venetis liberum linqui iussit. Veneticq; tunc minimè paruerunt, ea nuntijs prætensa ad contumaciã excusatione, quod Anconitani maledictis mendacijsq; & falsa suggestione usi, pontificem seduxissent. Acta uerò est paulopost in Lugdunensi concilio, cui idem prẽfuit Gregorius Anconitanorũ cũ Venetis causa, Abbasq; Neruosiæ, cui pontifex eam cõmisit, Anconitanos nil satis solidè probantes reiecit, permissa põtificis autoritate Venetis cura, eam de qua diximus maris Adriatici oram à Saracenis piratisq; simul cum uectigaliũ portoriorumq; suorũ iure uiribus defensandi. Quo item tẽpore pontificis Gregorij curа, inducíæ Venetos inter & Genuenses Cremonæ paulo prius constitutę, in biennium prorogatæ sunt. Anno postea urbis conditæ undeuigesimo octingẽtesimo, Venetos inter & Genuẽses bellũ propè innouatũ est. Iacobo eñ Cõtareno in ducem creato, duæ Genuensiũ triremes Tandari unam mercimonijs plenã de Venetis apud Messanam ceperunt, cuius rupti fœderis fama Michael Paleologus imperator Græcus suum & ipse fœdus ut apparuit uiolaturus, ad Artã usq; Acarnaniã cum classe peruenit. Veneti uerò XXV. triremiũ classe intra dies XV armata, oratorem Genuã ad res repetẽdas miserũt, quæ si non essent redditæ, bellum indici iussum: satisq; fecit Genuensis, & orator in reditu fœdus cũ Pisano in quinquennium renouauit. Adriano paulopost quinto in Romanũ pontificem assumpto, Veneti Anconitanos bello mari acerrimoq; persecuti, qđ ad orã Istriæ & Romandiolæ, nauib. clandestinè cũ mercimonijs penetrantes, latæ Venetijs legi & uectigalibus portorijsq; fraudẽ facere præsumpsissent. delectoq; ad id bellũ præfecto sex & uiginti triremes dux Contarenus attribuit. & machinæ ad urbis oppugnationẽ onerarijs nauibus cõportatæ. Dum aũt portus magno oppugnaꝝ conatu, tẽpestas de repente coorta, nauigium in altũ pelagus transuersum egit. sexq; triremes impactæ littoribus Senogalliæ perierũt. Immiserũt paulopost Veneti supplemẽto naues tardas & triremes, quib. aperte nauigantib. mare Anconitanus perbelle struxit insidias. Omnibus eñ, quæ sibi essent nauib. & triremibus, Venetorũ & præfecti classis insignia sunt aptata, ad quas applausu nautico occurrẽtes, cũ duæ declinassent Venetorũ naues captæ, & Anconã magno gaudio sunt perductæ. Cuius cladis acceptæ bifariã indignatio senatũ perpulit Venetum, ut reuocatus cum classe prima præfectus in carcerem sit

Fames ualida in ciuitate Ven.

Bononienses superati à Venetis.

Datur Venetis imperium Adriatici.

25. triremes armatæ 15. diebus.

Fraus Anconitanorum.

coniectus,& noua instructior expeditio in Anconam ducenda paulopost Venetijs est educta.Eodem quoq; tempore Tẽplarij Tyrum urbẽ pro expeditione Christiana administrantes,solitã ante bellum Genuense iurisdictionẽ & portoriorũ exemptionem Venetis in ea urbe reintegrarunt.Tertius interea Nicolaus gente oriundus Vrsina, in Romanũ pontificẽ & quidẽ præstantissimum est creatus. Venerunt ad eius creationis nouitatẽ in more Veneti oratores,qui diu spreti cum ad salutationẽ reuerentiamq; sicut & alij non admitterentur,à Contareno duce suo reuocati,urbe Roma ꝓfecti sunt.Sed eos de itinere accersitos pontifex admisit,multisq; & durissimis uerbis de Anconitanæ urbis Ro.ecclesiæ iuris oppressione redargutos,& respondere prohibitos reiecit.Siue autẽ interea parauerant eduxerantq; Veneti,siue postquã ea intellexerunt, quæ suis apud pont.oratoribus acciderãt,certũ est octo eorũ triremes,quo die oratores Venetias attigerũt ad cæteram classem Anconã obsidẽtem peruenisse.miserunt per id tempus Anconitani Venetias legatos de pace acturos,quæ prope modũ constituta erat, cum est allatum duas Anconitanorũ triremes tardam de Venetijs secus Sicilię littora prædatã esse. Quamobrẽ & dimissi sunt re infecta oratores, & triremes quatuordecim Venetijs eductæ in Anconitana castra expeditionẽq; aduolarunt, quarũ duas paulopost incautè ab alijs separatas Anconitanus silentio inter custodias delapsas cepit,in portũq; perduxit. & pax paulopost æquis conditionib.est constituta. Ad annũ postea secundum trigesimũ octingentesimũ urbis conditæ,1111.Nicolai pontificis anno secũdo, Tripolis urbs insignis obsidione ac uiribus facta est in Soldani Babyloniæ potestatẽ.quam quidẽ urbem ditissimã,post cõmissam in mortalibus cædem maximã, postq; abactã asportatãq; omnifariã rerum prędã,igne primũ postea ferro absumi diruiq; curauit.progressusq; eodem furoris impetu Barbarus Tyrum quoq; Sidonem & Barutum,ac earum urbiũ oppida inter tertiũ Nicolai pontificis annum cepit,ac sicut Tripolim incensam diruit. Iscp princeps astu & prudentia æquè ac uiribus & potentatu pollens, ne ea clades accepta nominis Christiani principes occidentis in Asiã cõciret, induciarũ fœdera in duos annos Ptolemaidæ habitatoribus Christianis concessit. Nicolaus tñ pontifex de more assumenda cruce,edicto proposita,statuit afflictis Christianorũ Asiæ rebus subueniendũ. Iussaq; eius exinde maioris fuerunt efficacię qd' mille quingentos ipse equites ex publico ecclesiæ fisco curauit primo omnium Ptolemaidã cõportari, quẽ & multi in magnũ exercitũ sine certo præstãtiq; ut oportuit aliquo duce secuti sunt,qui quo plures, eo sue runt pernicioſiores.Ptolemaida urbs populis tunc frequentata innumeris, quãtos nũc non temere alat aliqua urbs Italiæ,à septem diuersis sibiq; inuicem contrarijs premebatur potiusq; lacerabatur,q; gubernabatur magistratuum gentiumq; generibus.patriarcha enim titulo Hierosolymitanus sibi temporalẽ æquè ac spiritualem uendicare quærebat gubernationem:eãdẽ hinc Templarij,inde Hospitalarij & pariter Theutonici ab armorum tractatione & sanguinis ut dicebatur effusione repetebant: suam & ad se solũ spectantẽ rex Cypri uel ea ratiõe uolebat,quod tertio ante anno regni Hierosolymę titulos in comitis Attrebatensis contentionẽ sponte sua,& paucis adstipulantibus assumpserat.Rex quoq; Carolus secũdus Neapolim ex carcere reuersus,nihil duxit antiquius quam Ptolemaidam mittere,qui de Hierosolymæ regni titulis cum Cyprio rege cõtendentes,paterna auitaq; & proauita in illa urbe iura,uel armis & uirib. cõseruarent. Qua in re usq; adeo exarsit animis,ut Tẽplariorũ Hospitalariorũq;, quos Cyprio regi magis cupere audiuissent prædia in regno sita Neapolitano direpta uastauerit. Consulẽ quoq; ibi habuere Pisani,qui maiore usus est ambitione,qua ibi quoq; Genuensis & Venetus urebatur.Milites itaq; nouos 1111 Nicolai pontificis, iustum in exercitum sine duce & rectore eius,quæ requirebatur autoritatis missos, nullus qui continere posset & sciret, nullus erat qui à flagitijs & sceleribus ,phiberet. Eaq; militũ multitudo in Christianorũ cædibus & rapinis,adulterijs,uiolationibus,& incendijs aliquãdiu debacchata,in agrũ Soldani noctu aliquando,post parũ interdiu per furta & latrocinia penetrauit, atq; eo usq; progressa est,ut prædas iumentorum mortaliumq; & rerum omnium tanquã iusto bello propalã abigeret.tulit tamen patienter iniuriam, dissimulauitq; diutius omnium spe Soldanus,resq; per nuncios & abactam prædã ter quaterq; repetijt.Et quando tandem non sunt redditæ,annũ præfixit intra quem nisi fieret satis, sese cõminatus est Ptolemaidæ

Veneti oratores.

Oratores reuocantur à duce.

Pax constituitur.

Crux datur.

A lemaidæ excidio, postergatis quas ipsi uiolassent inducijs, accessurũ. Annoq; exacto cẽ
tum quinquaginta milia armatorum in Ptolemaidam duce filio suo immisit. Dumq; is
adolescens duobus iam mensibus urbem premit, defuncto genitore Soldanus ab exer-
citu est suffectus, quo elatus successu, urbis Ptolemaidæ prædam per edicta præconũq;
uociferationes, quæ à Christianis intra munitiões exauditæ sunt, exercitui donauit. Tũc
discordes in ciuitate nostros desperatio cepit. multiq; nulla usi timoris simulatione, par
tim captatis abeundi causis, partim clãdestina per noctẽ fuga desertores effecti sunt: ad
eamq; paulopost animorum consternationẽ est uentũ, ut publico omnes cõsilio mulie-
res primum paruulos & debiles cum supellectile emiserint. Deinde constituerunt duo *Desperatio Ptolemaidarum.*
decim mille armatos in urbe retinendos, qui defensioni sufficere uiderentur, cæteris e-
migrandum. Manserũtq; ex primoribus, rex Cypri, patriarcha, & Hospitalis, templario
rumq; magistri, rexq; Cypri ignauia, quæ certiori uocabulo appellari posset, usus illico
B perfugam multitudinem est secutus. Fuitq; exemplo eius, ut omnes, quibus nauigio fa-
cultas non defuit, Ptolemaida emigrarent. postremi omniũ Hierosolymi patriarcha ma
gistriq; non prius urbem deseruere, q̃ Soldanum uiderunt siue à casu siue quod fugæ à
Christianis cõmissæ certior esset factus, oppugnationem solito maiore impetu ostenta-
re. hiq; Dromone in id seruato porta delapsi, secunda primum nauigatione sunt usi. Sed
uento post parũ in ualidã tempestatẽ mutato, sub ipsam Cypri plagã periere naufragio.
Soldanusq; eadem die & hora Ptolemaidam à paucis, quos nauigij carentia detinuerat
Christianis male defensatã cepit: & mortalibus in ea repertis ad unum trucidatis, prædã
quidẽ militi suo promissam iterato concessit edicto. Sed tanto tenebatur illius exciden
dæ urbis desiderio, ut parumper suppositus ubiq; eo præsente atq; incitante ignis, maxi *Ruina Ptolemaidæ à Soldano.*
mam prædæ ipsius partẽ absumpserit. mœnibus inde & urbis parietibus passim solo æ-
quatis, duriore Saracenus miles soldani imperio est oneratus, qd' fundamenta ubiq; ita
confodi dissipariq; iussit, ut nullum urbis nullũ post hæc ædificij uestigiũ appareret. An
C nus erat is uestræ urbis conditæ quartus trigesimus octingentesimus, in quo tandẽ reli-
quias amisimus uictoriæ illius celeberrimæ, quã anno ante quarto de ducentesimo Vr-
bani secundi pontificis Romani auspicijs, & uirtute Christianorum expeditio inchoa-
uerat. Fui de industria prolixior recensendis rebus maximis, quas apud Ptolemaidã ge-
ri contigit, ut qd' feci ostendere possem propè ducentos annos pugnatũ esse in Sarace-
nos, per quod tempus ferè omnia cepit uestra respublica, quæ aut mari cõtigua, aut insu
lis possidetis. Expectabũt credo à me qui hucusq; legerint, quid post amissas à Christia-
nis Cõstantinopolim & Asiæ ciuitates, à uestris progenitoribus fuit gestum. Sed multa
maximaq; fuerunt & maiori digna cognitione, q̃ hoc epitomate possimus uelimusq;
describere. Paleologus eñ & Genuenses, cùm posse uobis resistere diffiderent, Turcos *Genuenses Turcos in europã traduxere.*
tunc primũ in Europã traduxere. à quibus tandẽ præsenti anno quinto ferè sexagesimo
& centesimo, meritas tãti sceleris & admissi flagitij pœnas punitionẽq; acceperũt. Ges-
serunt inde paulopost res maximas Veneti. tum in bello quod cum ipsis Genuẽsib. diu-
D turnũ uariũ, periculosum, & tandem per uictoriã glorioßimũ fuit. tum in tuenda urbe
Taruisina, quã per ea tempora primã omnium in solo Italiæ cõtinente possidere cœpi-
stis: Mastinusq; Scaliger tyrannus omniũ eius ætatis potentissimus, à Veneta repub. so
cijsq; bello Florentinis & Bononiã pro Romana ecclesia gubernantib. Italiæ Transpa
danæ & Lucæ & Parmæ urbiũ dominio deturbatus est: & Turci interea à uobis cladib.
& quidem ingentibus prostrati, cæsi, afflictiq; fuerunt. bella exinde sequerentur, in qui-
bus capienda Padua excellentissima urbe, post Verona, deinde subigenda Forumiulij
patria, & demũ Brixia ac Bergomo, nuperq; Crema reip. imperio adiungendis maxi-
mis laboribus ac impensis, sed pari gloria depugnatũ est. Notoria sunt hoc tempore su-
pradicta, sed certe promerentia eleganti ornataq; historia posteris ita tradi, ut aliquot q
te prçcesserunt ducum & tuum in primis Serenissime Dux nomen, & uestrę reipublicę
gloria, & multorum ac propè infinitorũ ex uobis patria, ordinis decus gerendis tot bel-
lis, tot obeundis laboribus quęsitum, ad posteros trãseat illustratum. Idq; ego minimus
sicut nunc epitomate & breuiario assumendũ non censui: sic amplè fusa & copiosissima
tractare ac absoluere historia, cũ uos cupere intellexero paratissimus essem: profectoq;
efficerem ne aliquid memoratu dignum ex his, quę à condita urbe Veneta in hanc diẽ,

uel mari, uel terra, uel bello, uel pace fieri contigit, aut nunc, aut futuris temporibus defi-
deretur. Sed ad propositæ à principio intentionis nostrę finem conclusionemq; uenien
dum est. Satis multis pro tempore sed paucioribus fortasse, quàm multi fieri oportuisse
Venetiarum maxima laus. sunt opinati, ostensum est urbem Venetam diuina potius quàm humana ope ideo con-
di cœpisse, ut Barbaris Christianæ fidei & religionis hostibus aduersaretur, ut profugis
ab Hunnorum, Ostrogothorum, Longobardorum, Vngarorum, Saracenorum, & de-
mum Turcorum ac etiam à Christiano abutentium nomine tyrannorum facie ac perse-
cutionibus confugium apud uos portus, asylum, & quietis refrigerijq;, & salutis arx &
domicilium sine muro, sine portis die noctuq; pateret: ut irrumpentes, discurrentes, &
impetere parãtes barbaros efferatos populos Christi dei & suorum populorum hostes,
resp. repararet, abigeret, ac conficeret: ut hortantibus, iubẽtibus Romanis pontificibus
dei ipsius nostri uicarijs, ut implorantibus ubiq; Christianis opem protectionemq; affer
ret. Quæ quidem opera meriti apud optimum maximum deũ nostrum, & laudis ac glo
riæ apud seculi tam præsentis quàm futurorum, omnes plurimum promerentia dum ue
stri præstiterunt maiores, intra ducentos de quibus diximus annos, mari & post breuio
re temporis spatio terra, amplam hanc, præpotentẽ, glorioſamq; peperere rem-
publicam, tandiu duraturam, & ipso deo autore nostro maximam &
ingentem accepturam amplitudinem, quandiu ea uitæ &
gubernationis forma, qua est parta illam
regere & administrare
pergetis.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS, DE GESTIS
VENETORVM FINIS.

BLONDI FORLIVIENSIS IN ITALIAM ILLVSTRATAM PRAEFATIO.

QVOM multi historiam uarijs extollant, celebrentq; sententijs, tum maxime Alexander Antonius, Mãmea genitus Christiana imperator Romanus omnium iudicio optimus, unica ratione eam amplissimè uidetur laudasse, qui historicos & suos appellauit, & habere uoluit consilia rios, quorum prudentia & exemplorum copia gerendis imperij rebus quam maxime uteretur. Clarissimi etiam plærique senatores, consulares quoq; uiri, & nonnulli glorioſissimi principes, qui bellicis actibus res gesserunt æterna dignas memoria, delectati sunt historia: usq; adeo ut non solum historias libẽter, sed eas quoq; scribendo tam præclari muneris gloriã cum rerum scriptoribus cõmunem, habere uoluerint. Nam ut cæteros taceam: Fabius patritiæ gentis decus cognomẽto Pictor: Lucius Lucullus, Aulus Albinus, Asinius Pollio, Cornelius Nepos, & Caius Cæsar, eiusq; nepos Octauius Augustus, ac Hadrianus scripsere historias. Sed maximam tãtum munus præteritorum longe seculorum malitia & infelicitate incurrit iniuriam, quòd urbe Roma à uarijs gentibus, sicut in historijs accuratius à nobis est scriptũ, oppressa, & si bonarum artium studia intermissa fuerunt, sola inprimis omnino cessauit extinctaq; est historia: factumq; est ut Barbaris omnia euertentibus, & nullo interim ea quæ gerebantur literarum monumentis ad posteros transmittente, nedum mile qui effluxerũt annorum gesta sciamus: sed Italiæ regiones, urbes, oppida, lacus, flumina, montesq;, quorum nomina à uetustis frequentãtur scriptoribus, ubi sint, magna ex parte ignoremus: & qd' maiorem nobis affert admirationem, multorum oppidorum & potentissimarũ ciuitatum, quas interea in magnam amplitudinẽ creuisse cernimus, cõditarum tempora nos lateant, & ipsi etiam conditores. Itaq; postquam propitiore nobis deo nostro, meliora habet ætas nostra, & cum cæterarum artium, tum maximè eloquentiæ studia reuixerũt, ac per ea historiarum diligentius noscẽdarum amor nostros cepit homines: tentare uolui, si per eam quam sum nactus Italiæ rerum peritiam, uetustioribus locis eius & populis nominum nouitatem, nouis autoritatem, deletis uitam memoriæ dare, denicq; rerum Italiæ obscuritatem illustrare potero. Nec tamẽ ipsam omnem nominum mutationem temeraria & inani arrogantia spoponderim indicare: sed gratias mihi potius de perductis ad littus è tanto naufragio supernatantibus, aut parum apparentibus tabulis haberi, quam de tota naui desiderata rationem exposci debere contenderim.

Alexander. Mammea.

F. Pictor. L. Lucullus. C. Cæsar. Octauius. Aug. Hadrianus.

Italiæ regiones seu prouinciæ. XVIII

Liguria siue Genuensis	Aquileiensis siue Foroiuliana
Etruria	Istria
Latina siue Campania & maritima	Samnium siue Aprutium
Vmbria siue ducatus Spoletanus	Terra laboris siue Campania uetus
Picenum siue Marchia Anconitana	Lucania
Romandiola siue Flaminia & Æmilia	Apulia
Gallia cisalpina siue Lombardia	Salentini siue terra Hydrunti
Venetiæ	Calabria
Italia transpadana siue Marchia Tarusina	Brutij

Italia unde.

ITALIAM deſcribere exorſi, Prouinciarum orbis primariã à laudibus ſuis incipere debemus, quod quidem pro ampla paratacꝫ materia, tam faciliter quàm libẽter feciſſemus, niſi ab eximio poeta Virgilio, & poſt à Plinio Veronenſe, demum à Franciſco Petrarcha inſigni poeta, ornatiſſimæ illius laudationes extarent. Itaq; à ſuo nomine & ſitu duximus inchoandum. Nomen pro temporum diuerſitate nacta eſt uarium: quã Plinius & Solinus ab Italo rege quoſdam, & nonnullos à bobus quos gigneret multos priſca lingua Italiam dici uoluiſſe ſcripſerunt: quom tamen eam Græci magnam interea Heſperiã appellarint, quod ſecutus eſt in ſeptimo Virgilius: Heſperia in magna. Et Seruius exponit. Heſperia in magna dixiſſe Virgilium ad Hiſpaniæ diſcretionem. Iuſtinus autem in Trogi epitoma ſcribit Italiæ cultores primos fuiſſe Aborigenes, quorum rex Saturnus tantæ fuerit iuſtitiæ, ut neq; ſeruiret quiſquam ſub illo, neq; quicquam priuatæ pẽ rei haberet, ſed cõmunia & indiuiſa fuerint omnia. Vnde Italia regis nomine Saturnia fuerit appellata. Ea uerò ſicut Plinius ex Octauio Auguſto tradit, querno folio adſimilis, mari gemino maxima parte cingitur: quod ab oriente Adriatico ſiue ſupero, & à meridie occaſuq; Tyrrheno ſiue infero abluitur. quà uerò in ſeptentrionem uergit, montes altiſſimi Alpes lingua Gallica à celſitudine dicti, illam à Barbarorum, ut inquit Cicero, incurſu naturæ benignitate cõmuniunt. Longitudo eius ab Alpino ſinu prætoriæ Auguſtæ ad Hydruntum decies centena uiginti milia extẽditur: Latitudo ubi eſt amplior, à Varo ad Arſiam quingenta, & quadraginta: & circa urbem Romam ab oſtijs Aterni, nunc Piſcariæ in Adriaticum defluentis, ad Tyberina oſtia centum & uigintiſex milia. totusq; ambitus à Varo ad Arſiam tricies centena & inſuper trigintaocto milia cõplectitur. Habet Italia dorſum, & ceu in piſcibus eſſe uidemus à capite in infimã partẽ ſpinæ formã, Apenninũ, qui mons ex Alpibus quà ab infero mari recedunt oriundus, cum recto propemodũ curſu Anconæ urbi, ut uult Plinius, appropinquauit, in mare ſuperũ ferri, & ibi finiri uideẽ. & tamen inde rurſus ab eo mari recedens per mediã Italiã in Brutios ac Siculum fretũ fertur. Situ menſuraq; oſtenſis ad regionũ diuiſionem locorumq; deſcriptionẽ ueniamus. Eſt uerò perdifficile in tanta mutatione rerũ regionumq; quantã uident factam, qui Romanas hiſtorias attentè legunt, modũ adinuenire diuidẽdis regionibus, recenſendisq; ordine ciuitatum, oppidorũ, montium, fluminumq; uocabulis. Et quidẽ quantũ attinet ad ipſa uocabula, eximius ſcriptor Liuius Patauinus, Romanæ pater hiſtoriæ, qua in parte nobis ſupereſt populorum nominibus utitur, qui nedũ ad noſtram, ſed parua ex parte ad ſuam peruenerunt ætatẽ. Quod enim ex Strabonis Cretenſis geographia, ac ex Plinij Veronenſis naturali hiſtoria facile eſt cõijcere, in Octauij Auguſti, cuius temporib. & adiumento ſcripſit Liuius, deſcriptione Italiæ quã fecit accuratiſſimã, interierũt multa oppida plurimiq; populi, quorũ nomina apud Liuiũ celebrantẽ. In ea uerò deſcriptione, quã Plinius ipſe anno uix octogeſimo, poſt functũ uita Octauium diligenter fecit, maior, q̃ pro temporũ breuitate & florentiũ tunc Italiæ rerũ conditione par fuerit, mutatio eſt facta. Quæ aũt ex Strabonis primũ, pòſt ex Plinij enumeratione, & Pomponij Melæ ac Ptolemæi deſcriptionibus, haud quaq; multum diſtãtibus inter ſe ętatibus factis, deſint nobis, horrendũ infinitũq; fuerit referre. quanq; licet multos interijſſe populos, multa exciſa oppida, multas deletas urbes nõ negauerim, plurimas tamen ex ipſis ſimul cum regionibus, montibus & fluminib. mutaſſe nomina conſtat: quo fit ut nec priſca legentes intelligãt, neq; poſſit nouus ſcriptor illis uti uocabulis, magnã uel eo ipſo q̃ apud illuſtres uetuſtos ſcriptores frequentia habeãt, dignitatẽ hiſtoriæ allaturis. factã uerò eſſe locorũ nominumq; mutationẽ, & ſimul exinanitã eſſe populis & urbibus ac oppidis, quorũ nomina nobis deſunt, Italiã hinc tenemus, q̃ poſt habita urbis Romæ populi magnitudinis, cui nihil in orbe unquã fuit eſtq; nunc par, ia ctura, nulla eſt huius ſeculi & felicitũ quæ ſtante rep. fuerunt ſeculorũ cõparatio multitudinis populorũ. Picenum enim infra ex Plinio oſtendemus trecenta ſexaginta milia in reip. deditionẽ dediſſe, quod nunc uix decimam partem habet. Plinius etiã laudes Italiæ ſuorũ priorũq; temporũ narrans, eam dicit dijs ſacrã L. Æmilio Paulo C. Attilio Coſs. nunciato

Heſperia.

Aborigines.

Saturnia.

Longitudo Italiæ.

Latitudo.

Ambitus.

Apenninus.

Picenilaus.

A nunciato Gallico tumultu, solã sine auxilijs externorũ, atq; etiã tunc sine ullis trãspadanis, equitũ triginta, peditũ octingenta milia armasse. Nostra uerò huius temporis Italia, quãtũ sine trãspadanis externorumq; auxilijs equitatum peditatumq; armaret, nõ satis facile est nobis iudicare. Sed non dubitamus quin difficile sit futurũ, si tertiã quis partẽ conatus fuerit ita armare, ut extra fines quisq; suos in bellũ expeditionẽq; ducat. Quanta autẽ sit facta locorum mutatio, hinc etiã apparet, quod Iginius, qui de urbibus Italiæ scripsit, & eũ secutus Guido presbyter Rauennas, prouidere, septingentas fuisse Italiæ ciuitates. Nos uerò nunc Romanæ ecclesiæ stylũ secuti, facta per singulas regiones dili genti enumeratione, sexaginta quatuor supra ducentas tãtummodo inuenimus: sed appellant Romanæ ecclesiæ institutа ciuitates, loca quæ episcopos habent. & Iginiũ uidemus ac Guidonẽ etiã multa ex oppidis quę nostra ætate proprio carentia episcopo alterius diœceseos censent, pro ciuitatibus posuisse: & tñ omniũ ab ipsis positorũ pro ciuitatibus quæ nunc extent, numerus uix quadraginta cõplectitur loca, ut aut excisas esse B ciuitates, aut mutationẽ omnino incognitã in eis factã esse necessariũ uideamus. Quã alijs fortasse impossibilẽ uisam tot locorum acceptam in Italia per sexcentos annos, qui post Guidonis tempora fluxerunt cladem, nos ideo minus mirabilem ducimus, quia sci mus uidemusq; per seculum nostrum, quod dei nostri munere eorum quæ ante patrum nostrorum ętatẽ fuerunt seculorum respectu, felix appellari potest, supra triginta ciuitates & oppida solo æquata, ut cum eorum pars paucis nunc habitet colonis, tũ pars omnino manserit derelicta. Cuniũ nanq; oppidum Romãdiolæ, à quo clarissima fluxit Comitum Cunij & Lugi familia, omnino derelictum ut nunc aret, uidemus: pariter ppinquo in loco cõtigit Barbiano: pariter in Latio uetustissimę urbi Prænestę, Zagarolo, & Gallicano oppidis. Pariter ad aliã urbis Romæ partẽ Centumcellẽsi ciuitati, Morlupo castello nos accidisse cõspeximus. Par etiã affert hac in descriptione incõmodum diuisionis nominationisq; regionũ mutatio, ter quaterq; in aliquibus, & in quibusdã pluries C facta, adeo ut solæ Etruriæ uetusta cũ finibus suis & integra manserit appellatio. Quam obrem octo & decem regionibus, in quot Italiã sine insulis cõmode diuisam esse iudicauimus, describendis, illa ex multis sequemur uocabula, quæ cùm in ætate nostra sint notiora, tũ nostræ intẽtioni accõmodatiora uidebunt. Suntq; nomina: Liguria siue Genuensis, Etruria, Latina siue Cãpania & maritima, Vmbria siue ducatus Spoletanus, Picenũ siue Marchia Anconitana, Romãdiola siue Flaminia & Æmilia, Gallia cisalpina siue Lõbardia, Venetiæ, Italia trãspadana siue Marchia Taruisina, Aquileiẽsis siue Foro Iuliana, Istria, Samniũ siue Aprutiũ, Terra laboris siue Cãpania uetus, Lucania, Apulia, Salẽtini siue terra Hydrũti, Calabria, Brutij. Postq; uerò omnem Italiã peragratus ero, uiros præstãtiores, qui singulis in urbibus & locis pridẽ geniti fuerũt, eosq; qui sunt superstites, præsertim literarũ aut cuiuspiã uirtutis gloria claros, enumerabo: atq; res in singulis locis scribi dignas breuiter narrabo: ut nõ magis hæc Italiæ sit descriptio q; uirorũ eius illustriũ præstantiũq; catalogus, ac nõ paruæ partis historiarum Italiæ breuiarium.

CCLXIIII urbes Italiæ.

Cunium. Barbianum.

Diuisio Italiæ.

D

REGIO PRIMA, LIGVRIA.

B Liguria autem Plinium secuti duximus inchoandum. Ea regio latissimos aliquãdo habuit terminos, quippe quum Pisas in Liguribus conditas Trogus scripserit, & Apuanos Ligures quos agri Pisani populos esse constat à maioribus traditum uiderimus. Quin Massiliã Trogus Põpeius inter Ligures & feras Gallorum gentes positam dicit: cui opinioni concordat Liuius lib. XLI Fuluius Flaccus primus transalpinos Ligures domuit bello, missus in auxiliũ Massilienſiũ aduersus Saluios Gallos, qui fines Massilienſium populabãtur. Et plerique Lucã Liguriæ ultimã posuere. Sed hæc remotiora omittentes, satis fore tenemus, si diuisionẽ Italiæ quæ Romana repub. florẽte fuit nostris tẽporibus, accõmodare poterimus. Igit Liguria à Varo fluminæ ad Macræ amnis ostia lõgitudinẽ habet: & hinc Apennino indè mari infero claudit: qua ratione pars inferi maris adiacens à Varo ad Macram dicit Ligusticum pelagus. Populi eius prouinciæ Ligures quo tempore, quibus ue dicibus Romano pop. subiecti fuerint, Iordanus Cõstantinopolitanus monachus, qui Iustiniani imperatoris tẽporibus rerum à populo Romano gestarum epitoma cõfecit, et L. Florus T. Liuij abbreuiator, hisdẽ fermè uerbis sic habent: Peracto Punico bello pri-

mo nec quantulum respirato sequit Ligusticum. Ligures imis Alpiũ iugis adhærẽtes, inter Varũ Macramq; amnes impliciti dumis syluestribus uictitabant, quos penè maius fuit inuenire q; uincere. Tuti siquidem locis & fuga durum atq; uelox genus ex occasione locorum latrocinia magis quàm bella factitabant. Itaq; quum diu multumq; eluderent, Salturi, Deciates, Exubij, Euburiates, Ingauni, tandẽ Fuluius latebras eorũ igni sepsit. Bebius uerò in plana deduxit, Posthumius ita exarmauit, ut uix linqueret ferrũ, quo terra colereẽ. Quod uerò Iordanus summatim attigit Ligures obstinatius iugũ Romanorũ recusasse, & illis animosè aduersatos fuisse, Liuius ipse in libris qui extant, multis ostendit in locis. Nã libro nono, dum hæc geruntur cos. ambo in Liguribus gerebãt bellum. Is hostis uelut natus ad continendã per interualla bellorum Romanis disciplinã militarem erat: nec ulla prouincia militem magis ad uirtutem acuebat. In Liguribus n. erant quæ militẽ exercerent loca montana & aspera, quæ & ipsis capere labor erat, & præoccupatis hostem deijcere: hostis leuis & uelox & repentinus, qui nullũ unquã tempus nullũ locum quietum aut securum Romanis sineret. Oppugnatio autem munitorum castellorum laboriosa simul periculosaq; insidijs, regio quæ si penuria astringeret militi haud multum prædæ præberet. Itaq; non lixa sequebatur, non iumentorum longus ordo agmen implebat, nihil præter arma omnem spem in armis habẽtibus erat. nec deerat unquã cum his uel materia belli uel causa, quia propter domesticam inopiã uicinos agros incursabant. Nunquam tamẽ in discrimẽ summæ rerum pugnabant. Hannibal post inflictã Romanis Trebiensem cladem, traiecto Apennino primũ cõcessit in Ligures, & illi oppositus. Sempronius cos. Romanus se cõtulit Lucã. & uidemus apud Liuiũ XXVIII Magonẽ Hamilcaris filiũ capta Genua diu in Liguribus restitisse Romanis, ex qua regione Romanos in Gallia Cisalpina plurimũ agitauit, ad quẽ inter Alpinos Ligures Genuamq; agentem naues Carthagine uenerunt. Seruius Virgiliũ in undecimo exponens Apenninicolæ bellator filius, dicit quia Liguria maiori sui parte in Apennino sita est. Ligures autẽ oẽs fallaces sunt sicut Cato in Originibus tradit. Virgilius, Assuetumq; malo Ligurẽ. Et Lucanus in primo: Et nunc tonse Ligur, quondã per colla decora Crinibus effusis toti prælate comatæ. Varus prisci præsentisq; nominis fluuius capite Alpium & Saluij montis effusus, haud procul à Nicea mari se infundens nulla re notior est, q; quod brachatam Galliam ab Italia disterminat. Adiacẽt illi ad dexterã oppida primum Rocheta post Gilecta: & ad ortum fontemq; Busonium. Nicea inde oppidũ à Massilienſibus in littore conditũ Alpes dorso contingit: dehinc portus est Herculis Monœci quondã nunc Villa francha: de quo Virgilius in sexto Aggeribus sacer Alpinis atq; arce Monœci, & Seruius grammaticus exponit de Liguria ubi est portus Monœci Herculis. Dictus autẽ Monœcus uel quod pulsis omnibus illic solus Hercules habitauit, aut quod in eius tẽplo nunquã aliquis deorum simul colitur. Cæsar ex Gallijs ueniens illac descendit in Italiã. Et Lucanus lib. primo: Quaq; sub Herculeo lacratus nomine portus, Vrget rupe caua pelagus, non corus in illum Ius habet, aut Zephyrus, solus sua littora turbat Circius, & tuta prohibet statione Monœci. Post hęc Monicus portus ut Ptolemæo placet nũc Monachus Genuensiũ imperij terminus. Eũ sũe scopulũ siue collẽ Federicus cui Barbarosso fuit cognomẽ Cæsar Germanicus Genuẽsi populo mœnibus cõmuniendũ, anno nũc plus minus sexagesimo supra ducentesimũ cõcessit. Imminet Monacho castellũ nunc ignobile sola uiarũ asperitate notissimũ, paſsuũ ꝓpe duo milia à mari recedẽs, Torbia appellatũ, quod Iacobus meus Bracellus uir eloquens & doctissimus trophæa Augusti à priscis appellatũ fuisse affirmat. quẽ quidẽ tenemus fuisse locũ patriæ Helij pertinacis Romani imperatoris, de quo Iulius Capitolinus sic scribit: Natus est in Apennino in uilla materna. Nã pater eius tabernã cratillariã exercuerat, sed postea q; in Liguriã uenit. Sequit Mentonũ ipso in littore, & Rocha bruna superius, sterilis soli castella. & proxime Albintimiliũ ciuitas, nũc Vintimiliũ: cuius latus qua in orientẽ uergit solẽ Rutuba abluit fluuius nũc Rodoria appellatus. proximo deinceps ad mille pas. loco collis attollitur cui Appio est nomẽ, & inde arx est ex qua primũ nascentis Apennini iugũ haud procul remotũ cernit. abest à Rutuba fluuio passuum decẽ milia S. Romuli castellũ, cuius ager citri est palmæq; arborum in Italia rarissimarũ ferax, unde Ro. pont. uidimus palmarũ ramos in dominica quadragesimalis icijunij

Ligures.
Varus fl.
Rocheta.
Nicea op.
Portus Herculis.
Torbia uicus.
Vintimilium.

A leiunñ postrema inde appellata benedicendos & populo dãdos habere. Emensus inde passuũ quinq; milia castellum attingit exiguum duos mille passus mari propinquum, quod Tabia nomen habet à uinorum fama celeberrimum, quippe cũ ea muscatum appellata, nec Cypriis, nec Creticis, nec Falernis cedere à bonis potoribus existimẽt. De cẽ ab eo passuũ milia ad Mauritium numerant portum nomine uerius, q; re: sed indicta ibi iurisdictio celebrem locũ reddit. Sequitur Vnelia uallis aliquot habitata uicis: mox oppidum Dianæ, nunc Dianũ duo prope milia à mari recedens, olea uitiq; undiq; cõsitũ. Post hęc ipso in littore Ceruũ, & ipso in edito colle Andoria uitiferis collibus circundatum. Andorianos fines parui admodum uici excipiunt: hos Albũ ingaunũ urbs opibus ac uetustate nobilis nunc Albinga Proculo imperatore Romano alumno & ciue ornata, de quo Flauius Eutropius sic scribit. Proculo patria Albingaunum in Alpibus mariti mis, domi fuit nobilis, sed maioribus latrocinantibus: Albingę abluit latus Meru la fluuius Centa appellatus quod centenis torrentibus augeat. Hãc ciuitatẽ cãpestri lo-

B co uix passus quingentos à mari recedentẽ, cùm ualidissimi exercitus Philippi Mediolanensiũ tertij ducis præfecto copiis omnibus Berardino Vbaldino uiro fortissimo arcta obsidione cinxissent, quatuor oppugnatã mẽsibus omnia quæ bello inferunt mala perpeti coegerunt, & tandẽ constantia & fortitudine populi fatigatus hostis, re infecta obsidionẽ soluit. Proximũ in littore est Petra castellũ, deinde ad duos mille passus abe-

rat Finariũ oppidũ ab aeris, ut uulgare sonat uerbũ, salubritate appellatũ, quod uallis in cuius faucibus erat sitũ angustias claudebat. Sed Fregosi & populus Genuẽsis ut Charrectenses inimicos inde nobiles eiicerẽt, oppidũ quoq; proximo anno sustulerunt. est proximo in littore Naliũ ciuitas portu ac turribus inclyta, est & uadorũ Sabbatiorum portus, à quo septẽmilibus distat Sauona urbs, multorũ populorum cõmertio nobilis, quã Titus Liuius Magonis aduentũ referens Sauonã nominauit sicut nostra facit ætas, & tñ Plinius Sabbatiũ, Pompeius Mella Sabbatiam appellauit. eam nunc possidet qui

C & Genuensiũ ducatui summa cũ laude bis præfuit uir ingenti uirtute, & quod ætas nostra rarum in principibus habuit literis ornatus Thomas Fregosus, multa cuius belli & pacis temporibus pręclare gesta in historiis scripsimus. Albissolam Cellasq; uicos igno biles in littore cernimus. Deinde Viraginem oppidum, quod quidã uicum uirginis dixere. Succedit Vulturũ uicus, quẽ Cheruſa torrens interfluit. Portifera dehinc ut maior ita uiolentior amnis, qui uallí nomẽ dedit, ædificiorum pulcritudine superbiaq; potius solo alioquin sterili amœnissimæ: portusq; succedit Genuæ insignis, q mole ingenti ob iecta fluctibus, ostia in Aphricũ uersa pãdit. Vrbs Genua quos & quo tẽpore habuerit

D cõditores, incertũ nobis est. Non. n. satis probamus, quã de Phaethõte & eius socio Genuo Bracellius noster nõ improbat fabulã, nullius certioris scriptoris autoritati nixam: & insulsẽ fictas de Iano ineptias improbamus. uidemus uerò ante belli Punici tẽpora, nullã alicubi eius urbis haberi mentionẽ: & Iordanũ Florũq; dum superius subactos Ligurię populos Salturios, Deciates, Euburiates, Ingaunos enumerant, genuam si cõdita tunc aut nota fuisset, nõ omissuros fuisse crediderim. Primã uerò eius mentionẽ facit Liuius lib. uigesimo primo, ubi P. Scipionem dicit cùm admodũ exiguis copiis Genuam repetiisse eo qui circa padum exercitu Italiã defensurũ. primũ autẽ incrementũ habuisse uidetur, de quo Liuius lib. XXIX sic dicit, Lucretio prorogatum imperium ut Genuã oppidum à Magone Pœno destructum exædificaret. Post quæ tempora Romani Ligu ribus Genuensibusq; amicioribus usi fuerunt. & tñ multitudinẽ considerans coloniarũ quas Romani per omnia penè Italiæ loca deduxerunt, mirari soleo nec Genuã nec aliũ quempiam in Ligũstinis locum pro colonia captum fuisse: quod à situs sterilite, quã milites horruerint crediderim processisse. Post belli uerò Punici secundi finem, Romanus populus Gallis Insubribus & Alpinis cæteris q; Galliæ cisalpinæ populis & inde Illyriis subigendis arma conuertit: ad quæ bella quum magnæ copiæ uariaq; bello usui futura

quam

Tabia.

Vnelia uallis.

Album ingaunum.

Petra op.

Finarium op.

Albisola.

Genua.

quã anno à Lucretij inſtauratione plus minus ſeptingenteſimo, ad annũ uidelicet ſalutis Chriſtianæ ſexcẽteſimũ atq; ſexageſimũ, Rotharis Lõgobardorũ rex Romanis quorum imperio ſemper antea fuerat ſubiecta, abſtulerit. Eam tñ à fera Longobardorũ gente parũ humanè gubernatam, Carolus Magnus imperator Pipinusq; filius rex Italię & ſucceſſores franci reges per annos circiter centum, ſumma cum iuſtitia & humanitate ſicut & cæteras Italiæ, urbes gubernarunt, ducibus illi adminiſtrãdæ, qui comites appellarẽt præfectis, quorũ Ademarchus Corſicã à Mauris oppreſſam liberauit: quo abeũ dẽ Mauris poſtea interfecto, Corſica nihilominus per Genuẽſes recepta & naues Mauro rum XIIII captæ ac demerſæ ſunt. Berengario autẽ tertio in Italiã unde pulſus fuerat reuerſo, imperij nomen ſuis titulis fœdante, & Vgone Arelatenſe Italiæ regni nomine abutente, quũ peſſimè apud oẽs noſtros ageretur, Saraceni Pœnis ſibi ſubiectis immixti, anno Chriſti nongẽteſimo & trigeſimo quinto Stephani ſeptimi põtificis Romani temporibus Genuã ceperũt ſpoliaruntq;: & quod rarò alibi eſt auditũ, omnibus mortalibus q cædi ſuperfuerãt populariter aſportatis, muros urbis omni humano habitatore uacuos reliquerunt. Scribit tñ Andreas Dandulus Venetiarũ dux Frãciſci Petrarchę amicitia clarus, impuberes oẽs breui Genuam fuiſſe reductos. Eſtq; eius teſtimoniũ eo locupletius, quod Veneti Genuẽſesq; magna ſemper æmulatione cõtendere ſoliti, per Dãduli ducatus tẽpora graui ac periculoſiſſimo utriſq; bello cõflictati ſunt. A quadringentis uerò annis maximũ Genua habuit incrementum, quæ uires nacta ingentes terra ſed mari lõge maiores Liguriæ cui imperat nomen obſcurauit: ut quæ pars in Varũ amnem expoſita occidentẽ ſpectat ſolem Riperia occidentalis, quæ ad Macrã pertinens in orientẽ eſt uerſa dicat Riperia Genuæ orientalis. Et inſuper Corſicam, Cyprum, Aſiam, Thraciam, Scythiam deductis coloniſs ac ſuis victorijs illuſtrauit: & negocio q̃ ocio felicior nunc illis terrori eſt, quorũ inſidijs priùs & crudelitate bis cõcidit. Ornata fuit Genua duobus ex gẽte nobili fiſcha põtificib. Romanis, quarto Innocẽtio, & quinto Hadriano: habuitq; eadẽ familia ad triginta Romanæ eccleſiæ cardinales, quorũ unicus ſupereſt Georgius Præneſtinus epiſcopus. Dux Genuæ nũc eſt Ludouicus Fregoſius ingenti prędituſ humanitate, dignusq; genitrice clariſſima muliere Catharinę, quę ex Forliuienſi Ordelaffa gente præclara, alterũ quoq; genuit celebris famæ lanũ Fregoſiũ, cuius ingens ſpes morte nuper nobis abrepta eſt. Ornatur uerò nunc ciuibus nautgatione ac mercatura toto orbe notiſſimis: ſed paucos habet egregiè literatos, quorum notiores nobis ſunt Nicolaus Ceba, & noſter itẽ Iacobus Bracellus ac Gottardus prin-

Biſamnis flu. cipis ſcriba. Genuæ latus orientale Feritor amnis præterfluit, quẽ nunc Biſamnẽ appellant. Neq; tñ uetuſti nominis uſquequaq; facta uidet obliuio: nanq; illum pæulo ſupra influens minor fluuius Feriſanus dicitur. profectus à Biſamne Neruium, Buliaſcũ, Saulium tenues uicos: & paulopoſt illis maiorẽ Rechũ inde Camulium inuenit. Sunt uerò quatuor & uiginti milia ab amne Cheruſa ſuperius dicto ad Camulium, quæ tota regio non modo mari in planicie expoſita, ſed quantũ pertinentes ad eam ualles ac colles longius extendunt, magnifici & ſumptuoſi operis ædibus decoratur: ut qui alto nauigantes pelago eam petunt terram, unã ſe urbem proſpicere opinentur, à Camilio Simiarum promontorium incipit, quod S. Fructuoſo ſacrum eſt: cuius templum in intimo receſſu poſitum magna ueneratione à uicinis populis frequẽtatur. Id illi promontorium caput montis appellant, quod arduum & ſaxoſum in mare procurrens ſiniſtroq; latere irrumpentes aquas anguſtis faucibus admittens, Delphini portum efficit: quem incolę dem-

Delphini portus. pta prima ſyllaba quaſi potius à bonitate q̃ à Delphine nominandus ſit, portũ Finum appellant. Sequit alius ab oriente ſinus, quem Rapalli nominant: id Cõualli nomẽ eſt, quæ ut inter montoſas haud ſterilis citriq; & oleæ plurimum ferax, uicum eiuſdem no-

Clauarum. minis haud quaquã obſcurum in littore habet: quinq; milibus abeſt Clauarum noui nominis oppidum. Quippe quod ante centum & quinquaginta annos nõdum mœnibus cinctum erat: in eoq; nunc maritimis & montanis populis fori & iuriſdictionis cõuentus habentur. Proxime Entella fluuius mare illabitur, quem aliquando Laboniam di-

Lauania. ctum, nunc Lauaniã appellant: habetq; ad dexteram oppida, Riparoſam, Mulinum, & ad fontẽ Rochataiam. is Graueia, Olo, Sturla torrentibus auctus, ad dexterã oræ maritimæ ripã Lauanium uicum habet, à quo originem traxit Fiſcorum proſapia Lauaniæ comitũ

A comitũ dicta in Italis nobiliſſima, quæ pontificibus illis Romanis & cardinalibus orna
ta fuit: & Sturlæ Proſonaſiũ, Graueiæ uerò ad ſiniſtram adiacẽt Vignolum. Garibaldũ, *Sturla.*
Freliũ, & ad fontẽ Rupſa. Ab oſtio Entellæ quatuor milibus abeſt Sigeſtrũ uicus in lit- *Vignolum.*
tore, apud quẽ Sigeſtam Tiguliorum à Ptolemæo & Plinio appellatam fuiſſe credide-
rim: cui obijcit ſe inſula tenui admodum riuulo à cõtinente diuiſa. Ea præruptis monti-
bus quaſi muro cincta, incolas ab omni maritima terreſtriq; incurſione tutos reddit, ge-
mino portu dextra leuaq; acceſſibilis: quãquã qui ad orientẽ uergit ſolẽ tutior ueriorq;
portus eſt. Huic cõtermina ſunt Monilia, quos colles duos uitiferos Moneliã nunc ap-
pellant. Superius oppida ſunt Banchaleſium, Matuſcũ, Matalana: Monilianos fines cõ
tingit Framula: quã ob ſaxoſos aſperoſq; colles Ferramulã accolæ hinc putant dictam
eſſe, quaſi diligenter eo loci ſoleandas eſſe mulas uiatores admoneant. Paululum inde
abeſt Leuantum nobile municipiũ magis quàm uetuſtum amœnis uallibus collibusq;
cõſpicuum: ad cuius oram quinq; ſunt caſtella paribus prope interuallis inter ſe diſtan-
B tia. Mons ruber, Vulnetia uulgo Vernatia appellata: Manarola: Riuus maior quæ loca
nõ in Italia magis q̃ in Gallijs Britanniaq; ſiue Anglia à uini odoratiſſimi ſuauiſſimiq;
excellentia ſunt celebria: res profecto memoratu & ſpectaculo digna: uidere montes a-
deo ſublimes præcipitesq; uti aues uolando fatigent: quibus omnino ſaxoſis & nihil hu
moris retinentibus, uitium palmites tam pretioſæ feraces uindemiq; haud ſecus q̃ hede
ra muris paſſim hæreant. Eas autem uineas & alias per Liguriam ætate Plinij non fuiſſe
hinc uidemus, quod quũ ille edocendis uinis optimis quæ ubiq; habeat Italia diligens
ſit ac prope nimius, nullũ in Liguria ponit: niſi forte hæc ſint uina Lunẽſia, quæ ipſe Pli
nius plurimũ laudat. Riuum quem maiorem appellant inde tranſgreſſos uetuſtæ olim
& nobiliſſimæ urbis Lunæ portus excipit, à ſcriptoribus quidem, ſed minus q̃ deceat *Portus lunæ.*
celebratus. Quantum autẽ ex paucis quæ extant de eo ſcriptis, conijcere potuimus, ma
ximi quæſtus cõmercium in ipſo portu fuit. Vnde Perſius Satyricus auaritiam & nimi-
am ad rem pecuniariam populi Rom. attentionem redarguere intẽdens, ſic ironicè ſcri
C bit. Lunai portum, operæ eſt, cognoſcite ciues. Inſulã, quæ illum ab Auſtro Aphricoq;
tutum reddat, natura obiecit: ſecus quam uaſtæ ſe pandunt fauces, multis reflexibus tor
tuoſæ, in longum amplumq; ſinum, qui paſſuum quinq; milia longitudine ac latitudine
protenditur, nauigia admittentes. Portusq; ipſe omnium capaciſſimus nauigiorũ Ma- *Macra fl.*
cra augetur: quod Lucanus in ſecundo ſic indicat, Nulloſq; uado qui Macra moratur
Aluos, uicinæ prorumpit in æquora Lunæ. Supremo in eius inſulæ faſtigio Veneris o- *Portus Ve.*
lim templum, Chriſtianis poſtea temporibus ſancto Venerio conſecratum, portui Ve-
neris nomen dedit. Qua uerò promontorium ſiue inſula occidentem ſpectat ſolem, op
pidum eſt portus Veneris pariter appellatum Genuẽſis populi Colonia, & finiũ quon
dã terminus: & è regione Ilex eſt caſtellum uel ex hoc celebrius, quod ſicut illud Genu *Ilex op.*
enſiũ, ita hoc Piſanorum agri fines terminare cõſueuit. In ſinuq; Lunenſis ſiue Veneris
portus intimo Spedia eſt nouũ oppidũ circa annos LX muro circundatũ, ſecus quã in- *Spedia op.*
ſpecta Italiæ deſcriptione ac pictura à maioribus facta Tiguliã fuiſſe coniector. Idq; op
D pidum Bartholomæo Facio uiro doctiſſimo eſt ornatum. Lunẽſisq; portus ab ea orien
ta li parte promontorio claudit nunc Lunenſi appellato, quod præterlabitur Macra flu
uius amœnus piſcoſusq;, & quia Liguriã ab Etruria diuidat notiſſimus. Adiacent Ma-
cræ amni ad ſiniſtram Vetianum, Arbianum, Podentianum, Richũ, Luciolum: & Mu-
latium. Ex quo Marchionũ eius cognominis familia nobilis fluxit. Eius Liguſticæ oræ
quã deſcripſimus à Varo ad Macræ oſtia lõgitudinẽ olim undecim ſupra ducẽta milia
fuiſſe ueteres ꝓdidere, quã noſtri uix centũ octoginta milibus cõputãt: pelagusq; adia-
cens qd̃ Liguſticũ appellari diximus tres habet inſulas, ſcopulis tñ q̃ inſulis ſimiliores:
unã Albingauno oppoſitã, quæ trepidis nauibus ſæpenumero tutelæ fuit: aliam Nau-
lo, tertiam Lunenſis portus promontorio occidentali propinquã, ut continens uideat.

REGIO SECVNDA, ETRVRIA.

ETruria ad Macrã ſequit̃ regio Italiæ ſecunda uel inde notiſſima, quod priſcũ ſem- *Etruria.*
per ſeruauit nomen. Eius ſunt notiſſimi etiã nunc fines Macra & Tyberis amnes
centum & ſeptuaginta quatuor milibus inter ſe diſtantes. Apenninus mons & inferũ
mare, eius maris pars, quæ à dictorum amnium oſtijs longitudine & ad Sardiniam uſq;
latitudi-

latitudine terminata fuit, quandoq; Thuscũ, quãdoq; Tyrrhenum pelagus dicta est. Etẽ nim Thuscorũ gens, sicut Iustinus à Trogo tradit, ex Lydia Asiæ puincia ueniẽs, pulsis Vmbris incoluit hanc Italiæ partẽ, quæ primo Tyrrhenia ab eorũ rege Tyrrheno, mox Etruria à multo ac frequentato deorũ per thura cultu est appellata. Leonardus aũt Aretinus primo historiarũ dicit Etruscos uenisse ex Mœonia, unde Lydi gẽs maxima nauibus in Italiã aduecti sunt. Huius puinciæ uetustatem dignitatemq; Liuius Patauinus libro sexto sic ostendit: Thuscorum ante Romanorum imperiũ latè terra mariq; opes patuere: mari infero superoq; quibus Italia modo insulæ cingit̃ quantum potuerint, nomina sunt argumento, quod alterũ Thuscum cõmuni uocabulo gentis, alterum Adriaticũ mare ab Adria Thuscorum Colonia uocare Italicæ gẽtes, Græci eadem Tyrrhenum atq; Adriaticum uocãt: & in utrunq; mare uergentes incoluere urbibus duodenis terras, prius cis Apenninũ ad inferum mare, postea trans Apenninũ: totidem quot capita originis erãt missis Colonijs, & trans Padũ omnia excepto Venetorũ angulo q sinum circũ colunt maris usq; ad Alpes tenuere. Duodecim autem urbes, quibus Etrusci incoluerint Etruriã singulis magistratibus annis quos uocabãt Lucumones creatis, qui omnẽ prouinciam gubernabant, has fuisse inuenimus. Lunam, Pisas, Populoniã, Volaterram, Agillinam, Fesulas, Russellanam, Aretium, Perusiam, Clusium, Faleriam, & Vulsiniam, quarum quatuor tantummodo integræ extant. Etruscorum uerò dignitatem fuisse maximam hinc constat, quod Liuius tradit Romanos ab his accepisse prętextam, trabeas, faleras, annulos, togas pictas, & palmatas, currus triumphales, fasces, lictores, tubas, sellã currulem: additq; Liuius Romanos consueuisse pueros mittere ad disciplinã, sicut postea in Græciã fuerunt missi. Potentiæ etiam Etruscorum maximũ est argumentum, quod sæpius ob Etruscũ q̃ aliud bellum Romę trepidatum est, sæpius dictator est dictus. Subacti uerò sunt Romanis Etrusci ad annũ urbis cõditæ septuagesimũ & quadringentesimum cũ apud Vadimonis lacum, ingenti prælio superati essent. Bis tamen Romano populo rebellare conati sunt. Primum Hãnibalis tẽpore ducibus Aretinis, de quibus scribit Liuius XXVIII: Cornelius cos. in Etruria iudicijs agitauit eos, q ad Mago nẽ respiciebant, & animos rebelles præ se ferebant. Secunda rebellio intentata fuit bello Marsico siue sociali: quæ quidẽ rebellio Aretinorum, Fesulanorum, & Clusinorũ multo sanguine atq; urbium Aretij & Clusii uastatione sopita est. Paruitq; postmodum Etruria Romanis quietissimè per annos circiter septingentos, usq; ad Archadij & Honorij tẽpora, quando Romani imperij inclinatio inchoauit: multas postmodum passa calamitates, quarum minores fuerunt quas Gotthi intulerunt. A Lõgobardis uerò crudeliter oppressa fuit, quam sicut libro historiarum octauo ostendimus, principio aduentus in Italiã sui supra cæteros oẽs afflixerunt, adeo ut unicus eorum magistratus Castaldio Etruriæ appellatus, gubernatiõi illius satisfacere potuerit. Lõgobardis uerò eiectis cũ Caroli Magni & filiorũ tẽporibus Etruria, sicut & aliæ Italiæ regiones respirare cœpisset, eã Lodouicus Caroli filius cũ Pascali Romano põtifice partitus est, ut Aretium, Volaterræ, Clusiũ, Florẽtia, Pistoriũ, Luca, Pisæ, & Luna imperio, cæteræ oẽs pontifici Romano parerent. Postquã uerò Caroli Magni stirpis reges ab Italia sunt eiecti, Berengariusq; Italicensis imperator & Lotharius eius filius rex Italiã administrare cœperũt: maximas Italia atq; horrendas incurrit calamitates. in quarum una ad annũ salutis quadragesimũ supra nongentesimum, Ioanne decimo pontifice Romano Vngari Etruriã omnem spoliarunt: & mortales, qui cædibus superfuerant, utrũq; sexum in Vngariam asportarũt. Helius Spartianus de eadẽ Etruria honoratius scribit, qui Adrianũ dicit imperatorẽ in Etruria præturam gessisse. Sed iam ad nostrum reuertamur ordinem. Secus Macrã amnẽ uetusta interijt Luna inter capita Etruriæ numerata, quæ Eutichianũ pontificẽ Romanum patre Maximo genuit: eius uerò urbis desolationẽ, quã nũc habet diutissimè antea inchoasse indicat Lucanus in primo, his uersib. Hoc propter placuit Thuscos de more uetusto Accíti uates, quorũ q maximus æuo Arunt incoluit desertæ mœnia Lunæ. Indicatq; Martialis poeta eius urbis regionẽ caseo abundasse his uersib. Caseus Etruscæ signatus imagine lunæ, Præstabit pueris prãdia mille tuis. Eius tñ urbis retinet denominationẽ regio Lunẽsis appellata, Genuẽsibus maiori ex parte subiecta. Est ad Macræ dexteram supra Lunam Sarzana, cuius arcem Sarzanellum appellatã Thomas

Luna c.

Sarzana.

A mas Fregosus Genuensis uir sicut ostẽdimus illustris & egregiè cõmuniuit, & intus lautissimè ac splendidissimè exædificauit. Sunt etiã ad eãdem dexteram Castrum nouum, Fossa noua, Ortus nouus, Villafrancha. Torrẽs Bagnonus cũ oppido eius nominis, Filatera, Malgratũ. Et in Apẽnini radicibus, Pontremulum nobile regionis oppidũ. Sunt quoq; interius hinc Fiuizanũ, Verucula & Gragnola. Inde Mõtionũ, Chararia massa. et aliquot minora castella in mõtibus olim Violatũ Tiguliorũ & Segaunorũ ac Appuanorum populorũ olim Ligustinorũ appellatis: qui montes ab Apẽnino in littus inferi maris trãsuerso, ab oriẽte ad meridiẽ tractu producti, Montana nũc Lunensis Charrariæ dicunt. De hisq; sic habet in decimo Liuius: Sẽpronius à Pisis in Appuanos Ligures uastãdoq; uicos & castella eorũ aperuit saltũ usq; ad Meram fluuiũ & Lunæ portũ: hostes autẽ antiquã sedẽ maiorum suorum ceperunt. & inde superata locorum iniquitate prẽlio deiecti sunt. Ex ipsis montibus fodinas habentibus celeberrimas, magna uis marmorũ Romã olim importata est, adeò ut usq; in præsens tẽpus columnæ ibi & alia marmorũ ingentia cernant fracta, quæ post fractas Romani imperij uires derelicta nullus qui quæsierit, aut potuerit, aut deterrente impendio asportare uoluerit est inuẽtus. Quũ tamẽ minoris impendij & laboris marmora, Pisas olim & nuper Florẽtiã & quãdoq; Romam Genuãq; importata sint. Vnde Iuuenalis de marmoribus Liguſtinis, quæ Romã portabant, sic habet, Nam si procubuit qui saxa Liguſtica portat axis: dicitq; Plinius albos Liguricq; lapides serra faciliter secari. Secũdus in Etruria fluuius Auxeris à quibusdã uetustis, sed à Liuio Mera ut suprà apparet appellatus, quẽ nũc Serclũ dicunt, cui est remotius ad siniſtrã in maris littore Mutronũ arx uetustissimo in monumento ædificata, quã à Florẽtinis, ad annũ salutis sexagesimumquintum supra ducentesimum & millesimum, Captã Carolus Siciliæ rex Lucẽsibus reddidit: & tñ eam ætate nostra receptã nũc populus obtinet Florentinus. Intus Petra sancta, & ad Auxeris ipsius ostiũ est Virego, Libet uerò prius q; mediterranea, & ad dexterã Auxeris ripã sita attingã: ad certiorem locorũm indaginẽ orã Etruriæ maritimam usq; ad Tyberim describere. Quæ quidẽ sicut semper hactenus fuit, nunc maiori ex parte est syluosa. Nã Flauius Eutropius in Aureliani imperatoris uita sic habet. Statuerat uinũ gratuitũ populo Ro. dare, ut quemadmodũ & panis & porcina gratuita præbent, sic etiã uinũ daret. quod perpetuũ hac ratione cõstituerat facere. Etruriæ per Aureliã usq; ad alpes maritimas ingẽtes agri sunt: hicq; fertiles & syluosi sunt. Statuerat itaq; à dominis locorũ incultorum, qui tñ uellent gratis dare emere, atq; ex eo uinũ dare gratuitũ. prima post Auxerim sunt Arni ostia, à quibus paulũ recedit Liburniũ Pisani portus munitissima arx: apud quã in scopulo passus mille à cõtinẽti recedẽte fundata est turris Pharea, nocturnũ Tyrrheno mari nauigãtibus lumẽ q; remotissimè præbẽs, & Pisanũ à lõge ostendẽs portũ: Arnũq; Arecedẽtes tertio à mari milliario Pisæ põtibus iungunt: superbisq; ædificijs ornant. eam urbẽ uetustã & gestarum rerum gloria claram, ab Alpheis originẽ habuisse dicit Virgilius. Et Plinius, Pisas inter Auxerim & Arnũ amnes à Pelope & Atintanis Græca gente ortas asserit. Iustinus uerò dicit Pisas in Liguribus Græcos autores habere. Et Lucanus in primo,

D Hinc Tyrrhena uado frãgentes æquora Pisæ. Liuius XXI: ea causa cõsuli fuit, cũ Pisas nauibus uenisset ad Padũ festinãdi. Pisæ tertio Eugenio pont. Ro. ornatæ fuerũt. eã urbẽ florentibus Romanorum rebus nullum habuisse potẽtatum uidemus. Post quã uerò maritimæ urbes Etruscæ, hinc Luna inde Populonia deletæ fuerunt, quiescentibus per Caroli Magni & filiorũ tẽpora Italiæ rebus, Pisæ multos habuerũt præstãtissimos maritimo bello uiros, quorũ gesta in nostris historijs celebrant. Sed ab annis quadraginta, post q; ea ciuitas Florentinis subiecta fuit, infrequẽs populo opibusq; exinanita penitus est reddita. Liburno intus cõtigua sunt stagna, eius oppidi nomine appellata, deinceps est Mõs niger. Succedit eo in littore fluuius Cecinna sicut nũc fit à Plinio appellatus, cui ad siniſtrã in ostio hærent uada Volaterrana à priscis appellata. q; aũt hic portus fuerit Volaterranorũ & Volaterrani cognomine Volicẽses appellati sint, autor est Plin. Magna dehinc ad Vmbronẽ fluuiũ, quẽ Plinius nauigiorũ capacẽ fuisse scribit intercapedo habet. In qua primũ est in littore oppidũ S. Vincẽtius. Interius est Vibona uetusti nominis oppidũ. Superius est Subretũ. Sinũ deinceps efficit mare ad quẽ oppidũ est portus Barattus. Supra est Cãpilia, maior deinde habet sinus, ad quẽ est Plũbinũ noui

Ortus no. Villafrancha.

Auxeris. Serclus.

Petra sancta.

Liburnum. Turris Pharea.

Pisæ.

S. Vincentius. Vibona.

nominis oppidum, quẽ locũ Romanæ ecclesiæ rerũ scriptores anno nunc trecẽtesimo B
Plumbinum. plumbinariã dixerunt. Ad partẽ Plũbini sinus aduersam est portus Foresius, in mediter
raneis Scarlinũ oppidũ, deinceps in littore castrũ Troue Castilionũ Piscarię. dehinc ha-
bet littoreum pene castellum, ad paludis olim cœnosæ emissorium. Inde, pgressi lacum
Populonia. inueniũt Orbitelli olim Aprilẽ dictũ: postea Vmbronis sunt fluuij ostia, mediocres ad-
mittẽtia naues. apd quæ Populonia fuit uetustissima, de qua Liuius lib. XXX, Claudiũ
Cos., pfectũ ab urbe inter portus Cõsanum Laurentinumq; atrox uis tẽpestatis adorta
Populoniã impulit. inde quum stetisset ibi dum reliquum æstatis exiret, Iluã insulã & ab
Ilua Corsicã, à Corsica Sardiniã traiecit: & Virgil. misit Populonia mater. Nicea patri-
cius Cõstantinopolitanus dux naualis exercitus regnante in Italia Bernardo Caroli ma
gni nepote ui captã diripuit, & igni ferroq; funditus euertit, ut parua ipsius urbis uestigia nũc appareãt. Vmbroni ad sinistrã adiacet Grossetũ ciuitas, ad dexterã uerò Ischia,
pòst insula, superius Boncõuentus. & paulo infra eius fluuij fontẽ Assianum, deinceps
maritimo in sinu Telamonis est portus Telamotosa à Plinio appellata, Senẽsi mercatu p
ræ satisfaciens: inde Argẽtarius mõs in pene insulã mari immissus, in quo est uetusti no
Portus Herculis. minis portus Herculis: quæ loca nullæ nunc inhabitãt gentes, quum tñ eo in monte &
Caput aluei. circa portum, multa ædificiorum fundamẽta cernanẽ. post montẽ Argentarium à mari
paululum recedit Caput aluei castellum, ad cuius fines Pissia labit torrẽs mutilatæ in pa
trimonium S. Petri Etruriæ finium limes. Terra nanq; quã de Etruria Matildis certè glo
riosa, ut scriptores appellãt, comitissa anno nunc triceſimo supra trecẽteſimum ſeptimo
Grego. pont. Ro. in beati Petri patrimonium dono dedit, ad illum Pissiæ torrentẽ hac
in parte terminata fuit. Sequit fluuius Martha appellatus lacu Vulsinẽsium nunc Bol-
Mons altus. senæ effusus, super cuius ostia paulum à mari recedit Mõs altus castellum, uetusto in lo
co Grauiscarum, ut appellat Virg. intẽpestarum, quod amnis ppinquitas indicat, q tũ.
Scribit uerò Plinius apud Grauiscas corallum gigni solitũ, prout nunc & gigni & expi-
scari cõstat. Minio inde habet, cuius meminit Virg. eo itẽ nũc nomine appellatus, iuxta
quẽ tertio à mari milliario Cornetum est ciuitas, quã turrium frequẽtia, mœniumq; su- C
perbia uetustissimã esse ostẽdunt. Id uerò esse crediderim, qd Ptolemæi Plinij Pompo.
Mellæ descriptiones castrum nouum appellant. Auctum uerò tradit esse Tarquinię ibi
proximæ olim urbis uetustæ ruinis, qua ex Tarquinia postremi Romæ reges Tarquinij
priscus & Superbus originẽ duxere. Magnum ætate nostra ornamẽtum habuit ea ciui-
tas malo terminatum fine, Ioannẽ Vitellẽsem Ro. ecclesiæ cardinalẽ, q in Hadriani mo
le castello S. Angeli captus interijt. Eius supereſt nepos literis & prudẽtia ornatus Bar-
tholomæus Cornetanus, & Mõteflasconensis episcopus. Abest à Cornero passuũ mi-
Ciuitas uetus. Centumcellæ. lia decẽ, portus celebris arcẽ habens munitissimam, cui Ciuitati ueteri nunc est appella-
tio. Nec dubito quin is fuerit Cẽtumcellẽsis portus, mẽtio cuius apud ueteres sæpe ha-
bet. Paruo em spatio inde abest Centumcellensis olim ciuitatis locus, quã Saraceni per
tẽpora Italiæ regis Bernardi Caroli Magni nepotis destruxerunt. & postea ædificatam
nos ultimo habitatoribus anno nunc undeuigesimo destitui uidimus. Fuitq; is locus in
quo Plinius posterior in epistolis narrat, Hadrianũ imperatorẽ centũ ædificasse cellas, H
centũ iudicibus audiẽdis se præsente causis publicè institutis deputatas: & in quo beatũ
Aureliũ Augustinũ librũ. De tri. cõstat scripsisse. Ciuitatis uerò ueteris portum præter
Pyrgi. gressi, magna inueniunt uetusti ædificij fundamẽta, in quib. Pyrgo appellatis paruũ est
sacellũ, eoq; in loco Pyrgos fuisse ueteres à Virg. appellatos cõstat. Et proximo in litto-
re monasteriũ est Seueræ uirgini dicatũ, qd in arcẽ portũq; proximis tẽporibus cõmu-
Cære. nitũ est. Proximusq; mari influit Cæretanus amnis, secus quẽ intus est Ceruertere nũc,
quod fuisse scimus Cære seruatorum, quo tẽpore Galli Senones urbẽ ceperunt, sacrorũ
memoria celebre oppidũ: cuius facti exẽplar cęremoniꝫ uocabulum dedisse grãmatici
affirmant, de quo Liuius in primo, Inde Turnus Rutulicq; diffisi rebus ad florentes opes
Etruscorũ Mezentiumq; eorum regem cõfugiunt, qui Cære opulento tunc oppido im
perabat. Et Marcialis poeta scribit pernã fieri optimã apud Cæretanos, sic: Cæretana
mihi fiet uel massa licebit. Et interius mille quadringẽtis passibus, sicut uult Plin. ab op-
Agillina. pido Cęre distat locus Agillinę urbis uetustissimę, quã inter capita Etrurię diximus nu
meratã fuisse. Estq; nũc saxoso in tumulo paruis ædificiorũ reliquiꝫ notus. Sequit per-
tenuis

A tenuis locus in paludibus, cui Pergæ olim appellato nunc Palus dicit, ab Vrsinis possessus. Nec est quicq; ædificiorũ aut ruinarũ ultra quousq; Romani portus à Claudio primum, pòst à Traiano ædificati reliquię inueniunt, certè maiores q; credere possit, qui illas nõ inspexerit, quorũ partè in Roma instaurata diximus: & tñ quod inaduertẽtia ibi est omissum addere hic uolumus: Portuẽsem urbẽ genuisse Formosum pont. Ro. & omni ea in palustri littoreaq; insula, quã scissus supra Ostiã urbẽ secundo milliario Tyberis efficit, marmorum frusta herbis rubisq; & uirgultis obsita, ac alluuionibus semisepulta passim penè cõtigua uideri, quæ scabra & impolita à mercatoribus per felicia reip. & imperatorũ tẽpora mari auecta quoscunq; in ædificij usus poterant dedolari, & quũ multitudo sit maxima urbẽ, ut uidet ædificatura, cernere est eorũ partẽ tantæ molis, ut q Obelliscos ignoret Ægypto aduectos, illa nõ credat potuisse nauibus cõportari. literas unun quodq; frustũ numerales duobus in lateribus est inscriptũ. quarum unis docẽte Plinio pondus lapidis, alteris missorũ à mercatore frustorũ ordinẽ significari nouimus. Vt au-
B tẽ unde supra digressi sumus reuertamur, Auxeris fluuius, quẽ nunc Serclũ uocant, primum habet ad dexterã oppidũ Librafactã: ad ortum suum in Apẽnino habet Grignanum ignobile castellum: & ad perpetuũ fluuij alueum, quoq; ad mẽditerranea sit descẽsum, uallis est Carfagnana, castellis uillisq; plurimis habitata, maiorẽ cuius partẽ nũc obtinet marchio Ferrariẽsis. Eorũ uerò oppidorũ quæ Auxeri descẽdẽdo ad dexterã adiacent notiora sunt Castrũ nouũ & Barcha: Serclusq; in mediterraneis Lucę urbis Romanæ coloniæ latera abluit, de qua Liuius XXI: Hãnibal in Ligures, Sẽpronius Lucã cõcessit. Ostẽdimus uerò in historijs Narsetẽ eunuchũ Lucam à Gothis possessam septem mẽsibus oppugnasse, priusq; ea potiri potuerit. Ea urbs tertiũ Luciũ pont. Ro. atq; etiã Alexandrũ secundũ, aduersus quẽ Lombardi Cardolũ Parmẽsem erexerãt in idolũ, genuit: quã ad annũ quinquagesimũ malo suo sibi subegit Paulus gẽte Lucẽsi Guinisia no
bili genitus. Cumulauerat is triginta in annis ingentẽ uim pecuniarũ & filios proceauerat. Sed quũ magno in fastu ipse & filij adolescẽtes degunt, beatiq; sibi & suis esse uiden-
C tur, fortuna derepente mutata exemplar facti sunt multis, quia nihil in rebus humanis solidũ, nihil est firmũ. Capti em & patria uiolẽter abacti diuitias diu accumulatas, post-ea uitã in carcerib. amisere. Luca aũt post Guinisiorũ eiectionẽ uarijs & multiplicibus agitata bellorũ motibus, intra XX annos magnas est passa calamitates: quæ tamẽ Florentinum populũ eius ambientẽ dominium pariter afflixerũt. Nã præter alias ibi acceptas clades eorũ exercitus, cui Guidantonius præerat Vrbini comes: sicut in Historijs diffuse ostendimus, à Nicolao Piccinino superatus fususq; est, quo in prẹlio quatuor equitũ tria peditũ milia, & ingentẽ machinarũ bellicarũ uim Florentinus amisit. Lucaq; dudũ honestis mercatorib. frequentata lanipetro ornata est Græcè & Latinè eruditissimo, &
Victorini Feltrensis sui prẹceptoris mores redolente. habet itẽ ad dexterã Luca colles, in quib. est castellũ Verucula, inde Altus passus, suprà Lumenicus, & ad fluuiũ Colodũ eiusdẽ nominis oppidũ. cui fluuio item adiacet Pisa oppidũ, quod ad annũ salutis LXX
D supra ducentesimũ & millesimũ Florentini Lucenseq; sicut Leonardus scribit Aretinus destruxerũt. Et paulò inde abest Bugianũ, superiusq; est Vgianũ. Quà uerò Lucensis ager uergit in Florentinũ palus est Bentina in lacũ à Florentinis cõcluſa, cui superemínet mons Carolus oppidũ: & ubi is lacus in Arnũ exoneratur, Bientina est castellũ. Supremo aũt in sinu amplæ, quã habet primũ Etruria planiciei, Pistoria est ciuitas: in cuius agro Catilinę exercitũ fuisse superatum, multi ex uetustis scripsere. Ea sicut Aretino placet prima fuit Etrurię urbiũ, quas populus Florẽtinus tunc primũ liber, ad annum sa lutis duodecies centenũ & quinquagesimũ, in potestatẽ redegit. Circunstantq; Pistoriã, Summanũ, Seraualle, Victolinũ, & superius mons Catinus. Circundãt Pistoriã paruo distãtes spatio amnes duo, Stella & Vmbro, qui secus Carmagnanum delapsi apud mõtẽ Lupum oppidum in Arnũ exonerant. Visentiusq; amnis deinceps ex Apennino defluẽs Prati oppidi omniũ Etruriæ opulẽtissimi mœnia præterfluit. Supra Pratũ est Murlus oppidũ, & Marina torrens Calencranum oppidum præterlabit. Vltimusq; ad Florentiæ mœnia Munio habet amnis, Florentiæ urbis inclytæ originẽ gestasq; res abundè cõplexus est in Historia clarissimus Leonardus Aretinus. Quod autẽ ad nos attinet eius urbis origo refert in Syllanorum militum, quibus is ager à Sylla assignatus fuit, ad-

Romanus portus.

Portuensis urbs.

Marmora.

Castrum nouum.

Luca.

Bentina palus.

Pistoria ciuit.

Florentia.

uentum: & quia primas illi ſedes ad Arni fluẽta ceperint, Fluentiã inde primo dictũ uo-
lunt. Et quidẽ Pli. apd quẽ primũ eius loci mẽtio facta eſt, Fluẽtinos dicit, pfluẽti Arno
appoſitos. Venerunt uerò hi milites ad annũ cõditę urbis Romæ ſexcẽteſimũ & ſepti-
mũ ſupra ſexageſimũ, unde initiũ Florẽtia habuiſſe uideť ante Chriſti dei noſtri aduen-
tũ, annos circiter octogintatres. Multis ea ciuitas per Gothorũ tẽpora incõmodis agi-
tata eſt. Nec tñ à Totila aut alio quopiã tunc aut alias unquam deſtructa fuit. Idq; qd de
reædificatione à Carolo Magno facta aliqui ſentiunt nõ probamus, quum geſta Caroli
ab Alcuino eius prẽceptore ſcripta, tãtummodo dicãt illum Romã euntẽ, bis in Floren
tia dominicum paſcha celebraſſe. Seruata uerò eſt ab ingẽti deſolationis, qd incurrerat
periculo unius ciuis Farinatæ Vbertini uirtute: cũ Piſanis Senẽſibusq; & alijs Etruſcis
Farinata Vbertinus. in cõuentu apud emporiũ habito, Florentiã eſſe deſtruendã cenſentibus, Farinata licet
lõgo poſtliminio in ipſam patriã reuerſus, eã ſe dixit, quã nõ ædificaſſet, ſe uiuo ab illis
deſtrui nõ paſſurum. Itaq; Florentia acceptis ui & in ſe populariter traductis Feſulanis,
ad annũ ſalutis quartum & uigeſimum ſupra milleſimũ, plurimum opibus & gloria eſt
aucta. Quo itẽ anno Henricus primus imperator eccleſiã S. Miniatis, ad muros Floren
tiæ ædificauit. Arſit uerò Florentia duobus incendijs, paruo in temporis ſpatio, ad an-
num ſalutis ſextum, & ſeptuageſimum ſupra undecies centenũ. Ex eo ferè tempore pri-
mùm per priores artium & uexilliferum iuſtitiæ, ſicut nũc fit gubernari cœpit: fuitq; in-
ter primos uexilliferos ex nobili gente Stroza unus baſilica inſignis, quæ per noſtrã æ-
tatẽ curãte Philippo Brunalicio nobiliſſimi ingenij Florẽtino ſtupendi operis fornice
eſt ornata, glorioſęq; uirgini dicata, anno ſalutis duodecies cẽteno, & nonageſimoquar
to inchoata eſt: & quarto abinde anno palatiũ itẽ ſuperbiſſimũ, qd inhabitant priores,
ædificari cœpit. Quintoq; poſtmodũ anno productũ eſt pomœrium, & mœnibus quæ
Campanariũ. nunc extãt urbs eſt ampliata. Turris uerò marmorea inter cæteras orbis cãpanarias ſpe-
cioſa ad annũ inde primum & triceſimum excitata, per quæ tempora ciuitas Florẽtina
duobus ornata eſt poetis, Dãte Aldegherio, & Frãciſco Petrarcha. quorũ hic patre Flo
rentino, ſed exule apud Aretium natus, & Arquadæ inter colles Euganeos mortuus at q
ſepultus eſt. ille Florẽtinis parẽtibus Florentiæ natus obijt Rauennæ patria exul. paulò
poſt Florentia totũ habuit pictorem celeberrimũ Apelli æquiparãdum. Habuit quoq;
Accurſium iurecõſultorum principem, qui Ius ciuile nunc extãs egregiè interpretatus
eſt. famaq; eſt nullo nobis cõfirmata autore Claudianum poetã fuiſſe Florentia orium-
dum. Colutius uerò ſalutatus & ſi prius didicerit, q̃ Ciceronianæ imitatio eloquentiæ
ſui ſeculi adoleſcentibus nota eſſe cœpiſſet, & eloquens eſt habitus, & multa ſcripſit pru
dentiã magis & doctrinã, q̃ eloquentiã redolentia. Nicolaus Nicoli per ætatem noſtrã,
& ſi nihil ſcripſerit & doctus fuit & multis adoleſcẽtibus, ut literis operã darent opem
attulit. Ab his uerò plus minus centum annis, qui Frãciſci Petrarchæ mortẽ, & hæc tem
pora intercedunt mirabili felicitate Florentia opes auxit. Cuius imperio per ætatem no
Caſtrum carum. ſtrã Caſtrum carum, Mutiliana, Donadula, Caſſianum, Porticus, & alia caſtella in Ro-
mandiola & Piſæ ac Cortona urbes uetuſtæ ac Burgum ad ſepulcrum, & regio Caſen-
tina in Etruria ſunt ſubactæ. Ab ipſis uerò centum annis ſuperauit omnia Florentiæ or-
namenta, cõcilium in ea celebratum, in quo quartus Eugenius, põt. glorioſiſſimus, oriẽ
talis eccleſiæ cũ occidentali unionem, maximo diu quæſitã impendio celebrauit, Joan-
ne Paleologo impe. Cõſtantinopolitano & patriarchis, archiepiſcopis, epiſcopiſq; ac
ingenti doctiſſimorum nobiliũq; totius Græciæ uirorum, qui interfuerãt multitudine
Ro. eccleſiæ ſumptibus in patriã reportatis: Armenij etiã, Æthiopes, Georgiani & Iaco
bitæ, Libyã, Aſiãq; incolentes catholicæ fidei documenta, in eodem cõcilio à prædicto
pont. Eugenio acceperunt. Viris etiã nunc Florentia ſicut antea cõſueuit, omni uirtutũ
laude præſtãtiſſimis ornat, Coſmo imprimis Mediceo, quem oẽs totius Europæ ciues
opũ effluentia ſuperantẽ prudentia, humanitas, liberalitas: & quod nos maximè ad eius
laudes incitat, bonarũ artiũ præſertim hiſtoriarũ peritia celebrem reddunt. Cumulãq;
eius felicitatẽ Petrus, Ioannes & Carolus nati paternæ uirtutis imitatores. Nec ſuppri-
menda ſunt maxima, quæ Coſmus Florẽtiæ urbi addidit ornamẽta. Monaſterium cele
bre S. Marci: in quo quum ſuperbæ ſunt, & ut aiunt inſanæ extructiones cæteræ: tũ ma-
xime Bibliotheca alias ſuperat omnes quas nunc habet Italia. Et ad ſancti Laurentij for-
nices

A nices marmoreæ columnæ, & opus totum ſummi uiri magnificẽtiam oſtendunt. Quid quod priuatæ ædes ſuæ recens in uia lata extructæ, Romanorũ olim principum & quidẽ primariorum operibus cõparandæ ſunt: quin ego ipſe, qui Romam meis inſtauraui ſcriptis, affirmare nõ dubito nullius extare priuati ædificij principum in urbe Romana reliquias, quæ maiorẽ illis ędibus prę ſe ferãt operis magnificentiã. Palla Strozza clariſſimus equeſtris ordinis Florentinus, opera, ſtudijs philoſophiæ aſſiduè Patauij impẽſa exilij incõmoda prudẽtiſſimè cõſolat. Angelus Acciętolus equeſtris ordinis, nõ minus claræ gentis ſuæ nobilitatẽ, prudẽtia, ingenuis moribus & literarum ſtudijs ornat, & ab illa decorat. Andreas Floccus Apoſtolicus ſecretarius canonicusq; Florẽtinus, uir optimus eloquẽtia & edito De magiſtratibus opere, ac lanectus Manectus literarũ Græcarũ Latinarũq; peritia atq; eloquentia, & Baptiſta Albertus nobili & ad multas artes bonas uerſatili ingenio, patriã exornãt. Decorat etiam urbem Florentiã ingenio ueterum laudibus reſpõdente Donatellus Heracleotæ Zeuſi æquiparãdus ut uiuos, iuxta Virgilij uerba, ducat de marmore uultus. Secus Florentiã Feſulana urbs uetuſta, & multorũ *Feſulæ.*

B ſcriptis præſertim Saluſtij in bello Catilinario, & Liuij illud idẽ ſcribẽtis bellũ lib. ſecundo celebrata interijt, uel quod ſuprà diximus in Florentiã populũ opesq; mutauit. Oriũt ex mõtibus Feſulanis, qui ad orientẽ uergunt ſolẽ, Munio torrens Florentina abluẽs mœnia: ſecundum cuius alueum ſexto ab urbe milliario ſacellum eſt, cui ea ratione inditum ad cruces nomen fuiſſe opinor, quod eo in loco ſepulta fuerit moles illa cadauerũ, quæ facta fuit in ſtupenda ſtrage illa magnæ partis ducentorũ penè miliũ ex Radagaſij Gothorum regis exercitu apud Feſulas, ſicut in Hiſtorijs oſtendimus interfectorũ. Interq; eos mõtes & Apenninũ uallis eſt amœniſſima, & uicis uilliſq; præſertim Mediceorum ſpecioſiſſimis frequentata, Mugellũ ſicut cõſueuerat appellata, quæ Dinum habuit Mugellanũ lurecõſultorum ſuperioris ſeculi celeberrimum. Eã illabit̃ diuiditq; mediã Seua fluuius ex Apennino oriundus. Primumq; regionis Mugellanæ oppidum eſt uia Bononiẽſi, Scarparia Iacobo ornata Angeli filio, cuius Græce Latinæq; do- *Munio fl.* *Mugellum.* *Scarparia.*

C ctiſſimi extat M. Tullij Ciceronis uita ex Plutarcho in Latinitatẽ luculenter traducta. Deinceps habet̃ Nicolaiũ dura Piccinini obſidione cui fortiter reſtitit noſtris in Hiſtorijs clarũ. In Seuã defluit Ronta torrẽs, ad quẽ uia Fauẽtina eiuſdẽ nominis eſt uicus, & ſub eo S. Laurẽtij burgus. Quinto ab inde milliario Seuã pariter illabit̃ Ducaria, à cuius torrẽte apud Gaudentiũ Apẽnini uicũ oriundo quicquid magno ſinu cõplectit̃ Arnus amnis uſq; ad agri Aretini fines dicit̃ Caſentinum, quam regionem mõtuoſam populo Florentino proximis tẽporibus quæſitã fuiſſe oſtendimus. Vbi uerò Sena fluuius Arnũ illabit̃, eſt caſtellum mœnibus munitum Pons ad Seuã dictus. Florentinã urbem diuidit, Arnus amnis, põtibus in ea quatuor magni operis iunctus. ſed quãtum ad inchoatã attinet Florentini agri deſcriptionẽ, ſecundum Arni fluenta ſub Florentia ſunt caſtella Mons Lupus & Signia quouſq; nauigia admittit Arnus. Supra Florentiã ad quintumdecimum lapidem, primum eſt ad Arni fluenta oppidum Inciſa, cuius oppidi nomen originem habuiſſe cõiector, ab ſucciſo obijce ſaxeo curſum Arni ſolito remorari. Indi- *Ronta fl.* *Caſentinum.*

D cãt nanq; quernarum trabium ſtipites maximi, quos defodientes inueniunt agricolæ, uallem Arni ſuperiorem, qua nullã habet nunc ager Florentinus uini optimi feraciorẽ, quãtum profluenti Arno appoſita planicies ambit fuiſſe paluſtrem. & qui XXII Hiſtoriarum Liuij Patauini in principio attentè leget, paludem illã in qua Hannibal æger oculis & uerna primum intemperie uariante calores frigoraq; Elephanto, qui unicus ſuperfuerat quo altius ab aqua extaret: uectus uigilijs, tũ & nocturno humore paluſtriq; cœno grauãte caput, altero captus eſt oculo, hanc fuiſſe uallem Arni peruidebit. Nam quum fama eſſet Flaminium Cõſulẽ Aretium cũ exercitu præueniſſe, Hannibal ex hybernis mouens, quę in Liguribus habuerat Aretium cõtendebat. Sunt autem Liuij hac in parte uerba, Quũ aliud lõgius cæterum cõmodius oſtenderet̃ iter, propiorem uiam per paludẽ petijt, qua fluuius Arnus per eos dies ſolito magis inundauerat. Et paulò infrà exercitus incõmoda & iumentorum hominumq; ſtragem, quę fiebat deſcribẽs, per *Vallis Arni.*

præaltas dicit fluuij & profundas uoragines hauſtos penè duces. Et maximè omnium confeciſſe uigilias per quatriduum iã & tres nocteſ toleratas, cum omnia obtinentibus aquis, nil ubi in ſicco feſſa ſternerent corpora, inueniri poſſet. Iter igitur quod longius

Aretiũ ab Liguribus ducturo offendebat̃ per Lucensem, Pisanũ, Volaterranũ, & eius quæ nunc est Sena agros esse oportuisset, qđ certè nullus regionis peritus dubitat fuisse cõmodius,q̃ quum propiorem ingressus ad Arni fluenta, ubi nunc est Florentia uenit: & inde amnis Arni alueũ apud nũc Incisam,uel paulo suprà est ingressus, tandiuq̃ per paludẽ, qua fluuius Arnus per eos dies solito magis inundauerat est ꝓfectus, quousq̃ siccum ubi cõsisteret primum in Aretino inueniret. Eam uerò inundationem, easq̃ paludes nõ fuisse,sicut aliqui uolunt in ea planitie,quã Pratũ Signiamq̃ & Florentiam intercedere uidemus:ea cõstat ratione quod regionem illã dicit Liuius, in qua Hannibal primum in sicco constiterit,inprimis Italię fertilem tunc fuisse Etrusci cãpi,qui Fesulas inter Aretiumq̃ iaceret.Subiungitq̃ Liuius: quoq̃ pronior esset in uitia sua Consul irritare eum atq̃ agitare Pœnus cœpit, & lęua relicto hoste Fesulas petens, Etruriæ agros prædatũ ꝓfectus,quãtum maximã uastationẽ potest cædibus incendijsq̃ Consuli procul ostendit.Qui itaq̃ relicto hoste apud Aretium agente ad læuã Fesulas petijt uallem Arni superiorem profecto attigerat: atq̃ ut in sicco cõsisteret, ea post tergum relicta ulterius processerat.Sed palus illa quo obduruerit modo,ut aratrum pateret, quum aliquãdo scire cupiuerimus,confragosas saxis apud Incisam oppidum Arni ripas & saxorum fragmẽta medio adhuc alueo hærentia cernentes,adapertum fuisse tenemus humano ingenio tumẽtem saxo,& repagulum aquę facientem fluminis fundum,labentibusq̃ postea pro iusto amnis cursu aquis, quæ residere & superiori in parte quaqua uersum stagnare fuerãt consuetæ,exiccatum limi humorem, quod alibi sæpe contingit cãpos feracissimos reliquisse. habet ea uallis ad dexterã Arni post Incisam Fichinũ,quod oppidum Aretinus scribit à comite Guidone nouello exulibusq̃ Florẽtinis occupatũ pace,per quã exules in Florentiam reducti sunt,facta fuisse à populo Florentino destructum,habet quoq̃ ea uallis sanctum Ioannnem monte Vargum & Quaratã. ad siniſtrã uerò Castrum franchum, Terrã nouam.Laterinam,Pontenanam:quorum sanctũ Ioannem & Castrum franchum populus Florentinus ducentesimo & nonagesimosexto supra millesimum salutis anno ædificauit, & Terrã nouã Poggij uiri eloquentissimi & alioquot editis operibus clari,Patriã Guido petramalẽsis Aretinus episcopus muro,quem nunc habet cinxit.In mõtibusq̃ altissimis,qui ad siniſtrã Arnũ intercedũt, est uallis umbrosæ monasteriũ.Sunt etiam aliquot regionis de qua diximus Casentinæ oppida,quorum primaria habent̃ Romena burgus & Puppiũ à comitibus dudum habitata cognomine Guidis,quos proximis tẽporibus pepulit populus Florentinus. Ad alteram uerò Arni ripã & sub ipsius fonte est Porclanũ, inferius Stia:post Pratum uetus, infra quod oppidum Arnus Corsolana auget̃ torrente secus Bibienam oppidum, ut in montibus, nobile delabente.Auget̃ etiam Carchiano torrente,qui ad dexteram habet Gellum & Choretiũ parua oppida.qua etiã Arnus se Aretium uersus incuruat est castrum nouum. Si agrum Florentinum Aretino Senensi, ac Pisano & Volaterrano conterminum describere uolumus,ad proximam uallem uersus meridionalem plagam transeundum est à Pesa fluuio appellatã:cui fluuio ad siniſtram proxima sunt ad ostiũ,quo exoneratur in Arnũ Mons Lupus,supra Colina. Supra ipso sub fonte Sambuca,ad dexterã Mons lustus, Linariũ,sanctus Donatus.aliusq̃ sequitur fluuius Elsa appellatus, cui sunt ad siniſtram Emporium,mons Rapolus,mons Partolus, Barberinũ, Castellina:& ad dexterã Saminiatum,Cambassium,Florentinum, Certaldum Ioannis Boccatij uulgaris potius, q̃ Latinæ eloquentiæ fama clari patria,& ad fontem Casulum. Augetur uerò Elsa amnis torrente uno,qui apud Staggiam oppidum delapsus,fertur ad Bonicium nobile oppidum.& in ea insula,quam Elsa fluuius torrensq̃ prædictus efficiunt, Collis & Geminianum sunt oppida paucis Etrurię oppidis secunda.Est etiam Elsam inter & proximũ, qui Arnum illabitur torrentem, mons Topulus oppidum. Sequiturq̃ Era fluuius, cui hinc est pons ad Eram oppidum prælio clarum, in quo quum Pisani Lucenses Florentinorum socios fudissent, superueniens Florentinorum exercitus fortuna prælij conuersa Pisanos fudit,ex quibus ad tria milia sunt cæsi:& superius est Petiolum. Inde Calcinaria.proximoq̃ torrenti in Arnum defluenti,hinc pons Sachi oppidulũ: inde est balneum aquarum,in quibus solis calentibus à sulphure aquis ranas gigni Plinius dicit. ea in regione Pisani agri castella sunt alia Volaterranis contermina. Superiusq̃ arduis montibus

Fichinum.

Castrum franchum.

Pratum uetus Bibiena.

Castrum nouum.

Certaldũ Collis. Geminianum.

A montib. Volaterra. de qua Liuius in decimo. Scipioni hostes Etrusci ad Volaterras structo agmine occurrunt. Pugnatum maiore parte diei, magna utrinq; cæde, nox incertis qua data uictoria esset, inueruenit. fuitq; Volaterra Persio Satyrico ciue ornata: nūc Casparis nostri patria, qui Græcas Latinasq; literas edoctus, celeberrimi Græcorū cardinalis Niceni Bissarionis epistolarū est scriba. uetusta est hæc ciuitas, quam simul cum Aretio & Clusio à Tyrrhenis ante bellū Troianū fuisse conditā, Leonardus Aretinus in Polybio edoctus affirmat. Nosq; suprà docuimus inter capita Etruriæ numeratam fuisse. *Volaterræ.*
Liuius bellum ciuile Marij & Syllæ describens libro LXXXVIII dicit Volaterras qd' oppidum adhuc in armis erat, in deditionem accepit. autorq; est Plinius in calidis Volaterranorum aquis haud procul à mari sitis pisces gigni. ea urbe in hunc maximè modū potiti sunt Florentini, ad annum salutis quinquagesimum & ducentesimum supra millesimum. Quum Volaterrani à Florentinis prælio, quod ad montis, in quo sita est urbs, radices committebatur, superati in urbem confugere enitterentur: insecutus eos miles Flo
B rentinus uictor pari impetu cum uicto ingressus urbem cepit. Ab agri Volaterrani finibus regio incipit maritimæ oræ Etrusci pelagi, quam descripsimus, adiacens: quæ uastissima & populis pro ambitu infrequens Senensi populo subdita est. in qua sunt præter superius enumerata, Massa ciuitas, Mallianum, Paganicùm. Post ad sinistram Campagnaticum arduo in colle situm, uinis cæterisq; frugibus feracissimum. Petrioli & alia balnea. Nam multa quę nunc etiam frequentantur agri Senensis balnea olim fuisse grata uidemus. Martialis Coquus poeta ad Oppianū. Etruscis nisi tremulus laueris, illotus morieris Oppiane. & ad dexteram in montibus mons Altinus. ea regio maritima superiori in parte uestigia habet urbis Rusellanæ, quam diximus inter capita Etruriæ numeratā esse: de qua Liuius in decimo. M. Valerius maximus dictator castra in agrum Rusellanum promouit. eò & Etrusci hostes secuti: ubi quum fortè quodam loco malè densatus agger, pondere superstantium in fossam procubuisset, atq; eo cùm deos pandere uiam fugæ conclamassent: plures inermes quàm armati euasere. hoc prælio fractæ iterum Etruscorum uires. & pacto annuo stipendio, & duùm mensium frumento inducię biennij datæ. & infrà: in Rusellanum agrum exercitus ductus. ibi non agri tātum uastati, sed
C oppidum etiam oppugnatum, capta amplius duo milia hominum, minus duùm milium circa muros cæsa. & inferius: tres ualidissimæ urbes Etruriæ, Rusellæ, Perusia, Aretium pacem petiere. Adiacetq; Rusellarum loco balneum cognomine Rusellarum. Sena est interius urbium Etruriæ uiribus opibusq; nunc secunda, quæ & ipsa inter nouas numerari potest, quum nullis in ueterū monumentis reperiatur. Suntq; qui affirmant Carolū, cui Malleo fuit cognomentum eā cōdidisse. & Caroli ætatem plus minus sexcentesimo & septuagesimo ab hinc anno abfuisse constat. Sed nuper Venetijs in sancti Georgij de Alga celebri monasterio, quod gloriosus pōtifex Eugenius, relicto primum seculo propria ædificauit paternę hæreditatis pecunia, inuenimus in libro literis scripto peruetustis Ioannem Romanum pontificem nominis ordine duodeuicesimum, acceptis de
D Perusina, Clusiensi, Aretina, Fesulana, Florentina & Volaterrana diœcesibus sex plebatibus ciuitatem hanc ædificasse, quæ ab ipso sex plebatuum numero Sena fuerit appellata. Habuit ea ciuitas tertium Alexandrum pontificem Romanum, qui à Federico Barbarossa agitatus, quatuor aduersa se erectos in idola adulterinos pontifices superauit. Magno autem decori Senarum urbi fuit celebratum in ea concilium, in quo Gerardus Florentinus episcopus in secundum Nicolaum pōtificem Romanum creatus constitutionem fecit, quæ in Decretis patrū extat, distinctione tertia & uigesima, pontifices Romanos eligendi cardinalium collegio, & nemini ulterius ius esse: cui concilio centum et triginta episcopi interfuere. Prælio etiam felicissime gesto, ornati fuerunt Senenses. Nā quum Florentini Altinatibus fœderatis opem laturi ad Arbiam fluuium, quarto à Senis milliario uia Aretina distantem consedissent, Senenses auxiliaribus copijs Manfredi regis exulibusq; Florentinis immixti, facta eruptione Florentinum exercitum fuderunt: occisiq; sunt Florentini tres mille, capti milia quatuor: & curru qui ex more uexilla deferebat cum ipsis uexillis Senas relato, tantus Florētinos pauor incessit, ut urbe propemodum deserta meliores quiq; pars Bononiam, pars Lucā cōmigrarint, exulesq; in patriam sunt reuersi. Obijt proximo tempore Vgo Senēsis, medicus & philosophus,

cæteris ſui ſeculi poſt functum uita Iacobum Forliuiẽſem doctior clariorq; habitus. Ha
buit etiã nuperrimè Sena illuſtrãs ſidus ſanctum Bernardinum: cuius reliquiæ apud A-
quilam urbem miraculis per ſingulas dies multiplicatis coruſcant. Quanquam neſcio
quæ maiora uiri unius dici aut ſcribi poſſint miracula operibus, quæ per triginta annos
in religione fecit: qui eloquentiſſimus tam uehemẽs, tamq; efficax diuinorum eloquio-
rum ſuaſor fuit, ut omni in Italia mirabilem fecerit animorũ à uitijs ad uirtutes cõmuta-
tionẽ: primusq; omnium ordinẽ beati Franciſci ad eam, quæ nũc tantopere uiget obſer
uantiam regulæ perduxerit. Quo in diuino opere eum ſummis adiuuit conatibus, quar
tus Eugenius pontifex omni in gerendo pontificatus munere, ſed inprimis augenda cõ
ſeruandaq; religione præſtantiſſimus. Nuncq; Sena Syluio Ænea poeſis primũ laurea,
pòſt epiſcopali mitra redimito, Franciſcoq; Patritio ſtudijs & eloquẽtiæ deditiſſimo, ui
Vmbro. ris quoq; plurimis iurium & philoſophiæ doctrina excultis ornatur. Vmbronem Senẽ
ſis agri fluuium inter & paludem Danam, ſiue fluuiũ Paliam, quẽ ea palus efficit, multa
Cluſium. ſunt montana ac campeſtria oppida. quæ nullo, ut in ſuperioribus factum eſt, ordine de ſ
ſcribi poſſunt. Ineſtq; Cluſium uetuſtiſſima urbs, quam Plinius Carmon olim nomina-
tã fuiſſe dicit. Fuit uerò inter capita Etrurię primaria olim nominata, quã Gallorũ Seno
nũ bella, & Porſennæ regis ſui hiſtoria inprimis clarã reddũt. Ea penè derelicta nũc urbi
Senæ ſubiecta eſt. nec aliqualiter dubitamus, quin populorũ cæterarũq; rerũ reliquijs
interituræ, olim Cluſium & Ruſellæ urbẽ Senam à principio dum cõderetur, auxerint.
Refert ex M. Varrone Plinius Porſennã regem extruxiſſe ſibi apud Cluſium monumẽ-
tum. in quo mirabili opere labyrinthus fuit, cuius nullæ Plinij temporibus extabant reli
Dana. quiæ. Adiacent uerò ciuitatis ipſis ruinæ epiſcopo etiam nũc ornatæ paluſtri fluuio Da
Politianum. næ à Plinio, ſicut etiã nunc fit, dicto. ad ſuperioremq; eius partem Senas uerſus Politia-
Turrita. nũ eſt nobile oppidum Florentinis ſubditum, amœnis in collibus ſitũ. poſt Turrita. de-
Corſignanum. hinc Lucinianũ. Interius ſunt ſanctus Quiricus, Corſignanum, Chiancanũ. & arduo in
monte Radicofanũ: eſtq; ultimũ ea in parte patrimonij beato Petro & Romanæ eccle-
ſiæ à Mathildi comitiſſa dati caſtellũ. Deinceps ultra Cluſiũ Sarthianum eſt oppidũ Al
Cetona berto Minoriſta diuinorum dogmatum prædicatore inſigni ornatiſſimũ: & poſt Ceto-
Aretium. na. fecit agrorum Florentini & Senẽſis deſcribendorũ neceſſitas, ut illis cõterminã ur-
bẽ Aretium diſtulerimus. Ea ciuitas uetuſtiſſima inter primaria Etruriæ capita annume
rata eſt: Nã Liuius lib. X dicit legatos ad conſulẽ ueniſſe ex Aretio, Cortona & Perufio,
quæ tunc principes ciuitatũ Etruriæ erant. Innuit uerò Plinius Aretiũ in duas urbes fuiſ
ſe diuiſam. Nã ſcribit Aretini ueteres. Aretini noui. cauſam huius eã uidemus fuiſſe, de
qua principio Etruriæ diximus: cum Hannibale Italiã premente Etruſci ducib. Aretinis
in rebellionẽ, pcliues uiderenẽ, ſicut in Liuio habeẽ XVII. C. Terentius Varro obſides
ab Aretinis ſenatorum filios accepit CXX. Romani eñ tumultum in Etruria ab ipſis o-
riri uerebanẽ. & quum claues ac ſeras nouas portis impoſuiſſet in Appuliã redijt. poſt-
modum bello Marſico ſiue ſociali, quum Etruſci ſeſe Marſis & Picentibus furoris ſoci-
os adiunxiſſent, L. Sylla, qui ei bello finẽ impoſuit, in Feſulanos Aretinosq; deſæuit, a-
deo ut Aretio ciuibus, pſcriptis exinanito, nouam poſtea coloniã ſuperinduxerit, unde H
noui & ueteres fuerunt Aretini. Dicere enim ſolitus fuit Leonardus Aretinus ſe uidiſſe
Aretij in eccleſia ſanctæ Mariæ ad gradum lapidẽ literas inciſum uetuſtiſſimas, inſcri-
ptũq; decretum Aretinorum ueterũ. Auctí tamen poſtea ſunt opibus Aretini, quos Li-
uius in bello ſecundo Punico dicit iuuiſſe claſſem mirabili illla celeritate ab Aphricano
paratã, multis uarijsq; rebus conſtruendis nauibus, & alendo milite oportunis. uiros A-
retium habuit præſtantiſſimos. Extat nanq; in Macrobij Saturnalibus diui Auguſti e-
piſtola, per quã affirmat Mecœnatem ſuum fuiſſe Aretij oriũdum. & Horatiũ uidemus
dicere Mecœnatem ipſum genus ab Etruſcis regibus duxiſſe. Cornelius uerò Nepos in
Attici Pomponij uita, quod ad Aretij dignitatem facit, Atticum ipſum dicit prædiũ in
Aretino poſſediſſe, quod Cęcilianum ſit appellatũ. remotioribus poſtea temporib. Are
tium ad annos ſalutis milleſimum & decimumoctauum Guidone ornatum fuit celebri
muſico. & anno inde ducenteſimo alterum Guidonem epiſcopũ ex Petramalenſi fami
lia habuit ciuẽ & dominũ, qui urbẽ ipſam muro cinxit, quẽ nũc habet: Burgũ quoq; ſan
cti ſepulcri, ciuitatem caſtelli, Caſtilionem, Aretiũ, Terrã nouã uallis Arni, & Ciuitellã
nunc

A nunc ea de cauſa epiſcopi appellatam mœnibus cingi cõmuniriq; curauit. Inſuper uias, quæ ad omnes portarum Aretij exitus nunc cernuntur dirigi, dilatari, & ubi oportere uiſum eſt ſterni, aut pontibus iungi fecit. Quin etiam eius fuit opus recta & ſpacioſa uia, in qua ab Angulario ad Burgũ ad ſepulcrum ducente Nicolaum Piccininum ab eccleſiæ copijs ſuperatum uidemus. Per ætatem quoq; noſtrã eloquentiſſimo ac clariſſimo Leonardo Aretino Caroloq; Græcis & Latinis literis eruditiſſimo, nunc populi Florentini cancellario, & Benedicto ac Franciſco fratribus iureconſultiſſimis cognomine Accoltis: quorũ Franciſcus nõ minus bonas artes, & oratoriã ac omnẽ hiſtoriã, q; leges excellenter edoctus eſt: & Ioanne Tortellio Romani pontificis ſubdiacono & cubiculario Græcis ac Latinis literis, ac ſingulari humanitate prædito: cuius præclarũ De orthographia opus uerba edocet ſelecta, quib. è Græcia ſumptis Latine utimur: Aretina urbs decorata eſt. Nec indignũ ducent, qd' referemus tam multi præſtantes Aretini, Plinio ſcri-

B ſiſſe Aretinos in Italia fictilium uaſorum nobilitatẽ obtinuiſſe, qd' quidẽ Martialis affirmat libro primo. Sic Aretinæ uiolant cryſtallina teſtæ. Cortona ſequitur urbiũ Etruriæ ueruſtiſſima, quã Pelaſgi cõdidere. hiſq; pulſis poſſedere Tyrrheni. Expugnauerunt uerò eam ac mœnibus priuauerunt Aretini, à quibus diu poſſeſſa fuit. Per ætatem uerò noſtrã Ladislaus rex Neapolitanus ipſam uendidit Florẽtinis, in quorũ ſubiectiõe per ſeuerat: Quã Iacobus Peruſinus epiſcopus ciuis ſuus nunc plurimum exornat. Ad eius urbis agri proximos fines lacus eſt Traſumenus, qui dicitur Peruſinus acceptæ per Flaminium Coſ. ab Hannibale cladis memoria notiſſimus. Isq; lacus in circuitu oppidis ornatur, & caſtellis Malborghetto ad eã partẽ, quæ in Cortonam uergit, Caſtilione, Cluſino, & Panicali Clauas uerſus. deinceps monte Pontighino: & qua Peruſium à Florẽtina petit Paſſignano. Traſumenumq; & Clauas inter oppidũ eſt caſtellũ plebis. Sunt etiam in lacu tres inſulæ habitatæ. Succedit ordine Peruſia urbs uetuſtiſſima capitũ & ipſa

C Etruriæ, ſicut ſæpe ſupra diximus, olim primaria: quã Iuſtinus ab Achæis cõditam fuiſſe dicit. Eſtq; hæc ſola inter omnes Italiæ urbes felicitatẽ nacta penitus inauditam, q; eandem penè ſtatus, & rerũ conditionem, quã ante conditam urbem Romam, & poſtmodum Roma ſub regibus, conſulibus, & imperatoribus, & tyrãnis agente habuit, nũc retinet. paſſa eſt tamen uarias, ſed tolerãdas agitationes. Nã Liuius in nono: Eodem anno cum reliquijs Etruſcorum ad Peruſiam, quę & ipſa induciarũ fidẽ ruperat Fabius Coſ. nec dubia, nec difficili uictoria dimicãs ipſum oppidũ, quũ ad mœnia acceſſit, cepiſſet, ni legati dedentes urbẽ exiſſent. Et libro decimo. Nec in Etruria pax erat. nam & Peruſinis autoribus poſt deductum à Conſule exercitum rebellatũ fuerat. Fabius quatuor milia quingentos Peruſinorũ occidit. Cepit ad mille ſeptingentos quadraginta, qui redẽpti ſunt ſinguli æris CCCX: præda alia oñis militi cõceſſa. Et inferius: Tres ualidiſſimæ Etruriæ urbes Ruſellana, Peruſia, & Aretium pacem petiere. Et ſi uerò per infauſtiſſimi Triumuiratus tempora L. Antonium M. Antonij fratrẽ Octauius Cæſar in Peruſia obſedit, famemq; raro aliàs ſimilem auditã Antonij exercitus in ea clauſus, & Peruſinus po-

D pulus ſuſtinuere, & capta urbs diruptaq; eſt: eam tamen breui inſtauratã mœnibus, portiſq; nunc extantibus cõmuniuit, idem Octauianus Auguſtus, quam à ſuo cognomine Peruſiam Auguſtam, ſicut literæ cubitales portis inciſę oſtendunt, uoluit appellari. De cauſis autem diruptionis ſic habet Liuius libro CXXV. L. Antonius Coſ. M. Antonij frater Friluia conſulente, bellum Cæſari Octauio intulit. & receptis in partes ſuas populis, quorum agri ueteranis Cæſarianarũ olim partium aſſignati erant, inter quos Peruſinus erat: & M. Lepido qui cuſtodiæ urbis Romæ cum exercitu præerat, fuſo hoſtiliter in urbem irruit. Libro aũt CXXVI Liuius ſic ſequitur: Cæſar annorum XXIIII obſeſſum in oppido Peruſia L. Antoniũ conatũ aliquando erumpere, & repulſum fame coegit in deditionẽ uenire. ipſiq; & omnibus militibus ignouit, Peruſiam diruit. Baldus patrũ noſtrorũ memoria in ea claruit, prout magis magisq; eius nomen indies claret, q; cũ Bartolo Saxoferratenſi iuriũ ciuilis, & pontificij obtinuit principatũ. Viris uerò pacis & belli artibus, ſed inprimis docendo & dicendi iure præſtantiſſimis, ea nũc abundat. inter quos Iuonẽ, Saluſtiũ, Ioannẽ Petruciũ, & Benedictũ Bargiũ primarios nouimus. Ex his uero qui rei bellicæ operam dedere, Biordus & Ceccolinus Michelotti primum, poſt eos Nicolaus, Franciſcus, & Iacobus Piccinini, de quibus in Montono oppido ſimul

Cortona.

Traſumenus lacus.

Malborghetus.

Peruſia.

mul cum Braccio dicemus, fuere clarissimi. nūcq; Braccius Balionus incipit esse clarus. Supra Perusiā à Tyberis ripa paulisper recedunt, Cisterna primū, post Anglariū quod è regione Burgi ad sepulcrū regionis Vmbriæ situm uiā habet ad illud rectissimam, in qua Nicolai Piccinini copias à quarti Eugenij glorioſissimi copijs fusas fuisse in Historijs ostendimus. Distatq; ab Anglario Tyberis ea uia passuū tria milia: & superius ad Tyberis fontē est Cotulū arx ærea. Restat in Etruriæ partibus regio, quā beati Petri patrimonium diximus appellari. Supra Pissiā torrentē, ad quem eā in maritimis inchoare diximus, est Soana oppidum septimo Gregorio pontifice Romano certè præstantissimo ciue ornatum. Superiusq; est oppidum S. Flora: interiusq; medium id quod hinc Soanā inde montem Alcinū & Radicofanum interiacet spatium, montes complent altissimi Apennino penè, à quo plurimū distant celsitudine cōparandi, Monsamita appellati. in quibus diuersa regione aliquot sunt castella, sed præstantius est sancti Philippi balneū: & proxime illis montibus Vulsinensium inter lacum & Paliā amnem sunt Porcenum, Aquapendens, Griptæ, sanctus Laurentius, Romanæ ecclesiæ oppida. Vulsinensiū uero lacui adiacet oppidum Bolsena dictū, in ruinis ædificatum urbis Vulsinensium intercapita Etruriæ olim numeratæ: de qua Liuius in decimo. Consul alter Posthumius in Etruriam traducto exercitu, primùm peruastauerat Vulsinensium agros. deinde cū egressis ad tuendos fines, haud procul mœnibus eorum depugnat: duo milia trecēti Etruscorum cæsi. Et infrà idem Liuius undecimo libro eam dicit totius Etruriæ potentissimā à seruis occupatam, qui dominos ceperant, Romanis permittentibus populo in libertatē restituto subactā fuisse. Scribitq; Plinius nullū esse in Italia agrū feraciorem olea cq; Vulsinensem: in quo sata primo anno fructificet. Ad dexteram haud longè absunt castella: Caput montis lacui imminens, cui propinqua est insula nūc à fratribus sancti Francisci habitata, & in qua rex secundus Ostrogothorū Almaricus Amalasiunthā genitricē suā præstantissimā mulierem occidi est passus. & post Martha ad lacus emissorium, ubi fluuius eiusdem nominis incipit, Deinceps in mediterraneis Castrēsis ciuitas, cauis rupib. adeò circundata, ut speluncā potius ingredientes, cq; ciuitatē adire suspicentur. Obijtq; nuper clarus ciuitatis ipsius ciuis Paulus Iurecōsultorū sui seculi saulè princeps. & proxime est Tuscanella oppidum ecclesiæ opulentissimū. Demum arduo in colle Mōs Falisscorū corruptè dictus Mons Flasconus. Interiusq; arduis item in collibus Paliæ amnicinis ciuitates sunt: hinc Balneum regium, inde Vrbsuetus, nomina quarū ante millesimū annū nullus ponit scriptor. Sed in Historijs asserit Aretinus Vrbeuetanos à Florentinis originē habuisse. Fuit uerò Vrbsuetus per hanc ætatē infelicitate par Bononiæ & Narniæ ciuitatibus, cp in hac sicut & in illis inter ciues Merculinæ & Muffatæ, ut appellant, factionū maxima ac crudelissima sanguinis effusio est cōmissa. eaq; ciuitas ornata est ecclesia & palatio magnifici operis, quod Vrbanus v pont. Ro. ad annū salutis sexagesimumseptimū supra millesimū extrui curauit. eam urbem præterlabit Pallia fluuius, qui à Clauis paludibus, ut diximus, ortū ducens inter Ameriā & Ortā cadit in Tyberim. estq; Orta ad Tyberis fluenta ciuitas uetusta, cuius nomē prior habet inter ueteres scriptores Plinius: nisi fortè eā esse uelimus, de qua Virgilius, Ortanæ classes. post eā secundū Tyberis ripā in uia Flaminia pons inuenit, olim Tyberi ad uiā Flaminiā à Cęsare Augusto impositus, nunc q; castello superimposito dirutus. Continebāt uerò stante Romanare ad eū pontē hincinde maxima ædificia, quę ab Ocriculo ad ipsam urbē Romā ita cōtinuabant, ut nō uicus unus neq; plures uillæ uiderent esse, sed ipsam urbē usq; ad Ocriculū protendi appareret. Siquidē Amianus Marcellinus Constantij Cæsaris Cōstantino primo nati aduentū à Cōstātinopoli Romā lib. sextodecimo describēs, dicit ipsum duxisse in comitatu Ormisdā Persarū gētis architecturæ peritissimū, iussisseq; illi ut primaria quæq; dignioraq; urbis Romæ ædificia diligēter inspecta, ordine sibi ostenderet. & quū Ocriculū de itinere esset uentū, Persam, imperatore iubēte, omniū colloquio destitutū ab Ocriculo Romā prius ingressum fuisse cq; q; in loco urbs inchoasset discernere ac intelligere nouerit. post Tyberis pontē, ut diximus, dirutum prius in uia Flaminia Burghettus est uicus S. Leonardi appellatus. octauoq; inde milliario eadē uia est ciuitas Castellana altissimis insuperabilibusq; rupib. adeò circūdata, ut ad inexpugnabilē munitionē nullo indigeat muro. Eam uerò nonnulli ex doctioribus ætatis nostrę opinan prædicant

Soana oppi. S. Flora.

Porcenum. Aquapendens. Bolsena.

Tuscanella. Mons Falisscorum.

Vrbsuetus.

Pallia. Orta.

Castellana.

A prædicantq; fuisse locum Veientanæ urbis decennio à Romanis obsessę, & postea à Camillo Felici in relegatione sua habitatę. sed Tyberis remotior primũ, post Plinius eos redarguunt erroris. Dicit nanq; Tyberim intra sextundecimũ lapidẽ diuidere Veientem agrũ à Crustumeno, & post à Fidenate, deinceps Latiũ à Vaticano. & Crustumiũ fuisse ubi nũc mons Rotundus, Fidenasq; propè Romã secus Anienẽ in Vmbriæ descriptione ostendimus. quod quidẽ Francisci Fiani poetę Romanarum historiarum peritissimi autoritas confirmat. Is enim Fiano oriundus propinquo Tyberi castello, certissimis do cuit coniecturis Veios fuisse apud Pontianũ castellũ Tyberi item & Fiano propinquũ. Veiorũ urbis loco situq; ostenso rerũ, quas cum populo Romano gesserũt breuiarium confitere libet. Fidena Veientiũ Etruscorũ Colonia trans Tyberim fuit inter Crustumi num Romanumq; agrũ. Fidenates itaq; prædã onustos in Romano agro facta, Romulus tanto impetu est insecutus, ut fugientes insecutiq; Fidenas simul sint ingressi. Veij ut Fidenates ulciscerẽt, agrũ populati sunt Romanũ, in quos Romulus legiones eduxit:

B paxq; inter utrosq; cõposita. Postmodum rege Tullo Hostilio regnante Fidenates Romanis per Romuli pacẽ subditi rebellarunt, Veientesq; opem tulerunt, Metio Suffetio rege Albano in id bellũ aduocato: q quum neutris fidẽ seruasset, à Tullo in quatuor frusta corporis laceratus est: Tullusq; uictor Fidenas recepit, Albã euertit. Tertiũ regib. ex actis cum Po. Ro. Veientibus bellũ fuit, in quo prima pugna Romani fuerũt inferiores. Secunda uerò omniũ atrocissima superati milites iurare coegerunt, se nisi uictores nunquam redituros. qua religione obstrictis animis obstinatius q; ante pugnatum est, non sine utrorumq; maxima occisione. Ceciderunt q; Cn. Manlius Cos. & Q. Fabius alterius cos. frater: capta Romana castra, sed mox fortuna mutata, sunt recuperata, uictiq; tũc Romani uicerunt. Quartum exinde fuit bellum, in quo trecentos Fabios cũ quinq; milibus seruorum clientumq; Veientes ad Cremeram interfecerunt. Quinto bello Veientes L. Memium cos. non procul item à Cremera castra habentẽ, magno aggressi impetu

C repulsum fugatumq; castris exuerunt. Moxq; fugientes Romanos insecuti Janiculũ ceperunt, urbemq; Romanã aliquot mensibus obsessam tenuerunt. Sexto demum bello urbs Veientana decem annis à Romanis obsessa: à Camilloq; capta est. Vbi tantũ prædæ fuit, quantũ Romani ante per annos quinquaginta & trecentos ex omnibus alijs uictorijs habuerant. Vniuersusq; populus Rom. tunc ad prædam in castra uocatus est. fuitq; tam gratus Romanis situs, ut de Roma relinquenda Veiosq; transferenda aliquando sit cogitatũ, & inter patres actum. hinc est uersus: Roma domus fiet Veios migrate Quirites. Sequit ad Tyberim mons Soracte à priscis dictus: de quo Virgil. Hi Soractis arces habẽt. Et Plinius: ad Soractẽ Varro asserit fontẽ esse, cuius sit latitudo quatuor pedũ, soleq; oriente eũ exundare feruenti similẽ. auesq; quæ gustauerint iuxta mortuas iacere, quod quidẽ nos certius ea ratione credimus, quia quũ uir summus Prosper cardinalis columna Ro. nosq; simul Antiatis urbis ruinas perlustraremus, syluas ibi uicinas, in quib. maxime sunt ruinę, ingressi fonticulũ offendimus, in cuius labris auiculę duę post

D gustatã, ut apparebat, aquã occubuerant. Soracti aũt monti nomen mutatũ est nouum sancti Syluestri, ab eius sancti pontificis Romani sacello, qd' summo in cacumine ædificatũ habet. Idemq; obtinet Syluestri uocabulũ ad radices eius montis Tyberi imminẽs oppidulũ. Soracte aũt per hyemẽ esse niuosum sic ostendit Horatius carminum primo. Vides ut alta stet niue candidũ Soracte, nec iam sustineant onus Syluæ laborantes, geluq; Flumina constiterint acuto. ulterius uia Flaminia est Arianũ oppidũ, quod ab ara Lani olim dictũ in Theodoræ nobilis Romanæ mulieris prædio, per tempora beati Gregorij ædificatũ fuisse legimus. ultra Arianũ eadẽ Flaminia est Castrũ nouum, & nil ultra usq; ad portam olim Fluentanã post Flaminiã nunc populi dictam, habet uia Flaminia cõmunitum. at post Ortam ciuitatem intus sunt hinc Gallienſiũ oppidũ Romano urbis Romanæ pont. ornatũ. Inde Nepesum ciuitas in Romanorum historijs crebro inuẽta, quam Liuius XXVII dicit fuisse unã ex duodecim colonijs, quæ difficillimis reip. tẽporibus Hannibale in Italia agẽte militiã detractauere: & lib. XXVIII scribit eam cũ alijs post sextũ annũ dedisse duplũ. Lacũ Vulsinensiũ prætergressos campi excipiũt amplissimi, in quibus est Viterbiũ ciuitas parũ uetusta, cuius primũ nomẽ paruo in castello ad annũ nũc sexcentesimũ erat Vituruiũ. & è regione illius ad sextũ lapidẽ, ruinæ extãt ingentes

Veij. Pontianum. Fidena.

Mons Soracte.

Arianum oppidum. Castrum nouũ.

Nepesum.

Viterbium.

Faleria. ingentes Faleriæ urbis, quam diximus inter capita Etruriæ numeratam fuisse. Eius à Camillo captæ celebris est memoria, q perfidum ille Grammaticũ uinctum uerberatumq; in urbem reduci curauit à pueris, quos hosti prodere quæsiuisset. Scribitq; Plinius in Falisco agro, amnis aquam potatã eãdidas boues facere. Et alibi, haud procul urbe Roma in Falisc orũ agro familiæ sunt paucæ, quæ uocitantur Hirpiæ, quæ sacrificio annuo qd fit ad montem Soracte Apollini, super ambustã ligni struem ambulantes non amburũtur. & ob id perpetuo Senatusconsulto militię omniumq; aliorum munerũ uacationẽ habent. Adiacet Viterbium monti quem Ciminũ fuisse appellatum cõstat: quod etiam nomen olim fuit subiecto ad alteram montis partẽ lacui nũc Vici dicto. quorũ utriusq; Virgilius sic meminit: & Cimini cũ monte lacus: de quo mõte & rebus apud eũ, apudq; Sutrium gestis sic habet Liuius in nono. Sutrium ab Etruscis obsidebatur: flectit cõsul Fabius in cliuos agmen. aspreta erant strata saxis: non tulerunt impetũ Etrusci, uersisq; signis fuga effusi castra repetunt. Sed equites Romani prouecti per obliqua campi, quũ se fugientibus obtulissent in syluam Ciminam penetratum est. Romanus multis milib. Etruscorum cęsis duo de quadraginta signis militaribus captis castris etiam hostiũ cum præda ingenti potitur. Sylua erat Cimina magis tum inuia atq; horrenda, q; nuper fuere Germanici saltus: nullus ad eam diem nec mercatorũ quidem, abdita ea intrare aut ferre quicquã præter ducem ipsum audebat: tum ex ducibus qui aderãt, M. Fabius uel Cæso. cæsa, aut capta eo die hostiũ milia ad quadraginta. eodemq; in monte, qua uia olim fuit Cassia castellum est Surianum arcem habens omnium Italiæ munitissimã, quę diu à Britonibus etiam postea q; eos Albricus Cunij comes Italię expulerat possessa fuit, nullaq; itinera Romã perducentia per ætatem nostram aliquandiu tuta esse permiserunt, quousq; Martini v pontificis Romani opera operibusq; in potestatem ecclesię arx ipsa peruenit: euntibusq; ea uia Romã obuium est oppidum, nunc Vetralla, olim forũ Cassii dictum, quod indicat sanctæ Mariæ ecclesia Vetrallæ contigua, quæ in foro Cassii appellatur. Adiacent ad sinistram Sutrium uersus colles castigatiores q; monticuli, quib. dicit Montaniola, quæ est aliquot oppidulis habitata: in quis duo sunt, quæ Romanæ ecclesiæ integerrimã fidẽ Longobardorum temporibus seruauerunt, Polimartium & Bleda duobus Romanis pontificibus suis ciuibus Sabiniano, cuius temporibus fames horrenda Italiã & urbem Romam uexauit: & Paschali primo ornata. Deinde Sutrium ciuitas uetustissima, apud quã prælitũ illud ingens superius sumptum ex Liuio cõmissum fuit, cui urbi in montibus adiacet hinc Roncilionũ, inde Crapalica. & in uia Cassia duodecimo à Sutrio absunt Bachanæ uetusti nominis locus, qui sicut nunc est semper antea tabernis hospitatorijs deputatus fuit. ex paruoq; lacu Bachanas attingẽte, paruus oritur fluuius apud Valchã in Tyberim cadens, qui licet aquis sit tenuis ac exilis celebratũ in histo rijs habet nomen. Est nanq; Cremera apud quẽ trecenti Fabij cum quinq; milibus seruis à Veientibus, sicut suprà diximus, ad internecionẽ cęsi fuerunt. Bachanisq; secundo milliario adiacet Campagnanum Vrsinorũ oppidũ. Supra Sutrium ad dexterã quinto decimo milliario est lacus Tarquiniæ nunc Anguillariæ ab oppido, quod illi imminet dictus: ex quo familia fluxit, ut in Romanis nostræ ætatis uetusta comitũ Anguillariæ H appellata, quorum Vrsus urbis senator Franciscum Petrarchã laurea insigniuit. Adiacetq; lacui huic Barbatanum populi præsentis Romani peculiare oppidũ. inde Vicarellum & Romã uersus Galeria Vrsinorũ. Sunt quoq; plurima Sutrium Ameriam Nepesumq; inter & Romã castella in uillis olim ciuium Romanorum ædificata, quæ & alia loca nihil uetustatis, aut alicuius memorandæ dignitatis habentia duximus omittenda, Præter unum fama celeberrimum, & aspectu penitus negligẽdum. Nam ad montẽ Rosulum, qui quatuor passus milia à Sutrio Nepesoq; penè pariter abest, lacus est altã quidem aquarũ profunditatem habens, circuitu uerò breuis, quẽ inspecta Liuij descriptione lacum esse conijcimus Vadimonis, apud quem superati Romanis Etrusci ad annum urbis conditæ septuagesimũ supra quadringentesimũ manum dedere: & sese Romano populo publicè permiserunt: sicut in Liuij nono his uerbis habetur. Interea res in Etruria gestæ ad Vadimonis lacum: Etrusci lege sacrata coacto exercitu, quum uir uirũ legisset, tandem superati sunt. Illeq; primùm dies fortuna uetere abundantes Etruscorũ opes fregit: cæsum in acie quod roboris fuit: castra eodem impetu capta direptaq;

Hirpiæ familiæ.

Ciminus mons.

Bleda.

Sutrium.

Roncilionũ.

Vadimonis lacus

REGIO TERTIA, LATINA

INIS Etruriæ ad Tyberim nos perducens Romam ordine deſcribendam offerebat. Sed quum id anno ante quarto tribus libris IIII. Eugenio Romano pontifici celeberrimo inſcriptis, ſub Romæ inſtauratæ titulo effecerimus, urbem ipſam relinquentes, regionem in qua eſt Latinam, nouo uolumine deſcribemus: huius regionis uocabuli cauſam Virgilius in VIII. ponit his uerſibus. Primus ab æthereo uenit Saturnus olympo, Arma louis fugiens, & regnis exul ademptis. Is genus indocile ac diſperſum montibus altis, Compoſuit legeſq; dedit, Latiumq; uocari Maluit, is quoniam latuiſſet tutus in oris. Seruius autem grammaticus Virgilium in VII. exponens populos propriè Latinos appellatos, dicit eos qui intererant Albani montis uiſcerationi: quos quidem Latinos tanto amore Romanam gentem proſecutos fuiſſe uidemus: ut Liuius libro LXXII. enumeratis Italiæ populis, qui bello ſociali defecerunt à Romanis dicat auxilia Latini nominis, & exterarum gentium miſſa populo Romano. Hanc autem regionem ætatis noſtræ ac ſuperiorum aliquot ſeculorum morem licet abſurdum ſecuti, Campaniã & maritimam appellabimus: & quidem Campaniam ſcimus dictam fuiſſe à priſcis regionem, quæ eſt circa Capuam. Scimuſq; Latij appellationem à principio anguſtiora complexam fuiſſe, quàm quę nunc Campaniæ & maritimæ uocabulo comprehenduntur. Sed contrà uidemus Strabonem Cretenſem, qui per tempora Tyberij Auguſti floruit, ponere in geographia fines Latinorum, maritima regione ab hoſtijs Tyberinis ad Sitanum ſinum, in quo fuit Sinueſſa urbs maritima: & in mediterraneis Aborigines, Rutulos, Volſcos, Hernicos, Æquicolos, Marſos & eos qui proximum Marſis incolunt Apenninum uſq; ad ueteris Campaniæ terminos. unde peritiſſimum hunc uetuſtatis ſcriptorem, & ſimul Plinium, qui ab eo ſumpſit, ſecuturi eam Latinorum regionem, noſtræ nunc Campaniæ & maritimæ cogimur applicare. nec ſatis ſcio ſi in ipſa præſentis temporis Latina regione ſatis potero facere: ſicut Liuius Patauinus, diuus Auguſtus, Virgilius, Strabo & Plinius, ut uetuſtiſſimis ſatisfaciam adiuuabunt: quanquã non eſt in eo flore nunc, quem priſcis habuit temporibus: adeò ut per eius oppida Hadrianum imperatorem glorioſiſſimum dictatorem, ædilem & duumuirum fuiſſe ſcribat Helius Spartianus. Vt ergo à maritimis incipiamus, Oſtiam urbẽ condidit mare inter & Tyberim Ancus Marcius: quanquam Seruius grammaticus in Virgilij VII. dicit exitum Tyberis naturalem nõ eſſe, niſi circa Oſtiam, ubi primum Æneas noſtra conſtituit, quum poſtea in agro Lauino caſtra fecerit ingentia, quorum ueſtigia ſuis temporibus uidebãtur: deſcribit uerò eam Strabo importuoſam propter alluuiões Tyberis, oportuiſſeq; dicit tunc adhiberi ſcapharum copiam, quæ miniſterijs ſeruirent, & onera exciperent, ac rurſus onerarent, ut leuatæ naues facilius flumen attingerẽt. Per ea enim tempora portus non erat Romanus, quem poſtea Claudius fecit. & Tyberius Stabonis temporibus Antij portum inchoabat: unde hæc legens ſcribenſq; in eam uenio conſiderationẽ, quę prudentes quoſq; debet attẽtos uigileſq;, ut rebus humanis parum confidãt reddere: nõ potuiſſe imperatorum Romanorũ, & quidem potẽtiſſimorũ profuſionẽ opum, & adhibitam diligentiam efficere, quin Oſtiæ ciuitatis Antiatiſq; & urbis & portus, ac Romani itẽ portus opera paucioribus annis mille, integra permanſe rint, & eadẽ quæ prius fuerat Oſtiæ, annis iam quingentis mãſerit importuoſitas. Primã calamitatẽ paſſa eſt Oſtia Cinnę & Marij tẽporibus: cũ ſcribat Liuius lib. LXXIX. Cinnã & Mariũ quatuor exercitibus, ex quibus duo Q. Sertorio & duo Carboni dati ſunt, urbẽ circũſediſſe. Oſtiã coloniã expugnaſſe, ac crudeliter diripuiſſe. habuitq; aliquãdo Oſtia ingẽtia ædificia, quorũ nullũ nũc extat ueſtigiũ. Flauius Eutropius ſcribit Aurelianum Auguſtũ cœpiſſe fundare Oſtiæ forũ nominis ſui ad mare, in quo poſtea prætoriũ publicũ fuit cõſtitutũ. Nec omittẽdũ duximus eã optimos habuiſſe melones, quorũ decem Claudiũ Albinũ imp. unica cibatione inter multa alia comediſſe ſcribit Iulius Capitolinus. Et quia aerẽ ſemper habuit, ut in maritimis habitatoribus grauẽ, ſacroſancta lege populi Ro. uacationẽ militię & publicorũ munerũ habuit, quã uacationem Liuius XXVII. ſcribit ſub aduentũ Haſdrubalis in Italiã fuiſſe ad dies XXX. ſuſpenſam, ut plures milites reſp. haberet. Vrbẽ Oſtiam, quũ à Saracenis fuiſſet deſtructa, Leo IIII. pon-

Campania.

Oſtia.

tifex Romanus instauratam Corsis repleuit. & tam diu destructa ac derelicta mansit, ut nil sit reliquiarũ, prẽter turrim, quã celebris famæ pont. Ro. Martinus V. in urbis Romę potius q̃ in ostiorũ Tyberis & portus custodiã ædificari curauit. Deinceps Antium est Romana Colonia. de qua Liuius in VIII. Antium noua Colonia missa. naues inde lõgę abductæ, interdictũq̃ mare. & infrà: naues Antiatũ partim in naualia Romæ subductæ, partim incensæ, rostrisq̃ earũ suggestum in foro extructum adornari placuit, rostrataq̃ templum appellatũ. Eam urbem Strabo dicit ab Ostia distantẽ stadijs ducentis sexaginta fuisse temporibus suis ædificatã super saxo, ab imperatoribus Tyberio Druso, & Germanico ad otium relaxationemq̃ laborũ ciuilium, & additas fuisse ædes multas magnificentissimi operis, cùm antea Antiates prædæ studium cum Tyrrhenis cõmune haberent, quãuis Romanis subiecti essent: unde Alexãder Epirota, & postea Demetrius successor captiuos prędones remittentes Romanis dixerũt dono eis dare corpora propter illam, quã cum Græcis haberent cognationem. Indignum tamen ducere: uiros ipsos, & simul Italiæ imperare, & myoparones ad piraticam emittere. Fuit autẽ in Antiatũ foro Castoris & Pollucis templũ, quos seruatores suos nominabãt: hæc à Strabone. Sed Horatius uoluisse uidetur Fortunã ab Antiatibus in primis fuisse cultã, his uersibus ad Fortunam scriptis. O diua gratũ quæ regis Antiũ, Potens uel imo tollere de gradu Mortale corpus, uel superbos Vertere funeribus triumphos. Liuius autẽ lib. LXXX. scribit Cinnam & Marium expugnasse Antium. Et uidemus Suetonium ad alios scribere Neronẽ postea tam insanis molibus extruxisse & portum & urbem Antiatũ, ut non modò æratium, sed Romanũ quoq̃ imperium pecunijs exhauserit, effodiendisq̃ postea thesauris ita applicuisse animum, ut mẽtitos per singula mathematicos ariolosq̃ nihilominus secretissimus, nũc à Lauinio oppido in maris littora duodeuiginti milia passuũ latitudine syluis obtegitur. Estq̃ hæc non Lauinia, sicut multi opinantur, prima Æneæ urbs, cuius incolis postea ob Æneę memoriã bello Latino Romani pepercerũt: sicut Liuius VIII. lib. sic scribit: Lauinijs ciuitas data sacraq̃ sua reddita, cũ eo ut ædes lucusq̃ sospitę Iunonis cõmunis Lauinijs cum populo Romano esset. quin potius Lanuuiũ cardinalis Columnæ Prosperi oppidum, à quo Murænarũ genus Romæ præclara fuit, quodq̃ omnibus penè in uetustis Romanorũ monumentis celebre habetur. Sed ad Neptuniũ. pisces quidem saxosum, uel potius glareosum mare multos ac optimos habet. uenationẽ, sicut alibi amplissimæ syluæ apris capreisq̃ abundantem præbẽt. aucupium uerò est duplex, cuius tempora sunt diuersa. Nam cùm ad prima ueris signa hirundines & simul cũ ipsis coturnices nunc dictæ à sono uocis Qualeæ, trãsmisso mari infero in Italiã redeũt, omia Antiatum quondã littorũ supercilia, passuũ quinq̃ milia Neptuniẽses cõtiguis retibus complent, sedensq̃ unusquisq̃ in fundi proprij, & magno pretio cõparati loco ad particulam retium propriam, uenientes noctu coturnices fistula illectat. & quum turmatim illæ retibus intricẽtur, si aliqua de longissimo uolatu fessa extra rete in sabulũ ceciderit, eam auceps manu percipit. fuisseq̃ audiuimus intra mensem unum, quo id continuatur aucupiũ dies aliquot, in quorum singulo centies huiusmodi auicularũ mille sit captum. De ipsis uerò coturnicibus sic habet Plinius. Coturnices antè semper adueniũt q̃ grues: parua auis & quũ ad nos peruenit, terrestris potius q̃ sublimis: aduolat nõ sine periculo nauigantium, quum appropinquauere terris, quippe uelis ępe incidunt: & hoc semper noctu, merguntq̃ nauigia. Austro nõ uolãt, humido scilicet & grauiore uento, aura tamen uehi uolunt propter pondus corporeum uiresq̃ paruas. Et infrà: In Cãpania primũ ueris principio multiplicare cõspiciuntur, prius q̃ uenisse sciantẽ. Aliud item in Antiate agro est aucupium per autumnum. Palumbæ cum mari transuolato Italiã relicturæ sunt aliquãdiu in nemoribus Antiatum cõmorantur. Quare peritissimi Neptunienses retia

Antium.

Coturnices.

quàm

A quàm maxima, in id aucupij magno parata impendio ſuſpendũt. Exinde palũbes quaſcunq; longo tractu uiderint cõgregatas in arboribus cõſidere, tactu lapidis & clamore territas in aera uolare cõpellunt: dumq; aues in magnum coactas numerum aduolãdo, tenſis retium inſidijs uiderint ſupereminere, cõtorta funda paruum lapidẽ uel naturaliter album, uel gypſo delinitum maximo emittunt crepitu. quo territæ bõbo palumbes, ut accipitres Chiluones à Plinio appellatos, quibus nunc falconibus eſt nomen, quas in lapide bomboq; fundæ timẽt, declinãdo ſeruentur, terræ quàm poſſunt uolatu rapidius appropinquant, ſicq; amentes in retia ſe præcipitãt. De palumbis Plinius dicit eas quot annis aduolare mari in Velitrnũ agrum: qui quidẽ ager Antiati cõtinet. & alibi ſcribit, poſt hirundines, ſturnos, turdos, abeunt palũbes, ſed quõnam incertum: hirundines uerò in propinqua Aphricos mõtes petunt. ex aucupio palumbarũ Romanus noſtri temporis populus nuptias & cõuiuia maiori ex parte parat. Melioris nanq; ſaporis & nutrimenti hæ paruæ & aliæ ſunt palumbes. In medio duarũ, quas deſcripſimus maritimarũ B urbium, Ardeã ponit Strabo Rutulorum olim habitationẽ, ſtadijs circiter ſeptem à mari recedentẽ, & dicit prope eam fuiſſe Aphrodiſiũ, ubi panagyrim Latini agerẽt. Idq; Plinius appellat lucum Iouis indigetis: cui propinquus eſt amnis Numicus. Virgilius autẽ libro ſeptimo ſic habet. Audacis Turni ad muros: quã dicitur urbem Acriſioneis Danae fundaſſe colonis: Præcipiti delata noto. locus Ardea quõdam dictus auis, & nũc magnũ manet Ardea nomẽ: & infrà. Quinq; adeò magnis poſitis incudibus urbes Tela nouãt. Atina potẽs, Tyburq; ſuperbũ, Ardea Cruſtumeri & turrigerę Antemnę. & Seruius Virgilij ſeptimo dicit. Iginius ab augurio auium Ardeã: & Ouidius impropriè ac fabuloſè incenſam ab Hannibale Ardeã: & in hanc auem eſſe cõuerſam. Item Seruius eodem libro uerbum exponẽs Sacranæ acies: dicunt quẽdam Coribantem ueniſſe ad Italiam, & tenuiſſe loca, quæ nũc urbi uicina ſunt: & ideo populos Sacranos appellatos: nã ſacrati ſunt matri deorum Coribãti. Alij Sacranas acies Ardeatũ uolunt, qui aliquãdo cum peſtilentia laborarẽt, uer ſacrum uouerũt: unde Sacrani ſunt dicti: dicit Plinius Ardeã fuiſC ſe condità à Danae Perſei matre. Fuitq; Ardea una ex duodecim coloniis, quę dum Hãnibal magis urgeret Romanos, militiã & collationem tributorum detractauerũt. Id uerò oppidum rarò habitatũ colono, nũc Iacobus Columna poſſidet: quod Leone Romano pontifice, ſicut cõijcio, nominis ordine ſecũdo ornatum fuit. Numicus uerò fluuius, quẽ Strabo dicit propinquum eſſe Ardeæ à Virgilio ſic celebratur in ſeptimo: & fontis uada ſacra Numici. Et infrà: ac fontis ſtagna Numici. Sup quo Seruius. Iſta iã ab incolis diſcuntur, quod ait ſtagna uerum eſt. Nã Numicus antè ingẽs fluuius fuit, in quo repertum eſt cadauer Æneæ & cõſecratum. Pòſt paulatim decreſcẽs, in fontem redactus eſt, qui & ipſe ſacratus eſt. Veſtæ enim libari nõ niſi de hoc fluuio licebat. Poſt Antium eſt quinto milliario Aſturæ Antonij Columnæ arx mari circũdata: prope quã Aſtures fuere uetuſtiſſimi: de quibus Virgilius. Aſtur equo fidens. ad quam parum feliciter diuertit M. Cicero Antonij gladios fugiens, euaſurus tamẽ, ſi cœptam ibi nauigationem continuaſſet. Parí item infelicitate ad eandem Aſturam ſe de fuga cõtulit Cõradinus Henrici D filius, quem genitor Federicus ſecundus imperator Siciliæ rex in carcere mori coegit. Nanq; rex Petrus Arrago inſulã Trinacriam Cõſtantiæ uxori ſuæ, hæreditario iure auí ſui Federici ſuperius dicti debitã, armis ceperat. Cõradinuſq; Carolum primum Andegauẽſem ſic poſſe Neapolitano regno pellere cõfiſus, ſicut illũ Arrago Trinacria expulerat apud Beneuentũ infauſtè conflixerat. Qui unico ſociatus comite fugiens Aſturæ interceptus, ad Carolũq; perductus, tam deteſtando, quàm ſemper aliàs regibus & prę-
ſtãtibus inſueto principibus more exẽploq;, ſecuri publicè eſt percuſſus. Deinceps Circeius mons magna parte mari circũdatus: in quo Circen fabulæ perhibẽt habitaſſe. habuit uerò is mons Strabonis ætate urbem, ut dicit, paruam, & Circes templũ ac Minuæ antra: dicitq; monſtrari cõſueuiſſe quandam Vlyſſis fialam. Seruius in Virgilij ſeptimo: ſuper Circeæ raduntur littora terræ, Mons eſt, antè inſula fuit. Paludibus enim à cõtinenti ſeparabat, quas excluſit fluuius de Albanis mõtibus fluens: & dicebatur Circeis ab errore tranſeuntiũ, quia homines mutabat in feras. de qua re beatus Aurelius Auguſtinus, dum Dei ciuitatẽ ædificat: ſic habet. Varro aſtruit Circen ſocios Vlyſſis mutaſſe in beſtias. Et infrà. nã de mulieribus malis artibus imbutis, & nos dum eſſemus in Italia

Chiluones.

Circeius mons.

audiebamus talia, de quadam regione illarum partium, mulieres imbutas his malis artibus in caseo dare solere, quibus possent siue uellēt uiatoribus, unde in iumēta uerterentur, necessariaq; comportarent: post quæ perfuncta opera iterum ad se redirent. nec tamen in eis mentem fieri bestialem, sed rationalem humanamq; seruari. in hoc monte oppidum fuit, quod & Circeum dictum est. Liuiusq; utrunq; Circeos appellat. Sed nos in Romanæ ecclesiæ gestis rebus, præsertim Gelasij secundi temporibus, ad annum salutis centesimum uigesimum & millesimum sæpe legimus: in Circeo monte fuisse arcem Circeam, omnium quas Romana ecclesia ubiq; haberet munitissimā. quæ afflictis Romanæ ecclesiæ rebus, auxilio sæpe fuit. Nunc ad eius montis radices oppidum est sanctæ Felicitatis. fluuium qui proximè illabitur Storacē Strabo, Plinius Nymphæum uocat, super quo hi Formium fuisse dicunt oppidū: Deinceps perpetuum mare. Et in mediterranea regione porrigitur campus Pōtinus, quam regionem totam uetustissimis & multis ante cōditam urbem temporibus Ausones habitarunt, qui etiam Campanū habebant agrum: unde Italiam Ausoniam, & Ausonium pelagus uocitatum fuisse Strabo asserit. Post Ausones fuerunt Osci, quibus etiam Campania erat communis: & postmodum omnia fuerunt Latinorum usq; ad Sinuessam. Sed quicquid Strabo hic habeat, Plinius sic dicit. mirum est quod de hac re tradere hominum notitiæ possumus. Theophrastus qui primus externorum aliqua de Romanis diligētius scripsit. Nam Theopompus ante quem nemo mentionem habuit, urbem tantummodo à Gallis captā dixit: Dithargus ab eo proximus, legationem tantum ad Alexandrum missam. hic iam & plusquam fama Circeiorum insulæ mēsuram posuit stadia octuaginta millia eo uolumine, qd scribit Nicodoro Athenienſium magistratui, qui fuit urbis nostræ quadringentesimo quadragesimo anno. Quicquid uerò terrarum est, præter decem millia passuum ambitus, annexum insulæ, post eum annum accessit Italiæ. aliud miraculum à Circeis palus Pōtina est, quem locum XXIIII. urbium fuisse Mutianus ter cos. prodidit. Deinde flumen Auſentum, supra quod Terracina oppidum, Volscorum lingua Anxur dictum, ubi fuerūt Amyclæ à serpētibus delet. Repetij à Strabone Plinioq; uetustissima, quæ & ipsi à uetustissimis acceperunt. Liuius uerò XLVI. scribit Pontinas paludes à Cornelio Cethego cos. cui ea prouincia obuenerat siccatas. agrumq; ex his factum. à campis Pōtinis ad Terracinensem agrum stadia fuisse tradit Strabo, quum nostri octo millia nunc computent. Terracinæ etiam nunc adiacet paludis Pontinæ pars, quam paludem faciūt amnes duo, eorumq; maior Ausens appellatus, apudq; Terracinā uia Appia primùm mare inserum attingebat. Terracinam dicit Liuius, cùm fuisset à Romanis direpta, causam dedisse solutioni stipendij militaris. Fabius quod maximè petebatur, ad Anxur oppugnādum sine ulla populatione accessit. Anxur fuit, quæ Terracinæ nunc sunt, urbs prona in paludes, & ab ea parte oppugnationem ostendit. Circummissæ quatuor cohortes cum C. Seruilio Hala, cùm imminentem urbi collem cepissent, loco altiore, qua nullum erat præsidium, ingenti clamore ac tumultu mœnia inuasere pronuntiatum, ne quis præter armatos uiolaretur, reliquam omnem multitudinem uoluntariam exuit armis. quorum ad duo millia quingenti uiui capiuntur, à cætera præda Fabius militem abstinuit. postea ubi uenerunt tribuni, oppidum uetere fortuna opulērum tres exercitus diripuere, cuius prædæ gratia factum est, ut stipendium miles tunc primum acciperet. quum ante id tempus de suo quisq; munere eo functus esset. Octauo autem libro Liuius habet. Cohors una quum haud procul Anxur esset, ad Lautulas saltu angusto inter mare & montes cōsedit. Et Seruius septimo Virgilij super uerbo Circeiumq; iugum dicit. Circa hunc tractum Campanię colebatur puer Iuppiter, qui Anxurus dicebatur à uerbo Gręco, quod sine nouacula interpretatur, quia nō barbam rasisset. Est autem fons circa Terracinam, qui aliquando dictus est Anxur. Et infrà Seruius: haud longè à Terracina oppidum est Satura, & eius cognomine fluuius Vfens, quem Virgilius significat angustum esse, qui inter ualles serpens mare petat. Suetonius Tranquillus in uita Tybetij imperatoris scribit iuxta Terracinam in loco, cui prætorio nomen est, cœnante eo complura & ingētia saxa fortuitu supernè delapsa sunt, multisq; amicorum & ministrorum elisis præter spem euasit. Elius Spartinus in uita Hadriani dicit Palmam consularem uirum Hadriani insidiatorem Terracinæ interfectū fuisse. Idemq; Elius Spartianus scribit Antoninū Pium instauralle

Circeum.

Satura Vfens.

A instauraſſe Tarracinẽſem portũ. Et Liuius li. XXVI dicit Anſurinã coloniã habuiſſe ſacroſanctã uacationem, quæ aduentu Haſdrubalis ſit ſuſpenſa. lib. autẽ XXI dicit Minutium à Fabio maximo dictatore miſſum ad firmandũ ſaltũ, qui ſub Terracina imminet mari, ne Hannibal per uiam Appiã in agrum Romanũ iret prędatũ. Lucanus autem acceſſum Cæſaris primũ poſt leges ad Rubiconẽ transgreſſas deſcribens ſic dicit. lãq; prę cipites ſuperauerat Anſuris arces. Et qua Pontinas uia diuidit uda paludes. De Anſure ſic habet Martialis Cocus poeta ad Fauſtinũ. O nemus ó ſortes ſolidumq; madẽtis arenæ Littus, & æquoreis ſplendidus Anſur aquis. Et ad Frontinũ. Anſuris æquorei placidos Frõtine receſſus. Seruius grãmaticus Virgilij uerſum libri IX Æneidos, Taeitis regnauit Amyclis exponens, ſic habet. Inter Caietã & Terracinã, oppidũ eſt cõſtitutum à Laconibus, q̃ comites Caſtoris & Pollucis fuerũt: ab Amyclis, puinciæ Laconiæ ciuita- *Amyclæ.*

B te. hi ſecundũ ſectã Pythagoreã à cæde omniũ animaliũ abſtinuerũt, adeò ut natos in uicinis paludibus ſerpentes occidere nollẽt, à quibus interempti ſunt. aliter: quũ frequenter nuntiaret hoſtes affuturos, & inani terrore ciuitas quaſſaret, lege cauerũt, ne quis hoſtes nuntiaret affuturos. Poſtea quũ uerè uenirẽt hoſtes, nullo nuntiãte deleti ſunt: & ſic Amyclæ ſilentio periere, unde Lucilius Satyricus: Mihi neceſſe eſt loquí: nã ſcio Amyclas tacẽdo perijſſe. Solũ Terracinũ dicit Strabo intus attingere Formias, Minturnã & Sinueſſam: additq; uenientes à Brũduſio Romã, ppe Terracinã attingere foſſam plenam *Foſſa.*

in multis locis paluſtrib. & fluuialibus aquis, p pinquã uiæ Appiæ: & nauigari nocte maxime, quãdoq; interdiu. eosq; q ad ueſperã intrãt, manè egredi. Deinceps haberi Phor- *Phormiæ.*

C mias Laconicũ ædificiũ, qd antea Hormie dicebat, à bono portu, quẽ Lacones Euormon dicũt. Eam urbẽ amœniſſimi ſitus, in qua Cicero Phormianam habuit uillam, Saraceni ad annũ ſalutis octingenteſimũ quinquageſimum ſextum deſtruxerunt: & tunc Eraſmi martyris reliquijs Caietã translatis, datus eſt Caietanę eccleſiæ à Gregorio IIII Rom. pontifice primus epiſcopus. & tñ Strabo cõſentit Caietã ſcribere quoſdã a nutrice Æneæ fuiſſe dictã, ſicut Virgilius ſexti principio. Tu quoq; littoribus noſtris Æneia nutrix, Æternã moriẽs famã Caieta dediſti. Sed licet Caietæ ſinus arxq; celebris & per- *Caieta.*

D uetuſtæ fuerint famæ: ea tñ non fuit ciuitas priuſquã Sphormias, ut ſupra oſtendimus, deſtruxerint Saraceni. Diſtat uerò à Terracina arx, ut Strabo, & ut nunc eſt ciuitas Caieta ſtadijs centum, quæ nunc uiginti milia cõputant. Portũ Caieta eo in ſinu habuit ſem- *Portus Caic.*

per optimũ: quem tñ Elius Spartianus ab Antonino Pio magnis extructionibus inſtauratum ſcribit. Et Fauſtinam eius uxorem ſcribit idẽ Elius cõditiones ſibi & nauticas & *Fundi.*

gladiatorias Caietæ elegiſſe. Primaq; eſt ea in uia ciuitas Fundana decimo à Terracina milliario: de qua Liuius lib. VIII. Fundanis q; per fines eorum tuta parataq; ſemper fuiſſet uia, ciuitas ſine ſuffragio data. & infra Fũdanus Vitrubius Baccus Priuernis ſe ducẽ rebellionis exhibens Romanos compulit, ut Lu. Papirium coſ. in eos mitterent. fuſi Priuernates. Plautius alter coſ. in Fundanos ducebat: ingredienti fines Senatus Fundanus occurrit, negare ſe p Vitrubio ſectamq; eius ſecutis precatũ ueniſſe, ſed p Fundano populo: quẽ extra culpã belli eſſe, ipſe Vitrubius indicaſſet, quũ receptaculũ fugæ Priuernũ habuit nõ patriã Fundos. coſ. collaudatis Fundanis eis pepercit. Fundanorum uina Martialis Cocus innuit nõ eſſe talia, quæ inueteranda ſint. Hæc Fundana tulit felix autumnus opima. Expreſſit muſtum cõſul, & ipſe bibet. Eũtibusq; à fundis Formias ſiniſtorſum eſt uilla oppidũ, à quo Galba imperator originẽ duxit. Dextrorſumq; eſt lacus Fundanus. Inde Itrum quinto, quæ ciuitas Lemurnarũ fuit: de qua Horatius: tãdẽ deſeſ- *Lemurnæ.*

ſi Lemurnarũ uenimus urbẽ. & altero itẽ quinto, ſed extra uiã Appiã eſt Caieta: ea autẽ decẽ milia paſſuũ uiã habẽt, ſilicibus Romano ueteri modo ſtratã, inter arduos celſosq; montes, ſed uiti olea arborũq; cõſitionibus amœniſſimos. & ſecundũ littus maris q; undas à Terracina petit turris S. Anaſtaſii, deinde oppidũ Spelunca appellatum: ubi dicit Strabo ſpeluncas patere ingentes, quæ habitatiões magnas ſpecioſasq; exciperẽt. Poſt Speluncas in littore eſt Caieta, à qua nunc urbe ad Traiectum ſiue Litim fluuium nunc *Liris.*

Gaurianũ appellatũ, milibus decem terra eſt omnium, nedum Italiæ, ſed orbis totius amœniſſima, q; fontibus ibi ſcatentibus, aquæ paſſim lucidiſſimæ citrangulis arantijsq; conſita interfluunt, irrigantq; loca: præcipuusq; fons decimo poſt primam ſcaturigiem paſſu, molas uerſat plurimas, uico celebri pulcerrimoq; circundatas, per quæ loca

Scipionem Lælíũq; conchas & umbilícos legísse Cicero índicat ín secũdo De oratore: E
Lælíus & Scípio semper adínuicẽ rustícari: tuncq; mirabíliter repuerascere erant sóliti:
cùm rus ex urbe tanq; è uínculis euolassent: & ad Caietã Laurẽtũq; cõchas & umbílicos
legere cõsueuíssent: & ad omnẽ animí remissionẽ ludumq; descẽdebãt. quo quidẽ in de
cem míliũ spatío Herculanea fuit uía, omniũ quas Romanũ ubíq; habuit ímperiũ amœ
nissima: de qua Cicero oratione ín legẽ Agrariã Rulli secunda sic habet: Accedẽt fileta
ad Minturnas, adiungit & illa uía uẽdibílis Herculanea multarũ delíciarũ & magnę pe-
cuníæ. Suntq; deínceps Castellonũ oppídũ & Honoratũ uílla, quã Honoratus fundorũ
comes speciosíssimã ædificauit. In cõspectu aũt Speluncarũ, quas ad Caietę sinũ esse dí-
xímus, sunt propositæ ín pelago ínsulæ duæ, Pãdana & Põtía colonía: sicut Liuius IX.
lib. dícit à Romanís deducta: easq; dicit Strabo paruas, sed pulcrè habitatas ínter se pa-
rùm, sed à cõtínenti ducentís quinquagínta stadíjs dístare. Fuerunt uerò hæ ínsulæ post
Strabonis tẽpora multorũ martyrũ & Christi cõfessorum exílio decoratæ. Ĩnum Caieta
Vinum Ce- num Cecubus mõs uíni præstãtia celeber tangit, & Cecubũ ciuitas Fundorũ ín uía Ap- F
cubum. pía. hęcq; omnia loca boní uíni copiã habere dícit Strabo. utraq; autẽ ciuitas uetusta sin
gulo ornata fuit Ro. pont. Caieta secũdo Gelasío: Funda Sotere, patre Cõcordio. Sed iã
límites attingímus nostræ huius Latinæ regionis Sínuessã, & Líris, síue Gauriani ostia,
& maritimã absoluimus orã: & tamẽ prius q̃ ad mediterraneã redeamus, ea docebímus,
quæ Líris ad sinístrã ín regione Latína habet. Supra Traiectũ oppídũ tría mília passuũ à
mari dístãs, est Líri cõtiguũ Speninũ castellũ, à quo dístãt octo mília passuũ Fractę oppi
dũ totidẽ à Põtecoruo semotũ: q̃d oppídũ Fregellas fuísse ostẽdímus. Superius alíjs ítẽ
octo milib. abest Ceparanũ nobile oppídũ: relíqua ad fontẽ Líris ꝓxímius accedẽtia in
Vestínorũ Samnítiũq; partibus dicẽt. In mediteraneo autẽ Latínorũ solo frequẽtes fue
re urbes, infinitaq; penè oppida & castella: ex quíbus autor est Plínius quinquaginta
tres pópulos sine uestigíjs interíjsse. hac autẽ describẽda mediterranea regiõe modũ ha-
ctenus ín alíjs seruatũ à fluuiorũ ostíjs põtibusq; & díscursu seruare nequíbimus. sed aliũ G
certius facturũ satís, qui ín nulla reperiatur alia Italiæ regione, tenebímus: uíjs incedẽdo
tríbus Appía, Latína, & Tiburtína, quæ ínter se díuersæ ad Lírim amnẽ & Sínuessã Ca-
ietãq; perducunt. Nec tamẽ certiore gradu ita per síngulas pedẽ fígere poterímus, quín
delabí & aberrare uideamur: q̃d quidẽ necessítas faciet, cùm uíæ alícubi dírutis põtibus
auersæ, alícubi ut penítus ígnorent, omníno sint perditæ. Igítur Roma nunc petentibus
Terracínã, iter est primũ duodecímo mílliarío Marinũ, q̃d nõ absurdè Mariaṇ uillã fuis
se, ut credã facit proxima L. Murẽnæ uílla semí etiã íntegra, & prædiũ Portiũ uulgo no-
tum. Eademq; Lucíj Murẽnę uílla, príscũ etiã retinẽs nomẽ, nos hactenus fecit credere,
aut marinũ, si nõ fuit ut díximus, Mariana uílla, aut Zagarolũ noui nominis oppídũ, sed
ut indicãt ruínæ, uetustæ fuísse Lanuuiũ, ex quo uetustíssimo & celebratíssimi nominis
município urbi ꝓpínquo, Murænas Patrítios & cõsulares uíros originẽ duxísse Cicero
ín oratione pro L. Murẽna affírmat. nuper autẽ ín oppído, q̃d corruptè Ciuita índiuina
appellãt, à Prospero cardínale Columna possessõ, lapis repertus est líteras ínscriptus ma
Velitræ. iusculas, quæ Lanuuiũ illud oppídũ esse ostẽdunt. A Marino autẽ octauo dístant Veli- H
træ ciuitas uetusta: de qua Liuius ín octauo. In Veliternos ueteres ciues ꝙ toties rebel-
lassent grauiter sæuitũ, & muri deiecti, & senatus índe abductus, iussíq; Trãstyberim ha
bitare. in agrum senatorũ Coloni missi, quíbus ascríptis speciẽ antíquæ frequẽtiæ Veli-
træ receperũt. Estq; ea ciuitas tum aliter uetustate sua, tum ea ratione notíssima, ꝙ Octa-
uíj Cæsaris Augusti progenítores, índe originẽ habuere. Quintoq; ab ea mílliario ad sí-
nistrã dístat uetustíssimi nominis oppídũ Bora, ab uno trium fratrũ cõdita, quorũ alius
Tybur ædificauit, alius mõti proximo Catillo cognomẽ dedit: de quo Virgilius ín VII.
Tũ gemíni fratres Tyburtía mœnia línquũt, Fratris Tyburti dictã cognomíne gẽtẽ, Ca
tillusq; acerq; Corax, Argiua iuuentus. Deinceps à Velítris recto ítinere ínstituto dístat
XIIII. oppídũ Sarmíneta: & tertio absunt aquæ fœtídæ, ad quas palus incípit Terraci-
nã usq; nõ mínus nũc, q̃ Strabonis ætate cõsueuerit nauígabilis, quã locorũ uícinitatẽ
Martialis Cocus poeta índicat his uersíbus: O nemus, ó fontes, solídumq; madentis a-
renæ Líttus, & æquoreis splendídus Anxur aquis, Et non unius spectator lectulus un-
dæ, Qui uídet hinc puppes flumínis índe maris. Ab hisq; aquis qnto dístat Setía uetusti
nominis

A nominis oppidum, arduo in colle situm, uini ut refert Plinius optimi ferax. Et Martialis poeta, Pẽdula Põtinos quæ spectat Setia cãpos, Exigua uetulos misit ab urbe cados. & alibi. Setinũ dominæq́ niues densiq́ trientes, Quando ego te medico nõ prohibẽte bibam. Priuernumq́ item uetustũ quinto à Setia distans, nõ ut olim cãpestre est, sed arduũ in collẽ mutatũ, postq́ Theotonica simul & Britonũ rabie fuit destructũ: cuius alumna fuit Camilla, quam uirginem Virgilius miris effert laudibus Volsca de gente Camilla. Super quo uerbo Seruius exponit eam fuisse Priuernatẽ: solidior uerò & certior Priuernatium laus fuit illa argutissima oratoris eorũ ad senatum Romanũ respõsio, cùm interrogatus qualis esset pax, quã Priuernates tãtopere peterẽt, respõdit perpetuam si bona daretur futurã. Fluuiusq́ ipsum præterfluens oppidũ, dictus est olim Amasenus, de quo Virg. in VII. Amasene pater. circũstãtq́ Priuernũ oppidula, Maiẽtia, arx Gorga, & arx Sicca. Somninũ hinc quinto abest oppidũ, quod sit arduo in colle situ prõ Summino dictum, à quo abest item quinto Terracina. hãc inter ubiq́ mõtuosam, & eam uiã, quæ primo secundũ littus est descripta, habeẽ Appia, eiusq́ uitę prima urbs Alba XVI. ab urbe distat. qua quidẽ in uia multo maiora sunt ædificiorũ monumentorũq́ & factarũ molitũ uestigia, q̃ quisq́ possit credere, qui omnia attẽtè nõ uiderit. Estq́ hęc Alba cuius meminit Virg. in primo, Albaniq́ patres. Nã tredecim fuerũt Albani reges de Æneæ & Lauiniæ gẽte. Et Liuius scribit, Albam à Romanis destructã Albanos in urbẽ receptos Cælium montem incoluisse: de cuius origine Virg. in VIII. Ascanius clari condet cognomínis Albã. eam urbẽ trecentis ante Romã annis cõditam, ultimo imminutam reddidit Hẽricus III. rex Germanicus: in paruo cuius angulo oppidulũ nunc extat à Sabellis ciuibus Romanis possessum, sicut & possidẽt Sabellũ uetustissimi nominis nũc oppidũ, à quo familiæ hinc Romanæ nobili nomen fluxit, Ludouicusq́ cardinalis Aquileiensis Romani pont. camerarius, monasteriũ q̃d Henricus III. de gente Sabella ibi ædificauit penè funditus dirutũ magna instaurauit impẽsa: adeò ut siue monasterij, siue uillæ inter cęteras Italiæ amœnissimę rusticanas inibi habitatiões habeat, ductus aquarũ instauraC uerit, & demortuæ urbi aliquã oppidi faciẽ reddiderit. eademq́ in uia Appia est proxima Albę sexto milliario Aritia olim ciuitas uetusta: de qua Liuius in VIII. Aritini eodẽ iure quo Lauinij in ciuitatẽ accepti. nũc uerò penitus est derelicta, cuius marmora & cętera ornamẽta marini oppidi ecclesias decorarũt: estq́ Aritia una ex urbibus qnq́, quas facit Virgilius in VII. ministrasse tela Æneæ. quo in loco appellat eam potentem, quia fuit præstãs in regione ciuitas: eam dicit Seruius nactã esse nomẽ à morbis, quos gignebret, quia uicina esset Pontinę paludi. & alio loco dicit Aritiã à Virgilio appellari matrẽ, ut plauderet adulareturq́ Augusto, cuius mater fuerit Aricina. Nam Iulia Cæsaris soror genuit Actiã ex Balbo in Aretia, & Actia ex Octauio genuit Octauianũ: sic eñ habet Virgilius, Ibat & Hippolyti proles pulcerrima bello, Virbius insignem quẽ mater Aritia misit. est uerò hęc Hippolyti fabula ab Ouidio scripta. nam Diana Hippolytũ ab inferis reuocatũ misit Aritiam, quem nutriri curauit ab Egeria nympha Numæ Pompilij D amica, cuius monitis & cõsilio rempub. administrare simulabat. appellat itaq́ Virgilius Hippolytũ uirbium, id est, bis uirum. Nota est uetus historia: Etruscos, qui cum Arunte regis Porsennæ filio ad oppugnandũ Aritiam iuerant, amisso duce redeuntes Romam amicè & hospitaliter fuisse acceptos: quibus fuit datus ad inhabitandũ in urbe celeberrimo loco uicus, semper postea Thuscus appellatus: quamobrẽ Porsenna obsides in fœdere habitos benignè remisit. Liuius lib. LXXX. scribit Cinnã & C. Mariũ expugnasse Aritiam coloniam. Plinius uerò dicit brassicam Aricinam altitudine nõ excelsam reputari utilissimã, quia sub omnibus penè folijs fructificat cauliculis peculiaribus, cùm Sabellanæ brassicæ folia dicat fuisse in admiratione crispa. eorumq́ crassitudinẽ extenuare caulem, sed dulcissimũ ex omnibus perhiberi: & Martialis poeta Aritinos porros sic laudat, Mittit pręcipuos nemoralis Aritia porros. Deinceps eadẽ uita secus Storacẽ, siue Nymphęũ amnẽ, ubi olim fuit forũ Appij uetus oppidũ, nũc est monasteriũ fossa noua appellatũ, q̃d cẽtũ olim pluribusq́ monachis habitari solitũ, postq́ multis annis mãserat derelictũ, quarti Eugenij põt. religiosissimi opera adiumẽtoq́ Cistertiensiũ abbas anno ante quinto decẽ duodecimue monachis habitari curauit. Fũdiq́ ciuitas postmodum habeẽ, quæ superius descripta ab Honorato Caietano principe humanissimo posB

Priuernum.

Alba ciuit.

Ductus aquarum.

Forum Appij.

sidetur. Alia quæ nos ad Latinorum limites ducit, uia est latina: in qua primum decimo E
ab urbe milliario cernuntur uestigia Columnę oppidi, à quo clara Calumnensium fami
Algidum sylua. lia multis ante seculis originem habuit & cognomen: ibiq; Algidum incipit uetusti, &
in historijs celebrati nominis sylua, in cuius medio bifurcatū est iter hoc nostrū: & hinc
ad dexteram XIIII. à columna distat Valmōtonum, ubi Lauicos fuisse ad finem huius
regionis ostendemus: inde ad sinistrā minore spatio abest Gallicanū, quem locum Ga-
Regillus lacus. bios fuisse conijcimus. Eo autem itinere in ipso Algidi sylue ingressū Regillus est lacus,
apud quem Aulus Posthumios dictator prospere aduersus Tarquiniū Superbū patria
eiectum, & Latinorum exercitū Romanis bellum inferentes pugnauit. à Gallicano au-
tē siue Gabijs tertio distat Prænestę ciuitas, de qua inferius copiosè dicemus. Et inde se-
cundo absunt Cauæ Adoardi Columnæ oppidū, & pariter secūdo item milliario abest
Zinzanū. quod oppidū ciuitatulæ cuipiā ædiū ornatu, populi frequētia, & opū afflucn-
tia cōparandum, à Martino quinto pontifice glorioſiſſimo, multisq; Romanæ ecclesiæ
cardinalibus, & simul à præstantibus Romanæ curiæ uiris, per æstatis caumata sæpenu- F
mero inhabitatū est. abest à Zinzano decē milibus Anagnina ciuitas in Hernicis uetu-
stissima: de qua Virg. Hernica saxa colūt, q̄s dines Anagnia pascit. Seruius uerò exponit
Virgiliū allusisse ad historiā. Nā Antonius Fuluia Augusti sorore cōtempta, postquam
duxit Cleopatrā Ægypti reginam, eius monetā in Anagnia cudi iussit: unde dines est à
Virgilio appellata. Hernicos autē Seruius Sabina lingua à saxosa patria dictos uult, qa
herne Sabini saxum dicerēt. Liuius in IX. P. Cornelius Aruina, M. Tremulus Cos. cōci-
lium populorū omniū habētibus Anagninis in Circo, quā maritimū uocāt. præter Ala-
trinatem & Verulanū oīes Hernici bellū Romanis indixerunt: & infra: Martius cōsul
omnē gentem Hernicā in deditionē accepit. Et inferius: Anagninis, quia arma Roma-
nis intulerāt, ciuitas sine suffragij latione data, cōsilia cōnubiaq; adempta, & magistrati-
bus præter q̄ sacrorū curatione interdictū fuit. Anagnia ciuitas duobus Romanis pōtifi
cibus tertio Innocētio, & octauo Bonifacio ciuibus decorata: Bonifaciusq; uel ea ratio-
ne gloriosus pōtifex fuit, q̄d annū Iubileum primus Romanorū pontificū Romæ insti- G
tuit. Isq; qui quartū p̄senti anno celebratur Iubileus maiorē multo cæteris hucusq; ha-
buit populorū multitudinē, melius in dies ut uidebatur processurus, nisi exardescere in-
cipiens præsenti Iunio pestilētia & multos assumpsisset, & curiā abire suasisset, & popu-
los ab aduentu deterruisset. Inde uerò fuit Bonifacius infelix, quod Sarrā Columnēsem
capitali, p̄secutus odio Prænestę uetustissimā urbē, quā is Sarra paterna possederat suc-
cessiōe solo æquauit, & duos ex hac familia cardinales dignitate priuauit, quos Clemēs
V. illico restituit: & postmodum regē Frācię Bonifacius adeò irritauit, ut immissus ad-
iutusq; ab eo Sarra eundem pontificē in patria & domo paterna ceperit, Romamq; ca-
ptiuum abduxerit: ubi nulla magis ratione alia, diē malè obijsse creditus est, quàm quia
simplicem corde & sanctum uirum Cęlestinum quintum, qui pontificatu quo se per re-
nuntiationē exuit illū ornauerat, in Fumonis carcere mori coegerat. Scribit Plinius Fu-
cinum lacum, qui Marsorū appellatur, subterraneos habere cuniculos, quibus aqua cer
to effluens tempore amnē faciat. & siue Plinij textus, ut sæpe alibi eo in loco corruptus, H
siue aliter uitiatus & mutilatus est, non satis potuimus intelligere, quo in loco fluuiū ille
Tophanus fons. oriri affirmet. Sed fontem esse scimus Agnaniæ Tophanū nomine, qui hyeme quando
Fucinus glacie astringitur, siccus: uere postmodum æstate ac autumno, ingentē euomit
uim aquarū, quę Lirim amnē à sancto Vito oriundum adaugent. distat quinto ab Ana-
gnia Ferentinū Romana colonia olim & ipsa Hernicorū, de qua Liuius lib. tertio: pro-
gressus Tullius ad caput Ferentinū. & lib. VII. Ferentinum urbem Hernicorū ui cepit.
Et lib. IX. Hernicorum tribus populis Alatrinati, Verulano, Ferētinati, suæ leges quia
maluerūt quàm ciuitatem Romanā, redditæ. Item inferius: Feenrtinū inde quāquā nihil
quietis dabatur: tamē summa alacritate ductū. cæterū ibi plus laboris & periculi fuit, &
defensa summa ui mœnia, & locus erat munimēto naturaq; tutus: sed euicit omnia assue
tus prædæ miles. ad tria milia hominum cæsa, præda militū fuit. Suetonius autē Tran-
quillus scribit Otonis imperatoris, q Galbę succesſit, maiores ortos fuisse oppido Ferē-
tino familia uetere honorata, atq; ex principibus Etruriæ. & ab eo totidē Frusinona, de
qua Liuius Frusinates tertia parte agri damnat, quod Hernicos ab eis sollicitatos cōper
tum

A tum: fuitq; duobus olim ornata Romanis pōtificibus, Hormisda patre iusto p Symmachi & Boetij tēpora cōsulatus, & Syluerio eodem genito Hormisda, quē Iustiniano primo imperatore Theodatus rex Gothorum tertius per pecuniam ordinauit. à Frusinonaq; distat duodecimo Ceperanū, nostræ huius regionis alter limes. Sed ppinquo huic itinere sunt ad Zinazani dexterā Pallianum, Serronū, Pillium, Acutum, Triuilianū, collis Padi, Anticulum, Verulæ uetus oppidum, de quo Liuius in IX. Verulanis suæ leges: quia maluerunt q; ciuitatem Romanam, redditæ: connubiumq; inter suos quod aliquādiu soli Hernicorū habuerant permissum. Fumone Cælestini pōtificis Romani carcere & morte clarum. Deinceps Alatrū uetusti nominis ciuitas, cui simul cum Verulanis suę leges redditę à Romanis & connubium permissum, & Babucum olim ciuitas apud Liuium Bouillarū nomine nota. Turritiū, Pofe, Vicus, Ripæ, Porcilianū, Treuum, Felectinum. Altera autem uia, quā medio in Algido liquimus, primum est oppidum olim Lauicanum, de quo Liuius libro IIII. & renunciatū est nouos hostes Lauicanos cōsilia cum B ueteribus iungere. Lauicos legati missi, cùm respōsa inde retulissent dubia, quibus nec tum bellum quidem parari, nec diuturnā pacem fore appareret, Tusculanis negocium datum aduerterēt animos, ne quid noui tumultus Lauici oriretur. nunciarūt legati Lauicanos arma cepisse: & cum equorum exercitu depopulatos agrum Tusculanū castra in Algido posuisse. Q. Sulpitius priscus dictator captis, direptisq; illorū castris oppidū Lauicos corona circundatum scalis diripuit, censuitq; Senatus frequentem colonią Lauicos deducendam. Coloni ab urbe mille quingenti missi bina iugera acceperūt. Id oppidum nunc dicitur Valmontone, quod à nobili comitum familia cuius est possessum, nuper magno priuatū est decore Lucido diacono cardinale studiorū humanitatis flagrantissimo. Sed eius frater Altus, uir doctus simul & prudens, Ioanne ornatus filio rei bellicæ gloriæ apud Venetos florente, oppidi illius aliorumq; quibus præsunt decus cōseruat. Fuitq; Lauicanum olim uuis copiosum optimis, ex quibus Clodium Albinū pōdo uiginti, unica cibatione comedisse scribit Iulius Capitolinus. proximumq; est Valmon- C toni Mōsfortinus oppidū Stephani nostri familię nobilis, quæ oppidi cognomē habet, oriundi patria atq; uilla. deinceps sunt Zanchatum Gauignanum, & Signia oppidū uetus: uinum, ut inquit Plinius, faciens Signinum, quod aluum maximè restringit: & Martialis poeta, Potabis liquidum Signina morantia uentrem. Ne nimium sitias, sit tibi parca sitis. Quę Signia Vitaliano pōtifice Romano patre Anastasio ornata fuit. Vlteriusq; sunt Scucula, Merulū, Supinū, Patrica, Cecanum & Castrum: ibi alius est nostrę Latinæ regionis nunc Campaniæ limes. Tertia restat nobis per quā ad alios nostræ Latinæ regionis limites itur Tyburtina uia. Eam ciuitatē sextodecimo ab urbe distātē, multo ante Romam originem à Græcis habuisse uult Strabo, & Virgilius eam à Tyburtio conditam facit, cuius frater Catulus nomē mōti dederit propinquo. Fuitq; Tybur ex quinq; D ciuitatibus, quas facit Virgilius Æneæ arma fabricasse, ubi Tybur appellat superbum: & Seruius exponit, aut nobile, aut quia aliquādo Tyburtini à senatu respōsum acceperunt, quod essent superbi. ubi etiam Virgilius in septimo dicit sub Albunea, Seruius exponit Albuneam altum esse fontem in Tyburtinis mōtibus ob aquę qualitatem, quæ in ipso fonte est, sic dictum. & Plinius Tyburtinum lapidē nō magis ab ipso uocabulo Romæ trito construenda, ornanda, conseruandaq; Roma iuuisse dicit constare, quàm eum ad omnia fortem idoneumq; fuisse. Sunt Tyburi propinquæ ingētes admirādæq; ruinę, cùm aliorum penè infinitorum magnificentissimi operis ædificiorum, tum uillæ quam Hadrianus imperator extruxit: de qua sic scribit Elius Spartianus. Tyburtinā uillam mirè ædificauit, ita ut in ea & prouinciarū & locorum celeberrima nomina poneret. cæterā Strabonis uerbis paulo pōst dicemus. ea ciuitas Simplicīū pont. Romanum genuit, quā Federicus primus imperator Rō. Theotonicus ab alijs Theotonicis aliquot annis ptius spoliatā diruramq; reędificauit. supra eam ciuitatē montes sunt ardui & latè diffusi, in q bus fortissimi olim habitauerūt Æquicoli, de quibus Virgilius in septimo Æneidos, Horrida prę cipuè cui gēs assueta q; multo Venatu nemorū duris Æquicola glebis, Armati terrā exercent, semperq; recentes Cōuectare iuuat prędas & uiuere rapto. Fuerunt uerò ex primis Latinorum populis, qui Romana repub. crescente deleti sunt. Nam Liuius lib. nono: populus Romanus bellū fieri Æquis iussit; ad XL. oppida intra LX. dies

Ceperanum.

Valmontone.

Aequicoli.

dies omnia opppugnando ceperunt, quorum pleraq; diruta atq; incensa sunt, nomenq; Æquorum propè ad internecionẽ deletum. Primũ ipsis in mõtibus ad Anienis sinistrã est oppidũ, amœnis Vrsinorum Taliacoccij comitũ domibus ornatũ, Vicus Varronis appellatũ, superius Porcella & Cãtalupum oppidula. Deinde arduo in mõte riuus frigidus, quo superato alij item celsiores superãdi sunt mõtes Apennini iugis quãtũlibet altissimis cõparandi, in quorũ summitate putei, ut fertur, plures: sed quos uiderimus duo extãt tam altè excisi defossiq;, ut deiectum bilibre saxum nõ prius referat casus sui sonitum, quã duo Virgiliani uersus debita sint pausa pronuntiati: quæ quidẽ perforatis succisisq; & excauatis in imo mõtibus, siue à Martio ædile, siue à Claudio imperatore perducendis Romã à lacu Fucino aquis, ne cõclusus aer cursum aquæ moraretur, spiracula fuerunt adhibita. Suetonius nanq; Tranquillus Claudium principem dicit triginta milia seruorũ undecim annis emittendo lacu Fucino, & aqua Romã perducenda tenuisse. supra riuum frigidũ recta est Arceolum: secus quod planities incipit, ut in ea mõtium summitate gratissima: in qua uetustissimi fuerunt Carseoli, de qua Liuius lib. decimo scribit, eodem anno Carseolos colonia in agrum Æquicolorũ deducta. & lib. XXVII. dicit eã fuisse unam duodeuiginti coloniarum, quæ Hannibale in Italia agente milites, & pecuniam senatui dare recusauerũt. Deinceps sunt Celæ, Sculcula, & Peretũ: unde in Taliacotium est descensus: quod noui nominis oppidum, sed populo diuitijsq; refertum nuper maximum amisit ornamentum, Ioannem cardinalem Tarentinum philosophiæ litterarumq; sacrarum dogmatibus clarissimũ. Iamq; ad Marsorum regionem est peruẽtum, quã Hannibal sicut Liuius uigesimo secũdo scribit, deuastauit: & iterũ reuertẽs ab urbe Roma, sicut Liuij uigesimosexto habetur, per eius agrũ iter fecit: eaq; in regione interijt Valeria ciuitas Bonifacij quarti pont. Ro. q cohortãte Focas imperator Pantheon Romæ in omnium Christi martyrum basilicam permisit cõsecrari, patria: à qua ciuitate per Longobardorũ tempora Marsorum nomẽ in Valeriã est conuersum. Fuisse uerò Marsos urbem, à qua nomẽ regio accepit, Plinius sic asserit: Gellianus autor est lacu Fucino haustum Marsorum oppidum cõditum à Marsia duce Lidorũ. Virgilius lib. VII. Quin & Marubia uenit de gente sacerdos: & seruius exponit Medeã, quãdo relictis Colchis Iasonem secuta est ad Italiã peruenisse, & populos quosdam circa Fucinum ingentẽ lacum habitãtes, propter paludis magnitudinem docuisse remedia cõtra serpentes: quam alij Marubios à rege dictos uolunt: hiq; populi Medeã Angitiã nominauerũt, eo quod serpentes suis carminibus angeret. & Plinius: simile & in Italia Marsorũ genus durat, quos à Circæ filio ortos tradũt: & inde inesse eis uim naturalem eam: & tamẽ omnibus hominibus cõtra serpẽtes inest uenenũ. Ferunt ictas saliua, ut feruentis aquæ cõtactu fugere: quod si in fauces penetrauerit, etiam mori, idq; maximè humani ieiuni oris: quã serpentum in ea regione frequentium, & peritiæ incãtationis Marsorũ opinionem cõfirmat Iulius Capitolinus, ubi uitam scribens Heliogabali imperatoris, dicit serpẽtes eum per Marsicæ gentis incantationẽ collegisse, eosq; subito ante lucem, ut solet populus ad ludos celebres cõuenire effudisse, multosq; afflictos morsu aut fuga allisos. nec falsa aut fabulosa tenenda sunt ea, quæ hic de serpentũ incantatione sunt scripta. Propheta nanq; Dauid in Psalmo LVII. sic habet, Furor illis secundum similitudinẽ serpentis, sicut aspidis surdæ & obturantis aures suas, quæ nõ exaudiet uocem incantantium & uenefici incantationis sapiẽter. & beatus Aurelius Augustinus in dicti psalmi expositione sic scribit: attende quid ibi dicatur ad similitudinem, quid moneatur ad prohibitionẽ. Ita ergo & hic data est quędam similitudo de Marso: qui incantat, ut educat aspidẽ de tenebrosa cauerna utiq; in lucem uult educere. Illa autem amando tenebras suas, quibus se inuolutam occultat, dicitur quod cum exire noluerit, recusans tamẽ audire illas uoces, quibus se cogi sentit, allidit unam aurem terræ & de cauda obturat alteram: atq; ita uoces illas quantum potest euitans nõ exit ad incantantem. Liuius bellum scribens Italicũ lib. LXXII. quod quia à Marsis inchoauit dictum est Marsicum, inter populos, qui Romanis rebellarũt enumerat Marrucinos & Marsos. & lib. LXXVI. dicit Marsos à Pinna, & Cęcilio Pinna legatis superatos pacẽ petijsse à Sylla: bellũq; hoc id felicitatis Romæ urbi attulit, quod M. Cicero in eo militãs abominatus est Romanorum ciuium cruditates, & ad literarum studia se cõtulit: unde factum est, ut Roma ingenium haberet,

Vicus Varronis.

Dauid prophęta.

quod

A quod ſua magnitudine illi par eſſet. abeſt à Taliacoccio Fucinus Marſorũ lacus decimo milliario, & edito in colle Apenninum uerſus eſt Alba Marſorũ Romana colonia: ſicut Liuium diximus lib. X. ſcripſiſſe: qui & libro XXVII. eam fuiſſe dicit unam ex duodeuiginti colonijs, quæ Hannibalis tẽporum difficultate militiam detrectarũt: eamq; Strabo urbẽ, ut appellat, ſolam in Latina regione pro mediterranea ſcripſit, quã dicit excelſo in mõte ſitam lacui Fucino imminere pelagi ſimilitudinem magnitudine habenti, ex eoq; lacu ductos fuiſſe fontes aquæ Martiæ, qua potaretur Roma. Noſq; in Roma inſtaurata oſtẽdimus Martiũ in ſua Ædilitate introduxiſſe aquã eius nomine appellatam, quę quidem aqua ſupra omnes alias introductas probabatur. & Plinius dicit luuencũ amnẽ ſupernatare Fucinũ, qui luuencus Romã à Martio ſit perductus. additq; alibi Plinius in lacu Fucino piſcem eſſe qui octonis natet pennis, cùm cæteri omnes ubiq; quaternis tãtummodo natẽt. Alba uerò dicit Strabo, quia eſſet natura loci & munimẽto arcis ualida ſæpe Romanos præſidij loco ſeruãdis in cuſtodia noxijs uſos fuiſſe. & nos in Liuio inue-

B nimus lib. XXII. Q. Fabium Maximum Conſulem Pauli nepotẽ aduerſus Allobrogas & Bituitum Aruenorum regẽ feliciter pugnaſſe, ex Bituitiq; exercitu occiſa CXX. milia, ipſumq; cùm ad ſatisfaciendum ſenatui Romam profectus eſſet Albam cuſtodiendum fuiſſe miſſum. circunſtãt lacũ ſancti Apetitus ſancti Ionæ caſtella, paternũq; Trãſacum, Gaianum, Auecianũ, Mallianum oppida. & comitatus titulo, ac opibus præcipuũ eſt Celanũ noſtræ hac parte Latinorũ regionis limes. Omiſſa uerò ſunt à nobis ſuperius nulli prædictarũ trium uiarum propinqua aliquot caſtella & oppida, una tamen eadẽq; in mõtium regione Prænęſte Tyburq; inter & uicũ Varronis ac Zinatianũ ſita, Rhoca Cauarũ, Capranica, quæ præſtãtiſſimã Romæ dedit familiã Capranicẽſem, in qua Paulus Archiepiſcopus grauiſſimo Martini quinti pont. Rom. teſtimonio maximæ in ſuo ſeculo prudẽtiæ uir fuit. & Dominicus Cardinalis ſanctæ Crucis frater ſuus multa ciuilis pontificijq; iuris & ſtudiorum humanitatis doctrina, multaq; prudentia nunc claret:

C cùm tamen Angelus Aſculanus epiſcopus, & Nicolaus Protonotarius nepos eiſdẽ doctrinis uirtutibuſq; ornẽtur. Deinceps ſunt oppida, Guadagnolũ, Polium, Caſa Corbola, S. Gregorius, Rocha Liricis dicta. Sunt etiã his proxima oppida Cæcilianum, Sambuca, Sarracineſcũ, Rocha Mutiorũ, Giranum, Ceretũ, Anticulũ, Riuate, Afile, Ciuitella & Olibanũ, clariſſimę ac prudẽtiſſimæ mulieris Fueuę Albę Marſorũ comitiſſę Proſperi cardinalis Columnæ, & fratrum genitricis delicię. poſt Olibanum ſunt Piſcianũ & ſanctus Vitus oppidum, fonte uno Liris ſiue Gauriani, quẽ propinquum habet Clarũ. Eſtq; ſuperius celſis in mõtibus Sublacũ, uel uti Plinius appellat Sublaqueũ nobile oppidum, lacui eiuſdem, & tamen priſci nominis imminẽs: redditq; utrunq; fama celebratum beati Benedicti nõ magis diutina conuerſatio ibi habita, quã eius toto orbe notiſſimum ibi ædificatũ magnifici operis monaſteriũ. cernit uerò in dextera Anienis ripa ab ipſo ſublaci lacu ad uicũ uſq; Varronis inciſus ſaxeo in mõte ductus aquarũ, quę formis partim eo inciſis modo, partim altum defoſſis, partim ſublimi fornice muroq; excitatis

D Romã quadrageſimo milliario uenibãt. Sed in hac eadẽ Latinorũ regiõe ad prędictorũ declarationẽ Romanis in cõſpectu eſſe dicit Strabo Tybur & Pręneſte, & Tuſculũ. & Tybur quidẽ qua eſt Heraclij habere Cataractẽ, quẽ facit Anio decidẽs ex loco altiſſimo in profundã uallem, & per lucos iuxta ipſam urbẽ ubi incipiat eſſe nauigabilis: inde digredi ad metalla lapidis Tyburtini, & eius qui eſt in Gabijs, qui etiã dicit rubeus: unde plurima Romæ opa fabricata ſunt. De Pręneſte dicit Virgilius in ſeptimo, Nec Prænęſtinæ fundator defuit urbis Cæculus. & Plinius dicit Pręneſte dici, quia arbor prinus multa ſit eo in mõte: eam uerò ciuitatẽ dicit Strabo habuiſſe inſigne templum Fortunæ à Sylla ædificatum, à quo putabatur oraculum. additq; Plinius ſimulacrum id Fortunæ adeò fideliter fuiſſe inaurarum, ut craſſiſſimæ inaurationes dicerentur Prænęſtinæ. & alio loco de pauimẽtis tractans, dicit Lithoſtrata cœptauere iam ſub Sylla paruulis certè cruſtis, quod in Fortunæ delubro Prænęſte cœpit. Et ambas urbes Tybur & Prænęſte Strabo dicit in eadem montana regione conſtitutas eſſe, ſed diſtare inuicem ſtadia centum. & Prænęſte diſtare ab urbe Roma etiam duplo, ſed Tybur minus: dicitq; à quibuſdam Græcas eſſe ambas, atq; Prænęſtinam Poliſtephanum uocari prius. qua in parte Strabonem crediderim diuinaſſe, cum poſſit Prænęſte nunc Poliſtephanum dici, qua

Fortunæ templum.

qua ciuitas est Stephani Columnæ. Additq; Strabo, quanquã utraq; munito sit loco po E
sitam, tamen munitiore prænestũ, quod urbis summitas montẽ habet excelsum, & retro
quidem à continenti montana regione dorsum elatum, quẽ nõ dubito esse montem, in
Rocha Cauarum. quo est munitissima arx Rocha Cauarũ dicta: dicit quoq; idẽ præter situs Prænesti mu-
nitionẽ occultas fossas undiq; foratas usq; in cãpos esse, aliàs aquationis gratia, aliàs ob
latentes inuasiones, in quarũ una obsessus Marius interijt. Liuius libro LXXXVII. scri
bit, Sylla C. Marium exercitu eius fuso deletoq; ad Sacriportã in oppido Pręneste obse-
dit: & libro LXXXVIII. Prænestinos inermes occidi iussit. Quã crudelitatis maximè
historiã Lucanus in II. perstringit his uerbis, Iam q̃d apud sacri cecidere cadauera por-
tum. & infrà, uidit Fortuna colonos Pręnestina suos cunctos simul ense receptos, unius
populũ pereuntis tẽpore mortis: & item Liuius infrà, C. Marius Prænestę obsessus à Lu
cretio Asella Sillanarũ partium, cùm per cuniculum caperet fugam, & sentiret se euade-
re nõ posse, cũ Thelesio fugæ suæ comite, utrinq; gladio cõcurrerunt & occisi sunt. Vsi
autẽ sunt libẽter Romani principes eo secessu ad animi curarumq; relaxationẽ: sed Au- F
relius Antonius imperator optimus ibi parũ fortunatus fuit. Nam scribit Iulius Capito-
linus eum in secessu prænestino agentẽ, filium nomine Verum Cæsarẽ septennem ami-
sisse, quẽ non plus diebus quinq; luxerit. Et Plinius De Metallis tractãs sic habet, anno
urbis CCCCCCLXXI. q̃d ex Capitolinæ ædis incẽdio, cæterisq; omnibus delubris Ca-
ius Marij filius Pręneste detulerat, tredecim milia pondo auri sub eo titulo in triumpho
transtulit & argenti sex. Itẽ ex reliqua omni uictoria pridie transtulerat auri põdo quin-
decim milia argenti põdo centũ quindecim milia. Prosequitur uerò Liuius lib. XXIII.
Pręnestinos milites miris laudibus, q̃d cùm apud Cannas infelicissimè pugnatũ esse au-
diissent, apud Casilinũ diuertentes durissimã in oppido obsidionem, omniũ memorabi
lem fortissimè pertulerũt: unde Senatusconsulto duplex stipendiũ & quinquennij uaca
tionem militiæ habuerũt. Addit uerò unum Strabo usu per ætatem nostrã, & sæpius an-
tè actis temporibus cõpertum: munitionem scilicet, quę alijs ciuitatibus cõducere con- G
sueuerit, Prænestinis sæpe calamitati fuisse ob Romanorũ seditiones. defugere enim il-
luc eos, qui tumultũ sint usi, hísue expugnatis fieri, ut etiã Pręnestini urbem deserãt cau-
sa in eos translata. Quod enim suprà est dictum: hac de qua Strabo dicit, ratione factum
uidetur, ut Sarræ Columnensis tẽporibus Pręneste fuerit desolatũ. Et Põcelletti ac Ni-
colai Fortebratij, aliorumq; urbi infestorũ receptione factũ uidimus, ut urbs obsessa ca-
Verrestis fluuius. ptaq; solo æquaret. Fluuiũ eius regionis Verrestim Strabo appellat: & addit in ea mon-
tana regione ipsarũ urbium aliud dorsum esse, quod inter tibias linquit Algidũ. & illud
quidem dorsum esse excelsum usq; ad montem Albanũ. In quo dorso sit Tusculum sita
urbs non ineptè fabricata. Romanæ uerò nascenti reipub. hæc urbs hinc infesta fuit, q̃d
Mãlius Tusculanus gener Tarquinio exuli socero auxiliũ attulit, unde pugna ad Regil
lum originẽ habuit. cui Romanus populus post rebelliões cum Latinis factas pepercit,
sicut Liuius in VIII. scribit, Tusculanis seruata ciuitas quam habebãt, crimẽq; rebellio-
nis à publica fraude in paucos autores uersum. Et Plinius inter insignia fortunæ uarian- H
tis exempla ponit Lucium Furium Tusculanũ. Is Tusculanorũ Romanis rebellantium
cõsul eodem quoq; honore transfuga exornatus est à populo Romano, qui sólus eodẽ
anno, quo fuerat hostis Romæ triũphauit ex his, quorũ cõsul fuerat. Liuius lib. XXVI.
accessum Hannibalis ad urbem Romã describens dicit, per Anagninũ agrum uenit in
Lauicanũ, inde Algido Tusculanũ petit. nec receptus mœnibus infra Tusculũ dextror-
sum Gabios descẽdit. Cõtinuat uerò supradictis Strabo Tusculũ ornari insitionibus cit
cum atq; ædificijs, & ad eam maximè partem, quæ est uersus Romã. Tusculi nanq; col-
lem dicit esse fœcundum aquisq; abundantẽ, & paulatim multis in locis in altum attolli,
habereq; regiam magnificentissimi apparatus, & cõtinua esse loca, quę ad Albanũ uer-
gunt montẽ, eandẽ tum uirtutẽ, tum apparatũ habẽtia. Deinceps cãpos esse, quorũ alij
ad Romã attingunt eiusq; suburbia, alij ad mare: hæc sumpsimus penè ad literã ex Stra-
bone, de hac regione Columnensi familiæ ante quadringẽtos annos, sicut nũc est maio-
ri ex parte subiecta, & quidẽ apud Prænestę montes peritissimè sunt descripti: sed mino
Horatij uilla. ra nõ ponit Strabo loca, qui illis in montibus sitã Horatij Flacci poetæ uillã omisit, ubi
sancti Ioannis in campo Horatij nunc appellãt. Alia etiã à Strabone omittuntur, quæ si

tunc

A tunc temporis non erant, scimus ante quingentos annos fuisse. Cauas em̃ à situ dictas, quem in caua fossa habent, nunc Odoardi Columnæ oppidũ, Petrus Columna per secũ di Paschalis Romani põtificis tempora possedit paterna, sicut Pandulfus hostiarius scriptor tradit hæreditate: sicut etiã tunc Præneste Pullũ & Pullanũ, nunc dicta Piliũ & Palianum possidebant. quæ aũt de Tusculanæ olim urbis collibus dicit, uera esse ostendũt etiam nunc monasteriũ sanctæ Mariæ de Gripta ferrata in uilla Ciceronis Tusculana ę-dificatũ, & marinũ, ac superiori edito in colle Roccha Papę Prosperi cardinalis Columnæ oppida: circa quæ duobus aut tribus à Tusculo millibus distãtia agri fertilitatẽ & aquarũ abundantiã uidemus esse maximam. regiæ aũt magnificentissimi ut Strabo dicit apparatus fundamenta esse nõ dubitamus, quæ proximis pariter Griptæ & Marino locis fornices è manu factos, cauernasq́ habere uidemus oppidi unius populũ in habitationẽ & quidẽ cõmodã admissuras. Est etiã Tusculo propinquũ olim Lucullanũ Lucij Luculli uilla, cui nũc dicit Frascatũ: ubi aquã uirginẽ, quæ nunc unica Romã perducit, B inuentam esse constat: Tusculanicq́ duce Rainone eorũ tyranno Federici imperatoris Barbarossæ appellati copijs coniuncti populũ Romanũ clade maxima affecerunt, quæ Cannensi cladi prope similis numero cęsorum fuisse dicitur, adeò ut Roma postmodũ caput nunquã attollere potuerit. unde factũ est ut anno inde septimo Romanus populus ipsam urbẽ tanta animorũ ferocia demolitus sit, ut uix fundamentorũ uestigia nunc appareant: ea uerò uetus & præclara olim urbs, nunc solo titulo ciuitas gentem Portiã inde oriundã, & quod est consequens illustrissimos Catones habuit ciues, quæ diu post pontificibus Romanis tribus, sexto Benedicto qui primũ Henricũ regem Theotonicũ coronauit, Decimonoq́ Ioanne illius germano, & septimo Benedicto utriusq́ nepote ornata fuit. nec aliã habet aliquã pristinæ felicitatis & gloriæ partẽ, præterquam quod eam titulo episcopatus gubernat uir summus Græcè Latinecq́ eruditissimus, & summa præditus cum bonitate, tum etiã humanitate Bissarion Græcorum cardinalis Nicenus, Bononiæ nunc & exarchatus Rauennatis Apostolicæ sedis legatus. De campis quos C Strabo dicit aut ad urbem, aut ad mare pertinere, nimis uerum esse uidemus, q̃ suburbijs tunc & uillis habitatos nunc solis tectos ruinis & syluis proprie magis campos appellari posse cõstat. quũ aũt Albam Strabo à principio nominauerit, proximã illi Aritiã omisit, quã nunc solo æquatam tunc urbẽ in uia Appia fuisse suprà ostendemus. est Albæ Marinoq́ ꝓximus Albanus lacus, emissorio cuius mirabili opere facto licet tenues effluant aquæ: origo nunc habetur amnis, qui apud locum cędis apostoli Paulilabẽs paludẽ ad aquas Saluias appellatã efficit: estq́ is lacus de quo uates Etruscus sicut Liuius refert prædixit, futurũ ut si emitteretur inde aqua Romani Veijs potirẽtur. distat ab Albano Aritiaq́ pariter passus circiter quatuor mille lacus, quẽ Suetonius Trãquillus Nemorẽsem appellat, ad quem dicit C. Cæsarẽ uillam inchoasse quã reliquerit imperfectã: cuius quidẽ lacus aqua mirabilis operis emissorio educta Numicũ amnem efficit, quem apud Ardeã in mare labi diximus. Ad eumq́ lacum est sitũ oppidũ Nemus appellatum. D Seruius grãmaticus in septimo Virgilij uersus hos exponens: Audijt & triuiæ longe lacus, dicit Nemus appellari lucum haud longe ab Aritia, in quo lacus est ubi speculũ Dianæ dicitur. & Nemorẽsi item oppidũ ꝓxime adiacet Cinthianũ quod à Cinthia quæ & Triuia nomen licet nunc corruptũ habuit: hunc uerò lacum Dianæ speculũ à maioribus appellatũ Romana re florente, eò fuisse dignũ nomine nullus mirabitur, qui præsentis temporis amœnitatẽ eius inspexerit: uallem enim concauam duo in circuitu mille passus complexam hic lacus dimidiã obtinet: pars reliqua ubi Caium Cæsarem ædes dixi-mus inchoasse, tunc ut uidet nemorosa fuit, à qua oppidum extans Nemus appellatum est. Eaq́ nunc arboribus frugiferis adeò pulcrè est consita, ut nulli in Italia quantumuis cultissimo consitionibus loco cedat. Quantũ autẽ lacus ipse maioribus fuerit gratus magnum hoc tempore apparuit argumentũ. Prosper columna cardinalis patritiusq́ Romanus cũ Nemorense illud Cynthianumq́ castellũ paterna possideat hęreditate aliquã do audiuit Nemorenses dicere, naues suo in lacu binas esse submersas, quæ nec adeo pu tres sint, ut laceratæ funiculos de industria alligatos, nec retia casu implicita tractæ sequant: nec integræ suis ipsorũ omnium incolarũ uiribus queant extrahi: quare uir ipse bonarũ artium studijs & inprimis historię deditissimus nec minus uetustatis indagator

Cauæ oppidum.

Consitiones.

curiosissimus qd magnæ naues paruo & altissimis undiq; circundato montib. in lacu si- B
bi uoluerint nosse animũ adiecit, nosterq; Leo Baptista Albertus geometra nostri tem-
poris egregius, qui De re ædificatoria elegãtissimos cõposuit libros, ad id operis est uo
catus. Qui uasa uinaria multos colligata in ordines ea ratione in lacu disposuit, ut de ip-
sis tanquã pontib. hincinde penderent machinæ, quibus harpagone ferreo densioribus
appenso rudentibus, captã mordicus nauẽ fabri peritiores lignariq; attraherent. Et à Ge-
nua urbe maritima mercede conducti aderant, piscibus q; hominibus similiores nõnul
li, quorum partes fuerunt in lacus profundiora natando descendere, & quanta esset na-
uis quamq; integra sentire, & demissos funibus harpagones in morsum capturamq; ap-
plicare: tandẽ capta ligataq; ad proram nauis, quũ integra nõ sequeret fracta est, & eius
particula trahentes harpagones est secuta. Spectaculo fuit omnibus Romanæ curiq no
bilioris ingenij uiris, particula nauis, quã hac ratione fabricatã fuisse apparet. Nauis to-
ta larice ligno, asseribus trium digitorũ crassitudine cõpacta, bitumine extrinsecus deli
buta fuit: qd' bitumen ut etiam nunc apparet croceũ purpureumue cõtexuit cõtinuitq; B
uelamen, & plumbeis desuper chartis superficies tota ab aqs imbribusq; nauẽ bitumẽq;
defensura obtecta est: quas quidẽ chartas clauiculi nõ ut nũc assolet ferrei: sed ærei fre
quẽtes infixi, ita cõpresserũt ut omnis humor perpetuò arceret. Interior nauis pars nõ ab
imbribus magis & humore q; ab igne & ferro fortissimam habuit defensionẽ. nam cum
argilla & creta quicquid ligneæ soliditatis nauẽ intus cõpegerat, ad digiti unius crassi-
tudinem tectum delibutumq; esset, ferrum uehementi igne concoctum liquefactumq;
super infuderunt: quo ad digiti unius & alicubi duorũ crassitudinem sensim dilatato, tã
tundem magnitudinis ferrea ut ita dixerim habuit nauis quantum laricea prius habue-
rat, & ferro insuper alia argillæ ac cretæ bitumatio, uel ut olim in ædificijs appellabatur
complastratio super infusa est: obseruatumq; fuisse uidemus, ut concocto liquefactoq;
ferro priusquã refrixisset argilla cretaq; & ipsa eodem decoquenda calore superinduce
rent, quo & substrata & superius deducta argilla, unum sicut etiã nunc sunt cõmixtũ
ex lateritio & ferro bitumen efficerentur. dumq; huic expiscandæ naui omnis undiq; in C
sudat multitudo, fistulæ in fundo lacus inuentæ sunt plumbeę, bicubitales longitudine,
firmissima crassitudine, quas mutuo morsu ac compagine combasiantes in quantũuis
maximam longitudinem producere licuit: earum uerò singulis elegãtes insculptæ sunt
literæ, autorem ut conijcimus nauis suum Tyberium Cæsarem Augustum indicantes:
Magnus fons. censuitq; Leo Baptista fontis copiosissimi lucidissimiq; ad Nemorense oppidum, scatẽ
tis aquas nunc molas cõuoluentes multo ipsarum fistularũ ordine ad medium usq; lacũ
fuisse perductas, quæ ædibus inseruirent amplissimis latissimisq;, quas nauib. prædictis
superimpositas fuisse tenemus. Pulcrũ autem & penè mirum est uidere clauos maiores
æneos, quibus cubitalibus nauis cõstructa erat, ita integros, ita politos, ut nuper à fabri
ferrarij incudibus exijsse uideant. Lucanus in tertio uiam sicut supra diximus describẽs,
qua C. Cęsar primũ post belli ciuilis initia Romam uenit, infrascriptos ponit uersus, qui
ad Albani quoq; montis descriptionem satisfacere poterunt: cõstabitq; Cæsarẽ à Terra
cina supra Arritiã ad Cinthianũ, inde ad montem Albanũ ubi nunc castrum est Gandul H
fum peruenisse, quo de excelso monte Romã primũ inspexit. Iamq; præcipites superа-
uerat Anxuris arces: Et qua Pontinã uia diuidit uda paludẽ: Qua sublime Nemus Scy-
thicæ qua regna Dianæ: Quaq; iter est Latijs ad summã fascibus Albã. Excelsa de rupe
procul iam prospicit urbem. & dixit. Tene deum sedes non ullo Marte coacti Deseruе
re uiri, pro qua pugnabitur urbe? Vltima nũc reliqua est nobis in hac Latinorũ regione
pars urbi Romæ Tybur Anienẽq; uersus propinqua, ostijs Tyberinis unde incepimus
è regione aduersa: & ut eò unde nuper digressi fuimus reuertamur, Prænestini mõtis ra
Gallicanum. dicib. Algido proximũ est Laurentijq; Colũnæ oppidũ nũc Gallicanũ, qui ut diximus o-
Gabij. lim Gabij fuerunt uetustissimi: qs Liuius in primo dicit fraude Sexti Tarquinij captos à
Tarquinio patre: & Virgilius in VII. Quiq; arua Gabinę Iunonis, ubi Seruius exponit
Gabios diu in agris moratos tandẽ Gabios cõdidisse: quamobrem Virgilius dixit arua
non mœnia. Alibi tamen Seruius super uerbo Nomentũ, & Gabios dicit ab Albanis re
Anio flu. gibus eas conditas fuisse: & paucis milib. inde abest Anio fluuius, quẽ Virgilius dicit fri
gidumq; Anienem: habetq; originem à Sublaco; de quo scribit Plinius, Anio in monte
Trebano-

A Trebanorum ortus lacus tris amœnitate nobiles, qui nomẽ dedere ſublaqueo defert in Tyberim. Liuius ſcribit Camillũ apud Anienẽ Gallos Roma redempta exeuntes truci daſſe, ubi Mãlius torque detracto Gallo Torquatus eſt appellatus. Is in uia Tiburtina põte iungit marmoreo maximis tũ, quæ habere ſolitus fuit ornamentis penè ſpoliato, quẽ nunc Mamolum appellant. Hunc uerò pontẽ Mammeam Alexandri Syri imperatoris Romani certè optimi genitricẽ Chriſtianam mulierem ædificaſſe in Gelaſii ſecundi pontificis Romani rebus geſtis inuenimus. Sed quis proximè illi ſubiectum Numẽtanæ uiæ pontem conſtruxerit nobis incertũ eſt, qui certiores ſumus omnes tres Anieni ſuperimpoſitos pontes à Romanis fuiſſe deſtructos quando urbe à Beliſario inſtaurata Totilæ aduentũ pauidi expectabant. Secũdusq; eſt uiæ Numẽtanæ pons & ipſe licet integer ornamentis quæ maxima habuit ſpoliatus: demũ tertius in uia Salaria extat à Narſete eunucho duce præſtantiſſimo Oſtrogothorum oppreſſore, ſicut inciſus illi marmore titulus indicat ædificatus. Ad proximaq; Anienis oſtia quibus in Tyberim fertur: ſed

B ultra ipſum Anienẽ in Vmbria regione fuiſſe coniicimus Fidenas urbem uetuſtiſſimã, de qua Suetonius Tranquillus in uita Tyberij Cæſaris: Fidenis caſu uiginti hominũ milia interierunt. Cui cladi ſimilem Nero ſæuiſſimus imperator ſui imperij temporibus optauit. Plinius etiam dicit in Fidenate agro iuxta urbem ciconiæ nec pullos nec nidum faciunt: & alibi Romanos accepiſſe lapides ad ſtructurã ex Fidenate agro circa urbem optimos. Et ſuprà diximus Tyberim diuidere agrũ Veientem à Fidenate, mox Latium à Vaticano. de hac Virgilius in VI: urbẽ Fidenam. Et Liuius libro IIII ſcribit. Legatis Romanorũ à Fidenatibus occiſis, quia ob remp. occiſi erant, ſtatuæ in roſtris poſitæ: & poſt Fidenas in poteſtatẽ redactas, eoq; colonos miſſos: quibus occiſis Fidenates cum defeciſſent à M. Æmilio dictatore uicti & Fidenæ captæ ac deſolatę ſunt. Facta eſt alicubi ſuperioribus in locis mentio acceſſus Hannibalis à Capua, tũc à Romanis obſeſſa & triplici uallo circundata ad urbis Romæ mœnia. Quare libet ordine uiam repetere qua is uenit. Liuius libro XXVI primùm dicit Q. Fuluium Flaccũ cos. iterum Romã Han-

C nibalem ſecutum uia Appia: & Setiam Lanuuiumq; præmiſiſſe, qui cõmeatus in uia pararent exercitui ſuo. Setiaq; & Lanuuiũ notiſſimæ ſunt & ſupra à nobis deſcriptæ. Hannibalẽ uerò dicit præter Cales in agrũ Sidicinũ per Sueſſulam Aliphanumq; & Caſinatem Interamniã ac Fregellas ad Lirim uenìſſe: quæ loca partim in ueteri Campania nũc terra laboris dicta, partim in Samnitibus à nobis infrà ſunt indicata. Hannibal poſtea Liri tranſmiſſo agrũ præſentis Latinę regionis attigit. Primo Fregellanum, qui locus licet fuerit in Samnitibus, tñ habuit agrum ſuum in regione Latina: & nunc dicit pons Cor-

D uus: de quo Liuius in VI Hannibal infeſtius perpopulato Fregellano agro propter inciſos põtes: & in octauo P. Plautio Proculo P. Cornelio Scapula coſſ. Fregellas Colonia deducta. Et infrà: G. Petilius Dictator quũ audiſſet arcẽ Fregellanam ab Samnitibus captam omiſſo Bouiano ad Fregellas pergit. Vnde nocturna Samnitũ fuga ſine certamine receptis Fregellis, præſidioq; ualido impoſito in Campaniã redijt. Ornataq; fuit Fregellana colonia M. Sextilio, quẽ Liuius dicit reſpondiſſe, p duodeuiginti coloniis, quæ milites prius denegatos & tributa dare promiſerunt: ſequiturq; Liuius in Hanniba lis itinere. Poſt Fruſinatem Ferẽtinatem & Anagninum, quæ loca nunc parua nominis mutatione facta ſunt notiſſima: ex Anagnino autẽ in Lauicanum uenit, quem locũ maxima nominis mutatione facta diximus Valmontonem nunc appellari. Dicit enim Liuius peritiſſimè, Hannibalem qui eſſet in Lauicano agro mouiſſe Algido, quia oppidũ illud ſicut nunc eſt tunc etiã Algido proximum ac prope contiguum erat: & peruenìſſe Tuſculũ ea ſcilicet uia, qua nunc à Valmontono marinũ ſyluis petitur: & quia ſequit Liuius Hannibalem quum non eſſet Tuſculi mœnibus receptus, dextrorſum deſcendiſſe Gabios, certiſſimum nobis facit quod ſuperiore diximus loco, Gabios fuiſſe, qđ nunc eſt oppidum Gallicanum. Quæ autem fuerit Pupina quam poſt Gabios acceſſerit ignoramus: quod plurimas ea regio habet oppidorum uillarumq; ruinas à nemine habitatas, priſca quarum nomina nullus nouit. Sed iam magno circuitu ab oſtijs Tyberinis ſecundum maris inferi littus ad Lirim ſiue Gaurianum: & inde per Marſos & Mediterranea ad Anienem facto ad Tyberim eſt reditum. Quo in circuitu omnis regio olim Latina, ſiue ut nunc dicitur Latium Campania & maritima eſt concluſa.

Fidenæ.

Via Hannibalis.

Pons coruus.

Gallicanum.

REGIO QVARTA, VMBRIA SIVE DVCATVS SPOLETANVS.

PROLIXIORES fuisse uidemur tertia describenda Latina regione & aliarum habenda ratio postulabat: & tamen multo pauciora, quàm oportuit, certè quàm uoluissemus, in illa diximus, quæ plura habeat loca à Liuio Virgilio & à uetustissimis scriptoribus frequentata cæteris Italiæ regionibus. Sed cum plus iacturæ in ea quàm in cæterarum aliqua sit factum, adeò ut nulla incultior populisq; infrequentior manserit, breuitatem nostram ab inueniendi ea quæ non extent impossibilitate consolemur.

Vmbria. Ad quartamq; regionem transeamus, eam prisci dixere Vmbriam, nostri ducatum appellant Spoletanum. Idq; ducatus nomen primo ab exarchis Italiæ sedem Rauennæ tenentibus, sicut in Historijs ostendimus inditum, eam habuit uim ut à militari consuetudine tractum dignitatem nunc referat, quę post regiam est suprema. Quantis uerò olim polluerint uiribus Vmbri, hinc maximè apparet, quod Liuius in IX scribit: Vmbri se urbem Romam oppugnaturos minati fuerunt: quàm latos autem fines hæc regio olim habuit, hinc maximè constat, quod Plinius dicit sextam regionem Vmbriam complexã agrumq; Gallicum circa Ariminum. Et eam Galliæ Vmbrorum gentem Italiæ antiquissimam existimari, trecentaq; eorum oppida à Thuscis quando Etruriam ceperunt debellata fuisse. Sabinos etiam uidemus fuisse in Vmbris comprehensos, & Vmbriam ad superum usq; nunc Adriaticum mare pertinuisse hinc constat, quod Trogus & magis apertè Plinius dicunt interijsse in Vmbris Spinam urbem Delphicis thesauris claram, à Diomede ædificatam, quæ ostio Padi sibi proximo dedit Spineticum nomen: & Rauennam cui proxima fuerit Spina, cuiusq; ruinis ea sit ædificata, Sabinorum oppidum fuisse Valerius Martialis poeta sic docet, Mollis in æquorea quæ creuit Spina Rauenna.

Fines umbriæ. Nos itaq; quum Vmbriæ fines Latio finitimi fuerint, huius nostræ regionis quã consuetudinis inueteratæ necessitas ducatum Spoletanũ appellare coegit fines constituemus: Apenninum à Tyberis fonte superius in Etruria indicato usq; ad Anienis fluuij etiam apud urbem notissimi sinistram ripam, & Tyberim quousq; eum Anio illabitur. Prima

Pratolinum. ex Apennino ad sinistram Tyberis partem descendentibus, obuia sunt oppida Pratolinum & mons Dolius: exinde unico à Tyberi milliario abest oppidum, sancti sepulcri Burgus appellatum, mœnibus arcibusq; quatuor munitissimum, quas Guido de Petramala episcopus & dominus Aretinus superiori seculo extruxit. Nullum uetustatis signũ eo in loco esse inspeximus & tamen C. Plinij nepotis epistolam legentes, in qua uillam suam ad radices Apennini & prope Tyberim amnem describit, theatralem sicut ipse dicit montium in circuitu positorum aspectum, hoc in loco esse deprehẽdimus, ut in eius uillæ ruinis prima dicti oppidi fundamenta fuisse iacta credamus. Ornatur autem nunc id oppidum Malatesta Cataneo Iureconsultissimo, quem non magis Camertinorum, cui præest ecclesia, quàm uitæ integritas sanctimoniaq; conspicuum reddunt. Infrà ad

Tifernum. Tyberim est Tifernum, Ciuitas castelli dicta, quæ nunc ciue ornatur præstantissimo Nicolao Vitellio equestris ordinis, quem studia humanitatis & mores ingenui apud quartum Eugenium pontificem præstantissimum imbibiti clarum reddũt. Ab eaq; urbe Plinius maior in Naturali historia dicit Tyberim ratibus Romam usq; nauigabilem fuisse. Incipit eo in loco Tyberis quàm longe ab Apennino recedere, ut quanto magis urbi Romæ appropinquamus, eo magis nostræ regionis distantia amnem ipsum montemq;

Eugubium. intercedat. distatq; à Tiferno uiginti milia passus Eugubium ciuitas ad Apennini radices sita, quæ uetusta Romanæ ecclesiæ iuris à Federico gubernatur comite montis Feretri, quem rei militari cum gloria deditum literæ & prudentia plurimum ornant. Supra Eugubium castella sunt Brancha, deinde Schigia, quo tramite facillimus est per uiã olim Flaminiam Apennini in Romandiolam transitus. Et à Schigia secundum Apennini latera hanc ingredienti prouinciam obuium fit Costaciarium Eugubini agri oppidũ deinceps est sigillum Perusinorum: inter quæ duo oppida fluuius oritur Chiesius, qui inter Eugubinos Assisinatesq; montes delapsus fertur sub Cannaria oppido in proximum amnem Tinium, siue ut nunc dicitur Topinium. Post signum est Fossatum arduo in Apennini colle castellum. Et quarto inde milliario abest Vallidum, cui Gual-

A dum dicunt: quod oppidum in ciuitatis à Longobardis subiecto in campo excisæ locũ fuit ædificatum: paruusq; torrens à Vallido breui cursu labitur in Chiesium: per cuius amnis alueum uenientibus Ancona Piceniq; regione per fossatum Vallidumq; qui ex Fabriano traiecerunt Apenninum iter est Perusiam. Et medio itinere Casa castalda oppidũ arduo in colle Chiasio imminet: deinceps in Planellũ uicum campis adiacentẽ ma continuatur quousq; ad Patullorum siue uallis Cippi siue sancti Ioannis uicũ pontibus Tyberis transmittitur. Post Vallidum recedere ab Apennino oppida incipiunt, primaq; est Nuceria ciuitas cognomine Alphatenia uetusti nominis: de qua Liuius: cos. profectus ad Nuceriam Alphateniam oppugnando ad deditionẽ subegit: estq; ad Teniũ amnem nunc Topinum posita, secundũ cuius alueum ingentes cernuntur moles sternẽda uia olim Flaminia iactæ. Iturq; illac duodecimo milliario Fulgineũ, per quã is amnis defluit ciuitatẽ, quæ suffecta fuit foro Flaminij uetustæ urbi à Longobardis propinquo in loco ad annũ nunc septingentesimũ funditus excisę. Fuisse tñ legimus uetustis temporibus alios in Vmbris Fulginates ab hoc loco remotissimos, qui apud Tudertinos habitasse uidentur, eosq; crediderim ad hanc inhabitandã urbẽ nouã populariter cõmigrasse. Ornata uerò fuit Fulginei ciuitas, patrum nostrorũ memoria, Gentili medico sui seculi celeberrimo. Est apud Fulgineũ planities totius Vmbriæ ampliſſima pariter & amœnissima, in qua sunt quinto ad Fulginei dexterã milliario Pelliũ ut appellat Plinius: & ut nunc dicitur Speliũ uetusti nominis oppidũ. Deinde pari penè spatio Assisia arduo in colle sita, ciuitas uetustissima passuũ tria milia à Chiesio recedens, Seraphicoq; Frãcisco cuius seruat reliquias ciue & eius templo omnium Italiæ ædificij magnificentia celeberrimo ornatissima, quã Propertius poeta Axim appellat, innuitq; construendo eius urbis muro consilium attulisse his uersibus. Scandentisq; axis cõsurgit uertice muros, Murus ab ingenio notior ille tuo. Tennius siue Topinus amnis quum ad Cannariam oppidum Chiesio iunctus est, suũ amittit nomen: & deinceps Chiesius appellatus Bertonio oppido à libertate diu seruata insigni ad sinistram relicto apud Torsanum oppidũ labit in Tyberim, nec ullo Tyberis præter Narẽ Anienemq; maiore augetur fluuio. Ad alterã uerò Chiasi partẽ multa sunt Perusini agri oppida, quorũ Fracta Tyberi est cõtigua: & interius est Montoniũ Braccio rei bellicæ præstantissimo duce illustratum, à quo Braccianorum secta factionemq; habuimus, in qua magnæ per ætatem nostram celebritatis fuerunt Nicolaus Piccininus, & postea Frãciscus filius, fuitq; pariter Nicolaus Braccio ex Stella sorore nepos. Supersunt etiã Carolus Braccij & Iacobus Nicolai Piccinini filij, quorũ ille aliquas, hic magnas in Venetorum exercitu copias ducunt, maximo eximde pressi onere, quod paternæ uirtutis & potentiæ eorum utercq; exemplar ad imitationem propositum habeat. Supra Fulgineum ad sinistram arduo in colle, qui tamen longe Apennino abest, Triuium est: cuius oppidi & situs & nomen faciunt ut credam hũc esse locũ, de quo scribit Seruius in expositiõe Virgilij super uerbo, oliuiferæq; Mitustę. Dicit em hæc Treuia postea dicta est, quã modo Trebulã dicunt. de qua Martialis, Humida qua gelidas submittit Trebula ualles: Et uiridis cancri mensib. alget ager. Et quidẽ hoc Triuium est nũc ualde oliuiferum, & in Sabinorum uetustis finibus situm, sicut Mitustas fuisse scribit Virgilius. è regione autem Triuij amœno in colle Falcum est oppidum, haud quaquam uetusti nominis, sed populo frequentatum. Ad collisq; illius radices in uia olim Flaminia est Meuania, de qua Liuius in IX: Decius cos. magnis itineribus ad Meuaniam ubi tum copiæ Vmbrorũ erant perrexit: fuitq; id oppidum ciue ornatũ Propertio Aurelio, qui de se ipso scribit ad Tullũ libro Monobiblo, uel ut Nonio Marcello placet libro Elegiarum. Proxima suppositos, cõtingens Vmbria campos Me genuit terris fertilis uberibus. Idemq; in Elegiarum quarto, Vmbria te notis antiqua Penatibus edit, Mentior, an patriæ tangitur ora tuæ: Qua nebulosa cauo irrorat Meuania cãpo, Et lacus æstiuis intepet Vmber aquis. Scandentisq; axis: & cætera. postquam uerò Propertij testimonium de seipso attulimus, alium Vmbriæ poetam dare uolumus ignorãt nobis sicut & ipsi Propertio fuit patriæ. nam in eodem Elegiarũ IIII sic dicit. Vtno stris tumefacta superbiat Vmbria libris, Vmbria Ro. patria Callimachi: & Lucanus in primo: Est qui tauriferis qua se Meuania campis Explicat, audaces ruere in certamina turmas. planitiei item quam hoc in loco ampliſſimam esse diximus post Triuium immi

Vallidum.

Nuceria.

Fulgineum.

Falcum.

Meuania.

Spoletum. net Spoletum, quam ciuitatem Liuius libro uigesimo Coloniam à Romanis deductam E
fuisse scribit, & libro XXII Hannibalem dicit post Trasumeni pugnã recto itinere per
Vmbriam usq; ad Spoletum peruenisse. inde cũ depopulato agro urbem adorsus esset
expugnare cum magna cæde suorum repulsum, coniectantem ex unius coloniæ haud
prosperè tentatæ uiribus, quanta moles Romanæ urbis esset, in agrum Picenũ cõuertis
se exercitum. & libro XXIIII idem Liuius prodigia unius tempestatis enumerans, nar
rat Spoleti nunc ex muliere uirum factum. Eusebius autem dicit Melissum Spoletanum
grammaticum insignem Spoleti natum fuisse. Martialisq; poeta uinum laudans spole-
tinum sic dicit: De Spoletinis quæ sunt cariosa lacunis Malueris quàm si musta Falerna
bibas. Et nos historiarum XII ostendimus Theodericum regem primũ Gotthorũ Spo
leti amplissimas ædificasse ædes: & alios qui successerunt Gotthos destruxisse Spoletũ
mœnibus euersis, quam Narses eunuchus refici curauit. Ea ciuitas, ubi stante Romanæ
reipublicæ felicitate theatrum fuit, arcem habet omnium Italiæ munitissimam, & quæ
ædificiorũ pulcritudine nuperrimè ornatissima est reddita. Nuceriæ ciuitati, & præter- E
labenti Tennio siue Topino amni, ac Fulgineo Treuio & Spoleto adiacent atq; immi-
nent colles montesq; altissimi, pluribus tamen uallibus torrẽtibusq; inter se diuisi, ut ab
amplissima quam descripsimus planitie Spoletana ualle appellata ad Apenninum ma-
gna sit distantia, castellis, oppidis, ciuitatibus uicis & uillis etiam uetusti nominis habita
ra, quæ altera penè regio, sed mõtosissima possit appellari. Primum his in montib. supra
Caput ãquæ. Fulgineum est Caput aquæ castellũ à scaturiẽte ibi celeberrimo fonte dictum, qui fons
Collis floridus. amnem efficit breui cursu Tenium adaugentem. Supra est collis Floridus, item castellũ
lacui adiacẽs parum amplo, & castelli iplius nomine appellato, quem paruulus riuulus
prope Fulgineum exonerat in Topinum. imminentq; undiq; lacui montes altissimi, in
quibus Sanctæ notoriæ notius est oppidũ Camertinis subiectum. Et per collẽ Floridũ
itur ad arctissima Apennini claustra: per quæ Seraualis appellata Camerinum petitur
ciuitas uetustissima in Piceno à nobis post hac describenda. quanquã Seraualis prima
domus tectum habet, cuius anterior pars in Vmbros, in Picentes posterior aquã pluuiã O
dimittit. Subest colli in quo Triuium esse diximus perlucidus fons, tantam subito euo-
mens aquã, ut intra stadij unius cursum efficiat fluuium, qui infra Fulgineum labitur in
Clitumnus. Topinũ. Est uerò is amnis Clitumnus: de quo Virgilius in Georgicis: Hinc albi Clitũ-
ne greges & maxima tauri Victima sæpe tuo perfusi flumine sacro, Romanos ad tẽpla
deum duxere triumphos. Qd' uerò Virgilius supradictis in uersibus innuit, Plinius dif-
fusè scribit, eam oram tauros gignere omnium Italiæ maximos, in quis plurimi sint albi:
unde Lucanus suprà ostendit Meuaniam secus quam Clitumnus labitur in Topinũ esse
in campis tauriferis: & Propertius item post superius ab eo scripta de Meuania addit, Et
pecus & niueos abluit unda boues. Triuiũ inter & Spoletũ multa sunt Spoletinorũ ca-
stella quousq; montes arduos penetrantes Ceretum & subiectum illi Pontẽ oppida in-
ueniunt: quorum primũ infamis quæstus populo frequentatur, quod omnem penè Eu-
ropam illi peragrantes, diuersis ad fallendos homines suæ miseriæ famiq; religiosi alicu
ius instituti prætensis coloribus, stipem mendicando petunt, & diuitias inde multas ac- H
cumulant: & eo usq; gentis illius cessit infamia, ut quemadmodũ à gnatone adulatore
gnatonici, sic ab hac gente importuni inuerecundiq; petitores Ceretani ubiq; per Italiã
uocitentur. quæ ignominia per Italos penè omnes ne Europam & alios ducatus Spole
tani incolas per Italiã inquinet, publico Romani pontificis edicto inhibitum est Cereta
Pontani. nis, ne ultra mensem iniussu prætorũ domo absint. Pontani uerò licet à Ceretro originẽ
ducant, aliquot uiros per ætatẽ nostram doctissimos habuerunt, inter quos Ludouicus
Iureconsultorum cõsultissimus fuit: & ex eadem cognatione ac professione Paulus Ro
mæ cõsistorialis aduocatus celeber habetur. Magnæ etiam indolis prædictæ succreuit
pontanæ genti adolescẽs Iouianus, qui iambico uersu & scribendis elegijs assiduo dedi
tus studio Propertij & Callimachi contribuliũ, aut uici in Ouidij, aut quẽ magis imitat
Pons op. Catulli Veronensis laudibus respõsurus uidet. Pontẽ oppidũ à ponte dictum Narẽ ibi
prope fluuium iungente prætergressi ad sextũ milliariũ inueniunt Cassiam noui nomi-
nis oppidũ, sed populo frequens ac libertate cõspicuũ: qd' fluuius attingit Coruus, apud
altissimum

A altissimum regionis montẽ, qui & ipso coruus appellat̃ oriundus, & in Narem fluuium apud Tripontiũ castellũ defluens: cuius castelli iurisdictionis possessionisq; causa Nursini Spoletiniq; crudelissima inter se proximis tẽporibus prælia cõmiserunt, in quib. capti superatiq; cõcertatoris sanguini & uitæ nullus pepercit. Septimo à Cassia milliario arduos inter montes, uallibus tñ cũ amplis tum etiã amœnis distinctos, est Nursia urbs uetulla, quã Liuius lib. XXX dicit dedisse milites Publio Scipioni armãda classe quam in Aphricam duxit: paruusq; illius mœnia attingens torrẽtulus medio inter Cassiam & Narẽ tractu illabit̃ Coruum amnem. Vetustũ uerò à scriptoribus celebratũ est Nursiæ nomẽ, quod quidẽ oppidum libertate, sed inprimis beato Benedicto monachorum patre alumno clarissimũ, priorem tempore Benedicto summũ genuit uirũ Quintum Sertorium nulli Romanorũ ducum uirtute secundum. Seruius grãmaticus in Virgilij expositione ubi uerba sunt quos frigida misit Nursia: sic dicit. Ciuitas frigida re uera, aut certè uenenosa nocens, nã ubiq; in cõcionibus suis Gracchi Nursinos sceleratos appel- B lauerunt. Seruius uerò uidet̃ situ eius oppidi ignorasse: nãq; poeta excellẽtissimus qui omnia & inprimis historiã ac Italiæ regiones peritius nosset q̃ Seruius, frigidam dixit Nursiam, non quia sceleratos scelerati Gracchi Nursinos iudicauerint esse, sed quia altissimis frigidissimisq; Nursia mõtibus cingeret̃. quod enim ipse docet effectus, Nursia gignit uiros, quorũ qui inferioris uident̃ esse cõditionis, non magis peritè & industriè aratrũ & ligones siue fibulã & forfices q̃ reip. ad quem sedent clauũ tractare nouerunt. & digniori in ciuium cœtu multos uidimus, plures audiuimus literis ornatissimos, quale habet ætas nostra Benedictũ Reguardatũ, qui origine sicut & nomẽ referẽs in beati Benedicti progeniẽ, uir est nõ magis philosophiæ & physicæ quib. claret artibus, q̃ prudentia & cõsilio excellẽs. Nursinũ multas gignere rapas Martialis sic indicat: Nursinas C poteris parcius esse rapas. Est supra Cassiã decimo milliario Conissa noui nominis oppidũ, sed populo ut in montosissimis frequẽtissimũ. Et hæc quidẽ in ea montiũ parte, quæ Spoletũ è regiõe respicit. citra Narẽ Vissiũ est uetusti nominis oppidũ uiginti passuum milibus à Cereto, & sub ipsis penè Apennini iugis remotũ. Vissii mœnia abluit Nar fluuius de quo Virg. Sulphurea Nar albus aqua, ortũ suũ superiori in Apẽnini iugo habẽs. est amnis ipsius origo ea ratione memorabilis, quã sicut à maioribus tradi uidemus & uis ipsa uerbi significat: fons geminus fluuiũ inchoãs ex duobus manat orificijs, nariũ animalis cuiusdã speciẽ in saxosi montis capite imitãtibus. Ad hãc Naris ripã descẽdentes quum Ceretũ Põtũq; oppida prætergressi sunt, Schizinũ inueniũt oppidũ sex à Spoleto milibus semotũ, ubi Sublicius pons Narẽ iungẽs iter Spoleto ad montẽ Leonẽ oppidũ Cassiamq; & Leonessam ac ad castella circiter octo monasterij Ferẽtili præbet. Et inferius Narẽ pariter iungit pons lapideus ad oppidũ Haronẽ: infrà quod oppidum fluuius Nar Velini amnis lacusq; casu mirabili adaugetur. Is amnis Velinus in Apennino binos habet fontes. primũ remotiorẽq; apud oppidum ciuitatem Regalem appellatũ, & alterũ apud Interdochum oppidum: delapsusq; ad ciuitatẽ Reatinã Velinus intersecat penè mediã. de qua Liuius lib. XXVI. aduentũ Annibalis ad urbem Romã describens, Cælium dicit scriptorẽ iter ab Reate & Cutilijs ordiri. Ea ciuitas sicut rectè opinari uideor Vespasianum genuit & Titum ac Domitianum filios imperatores Ro. quando quidẽ uicus Phenne, à quo ipsi duxere originẽ, non solum in Reatino agro sed Reati propinquũ est. Dicit tñ Suetonius à quo hæc sumpsimus Phẽne uicum modicũ in Samnio esse, sicut iure optimo Reatina ciuitas est ponenda: quę Thomã nunc habet Morronum eloquentia & singulari memoria præditũ. Progressus paruo ab Reate spatio Velinus amnis è multis riuulis & fontibus, quorũ unum Neptunini appellatũ dicit Plinius, alio atq; alio exoriri Velinũ facit lacum, nunc à Pede luci propinquo oppido uocitatũ. Prius uerò q̃ in lacũ tot colligant̃ aquæ paludes efficiũt, in quibus tantũmodo scripsit in admirandis Cicero ungulas iumentorũ indurari. In eo aũt lacu Italiæ umbilicum esse, M. Varronẽ scripsisse refert Plinius. Decidit aũt eo ex lacu in Narẽ idem fluuius alta rupe: in quo exitu saxũ crescere dicit Pli. Sonitũq; facit is fluuij in Narẽ amnem casus, qui decimo exaudit̃ milliario: quum tñ eundẽ ob casum fumus ascendat perpetuus, aerem in sublime obnubilans: & spumãs quum in fundũ cadit aqua scintillas exilire facit, quæ apud Interamniã sexto distantẽ milliario conspiciuntur. Virgilius in septimo: Est locus

Tripontium.

Nursia.

S. Benedictus.

Vmbilicus Italiæ.

Heſperiæ medio ſub montibus altis Nobilis, & fama multis memoratus in oris, Anſan
cti ualles, denſis hunc frondibus atrũ Vrget utrũq; latus nemoris, medioq; fragoſis Dat
ſonitũ ſaxis & toto uertice torrens: Hic ſpecus horrẽdũ, & ſæui ſpiracula ditis Mõſtran
tur, ruptoq; ingens Acheronte uorago Peſtiferas aperit fauces. & cętera. Seruius ſic ex-
ponit: Hunc mediũ Italiæ coſmographi dicunt. Eſt aũt in latere Cãpaniæ & Appuliæ iu
xta Venuſiũ ubi Hirpini ſunt, & habet aquas ſulphureas. ideò grauiores quia ambit ſyl
uis. ideo ibi dicit aditus inferorũ, q grauis odor iuxta accedẽtes necat, adeò ut uictimæ
circa hunc locũ nõ immolarent, ſed odore perirẽt ad aquã applicatæ: hoc erat genus li-
tationis. Sciendũ eſt tñ Varronẽ enumerare, quot loca in Italia ſunt eiuſmodi: unde Do
natus dicit, Lucaniæ eſſe qui deſcribit locus à poeta, fluuiũ qui Calor uocat. quod adeò
nõ procedit, quia cum Italiæ medio ſub mõtibus altis, hoc niſi ad totã Italiam referas nõ
procedit, & ſi nõ eſt in ualle Italiæ montoſa. Nam in hoc loco montes penitus nõ ſunt.
Seruius aũt cuius ſunt prædicta uerba, nõ minus à me q Donatus ab eo reprehendi po
teſt, quia iuxta Venuſium non eſt Italiæ medium, ſed in hoc lacu Velino, ſicut à Marco
Varrone habet. Et licet Venuſii locus nobilis ſit & habeat circa ualles ſanctas. ſ. ferti-
les, tñ non habet mirabilem fertilitatẽ, quam hic habuit Velinus quãdo à principio fuit
exiccatus, Nã ipſe idem Seruius uerba Virgilij alio in loco exponens Roſea rura Veli
ni dicit lacus iuxta agrũ qui Roſulanus uocatur. Varro tamẽ dicit lacum hunc à quodã
Conſule in Nare fluuio deriuatũ, poſt quod tanta eſt cõſecuta fertilitas, ut perticæ lon-
gitudinem altitudo ſuperaret herbarũ. quin etiã per diem quantum demptũ eſſet tantũ
per noctẽ creſcebat. unde Plinius lib. VIII Cæſar Vopiſcus quum cauſam apud Cẽſo-
res ageret, cãpos Roſiæ dixit Italiæ ſumen eſſe, in quibus perticas pridie deſectũ gramẽ
operiret. Dicit ergo notanter Virgiliũ ſignificaſſe hanc ſoli fertilitatẽ per uerbum An
ſancti, quod ipſe Seruius exponit omni ex parte ſancti. & quum cætera cõgruãt, mediũ
Italiæ, altitudo montiũ, caſus fluuij & lacus qui ſpeciem præ ſe ferat ſpiraculorũ ſæui di-
tis, eſſe hunc Velini caſum in Narem locum Italię medio à Virgilio deſcriptũ oſtendũt.

Interamnia. Interamnia eſt prima in ordine ſuperiore poſt Spoletũ, ciuitas uetuſta, quã Liuius libro
uigeſimoſeptimo dicit unã fuiſſe ex coloniis Romanis duodeuiginti, quæ difficillimis
per Annibalis præſentiã Romani populi rebus militiam & collationem tributorũ de-
tractauerunt: Cuius prata dicit Plinius quater in anno irrigua ſecari & non irrigua ter,
quod Naris illam circumeuntis uicinitas efficere uidet. Ornatur ea ciuitas Ioanne Ma-
cincollo cameræ Apoſtolicæ auditore, legũ ac bonarum artium ſtudijs decorato. Prius
uerò q ad Naris fluenta ulterius proſequamur: omiſſa ſecundum Tyberim repetamus.

Diruta. poſtquã amnis Chieſius in Tyberim eſt delapſus primũ adiacet haud procul Tyberi op
Ameria. pidũ Diruta populo frequẽtatum. Deinceps Ameria ciuitas uetuſtiſſima. nam Marcus
Cicero, ſicut refert Plinius, eã ante Perſei bellum annis nongentis LXXIIII. cõditam
didit. Virgilius in Bucolicis: Amerina retinacula. & Seruius exponit, Virgas quibus
uites ligant, quæ uirgæ abundant circa Ameriam: fuitq; Roſcio olim ornata ciue, quẽ
Marcus Cicero parricidij accuſatum cõtra Syllæ dominantis potentiam defendit. pa-
trem em̃ Roſcij hominem locupletem & bonum, ſed magis q par eſſet erga filium in-
clementem clam occiderunt quidam. filiusq; per occaſionem diſcordiarum quaſi pater
næ cædis autor ab hiſdem interfectoribus accuſabat. præda ad Chryſogonum quendã
Lucij Syllæ ſatellitem redibat. nemine itaq; ob Syllę metum audente defenſionem ſuſci
pere, innocentem bonumq; adoleſcentem defendit Cicero, qui in Syllano exercitu mi-
litauerat. Fuitq; poſtea Roſcius tantæ in hiſtrionia excellentiæ, ut Cicero & cæteri flo-
rentiſſimæ illius ætatis uiri recitantem ſedulò audirent: qui adeo doctus fuit, ut librum

Tudertum. ſcripſerit, in quo hiſtrioniam eloquentiæ cõparauit. Interius eſt Tudertum ciuitas uetu
ſta, ſiue ut Plinus appellat Tuder tertio Martino põt. Ro. ciue ornata, cui multa ſubſunt
oppida & caſtella Tyberis ripas & colles montesq; adiacentes complentia, ſed minime
digna quæ deſcribendo ſingulariter proſequamur. Proxime uerò illis atq; etiam Inter-

Narnia. amniæ niſi medius intereſſet Nar eſt S. Geminus præſtans in regione oppidum. Abeſt
Interamnia ſexto milliario à Narnia arduo in colle ſita à profluenti Nare dicta, quam Li
uius & Plinius Nequinũ fuiſſe dictam affirmant: una coloniarum quæ Annibale Italiã
premente, militiã & collationem tributorum detrectauerũt; in cuius agro dicit Plinius

ſcripſiſſe

A ſcripſiſſe in admirandis Ciceronẽ terrã eſſe, ex qua ſiccitate lutum fiat, imbre puluis. de qua Martialis ſic dicit, Narnia ſulphureo quã gurgite candidus amnis Circuit, ancipiti uix adeunda iugo. Quæ pontẽ habuit ſuperbiſſimi operis nũc dirutũ, de quo Martialis: Sed iã parce mihi nec abutere Narnia Quinto: Perpetuo liceat ſic tibi põte frui. Ea ciui tas uetuſtiſſima, ciuili diuiſione alias per ætatẽ noſtram, ſed magis magisq; proximo tẽpore lacerata, horrẽdas ſuorũ mortes uidit, quæ Gattamelatã genuit clariſſimũ belli du ctorẽ. & nunc Berrardum habet Spoletinum epiſcopum ciuilis & pontificij iuris excel *Ocriculum.*
lentia celeberrimũ. Septimo inde abeſt milliario in uia item Flaminia Ocriculum uetuſti nominis oppidũ, ultra quod Sabinæ fines Tyberim attingũt. Liuius in nono: Ocricu lani ſponſione in amicitiã accepti. & in XXII dicit Fabiũ Dictatorẽ uia Flaminia profe ctum obuiã Cõſuli exercituiq;, quum ad Tyberim circa Ocriculum conſpexiſſet, agmẽ uiatorẽ miſiſſe, qui nunciaret ut ſine lictoribus ad Dictatorẽ ueniret. Igitur à Velino la-
B cu repetentes omnem ex ueteri Vmbria nobis reliquã regionem, ea quæ ipſum Velinũ & Reatinã urbem, Tyberim Anienẽ flumina ad lacũ Marſorũ interiacent explicemus. Maximus aũt is eſt mõtium & camporum globus, & quem nec incolæ ſatis norunt, in quo multa fuerunt priſci uocabuli loca, quæ præſentibus conferri nequeunt: tum quia interierunt quædã: tum quia incõprehenſibilis mutatio in alijs eſt facta. Erant aũt olim hæc omnia Sabinæ loca regionis omniũ Italiæ uetuſtiſſimæ. Nam uidemus Virgilium dicere ante inditũ nomen Italiæ Oenotros illã coluiſſe. & Oenotriam fuiſſe cõſtat Sabi norum tractũ: quod docet Seruius in VII ſuper uerbo Oenotria tellus. Romanos etiã originẽ habuiſſe à Sabinis per raptum mulierũ cõſtat. Vnde eſt quod dicit Virgilius. in parte eſt data Roma Sabinis. & factum inter Romulũ & Titũ Tatium fœdus per quod recepti ſunt in urbẽ Sabini, ea lege ut in omnibus eſſent ciues Romani, niſi in ferendis ſuffragijs. Nã magiſtratus nõ creabãt. Dicimus ergo fuiſſe in Sabinorum mõtibus, qui nunc Reate & inter fabinã præſentis tẽporis regionem altiſſimi cernuntur, Tetricq; hor
C rentis rupes montẽq; Seuerũ & Caſperiã ac Forulos ciuitates. Fuerũt etiã Arcades ge nus à Palante profectũ, qui regem Euandrum comites ſunt ſecuti: & Imela fluuius. His generatim dictis notiora particulariter explicemus. Primũ eſt à Velini in Narẽ caſu Sa *Velini colles.*
binos noſtri tẽporis petẽtibus colles Scipionis oppidũ populo frequentatũ. Poſt mõs Bonus & Teranũ caſtella fluuiolo propinqua, qui nũc nomine carẽs Imela fuit ex mõti bus oriũdus, quos Vergilius ſupra docuit caſui Velini in Narẽ imminere, & inter Ocri culũ ac Malianũ cadens in Tyberim. Ab ipſo autẽ Imelæ ortu apud Pedelucũ montes incipiunt, q; ſiniſtra ciuitate Reatina perpetuo in meridiẽ curſu cõtinuati ſemperq; cre ſcentes, & q; lõge ab Apennino recedens Æquicolorũ olim nũc Taliacotij montibus proximè adhærent, Tyburq; ferunt. quos quidẽ mõtes ſi uetuſtiora quærimus Arcades incoluerunt, & tetricæ horrentis rupes monsq; olim Seuerus, mons S. Ioannis nunc & mõs niger dicunt. Supraq; eos dextrorſum eſt oppidulũ Caputfarfari dictum, quod eo in loco Farfarus amnis habet originẽ, qui fama notiſſimus Sabinam regionẽ præſentis
D tẽporis mediam diuidit. Imelæ autem ſiniſtrorſum eſt propinquũ Villæ nunc oppidum Vacunna appellatũ, cuius meminit Horatius ad Ariſtium: Hæc tibi dictabam poſt fa num putre Vacunnæ. Acronq; exponit Vacunnam apud Sabinos plurimum cultã. qui dã Mineruã: alij Dianam putauerunt. nonnulli Venerem. Sed Varro rerum diuinarum primo uictoriam eſſe ait, quod ea maximè hi gaudent qui ſapientiæ uacant. Imelæ uerò dextrorſum imminet Mallianũ ciuili cultu habitatũ & primariũ hoc tempore regionis Sabinæ oppidũ. Poſt arduũ montẽ in quo Mallianũ eſt deſcendentes in Sabinæ medi terranea uallẽ inueniunt, ut in montoſa regione amplam: in qua Imelæ fluuio proxima eſt S. Mariæ ſanctiq; Eutimi eccleſia Sabinæ regionis epiſcopi: cui dextrorſum adiacet *Turres op.*
oppidum Turres pro Curibus uetuſtiſſimis Numę Pompilij patria appellatum. Beatus em Gregorius in Regiſtro ſcribit Gratioſo epiſcopo Nomẽtano: curã gubernationẽq; S. Eutimi eccleſiæ Curium in Sabinorum territorio conſtitutæ tibi prouidimus cõmit tendã. L. Nomentũ nanq; regioni Sabinæ ad hanc urbi Romæ conterminã partẽ conti *Nomentum.*
net. quã urbẽ Seneca epiſtola quinta ſupra cẽteſimã dicit aerem habere inſalubrẽ, unde nunc penitus derelicta eſt. Martialis autẽ Cocus poeta, quum uillam ibi poſſederit eam ſæpenumero laudat. Nomentana meũ tibi dat uindemia Bacchum. Si te quintus emat commodiora

cõmodiora bibas. Et de rosa tractans sic habet: Seu tu Pestanis genita es, seu Tyburis ar-
uis: Seu rubuit tellus Thusculа flore tuo: Seu Prænestino te uillica legit in horto: Seu
modo Cãpani gloria ruris eris. Pulcrior ut nostro uideare corona Sabino: De Nomen-
tano te putet esse meo. Nomẽtũq; ciue ornatũ fuit præstãti Crescẽtio, q̃ dignitatẽ Cõsu-
larẽ Eugenij III & quintidecimi Ioãnis põtificũ Romanorum tẽporibus, omnium ulti-
mus resumere, ac aliquãdiu retinere est ausus. habuitq; pro arce Hadriani molẽ ab ipso
postea castrũ Crescẽtij appellatã. Supra Cures siniſtrorsum in mõtib. sunt castella Stron-
conum, mõs Caluus & S. Petrus. inferius ad dexterã Cotanellũ, Rocha antiqua & aspe-
ra secus quã torrens labit Calentinus breui cursu in Tybrim cadens. Cotanellum etiam
& Rochã antiquã supereminent colles arduí, ultra quos Buccinianũ est oppidum S. Pe-
tri. Inter Calentinũ etiã & Mallianũ oppidũ sunt castella, Collis uetus, Stemiliana, Fura-
num, Cabinianũ. transmissoq; Calẽtino castellũ est in colle Poggiũ Mirretũ: cui torren-
tulus adiacet Riuus solis dictus. uidetq; is esse quẽ Horatius in primo epistolarũ sic de-
scribit: Me quoties reficit gelidus Digentia Riuus: Quẽ Mãdela bibit, rugosus frigore p
pagus, Quid sentire putas, quid credis amice precari? & Acron exponit: Mãdela pagus
in Sabinis ubi riuus Digẽtia. supraq; eius riui fontẽ dextrorsum est Mõtopolis oppidũ,
publicã cuius areã innatũ ferrei coloris obdurũ sternit saxũ. dedit uerò Montopolis ma-
gnũ huius seculi Sabinis ornamẽtũ Petrũ Odum, qui grãmaticus Romæ celeber Naso-
nianã Flaccianãq; simul in omni carminũ genere facultatẽ facilitatẽq; est nactus. Sequit
Farfarus flu. ad Tyberim Farfari amnis ostium, fuitq; is fluuius priscis tẽporibus Farfar & Fabaris ap-
pellatus. Nam Seruius dicit Fabarim esse fluuiũ, qui per Sabinos trãsiens & Farfarus di-
citur: unde Plautus dissipabo te tãquã folia Farfari. Ouidius uerò: Et amœnæ Farfaris un-
dæ: prout certè nunc etiã sunt amœnissimæ. lõgissimo em̃ tractu postq; Farfarus mõtes
reliquit per plana labit culta opacis undiq; tectus arboribus. qua quidẽ in amœnissima
planitie, monasteriũ, ipsi fluuio dextrorsum imminet amplissimũ Farsense appellatũ, ca-
Poggium op. stella ad decẽ possidens, quorũ primũ Fara dictũ colli impositũ est monasterio imminẽ
ti. Et illi dextrorsum adiacet oppidũ Poggiũ Curtesii à Curtesio amne subtus delabente C
uocatũ. quẽ quidẽ fluuiũ Alliã prisco nomine dictũ fuisse cõstat. Farfensi etiã monaste-
rio dextrorsum imminet Nerula oppidũ nobile. Superius sunt Scandrilia, Tophia, mõs
S. Mariæ, Fraxum, Poggiũ, Donadeum, Salixanũ, Poggiũ Maiani. hæc uerò uallis quã
Farfarus efficit tam multis habitatã castellis illa esse uidet, in qua Horatius uillam habu
it. Mõtes enim quos à Pedeluco Tybur usq; cõtinuari ostendimus: hac sola ualle inter-
rumpunt: Horatius ad Quintũ: Scribetur tibi forma loquaciter & situs agri: Continui
montes ni dissocient opaca Valle, sed ut ueniẽs dextrũ latus aspiciat sol, Læuũ discedẽs
curru fugiente uaporet. Tẽperiẽ laudes: quid si rubicũda benigni Corna uepres, & pru-
na ferãt: & quercus & ilex Multa fruge pecus, multa dominũ iuuet umbra. Scribit etiã
Horatius in primo carminũ de eodẽ sic. Velox amœnũ sæpe Lucretilem Mutat Lycæo
Faunus: & igneã Defendit æstatẽ capellis Vsq; meis pluuiosq; uentos: Et Acron expo-
nit Lucretilẽ esse montẽ in Sabinis: ex eaq; uilla uinũ fuit uile, sicut in frigidis locis nasci
uidemus. quod Horatius Mœcenati misit cũ his uersibus: Vile potabis modicis Sabinũ H
Cantaris Græca quod ego ipse testa Conditũ leui, datus in theatro Cũ tibi plausus. Erat
etiã in huius uillæ agro sylua, de qua Horatius carminum item primo sic scribit: Nanq;
me sylua lupus in Sabina, Dum meã canto lalagen, & ultra Terminũ curis uagor expe-
ditus Fugit inermem. fuitq; Horatio tam grata hæc uilla ut carminum tertio scribat: cur
ualle permutem Sabina diuitias operosiores. & infrà eiusdẽ uillæ fontem sic laudat. O
fons Blandusiæ Splendidior uitro, Dulci dignè mero nõ sine floribus Cras donaberis
hædo. & infrà: Te flagrãs atrox hora caniculę Nescit tãgere. tu frigus amabile Fessis uo
mere tauris Præbes & pecori uago. Fies nobilium tu quoq; fontiũ, Me dicente cauis im
positã ilicẽ Saxis, unde loquaces Lymphæ desiliunt tuæ: Vt nõ sit mirandũ si Horatius
ad hãc ueniens uillã, fidem amico fefellit sicut his uersibus. Quinq; dies tibi pollicitus
me rure futurum, Sextilẽ totum mendax desideror. Sequunt ad Tyberim fluuij Curte-
sii siue aliæ ostia: ubi Sabinæ regionis olim finis erat & Crustumij incipiebant: quorum
Veientes populorum locorũq; appellationẽ Plinius scribit XVI. ab urbe Roma millíario post
Sabinos inchoasse. & Veiẽtes ab ipsis Crustuminis è regiõe positis ibi fuisse diuisos. un-
de mons

A de Mons rotundus Vrsinæ, Palũbaria Sabellæ familiarũ urbis Romæ patritiarum oppida ut in regione opulentissima in Crustumerijs annumeranda erunt. Allia uerò fluuius est: de quo Virgilius. Quosq; secans infaustum interfluit Allia nomẽ. & Seruius exponit. Allia fluuius haud lõgè ab urbe est, iuxta quem Galli Breno duce XV Calen. Augusti deleto Romanorum exercitu, postridie deleuerunt urbem. Quam Historiam Liuius in sexto diffusè narrat. unde dies illa Allienſis dicta præ cæteris omnib. nefasta fuit habita. Fidenæ dehinc describendæ inter montẽ rotundũ Anienẽq; & Tyberim fuerunt. De quibus in Latina regione, & in Etruria Veos describentes, quorũ Colonia erãt abunde diximus. Ornata fuit Sabina regio Landone Romano põtifice. cuius patriam ignoramus. Postquã ager Sabinus Crustumenusq; cũ fluuio Allia montẽq; rotundo post tergum est relictus, Annio fluuius tertio à Roma milliario fertur in Tyberim.

Allia fluuius.

Fidenæ.

REGIO QVINTA, PICENVM SIVE MARCHIA ANCONITANA.

B SED IAM peruentum est ad fines omnes ducatus Spoletini, Anniocq; fluuius nos traxerat ad loca in Latinorũ partibus à Strabone Plinioq; enumerata. Quare pedem referentes ad propinquam conterminamq; regionem transeamus: quæ olim Picenum dicta, nunc est Marchia Anconitana, quum tamen aliquãdo prius fuerit appellata Marchia Firmana. Nã in gestis rebus septimi Gregorij pontificis Romani in concilio Lateranensi legimus Robertum Guiscardum, quia Marchiã occupasset Firmanam fuisse excõmunicatum. Piceni fines sunt à septentrione Apenninus, eum à ducatu Spoleti no ut ostendimus diuidens, & ab oriente præsertim hyemali fluuius olim Isaurus nunc Folia dictus. A meridie superũ mare. post fluuius Troentus Aiculum præterlabens. Liuius lib. XXII Annibalis progressus describens, post inflictam ad lacum Trasumenum populo Ro. cladem. dicit eum uenisse in agrum Picenum, non copia solum omnis generis frugum abundantem sed refertum præda. Et Pli. scribit Picentes quondã uberrimæ multitudinis trecenta sexaginta milia in reipublicæ deditionem uenere à Sabinis orti. Quom. uerò socialis belli incentores, ut primi Marsis incentorib. socij fuissent, in eos à Romanis crudeliter est sæuitũ. Liuius lib. XXIII: C. Terentio procos. negotiũ datum ut in Piceno agro cõquisitionẽ militum haberet. Et lib. XXVII Claudij Neronis Cons. ad Liuium Salinatorẽ Cos. aduersus Hasdrubalem ituri describens iter eũ dicit flexisse in Picenum. Martialis attribuit rerum triũ proprietatẽ Piceno his uersibus: Hæc quæ Picenis uenit subducta trapetis, Inchoat atq; eadẽ finit oliua dapes. Et alibi. Picentina Ceres niueo sic nectare crescit: Vt leuis arrepta spõgia turget aqua. Item alibi. Filia Picenę uenio lucanica porcæ, Pultibus hinc niueis grata corona datur. Libet uerò ab orientali parte Piceni, siue Marchiæ Anconitanæ delcriptionẽ incipere. Isaurus amnis folia nũc dictus ex Apẽnino ad Cotulum arcẽ ortũ habens Pisauri ciuitatis uetustæ mœnia attingit, ubi portum sed tenuẽ rarò maioribus nauigijs apertum facit: eam ciuitatẽ q; penes D Isaurum sit nomen nactam à Romanis conditã fuisse constat. Liuius etiã lib. XXXIX. eã à Romanis simul cum Mutina & Parma coloniã deductã scribit. Scribit Eusebius de temporibus Acium tragœdiarũ scriptorẽ, natum parentibus libertinis Pisaurũ inter colonos fuisse deductum, & fundũ Accianũ fuisse iuxta Pisaurũ, credimusq; fuisse ubi nũc corruptæ dicit Farnazanũ. Pisaurũ urbem nos à Totila destructã à Belisarioq; instauratam in Historijs ostendimus. Quæ superiori seculo principem nacta est præstãtẽ Malatestã Pandulphi filiũ literis moribusq; ornatissimũ, qui natos tres & unicã inter rarissimas clarissimasq; numerandã mulierẽ genuit Paulam, Mantuanorum præsentis tẽporis principũ genitricẽ. Primum supra Pisaurũ ad Isauri siue Foliæ sinistrã ripam oppidũ est Mõs abbatis, è regione cuius oppidi Idaspis torrens Isauro iungit, quod poeta Lucanus nouit ubi dicit: Et iuuctus Idaspis Isauro. Suntq; multa inter Idaspim & Isaurum Pisaurẽsis & Vrbinatis agrorũ oppida, quorũ Mõs fabrorum notius habet. editissimo autẽ inter flumina ipsa monte Vrbinum est uetusti nominis ciuitas, cuius inter ueteres primũ meminit Cornelius Tacitus Vitelliẽsi bello: & Pli. dicit Vrbinates cognomine Metbaurẽses. Nosq; in quinto Historiarũ ostẽdimus Belisariũ, quia fons in ciuitate per æstatis

Picenum.

Isaurus.

Folia. flu.

Vrbinum.

æstatis caumata aruerat, ciuitate ipsa per incolarũ deditionem fuisse potitũ. fuit ea urbs diu à Mõtis feretri comitibus ,p Romana ecclesia gubernata, prout etiam nunc gubernat idẽ Federicus, cui suprà diximus Eugubium esse subditum. Habet uerò nũc ipsa ciuitas Seraphinum iuris & bonarum artium doctrina ornatissimum consistorialẽ in Romana curia aduocatum. supra Pisaurum ad sinistrum oppida sunt quã plura, sed notiora mons Barocius, & Nuuolaria: inter quæ torrens labitur Argilla nomẽ à limo quem altum & tenacẽ habet nacta, Fani fortunæ mœnia attingens. quæ maritima ciuitas & ipsa Romanos habuit cõditores: à Totilaq; sicut Pisaurũ destructa fuit, & à Belisario instaurata. Absunt tertio à Fano Fortunæ milliario Methauri fluuij ostia. Ad dexteram cuius partẽ intus est Forum Semproníj ciuitas uetusta, uiæ imminens Flammineæ, quã Federicus idẽ Feretranus ,p Romana ecclesia nunc gubernat. Est uerò is Methaurus amnis uelox à Lucano appellatus, clade Hasdrubalis per Liuij Salinatoris Claudijq; Neronis Cos. Romanorũ uictoriã lib. Liuij XXVII copiosè narratã clarus. quem ad sinistram tertio supra Forũ Semproníj milliario fluuius illabit Cãdianus: sinistra in cuius ripa uię Flamineæ, quã Augustus Octauianus ab urbe Roma Arimínum usq; strauit, pars uisit mirabili & sumptuosissimo opere facta: quod durissimi saxi mõs quingentis excisus ín lõgitudinem passibus iter præbuit curribus. & ne subiectus amnis rapidum currẽs uiæ corroderet fundamẽta, murus ab aquis in summam uiã quadrato lapide pluribus locis in sublime excitatus illã sustentat. Sed maiori opera impensaq; saxum siliceam habens duritiẽ, ducentis ut teneo passibus longitudine, & octo altitudine perforatum, curribus item factum est peruium, cui à forma actuq; Forulo est appellatio: docetq; titulus literis cubitalibus in frõte excisus T. Vespasianũ & nõ Octauianũ Augustum, qui uiam strauerat Flamineã, id Foruli opus fieri curasse. Is Candianus torrente auctus uno ad dexterã habet Aqualaneam uicum tabernis hospitatorijs frequẽtatum. Et paulò suprà habet Montẽ falconem: suprà uerò ad sinistrã Callij ciuitatis mœnia abluit Cãdianus, & superius est Candianũ oppidum ab eo fluuio appellatũ. quod tamen ex Luceolis oppidi uetusti propinquo loco, quà ex uia Flaminia Eugubiũ est iter à Lõgobardis excisi, ruinis ædificatũ fuisse, nõ dubito. Estq; Luceolis locus ad quẽ libro Historiarũ septimo ostẽdimus Narsetẽ eunuchũ castra habuisse, quãdo mors Totilæ sibi fuit nuntiata. Et lib. IX diximus Eleuteriũ Italiæ exarchum ab Eraclio imperatore constitutum, quia usus perfidia ad imperiũ aspiraret ab exercitu Rauennate apud Luceolim interfectum. Supra forum Semproníj plus minus octauo passuũ milliario, Methaurus amnis Firmiani mœnia abluit oppidi Vrbinatiũ, iuxta quod mõs est Hasdrubalis nomẽ habens. & eum duce ibi superatũ fuisse, & cõstans in regione fama est, & nos Liuij Patauíni libris attente lectis certissima deprehendimus cõiectura. Interius uerò ad Methauri superiora ,pgredientes planitiẽ inueniũt speciosissimã: in qua primum est oppidum à Methauro penè in insulã circundatũ, quod Guilielmus Durandi Carnotensis decanus põtificij iuris cõsultissimus speculi eius doctrinæ libri autor, cum Martini IIII. Pon. Ro. nuntius & Romandiolæ thesaurarius esset à fundamentis ædificauit, & à suo nomine Castrũ Durãtis appellauit. Quinto inde milliario abest S. Angeli in uado oppidum mercatoribus frequentatũ. Et proximè Apennino Mercatellum, superiusq; Amola castellum ad Apennini tramitẽ positũ, quà in Etruriam à Romandiola difficili ascẽsu itur. Eam uerò regionẽ à Federico Feretrano possessam, quæ Massa trabaria appellatur, Romanam ecclesiã cuius iuriũ est sic uocasse constat, quia ex ipsis Apennini iugis immensæ magnitudinis abiegnæ trabes Romã in ædium Basilicarumq; structuram portari consueuerint, prout etiã nunc portant. unde uidetur hac ratione Plinium non absurdè scripsisse quod suprà retulimus: Tyberim amnẽ à Tiferno hinc Apennino appropinquantem fuisse Romanis ratibus nauigabilem, prout certè nunc est quando imbribus adeò intumuit, ut clausuræ eius cogẽdis ad molẽdina aquis ubiq; in alueo iactæ, omnino prohibere nequeant. Sãt etiã in montibus qui Methaurum inter & Isaurum ac Apenninũ Massæ imminent Trabariæ Carola oppidũ, & minora aliquot castella: Raspagata, Miraldella, Sorbedullum, S. Martinus, Brasticaria, Belforte Campus, Turris fossati, Paganicum. Perlũ potentis olim Vbaldinorũ dominij reliquiæ, quas Octauianus possidet Vbaldinus patre genitus Bernardino, cuius adolescẽtis egregiè docti humanitas ac modestia grauitate cõdiunct prudentiaq;

Argilla.
Fanum.
Vbaldini.

A prudentiaq; seníli, ut alterũ in ipso expectemus Ioannem Accionis proauũ, qui patrum
nostrorũ memoria, uirorum sui seculi arma tractantiũ facilè princeps, & tamen pruden
tissimus grauissimusq; est habitus. Post Methaurũ fluuium in Adriatici littore sequitur
Cesanus torrens: ad cuius sinistram intus est Mondosum, & inde Mondauium, & suprà
S. Laurentius oppidum Vgone ornatum domino familiæ Montis uetuli, qui uita & mo
ribus dignitatem magis decorat abbatialem q̃ ab ea decus accipiant. Et interius ad Ce-
sani fontem Pergula oppidum, quod nuper habuit Angelum rei bellicæ gloria clarum. *Misa flu.*
Misa fluuius post torrentẽ Cesanũ primus mare illabit̃ ad Senæ nunc Senogalliæ mœ- *Pergula.*
nia urbis uetustissimæ à Gallis quondã Senonibus habitatę, qui urbe capta, direpta, in- *Senogallia.*
censa, ac auro redempta, postmodũ à Romanis duce Camillo ad internecionẽ fuerũt cę
si. & nunc solo æquata, in cuius superborũ olim mœnium partis ambitu arces sunt per-
tenues duæ, quæ à Sigismundo Malatesta cũ fano Fortunæ ac Arimino ꝓ Romana ec-
B lesia gubernantur. Sunt uerò multa interius circa Misam amnẽ oppida & castella, quo
rum notiora mons Boddij, Corinaltũ & Rocha, cuius nomen sæpe in ætatis nostræ Hi-
storijs inuenit̃. Et paulo superius augetur Misa Sentino amne ad Saxiferrati mœnia de-
labente, cuius oppidi nomen sæpe per ora uirũ uolitare facit Barrolus Iurecõsultorum
superioris seculi excellentissimus. Habet uerò nunc id oppidum Alexandrũ theologia
ac philosophia, & Nicolaũ Perottũ eloquentia ornatissimos. Sentinus amnis uetustum
retinet nomen, secus quẽ secundo supra Saxumferratũ stadio Sentina urbs fuit uetusta:
in cuius agro Liuius lib. x. præliũ scribit præclarum fuisse gestum, in quo Fabio Maxi-
mo Decio Cos. ab Vmbris, Etruscis, Gallis, & Samnitibus cũ Ro. pugnatum est. & De
cius filius genitoris Decij exemplo deuotis hostiũ telis obrutus interijt, Romanicq; ui-
ctoria potiti, peditum quadraginta milia trecentos triginta, equitum sex milia de hosti-
bus interfecerunt: Samnitiumq; agmen cum fuga prolapsi per agrum Pelignum fuge-
rent circunuentũ à Pelignis est. ex milibus quinq; ad mille cæsi. estq; id prælium, in quo
C quum structæ acies undiq; starent, cerua fugiens lupũ è montibus exacta per campum
inter duas acies discurrit. inde diuisæ feræ cerua ad Gallos lupus ad Romanos cursum
deflexit. lupo data est inter ordines uia. ceruã Galli cõfixere. Tũ ex antesignanis Roma
nus miles: Illac fuga inquit: hinc uictor Martius lupus integer & intactus gẽtis nos Mar
tiæ & cõditoris nostri admonuit. ex Sentinæ urbis à Lõgobardis destructę ruinis Saxũ-
ferratũ, & pariter sexto ab inde milliario Fabrianũ oppida fuerũt à principio inchoata.
Ortũ uerò habet Sentinus in Apennino ad tramitem, unde Fossatum Vmbriæ oppidũ
est accessus. post Senogalliã prima inueniunt̃ in littore flu. Esini ostia, ad quæ arx est mu
nitissima Anconitanorũ præsidio custodita. Intus ad eundem fluuium sui nominis est ci
uitas Esis & ipsa uetus: & interius ac sub primis Apennini collibus frequens opificibus
Fabrianũ, quod nobilissimũ totius Piceni siue Marchiæ oppidũ, Sentinæ urbis uetustæ
ibi ad sex mille passus uicinæ excidio ædificatũ per ætatem nostram Gẽtilem habuit pi-
ctorum sui seculi celeberrimum: In eoq; familia nobilis Elauelensium uiri simul pueri et
D infantes, in quibus Baptista literis ornabat̃, ciuium conspiratione dum sacris in Basilica
interessent, ad internecionẽ sunt cæsi. fortunatũ uerò est prę̃senti anno sicut & proximo
fuit Fabrianũ Romanæ curiæ eo ductæ præsentia, unde multas diuitias maxima cũ di-
gnitate accumulat: tulitq; ipsius oppidi sors ut adulterini põtificis reliquiæ pestiferi do-
gmatis in eo fuerint punitæ, quod quidẽ memorabile facinus non ab re censuimus refe
rendũ. Quum Ioãnes XXII. pont. Ro. Ludouici Bauari adulterini imperatoris impor-
tunitati ac insolentiæ cõstanter resisteret, ueniens Romã ipse Bauarus quendam Petrũ *Antipapa.*
Colutij de Corbario Reatinæ diœcesis minorũ ordinis in Antipapã ꝓfanari curauit: q̃
miser factæ de se electioni quum esset ascensus anticardinales creauit, & cõplicibus in
uesania impietateq; sua coactis ꝓ uiribus est conatus scindere dei ecclesiæ unitatẽ. & ta-
men interim Ioãna Matthęi filia de Corbario repetijt in iudicio eundẽ maritũ suum, qui
secum annis quinq; priusquã ad fratres minores inhabilis confugisset, matrimonialiter
fuerat copulatus, fuitq; per episcopũ seruato iuris ordine in Petrũ sentẽtia redintegrãdi
matrimonij promulgata. Sed quum Petrus ipse in idolũ ꝓphanatus à Bonifacio comi-
te Pisano captus & ad Romanum pont. Auinionem perductus esset, ibidem in carceris
pedore obijt. Nec tamẽ semper postea defuerunt illius uesaniæ sectatores Fraticelli de *Fraticelli.*

opinione uulgariter appellati, asserentes nec Ioannē XXII nec quēpiā illius successo-B rē iure & ordine creatum esse pontificem: quod malū adeò diffusum est, ut in multis magnisq; Italiæ ciuitatibus, atq; per oram Græciæ præsertim in Athenarum urbis reliquijs multi hactenus sint inuenti Romanis pontificibus eam ob fatuitatē animis & cōuēticulis clā initis aduersantes. Quanquā magis luxus & libidinis sequi oblectamenta uidentur, q; iuris pontificij quærere fundamenta. Nam præter stupra & adulteria, quæ passim unusquisq; abditis in locis, & ad hoc occultè paratis cōmittunt, aliud publicis eorum cę remonijs tale fit scelus. uocatę & de industria seductæ speciosiores quæq;, uel uiduę, uel uirgines, uel matronæ, quum in antra noctu cōuenerint, sacerdotes & clerici eius sectæ eodē in antro clausi, diuinas quidem laudes ad fidem à simplicibus cōparandā ex ritu Christiano legūt, cātitant, immurmurant, quibus nocte, ut aiunt, media finitis, sacerdos eorū maior alta admonet uoce, binos debere masculū & fœminā sancto spiritu inuocato, in cōplexum carnalemq; copulam cōmiscerī. inde luminibus illico extinctis, quēq; F uirum proximā, aut manu captam, aut etiam de industria obseruatam mulierē sibi prosternere. si uerò ex huiusmodi coitu cōceperit mulier, infans genitus ad conuenticulum illud in spelunca delatus, per singulorum manus traditur tandiu totiesq; baiulandus quousq; animam exhalauerit. Isq; in cuius manibus infans expirauit, maximus pōtifex diuino, ut aiunt, spiritu creatus habet. & quum alter item ex tam multis uitiatis mulieribus offert fœtus, eū sacerdotes collegialiter cōgregati prunis assant, collectūq; inde puluerē in uasculū mittentes, uinum superfundūt, quo nouitios & execrabilibus huiusmodi initiandos sacris potant: à quo cōbibendi modo crudelis hæc superstitio uasculi

Barilotum. quo fit uocabulo Barilotum appellata est. Retulitq; nobis religiosissimus & certè sanctus uir Ioannes Capistraneus: huic persequendæ hominū sectæ præfectus, sceleſtissimā mulierculā sponte sibi fassam fuisse, cū eo ex diabolico coitu peperisset infantē, gentū læto animo lætioreq; fronte in cistella de industria ornatissima ad spelunca detulisse, præfatā se munus afferre pretiosissimū: eandemq; parentem non modo siccis oculis sed G hilari animo eiulantē, miserandumq; uociferantē assari filium inspexisse. Eam itaq; crudelissimā hæresim quum Fabriani degentes accuratius prosequunt, conuicti ad duodecim & resipiscere pertinaciter recusantes, igni ut erant meriti sunt cōsumpti. est uerò

Locus bere. ad Esis fluuij dexterā sub ipsis Apennini iugis, quà Validū Vmbrię oppidū petit, locus fratrū Seraphici Frācisci heremita dictus, quo uiso, ut inquit, poeta Ouidius potes dicere numen inest: ædificijs certè quantum religiosis uiris sat sit ea in locorū asperitate tam cōmodè instructus, ut alia eiusdē ordinis Italiæ urbiū loca amœnitate superet. seruatq;

Mathelica. picta in eo tabula Gentilis Fabrianēsis, opus cæteris, quas uiderimus prę ferenda. habet Esis fluuius ad dexterā intus Serram oppidum S. Quirini appellatum quingētis passibus ab ipso amne & arduo in colle semotū. ei auersa à Fabriano regione Mathelica oppidum non ignobile, cuius nomen in Picentibus ponit Plinius, sexto abest milliario, iuxta quod labitur torrēs breui cursu in Esim & ipse cadens. secundū littus, post Esis ostia

Cimera mons. montoriū Cimera incipit Mons Anconæ dictus. qd' quidē promontoriū tā propinquū H

Mons Anconæ. est Apennino, ut aliqui montē ipsum ibi opinati sint scripserintq; finiri. unde ostendit

Ancona. Plinius eo in loco Italiā se flectere, & aduersam huius cubiti partē concauum esse luna tum ac maximū, quod à Pistoria incipiens per Casentinum Burgumq; ad sepulcrū tanquā primo cornu procedens, Centralem sinum apud Fossatum Validumq;, & postea alterum cornu ad Nursiā Cassiamq; habeat. sub promōtorio quà uergit in mare est Ancona ab ipsa littoris & Italiæ se flectentis curuitate dicta, cuius uetustæ urbis & à Doricis Græcis ut Iuuenalis & ut Plinius à Siculis ædificatæ portū Traianus imperator. quod extantes tituli etiā nūc ostēdūt, insigni opere & tutissimū nauibus & ornatissimū extruxit. Ostendimus Historiarū quarto Anconā urbē dū Conon Iustiniani imperatoris patricius dux male defensat, Gotthos suburbium quod tunc mare inter & montē urbe inclusum est, igni ferroq; uastasse: & lib. VII diximus Narsetis Eunuchi duces cū triginta nauibus quadraginta septē Gotthorum naues profligasse, & Anconam obsidione durissima tunc leuatā fuisse: undecimoq; docuimus libro Saracenos per tempora Lotarij imperatoris & Sergij papę q dictus fuerat os porci Anserēsi urbe in Dalmatis euersa, nauibusq; Venetorū ceteis trib. in Tergestino sinu captis incēsisq; Anconā quoq; captā ac spoliatam

A spoliatam incendisse: qua expeditiõe Saraceni dissensionibus freti, quibus cũ fratribus agitabat Lotharius imp. post incensam desolatamq; Anconam quicquid urbium & locorũ usq; Idruntum ea habet ora maritima spoliarunt. ciuibus ea ciuitas moratis & in primis mercaturæ deditis sed maximè omniũ seruatæ dudũ libertatis gloria decoratur: habetq; nunc Franciscũ Stalamontẽ & Nicolaum Iureconsultos bonarũ literarum studijs ornatos: quum nuper amiserit Ciriacum, qui monumenta inuestigãdo uetustissima mortuos ut dicebat uiuorũ memoriæ restituebat. Primus post Cimericũ promõtorium est amnis Musio, quẽ ad hostia Aspidum uocant. Tertioq; ab eo amne milliario & paulo suprà mare uetustissima interijt urbs Humana: & paruo ab inde spatio adhæret mari ipso in promontorio Siriolũ oppidũ. Ad alterã uerò promontorij partem in mediterranea uersam primũ est castrum Ficarellum. interius decimo ab Ancona milliario est Auximũ ciuitas uetustissima, cuius arduí mõtis in q̃ est sita radices Musio attingit. ea urbs in multis locis presertim in belli ciuilis C. Cæsaris cõmentarijs & nostris Ostrogothorũ

Musio flu.

Ficarellum.

Auximum.

B Historijs inuenit̃ celebris. quã ostendimus durã pertulisse & longã obsidionẽ priusquã in Bellisarij potestatẽ deueniret, ea maximè causa q̃ Gotthi illam ualido defensabant. superius itẽ XII milliario sub Apennini collibus est Cimbulũ oppidum à Labieno ædificatũ, cuius item cælsum sicut Ausimi montẽ Musio circuit, & paulo superius ortum habet: sed medio inter Auximũ Cimbulumq; spatio est Staphilũ haud ignobile Piceni oppidũ, superiusq; ad dexterã inter colles Apennino proximos est Lapirus uetusti nominis castellũ. Attingit uerò in mediterraneis mari ꝓpinquioribus Musio Recanetum ciuitatẽ, quæ Ricinetũ principio appellata est. quum enim Gotthi Eliam Tricinam ciuitatem campestrẽ ab Elio Pertinace Romano imp. ædificatã, cuius Maceratæ propinquiora cernunt̃ fundamenta, demoliti essent: eius incolæ in oblongum istud dorsum demigrantes Recanetũ ciuitatẽ sumpto nomine à prima parum mutato ædificarunt: idq; decreta Ricinatũ marmoribus incisa, quæ apud Maceratam sunt ex parte ostendũt. ea ciuitas magnũ ex patria & affinitate nostra Forliuio habet ornamentum Nicolaum Astẽ

C Recanatẽsem, & Maceratẽsem episcopũ sacris & philosophiæ ac medicinæ literis quibus adolescens operam dedit egregiè eruditũ. Recanetũ inter & Adriaticũ mare paululũ à Musione recedit celeberrimũ totius Italiæ ut in aperto immunitoq; uico sacellum gloriosæ uirginis Mariæ in Laureto appellatũ, quo loco preces supplicantiũ à deo genitricis suæ intercessione exaudiri illud maximum certissimũq; est argumentũ, quod eorũ, qui uotis emissis exauditi fuerunt, ex auro argento cera pãnis uestelinea laneaq; appensa donaria, magno luendo pretio, basilicãq; omnẽ penè cõplentia, episcopus in dei uirginisq; gloriã intacta conseruat. Potentia amnis sequit̃, ad cuius ostium uetusta interijt eiusdẽ nominis urbs inter primas Picẽtum aliquando numerata. is amnis in Apennino supra Matelicã & quasi è regione Nuceriæ Alphateniæ oriundus habet intus ad dexterã & sub primis Apennini collibus ad duos mille passus distans Monticulũ oppidum. Ad sinistrã uerò inferius Montem sanctum egregium in Picẽtibus oppidum. Su-

S. Maria in Laureto.

D perius uerò & ad primos Apennini colles Potentia præterlabit̃ sanctum Seuerinũ nobile sed nouũ oppidũ, ad ruinas ædificatum Septempedæ oppidi uetustissimi à Longobardis solo æquati. Asinus inde torrẽs perexiguus mare illabit̃, cui superius adiacet sancta Maria in Cassiano oppidũ ad dexteram, & intus ad sinistram paulum à mari recedit Ciuitas noua nobile oppidũ. Et sexto ab Asino torrẽte milliario adsunt Chienti amnis hostia, cui intus ad dexterã adiacet mõs Casuarius oppidũ. paulo q; remotius Morrum, & tertio ab inde milliario superius Macerata ciuitas noui nominis & ipsa Eliæ Ricinæ sicut Recanetũ excidio inchoauit. quinto q; inde milliario superius est mõs Vlini oppidũ nõ ignobile: qd̃ Frãciscus Sfortia quo tẽpore primũ Eugenio IIII. pont. Ro. hostis esse cœpit diripiendũ militi cõcessit. Inde est Arantia Varanẽsium uilla. Superius item ad Chientũ amnem est Tollẽtinũ uetus oppidũ, quod populo frequẽs beato cõfessore Nicolao ornat̃: cuius relationis in numerum sanctorũ Apostolicas literas Ego IIII Eugenij pon. Ro. secretarius cõfeci. habuit uerò Tollentinũ per ætatẽ nostram Nicolaum Matruciũ Tollẽtinatẽ inter primarios rei militaris duces annumeratũ. habetq; nũc Frãciscũ Philelphum literarum Græcarum Latinarumq; excellentia ac editorum operũ fama notissimũ, supraq; Tollẽtinũ tertio milliario est Belforte oppidũ. Vbi uerò Chiẽtus

Tolentinum.

S. Nicolaus.

fontes in Apẽnino habet Serauallis est & castellum & uicus, quo tramite Camerinũ ex E.
Camerinum. Vmbria adiri ostendimus. est ad sinistrã superius Camerinũ ciuitas uetustissima, ad quã
Liuius libro IX. Fauij Maximi fratrẽ quãdo motus Etruscorũ iuerat exploratũ perue-
nisse & multa exceptum comitate scribit. & lib. X. dicit Camertes dedisse P. Scipioni ar
mãda classe quã duxit in Aphricam cohortem unam sexcentorũ militum armatorũ. Ea
dudũ fuit in Picentibus sicut & nũc est populi frequentia opibusq; primaria: quæ proxi
mis annis similẽ uidit Fabrianensi nobiliũ Varanensiũ cędẽ. sed nunc à duobus ex eadẽ
Varanẽsiũ gẽte adolescẽtibus Rodulpho & Iulio literis uirtutibusq; ornatis gubernata
quiescit. Influit Chientũ amnẽ supra Tollẽtinũ, torrẽs Fiastra, in Apẽnino proximè son
tibus Naris Vmbrorũ amnis oriũdus, cui in ipsis Apẽnini iugis adiacet Fiastrũ inde ap
pellatũ castellũ: & qua torrens ipse in Chientum labitur est Chaldarola oppidũ nõ exi-
le. Ad Chienti sinistrã intus est S. Elpidij oppidũ. Superius S. Iusti castellũ, quod torrẽs
Lætus cognomine Viuus attingit, & in Chientũ breui cursu labitur. Itemq; superius ad
primos Apẽnini colles S. Genesii est oppidum haud ignobile, cui interius Seruana ad-
hæret. Interq; ea duo oppida planities Plicæ est apud quã Lætus uiuus torrens originẽ
habet. Ad eumq; torrentẽ quinto infra, Seruanã milliario urbs est Saluia, uetus nomen
& pariter multæ uetustatis ingentes ædificiorũ ruinas habens, inter quas certum est tria
fuisse theatra, nec satis inuenimus quo tẽpore, aut à quo ea urbs fuerit cõdita. paucis etiã
in locis præter eã in Plinio & nostra Gotthorũ Historia illius nomen apud uetustos in-
uenit: nunc quidẽ reliquiarum & quidẽ ingentium loco derelicto extat in earum angu
lo oppidum, urbis aliq; corruptũ à uetusto tenens nomen. sunt etiã tertio infrà Saluiq; ue
stigia milliario ad Lętiuiui torrentis undas ingentis monasterij Claraualensis ruinę. At
Tignia flu. in littore prima sequunt amnis nunc Tennæ olim Tigniæ ostia: cui amni haud longè
ad dexterã adiacet oppidum, nunc S. Maria in Georgio appellatũ, inter primaria Mar-
chiæ annumeratũ. Quæ urbs olim fuit Tigniũ: de qua in cõmentarijs C. Cęsaris sic habe
tur: Interea certior factus Tignium Thermũ Prætorẽ cohortibus quinq; tenere, oppidũ
munire, omniumq; esse Tigniorum optimã erga se uoluntatẽ, Curionem cum tribus co
hortibus, quas Pisauri & Arimini habebat mittit. cuius aduentu cognito diffisus ciuiũ
uoluntate Thermus cohortes ex urbe educit & profugit: milites in itinere ab eo disce-
dunt ac domum reuertunt. Curio summa omnium uoluntate Tignium recepit. Et citra
ultraq; Tennam multa sunt ibi propinqua agri Firmani oppida & castella. sed primum
superius ad Tennã est mons S. Martini, & tertio supra abest milliario Penna. Post quar-
to milliario ad primos Apẽnini colles est Amondula, & ipsum inter primaria Piceni op
Mons Fortinus. pida numeratũ: ad sinistrãq; Temnæ in Apẽnino est Mõs Fortinus nobile oppidum: su
pra quod in Apẽnini iugo Tẽna is fluuius fontẽ habet: inferiusq; ad hostia eadẽ sinistra
castellum est portus Firmanus appellatum, quum tñ mare et fluuius nedum faciant ibi
portum, sed uix tolerabilẽ nauibus præbeant mansionẽ. intusq; tertio milliario est ciui-
tas Firmana Romanorũ colonia ex duodeuiginti, quæ difficillimis secũdi belli Punici
tẽporibus primo detrectarũt militiã & tributorũ collationẽ, post in Senatus & populi
Romani potestatẽ se permiserunt. Et tñ haud quaq; in hoc murorum ambitu quem ha-
bet uetusta, quo illã circundedit superiore seculo Ioannes Auolius Vicecomes rei belli
cæ ductorũ sui temporis præstantissimus, quum tñ saxeo in tumulo, qui mœnibus inclu
dit oppidum fuerit peruetustum, cui Castello Firmano erat appellatio. cernunturq; in
saxo cubitales literæ, diui nescio cuius Augusti titulo incisæ. fuit pridem eo in tumulo
arx munitione & ornatu inter primas Italiæ numerata: quã deturbato ac per arma pulso
Lætus mor tuus flu. põtificis Eugenij uiribus Frãcisco Sfortia populus Firmanus muro & omni munitione
simulq; ornatu spoliauit. Absunt à Firmano portu quinto milliario torrẽtis, Lętimortui
ostia, ad quæ magni ædificij uestigia cernunt: estq; fama nullius quod sciã uetusti literis
cõfirmata Picenum ibi fuisse urbẽ, à qua puinciam nomẽ autumant nactã esse. iscq; tor-
rens paulo supra Petriclum inter & Belmontẽ oppida ortũ habet: eundemq; torrentem
inter & proximũ Asonẽ fluuiũ est mons Rubianus oppidũ, & superius ad Asonis dexte
rã intus sunt Seruilianum, pòst S. Victoria, & superius Mons falco oppida: & superius
itẽ summo in Apẽnino mõs Monachus non ignobile oppidum sub Asonis fluuij fonte
situ. ad Asonis sinistrã littori fluuioq; adhæret Pedasum castellum: supraq; est Mons flo

ræ, superius

A ræ, ſuperius oppidũ Mõsnouem dictum, quod à nouẽ nobilibus fuit ædificatum: inde habeẽ Mons altus & Forte & ſuperius oppidum cõmunalia Aſculana appellatum: illabitẽ poſt hæc mare torrẽs perexiguus, ad cuius oſtia eſt Morcinum caſtellum interius ripa Traſonum, quod oppidum loci natura muroq; munitiſſimum nulli Picentum populo diuitijs concedit: & tamen dum pellendo prouincia Franciſco Sfortia bellum geritẽ, id oppidũ Sfortiani diripuere. ſupra eſt Coſſignanum nobile oppidum: ſuperius Caſtignanum. Superius his in mediterraneis abeſt tertio milliario à Coſſignano Auſida nobile munitiſſimum natura loci oppidum. Altiſſimis uerò in montibus qui prædictis oppidis è regione reſpondent: ſummo in Apennino eſt Mons S. Mariæ in Gallo oppidũ: cui ipſo in Apennino propinqua eſt cauerna ingens Sibyllæ uulgo appellata: & paulo ſuperius eſt lacus ille in Nurſinorum agri Apennino: quem uano ferunt mendacio piſcium loco dæmonibus ſcatere. ea tamen duorum locorum fama multos diebus noſtris & plures ſuperioribus ut audiuimus ſeculis pellexit necromantia delectatos aut noſcẽdarum rerum mirandarum auidos, ut arduos hos montes magno uanoq; labore cõſcenderent. Diſtant in littore ab Aſonis fluuij oſtio Griptæ oppidum octo, à Griptiſq; S. Benedictus item oppidum duo milia paſſuum: quæ maritima regio omnium Italiæ præter Surrentinam Caietanamq; amœniſſima mali quod Arantium uocant feraciſſima, uitibus item arboribusq; & oleis eſt cõſita, & tribus S. Benedicto milibus diſtat arx Aſculanus Portus appellata: quę oſtijs Troenti fluminis ad cuſtodiã eſt appoſita: ubi fines ſunt littorei noſtræ regionis Piceni ſiue Marchiæ Anconitanæ. Eſt primum intus ad Troenti dexterã oppidum Mons Brandonus, ciue nunc uno feliciſſimum Fratre Iacobo ordinis S. Franciſci de Marchia appellato, quem ardentiſſimum pariter & eloquentiſſimũ uerbi diuini præconem uitam ducere in terris angelicam conſtans fama conſentit, adeo ut nullus dubitet quod multi uidiſſe affirmant eum ut eſt uiuum miraculis coruſcare. tribus ab hoc oppido & totidem milibus à ripa Traſonum abeſt Aquauiua oppidum: ex quo duces Adriæ prouinciæ Aprutinæ originem duxere. ſecundum hãc Troenti dexteram ipſo in Apennino eſt Arquata oppidum nobile, quod Nurſini pontificum Romanorũ conceſſione in aliena obtinent regione. Superius quinto milliario pariter ad Troenti dexteram eſt Accumulum nobile oppidum: & item ſuperius ſub Troenti fonte eſt Amatrix oppidum ut in montanis egregium, quod fortaſſis propinqua in regione quũ ultra fontem & ad Troenti ſiniſtram ſit annumerari debuit. Difficilis uerò eſt montium huiuſmodi & ſitorum in ipſis locorũ deſcriptio: quod ſaltuoſiſſima ſunt & riuis altiſq; rupibus quandoq; ita diuiduntur, ut nec pictura ſit nẽc elocutio, quæ plenam illorũ notitiam dare poſſit. hinc unum dictis addere libet, quod ſuo loco commodè nequiuimus explicare: ea in Apenninj parte, in qua ſuperius oppidum Arquatam eſſe diximus, ipſe Apenninus ſe ipſum ſuperans arduum facit grumum, qui Nurſinos à Picẽtibus dirimit: appellaturq; mons Victor quod cæteros regionis mõtes altitudine uincat: ad cuius orientale lacus ille dæmonibus infamis, ad aliudq; latus in meridiem uerſum duo ipſius colles altiſſimi & pauliſper in ꝓfundo inter ſe diuiſi Furculas faciũt Preſtæ appellatas, inter quas Troentus labitur, & mox ab ipſis Furculis per arctam & tanquam manufactam decurrens foſſam Arquatæ mœnia attingit. Vltra atq; etiam infra Amatricem medio in Apennino fluuius oritur nomine Caſtellanus: qui paruo curſu ad mœnia Aſculi defertur: & paruo inde ſpacio cadit in Troentum, ut hinc Caſtellanus iſte Troentus inde Aſculi mœnia circunluant. Ea ciuitas uetuſtiſſima aliquando Picentum primaria fuit. & Liuius quum libro LXXII. dixiſſet Italicos populos bello ſociali defeciſſe primos ponit Picẽtes. Poſtea lib. LXXVI. dicit Aſculum à Pompeio Strabone captum quo in prælio quum terra tremuiſſet, Strabo Tellurem æde Promiſſa placauit. & tamẽ poſt cędem incendiaq; cõmiſſa urbem euertit: quia Aſculani initio belli miſſos ad ſe legatos interfecerunt. Aſculũ uiros ſæpe habuit præſtantiſſimos, Titum Betutium Barrum oratorem, quem Cicero in Bruto cæteris ſuæ ætatis oratoribus externis præfert: Ventidium Baſſum ducem Romanum, qui primus Parthos attigit: in quem militare illud lædoriũ fuit dictum, qui mulos fricabat factus eſt Conſul. Habuit etiam Nicolaum tertium pont. Ro. Cicumq; excellentiorem mathematicum quàm uulgarem poetam.

Monsnouem. *Mons altus.* *Forte op.*

Aſculum.

Flaminia.

Flaminia uia.

Ariminum.

Boi.

Aemylia.

Via Aemylia.

ED iam finis adest Piceni seu Marchiæ Anconitanę deinceps Flamini am siue Romandiolam adeamus. Flaminiæ quantum ad hanc spectat regionem uocabulũ ante finitum secundũ bellum Punicum nusquam reperitur. Nam Flaminium uetus oppidum iuxta Tyberim & Soracte montem fuit: de quo Virg. in VII Hi Soractis habẽt arces Flaminiaq; arua: & Flaminia dicta est uia: quam Octauius Augustus ab urbe Roma uel potius à circo Flaminio, sicut in Roma instaurata docuimus, Ariminũ usq; strauit. Per totum uerò secundum bellum Punicum, sicut & belli primi Punici temporibus factum erat, hanc regionem Liuius Patauinus quantũ ad Romanos spectabat solo Arimini uerbo appellat. Nam lib. XXIIII sic dicit Prætori Sempronio prouincia Ariminum obuenit, quum reliqua omnia Padum uersus Apenninum & Alpes partim Boios partim Galliam diceret Cisalpinam. pariter dicimus de Æmilia quæ & ipsa in Romandiola est comprehensa. Liuius autem lib. XXXVIII scribit M. Æmilium Cos. Liguribus subactis uiam à Placentia productam Flaminiæ cõiunxisse, ut certum sit uiam à foro Cornelij usq; Placentiam inde Æmyliam appellatam. & infrà innuit Liuius, Quintũ Flaminium fratrem: qui ut meretrici Placentinæ placeret, Gallum securi percussit: quãdo Bacchanalia Romæ sublata sunt, uiam strauisse quam Flamineam appellarit: habuerintq; fines Flaminia ab Isauro ad Vaternũ fori Cornelij nũc Imolæ amnem, & Æmylia inde ad Trebiã Placentiæ urbis fluuium, quam longitudinẽ & nunc habet Rauennatis ecclesiæ exarchatus, prouincia cuius tota id Romandiolæ nomen olim obtinuit: quod quidẽ nomẽ ostendimus in Historijs Carolum Magnum & primum Adrianũ pon. Ro. post oppressos dominioq; priuatos Lõgobardos ea maximè ex causa indidisse: qđ toto Longobardorũ tempore Rauenna cum propinquis aliquot ciuitatibus & oppidis Romano populo fidẽ constantissimè seruauit. Sed nos consuetudini adhærentes iam inueteratæ fines Romandiolæ intra Isaurum siue Foliã & Scultennam siue Panatiũ amnes Apenninumq; montẽ, ac mare Adriaticum, Padusamq; paludem citra Padum, & ultra illũ quicquid ager Ferrariensis ad Veronensium Patauinorumq; paludes & ultima usq; Padi ostia fornaces appellata mare inter Adriaticũ & Padum habet, constituemus. Ad dexterã Isauri amnis ripam primum habet Romandiola oppidum Poccium, post Montem Lurũ. Inter Isaurum & proximum torrentem Crustumiũ, de quo Lucanus: Crustumiumq; rapax, siue ut nunc appellant Cõcham: Focaria est promontoriũ quatuor habitatũ oppidis: Granariolo, Castro medio, Gabitijs, Florẽtiola, & uinetis & oliuetis egregiè cõsitũ. superiusq; sunt oppida: Tumba, Planũ mõtis, mons Caluus. Pes Campi, saxũ Corbariũ, & Macerata mõtis feretri. Sub Focaria Ariminum uersus Catholica uicus ad quẽ absorptum mari oppidum Concham eminentes aquis muri turresq; per æquoris tranquillitatẽ ostẽdunt. Interius est Gradaria Sigismundi Pandulphi uilla, superbis ædificijs, amœnisq; cõsitionibus & amplissimis uinetis ornata, ad sinistram sita Cõchæ amnis, à quo summersum oppidũ nomẽ habuit. Suntq; superius Sanctus Ioannes in Macegnano, Mondainum, Saluditiũ, mõs Gridolfus, Metellum, mons Florum, Gemanum, Tauletũ, Planum castelli, Castrum nouum, mons Tauelij. Certaldum Petri turci uiri doctissimi patria, Planũ Ioannis: Francisci nobilis & strenui à literisq; non abhorrentis uiri patria Planũ meleti, Petra rubia, Carpegnum, à quo nomẽ accepit mons arduus amplissimusq; pascua præbens per æstatẽ animalibus uberrima. Qui quidem mons Ariminо siue ut nunc dicit Marida fluuio ab Apennino diuisus, omnium Italiæ Apẽninũ nõ cõtingentium mõtium est maximus. subest item illi Castellatia, post sequitur mõs Cerognonus, monasterium Sextini, apud quod multa extãt uetustatis monumẽta. Ad Conchæ uerò dexterã Sanctus Clemens, Agellum, Corianum, Mõs scutulus, ubi hæc scribimus, Albaretũ, Gypsum, tumba Gaiaeni, mõs Zardinus, Saxũ, mons Grimãnus, mõs Taxorũ, mõs Copiolus. Et mari in uia Flaminia & prope mare imminet sanctæ Trinitatis ecclesia. Suntq; ad eius torrentis dexteram oppida & castella, in Arimini siue Mariæ amnis siniſtram uergentia, Seraualle, Veruculum, sanctus Marinus, sub arduo cuius monte torrens ipse ortum habet. Superiusq; in montis Feretri regione Mons maius, Pe-

Mõs scutulus.

S. Marinus.

ra

A tra acutula, Toranum, ſanctus Leo epiſcopi ſedes, Scaulinum antiquum, Soane, Penna, Bilium, Maiolum, Ciconiaria, Montironum, Mercatum ranchi. Succedit ordine Arimi num uetuſti clariq; nominis colonia Romanorum ſimul cum Beneuento ſicut Liuius XIIII lib. ſcribit deducta, anno qd' ex Euſebio cõputauimus ante Ieſu Chriſti domini natiuitatẽ ſecundo octuageſimo & ducenteſimo. ea ciuitas durã à Vitigite Gothorũ re ge pertulit obſidionẽ, Ioanne Vitaliani partium Iuſtiniani imp. ſicut in Hiſtoriis oſtẽdi mus uiriliter defenſante, & nunc Sigiſmundo Pandulpho Malateſtæ clariſſimo rei mili taris duci uicariatus eccleſiæ titulo eſt ſubiecta: Cuius latera irrigat eiuſdẽ nominis flu uius Marida nunc dictus. Scribit Liuius lib. XXI. L. Sempronium cos. cõpoſitis Siciliæ rebus decẽ nauib. orã Italiæ legentẽ Ariminum peruenisſe, inde cum exercitu ſuo profe ctum ad Trebiã amnem. Et lib. CIX dicit belli ciuilis Cęſaris & Pompeij initio Curionẽ Tribunum plebis peruenisſe Ariminum, quã hiſtoriam Hirtius in cõmentariis & Luca nus poeta diffuſè narrant, ut eam prolixius à nobis ſcribi oportere nõ iudicemus. & bea B tus Hieronymus eccleſiæ doctor ſcribit cõcilium ętate ſua & cui ipſe interfuerit Arimi ni celebratum fuiſſe, qd' poſtea patres reprobauerint, & geſta in eo cenſuerint eſſe nul la. Eam ciuitatẽ ſuburbiumq; coniungit pons, nunc ſolus integer ex ueteribus quatuor, quos Octauius Auguſtus Flaminia uia ab urbe Roma Ariminum ſilicibus ſtrata præter minorum pontium turbã maximo extruxit opere atq; impendio. Qui em̃ eſt ad Tybe rim Miluius nomine à Marco Scauro ſicut Amianus Marcellinus refert conſtructus, multa quę ab Octauio accepit ornamẽta omnino amiſit. & qui Tyberim itẽ ſub Ocri culo iungebat parte una ſucciſus in arcis fundamẽta cõceſſit: Is uerò qui ſub Narnia Na rem amplectebat fluuium, multis ut uidẽ ſeculis uel ſucciſum uel collapſum uetuſtate fornicẽ medium amiſit. Ornata fuit Ariminenſis ciuitas ſuperiorib. ſeculis Maſtino Pã dulpho & Galeoto ex Malateſta gente principibus omni uirtute ornatis. Ortiq; eodẽ Galeoto, Carolus Malateſta princeps fortiſſimus atq; doctiſſimus, quem in Hiſtoriis Marco Catoni ſuperiori ſimilem fuiſſe diximus, & Pandulphus qui Brixię & Bergomi C dominiũ multis obtinuit annis, inter ętatis noſtrę Principes primarij ſunt habiti: cum tñ nulla ratione eis fuerit uirtute inferior Malateſta tertius frater. Clarã uerò dulcemq; ſui memoriã ſeculo noſtro reliquit Galeotus Robertus, qui licet paternę hęreditatis urbes oppidaq; amplum in Italia principatũ iuſtiſſimè ſimul & prudentiſſimè adminiſtrauit, res tamẽ mundanas tanta eleuati in ęternę ſalutis deſideria, ſpiritus mundicia & purita te contempſit, ut poſtquã adoleſcẽs in cœlum unde uenerat reſtitutus carnis ſarcina eſt exutus, beatitudinis famam ſignaq; in terris reliquerit. Ariminumq; nunc habet Petrum ac Iacobum Perleones fratres Latinis & Græcis literis apprimè eruditos. Ad ſiniſtram Maridæ intus eſt ut diximus Verruculũ prima Malateſtarum patria, Maiolum, Biliũ, & ad fontem in Apennino caſtrum ilicis. Eſt etiam ut diximus in exeſi montis cacumi ne Samarinum oppidum, olim Acer mons dictum, perpetuæ libertatis gloria clarũ, ul terius uia Flaminia eſt ſancta Iuſtina uicus, & ſuprà primis in collibus Sanctus archan D gelus nobile oppidum. & in uia item Flaminia Sauignanum oppidum interſecat Pluia uetuſti nominis fluuius, qui ſub Belaere caſtello mare influit Adriaticum. Inde habetur paruus torrẽs Butrius, cui ſupra uiam Flaminiã adiacet Longianũ uiti oleaq; in circuitu perpulcrè conſitum. ſequit̃ magni quondã nominis torrens perexiguus Rubicon, Ciſ alpinæ Galliæ & Italiæ arua diſterminare ſolitus: Piſſatellum nũc qui ſub Flaminia uia, Ruconem qui ſupra accolũt, uocant. fuitq; olim ſtante & integra republica Romana le ge prohibitum, ne quiſpiam armatus illum iniuſſu magiſtratuũ trãſgrederetur. Eaq; lex loco mota in quo ab initio fuit poſita, marmore literis inciſa elegantiſſimis etiam nunc uiſitur, quã libuit hic ponere: Iuſſum mandatumúe P.R. Conſ. Imperator miles tyro cõ milito quiſquis es manipularieúe centurio turmæ ue legionariæ hic ſiſtito, uexillum ſi nito, nec citra hunc amnem Rubiconem ſigna ductum cõmeatum ue traducito. Si quis huius iuſſionis ergò aduerſus ierit, fecerit úe adiudicatus eſto hoſtis P.R. ac ſi contra pa triam arma tulerit, penatesq; è ſacris penetralibus aſportauerit S.P.Q.R. SANCTIO PLEBISCITI S. VE. C. Notiora ſunt quæ de huius amnis & legis tranſgreſſio ne C. Iulij Cæſaris ſcripta ſunt à multis, quàm ut ea à nobis hic ſcribi oportere iudice mus, ſatisq; fuerit & locum & legem indicaſſe. Incipit uerò hic ſecundum uetuſtos

Ariminum.

Marida.

Rubicon.

Epigramma.

Gallia Cisalpina de qua M. Cicero in Philippicis. Nec uerò de uirtute, cõstantia, grauita-
te Galliæ taceri potest, est em̃ ille flos Italiæ, illud firmamentũ imperij Ro. illud ornamẽ-
Portus. tũ dignitatis: & Plin. in hoc tractu interiere Boi, quorũ tribus CXII fuisse autor est Ca-
Cesensis. to. Item Senones qui ceperãt Romã: qua Rubicon torrens influit Adriaticũ portus est
Cesenas parua admittẽs nauigia, intus supra Flaminiã sunt amœni & feraces agri Ari-
minensis castella, quorũ primariũ est Runchfridũ: ultra Cesenatẽ littori propinqua est
Ceruia ciuitas rarissimo habitata colono Salinas faciente, quã Malatesta nouellus Ce-
senæ princeps præstantissimus in arctiorẽ restrictã orbem muro nuper ualido cõmuni-
uit, & quinto ab inde milliario absunt Sapis fluuij ostia, adiacetq; ei fluuio intus in uia
Flaminia ciuitas Cesena uetus habens nomen, quæ Malatestæ nouelli literis præsertim
historia ornatissimi administratione nunc gaudet, à quo ornat̃ Bibliotheca melioribus
Italiæ æquiparanda, quũ tñ hospitale idem in urbe sumptuosissimũ ædificet, ac mœnib.
illã nouis alicubi cõmuniat, ponte lapideo & quidẽ insigni Sapim fluuiũ ad uiã Flami-
niam iunxerit: estq; nunc plurisfacienda, q̃ innuerit M. Cicero, quũ in ultima ad Lentu-
lum epistola significare uolens quempiã Romanum ciuẽ paruifaciendũ esse, dicit nõ sa
tis dignum esse cui Cesena aut Tabernolæ fuerint cõmittendæ. Plinius autem Cicero-
ne posterior uina docens Italiæ optima connumerat Cesenaticum. Ea ciuitas cum ciui-
bus dissidijs tumultuaretur, ad annum salutis triceſimumoctauum supra tricentesimũ
& milleſimum à Britonibus Romanæ ecclesiæ fidem seruare simulantibus direpta fuit.
Superius ad Sapis fluenta intus est emporium Saracenũ uicus, & paulo suprà ad Apen-
nini radices Sassina uetustissima ciuitas, quæ in Bois nobilissima Plautũ comicum ciuẽ
habuit, quem Eusebius tradit propter annonæ difficultatẽ ad molas manuarias pistori
se locasse, ibiq; quoties opere uacaret fabulas scribere & uendere solitũ fuisse. in eiusq;
urbis ruinis episcopium est, cuius diœceseos & dominij sunt castella & oppida ad uigin
ti Boibo pro Boio uetusto nomine appellata. ad Sapis uerò fluuij fontem uel paulò in-
S. Maria in balneis. frà oppidum est sanctæ Mariæ à balneis, quæ intus habet lateritio opere cõclusis dictũ,
& secundum amnis eiusdẽ decursum uallis est Balinea castellis uicisq; plurimis frequen-
Boi. tata. obtinuerũt uerò Boi à principio omnem eam nunc Romandiolæ regionem, quæ à
Bononia. Sassina Bononiẽsem includit agrum, perhibetq; Plinius Bononiam pro Boionia dictã
esse, quanquam non modo Bononiensem agrũ Boi, sed eos qui nunc Mutinẽsis Regiẽ
sisq; dicuntur complexi fuisse uidentur, quod indicat Liuius libro XXII his uerbis, Q.
Minutius inde in agrũ Boiorum legiones duxit, Boiorum exercitus haud ita multo an-
te traiecerant Padum, iunxerantq; se Insubribus & Cenomannis, quod ita acceperant
coniunctis legionibus consules rem gesturos, ut & ipsi collatas in unum uires firmarẽt.
Postquam fama accidit alterum consulem Boiorum urere agros seditio extemplo orta
est: postulare Boi ut laborantibus uniuersi opem ferrent, Insubres negare se sua deser-
ros, ita diuisæ copiæ, Bois in agrum suum Tannetũ profectis. si itaq; Tannetum fuit Bo
iorum, Mutina pariter & nunc Regium, ultra quam ciuitatem Tannetum esse ostende-
mus, in Bois fuere. Fuerunt tum potentissimi bellacissimiq; populi, quod innuit Liuius
libro XXI: Boi solicitati ab Insubribus defecerunt, nec tam ob ueteres in Romani po-
puli iras, q̃ quod nuper circa padum Placentiam Cremonamq; Colonias in agrum Gal
licum deductas ægrè patiebantur, Triumuiri ad deducendas Colonias missi Placentiæ
mœnibus diffisi Mutinã confugerunt. Legati ad Boios missi uiolati sunt Mutina obsef
sa, & simulatum de pace agi, missiq; ad eam tractandam à Gallis cõprehensi L. Manlius
imp. effusum agmen ad Mutinam ducit, cæsi sunt Romanorũ octingenti, sex signa mili
taria adempta. itẽ Liuius XXXVI, P. Cornelius Scipio Nasica cos. uir optimus à Sena-
tu iudicatus Boios Gallos uictos in deditionẽ accepit, de quib. triũphauit. Prima post
Candianum. Sapis ostia in Adriatici littore loca describi digna sunt parua Candiani siue uallis siue
stagni ostia, documento prudentibus rerũq; peritis futura, qua in rebus humanis omnia
Sapis flu. fluxa omnia sunt caduca. Sapis fluuius, quẽ octauo milliario descriptũ post terga linqui
mus, ad annũ nũc plus minus sexcentesimũ ipsam illabebat̃ Candiani uallẽ, efficiebatq;
Portus. portũ in primis Italiæ celeberrimum, q̃ quo sicut Sueto. Trãquil. Vegetiusq; & pleriq;
uetustiores scripserũt, Octauius Aug. primus Ro. imp. classem instituit, quæ sinũ Adria
ticũ, Illyricũ, Dalmatiã, Græciã, Pontũ, Armeniã, Asiã, Ægyptũ, & omnẽ mediterranei
maris

A maris orã tueret. Scribitq; Pli. in eius portus ostijs turrim fuisse Phaream omnium maximam, quas Romanũ ubiq; habuit imperiũ: & breui ab instituto eo portu factum est, ut à nauali bus turmis cõuenientibus undiq; mercatoribus ciuitas ibi sit ædificata & quidẽ opulentissima, de qua Helius Spartianus in Didij Iuliani uita scribit: Sed dum hæc agit Iulianus, Seuerus classem Rauennatẽ occupat. Ea uerò ciuitas cũ antea tũ maximè beati Gregorij tẽporibus episcopũ habuit: capta uerò fuit à rege Longobardorũ Luthprãdo atq; direpta, unde & urbe sublata & qd' magis crediderim fluuio Sapi in remotũ auersus cursum, uidemus factũ ut nec urbis mœniũ, nec turris Phareq; necq; portus nisi minima ex parte aliquod appareat uestigiũ, præter sancti Apollinaris in ipsa classe ciuitate Basilicã uarijs ornatã marmoribus, cæteris æquiparadã, quas Italia ubiq; habeat uetustæ magnificentiæ speciosiores, quæ Theoderici Ostrogothorũ primi regis opus fuit. Influunt uerò ipsam Candiani uallem, qui & tanti olim portus tenues cõseruant reliquias parui torrentes Auela & Beuanus appellati: quorũ primus latera abluit Foripompilij ciuitatis olim nunc oppidi nominis uetusti. Ea ciuitas in uia Flaminia unũ fuit ex quatuor foris, quę Plinius illa in regione simul enumerat: quã ciuitatẽ ad annum salutis septingẽtesimum Vitaliani pont. Ro. natione Signiensis temporibus Grimoaldus Longobardorum tyrannus, dum sabbato sancto cõficeret crisma furto occupatã diripuit, solo æquauit. & eandẽ postmodum à Foroliuiensibus instauratã iterum destruxit, arariq; fecit ad annum salutis tredecies centenum atq; sexagesimum Egidius Sabinensis Romanæ cardinalis ecclesię celeberrimus. suprà eminenti in colle est Bretenorium ciuitas, in quã destructi Foripompilij episcopalis dignitas est translata. fuitq; id oppidũ quod Plinius uetustiora repetens Brintũ appellat, Vmbrię apud Rauennã ultimum: & postea inter quatuor fora enumeratum dicit esse forum Brintanorũ. sub Bretenorij colle imminet torrenti Auexæ Polenta oppidum paucis habitatum colonis, ad quẽ locum ostendimus in Historijs prælium illud Romæ & Italię infelicissimum fuisse cõmissum, in quo lacessiti magis q; clade aliqua confecti Visigotthi omissa ad Gallias quã intendebant profectione C arma in urbem Ro. uictricia conuerterunt: & ea capta direptaq; ac alicubi incensa Ro. imperij inclinatio nostræ Historiæ titulus initiumq; inchoauit. Post classensem Candiani portum prima sunt Hedesi amnis ostia, Rauennæ portũ efficientia. Distatq; inde secundo milliario Rauenna urbs uetusta, quã diximus fuisse oppidũ Sabinorũ: unde Liu. lib. XXI: Cornelius cos. quũ audijsset à Bois ante suũ aduentũ incursiones in agrum sociorum factas, duabus legionibus subitarijs tumultus eius causa scriptis additisq; ad eas quatuor cohortib. de exercitu suo C. Appiũ præfectum suum hac tumultuaria manu p Vmbriã, quã tribum Sabiniana uocãt, agrum Boiorũ inuadere iussit. fuit itaq; ager Rauẽnas hæc trib. Sabiniana. & infrà addit Liuius: deinde ad castrum Mutillum, ubi nunc dicit Mutilina. cinxit Rauennã muris nunc extantib. Tyberius imperator. qd' literæ docẽt cubitales ad portam eius clausam, quę aurea dicit, quadrato lapide speciosam: auxit uerò ipsam Ostrogotha gens, cuius rex Theodoricus Italiæ omnis Dalmatiæ Vngariæ Germaniæ & partis nõ paruæ Galliarum dominus, annis duodequadraginta eandẽ in D coluit ciuitatẽ, & qd' cõstat superbas in ea ædes basilicasq; cõstruxit. uisit eius regis monumentum ab Amalasuntha filia positum extra Rauennæ mœnia, in quo sanctę Marię monasterium est ædificatum in rotundo ea ratione appellatum, qd' altare maius ecclesiæ chorusq; XX capax monachorum, ordine ut est moris in stallo psallentium, unico atq; integro rotundo lapide cõtegunt: præestq; illi monasterio abbas Matthæus Blondus nobis frater germanus. populo nunc Rauenna est infrequẽs, quæ uiros olim habuit cum sanctos tum etiã doctos, Apollinarẽ, Vitalẽ & eius filios Geruasium & Prothasiũ, Vrcinumq; medicum, omnes martyrio coronatos: Ioannẽ nominis ordine decimumseptimum põt. Romanum: Petrum Rauennatẽ Foricornelij episcopum, qui multas sacri eloquij scripturas eloquẽtissimè dilucidauit: & Cassiodorum urbis Romæ senatorẽ regumq; Ostrogothorum epistolarum scriptorem, & post monachum: qui præter scripta secularibus literis haud quaq; cõtemnenda libros de anima grauissimè ac eruditissimè scriptos reliquit. Videt etiã genuisse Faustinum, ad quẽ Martialis poeta multa scripsit. Quos faustine dies qualẽ tibi Roma Rauennã abstulit. Genuitq; superiori seculo Rauẽna Guilielmum physicum, quẽ Petrus paulus Vergerius notissimũ amicissimũq; sibi hominem

Forumpontè pilij.

Rauenna.

Mutilina.

Porta aurea.

S. Maria rotunda.

hominem magnis effert laudibus. Genuit etiam eodem tempore Ioannē grammaticum E
rhetoremq; doctissimū, quem solitus dicere fuit Leonardus Aretinus omni in re sed po
tissimè in hac una grauissimus locupletissimusq; testis, fuisse primū à quo eloquētiæ stu
dia tantopere nūc florentia longo postliminio in Italiā fuerint reducta, digna certè co-
gnitio, quæ à nobis nunc illustranda Italia in mediū adducat. Vident intelliguntq; q La
tinas literas uero & suo cū sapore degustant, paucos ac propè nullos post doctorum ec
clesiæ Ambrosii Hieronymi & Augustini, quæ & eadē inclinantis Romanorum impe-
rij tempora fuerunt, aliquali cum elegentia scripsisse, nisi illis propinqui temporib. Bea
tus Gregorius ac uenerabilis Beda, & qui lōgo post tempore fuit beatus Bernardus, in
prędictorum numero sint ponendi. primus uerò omnium Franciscus Petrarcha magno
uir ingenio maioreq; diligentia & poesim & eloquentiam excitare cœpit, nec tamen is
attigit Ciceroniane eloquētiæ florē, quo multos in hoc seculo uidemus ornatos, in quo
quidē nos librorū magisquam ingenij carentiā defectumq; culpamus: ipse em & si epi-
stolas Ciceronis Lētulo inscriptas Vercellis reperisse gloriatus est, tres Cicerōis de O- F
ratore & Institutionū Oratoriarum Quintiliani libros nō nisi laceros mutilatosq; uidit,
ad cuius notitiā Oratoris maioris & Bruti de Oratoribus claris, itē Ciceronis libri nulla
tenus peruenerunt. Ioannes aūt Rauennas Petrarcham senem puer nouit, nec dictos ali
ter q̄ Petrarcha uidit libros, neq; aliquid quod sciamus à se scriptū reliquit, & tamē suo-
pte ingenio & quodā dei munere, sicut fuit solitus dicere Leonardus, eum Petrum Pau-
lumq; Vergerium, Omnebonū schola Patauinum, Robertum Rossum & Iacobū An-
geli filium Florentinos, Poggiumq;, Guarinum Veronensem, Victorinū Feltrēsem, ac
alios qui minus profecerūt auditores suos, si nō satis qđ plenè nesciebat docere potuit,
in bonarū ut dicebat literarū amorē Ciceronisq; imitationē inflammabat. Interea Ema-
nuel Chrysolora Constantinopolitanus uir doctrina & omni uirtute excellentissimus,
quū se in Italiā contulisset partim Venetijs, partim Florentiæ, partim in curia, quā secu-
tus est Romana prædictos penè oēs Ioannis Rauennatis auditores literas docuit Græ-
cas: effecitq; eius doctrina paucis tñ cōtinuata annis, ut qui Græcas nescirent literas La G
tinis uiderent̄ indoctiores. & quum magnus benè discendi ardor multos in Italia appre
hendisset, cōciliumq; apud Constantiam Germaniæ ab uniuerso populo Christiano ha
Concilium. beret̄, quærere ibi & inuestigare cœperunt ex nostratibus multi, si quos Germanię loca
Constanti. Constantiæ proxima, ex deperditis Romanorum & Italiæ olim libris in monasteriorū
latebris occultarent. Quintilianusq; integer repertus à Poggio primū transcriptus in I-
taliam uenit, secutæq; sunt incertò nobis datæ libertatis patronæ Ciceronis ad Atticum
Quintilianus. epistolæ: cumq; hic in Quintiliani Institutionibus & ad Atticū epistolis nostrorū Italiæ
adolescentiū ingenia desudarent, Gasparinus Bergomensis grammaticus rhetorq; cele
berrimus Venetijs meliori solito doctrina nonnullos erudiuit, plurimos ad ea imitāda
studia incitauit: florebantq; iam & fama celebrabantur Petrus paulus Vergerius Omne
bonū schola natu maiores. Leonardus Aretinus, Robertus Rossus, Iacobus Angeli &
Poggius, ac Nicola Mediceus, quē pręceptor domi assiduus erudierat Aretinus, Guari
nusq; Venetijs & Victorinus Mantuæ multos cœperant erudire, cū Philippus Medio- H
lanensis dux tertius Gasparinū à Bergomo subditū hominem inuitū Mediolanensibus
edocendis Padua & Venetia euocauit. Vbi id maximè adiumenti studijs eloquentię at
tulit, qđ repertus Laudæ à summo uiro Gerardo Landriano tunc ibi episcopo, multis
maximisq; in ruderibus codex Ciceronis peruetustus & cuius literas uetustiores paucis-
simi scirent legere, ad eius peruenies manus interitū euasit. Continebat is codex præ-
ter rhetoricorū nouos & ueteres qui habebantur, tres quoq; de Oratore integerrimos,
Brutū de Oratoribus claris & Oratorē ad Brutū M. Tullij Ciceronis: unde liberatus est
bonus ipse uir Gasparinus ingenti, quē assumpserat labore supplendi quoad poterat li-
brorū de Oratore defectus: sicut diu antea in Quintiliani institutionibus multo labore
suppleuerat. Et quū nullus Mediolani esset repertus, q eius uetusti codicis literā sciret le
gere, Cosmus quidā egregij ingenij Cremonensis tres de oratore libros primus transcri
psit, multiplicataq; inde exemplā omnem Italiam desideratissimo codice repleuerunt.
Nos uerò cū publicis patriæ tractandis negotijs adolescētes Mediolanum adijssemus,
Brutus. Brutum de Claris Oratoribus primi omnium mirabili ardore ac celeritate transcripsi-
mus,

A pſimus, ex quo primũ Veronã Guarino poſt Leonardo Iuſtiniano Venetias miſſo, om
nis Italia exemplis pariter eſt repleta. Quo ex tot librorum ipſius eloquentiæ fomitum
allato, noſtris hominibus adiumento factum uidemus, ut maior meliorq; ea quã Petrar
cha habuit dicendi copia in noſtrã peruenerit ætatem. nec paruum fuit cùm adiumentũ
ad diſcendum eloquentiã, tum etiã incitamentum Græcarum acceſſio literarum, quod
qui eas didicere præter doctrinã & ingentem hiſtoriarum exemplorumq; copiam inde
comparatã, conati ſunt multa ex Græcis in Latinitatem uertere, in quo uſu aut aſſiduí-
tate ſcribendi ꝛeddiderunt quã habebant eloquentiã meliorem, aut qui nullã prius ha-
bebant, inde aliquã effecerunt. Hinc ferbuerunt diu magisq; nunc ac magis feruent per
Italiã gymnaſia, plericq; ſunt ciuitatibus ludi, in quibus pulcerrimum iucundumq; eſt ui-
dere diſcipulos, ne dum poſtquã ſunt dimiſſi, ſed quouſq; etiã ſub ipſa ferula declamant
& ſcribunt, præceptores dicendi ſcribendiúe elegantia ſuperare. Ex his autem quos lo-
anni noſtro Rauennati diximus fuiſſe diſcipulos duo ætate priores, Guarinus & Victo
B rinus hic Mantuæ ille Venetijs, Veronæ, Florentiæ & demum Ferrariæ infinitam penè
turbã & in his Ferrarienſes Mantuanosq; principes erudierunt. Georgius Trapezunti-
us publico Romæ gymnaſio Hiſpanos, Gallos, Germanosq; multos, ut qui nonnulli a-
liquando ſunt magni præſtantesq; uiri, ſimul cum Italicis oratoriæ ac poeticę auditores
habet. Franciſcus uerò Philelphus ab ipſa gente Chryſolora Conſtantinopoli eruditus *F. Philelphus.*
Venetijs Florentiæ, Senis, Bononiæ & demum Mediolani Græcas plurimos literas do
cuit, & Latinas. quid quod Valla Laurentius nõ modo ſuis elegantijs quoſdã Neapoli
impleuit, ſed eas quoq; per omnẽ Italiã diſſeminari obtinuit, Petrusq; Perleo Ariminen
ſis Mediolani primum, pòſt Genuæ, Iacobus frater ſuus Bononiæ, Procellius Romæ &
Neapoli & Thomas Pontanus Peruſiæ, uarijsq; ciuitatib. Seneca Camertinus, Italia bo
nis literis implenda pro uiribus enitunt: autor eſt Plinius olim nebulas nutrire uuas, di-
ſputat Rauẽnæ uina præſertim uermicula haberi optima. Sed Martialis cõtrà ſentit his
uerſibus: Sit Ciſterna mihi quã uinea malo Rauennæ. Nã poſſum multo uendere pluris
C aquã: & alibi dicit nullo in ſolo gratiorẽ gigni aſparagũ ijs, quos uidit in hortis Rauen- *Aſparagus.*
natium, quod Martialis confirmat his uerſibus, Mollis & æquorea quæ creuit ſpina Ra
uenna: Non erit incultis gratior aſparagis. Et alio item loco ſcribit Plinius in Rauenna
tium mari rombum eſſe optimũ. Martialis uerò indicat Rauennę ſemper alias ſicut nũc
eſt, ranas fuiſſe multas. Cum cõparata rictibus tuis ora, Niliacus habeat crocodillus an-
guſta, meliusq; ranæ garriant Rauennates. Cingunt Rauennã amnes duo Bediſum faci
entes, quorum qui ad dexterã Montonus, qui ad ſiniſtrã olim Vitis nunc Aquæductus
dicit, ortum in Apennini iugis propinquo Tyberis fonti loco habẽs: adiacetq; illi intus
Meldula oppidũ, & ſuperius Galeata, poſt ſancta Sophia. Ad Mõtoni fluminis ſiniſtrã
in uia Flaminia eſt Forumliuij ciuitas uetuſti nominis, tertiũ obtinẽs locũ inter quatuor
D ſora, quæ innominata Plinio ea in regione diximus poſuiſſe. Videmus aũt Euſebiũ de
temporibus dicere Gallum poetã cuius ſæpe Virgilius & Horatius meminerunt fuiſſe
Foroliuienſem, & Plinius in uinis Italiæ optimis Liuienſes enumerat: fuit uerò ea ciui- *Forumliuij.*
tas, qd' procul à uanitate mendacij de patria noſtra ſit dictũ, uiris præſtantiſſimis præſer *Gallus poeta.*
tim literatis fœcunda: quæ præter Gallum poetã Guidonẽ Bonactũ aſtrologorũ princi
pem habuit, quæ Rainerium Arſendum Iureconſultũ celebrẽ Bartoli Saxoferratenſis
præceptorẽ, & per eadẽ fermè tempora Checho Rubeo & Nereo Morãdo uiris doctiſ
ſimis & Franciſco Petrarchæ ſicut ipſe in epiſtolis ſæpe memorat amicis ornata fuit. ex
celluit uerò per ætatẽ noſtrã Iacobus de Turre Forliuienſis cunctos philoſophiã medi-
cinamq; profeſſos: & Iacobi Alegreti Forliuienſis bucolicũ carmen extare uidemus cæ
teris poſt Virgilianũ eo in genere ſcriptis carminibus facilè ut periti iudicant præponẽ
dum. quid qd' Vgolinus cognomine Vrbeuetanus Forliuij genitus & nutritus oẽs ætã
tis noſtræ muſicos ſine cõtradictione ſuperat, æditusq; ab eo de muſica liber haud ſecus
omniũ qui ante ſe ſcripſerũt labores obſcurabit, & Bonati opera uetuſtiſſimorũ ſcripta
aſtrologorũ ſeponi faciũt: obijtq; nuper Ludouicus Forliuienſi & epiſc. & ciuis philoſo
phorũ ætatis noſtræ theologorũq; facilè princeps. Rei aũt bellicæ gnaros & in eo mu-
nere claros habuit patria noſtra Ioannẽ Ordelaffum, Brandolinũ & Tybertũ Brãdulos
ac Moſtardã; quæ etiam nunc ornata eſt Nicolao Haſteo Recanetenſi ac Maceratenſi
epiſcopo

epiſcopo literis moribus & bonitate cõſpicuo, pariterq; eius pronepote Stephano Nar-
dino cameræ Apoſtolicæ clerico, doctrina uirtutibusq; decorato. Magnam item ſpem
Blondi quinq. dei munere conſtitutam uidemus in quinq; Blondis natis noſtris, qui literis oẽs pro ætate ſunt pleni. feraciſſimi etiam & in multis naturæ benignitate præcipui eſt patria noſtra ſoli, quæ præter communes cæteris Italiæ urbibus fruges, uini, olei, frumenti, feminibus quoq; abundat aromaticis, nulli in Italia alteri ſolo q̃ Apulo cõceſſis, aniſo, cardamomo, fœnogræco, cymino, coriandro: eã ciuitatẽ quartus Martinus pont. Ro. murorum munitione ſpoliatã, in uici rurisue formam redegit, quam ignominiam honeſtiſſima populo & malè à pontifice exiſtimata præceſſit cauſa. Quũ enim Galli eccleſiæ ſoliti militare Guidone Appienſi ductore urbem duriſſima ac diutina preſſiſſent obſidione, cuius meminit uulgaris poeta Dantes, populus Forliuienſis hortante Bonato Guidone armis correptis facta eruptione magnã in illis edidit occidionẽ. ſed qui armis reſiſtẽdo fortes fuerant ciues ſuaſionib. poſtea molliſſimis ſe decipi permiſerũt, in quos pontifex immeritò iratus in mœnium urbis excidio deſæuiit. ad Montoni dexterã caſtrũ Carũ eſt p oppidũ prius Salſubium à ſcatente ibi ſalſo fonte dictũ: inde Donadula, poſt Caſſianũ: deinceps arduo in colle eſt Porticus, eloquẽtiſſimo & Græcè Latineq; doctiſſimo Ambroſio Camaldulenſi principe monacho quem genuit clarum: ut non immeritò nos aliquando gloriari ſoleamus, qd̃ uetuſti patriæ noſtræ agri, ius à Forliuienſi Prætore patrũ noſtrorũ memoria petere ſoliti, oppida, Plautũ Saſſina, Ambroſiũ Porticus genuerũt. Rauẽnæ mœnia ſecus Montonũ amnẽ foſſa attingit, à uetuſtiſſimis ut inqt Plinius
Paduſa. Meſſaniũ appellata, duodecim milibus nauigia in padũ perferẽs: Paduſa ad eam foſſam incipit palus uetuſti nominis, & quã geographi unicã in Italia paludem eſſe uolunt, de qua in Georgicis Virgilius, piſcoſoũe amne Paduſa. Cõplectitur uerò quicquid lacunę aut ſtagnorũ aut paluſtris ſoli, ab ea Rauẽnate foſſa quinquageſimo fermè milliario Padũ inter & Flaminiæ aut Aemiliæ agros intercedere uidemus, Annomoq; fluuius nec Adriaticũ mare nec Padũ attingens in eam primus delabit̃ paludẽ: cui fluuio primus in ſicco adiacet trauerſaria Rauennatũ uicus, & pari ſpatio ad dexterã Bagnacauallũ noui nominis oppidũ prius Tyberiacũ & aliquãdo ad Caballos appellatũ. Diuidit aũt interius Annomo Fauentiã uetuſti nominis ciuitatem, cuius tamẽ factã primo mentionẽ inuenimus apud Liuium libro LXXXIX Sylla Carbonem cum exercitu ad Cluſium, ad Fauẽtiam, Fidenciolamq; cæſo Italia expulit. Et Helius Spartianus in uita Hadriani: interfecti inſidiatores Hadriani conſulares, Palma Terracinæ, Nigrinus Fauẽtiæ. Idẽq; Spartianus: Ceionius Cõmodus qui & Helius uerus natus eſt maioribus Fauentinis. & Iulius Capitolinus Lucij ueri Helij imperatoris uitã ſcribẽs ſic habet, Origo eius pater na ex Etruria fuit, materna ex Fauentia. eamq; urbem Gotthi ſuſtulerunt, & poſtea reædificatam Federicus cognomine Barbaroſſus male habitã reddidit immunitã. Et anno abinde uix dum ducenteſimo Brittones in Italia tunc militantes diripuerunt. Nuperuerò Guidatius Manfredus primò, poſt Aſtorgius frater, præſtantes rei militaris duces eãdem uicariatus eccleſiæ titulo gubernantes, muro cingere prævalido inceperunt. Ornata fuit Fauentia nuper Martino præſtanti rei militaris ductore. Tradi uidemus à multis Octauium Auguſtum M. Lepidũ, & M. Antonium de ſceleſtiſsimo Triumuiratu ſuo apud Cõfluentia prope Bononiam cõueniſſe. Abeſſe autem non poteſt, quin aut Fauẽtia aut pxime apud Bagnacauallũ Cutignolam & Lugũ ubi flumina Annomo Sẽnius
Confluentia. & Vatrenus ac Padus in mare unis oſtijs cõfluunt ea fuerint Confluentia: de quo neſario ſcelere in hãc ſententiã ſcribit Liuius libro CXIX. In Triumuiratu proſcriptio facta eſt in qua plurimi Equites, Senatores CXXX uiciſsim conceſsi. Lepidus enim L. Paulũ fratrem, Antonius L. Cæſarẽ auunculũ, & Octauius M. Ciceronem, qui à Popilio legionario milite, quũ haberet annos LXIIII occiſus eſt, caputq; cũ dextra manu in roſtris poſita, ubi multos defenderat. Plinius de lino Italiæ tractans Fauentinũ in Aemylia uiamiris effert laudibus. & alio loco eos numerans, quos Veſpaſianus imperator facta Italiæ deſcriptione excellenter inueteratos reperit, unã dicit mulierẽ Fauentiæ inuentam fuiſſe, quæ annos XXV ſupra centeſimum nata erat. Interius quarto ſupra Fauentiã miliario Aureolũ eſt oppidũ, eccleſię Rauẽnatis amœniſsimo in colle ſitũ, ſub quo in Annomonẽ defluit Martianus tortẽs, qui latera abluit Mutilanę uetuſtiſsimi oppidi, cuius
Aureolum.
Mutili

A Mutili tunc appellati Liuius in principio belli Macedonici, ſicut in Rauēna oſtēdimus meminit, fuitq; ante quingētos annos nobilis familiæ Comitū, qui Guido cognomine per Flaminiam & Etruriam floruerunt. Supra Fauentiam ad Anomonis fluenta Cōuallis eſt fluuij nomē retinēs populis frequētata, in qua Braſgella, Rōtana, Grattaria, Caſtellionum, Caſtella, Marrate & Bifurcus uici, & ſub Apennino Criſpinus. poſt Anomonē Paduſam paludē influit Sennius amnis, cui ipſa in palude & in ſylua, quā Lugi dicūt adiacet Fuſignanū oppidū. Et ad dexterā Senniį ripam Cuti gnola eſt oppidum: unde Attendula gens Sforciorum familia fluxit in Italis nunc clariſſima. Adiacet Lugo Zagonaria caſtellū acceptæ à Florētino populo cladis in Philippenſi bello, & capti in eo prælio Caroli Malateſtæ, quod in hiſtoriis diffuſè oſtēdimus memoria celebratū. Et intra ſecūdum inde milliarium ad Senniį ripam excīſum eſt oppidū Cunium, ex quo operis huius principio diximus familiā nobilem Cuniį Comitum originem duxiſſe, quæ multos habuit belli duces. nō itaq; duximus omittendum, quod maximè ad præſentē facit intenB tionem, Albricum Cuniį Comitē, qui primus hoc nomine in ea familia fuit, fato quodā illum fuiſſe, qui maximā in re militari Italica fecit mutationē. Vt enim remotiora omittamus tēpora reipub. & imperatorū, qui ad inclinationē uſq; imperium Romę & in Italia integrum tenuerūt. ut etiā illa prætereamus, quæ per annos fermè quadringētos malo ſuo Italia per Viſigothorū, Erulorum, Oſtrogothorū & Longobardorū tēpora uidit accuratè noſtris in hiſtoriis narrata, magnā quietem Italia ſub Carolo Magno & ſuis ſiliis ac nepotibus Romæ imperātibus, per annos circiter cētum habuit. Sed mox ad priſtinos penè labores ſub Italicis tribus tyrānis Berengariis redacta, breui poſt Germano rum regū imperij titulo ornatorū tēporibus uaria uti fortuna cœpit. quę aliquot ex ipſis tyrānos, aliquot inertes malignos paſſa nihil minus mali uidit, q̄ cùm inter ſeipſam diuiſa eſt. & parte oppreſſa pars aſtu, dolis aut fortitudine uſa calamitatē ad tempus potuit declinare: unicū uerò tantis malis remediū aliquādo excogitatū eſt, cùm implorata Romanorū pontificū auxilia aliquos à mali regis, ſiue imperatoris Germani ſequitia turabāC tur. Quanq̄ tempora ſæpe fuerūt, in quibus magis ipſa pōtificū diſſidia cum malis principibus nocuere. Cùm itaq; ad Romanorū pōtificum aliquādo inefficax remediū eſſet uiſum, cœpere urbes in Italia potentiores præſertim Lōbardiæ & Marchiæ Taruiſinæ ſeſe in libertatē erigere, & ſocietatibus initis inuicem ſe tueri. Irruerunt uerò aliquoties Germani reges, Otto tertius, tres Henrici, tertius & quartus, & poſtea ſeptimus. deinde primus Federicus, & ſecūdus, & demū Ludouicus Bauarus. & hinc pōtificibus ſocijſq; bello populis inde regibus, uel impugnātibus, uel iniuriā propulſantibus ſtrages ubiq;, cędes, direptiōes, incēdia in Italis ſunt cōmiſſa: ut auſim affirmare plus aliquādo calamitatis ab hac gēte acceptū, q̄ rarò aliās à barbaris omnino Chriſtianæ fidei hoſtibus perpeſſum erat. In tātis malis ultimo penè Bauari tēpore cœperūt Ro. pōt. atq; etiā aliquæ bellorū ſociæ ciuitates aduerſus Germanicā tyrānorum rabiē externos milites, Frācos, Hiſpanos, Anglicos, Brittoneſq; mercede conductos in Italiā uocare: quinetiā quoties orta inter electores imperij, q̄d ſępe cōtingit, aut aliter inter Romanos principes diſcorD dia uiſum eſt tutū eſſe Germanorū electo imperatori inimicorū preſidia pretio ſunt accepta. Vnde factū eſt, ut per annos circiter centum à Martini quarti pontificatu uſq; ad Gregorij XI. tempora diuerſis in regionibus Italia, aut Theotonicos, aut Brittones, aut Anglicos habuerit mercede cōductos. Nulla em̄ erat Italiæ ciuitas, quæ Italico homini ſtipēdia penderet. ſed ſinguli populi inter ſe centuriati ſuę reip. munera gratis obibāt. & uexilla curru uecta, quod appellarūt Charrotiū in expeditiones ac prælia ducebātur. ac ciditq; dimiſſos aliquādo aut aliās cùm prædandi libido inceſſit, huiuſmodi cōductos mercenarios milites plura maioraq; dāna noſtratibus, q̄ eos à quibus timebaſ intuliſſe. dicūt hoc maximo experti dāno Peruſini clade ingēti XII. miliū, uel ferro cæſorū, uel Tyberi enectorū à Brittonibus Anglicisq; afflicti. teſtanſ Cęſena Fauentiaq; crudeliter direptæ, & omnis regio affirmat urbi Romæ adiacens, in qua ferunt, qui interfuerūt ſupra LX. oppida, & caſtella partim funditus, ut nunc manēt exciſa, partim habitatoribus pulſis ſpoliata fuiſſe, ut felices habiti ſint ex ipſis, q nihil rerū amiſſione durius ab Anglicis Brittonibuſq; fuerūt paſſi. Creſcebat interim Vicecomitū in Lōbardis potentia. Benedicti XI. pōtificis Romani autoritate in Bauari damnum dedecuſq; Luchino Vice-

Vallis Anomonis.

Albricus comes Cuniį.

Charrotium.

comiti & Ioãni eius fratri Mediolanẽsi archiepiscopo attributa. & uariè per aliquot tẽ- B
pora inter Lõbardos, quod diffusè in historijs diximus, est certatũ. quibus in bellis cùm
Brittones, Anglicisq; cõtraria Bernaboui Vicecomiti sentirẽt, armauit ille cũ alios in lta
lia tum in primis Albricũ, de quo dicere cœpimus Cunij comitẽ, qui externo militi sæpe
cõgressus supior uictorq; euasit. Et tamẽ uariãte ut fit fortuna exercitu Bernabouis fra-
cto fugatoq; Albricus est captus, quẽ ut militari ętatis nostrę more dimitterẽt, cũ illi pre
cibus rationibusq; alijs adduci non possent, Bernabos argento ad trutinã quãti põdera-
ret impẽso redemit. Isq; pręstãtissimus ductor eam gentem externã breui expulit Lom-
bardia, quæ Vicecomiti erat subdita. Bernaboue postmodũ à nepote in carcerẽ conie-
cto, Albricus stipẽdio dimissis Italis omnibus, qui arma ferre cœperãt, sese ducem ea ra
tione exhibuit, ut coacti eam in militiã pręstãtiores quicq; inito fœdere, quod sacramẽto
firmatũ est, una essent societas sancti Gregorij appellata. qua cum societate adeo ardẽti
celsoq; animo externos Albricus est insectatus, ut nullus qui paterna auitaq; origine in
Italia genitus nõ esset, arma per eũ circũferre sit ausus. Fuisse aũt ad quadraginta equitũ P
milia externos Italia tũc pulsos andiuimus: cũ Albricus sua societate repẽtino tumultu
cõgregatos, uix duodecim milia habuerit. Fomesq; id & origo quædã fuit omnium rei
militaris ducũ, quos audiuimus & ipsi uidimus administrãdorum bellorũ gloria excel-
luisse. Nã Braccius Mõtonensis domesticus Albrico familiarisq; fuit. Sforția cum Lau-
rentio Attendulo cõsanguineo prima ductu Brãdolini Foroliuiensis in Albrici exerci-
tu tyrocinia fecit, pariter Paulus Vrsinus, Mostarda Foroliuiẽsis, Tartaliaq; Lauellẽsis,
& Thomasinus Cribellus Mediolanensis, Albrici ductu, auspicijs, & disciplina militiã
sunt secuti. Institutæ aũt in Italia militiæ Albricus nouũ addidit ornamẽtum, q; ubi tho-
races, ocreas, brachialiaq; ex corio, q̃d nos uidimus, uel externi, uel ciues in tumultibus
patrię militantes induebãtur, ferro ipse & chalibe totum armari hominem primus edo-
cuit, & in sua societate curauit. Externis Italia pulsis Albricus in Neapolitanum se cõfe-
rens regnum Ladislao regi, à quo magni cõmestabilis dignitate ornatus fuit, talẽ prę sti
tit operã, ut nedum regno à multis potentissimisq; inuasoribus occupato sit potitus, sed C
talia per Italiã iecerit fundamẽta, ex quibus apparuit eum nisi morte post Albricũ præ-
uentus fuisset regni Italici atq; imperij dignitates in Italiã reducturũ fuisse. Sentiãt uerõ
quicqd alij uolũt, nostra fert opinio, tãti fuisse externos milites, Anglos, Brittones, Ger
manos, Italia pulsos esse, ut & opibus magis abundauerit, & maiorẽ certè tutiorẽ quie-
tem postea semper habuerit. Nã etsi in bellis, quæ post eam externorũ eiectionem sunt
gesta urbium oppidorumq; direptiones cõmittuntur: ab excidio tamẽ incendio & san-
guine nostri sæpius temperãt, & q̃d uni in expilatione damno est, opes alteri Italico ac-
cumulat, quas externus barbarusq; asportasset. Quinetiã ecõtra factũ uidemus, ut cùm
multi ex Italicis magna cõducti mercede Francis & Anglicis cœperint militare, spolia
inde & pecunię in Italiã deferãtur. Nullusq; mihi ostenderet ædificãdi, uestiendi, ornan-
di, & cæterã omnem uitæ nostræ, quam hoc seculo uiuimus luxuriem, lautitiam, cæte-
rosq; magnificos apparatus certè superioribus seculis fieri solitis maiores aliũde, quàm
ab hac securitate & tutela originẽ habuisse. Quæ omnia Albrico nostro Cunij alumno, H
quod excisum nunc aratur, nõ immerito laudem gloriamq; perpetuam accumulãt. Nec
tamen negamus Ro. curiæ in Italiã ab Auinione reuersionẽ opulentiã Italiæ plurimum
adauxisse. Nam cùm per annos LXX. Auinione Ro. pont. curiã tenuissent, Gregorius
XI. natione Lemouicensis eandem ad annum salutis LXXX. supra millesimũ & trecẽ-
tesimũ, in Italiã traduxit. At postq; Dei munere & eloquẽtia per uiri Romãdioli Rauẽ-
næ geniti uirtutẽ reuiuiscere cœpit, & noua tutiorq; rei militaris forma in Italia externis
eiectis per Albricum item Romãdiolum est reddita, eandẽ quoq; Romandiolã per no-
stras manus tertiã in rebus maximis gloriã Italiæ speramus dedisse, q latentẽ supra mille
annos historiã tanta attigimus diligentia, ut omnem nedum Italiæ, sed totius olim Ro.
imperij prouinciarum, regionumq; statum, ad quorum uel regum, uel principũ, uel na-
tionum manus peruenerit, clarè magis & q̃ fieri posse uideretur, diffusè ostenderimus,
cùm Roma interim instaurata, Italiã quoq; abstersa errorũ obscuritatumq; multa rubi-
gine nouerimus illustrare. Interius uia Flaminia Sennium iungit pons Proculeius, & ad
dexterã in eadem uia Bologneſium est noui nominis oppidum, quod patrũ nostrorum

memoria

Braccius. Sforția.

Roma instaurata.

A memoria Bononiẽsis populus à fundamẽtis ędificauit. Supra sunt Sosenana & in Apẽnino Palattolũ castella olim rei militaris gloria clarissimæ genti Vbaldinæ subdita, quæ superiori seculo simul cũ lõgissimi tractus Apẽnini uicis, castellis, & oppidis ab eadem gẽte possessis populus Florẽtinus per arma cepit. In Padusa itẽ Vatrenus sequit amnis; quẽ Plinius scribit solitũ fuisse ostia Padi, nunc primaria ubi Spineticũ appellabatur adaugere. Sed nũc auerso penè uiginti milibus cursu noui nominis ostia in Padusam & Padum habet Zaniolũ appellata, ubi claræ memoriæ Nicolaus Estẽsis Marchio magnifici operis arcẽ, & postea Leonellus successor, ac filius uiã, quę duodecimo milliario perducit Lugũ fecerunt. Intus ad Vatreni dexterã in uia Flaminia est Imola Forumcornelij prisci appellata, ad quod erat Æmyliæ regionis initiũ. Martialisq; poeta hãc urbem inhabitasse uidẽ, sicut his in uersibus innuit, Si quibus in terris qua simus in urbe rogabit, Cornelij referas me licet esse foro. Ea ciuitas à Narsetis militib. sicut in historijs dixi- *Vatrenus flu.* *Zaniolum.*

B mus diruta, & breui pòst à Clephi immanissimo Lõgobardorũ rege sub nouo hoc Imolæ nomine, ut Rauẽnatibus fidẽ po. Ro. seruãtibus opponeretur ædificata est. habuitq; paulo supra ętatem nostrã Beneuenutũ, qui grammaticus & ludi magister tunc in Italia primarius, cùm historias nosset aliqua scripsit. Claruitq; diebus nostris Ioannes Imolensis põtificij & ciuilis iuriũ peritissimus. Est interius ad Vatreni sinistrã septimo ab Imola milliario Taxignanum oppidum, quod decimum Ioannem Romanũ põtificem genuit ingentis certè uirtutis & famæ uirum, à quo Saraceni mediam fermè Italiam obtinentes in fugam primo cõuersi, post ad Lirim fluuiũ magna occisione profligati Italiam reliquerũt. Fuit quoq; Taxignanum superiori seculo ornatum Petro excellẽti medico: & nuper ex uico Codregnano, qui Tãxignano mille quingentis passibus abest, originẽ habuit Ioãnes Ferrariensis episcopus uir cùm doctus, tum omnimoda uitę sanctimonia redundans. Suprà ad Vaterni dexteram Coderonchum, & superius sub ipsis Apennini radicibus est Florentiola nouum oppidũ à populo Florentino, cui subest ædificatũ. Pro

C ximo item in Padusæ loco oppidũ est Caput silicis appellatũ, per quod transmissa lintribus septimo millario Padusa per Zaniolũ nauigaẽ in Padũ. uia quæ ab eo oppido Imolam XII. dicit milliario Silicis nomẽ retinet, inde olim inditũ quod silicibus Roma auectis strata fuit. Cùm enim Ro. Impe. floreret, aliqua belli aut pacis usibus necessaria in Æmyliã deferri esset opus, ea mari aduecta per Padi ostia, & inde per Padusam huc loci cõportabantur: unde uiam natura soli & paludis propinquitate cœnosam, & raro tũc sicut & nunc etiã æstate plaustra perferentem sterni necessitas adegit. Silices autem Roma auectos, ut dicamus facit Plinius, qui genus id lapidis nullo alio quàm circa urbẽ & mare Etruscum loco reperiri dicit. Dispersos uerò per Ferrariam Imolã ac circunstantia loca silices, ab hac nũc spoliata uia acceptos uidemus esse ex his, qui nunc in stratis circa urbem Romã uijs passim cõspiciuntur. Sequitur torrẽs in Padusam labens Siler, cui in-

D tus apposita sunt agri Bononiensis oppida S. Petri ad dexteram, & Ducia ad sinistram. Superius uerò in montibus est Flagnanum oppidum, II. Honorio pont. Ro. ibi genito decoratum. Torrens inde habetur Claterna Padusam iuxta uicum ad Caballos petens, ad cuius nominis põtem uiam Flaminiam iungentem oppidũ fuit Claterna, cuius modica apparẽt fundamẽta, de quo Cicero ad Lentulũ, Erat Claternæ noster Hircius, ad forum Cornelij Cæsar, paruo inde spatio à Padusa absunt oppida: hinc Medicina inde Butrium populo & quidem diuite frequẽtissimum. Suprà est in collibus Varagnana. Idex inde habetur fluuius apud Mulinellã uicũ Padusam attingẽs, unde uigesimo stadio ad Padi ripas lintribus nauigatur. Ad sinistram q; Idicis primo in colle castellũ est Brittonũ sub Apennino, ad sinistrã Visanum, ad dexterã Caburatiũ. amni Sauenæ Padusam illabenti Bononia adiacet. Suntq; intus ad eius amnis sinistrã uia Florentina uici Planoriũ primò, pòst in mõtibus Loianũ, inde Scarcalasinum, & in Apẽnino Caprenũ. deinceps est Rheni Bononiensis pars fossa manufacta per urbem ducta. quæ Auesam torrentulũ urbẽ diuidentem ad Pomerium augẽs, Lintres per Padusam dimittit in Padũ. Secundũ huius nauigationis sinistrã Padusæ adiacet Ocelinum turris in Ferrariensi uia ad limitis agri Bononiẽsis custodiam cõmunita. Apud Ocelini turrem Padusæ finem olim fuisse, & Rhenũ Bononiensem eo in loco aut propinquo Padum influxisse, indicãt peruetusti utriusq; amnis aluei: indicantq; pariter Ptolemęi ac aliorum geographorũ descriptio ac *Ocelinum.*

pictura:cùm uerò Padus quatuor ferè milia passuũ retroceſſerit,quicquid præſentẽ Padi ripam & Ocelinum intercedit,Paduſę acceſſit:nec ut antè cõſueuerãt,Padũ illabunt Rhenus & Scultẽna,ſed Lauinio & Samogia auctus Rhenus & Scultẽnæ & Formigini torrentulo iungit,coactaq; huiuſmodi aquarũ moles per ultima Paduſę oſtia ad Bodenum illabitur Padũ.Id uerò Bononienſis agri, quod Rhenũ Paduſam & ipſam interPodium. cedit urbẽ,plurimis uicis,oppidis & caſtellis frequẽtatur.Podio Lambertinorũ,ProſpeGaleria. rio Plateſiorũ,Venãtio,Galleria,Peretulo,Centio & Plebeio. Bononiã urbem uetuſtãBononia. ſcribit Plinius,urbium quas Etruſci ultra Apenninũ habuere prin.ariã Boiorum poſtea caput fuiſſe, ut pro Felſina credatur primũ Boionia pòſt Bononia eſſe dicta. Eã Liuius XXXVII.dicit,coloniã à Romanis deductã,agrumq; eum fuiſſe captum de Boiis Gallis,qui ager primus fuerat Etruſcorum.quã per Auguſti &aliquot imperatorum tempora trium opulentiſſimarũ Italiæ ciuitatum ſupero mari adiacentium unam fuiſſe, quum alij dicunt ſcriptores,tum affirmat Plinius. Suetonius autẽ dicit Octauianũ Bononienſibus,quod in Antoniorum clientela antiquitus fuerant, gratiam feciſſe cõiurandi cum Ptota Italia pro partibus ſuis.Idemq; Suetonius ſcribit,Neronem imperatorẽ oraſſe Latinè pro Bononienſibus ad Cõſulem & ad Senatũ.Iulius Capitolinus in XXX.tyrannorum geſtis rebus de Cẽſorio dicit, Erat eius ſepulcrũ grandibus literis circa Bononiam, inciſi ſunt eius honores:ultimo tamẽ aſcriptũ eſt Felix per omnia infeliciſſimus.Ad annum ſalutis XXXX.ſupra DCCC.Sergij põt.Ro.os porci prius appellati temporibus, quum Lotharius tunc imperator Ludouicum filium Romam cum copijs mitteret, Bononienſes illum multis incõmodis damniſq; affecerunt.Quamobrem ille conuerſo,quiam præterierat exercitu ultionis modum exceſſit,quod poſt agri uaſtationẽ, factãq; in inſontibus per uicos uillaſq; repertis,cædem,obſeſſam urbẽ captamq; reddidit immunitam.& tamen illam ad annum ſalutis LXXI.ſupra ducenteſimum & milleſimũ tam ſcitus fuiſſe potentẽ,ut aduerſus Venetos liberã mari Adriatico nauigationẽ prohibentes,tribus annis bello cõtenderit,in quo Bononiæ Prætor caſtra habẽs apud Padi oſtia, ubi caſtellum Bononienſes ædificauerãt,quadraginta milia equitũ peditumq; in exercitu tenuerit,repulſiq; Veneti amiſſis aliquot copijs,cum ducis Venetiarũ Laurẽtij Teupoli ductu paratiores redijſsẽt,inter Bononiẽſes Venetoſq; pax firmata eſt:in qua actũ eſt,ut Padi oſtiorũ cuſtodia Venetis relicta,poſſent Bononienſes per ea ſal & frumenta abſq; uectigali ad libitũ deportare. Sequenti anno orta ciuili diſſenſione Bononiẽſes factionẽ ciuium,ut dicebãt, imperialẽ patria eiecerũt,Lãbertatios,& eorũ partes ſecutos Aſinellos,de Andalo,comites Panici,Carboneſios,Storletos,Albaros,de Villa noua, de principibus,de abbate,comites Butrij,Fuſcardos,de Albeſio,de Fratta, de Lamola, de Ruſticanis.exinde cũ pars quæ in ciuitate uictrix mãſerat,extorres animoſius inſectata Forũliuiũ in quã illi ſe receperãt ciuitatẽ obſediſſet, Bononiẽſis exercitus fractus eſt & fugatus,quo in prælio legi in Venetorũ monumentis octo milia Bononiẽſium cecidiſſe. Quoquo autẽ modo res poſtea ſe habuerint, Bononiã anno XC. uix dum elapſo fuiſſe à Ro.eccleſiæ magiſtratibus hoc nouo,quẽ nunc habet, circundatã muro ſcimus: cõſtataq; eam nõ muro magis per id temporis, ac diu poſtea quàm opibus amplificatam fuiſſe.habuit Bononia,ſicut tradit Euſebius,L.Põponium Bononiẽſem Atellanarũ ſcriptorem.&paulo pòſt per M.Tullij Cice.tẽpora,ſicut ipſe in Bruto dicit,C.Ruſticellum oratorem haudquaquã cõtemnendum.& ſecundo Lucio põt.Ro.Alberti filio ciue ornata fuit.Martialis uerò eam urbem Rufo ornatã fuiſſe dicit his uerſibus, Funde tuo lacrymas orbata Bononia Rufo,Et reſonet tota plãctus in Æmylia.Pliniuſq; refert cũ Veſpaſiani imp.edicto Italiæ cenſus haberetur, L.Termicium Marci filium Bononienſem XXV.& centũ annos fuiſſe natum.Idemq; Plinius dicit nullos calamos aptiores eſſe ſagittis,q; Bononiẽſes:& ſpeculares lapides breues,maculoſoſq; cõplexu ſilicis in Bononienſi agro reperiri. Habuit autem paulo ſupra ætatem noſtram Bononia Ioãnem Andreæ Calderinũ Iurecõſultorum ætatis ſuæ celeberrimũ. Gaudemuſq; ætatem noſtram tuliſſe Nicolaum Albergatũ,qui primò Cartuſiæ monachus, pòſt Bononiæ epiſcopus, demũ Ro.eccleſiæ cardinalis,uir fuit cùm celebris ſanctimoniæ, tum etiã ſapientiæ ſingularis.nuper quoq; Antonius claruit Bẽtiuolius,uir nobiliũ ætatis ſuæ in Bononia potentiſſimus:& potentiũ ſui ſeculi,bonarum artium,cęterarumq; uirtutũ,præſertim liberalitatis

A ralitatis gloria celeberrimus. Obijtq; proximis tẽporibus philosophorũ sui seculi præstantissimus Nicolaus Faba Bononiensis. Supersunt autẽ Gaspar nunc episcopus Imolensis & philosophus insignis, & multi iuriũ ciuilis & pontificij & philosophiæ ac medicinę studijs ornatissimi, Ludouicus de gẽte Ludosia sacri palatij Apostolici auditor, Baptista Floriani Iurecõsultissimi filius, Gaspar Arrẽgherius & noster Bornius Salẽsis. Matrem uerò studiorum Bononiã tam paucis nunc ornari elegãter doctis nullus mirabit, qui meminerit (quod cum horrore dicimus) ciuiles discordias plures ferro per ætatẽ nostram Bononiæ abstulisse præstãtes ciues, his quos nunc ipsa & duæ similes in Italia habeant ciuitates. Ad Rheni siniſtrã interius Oliuetũ, ubi cõuallis Rheni incipit uicus. Ad dexterã sub Apẽnino Casium, in Apennino Granariolũ arx altissima. Inter Samogiam torrentem & Scultennã amnem sunt oppida & castella Creualcoriũ, Persicetum, Francum, ubi olim fuit forum Gallorũ, apud quod oppidum M. Antonium Hircius & Pansa Coss. prælio superarũt: de quo prælio sic habet Liuius lib. CXIX. Cum Pansa Cos male aduersus Antonium pugnasset, M. Hircius consul cum exercitu superueniens fusis Marci Antonij copijs fortunã utriusq; partis æquauit. Victus deinde ab Hircio & Cæsare Antonius in Galliam cõfugit. At Hircius, qui post uictoriam in ipsis hostiũ castris ex uulnere ceciderat, & L. Pansa ex uulnere defunctus in cãpo Martio sepulti sunt. Deinceps intus sunt Pluinatium, Bazanum, mõs Velius, agri Bononiensis castella. Est etiã in Bononiensi agro in paludem Padusam uergenti Nouãtula oppidum monasterio insigni ornatum, quod gloriosæ Matildis comitissæ opera impẽsaq; ædificatũ est. Sed iam Scultẽnæ ripa ad quã peruenimus, Cispadanæ Romãdiolæ regionis finis, ad Trãspadanam eiusdem partem transeundũ esse admonet. Ad prima Padi ostia Spinã urbem Diomedicis opibus fuisse cõditam scribit Plinius, sed eius nunc parua extãt uestigia partim Vallis, partim dorsum Spinæ appellata, unde propinquũ Padũ ueteres Spineticũ appellant, de quo in Spinetico tradit Suetonius Claudiũ imp. de Britannis triũphaturũ nauẽ ædificasse omnium maximã, quæ potius magna domus potuerit appellari. Primum ea C dextera Padi ripa uicum habet Sanctalbertũ, ubi nũc anno LXXIX. atq; cẽtesimo Veneti castellum ędificarũt Marcomama appellatũ, ut Bononiensibus resisteret hostibus, qui aliud castellum in aduersa Padi ripa, sed inferius iuxta mare magnis sumptibus communiuerant. Estq; is S. Alberti locus, unde per fossam Padusæ Messanicũ XII. milliario Rauennã itur. Ea in Padi ripa frequentes & propè contigui intra uiginti milia sunt uici, Humana, Fossa, Putula, Lõgastrinus, Filus à Padi rectitudine milia passuũ sex cõtinuata dictus, Rupta, Blasianus in quo uillã habemus locupletẽ è regiõe Zanioli sitã, in qua horum partẽ scripsimus. & post Argenta oppidũ simul cum Ferraria à Smaragdo exarcho, sicut in historijs diximus primò mœnibus cõmunitum, duodeuiginti milia passuũ distãs à Ferraria ciuitate: quo in spatio secundũ Padi ripam distat ab Argẽta tribus passuum milibus Cosandala uilla Marchionum Estensium magnifici operis ædibus ornatissima. Ad eamq; uillam rectus & primarius Padi cursus, qui præterlabitur anno nunc centesimo tortuosiore ueniebat alueo: quẽ nunc à uico Codera corruptè pro capite Eridani dicto, secus uillam Belreguardam desiccatum uidemus. Nam pictura Italiæ, quam D in primis sequimur, Roberti regis Siciliæ & Frãcisci Petrarchæ eius amici opus, Vicuẽtiã Vicueriamq; & Conã uicos profluẽti Pado appositos habet. Quare partes ipsas Padi à Ferraria Cosandalũ, & à Coderea in mare nunc defluẽtes à centesimo anno initium habuisse nõ dubito. Supra Cosandalum alia est uilla, Monasteriolũ appellata. At secundum maris littus distãt à primarijs Padi ostijs passus quindecim mille stagni, quod prisci Capresiam dixere, ostia nũc Magna uaca uulgo appellata: ad quod stagnũ passuũ supra duodecim milia in circuitu patens Comaclensis sita est uetusta ciuitas, quã per Gothorum Lõgobardorumq; tempora classem armare solitam Veneti ab Alberto Berengarij regis filio Comaclensium auxilio iniuria lacessiti, ad annum salutis nongentesimum tricesimum secundũ destruxerũt, ut semper postea, sicut & nunc à paucis fuerit incolis habitata. Mirum uerò est cernere quantã id stagnum præstet pisciũ copiam. quod anguillarum cephalorumq; sale cõditorum uis maxima inde habita, magnũ Estensibus Marchionibus uectigal omni propemodũ Italię satis faciat. Scimus uerò, uidimusq; hac in piscatione cõtingere, qd Plinius de Benaco Mintioq; scripsit his uerbis, In Benaco Octo-

Casium.
Granariolum.

Argenta.

bri menſe glomeratę anguillæ uoluunt mirabili multitudine, ut in excipulis eius flumi- B
nis Mintij, ob hoc ipſum fabricatis ſingulorũ milium globi capiãtur. Volana ſequuntur
uetuſti præſentiſq; nominis oſtia, quæ ramus auget à Pado ueteri apud Codeream, ſiue
caput Eridani ſciſſus. Suntq; ea in inſula, quã bifurcatus hac ſciſſura Padus mare Adria-
ticum, ac palus Capreſia efficiunt uici populis frequẽtiſſimi, & uillis ciuium, ac oĩmo-
Maſſa. do agreſti cultu amœniſſimi: in queis eminẽt inferius Maſſa & Foſſadalbarũ, Miliare &
Belreguar- Milliarinũq; & Medelana, & ſupra portus ac Belreguardũ, ingentia cuius uillę magnifi-
dum. centiſſimi operis palatia à pręclaro pręſtãtiſſimoq; principe Nicolao marchione Eſtẽſi
in ueteri uico Vicœria ædificata, cæteris æquiparari poſſunt omnibus, quæ in ciuitatib.
alios Italiæ principes ædificaſſe uiderimus: hicq; Volanæ ramus uigeſimo ſupra mare
milliario dextrorſum ſe in alterũ ſcindit ramũ, cuius oſtia appellant Ghorũ. Sunt quoq;
in inſula inde facta Codeghorium, & Maſſentia uici populis refertiſſimi. Ineſt quoq; cla
riſſimũ, ædificijſq; ſuperbiſſimũ Pompoſiæ monaſterium. Quartus dehinc habetur ra-
mus Padi, quem cõtra Ficarolum diximus primum ab eo ſcindi: diciturq; in oſtio ad for P
naces ſic à uico, uel potius ab hoſpitatoria taberna denominatus. Idq; ultimũ Padi oſtiũ
limitem efficit, quo Romandiola ſecũdum mare diuiditur à Venetijs. In ea uerò inſula,
quã duo hi rami à Veteri Pado quintodecimo ſecundum ripam ſuperiorẽ diſtãtes mil-
liario efficiunt, Ferraria eſt ad ſecundum ueteri Pado appoſita: quã ciuitatẽ in Hiſtorijs
primum fuiſſe mœnibus circundatã à Smaragdo patritio, & Italiæ exarcho oſtẽdimus.
Nominis cauſam hanc afferũt uetuſta Rauennatium eccleſiæ monumẽta, q; urbis illius
archiepiſcopi tria iurium eccleſię ſuæ loca à tribus metallorũ nominibus appellauerint.
Aureolum Forliuienſis agri in amœno colle ſitum ab auro & Argentã Pado primario
appoſitã ab argento: Ferrariamq; à ferro. Ob eam autẽ quæ in Padi ramorum ſciſſura &
alueorum mutatione facta eſt locorũ cõfuſionem nõ ſatis indicare poſſumus, utrũmne
in hoc Ferrariæ loco, an ſuprà ubi ramus eſt Ficaroli, incoluerũt Aſſarigi, quos populos
Etruria oriundos uult Plinius Aſſagiam foſſam in Adrianorũ paludes deriuaſſe: & inde
urbis Adriæ ſummerſionẽ inchoaſſe. Sed uetera hæc, ut ſunt dubia relinquentes, ad no- G
ſtrum redeamus inſtitutũ. Cùm Ferraria urbs ab ipſo conditionis initio in partibus Ra-
uennatiũ Romanorumq; ſimul aduerſus Lõgobardos duraſſet, illis à Carolo uictis poſt
donationem de exarchatu Rauennate factã Romanæ eccleſiæ, in eius obedientia per-
ſeuerauit. Tãdem quo tempore Germani imperatores eccleſiæ aduerſari cœperũt: ipſa
quoq; ciuitas ſub alterutris uacillauit. Sed ad annum ſalutis undecies centenũ Matildis
comitiſſa Venetorũ Rauennatiumq; auxilio eandẽ urbem ab Henrico III. eccleſię ho-
ſte occupatam ſibi ſubegit. Et anno ab inde centeſimo, & XXI. cùm Marchiones Eſtẽ-
ſes amicitijs diuitijsq; potẽtiſſimi in Ferraria eſſent: Salinguerra quidam Ferrariẽſis per
eorum & Ecelini de Romano amicitiæ occaſionẽ pręſidio uſus, Federici Barbaroſſi in-
ſtigationibus, auxilioq; Ferrariæ dominium occupauit: quem Innocentius IIII. pont.
Romanus Venetorum auxilio ad annum ſalutis duodecies centenum atq; quadrageſi-
mum expulit. Et Marchiones Eſtenſes Ferrariã ſibi paulo pòſt ſubigere inceperũt. Sed
anno abinde LXVIII. Veneti ipſis Marchionibus per arma pulſis Ferraria ſunt potiti: H
eamq; ut dimitterent adduci nõ potuerunt: licet Clemẽs quintus pont. Romanus ciui-
tatem Venetiarum eccleſiaſtico ſuppoſuerit interdicto: unde omnia eorum bona per
Gallias Britanniamq; direpta fuerũt. nec paruiſſent iuſſionibus Papæ Veneti, niſi lega-
tus eccleſię in Italiam Auinione ueniẽs, Marchionũ Eſtenſium & Ferrarienſium extor-
rum auxilio fretus Venetos ui & armis Ferraria primũ: pòſt caſtello Thealdo, quod ad
pontem retinebant, magnis utrinq; cõmiſſis cædibus deturbaſſet. Fuitq; poſtea ſemper
Ferraria ſub Eſtẽſis familiæ gubernatione põtificibus obediẽtiſſima: & adeo tali domi-
no felix, ut cum opibus & potentia creuerit per ſingulos annos: tum maximè proximis
Concilium. XX. annis mirabile habuerit incrementũ, quod tum multiplicare fecit cõcilium à quar-
to Eugenio pont. Romano ibi celebratum. Cui interfuerunt Ioannes Palęologus impe-
rator Conſtantinopolitanus: & quicquid pręſentis temporis Græcia Chriſtianis ſubdi-
ta uirorum habuit excellentiſſimũ. Inchoata nanq; eſt Ferrariæ quam Florentiæ cõclu-
ſam fuiſſe diximus orientalis unio cũ eccleſia occidentali. Habuit etiã Ferraria per ætã-
tem noſtram pręſtantiſſimũ principem Nicolaum Eſtenſem, cui ad ſummã gloriam ni-
hil præ-

A hil præter literarum ornamenta defuit: quã felicitatis partem additam uidimus principi Leonello, quẽ nuper amiſimus. Et nouus Marchio Borſius, & ſi literarũ ornamento caret: humanitate tamẽ, liberalitate & prudẽtia genitorẽ Nicolaum nobis redolet. Quod uerò præteritis tẽporibus nouæ, ſed ſplendidiſſimæ ciuitati defuit, præſens ſuppleuit ſeculum, in quo uiros habemus nobiles, literis humanitatis ornatos, Nicolaũ, Laurẽtium, Robertũ & Titum fratres Strozzas: Lippum Plateſiũ, & qui peritiſſimus etiam eſt medicus & philoſophus Hieronymũ Caſtellum. Difficilis nunc nobis reſtat limitũ huius regionis deſignatio, præſertim Adriam exarchatui Rauennæ ſubiectã ſimul cum Ferraria in Romãdiola claudere cupiẽtibus. Pado quẽ Ficaroli diximus appellari, decimo ſu pra mare milliario ad dexterã, ubi primum tellus habetur ſolida, & aratri patiẽs, adiacẽt Corbule uici duo, aliquot paſſuũ milibus inter ſe diſtãtes. dehinc Criſpinũ. pòſt eſt foſſa Peloſella: cui intus adiacet Orchanũ ſpecioſa uilla prædictorũ, Nicolai, Laurentij, Roberti & Titi Strozzarũ doctrina æquè ac nobilitate gentis ornatorum. multas ab oſtio B foſſæ Peloſellæ Padus alienas accipit aquas. Nam paruo ducta tractu ipſa foſſa paludes exonerat ampliſſimas: utpote quas magna pars Atheſis fluuij Veronẽſiũ, & totus Tartarus, totuſq; Menacus torrẽtes adeò latè longeq; augent, ut maris ſinũ amplitudine, ac ſublatis quãdoq; fluctibus oſtentẽt. luſuntq; q; plura caſtella & uici, quorum ad dexteram primum eſt Fratta oppidũ: in quo ad annum ſalutis duodeciescentenum atq; uigeſimum quartũ magna ac propè uniuerſalis populi utriuſq; ſexus cædes facta eſt ab Azzone nouello Marchione Eſtenſe partes Salinguerræ Ferrariẽſis tyrãni acrius inſequẽte. Ad ſiniſtramq; paludum Peloſella ingrediẽtibus eſt ſylueſtris domus: unde Patauina uia in Arquatã uicum peninſulæ Rodienſis eſt paſſuum duorum milium traiectus: mediaq; in ualle ſunt Treſienta, & oppidulũ Guilielmũ, ac ipſius uetuſtæ Adriæ fundamenta: inter quę uicus eſt eccleſia una, & aliquot domibus, ſed caſis ut plurimum piſcatorijs frequentatus. Ea urbs olim præclariſſima, quã mari Adriatico nomẽ dediſſe oſtẽdimus, à Græcis, Lydis, ſicut uult Iuſtinus, & ab Etruſcis, ſicut Liuius Pliniuſq; ſcribũt, originẽ C habuit: quæ etiã nunc ciuitatis titulum ac diœceſim retinet. Oritur Menachus torrẽs ad Magnanũ agri Veronenſis uicum Ceretamq; & Prętellas uicos pręterlabitur. Tartarus item in agro Veronenſi ad Græcianũ oriũdus, Micarolum inſulã Porcariã ad ſiniſtram, & Gagium ad dexterã uicos habet. Atheſis autẽ pars, quæ dictas illabitur paludes, ſub Liniaco & uilla Bartholomacha primam ad Caſtagnarium ſciſſurã facit. Trium uerò huiuſmodi fluuiorum per cõtiguam regionem Marchiam Taruiſinã delabentium: ideò in hac curſum deſcripſimus, ut peninſulã Rodigienſem Hatrienſiũ diœceſeos ac regionis, quã claudunt, ſicut par eſt in partibus Romãdiolæ colligamus. Eſtq; ea in peninſula Rodigium nobile oppidũ Bartholomęo ornatũ Rouerella archiepiſcopo Rauennate ſtudijs eloquentiæ ac humanitate plurimum decorato. Eſt & Venetium caſtellũ antiquæ Venetiæ nomẽ ſeruans. Sunt quoq; oppida Lendenaria & Abbatia populis frequentata. Supra foſſæ Peloſellę oſtium ſunt ad ſiniſtrã Francolinus, ad quem uia Paduana profecti Ferraria Padũ tranſmittunt. & ad dexterã pontis lacus obſcuri uicus. Supraq; per- D uenitur ad Padi integri ripã, unde ramus ſcindit Ficaroli: deinceps q; integer eſt Padus. Hunc uerò Ficaroli ramũ intra centũ proximos annos inchoaſſe, ideo non dubitamus: quia Roberti regis Neapolitani, & Franciſci Petrarchæ pictura Italiæ, quã nos ſequi ſuprà diximus, ipſum nõ habet ramum. Præterea monaſteriũ ſancti Saluatoris, in quo arx Ficaroli ædificata fuit: & eius uices obtinens S. Laurentij de Caſellis eccleſia, monaſterio S. Mãrci Ferrarienſis annexa, uetuſta habet annorum quadringentorũ iurium ſuorum monumenta, in quibus facilè intelligit, ubi Padus ipſe nunc eſt Ficaroli dictus fuiſſe agros. confirmatq; nos in hac nouitatis huius rami opinione appoſiti ſingulis prædijs, ſinguliſq; iuribus monaſterij ultra citraq; Padũ hunc exiſtentibus fines, quibus deſignandis nulla unquã ipſius rami mentio facta eſt. Sunt ea in Padi integri ripa Serrualæ, & caſtrum nouum arces. Maſſa, Brigantinus & Melaria uici tum opulentiſſimi, tum etiam populis frequentiſſimi. Deinceps terra, & per Padi ripam Lombardiæ, & ad contiguas Melariæ ac Brigantini agro paludes Taruiſinæ Marchiæ limites habentur.

Robertus Strozzæ.

Venetium. Lendenaria. Abbatia. Francolinus.

PErducta est superiori libro Romandiola hinc ad sinistram Sculennę amnis ripam: inde ad Melariam agri Ferrariensis uicum, certos ultra citraq; Padum limites suos: Lombardiæ nunc opera est impendenda. id nomen à Lombardis tractum esse constat. Quando enim Carolus Magnus, & Hadrianus primus pontifex Romanus nomen, ut diximus, Romandiolæ indiderunt, hanc quoq; partem Italiæ aliquãdo dictam prius Galliam Cisalpinam, uoluerunt censeri nomine Lombardiæ, quod à Longobardis ad X. & VIII. supra ducentos annos fuerat occupata. sicq; eam Romana ecclesia ab ipso tempore citra suis in monumentis per annos sexcentos quinquaginta fecit appellari. & quanquam Verona, Vincentia, Padua & Taruisium ciuitas, ac omnis regio Aquileiensis ecclesiæ ab eisdẽ quoq; Longobardis semper fuerint possessę: certa tamen nobis ratione, quam ipsas descripturi regiones afferemus, quatuor illæ ciuitates cum aliquot alijs Marchia Taruisina, & reliqua pars Italiæ illi adiacens: tum Aquileiensis, tum Foroiulij regio ab eo tempore fuerunt nominatæ. Sunt Lombardiæ fines Scultẽna & Padus amnes, Apenninus & Alpes citra Padum, & ultra eum quicquid intra Alpes Bænacumq; lacum & amnem ipso elauditur Pado. Igit̃ ad Scultennæ dexterã quà influit Formigo torrẽs fossæ immixtus à Mutina defluenti Bomportus est uicus. infrà est Finale oppidum, ad quod ea quã diximus aquarum moles Rheno, Scultenna, Formigine, & pleriscq; torrẽtibus coeuntibus fossam efficit Fistorenã, ultima Paduæ ostia facientem: apud Bõdenum oppidum, ubi opinor fuisse Bõdomacum, quod Plinius lingua Gallica ideo sic appellatũ affirmat, quod immensum ibi Padus profundum habeat. Scultenna fluuius uetustũ id nomen supra uiam Æmyliam nũc retinet, infrà Panarius appellatur. Est is fluuius, apud quẽ ad annum salutis sexcentesimum & septuagesimũ prælio inter Rauennates & Longobardos cõmisso cecidisse in Rauenatium partibus octo milia ostendimus in Historijs: cui interius ad sinistram adiacẽt Spilinbercum, Vignola, Maranum: & in Apẽnino Fananum, per quod oppidum arduus est in Etruriam ad Pistoriam trames. Formigo torrẽs apud Spezanum oriundus Mutinam attingit uetusti, & in Historijs frequẽtati nominis ciuitatem: quam Liuius lib. XXXIX. dicit fuisse cum Pisauro & Parma deductam à Romanis coloniam. & lib. CXVIII. idem Liuius scribit M. Antonium obsedisse Mutinę D. Brutum: & cùm missi ad eum de pace legati parum ualuissent populũ Ro. saga sumpsisse. Infrà autem lib. CXIX. idem Liuius. Caula malorum fuit, quum C. Octauius D. Brutum ab obsidione Antonij liberasset, senatus ipsi Bruto triumphũ decreuit leui mentione habita militum Octauiani. Quare iratus, & Antonio ac Lepido reconciliatus Romã cum exercitu uenit, & annos agens decẽ & nouem, cõsul est creatus. Tradit autẽ Plinius exire Mutinen. agro, statis diebus Vulcanũ. eam Mutinam, quæ nunc extat nouã esse, & uetustæ fundamenta pauxillum distare cõstat. Quis autẽ uel hanc ædificauerit nouã, uel fuerit ueterẽ demolitus, nõ inuenimus: certũ tamen habemus ipsam, quę nunc est tricentesimo quinquagesimo abhinc anno nõ fuisse, & utriusq; solum annis ante reædificationẽ quadringentis munitionibus in urbẽ coactis caruisse. In historijs enim Gothorũ Longobardorumq; nusquã eius nomẽ inuenitur: cùm Bononiæ, Tanneti, Brixilli & Parmæ nomina ibidẽ sint frequẽtia. Qua ratione in ea diuisione terrarũ Italiæ, quã Carolus Magnus & Ludouicus, ac alij filij & nepotes Romana cũ ecclesia fecerũt in neutrius partiũ sortem hæc ipsa ciuitas uenit. unde nec põt Ro. cẽsum pendet, nec ab imperatore aliquã dependẽtiã habet. Fecit hactenus Paduса palus, ut sinistrã Padi ripã à primarijs ostijs ad Bõdenũ describere nequerimus. Post Bõdenũ qnto milliario in Padi ripa est Stellata uicus, arcẽ habẽs, unde catena in alterã trahit̃ è regiõe Pado appositã arcẽ: quibus præsidijs Marchiões, Estẽses, Padi integri, & utriusq; eius ripę claustra cõmuniũt & defensant. Sermedũ in hac Padi ripa sequit̃ uetusti nominis oppidũ, per q̃d Antonini Pij itinerarius liber ostẽdit iter fuisse à Patauio Ateuoq; Cõcordiã oppidũ, & inde Bononiã accessuris: quæ ratio facit, ut nõ dubitẽ Ramũ, q; sub Ficarolo cęteris maior à Pado scindit̃, nedũ p Antonini tẽpora, sed neq; diu postea, sicut in Romãdiola diximus, fuisse. Post Sermedũ in Padi ripa est Reuerũ nouũ oppidũ è regione Ostiliæ sitũ. q̃d Ludouicus Gõzaga Marchio Mãtuanus ualidissimus cõmunitũ mœnibus pulcerrima domo ornare perseuerat.

Longobardi. Gallia Cisalpina.

Sermedum.

Intus

A Intus est Mirãdula, & interius Corrigia oppidũ nobilis Corrigiorũ familiæ patria. Post est Carpum opulentissimum oppidũ, nobilis Piorum familiæ domicilium. Primus deinceps fluuios inter, solus Padum illabitur Sicla: cui ad sinistrã imminet Nuuolaria uicus, Turris, Aqua lõga, Saxolum: & ubi torrente Dollo augetur Salcinium. & ad Dolliũ sub Apennino Fraxanoriũ. & in Apẽnino Peregrinũ, qua arduus item est in Etruriã & Lunensem agrum saltus. apud Salcinium etiã altero Sicla dextrorsum augetur torrẽte, cui adiacẽt oppida Carponetum, Vologuum, & in Apẽnino Piolum. ad Siclæ dexterã est S. Benedicti celebre monasterium, à gloriosa Matildi comitissa ædificatũ. Intus S. Martini oppidũ, & ubi fossam Taram Crustulus illabitur torrẽs Regiolum. interius ad dexteram Roberia. ad sinistrã, Lora, Bræsium. & sub Apennino Caltrum nouum. ad Crustulli sinistrã in uia Æmylia est Regium Lepidum ciuitas: quã cum Mutina obtinet Estensis Marchio Ferrariensis. Et si uerò hæc ciuitas satis est uetusta, quã Lepidum per scelestissimi triumuiratus tempora ædificasse cõstat: tamen sicut de Mutina diximus, nomen

B eius in nullis Gothorũ aut Lõgobardorum historijs reperitur. cùm Parmæ, Tãneti, Bononiæ, & Brixilli nomina eisdem in historijs frequẽtia inueniantur, ut nõ absurdè uidear mur suspicari, ne aliquot seculis destructa mãserit, aut immunita. Frontinus em̃ in strate gematibus scribit: In legionem quæ Regium lepidum oppidũ iniussu ducis diruerat, animaduersum est: ita ut quatuor milia custodiæ tradita necarẽtur. Præterea S. C. cautũ est, ne quẽ ex eis sepeliri, uel lugere fas esset. Superius sunt Palus & Sarcha. & ad dexteram Gypsum & Canossa. in quo oppido gloriosam Matildim comitissam in historia ostẽdimus VII. Gregoriũ pont. Romanũ ab inlidijs & uiolẽtia Hẽrici tertij imperatoris tutatam fuisse, & Henricum postea decalciatis pedibus, & nudo capite per mediã hyemẽ de niuibus & glacie ueniã à pontifice impetrasse. Sequitur in ripa Padi Guardastallũ olim, nunc Guastalla, quo in oppido miratus sum pontifices Ro. Vrbanũ & Paschallẽ utrũq; nominis ordine secundũ ante annos trecentos duo cõcilia celebrasse. unde crediderim

C illo q̃d tunc fuerit oppido destructo, nouũ hoc postea ædificatũ fuisse. deinceps est Brixillũ, uetusti & in historijs celebrati nominis oppidũ, nũc inciuile: cuius arcẽ Corrigienses nobilis Lõbardię familia magnifici apparatus ornatã ædificijs inhabitãt. primus uerõ omniũ Rotharis Lõgobardorum rex Brixillũ, q̃d Rauennatibus subesset, cùm ui cepisset demolitus. Eodemq; bello à Lõgobardis materia, pauciscq; cõmunitũ Rauẽnates, iniecto igni penitus deserterũt. Tannetũ fuit oppidũ Æmyliã inter uiam & Brixillũ Regio urbi propinquũ. de quo Liuius lib. XXI. infrascripta habet, quæ potuerunt Mutinę esse cõmunia. Triumuiri ad deducendas colonias missi Placentię mœnibus diffisi Mutinam cõfugerũt. legati ad Boios missi uiolati sunt: Mutina obsessa. & simulatũ de pace agi, missiq; ad eam tractandam à Gallis cõprehensi. L. Manlius imp. effusum agmen ad Mutinã ducit. & in syluis, quæ tunc circa Mutinã erant, cæsi sunt Romanorum octingenti. cæteri Tannetum petierunt. Et lib. XXI. sicut in regione Romandiola Sassinam

D describẽtes Boiorum caput diximus: ostendit Liuius Tannetũ fuisse Boiorum oppidũ his uerbis. Ita diuisæ copiæ, Boiscq; in agrũ suum Tannetũ profectis. Apudq; id oppidũ Longobardi equitum decem milia, quos Narses patritius copiarum Iustiniani imperator dux mercede cõductos primum in Italiam duxit: Totilam Gothorũ regem, sicut in historijs diximus, superatũ interfecerũt. Eo denicq; paulo pòst in loco idem Narses Bucellinum ducẽ Gallicũ magnas regis Metensiũ copias aduersum imperatorias legiones ducentẽ, magna in illius exercitu facta occidione supauit. Scribitq; Liuius in cẽsu Italię, qui Vespasiani imp. edicto habitus est: uirum unũ Brixilli repertũ fuisse, qui cẽtum XX. annos natus esset. Post Brixillũ Lentia fluuius Padum illabitur: ad cuius sinistrã intus est Guardasionũ, superius Rossana. defluit postea in Padũ Parma fluuius. ad cuius dexterã est Colorniũ tolleratę bis in ætate nostra durissimę obsidiõis fama notũ. Intus uia Æmylia Parmã ciuitatẽ uetustã Romanorum coloniã, quã Liuius lib. XL. simul cum Pisauro & Mutina deductã fuisse ostẽdit. idem fluuius Parma diuidit. Viros habuit ea urbs præclara prę̃stãtes: sed maximè duobus Cassio poeta, & altero cẽturione Cassio ornata fuit: Macrobiumq;, cuius extant doctrina pleni de Saturnalibus libri, Parmensem fuisse legimus: in cuius sepulcro Parmæ celebri nostra ętate cõditus est Blasius Parmẽsis philosophus non incelebris. Quatuor ipsa urbs ornata est magnatum familijs amplissimis, eius

agri

Mirãdula.
Corrigia.
Carpum.
Sicla.
Salcinium.

agri oppida fermè omnia ditione tenentibus, magnũq; alentibus equitatũ; Rossis, Corrigiensibus, Palauicinis, ac Vitalensibus. qui cum uni domino parẽt, & Lõbardiæ aditũ & ipsam custodiunt ciuitatẽ. Cùm uerò quicquã in prouincia, aut inter seipsos acciderit disturbij: diuisos secum quadrisariã ciues, & omnem prouinciã motibus inuoluunt. Autor uerò est Plinius, cùm imperator Vespasianus Italiæ populos describi faceret inuentos fuisse duos Parmæ: quorũ utercq; uigintiquinq; supra centum annos uixisset. & Martialis poeta ostendit agrũ Parmensem semper antea, sicut nunc est, bene pascuum fuisse: Tõdet & innumeros Gallica Parma greges. Interius ad Parmæ amnis sinistrã Sapellũ Chęsta & Brotiũ oppida. & sub Apennino Belforte. ad dexterã Bagãtiano torrẽti, Parmam augẽti Calestanũ adiacet. Tarus exinde fluuius Padum illabitur. Intus ad sinistrã, ubi Conio torrente augetur Fornouum: superius Cõplanum, sancta Maria, & ad ortum fluuij Citium castella. ad dexterã Solegnanũ & Bargum, ubi alpẽ Bardonis olim fuisse dictũ inuenio, in quo Luthbrãdus Lõgobardorum rex monasteriũ, q̃d Barcetum dicitur, ædificauit. Ad Conij sinistrã, & ubi Ocha torrẽs illum influit, est Stoparinũ. post Tamugola & Cornus, & ad Conij ortum est Ruinũ: sub quo est Carisiũ. medio quod Tarus amnẽ & proximũ torrentẽ Ardã interiacet spatio, in uia Æmylia burgus est Dononius nobile oppidũ: infrà est Buschetũ nouũ oppidũ, ad Lardę sinistrã Scargia. intus Columbanium. & in uia Æmylia est Fidentiola oppidũ nobile ueteris nominis. de quo Liuius lib. LXXXVIII. Sylla Carbonẽ exercitu ad Clusium, ad Fauentiã, Fidentiolãq; cæso Italia expulit. ad dexterã est nobile oppidũ Arquata, uinum habens omnium regionis suauissimum. Sequitur Nura fluuius: ad cuius dexteram intus Carminiũ Ripa & Rauengonum. ad sinistram Rõcouerium. & sub Apennino Nucetum. Post amnem Nurã primus Padum illabitur fluuius Trebia. ad cuius ostium est Placentia: quã Q. Asconius Pedianus tradit ordine quinquagesimã & tertiam coloniam Romanorum deductã fuisse à P. Masone Asina: à Cn. Põpeio Strabone: & P. Cornelio Scipione Triumuiris. Suntq; eò missa sex milia hominũ noui coloni: in quibus equites deducendi fuit causa, ut oppone rentur Gallis, qui eam partem Galliæ tenebãt. Liuius autem lib. XXI. Agro Gallorũ Ocapto coloniæ deductæ sunt Placentia & Cremona. & lib. XXVII. Hasdrubal quod celeritate itineris prosectũ erat, id mora ad Placentiam, dum obsidet magis quàm oppugnat, corrupit. Crediderat Cãpestris oppidi facilem oppugnationẽ esse: & nobilitas coloniæ induxerat eum. Et libro XXVIII. Placentini & Cremonenses questi ad senatum de agri populationibus, quas fecerãt Galli accolæ: iussit senatus Mãlio prætori, ut curaret. & decreuit senatus, ut qui ciues Placẽtini & Cremonenses erãt, in colonias mitterẽtur. Trebellius Pollio in Aurelianí gestis rebus. Cùm autẽ Aurelianus uellet omnibus simul Marcomãnis facta exercitus sui cõstipatione occurrere, tanta apud Placentiã clades accepta est, ut Romanũ penè solueret imperiũ. Scribit etiã Liuius XXI. fuisse apud Placentiã emporiũ ope magna munitũ, & ualde firmatũ præsidio, q̃d Hannibal expugnare nequiuit. Id emporiũ fuerat à Romanis bello Gallico munitũ: inde locũ frequẽtauerant accolæ, mixti undiq; ex finitimis populis: quos prędio superatos Hãnibal crudelissimè diripuit. Ornata fuit Placẽtia T. Tinca oratore Placẽtino, licut Cicero in Bruto H dicit, dicacissimo. Idemq; Cicero pro Muræna dicit patrẽ L. Pisonis eius qui fuit C. Iulij Cęsaris socer, fuisse Placentinũ, & bello Marsico faciẽdis armis prędfuisse. & diu pòst habuit Gregoriũ X. põt. Romanũ, qui Lugdunẽse cõcilium celebrauit. Isq; pontifex celeberrimus post multa gloriosè in ecclesia Dei gesta, Aretij obijt & sepultus est, ubi sępe miraculis coruscauit. Scribitq; Plinius, cũ Vespasiani imperatoris edicto cẽsus Italiæ haberetur, uirũ unũ Placẽtiæ repertũ fuisse, q̃ XXX. centũq; uixisset annos. Eaq; ciuitas ad annum XLIX. supra ducẽtesimũ & millesimũ Palauicinis nobilibus subiecta fuit, cũ nũq; prius cuiq; alteri subdita fuisset, q̃ nõ Italię omnis, aut saltẽ Lõgobardię totius dominiũ obtineret. Casus uerò q̃s postea per ætatẽ nostrã ptulit horrẽdos referre infinitũ fuerit. sed satis superq; sit nũc clariores breuiter explicare. Post mortẽ Ioãnis Galeatij Vicecomitis, q̃ fuit primus Mediolãi dux intra duos annos Placẽtia ociies prędę expositа fuit, ad eãq; tũc deuenit calamitatẽ, ut nos ipsam plustrauerimus totã omi mortaliũ, prętereq; unius publici hospitatoris habitatiõe destitutã. & ad annũ postea plus minus XL. Philippo duce Mediolanẽsiũ tertio uita functo, cũ pop. Mediolan. se liberũ esse parũ fortunato

Brotium. Tarus. Cornus. Fornouum.

Palauicini.

A nato cõsilio quæsiuisset, Placentiaq; Venetis se dedisset, in eam Mediolanẽses arma uerterunt. Frãciscusq; Sforcia Mediolanensis populi ductor exercitus, illã durissima pressit obsidione. Defensabat autẽ urbs à Thadeo Estense: quem Veniti cum duobus equitũ, totidẽq; peditũ milibus præsidio immiserãt: cùm tamẽ populus inesset magnus milia uirorum octo. Mediolanensiũ uerò exercitui præter Sforcianos milites decẽ milia inerãt. Frãciscus Piccininus, Guidacius Manfredus, Ludouicus Vermes, Carolus Gõzaga, & alij minores copiarum ductores, quos omnes cõstat supra XV. milia equitũ peditumq; habuisse. Oppugnata uerò est Placentia aliquot diebus copijs bipartitis, q; unis castris Sforciani, alij cæteri omnes tenderẽt, & muri utrobiq; bõbardis aperti sunt. Fortè autem fortuna accidit Padum cõtinuis aliquot dierum imbribus auctum adeò intumescere, ut naues ad mœnia appellerentur. Quã ob occasionẽ tertio nauali prælio urbs oppugnari cœpta: & Guidatio Gõzagæq; id muneris est iniũctũ. captaq; est magno impetu urbs præclara. Tãta autẽ in diripiendo fuit rabies, tam effrenis libido, ut nihil humani aut diuini iuris aliter sit seruatũ, quàm si in barbariem quandã publico Dei principumq; orbis Christiani edicto fuisset sęuiendum. Et ne singulas percurram scelerum formas, ea quæ aliâs in urbium direptione miserrima sunt uisa, matronas uiolari, uirgines parentũ sinu euelli, inter minima Placentię tunc sunt uisa. Secus Trebiam paulò supra Placentiam locus est insigni clade Romana Sẽpronio cos. ab Hãnibale inflicta notissimus: & Trebia intus ad sinistrã habet Runchuuerũ: & superius Bobiũ monasterio beati abbatis Galli, quod ipse anno aduentus Lõgobardorum in Italiam LXXXVII. Addoaldi Theudelindæ reginæ filij & ipsius reginæ impensa ædificauit clarum: ubi uerò torrente Auanto Trebia augetur, est Argonastũ: superius ad dexterã Octunũ, louenũ, & ad fontẽ Mõbrunum, qua in Ligures supra Genuã est trames. Ad torrẽtis Auanti sinistrã, ubi torrẽte Algretia augetur sancti loãnis oppidũ, & in Apennino Talliolum est castellũ. in Padi ripa sunt Tuni torrentis ostia, qui torrens in uia Æmylia S. loãnis agri Placentini oppidum attingit. Infrà est ad dexterã Bosenascũ. ulterius ad Padum Stella. & ad Torrẽtis Copæ ostia Bricolanum: ad huiusq; torrentis sinistrã intus est Clastidum illud Pœnorũ secundo bello Punico horreum nunc mediocre oppidũ: de quo Liuius XXI. Hãnibal inopia quæ per hostiũ agros euntes nusq; præparatis cõmeatibus maior in dies excipiebat, ad Clastidium uicum, quo magnũ frumenti numerũ congesserant Romani, mittit. Ibi cùm uim pararent spes facta proditionis, nec sanè magno pretio numis aureis quadringẽtis datis P. Brunduſino præfecto præsidij corrupto traditur Hãnibali Clastidium. Id horreũ fuit Pœnis sedentibus ad Threbiã. Illud autẽ oppidũ, & adiacẽtes ciuitates per id secũdi belli Punici tempus fuisse Ligurum ditionis ostẽdit Liuius XXII. Q. Minutius in læuã Italiæ ad inferũ mare flexit iter, geminoq; exercitu educto à Liguribus orsum est bellũ, oppida Clastidiũ & Licubium utraq; Ligurũ, & duæ gentis eiusdem ciuitates Celelates, Cordiciatesq; sese dediderũt: & tum omia cis Padũ, præter Gallos, Boios, Ligurũ sub ditione erãt. Superius sunt Trochoneũ & Turris: influit inde Padũ Staffola torrens: ad cuius ostia est Albianũ. Suprà ad sinistrã Nazzanũ & Vorcũ ad dexterã: intus Vogheria oppidũ nunc opulentissimũ. torrens inde habetur Coronus, ad cuius sinistrã intus Cassium: ad dexterã superius Muleta & Castellatiũ. Fluuius sequitur Schirmia, supra cuius ostia ad sinistrã Castrum nouum oppidũ, & ipsum opulentissimũ, quo insignẽ Borsium Estẽsem Philippus Anglus Mediolanensiũ dux donauit. Suprà est Terdona ciuitas uetus, quã ad annum nũc LX. supra ducentesimũ Federicus Imperator Barbarossus uastauit. Superius ad Schirmię sinistrã Seraualis, quod oppidum Philippi Mediolanensium tertij ducis dono possidet Blasius Agereus Genuẽsis, quẽ res maritimis expeditionib. bene gestæ clarum fecerũt. Et supra eam sunt insula Bissuda, & in Apẽnino Torilia. Sequitur amnis Tanarus duodecim auctus torrentibus, quorũ quatuor ad sinistrã, ad dexteram octo accipit. Ad Tanarum amnem ora incipit celebris nunc Mõsferatus appellata, cuius fines sunt hinc Padus, inde Apẽninus: & Tanarus ipse à fonte suo ad ostia, quibus fertur in Padũ, & superiori in parte mõtes Mõcalerio proximi, ubi Pedemontium incipit: Ferratẽsisq; ora penè omnis marchionibus est subdita in Italia nobilissimis. Qui ex Palęologis Cõstantinopolitanis imperatoribus oriũdi quinquaginta iã & centũ annis eã orã possederũt. Supsuntq; fratres quatuor Ioãnes Guilielmus, Bonifacius & Theodorus

Bobium.

Argonastum.

Tanarus.

Monsferatus.

odorus ſedis Apoſtolicę notarius. Etſi uerò omẽs literis ſunt ornati, treſq; natu maiores arma cum laude tractarunt. Guilielmus tamẽ pluribus per Italiã bellis interfuit. Locorum eius oræ ordinẽ ſequi, & ſimul digniora copioſius deſcribere operoſum fuerit atq; impeditũ nimis opus. Quare ſummatim quęcunq; uidebuntur digniora explicabimus.

Baſsignana. Ad Padi ripã ſunt Baſſignana, ubi ponte iunctus eſt Padus. & Valentia, uel potius Va-
Valentia. lentium ſicut Plinius, ubi primò Forumfuluĩ dicebatur: deinde pomatum, Fraſſinetũ,
Caſale. Caſale ſancti Euaſij, quod per ætatem noſtram ornatum fuit Facino Cane præſtãtiſſimo
Moncalerium. rei bellicæ ductore. deinceps habẽtur põs Sturię, Camianũ, Gabianum, Verrucula, ſanctus Raphael, Graſſinũ, & Mõcalerium oppida, ac Salutia Marchionũ eius cognominis illuſtrium patria, in qua principẽ nunc habemus literis, & omnimoda uirtute cõſpicuum Ludouicum. & ſecundum amnis Tanari ripam poſt Baſſignanã ſunt mõs Caſtellus & Panonum oppida. Deinceps Bergolium: & altera potior eiuſdẽ ciuitatis pars Alexãdria, quã Mediolanenſes, Placentini, & Cremonenſes, ut Papienſibus inimicis cõmodius obeſſe poſſent ad annum ſalutis LXV. ſupra centeſimum & milleſimũ ædificarunt: & ut nouę urbi ac facto ſuo maior accederet autoritas, eam à tertio Alexãdro tunc Romano pont. Alexandriam uocauerunt. Supra quam ſunt oppida Felicianum & Morum. Deinceps Aſta ciuitas malo uſuræ quæſtu opulenta, quã nunc obtinet dux Aurelianenſis Francorũ ſtirpe regia oriundus. & inde habẽtur oppida Guarene, Mõticellũ, ſancta Victoria, & Pollentũ: ubi Cn. Plancus cos. à M. Antonio ſuperatus, interfectuſq; fuit. Superius ſũt Ceua oppidũ nobile, & ſui marchionatus oppida, & caſtella, inter quę Tanarus fluuius ortum habet. Deinceps per Tanari ſiniſtrã deſcendẽdo obuia eſt Alba ciuitas Põpeiana à Plinio appellata. inde Rocha Tanari oppidũ: & ſuprà ubi Burmida fluuius Tanarum amnem illabitur, ſunt ad ſiniſtrã oppida, Caſtellatiũ, Caſtine, deinceps Aquæ ciuitas. Supraq; eam ſunt Baſtanium, Curtiſmilium, & Cariũ oppida nobiliũ Scamporum: quibus locis oppida continentur, & caſtella marchionũ Charrectenſium in Apennino ſita, & ad Genuenſium occidẽtalem Riperiam cõtinentia. Infrà uerò torrẽs Borbus ad dextrã Damianium, ad fontẽ habet Canachium, cui proximum eſt oppidũ
Carmagnola. Carmagnola, quod ætate noſtra ornatũ fuit Frãciſco cognomine Carmagnola, quo excellẽtiſſimo rei bellicæ ductore Philippus Mediolanẽſis, dux tertius, ſi diutius bene uti ſciuiſſet rem Venetã Florentinamq; in maximum diſcrimen perduxiſſet. poſt ſuprà dicta Padus in ſiniſtro duorũ cornuum, quæ ſub ortu ſuo efficit, habet Vncinũ, in dextro Cricium. inter quæ duo oppida eſt ipſe Padi ortus: quem Plinius fontẽ Viſundum appellat, dicitq; eum mediis diebus æſtiuis uelut interquieſcentẽ ſemper areſcere. & arduus à quo fons ipſe ſcatet mons Veſulus à priſcis eſt appellatus. Ex quo primũ naſci, & ab Alpibus diſcedere incipit Apenninus. Padum amnem à Virgilio lib. VI. Eridanũ appellatum Seruius grãmaticus ſcribit: ideo à poetis dici apud inferos naſci, quia naſcatur in Apennino in mare inferum uerſo. ſed cõtrarium eſſe uidemus, cùm ea pars Apẽnini, ex qua ortum habet, ſit in mare ſuperum uerſa. Quod aũt poſtea Seruius ſubiungit, uerum eſt, Eridanum fuiſſe dictum à Solis filio in curru fulminato, quẽ malè regebat, poſtea ſorores flentes uerſas in populos. Sed iam tranſeundum eſt ad aliam Lõbardiæ partẽ, quę olim dicta eſt Italia Trãſpadana: de qua Plinius. Trãſpadana Italia addita faba, ſine qua nihil conficiunt. & ubi de rapis lib. XVII. tractat, dicit: Tertius hic Trãſpadanis fructus. primuſq; illi eſt in Padi ripa Mintius noti uetuſtiq;, & à Virgilio celebratiſſimi nominis fluuius lacu Bænaco effuſus. Mintio ad ſiniſtrã prope Padum Gouernũ oppidũ, apud quem locum primus Leo papa Athilã Hunnorum regem, qui flagellum Dei dictus eſt, ne ulterius Italiã ingrederetur ſuæ ſanctitatis grauitate deterruit. & ubi Mintius palude emittitur, Mantuam urbem circundãte, Formigoſa eſt caſtellum. Mantuã urbem uetuſtiſſimam ab Etruſcis cõditam, & unam fuiſſe XII. coloniarum: quas ſuperius ex Liuio Patauino docuimus trans Apenninum ab ea gente miſſas magis conſtat, q; ut alia indigeat probatione: præſertim cũ poeta inſignis Virgilius ciuis ſuus, id orbi faciat notiſſimum: diffuſiuſq; eius uerbis narrat originẽ: Mantua diues auis, ſed non genus omnibus
Mantua. unum. Liuius libro XXII. Ita diuiſæ copiæ, Boiſq; in agrum ſuum Tannetum profectis Inſubres Cenomanniq; ſuper amnis Mintij ripam cõſederunt: intra mille paſſuũ & Cornelius cos. eidem flumini caſtra applicuit. & libro XXIII. prodigia enumerans, quæ anno

A anno v secundi belli Punici fuerũt dicit. Mantuæ stagnũ effusum Mintio amni cruentũ uisum. Passa est pridẽ Mantua calamitates maximas, præter illas, quæ Virgiliano uersu sunt notissimæ: Mantua uæ miseræ nimiũ uicina Cremonæ. Nã ab Athila Gothis, Longobardis, & Chachanno Bauarorũ rege eam quandoq; dirutam, quandoq; spoliatam, quandoq; mœnibus apertis immunitã fuisse relictam in Historijs ostendimus. Mantuæ per Caroli Magni tempora sanguis Christi miraculosus apparuit: ad quem uisendum II Leo papa se contulit: & inde in Germaniam ad Carolum accessit. Carolusq; Caluus Magni filius Mantuę ueneno interijt: quod Hebręus medicus pecunia corruptus dedit. Eadem quoq; in urbe II Nicolaus pontifex Romanus cõcilium celebrauit, in quo confirmata est constitutio de pontificis Ro. electione à cardinalibus facienda. Interfuitq; concilio Mathildis gloriosa, in cuius potestate ea urbs tunc erat. Obijt in ea nuper præstãtissimus princeps Ioannes Franciscus Gonzaga bello & pace clarissimus, uirtute cuius & proximarũ Lombardiæ ciuitatũ infortunijs, per ætatẽ nostrã opibus Mantua populoq;

Sanguis Christi.
Carolus.

B quàm multis ante fuerit seculis plenior est facta. Superestq; Paula uxor, mulierum ætatis nostræ à religionis sapientiæ & humanitatis partibus celeberrima. Et huiusmodi parentũ laudibus respondentes Ludouicus marchio, Carolusq; frater, & si arma cũ laude tractãt literis exornant. Quibus eos & fratres & sorores imbuit uir doctissimus, ac omnimoda uirtute cõspicuus Feltrensis Victorinus. Episcopũ itẽ & ciuẽ nunc habet Mantua præstantissimũ Galeaciũ Caprianum, literis honestate & prudẽtia ornatissimũ. Mintium amnem põte iungit Valegiũ oppidũ. Supra ad lacus emissioriũ est Piscaria magni portorij oppidũ: arce & ponte magnifici operis à Scaligeris olim Veronen. conditum. Isq; pro Benaco Gardæ lacus nunc appellatus est. Virgilius, Quos patre Benaco uelatus arundine glauca Mintius infesta ducebat in æquora puppi. Benacusq; oppida & ui cos habet ad dexterã Lagisiũ Gardãq;, à quo nomen accipit: Turrim Malesinũ & Turbolum, sub quo illũ intrat Sarcha fluuius in Tridentinis montib. oriundus. Estq; is Turboli uicus turri munitus debilissima, ad quẽ primaria historiarũ nostræ ætatis pars, p mi

C raculo narrat triremes Venetorũ Philippensi bello altissimis traductas montib. in Benacũ fuisse dimissas. Sarchiæ itẽ ad dexterã sunt castella & uici, Archus, Drenna, Madrusiũ. & ad parui lacus quẽ in mõtibus facit dexterã Vocianũ. superius in ualle Pontionũ: & ad fluuij Sarchæ fontẽ sancta Maria. Ad Mintij sinistrã Goidũ, Volta & Capriana. ad lacus uerò sinistrã Riuoltella, Desentianũ, Mineruiũ, & in sinus quẽ facit lacus angulo Salodiũ. pòst in circuitu Madernũ, Gargnanũ, Lucioniũ, & Riua nobilissimũ regionis oppidũ, qd in historijs Longobardorũ legimus sic appellatũ fuisse à riuo sanguinis, qui factus est, cũ rex Longobardorũ Grimoaldus Frãcos Italiã per Tridentũ ingressos, magna occidione in prælio superasset. Superius ad Sarchæ sinistrã Trienniũ & Cadarcionũ. Estq; in lacus insula Sermionũ. Vltra Mintiũ per Padi ripã est Burgus fortis, ubi Mãtuanus marchio illũ munitissimis hincinde custoditũ arcib. catena claudit: paulò suprà

D sunt amnis Ollij ostia. Is fluuius lacu Sebuino, quã nũc Isei uocãt, effusus breui supra Padum tractu, ad dexterã Clesio augẽt fluuio, ppe cuius ostia est oppidũ Marcharia. & ad ipsa ostia Caluatũ castellũ. Ad Clesii uerò dexterã sunt Asola, Morum, Mons clarus, cui amplissima adiacet planities, & Lunatũ oppidũ. Ad eiusq; sinistrã Gauardũ, Buarnum, Angoseniũ: superiusq; Clesiũ tres augẽt torrentes, Touerus, Degnus, Biocolus. Ederũ inde habet castellũ, apud sui nominis lacũ, quẽ sub Ludronio castello altissimis in montib. influit Chaffar torrẽs. ad Clesii uerò fontẽ Bargatiũ est oppidulũ. At ad Ollij flumi-

Pons uicus.
Vrcei.
Iseum.
Ollius.
Frigidolfum.

nis sinistrã sunt, pons uicus, Vrcei noui, Vrcei ueteres oppida. & suprà ad Sebuinũ est Isei oppidũ, à q lacus nouũ accepit nomẽ. Suprà ubi Ollius ipse lacũ influit, est Pisognum castellũ. & ubi torrente augẽt Grinia, Buenũ Superius Ciuitale & Brenũ. ubi fontẽ habeat Ollius, difficile est diffinire. Nã quum à Frigidolfo lacu, q est in Alpib. torrentes decidãt duo, q ad sinistrã est Frigidolfum nomẽ retinẽs Olliũ influit: q uerò est ad dexterã, in aliũ cadit torrentẽ, à q Ollium habere initiũ incolæ affirmãt. Quum itẽ alter torrẽs apud Poggiũ castellũ oriundus duorũ, quos habet ramorũ, altero ad sinistrã p Dialengũ S. Bartholomæum, Armicũq; & Cusiã uallis solis loca Abduã, altero ad dexterã Ollium illabit: cõmunẽ cũ Abdua ortũ Ollius habere uidet. Sed ad inferiora amnis Ollius pauło supra Clesii ostia ad sinistrã habet Platinã, post Rebechũ, inde Soncinũ opp. superius

Palatiolum & Calebium. Ad lacusq; sinistrã Sarnagũ, Pranoriũ, Loarium, Mõticulum, &
Brixia. Cemmium & Edoliũ. medio qđ Clesium & Ollium amnes interiacet spatio Brixia est
præpotens ciuitas, quã lustinus ex Trogo dicit cõditã fuisse, simul cũ Mediolano, & plu
rib. alijs ciuitatib. à Gallis, qui urbẽ Romã ceperunt. Sed Liuius uelle uidet eã fuisse Ce
nomãnorum olim, à quib. cõdita sit caput. Est aũt uetusto nomine, & rebus apud eã ge-
stis clara, quã Liuius lib. XXI fuisse Romanis auxilio his uerbis scribit. L. Æmilius imp.
effusum agmen ad Mutinã ducit. & in syluis, quæ tũc circa Mutinã erãt, cæsi sunt Roma
norum LXXXX. Cæteri Tãnetum petierunt. sex signa militaria adempta. Fuere tunc au
xilio Romanis Brixiani Galli, aduersus alios Gallos & Boios. Et lib. XXII. Ira diuisæ
copiæ, Boiscq; in agrũ suum Tannetũ ꝓfectis, Insubres cũ Cenomãnis super amnis Min
tij ripã cõsederunt: intra mile passuum & Cornelius cos. eidẽ flumini castra applicuit, in
de mittendo in uicos Cenomannorum Brixiãq;, quæ caput gentis erat, ut satis cõperit,
& cætera. Nec tñ minus clara est reddita, per ætatẽ nostrã obsidione, quã omnium duris
simã Philippensi bello, & Francisco Barbaro insigni Veneto præfecto defendente per fi
Mella. tulit. Brixiã præterlabit fluuius Mella, scatentib. ubiq; per regionẽ fontibus & riuis po-
tius q̃ torrentib. quatuor influentibus, nõ multis auctus aquis, quas ad nullum ꝓximo-
rum amniũ integer perducit. Habet Mella ad dexterã Mompianũ, Cõcisum & Seretiũ
castella, ad sinistrã ubi crescere incipit Choriũ, subinde uillã & Vncinum, & ubi influit
Broccus torrẽs Brocciũ, & ad Broccij ortũ Lodriũ. ad fontẽq; Mormę torrẽtis Pesaciũ,
secusq; Mellæ ipsius alueum Boratũ & Coium. Ad Padi alueũ sequit Dosiolum, & post
Vitelliana oppidum, opib. populoq; refertissimum, qđ Vitellius imp. direpta Cremo-
na, dum Ottonis Romæ imperantis mortẽ cum ꝓditorib. cõstitutã expectat, pro castris
primo habuit, postea ut pro oppido habitaret, reliquit cõmunitũ. Superius est Sablone
ta oppidum, q̃ familia in Cremonensib. nobilis comitũ Persiceti, quæ nũc habet Brocar
Casale maius. dũ literis ornatissimũ duxit originẽ. Inde quinto milliario in Padi ripa abest Casale, qđ
cognomine dicunt maius, oppidũ populo frequentissimũ. Inde milib. passuum triginta
Cremona. abest Cremona uetus Romanorũ Colonia simul cũ Placentia, sicut Liu. XXI. scribit de C
ducta: quæ sicut Virg. nõ de præterito magis uerè dixit, quã de futuro uaticinatus fuit,
multas sæpenumero calamitates incurrit, q̃ post tẽpora Virgilij à Vitelliano exercitu
primũ, ut diximus, direpta: & post annos circiter quadringentos à Gothis, inde à Gisul-
pho Lõgobardorũ rege, & Sclauis illi militantib. per diẽ XII. Septẽbris ad annũ salutis
circiter sexcẽtesimũ & trigesimũ euersa: & annis postea plus minus sexcẽtis inde elapsis
à Federico imperatore Barbarossa spoliata ac immunita fuit derelicta. Nũc aũt Frãciſco
Sfortię per Blãchę Marię uxoris dotẽ subiecta est. habuit ex uetustissimis M. Furiũ poe
Quintilius. tã cognomine Bibaculũ, & postea Quintiliũ poetã Virgilio & Horatio familiarissimũ
Eusebiũ quoq; Cremonẽsem ecclesiasticorũ dogmatũ peritissimũ. Habuit quoq; Gerar
dum Sablonetiũ excellentẽ physicum, & astronomũ, q̃ Chaldæas Græcasq;, sicut & La
tinas eductus literas Auicẽnæ & Rasis, siue Almãsoris libros, q̃ nunc Latinè legunt, trã
stulit ex Arabico: & nuper habuit Ioannẽ Balistariũ præceptorẽ meũ grãmaticę, rheto
ricæ, & poeseos, quib. adolescẽs ab eo imbutus fui peritissimũ. Habuit quoq; tum mul-
tos iuri & medicinæ deditos: tum maxime Nicolaũ Placẽtinũ episcopũ Vincẽtiũ fratrẽ
Amidanos ciues eloquẽtia exornatos. Suprà ad dexterã est Machastorma castellũ cęde
Caualcaboum, q̃s Cabrinus Fundulus crudelissimè ibi occidit, notissimũ: deinde proxi
mo loco sunt ostia fluminis Abduę. Intus ad dexterã paucis supra Padũ milib. Abduã in
fluit Serius amnis: ad cuius ostia imminet Abduæ Picigitonũ oppidũ populo frequẽta-
tum arcẽ habẽs inter primas munitioresq; Lõbardiæ numerandã. Et ad Serij dexteram
sunt S. Sebastianus, Castilionũ, Ruminẽgũ, Martinengũ, & in mõtib. Ghisalbagum Se-
riacumq;: & inde uallis Seriana uicis plurimis frequẽtata. Ad Serij fluminis sinistrã pri-
Crema. mum est Crema oppidũ nobile à Federico Barbarossa post afflictã Cremonã in eius ci-
uitatis dãnum opprobriumq; ædificatum, q̃ Veneti per fœdera sunt potiti, quæ cũ Fran
cisco Sfortia aduersus Mediolanẽses inierunt. Suprà sunt Nemberium & Vertorium, et
ad fluuij fontẽ Bardionũ. Imminet ostijs Abduæ ad sinistrã castrum nouũ cognomine
Bucca Abduæ. interius quinquagesimo secundũ amnis decursum milliario est Lauda
ciuitas, quã Federicus Barbarossus Mediolano destructo ædificauit, ornatq; ea ciuitas

Ambro-

A Ambrosio Vignatensi Iurecõsulto in Lõbardis præstãtissimo, bonarumq; artiũ studijs deditissimo:& pariter Mapheo Veggio doctissimo atq; optimo uiro:aliq; editis operibus partim metro, partim oratione soluta claro. Distat à præsenti Lauda ciuitate tertio milliario, altera Lauda uetus dicta, quã uulgo ferũt Cn. Põpeium ædificasse, datis ibi colonis primarijs piratarum, qs duxerat in trumphum: qd quidẽ nullo inuenimus in loco. Quin potius Seruius in Virgilij expositione est autor, piratas partim in Græcia, partim in Calabria à Põpeio agros habuisse: nisi fortè aliter uoluisse uideat innuere Lucanus in primo, ubi facit Cæsarẽ Arimini cõcionantẽ sic dicere: Quæ sedes erit emeritis, quæ rura dabunt? Quæ noster ueteranus aret, quæ mœnia fessis? An melius fient piratę magne coloni. Plinius uerò uelle uidet eã urbem fuisse cõditã à populis nomine Liuijs & Marcis, qui fuerunt Transalpini: & tñ eã appellat Laudã Põpeianã: rarã autẽ in ueterib. scriptis eius urbis aut loci uidimus fieri mentionẽ. Primusq; præter Plinium locus, in quo Laudæ ciuitatis nomen legat est, ubi nos Odoacris Erulorum regis aduentum in Italiã B describentes diximus: qd & aliunde accepimus Oreste patritium Augustuli imp. genitorẽ, apud Laudã Odoacri cõgressum, ab eoq; superatum Papiã cõfugisse. Supra Laudã Abduæ imminet Cassianum oppidum. post regio est Mons Brigãtius appellata, multis habitata uiculis, & uini optimi castanearumq; feracissima. ubi uerò Abduæ mõs ipse imminet Brippium est oppidum qd Veneti obtinent. Et suprà uarios inter colles Abduã dextrorsum illabit Brembus amnis, cuius cõualli inter montes insunt castella & uici, S. Petrus, Menium, Augum, S. Peregrinus, S. Ioannes, & Platia. Cõtra Brembi amnis ostia est Vauarium castellum, & intus Gorgontiola. attrahit ex lacu Lario nunc Comi dicto Abdua sinum, quẽ Lauci lacum dicunt. Estq; ad lacus ipsius emissoriũ, qua fluuius Abdua in mediterranea exit, Leucum oppidum: ubi põs eum iũgit amnẽ. Et secundũ lacus dexterã superius sunt Abbatia, Mãdellũ. deinceps Lerniũ, Varena, Bollanũ, Corcenũ, Prona: & ubi Abdua ipse ex Alpib. cadẽs Lariũ influit, est Colungũ. supra sunt Morbẽgum, Stationa, Tiranũ, Machũ. & ubi cõmunẽ Abduæ cũ Ollio fontẽ esse diximus, sub C Frigidolfo Burinũ. Sunt etiã ad Abduæ lacũ influentis sinistrã Postalesium, Xundrũ. & supra lacunã, quæ Abduæ fons à multis esse creditur Posclauinũ. Medio qd Abduã influentes Serium, & Brembũ fluuios interest spatio editissimis in montib. est Bergomũ ciuitas uetusta, à Gallis simul cũ Mediolano, & Brixia, & Verona, eodẽq; tẽpore sicut Põpeius Trogus dicit ædificata: quæ Gasparino Bergomensi rhetore & grãmatico exornata est. Eo itẽ spatio qd Brembum, Seriũ, Abduãq; amnes, & Bergomẽses intercedit mõtes, regio est Glarea Abduæ appellata. Insunt & castella Triuilium, Mozanica: & quæ suprà sunt dicta, Ruminengũ, Martinengũ, & Carauagium prælio insigne omnium ætatis nostræ memorabili: in quo Mediol. tũc reip. exercitus copias Venetorũ equitũ XII peditũ IIII milia fregit, fuditq;: uel potius maiori ex parte cepit. Sequit ad Padi dexterã Belgiosium uilla opulentissima: quã Philippi Angli Mediolanẽsis tertij ducis dono obtinet Ludouicus Cunij comes, Albricum tertium & Malatestã comitum Cunij, sicut ostendimus clarissimorũ reliquias in ea fouens. postea habent Vmbronis fluminis, qd D Eupilum lacus Larij siue Comensis partẽ exonerat ostia. primũ habet Vmbro ad dexterã castellum Villalantẽ: post sanctum Angelum. Et lõgè suprà intus Cãturium oppidũ, superiusq; Comũ ciuitas uetusta lacui Lario, cui dat Comensem appellationẽ cõtigua: quæ à Gallis cum Mediolano, Brixia & Verona, sicut Trogus scribit, cõdita fuit. Ciuẽ ea ciuitas habuit paterna origione Plinium: quẽ mutatus incolatus uocari fecit Veronẽ sem, qui scribit Comum & Bergomum Oromoniorũ stirpis fuisse, Catonẽ tradidisse: q fassus fuerit se gentis originem ignorasse. Quã postea docuit Cornelius Alexãder affirmãs ortã fuisse eã gentẽ à Græcis, interpretatione nominis indicãte, q uitã in montibus degant. Catullusq; poeta innuere uidet Cæcilium poetã fuisse Comensem hoc epigrãmate: Poetæ tenero meo sodali Velim Cęcilio Papire dicas: Veronã ueniat, noui relinquens Comi mœnia Larium q; litus. Nã quasdã uolo cogitationes Amici accipiat sui meiq;. Quare si sapiet uiam uorabit. Isq; Plinius Comi cõuersatus fontẽ esse dicit in Comensi, qui singulis horis semper intumescit ac residet. & idem affirmat Abduã amnem lacum Larium supernatare. quodq; nunc quoq; usu cognoscitur, lapidẽ esse dicit in Comensi, qui cauat, tornaturq; coquendis cibis. Longobardorũ quoq; habent historiæ in

Lauda uetus.

Odoacer.

Leucum.

Mandellum.

Plinij patria.

lacu Lario insulã esse, quę Comantina appellaret: in qua legimus Francilionẽ primò du
cem Romanum: postea aliquos Gothorũ & Longobardorum reges multas conseruas-
se diuitias. & forte maiores omnib. quæ ab illo tempore alicubi in Italia fuerint congre-
gatæ, eaq; insula nunc nobis ignota nõ longe à domo aberat, uel oppido, uel uico. Scri-
bit etiã Plinius Transpadanã Italiã iuxta Alpes Larium lacũ habere amœnũ arbusto a-
gro, ad quẽ ciconiæ nõ transuolant. Sunt ad eã lacus partẽ, quæ à maiorib. appellat Eu-
pilus: dextera in parte Fenium, Palantium, Ripa, Nesium, Lesseniũ: & qua se lacus in Ab
duã flectit Belasium. Ab Vmbronis fluuij ostijs paruo supra Padũ tractu sunt S. Colum
Sanctus Columbanus. banus: post uia Laudensi à Mediolano Melegnanum oppida: inde uicus mercatus po-
Modoetia. pulo frequẽtissimus: & superius Modoetia nobilissimũ totius Lõbardiæ oppidum. in q̃
seruat absurda cõsuetudo ab trecentis annis introducta, Cæsares Germanos corona fer
rea in Romanos reges, imperatoresq; insigniri. id oppidum reddidit prius ex paruo am
plissimũ Theodoricus rex Ostrogothorũ primus, palatio ibi magnificẽtissimi operis ę-
dificato: & Theodelinda Lõgobardorũ regina insignis: ad quã beatus Greg. dialogo-
rum libros scripsit: basilicã beati Ioannis Baptistę, ac palatium superbissimum sumptuo
sissimo opere in eodẽ extruxit. Supraq; Modoetiã Vmbroni fluuio adiacet Charrarũ.
Secus Comũ ad Vmbronis ex lacu Eupilo ortum Brixia influit torrẽs: ad cuius ortũ ca-
stella sunt Murgũ, Canossiũ & Vatallũ. Ad secundũ latus Larij uel Comi siniſtrã sunt,
Sennobiũ, Arcinium, Cãpus: & ubi torrẽs aqua Seria influit, Monasium: dehinc Raso-
negũ, Gundũ, Grauidona, Damassium, Iera, Soregiũ: & ubi fluuius lacum influit est Se-
Clauenna. nolegũ. Supra torrentẽ sunt, Larium, Victoria: & dehinc castellũ Clauenna: apud quã
Plin. dicit curiã Rhetiarũ fuisse. Ea uerò montana regio cur olim Rhetia fuerit appella-
ta: Iustinus in Trogo sic docet. Tusci à Gallis pulsi sedib. Alpes occupauere, & Rheto-
rum gentẽ sic ab eorũ duce appellatã cõdidere. Fueruntq; hi populi bifariã in primã &
secundã Rhetiã diuisi. Ad alterũ uerò latus Casatium, & in extremo lacus angulo Megi
ulla castellũ. Ad dexterã Padi ripã post Vmbronẽ prima habent Ticini ostia. Is fluuius
Verbanũ lacum, quẽ nunc maiorẽ dicunt exonerat. Adiacet huic amni ad dexterã quat
to supra ostium milliario ciuitas nunc Papia Ticini nomine uetustior: quã Plin. uelle ui
det fuisse cõditã à populis Leuijs & Maricis, q̃ fuerunt Transalpini. Sed quantũ licet ex
Liuij scriptis cõijcere Ticinum urbs, q̃ tẽpore Annibal in Italiã uenit, nondum erat. Nã
lib. XXI sic habet: Iã tñ Scipio Padum traiecerat ad Ticinum amnẽ motis castris. & in-
frà: quum utrinq; ad certamen accensi militum animi essent Romani ponte Ticinũ iun-
gunt tutandiq; pontis causa castellum superimponunt: & inferius: auxit pauorẽ Cõsulis
uulnus, periculumq; intercursu tum pubescentis filij ꝓpulsatum: hic erat iuuenis Africa
nus. Dicimus itaq; nõ potuisse abesse, quin si Papia tunc fuisset, aut Ticinum urbs, eius
nomen aliqualiter Liuius posuisset: nec pontẽ Romani fecissent, factoq; castellum im-
posuissent. Eã ciuitatẽ Athila rex Hunnorum direptã uastauit. & quũ paulopost instau
Odoacer. rata esset Odoacer Erulorum rex Orestẽ patritium, Augustuli imperatoris genitorẽ in
eo obsessum uiq; captum interfecit: Ticinumq; urbs crudeliter direpta atq; uastata est:
ubi tunc cædes maxima fuit ciuium Rom. quanta nunquã alibi post Romani imp. incli
nationẽ cõmissa fuerat: Pariterq; ad annum inde circa centesimum & uigesimum uoue
rat se facturum Alboinus rex primus Longobardorum, nimia Papiensium resistentia fa
stiditus. Sed cũ ipso ingressu equus sub eo collapsus, surgere nequiret, admonitus à bo-
no uiro comite suo mutauit ꝓpositum, equusq; illicò surgens, illum in urbẽ detulit inco
lumem. Rodulfo aũt Burgundo Italiæ regnum occupãte, per VII Stephani pontificis
Ro. tempora Vngari Salodo duce Italiã ingressi, Papiã obsessam captamq;, ferro igniq;
uastarunt. Alunda fuit adolescẽtula nobilis, & pulcerrima Papiæ incerto nobis iure do
minio potita: quã Vgo Arelatensis Italiæ rex Lothario filio dedit uxorẽ. Eoq; mortuo,
tertius Berengarius Vgoni in Italiæ regno successor Papia potitus, mulierẽ carcere te-
nuit. Interea Agapitus pont. Ro. Italiæq; ꝓceres & populi, Berengarij & Alberti filij ty
rannidẽ exosi, Otonẽ primum ex Germania in Italiã uocauerunt. Isq; cum armatorum
milib. L. Veniens Berengario & Alberto deiectis, Alundã Carcere eductã matrimonio
sibi copulauit. tumq; Italia à malis, quæ diu fuerat perpessa respirare cœpit. Pertharis Lõ
gobardorum rex monasterium sanctæ Agathæ: & Theudelinda regina ecclesiã sanctæ
Mariæ

A Mariæ ad Perticas in ea ciuitate cõstruxerunt. Et Luthprandus Lõgobardorũ rex ossa beati Augustini ex Sardinia Papiã, ubi ueneratissimè seruantur, deferri curauit. Idemq; rex monasterium beati Petri Cellula aurea appellatum, & apud Holonam, ubi curiã sæpè reges tenuerunt monasterium S. Anastasii martyris ędificauit. Gondiberta regina ecclesiã S. Ioannis Baptistæ: & Petrus episcopus Luthprandi regis cõsanguineus ecclesiã S. Sauini Papiæ cõstruxerunt. Eã urbẽ situ & aeris salubritate amœnissimã reges Ostrogothorum, & postea Lõgobardorum libẽter incoluerunt: unde apud ipsam multa fuerunt præclarè gesta à nobis in Historijs præter prædicta accuratissimè scripta. ornauit eandẽ maximisq; prosecutus est spiritualibus adiumẽtis Epifanius episcopus Aquileia oriundus: qui sex milia captiuorũ Mediolanen. à Francorũ rege liberari impetrauit. Et quodeuigesimus nominis ordine Ioannes pont. Ro. qui à Bonifacio Ferrutij filio pontifice adulterino captus, in arcẽq; S. Angeli coniectus diem ui adhibita obijt, ciuis fuit Papiensis. Habet nũc Papia in gymnasiis multos iuriũ ciuilis & põtificij ac philosophię B & medicinæ scientia claros. Sed ex ciuilibus Catonẽ Saccũ, & Silanum Nigrũ ciuili deditos iuri & bonarũ artium studijs exornatos, Adiacet Ticino amni intus ad dexterã & fossæ manufactę ab eodẽ fluuio ductæ hæret Abbiagrassum. Superius est Vigiuenũ Petri Cãdidi literis Græcis, ac Latinis, ac editis operib. clari patria. Inde Cuccionũ & post Sextiũ lacui ꝓpinquũ: qua in parte Verbanũ lacum duo minores augẽt lacus, quorum qui est ad dexterã Lugani: q; ad sinistrã S. Iulij appellat. Ad Verbani siue Maioris lacus dexterã Angleria primum est oppidum, à quo Vicecomitum familia originẽ traxit. Recedit uerò intus ad dexterã eius lacus partẽ Varesium oppidum populo frequẽtissimũ. Supra curuatus est bifariã Verbanus, siue Maior lacus Lugani ea in parte appellatus, cui adiacẽt, Brosiuũ, Portus, Caput laci, Cãpronũ, Ostenũ & Porlectia: & ubi Lauenus influit amnis sunt ad lacus Vndas, Sessa, Morchũ & Luganũ, à quo lacus nomẽ accepit. Ticinũ ad sinistrã paruo supra Padũ tractu torrẽs influit Graualonus, ad cuius sinistram est Gropetũ. intus sunt Mortaria oppidũ nobile, & Laumelũ nũc exile, sed opulẽtissimũ C olim oppidũ, multis celebratũ, pręsertim Lõgobardũ historijs. Nã Theudelinda Antaris Lõgobardorũ regis relicta Agillulfum Taurinẽsem ducẽ apud Laumeliũ sibi in matritũ, & Lõgobardis ut permiserunt, in regẽ asciuit. A Laumeloq; nomẽ habet omnis peninsula regio aliquot oppidulis uicisq; frequẽtata, in qua lignũ gigni & multum & optimũ, Plinius est autor. Interius est Nouaria ciuitas, quæ Albutio Silo claro oratore, sicut tradit Eusebius per Octauiani imperatoris ætatẽ ornata fuit. & ad annũ salutis VIII, & terdecies cẽtenũ habuit Dulcinũ hæresiarchã, in quẽ cũ Clemẽs V põt. Ro. animaduertendũ censuisset: ipse in mõtes, q; Nouariæ altissimi imminẽt, cũ sectatoribus quingẽtis se cõtulit: quos saltuosus natura, & penè inaccessibilis locus fuisset tutatus, ni superueni ens solito maior nix plurimã eorũ partẽ fame ac frigore mortẽ fecisset oppetere. Dulcinusq; & Margarita uxor cũ reliquis, eo cõfecti incõmodo in potestatẽ uenerũt. nec tñ errori ut abrenunciarẽt, adduci potuerunt: quin Margarita in cõspectu mariti mutilata: D & ipse item pari laceratus supplicio, in ꝓposito pertinaces, tot penè mortes, quot habebãt mẽbra perpessi sunt. Mõs nãq; Bosus nomine, Coctiarũ Alpium ꝓmõtoriũ, cęteros superãs Italiæ mõtes, ad ipsum uerticẽ, quẽ semper cõtinuatis etiã æstate niuibus tectũ habet omnino inaccessibilis est, cui hæret cõtiguus paulo celsitudine demissior mons, nũc ab hoc Dulcini facto Gazaronũ appellatus, in summo cuius uertice, & ad eũ locũ, in quo se cõtinuerãt hæretici, sacellũ nũc est S. Bernardi uocabulo appellatũ. Adiacẽtq; eius mõtis radicibus ad auersam partẽ, Triueriũ, Cozola, & Crepacorũ agri Vercellẽsis oppida & castella. Ad Ticini itẽ undas est Castalletũ: & paulò suprà ad lacus Verbani, si ue Maioris emissoriũ, à q; Graualonus amnis ortũ habet, sinũ efficit ipse lacus, quẽ Mergotij lacũ dicũt. Illabũturq; torrẽtes duo Grais Alpibus defluẽtes: quorũ unus Tõsa dicit. alter ꝙ S. Iulij lacũ trãseat: eius lacus retinet nomẽ. Nã in eo lacu insula est à S. Iulij ecclesia, sicut & lacus appellata, Visunturq; ibi cõfessoris Iulij reliquiæ miraculis coruscãtes. Suntq; ad lacus Mergotij sinistrã Omagnũ, Acabriũ, Aimũ, Boguinũ, & ad dexterã Vpaiũ atq; Apeliũ. Ad Tõsæ sinistrã Vergõta, & suprà in Alpibus Domussula, quã nũc Domodusulã appellãt. estq; unus ex quatuor tramitibus, unde à Mediolano in Gallias siue Germaniã traijcit. Ad Tõsæ uerò dexterã Mergotium, à quo sinus nomen accipit:

S. Augustinus.

Epifanius.

Nouaria.

Vpaium.

Domißula.

& ad eandē ſinus dexterā Palātia. Sequunturq; ſecundum Verbanum lacum oppida & E caſtella, Canobiū, Briſagū, Aſcona, Carniū, Gardola. & ubi Ticinus ex Alpibus Graijs cadēs lacū Sebuinum influit, caſtellum eſt nomine Magainum. Deſcripſimus ſuprà duos amnes Padū illabētes, hinc Vmbronē, inde Ticinum: & ſimul docuimus quibus in locis uterq; amnis, ex Verbano hic, ex Eupilo ille, ortū ducat. Dumq; loca explicuimus ipſis uel fluminibus, uel lacubus adiacētia, mediā liquimus intactā planiciē omnium Italiæ populis frequentiſſimā. In qua Mediolanum eſt ciuitas potentiſſima: quā noſtro iudicio inſulſe opinati ſunt quidā inde dictā, q; in medio Padi, Ticini, Abduæ & Vmbronis amniū ſita eſt. Sed alia eſt eiuſdē nominis ciuitas in Gallia, cuius fines nullis amnib. ſimiliter ſunt coerciti. Originē uerò habuit Mediolanum Lōbardiæ, quā Liuius Patauinus & Trogus Pōpeius narrāt, à Gallis, qui duce Brenno in Italiā deſcēderūt: populiq; loca incolētes, in quibus eſt ædificata, inſubres appellabanť. de quibus L. Florus ex Liuio dicit: Galli Inſubres ferini & immēſi corporis Alpium accolę ſæpè aliàs, ſed Viridomaro duce iurauerunt ſe nō ſoluturos balthea, niſi in Capitolio. Æmylius uictor eos do muit. nec uidemus alia fuiſſe Italiæ loca, in quib. facilius coaluerit mortaliū multitudo tāta, quātā Inſubres primū poſt Mediolanēſes per omne ſeculū habuerunt: Roma enim nō modo nō genuit, quē habuit multo maiorē Mediolanēſi populum: ſed faciēte aeris ſemper ab ipſa cōdita inſalubris diſpoſitione, cōfluentē ex tota Italia cōportatāq;, & uiductā ex toto orbe mortalium exuberantiā malè cōſeruauit. Quæ apud Inſubres Mediolanēſesq; poſt eā cōditā urbē hiſtorici geſta ſcribunt, hic referre operoſiſſimū eſſet; ſed noſtro inſiſtētes inſtituto, indices earum rerum ponemus. Scribit Euſebius in tēporum ſupputationibus Statium Cæcilium comediarum ſcriptorē clarum fuiſſe Inſubrem Gallū, & Ennij cōtubernalē: & quoſdā exiſtimaſſe ipſum fuiſſe Mediolanēſem. Scribit Liuius libro ab urbe cōdita XX exercitū Romanorū, tūc primum ultra Padū fuiſſe ductū, & Gallos Inſubres aliquot prelijs ſuperatos in deditionē tunc primū ueniſſe: quod quidē ad annos Romanæ urbis cōdi. CCCCLX fuiſſe uideť. XXX inde Liuij liber habet Magonē Annibalis fratrē in agro Inſubriū uulneratū, dum in Aphricā per legatos Cōreuocatus nauigaret: apud Corſicā obijſſe. & lib. XXXI habet, L. Furiū Prætorē Romanū Gallos Inſubres rebellantes, & Hamilcarē Pœnum in ea parte molientē acie uicīſſe: Halmicareq; occiſo milia hominū XXXVI cæſa fuiſſe. & lib. XXXI habet Cornelium Cethegū coſ. Gallos Inſubres prælio fudiſſe: paulò pòſt L. Furiū Purpureonē, & Claudium Marcellū Boios & Inſubres Gallos ſubegiſſe, Marcellūq; triumphaſſe. Poſt eū uerò triumphū urbs Mediolanēſis per annos fermè quingētos pacatiſſima, atq; adeo floręs fuit: ut illā principes Ro. quoad p occupationes licuit, inhabitauerint Nerua Traianus, Hadrianus, Maximianus, Philippus, Cōſtātinus III. Cōſtās & Conſtantinus IIII, qui dictus eſt Gallus. Iouianus, Theodoſius, Valēs & Valentianus. Iulianumq; Galli fratrē Mediolani Cæſarē appellatū fuiſſe tradit Euſebius. poſt eā uerò tā diuturnā felicitatem primas paſsū eſt moleſtias Mediolanū beato Ambroſio adhuc ſuperſtite: Arianis ſicut ipſe in Omelijs ſcribit infeſtātibus, quorū perſecutiones ut declinaret in Illyricū exul ſe cōtulit. Poſt ſerā uerò, ſicut Euſeb. tradit, Auxētij mortē Ambroſio Mediolani epiſcopo in ſuā ſedē reſtituto: oīnis Italia ad rectā Chriſti fidē eſt cōuerſa: paulo tñ poſt Athila Italiā ingreſſus, quū omnē afflixiſſet Venetiā Mediolanūq; diruit. Inſtaurataq; tunc partū quieuit bellis agitata: quæ Oſtrogothi cum Iuſtiniani imperatoris ducibus geſſerūt. Quib. in bellis, ut Gothis reſiſteret, & in partibus Iuſtiniani imperatoris duraret, Mediolanū eas pertulit difficultates & anguſtias, quæ hominibus uix tolerabiles eſſe uidētur, & tñ ſuperāte famis acerbitate deditionē tunc etiā, ſicut & nūc inuitā fecit. A Lōgobardis autē eadē urbs nō quidē deſtructa unq;, ſed maximis moleſtijs agitata eſt. Illiſq; à Carolo Magno dominis regnoq; priuatis Mediolanū per annos LX & CCC ſub Italiæ & Romæ regib. imperatoribusq; quaſi liberū floruit, nullas interim magnas paſſum agitationes quouſq; Federicus imperator Barbaroſſus ad annū ſalutis LXV, & undecies centenū eā diruit & ſolo æquauit. populū autē in ſex tribus portarū nomine diuiſum, ſexto decimo ad minus diſtātia paſſuū miliario habitare coegit. Sexto autē ab inde anno, quū Federicus bello à Frācię regibus pro tertij Alexandri pōtificis Ro. ſalute agitaret, Mediolanen. à Parmenſibus Placentinisq; adiuti repetitā patriam tanto reædificarunt animorum

Mediolanum.

Corſica.

Traianus.

A animorum ardore: ut intra triennium ditior, populo frequentior potẽtiorq; solito facta uideretur. Habuit uerò per annos CL mirabile incrementũ, adeò ut nisi ciuilia obstitissent dissidia Turrianorũ Vicecomitumq; omni Lõbardia faciliter fuerit potitura. Anno aũt salutis LXXVI. supra duodecies cẽtenũ Vicecomites, pulsis Turrianis, Mediolani tyrãni de sunt potiti. & anno abinde LXXIIII. sextus Clemens põt. Ro. quũ à Ludouico Bauario imperatore adulterino multis agitaret molestijs, in illius damnũ dedecusq; Luchinũ Vicecomitẽ Ro. ecclesię in Mediolano uicariũ, & eius germanũ Ioãnẽ Mediolanẽsem archiepiscopũ creauit: annoq; ab inde plus minus quinquagesimo Ioãnes Galeacius Vicecomes primus ab imperatore dux Mediolanẽsi in ea familia est cõstitutus, princeps certè regno & imperio potiusq; eo ducatu solo dignus, cũ propter insignes alias uirtutes, tũ maximè q; doctrina & uirtutibus excultos uiros apd se habere, atq; extollere curauit. omniũ aũt externorũ quos dilexerit, primus fuit Petrus Cretẽsis patria Candianus, q; Nouariẽsis episcopus, post Mediolan. episcopus, deindè Ro. ecclesiæ cardinalis: & demũ summus põt. Alexãder V nomine est appellatus. Isq; omniũ sui seculi uir doB ctissimus, quo tẽpore Ioãnes ipse Galeacius ducatu Mediolani à Venceslao Lucinburgẽsi Romanorũ rege ornatus est, orationẽ habuit doctrina, & rerũ uariarũ copia redundantẽ: quæ inter multa ornamẽtũ urbis Mediolani cõtinẽtia hęc habet. Mediolanũ phy sico naturali situ suo ab incẽdijs caumatũ, & frigorũ rigoribus æqualiter abesse, ac propterea locũ totius orbis tẽperatissimũ, aerẽq; serenissimũ, & aquarũ in puteis & fontib. salubritatẽ obtinere. Quũ tñ lacus pulcerrimi decẽ & septẽ, & LXIIII flumina terræ superficiẽ irrigãtia in illius agro reperiant: dicitq; idẽ põt. Barnabã Pauli cõdiscipulum & comitẽ primũ fuisse Mediolanẽsis ecclesiæ episcopum, cui paulò pòst successerit beatus Ambrosius doctor ecclesiæ celeberrimus: à quo S. Aurelius Augustinus doctor & ipse excellẽtissimus in ipso Mediolano ad fidẽ Christi cõuersus fuit. Ioãne Galeacio, & post eũ duobus filijs Ioãne Maria primũ, & postea Philippomaria, q; tertius dux fuit uitã functis: populus Mediolanen. in libertatẽ se erigẽs, post asperã insignẽq; famẽ bello C perpessam urbẽ dedidit Frãcisco Sfortiæ Attẽdulo Cutignola Romãdiolæ Sfortia primo patre oriundo: cuius decorat robur atq; principatũ Maria Blãca uxor Philippo tertio duce nata, regio titulo fastuq; dignissima. Genuit Mediolanẽsis urbs Alexãdrũ secũdũ, tertiũq; Vrbanũ ex nobili gẽte Cribella: ac Cęlestinũ IIII pont. Ro. Datiũq; episcopũ suũ, q; uir, si beato Gregorio credimus, sanctus & doctus patriæ, cuius fuit amãtissimus, plurimũ, pfuit. Imperitè uerò scripsit Alexãder V põt. Ro. Valerianũ & Galienum imperatores Mediolani genitos fuisse. Sed Helius Spartianus scribit auũ paternũ Didij Iuliani imperatoris fuisse Mediolanen. & Iulius Capitolinus dicit Valerianũ iuniorẽ nõ natũ, sed sepultũ fuisse Mediolani. Et Flauius Eutropius in alterius Valeriani gestis reb. tradit acceptã fuisse cladẽ sub Aureliano, à Marcomãnis p errorẽ. Nã dũ is à frõte nõ curat, occurrerũt subito erumpẽtibus. dũq; illos à dorso persequi parat, omnia circa Mediolanum uastata sunt. Fuerunt etiã patrum nostrorũ memoria Mediolanẽses Iureconsulti excellẽtes Obertus de Orto, qui eã cõposuit iuris ciuilis partẽ, quæ usus feudorum appellat. & Cristoforus Castilioneus Iurecõsultorum suę ętatis facilè princeps. At Ioãnes itidẽ Castilioneus episcopus Vincẽtinus, ac paulò pòst ad nostrã peruenerunt ætatẽ uiri duo elegãter docti, ordinis S. Augustini unus, S. Frãcisci alter: quorum ille Andreas Bilius, hic Antonius Raudẽsis appellati aliquot ediderũt opera, quid ipsi dicẽdo & scribẽdo ualeãt absq; nostro testimonio ostẽdẽtia. Ornat quoq; patriã Ioseph Bipriusacris secularibusq; literis apprimè eruditus. Sed ad ꝓpositũ iter nostrũ, post Ticini ostia Padus. Padi dus lõgo tractu, nullo flumine ad dexterã augeẽ. Est uerò inter proximũ Sicidã, & S. Iulij lacum torrens Gogna apud Cochium oriũdus. & ad S. Marthã Nebulosamq; cursum perdens. Ad Padi ripã, ubi Sicida fluuius ostia habet Bremide oppidũ, & ad eius fluuij dexterã Palestrum: superiusq; Romagnũ oppida inueniunt. Ad Sicidæ autẽ sinistrã prius q; Saruus influat torrens sunt Vercellæ ciuitas uetus Apollineæ à Martiali poeta appellatæ, & quas Plinius à Salujs, Libicis ortas tradit. Tenuerunt autẽ Saluj populi mõtes Niceæ supereminẽtes. de hac urbe Plinius: Extat lex censoria Vintimiliarum auri fodinæ, quæ in Vercellensi agro cauabat, ne plus quinq; M hominum in opere aurum faciendi publicani haberent. Et Eusebius Cæsariensis in temporum supputationibus

Sicida. Romagnum. Vercellæ.

tradit Eusebium Vercellen. episcopum sacrorũ dogmatum peritia claruisse. Nosq; Historiarũ secundo ostendimus Valentinianũ tertiũ Constantĩ,comitis ex Galla Placidia filium misisse Ardaburum orientis præfectũ aduersus Castinũ comitẽ Ioãnis adulterini imperatoris ducẽ.&prælio apud uercellas cõmisso Castinũ superatum captumq; fuisse.

Burgus. Superius ad eandẽ sinistrã Sicidæ adhæret Burgus:Saruoq; ad dexterã Andurnũ.ad sinistrã est Bedulũ.dehinc ad Padũ est Triduũ oppidũ,Brolia patrum nostrorũ ętate celeberrimo militũ ductore ornatũ. & monasterio Locedi Duria Baltea proxime habetur

Salugiæ. amnis apud Hastubiã in Alpibus oriundus: cui amni inferius cõtinet Crescẽtinũ nobile oppidum, superius Salugię,&paulò suprà est Eporedia à bonis equorũ domitoribus lingua Gallica,sicut Plinio placet appellata. Quã idẽ affirmat populum Ro. Sibyllinis libris admonitum,ac iussum cõdidisse.Dehinc ascẽdendo per uallẽ Augustæ prætoriæ itinere unius diei est mõs louettus. & suprà est Augusta prætoria iuxta geminas Alpiũ fores sita Graias atq; Peninas,quibus Herculẽ & Pœnos trãsiisse Plinius asserit Graios opinari,apudq; eã incisus fuit marmore titulus ille pergrãdis populos enumerans,quos Cæsar Augustus in Alpibus subegit. dicitq; Plinius Coccianas ciuitates XII non fuisse additas titulis Augusti,quia nil hostile cõmiserant.geminas autẽ fores Graias atq; Peninas nunc appellant alterã montẽ Iouis,ubi monasterium est nobilissimum,S.Bernardo dicatum.alterã columnã Iouis,qua uia iter est ad uallẽ Tarantasiæ Allobrogum, quam quidem uallem Isera amnis excipit.ad sinistramq; Duriæ oppidũ est Mazadium.Orcus dehinc fluuius Padum illabit,cui ad ostium est Danasium nobile oppidum, & superius S.Martini ad dexterã.ad sinistramq; S. Benedicti de Fructeria habent oppida. Duriæ,

S. Bernardus. Isera. Masadium. Orcus.

Taurinum. Riparię amnis Padum deinceps illabentis proxima hæret ostio Taurinum ciuitas uetustissima,per quam primum Annibalem Italiã ingressum uenisse, Liuius XXI ostendit. Taurini Galli proxima gẽs erat in Italiã digresso.& infrà peropportunè Taurinis proximæ gẽti aduersus Insubres motum bellum erat.Inde ex statuis mouerat Annibal,Taurinorumq; unam urbem caput eius gentis,quia uolentis in amicitiã nõ uenerat,ui expugnauit. Duriæ ripariæ fluuio ad dexterã oppida Lancium &Bellegerium,ad sinistram Cariacum & Druentum sunt proxima.Eoq; in terrarum spatio quod Padũ bínasq; Durias & Alpes interiacet, est regio Canapicium appellata, in qua tres nobilium familiæ oppida possident & castella, Valpergani,S.Martini,& S. Georgij comites. Nec longè absunt à Taurino Sangoni amnis in Padum labentis ostia, cui ad dexteram hærent oppida Ripolum Auiliana:inter quæ est celebre monasterium S.Antonij de Renuerso.S. Ambrosius oppidum.& paulò suprà ciuitas est Secusa.superiusq; ad Sangoni amnis ortum est Sesanna. Clusiola post hac amnis Padum illabitur, cui proximum ad sex milia

Pinnarolum. passuũ est Pinnarolum nobile oppidum,nobili item monasterio exornatum. Superius Petrosa oppidum,& ad fontem sinistrorsum est oppidum Pragellatum, cum amni Bricariasium primo post mons Bobius dextrorsum hæret.post Clusiolã Pelix fluuius Clusono auctus,Padum illabitur Pãchalerium inter,& Villanfrancham oppida populis frequentata. fuitq; Panchalerium Augusta Taurinorum antiquæ Ligurum stirpis, apud quam Plinius dicit Padum primo nauigabilem esse. & Villafrancha primum ponte Padum sublicio est complexa.Pado autem fonti suo iam propinquanti oppida sunt proxima,Reuellum & Pasana:& ad supremi ultimiq; torrentis illum illabẽtis fontem, ut diximus,oppidum est Circium.Deinceps sunt Alpium iuga:& ea quidem quæ Annibal Italiam ingressurus aceto rupit.

Pelix. Panchaleriũ.

REGIO OCTAVA, VENETIAE.

LOMBARDIA ad finem perducta,si hactenus seruatum morem sequi uolumus, ad proximorum Pado amniũ ostia reuertendũ esset. Sed quum ab ultimis Pagi ostijs ad fornaces appellatis Venetiarũ urbis ducatus fines ad aquas gradatas stagnãtes mari Adriatico aquę salsæ obtineãt,in quas Athesis fluuius,post Meduacus,deinde Timauus defluunt amnes,ipsam Venetiarũ ciuitatem eisdem salsis circundatam aquis,prius quàm Marchiam Taruisinam, siue Forojulienſem regiones describi necesse est. Postmodũ nanq; ostia cursusq; fluuiorum in sicco melius prosequemur,secundum ripas,quorũ ex nostro instituto easdem

A to eaſdē regiones, & earum particulas certius inuenimus. Venetias ciuitatē in intimo Adriatici maris ſinu ſitā, ad annū ſalutis quinquageſimumſextum ſupra quadringentenum fuiſſe conditam, quo anno Athila rex Hunnorum Aquileiam diruit, docuimus in Hiſtorijs. Habet autē eius ducatus regio terminos lōgitudine miliū octogīta ab aquis olim gradatis, ad Lauretum oppidum à Vitali Faledro ędificatum: nunc autē Pado proximum, ubi ad fornaces diximus Padi oſtia appellari. Latitudo autē uaria nullos habet alios terminos ꝙ quouſcꝙ cedentes recedentesꝙ maris aquæ ad ſiccū ſtagnando peruenīſſt. Eius regionis diuerſo modo nōnulli memīnerūt uetuſti ſcriptores. Antoninus ēm Pius in Romani imperij ,puinciarū regionumꝙ itinerario, quum à Rauenna Aquileiā per Altinum iter deſcriberet: hæc nunc Venetiarum ſtagna appellat ſeptem maria, ꝙ à Rauenna Altinū uſcꝙ ſeptē uada eſſent naui tranſmittenda. Et Virgilius quod diffuſe in Patauij deſcriptione infrà oſtendemus: ubi Patauij ędificationē ab Antenore factā narrat, ſic habet. Et fontē ſuperare Timaui. Vnde per ora nouem uaſto cum murmure B montis It mare præruptum, & pelago premit arua ſonanti. Mare enim quod per ora nouem it præruptū, & premit arua pelago ſonanti: eſt hoc totū quod à Pado ad aquas gradatas littus rumpens, colles eius poeticè à Virgilio mōtes appellatos inter ipſa uada linquit: quæ nunc littora appellamus. Inſulæ eo cōcluſæ ſpatio, quæ habitantur uarios habuerunt conditores, qui in unicam hāc Venetiarum ciuitatem opes & conſilia cōtulerunt. Vnde hāc Venetiarum ciuitatem pro una regione non immeritò à nobis poſitam eſſe intelliget, qui cōſiderabit nō modo opes eius cuiuſcunꝙ alterius regionis Italię opibus æquiparandas eſſe: ſed multas fuiſſe urbes, multa oppida, quorū excidio hæc unica ſit condita: Aquileiam, Altinum, Concordiam, Patauium, Montemſilicis, Opitergum, Eracliam, Equilium, Gradum, Caprulas & Lauretum: quanquam & ex Vicentia, Verona, Mantua, Brixia, Mediolano & Papia ab Athila afflictis, & ab alijs Italiæ ciuitatibus, præſertim urbe Roma diuerſis in perſecutionibus nobiles & potentiores quoſcꝙ Venetias à principio cōfugiſſe, in Hiſtorijs abundè docuimus. Igitur Aquileienſes primi Gra C dum, Cōcordienſes condidere Caprulas. Altinates ſicut urbem ſuam in ſex portas diuiſam habebant: ſex quoꝙ in ſtagnorum inſulis oppida cōdiderunt, Torcellum, Maiorbum, Burianum, Amoriacum, Conſtantiacū, & Aimanum: Patauinorum pars, Riuumaltum, & poſtea Dorſum durū. Montēſilicenſes, Ateſtinicꝙ Methamauchū, Albiolam, Paleſtinam: ſiue, ut Plinius appellat, Philiſtinam, & foſſam Clodiam, quæ nunc eſt ciuitas Clugia. Creuit autem ilico ab ipſo cōditionis initio Veneta ciuitas, quia non à paſtoribus, ſicut Roma, ſed à potentioribus, ditioribusꝙ regionis olim Venetiæ fuit à principio, ſicut diximus, habitata. primus externorum Venetijs ornandis attulit adiumētum Narſes eunuchus patritius primi Iuſtiniani imperatoris copiarū in Italia aduerſus Gothos miſſarum dux: qui ꝙ Veneti eum traducendis à Taruiſio Rauennam copijs nauigio iuuiſſent, poſtquā ſubegerat Gothos, eccleſias S. Theodori & Geminiani de capite Brolij in Venetijs ædificauit. Quinetiā anno ipſius cōditæ cēteſimo & trigeſimo ſecun D do Arnulfus rex Longobardorū Patauium ciuitatē poſt Tothilenſe excidium à prędicto Narſete eunucho, Rauēnatibusꝙ inſtauratā, igni ferroꝙ abſumpſit: & quotquot prā mæ cladi ſuperfuerāt, ac in patria coaluerāt, Patauini ſecunda trāſmigratione in ſtagna Venetiarū cōfugientes, Riuū altū implerūt: & Oliuolenſe caſtrū, ubi nūc Caſtellanum eſt epiſcopiū, cōdidere: atꝙ eo tempore S. Martini, & ſancti Ioānis in Bragula eccleſias cōſtruxerunt. Mirū uerò eſt, & ſummo extollendū laudis præconio potuiſſe à tot tamꝙ diuerſis urbium & oppidorū populis conditā ciuitatē per annos propemodū mille hāc quā retinent rempub. conſeruare. Nec tñ rerū humanarū conditionis adeò fuit expers hæc ciuitas, quin per ſingulas quaſcꝙ ætates ſuos, ut inquit poeta, manes fuerit perpeſſa. Quamobrē eius incremēta ſummatim, ſicut in cæteris facimus Italiæ ciuitatibus explicando: labores quoꝙ & difficultates pariter oſtendemus. & nē in aliarū urbiū, quas in hac cōdenda deſtrui cōtigit, negocio ulterius laborādū ſit, omnia ſimul cōtexemus, ut facta inter cōdendū deſtruendumꝙ uariatio certius habeatur. Nec incōgruū uidetur à ſciſſa patriarchali dignitate inchoare, ꝙ eā ſcimus in rebus Italiæ ſemper momenti pluri mū habuiſſe. Ad annū ſalutis ſexcenteſimū decimū Giſulfus dux Foroiulianus conſen ſu Agilulfi Longobardorū regis elegit Ioannem abbatē in patriarchā ueteris Aquileię

Venetiæ.

Athila.

Lauretum.

Septē maria.

Inſulæ Venetiarum.

Opes Venetiarum.

Narſes eunuchus.

Candiano

Candiano ſuperſtite patriarcha nouæ Aquileiæ, quę apud Gradū fuerat à Romanis pō
tificibus cōſtituta. Et anno inde quinto partiū conſenſu conſtitutum eſt, ut qui eſſet A-
quileiæ patriarcha omnem cōtinentis regionem moderaretur: qui eſſet apud Gradum,
omni huic, quę nūc eſt, Venetiarū ducatus regioni præeſſet. Quartodecimo abinde an
no quū Rotharis Longobardorum rex Opitergium ciuitatē diruiſſet, eius ciuitatis epi
piſcopus nomine Magnus ad ſtagna cōfugiens cōſenſu & autoritate Seuerini pōt. Ro.
ac Eraclij imperatoris ciuitatem cōdidit, quæ ab ipſo imperatore Eraclea eſt appellata.
Eodēq; anno Paulus Altini epiſcopus cū populo ſuo, qui cladibus ſuperfuerat, Torcel
lū ſe conferens, ſedem ibi Seuerini pont. Ro. autoritate firmauit quæ nunc extat. Cuius
pōtificis conſenſu pariter Patauinus epiſcopus Arianā hæreſim, quæ tunc in multis Ita-
liæ locis feruebat, declinans ſedem epiſcopalem in Methamaucū tranſtulit. Quo anno
fœdere inter Longobardos regē & duces ac Venetiarū ciuitatē icto declaratū eſt, ut to
ta terreſtris Venetia ab Abdua ad aquas ſalſas Lōbardia & quicquid in ipſis eſſet ſalſis
aquis Venetiæ appellarentur. Ad annū uerò ſalutis ſexcenteſimū & quinquageſimum P
Conſtantius imperator Eraclij filius Torcellum ueniens ut Romā accederet, uicū qui
Eraclea. eſt in Torcello primarius Conſtantiacū de ſuo nomine uoluit appellari. Eraclea ciuita-
te interim aucta eius populi pars in uicinā commigrans inſulam Equilium cōdidit ciui
tatem. quūq; annis triginta duobus ſupra ducentos Venetiæ uariā ſub tribunis habuiſ-
ſent gubernationis formā: primus earū dux in Eraclea & ciuis Eraclianus Paulinus an-
no ſalutis ſexcēteſimo nonageſimo ſeptimo à patriarcha epiſcopis clero tribunis, pceri
bus & plebeis creatus eſt, qui dux fœdere cum Lōgobardis inito Eracleæ fines à planè
maiore ad minorē pduxit. Et anno inde undeuigeſimo Vrſus itē Eraclianus dux mor-
tuo Paulino ſuffectus eſt, qui anno ſeptimo ducatus ciuili in tumultu occiſus eſt, ſicq; la
borum ſuorū Veneti initia habere cœpere. Nam eo ducatus nomine antiquato Domi-
nicus Leo magiſter militum attributa ducatus poteſtate creatus eſt, cui poſt annum pri
mum defuncto ſuffectus Felix Cornicula magiſter militum pariter eſt dictus. Et tertius
item Iulianus Ceparius ac quartus Ioannes Fabriciacus magiſtri militum ſunt dicti. Sed O
hic ciuili item tumultu magiſtratu depoſitus oculisq; priuatus eſt. Ad annūq; ſalutis po
ſtea ſeptingēteſimum quadrageſimumq; ſecundū, Deus dedit Vrſi quondam ducis in-
terfecti filius mutata ab Eraclea in Methamaucū ſede & magiſterij militum nomine ex-
ploſo dux eſt dictus, qui anno ducatus tertiodecimo, quū ad Brintæ amnis oſtia caſtel-
lum ædificare cœpiſſet, in tyrannidis ſuſpitionē uenit, & tumultu exorto depoſitus fuit
excæcatus, eiq; in ducatu ſuffectus Galla, año quartodecimo tumultu captus, oculosq;
eſt effoſſus, nouaq; ſubinde regiminis forma eſt facta. Nam creato duce dominico Mo-
negario Methamaucēſi duo annales tribuni ad annū pari poteſtate cōſeſſuri fuere crea
ti: & tamen hic etiam dux poſt annū in tumultu oculos ſimul cū ducatu amiſit. Ad Era-
cleanosq; item res Veneta redijt & Mauritius dux eſt factus, qui poſt annū malo exem
plo filium ducatus cōſortem aſſumpſit. Quo anno primus Adrianus papa Obeliabatū
Oliuolenſi eccleſiæ primū dedit epiſcopū, à quo ſancti Moyſi eccleſia ædificata eſt. In-
iecit uerò Mauritius dux in Ioannē patriarcham Gradenſem manus adeo uiolentas, ut H
breui ille obierit, ſuffectusq; patriarcha Fortunatus cōſpiratione contra ducem in præ-
deceſſoris ſui ultionem inita, exorto tumultu pulſus in Franciā ſe contulit, deiecti tamē
ducatu ſunt Mauritius dux & filius: & illis unicus Obelerius tunc tribunus Methamau
cenſis in Venetiarū ducatu eſt ſuffectus, eodem anno qui erat ſalutis octingenteſimus
quartus Obelerius dux ciuili tumultu patria pulſus Taruiſium ſe contulit, ubi ab exuli
Pipinus. bus Venetis iterū dux creatus fuit, qui Beatum fratrem ducatus conſortem accepit. In-
Carolus terea Pipinus Caroli Magni filius, rex Italiæ à primo Adriano pōtifice Romano cōſti-
Magnus. tutus, anno ſalutis LXXX in Italiam ueniēs, hinc patriarcha, Fortunato inde Obelerio
& Beato inſtigantibus, bello Venetos agitare cœpit: qui prælio apud Taruiſium com-
miſſo ſuperati, cùm Carolo Magno & Pipino filio Italiæ rege per fœdera conuenerūt:
quibus in fœderibus eſt, ut Obelerius Beatusq; duces apud Methamaucum exularent:
nec tamen inuenio aliquem à Carolo & Pipino magiſtratum adminiſtrandis Venetia-
rum rebus fuiſſe impoſitum. Eodem autē anno Eracleā Veneti deſtruxerūt: unde maxi
ma nobiliū pars, qui poſtea Venetias uſq; in hæc tēpora gubernarūt, in urbem cōfluens
illam

A illam auxere, pariterq; eodem anno Aquileienses in Venetiarũ urbẽ populariter cõmigrarunt, ut tunc secũda Venetiarũ urbis cõditio fuisse uideaꝛ. Eoq; anno Agnellus Particiacus Heracleanus primus dux fuit, q in Riuoalto insula electus palatiũ ducale nunc extans ædificauit: pariterq; eodẽ anno apud Oliuolẽse castrũ existens cathedralis ecclesia ab eo castello appellata est Castellana, & pro Veneta Riuusaltus ciuitas dici cœpta. Agnellus exinde dux tertio, qui secutus est anno, Heracleã reædificans ambitu strictio rẽ appellauit Ciuitatẽ nouã, quod & nũc ratione episcopatus magis, q; habitationũ retinet nomẽ. Idẽq; Agnellus filijs suis duobus assumptis in ducatus cõsortes monasterium S. Zachariæ ædificauit, inibiq; eiusdẽ sancti corpus reliquias q; locauit. Vrsus aũt episcopus ecclesiã suã castellanã S. Petri uocabulo decorauit, quo tẽpore eius cõsanguinei S. Seueri & S. Laurentij ecclesias in geminis insulis cõstruxere. cõspirarũt uerò aduersum hos tres duces patrẽ & filios, Ioannes Tornaricus, & Bonus Bragadinus, qui capti conuicti q; & appensi patibulo interierunt: & tñ eorũ de quibus sumptum erat supplicium

B agnati, per id tẽporis S. Danielis ecclesiam construxerunt. ad octingentesimum autem uigesimumseptimum salutis annum, defuncto Agnello Iustinianus Particiacus in ducatu solus est suffectus. Anno cuius secundo beati Marci corpus ex Asia est delatum, eoq; qui secutus est anno, quum Iustinianus obijsset dux, Ioannes frater est suffectus, quo anno beati Marci ecclesia est ædificata. Et per id temporis ducto in Methamaucum exercitu Obelerius ibi exul occisus & ciuitas est destructa, cuius demolitionis cædisq; Obelerij causa factũ est, ut uocatus in Franciam Ioannes dux accesserit, eoq; absente Castellanus episcopus duoq; ciues Riualti ciuitatis curam administrationis ducali attributa potestate gesserunt: Ioannes aũt dux Francia reuersus ciuilq; tumultu ducatu deiectus, & cõsoratus mœstitia diẽ obijt. anno postmodũ qui secutus est trigesimosexto & octingentesimo, Petrus Trodonicus Pola oriundus dux est creatus, qui Ioannẽ filium ducatus cõsortem habuit, ecclesiamq; S. Pauli ædificauit: quartoq; abinde anno Sclaui Ca-

C prulas Venetorũ urbem ui captã destruxerunt Sergio, qui dictus est os porci, tunc pontifice Ro. In quo anno episcopus Maurus ecclesiã S. Margaritę extruxit. Petro Trundõnico uita functo Ioãnes filius ducatum solus obtinuit, quem à sancti Zachariæ ecclesia redeuntẽ populus tumultu concitato occidit, & in eadem ecclesia sepeliuit anno salutis octingentesimoquarto: eratq; Vrsus Particiacus solẽni tũc more electus, quũ defuncti ducis famuli palatiũ populo nõ prius reddidere, q; Pupiliam sibi insulam certa cum immunitate habitandam impetrauerunt. Vrsusq; dux anno ducatus sui tertiodecimo Ioannẽ filium ducatus cõsortem accepit. qui campanas duodecim anno salutis octingentesimo septuagesimo imperatori Græcorum misit: fuerũtq; hæ cãpanę, quas primũ Grę cia uidit. Gessit uerò Vrsus iste dux maximas res nõ minus Italiæ, q; Venetis gloriosas. Nam Saraceni spoliata inflammataq; Ancona omnẽ Italiæ oram, quæ inde ad Idruntũ

D intercedit pariter afflixerunt, in quos sinus Tarentini oram uastare parantes quum Vrsus duxisset superarunt Christiani, fugataq; inde classis Saracena Gradũ urbem inuasit. Tuncq; Vrsus, qui illorum terga fuerat insecutus, repulsos à Grado non prius persequi destitit, q; omnis Italiæ ora in superũ mare uersa reddita est pacatissima. Vrso duce mortuo, Ioannes filius dux solus Comaclum ciuitatem de Rauennatibus cepit: & anno inde tertio Petrum fratrem suum ducatus consortem habere obtinuit, qui nouus dux ecclesias sanctorum Cornelij & Cypriani in Methamaucensi littore ędificauit. Sed ambo duces intra tertiũ, qui secutus est annum, ducatu se abdicarunt. Creatus est autem ad annum salutis octingentesimum octuagesimumseptimum Petrus Candianus uir præstantissimus, quem Sclaui uno superati altero redintegrato prælio interfecerunt, Ioannesq; Particiacus, quem ducatu se abdicasse ostendimus, ut seditioni occurreret in urbe fatiscenti ducatum resumpsit, quumq; eum sexto deposuisset mense suffectus est dux ad annum octingentesimum octuagesimumoctauum Petrus cognomine Tribunus, quo anno reges duos Italia posthabitis Francis ex Italicis habere cœpit, Berẽgariũ Foroiulien sem, & Guidonẽ Spoletanum ducem. Anno autem qui inde tertius est secutus, hic dux Petrus Tribunus urbis Venetiarũ partem muro cinxit à riuo castelli usq; ad sanctã Mariam in Iubanico, ibiq; canale maius ferrea clausit catena, cuius capita hinc in prædicta ecclesia inde in sancto Gregorio obserabantur, qui annus Italiæ infelicissimus fuit,

quod

Aquileienses.

Riuusaltus.

Ciuitas noua.

S. Laurentij ecclesia.

S. Daniel.

Iustinianus dux.

Sancti Marci translatio.

Caprulæ.

quod Vngari à Taruiſio Mediolanũ uſq; omnia cædibus incendijsq; fœdarũt, & ſtagna Venetorũ pelliciatis nauibus tumultuariè fabricatis ingreſſi Ciuitatem nouã, Clugiãq; & caput aggeris populati ſunt: eos tñ Berengarius rex cũ quindecim armatorum milibus aliquantulũ repreſſit. Et tandem omni penè amiſſo exercitu ingẽti data pecunia, ut in Vngariã redirent, deliniuit. Petro tribuno ducatus ſui anno uigeſimo tertio uita functo ſucceſſit Vrſus Particiacus ſecũdus, per cuius tẽpora Cõradus Alemãnus ex ea gẽte primus, licet papali cõfirmatione caruerit, imperium inuaſit, & rebus per Italiam fluctuantibus Saraceni maiorem eius partem occupauerunt. Succeſſitq; huic poſt uigeſimũ annum in ducatu alter Petrus Candianus, qui nactus per debilitatem imperij, & Italiæ occaſionẽ primus Venetorum potẽtiã in Lyburnis Dalmatisq; auxit, & Genua tũc à Saracenis ſpoliata Veneti in Italis mari potentiores eſſe cœperunt, quã quidẽ potentiã uſq; in hæc tempora per Imperij Romani, tam Græci q; Latini inclinationem auxerunt. Nam Germani imperatores & ſi terra quãdoq; aliqualem, nullam tñ aliquãdo mari potentiam habuerunt. Itaq; deinceps in hac Venetiarum regione breuitati cõſulentes nihil aliud, q; motus inteſtinos aut fabricas locorum, quod noſtri eſt propoſiti attingemus. per Ottonis ſecũdi imperatoris tempora ad annũ ſalutis nongenteſimũ ſeptuageſimum quartum Veneti Petrum Candianum ducẽ deijcere cupientes, quum ille ſe in palatio tueretẽ iniecto igni pice & ſulphure mixto, & palatium & eccleſias. S. Marci S. Theodori S. Mariæ in Iubanico, & pluſquã trecentas ciuium domus funditus cõbuſſerũt, duxq; cum filio & cõplicibus eſt interfectus: hæcq; omnia ædificia ſuffectus illi dux Petrus Vrſeolus uir optimus inſtaurauit, qui & Gradum ciuitatẽ inſtauratam muro cinxit: quo itẽ tempore monaſterium S. Georgij à Ioanne Mauroceno monacho eſt amplificatum. Ad annum uerò ſalutis milleſimum & nonum Adriẽſes magnæ olim Adriæ urbis reliquias apud Lauretũ ſuperatos Veneti tãta cõfecerunt occidione, ut dies ille ultimus fuerit ciuitati à qua mare Adriaticum eſt appellatũ. Quo item anno Pepus patriarcha Aquileienſis Gradũ ciuitatem dolo captam deſtruxit, quam Veneti iterũ illico reſtaurarunt. Anno inde XX Dominicus Vrſeolus pulſo Petro Barbolano per arma dux fit, & tertio die Rauennã metu cõfugit. Dominicusq; Flabonicus tũc exul in patriãq; reuocatus dux eſt factus: & ad annũ XXXXIII ſupra milleſimũ Pepus patriarcha Aquileiẽſis noni Benedicti põt. autoritate atq; cõſenſu Gradum ſibi ſubijcit, eccleſias diruit, urbẽ ſpoliat, & Veneti eiuſdem pontificis autoritate eandem inſtaurarũt. Annoq; inde XXXX Dominicus Cõtarenus dux, monaſteriũ S. Nicolai in littore & propinquo loco monaſterium S. Angeli ædificauit. Ad centeſimũ uerò atq; milleſimũ ſalutis annum incendia bina Venetijs fuerunt, quibus parrochiales eccleſiæ ad uiginti ſimul cũ parrochianorum domibus arſerunt, quo tempore Methamaucenſis ciuitas inundatione maris atq; incẽdio uaſtata & penè ſummerſa eſt, terræmotusq; ſuperueniẽs Venetias ubiq; afflixit. Tertiodecimo aũt abinde anno, Quintus Henricus impe. Verona Venetias ueniens, ſitumq; & regionẽ ciuitatis admiratus, Venetias regnum appellari decreuit, eoq; qui ſecutus eſt anno Marcus Iulianus monaſteriũ uirginis de caritate extruxit. Duodecimo deinceps anno Veneti Motonio Pelopõneſi ſunt potiti, Petrusq; Gatiloſus eccleſiã ſancti Clemẽtis, & hoſpitale in Canalis orphani ripa ædificauit: undeuiceſimo inde anno turris cãpanaria S. Marci excitata eſt. Sed nec adeo cõtinuare potuit quies inchoata, quin ad annum ſalutis LXXI ſupra undecies centenum Vitalis Michael dux fuerit interfectus. Augebanť tamen indies Venetorum opes mirabili incremento. Nã ad annum quartũ de duodecies centeno Veneti Francis bello ſociati urbis Cõſtantinopolitanæ dominio ſunt potiti. Et anno inde XXXX eccleſia S. Franciſci Venetijs, & monaſterium S. Cypriani in Torcello ædificatum, undetrigeſimoq; inde anno pons Riuialti ſublicius eſt conſtructus, quo tempore quum duplicatum eſſet Venetijs molituræ uectigal populus in tumultum cõcitus arma cepit. Sed his qui ſe duces incẽſoresq; ingerebant captis eculeoq; appenſis, quies illico ciuitati reddita eſt. Maiorẽ uerò plurimiq; faciendũ anno inde undequinquageſimo tumultũ urbs Veneta ſenſit, quum Baiamons Teupolus rerũ nouarũ cupidus unà cum Quirinis, Barocijs, Doris, Badoarijs & Baſilijs regnũ affectauit, in quos pro demeritis publico cõſilio animaduerſum eſt, quies q; ciuilis & cõcordia in hæc uſq; tempora annis duodequadraginta atq; cẽtum Venetijs fuit.

Petrus Candianus.

Baiamons Teupolus.

Sancti Franciſ. Pons riuialti.

ſed

A Sed iam satis multa de Venetiarum origine, ac inter ipsam cõstituendam remp. uel ædificatis uel dirutis ciuitatibus & oppidis sunt dicta. Ad uiros itaq; eiusdẽ ex nostro more instituto q; ueniamus, habuit semper hactenus urbs Veneta uiros maritimorũ bellorum & mercaturę gloria claros. Sed ante patrum ętatem nullo decorata est uiro literis ornato, præter quàm Andrea Dandulo duce, quem Fran. Petrarchæ testimonio doctũ fuisse scimus. Patrum uerò memoria Carolus Zenus uir inter Venetos nõ solũ ætatis suæ, sed priorum seculorum literis ornatissimus, & rebus bello gestis ita clarus fuit, ut alter Camillus meritò à Venetis appelletur, quandoquidẽ Clugiensi bello, quod cum Venetis Genuenses difficillimũ ac periculosissimũ gessere, unico nauali prælio felicissimè gesto, Genuenses à Venetis etiã eo bello uinci posse primus docuit, & omni eo bello hostium ferociam sua fortitudine cõstantiaq; compescuit, demumq; Bucicardum regis Francorum naualis exercitus supremũ ducem, dum opem Patauinis afferre cuperet, prælio in-

Andreas Dandulus.
Carolus Zenus.

B genti glorioſissimoq; superauit, quæ omnia Leonardus Iustinianus funebri luculentissima oratione & Petruspaulus Vergerius elegãtissimis duabus epistolis copiosissimè prosecuti sunt. fuit & paulo pòst Zacharias Taruisanus uir doctrina cõsilioq; celeberrimus, oratio cuius extans coram Gregorio pont. Ro. habita pro ecclesiæ unione suadẽda, illum eloquentissimũ fuisse ostendit. hoc autẽ seculo multos præstantissimosq; uidimus, Petrum Emilianum episcopum Vicentinum literis multũ, plurimum prudẽtia decoratum, Leonardum Iustinianum magni nobilisq; ingenij uirum, qui inter alia humanitatis Latina & Græca studia musicæ adolescens iuuenisq; deditus dulcissimis carminibus & peritissimè uulgariter compositis omnem repleuit Italiam, & pòst natu grãdior scripto, & pronuntiatione tam Latina q; uulgari eloquentissimus & senator grauissimus in administratione reipub. potẽtissimus fuit. Marcus quoq; Lippomanus Iurecõsultus Græcas, Chaldæas, Hebræas literas æquè ac Latinas egregiè doctus erat. Pauluscq; Venetus

C religiosus dialecticos nostri seculi superauit, qui & paucis in philosophia cedẽs, theologus quoq; insignis est habitus. Frãciscus Barbadicus grauis optimus ac propemodũ sanctus, & Daniel Victorius ciues splendidissimi fuerunt humanitatis literis haudquaquã mediocriter eruditi. Petrum Lauredanũ rebus bello gestis clarissimum, quẽ Veneti alterum Claudium Marcellũ in sua patria appellare possunt, hoc in loco à nobis poni mirabũtur qui meminerint eum Latinas literas grammaticales penitus ignorasse. Sed eius ingenium nõ duximus merita fraudandũ laude, quod omnia quæ per ætatem suam mari gesta sunt, quorum ipse magna pars fuit, & maris portuositatis nauigandiq; rationem uulgari scripto copiosissimè prosecutus est. sed dum eos ex mortuis, qui in patria clarue runt, doctos perquirimus, dignitatem maximam Venetorum narrando posi posuimus. Fuerũt ex gẽte Corraria x i i. Grego. pont. Rom. & Antonius nepos suus Romanæ ecclesiæ cardinalis ea uterq; morũ & uitæ sanctimonia, quæ priuatos quoq; celebres reddere potuisset. Fuerũt ex Maurocena & Landa gente cardinales duo uirtutibus literisq; ornatissimi: Alterum uerò pontificẽ paulo pòst habuere Veneti ex Cõdulmaria gente

D Eugenium quartũ, cuius gesta per historias nostras orbi notissima, pont. Rom. qui ante se fuerunt prestantissimis parem, & aliorum turbæ multo digniorem eum reddiderunt. Quantũ autem ad doctrinam literasq; attinet, quibus hoc in catalogo primas partes tribuimus, & si Eugenius pont. nec iuri, nec alicui scientię particulariter perdiscendæ animum adiecit, doctorũ ecclesiæ oratorum historicorumq; Latinorũ libros omnes & legit assiduè, & quo erat mirabili ingenio subtilissimè intellexit, ornauit autem cardinalatus dignitate Petrum Barbum ex sorore nepotem, qui adolescẽs optimus tanta duodecim hactenus annis humanitate atq; etiam integritate & simul liberalitate est usus, ut & alter Titus Vespasianus, & quod illi tribuebat delicię humani generis sit appellatus, uir autẽ factus, titulo sancti Marci est ornatus, & patrio cognomine cardinalis Venetiarũ dictus. Superq; sunt Venetis dux Franciscus Foscharus omni uirtutũ præterquam literarum gloria ornatissimus, & ciues Frãciscus Barbarus excellentissimi uir iugenij, cuius literarum Græcarum & Latinarũ doctrinæ an eloquentiæ editis operibus celebratę, aut in administranda repub. sapientiæ & pietatis, aut gestarum præsertim apud Brixiam rerum gloriam anteponas haud facilè possis discernere. Andreasq; Maurocenus bonarũ artium studijs ornatus, sapiẽtiæ & gubernãda repub. peritiæ gloriam habet, & Hermo-

Petrus Barbus.

laus donatus & ſi gerenda rep. fuit occupatiſſimus in literis adeo eſt imbutus, ut cùm hi E
ſtoriam teneat, tum heroicos uerſus ſæpe cõpoſuerit elegantes. Pariter Zacharias Triui
ſanus ſuperioris Zachariæ filius ac uirtutis hæres Barbonus Maurocenus, Ludouicus
Foſcharenus, Vitalis Landus. Candianus Bolanus Iureconſultiſſimi, Nicolauſq; Cana-
lis & ſi iuri ciuili & ſimul reip. ſunt dediti, tamen oratores poemataq; & hiſtorias egre-
Io. Cornarius. giè callent. Laurus Quirinus magnæ Græcarũ Latinarumq; literarum peritiæ iuris co-
Paulus gnitionem addidit. Ioannem uerò Cornelium, ſiue ut nunc corruptè eam appellãt uetu-
Barbus. ſtam gentẽ Cornarium doctũ elegantemq; moribus Venetię habent. Et Paulus Barbus
equeſtris ordinis germani fratris ſui Petri Barbi Romanæ eccleſiæ cardinalis integer-
rimi humaniſſimiq; ac doctæ ab Eugenio pont. originis maternę gloriam bonarum ar-
tium, in quibus excellit ſtudijs accumulat. Andreas Iulianus bono uir ingenio, Bernar-
dus Iuſtinianus Leonardo genitus, Hieronymus Barbadicus Franciſci prædicti filius,
Nicolauſq; Barbus literarij ornamenti gloriam, laudem habent. Quid quod alterum in F
narrationis ordine errorẽ incurrimus, qui prælatos eccleſiæ Venetos ſecularibus poſt-
poſuimus. Sunt ex Venetis Laurentius Caſtellanus, Fantinus Paduanus epiſcopi uiri
doctrina & grauitate ac ſapientia uenerãdi, Gregorius patruí pontificis nomen referẽs
ſedis Apoſtolicæ prothonotarius, Hermolaus Barbarus Frãciſci nepos Taruiſinus, Pe-
trus Mõteus Brixianus, Iacobus Zenus Feltrenſis & Belunenſis, Dominicus Torcella-
nus epiſcopi nõ modò iurium ciuilis & põtificij ac theologiæ doctrina ſicut eorũ deces
profeſſionem abundè pleni, ſed eloquẽtia quoq; ornatiſſimi ſunt, ut ei mancipatorũ ſtu
dio peritiorũ multos ætatis noſtræ ſcribẽdo dicendoq; æquent. Petrus Thomaſius me-
dicorum non magis Venetorum quàm cæterorum ætatis noſtræ eloquentiſſimus ha-
betur. Sed iam non inuidiæ nimis expoſuit breuitatis reſpectus, qui multos præteriri fa-
cit, quos tanta ciuitas habet literarum ſtudijs, uel imbutos, uel operam impendentes.

REGIO NONA, ITALIA TRANSPADANA, G
ſiue Marchia Taruiſina.

IAm earum quæ ſuprà à nobis deſcriptæ ſunt octo regionum cortinen
tem eſſe oſtendimus Marchiam Taruiſinam, Romandiolę ſcilicet ad Me
lariæ Brigantiniq; paludes, Venetæ urbi ad aquas ſalſas, & Lombardiæ
ad Mintium & Bænacum: fecit tamen Bænaci certius & copioſius de-
ſcribendi neceſſitas, ut ad eius dexteram littoralem ſita oppida & caſtella
Lombardiæ regioni, cuius eſſe non debent, adiunxerimus. Prædictis itaq; trium regio-
num & Alpium, & Padi atque limini amnis contra Caprulas inſulam in mare Adriati-
cum defluentis finibus concluſa erit Marchia Taruiſina. eam regionem quandoq; aliàs
Galliæ Ciſalpinæ, quandoq; Tranſpadanæ Italiæ partem, quandoq; Venetiam appel-
latam Romanæ eccleſię monumenta eſſe uolunt partem Dalmatiæ ſupra mare: ut nihil
abſurdius potuerit excogitari, cùm nulla ex parte Dalmatia ad huius regionis fines un-
quam pertinuerit: quanquam par eſſe uidetur abſurditas barbaro Marchiæ uocabulo
maximas atq; ampliſſimas urbes Veronam Patauiumq; titulo ſubijci Taruiſio: quam H
ciuitatem illæ opulentia potentatu & dignitate ſemper antea, ſicut & nunc longiſſimè
anteierunt. Poſterior tamen fuit indita ab eccleſia appellatio. Nam Longobardi omniũ
qui Italiam inuaſerint externorum ſuperbiſſimi, Romani imperij & Italiæ dignita-
tem euertere, ac omnino delere conati, leges nouas, quæ alicubi in Italia extant condi-
dere: mores ritus gentium & rerum uocabula immutauere: ut affirmare audeamus lo-
cutionis Romanę Latinis uerbis, qua nedum Italia, ſed Ro. quoq; imperio ſubiecti ple-
riq; populi utebantur, mutationem factam in uulgarem Italicam nunc appellatam, per
Longobardorum tempora inchoaſſe. Idq; incognitum nobis quando opus de locutio-
ne Romana ad Leonardum Aretinum dedimus: poſtea didicimus uiſis Longobardo-
rum legibus, in quibus de mutatione facta multarum rerum uocabuli tituli tractatuſq;
ſunt poſiti. Quinetiã publicę adminiſtrationis & priuatim uiuendi inſtituta accuratiſſi-
mè ab eiſdẽ ſunt mutata, & eo uſq; ipſius gẽtis proceſſit inſania, ut Romanorum chara-
cteres literarũ penitus poſtpoſito, nouas ipſi & ſua ineptia gentis barbariem indicantes
ciſras p literis adinuenerint. Ecõtra uerò Oſtrogothi æquè ac ciues Romani Latinis de-
lectati

A lectati literis, nullã in illis barbariem offuderunt. Nam Theodoricus rex primus Latinè & Græcè doctus, Amalasciũtha eius filia doctior, Theodatus rex tertius & primi nepõs doctissimus fuere: quod Longobardorũ regũ uel principũ uirorũ nemini cõtigit. Nullam uerò aliam ab Ostrogotis factam fuisse mutationẽ hinc maximè credimus cõstare: quod Theodoricus & eum imitati reges cæteri Ostrogothorum cusi sua imagine numi ambitione abstinentes, aurum, æs, argentum, prisco cudi Romanorum signo uoluerũt. sed ad rem: Longobardi in ea Italiæ parte maxima quã obtinebant regiones habuerunt quatuor à ducibus administratas, in quibus nullũ successionis ius filijs & nepotibus cõpetebat: Beneuentanã, Spoletanã, Taurinensem, & Foroiulienſem: duasq; opulentia & amplitudine superioribus pares Anconitanam, atq; Taruisinã esse uoluerũt ea affectas legis conditione: ut qui regum aut gẽtis Longobardorũ cõcilij permissione & decreto impetrasset, eas filijs & agnatis successione possidendas relinquẽdi ius facultatemq; haberet. Nomenq; hunc significãs perpetuũ magistratũ in Lõgobarda barbarie Marchio B natus est appellatũ. Quo autem tempore Carolus manus, sicut supra diximus, nomine indito Romãdiolæ Lombardiã uoluit appellari regionem, in qua regni sedem gens illa diutius habuerat: Romana ecclesia hãc, de qua nunc agimus regionem, de Lõgobardis sumptam appellauit, ut diximus Dalmatiã supra mare. Sed credo factũ esse à minori nominis absurditate, ut hæc ipsa manserit appellatio Marchiæ Taruisinæ. Mintio eiusq;, ut inquit Virgilius, patre Benaco ad sinistrã relictis, nostrę descriptionis Padotenus initiũ faciemus. Cui primũ ad Mintij ostia imminet Sachetta uicus familiæ nobilis Caprianẽsium uilla, quã successione annis ducentis in cognatione continuata possederunt. Inferiusq; est Seraualliſ arx principũ Mãtuanorũ munitissima. unde passus mille abest Ostilia oppidũ in regione primariũ, superbi operis arce mœnibus & ductis in circuitu fossis cõclusisq; paludibus munitissimũ, quod à Veronensi populo, cuius agri iurium fuit ad annum salutis quinquagesimũ, deciesq; centenũ ædificatum Marchiones postea Mar- C tuani diutissimè possederũt. Amplaq; & recta est uigesimo inde milliario Veronã usq; uia aliquot apud Ostiliã locis succisa: impositis põtibus arcibusq; & castellis munitioni Ostilienſibus præsidioq; futuris, pertinẽtq; ad hos põtes paludis initia, quã in Romãdio læ finibus descriptã Melariæ Brigantiniq; agro diximus cõtinere. Augentq;, sicut ostendimus, eam paludẽ Tartarus & Menachus amnes: quorũ Tartarus in Veronẽsi agro ad Græcianum oriundus habet ad sinistrã Nugarolum, quod nobili familiæ Veronẽsi Nugarolæ uilla & primæ originis patria fuit. Insulaq; Porcaritia & Gagium uicus eidẽ fluuio dextrorsum adiacent. At Menachus amnis ortum ad Magnanum habẽs Ceretã uicum Prętellasq; prętefluit. Inferius uerò eadem palus, sicut in Adriæ urbis uetustissimę descriptione ostendimus, augeẽ ab Athesis fluuij scissura ad Castagnariũ appellata, eãq; nos scissurã pro nostro hactenus omni in Italia seruato more pro ostio Athesis sinistrorsum cogimur accipere. Is autẽ Athesis famæ celebris fluuius, de quo Virgilius in Bucolicis, Athesin uel propter amœnum: primum habet ad sinistrã uicum uillam Bartholo- D męam appellatum. Paulo q; superius Athesi sinistrorsum hæret Liniacũ oppidũ populo opibusq; plenum. Inde Athesi Zeuedum adiacet oppidũ brasicæ & multæ & dulcissimæ feracissimũ: adeò ut Plinium credamus, si suam nunc incoleret Veronã, nec Sabellam in admiratione, ut scribit, Crispã, nec pullulantẽ cauliculis Aricinã, nisi à suis Veronensibus uellet dissentire prępositurum. Eos uerò uicenos mille passus, quos Veronam Ostiliamq; diximus intercedere, cãpi quaqua uersum excipiũt amplissimi æquissimiq;, in quibus rectæ imminet uiæ uicus insula Scaligerũ appellatus, cõmunito præsidio, ecclesijsq; & Veronensium uillis adeò ornatus, ut accedente populi quẽ habet multitudine, urbis potius quàm oppidi speciem præ se ferat. Camposq; hos, ut diximus, patentissimos manufacta ab agricolatore rarò impedit fossa, adeò ut eos natura cõmittendis maximos inter exercitus prelijs de industria fecisse ac cõplanasse sit uisa. Estq; hic locus, de quo Liuius undeseptuagesimo ea habet, quę L. Flori breuiatoris uerbis libuit apponere. C. Marius Cimbros per hyemẽ Alpibus deuolutos in cãpis Venetis usu iam uini & cotidianarum carnium mitigatos aggressus est. Et illis petentibus proximum diem pugnę statuit: inde LX. milia ceciderunt, hinc tertio minus. rex eorum Volerius pugnans interijt, nõ inultus: uxores eorum acerrimo bello captæ libertatem non impetrantes, suffocatis

Theodoricus. Amalasciuntha. *Theodatus.* *Marchio unde.* *Villa Bartholo.* *Liniacum.* *Zeuedum.*

elisisq; infantibus mutuis uulneribus & capistris capilleis se necarunt. Quę uictoria eo- E
dē die Romæ per laureatos Castorē & Pollucē scita & celebrata fuit. Tigurini qui No-
ricos Alpium tumulos insederant, fuga dispersi in latrocinia euanuerunt. Theodoricus
quoq; Ostrogothorum rex primus Odoacrem Erulorū regem, qui Romā & Italiam an
nis iam octo occupauerunt, apud Soncium amnem, ubi primū occurrit, recedere com-
pulit. Deinde in campis Veronensibus ingenti prælio, quod tres continuatū est dies, su
perauit: factaq; est maxima in utroq; exercitu, sed in Odoacris partibus maior cędes. Ar
nulfus etiā Bauarorum dux ductis aduersus Vgonem Burgundū Italiæ regem copijs à
Veronēsibus in urbē receptus atq; rex appellatus est: quūq; Vgo ad Veronæ recupe-
rationē maximas duxisset copias, prælium his in Veronæ campis est cōmissum: in quo
superauit Vgo, & Arnulfus fugiēs Veronæ portis à ciuibus est exclusus. Veronēses ue-
rò rebellionis culpa in Racherium episcopū suum reiecta, ueniā deprecati impetraue-
Verona. runt, & episcopus Papiā relegatus est. Sed ut iam Athesim redeamus, is fluuius qua cāpi F
ad primos colles desinere incipiūt, Veronam diuidit penè mediam: quam urbem autor
est ex Trogo Pompeio Iustinus Gallos, qui urbem Romā ceperunt, & pariter Mediola
num Brixiam & Bergomum ædificasse. Nec tamen minus cingit, quàm diuidit Veronā
Athesis, ut custodiæ simul ornamentoq;, subuehendisq; mercibus & frugibus magno
sit usui Veronensibus: quādoquidē suprà infraq; & circum ager est præcipuæ bonitatis
multa gignens in urbem cōuehenda, olei uim maximā, frumenta incolis in mercaturam
superabundantia, uinorum uarietatem atq; præstantiam, pomorū omnis generis copiā,
& lanam cæteras Italiæ subtilitate superantem; ut nulla sit Italiæ regio, quæ partem inde
non accipiat indumentorū: oleumq; quum cæteræ agri partes, tum maximè Benacila-
cus dextera præstat ora, olearum consitis in syluæ speciē amplissimæ contecta: frumen-
taq; seminarius ager amplissimus undiq; patens mittit. uinorum præstantia cum multis
Theodatus possit alijs ostēdi rationibus, tum maximè uno extollitur argumēto. Theodatus Ostro-
rex. gothorum rex tertius, cùm sciret in Veronēsi agro esse uinum, sicut Cassiodorus appel-
Cassiodorus. lat, accinaticū, odoris saporisq; suauissimi, illud Romā nauibus Athesi in superum mare G
delapsis cōportari curauit. Libetq; Cassiodori uerba apponere: uinum etenim illud co-
lore purpureo regium, sapore præcipuū, dulcedo cuius ineffabili suauitate sentitur, cùm
tamē tactus eius densitate pinguescat, ut carneus liquor aut potio edibilis uideatur. po-
morum copiam & si nōnullæ habent aliæ ciuitates Italiæ Veronensi parem, nullo tamē
in loco tam odorātia, tamq; uaria specie inueniuntur, quæ perpetuitatem habēt plurimi
faciendam, cùm senescentia tam seruentur solida & illæsa, ut florentibus & nouellis im-
mixta manducētur. Lanę prętantiā greges à pastionis proprietate accipiunt: quā prata
campiq; prospectu quoq; amœnissimi naturaliter prętāt: quum tamē mons altissimus
urbi supereminens Balbus nomine, & eandem herbis suis ingenitam, & multo maio-
rem uirtutem prętet, quod herbilegi undiq; cōfluentes, multa herbarum radicumq; ge-
nera animantiū saluti opitulantia inde legant. diuersæ etiā per agrum Veronensem, per
quæ oppida scaturiunt aquæ, nō minus ornamento à natura quàm usui attributæ, seu ir- H
rigationis, seu innumerabilia artificiorū genera, seu haustum ipse cōsideres: è quibus ce
lebrem unius uim nō reticendam esse censuimus. In ualle quam à telluris uirtute & fru-
gum prętātia Policellæ appellāt, ubi Negarinæ loco est nomen, māmæ ad iustā mulie-
brium formā de saxo fabrè sunt ductæ, sub quarum papillis perpetuæ stillant aquæ. Et
si lactās mulier papillas asperserit atq; lauerit, exiccatus aliquo, ut fit, uel morbo, uel ca-
su alio illi humor lacteus reuocat. Sed iam solidiora Veronę, sicut & cęteris urbibus, or-
namēta uiros omnis ætatis prętantes attingamus. Zenoq; sicut religionē Christianam
& suā ipsius decet sanctitatē primus erit, qui Veronę prętul celebris sanctimonię multa
scripsit extantia sacras utriusq; testamenti literas declarantia: & Ambrosianam quam i-
mitatus est eloquentiam redolentia. Æmiliū Macrū Veronensem poetam Eusebius in
Asia obijsse asserit. Paulopost Catullus poeta, subinde uterq; Plinius sępe à nobis hac in
Italia celebrati Veronenses fuere: & longè posteriores ætate genuit Verona Rainaldū
insignem sicut F. Petrarchę placet grāmaticum. deinde Ioannem Madium Iureconsultū
nō incelebrem: isq; Madium genuit nobis adolescentibus familiaritate coniunctū iuri
edisserendo defendendoq; addictum: qui legum peritiæ eloquentiā coniunxerat: adeò
ut scriberet

A utſcriberet ornatè, pronunciaret ſuauiter: & in cunctis ſeſe quantũ noſtra ætatis noſtræ patitur exigitq; conſuetudo, bonũ oſtenderet oratorẽ. medicoſq; genuit Verona ſui ſeculi præſtãtiſſimos Auantium & Iacobum Lauagnolum, cuius nomen refert & cognomẽ Iacobus Equeſtris ordinis Lauagnolus humanitatis ſtudijs & eloquẽtia exornatus. Bernardus quoq; honeſto genitus Cãpaniæ loco, nõ parũ Veronæ attulit ornamentũ: q; medicus & philoſophus inſignis tãta uiguit memoria, ut Themiſtoclis inſtar nihil illi exciderit: quod aut diſcere, aut eum attentius legere cõtigiſſet. Ioannes etiã Salernus ad Equeſtris dignitatis inſignia doctrinã & facũdiã ſocias addidit. Ad res militaris præclaros nobis oſtentat uiros, qui Veronæ laudes accumulãt, quorũ memoriæ altior repetitio efficiet, ut uarios eius urbis caſus referre cogamur. Floruerũt in ea præclaræ familiæ Mõticulenſes & S. Bonifacij comites. hiq; illos quum eieciſſent Azzonẽ Marchionem Eſtenſem urbis dominio præfecerunt. Iſq; ad annum duodecies centenum & duodecimum ab Ecelino de Romano per arma electus, armis Mantuanorũ reſtitutus eſt. Qua B in reſtitutione duriſſimũ in Braida Veronæ uico prælium eſt cõmiſſum. Azzone mortuo Ecelinus ad annum duodecies centenũ & uigeſimũ quintum Veronã obtinuit: qui immaniſſimus omniũ tyrãnus ducentos Veronenſes ſimul cum eo carcere, in quo tenebantur, uno cõbuſſit incendio. Cumq; ſibi Veronæ agenti, quod in Parauio referemus, eſſet allatũ Patauium ſibi rebellaſſe, duodecim mille Patauinos, quos militiæ prætextu obſides ſecum duxerat, diuerſis affectos cruciatibus in Verona occidit. Eo autem apud Soncinum Cremonenſis agri oppidũ interfecto, Veronenſes reductis S. Bonifacij comitibus in libertatem erecti quietem nacti ſunt, quæ paucis cõtinuata eſt annis, q̃d Scaligeri ciues & ipſi Veronẽſes, ſed noui per capitaneatus populi occaſionem tyrãni ſunt effecti. primuſq; omnium Caniſgrãdis Scaliger Dantis Franciſciq; Petrarchæ amicitia magis quàm ſua potẽtia notus, cùm anno uno & quinquageſimo Veronæ dominiũ tenuerit: ciuitates interea Cremonã, Parmam, Regium, Vicentiã, Patauium, Feltrum, Ciuitatum, Taruiſium in poteſtatẽ redegit: Gonzagamq; familiã ditioni Mantuæ electis Paſſarinis impoſuit. Sed & Scaligeri cum armis LXX. Veronæ ſummo cũ ſplẽdore dominati fuiſſent ob uarias in familia diuiſiõnes ter quaterq; ſubortas, quãdoq; a Vicecomitibus Mediolanẽſibus, quãdoq; à Charrarienſibus Patauinis patria pulſi ſunt, per quas cõtentionum occaſiones Veneti ea urbe, quã annos iam XLV. obtinẽt, ſunt potiti. Luchinus Vermes Veronenſis uir bello inſignis Cretam inſulam Venetis rebellẽ ſua uirtute recepit. deinde in Turchos Chriſti Dei noſtri hoſtes pugnãs cecidit. Eiuſq; filius Iacobus Vermes patri haudquaquã diſſimilis, rẽ primi ducis Mediolani Ioãnis Galeacij ab imminẽtibus periculis fortitudine & cõſilio ſæpe tutatus eſt. Qui Armeniaci comitẽ & Ioannẽ Haucut Anglicum aduerſus Mediolanũ maximo cum exercitu ruentes prælio apud Alexandriam cõmiſſo profligauit, & maxima cæde cõmiſſa Armeniacum cepit. Ea quoq; expeditione, in qua Luchinus Vermes Cretã Veneto reparauit imperio Georgius Caballus Veronẽſis Eques præſtãtiſſimus, militares ducẽs ordines nauatę fortiter operę id retulit decus, ut Senator à Venetis fuerit cõſtitutus. Sed iam claudat Veronenſium gloria digniorũ aciem Guarinus, quẽ ſuprà in eorum catalogo, quos eloquentiam in noſtrum ſeculũ longo poſtliminio reduxiſſe oſtendimus, meritò laudũ præconio decorauimus. Pictoriæ artis peritũ Veronã ſuperiori ſeculo habuit Altcheriũ. Sed unus ſupereſt, qui fama cęteros noſtri ſeculi faciliter anteceſſit, Piſanus nomine, de quo Guarini carmẽ extat, qui Guarini Piſanus inſcribit. Geſta uerò ſunt uario euentu Veronæ multa à nobis in Hiſtorijs celebrata. Alboinũ nanq; primum Longobardorũ regem libro quarto oſtẽdimus uxoris Roſmõdæ inſidijs ab Helmechilde in Verona occiſum fuiſſe, & utroſq; adulteros Rauẽnæ quo cõfugerant ueneno mutuè dato interijſſe. Et in octauo diximus Theudelindã Grimoaldi Bauarorũ regis filiam, ad quam cùm in præclaram reginã deuotiſſimamq; Chriſtianam euaſiſſet beatus Gregorius dialogorum libros inſcripſit, Veronæ in Sardicenſi campo deſponſatã fuiſſe. Eſtq; in XI. Veronenſes: Aldegiſio Deſiderij Longobardorũ ultimi regis filio ciuitate, quã firmo tenebat præſidio ui eiecto Carolo Magno deditionẽ feciſſe: quorũ exẽplo omis regio Carolo & ſuis illicò manũ dedit. ædificijs Verona mediocribus publicè priuatimq; ornata theatrũ habet cæteris quæ ubiq; extẽt, pręter Romanũ amphitheatrũ nunc coloſſeum operis magnificentia

Ioan. Salernus.

Caniſgrandis Dantes. F. Petrarcha.

Theudelinda.

gnificentia cõſpiciendũ:habet & põtes quatuor ſuperbi operis Atheſi impoſitos,& ca-
thedralem eccleſiam nõ minus uetere decorã ædificio,quàm nouo inſignem.Supra Ve
ronam Atheſis ſiniſtrorſum Põtonem oppidum habet appoſitum, ſuperius caſtrũ Bar-
chum nobile item oppidũ.inde Cadenium,&qua torrẽs uallem ſolis interſecãs in Athe
Mecium. ſim labitur,Mecium eſt oppidũ.Supraq; illud Ignatum,ſuperius Formigarium. Ad fon
tem uerò Atheſis in Alpibus paruo ſub lacu,quẽ fons ipſe efficit,eſt oppidũ Lamiũ.Di-
ximus ſupra ſiniſtrã Atheſis ripam deſcribẽtes, eius oſtium ad Caſtagnarij ſciſſurã, qua
in Adrianorũ paludes labit neceſſariò accipi deſignariq; oportere: nec aliter dicere,aut
ſcribere debuimus,quia quicquid ab ea ſciſſura ad mare pertinet,in Romãdiolæ partib.
eſt cõprenſum.Dexteram uerò eiuſdem amnis ripam ab ipſo mari Adriatico ad fontem
uſq; totã Marchiæ Taruiſinæ,cuius eſt, poſſumus applicare. Igitur qua Atheſis in mare
labitur,oſtium efficit portuoſum,ubi appellãt Foſſiones.Idq; primum eſt eorũ quæ pri-
ſcos ſeptẽ maria diximus uocitaſſe. adiacent intus huic amni paludibus ſtagniſq; immi-
Turris noua. xto,hinc turris noua præſidio & uectigalium cuſtodiæ appoſita,inde caput aggeris,qd
item præſidium ducatus Venetiarum finibus ea in parte inſtitutæ reip. initio fuit impo-
ſitum.Interius Atheſis biſurcatus peninſulã Rodigij efficit:quæ ſiniſtrorſum in Romã-
diola ſuperius eſt deſcripta. Atheſiq; dextrorſum qua fluuius illabitur nouus adiacet Ca
ſtrum Baldũ.ſuprà eſt portus oppidũ,qd Atheſi à Liniaco diuiſum põte illi cõiungitur,
ut unũ idemq; oppidũ cenſeant. Influit paulò ſupra Atheſim amnis nomine Albus: cui
dextrorſum Cereda hæret uicus in regione primarius. Siniſtrorſum uerò ſunt Arcella,
ſuprà Sãctus Bonifacius oppidũ, à quo nobili Veronenſiũ familiæ fluxit cognomẽ. Et
ſupius Villanoua.Deinceps ſupra fluminis Albi oſtiũ adhęret Atheſi Porcilę oppidũ,à
quo parũ diſtat amnis,quem Mõtis aurei nomine appellãt oſtium: iſq; amnis fonte ori-
tur uberrimo,cui in Mõtis aurei uico omnium regionis amœniſſimo uilla eſt ea ratione
ſuperædificata, ut fons ipſe media in aula ſcatens, eam euomat uim aquarũ, quæ ſubitò
intra lapidis iactum,molis ſufficit cõuoluendis. Suntq; atterendo in farinã fumento &
bõbicinis in ſcriptum coagulandis tam frequentia amni ſuperimpoſita ædificia, ut uix
ſtadio colligendis aquis inuicem ſeparẽtur. Sextoq; inde abeſt Verona:ſupra quam de-
xtrorſum itẽ hæret Atheſi Peluſium oppidũ,à quo uallem uulgus dici exiſtimat Peloſel
lam:licet eam à telluris uirtute & frugum præſtantia Pollicellam Guarinus exiſtimet ap
pellari. Licena deinceps eſt oppidum, & ſuperius Roueredum, apud quod oppidũ uia
ſcalpris mõte exciſa, arctũ uiatoribus præbet iter, ualidumq; Veronenſi agro ea in par-
te à Germanorũ inſultibus eſt munimẽ.Beſenum deinde habetur oppidum,& ſuperius
qua fluuius à Perginę oppido defluens in Atheſim cadit,eſt Tridentũ,quã urbem Iuſti-
nus ſcribit à Gallis,qui urbem Romã ceperũt,ſicut & Veronam Vicẽtiamq; fuiſſe ædi-
ficatam:apudq; eam urbem auget Atheſim amnis iuxta Pineam oppidũ in Alpibus ori-
undus:Cui dextrorſum hæret Secconzanũ,ſupra Parclalium & Viſum ac Chanazium.
Atheſim item ſuprà influit amnis apud Perſonoriũ oppidũ nobile oriundus: Cui amni
Valeſiũ Fœſpergũ & Ceuedonũ oppida dextrorſum:ſiniſtrorſum uerò Cluſa corruptè,
ſed Latino uerbo Clauſura, ubi arctiſſimo aditu trames Alpiũ eſt cõcluſus. Bolgianũq;
oppidum nobile parum ab Atheſi recedẽs torrenti eſt appoſitũ,qui à Sirentino oppido
Maranum. breuem curſum habet.Domus inde noua oppidum,& ſuperius eſt Maranũ populo fre-
Alpes. quens oppidũ, quod & ſi Italia ſitum eſt, gentis locutione & moribus totum eſt Theo-
Atheſis. tonicum prius quàm Italicum. Deinceps ſunt Alpium iuga, quorum aditibus & quidẽ
arduus in Germaniam eſt acceſſus. Atheſis curſu ab oſtio in fontem undiq; deſcripto,a-
mnem quo eum ſuperius auctũ eſſe diximus,& cui nouo flumini eſt appellatio,deſcribi
neceſſe eſt prius quàm Meduacum, ſiue ut nũc appellãt Bachilionẽ aſſumamus ordine
oſtendendũ. is fluuius nomine Nouus, quẽ apud caſtrum Baldum Atheſim illabi dixi-
mus,ſiniſtrorſum attingit intus Coloniam oppidum populo opibuſq; pleniſſimũ, ſupe
riuſq; eidem hæret fluuio Mõs bellus nobile item oppidum: & ad fontẽ ſunt Brendulæ
oppidum populo opibuſq; refertũ:Brenduliſq; paulò infrà ad amnis dexteram propin-
quum eſt Leonicũ populi opumq; exuberãtia Ciuitatulæ æquiparandũ. Quod Omne-
bono ciue ornatur literis Grẽcis Latiniſq; apprimè erudito,& præ ſe mores ferẽte,quos
à Feltrẽſi Victorino nutritus imbibit. Ab coloniaq; in ſubiectas paludes Ateſto oppido
uicinas

A uicinas fossa est in currentem fluuium manufactą, apud quā Roueredum & Mōtagna-
na oppidum regionis primariū sunt sita. Ad eiusq; fossæ ostia, quibus in paludes labitur,
& paulò infrà Locium castellū, Meduacus siue Bachilio amnis proximè à nobis descri- *Meduacus. Bachilio.*
bendus alterum habet ostium. attingitq; primò Bachilionē siniſtrorsum Custodia oppi
dum populo frequentatū, medio in cuius suburbio fodinas esse inspeximus, per quas lō
go tractu in subterranea penetrat. estq; lapidis eius mōtis minera Tiburtino lapidi adsi-
millima: ut quod nullo in loco scriptū inuenimus, nequaquā dubitemus saxa cōstruen-
dæ conseruandæq; urbi Patauinæ, uetustissimis olim tēporibus inde excauata sumptaq;
fuisse: & cum ea in cauerna noxij olim seruari consueuerunt, Custodia inde uicus est ap-
pellatus. Estq; locus apud quem Bononienses milites, quorū opera Guilelmus Rauen-
nas archiepiscopus sedis Apostolicæ legatus, Ecelinum de Romano eiecerat Patauio,
eundem deseruerūt legatū, unde factum est, ut paulo pòst Ecelinus reassumptis uiribus,
B uires ecclesię retuderit, legatumq; apud Gambarā Brixiani agri oppidum prelio superā
tum in carcerem cōiecerit. Superiusq; Meduacus siue Bachilio Vincentiā diuidit penè *Vincentia.*
mediā, quæ urbs à Gallis Romæ incēsoribus, sicut sæpe suprà diximus cum Mediolano
Brixia Bergomo & Verona fuit principio ædificata. Et altero item fluuio urbē Vincē-
tiam illabēte, Tesina appellato, apudq; Lādrigum oppidū oriundo Meduacus augetur
amnis. Qui Tesina apud Luxianum oppidū scissus, alterum ramum cui Barcanū hæret,
oppidum facit. iscq; Meduacum priusquā Brētellas attingat, ingreditur. Genuit ex uetu-
stis Vincentia Palæmonē, sicut Eusebio placet insignem grāmaticum, qui interrogatus
quid inter stillam & guttā interesset. Gutta, inquit, stat: stilla cadit. Nostra autē ętate illu-
strata est Vincētia Antonio Lusco: qui uir doctissimus eloquētissimusq;, & primus & so
lus in orationibus M. T. Ci. duodecim, ars rhetoricæ practicæ, qua ratiōe à Tullio fuerit
applicata, tā clarè, tamq; diffusè cōmentus est: ut nihil magis nostros homines perdiscē-
da eloquentia iuuisse uideatur. extant etiam uiri eiusdem heroica quædā carmina Virgi
C lianam maiestatem carminum redolentia. Mathacusq; Bissarius lurecōsultus eloquētia
& bonis artibus apprimè eruditus patriam exornat. multa suppeterēt in Vincentinorū
laudē dicenda à ducentis annis gesta, dum Patauinorū Veronensiumq; pariter penè ui-
cinorum uiolētiæ iniurijsq; resistūt. Sed unicum eos facinus abūdè reddit ornatissimos:
Quandoquidē primi fuere, qui Venetorum imperio sese sponte sua subijciētes, præcla-
ras urbes Patauiū, Veronā, Brixiam, Bergomumq;, & quicquid aliud illi nunc obtinent
de Italia in potestatē uenire plurimum adiuuerunt. Supra Vincentiā Meduaco adhęret
Caldogium oppidū, & superius fonti eius imminet oppidū Porcelletū. Meduacusq; pri *Porcelletum.*
usquā Custogiā attingat oppidū suprà descriptū, altero scissus ramo fossas attingit, qui-
bus Brētellis est appellatio, munimēto Patauij circūductas. Inde apud Ingentionū dela *Brentellæ.*
psus, fertur ad oppidum Pubolentā: defluens postea ad pōtem longum cōtinuato cursu
stagnis se immiscet. à quibus alterno fluxu refluxuq; retractus, uel repulsus in fossā Clo-
diam se exonerat: quæ urbis Clugiæ ab ea fossa appellatæ, portū efficit omniū regionis
D profundissimū. Plinius nanq; Meduacum amnē in fossam Clodiā labi docet. Fuisse etiā
Bachilionē amnem Meduacum Liuij Patauini uerbis ex decimo libet ostendere. Eodē
anno classis Gręcorū Cleonymo duce Lacedęmonio ad Italię littora appulsa Thuriorū
urbem in Salentinis cepit: aduersus hunc hostē Cos. Æmilius missus prælio uno fugatū
compulit in naues. Thuriæ redditæ ueteri cultori, Salentinoq; agro pax parta. Iunium
Bubulcū dictatorē missum in Salentinos in quibusdā annalibus inuenio, & Cleonymū
priusquā cōfligeudum esset cum Romanis Italia decessisse. Circūuectus inde Brunduſij
promōtorium medio sinu Adriatico uētis latus, cū leua importuosa Italię littora dexte-
ra Illyrici Liburnicq;, & Istri gētes feræ, & magna ex parte latrocinijs maritimis infames
terrerēt, penitus ad littora Venetorū peruenit. Ibi expositis paucis qui loca explorarēt,
cùm audijsset tenue prętereundū littus esse, quod prętergressis stagna ab tergo sint irri-
gua ostijs: maritimos agros haud procul proximos cāpestreis cerni, ulteriora colleis ui-
deri: esse ostium fluminis prealti, quo circumagi naues in stationē tutā uidissent: (Me-
duacus amnis erat) eò inuectā classem subire flumine aduerso iussit. grauissimas nauiū
non pertulit alueus fluminis, in minora nauigia transgressa multitudo armatorum ad
frequentes agros tribus maritimis Patauinorum uicis colentibus eam oram peruenit.

ibi egressi præsidio leui nauibus relicto uicos expugnant, inflammãt tecta, hominũ pecudumq; prædas agunt, & dulcedine prædãdi longius usq; à nauibus procedũt. hęc ubi Patauium sunt nunciata (semper autẽ eos in armis accolę Galli habebãt) in duas partes iuuentutẽ diuidũt: altera in regionẽ qua effusa populatio uidebatur: altera ne cui prædonum obuia fieret altero itinere ad stationem nauium, milia autẽ quatuordecim ab oppido aberãt, ducta: in naues paruas custodibus interemptis impetus factus, territiq; nautæ cogũtur naues in alterã ripam amnis traijcere. & in terra prosperũ æquè in palatos prædatores prælijũ fuerat, refugientibus ad stationẽ Græcis Veneti obsistũt. Dicimus itaq; præteritum à Cleonymo tenue littus, transgressa stagna, ostium amnis prealti, in quem circũacta sit aduerso flumine classis & ad quatuordecim milia oppido Patauio, propinquata, satis ostẽdere Meduacũ fuisse amnem descriptũ: cui Bachilioni fuit postea, estq; nũc indita appellatio. Neq; enim aliũ habet regio fluuiũ ex agro Patauino in stagna marisue ostia delabentem: nisi fortè eum quis proximũ illi amnem nunc Brintã esse opinabitur, qui suã & ipse paucissimis cognitã fecit nominis mutationẽ. Est enim Timauus priscorum scriptis, præsertim Virgilij celebratus: quẽ sæpe miratus sum uiros nostri seculi doctrinę fama celebres in Istris & Liburnis quęsiuisse errore adductos atq; ignoratiõe sensus Virgilij: quem uolũt nouem Timauo fontes in suo carmine attribuisse: quum potius Antenorẽ ille faciat à Troia Italiã petentẽ regna Liburnorũ & Timauum superasse amnem, in ipso fontis nomine poetico more indicatũ. Seruius enim id uerbũ exponens sic habet: fontẽ Timaui: amãt poetæ rem unius sermonis circũlocutionibus ducere: ut pro Troiam dicãt urbem Troianã: sic modò pro Timauo fontẽ Timaui, & paulo pòst urbẽ Patauí pro Patauio, & ora nouem multi septem esse dicũt. Supereſſe aũt ea parte unde, pro qua per ora nouem mare it præruptum: & premit stagnorũ arua pro campis & planitie posita sonãti pelago, sicut semper sonare uidemus, quũ littoris aut portus cuiuspiã fauces paulo uiolentior commotiorq; ingreditur: eaq; nouem ora etiã nunc notissima sunt, littoris Veneti aperturæ, quarum partem maximam à Rauennati agro in Altinum priſci & in primis Antoninus Pius imp. in itinerario septem maria appellauere. uersus Virgilij licet notissimi sint subijciemus: cũ prius Lucani de Timauo testimoniũ attulerimus. Euganeo si uera fides memorãtibus augur Colle sedẽs, Aponus terris ubi sumifer exit, Atq; Antenorei dispergit̃ unda Timaui. Si ergo unde Timaui Antenorei dispergitur prope Aponum, nunc etiã notissimũ & Patauio propinquũ. non oportuit in Istris illũ aut Foroiuliẽsibus à nostris hominibus requiri. Virgilius. Antenor potuit mediis elapsus Achiuis Illyricos penetrare sinus, atq; intima tutus Regna Liburnorũ & fontẽ superare Timaui: Vnde per ora nouem uasto cum murmure mõtis It mare præruptum, & pelago premit arua sonãti. Extant quoq; carmina Musati Patauini poetæ tragici sepulcro inscripta, Timauum affirmãtia Patauij propinquũ esse: Condita à Troiugenis postdiruta Pergama tellus: In mare fert Patauas unde Timauus aquas: Hunc genuit uatẽ. Et Martialis Laneus Euganei lupus excipit ora Timaui. Si ergo Timauus fuit Euganeus necessariò erit Brinta nũc Patauij fluuius: nã idẽ Martialis appellatione telluris Aponæ Patauiũ significat hoc uersu: censeṫ Apona Liuio suo tellus. Et L. Florus infrascripta habet uerba: ex quibus licet cõijcere Timauũ ab Arsia & finibus Italię, in quibus nuperrequirebatur plurimũ distare: Illyrici ab Alpium radicibus inter Arsiam & Timauum per Adriaticum littus effusi regnante Teutana muliere. Timauusq; ubi salsas attingit aquas bifurcatus parte dextera Pupiliam Methamaucumq; petit: ubi portũ efficit cum amplitudine, tum etiam profunditate optimum. Rectiore autem ad sinistram cursu Venetam urbem mediam scindere solitus portũ efficit Venetum cui munitissimę arces duæ hinc & inde pręsidio sunt appositę. Sed hęc pars occlusis pridem ad Luciafusinã meatibus in stagna paludesq; diffunditur. nõ fuisse autem Meduacũ quem Timauũ esse dicimus, aut ecõtra præter rationes supradictas hinc maximè uidetur cõstare: q; Plinius scribit cõtra Timauũ amnẽ insulam fuisse paruam in mari cum fontibus calidis: qui pariter cum æstu maris crescerent minuerenturq;. & recto Brintæ amnis cursui quẽ naturaliter per mediã urbem Venetã habebat oppositã, fuisse constat insulã cui castelũ Oliuolense appellatũ fuit impositũ. Vnde cathedralis ecclesia dicit̃ Castellana. Si uerò calidi nõ apparẽt nũc fõtes minime mirãdũ: q; nedũ littoreis & maritimis locis in quæ maris sępe delæuit uiolẽtia: sed

Timauus.

Septem maria.

Portus Venetus.

A tia, sed in mediterraneis mõtanisq; firmioribus multos aruisse fontes inuenimus. Timauusq; supra Luciafusinã integer primũ habet ad dexterã uicum Auriganũ tabernis hospitatorijs frequentatũ: ibiq; Timauum illabitur Tegola torrẽs, cui adiacet rus Peragũ. Deinceps Timauo sinistrorsum adiacet Strata oppidulũ: à quo sexto milliario fossa manufacta Paduã cõpendio nauigatur. Eam urbem Italiæ uetustissimã clarissimamq; magis certum est Antenorem Troia profugũ cõdidisse, quàm ut indigeat testimonijs: uersibus enim, quos suprà posuimus, sic addit Virgilius: Hic tamen ille urbẽ Patauí sedesq; locauit. & Liuius Patauinorũ decus in primo idem seriosè narrat. Cicero autẽ in Philippicis Patauinos dicit Romanis amicissimos fuisse: qui rẽp. difficillimis tẽporibus pecunia & armis iuuerunt. Et Macrobius in Saturnalibus, ubi de fide seruorũ tractat: innuit Patauinos fuisse perhumanos, qui cum seruis clemẽtissimè atq; indulgẽtissimè se habuerunt: quandoquidem asserit Asinio Pollione Patauinos cogẽte, ut tributa cõferrent, &

B propterea dominis latitantibus, neminẽ seruorum fuisse inuentũ, qui libertate proposita dominum proderet. Fuit autem postmodũ Padua per felicissima stantis reip. tempora Romanorũ colonia nõ eo modo deducta, quo cęteræ deducebãtur ductis nouis populis in coloniam. sed datũ est Paduanis ius Latij, ut in designãdis Romę magistratibus ferendi suffragij ius haberent: quod à Q. Asconio Pediano in expeditionibus orationũ Ciceronis habetur: ea uerò describẽda urbe si prolixiores erimus, sua nos dignitas excusabit. Nullam enim ædificiorũ pulcritudine, præsertim publicorum in Italia sibi similem esse tenemus Sunt tamẽ noua quæcunq; in ea nunc extant uel publica, uel priuata, quãdoquidem ad trigesimũ & quadringentesimũ salutis annum Athila rex Hunnorum ferro igniq; uastatam reliquit immunitã: & à Narsete Eunucho Rauennatibusq; instauratam anno à prima dirutione uixdũ centesimo Lõgobardi incensam penitus desertarũt. aucta uerò est mirabili incremẽto per Caroli Magni & filiorũ nepotumq; imperij tempora: nec aliquod postea incõmodũ sub Germanis imperatoribus accepit: quousq; Federici primi Barbarossi temporibus Ecelinus de Romano, tyrannorũ omniũ qui unquã

C fuerũt crudelissimus, ad annum salutis trigesimũ septimum, & duodecies centenũ eam sibi subegit, qui præter cõmissas cædes alias, persecutionesq; propè innumeras ciuium ea usus est, de qua in Verona diximus, crudelitate rarò aliàs audita, cædis per uaria cruciatuũ genera perpetratæ duodecim miliũ Patauinorũ, quos Mantuanorũ ingressurus fines sub militiæ prętextu obsides secũ duxerat. paulo tamen postquã is tyrannus apud Soncinũ interijt, Charrarięses sub capitaneatus titulo rerum in Patauio potiti sunt, qui eam urbem annis paulo plus minus centũ per uarias successiones possessam opulentiorem ornatioremq; reddiderũt. Nã gẽtis Charrariæ opera maiori ex parte excitata ornatacq; fuerunt mœnia, quibus triplici circuitu Patauium cõmunitur. Et licet eam per urbẽ Timauus semper fuerit delapsus: quod Liuius in x.li. ostẽdit, multis tamẽ uarijq; fossis magno & ingenti opere manufactis, aquæ circũ urbẽ &

D per diuersa agri loca ornamento urbi cõmodoq; futuræ, ab eisdẽ Charrarięnsibus sunt perductæ, cùm arx in urbe munitissima, & coniunctũ illi perductis brachijs palatiũ facilè in Italis primariũ, superbiq; operis nõnulli in urbe põtes gentis eiusdem fuerint opera. Henricus autẽ quartus imp. Germanicus cathedralem Patauij ecclesiã, quę extat, ædificauit: prętoriumq; quo nullũ in orbe pulcrius esse tenemus, quum is casu crematum, speciosius Veneti construxerunt, ossaq; T. Liuij cõspicuo in eius fastigio collocarunt. Insignis uerò & cui rarissimæ sunt in Italia similes, beati Antonij basilica à Patauinis sub Ro. imperio semiliberis ędificata est. Parrochiales ecclesias quadraginta & mẽdicantiũ quatuor loca, magnifici cerè operis, ciues Patauini diuersis ædificasse temporibus constat. Est ea in urbe lustinæ uirginis templũ, amplissimæ cuius ædes mille in circuitu passus amplexæ aquis circumluuntur, quod in uetustæ ædis uestigio ædificatum fuisse hinc cõstat, quod effodientes ubiq; pulcerrima inueniunt lithostrata: eodemq; in loco T. Liuij sepulcrũ ætatẽ nostra repertum fuisse conspiximus, ut credere liceat uetustum Iouis templum ibi fuisse, in quo ipse Liuius in x. narrat spolia de Cleonymi Lacedęmonij piratę uictoria Patauiũ reportata fuisse. Seruat uerò nunc idem templum Iustinæ ipsius uirginis, Lucæ Euangelistæ, Maximi & Felicitatis: Mathiæ Apostoli, super quem sors cecidit, Prosdocimiq; tutelaris Patauinorũ sancti corpora & reliquias. Areas Patauium publicas quinq; habet, nobilium

Luciafusina.

Aedificia Paduæ.

Gymnasium Patauinum.

bilium scilicet & herbaticam, frumentariã, lignariam, palearem. In eius quoq; gymnasio omnium Italiæ celeberrimo ædes sunt amplissimæ, studentium quibus opes sint tenuiores auxilio deputatæ. Viros Patauium doctrina clarissimos genuit, T. Liuium: cuius sepulcri priusquam Romam accederet, sibi & filijs duobus uxoriq; positi saxum nuper uidimus literas haud quaquam elegantes inscriptum. T. Liuius Caij filius sibi & suis Tito Liuio Titi filio prisco F. T. Liuio. T. F. longo F. Cassiæ Sextię primæ uxori. Aliud q; elegantiores maiusculas marmore incisas, sepulcrũ etiam Patauij in Iustinæ uirginis uestibulo extat titulis ornatũ: & militiæ cui ad decus utilitatẽq; fuit ascriptus: & uirtutis suæ

T. Liuij epitaphium.

qui dissidentes Patauinos ciues, in patriam reuersus ad concordiam reuocauit. Viuens fecit T. Liuius Liuiæ T. F. Quartæ legionis alis cõcordialis Patauij sibi & suis omnibus. Ratio autem quę nos adduxit, ut futuram in minore uiro uanam huiusmodi diuersitatis sepulcrorum curiositatem adhibuerimus, illa fuit quod in primo sepulcro omnes quos habuit Patauij degens uxorem & filios in successionem annotauit. In altero autẽ omnibus dixit, qui filia Romæ esset auctus, quæ Lucio Magio nupsit oratori Romano: de quo Seneca declamationũ VIII. sic habet: Non puto quomodo Lucius Magius gener Titi Liuij declamauerit, quãuis aliquo tẽpore suum populũ habuit: cùm illum homines non ipsius honorem laudarẽt, sed in soceri efferrent. fuitq; is magnus uir Liuius, ad quẽ nobiles ex ultimis Hispaniarium partibus uenisse, & quos Romani nominis fama non mouerat, eius hominis famam perduxisse beatus Hieronymus ex Plinio sumptum scribit. Paulusq; Iurisconsultus apud uetustissimos celebratus fuit Patauinus. Et Martialis poeta duos dilexit Patauinos poetas Stellam & Flaccum his uersibus. Verona licet audiente dicam, Vicit maximè passerem Catulli. Tanto Stella meus tuo Catullo Quanto passere maior est columba. Et infrà: O mihi curarũ precium nõ uile mearũ Flacce Anneorei spes & alumne laris. Catullus uerò Volusium poetam Patauinum: qui ad Ennij exemplar rerum gestarum populi Romani annales carmine scripsit, damnare & uituperare conatus est his epigrammatibus. At Volusi annales Paduam morientur ad ipsam, Et laxas scõbris sæpe dabunt tunicas. Item alio loco: Annales Volusi cacata charta: Votum soluite pro mea puella. Nã sanctæ Veneri cupidiniq;, Vouit si sibi restitutus essem, Desissemq; truces uibrare iambos, Electissima pessimi poetæ Scripta tardipedi Deo da turã Infelicibus ustilanda lignis. Et hæc pessima se puella uidit lococsè lepidè uouere duis. Nunc ô cęruleo creata põto, Quæ sanctũ Idalium uirosq; apertos, Quæq; Ancona Gnidũq; arundinosam Colis, quæq; Amathũta, quæq; Aleos, Quęq; Dyrrachiũ Adriæ taberna, Acceptũ face redditumq; uotum, Si non illepidũ neq; inuenustum est. At uos interea uenite in ignẽ Pleni thuris & inficetiarum Annales Volusi cacata charta. Petrũ etiam de Abano conciliatorem appellatum philosophiæ & astronomiæ usq; ad magiæ suspicionem peritissimum: Musattumq; & Lonattum lurecõsultos poesi ornatos Patauium ciues habuit. Franci. Zabarella lurecõsultissimus & Pileus de Prata Romanæ ecclesiæ cardinales dignitatem literis & prudentia ornauerunt. Marsilius quoq; & paulo post Io. Galeatiusq; & Guilelmus Sophilici. Ioã. quoq; Horologius: & paulo pòst Antonius Cermisonus excellentes medici Patauium patriã exornarunt. Agrum etiam habet Patauinum non minus quàm urbis ædificia conspiciendũ. quando quidẽ montes in illo sunt excelsi, nec Alpes & Apenninũ quod nullo in Italię loco alibi cernitur cõtingẽtes: & usq; summa cacumina uinetis oliuetisq; & cõsitis tecti: in quibus uina gignũtur: quæ Plinius in intimo Adriatico sinu optima describit. Gemulã unũ in cuius summitate mulieres Deo dicatæ monasteriũ habent à Beatrice Estensi uirgine nobili ædificatum: & Vendam alterum appellant monasterio ornatũ, quod montis Oliueti fratres inhabitãt: hisq; adiacẽt mõtibus colles Euganei fama apud Latinos uates notissimi. Eam em uatibus sedem fuisse innuit Martialis poeta his uersibus: Si prius Euganeas clemẽs Eliconis in aras Pictaq; pampineis uideris arua iugis. & Lucanus in primo: Euganeo si uera fides memorantibus Augur colle sedens. & quũ uici uillæq; multæ hos contegãt colles, tum maximè Arquatum populo frequẽtem uicum decorat Fran. Petrarchæ prędiolũ: apud quod diutissimè uixit: multaq; scripsit. estq; eius sepulcrũ marmoreo in sarcophago columnis quatuor sustentatũ. Balneaq; apud rus Euganeum etiã nunc appellatũ plurima uisunt: quę Theodericũ regẽ Ostrogothorũ muris cõclusisse ac ornasse Cassiodorus est

autor

A autor, in eiſq; herbas gigni ſcribit Pli. de quibus poeta Martialis. Nullę ſic tibi blandiẽt undæ, Ac fontes Aponi rudes puellis. Quibus uerò ea opitulent morbis Michael Sauonarola opere in id edito diſſeruit. Sed iam ad Timauum eſt redeundum. Is fluuius ſupra Limiuum uicum, ubi incipit eſſe integer, primũ habet ad dexteram oppidũ Citatellam: quod Patauini ad annũ ſalutis quartum de duodecies centeno ædificarunt. deinceps eſt Maroſtica. ſuperius Baſſianũ, quæ duo oppida populis ſunt frequẽtia. ſupraq; Baſſianũ Timauus, ubi Ciſinũ eſt oppidũ, Ceſino flumine augeꝫ, in quod Arciuagus Nauoriuſq; torrentes exigui ex Alpibus delabunt, Ciſinuſq; apud Pemechũ oppidulũ habet ortũ. Timauo ſupra Ciſinum ad dexterã Grignum adiacet oppidũ à torrente ibi augente dictum. Vlterius oppidũ habetur Iuanũ, ſupraq; illud oritur Grignus. & ſuperius emiſſorium lacus incubat Tuſopum. Caldonacium deinceps oppidũ & uni imminet lacui, & aliꝭ ſubiectũ eſt binis lacubus, à quibus tribus originẽ Timauus habet. Primus poſt Timauum Muſio fluuius ſtagna Venetorũ apud Meſtre oppidum illabitur, cui ad ſiniſtrã

Maroſtica.
Baſſianum.

B Villa noua primũ eſt proxima. Supraq; paulo remotius Campus S. Petri oppidum adiacet opulentum: eiuſq; fonti in mõtibus oppidulum imminet collis Muſonis ab ipſo fluuio appellatus. ad dexteram uerò Muſoni intus continent Caſtrũfrancum nobile oppidũ, ſuperiuſq; Aſola longè nobilius. deinceps amnis eſt Silus, quẽ Plinius aſſerit oriri in mõtibus Taruiſinis, apud Torcellũ in ſtagna cadens: Torcellumq; ciuitatẽ, nunc epiſcopo ornatã doctiſſimo Dominico de Dominicis, ſupra Venetã deſcribentes regionẽ diximus ædificatã fuiſſe ex ruinis excidioq; Altini. Cuius uetuſtæ urbis parua admodũ ueſtigia ad eam cõtinentis partẽ, quæ ſiniſtrorſum Sili amnis oſtio eſt appoſita, nũc cernunt. Altiniq; nomẽ primus apud ueteres ponit Plinius. Et poſt Martialis poeta tãti feciſſe uidetur Altini oppidi ſitũ: ut dicat Æmula Baianis Altini littora uillis. Antoninus uerò Pius in itinerario uias deſcribẽs à Rauẽna Aquileiã, dicit aut ſeptẽ maria recta Rauenna ſecundũ Adriatici littus ad Altinũ tranſmitti: aut eos qui per Bononiã Fermedũ Ateſtum Patauiumq; terreſtri petãt itinere, Altinũ primo & poſt Aquileiam accedere.

C In eo autem quod Muſionẽ & Silum amnes interiacet ſpatio nouale eſt oppidũ nobile, Siluſq; ſupra in Mediterraneis Taruiſium urbem diuidit, cuius nomen prior inter uetuſtos habet Plinius. per tempora uerò Oſtrogothorũ dignitatem inchoaſſe uidetur, quã nunc habet. Nam cum Totilæ pater Veronam æquè ac Taruiſium dominio poſſideret, Taruiſij tamẽ cõtinuo eſt moratus. Vnde Totila, qui poſtea quintus fuit Oſtrogothorũ rex, & quidẽ præſtãtiſſimus Taruiſij natus educatuſq; eſt. poſtea Longobardorũ initio regni, quũ Albonius rex eius gẽtis primus Italiã eſſet ingreſſus: Aquileiamq; qualiſqualis tũc erat, & cæteras regionis urbes per deditionẽ cepiſſet: Taruiſium quia eius incolæ deditionẽ tardiuſculè obtuliſſent, ſpoliare ac diruere cõſtituerat: niſi Felix illius epiſcopus uir timoratus Rauenna oriundus regis barbariẽ ſua prudentia & precũ inſtãtia delinniſſet. Ornataq; nunc eſt ea ciuitas altero præſtante epiſcopo Hermolao Barbaro, q ſicut decet epiſcopũ populo magis prodeſſe adnititur & præeſſe. Regionẽ uerò, quã nũc

D deſcribimus ſub nomine abſurdo Marchię Taruiſinę, & pariter proximã Forumiuliũ olim Gallię Ciſalpinę partẽ Pli. in regione Italiæ decima poſuit: quã Carnorũ fuiſſe affirmat. Nã cũ multa diſſet de fluuio Silo, oppido Altino, flumine Liquẽtia, colonia Cõcordia, Taliauẽto, Anaxo, Alſa, Natiſone: deq; Aquileia colonia, ſubiũgit: Carnorũ hęc regio fuit: & d uocabulũ regiones ipſæ alicubi etiã noſtra ætate retinẽt. Ad Sili fontẽ oppidulũ eſt Caſacorba. deinceps Anaxũ eſt flumẽ, cui nunc Plaui uulgatiſſima eſt appellatio. ad eiuſq; oſtia Equiliũ eſt inſula ſtagnis paludibuſq; à cõtinenti diuiſa, fuitq; ea inſula ciuitas eiuſdẽ nominis ab Heracliẽſibus uicinis ędificata nãq; Heracleã in Hiſtoriis & in Veneta huius Italiæ regiõe oſtẽdimus fuiſſe poſt Aquileię Cõcordię & Altini demolitionẽ à dictarũ urbiũ populis ædificatã: qui ab Heracleo illius tempeſtatis imp. id nomẽ indiderũt ciuitati. Sed Heracliẽſes inde Venetias cõmigrarunt, ut nunc urbis ueſtigia requirãtur: Equileiq; pariter, ubi mutato nomine ciuitas dicit noua epiſcopio & quidẽ tenui nota, paruæ & tenues reliquiæ uix ſciuntur. Anaxo ſeu Plaui fluuio ad ſiniſtram adiacent oppida Venetiũ, Limina & Aquoriũ. & ſuperius arduo in mõte eſt Feltrum ciuitas epiſcopo nunc Iacobo ornata Zeno nõ minus doctrina quàm gẽtis nobilitate conſpicuo. Ad dexteram Plaui primum hæret oppidulum Madiriũ, inde mediter-

Feltrum.

raneis

Victorium. raneis Vetorium. Superius ubi Varianus olim nūc Calorius auget fluuius eſt oppidum
Belunum. Teſega, eidēq; amni Variano ſiue Calorio appoſita eſt Belunū ciuitas uetuſtiſſima, quā
Plinius cæteriq; ſcriptores Velunum appellāt, eidemq; nunc cum Feltro in eundē con-
Varianus flu. iunctæ epiſcopatum idem Zenus præeſt epiſcopus. Varianum uerò, ſiue Caloriū amnē
in Alpibus oriundum, quas grammaticę incolunt gentes, quinq; augent torrentes: quo
rum conuallibus marginibusq; caſtella uiciq; plures inſunt barbaris nominibus appel-
lati. Sed & ubi Plauum diximus Variano ſiue Calorio incipere augeri alter influit Cor-
doualus amnis, & ipſe ex ſummis defluens Alpibus: cui Falchachium Tabuliumq; op-
pida, & quamplures uici Germanica potius quam Italica nomina habētes adiacent. Li-
quentia ad mare ſequitur amnis uetuſti nominis, quem ex montibus Opiterginis naſci
Plinius eſt autor. eum nunc Liuentiam appellāt. habetq; oſtij bifariam diuiſi partem ad
eaſdem paludes, quibus Equilium inſulam à continenti diximus ſeparari: alteraq; parte
ad proxima Caprularum inſulæ ſtagna paludeſq; delabitur. ubi uerò in dictas ſcinditur
partes ad dexteram Turricium eſt caſtellum. Interiuſq; ubi Liquētiam ſiniſtrorſum tor-
rens auget Mutegus Opitergium eſt nūc oppidulum: quam uetuſti nominis ciuitatem
ſimul cum Aquileia Altino & Concordia ab Athila deſtructam, & poſtea quum eſſet
reædificata à Longobardis eodem anno quo & forum Popilij deletam fuiſſe in hiſto-
rijs oſtēdimus. Ad Mutegiq; amnis fontem Conilianum eſt nobile ditiſſimumq; oppi-
dum. Liquentiam item dextrorſum Meduna auget fluuius ſupremis in Alpibus Julijs
oriundus. Cui dextrorſum Corua & ſuprà ad Imeuli torrētis fontem Portoneum, ſupe-
riuſq; Prata, & in mediterraneis Portilium, oppida ſunt appoſita: Pratoq; & Portilium
duabus, ut in regione præſtantibus nobilium familijs patrij cognominis exornantur.
Vbi uerò Liquentiam ipſe auget Meduna amnis Sacilum nobile ditiſſimumq; eſt oppi
dum. Ad Liquentiæ ſiniſtram ſupra Mutegi torrentis influxum eſt oppidum Buffolet-
tum. & ſupra ubi Meſulus auget torrens Ciuiolonum eſt oppidum: ſuperius Seraualle.
Sequitur Alſa uetuſto nomine fluuius, nunc Liminius appellatus. quod nomē eum in-
de crediderim nactum eſſe, quod ſicut huius regionis principio diximus, & eius & Fo-
roiulij limes à barbaris fuit dictus. habetq; ad oſtium quo in paludes ſtagnaq; exonera-
tur Caprulas inſulam, in quam Opiterginos Athilæ ſæuitiam declinantes ſæpe aliàs o-
ſtendimus confugiſſe. habetq; Alſa ſiue Liminus ad ſiniſtrā oppidum nomine Sextum.

REGIO DECIMA, FORVMIVLIVM.

Sequitur regio Foroiulienſium, quos Plinius dicit dictos eſſe cognomine
Transpadanos. Id Foroiulij nomen notiſſimum, & quod ante C. Iulij Cę-
ſaris tempora in ipſa regione, inq; ſupereminentibus eidem Alpibus Iu-
lijs inchoaſſe cōſtat, unde poſt factam lapidum aut Ciſalpinæ Galliæ mu-
rationem habuerit originem ignoramus. undecunq; autem ſit natum no-
ſtræ inhærentes diuiſioni regionis ipſius, quam tamen nonnulli Aquileienſem appella-
Portus Grua- ri uolunt initium ad Alſæ, ſeu Limini fluuij dexteram inchoabimus. Cui portus Grua-
rius. rius oppidum, poſt Cordeuallum, & ſuperius Porclanum oppida ſunt appoſita. dein-
ceps eſt Taliauentum priſci præſentiſq; nominis flumen, quod Plinius dicit maius mi-
nuſq; fuiſſe, quum nunc unico in Adriaticum oſtio feratur. Sunt ei ad ſiniſtram primum
à ripa remotius oppidum ſanctus Vitus, poſt Valua caſtellum, & ſuperius in montibus
Spilimbergum natura loci munitionibuſq; ualidiſſimum, & populo frequentatum.
Dextrorſum uerò hæret Taliauento Tiſana nobile munitiſſimumq; item oppidum, &
ſuprà ab amnis margine ſemotum Cuchagna, ſuperius in monte arduo ſanctus Da-
niel præſtans in regione oppidum, & ad fontem in Alpibus Dugonia eſt caſtellum. In
ea littoris ubique inæqualis & maiori ex parte ſtagnoſi ora torrens eſt in mare cadens,
cui Palazolum in mediterraneis caſtellum hæret, & ſtagno magnum in ſignum recel-
ſum' que curuato piſcoſiſſimóque imminet Maranum oppidum populo frequentiſſi-
mum. Torrenti autem id illabenti ſtagnum continet Caſtelletum. Interius in media-
raneis oppidum nobile eſt Belgradum, ſuperiuſq; Coldroitum. At in maritimis eſt ſta-
gnis circunfuſa Gradus inſula alter Venetiarum regionis & urbis limes, in quam & in
Hiſtorijs, & ipſa in Venetiarū deſcriptione ſæpenumero diximus Aquileienſes patria
profugos ſeſe cum opibus & ſacra ſupellectile recepiſſe, & urbem ædificaſſe Grandenſem

A sem, quam pluries dirutã reædificatamq; tandẽ pauci nunc inhabitant. Aquileia etiam urbium quondã Italiæ Transpadanę primaria potẽtissimaq; atq; etiã pulcerrima quindecimo ut inquit Plinius à mari semota nunc penè derelicta est. Nã prẹter sacerdotes canonicos numero haud quaquã multos: ornatissima speciosissimaq; in basilica diuinę faciendæ rei addictos, præter pastores piscatoresq; rarissimos, nulli nũc incolũt populi: ut uix castellulũ tãta olim urbs nũc possit appellari. Suntq; & ecclesia superius dicta & patriarchale atrium & muri oppidulo circũducti & monasterium uirginibus deputatũ Peponis patriarchæ operũ reliquiæ. Eam urbem qui prius condiderint non est memoriæ proditum. Liuius autẽ in bello Macedonico sic habet. Romæ literæ Fabij magnam trepidationẽ fecerunt: eo maiorẽ quod paucos post dies Marcellus tradito exercitu Fabio Romã quum uenisset, exercitum in Ligures traduci posse negauit, quia bellum cũ Istris esset prohibẽtibus coloniam Aquileiam deduci. Et paulò infrà. Aquileia colonia Latina eodẽ anno in agro Gallorũ est deducta. Florere aũt cœpit quo tẽpore primùm B Romani subigendis barbaris ad Danubiũ incolentibus manũ apponere cœperũt. Vnde Octauius Cæsar Augustus, etsi maiorẽ bellorum partẽ per legatos administrauit, ut illis propinquior esset in his Italiæ partibus frequẽter obuersatus est. Nã Suetonius: Reliqua bella per legatos administrauit, ut tñ quibusdam Pannonicis atq; Germanicis aut interueniret, aut nõ lõgè abesset, Rauennã uel Mediolanũ uel Aquileiã usq; ab urbe ꝓgressus est: & Iulia eũ comitata Aquileiæ abortu facto puerum amisit. Glorioſissimè de Aquileia scribit Iulius Capitolinus in uita duorũ Maximinorũ his uerbis: Prætereundũ ne illud quidẽ est, quod tãta fide Aquileiẽses cõtra Maximos ꝓ senatu fuerũt ut funes de capillis mulierum facerent quũ deficerẽt nerui ad sagittas emittendas. & inferius asserit Capitolinus nuncium qui ex Aquileia ad significãdã Maximini mortem Romam fuerat missus, tanto impetu mutatis apud Rauennã animalibus cucurrisse, ut quarta die Romã uenerit. Eius uerò urbis amplitudo maxima unde processit non iniucundũ, aut inutile fuerit explicare. Primũ legiones Romanas ibi obuersatas ut claustra Italiæ tueC rentẽ, eam non peperisse opum affluentiam, quæ fuit Aquileiæ: hinc constare uidetur ꝙ nec Rauẽna neq; Mediolanũ neq; in Gallis Marsilia aut in Hispanis Taraco, apud quas urbes Romanæ legiones diutissimè fuerũt moratæ, ad id opulẽtiæ aut diuitiarũ potuerunt peruenire. Auxit igit mirabili incremento & immensè ditauit Aquileiam, orientalium occidentaliumq; mercimoniorum mutua cõportatio ibidẽ instituta: quod nullus stãte Aquileia locus alter circa Adriaticũ mare fuit, in cuius portu & diuersorio occidẽtales orientalesq; ꝓ cõmutandis mercãdis coemendisq; & uendendis inuicẽ rebus conuenirent. Eademq; ratio Spinã olim urbem, ut inquit Plinius, iuxta Padũ & Rauennã à Diomede cõditã, & ea omnino destructa Adriã, quæ mari Adriatico nomen dedit, & postremo diruta Aquileia Venetias crescere augeri & mirum in modũ ditari fecit. Longum nimis atq; superfluum fuerit res apud Aquileiam gestas est nostro instituto recentata non duximus omittenda. Euangelista Marcus dũ à beato Petro & Apostolorũ Chri- *S. Mar. Euangelium.*
D sti principe in Alexandriã mitteret, nauigaturusq; naues illic ex more ut diximus operiretur: Aquileienses ad Christi fidem conuertit, sanctumq; Euangelium suum cuius cõdex manu exaratus sua Venetijs nunc ueneratissimè seruatur scripsit. Hermacorasq; & ipse sanctus ad Marci prædicationẽ cõuersus à beato Petro Aquileiæ & omnis Venetiæ protopræsul institutus omnem eam regionem deo nostro lucratus est: quẽ Nero imperator & simul Fortunatum subdiaconẽ securi percussit. Syrus exinde uir Aquileien- *S. Syrus.*
sis doctissimus Papiã ab Hermacora missus mira sanctitatis opera ibi edidit. Fuit & Aquileiẽsis Chromatius, ad quẽ gloriosus Hieronymus multa inscripsit opera, multasq; extantes dedit epistolas. nihilq; fecisse uidet gloriosius Chromatius, quàm quod beati Hieronymi notarios atq; librarios sustentauit. Præstantẽ ultimo loco Aquileiensem uirũ ponimus Ruffinum præsbyterũ Latinis Græcisq; literis adeo eruditum: ut eius quę *Ruffinus.*
extant cum opera tum translationes nullis cuiuspiã ecclesiæ doctoris operibus secũda eloquentia ornatuq; ducamus. Visitur Aquileiæ marmoreus lapis grandes elegantesq; literas huiusmodi incisus. Imp. Cæs. Augu. Aquileiensium restitutor & conditor, uiam quoq; geminam à porta usque ad pontem, per tyrones iuuentutis nouæ Italiæ sui dele-

ctus posteriorís,lõgi temporis labe corruptã muniuit ac restituit. Adiacet siniſtrorsum E
Lisontius flu. Aquileia Natisoni fluuio,cui nunc Lisontio est appellatio. Et eo quod ad Talliauentũ
amnẽ proximum intercedit cãpestri, in spatio supereminet Aquileiæ ad Triginta milia
Vtinum. passuũ Vtinum,prẽstans ditissimũq; regionis oppidum noui nominis,quod nec in Go
thorum,neq; in Lõgobardorum aut proximioribus ætati nostræ rebus gestis id inueni
tur:hinc quod uulgò ferẽ,Austrinos id ad trecentesimum ab hinc annum cõdidisse cre-
do.eã eẽ regionem duces Austriæ tunc temporis obtinebant. Habet uerò nunc Vtinũ
Iacobum ciuem & Aquileiæ canonicum eloquentia ornatissimũ.suntq; superius ad pri
mos colles Fasagna,superiori loco in montibus Glemona uetusti quod Gothorũ Lon
gobardorumq; historiæ habent nominis oppidum.&ad Natisonẽ est in montibus Ven
tionum.Natisoni siniſtrorsum est propinquum Mons falco oppidum regionis egregiũ
arduo in monte situm:quod Theodoricus rex Ostrogothorum primus ædificauit. Su-
perius cælsos inter montes est ciuitas Austriæ nunc Ciuidale appellata, quam urbẽ &
aspectu ueterrimã,& ut montuosa in regione speciosam, ciuilique cultu habitatam fuisse F
crediderim oppidum illud à Gallis prope Aquileiam ædificatum, de quo Liuius libro
XXVIII sic habet.Eodem anno Galli Transalpini transgressi in Venetiã sine popula-
tione & bello,haud procul inde ubi nunc Aquileia est locum oppido condendo cepe-
runt:legatis Romanis trans Alpes missis responsum est: neque profectos ex autoritate
gentis eos: nec quid in Italia facerent se scire. Dirimitq; urbs ipsa Germanos ab Italis
certiore atq; etiã celebratiore modo cęteris omnib. limitaneis uel urbibus uel oppidis:
quæ aut Gallis aut Germanis aut Sclauonibus ubiq; in Alpibus sunt cõterminæ, quod
mores in illa & omnis uitæ apparatus à Germanis omnino est dissonus. Supra ciuitatẽ
Austriæ Natisoni cõtinet Sofimbergũ. Tarro amni sub ciuitate Austrię Natisonẽ illa-
benti,& quem Plinius cum Natisone Aquileiã profluere dicit, ad fontẽ in Alpibus ad-
iacet Vapochum. & infra ad medium sui cursum cælso in mõte appositum est Dogriũ.
& supra montem Falconẽ cęlsiore item sub Alpibus loco Cromona est oppidum in no
stris Lõgobardorum historijs celebratũ.Sed ad ea quę maris littoribus sunt propinqua C
post montem Falconem cælso item in colle est Duinum nobile munitissimumq; oppi-
dum,& minore in collo Mocolanũ.deinceps urbs Tergestum Romana colonia,cũ ue-
tusta,tum etiã apud uetustos scriptores C. Cæsarem in cõmentarijs Plinium & alios cũ
historicos tũ cosmographos celebrata, tertioq; & tricesimo milliario ut inquit Plinius
distans ab Aquileia: ultraq; Tergestum sex milia passuũ esse dicit Plinius Phormionẽ
amnem, cui nunc Cisano est appellatio,& unde ducẽtesimo passuum miliario à Rauen
na distãtem,qui quidem amnis fuerit antiquus Italiæ terminus. Labitur autem is amnis
Phormio siue Cisanus inter Mulgã proximum Tergesto oppidũ & Iustinopolim urbẽ
caput Istriæ haud quaquã impropriẽ appellatum, quãdo ad prædictum Phormionem
Istria inchoetur.Sed priusquã nouę huic nobis regioni manũ apponamus, paucula ex-
plicemus quæ retro in montibus de Foroiuliẽsibus sunt omissa. In ea montiũ parte quæ
Goricia. in Adriaticũ è regione duini oppidi est uersa,Goricia est sub Alpibus:quod oppidũ fa-
Castrum nouum. miliæ nobili patrium comitatus titulum referenti subditum populo & opibus est refer. H
tum:supraq; Tergestum pariter sub Alpibus est castrum nouum.

REGIO VNDECIMA, ISTRIA.

Istria.
ISTRIAM nunc non quidem nouam quæ ante Cæ. Aug. tempora Ita-
liæ censebatur, sed inter cæteras oras ultimo additam inchoemus. E-
am Pli. ut in peninsulam excurrere dicit latitudine quadraginta mili-
um circuitu uigintiquinq; & centum. & quidem à Phormionis siue Ci
sani ostio ubi ultima est Tergestini sinus pars,ad Fanatici sinus: quem
nunc Carnarium appellant, intimam concauitatem, ubi est Castrum
nouum siue Arsiæ fluminis ostium, uia difficilior quidem per arduos
mõtes, sed breuior uix quadraginta milia passuũ implet: quum circuitus mari secundũ
littora factus supradicta XXV & centum amplissimè complectatur: hinc pulcrum est
cognoscere:oram Adriatici maritimam supra à Venetijs Iustinopolim usq; à nobis de-
scriptam,ubiq; sinuosissimam & adeo tortuosam esse,ut dimidio breuius sit mari q; ter-
ra directum è regione cẽtum milia passuũ iter. A Phormione autem fluuio ad Fanatici
sinus

A siue Carnarij promontoriũ ea sicut dicit Plin. peninsula Istriæ se in mare Italiam uersus dextrorsum flectit. Sed ad rem. Istriam regionem lapidiã prius simul cum Foroiulio appellatã uult ex Trogo Pompeio Iustinus sic fuisse appellatam ab Istri amnis qui & Danubius accolis, qui cũ argò nauim ab Argonautis à Danubio in Adriaticũ mare humeris deferri adiuuissent, in ea lapidũ regione consedentes Istriam de patriæ regionis nomine appellarunt. Pli. uerò quum aliquorum confutasset errorem dicentium & quidem absurdissimè Istriã dici à parte Istri fluminis in Adriaticum delabente: subinfert argò nauim flumine in mare Adriaticũ descendisse nõ procul Tergesto: nec iã cõstare quo flumine: Alpinosq; diligẽtiores affirmare humeris fuisse trauectã: subijsse aũt Istro, deinde Sauo, deinde Nauporto cui nomẽ ex ea sit causa inter Emoniã Alpesq; exoriẽti. Prima Istriæ urbs est ut diximus Iustinopolis, quã Iustinus Iustiniani primi imp. filius atq; imperij succesſor in insula tũc Capraria sed prius Pullaria appellata ædificauit. Causam aũt eius cõdẽdæ urbis in Historijs fuisse ostẽdimus, ut in eo natura loci munitissimo loco tuti essẽt

B Istriæ populi: uarijs diutinisq; barbarorũ incursionibus agitati. Iungitur tñ cõtinenti ea insula brachio, mille passus lõgitudine & ad decẽ latitudine ducto, in cuius medio arx ualida Leoninum appellata castellum oppidanis à terrestri oppugnatione præsidio est imposita. Magno fuit per ætatem nostrã Iustinopoli ornamento Petruspaulus Vergerius Iureconsultissimus & philosophus, quodq; suprà sæpenumero diximus inter primos huius seculi eloquentissimus. primum à Iustinopoli v. milia passuũ semotum est Insula oppidum, & post tantundẽ inde distans Piranum ciuitas. & tertio loco Salodi promontorium totidem abest passus, quartumq; paris à superiori distantiæ Humagũ nobile oppidum, cursu propè recto & ad Italiam transuerso, per medium pelagus incuruari ferriq; uidetur. Deinceps æqualiore ad Fanaticum siue Carnarium promontorium, & tñ sinuosissimo inter se prospectu, cætera Istriæ maritima oppida habentur, ab Humagoq; quinque pariter milia passuũ abest Emonia ciuitas, cui nunc Ciuitati nouę est nomen: propequam Nauporti sunt ostia fluminis, Quieti nunc appellati: in quem Alpibus exorientẽ

C argò nauim Pli. asserit fuisse dimissam. post Nauportũ prima est Parentium ciuitas uetusta: cui Orsarium continet & mons & oppidum prominens illi impositũ: post hæc Ruigniũ oppidulũ, deinde sinu supereminet amplo colli imposita arduo naturaq; loci munitissimo urbs Pola Romana colonia, & Istriæ ac Italiæ urbiũ postrema. Ab ea uerò urbe incipiens Fanaticũ promontorium postquam longo tractu contra Ariminum, uel sicut Plinio placet contra Anconẽ in mare se proripuit, sinum eiusdẽ nominis effecit quẽ nunc Carnariũ diximus appellari. estq; eiusdem sinus nouum prisco correspondens uocabulũ, quod Fanaticus à priscis à tempestatum frequentia, atq; ut ita dixerim insania, nunc uerò Carnarius à multitudine cadauerum, quæ frequentibus ibi tẽpestatibus fiũt, est appellatus: prius uerò q̃ ea describimus quæ Fanatico sinu apposita ad Arsiam amnẽ, certissimũ atq; notissimum Italiæ ad Liburnos terminũ pertinẽt mediterranea, quæ altissimis in montibus à Iustinopoli ad Nauportũ siue Quietũ amnem interiacẽt explicabimus. Suntq; in mõtibus Iustinopoli supereminẽtibus iurisdictionis suæ castella Ra

D sponũ & Rogium. Sunt item in montibus à mari lõgius q̃ prædicta recedentibus in ea, quam diximus flectentis se ad Italiã peninsulæ curuitate, Bulea, Mimianũ, S. Laurentius, Portulæ, Grisana. & superiori loco, Pimontium, Pigmentium & Petra pilosa: quæ omnia Iustinopolitanorum sunt oppida & castella. medioq; fermè eorum omnium spatio, Petram pilosam inter & Portulã ac Primontẽ est oppidulũ, nunc nomine Sdrigna, quod fuisse cõstat olim Stridonis oppidum. Vnde glorioſissimus ecclesiæ dei doctor illustratorq; Hieronymus originẽ duxit. & trãs Nauportũ siue Quietum amnẽ ad Arsiã usq; amnẽ, castella nunc in montibus oppidaq; extant uallis duo castra Iustinopolitanis supposita: superiusq; Montona & Pissium. Ne etiã superius promissum ulterius differamus, à Fanatico promontorio ad Arsiæ amnis nostri limitis Italiæ ostium, quo se in Carnariũ siue Fanaticũ sinũ exonerat, oppida ipsi supereminẽt sinui, Albona & Terranoua: quæ duo & superius dictũ Pisinum quod Arsiæ & sinui Fanatico propinquent, Istriæ atq; Italiæ ultima sunt censenda. Adhibita est nobis superiori loco describendis Istriæ mõtiũ oppidis & castellis solito maior diligentia: qd' quidẽ nulla alia fecimus ratione, quã ut rem minime nobis peritisq; regionũ dubiam, sed de qua multos ambigere

Iapidia.

Iustinopolis. Capraria. Pullaria.

Sdrigna. Stridon.

uidimus præstantissimos Italiæ, atq; orbis christiani aliarũ prouinciarum uiros, docere- B
Diui Hieron. patria. mus: Stridonẽ oppidum glorioſi Hieronymi patriã in Italia & quæ nunc & quæ Octa-
uij Aug. imperatoris & multomagis Plinij atq; etiã natalium ipsius Hieronymi tempo-
ribus erat, situm esse: ut tãtum uirum planè Italicum & nõ alienigenã fuisse constet. Idq;
uerba sua de seipso scripta, in libro De uiris illustribus certissimum efficiunt. Hierony-
mus præsbyter patre natus Eusebio, ex oppido Stridonis: quod à Gothis euersum Dal
matiæ quondam Pannoniæq; cõfinium fuit, usq; in præsentem annum id est Theodosij
principis quartum decimum hæc scripsit: uitã Pauli monachi, epistolarum ad diuersos li
brum unum. &c. Visit uerò apud Sdrignam siue Stridonem prædicti Eusebij genitoris
S. Hieronymi sepulcrum, & fama per ætatis successiones tradita, & literis laminæ in scri
ptis plumbeæ, in eo ut ferunt repertæ notissimũ. Videmus uerò multis in eã de qua di-
ximus opinionẽ ductos fuisse, ut crederent beatum Hieronymum Dalmatã fuisse, quia
literas illis adinuenerit cõposuerit q; à Latinis Græcisq; diuersas: quæ sint postea appel-
latæ Sclauonicæ à Sclauonibus Germaniæ olim populis, quos nunc appellãt Boemos, F
à quibus sicut in Historijs ostendimus, regio Dalmatię Istris cõtermina, paulo post sun-
ctũ uita ipsum beatũ Hieronymũ fuit occupata, & semper postea sicut nunc quoq; fit,
Sclauonia est dicta. & quidẽ nõ solũ eas prędictis cõposuit, deditq; Sclauonicas literas:
sed officium quoq; diuinũ, quo catholici utunt Christiani ex Græco in id nouũ idioma
traduxit: qd' gloriosus pon. Eugenius quartus, per nostras manus illis cõfirmauit. Quo
tẽpore apud Florentiã & Græcorum unio cum ecclesia occidentali est facta, & Arme-
nij Iacobitæ Nestorini ac Æthiopes acceperũt ab eodẽ Eugenio catholicæ ecclesiæ do
cumenta. Illis uerò qui pertinaces cõtenderent beatum Hieronymũ, si in patria sua idio
mate, ab Italico penitus alieno usus fuit, & suos cõtribules Istros uti docuit atq; uoluit,
uideri fuisse alienigenã: respondemus maiorem melioremq;, quam sit Istria partem esse
Italiæ Calabriã atq; Brutios: quibus in regionibus sine cõtrouersia Italicis, & semper an
tea uiguit, & nunc quoq; uiget Græcanicæ linguę usus. Quinetiã circa Hastã Taurinos
Eporedienses, & omnẽ eam Alpibus subiectã Italiæ regionẽ, cui gentes diu prę fuerunt C
Gallicæ, alieno magis populi illi q; proprio idiomate Italico abutunt: pariter apud Vin
centiã Veronamq; præclaras elegantissimasq; moribus Italiæ urbes, licet à Germania
sint remotissimæ, multi sunt uici, multa oppida ipsis subdita ciuitatibus: quorum popu
li Theotonica frequentius, q; Italica locutione utuntur. Sed iam ad nostrum ordinẽ re-
uertamur. Gesta in Istris particulatim referre non expedit: sed satis fuerit ea, quæ suprà
diuersis in locis sunt dicta, in suum hunc locum colligere. primã scilicet inuasionem sa-
Teutana. ctã in regionem ab Istris qui lapidas uel expulerunt uel dominio oppresserunt. Teuta
naq; muliere præstantissima in Istris regnãte, barbaros superuenisse: qui omnia in Istris
ferro igniq; uastarunt: tertiãq; his populis fuisse maximã, & horribilem cladem illã à Vi
sigothis illatam: de qua nos in Romanorum imperij inclinatione initio scripsimus: quę
quidẽ clades illa fuit, de qua glorioſissimus ipse Hieronymus apud Bethleẽ degens uo-
luit intelligi, & suprà dicto in libro De uiris illustribus, & in expositionib. minorũ duo-
decim prophetarum: ubi textum declarans ꝓphetæ Abacuch, multas in urbes ꝓuinci- H
asq; desolationes spiritu prophetico prædicentis, in hanc maximè sententiã commenta
tus est. Nonne hoc impletum esse audiuimus, in nostræ originis regione finium Panno
niæ atq; Illyrici: ubi post uarias barbarorum incursiones, ad tantã desolationem est per-
uentum: ut nec humana ibi manserit creatura, nec animal supereſse cõuersaricq; dicat, ex
his, quæ hominibus amicari & cõuiuere cõsueuerunt: quæ quidem desolatio quum ad
annos centum cõtinuasset: Iustinum impulit ut sicut suprà diximus, Iustinopolim munt
tissimo & tuto à barbarorũ incursionibus loco, ædificari curauerit. Proximę uerò ætati
nostrę, in bello quod Venetos inter & Genuẽses acerrimũ fuit, & Iustinopolis de Vene
tis in potestatẽ Genuensiũ est facta, & ea adiacẽtesq; urbes maxima calamitate aliquã-
diu pressæ & cõculcatæ fuerunt. Finita iã ad hanc Alpium per milia passuũ quadringen
ta & quinquaginta, ab Varo ad Arsiã amnẽ externis nationibus munimento Italiæ op-
positarum partẽ sit Italiæ nostræ latitudo in recentẽ glorioſissimi Hieronymi doctoris
commemorationem, qui sic eam & me sibi deuotum ab omnibus tueat aduersantibus,
sicut ad hos limites originem illum in ea habuisse ostendimus.

REGIO

REGIO XII, APRVTIVM, SIVE SAMNIVM, CAMPANIA, Apulia, Lucania, Salentini, Calabria & Brutij.

ABSOLVTA Istria regionum Italiæ ad Alpes Liburnicas ultima, breuis à Fanatico eius sinu promontorioq; nunc Carnario per Liburnicũ mare in Troenti amnis ostia est traiectus: ut alias à nobis describendas septẽ regiones aggrediamur: Samnium, Cãpaniã, Apuliã, Lucaniã, Salentinos, Calabros, & Brutios. Licet uerò mihi in hac parte, quod Liuius Patauinus septimo libro habet usurpare: maius solito negotiũ meis impendere humeris, cui maiora deinceps sint perueſtiganda, quod his in regionibus celebriora bella q; alibi in Italia fuere gesta, & uiribus hostium & lõginquitate tẽporum, quibus bellatum est. Facilè tñ erit Alexander Epirota, Pyrrhus, Annibal, Alaricus, Totila uetustiores earum regionum hostes, quas res & quibus in locis gesserint, à maiorum aut nostris Historijs sumere, & per singulas ciuitatum locorumq; descriptiones, sicut superà fecimus, edocere. Quæ uerò à quadringentis annis, postquã septem hæ regiones, in unicã regni appellationẽ sunt cõfusæ in eo acciderint: & qua ratione facta sit ipsa regni cõstitutio, uidet̃ unico cõtextu diligentius enarrandum, ne singulis postea in locis cogamur sæpe dicta identidẽ replicare. Per Ludouici Frãcorum regis tempora, Tãcredus miles Normannus generosi uir animi, quod liberorum duodecim ex duabus procreatorum uxoribus põdere premeret̃: nouas quærere sedes cõstituit, fortunã meliorem, & opes sub alio cœlo uiribus sibi & ingenio facere cõfisus. Qui quum in Italiã peruenisset, primum in Romandiola substitit. Pandulfus per id temporis Capuanus princeps, bello aduersus Guaimarum Salernitanum principem multum implicitus: qui quum auxilia undiq; cõquireret, hanc gentem armis deditã promisso stipendio accersiuit: tantaq; illico & talia Normanni gessere facinora, ut uiros fortes præstãtissimosq; eos suo malo senserint hostes. Pandulfus uerò hebetioris ingenij ingratusq; ipsos spernebat. Vnde factũ est ut tempore stipendij, de quo in Romandiola conuenerat finito, trãsiuerint ad Guaimarum: cuius principatum multis præclarè gestis breui auxerunt: premebat uerò Normãnos duces, ut assolet, aulicorum Guaimari inuidia, quum peropportunè accidit imperatoris Cõstantinopolitani in Calabris, Brutijs, Lucanis, & Neapolitana urbe magistratus petere Salernitanum illi subditum imperio auxilia, aduersus Saracenos, Siciliã opprimentes: cuius insulæ pars maxima, Græcis per id temporis erat subdita, Græciq; forti ac fideli Normãnorum opera usi, Saracenos omni penè Sicilia deturbarunt. Sed & ipsi Greci Normãnorum uirtute per singulos dies cum admiratione considerata, in eorum inuidiam suspicionemq;, q; in accepti beneficij munerationẽ, procliuiores esse cœperunt. Id quum Normanni qua erant prudentia peruidissent cupientibus Græcis faciliter persuaserunt dimittendum esse in pinguis uberrimæq; rerum omnium Apuliæ hyberna uictorem exercitum, qui exhaustam belli diuturnitate & barbarorum crudelitate Siciliam, instanti hyeme consumpturus uidebatur. Traductis in Italiam copijs Normanni in Apuliam delati, magnam illius partem sibi subegerunt. Qui ut sedem haberẽt in qua mulieres pueros impedimentaq; tuta cõseruarent: Melphim urbem arduo & natura communito loco ædificauerunt. Erat tunc temporis Constantinopoli imperator Michael Ethiriachis, qui magnis per legatos ex Græcia Siciliaq; & Italiæ sibi subditæ regionibus cõparatis exercitibus in Normannos duci curauit, cõmissumq; est secus Aufidum Cannarium Apuliæ amnem & Oliuentem oppidum ingẽs prælium, in quo Normanni superiores uictoresq; euaserunt. Multa hic de Normannorum successibus & gestis rebus dicenda omittimus, quæ tertiodecimo Historiarum nostrarum libro cõtinentur. Tancredo patre & post parum Drogone filio comite, ut tunc dicebant Apuliæ mortuis, Hunfredus fratrum unus in eo comitatu successit. Hicq; quum annis septem comitatum tenuisset moriens Gothfredum fratrem habuit successorem, per quod tempus Leone quinto Pon. Ro. Guaimarus Salerni princeps, à suis interfectus est. Gisulphusq; Normannus Salernitanum obtinuit principatum: qui paulopòst Beneuentum Rom. ecclesiæ urbem ut caperet est adnixus: quod cùm resciſſet Henricus II. imperator è Germania Romanus, Leoni ponti. per literas & nuntios suasit ut Theotonicorum copijs, quas ipse Vercellis Italiæ præsidio reliquerat acceptis, duceret in Normãnos. Id quum

Aprutium.

Tancredus.

Apulia capta.

fecisset Leo Pōtifex, superatus prælio & cū aliquot Cardinalibus captus fuit. Normāni E
tñ sicut decuit principes Christianos, maxima usi erga pontificem reuerētia, eum comi-
tesq; honore prosecuti ad urbem Romā qua uenerat deduci curauerunt: feliciorq; fuit
Normānis & melius in Romano pōtifice, quā in cæteris quibus ad eā seruiuerant diem
collocata liberalitas, quod Romanæ ecclesiæ & pōtificis autoritate ea permissi sunt gu
Robertus. bernanda tenere, quæcunq; de Italia tunc temporis obtinebant. Exinde Gotfredus fato
Guiscardus. functus, Bagelardum filium reliquit hæredem, quod quum ægrè tulisset Robertus co-
gnomine Guiscardus filiorū Tancredi ordine sextus, uir ingēti animi, nepote deiecto
gentis Normānæ principatum assumpsit. Erat tunc secundus Nicolaus pōtifex Roma-
nus. Is à capitaneis Romæ, quos nunc barones appellāt agitatus, Guiscardū ad Aquilā
urbem, parum ante conditā, in colloquiū accersiuit: & quum Guiscardus Beneuentum
& cætera, quæ iurium ecclesiæ tenebat restituisset, papa illum terræ Apuliæ & omnium
quæ in Italia obtinebat, sub ducatus Apuliæ titulo legitimū instituit possessorē. Rober-
tusq; ligium se, quod arctissimū seruitutis uocabulum est, pōtifici & ecclesiæ iureiuran- F
do addixit: paulòq; post in capitaneos ducens Romanos proceres, eos oēs edomitos
pōtifici parere fecit. Nec multo post auctus animis Guiscardus, Guilelmum fratrē Apu
liæ præfecit, & in Calabriā ducens sancti Marci urbem cōmunire aggressus est. Inde, p-
gressus, & castra secus amnem Mocatum ad aquas calidas metatus, Cōsentinos, Marti
ranenses q; subegit. secundum quā uictoriā Sillaceum siue ut appellant Squilaceum ac-
cedens per Ionij maris littora peruenit Rhegiū: quā dum obsidet ciuitatē Leucastrum
Maiā & Cannalem pactione recepit. Rogerius interim fratrū Guiscardi natu minimus,
castris aliquandiu in Vibonēsi mōte habitis, uallē Salinarū & multa in circuitu Normā
norum ditioni adiecit. Nicepholā uerò oppidū cōmuniens proprio curauit præsidio cō
seruari. Quo itē tempore Guiscardus Ganfredo etiā fratri Guilinia cū & totā Teatinā
in nunc Aprutij regione occupata attribuit gubernādā. Inde reuersus ad Regij obsidio
nem Guiscardus Calabris Brutijs q; omnibus & ipso regno in suā & fratrum potestatē
redactis, tunc primum dux Calabriæ & Apuliæ fratrum cōsensu appellari cœpit. Forte G
per id temporis Bettieminus Bescauetti Maurorum principis Siciliā pro Saracenorum
soldano administrantis admiratus, Rogerium Guiscardi fratrem in Brutijs agentem oc
cultus adijt: & præmio proditionis impetrato, eum impulit, ut in Siciliā rebellare para-
tissimā duceret: quē Guiscardus nauigio est subsecutus: & prima de Siculis in Norman
norum potestatem uenit urbs Messana. & ne plura hic q; tempus locus q; postulet dica-
mus, omnis Sicilia in Guiscardi fratris q; Rogerij potestatē breui est facta. Tūc q; Roge
rius Alexādro secundo pon. Ro. qui defuncto Nicolao suffectus erat, camelos quatuor
prædæ de Saracenis Sicilia pulsis factæ partē dono misit. Fuit uerò mirabilis dicti Ro-
berti & fratrum cursus uictoriarum: quando quidē intra decem & octo annos, quorum
ultimus fuit septuagesimus post millesimum salutis annum, prędictis Italiæ regionibus
Henricus III. & Sicilia sunt potiti. Paulopòst quū Henricus tertius imperator germanus, Gregorium
imperator. septimū pon. Ro. acerrimo persequereť bello, cōtulit se Aquinū dictus pōtifex. & ean- H
dem concessionem, quam secundus Nicolaus fecerat Roberto confirmauit: ea tñ adie-
cta cōditione ut Marchiā Anconitanā paulò antè Picenum appellari solitā, à suis Nor-
mannis occupatā dimitteret. unde factū est ut quū Greg. pōtifex in Mole Hadriani ca-
stello S. Angeli ab Henrico obsideretur, accedens cum copijs Guiscardus & Romā per
portā Flumentanā siue Flaminiā ceperit, & Henrico ui expulso pontificē obsidione li-
beratū deduxerit Salernū, ubi diē pòst parū obijt. Tātis tā multisq; in Italia & Sicilia ge
stis rebus, pellendo Cōstātinopoli Alexio imperatore Græco & quidē scelestissimo, q
Christianis inimicaretur, Guiscardus animū adiecit: sed dū Dyrrachio plurimisq; Epiri et
Acarnaniæ ac Græciæ oppidis, castellis, & insulis ui captis, maiora in dies moliri, apud
Cassiopā insulā, febri per luliū mēsem ex caumate correptus, interijt: cuius filio natu m
nore Rogerio Vrbanus secūdus pōt. Ro. in Melphiēsi cōcilio, paternū in Italia Apuliæ
& Calabriæ ducatum cōcessit. Alter uerò Roberti filius natu maior Boemūdus, patris
quē semper secutus fuerat dominij in trāsmarinis hęres, & exercitus ductor relictus est.
Qui quū in Rogeriū fratrē dñio Italico eū excludere cupiētem traduxisset exercitū, me
liorē sibi à casu oblatā secutus est fortunā. Gallicos cm Germanos Hispanos & Anglicos

A cos ꝓceres in Christianã expeditionẽ,ab urbano secundo põtifice Ro.apud Clarũ mõ-
stẽ Aluerniæ institutã,secutus,Antiochiã durissima obsidione cepit:cuius ducatu & am
plissimo principatu ab expeditionis magistratibus donatus fuit. Rogerio Normanno
post quintum & uigesimũ annũ defuncto,Guilielmus filius successit. Qui Alexij impe *Alexius impe-*
ratoris Cõstãtinopolitani filiã in matrimoniũ promissam habere sperãs,in Græciã pro- *rator.*
fecturus suos Apulię & Calabriæ ducatus,Calixto secũdo põtifici Ro.cõmẽdauit. Sed
Rogerius altero genitus Rogerio Normãno Guiscardi germano fratre,comes Siciliæ,
nihil põtificem ueritus Calabriã inuasit:& prius dimidiã cepit ꝙ põtifex de ferenda ope
potuerit cogitare:misit tamen Vgonẽ cardinalem Calixtus, per quem sedis apostolicæ
legatũ Nicephorim arcem,quam obsideret in Calabris Rogerius conseruare, & ipsum
uerbis cõminationibusq; ab incepto deterrere sperauit.Ipseq; põtifex cardinalium col-
legio,& Romanorum copijs tumultuarię contractis sociatus,Beneuentum usq; se cõtu
lit:qua infausta in expeditione multos sibi carissimos febribus correptos amisit: & ipse
B mala pariter usus ualitudine,lectica in urbẽ æger mœstusq; relatus est, Qua fretus benè
gerẽdę rei occasione Rogerius, Calabriã omnẽ Apuliãq; subegit.Guilielmus uerò uxo
ris spe fraudatus,quũ ad affines Salernitanos in Italiã reuersus confugisset:diem ibi nul-
lis relictis filijs obijt.Ex eoq; tẽpore Rogerius,tantarũ rerũ successu elatus, non se ultra
Apuliæ & Calabriæ ducẽ,Siciliæq; comitem,sed Italię regẽ appellare cœpit.Secundus
uerò Honorius põtifex,Calixto defuncto suffectus, eã dissimulauit indignitatẽ, quam
secundus Innocẽtius Honorij successor ferre nõ potuit: adeo ut iracũdia magis ductus
ꝙ uiribus ad tantã rẽ aggrediendã necessarijs fretus,tumultuario cõtractũ impetu exer
citũ in illũ duxerit.tãta uerò profectus est celeritate,ut Rogerium,qui nullos audijsset à
põtifice factos apparatus,apud S. Germani oppidum, ex improuiso adortus repulerit,
& eo oppido ui capto,tyrannum in castro Gallutio,in quod se de fuga receperat,obse-
derit.Sed Calabriæ dux Rogerij filius cũ exercitu ueniens,& patrem obsidione libera-
uit:& pontificẽ cum cardinalibus,fusis eorum copijs, cepit. Vsus tamẽ modestia Roge
C rius,põtifice cũ suis omnibus liberato, quicquid uoluit ac eo, præter ꝙ regni titulũ,im-
petrauit. Reuersus Romã Innocentius, adulterinũ põtificẽ nouũ sibi suffectum reperit
Petrũ Petrileonis filium,qui se Anacletũ Põtificẽ appellaret.Quare Pisanorũ Triremi-
bus cõsensis in Franciã nauigauit. Rogerius nouo & adulterino Anacleto in pontificẽ
adorato,regni titulũ & coronã ab eo obtinuit.primusq; omnium Normãnorũ absurdũ
utriusq; Siciliæ regni titulũ habuit.Ad tertiũ inde annum Innocentius pontifex Pisano
rũ auxilio Romã reuersus,Lotharium Theotonicũ imperatorem Romanũ declarauit,
& in Lateranensi ecclesia coronauit:amboq; primarij Christianorũ principes,aduersus
Rogeriũ cũ exercitu ꝓfecti,omnibus eũ spoliarunt,quæ citra fretum Siculum occupa-
rat.Nec multi interceſſerunt anni, quũ Rogerius Innocentij pontificis occasione mor-
tis fretus secundo Celestino primùm,pòst secundo Lucio,pontificibus Romanis rẽ suã
frigidè administrantibus, & demũ Eugenio tertio præstanti Romano Pontifice mul tis
agitato difficultatibus,omnia de Italia receperit,quæ Innocẽtius sibi Lothariusq; abstu
D lerãt.Is ad annũ regni Siciliæ assumpti quartũ & uicesimũ Panormi moriẽs, Guilielmũ
filiũ habuit successorẽ,cui ab Hadriano quarto primũ,post à tertio Alexãdro,Romanis
põtificibus regni Siciliæ,& ducatus Calabriæ,ac Apulię titulis ornato,ad annũ sui prin
cipatus quintũdecimũ Panormi defuncto,alter Guilielmus filius hęres successorq; fuit. *Guilielmus*
hic uerò pacis quietisq; amator, quũ in multitudinẽ pontificũ Romanorũ intra annos *rex.*
XXV inciderit,tertiũ Lucium, tertium Vrbanum, tertiũ Clementem, nulla ab eorum
quoq; molestia agitatus, Boni cognomine est ornatus. Tandẽ & ipse Panormi sine libe
ris est defunctus.Erat tunc Panormi Tancredus,quẽ Rogerio supradicto ex cõcubina
genitum oẽs ad eam diem spreuerant:sed regni Siciliæ proceres, ne in Romani pontifi
cis suum id regnum recipere adnitentis potestatem fierent, uel potius, ut hoc in regnũ
sublato & prætenso signũ suam conseruarent tyrannidẽ, huic regni titulum demanda-
runt.Iamq; Tancredus pro rege habitus,Siciliam retinebat, & Calabriæ Apuliæq; ma-
num inijcere conabat,quum Celestinus III pon.Rom.illi obsistere constituit.Sextũ is
Henricũ Sueuũ tunc in imperatorem electũ,ea cõfirmauit conditione,ut regno Sicilię
ꝓprijs recuperato sumptibus,& censum solueret annuũ, & terras iuris ecclesiastici sibi

redderet.idq; quo facilius assequeretur, Constantiã Rogerij regis supradicti filiã uirgi-
nẽ in monasterio Panormi agentem,natu grandiorẽ q; quæ uix filios procreatura uide-
retur,dispensatione apostolica ab eo uxorẽ traduci permisit. Ingressi cũ exercitu rex &
regina primo imperij sui anno Neapolim obsederũt.sed quũ pestilẽtia exercitũ inuasis-
set,re infecta abeũtes,in Alemanniã se cõtulerũt: q; anno inde quarto cũ paratiore exer
citu reuersi,uniuerso regno potiti sunt:Tancredo & Margarito Epirotarũ rege,q; præsi
dio illi aduenerat interceptis.Henrico ad octauũ imperij annũ mortuo, electores impe
rij dissidentes,pars Philippũ Henrici defuncti germanũ fratrẽ:pars Otonẽ Saxoniæ du
cẽ delegerũt:quẽ Honorius III pont.Ro.coronauit. Et quia paulopòst contra eius uo
luntatẽ regnũ Siciliæ hostiliter aggressus est, excõmunicauit. Id eñ regnum Federicus
Henrico sexto,& Cõstãtia monacha genitus obtinebat:qui adolescẽs bonæ, ut uideba
tur indolis Saracenos omni Sicilia deturbauerat. Sed hic secundus Federicus ab Hono
rio prædicto põtifice,post Otonis excommunicationẽ in imperatorẽ declaratus, Fede
rico primo Barbarossa immanior tã multa in pontificem Honorium machinatus est:ut
qui coronauerat eum bonus pontifex,imperio ac regno priuare atq; excõmunicare fu-
erit cõpulsus:quem Gregorius IX pontifex Honorio suffectus, pariter priuatũ excõ-
municauit.Isq; sceleratissimus Federicus pontifici Gregorio per annos XIIII,quibus ui
xit,adeò infestus molestusq; fuit:ut diẽ ille mœstitia cõfectus obijsse sit creditus:ferunt
Senebaldum de Fisco cardinalẽ Genuensem, per tẽpora Honorij & Gregorij põtificũ
supradictorũ,nõ uulgari cum Federico amicitia usum esse,& quum is in Romanũ pon-
tificem Innocentiũ quartũ Gregorio successisset: dixisset Federicum malo euentu bo-
nũ se amicũ cardinalẽ, in uehementem hostem Romanum pontificem permutatum ha
bere:quod quidẽ ipse rerũ successus uerũ fuisse ostendit.nanq; Innocẽtius cõcilio apud
Lugdunũ cõgregato,his quæ prædecessores sui in Federicũ gesserãt approbatis,Lãgra
uiũ Hasiæ illi in imperatorẽ primo,& paulopòst eo defuncto, Guilielmum Hollandiæ
comitẽ subrogauit:solẽniq; sanciuit decreto,qd' distinctiõe quarta & sexagesima extat:
nullum de cætero qui imperator sit Romanus regno Siciliæ, quod peculiare est eccle-
siæ Romanæ membrum,præfici posse. Superuixit postea Federicus annis quinq;, quo
tẽpore multis agitatus est calamitatibus. primo nãq; Henricũ filiũ, quẽ sibi Constantia
regis Aragonũ filia uxor pepererat,ob ancillæ zelotypiã in carcere necauit. Inde apud
Parmã urbẽ prælio superatus,ditissima impedimenta,& decẽ milia militũ ferro occisos
amisit:alterq; filius legitimo matrimonio ex eadẽ uxore genitus nomine Enisius, à Bo-
noniẽsibus,quorũ infestaret agrũ,occisus est.tandẽ à Mãfredo filio ex ancilla suscepto,
quẽ Tarenti præfecerat,quũ leuiter ægrotaret,suffocatus interijt:post cuius mortẽ, ele-
ctores illico Cõradũ dicti filiũ,quẽ ex filia Ioãnis Hierosolymitani regis uxore suscepe
rat,imperatorẽ declarauerũt, qui nullo deterritus paternæ priuationis exemplo,regnũ
Siciliæ uiolenter ingressus est:& Neapolim accedens, cũ ciues excõmunicato deditio-
nẽ facere obstinatius recusassent,urbe pobsidionẽ famẽq; potitus, mœnia multis in lo-
cis aperuit:ciuesq; prẽsertim primarios male habuit:subtractus tñ est paulopòst morte,
quã Mãfredus frater dato ueneno acceleratse dictus est. At põtifex Innocẽtius quartus,
q; sub ipsum necis Federici tẽpus exercitũ parare cœpisset: peropportunè Cõradi mor-
te intellecta,Neapolim se cõtulit, quẽ apparuit etiã aduersante magnis conatibus Man
fredo potiturũ regno,nisi eũ mors breui apud Neapolim subtraxisset: per cuius mortis
occasionẽ Mãfredus prætẽso Cõradini ex Henrico, quẽ patrẽ Federicũ mori coegisse
diximus,& Cõstãtia Aragonẽsi nepotis tutelæ titulo, regnum omne mirabili celeritate
subegit:adeò ut prius rẽ cõfecerit q; Cõradini pueri in Alemãnia agẽtis tutores ueri tã-
tæ uictorię certiores facti,aut uenire potuerũt,aut oratores mittere principib. regni, ac
populis factæ celeriter deditionis gratiã à rege puero,sicut decuit relaturos: qd' qdẽne
posset accidere, Mãfredus dolo ex sua ingenij malignitate usus,nuntios de repẽte fimu
lãtes aduenisse subornauit:à quibus in regno palàm est factũ, pueri regis Cõradini inte
ritũ luctu omnia lacrymisq; in Alemãnia,ipsis præsentibus,repleuisse. Moxq; sub ipsum
rumorẽ accuratè disseminatũ,Mãfredus regio ꝓcedẽs apparatu,sese regẽ appellari salu
tariq; curauit.Id quũ resciisset quartus Alexander pontifex Ro.qui Innocentio succesſe-
rat:& Manfredũ de more excõmunicauit: & paratissimũ aduersus eum duxit exercitũ.

Federicus imperator.

Manfredus rex.

Manfredus

A Manfredus uerò pecunia abundans, quã in suorũ cædibus, & regni direptione cumulauerat: & multos ex Aphrica Saracenos & Florẽtiæ, aliarũq; Lõbardiæ urbiũ extorres: qui tunc multi erant, mercede cõduxit: quo fretus exercitu Alexandrũ papã cũ ignominia repulit. Creatus post Alexãdri mortẽ, quæ tunc forte accidit pont. IIII. Vrbanus ex Trecis Gallicus Saracenos à Mãfredo in Italia Siciliamq; perductos per crucesignatos undiq; ex Christiano orbe coactos primũ repulit. post Carolũ Ludouici regis Frãcorũ sancti fratrẽ germanũ, puinciæ & Andegauorũ comitẽ, regni Siciliæ citra ultraq; fretũ regẽ declarauit. Carolus uerò Romã uẽniẽs, senatoriã dignitatẽ tandiu administrauit, quousq; suus ex Gallijs uenisset exercitus. coronamq; Carolus & Beatrix uxor regnorũ Siciliæ & Hierusalẽ accepturi, per solennẽ stipulationem annuos duodequinquaginta mille aureos põtifici, & eius successoribus spopõderunt. Delatus ad Casinensem Saltũ cũ copijs rex Carolus eo ui superato, Manfredũ quoq; resistentẽ repulit: quẽ retrocedẽtem paribus castris usq; Beneuentum insecutus est: paresq; animis & uiribus præstãtissimi duces ad diẽ quartum Calẽdas Maij, anni sexti & sexagesimi supra duodecies centenum salutis cõstixerunt. Manfredus uerò quẽ aliquãdo uariante prælio uicisse apparuit, superatus occisusq; est: in cuius exercitu duo milia hominum ceciderũt. Quarto Clemẽte paulo pòst in defuncti Vrbani locũ subrogato, quum Carolus adeptus, nullo post Mãfredi mortẽ resistẽte, regnũ quietissimè possideret, Cõradinus adolescẽs suis Alemãnorũ uiribus, & quidẽ maximis fisus, ut auitũ reciperet regnũ adnixus est: ferũtq; pontificẽ, q̃ habitus sit sanctus, cũ Alemãno adolescenti ipse in Gallijs oriundus, manifesti periculi audaciã dissuadere sit uẽritus, multis dixisse cõtraria in Romana curia & urbe sentiẽtibus, puerũ ꝓ uictima ductũ ingredi regnũ. Sed erat tunc Romæ senator Henricus Castellæ regis frater, ex cuius sorore Cõstantia Cõradini genitorẽ natum fuisse ostendimus: quo suadẽte, atq; ex urbe Roma tunc sub bandensiis semilibera auxiliũ subministrante, Alemãni furentes ingressi sunt regnum, cõmissoq; in cãpis Palẽtinis prælio: cui Hẽricus ipse senator interfuit, Carolus superior euasit, quũ cædes in Alemãnis maxima cõmitteret, senator Romanis deducẽtibus in tuta euasit, Cõradinus & dux Austriæ seruorum habitu fugiẽtes ad Asturã peruenerũt: ubi ad diẽ cõmissi prælij octauã recogniti sunt, ad Carolũq; perducti: in quos Carolus publicè animaduerti iussit. Ad annũ postea regnorũ Caroli circiter octauũ, Gallis suis in Sicilia pudicitiã mulierũ lasciuè nimis & petulãter pertentãtibus, Siculi omniũ penè urbiũ, ac oppidorũ populi cõiurarunt, q̃ primũ die cõstituta adueſperascere Cãpanis significari cœpisse, cõfodiẽdos esse à singulis Gallos intra mœnia repertos. qd' quũ esset nõ minus crudeliter q̃ cõstãter factũ, dominio Gallis publicè abrogato, Petrus Aragonũ rex accersitus est, q demãdatũ sibi Trinacriæ regnũ octogesimo secũdo & duodecies cẽteno salutis anno, ea prętensa ratione audẽtius accepit, ꝙ illud Cõstãtiq uxori hæreditario patris Mãfredi iure diceret deberi. Carolo ad duodeuicenũ q̃ regnare inceperat annũ defuncto & Neapoli sepulto, succesſit ãlter Carolus, q regni Italiæ partẽ Siciliæ regnũ nihilominus appellatũ quatuor & uiginti annis obtinuit. Is nulla re alia notior q̃ quia proletarius in regno quieuisse uideꝛ, anno ætatis quadragesimo moriẽs quatuordecim filios ex Maria uxore regis Vngariæ filia: nouẽ mares, fœmellas quinq; reliquit. quorũ notiores fuere Carolus cognomẽto Martellus Vngariæ regni titulo insignitus: Ludouicus q ordinis minorũ in sanctorũ numerũ trãslatus fuit. Et tertius Robertus, q̃ illi & patri in regna succesſor Frãciſci Petrarchæ amicitia nobis est notus, huicq; ad annũ Christi tertiũ & quadragesimũ supra tredecies cẽtenũ diẽ obeunti Ioãna, quæ prima est dicta in regno succesſit. Ladislaus exinde diebus nostris, post secũda Ioãna, dehinc Ludouicus, demũ Renatus extremi Galliarũ ex Andegauis regũ nostri huius regni gubernacula diuersis rationib. succesſibusq; usi, qd' in nostris Historijs diffusè apparet obtinuerũt. Et duodecimo iã anno quieta eius regni & Neapolitanę urbis possessiõe gaudet Alphonsus Aragonũ rex inclytus: cui inter prædictos oẽs soli cõtigit, ut de capto maximis XX annorũ laboribꝰ & periculis tãto regno, curru aureo Neapolim inuectus triũphauerit. Si uerò qd' factitãt mercatores, calculũ in sũmas redigere uolumus, Normãni qnq; & cẽtũ triginta, Germani sex & septuaginta, Galli octo & cẽtũ septuaginta, Alphon. Arragonũ XII an. quadringẽtos, & unũ cõsiciẽtes has, de qb. dicturi sumus, septẽ Italię regiões, sub unico regni quãdoq; Neapolit. quandoq;

Alexander IIII. papa.

Ioãnna prima. Ladislaus. Ludouicus. Renatus. Alphonsus.

quandoq; Siciliæ citra fretũ dicti titulo tenuerunt. Sed iam noſtrũ cõtinuaturi ordinem
Troentum. ad Troentũ amnem redeamus. Continet eius fluminis ſiniſtræ Samnitũ regio cùm amplíſſima, tũ etiam uarijs populis oriſq; diſtincta. Siquidem Precutini, Pinnenſes, Ferẽtani, Peligni, Marrucini, Furconẽſes, Amiternini, Veſtini plurima poſſidẽtes loca populi in Samnitibus annumerati ſunt. pertinuitq; omnis ea regio (ut tandẽ noſtrę ætatis nominibus utamur) ab hoc Troento amne ab Aquilaq; Amiternenſiũ, à Fregellis, ubi nũc dicit pons Coruus, ab Reate ab Sueſſaq; Pometia Veſtinorũ nunc Seſſa, hinc ad Beneuẽtũ, quã incluſit ciuitatẽ, inde ad Larinates Apulorũ fines. Mutatũq; ex Samnio præſentis Aprutij nomen magnã illius partẽ cõplectit. Abſurda uerò eſt hæc facta mutatio, & propter quã multi ex doctioribus uiris, ſed regionũ imperitis credãt Aprutiũ eſſe quod olim Brutij fuere, cũ trecẽtis, & alicubi pluribus paſſuũ milibus Aprutiũ diſtet à Brutijs. Tolerãda uerò uel ea ratione uidet ipſa mutatio, q; ex particula licet tenui, tã amplæ Samnitiũ regionis, id Aprutij corpus ſumpſit nominationẽ. Siquidem ubi Precutinus dici fuit ſolitus ager, facta ab imperitiſſimis mutatiõe dici incepit Aprutinus. & quod prima inchoauit Samnij ad Picentũ fines particula, cæteræ Samnitium particulæ atq; oræ ſunt cõplexæ: ut omnis regio nõ Præcutiũ, ſed corruptè Aprutiũ uocaret. Nam Plinius ubi hãc deſcribit regionem, à ſuperioribus inchoãs, ut ad Picenum ueniat, ſic habet. Ab Aterno amne, ubi nunc ager Præcutinus Pennẽſisq; idẽ, Caſtrũ nouũ, flumen Iuuatinũ, Truentũ, cum amne quod ſolũ Liburnorũ in Italia reliquũ eſt, flumẽ Albula Teſſuinũ, quo finit Præcutiana regio, & Picentũ incipit. Eſt uerò hæc uia, per quã duo omnium,
Annibal. qui arma tractarunt, exercitusq; duxerũt præſtantiſſimi duces Hannibal primũ, &
Cæſar. C. Cæſar gerẽdis rebus maximis, in huius regni loca regionesq; uenerunt. nanq; Liuius lib. XXII ſcribit Annibalem poſt cladem ad Traſumenũ Romanis inflictã Spoleto nequicq; oppugnato duxiſſe in agrũ Picenum, & præda omnifariã rerum per aliquot dies facta, profectũ per Præcutinũ & Adrianũ agrũ Marſos inde Marrucinosq; & Pelignos deuaſtaſſe. Caius autẽ Cæſar, ſicut elegantiſſimis cõmentarijs ſuis habet, maximo progreſſu omnẽ agrum Picenum percurrit, cunctæ earum regionum præfecturæ libentiſſimis animis eum receperunt, exercitumq; eius omnibus rebus iuuerũt. inde Cæſar ſeptẽ omnino dies ad Corfinium cõmoratus per fines Marrucinorũ, Ferẽtanorũ & Larinatũ, in Apuliã peruenit. Sed iã urbes, oppida & flumina, quæ Plinius hic in Præcutianis nũc Aprutij initio fuiſſe dicit, noſtris nominibus declarare pergamus. Illudq; inprimis non omittamus Truentũ oppidũ, qd' Plinius à Liburnis Dalmatię populis, ſecus Truẽti amnis oſtia ædificatũ fuiſſe indicat nõ extare, nec aliquod in eius ueſtigio parũ apparente ſubrogatũ eſſe uel oppidũ, uel caſtellũ. Eſt uerò primũ ad dictã Troenti amnis ſiniſtram oppidũ Columella, deinde ſequuntur Cõtraguerra, Ancaranum, Morrũ & Minotraſſinium, quod uetus oppidũ Plinius Teſſuinũ appellat: cui proximũ eſt Caſtellani amnis Aſculũ ambiẽtis oſtiũ, quo ſe in Troentũ exonerat. Et ad ipſius Caſtellani ſiniſtrã caſtella ſunt Monſſanctus, Macula, Buffariũ, ſanctus Vitus: cui oppido hęret uallis Caſtellana ab eius fluuij fonte, quẽ ibi habet, appellata, & aliquot uiculis habitata. Ab eaq; ualle ad Amatricẽ nobile Præcutinorũ oppidũ Troento amni mõtes imminẽt altiſſimi, nullis caſtellis, aut oppidis habitati. Secũdus ſequit in Præcutinis fluuius Librata, quẽ ab aquarũ colore Albulã maiores appellauere. Eſtq; paſſuũ quinq; milia ſecũdũ littus à Troento ſemotus. cui dextrorſum ignobilia hærẽt oppida & caſtella Carapolis, Neretiũ, & ad ſiniſtrã Torturetũ, Sanctomerus, & S. Egidius, ad qd' caſtellũ Libratæ ſiue Albulæ
Salinus. amnis fontes origoq; habent. Salinus deinceps eſt amnis ab Apẽnino defluẽs, à q; amne
Rochetta. uix duo milia paſſuũ à Librata recedẽte, remotiora ſunt ad dexterã in mediterraneis mõtibus Rochetta caſtellũ, & Ciuitella oppidũ, arcem habẽs omniũ eius oræ, natura loci,
Trodinus. mœnibusq; munitã. Siniſtrorſum uerò caſtella illi adiacent Mõtoriũ, & ſuperiore loco Poggiũ morelli, ſuperius Troia. Quinq; dehinc milia paſſuũ abeſt Tordinus amnis, quẽ Plinius Viuantiũ appellat, habetq; in Apẽnino ad radices Corni mõtis originẽ. Hæret uerò ei dextrorſum in maris littore oppidũ Flauianeum olim nobile, nunc paucis habitatũ colonis: qd' Ptolemæus Pliniusq; Caſtrũ nouũ appellãt. Supraq; Flauianeũ in mediterraneis Tordino dextrorſum proxima ſunt oppida, Moſanũ, Ripatoni & Villantũ. Siniſtrorſum uerò eidem amni, & pariter littori proximũ eſt Caſtellum Mõs paganus, ſupraq;

A ſupraq; XII à mari milliario Viciola fluuius in Apẽnino ad Cornũ oriũdus Tordinũ au
get, Ibiq; Teramũ eſt nobiliſſimũ regionis oppidũ, quã Ptolemęus Pliniusq; Interamni *Teramum.*
am appellant. Paulo eñ ſupra Teramũ torrens nomine Flumicellus influit Tordinũ, ut
tot circundatũ amnibus oppidũ Interamnia debuerit appellari. Genuit is locus magnũ
regioni ornamentũ Simonẽ patrẽ & Theodorũ filium Iureconſultiſſimos gente proge
nitos Lælia: quorũ ille in Piſana Cõſtantienſi & Baſilienſi ſynodis, pontificũq; Roma-
norũ curia cauſas egregiè perorauit. hic ſacri palatij cauſarum auditor eſt: genitorq; Ve
netijs natus Romã nunc incolunt. Ad proximumq; Flumicelli ortũ, tria ſunt proxima,
& prope cõtigua, ut unicum oppidum ſolo Campli uocabulo nominenẽ. Supraq; Vici
olæ ortũ caſtella ſunt Biſignum & Rugnanum. Tordinum autẽ ſiue Iuuãtinum inter &
proximum uetuſti præſentiſq; nominis Vomanũ amnẽ, ſex in littore milia paſſuũ inter
cedunt, oppidaq; & caſtella inter utrunq; ſunt plurima, partim pariter ab utroq; diſtan-
tia, partim alterutris p montiũ, in quibus ſunt inæqualitate & alueorum utriuſq; amnis
B infl exu proximiora, quæ ab infimo ad ſupremũ, quo ſita ſint ordine ſatis fuerit explica-
re, Morrũ, Locharistũ, Cuſtodia uomani, Caſtrũ uetus, Trãſmũdũ, Cautianũ, Forcella,
Mianũ, Rapinum, Collis uetus, Fornariolũ, Montoriũ, Ripa mõtorij, Poggiũ umbre-
chi, & Roſſenum. Ad Vomaniq; fontẽ uici ſunt in Apẽnino populis frequẽtes, Cãpus *Maſſionum.*
roſtus, Poggiũ caſtellũ & Maſſionũ: habetq; Vomanus ſiniſtrorſum in mediterraneis
caſtella Motullã, Montẽ uiridẽ, & Montẽ gualchũ. Hucuſq; fuerunt Precutini: quãdo-
quidẽ Plin. ad agrũ Hadriæ coloniæ, & ad Aterni amnis fines agrũ Precutinum finiri di
cit. deinceps uerſabimur in Marrucinis: quos Liuius lib. XXVIII dicit dediſſe uolunta *Marrucini.*
ria nomina in claſſem, quã Scipio in Aphricã duxit. & lib. LXXII bellũ deſcribẽs Itali-
cũ dicit Marrucinos Marſis rebellibus cõſenſiſſe. & lib. LXXVI ſcribit Sulpitiũ legatũ
Marrucinos cecidiſſe. Poſt Vomanũ amnẽ fluuius Plũba ſequit: cui caſtellũ hæret Ha-
driæ portus appellatũ. ſuperius eſt Silua oppidũ, & Troia, ſicut Plinius: ut nũc aũt quin
que milia paſſuũ à mari, & ab utroq; fluuio pariter diſtat Hadria uetus Romanorũ colo
C nia arduo in colle ſita: quę ciue ornatiſſima fuit Hadriano imperatore Romano: de quo
Helius Spartianus. Hadrianus Hadria ortus maiores ſuos in Hiſpania ortos, per tẽpora
Scipionis in Italia reſediſſe in libro uitæ ſuæ ſcribit. & infrà: Hadrianus apud Neapolim
demarchus in patria ſua Hadria quinquẽnalis fuit. Liuius li. XXIIII. Anno quinto bel
li punici ſecũdi Hadriæ arã in cœlo, ſpeciesq; hominũ circa eã cãdida ueſte uiſas eſſe. ſu
pra Hadriã Plumbæ fluuio ad dexteram caſtellum hæret Celinum: Superiusq; ad ipſius
fluuij fontẽ oppidũ eſt Schiranũ. eidẽ aũt Plumbæ fluuio ſecundo ſupra mare milliario
ſiniſtrorſum imminet oppidũ nobile, ciuitas S. Angeli appellata: idq; Plinius & Ptole-
mæus Angolũ dixere: quod eñ in multis cõtigiſſe uidemus tã facilis q; pia fuit Angoli
ad Angelũ Chriſtianis tẽporibus facta mutatio: & ſupra illud Plumbæ amni Ilex oppi-
dũ pariter eſt propinquum. Diſtat à Plumba fluuio ſecundum mare tria milia paſſuum
amnis Salinus. Eiq; ad dexterã in littore hæret caſtellũ, portus S. Angeli dictũ: ſupraq; *Salinus.*
in mediterraneis Salinus fluuio augeẽ nomine Fino in Apennino ad Corni radices ori-
D undo: cui dextrorſum octo imminent oppida & caſtella, quæ ſatis fuerit ordine recenſe
re: Caſſilentum, Mons ſiccus, Pignanum, Biſentum, Coruignanum, Serra, & Valuianũ:
paulo etiã ſupra Fini amnis oſtium altero Salinus augeẽ flumine Tauo: quod pariter in
Apennino ad Cornum exoriẽ. Interq; hęc flumina pari penè diſtãtia, & quarto à mari
milliario oppidũ eſt in regione primarium ciuitas Penne appellata, Pennenſiũ nomine *Pennę.*
apud ueruſtiſſimos notiſſima. Sunt eñ hi quos ſuperius Plinium poſt Præcutinos Pen-
nenſes diximus poſuiſſe. Eaq; in fluuiorum peninſula Tauo dextrorſum imminet collis
Coruinus & Lauretũ nobile oppidũ. Sequit in littore Aterni amnis in regione primarij
oſtium, quẽ amnẽ nunc Piſcariã uocant. Is fluuius Nuria apud monaſteriũ Caſæ nouæ *Nuria.*
ſecus Apẽninum oriundo dextrorſum augeẽ. Suntq; ad Nurię dexterã mons Syluanus
Caſtellum, Spoltorium oppidũ, & Moſcuſum, Planellũq; & Capagattũ caſtella. & ſub
ipſo fonte abbatia, Caſanouæ ædificijs & cætero ornatu, ut in ea montiũ aſperitate, cõ-
ſpicua. Supra Nuriã fluuium Aterno ſiue Piſcariæ amni dextrorſum adiacent, Roſanũ *Roſanum.*
Alandum, Petranicũ, turris Antonelli, & ſuperius eſt Caſtilionum. deinceps aſcenden
ti obuius eſt fluuius Caput aquęductus uberrimo manans fonte, cui fluuio ad ſiniſtram

caſtella

Capiſtranum. caſtella Buxum primo,& ſuperius ad fontẽ Offenũ adiacet: interq; ea Capiſtranũ duo B
milia paſſuũ ab eodẽ fluuio eſt ſemotum: qđ oppidũ uiro nunc ornat celeberrimo loã-
ne Capiſtraneo ſeraphici Franciſci ordinis,quẽ decorat,alumno,miraculis & quidẽ fre
quentibus,qđ poſt Apoſtolorum tẽpora rarum ac ꝑpe inauditum fuit,in uita coruſcan
te.Supraq; Capiſtranum in mediterraneis eſt oppidum Carapellum. dehinc arduo aſcẽ
ſu Aterno amni adiacent Vetoritum & Raianum:& ſuperius eſt Aquila urbs pręclara:
eius originẽ relaturi quędã noſtri huius operis intentioni accõmodata altiuſculè repete
mus,ut minori ſit miraculo noſtris hominibus,tantã ciuitatẽ potuiſſe in ea montium a-
ſperitate,tam breui tẽpore coaleſcere.Roma ſub cõſulibus,atq; etiã poſtea ſub principi
bus florente,hi montes,in quib.Aquilã nunc eſſe uidemus, duas habuere urbes, quarũ
unã nomine Amiternum populo,q̃ nunc ſit Aquila frequentiorẽ fuiſſe conſtat. Liuius
em̃ lib. x ſcribit Spurium Caruilium alterum conſulẽ Amiternum oppugnatũ de Sam-
nitibus cepiſſe:cæſaq; oppidanorum duo milia octingent. captos quater mille ducen-
tos octuaginta.& tñ poſtea idem Liuius populos Italiæ enumerans, qui Lucio Scipio- F
ni in Aphricã traducturo ſpõte auxilio fuere,dicit Amiterninos ſimul cũ Vmbris Nur-
ſinis & Reatinis milites illi dediſſe. Virgilius uerò Amiternas appellat Turrigeras: fu-
itq; ſitum Amiternum in continuato ac plano montis dorſo quinq; milia paſſuũ ab A-
quila diſtans,cuius theatri templorumq; turrium ingentis,ut apparet,urbis reliquiæ fun
Saluſtius. damenta cernunt.Habuit uerò ea urbs magni ornamenti ciuẽ Saluſtium Criſpum no-
Furconium. bilẽ hiſtoricum.Altera urbs in montib. Aquilæ adiacẽtibus fuit Furconium appellata,
quæ & ſi Amiterno nominis uetuſtate populi frequentia,&opum magnitudine fuit im
par:ſuã tñ tẽporibus Chriſtianis habuit dignitatem:q; omnibus conciliis, quæ ante an-
nos ſexcentos Romæ,aut alibi per Italiam celebrata fuere,epiſcopũ Furconẽſem aſſcri
ptum legimus. Eratq; Furconium diuerſa ab Amiterno regione octo milia paſſuum ab
Aquila diſtans in Aterni amnis fluenta ꝑcliuior:ubi etiã nunc extãtia quadrati lapidis
fundamenta Furconiũ appellat,uideturq; eius urbis agrum fuiſſe illum maiori exparte,
quẽ nunc poſſident Aquilani.Itaq; Amiternis ab ignoto nobis hoſte, & Furconio qđ C
ſcimus à Longobardis ſolo æquatis,ipſarum urbium & ſuorum agrorum populi, quos
ſoli mõtuoſiſſimi aerisq; ſalubritas multos gigneret cõſeruaretq;, in grumoſis arduiſq;
aſcenſu montibus,cõmunitis oppidis,& caſtellis ſeſe cõtinuerunt. & quum diſperſi ea
in locorum aſperitate ipſi populi nullã regiminis formã cõmunem poſſent cõtinere: in
tyrannorum ſubiectionẽ poteſtatemq; uenerunt,à quib.diu multumq; lacerati oppreſ
ſiq; ſunt:crediderimq; q tradita per quatuor,aut ad ſummum quinq; ætatum ſucceſſio-
nẽ publica nunc fama Aquilani affirmant factum eſſe, ut quum diu inuiſum tyrannidis
iugum excutere ſtatuiſſent:ſinguli caſtellorum populi, qđ prius coniuratione unita ſe
facturos ſpoponderant,ſuos quiq; tyrannos eadẽ trucidauerint hora. Qđ aũt magis cõ
ſtat liberati tot populi nihil duxere antiquius, q̃ hoc murorũ orbe, quẽ nũc habet Aq-
la inchoato ſingulis caſtellorum populis, q̃s futura in urbe tenerent inhabitarentq; ui-
cos,qui hodie quoq; internoſcunt diſtribuere,ut eo quiſq; ardentius operi intenderet,
quo ſeſe domui & rei ſuæ familiari ſtudium impendere intelligeret,operãq; nauare.No H
men uerò Aquilã non ab augurio,ſicut gentiles olim, ſed à ſimilitudine indiderunt: qa
ſperauerint eã urbem omnib.circa populis haud ſecus, q̃ aquila cæteris auibus poten-
tiorem dignioremq; futurã.Quo aũt anno Aquila urbs condi cœperit, incertum omni
bus eſſe uidemus.ſed eam ſcimus minus nouam eſſe q̃ incolæ opinentur & prædicent.
Nãq; in ſecundi Nicolai pontificis Romani geſtis rebus habet, qđ ſuprà oſtendimus,
Robertum Guiſcardum ad annum ſalutis decies centenum & ſexageſimum, accepiſſe
ab eo pontifice in Aquila ciuitate ducatus Apulię cõceſſionẽ.Cœperat uerò eius urbis
fortuna reipublicæ proximis temporib. à ciuium diſcordia labare,adeo ut ad priſtinam
S.Bernar- calamitatem reditura uideret,niſi maximo dei munere ſanctum Bernardinũ Senenſem
dinus. apud eos diem obire contigiſſet: tantus nanq; ex omni orbe Chriſtiano populorum cõ
curſus ad ſancti eius ſepulcrum,miraculaq; uiſenda eſt factus:ut quum urbs Aquila opi
bus ſit aucta,tum maximè ciues concordes unanimesq; ſint facti. Supra Aquilam am-
nis Aterni ſiue Piſcariæ fonti ſubiacet in Apẽnino oppidum Mons regalis, cui oppido
incolæ affirmant,nobisq; oſtẽderunt pyrum eſſe proximã, colli innatã taliter faſtigiato
ut aqua

A ut aqua in eam pluens arborẽ, triplici facta diuisione in tres magnos amnes, diuersas pe
tentes regiones, Velinũ, Troentum Aternumq́, siue Piscariã dilabatur. Habet sinistror-
sum Aternus ostio in maris littore proximum Piscariã oppidum, cuius nomẽ sicut fluuij *Piscaria.*
est mutatum. Siquidẽ Aternum eam uetustissimã urbem Plinius Ptolemæusq́ appellãt.
Superiusq́ urbs Theatina Marrucinorũ à Plinio dicta, septimo milliario à mari recedit, *Theatæ.*
episcopo nũc & ciue suo ex nobili Vologna norũ familia oriundo ornata: quã Pipinus *Pipinus.*
Caroli Magni filius, q̃ Lõgobardis obstinatiore fauisset animo demolitus est: & tñ anno
abinde paulo plus minus ducentesimo, Normãni eam duxerunt dignã, apud quã Apru
tinorum gubernationis sedẽ tenerent. Nã quod suprà ostendimus Gaufredus Roberti
Guiscardi frater, per 11. Nicolai pontificis Romani tempora occupatæ regionis caput
hanc urbẽ Guillianicumq́ oppidũ faciebat. Auget superiore loco Aternũ Alba fluuius
binis auctus torrentulis ex Maiella oriundus, inter quos oppidũ est Manuplellũ, Vrso
ornatũ comite, ex patritia Vrsinorũ gẽte Romana oriundo, & literis decorato. & paulo
B superius Maiellę adiacet Rocha moriſij: inferius Cusanũ, & ad Aterni ripã est oppidulũ
Turris dictũ. Lucus deinde oppidũ Aterno est proximũ ad fluuij unius ostiũ: quẽ hinc
Rufeus inde Orta torrẽtes ex Maiella cadẽtes efficiũt: interq́ eos torrẽtes Caramanicũ
est oppidum nõ exile. Cãtalupum deinde oppidulum ab Aterno recedens, mõti hęret,
sub quo fons olei Petronici perẽnis scatet: quod quidẽ oleũ Theotonici Vngariq́ dili- *Oleum Pe-*
gentius q̃ Italici & colligunt & asportãt. proximè ad Aterni ripã Tochũ est oppidum, *tronicum.*
& quatuor inde abest milia passuũ Populiũ natura loci munitiõibusq́, & populi frequẽ-
tia nobilissimũ. Nã cum eo cõfluant Aternũ cõficientes fluuij hinc ab Aquila, siue à mõ
te regali, inde à Sulmone labẽtes, põs Aterno primũ integro, & nusquã inferius uadoso
apud Populiũ est impositus: & arces ductaq́ utrinq́ ad amnẽ murorũ brachia clausẽtrũ
efficiunt, ut in regione mõtuosissima munitissimũ: hicq́ Peligni Marrucinis continere
incipiunt, ad eam Aterni partem hinc inde appositi, quã labi diximus à Sulmone. primũ
C uerò ad hunc amnem oppidũ fuit Corfinium, cuius diruti ruinis tertio milliario à Popu
lio distãtibus Scimpelini in cãpis, & Pentinia est appellatio. fuitq́ id Cornificium, in quo
Domitius Enobarbus sese C. Cęsari, ne Põpeium persequeretur, opposuit. Ostẽdit uerò
Lucanus põtem, qui eum iungeret fluuium fuisse prope Corfinium: ut nõ liceat suspica-
ri eum fuisse, qui nunc est sublicius ad Popilium. Ite simul pedites ruiturum ascẽdite põ-
tem. Peligno sq́ quod diximus cõtinuisse Marrucinis, & his Ferentanos, postea Larina-
tes, Hircius in ciuilis belli cõmentarijs sic ostendit. Cęsar septem omnino dies ad Corfi-
nium cõmoratus per fines Marrucinorũ & Ferẽtanorũ & Larinatũ in Apuliã peruenit.
Sed Aterni amnis q̃d est reliquũ, & illi adiacẽtes Pelignos, priusq́ Ferẽtanos describa-
mus. Ea Aterni pars, quã diximus, ad Sulmonẽ labi, geminum habet fontẽ, unum apud
Pacentrum, alterũ apud Vallem obscurã: delabentesq́ inde fluuij apud Sulmonẽ coeũt,
& Aternus à Populio Sulmonẽ usq́ integer planitiem XII. milia passuum lõgitudine,
& uix dimidio latitudine patentem intersecat, nec ipsi integro amni præter Corfinij, ut
diximus, diruti ruinas, aliud q̃ Pratula castellum adiacet. Sulmoq́ proximum fluuio ad
D Vallem obscurã oriundo oppidũ est celebre: quod ciuibus opificibusq́ præstãtibus, &
populi multitudine frequẽtatur, eoq́ nos uiso Nasoni Ouidio poetę excellẽtissimo cõ-
gratulati sumus, qui patriam se dignã tantopere exornauerit. Itaq́ eam scribit ædificatam
fuisse à quodã Solymo Æneę comite, his uersibus. Huius erat Solymus Phrygia comes:
unus ab Ida: A quo Sulmonis mœnia nomẽ habent. Erat uerò Ouidius exul in Scythia, *Ouidius.*
quãdo dictos & alios q̃ sequũt uersus in Fastis scripsit. Sulmonis gelidi patriæ Germa-
nice nostrę: Me miserũ Scythico q̃ procul ille solo est. Ergo ego tam longè, sed suppri-
mè musa querellas. Supra Sulmonẽ Pectoranũ oppidum: superius est Vallis obscura, ui
cus planitiei quinummilium, & in ea mõtium celsitudine tam mirabili, quàm amplę ad-
iacens. Fuit uerò ea planities aliquot habitata uicis, quod extãtes ruinæ ostẽdunt. & Pli-
nius eos populos superequanos Pelignorum appellat. Fluuius autẽ apud Pacentrũ ori-
undus, cùm Maiellam mõtem, à quo cadit linquere, & in cãpos Sulmonenses labi inci-
pit, monasterium attingit ædificijs ornatissimum: quod frater Petrus de Morrono, quã-
do in papã Celestinum electus fuit, inhabitabat. Hanc oram, & eam quę à Populio Sul-
monem usq́ cãpestris est, & ipsam unde geminos diximus fluuios Aternũ efficere: mõ-

tes undiq; altissimi siniſtrorsum Maiella Apẽninus dextrorsum claudũt: adeò ut paucis, & quidẽ arduis pręsidioq; cõmunitis aditibus in eam sit accessus: unde factum est, ut ab octingentis annis citra antiquato Pelignorum nomine dicta sit Valuensis, qua ratione prępositum Sulmonensi eccleſię, & omni olim Pelignorũ oræ episcopum Romana ecclesia Valuẽsem dicit. Sed hæc iã de Aterno fluuio satis. alia quę de Pelignis superequanis reliqua nobis sunt ultra Maiellã ad dexterã Sari nunc Sãgri amnis melius describentur. Aterno siue Piscariæ amni proximus est ad mare Lẽtus fluuius ex Maiella oriundus Ferentanorũ oræ primus: cui dextrorsum & sub ipso mõte Maiella adiacet monasteriũ S. Liberatoris, templo, ædificijs, & quod nos illuc traxit, multis & elegãtibus libris uetustissimis Lõgobarda scriptis litera ornatissimum. eiusq; fluuij siniſtræ in maris littore hęret nunc Franchauilla: quã prisci Frentanã appellauere urbem Frentanorũ primariã: de qua Liuius in IX. Aulus cõsul Frentanos uno secũdo prælio debellauit, urbemq; ipsam quo se fusa cõtulerat acies obsidibus imperatis in deditionem accepit. & infrà de Æquis triumphatum, exẽploq; eorum fuit, ut Marsi, Marrucini, Frentani mitterent Romã oratores: his petentibus fœdus datum est. Frentanos uerò omnium populorum solos fuisse fortissimos nõnulli opinantur, in eam adducti sentẽtiam malè cõsideratis uerbis Plinij, hanc regionem quæ sibi fuit quarta describentis. ipse eñ ordine procedens nostro huic cõtrario, & à superioribus inchoans dicit à Tiferno amne sequi regionem quartam gentium, uel fortissimarum Italiæ in ora Frentanorum: ut intelligi uelit & ipsos Frẽtanos, & qui sequerentur adiacerentq; Marrucinos, Pelignos, & Prœcutinos esse fortissimos: nomi tissimũ uerò est historias callentibus Romanas, cohortes Pelignas cæteris Latini nominis fuisse prælatas. Lento amni in mediterraneis hæret Buchianicũ nobile ditissimumq; Olea oppidũ. Superius item sub Maiella est Rocha Mõtisplani, & supra fontẽ Lenti est castrũ Menale. Ad Lentũ in littore sequitur Forus amnis Maiella pariter oriundus. Cui quinto à mari milliario proximum est dextrorsum uilla Maina oppidũ: & superius sub Maiella Prętorium item oppidũ, Foroq; siniſtrorsum est proximũ Milianicum, & supra ad ipsum torrentem aliud oppidum Fara: superius Rapinum castellum, & ad Maiellam Penna. Recedit in littore à foro Morus alter fluuius octo milia passuũ: & cum eo in spatio littori immineat, & Foro proximũ sit castellum Tullum, Moro proxima est ad duos mille passus, mariq; cõtigua uetustissima urbs Ortona: quã Ptolemęus simul cum Aterni amnis ostio in Pelignis enumerat: sed Plinius, cui in rebus Italię magis credimus, quid est ab Aterni amnis ostio in Larinates Frentanorũ oræ attribuit: quin ipse etiã Ptolemæus sicut & Plinius Frentanã urbem Aterno siniſtrã, ubi nunc est Villafrancha, ponit: ut aut Ptolemæi picturã esse deprauatam, quæ cõtraria habeat, aut eos qui retulerũt sibi errasse nõ dubitemus. Inter urbem Ortonam & Forum amnem ad usq; Maiellã mõtem multa sunt oppida & castella, quæ ab infimis ad suprema, quo sint ordine sita, docebimus. Tullo Iuianum supereminet, & Ortonæ ad dexterã Arum, Arouacrum, supraq; ea oppida est Casa candidella castellũ. superius sanctus Martinus, & illi siniſtrorsum est Flettum. Ortonã uerò inter & Morum fluuium in mediterraneis est Crechium. superius sunt Ariellum atq; Orsogna, Moroq; fluuio ad siniſtram hæret S. Apollinaris: supràest Frisium, & superius Castrum nouum Lanciani. At supra eius fluuij fontem ad duos mille passus oppidum est Guardia Galli dictum. paruus deinceps fluuius ad Morum sequitur Feltrinus: cui unicum hæret in littore castellum, sanctus Vitus Lãciani dictum, & in eo quod quatuor milia passuum ad Sarum amnem intercedit spatio Lancianum oppidum pręstãtissimum quatuor item milibus à mari recedit: quod Anaxanum à maioribus appellatum magna populorum ad nundinas quotannis cõuenientium frequẽtia celebratur. Lancianoq; dextrorsum ad Maiellæ radices Palumbarium procul abest, cui oppido Penna Castellum in mõtibus supereminet. Saro amni quem nunc corruptè Sãgrum dicunt, dextrorsum in maritimis proximum est monasterium S. Ioãnis, ubi celeberrimum fuit Veneris templum. Suprà sunt castella, Fossa cęca, & Rocha S. Ioannis Venere: superiusq; Saro sunt proximæ ingentes reliquiæ urbis dirutæ, quam Ptolemæus & Plinius Bicam, nunc Secam incolæ appellant. Auget dextrorsum amnem Sarum, siue Sangrum Auentinus fluuius, in superequanis Pelignorum apud Furcam Palenæ oriundus: in ipsumq; Auentinum item dextrorsum se exonerat. Viridis torrẽs inter monasterium

Valuensis. *Peligni.* *Lentus.* *Castrum nouum.* *Guardia Galli.*

sancti

A ſancti Martini, & Faram oppidum ex Maiella mõte oriundus, & ſupra ſanctum Martinum Viridiſq; torrentis ortum Maiellæ radicibus proxima ſunt oppida, Ciuitella & Lama. Auentino autem amni poſtquã Viridi auctus eſt dextrorſum proxima ſunt oppida, Tarãtum lectumq; Paleni, & Palenum pro Pelignum corruptè appellatum. Nam ea eſt Pelignorũ altera pars, quos diximus Superequanos à maioribus uocari: ſicq; paulò ſuperius Furca oppidũ, ubi Auentinus oritur, Palenæ pro Peligna nunc dicitur: cui cernunt proxima oppidi, ut apparet, uetuſtiſſimi fundamenta. Ornatũ uerò fuit Furca oppidum ſancto & celebris famæ Anachorita Nicolao Furcenſi: qui proximo anno apud urbem Romam cẽtenarius eſt defunctus, miraculiſq; plurimis coruſcauit. Apudq; hæc loca, ut in ampliſſimis mõtibus ampla & plana finit mons Maiella: quẽ, ut diximus, ſuperatum ab Apẽnino Samnitium olim, nunc Aprutij regio habet altiſſimum. Ad Furcã uerò Palenæ, ſiue Pelignam planities ſiniſtrorſum cõtinet Furcæ appellata, in qua ſunt Peſchũ, *Furca.* *Mons Maiella.*

B Cõſtantium & Riuus ſonulus oppida populis frequentata: quæ quidem loca breuibus, ſed arctiſſimis inter ſcabros mõtes ſemitis aditum habent ad planitiem quinquemilium: quã ſuprà in Superequanis Pelignorum primariam eſſe diximus. Auentino amni ſiniſtrorſum, qua eum influit torrẽs Viridis proximum eſt Caſale oppidum, ſuperius collis Macinarum & Falaſcuſium. Inde altiſſimi mõtes Piciorum Auentinum amnem uſq; ad fontem magnis & inacceſſibilibus rupibus ſuperincubãt. Sed amni Saro ſiue Sãgro ſupra Auentini amnis influxum item dextrorſum plurima adiacẽt oppida & caſtella, quæ aſcendendi ordo faciet notiſſima, Altinũ, Rocha Scalogna, Gipſum, Turricella, Penna hominis, mõs Niger, Bonanox uilla, ubi põte amnis eſt iunctus Mons Lapianus Fallũ: & paulò ſuperius arduo inter mõtes altiſſimos aditu petitur Ciuitas Luparella oppidũ, natura loci additis operibus, & populi frequentia munitiſſimum. Suprà ſunt Quatrum, Miſferatum, Gãbatarum, Petra Anſuria: & ſecus Sarri ſiue Sangri fluenta eſt oppidum ſancta Maria de quinq; milibus, ſuperius Rocha quinquemilium. deinde influit Sarum

C Raſinus torrens ad planitiẽ Furcæ Pelignorũ oriundus: cui caſtellum hæret Rocha rani dictum. ſuperius ad Sarum ſunt item dextrorſum Scontronũ, pòſt uilla uallis regiæ Sari ipſius, ſiue Sãgri amnis fonti proxima. at iuxta mare Saro amni ſiniſtrorſum eiuſdẽ nominis ciuitas uetuſta erat appoſita: cuius pridem deſtructæ ueſtigia dinoſcũtur: ſuperiuſq; caſtrum Palietti proximis temporibus nouum eſt ſuffectum à palearum copia dictum, quòd in eum campeſtrẽ locum mõtanę adiacentis oræ ſegetes demeſſæ ad triturã à uillicis cõgregantur. prius uerò quàm adeatur proximus mons arduus Palani dictus, oppidũ cui Archæ appellatio eſt Saro proximum inuenitur. In mõte autẽ Palani oppida ſunt & caſtella, Bomia, Collis medius: & trans riuũ Mõs Ferrandus, inde Petra Ferracina, pertinẽt uerò ſuperius ad Sarum plurima item oppida & caſtella, quæ aſcendendo

D in fontem ordine deſcribemus. Petræ Ferracinæ ſupereminet Caſtrũ Pili, & pòſt eſt ciuitas Bucelli: deinde ſunt Pręſulum Pineatarij, ſanctus Angelus Peſculi, Caſtrũ ludicis clarum in regione memoria Iacobi Caudolæ magni per ætatem noſtram exercituũ ductoris: qui ex eo oppido duxit originem. ſuprąq; eſt ſiniſtrorſum arduo in colle oppidũ Capracotta: & interius in depreſſa ualle adiacet Maiellæ Anglona, quod oppidum nũc in regione primarium priſci Aquiloniam appellauere. inde ſanctus Petrus de Auelana, & poſtea ad Sari amnis fluenta oppidũ eſt præſtãtiſſimum Caſtrum Sangri appellatũ, opificibus uarijs, ſed in primis fabris ferrarijs frequentatũ: hi enim minima quæq; & maiuſcula cuiuſq; uſus inſtrumenta ex ferro tam fabrè ducunt, ut paris ponderis ac menſuræ argentea pulcritudine, ac precio uel ſuperent, uel æquent. Supra Caſtrum Sangri eidem fluuio hæret oppidum Aufidena: de qua Liuius in decimo. C. Fuluij cõſulis clara pugna ad Bouianũ fuit. Bouianum inde aggreſſus, nec multò poſt Aufidenã ui cepit: deinceps ſunt caſtella, Vallis regia, Ciuitella, Rocha: inter mõtes Opum & Peſculum, Aſſerulum in Apennini iugo amnis Sarni fontibus ſubiectũ. At in littore maris ſequitur Sentus fluuius in monte Palario oriundus: cui in mediterraneis dextrorſum Atiſſa & Tornaticum oppida adiacent, & Sentum inter ac proximum Aſinellam fluuium ſancti Stephani monaſterium eſt in littore. Intus uerò caſtella ſunt & oppida, Turinũ, Caſale, Burdinũ, Polutrum, Serniũ, Caſalangra, Pilicornũ. Ad Aſinallæq; ſiniſtrã in littore eſt Penna caſtellum: ſuperiuſq; Vaſtũ Aimonis nobile & uetus oppidum, quod priſci dixere Hiſtoriũ.

idq; theatri uetustissimi uestigijs & palatio est ornatũ: q̃d Iacobus Caudola, ut in eã ora E
superbissimũ ædificauit. Asinellæq; fluuio in mediterraneis dextrorsum adiacet Mons
Dorisius oppidulũ, comitatus Ampli titulo insignitũ: superiusq; ad Asinellæ fontẽ ten-
denti, castella sunt obuia, Gipsum, Carpinionũ, Basilica, Gelinũ & Tripalum. Deinceps
Trinius. Asinellæ proximus est in littore Trinius amnis Portuosus à Plinio appellatus. sinistror-
sum uerò Trinius habet Mõtemnigrũ oppidũ quatuor milia passuũ à mari, & totidẽ ad
Triuentum. ipso fluuio semotũ. superiusq; sunt, Castellutiũ, Rochauiuara, Triuentum nobile oppi-
dum, comitatus ampli titulum ditionẽq; habens: quod nunc Antonius Iacobus Caudo-
la, & ipse fortissimus ductor possidet. Inde sunt Salcitum, Fossa cæca, Bagnodũ & Ciui-
tas noua. deinceps in ipsius Triuij amnis ortum, mõtes altissimi Apennino cõtinuãtur:
quibus in mõtibus castella sunt rara, & ipsa populis infrequentia. post Triuium amnem
Tifernus Samnitium in mare Adriaticũ ultimus illabitur: qui fluuius apud Bouianũ ur-
bem uetustissimã in mõte item Tiferno habet originem: de quo monte Liuius in deci-
mo. Volumnius in Samnio interim res gerit. Samnitiumq; exercitum in Tifernum mõ- F
tem cõpulsum, nõ deterritus iniquitate loci fundit fugatq;. Est in Tiferno amni ad dexte
ram oppidum Termole mari proximum, quã Guido Rauẽnas Interamniam uult fuisse
dictã, ut locus uideatur fuisse, in quo magnus philosophus Plato libros De ideis scripsit:
quos in locis Italiæ eius oræ, & in urbe Interamnia illum scripsisse cõstat. Intus octauo à
mari milliario amni Tiferno ad mille passus hæret Guillimacũ oppidum nobile: & iuxe
rius VIII. item milliario est Guardia Alferi dicta. Inde Luparia, Carchabotatiũ, Lucitũ,
Lumesanũ, Castrũ pignani, Ochetta, Casale riparãdi, Lispinetũ, Tornaquisiũ. Et supre-
Bouianum. mo, ut diximus, loco Bouianũ, quæ urbs ditissima, & penè omniũ totius Samnij prima-
ria aliquando fuit habita. Liuius eñ lib. IX. Cõsules egregia uictoria parta protinus in-
de ad Bouianum oppugnandũ legiones ducunt, ibiq; hyberna egerũt. & infrà. Inde ue-
ctor exercitus Bouianũ ductus. captum hoc erat Pentheorũ Samnitum longè ditissimũ
atq; opulentissimum armis uirisq;. spe prædæ milites accensi, oppido potiuntur, prædæ
plus ibi, quàm ex omni Samnio unquã est egestum: benigneq; omnis militi concessa. & G
infrà cùm Bouianum rebellasset, C. Fuluij cõsulis clara pugna ad Bouianũ fuit. Boua-
num inde aggressus, nec ita multò pòst Ausidenã ui cepit. Sed iam finis adest Samnitiũ
regionis, quæ à Troento ad Tifernũ amnem Apulis cõtinentem, Apennino & mari su-
pero, siue Adriatico cõcluditur: quãq; nunc Aprutium, ut diximus, corrupto à Præcuti-
nis uerbo appellant: ad aliam transeundũ est partem Samnitũ, qui Transapenninum in-
coluere. Difficiliorem uerò habet hæc regio cæteris omnibus descriptionem, nõ solum
q̃ multis abundat rebus in ea gestis: uerum quia hæc sola Apenninũ hincinde cõplexa
est, ut flumina, quibus diuiditur designaturq; proxima regio Cãpania prius dimidiata in
mõtibus huic ipsi Samnio, pòst in cãpos deducta Cãpaniæ sint attribuenda. habebit ta-
men id cõmodi ipsa descriptio, q̃ faciliorem reddit Campaniæ descriptionẽ: quia quæ
Samnium ad hanc partem in mõtibus terminant flumina, eadem quoq; Campaniam in
mediterraneis, & ad mare cõplectuntur. Liris itaq; nunc Gaurianus duos in Samnio ha- H
bet fontes, unum ad Capistrellũ, in Apẽnino castellum, & octauo supra Sorã milliario:
alterũ ad Postam castellũ, quatuor ad Sora milibus distans: fonsq; hic aquis copiosissi-
mus esse uidetur ille, quẽ Plinius asserit uideri à lacu Fucino originẽ trahere. duo hi ra-
mi, cùm infra Soram coeant insulam efficiunt. In qua sunt castella Peschum, Posta & Lo
brottulum. Soram autem uetusti præsentisq; nominis urbem Samnium primam hac in
parte habet: de qua Liuius in septimo: L. Genutio, Sergio, Cornelio cõsulibus Sorã atq;
Albã coloniæ deductæ. Sora agri Vestini fuerat. sed possederãt Sãnites. eò quatuor mi-
lia hominum missa. q̃ autẽ Soram dicit Liuius fuisse agri Vestini hac ratione certum est:
quia cùm Vestina urbs fuerit ad Lirim in campis, qui nunc Sessæ dicuntur: sicut in Cam
panię descriptione dicemus: quicquid ab ostio Liris, quo in mare defluit, ad Soram usq;
ipsi adiacebat fluuio, Vestinorũ uocabulo est cõprensum. unde Lucanus Lirim descri-
bens dicit Vestinis impulsus aquis. & Suessa Pometia, quæ nũc est Sessa, Vestinorũ ap-
pellata est. Cùm uerò Sorani ad suos Sãnites defecissent: sic de eis dicit Liuius. Mutata
tamẽ belli sedes est ad Sorã, & ex Samnio Apuliaq; traductæ legiões. Sora ad Samnites
defecerat, interfectis colonis Romanorum: quo cùm prior Romanus exercitus ad ulci-
scendum

A scendum ciuium necem, recuperandamq; coloniã magnis itineribus peruenisset: sparsi per uias speculatores sequi legiones Samnitiũ, nec iam procul abesse alij super alios nũtiant. obuiam itum hosti, atq; ad Lausulas ancipiti prælio dimicatũ est. Soram inde redditum: nouisq; consules M. Petilius. C. Sulpitius, quia per difficilem urbis situm Soranus transfuga decem Romanos in arcem duxit: & ciuibus per noctem refractis ui portis ingressus est Romanus exercitus: trecenti XXV. qui omniũ cõsensu designabantur nefandæ colonorum cædis & defectionis autores uincti, Romam ducti, & uirgis in foro cæsi, & securi percussi summo gaudio plebis, cuius maximè intererat tutã ubi cunq; in coloniis multitudinem esse. Soram uerò quum post prædictã cladẽ deducta à Romanis fuisset noua colonia, & diu satis floruisset: Federicus secundus imperator Germanicus per tempora Gregorij IX pontificis Romani eam destruxit. Nihilominus ipsa nunc ducatus titulo & duce optimo literisq; decorato ornata mediocris oppidi populum diuitiasq; habet. Insulæ quam bifurcatus in Samnio Liris, sicut ostendimus, efficit:

B montes supereminent altissimi ad Apennini iuga pertinẽtes, in quibus nulla est hominũ habitatio. Bisq; dextrorsum adiacet Plaga, ut in ea mõtium asperitate amœnissima, cui nunc Cominũ est appellatio: montibus enim circunsepta altissimis, castella habet ad octo populis frequentia Vicaliũ, Aluetum, sanctum Donatũ. Septem fratres, Picinestum, Calinariũ & Casaliuerum. Eam uerò Plagam uetustissimi Comminium appellauere ab urbe eius nominis, cuius locũ incolæ nunc ignorant: de qua Liuius in decimo. Inde Caruilius ad Comminium captum: cæsa quatuor milia octuaginta. accepta in fidem XV milia CCCC. Sed hac eadem in ora montibus dextrorsum lubiecta est Atina urbs uetustissima: secus quam Melfa fluuius labitur, ex Apennino oriundus, & apud Fregellas in Lirim defluens. Estq; Atina, quam Virgilius facit arma Aeneæ fabricasse. Quinq; adeò magnæ positis incudib. urbes Tela nouãt, Atina potens, & Liuius in nono. C Petilius dictator, quũ audiisset arcem Fregellanã ab Samnitibus captã, omisso Boutano, ad

C Fregellam pergit. unde nocturna Samnitiũ fuga sine certamine receptis Fregellis, præsidioq; ualido imposito, in Campaniã reditũ maximè ad Nolam armis repetendã, quæ capta est à C. Cassio consule: à quo etiã Atina & Calatia captæ. Descendendo ad infima prædictæ regionis montanæ, fluuio Melfæ sub Casaliueri castello sinistrorsum hæret Schiaui oppidulũ. Inferius celso item in loco est Arpinũ, fama celeberrimũ M. Tullij Ciceronis, & C. Marij, quos habuit glorioſissimos ciues: de qua Liuius in nono. Eo anno Sora & Arpinum recepta à Samnitibus. & libro decimo. Arpinatibus & Trebulanis ciuitas data. & sub Arpino Melfæ fluuio sinistrorsum proxima sunt castella, Fontana & Arce. At sub Sora, ubi bina Liris capita coeũt, est Insula oppidũ, ab ipsis duobus fluuijs circundatũ: quod maiores Interamniam appellauere. & secundũ eius fluuij decursum castella, Turris, Campus latus, & Insuletta iuueniuntur. est etiã nunc paulò superior pars ua nunc, sicut semper fuit insula magno eloquentibus gaudio inuisenda: apud quam natus est & non Arpini M. Cicero. sic enim ipse in suis legib. scriptũ reliquit. Sed uentum

D in insulam est. hac uerò nihil est amœnius. Vt enim hoc quasi rostro finditur Fibrenus, & diuisus æqualiter in duas partes latera hæc adluit: rapideq; dilapsus, citò in unum cõfluit: & tantum complectitur quod satis sit modicæ palestræ loci, quo effecto tanquam id habuerit operis ac muneris, ut hanc nobis effecerit sedẽ ad disputandum statim præcipitat in Lirim. & quasi in patritiam familiã uenerit, amittit nomen obscurius: Liremq; multo gelidiorem facit. Nec enim ullum hoc frigidius flumẽ attigi, cum ad multa accesserim, ut uix pede tentare id possim, quod in Phædro Platonis facit Socrates. & infrà secundo lib. Quia si uerum dicimus, hæc est mea, & huius fratris mei germana patria, hic enim orti stirpe antiquissima sumus: hic sacra, hic genus, hic maiorũ multa uestigia: quid plura: hanc uides uillam, ut nunc quidem est lautius ædificatam patris nostri studio: qui cùm esset infirma ualetudine, hic ferè ætatem egit in literis. Sed hoc ipso in loco, quum auus uiueret, & antiquo more parua esset uilla, ut illa Curiana in Sabinis, me scito esse natũ. Quare id est nescio quid, quod latet in animo ac sensu meo, quo me plus hic locus forte delectet. Succedit ordine describendus à nobis fluuius apud pontem Coruum, ubi olim Fregellas fuisse diximus, cadens in Lirim, & apud montis Casini radices labẽs. Cui fluuio haud longè remotum, & Casino ad quinq; milia proximum est Campestre oppi-

Aquinum. dum gloria Arpino nullatenus cedens, Aquinum Thoma primùm sanctissimo atq; doctissimo ecclesiæ doctore, & Pescenino Nigro imp. Romano, certè præstantissimo, ac Iuuenale poeta Satyrico ciuibus decoratum. Gregorius quoq; VII. pōtifex Romanus, anno salutis tertio septuagesimo, supra millesimum, Roberto Guiscardo Apuliæ & Calabriæ ducatum in Aquino oppido solenniter concessit. At ultra Aquinum hinc est sinistrorsum Rocha sicca oppidum, inde celso in monte, ubi olim urbs fuit Casinensis, est monasteriū Casinense à sancto celebriq; monachorum patre Benedicto ędificatū, quām quam ea quæ nunc extant ipsius monasterij ædificia non sunt illa, quæ bonus ipse pater Benedictus extruxit, quod paulò post illius obitū Lōgobardi omnia funditus demoliti sunt. cōtulit se ad id monasterium Totila rex Ostrogothorū fama ductus sanctimoniæ tanti uiri: & tentare uolens, si quod sibi dictū erat, Benedictus spiritu prophetico occulta cognosceret: sese famulum indumento mentitus alium præmisit, qui regio ornatu & apparatu regem Totilam simularet: quē recognitum sanctus abbas, cum placido uultu ad cæterum famulatū reiecisset, regem digito significatum, ut erat sordide indutus. ad se in monasterij uestibulum uocauit. nec tamen hæc & alia sanctitatis signa, quæ Longobardi à Benedicto uiderunt, adeò eos continere potuerunt, quin præscito, & per sanctū ipsum monachis prędicto Dei iudicio, crudelis & effera gēs prædicta celebre id cœnobium diruerit. Ad Casini quoq; mōtis radices nouum est oppidum sanctus Germanus, S. Germanus. à sancti abbatis conditoris sui nomine appellatum: intra cuius mœnia, & per circuitum scatentes uberrimi fontes, amnem augent quarto supra milliario apud oppidū sanctum Eliam oriundū: qui tertius Lirim amnem in Samnitibus efficit. Isq; amnis duodecim expletis passuum milibus, in maiorem Liris cursum apud castellum pōtem Coruum, sicut ostendimus, cadit. Vrbs uerò, quam fuisse diximus in Casino monte republica florente, fuit Romana colonia: de qua Liuius in nono: Volsci Pōtiam insulam sitam in cōspectu littoris sui incoluerāt: & uicerunt, ut Casinum deduceretur colonia, sicut factum est. traditq; Plinius, Lucio Crasso, Caio Cassio Lōgino cōsulibus Casini puerum factū ex uirgine sub parentibus: iussuq; aruspicum deportatum in insulam desertam. Et Liuius lib. XXII. imperat duci, ut se in agrum Casinatē ducat, edoctus à peritis regionis, si eum saltum occupasset exitum Romano ad opem ferēdam socijs intercluſurum. Liuius quoq; uiam describēs, qua Hannibal ex Campania Romā petijt, sic habet in XXVI. per Sulpitium Alifanumq; & Casinatē agrum in uiam Latinā ducit: sub Casinū biduo statiua habita, & passim populationes actæ: inde præter Interamniā Aquininumq; in Fregellanū agrū ad Lirim fluuiū. Interamniā uerò fuisse credimus, ubi sub sancto Germano ad duo milia passuū eidem fluuio magnæ ingentesq; uetustorū operū ruinę cōtinent: & Fregellas fuisse, quē nunc pōtem Coruum dicimus, satis constat. ultimo suprà dicti Liris fonte apud sanctum Eliam oriundo, haud longè Vulturni amnis origo diffat. Nam cùm intra duodecim milia passuū Vallem rotundā, & aquam fundatā oppidula ad Apenninū pergens, post tergum reliquerit, sancti Vicentij oppidum reperit: quod monasterio eiusdē nominis, à quo id accepit nomen, ad mille passus est proximum: idq; monasterium olim frequentia monachorum opumq; affluētia & magnificētia ædificij celeberrimū omnibus penè nunc temporum malitia spoliatū est. Circundatū uerò est nascentis loco Vulturni fluuiolo, qui breui cursu maximum à scatentibus circunquaq; fontibus accipit incrementum. Isq; amnis superiore parte, sicut diximus, per Samnites delapsus Cāpaniam postea in mediterraneis & maritimis penè dimidiā diuidit. qua ratione cū ab ostijs, quibus in mare defluit, nunc ex more nostro nō liceat descriptionem, è contrà à fronte inchoare, primùm descendētes ad dexteram oppidum Vulturno adiacens Mōtaquillum inueniūt: post Rocham rauimolam, deinde sanctā Mariam de Oliueto. deinceps obuiū est Venafrum in Campaniæ partibus describendum. In mōtibus autem Apennino cōtiguis, qui Vulturni amnis fonti dextrorsum supereminent sunt castella, Mons niger & Riuus frigidus. & inferius est Forulū uetusti nominis castellum: Postea secundū Vulturni decursum descendētes Fornellum ipsi amni ad tria milia passuū proximū inueniunt: q̄d oppidū noui nominis populo opibusq; plenū, uini præstantiā in regiōe habet. Vulturnoq; è regiōe Fornelli cōtinet uallis, quā Porcinā appellāt: in qua uetusti, & ut appāret, magni olim oppidi ruinæ cōspiciūtur: paulòq; inferius Vulturnum influit amnis ab

Venafrum.

Eserma

A Esernia delapsus uetusta olim Romana colonia, de qua Liuius in belli Italici siue socialis LXXII. Esernia & Alba coloniæ ab Italis obsessæ. Ad eũ uerò Esernæ fluuiũ paulò prius, quàm in Vulturnum labatur, uestigia cernuntur ingentia urbis usq; ad fundamẽta dirutæ. quam fuisse constat Telesiam urbem Samnitium potentissimã: de qua Liuius in XXII. Annibal ex Hirpinis in Samnium transit: Beneuentanum depopulatur agrũ: Telesiam urbem capit. Et in XXIIII. Fabius in Samnio oppida ui recepit Compulteriam Telesiamq;. & Compulteria quidem Telesiæ dextrorsum uicina fuit: in ea tamẽ procliuior loca, quæ nunc Trapiatã & Pratum appellãt ac Mastratum. deinceps Beneuentana sequitur ora totius Samnij primaria, & cæteris de Italia rerũ gestarũ multitudine ac magnitudine copiosior: quæ montes habet Apenninum sua celsitudine superantes, riuis alicubi, rupibusq; omnino insuperabilibus separatos. Est tamẽ fluuijs, torrentibus, lacu, fontibus quàm irrigua: protenditur uerò hęc ipsa Samnij pars, si Apennini iugum sequi

B mur milibus passuũ octuaginta ab ipsis Vulturni fontibus ad Silaris Lucanię fluuij ac Helitis ortum. & qui ipsi insunt oræ fluuij præter admodum paucos unico amne Sabbato excepti defluunt in Vulturnum, ut Sabbatũ parte infima stipes cęteri amnes arboris rami esse uideantur: unde cogimur ab ipso incipientes stipite ramos, qui ad dexterã ascendendo inueniuntur primum, postea eos, qui sinistrorsum Apennino dilabuntur ex superiore instituto nostro describere: intraq; eam arboris amnium descriptionem, quicquid regionis Samnitium nobis est reliquum comprehẽdemus. Attingamq; prius eos amnes qui dextera Sabbati cõfluentia quàm longè ab Apennino in mediterraneis oriũtur: primusq; post Esernię sem Pratellus fluuius à proximo eius nominis oppido appellatus, ex infimis Mathesij montis radicibus ortum habet. Nam Mathesium Apennini promõtorium & in sublime surgens, & longè in mediterranea lateq; diffusum, sterile ut plurimũ atq; petrosum, unico ad hanc partem castello habitatum est Gallo Pratelli amnis fonti proximo: fuitq; mons in quo primarij Samnitium habitauere uiri fortes, utpote mõtani. *Mathesium promontorium.*

C unde Montesij prius appellabantur, à quibus facta uerbi corruptela Mathesium dicitur promontorium. Hi autem montes sunt, de quibus habet Liuius IX. Samnites ea tempestate in mõtibus uicatim habitantes campestria & maritima loca contempto cultu molliore, atq; ut euenit, loci dissimilitudine ipsi montani atq; agrestes depopulabãtur. Quæ regio si fida Sanitibus fuisset, haud peruenire Arpos Romanos quiuisset exercitus. sub Mathesio lacus est decem milia passuum circuitu complexus: ad cuius inferiora parum à Vulturno distãtia Aylonum est oppidũ, inde sancti Angeli castellum de Rupe canina appellatum: à quo haud longè recedit pes montis oppidum colli superimpositũ arduo, ex quo fluuius oritur breui quatuor miliũ cursu secus Aliphas urbem decidens in Vultur *Aliphæ.*

num: ut eum collem esse oporteat illum, in quo Fabius maximus Annibalem insecutus arduo consedit loco: sicut Liuius in XXIII. per hæc uerba habet. Annibal transducto per saltum & quibusdam in ipso saltu hostibus oppressis in agro Aliphano posuit castra. Fabius quoq; mouit castra: transgressusq; saltum super Aliphas loco alto ac cõmunito cõsedit: & de Aliphis in IX. Dum hæc in Etruria geruntur, consul alter C. Martius Rutilius Aliphas de Samnitibus ui cepit. & infrà: Fabius cõsul ad urbẽ Aliphas cum Samnitium exercitu signis collatis conflixit. minimè ambigua res fuit: fusi hostes, atq; in castra cõpulsi, postera die dedítio fieri cœpta: & pacti qui Samnitium forent cum singulis uestimentis emitterentur: hi omnes sub iugum missi. socijs Samnitium nihil cautum, ad septem milia sub corona uenierunt: qui se ciuẽ Hernicũ diceret in custodia habitus. Fluuius inde sequitur supra Petram roiam oppidum ex Mathesio oriundus Cusanũ correctum habens oppositum, qui prope Puianellum oppidũ labitur in Vulturnum: habetq; sinistrorsum is fluuius oppidum Fauiculum, & Loium in mediterraneis propinquũ: sed iam ad Sabbati stipitem est peruentum. Is amnis primo dextrorsum Seritella augetur ex *Loium. Seritella.*

Caudinis montibus oriundo: & in ualle quã Seritella toto efficit cursu hęc sunt oppida: Castrum potonis, Pesolia, Mons Saticulus, de quo Virg. in VII. Saticulus asper. & Liu. XXIII. Marcellus à Casilino Calatiã petit. Inde Vulturno amne traiecto per agrũ Saticulanum Trebulanumq; super Suessulã peruenit Nolã. Et superius uallis est Caudina, in qua apparent uetustæ urbis Caudij fundamenta. Nec lõgè abest Harpadiũ nunc, qd prius Hirpinũ dicebatur. In oppidum Furculis proximum est Caudinis clade Romano

rum insignibus. De hisq; duobus locis sic habet Liuius in IX. Samnites eo anno consulem C. Pontium Herennij filium habuerunt. exercitu educto circa Caudiũ quàm potest occultissimè ducit: Inde ad Callatiam ubi iam cõsules Romanos castraq; esse audiebat, milites decem pastorũ habitu mittit: pecoraq; diuersos alium alibi haud procul Romanis pascere iubet, præcipiens ut ubi inciderint in prædatores, idem omnibus sermo constet: legiones Samnitium in Apulia esse: Luceriam omnibus copijs circũsedere, nec procul abesse, quin ui capiant. Saltus duo alti, angusti syluosiq; mõtibus circà ꝓpetuis inter se iuncti: latet inter eos satis patens clausus in medio cãpus herbidus aquosusq;: per quẽ medium iter est. sed antea quàm uenias ad eum intrandæ primo angustiæ sunt: & aut eadem, qua te insinuaueris retrò uia repetenda: aut si ire porro pergas per alium saltũ altiorem impeditioremq; euadendũ. T. Veturius Caluinus, Spurius Postumius cõsules erãt. Item Liuius de Hirpino lib. XXIII. Annibal post Cannẽsem pugnã ex Apulia in Samnium mouerat, accitus in Hirpinos à Statio pollicente se Cõpsam traditurum. Itẽ infrà. Eadem æstate Marcellus à Nola, quã præsidio obtinebat crebras excursiones in agrum Hirpinũ & Samnites Caudinos fecit. & infrà Annibal profectus Harpis ad Tiphata. Et Liuius item in bello sociali lib. XXV. Lucius Sylla Hirpinos domuit: Sãnites fudit. Absunt hæc loca à Beneuẽto fluuijs, ubi expedit trãsmissis, decimo uallis Caudina milliario & Furculę quatuordecimo. Ad alterãq; uallis Caudij partẽ oppida sunt sãctus Martinus: Penna, Scurmina & Sanctangelus ad Scalas. fluuius deinde sequitur dexterũ illabens Sabbatum ex monte uirginis arduo quidem & latè diffuso nascens. Ad cuius uallem Alta uilla primum est oppidũ: pòst Mons freddunus castellum. & in proxima uallem Auelinum ciuitas uetusta, quam Ptolemæus Abellam: Plinius Abelinum uocat. & tamen ab auelana nuce appellatum dicit, quæ ibi plurima habebatur. Superius est Mercuriale castellum, & lõgè suprà uirginis monasterium: quod ex magnæ matris deûm fano in gloriosæ uirginis Mariæ Dei genitricis ecclesiam Christianis temporibus est mutatũ. Nam Antoninus Pius in itinerario uiam describens à Beneuento ad columnas, ad Mercurialem primùm, pòst ad magnam partem posuit. Altera iterum uallis superior torrẽti apposita in Sabbatũ defluenti, hinc Atram paludem inde Serenum oppida habet. deinceps sunt Apennini iuga montes Tremuli appellata, à quibus Sabbatum habet ortũ. Inferius ad Sabbati sinistrã urbs est Beneuentum: quam urbem Seruius in Virgilij octauum super uerbo Diomedis ad urbem, dicit à Diomede conditam fuisse, de qua Liuius IX. Ad Beneuentum quod tunc Maleuentum triginta milia Samnitum cæsa aut capta, Sulpitio & Petilio consulibus. & libro decimoquarto scribit coloniam à Romanis cum Arimino fuisse deductam. Et lib. XXII. Annibal ex Hirpinis in Samnium transit, Beneuentanum depopulatur agrum. Et lib. XXIIII. ubi & amnis proximi mentio est. & ad Beneuentum, inquit, parte altera Hanno ex Brutijs cum magna peditum manu, altera Gracchus à Luceria accessit: qui prius oppidum intrauit. Inde ut Hãnonem ad amnem Calorẽ tria milia passuũ ipse egressus mille fermè passus ab hoste castra locat. Nec hostes moram dimicãdi fecerunt. decem & septẽ milia peditũ erant maxima ex parte Brutij & Lucani, equitum tria milia ducenti: pugnatũ est quatuor horis. Volones facti sunt liberi, minus duo milia hominum ex tãto exercitu euasere. ex uictoribus Romanis fermè duo milia ceciderũt, quam pugnam Gracchus Romæ pingi fecit in atrio Libertatis in Auentino. Et Liuius uigesimoquinto. Hanno ex Brutijs cum Beneuento appropinquasset ad tria milliaria castra communiuit: quo Campani duo milia plaustrorum duxerunt, ut frumentum Capuam deferrẽt. Fuluius consul ex Bouiano Beneuentũ cùm uenisset, castra ui cepit. cæsa sex milia. capti septem milia. Et lib. XXVII. Beneuentanos Liuius ponit inter colonias ex rebellibus decem & octo, quæ in potestatẽ senatus sunt factæ. Beneuentanam urbem nos Historiarum sexto ostendimus à Totila Ostrogothorum rege destructam fuisse. Et lib. XII. scripsimus Saracenos montem Garganũ tenentes Beneuentum, quæ pridem fuerat instaurata, & à Longobardis ducibus per annos supra ducentos possessa, iterum spoliatam dirutamq; solo æquasse. Et infrà diximus Guilielmum Normannum Siciliæ regem, ab Adriano tertio pont. Romano in ecclesia sancti Martini apud Beneuentum, sese ligium hominẽ fecisse Romanæ ecclesiæ, & dimissa urbe ipsa pro peculari & propria Rom. ecclesiæ in regno fuisse quod occupauerat confirmatum

Auelinum. Mercuriale. Virginis monasterium.

A firmatum. Est autem Beneuentum in campestri solo, cui colles sunt proximi fertiles uillis longè ac latè frequentati: hisq; in collibus sexto à Beneuento distat milliario Mons fusculus oppidum: supra quod est turris & oppidum Mõs nitidum appellatum. Sabbati amnis uallis, quam sinistrorsum efficit castella hoc ordine continet. Mos falconus est primitus, Candida deinde & Serpitum. Superioribusq; in montibus arduis Tremulis appellatis Vulturaria habetur oppidum. Calor fluuius tertio fermè supra Beneuentum stadio Sabbatum influit: ad cuius dexteram in colles montesq; uergentem, quos Beneuento diximus supereminere castella & oppida inueniuntur: Iapygium, Cusanum, Castrum uetus, & superius Montella oppidum nobile. Caloriq; amni secundo supra Sabbatum milliario Valẽtinus põs fuit in uia Appia positus à Valente imperatore appellatus, nũc dirutus. & ipsi fluuio sinistrorsum adiacent oppida, primò Apicium, ubi alter dictæ uiæ pons fuit eximius, post Mirabella, Taurasum, Cusanũ, Balneolum, Castianũ, Nuscus, & superiori loco insurgit Apẽninus, ubi dictus oritur Calor amnis. Quo item in loco alter B fluuius habet originem Aufidus: quem per Apuliam labi in mare Adriaticum ostendemus. Tropoaltus inde fluuius Calorem dextrũ influit: Cui Tropoalto dextrorsum sylua eiusdem nominis latissima continet: Supra quam castella eidem fluuio hærent: Bonetum, Grypta mamardi, Flomarium & Vicus ciuitas. sinistrorsum uerò castella habet is fluuius apposita Miletũ, Amandũ, Iunculum, & superius in Apennino Grumus est mõs Crepacorius appellatus: ex quo is fluuius ortũ ducit. Muscanus inde fluuius à Crepacorio nascens Calorem eodem loco quo & superior Tropoaldus influit. Cui dextrorsum adiacent Cursanum & Mons caluus. Eoq; quod prædictos Muscanum & Tropoaltum interiacet spacio, in colle est Arianum ciuitas, Ara Iani priscis temporibus appellata. & Muscani dexteræ ualli insunt oppida & castella Mõs malus: Bonus albergus, Casale albulum, Castrum franchum. sed & Calorem paulò priusquam ipse Sabbatum ingrediatur ad Valentini pontem Tamarus influit amnis, nulli prædictorum quos auget aquarum copia inferior. Ab ipsisq; duobus fluuijs pari penè spacio abest Padule oppidum C in regione primarium. Superiusq; dextero hærent Tamaro oppida & castella: Sanctus Gregorius, Molinaria, Casale Ioannis, Reganum, sancta Maria, Collis apud quem Iacobus Caudola apoplexi interijt: Carcellum, Coffianum, Sãcta crux: quo in loco sylua incipit amplissima Apenninum hincinde complexa, ut pars in Fortorium Apuliæ amnem, pars in hunc Tamarum se extendat: quæ cum latitudine quatuor milliaria tum lõgitudine XX. implet. suntq; illius quernæ arbores sublimitate insignes, ramis omnino in uertice carentes. Tamaro sinistro hæc adiacent loca: Petra pulcina, Pauum, Pesturij, & in Apennino Sepinũ uetusti nominis oppidum: de quo Liuius XXI. Papyrio ad Sepinum maior uis hostium obstitit: obsidẽdoq;, ui, ac operibus urbem expugnat. uno de quadringentis captis minus tria milia cęsi. & post sequitur Alta uilla: & suprà est Castrum uetus in Grumo, ad quem Tamarus fontem habet. Sed iam ad sinistram stipitis Sabbathi amnis est redeundum. Telesia urbs uetusta colli in planitie subiacet milliario D uno à Sabbati stipite remota. Eaq; in urbe fluuius oritur cadens in Sabbatum tantæ frigiditatis, ut nullos gignat pisces: de qua Liuius XXI. Annibal ex Arpinis in Samnium transit: Beneuẽtanum depopulatur agrum: Telesiam urbem capit. Limataq; oppidum proximè Sabbato hæret: quatuor dehinc torrentes ad Castrum pontis oppidum unicis ostijs in Sabbatum cadunt: quorum torrentũ fontibus ab Apennino remotissimis quatuor hærent castella: Sanctus Laurentius, Sanctus Lupus, pons Landulphi & Casaltonum. Sabbato amne cum suis fluuiorum torrentumq; ramis descripto, ad finem Samnitium regionis est peruentum: ut Campaniam ab ipso Sabbato in Capuanam urbem uerso, hac in parte inchoantem describendam aggredi possimus.

Iapygium.
Cusanum.
Valentinus pons.

REGIO

Felix Campania.

SAmnij regione ad utranq; Apennini partem absoluta ad proximam continentemq; atq; connexam illi in Cisapēninis Campaniam est transeundū, uel ea maximè ratione, ut inchoatos in Samnitium montibus fluuiorum cursus, qui Campaniam quoq; intersecant, expediamus. Cur autem eam felicem Campaniam postea alij terram laboris appellauerint, suo tempore & loco dicemus. licet uerò tota hæc regio uetustissimis celebrata sit omniū dignitatum monumentis, nullum tamen locum, nec ipsa, nec alia pars Italiæ habet, in quo maior q; in hoc Campanię initio dignarum relatu rerum mutatio sit facta. Inchoat Campaniæ ad dexteram Liris fluuij, quem nunc Gaurianum diximus appellari: quem quidem Lirim Strabo dicit ferri desuper ex Apennino & à Vestinis: labiq; in mare ad Fretealas uicum, quæ fuerit urbs præclara. Cui concordat Lucanus & umbrosæ Liris per regna Maricæ Vestinis impulsus aquis. Et cur Maricæ regna Lucanus dicat, Seruius in Virgilij septimo, sic ostendit. Marica fuit uxor Fauni: quæ est dea littoris Minturnensium iuxta Lirim fluuium. De Vestinis & Minturnensibus qui fuerint dicturi prius Ausones docebimus, à quibus Italia olim Ausonia fuit appellata, & proximum mare Ausonium pelagus est dictum. de his tribus populis Liuius sic habet in nono: Consules Sora profecti Ausonibus bellum intulerunt. & infrà: Ausonum gens proditione ciuium sicut Sora in potestatē uenit. Ausonia & Vestina & Minturnæ urbes erant, ex quibus principes iuuentutis duodecim numero in proditionem urbium coniurati ad consules uenerunt. Quibus autoribus mota propius castra, missiq; milites partim armati, partim inermes, ita portæ occupatę, triaq; oppida eadem hora, eodemq; consilio capta, sed quia absentibus ducibus impetus factus est, nullus modus cædibus fuit: deleta Ausonum gens uix certo defectionis crimine. Ausonibus & eodem impetu Vestina urbe deletis, Vestinū nihilo minus nomen ab ipso Liris ostio usq; Soram mansit regioni, & Ausonum omnino interijt. Minturnaq;, quam Liris diuideret fuit Romana colonia: de qua Liuius in decimo. Ita placuit, ut duæ coloniæ circa Vestinum Falernumq; agrum deducerentur. una ad ostium Liris fluuij, quæ tunc Minturnæ appellata. Fuit Marcellini papæ temporibus generali concilio ecclesiæ decorata, cuius ingentia nunc uestigia cernuntur, ubi ad turrim Scaphanicq; Gauriani prope traiectum, oppidum extat theatrum penè integrum & aquæductus forma. inchoauit uerò pridem Minturnarū urbis desolatio. Nā in beati Gregorij registro epistola est, quam scribit Becardæ episcopo Formiensi, in hæc uerba: Et ideo quoniā Minturnēsium ecclesiam funditus tam clericis, quàm plebeijs destitutam desolatione cognouimus, tuam pro eo petitionem, quatenus Formianæ ecclesię, in qua corpus beati Erasmi martyris quiescit, cuiq; fraternitas tua præsidet, adiungi debeat exaudiri necessarium duximus. Fuit Minturna una ex urbibus, quæ propter aeris grauitatem sacrosanctam uacationem à Romanis habuit, estq; locus apud quem C. Marius sicut Valerius Maximus scribit urbe profugus, cùm in palustri canna delitesceret, uiso asilino aquas hilarius petente, bonum concepit omen. & inde transuectus mare copijs reparatis, uictor in patriam est reductus, de quo Liuius septuagesimo septimo sic dicit C. Marius pater, cùm in palude Minturnensium lateret, extractus est ab oppidanis: & cùm missus ad occidendum seruus natione Gallus maiestate tanti uiri perterritus recessisset, impositus publicæ nauí delatus est in Aphricam. hunc eundem locum duodecimo Historiarum docuimus illustratum fuisse insigni prælio, quod x. Ioannis Romani pontificis tēporibus gestū fuit in Saracenos maxima occidione ibi superatos: & nunc Italia penitus exactos. Sicq; uidemus duas urbes olim præclaras, primò Fretealas, pòst Minturnas ad Liris ostia interijsse, & pariter omnino deletā esse omnē memoriā Ausonū & Maricæ. Mōs uerò prædicto Liris ostio in Cāpaniæ initio ꝓximior uarias & fama celebres habet nominationes. q alicubi Gaurus, alicubi Massicus, alicubi Gallicanus est dictus. primaq; pars & eidē ostio proximior Gaurus dicta Gaurelianū, ut diximus, illū appellari facit: quē quidem Gaurū mōtem Plinius dicit sicut & Vesuum Cāpaniæ item montem sulphura sudare, quod aquæ ostendūt calidæ paulò superius etiam nunc scatentes: ubi turrim balneorum & balnea nunc uidemus. cæteræ mōtis nominationes cum adiacentibus locis & urbibus ostendentur. Secundū adiacens Minturnis oppidū in Gauro

&

A & Campaniæ initio fuit Trifanum: quẽ locum Liuius in octauo dicit medium fuisse inter Minturnas & Sinuessam. tertio loco fuit Sinuessa stadijs quadraginta sicut Strabo: sed sicut nunc octuaginta à Minturnis semota: de qua habet Liuius in octauo, ꝙd suprà de Minturnis diximus. ita placuit, ut duę coloniæ circa Vestinũ Falernũq; agrũ deducerentur: una ad ostium Liris, quæ nũc Minturnę: altera in saltu Vestino Falernũ agrũ cõtingente, ubi Sinope Greca urbs dicit fuisse, Sinuessa deinde à colonis Romanis appellata. Huius uerò ciuitatis ad caput nunc Mõtis draconis delerę, ingẽtes & latè diffusę in cõtinenti, sed maiores in mari, quæ portus moles fuerunt, apparẽt nunc ruinæ. Liuius etiam XXII. scribit Fabium Maximũ per iuga Massici mõtis ducẽtem prohibuisse Annibalem ad Romanæ coloniæ mœnia tendentem, cùm suprà dixerit Annibalis milites prædatum iuisse usq; ad aquas Sinuessanas: unde patet aliã montis partem, quæ à Suessa Pometia, uel Aurũca nunc Sessa, ad Calenũ oppidum nunc Carinulam protendit fuisse Massicum, per cuius iuga Fabius tunc ducebat. Supplet autẽ uices Sinuessæ oppidum

B arx Mõs draconis dictũ, uel potius eius suburbium mille passus à mari semotũ. & paulo inde absunt supradicta Gauri Balnea, quæ Strabo dicit morbis quibusdã prodesse pluri mũ. Post Mõtis draconis arcẽ in Massico mõte uicis uillisq; plurimis frequẽtato, ad partẽ in mare uersam nullũ est oppidũ uel castellũ. Ad eam uerò partẽ, qua aduerso Liri & dextro Massico itur, solũ est octo milia passuũ quaqua uersum inter mare, uiam Appiã, Lirim, & Massicũ patẽs, nuncq; cultissimũ & uicis uillisq; frequẽtissimũ: quæ Suessę casalia appellant, quod quidẽ solum stante Romana rep. silis siue trifolijs herbis prata cõficientibus optima abũdauit: unde Valerius Martialis poeta. Cęruleus nos Liris amat,

C quẽ sylua Maricę Protegit: hinc silæ maxima turba sumus. & quidẽ etiã nũc ea regio maximũ habet in fœno quæstũ. M. Cicero in oratione cõtrà legem Agrariã Rulli secunda, cùm uellet dissuadere uenditionẽ agri Cãpani, Mõtis Gauri, prædictiq; cãpestris soli in pratis tũc culti, & uiæ Herculanæ à Gaieta ad ipsa prata, ꝓductę, sic habet: Hac lege tribunitia Decẽuiri uẽdẽt agrũ Cãpanũ. accedit & mõs Gaurus: accedẽt silleta ad Minturnas. adiũgit & illa uia uẽdibilis Herculanea multarũ diuitiarũ & magnæ pecunię. In uia aũt Appia, ubi ea primũ attingit Massicũ mõtem urbs est uetus Suessa olim Pometia, & quãdoq; Auruncorũ dicta, quę uarias fecit regionũ mutatiões: quod Auruncorũ olim, qui & Ausones Sidicinorũq;, & pòst Volscorũ, demũ fuit Vestinorũ, prout ex sequẽtibus faciliter apparebit. Liuius in primo: Anci liberi Suessã Pometiã exulatũ ierãt, & infrà de Tarquinio superbo: Is primũ Volscis bellũ in ducentos amplius post suã ætatem

D annos mouit, Suessamq; Pometiã ex his ui cœpit. Et infrà idẽ Liuius eandẽ Suessam rebellem prędæ militi Romano datã ostẽdit. Et in octauo: Aruncí metu oppidũ deseruerunt: profugiq; cum cõiugibus ac liberis Suessam cõmigrarunt: quę nunc Aurunca appellata: mœnia eorũq; urbs ab Sidicinis deleta. Item in nono: Suessam eodẽ anno colonia deducta: fuerat Aruncorũ. progressi Suessa Pometia siue Aurunca per Appiã silicibus stratã, & per cauas uias dextro Massico Calenũ octauo milliario inueniunt uetustã urbẽ: quæ nunc Carinula dicitur. Estq; hinc Falerno agro inde Massico mõti contigua. quanquã uetusta Caleni oppidi uestigia aliquantulum à nunc Carinula sunt remota: de qua urbe Horatius: molle Calenum. cõtinet sinistrorsum Appiæ uiæ, qua Calenũ urbẽ à Suessa peti diximus, & ipsi pariter ciuitati mõs item Massicus supra Teanum ciuitatẽ, ut diximus, Calesq; usq; ad Calatiã cõtinuatus. & licet mons ipse dorso uno à Calibus sinistrorsum ad Venafrũ, & inde ad Vulturnum recto cursu protẽdatur, altera pars fracta alicubi uijs cauis & syluosa ad Caliculã, siue nũc Caianellũ se dextrorsum flectit: & Vulturnum, sed inferiori loco petit: adeò ut inter prędictos mõtes & Vulturnũ, sed superiorem Samnitibus cõtinentem, campi relinquãtur Venafrani semper antea sicut & nũc à ciuitate illis cõtigua appellati. Nanq; Plinius de oliuis tractãs Venafranos cãpos dicit glareosos, sed pingues feracissimosq; oleę esse: his q; cãpis adiacẽt hinc Mignanum, Pesantianũ Varianumq;, inde Sextũ & superius sic, ut diximus, ultra Vulturnũ sunt Alifę, sed alia parte Vulturnũ inter interiorẽ cõtra Caianellum labentem quousq; per Capuã & olim Casilinum fertur in mare, & omnem superius dictum mõtis tractum, & alteram eiusdẽ Massici partem, quæ à Carinula ad maris littora & Sinuessanũ olim agrum nunc Mõtis draconis suburbiũ pertinet; cãpestre est solum totius Italię amœnissimum, quem olim

Trifanum. *Sinuessa.*

Campi Venafrani.

De campo Stellate.

olim cãpum Stellatẽ appellauere: eidemq; cãpo partim imminẽt, partim insunt Calenũ primo, siue Carinula turris Frãcolisij, Teanũ Sidicinũ, Cales siue Calui, & Calicula siue Caianellũ. sed q̃d Massico mõti cõtigisse diximus, ut ad Liris ostia pars eius appellaretẽ Gaurus, pariter ad aliã cõtigit partẽ, ut inter Carinullã turrimq; Frãcolisij Galicanus olim sit dictus: ubi Cascanũ incolę nũc appellãt. De cãpo autẽ Stellate sic habet Liuius in nono: in cãpum Stellatẽ agri Cãpani Samnitium incursiones factę. idẽ in decimo: Samnitium legiones, cùm partẽ Appius Claudius prætor, partem L. Volumnius proconsul persequeretur, in agrum Stellatẽ cõuenerunt. pugnatũ infestis animis. cæsa Samnitum sexdecim milia trecẽta. Item XXII. Annibalẽ Telesia potitũ auditis Capuanis duobus alternis fidentẽ ac diffidentem, ut Campaniã ex Samnio peteret, monuerunt. Ipse impe rat duci, ut se in agrum Casinatem ducat, edoctus à peritis regionũ, si eum saltũ occupasset, exitum populo Romano ad opem ferendã sociis intercluſurum. sed Pœnum abhorrẽs ab Latinorũ prolatione, nomẽ Casilinum pro Casino ducẽ accipere fecit. auersusq; ab itinere per Alifanũ, Calatinumq; & Calenum agrum in cãpum Stellatẽ usq; ad Casilinum descendit: ubi cum mõtibus fluminibusq; clausam regionem circunspexisset: uocatum ducem uirgis cæsum in crucem sustulit. castris ad Vulturnum amnem cõmunitis Maharbalẽ cum equitibus in agrum Falernum prędatum dimisit: usq; ad aquas Sinuessanas ea populatio peruenit: ut uerò ad Vulturnum amnem castra sunt posita, exurebat amœnissimus Italię ager: uillęq; passim incẽdijs fumabãt, per iuga Massici mõtis Fabio ducẽte: ut uerò in extrema iuga Massici mõtis uentum est, hostes sub oculis erant Falerni agri colonorumq; Sinuessæ tecta urẽtes. qui ergo à Telesia nunc etiã id retinente nomẽ, & à nobis in Sãnio supra Vulturnũ dextro Esernienſi amne descripta mouebat Annibal ut ad Casinũ iret: per Alifanum quidẽ primo, sed inde dextrorsum ad Venafrũ, ab eoq; oppido Casinũ fuit ducendus. sed dux errore nominis, auerso sicut propriè dicit Liuius itinere sinistrorsum flexit in Calatinum, cuius urbem nunc Caiaciã pro Calatia dicunt: & trãsmissis, quod euitari nõ potuit angustijs cãnarum syluosarumq; uiarum, quæ ad Caliculã nunc Cauanellum ducũt, peruenit ad Calenum agrũ, eius scilicet ciuitatis, quæ pro Cales Sidicino dicta est Calui. & per ipsum Stellatẽ procedẽs cãpum, nõ prius uiæ intellexit errorem, quàm ad propinquum Casilini, quod nunc Castellutiũ appellãt Vulturnũ perductus clausam mõtibus & fluminibus Vulturno ac Saono regionẽ mœstus circunspexit. Castris itaq; ad Castellutiũ, uel ibi propè positis, facile fuit Maharbali usq; ad aquas Sinuessanas, ubi scilicet Saonus in stagnũ effusus labi incipit in Vulturnũ, prædatũ ire. Vt uerò ad prędictum Vulturnum castra sunt posita, exurebatur amœnissimus Italię ager, is scilicet, q̃ Falernus tunc appellatus pertinebat à Carinula ad Castellutiũ, siue tunc Casilinũ: quod Liuius agrũ Falernũ à Cãpano diuisisse asserit: per iuga Massici mõtis ea uidelicet, quæ à Carinula ad Maritimã oram protenduntur Fabio ducẽte. Vt uerò ad extrema ipsius Massici mõtis peruenit Fabius, hostes sub oculis erant: quod ab ipso mõte Massico uix quatuor milia passuũ Castellutium & Vulturni fluẽta distãt. Prius uerò q̃ Annibalis reditum in Samnites describam, aliqua referre libet, ex quibus cãpus Stellas qualis quãtusq; fuerit patebit Marcus Cicero legem dissuasurus Agrariã, qua Rullus Cornelius Decemuir & collegæ agrum Cãpanum Stellatẽq; cãpum, & supradicta ad Gaurũ Lirimq; & Sileta quoq;, cũ uia Herculanea uẽdere intendebat, sic habet. At eñ ager Campanus hac lege amittitur orbis terrę pulcerrimus. & infrà: adiungit Stellatem campum agro Campano & in eo duodena distribuit in singulos homines iugera, quasi uerò paulum non differat ager Campanus à Stellate. Nã dixi antea lege permitti, ut quæ uelint municipia, quas uelint ueteres colonias, colonis suis occupẽt: Calenũ municipiũ cõplebunt: Tranũ opprimẽt & Atellã. Ostẽdit uerò prędictis in orationibus Cicero nõ solum uiam Herculaneã Gaurumq; & Sileta ad Minturnas: sed campum quoq; Stellatẽ peculiares fuisse populi Romani fundos, ex quibus alerentur exercitus.

Suetonius.

Quod quidẽ Suetonius Tranquillus innuere uidetur, cùm dicit C. Cęsarem in consulatu suo, ad gratiam Romani populi cõparandam, diuisisse cãpum Stellatem uiginti millibus ciuibus Romanis, quibus tres siue plures filij essent. ut autẽ ad Annibalem redeamus: dicit Liuius Fabium tandiu extraxisse reliquum æstatis, ut Annibal destitutus absq; spe summa appetiti certaminis, iã hybernis locũ circunspectaret: quia ea regio prędentis erat

A erat copiæ nõ perpetuæ, arbusta uineæq; & consita omnia magis amœnis q; necessarijs fructibus. Itaq; quum sciret Annibali per easdem angustias, quibus intrauerat redeundum esse, Gallicanum montem & Casilinũ occupat modicis præsidijs. & infrà: Inclusus deinde uideri Annibal & ad Casilinũ obsessus. cum Capua & Samnium & tantũ à tergo diuitum sociorũ Romanis commeatum subueherent, Pœnus tunc intra fortunæ minas saxa ac Linterni arenas, stagna per horrida situ hybernaturus esset. Itaq; quum per Casilinũ euadere nõ posset, & iugum Caliculæ superandũ esset, ludibriũ oculorũ in speciem terribile ad frustrandum hostem cõmentus, duo milia boum cornua fascibus sarmentorum igni accensorum in montẽ Gallicanum, nunc Cascanum turri sicut diximus Fran-
colisii imminentẽ, à Fabio præoccupatũ egit. & interea Romani q ad transitũ saltus insidendũ locati erant, ubi in summis montibus ac super se quosdã ignes conspexerunt, præsidio excessere. Interea toto agmine Annibal transducto, in agro Alifano posuit castra. Fabius quoq; mouit castra: transgressusq; saltũ super Alifas loco alto cõsedit. Tum
B Annibal simulans se per Samniũ petere Romã, usq; in Pelignos peruenit: fuitq; uia nũc etiã trita, & qua nuper Neapolim iuimus ipsi: ab Alifis traiecto amne Vulturno sub For melo monasterij S. Vincentij sicut in Samnio ostẽdimus castello, ad Castrum Sarni si-
ue ut dicunt Sangri: eo exinde superato, qui adiacet colle, pfectus Annibal, amnẽ Rasinũ sinistrorsum relinquens ad Furculas Pelignorũ nũc Palenæ dictas peruenit, unde flexo itinere per Frentanos, Ortonẽses, Aprutinos retro Apuliã repetijt. Sed iã ad nostrũ ordinẽ redeamus. Vulturni amnis ostio dextrorsum urbs olim adiacebat ipsius nomine Vulturnũ appellata. Liuius uigesimosexto. Capua interim sũma ui à cõsulibus obsideri cœpta est: quæq; in eã rem opus erant cõportabantur parabanturq;: Casilinum frumentum cõuectum: ad Vulturni ostium ubi nunc urbs est Castellum communitum, an
te Fabius Maximus cõmunierat: præsidium impositum ut mare proximum & flumen in potestate esset. Item Liuius libro trigesimosecundo ostendit, coloniã Romanã fuisse
deductã Vulturnum urbem ad ostia Vulturni amnis sitam, ubi nũc oppidũ Castellum
C ad mare dictum, uidemus: supraq; Castellum ad mare Vulturno dextrorsum adiacet uiculus Castellutium appellatus, ubi Casilinũ fuisse nõ cõiecturis modo, sed multis quoq; ducimur argumentis: primumq; nominis similitudo in cæterarũ cõcursu rationũ nõ pa-
rũ ualet: sed & cętera habet Castellutiũ, quæ de Casilino apud Liuium scripta uidemus: propinquitatẽ Castello qđ Fabius ad Vulturni ostium cõmuniuerat, ut in his duobus maritimis oppidis, uix tertio inuicẽ distãtibus milliario, frumentũ deponi potuerit Sardinia auectũ, quod postea Capuã importaretur. Castellutium quoq; diuidit suprà descri- *Castellutium.*
ptum Falernum agrum à Campano, & propinquũ est Sinuessano olim nunc Mõtis dra
conis agro. Nec moueat quenquã ruinarũ ueteris ædificij paucitas: quæ nunc in Castellutio apparet. Casilinum em̃ parua urbs nequaquã mœnium structurarumq; munimento, sed Prænestinorũ Perusinorũq; qui forte præsidio inerant uirtute, eã pertulit durissimã obsidionẽ. Si uerò fuerint qui apud uicos superiore loco appositos Vulturno, Can-
cellum & Arnonũ fuisse Casilinum, ideo opinent̃, quod in prædictorũ aliquo maiusculæ cernant̃ uetustates, cõsiderare debebunt, solam eorum à mari & à Vulturno castello
D distantiã, ne maritima appellari potuerint aduersari: & præter id esse apud Castellutium nõ apud Cancellum aut Arnonum eã amnis Vulturni tortuositatem, quã Liuius apud Casilinum fuisse dicit. Arnonum etiã paululum à prisco mutatũ est uetus Romanũ nomen, quo & nõ Casilino Liuius si uoluisset uti potuisset. Nam Petrus noster cãdidus in Parallelarũ Plutarchi translatione, uitã Fabij Maximi & gesta Annibalis ad Casilinum describens, sic habet: In ultimas, Cãpaniæ oras Casilinũ usq; delatus est, quà Vulturnus fluuius, quẽ Natoronũ Romani appellãt defluit. Ea regio montibus undiq; obsessa uer
sus mare duntaxat importuosum ac fluminis ostia aperit̃. Cætera de Casilini obsidione notiora sunt q; ut ea hic poni oportere iudicemus. Sed id unum in Casilini præconium libet dicere: Casilini obsidione factũ esse ut salua fuerit ab Annibale res Romana: quan
doquidẽ eius loci obsidionis causa Annibalis animi ex recenti uictoria Cannensi arden
tes refrixerũt: & inclusus Capuæ exercitus ille ferocissimus Cãpanis delitijs eneruatus est. Ne etiã Arnonum pòst amissam Casilini nominis uetusti gloriam, qua à nonnullis ornari cõsueuit, suo etiam careat præconio, rem nouam ipsius uici occasione dicemus,

Formelum.

Rasinus.

falconis auis aereę &rapaciſſimæ aucupiũ,quo inclytus Rex Alphõſus Arago apd Ar
nonũ plurimo utiẽ,ante ducentos annos omnino incognitũ fuiſſe. Nã & ſi Seruius grã
maticus Capuã dicit ab augurio Falconis eo nomine appellatã:quod Etruſci eius urbis
conditores Capim inaugurantes uiderint, quo nomine falconẽ appellabãt: tñ quis fue
rit hominibus dictæ auis uſus nõ ſcribit.pariter Plinius quum multa ponat rapaciũ auiũ
nomina, accipitres ſcilicet maiores & minores ac chiluones, quos aliqui falcones fuiſ-
ſe uolunt:tñ nullam aucupij uſus earundem auium facit mentionem:ut etiam nõ ſit du-
bitandum,quin ſi temporibus Virgilij eius aucupij uſus fuiſſet, Æneam facturus fuerit
& Didonem eas quoq; aues in uenationem tuliſſe,ubi dixit, Maſſilíq; ruunt equites &
odora canum uis. Audemusq; confidenti aſſertione dicere,ante ducenteſimum ut dixi-
mus annum,nullã gentẽ aut nationẽ conſueuiſſe,rapaci aliqua aue manſueta,alias aues
terreſtres aut aquatiles aut aerias capere. Supra Caſtellutium ſiue Caſilinũ & duodeci-
mo à mari milliario amni Vulturno adiacet urbs Capua nouo quidẽ loco: qui duo M.
Capud. paſſus à priori Capua eſt ſemotus: Nec id multis differi oportet: quando uetuſtæ urbis
fundamẽta,portæ,theatra,tẽpla,& cætera ædificia moles magnæ apud S.Mariæ baſili-
cã,cui de Gratia eſt cognomẽ internoſcunt. De Capuæ autem origine & nomine ſic ha
bet Liuius in quarto:Peregrina res ſed memoria digna traditur eo anno facta: Vultur-
nũ Etruſcorum urbem, quæ nunc Capua eſt ab Samnitibus captam:Capuamq; ab duce
eorum Capuo uel quod propius eſt uerò,à cãpeſtri agro appellatã. cepere autem prius
bello fatigatis Etruſcis in ſocietatem urbis accepti. deinde feſto die graueis ſomno epu
liſq; incolas ueteres,noui coloni nocturna cæde adorti.Notiſſima uerò ſunt & relatu lõ
giuſcula,quæ Liuius de Capua tradit:ſed digniora ſummatim accipiemus. li. XXIII. di
cit Annibalẽ quum deſcẽdiſſet ad mare inferũ oppugnaturus Neapolim, flexiſſe iter in
Capuã luxuriantẽ lõga felicitate ac indulgentia fortunæ,eamq; recepiſſe.& infrà eundẽ
Annibalem caſtris apud Caſilinum cõmunitis præſidioq; modico impoſito in hyberna
Capuam conceſſiſſe, ubi exercitus ille Campanis emarcuit delitijs. quem uerò finẽ ha
buerit Capuanorũ cum Annibale amicitia,& ſi uulgo notiſſimũ eſt paucis dicemus.Ca
pua à Romanis capta dicit Liuius, quoſdã ex Romanis cenſuiſſe delendum eſſe urbem
prævalidã propinquam inimicam: cæterum præſens uicit utilitas: nam propter agrum
quem omniũ fertilitate terræ, ſatis conſtabat in Italia primũ eſſe,urbs ſeruata eſt:ut eſſet
aliqua aratorum ſedes. Vrbis frequentandæ multitudo incolarũ libertinorumq; & inſti
torum,opificumq; retenta:ager omnis & tecta publica populi Romani facta.cæterũ ha
bitari tantũ urbẽ Capuã frequentariq; placuit,corpus nullum ciuitatis, nec plebis conſi
lium,nec ſenatus eſſe,ſine conſilio publico, ſine imperio.nec ſæuitum incẽdijs ruiniſq;
in tecta innoxia murosq;.Marcus aũt Cicero quum legem Agrariam ſupradictã diſſua-
deret,qua Capuã deduci coloniã uolebant, oratione prima habet aliqua, quæ non du-
bitamus Titum Liuiũ,quando ſupradicta ſcribebat perlegiſſe.Capuã deduci coloniam
uolunt,illã urbem huic urbi rurſus opponere. Qui locus propter ubertatem agrorum,
abundantiamq; rerũ omnium,ſuperbiam & crudelitatem genuiſſe uidetur. maioresno
ſtri Capuę magiſtratus,ſenatum,conſiliũ cõmune,omnia deniq; inſignia reipub.ſuſtule
runt:neq; aliud quicquã, niſi inane nomen Capuæ reliquerunt: quod uidebant ſi quod
reipub.ueſtigiũ illis mœnibus cõtineretur, urbem ipſam imperio domicilium præbere
poſſe.& in oratione itẽ in Rullum ſecunda.At enim ager Cãpanus diuiditur orbis terrę
pulcerrimus:& Capua colonia deducit urbem ampliſſimã atq; ornatiſſimam. & infrà.
Vnum ne fundũ pulcerrimum populi Romani,caput ueſtræ pecuniæ,pacis ornamen-
tum,ſubſidiũ belli,fundamentũ uectigalium,horreum legionum, ſolatium annonæ di-
ſperire patiemini? At uerò hoc agri Cãpani uectigal quum eiuſmodi ſit ut domi ſit, &
omnibus præſidijs oppidorum tegatur,neq; bellis ſit infeſtũ,nec fructibus uarium, nec
cælo & loco calamitoſum. Et infrà. Cãpani ſemper ſuperbi bonitate agrorum & fructuũ
magnitudine,urbis ſalubritate ac pulcritudine: ex hac copia & omniũ rerum affluẽtia,
primùm illa nata eſt arrogantia,quæ à maioribus noſtris alterum cõſulẽ poſtulauit,de-
inde ea luxuries,quæ ipſum Annibalem,armis etiã tunc inuictum, uoluptate uicit. hãc
ipſam urbẽ contra ac Cicero ſuaſerat Iulius Cæſar coloniam deduci uoluit: de quo Sue
tonius:quũ in colonia Capua deducti lege Iulia coloni,ad extruẽdas uillas uetuſtiſſima
ſepulcra

A sepulcra diſſicerent, idq; eo ſtudioſius facerent, quod aliquantū operis antiqui ſcrutantes reperiebāt, tabula ænea in monumēto, in quo dicebat Capis conditor Capuæ ſepultus inuenta eſt. eādē uerò Capuā urbem, quam Romanus populus in tam iuſto odio ſeruauit, & quam Cicero tantis extulit laudibus, rex Vandalorum Genſericus ad annum ſexcenteſimū poſtquā Romanis fuerat ſubdita, ferro igniq; deſtructā reliquit habitatoribus deſtitutam: & cum Oſtrogothis à Narſete omni potentatu deiectis eodē loco, eoſdēq; inter parietes & muros Capua rehabitata eſſet: ad annum inde circiter centeſimū à Lōgobardis ſub triginta ducibus tunc agentibus iterū deſtructa fuit. Quis autē & quo tēpore poſtea eā ad hunc, in quo nunc eſt duos mille paſſus remotū tranſtulerit locum, nec alicubi legimus, nec ab his, qui inhabitant ciuibus ſcire potuimus. Plinius in Italiæ deſcriptione quū ad Capuā peruenit, cāpum illi adiacere dixit Leborinum totius Italiæ amœniſſimum: & libro ſeptimodecimo, de terrarum diuerſitate tractans, Leborinū Ca- *Campus leborinus.*

B puæ cāpum nobilem appellat: eiusq; ſolum dicit arduum opera & difficile cultu bonis quibus uberius paſcere. eſt uerò hoc totum cāpeſtre ſolum, quod à Tiphatis mōte urbi imminente ad Neapolitanos Puteolanosq; colles pertinens Vulturno ab ipſa urbe Capua ad eius oſtia quibus ſe in mare exonerat eſt clauſum. & periti regionis Capuani ciues affirmant, cāpos qui Aduerſam urbē nouā ad Atellæ urbis uetuſtæ ruinas ædificatā circunſtant, in trecentorum annorum publicis priuatisq; monumentis dici Leborios: eā uerò uim habuit Leborinæ terræ appellatio, ut Campaniæ nomen in ſuū mutari obtinuerit. Idq; nos meliuſculè & à prauis chronicorum ſcriptoribus eſt traditum, referre cō fidimus. Capua urbe uetuſti in eam Romanorum odij, & binæ deſolationis execrabili infamia laborante, uicini urbiū oppidanorumq; populi Campanos ſe appellari ignominioſum periculoſumq; ducentes, id declinarunt patriū nomen, & ſeſe Leborinos, p Cā- *Terra leboris.*

C panis dixere, effecitq; obſtinata eorū perſeuerantia, ut quicquid urbium & locorum in Cāpania cenſeri ſolebat de terra Leboris diceret. Sed corruptum nunc laboris uerbum in eā partem ab ignorantibus accipitur: ut laboris terram cui labor utiliter impendatur dictā exiſtiment: quanquam non deſunt, qui magis abſurdè dicāt terram hanc à labore, quē illi capiendæ & dominio ſubigendæ impendi oporteat, ſic à maioribus appellatā. Atella uerò urbs, cuius ſæpe meminit Liuius: & quā Cicero ſuprà de lege Agraria cum *Atella.*

Teano opprimi ęgrè ferendū oſtendit, fuiſſe ubi nūc eſt noua urbs Aduerſa præter alias rationes hoc uno cōſtat argumento, quod S. Mariæ eccleſia haud longè ac Aduerſa cognomen in Atella uetuſtum retinet. Libetq; utriusq; urbis & ueteris & nouę dignitates referre: primū Atella haud quaq; minora in re parua, q; Capua in magnis præbuit Campanæ luxuriæ documenta. ſi quidem pro ſuperbiæ & crudelitatis origine, quam Cicero tribuit Capuæ, hæc Atellanarum carminum laſciuiam modulationemq;: quod nomen *Laſciuia Atellanarum.*

indicat, & Macrobius affirmat inuenit: quid uerò hę fuerint Atellanæ M. Varro, Aulus Gellius, Macrobiusq; & Iuuenalis Satyricus ſæpe indicāt, earumq; artis cū non expediat, nec ſit huius tēporis & loci inquirere documentū, ſatis ſupraq; fuerit obſcœnam notare laſciuiā. Pueri & puellæ luxuriemq; ſpumantes natu maiores, cōpoſitum metro ac

D muſica, modulatione, laſciuis & omnia dictu factuq; pudenda exprimētibus uerbis carmen, motu quoq; corporis & geſtu, quaqua uerſum etiā reſupinato, ita in choreis, & ad impudicorū menſas pronuntiabāt geſticulabanturq;, ut nihil præter ipſum coeundi exquiſitiſſimū deeſſet effectū. meliora autem originis & diſciplinæ rudimēta habuit urbs Aduerſa. Robertus Guiſcardus uir gloria & laude digniſſimus, magnam & præſtantem eā Italiæ partem, quæ regnum Siciliæ aut Neapolitanum eſt appellata, à Saracenis Græciſq; laceratā, ad regni ipſius formam primus redegit: qui Neapolim Capuamq; una eademq; premens obſidione, caſtra apud Atellā habuit cōmunita: in quibus quū aliquot perſeueraſſet annis ciuitatem cōdidit, ab ipſoq; aduerſandi præclaris & potentibus urbi *Atella.*

Aduerſa.

bus affectu Aduerſæ illi nomen in rei geſtæ memoriā dedit. Sed iā ad maris littus eſt redeundum. Poſt Vulturnum ſequitur Clanius apud Sueſſulā oppidū, medio penè inter Capuā & Nolam urbes tractu, in montibus oriundus. Eſtq; is fluuius de quo Virgilius Clanius nō æquus Acerris: quia Acerrarum urbis agrum ſicut & Capuanum olim Atel *Clanius flu.*

lanum nunc Aduerſanum, multis inundat in locis: adeò ut longiuſculis pontibus eū Capuā inter & Aduerſam urbem oporteat iungi: ad quos pontes molas eſſe multas uide-

mus. eidem Clanio haud lõgè à mari infero turris appoſita eſt patrũ uetuſta hunc patriæ H
appellata, & in ruinis Linterni Scipionis Aphricani uillæ ædificata. Nanq; Ptolemæus,
Põponiusq; Mela, Plinius & Guido Rauennas Iginij imitator Linternum inter Vultur
nũ & Cumas ponunt. Liuius autem uno in loco cum ſupradictis ſentire, in alio diſcrepa
re uideť. Nam libro uigeſimoſecundo, quum difficultates afferret quibus Annibal coac
ctus uideret ex Falerno agro, qua uenerat anguſta uia in Samnium rediturus, quod ſu-
prà diximus ſic habet, Pœnus tunc intra fortunæ minas ac Linterni arenas per horrida
ſitu hybernaturus eſſet. Quũ ergo ad ſiniſtrã Vulturni tunc ageret Annibal, nec ipſum
amnẽ ibi prælatũ uado, neq; ponte ad Caſilinum cõmunito ac præſidijs firmato, trãſmiſ
ſurus uideret, oportuit ad Falerni agri partẽ eſſe Linternum: ubi eum Liuius niſi angu-
ſtias ſuperaſſet hyematurum fuiſſe dicit. & libro uigeſimotertio, idem Liuius cum frau-
dẽ ſcribit qua Capuani Cumas ſuis partibus adijcere ſint conati ſic habet: Interim Titus
Sempronius cõſul Sinueſſæ, quo ad conueniendum diẽ edixerat exercitu luſtrato trã-
greſſus Vulturnum flumen circa Linternũ poſuit caſtra. Ex quibus nulli dubium fuerit H
cõſtare Linternum fuiſſe, ſicut dicti aſſerunt coſmographi, ad eã Vulturni partem, quæ
ſpectat in Cumas: neceſſariumq; erit & dicere & tenere Liuium, qui loca perambulaue-
rit & Linterni ſicut infrà oſtendimus Scipionis ſtatuam tempeſtate diſiectã uiderit, ſci-
uiſſe uillam quidẽ ultra Vulturnum, ſed eius agrum Arenoſum ſtagnoſumq; circa exti-
Linternum. tiſſe. Eſt uerò Linternum locus in quo P. Scipio Aphricanus uoluntariũ egit exilium:
quem fama eſt morientẽ ſepulcro inſcribi iuſſiſſe: Ingrata patria ne oſſa quidem mea ha
bes. Quæ facta in monumento ingratitudinis patriæ inſcriptio effecit, ut locum nuper
certius exploratiusq; inuenerimus. Nanq; ad dictum amnẽ Clanium paulò ſupra oſtiũ,
quod habet in mare, turris eſt ruinis ædificiorum ueterũ ſuperædificata: quã ut diximus
turrim patriæ uocant, ubi id monumentum fuiſſe tenemus. Et præter id patriæ uocabu-
lum, præterq; ſupradicta Ptolemæi, Plinij, Liuij & aliorũ teſtimonia, certitudinẽ quoq;
attulit nobis euidentiorem fons aquæ acidulæ: quem Plinius Linterni fuiſſe dicit: cuius
aqua uini modo faciat temulentos. Scatet eñ nunc etiam inter prædictas ædificiorum G
ruinas aqua, quam paſtores affirmant epotam omnes capitis langores curare. Nos eaq;
accuratè guſtata, ſaporem quidem ut cęterarum, quę bibunť, bonum eſſe cognouimus,
ſed quamuis ſumos ab ea in nares ſicut à uino cõſueuit non ingratos olfecerimus, quos
Seneca. potatio habeat effectus, fortè ob hauſtus moderationẽ intelligere nequiuimus. Seneca
epiſtola. LI. Linterni honeſtius Scipio q̃ Baijs exulabat. Sepulcri autem eiusq; inſcri-
ptionis & monumenti ac ſtatuę ſi nullum nunc extat certum indicium minus miror, qđ
Liuius. Liuius Patauinus, qui minus centum annis ab illius ætate abfuit, quid ipſe uiderit libro
XXVIIII. ſcribit. Scipionem alij Romæ alij Linterni mortuum & ſepultum ferunt, u-
trobiq; monumenta oſtenduntť & ſtatuæ. Nam & Linterni monumentum, monumen-
toq; ſtatua ſuperimpoſita fuit: quã tẽpeſtate diſiectã nuper uidimus ipſi. & Romæ extra
portam Capenam in Scipionum monumento tres ſtatuæ ſunt, duæ Publij & Lucij Sci-
pionum dicuntur eſſe, tertia poetæ Q. Ennij. & Seneca epiſtolæ LXXVII initio uideť H
Cumæ. id ignoraſſe ſepulcrum. Nam dicit in ipſa Scipionis uilla iacens hæc tibi ſcribo adoratis H
Vaciæ uilla. manibus eius & ara, quã ſepulcrum eſſe tanti uiri ſuſpicor. Linterno Cumæ ad quintum
adiacent milliare, interq; utrunq; locum qua in parte littus inter ſtagnum & mare incur
uatur uilla fuit Seruilij Vaciæ: quã Seneca epiſtola LV deſcribit. dicitq; prætorium ho-
minem illum diuitem, nulla alia re notum fuiſſe, q̃ eius uillæ otio, in quo conſenuerit: ut
occupati aliquando clamauerint O Vacia ſolus ſcis uiuere, quum tñ ille, iudicio Sene-
cæ, ſciret latere non uiuere: Vnde dicit de ſe ipſo Seneca ſolitum quoties illac tranſiret
iocando dicere, nõ de uiuo ſed tanquã de mortuo: hic ſitus eſt Vacia. Cumanæ urbis ori
ginem hanc tradit Liuius in VIII. Cumani à Chalcide Euboica originem trahunt: claſ-
ſe qua aduecti domo fuerant, multum in ora maris eius quod incolunt potuere. primo
in inſulã Ænariam & Pytacuſas egreſſi, deinde in cõtinentem auſi ſedes transferre. Vir
gilius: Et tandẽ Euboicis Cumarum illabit oris. &, Hic ubi delatus Cumęã acceſſeris ur
bẽ: ſuper quo Seruius Euboea inſula eſt: de cuius ciuitate Chalcide profecti ſunt ad no-
uas ſedes quærẽdas: & haud lõge à Baijs, qui loco à Baio Vlyſſis filio hic ſepulto nomẽ
accepit, inuenerunt uacuũ littus, ubi uiſa muliere grauida ciuitatem cõdiderunt. Liuius

A in secũdo. Accersita deinde auxilia & à Latinis populis & à Cumis. Cumanæ cohortes arte aduersus uim usæ declinauere paululũ: effuseq; palãtes hostes cõuersis signis à tergo adortæ sunt. & infrà: Insignis hic annis nuntio Tarquinij mortis: mortuus est Cumis quo se post fractas opes Latinorũ ad Aristodemum tyrannum contulerat. & libro quarto: Eodem anno à Campanis Cumæ quam Græci tunc urbem tenebant capiuntur: & octauo Cumanos Suessulanosq; eiusdẽ iuris cõditionisq;, cuius Capua esse placuit. Est uerò celsus in urbe Cumana collis, in cuius cacumine fuit templũ Apollinis: de quo Virgilius Arces quibus altus Apollo pręsidet. Et quidẽ nunc ea in urbe, quam uidimus ồ ni destitutã habitatore, præter rupes saxo stupendas uiuo, pinnæ cernuntur murorũ excelsæ. & ubi Apollinis arx fuit, sacellũ est Christianũ & ipsum uetustate consumptum: nihilq; extat integrũ, nisi cauerna frontispitio decorata manufacto: quam Sibyllæ antrũ fuisse socius itineris nostri Prosper Camuleius uir doctus eam ingressus, quibusdã conIecturis affirmauit. Fuit quoq; Cumis propinquus ad tria milia passuũ Hamarũ locus sa

Templum Apollinis.

Sibyllæ antrum.

Hamæ.

B cer, de quo Liuius uigesimotertio: Campani adorti sunt rem Cumanã suę iurisdictionis facere, primo solicitãtes ut ab Romanis deficerent: ubi id parũ processit, dolũ ad capiendum eos comparant. Sacrificium ad Hamas nocturnũ erat: huius uerò olim celebris loci mons arduus, qui à balneis nunc Tripergulanis uix mille quingẽtos abest passus, ruinis ad uerticem tegitur cõspiciendis: & quibus nulla est propior Tripergulis hominum habitatio aut cultura. ad partẽ uerò, qua Cumę spectant in Auernũ & Baias, distat pariter ab utriscq; urbibus fornix lateritio opere sublimibus columnis sustentatus, cuicunq; Romano operi comparãdus. Abest deinde quinto à Cumis Misenus mons Virgilij carmine celebratus: Et nunc Misenus ab illo dicitur. Eidemq; qua spectat in Cumas lacunę adiacent nunc Mare mortuũ appellatæ: circa quas in cõtinentis supercilio ruinæ & fundamenta cernũtur eximia. Fuit nanq; locus in quo Suetonius Tranquillus scribit Octauianum Augustũ classem apud Misenum instituisse ingẽtem: quę uersas in Tyrrhenum mare imperij Romani prouincias, hinc Galliã & utranq; Hispaniã, inde Mauritaniam

Misenus mons.

C Aphricamq; & interiectas insulas tutaretur. Eratq; eius classis præfectus Plinius Veronensis: quãdo apud Veseuum montẽ incẽdio est absumptus. Distant à Miseni promontorio hinc Cumę sicut diximus, quinto inde Lucrinus Auernusq; totidem mille passus. & cum à Cumis uix quatuor milibus terrestri uia absit Auernus, illa quinum undiq; milium maritima lõgitudo, terrã ambit omniũ olim Italiæ pulcerrimã, in qua Baię fuerunt ciuitas opulẽta. Idq; omne solũ & si quinis, ut diximus, productũ est milibus, latitudine tamen parũ uariata, duo alicubi & minus alibi milia explet, ut digiti unius speciem præ se ferat: quo in terrarum, ut ita dixerim, digito tam multa cernuntur, partim integra in

Baiæ.

subterraneis, partim superius semiruta, partim in ruinas collapsa ueterum operũ monumenta, ut extra urbis Romæ mœnia, nihil illi toto in orbe terrarũ ædificiorũ magnitudine ac pulcritudine par credã: existimemq; fuisse, ut nõ iniuria dicat Horatius, Nullus in orbe locus Bais prælucet amœnis. Quumq; Misenus è regione Puteolos spectet, mare quo inuicẽ dirimũtur, ex Suetonij Tranquilli in uita Caij Caligulæ sentẽtia, uix tria miD lia passuũ & sexcẽtos implet, unde sinus utrobiq; dictus olim Baianus, à Miseno in intimum Auerni sinũ quinis & totidẽ ab Auerno in Puteolos milibus est productus. Fuerit uerò operosum singula describere, quæ aut digitus ille terrestris, aut sinus Baianus habet. sed digniora quantũ fieri poterit breuiter attingemus. Primũ Misenus ipse mons, qua in promontoriũ coarctatur & si natura cauernosus fuerit: tamẽ tantis excauatus est operum laboribus, tantis uel marmoreis, uel lateritio & lapide quadrato compactis, in

Suetonius.

Sinus baianus.

sublime ductis sustẽtatur columnis, ut ubiq; pensilis uideat. erantq; ut apparet intus balnea, erant natatoria, erãt ad cœnas luxumq; triclinia. superius uerò in continenti, & quà uergit in prędictũ Misenatiũ classis locũ, fundamenta uisuntur his, qui non uiderint incredibilia: ubi Piscinã uulgò mirabilem dicunt. nam cum ea pulcerrimè, ut constat ædis desuper destructæ fundamẽta fuerint, pars hæc extans subterranea, sublimibus sustenta

Piscina mirã.

ta lateritijs columnis, ducẽtos quinquaginta lõgitudine centumq; & sexaginta latitudine passus patet. & ita est integra ut noua uideatur: quam Lucij Luculli domum, quæ illi erat in Baiano fuisse tenemus. & quia in loco omnium Italiæ calido est sita, uidetur esse illa de qua Plutarchus scribit Lucullum perbellè cum Cn. Pompeio ac Marco Cicerone

L. Luculli domus.

& pleriſq; illius ſeculi principibus uiris iocatũ fuiſſe: cũ ipſis omnibus Romanis in Lu- B
cullano nunc Fraſcato apud Lucullum æſtate cœnantibus, Pompeio imperitiam ædifi-
candi in Lucullo damnanti, quod domum pulcerrimam ſumptuoſiſſimamq; nimis mul
tis porticibus feneſtrisq; apertam, æſtati quidem idoneam ſed hyemi omnino inhabilẽ
feciſſet: ille reſpondit, uirtuti ſuæ Pompeium detrahere, qui grues ſe prudẽtiores exiſti-
met, æſtiua loca hyemaliaq; alternis inhabitantes. Seſe enim dicit qui hanc in Lucullа-
no æſtati idoneam fabrefecerit, alteram in ſemper uernanti Baiano hyemalem pulcerri
mamq; exædificaſſe. ſepulcra uerò & uillarum aliorumq; monumẽtorum ueſtigia, par-
tim omnino proſtrata: partim ſemijntegra tam multa eo in quinum milium peninſulæ
& digiti territorio cernuntur: ut continuatam ibi urbem potiuſquã diſperſas per agrum
uillas fuiſſe appareat. Sed iam ſinum deſcribamus Baianum: de quo nihil eſt quod admi
rabilius dicere poſſimus, q̃ quod omnia eius littora decẽ milia paſſuũ à Miſeno ad Pu-
teolos in circuitu protenſa, ædificijs & quidem omnium quæ rarò alibi uiderimus ma-
ximis contecta ac continuata fuerunt: quum eorum pars collibus impoſita celſiſſimis, F
& in apertum prominentibus pelagum brachijs ſuſtentata fuerit, inſanarum molium o-
pere in profundiſſimum mare iactis. extant tamen aliqua penè integra, thermæ ſcilicet
Baianus ſi. ad ipſum Baianum ſinum intimum: qui unicus nunc locus priſcam Baiani appellatio-
nem memoriamq; conſeruat. ſunt & aliæ penè ſimiles thermæ illis propinquæ: quarum
conditoris & nominis notitiam habere nequiuimus. Sed balneum longè infra Auernũ
petentibus & Lucrinum eſt obuium, nedum ædificij ſtructuram ſed & picturam quoq;
aliqua ex parte integram conſeruans: in quo uerſuum pars pictorum extat, ex quorum
uerbis carptim lectis conijcere licet, id fuiſſe Ciceronis balneum: cui id carmen libertũ
eius adſcripſiſſe Plinius aſſerit. ſupraq; illud idem Ciceronianum aliud eſt balneum, in
longam tortuoſamq; foſſam ſaxo excauatum: quod ſine aliquo aquæ calentis uſu ſolo
Trictolæ. uapore ſudores prouocat copioſiſſimos: & ſicut ferunt medici ſaluberrimos. Fuit uerò
maioribus thermarum huiuſmodi uſus, quas ab actu fricandi tergendiq; neceſſario Fri- G
ctolas appellarunt: easq; æquè ac balneas uiduis & uirginibus Chriſtianis euitandas
eſſe, glorioſus eccleſiæ doctor Hieronymus admonuit. Tritolam nunc corruptè appel-
lant. Incipitq; ad eam ſinus Baiani partem Lucrinus eſſe: De quo in Virgiliani uerſus
Lucrinus. expoſitione. An memorem portus Lucrinoq; addita clauſtra: Seruius ſic habet. in Ba-
Auernus. iano ſinu Campaniæ contra Puteolam ciuitatem lacus ſunt duo, Auernus & Lucrinus:
qui olim propter copiam piſcium uectigalia magna præſtabant. Sed quum maris impe
tus plerunq; perrumpens exinde piſces excluderet, & redemptores grauia damna pa-
terentur, ſupplicauerunt ſenatui. & profectus Cæſar ductis brachijs excluſit partem ma
ris quæ ante infeſta eſſe conſueuerat: reliquitq; breue ſpacium per Auernum, quo & co
pia piſcium poſſet intrare, & fluctus non eſſent moleſti: quod opus Iulium dictum eſt.
de eodem Suetonius. portum Iulium apud Baias immiſſo in Lucrinum & Auernũ ma-
ri lacum effecit. Et Seruius in Virgiliani uerſus expoſitiõe Diuinoſq; lacus, ſic dicit A-
uernus & Lucrinus lacus antea ſyluarum denſitate ſic ambiebant, ut exhalans inde per H
anguſtias aquæ ſulphureæ odor ſuauiſſimus ſuperuolantes aues necaret: unde & Auer
nus dictus. Quam rem Cæſar audiẽs deiectis ſyluis amœna reddidit loca. & infrà in Vir
gilianum uerſum Acheronte refuſo, Acheron fluuius dicitur infernorum. Sed conſtat
locum eſſe haud procul à Baijs undique montibus ſeptum: adeo ut nec orientem ſolem
poſſit aſpicere, nec occidentem, ſed tantum meridionalem. Baiani ſinus latitudinem de
qua diximus, Suetonius in Caligulæ uita ſic oſtendit: Baianum medium interuallum &
Pons trium milium. Puteolanas moles, trium milium & ſexcentorum ferè paſſuum ponte iunxit, contra-
ctis undique onerarijs nauibus, & ordine duplici ad ancoras collatis, ſuperiecto ag-
gere terreno ac directo in Appiæ uiæ formam. per hunc pontem ultro citroq; comme-
auit biduo continenti. primo die falerato equo, inſignis quoque ciuica corona, & ſcu-
tum tenens, & gladio aureaque clamyde. poſtridie quadrigario habitu, curriculoque
bijugi famoſorum equorum. ſed & Nero illius ſucceſſor maiores circa Baianum excо-
gitauit inſanias: de quo Suetonius. inchoabat piſcinam à Miſeno ad Auernum lacum
contectam porticibus quaſi concluſam: quo quicquid totis Baijs calidarum aquarum
eſſet conuerteretur. foſſam ab Auerno oſtiam qua nauibus necnon uita iretur, longi-

dine

A dine centum ſexaginta milium, latitudine qua contiguæ quinqueremes commearent. De eodemq; ſceleſtiſſimo imperatore Suetonius: Agrippinam matrẽ literis Baias euocauit ad ſolennia quinquatriũ ſimul celebranda: datoq; negocio trierarchis qui liburnicam qua aduecta erat uelut fortuito concurſu cõfringerent, ptraxit conuiuiũ. ſed quum nando euaſiſſet iugulari fecit. Seruius Virgilianũ exponens uerſum, Infernique lacus: dicit Lucrinum & Auernũ ſignificari: inter quos eſt ſpelunca, per quam ad inferos deſcendebatur. Sed iam ſatis de uetuſtioribus, ad recentiora ueniamus: Helius Spartianus de Alexandro imperatore optimo Mãmeæ Chriſtianæ filio ſic habet: In Baiano palatium fecit cum ſtagno Mammeæ matri: quæ Mammea tunc dictum hodieq; uocatur. fecit & alia opera in Baiano magnifica in honorem affinium ſuorũ, & ſtagna ſtupenda admiſſo mari. fuit Baiano ſinui propinquus Bauli locus Herculis. quem Seruius dictum putat quaſi bouali quod illic habuerit animalia. hæc ſunt quę de Baiano ſinu ſiue uetuſta, ſiue recentiora duximus dicẽda: reſtat ut ea præſentibus applicemus. ad Fricolas nunc Tri- *Bauli.* *Tritolla.*

B tollam Lucrinus incipiebat: cernũtur enim regione illius in littore brachia murorũ, quę Cæſar ut uiolentum excluderet mare iecit. Auernus uerò à Lucrino nunc ſeparatus eſt quod breue ſpacium à Cæſare relictum, quo piſcium copia poſſet intrare mare ſuperinducta arena concluſit: quæ quidem clauſura diligentiſſimè de induſtria conſeruatur, ne creſcentes accedente mari aquæ balneis officiant: quæ uicus nunc Tripergula appellatus plurima & ut medici perhibent omnium Italię ſaluberrima habet. Adiacent uerò ea omnia Auerno lacui ſalſum in aquis retinenti ſaporem: quas quidem aquas ita habet altas, ut nullis etiam lõgiſſimis funibus ſaxo aut plumbo magni ponderis ad perpendiculum colligato, eius profunditas tangi poſſit. mirũq; eſt cernere ſtupendi & inſani operis ædificia, quę aut in circuitu Auerni, aut in eius aquis ripæ proximioribus fuerunt iacta: quum tamen uiæ ſilicibus in circuitum ſtratæ, & aquarum formę dulcium ſuperioribus in collibus penè ſint integræ. Egreſſi depreſſa hæc Lucrini & Auerni loca & Puteolos petituri, uia incedunt ſilicata, ad quam undiq; maiorum ſupradictis ædificiorũ in Baia-

C num ſupernè deſpectantium ruinæ cernũtur, quouſq; ad uiam eſt uentum Attellanam: quæ ab urbe Roma Atellas per Appiam, & poſt ab Atellis ducebat ad Baias: qua quidem in uia haud longè à Puteolis & Baiano medioq; ad nunc Aduerſam ſpacio, tam integra adhuc ſunt ueterum operum monumenta, ut ſi oſtia addantur & feneſtræ, uidean tur habitationem non incõmodam præſtitura: eademq; uia ad Baiani ſupercilium ubi ſanctæ Mariæ ſacellum eſt poſt tergum relicta, maiorum etiam omnium, quæ hactenus circa Baianum deſcripſimus, ædificiorum ruinæ in ſublimi erectæ cernuntur: quas incolæ Belgermanum appellãt. fueruntq; opera ſicut literę pila inciſę marmorea oſtendunt, quæ Tiberius Cæſar bello Germanico feliciter perfecto, unde Germanicus eſt appellatus, ad facti eius famam memoriamq; extruxit. Eiq; pulcerrimo etiam nunc operi proximum eſt penè integrum extans theatrum, cuius occaſione factum eſſe dicit Suetonius, ut cum celeberrimis ludis, quibus Cæſar intererat Auguſtus ſenatorium uirum frequenti conſeſſu nemo recepiſſet, idem princeps ſpectandi modum correxerit. Dehinc ſunt

D Puteoli, de qua ciuitate uetuſta ſic habet Liuius in quarto. Exitu eius anni Q. Fabius ex autoritate ſenatus Puteolos per bellum captum frequentari fecit: emporiumq; communiuit, atque præſidium impoſuit. & infrà de Annibale: Ad lacum Auerni per ſpeciem ſacrificandi re ipſa ut tentaret Puteolos deſcendit. ſacro deinde perpetrato ad quod uenerat, & dum ibi moratur peruaſtato agro Cumano uſque ad Miſenum promontorium, Puteolos repentè agmen conuertit ad opprimendum præſidium Romanum. & infrà: P. Cornelius Scipio Aphricanus & C. Aelius Pætus magna inter ſe concordia ſenatum ſine ullius nota regebant: & portoria naualium Capuæ Puteolisq; inſtituerunt. & infrà: conſul Atinius tulit, ut quinque colonię in oram maritimam deducerẽtur: quarum una fuit deducta Puteolos. Helius Spartianus dicit Adrianum imperatorem quum mortuus eſſet apud Baias, ſepultum fuiſſe Puteolis in uilla Ciceroniana: ubi Antoninus ſucceſſor templum pro ſepulcro illi conſecrauit. Puteolis noſtro ordine tranſmiſſis, locus occurrit medio inter ipſam & urbem Neapolitanam ſpacio, fama apud ueteres celebratus. nanque uilla, quam Plutarchus tradit Lucium Lucullum habuiſſe prope Neapolim, & apud eam montem excidiſſe, atque ita excauaſſe, ut mare introduceret, unde *Puteoli.* *Villa Luculli.*

Xerxes. Togatus. Cn. Pompeius & M. Cicero illum appellare soliti fuerunt Xerxem togatum, ea est cu- E
ius ruinæ ingentes balneo supereminent Agnani dicto. quanquam nō balnea loco sed
alteræ sunt Fictolæ superioribus meliores: & qui rerum huiusmodi magnarū ingenio
uiribusq; factarum peritiam habent, facillimè sciſſuram præuident, intelliguntq; manu
factam unde defossus reiectusq; mons uiam præbuit, nunc etiam leui opera reparabi-
lē, qua mari nunc Agnani lacum ita impleret: ut ad uillæ muros porticusq; nauigari pos-
set. procedentesq; eo itinere ad cauernam peruenitur Griptam nunc appellatam: ubi
Pausilypus pulcerrimis olim sicut Plinius tradit uillis habitatus ad sexcentos passus ex-
cauatus planum uia Puteolana curribus iter præbet. quis autem id memorabile opus se-
cit ignorum est nobis, qui tamē legimus factam apud Senecam Cordubensem ipsius lo-
Cripta. Neapo. cī mentionem epistola quinquagesimaseptima, ubi dicit: Excepit me Cripta Neapolita-
na: nihil illo carcere longius, nihil illius faucibus obscurius, quæ nobis præstant non ut
per tenebras uideamus, sed ut ipsas cernamus: si locus haberet lucem, puluis auferret, F
in aperto quoq; res grauis & molesta: quid illic ubi in se uolutatur, & quum sine ullo in-
spiramento sit inclusus in ipsos à quibus excitatus est recidit? & Donatus in Virgilij ex-
positione tradit, ipsum poetā sepultum fuisse Neapoli uia Puteolana ad secundum lapi-
dem, quod sepulcrum circa prædictam Criptam sæpe quæsitum nequiuimus inuenire.
Neapolis. Sequitur Neapolis urbs uetusta atq; preclara, cuius originem Liuius in octauo refert in
Cumanos his uerbis: Palæpolis fuit haud procul ubi nūc Neapolis est: duabus urbibus
idem populus habitabat, Cumis erant oriundi: Palæpolimq; quam tenerent Græci di-
cit infrà Liuius à Publio Plautio consule captam fuisse. & infrà iam Publius inter Palæ
polim Neapolimq; loco opportunè capto diremerat hostibus societatē auxilij mutui.
& infrà item dicit Neapolim auxilio Nolanorum Romanis deditam fuisse. usi uerò sunt
semper postea Neapolitani erga Romanos & alios dominos constantissima fide, pri-
mum Romana rep. Cannensi clade consternata, cùm ad Gerionem iam hyeme impen-
dente cōsisteret bellum, Neapolitani legati Romam uenerunt, ab his quadraginta pa- G
teræ aureæ magni ponderis in curiam delatæ, quas quidem senatus contra morem suū
accepit, & Neapolitanis gratias egit. Quūq; Annibal Neapoli summopere potiri quæ-
siuerit, Neapolitani in Romanorum partibus perstiterunt. Liuius in XXIII. de Anni-
bale. Ipse per agrum Cāpanum mare inferum petit oppugnaturus Neapolim, ut urbem
maritimam haberet. & infrà. Annibal Capua recepta, cùm iterum Neapolitanorum ani
mos partim spe partim metu nequicquam tentasset, in agrum Nolanum exercitum du-
xit. & infrà quarto: Inde ad populandum agrum Neapolitanū magis ira q; spe potiundę
urbis duxit. Floruit autem semper postmodum Neapolitana urbs Romana re, sub con-
sulibus & pariter sub principibus integra: adeò ut apud eam graues uiri animorum à cu
rūs laxamentum quærerent, & discoli lasciuiæ diuersorium. Suetonius de Nerone: Re-
uersus è Græcia Neapolim, quod in ea primum artem Musicam protulerat, albis equis
introijt disiecta parte muri. & infrà: Nero de motu Galliarū Neapoli cognouit die ipso
quo matrem occiderat. Sed & uiros uidemus literis celebratos Virgilium diu, Titū Li- H
uium aliquando, & Horatium Neapoli moratos fuisse. & Seruius asserit Virgilium scri
psisse Georgica Neapoli: quam Parthenopem appellauit: ac otij ignobilis notauit. Frā-
ciscus quoq; Petrarcha præstanti uir ingenio, à Roberto rege Neapolitano Gallicana
oriundo progenie, rogatus Neapolim bis se contulit, nulla quidē maioris lucri spe iua-
sus: quàm ut optimo atq; humanissimo regi doctos & uirtuosos uiros unicè amanti gra
tificaretur: eamq; uim habuit inita inter diuitem regem & doctum integrumq;, sed rerū
inopem uirum, & tamen animo & uirtute diuitem poetam, ut per unicam eiusmodi a-
micitiam conseruatus nunc uiuat rex Robertus. Nam quod omnibus in quorum ma-
nus hæc uenient faciliter ostendere, ac quoad uixerimus probare poterimus, extra ur-
Robertus rex. bem Neapolitanam pauciſſimi ac penè nulli sunt uiri quantumuis docti, qui Robertus
rex quis & unde aut quo tempore fuerit alia nouerint ratione uel causa: quàm quod eū
in amicissimi Francisci Petrarchæ operibus siue Latinis siue uulgaribus legendo reco-
gnouerūt. Seruius in Virgiliani uersus expositione: Nec tu carminibus nostris indictus
abibis Oebale: dicit Oebalus filius est Thelonis & nymphę Sebetridis. Hic aūt est iuxta
Neapolim. sed Thelo regnauit Capreis: filiusq; eius transiit ad Cāpaniā, & multis subiu-
gatus

A gatis populis, suũ dilatauit imperium. At postq; Romani imperij inclinatio cœpit, crebrescentibus barbarorũ insultibus Neapolitani partes Romanorum pro posse, supraq; secuti sunt. & quod in Historijs copiosè ostendimus, rex Vandalorum Genserícus classe ingenti ab Aphrica ducta, Romanam urbem captã spoliatamq;, & omni humano habitatore destitutã reliquit: qui & Capuã quoq; euertit: ad Neapolim uerò quũ uenisset, eã diu obsidione pressam capere nequiuit. Paucis ab inde annis Belisario Iustiniani imperatoris duci adeo constanti animo restiterunt Neapolitani: ut quum postea per lapideũ aquæductus foramen scalpris dilatatum urbs in eius potestatẽ facta esset, Neapolitani sola principis humanitate ab excidio sint seruati. Multis postea interiectis annis, quũ Saraceni omnẽ orã maritimã, quæ à Caieta Rhegium usq; protẽditur per bellũ obtinuissent, Neapoli quoq; sunt potiti, quã ad annos triginta possederũt: quousq; Ioãnes decimus pont. Romanus uir excellentissimus, pellendis Italia Saracenis animũ adiecit: quo hortante, & auxilia subministrante, Neapolitani omniũ primi id diu inuisum abie-
B cerunt iugũ, secutiq; eius urbis exemplum, cæteri Cãpaniæ, Lucaniæ, & Brutiorũ populi eã scilicet incolentes orã, quæ à Neapoli cõtinet freto Siculo, dominio Saracenorum abiecto, sese in Christianã uindicarũt libertatẽ. Qua afflicti clade Saraceni auxiliaribus copijs ex Aphrica Mauritaniaq; accersitis, oppida & urbes, quæ sibi erant in Italia reliquæ præsidijs cõfirmatas maioribus retinere conati sunt. Phormias, Minturnas, Sinuessam, Vulturnũ, Linternũ, Cumas, atq; Baianũ: nã Puteolani Neapolitanis ab initio in re bellione cõsenserant. Perstitit uerò perseuerauitq; sanctissimus pont. in sua expellendæ barbariei æternis digna laudibus uoluntate: & Italos oẽs quantumuis inter se alijs rationibus laceros atq; discordes, in fidei Christianę tutelã orando suadendoq; magis quàm
C nequisset iubendo, armari obtinuit. Quibus in magnum coactis exercitum, pontifice Ioanne duce, uentum est ad Minturnas. & quod in eius urbis descriptione diximus, pręlio apud eã gestũ est: in quo Saraceni maxima clade superati sunt. unde factum est, ut ea gens impia, & nõ magis Christiano q; Italico nomini inimica regionẽ prædictã à Phormijs ad Baianũ: & quicquid urbium, oppidorum munitorũ locorũ in ea præsidijs obtinebant, incendijs & toto conatu reliquerint dirutum, adeò ut ea quã hucusq; uix conando potuimus singulis in locis ad nominis antiqui notitiam perducere manserit solitudo. Aucta uerò est semper postea opibus urbs Neapolitana: & feliciter sub Ioanne decimo inchoatas in barbaros inimicitias felicissimè retinuit. Nanq; quum Leonis quarti papæ temporibus Saraceni sanctorũ Petri & Pauli apostolorum utraq; urbis Romæ basilicas ui captas incendio absumpsissent, urbemq; Romam diu obsessam capturi uiderent, nullis maioribus ex omni Italia q; Neapolitanorum uiribus, & seruata est Roma, & barbari sunt expulsi. Nimis multa huic operi & loco essent illa, quæ de Neapolitano rum uarijs casibus scribi possent, dum Guiscardis Germanisq; & Gallicis regibus, qui Neapolim à trecentis annis regia ornarunt dignitate obedientissimè parent. sed oẽs eo rũ laudes accumulat glorioſa calamitas in magnam conuersa felicitatem, dum pro ser-
D uata Gallico Andegauensi principi Renato fide durissimã ab Alphõso Aragonũ rege obsidionẽ pertulerunt: quoq; pari cũ Belisarij temporum euentu per aquæductus cuniculum ab ipso rege capti, atq; ad hanc, in qua nunc beati florent felicitatem eiusdẽ regis præsentia clementiaq; seruati sunt: ut non immeritò is rex triumphi cõsuetudinẽ diutissimè intermissam, lõgo tandem postliminio in Italiã reuocauerit. Habet urbs Neapolitana basilicas, mœnia, & arces, & publicas priuatasq; ædes superbas, & cæteris Italiæ maioribus cõparãdas: in queis præclarum est uirginis Clarę monasteriũ: quod à Sancta Aragone regina Roberti regis inclyti uxore ædificatũ, facilè omnia Italiæ monasteria antecellit, eiq; proximum esse uidetur S. Martini extra urbis mœnia cartusiense cœnobium ædificij magnificentia pulcerrimum. Constat tñ arcem unam Castellum notium appellatum, mari imminentem Alphõsi regis laude & memoria dignum opus, cæteris quæ in Italia nunc extent ueteribus, siue nouis operibus monumentis & structuris prę-
ferendũ esse, siue turrim eius murorumq; altitudinẽ & crassitudinem & pulcritudinem, siue aularum cubiliumq; & singularum eius partium amplitudinem, & ornamẽta peritus eiusmodi rerum existimet. Ornata fuit Neapolis patrum nostrorũ ætate Bonifacio nono põtifice Romano ex Tomacella gente oriundo: qui primus non modo urbẽ Ro-

mam,ſed & ipſum quoq; pontificatum in dominij poteſtate continuit. Paulo q; poſt alterum Neapolis pontificem Romanum habuit Ioannem XXIII ex gente Coſſea: quē alioquin prudentē Sigiſmundus imperator in Germaniam ſeductum à concilio Conſtantienſi,pro eccleſiæ facienda unione priuari curauit.magno item per id temporis oramēto Neapolitanæ urbi fuit Ladislaus rex Galliæ regum proſapia, Neapoli genitus & nutritus:qui militiæ omnino deditus,pręter id Neapolitanū omne regnū armis quęſitum,urbem quoq; Romam Peruſiamq; & Aſſiſiam de iuribus eccleſiæ & Cortonā de Etruria cepit:quam uendidit Florentinis:conſtansq; fuit omnium eius ætatis prudentium opinio,ipſum Italico regno,& quod poſtea facillimum erat imperio Romano, niſi florentē eum mors intercepiſſet breui potiturum fuiſſe.Neapolitanæ urbi ſecūdum litus Pōpeij à uetuſtis ſcriptoribus proximi deſcribuntur: qui uicus olim fuit amœniſſimus,Romanisq; gratiſſimus:adeo ut M. Cicero legem,de qua ſæpè diximus,diſſuadēs Rulli agrariā ægrè ferendum oſtendat Pōpeios à Decemuiris uenūdari.& quia doctos qui hoc tēpore Neapoli apud regem in precio habentur errare uidemus, Pompeios & Herculaneum ubi nunc turris eſt Octauij fuiſſe affirmantes,uetus teſtimoniū oſtendo certius Pompeiorum loco afferemus. primumq; dicimus, ubi nunc Annūtiata & ſtellum eſt ad mare Pompeios uicum oblōgum uillisq; ſpecioſiſſimis frequentiſſimum fuiſſe.Liuius in nono.Per idem tempus claſſis Romana à P. Cornelio, quē ſenatus maritimæ orę pręfecerat,in Campaniam acta:quum appulſa Pompeios eſſet ſocij nauales ad populādum Nucerinum agrum profecti, facta præda exuti ſunt.qui ergo Nucerinū prædaturi fuerunt agrū,nauales milites Sarni oſtia potius ingredi oportuit,q; ad diſtantem ſexto milliario turrim Octauij facere excenſionem. Herculaneum uerò ulterius & multis diſtans milibus fuiſſe infrà oſtendemus. & quidem turris Octauij nominis noui uicus,cui diſtantia ab urbe Neapolitana dederit appellationē,nullas habet uetuſtatis reliquias,præter ſuperioris Plinij mortis locum, quē ibi fuiſſe neceſſariū tenemus. Nullam in parte alia Veſeui montis incendia, quibus imprudēter inſpiciēdis Plinius eſt necatus,naui potuerunt adiri: & quidem ea omnis ora ubicunq; ſaxa etiā in littoris ſupercilio terræ ſupereminent,incēdij ueſtigia oſtendit adeo certa, ut nihil præter flammā fumumq; deſit,quo illa paſſim nunc etiā ardere aduena ſuſpicetur:fuitq; id incendium,de quo Suetonius Tranquillus in Titi Veſpaſiani uita ſic dicit:Quædam ſuo tēpore triſtia acciderūt,ut cōflagratio Veſeui in Cāpania:curatores reſtituendæ Campaniæ conſularium numero ſorte duxit:bonā oppreſſorum in Veſeuo,quorum hæredes nō extabant, reſtitutioni afflictarum ciuitatum attribuit. Veſeuum uerò montem uitium agrorumq; cultura ditiſſimū nunc appellant ſummum, q; in conſpectu Neapolitanæ urbi poſitus, & hinc cāpis, inde mari maiore parte circundatus uidetur eſſe ſummus. In mediterraneis cāpeſtribus,quæ Aduerſam urbem Veſeuumq; montem interiacent:duo extāt loca,ueterum memoria celebrata.Merelanium olim nunc Marlianum oppidum,& urbis Acerræ. de qua Liuius XXIII. Hannibal Acerras cepit uacuas, & incendit. & libro XXVII:Acerranis permiſſum eſt,ut ædificarent,quę incenſa erant:ad quam hiſtoriam alluſit Virgilius in Georgicis,ubi terras laudans culturę excellentioris dicit: Talē diues arat Capua, & uicina Veſeuo Ora iugo,& uacuis Clanius non æquus Acerris.Quo in loco Virgilius id quod ſupradiximus de terra Leboris innuit,omnē eā regionē,quę undiq; Clanio amni adiacet,Leborinā olim appellatam, feraciſſimi eſſe ſoli:ſicut de ea Plinium ſcripſiſſe oſtendimus:qui tamē de terris tractans ad ſationem uitium optimis, dicit Cāpaniam ubiq; optimam uitibus eſſe,quæ tenues exhalat nebulas:& cretā in Pompeianorum agro,ac argillā cūctis ad uineas generibus anteponi,quoniā excipitur cum illis inuicem ſabulū album.Sed iam uētum eſt ad ſuperiorē Clanij amnis partem:quum ab Acerris diſtet quatuor mille paſſus Sueſſula oppidum nūc uacuum, iuxta quod ſicut à principio diximus,fontem is fluuius habet.Sarnusq; poſt hac nobis deſcribēdus ordine uidet occurrere,quum cætera explicuerimus de Sueſſula: de qua Liuius in ſeptimo, Tertia pugna ad Sueſſulam commiſſa eſt:qua fugatus à M. Valerio Samnitium exercitus.& in octauo.Cumanos Sueſſulanosq; eiuſdem iuris cōditionisq;, cuius Capuam eſſe placuit.& infrà:Inter Capuam & Sueſſulam caſtra caſtris cōferamus. & libro XXIII Hannibal ſuper Sueſſulā per montes Nolam peruenit.& infrà. M.Claudius proconſul ad eum

Ladislaus rex.

Veſeuus mons.

Marlianum.

Acerræ.

Sueßula.

A ad eum exercitum, qui supra Suessulam Nolæ præsideret missus. Et inferius Claudiana castra erant supra Suessulam. Sed iã aliqua de Campanis propter dimidiatũ in Samnio sicut ostendimus, Vulturnum superius omissa repetẽda sunt. Ea in parte ad quã Sabbati amnis stipite utrinq; descripto, Samnium omne finitum esse ostendimus, Isclerus sequit omnium Campaniæ hac in parte fluuiorum primum in Vulturnum supra Capuã quinto fermè milliario cadens: qui Isclerus ex montibus Caudinã uallem claudentibus ortũ habet. & inter Soritellã fluuium superius in Samnio descriptum: & ipsum Isclerum sunt montes altissimi: in quibus primum est Gripta oppidũ, cui supereminet mons nunc Tabor, olim Taburnus: quẽ Seruius Virgilium in Georgicis exponẽs, Campaniæ mõtem esse dicit: qui uites ab industria cõtra naturã alat. Et idẽ super uersu item Virgilij Æneidos XII. Ac uelut ingenti Sila summo'ue Taburno. dicit Taburnus mõs est Cãpaniæ. uallis aũt ex monte Taburno in Isclerũ uergẽti imminet collis pacis: & uallis quam Isclerus efficit, dextrorsum habet Lunatulã & Ducentiũ. Superiusq; in monte est Airola no

Isclerus. *Tabor.* *Taburnus.* *Airola.*

B bile oppidũ, comitatus titulo insigne, duobus milliaribus à Furculis Caudinis distans. pertinẽt in hæc usq; loca mõtes arduí, Capuæ ad aduersam regionẽ imminentes: qui & lõgiusculo tractu ad Nolã urbẽ ferunt, Triphata olim appellati: in quibus oppida sunt Meronida, Caserta comitatu insigne, Magdalonũ, & superius Duraganũ: in proximaq; ualle Furculis Caudinis superiore argentũ est: & infra Marilianũ uetusti, ut diximus, nominis oppidũ. Proximè ad medium montem est Cancellum oppidum, superius Forinũ. Sunt uerò hi mõtes Triphata: De quibus sic habet Liuius in septimo. Nã samnites omissis Sidicinis, ipsam arcẽ finitimorũ Campanos adorti, unde æquè facilis uictoria prædæ atq; gloriæ plus esset, Triphata imminentes Capuæ colles cum præsidio firmo occupasent: descẽdunt inde quadrato agmine in planitiem, quæ inter Capuã Triphataq; interiacet. Et idẽ infrà: prælitũ ad Triphata atrox, in quo oculos Romanis ardere dixerunt. Fusi cæsiq; Samnites. Et lib. XXIII. Hannibal ad Triphata castra habebat: qui raptim currens Gracchum nõ inuenit. & infrà: Inter Capuã castraq; Hannibalis, quæ in Triphatis erant. & inferius Hannibal præsidio medio relicto in Triphatis, profectus cum exercitu toto. & libro XXIIII. Hannibal profectus Arpis, ad Triphata in ueteribus castris super Capuam resedit. Liuius itẽ lib. XXXII. Cornelius Scipio Aphricanus, C. Ælius Pætus sub Triphatis Capuæ agrũ uendiderunt. Ad eiusdẽ montis decliuia, quæ auersa à Capua regione in Caudinæ uallis suprema desinere incipiunt, Sarnũ est oppidũ, à Sarno fluuio ibi fontes copiosissimos habente dictum: in quibus fontibus scribit Plinius ligna & folia quũ ceciderint, in lapides durescere. Sed inter eos fontes & Veseuũ montẽ lõgè supra à nobis descriptũ, Nola est urbs uetustissima, & in Historijs celebrata: quam Iustinus à Iapygis conditã fuisse asserit: cuius agrũ esse fertilissimũ Virgilius in Bucolicis sic scribit: Talem diues arat Capua, & uicina Veseuo Nola iugo: licet ora posuerit, p Nola: Nolanis, sicut Seruius scribit, iratus: quia eũ aut hospitio nõ acceperant, aut aquulã noluerãt ei cõcedere in suũ agellũ Veseui radicibus subiectũ deriuandam. Liuius in nono. In campaniam reditum maximè ad Nolã armis repetendã: quæ capta est à C. Liuio consule. & lib. XXIII. Hannibal Capua recepta cùm iterum Neapolitanorum animos partim spe, partim metu nequicquã tentasset: in agrũ Nolanũ exercitum duxit, Item infrà. M. Claudius proconsul ad eum exercitum, qui supra Suessulã Nolæ præsideret missus. Item inferius: & Nolæ sicut priore anno, senatus Romanorũ, plebs Hannibalis erat. Itẽ inferius: eadẽ æstate Marcellus ab Nola, quã præsidio obtinebat. & inferius Hannibal præsidio modico relicto in Triphatis profectus cum cætero exercitu ire Nolã pergit. Et lib. XXIIII. Aduentu Hãnibalis Nolana mota est plebs. Liuius item lib. IIII de nonagesimo. Sylla Nolã in Samnio recepit, & agros eius legionibus diuisit. Si autem Liuius hoc in loco Nolã in Samnitibus annumerat, minimè mirandum, quod eo in sociali bello, quod tunc is scribebat, Nola uicinis Samnitibus ita obstinatè cõsenserat: ut ex ea regione haberi potuerit. Suetonius Tranquillus mortẽ Octauij Cæsaris Augusti describens eum dicit à Capreis Nolã delatũ in eodem cubiculo, in quo pater Octauius obijsse: & cẽturiones eũ à Nola Bouillas humeris detulisse. Plinio uerò Sarnus, descriptio cuius bis suprà à nobis est inchoata, in mare inferũ cadit ad loca Annuntiatæ nunc proxima: ubi olim Pompeios fuisse ostendimus. Isq; fluuius, de quo Virgilius in septimo, &

Triphatæ montes. *Sarnum. Plinius.* *Nola.*

qua

Sarnus. qua rigat oppida Sarnus, & nocturnæ auræ editor à Lucano appellatus, nunc dicit̃ Sca
Scafati. fati à ſcafis: quæ ibi tenent̃ uiatoribus in agrum Nucerinum traij ciendis. Nam proxima
Nuceria. ad quatuor mille paſſus eſt urbs Nuceria: quam M. Cicero legem diſſuadens Agrariam,
Rullo Cornelio propoſitam, querit̃ in decem uirorum libidinem peruenturam, his uer
bis, Neapolim Pompeios Nuceriam ſuis præſidijs deuincient. Liuius autem lib. XXII
ſic habet Nicerini Atellam quia id maluerant, Atellani Calatiam migrare iuſſi. Nucerię
dextrorſum montes imminent, in quorum medio oppidum eſt à ſitu nomẽ nactum. In
S. Seuerinus. ter montes enim appellatur, uallisq́; his montibus ſiniſtrorſum proxima ſanctum Seue
rinum habet nobile oppidum, à quo clara eius cognominis familia originẽ habet, eaq́;
uallis omnigenum fertilis frugum, uinis præſertim uermiculis abundat. Ad infimam ue
rò eius uallis partem apud oppidum, quod Aqua malorũ appellat̃, fluuius eſt, qui pau
cis delapſus paſſuum milibus hiatu terræ abſorbetur: & poſt cẽteſimi fermè paſſus ſpa
cium integer, & quãtus fuerat in amplam ſcaturiginem euomitur. Cauaq́; urbs à ſitu ap
pellata ualli & fluuio dextrorſum in monte imminet. ſed à Nuceria urbe ad prædictas
cauas progreſſi, montes dextrorſum linquimus celſos ampliſſimosq́; in mare inferum
excurrentes, & promontorium facientes, quod Mineruæ cognomẽ priſcis temporibus
habuit: nunc ab Amalphi oppido appellatum, cuius oppidi nomen nullo in ueteri loco
inuenimus. primaq́; eius loci mentio nobis occurrit: ubi in Hiſtorijs oſtendimus, ad an
Otho impe num ſalutis quintum uigeſimum undeciesq́; centenum Othonem imperatorem Theo
rator. tonicum ab Innocentio ſecundo pontifice Romano, contra Rogerium Siciliæ comitẽ
fuiſſe uocatum: Rogerioq́; Italiæ continenti pulſo Amalphim ciuitatem, & Riuellum
cum caſtellis circũuicinis ſpoliatum fuiſſe. Sed fama eſt qua Amalphitanos audiuimus
gloriari, magnetis uſum, cuius adminiculo nauigantes ad arcton diriguntur, Amalphi
fuiſſe inuentum, quicquid uerò habeat in ea re ueritas, certũ eſt id noctu nauigandi au
xilium priſcis omnino fuiſſe incognitum. Nam licet legamus Hiſpanos ad heſperi ſide
ris directionem nauigaſſe in Italiam, unde ſicut operis principio diximus, Italia Heſpe
riæ appellationem habuit: nullum tamen ad eam rẽ cœlo nubibus obſcurato à magne
te, aut ab alio inſtrumento petebatur auxilium. ipſis uerò in montibus Amalphitanis ui
ni oleiq́; feraciſſimis, qua in mare inferum deſinunt, & meridianum excipiunt ſolem, re
gio eſt omnium Italiæ amœniſſima cedri maliq́;, quod arantium uocitamus, & punico
rum cæterorumq́; malorũ ferax, quibus Neapolitana urbs inprimis gaudet: ſuntq́; hoc
in promontorio pręter Amalphim oppida in mare pariter uerſa, Maius & Minus nomi
ne appellata: inde Caput urſi, & ulterius Veterum uicus uillis amœniſſimis habitatus.
Salernum. Poſt promontorium eſt Salernum urbs ad Silerim fluuium, oriturq́; is fluuius in Apen
nino, qua in parte Drumentum in mare ſuperum currens, ſuos habet fontes. uallem nũc
deſcribi oportuit: quam Siler amnis ſiniſtrorſum à mari ad Apenninum oppidis alicu
bi caſtellis & uicis habitatam habet. Sed eam dexteramq́; ſimul Lucaniæ regionis con
tiguæ deſcriptionem aggreſſuri deſcribemus, ut montes Lucaniæ excelſos, & pleraq́;
inſuperabiles melius oſtendamus. Sunt enim illi, de quibus dicit Liuius in nono, quum

difficultates enumerans, quas inuenturus fuiſſet Alexander magnus, ſi in
Italiam traieciſſet, interrogat, quis illi habitus fuiſſet Lucanos
montes & ſaltus Apuliæ cernenti. Sed iam Apuliæ
manum apponamus

REGIO QVARTADECIMA APVLIA.

OPORTVIT ſupra Samnitium regione ad Tiferni amnis dexterã à nobis expedita, ad eiuſdem fluuij ſiniſtrã tranſire, & ibi inchoantem Apuliã exordiri: ſed cõnexam, ſicut oſtenſum eſt, Samnio Campaniã prius deſcribere coacti fuimus. Itaq; ad Apuliã finita Campania redeundum eſt. eam regionẽ à duce eiuſdẽ nominis ſic appellatam Ptolemæus biſariã diuidit, ut Apulos, Daunos & Tifernos ad Barium urbẽ, Peucetios inde uſq; ad Salentinos eſſe uelit. Seruius uerò in octauo Virgilij uerba exponens, Dio medis ad urbem, ſic habet. Diomedes tenuit partes Apuliæ: & edomita omni Gargani montis multitudine, in eodem tractu multas cõdidit ciuitates, Beneuentum, Equitucium, & Arpos, quę & Argirippa eſt dicta: pars uerò ad quã Virgilius facit miſſum fuiſſe Meſappum, Meſappia, & Peucetia à fratre. Item Daunia à Dauno rege. Geſta in Apulis referre operoſum eſſet: ſed aliqua ex more noſtro ſummatim attingemus. Apuli prius bello quam micitia Romanis noti fuerunt. Nam Liuius lib. VIII dicit. C. Sulpitio, Q. Æmilio cõſulibus, ad defectionẽ Samnitiũ acceſſiſſe nouum Apuliæ bellũ: cuius tunc ager ſit uaſtatus: & lib. IX. Publiũ conſulẽ in Apuliã profectũ, aliquot expeditionibus populos aut ui ſubegiſſe, aut conditionibus in ſocietatẽ accepiſſe. & infrà: Inclinatis ſemel in Apulia rebus, Teatini quoq; Apuli ad nouos cõſules, Q. Iuniũ Bubulcũ, Q. Æmilium Barbulã fœdus petitũ uenerũt, pacis per omnẽ Apuliã præſtandæ populo Ro. autores. Id audacter ſpõdendo impetrauere ut fœdus daretur, neq; ut æquo tum fœdere, ſed ut in ditione populi Ro. eſſent. ſicq; Apulia eſt perdomita. li. aũt X. Magnus motus ſeruilis eo anno in Apulia fuit: Tarentũ prouinciã L. Poſthumius prætor habebat: is de paſtorũ cõiuratione, qui uias latrocinijs paſcuaq; publica infeſta habuerãt, quæſtionẽ ſe uerè exercuit: ad ſeptẽ milia hominũ cõdẽnauit, multi inde fugerũt, de multis ſumptum eſt ſupplicium. ſunt prima Apulorũ ad Tiferni ſiniſtrã oppida Cãpus marinus in littore: & intus decimo milliario Larinũ nouum oppidũ alteri ſuffectũ, uetuſtiſſimo eiuſdẽ nominis proximè ad duos mille paſſus demolito. de quo Liuius lib. XXII. poſt deſcriptã Hãnibalis fugã ab agro Falerno ſic habet. Hãnibal ex Pelignis flexit iter, retroq; Apuliã repetẽs, Galeranũ peruenit: ad urbẽ dictator in Larinate agro caſtra cõmuniuit. C. Cæſar in cõment. Inde Cæſar ſeptẽ omnino dies ad Corfiniũ cõmoratus, per fines Marrucinorũ, Frẽtanorũ, & Larinatum in Apuliã peruenit. Quartò ſupra Larini ueteris ruinas milliario eſt Caſacalenda oppidũ, cui ad duos mille paſſus proximę ſunt ruinæ Gerionis oppidi uetuſtiſſimi: de quo Liuius li. XXII. quũ ad Gerionẽ iã hyeme impẽdente cõſiſteret bellũ, Neapolitani oratores uenerũt Romã. & infrà: cũq; diu p Gerionis Apuliæ caſtelli inops, tanq; pro Carthaginis mœnibus pugnauit. Superius ſunt: Ioueniſcũ, Morronũ, Caſtellũ lineũ, Petrella, mõs Saganus Iacobi copiarũ ductoris egregij patria, à qua cognomẽ habet. inde coacta Rochetta, Ratinũ, Buſſum, Baranellũ, Vinculatorium: qđ à Bouiano & Tiferni amnis origine qnq; milia paſſuũ abeſt. Medioq; in mõtiũ à mari ad Bouianũ tractu monti Sagano ad ſiniſtrã quarto proximũ eſt milliario Cãpus baſſus, à q oppido patriã quoq; & cognomẽ habẽt comites Cãpi baſſi: quorũ Carolus copias cũ prudentiæ & fortitudinis laude ducit. A Tiferno aũt fluuius nũc Fortorius uiginti milia paſſuũ in littore diſtat. Qui quidẽ fluuius in mare ſe exonerat, ppe lacũ Leſinæ appellatũ, paſſuũ quadraginta milia in circuitu cõplexũ. Leſinaq; oppidũ quatuor à mari milibus diſtans lacui cui dat nomẽ, mille paſſibus eſt propinquũ. Intus aũt quarto ſupra Leſinã milliario proximũ eſt ad mille paſſus amni Fortorio, & arduo in colle oppidũ, in regione egregiũ, Serra capriolla appellatum. ſuperius ſunt oppida & caſtella: S. Iulianus, Collis tortus, Machia, Petra cratelli, Campus petræ, Geldonum, & in ſummo Circus maior, cui proximum Fortorius amnis habet ortũ. Ad ſiniſtrã uerò Fortorij ſanctus Nicãder oppidũ quinq; milia paſſuũ à mari diſtãs lacui Leſinæ imminet ad eã partẽ, quæ mõti Gargano eſt proxima. Interiuſq; Porcina oppidũ quindecim à Fortorio, duo à Garganj montis radicibus milia paſſuũ abeſt: ſextoq; ſupra Forcinã milliario oppidũ S. Seuerus, ſexdecim à Fortorio, & ſex à Gargano milibus recedit. Priuſq; ultra procedamus, Garganum piſci præſentiſq; nominis montẽ fama notiſſimum deſcribamus: is ad infimas radices in planitiem deſinentes, ducentorum milium circuitu patet.

Apulia.

Apuli.

Campus marinus.

Larinum.

Campus baſſus.

Garganus mons.

Qua

Qua uerò in parte ad occidentẽ ſolem uerſa, Fortoriũ amnẽ, & maris Adriatici ſinũ ſpectat, lacũ habet Varrani appellatũ, triginta milia paſſuũ in circuitu cõplexũ: cui quidẽ lacui caſtella circumimminent, Caprinum, Cognatũ & Sitella: & quà mõs ipſe in mare prominet Rodium, ut nunc appellant, oppidum inferiora obtinet: quod quidem promontorium & oppidum Ptolemæus Pliniuſq́, & cæteri omnes priſci Tirium appellarunt: ſuprà eſt oppidum Vicus dictum: & ſuperius montis ſummitatem obtinet, præclarum Sancti angeli oppidum: à quo mons ipſe præſentis temporis, ut plurimum nominationem habet. ornaturq́ templo cum ædificijs, cæteroq́ apparatu, tum maximè ipſa religioſitate conſpicuo: quod archangeli Michaelis patrocinium apud deum noſtrum imploraturi totius Chriſtiani orbis populi, maximo per uniuerſa anni tempora concurſu frequentant. Quà uerò Garganus ſpectat in orientẽ ſolem oppidum eſt portuoſum, nũc Beſtia olim Veſtice appellatum. Vnde oſtendimus in Hiſtorijs, Alexãdrum tertiũ pontificem Ro. à Guilielmo ſecundo Normãnorum gentis rege adiutum ſoluiſſe cum tredecim triremibus: ut pacẽ cũ Federico primo imperatore peſſimo cõpoſiturus, Venetias nauigaret. Eoq́ in loco, quũ ſit ſecundũ Garganí promontoriũ, Ptolemæus Adriatici maris ſinũ finire, ac Ionium mare aſſerit inchoare. Quí etiã dicit Diomedis inſulam Garganeo ad triginta milia paſſuũ è regione proximã eſſe. Eſtq́ hæc inſula, de qua Beatus Aurelius Auguſtinus De ciuitate dei ſcribens, aliqua dicit, quibus ab ipſo tranſcriptis unuſquiſq́ p autoris grauitate fidẽ quã uolet, poterit adhibere. Diomedem ferunt deificatũ: & ſocios ſuos in aues eſſe cõuerſos, nõ fabuloſo poeticoq́ mẽdacio, ſed hiſtorica atteſtatione: quin etiã templũ eius eſſe aiunt in inſula Diomedica, nõ longo à mõte Gargano: & hoc tẽplum circumuolare atq́ incolere has alites tã mirabili obſequio, ut aquã impleãt & aſpergãt. & eò ſi Græci uenerint, aut Græcorũ ſtirpe progeniti, nõ ſolũ quietas eſſe, uerũ & inſuper aduolare: ſi aũt alienigenas uiderint, ſubuolare ad capita cũ grauibus ictibus, ut etiã perhibeãt uulnerare. Nã duris & grandibus roſtris ſatis ad hæc prælia perhibent armatæ. Eam uerò inſulã Tremiti appellatã: & Diomedis, ut uidet, templum illud nunc inhabitant religioſi Canonici regulares appellati: quos nõ minus hoc in loco q́ Venetijs, ſicut oſtendimus, & fouit & auxit glorioſus põtifex IIII Eugenius: quorũ uitæ auſteritas, & ſanctimonia adeò cunctis eſt admirabilis: ut cũ aduenis omnibus ſint hoſpitales ac munifici, à nullis uel perditiſſimis quarũcunq́ gẽtium & nationũ piratis ullã hactenus acceperint læſionẽ: eorũ nos quoſdã narrare audiuimus, has aues Diomedis nomen retinentes, magnitudine anſeris inſulam habere multas: ſed omnino omnibus innocuas, nec aliquod eis aut templo pręſtantes obſequiũ. De Gargano mõte habent aliqua Virgilius & Seruius: quæ ad uniuerſæ Apuliæ notionẽ plurimum faciunt. Nam quum Virgilius in nono dicat, Garganí cõdebat Iapygis arces: exponit Seruius: Iapygia eſt pars Apuliæ, in qua eſt mons Garganus, qui uſq́ in Adriaticum protenditur pelagus. Lucanus etiã dicit: Apulus Adriacas Garganus exit in undas. Garganum mentem adiacentiaq́ oppida Saraceni per Grimoaldi Lõgobardorum regis tempora, ad annum ſalutis paulò plus ſeptingenteſimum ceperunt: quos idẽ rex expulit populis Chriſtianis ubiq́ cõſeruatis, ut nullã gens Longobarda in ducentis regnorum ſuorum annis talem præſtiterint Italiæ operã. Ad annum exinde paulò plus minus centeſimum Carolus Magnus imperator, & Francorũ rex Saracenos Garganum opprimentes, quũ expuliſſet: omnia pacificè poſſedit, quæ ab ipſo Gargano ad Cordubam Hiſpaniæ urbẽ intercedunt. Prius autem q́ expoſita mari poſt Garganum montem proſequar, alia deſcribam, quæ ad amnem Fortorium inchoaui. Supra ſancti Seueri oppidum quarto miliario eſt Turris maior caſtellum duodecim milibus à Fortorio recedens: & ſuprà totidem milibus à Turri maiore abeſt Caſtellutium oppidũ, unde paruo diſtat ſpatio mons Rotanus: & ſuprà eſt Cellentia, poſt oppidum ſanctus Marcus: inde Vulturaria: & proximè ſancti oppidum quod dicitur Gaudíj: ſupraq́ id eſt Roſſenũ, ſuperius Fortorij amnis fonti mons Falco caſtellum eſt proximum.

Alexander III papa.

S. Auguſtinus. Diomedis aues.

Iapygia.

Blondi Forliuienſis Italiæ illuſtratæ Finis.